SISENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES GIRONINES

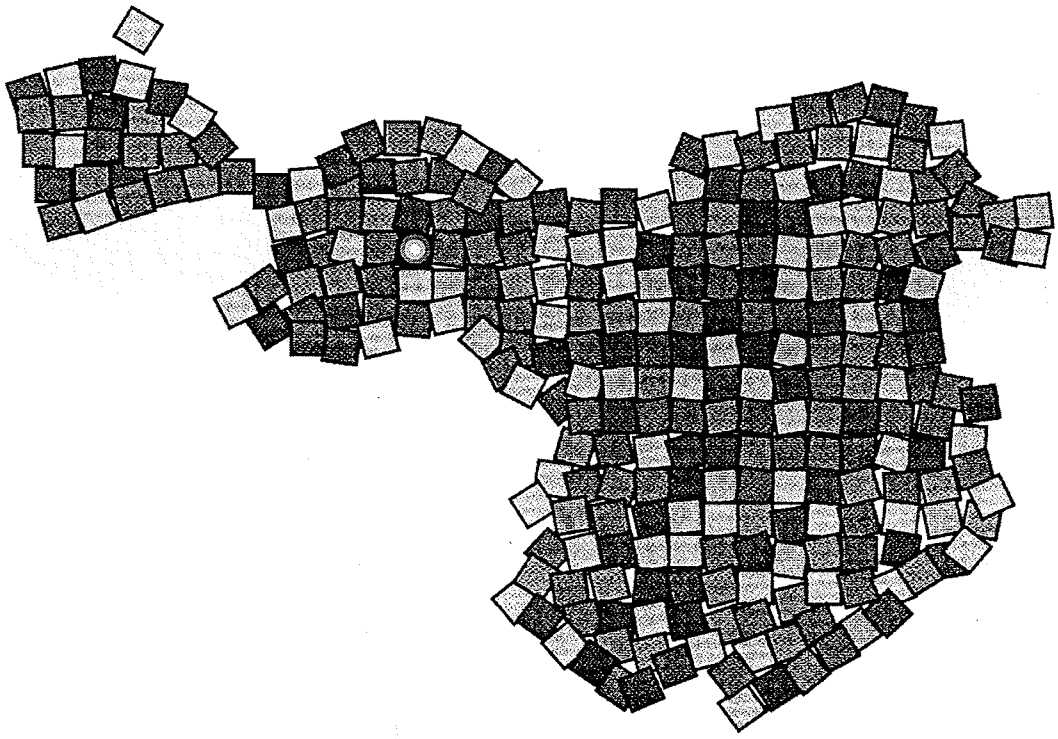

Sant Joan de les Abadesses
10 i 11 de maig de 2002

SISENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES GIRONINES

COMISSIÓ ORGANITZADORA:

Aurora MARTÍN
Montserrat MATARÓ
Josep Mª NOLLA

Responsable de l'edició de les actes: Alba SOLÉS

ISBN: 84-87834-14-0
Dipòsit legal: GI-712-96

St. Joan de les Abadesses, maig de 2002

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Servei d'Arqueologia

Museu d'Arqueologia de Catalunya
Girona

Universitat de Girona
Departament de Geografia,
Història i Història de l'Art

Universitat de Girona
Institut del Patrimoni Cultural

Diputació de Girona

Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses

Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

SEM - Secció d'Estudis Medievals
Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès

In memoriam

Joaquim ARXÉ GÁLVEZ, José Luís MAYA GONZÁLEZ i Miquel CURA MORERA

Joaquim ARXÉ GÁLVEZ

(1954-2001)

Vinculat sempre a Viladrau, encara que va veure la llum a Vic, en Quim Arxé, del qual glossarem la seva trajectòria lligada a l'arqueologia, no es pot separar del seu tarannà, la manera d'arribar a la gent, el seu bullici particular i el seu *savoir faire*. Aquesta vida en la qual a part del seu pas per a l'arqueologia professional cal destacar, també, la pintura i la dedicació a altres esferes de la creativitat.

El Quim Arxé formà part de la primera fornada d'arqueòlegs territorials de la nova Generalitat de Catalunya.

Era a finals de l'any 1981, concretament el 3 de desembre quan s'incorporava i començava la seva singladura professional.

Aquells començaments el van portar junt a l'Araceli Martin a encarregar-se de les comarques barcelonines i poc després a intervenir directament en les intervencions arqueològiques a l'antiga ciutat romana d'Iluro (Mataró) on s'excavava la plaça Gran i es procedia a l'adequació per a la visita del jaciment romà de la Torre Llauder.

Dintre de la seva zona li va correspondre actuar i controlar les intervencions en ciutats com Mataró, Badalona o Barcelona, així com, també, col·laborar en el catàleg de l'exposició "L'arqueologia a Catalunya, Avui", realitzada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Després d'una llarga i fructífera etapa com a arqueòleg territorial d'una sèrie de comarques de Barcelona passà a ocupar el lloc de cap de la Secció d'Inspecció Tècnica i Programació entre l'octubre de l'any 1989 i juliol de 1995, coordinant la tramitació i inspecció de les intervencions d'urgència a tot Catalunya i el procediment de les intervencions programades, així com, els expedients sancionadors i les tasques que li foren encomanades en tot aquest temps.

L'estiu del 1995 es produeix un canvi en la seva activitat professional, tot i que lligada a l'arqueologia però en la seva vessant museística passa a ocupar el càrrec d'administrador del Museu d'Arqueologia de Catalunya. La feina de conjugar personal i números es constata difícil, però engrescadora en certs moments. Aquesta activitat la porta a terme durant cinc anys.

A partir d'aquí, s'encarrega de la que seria l'última activitat de la seva carrera professional fins que ens deixaria el 12 de novembre de 2001, el lloc de director del programa d'arqueologia urbana, que s'havia tornat a recuperar en el si de la Direcció General del Patrimoni Cultural i en el qual tornaria a treballar amb renovat coratge i il·lusió junt als seus companys i amics del Servei d'Arqueologia.

Quan va tornar a Barcelona l'any 1981 per incorporar-se al Servei d'Arqueologia, ho feu des de Roma on estava de becari, en plena tasca investigadora i científica junt amb el, també arqueòleg, Xavier Dupré a la *Escuela Española de Historia y Arqueologia* de Roma.

La seva preparació acadèmica s'havia iniciat el curs 1972-73 en la Universitat Autònoma de Barcelona i el Museu Arqueològic de Barcelona, així com en els cursos d'Empúries sota la direcció del Dr. Eduard Ripoll.

El sotasignat l'havia conegut a Empúries i després van coincidir a la Bóbila Madurell excavant el talús de l'autopista a Terrassa sota la direcció de Miquel Llongueras.

Va proseguir l'especialització en arqueologia romana, seguint cursos a la *Scuola Nazionale di Archeologia de l'Università degli Studi di Roma*, el curs 1980/81. Es va llicenciar amb grau l'any 1981 amb la tesi de llicenciatura "Les llànties tardo-republicanes d'Empúries".

En l'aspecte científic, a part de dirigir intervencions arqueològiques a Darró (Vilanova i la Geltrú) Iluro, Mataró, Turó del Vent (Llinars del Vallès), Premià de Mar, Via romana de Parpers, El Roser (Calella), Adequació de Torre Llauder (Mataró) i consolidació del dolmen de Pedra Gentil (Vallgorguina), va publicar una sèrie de treballs científics i patrimonials, essent el primer d'ells *Vaso Lagynos de Gabii* en el catàleg de l'exposició *Eneas nel Lazio* a Roma, l'any 1981, passant per publicacions a la *Escuela Española de Historia y Arqueologia* de Roma, la revista Empúries, el catàleg de l'exposició "L'arqueologia a Catalunya, Avui", l'anuari ARQUEOLOGIA, la revista Laietania, del Museu de Mataró, i a les publicacions del Departament de Cultura: "Tribuna d'Arqueologia" i revista "Cultura ", entre d'altres.

Ens trobem davant d'un arqueòleg amb una forta i preparada formació que es va incorporar a l'arqueologia catalana a través del recent creat Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, l'any 1981 i desenvolupant la seva trajectòria professional lligada a la gestió patrimonial de l'arqueologia, en llocs que a vegades són poc valorats per la societat i pels mateixos col.lectius d'arqueòlegs, però que són imprescindibles per tal de poder tirar endavant una societat en què per la legislació vigent té com a un dels seus objectius, preservar i acréixer el seu patrimoni cultural i entre ell l'arqueològic.

Gràcies Quim, per la teva amistat i servei a l'arqueologia catalana.

Ramon TEN CARNÉ

abril 2002

José Luís MAYA GONZÁLEZ

(1949-2001)

El dia 21 de juny del 2001 ens deixa per sempre José Luís Maya, un company, un col·lega i un mestre, un amic d'alumnes i de col·legues. En José Luís era una persona oberta i assequible, agradable i irònica, sempre atent, respetuós i disposat a la discusió de qualsevol plantejament referent a la recerca arqueològica. Un arqueòleg romàntic, altruista i un gran professional.

Als 22 anys és professor a l'Estudi General de Lleida (1971-1974); els anys 1974-1991 és professor a la Universitat Autònoma de Barcelona i l'any 1991 guanya de nou una titularitat a la Universitat de Barcelona (Departament de Prehistòria, Hª Antiga i Arqueologia) que exerceix fins el seu decés. La seva tasca docent destaca pel nombre de deixebles que l'envoltaren, a qui va dirigir les tesis de llicenciatura i/o doctorat.

Al llarg de la seva carrera professional va saber alternar amb harmonia la vida docent i el treball de camp. Els temes que van incidir en la seva carrera professional com a investigador es poden centrar en dos:

- Un tema vocacional: l'estudi de la cultura castrenya d'Astúries i del nord-est peninsular, a la qual dedica la seva tesi doctoral que llegeix l'any 1975. Molt aviat s'incorpora als treballs de camp referents a Catalunya, deixant en segon terme la investigació de la cultura dels castros, però que no abandonarà del tot. A partir de l'any 1988 intensifica els treballs relatius a la cultura castrenya del nord-est peninsular fins esdevenir el tema prioritari de les seves investigacions amb l'excavació i conversió en parc arqueològic del castro de la Campa Torres (Gijón-Astúrias). L'últim dels seus llibres que veu publicat pocs dies abans del seu decés fou precisament *El castro de Campa Torres, Gijón. El periodo pre-romano*, que l'edita amb col·laboració de F. Cuesta.

- Un tema per adopció: l'edat del bronze (del calcolític als inicis de l'edat del ferro) en les comarques de Catalunya i Aragó, centrant-se especialment en les terres de la Depressió Central i en la confluència de les xarxes fluvials de l'Ebre-Cinca-Segre. El tema en que més va incidir fou el relatiu als moviments migratoris dels pobles incineradors que atravesaren els Pirineus que s'inflitraren al nord-est de la península Ibèrica entre el 1200 i el 600 aC. Les seves primeres publicacions es troben en les revistes d'Ilerda i en els col·loquis de Puigcerdà sobre els jaciments de Genó, Carretelà, Pedrós, la Femosa,...estudis primerencs que recull en un llibre *Lèrida Prehistòrica* l'any 1977, des de la Prehistòria a la Romanització.

El tema de la sistematització cultural l'arrossega tota la vida, especialment en els moments de transició a l'edat del coure i a la de del ferro. L'any 1991 exposa públicament que és convenient fer una reflexió sobre la generalització de l'edat del bronze a les terres catalanes, fins ara molt remolcada a les tesis de J. Guilaine.

A partir dels anys 1993 i 1995 manifesta una gran preocupació pels estudis interdisciplinaris, que coordina i aplica en els jaciments de Genó i Punta Farisa, treballs que han esdevingut referents per tots nosaltres. El llibre *Genó: un poblado del Bronce Final en el Bajo Segre (Lleida)* publicat l'any 1998 fou financiat per cervezas San Miguel S.A. i fou presentat en un acte magistral a l'Aula Magna de la Universitat de Barcelona, acte multitudinari i que va esdevenir un autènctic homenatge en vida del nostre company Maya.

Més d'un centenar de publicacions científiques avalen els seus treballs d'investigació i les seves tesis són admeses en discresió a les Universitats de la Península Ibèrica, que darrerament s'han vist culminades en dues publicacions: *La Prehistoria de la Península Ibérica*, Ariel Prehistoria, Barcelona 1998 (amb col·laboració) i *Celtas e iberos en la Península Ibérica*, Icaria editorial, 1999 (en varis idiomes).

Tot i esperant que els seus ajudants sabran movilitzar les seves energies perquè els treballs que resten pendents poguin donar llum ben aviat, nosaltres col·legues hem d'intentar que la seva tasca perduri per sempre en l'activitat arqueològica catalana.

Enriqueta PONS i BRUN

Miquel CURA MORERA

(1946-2002)

Ens ha deixat un investigador entusiasta, intel·ligent, polifacètic i compromès amb el país. També un home afable, fidel a l'amistat i ben disposat en tot moment per ajudar els joves investigadors. I també, finalment, un ciutadà compromès amb el futur del seu país i que sempre va actuar conseqüentment amb aquest principi.

En Miquel Cura forma part, i ha estat un dels elements més actius, d'una important generació d'arqueòlegs catalans formats a la Universitat de Barcelona a finals dels anys seixanta i principi dels setanta, sota el mestratge de L. Pericot, J. Maluquer de Motes i A.M. Muñoz. En són membres investigadors i professors tan destacats com M.E. Aubet, V. Baldellou, F. Gusi, E. Junyent, R. Navarro, C. Olària, J. Padró, M.A. del Rincón, M. Roca o E. Sanmartí, amb molts dels quals ha mantingut sempre una intensa i cordial relació personal i, sovint, també professional. En aquesta primera etapa de formació acadèmica va ser, molt particularment, l'alumne dilecte del Dr. Maluquer de Motes, a qui sempre va reconèixer com el seu mestre, en el sentit més profund de la paraula. Fruït d'aquesta confiança personal i científica va ser la seva integració des de 1970 com a investigador del desaparegut Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de Barcelona i la participació en diversos projectes vinculats a aquesta institució (com ara les excavacions a Roses, sota la direcció de M. Oliva). Una segona etapa de formació es va desenvolupar amb el Dr. E. Ripoll a la Universitat Autònoma de Barcelona, en la que es va llicenciar l'any 1981. Fou, però, novament a la Universitat de Barcelona on va obtenir el grau de doctor, l'any 1996, amb una tesi titulada *El jaciment del Molí d'Espígol (Tornabous, Urgell): el desenvolupament de les societats pre-romanes a la Catalunya interior*. Abans, però, l'any 1985, havia obtingut el *Diplôme d'Études Aprofondies* per la universitat de Perpinyà amb un estudi aprofundit sobre el vas campaniforme als Països Catalans (publicat al número 6 de la revista *Fonaments*).

En la seva faceta investigadora, Miquel Cura ha estat, més o menys a parts iguals, un prehistoriador i un protohistoriador. Pel que fa a la seva recerca estrictament prehistòrica, i a banda del ja esmentat estudi de conjunt sobre el vas campaniforme dels Països Catalans –on s'estableix una periodització d'estils en relació als vasos europeus–, les seves principals aportacions tenen a veure amb el període neolític i el megalitisme. Li devem, en aquest sentit, la periodització del megalitisme (amb la seqüència "cistes neolítiques-sepulcres de corredor-dòlmens simples") i la seva datació absoluta inicial a partir del neolític, ja apuntada al congrés de Huelva de 1973, desenvolupada l'any 1977 al congrés de Vannes i, posteriorment, en diverses publicacions, com ara al *9è Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà*, del qual, per una altra part, va ser el director juntament amb X. Llovera i R. Vilardell. També és autor de diverses síntesis i altres treball més puntuals sobre el neolític a Catalunya –sovint en col·laboració amb la seva companya, Roser Vilardell–, i se li deu la identificació d'una fàcies específica del neolític mitjà a les boques de l'Ebre, a partir de les troballes funeràries de Mianes. Així mateix, i ja dins l'Edat del Bronze, cal recordar que va identificar i definir la fàcies ceràmica de Merlès, a partir de les seves pròpies excavacions en aquest jaciment. Cal mencionar, finalment, els seus treballs a l'estat francès, particularment en l'àmbit del megalitisme bretó amb els investigadors de la Universitat de Rennes, en gran part inèdits; als túmuls protohistòrics de Cerdanya (amb M. Martzluff) i, en col·laboració amb J. Arnal, sobre les esteles antropomorfes del Llenguadoc.

Quant als estudis sobre protohistòria, s'inicien ja precoçment, l'any 1968, amb les primeres excavacions (per delegació de E. Ripoll) al poblat del Cogulló (Sallent) i es tradueixen en un nombre important de publicacions sobre els assentaments ibèrics del Solsonès i el Bages, el procés d'iberització a la Catalunya central, la valoració de les relacions comercials amb el món mediterrani (en col·laboració amb E. Sanmartí) i l'anàlisi de les ceràmiques grises estampillades, que per primera vegada defineix i situa en un context ampli, des de la Celtibèria a l'Europa central. Particularment important, però, va ser l'actuació en el poblat ibèric del Molí d'Espígol (Tornabous), jaciment en el que ja havia intervingut durant els primers treballs d'excavació del Prof. Maluquer de Motes, i que, entre 1987 i 1994 li va ser confiat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya per a la seva adequació i un treball limitat d'excavació, orientada bàsicament a la preservació de les restes, no a la investigació. Malgrat aquestes i altres limitacions, Miquel Cura va saber convertir aquesta activitat en una magnífica tasca de recerca, que, ultra nombroses publicacions en revistes especialitzades, va permetre l'elaboració de la seva tesi doctoral, un treball que marca una veritable frontera en l'estudi de l'ibèric ple a les comarques orientals de Catalunya i que es troba actualment en curs de publicació per la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

A banda de l'activitat estrictament investigadora, cal recordar també la seva participació –en col·laboració estreta amb J. Padró i M. Tarradell– en la creació i coordinació, des dels seus inicis l'any 1994, dels *Col·loquis Internacionals d'Arqueologia de Puigcerdà*, sens dubte la reunió científica amb més llarga continuïtat al nostre país dins l'àmbit de l'arqueologia. Fou també membre fundador de l'Institut d'Estudis Ceretans (1976) i del Centre d'Estudis del Bages (1979), membre del consell de redacció de les revistes *Fonaments* i *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, i cofundador, amb J. Rovira, de la Revista *Gala*.

Malgrat aquesta impressionant tasca investigadora, no fou fins a mitjans dels anys noranta que va veure reconeguts de manera oficial els seus mèrits, amb l'ingrés com a acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (1995) i com a acadèmico corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1996), i amb l'obtenció, l'octubre de 1998, d'una plaça d'arqueòleg al Servei d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Castelló, ciutat on va poder retrobar els seus companys i amics F. Gusi, director de l'esmentat servei, i C. Olària, catedràtica de Prehistòria de la Universitat Jaume I. Des d'aquest nou lloc, Miquel Cura va emprendre amb l'entusiasme de sempre nous treballs de recerca, ara dins del marc de l'activitat pròpia del Servei, entre els que cal destacar les excavacions als jaciments ibèrics de Torre del Prospinal (Pina de Montalgrao) i Los Cabañiles (Sucaina), a banda d'altres projectes de caire més personal, com l'estudi de les ceràmiques àtiques de la necròpolis de El Cigarralejo (Mula). Una mort prematura, a només 55 anys, li ha impedit acabar-los.

No puc acabar aquest recordatori –perquè crec que ell ho hauria volgut així– sense fer referència a l'activitat política de Miquel Cura. Independentment del judici que puguin merèixer certes formes d'acció –la història en donarà compte; ell mateix ja no hi creia–, en Miquel va donar mostra de fermesa en les conviccions, de determinació en l'acció i de valor per assumir-ne les conseqüències, virtuts no sempre freqüents en el nostre país, i que a ell li van costar un llarg exili.

Joan SANMARTÍ

ÍNDEX GENERAL

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA VISUAL A LA VALL MITJANA DEL TER: CONQUES FLUVIALS DEL BRUGENT I DE LA LLÈMENA
Robert SALA, Albert AULINES, Joan GARCIA, Kenneth MARTÍNEZ, Pilar BARCELÓ, Amèlia BARGALLÓ, Gerad CAMPENY, Paola GARCÍA, Bruno GÓMEZ, Marcel MATARRODONA, Isabel MARTÍNEZ, Policarpo SÁNCHEZ, Catalina YAÑEZ ---------- 17

EL JACIMENT DEL PLEISTOCÈ MITJÀ I SUPERIOR INICIAL DEL VOLCÀ DEL PUIG MARÍ (MAÇANET DE LA SELVA, GIRONA)
Robert SALA, Albert AULINES, Joan GARCIA, Kenneth MARTÍNEZ, Marcel MATARRODONA, Amèlia BARGALLÓ, Policarpo SÁNCHEZ, Isabel MARTÍNEZ, Paola GARCÍA, Raquel PUJADAS, Bruno GÓMEZ, Gerard CAMPENY, Pilar BARCELÓ ---------- 23

LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PARATGE DEL RECLAU (SERINYÀ, EL PLA DE L'ESTANY) CORRESPONENTS ALS ANYS 2000 I 2001
Narcís SOLER, Joaquim SOLER, Julià MAROTO, David ORTEGA, Alba SOLÉS ---------- 29

LES OCUPACIONS MESOLÍTIQUES DE LA BAUMA DEL SERRAT DEL PONT (TORTELLÀ, LA GARROTXA)
Gabriel ALCALDE, Miquel MOLIST, Maria SAÑA ---------- 35

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL JACIMENT DE LA PRUNERA (ST. JOAN LES FONTS, LA GARROTXA) DURANT ELS ANYS 2000 I 2001
Gabriel ALCALDE, Ferran BORREL, Susanna CASELLAS, Xavier CLOP, Josep Miquel FAURA, Miquel MOLIST, Mònica OLIVA, Maria SAÑA, Oriol VICENTE ---------- 37

LES CAMPANYES DELS ANYS 2000 I 2001 AL JACIMENT DEL NEOLÍTIC ANTIC DE LA DRAGA (BANYOLES)
Àngel BOSCH, Júlia CHINCHILLA, Josep TARRÚS, Xavier NIETO, Antoni PALOMO, Xim RAURICH ---------- 45

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ AL DOLMEN DE PUIG D'ARQUES, L'ANY 2001
Josep TARRÚS, Enric CARRERAS, Iolanda PUIGDEVALL, Marta PI, Albert AULINES --------- 53

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ AL DOLMENT DEL LLIT DE LA GENERALA, L'ANY 2001 (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Josep TARRÚS, Enric CARRERAS, Àngels CUSTOJA, Paula SANTAMARIA, Pere GAY ------ 57

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ A LA COVA-DOLMEN DE LA RIERA QUARENTENA II, L'ANY 2000 (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Josep TARRÚS, Enric CARRERAS, Àngels CUSTOJA, Paula SANTAMARIA, Pere GAY ------ 61

C/ EMILI GRAHIT - C/ ULLASTRET (GIRONA, GIRONÈS)
Noemí TERRATS, Antoni PALOMO ---------- 63

EL PI DE LA LLIURA (VIDRERES, LA SELVA). 2001, UNA PROSPECCIÓ PROGRAMADA
Enriqueta PONS I BRUN, Alba SOLÉS I COLL ---------- 69

LA NECRÒPOLIS D'INCINERACIÓ DE VILANERA
Bibiana AGUSTÍ, Dolors CODINA, Rafael DEHESA, Joan LLINÀS, Jordi MERINO, Carme MONTALBÁN, Anna VARGAS ---------- 77

EXCAVACIONS A L'*OPPIDUM* DEL PUIG DE ST. ANDREU D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ). CAMPANYES 2000 I 2001
Aurora MARTÍN, Sandra CASAS, Ferran CODINA, Joan MARGALL, Gabriel de PRADO ------ 87

PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET, GIRONA). ZONA UNIVERSIDAD DE BARCELONA (ZONA 9). INTERVENCIONES 2000-2001
Francisco GRACIA ALONSO, David GARCÍA RUBERT, Gemma IBARS PÉREZ ---------- 93

L'ESTUDI DEL TERRITORI D'ULLASTRET. METODOLOGIA I RESULTATS DE LES CAMPANYES DE PROSPECCIÓ 2000-2001
Rosa PLANA i MALLART, Aurora MARTÍN i ORTEGA, Gabriel de PRADO i CORDERO, Anna Maria PUIG i GRIESSENBERGER ---------- 99

EL COMPLEX ARQUEOLÒGIC DE MAS CASTELLAR DE PONTÓS (ALT EMPORDÀ). CAMPANYES 2000 I 2001
Mònica BOUSO, Maribel FUERTES, Mª José FERNÁNDEZ, Núria GAGO, Carlos GONZALO, Antonio LÓPEZ, Anna VARGAS, Enriqueta PONS ---------- 105

EL POBLAT IBÈRIC DE SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA. CAMPANYES 2000-2001
Josep BURCH, Jordi SAGRERA, Antoni ROJAS ---------- 115

ACTUACIONS AL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ)
Xavier AQUILUÉ, Marta PI ---------- 121

L'ASSENTAMENT IBÈRIC TARDÀ DEL TURÓ RODÓ (LLORET DE MAR, LA SELVA)
Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ ---------- 127

EXCAVACIÓ AL CONVENT DE SANT DOMÈNECH (PERELADA, ALT EMPORDÀ)
Núria MIRÓ i ALAIX, Joan LLINÀS i POL ---------- 133

LES SITGES IBÈRIQUES DEL VIAL DEL PORT A. PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ
Mª José CAJA ---------- 137

SITGES DEL MAS SITJAR (SALT) I CAMP DE SITGES DE TORRE VEDRUNA (GIRONA)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO, Carme MONTALBÁN ---------- 141

PROSPECCIÓ, ENREGISTRAMENT I INVENTARI DELS GRAVATS RUPESTRES DEL DESPOBLAT DE NIULA (GER, LA GARROTXA)
Pierre CAMPMAJÓ, Oriol MERCADAL ---------- 145

EL POBLAT IBÈRIC DEL PUIG DEL CASTELL (CASSÀ DE LA SELVA, EL GIRONÈS). CAMPANYA 2001
Maribel FUERTES, Jordi MERINO ---------- 153

MONTBARBAT (LLORET DE MAR-MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA)
Maria del Vilar VILÀ, Ester ALBIOL, Carme BARRACHINA, Eugeni BUERGUEÑO, Neus MARSÀ, Sílvia MARTÍN, Mercè NEGRE ---------- 157

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A VILANERA (L'ESCALA, L'ALT EMPORDÀ)
Bibiana AGUSTÍ, Dolors CODINA, Rafael DEHESA, Joan LLINÀS, Jordi MERINO, Carme MONTALBÁN, Anna VARGAS ---------- 161

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ) ALS ANYS 2000 I 2001
Xavier AQUILUÉ, Pere CASTANYER, Marta SANTOS, Joaquim TREMOLEDA ---------- 167

LA VIL·LA ROMANA DE VILAUBA: LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DELS ANYS 2000-2001
Pere CASTANYER, Joaquim TREMOLEDA, Iolanda PUIGDEVALL, Rafael DEHESA ---------- 175

RESULTATS DE LES DUES DARRERES CAMPANYES D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA BÒBILA ROMANA D'ERMEDÀS, CORNELLÀ DEL TERRI
Joaquim TREMOLEDA, Pere CASTANYER, Iolanda PUIGDEVALL, Rafael DEHESA ---------- 179

LA VIL·LA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR, LA SELVA)
Ferran CODINA, Mª Francesca JIMÉNEZ, Mª José LLOVERAS, Josep Mª NOLLA, Lluís PALAHÍ ---------- 185

L'EXCAVACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DE VILARENYS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ)
Mª José CAJA, Natàlia COLOMEDA, Josep FRIGOLA, Susanna MANZANO ---------- 195

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL COLLET DE SANT ANTONI DE CALONGE
Josep Mª NOLLA, Paula SANTAMARIA, Marc SUREDA, Josep BURCH, Jordi SAGRERA ---- 201

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A LA UNITAT D'ACTUACIÓ-3 DE LES COLOMINES DE LLÍVIA (LA CERDANYA). ZONA A
Jordi GUÀRDIA, Marta MARAGALL ---------- 209

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CAMP DE LA BASSA (FOIXÀ, BAIX EMPORDÀ)
Sandra CASAS ---------- 215

JACIMENT DE MAS CARBOTÍ (TOSSA DE MAR, LA SELVA)
Josep BURCH, Mª Francesca JIMÉNEZ, Josep Mª NOLLA, Jordi SAGRERA ---------- 219

UN EXEMPLE D'OCUPACIÓ FORA DELS LÍMITS DEL RECINTE ARQUEOLÒGIC DE LA CIUTADELLA DE ROSES. EL SOLAR AL SUD DEL MERCAT MUNICIPAL (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER, Bibiana AGUSTÍ FARGAS ---------- 223

EXCAVACIONS AL POBLAT DE SANT JULIÀ DE RAMIS
Josep BURCH, Josep Mª NOLLA, Lluís PALAHÍ, Jordi SAGRERA, Marc SUREDA, David VIVÓ ---------- 227

EXCAVACIÓ D'UNA CASA ROMANA A L'HORT DE LA RECTORIA, CARRER DELS FORNS 3-5 (LLÍVIA, LA CERDANYA). OCTUBRE-DESEMBRE 2001
Antoni ROJAS ---------- 237

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ERA DE CAN LLAPART (BELLCAIRE D'EMPORDÀ, BAIX EMPORDÀ)
Ferran CODINA ---------- 243

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA AL CARRER PUJADA DE LA TORRE DE JUIÀ (GIRONÈS)
Ferran CODINA, Caro REIXACH ---------- 247

CONTROL ARQUEOLÒGIC A LA PLAÇA DEL MERCAT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS (BAIX EMPORDÀ)
Gabriel de PRADO ---------- 251

DELIMITACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DELS VILARS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ)
Sandra CASAS ---------- 253

CAMP DE LA VINYA PERDUDA O VINYA VELLA
Joan LLINÀS i POL, Jordi MERINO, Anna VARGAS ---------- 255

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA AL C/ ISAAC PERAL CANTONADA - C/ XÀVEGA, DE LLAFRANC
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 259

SEGUIMENT DE LA URBANITZACIÓ DE L'ANTIGA EYCAM (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)
Joan LLINÀS, Jordi MERINO ---------- 263

SONDEJOS EN EL PERÍMETRE DE LA VIL·LA ROMANA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR, LA SELVA). FINCA MUNICIPAL DE L'AVD. PELEGRÍ, FINCA DELS SRS. TEIXIDOR I FINCA SR. ACERBI (AVD. PELEGRÍ, 3)
Mª Francesca JIMÉNEZ SORROCHE, Josep Mª NOLLA BRUFAU ---------- 265

NOVES DESCOBERTES A LA VIL·LA ROMANA DE MAS DE DALT (CANAPOST, BAIX EMPORDÀ)
Josep Mª NOLLA, Jordi SAGRERA ---------- 269

EL MONUMENT FUNERARI ROMÀ DE LA CAVORCA-II (SANT JULIÀ DE LLOR I BONMATÍ, LA SELVA)
Joan LLINÀS i POL, Jordi MERINO i SERRA, Jordi SAGREGA i ARADILLA, Marc SUREDA i JUBANY ---------- 271

MAS PAU (AVINYONET DE PUIGVENTÓS)
Maria José LLOVERAS, Lluís PALAHÍ ---------- 273

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN UN SOLAR AFECTAT PER LA VIL·LA ROMANA DE LA QUINTANA (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 275

EXCAVACIONS DE SALVAMENT DINS EL TRAÇAT DEL GASEODUCTE LA PERA-L'ESCALA
Maribel FUERTES, Eva TEIXIDOR ---------- 277

EXCAVACIONS ALS SOTERRANIS DE LA CATEDRAL DE GIRONA
Gustau GARCIA, Josep Maria NOLLA, Lluís PALAHÍ, Marc SUREDA ---------- 285

MONESTIR DE ST. PERE DE RODES (PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ). INTERVENCIÓ A LA ZONA 15, 2000-2001
Bibiana AGUSTÍ i FARGAS, Dolors CODINA i REINA ---------- 293

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT LLORENÇ DE SOUS (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ). CAMPANYES DE 2000 I 2001
Lourdes MORET, Josep Mª VILA ---------- 297

SEGONA CAMPANYA D'EXCAVACIONS A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG, Bibiana AGUSTÍ, Mireia TEIXIDOR, Aurora MARTÍN ---------- 301

EXCAVACIONS AL CASTELL DE BUFALARANYA (ROSES, ALT EMPORDÀ)
Josep BURCH, Josep Mª NOLLA, Jordi SAGRERA, Marc SUREDA, Gema VIEYRA --------- 307

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE LLÍVIA (CAMPANYES 2000-2001). DARRERES INTERPRETACIONS
Sara ALIAGA, Gemma CABALLÉ, Carme SUBIRANAS ---------- 313

EL CASTELL DE MONTSORIU, ARBÚCIES-SANT FELIU DE BUIXALLEU, LA SELVA. RESULTATS DE LES CAMPANYES ARQUEOLÒGIQUES. BIENNI 2000-2001
Gemma FONT i VALENTÍ, Josep Mª LLORENS i RAMS, Joaquim MATEU i GASQUET, Sandra PUJADAS i MITJÀ, Josep Manuel RUEDA i TORRES, Jordi TURA i MASNOU --------- 319

CASTELL DE TORCAFELLÓ (MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA). CAMPANYES 2000-2001
Cristian FOLCH, Joan LLINÀS, Carme MONTALBÁN, Alors RAMÍREZ, Marc SUREDA -------- 325

EL CASTELL DE SANT JOAN (LLORET DE MAR, LA SELVA)
Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA, Carme MONTALBÁN ---------- 331

EXCAVACIONS AL BOU D'OR DE GIRONA
Sandra CASAS, Josep FIEGO, Pere FREIXES, Josep Mª NOLLA, Lluís PALAHÍ, Toni PRADOS ---------- 339

CAMPANYA 2001 DE PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES MEDIEVALS AL PLA DE L'ESTANY. INICI D'UN PROJECTE D'INVESTIGACIÓ
Josep CAMPRUBÍ ---------- 347

LA NECRÒPOLIS DE SANTA LLÚCIA
Mª Francesca JIMÉNEZ, Antoni ROJAS ---------- 351

LA SITJA DEL POLÍGON INDUSTRIAL (CASSÀ DE LA SELVA, LA SELVA)
Cristian FOLCH, Joan LLINÀS, Carme MONTALBÁN, Alons RAMÍREZ, Marc SUREDA -------- 355

PRIMERA CAMPANYA D'EXCAVACIONS EN EL CASTELL DE SANT MAURICI O DE MALAVELLA (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)
Cristian FOLCH, Jordi MERINO ---------- 357

EXCAVACIONS EN EL NÚM. 16 DEL CARRER ALEMANYS DE GIRONA
Jordi SAGRERA ---------- 359

INTERVENCIÓ DE SALVAMENT A LA PLAÇA CONSTITUCIÓ DE SANT JORDI DESVALLS (GIRONÈS)
Maribel FUERTES, Eva TEIXIDOR ---------- 353

VALORACIÓ DE LES RESTES DEL CASTELL MEDIEVAL DE BIURE (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 369

UNA SITJA DESCOBERTA EN EL PARATGE DE PUIG GRAU (VILAFANT, ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 373

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN EL SOLAR DEL CARRER DEL FORN DE SANT PERE PESCADOR (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 375

PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES I REGISTRE PLANIMÈTRIC DE L'ESGLÉSIA I CASTELL DE PALOL SABALDÒRIA (VILAFANT, ALT EMPORDÀ)
Josep BURCH i RIUS, Josep Mª NOLLA i BRUFAU, Jordi SAGRERA i ARADILLA, Marc SUREDA i JUBANY ---------- 377

INTERVENCIÓ A L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DE CERVIÀ DE TER (EL GIRONÈS)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 381

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE QUADRES (ISÒVOL, LA CERDANYA)
Carme SUBIRANAS FÀBREGAS ---------- 385

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA BANDA NORD DE L'EDIFICI MONACAL DE SANT QUIRZE DE COLERA (RABÓS D'EMPORDÀ, ALT EMPORDÀ)
Mireia TEIXIDOR ---------- 387

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE QUERALBS, RIPOLLÈS
Dolors CODINA, Esther MEDINA ---------- 389

ESGLÉSIA DE ST. CRISTÒFOL DE BEGET, EL RIPOLLÈS
Dolors CODINA ---------- 393

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER RAVAL NÚM. 21 DEL PALS (BAIX EMPORDÀ)
Mª José CAJA, Natàlia COLOMEDA, Josep FRIGOLA ---------- 395

TREBALLS DE DOCUMENTACIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER AVE MARIA DE PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)
Mª José CAJA ---------- 397

DARRERA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL NUCLI HISTÒRIC DE CASTELL D'ARO (BAIX EMPORDÀ)
Gabriel de PRADO ---------- 399

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A BLANES, BIENNI 2000-2001
Susanna MANZANO VILAR ---------- 401

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DELS TREBALLS DE SUBSTITUCIÓ DE LA COBERTA DEL PAVELLÓ DE COMANDÀNCIA DEL CASTELL DE SANT FERRAN (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)
Lourdes MORET i PUJOL ---------- 407

LA FARGA DE PALAU: SEGONA CAMPANYA D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA (RIPOLL, OCTUBRE 2000)
Sara SIMON VILARDAGA ---------- 411

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN EL SOLAR DE LA PLAÇA DE L'ESGLÉSIA, Nº 3 DE BREDA (LA SELVA)
Eva TEIXIDOR, Maribel FUERTES ---------- 415

INTERVENCIÓ A L'ANTIC EMPLAÇAMENT DE L'HOSPITAL DE NOSTRA SENYORA DE BELLVER (STA. COLOMA DE FARNERS, LA SELVA)
Maribel FUERTES ---------- 417

QUATRE ANYS DE RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI CULTURAL AL MASSÍS DEL MONTGRÍ
Joan MARGALL, Candi MUNDET, Antoni ROVIRAS ---------- 419

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA FARINERA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 423

REBAIX DE TERRES DE LA MEITAT MERIDIONAL DEL PATI D'ARMES DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 425

EL PORTAL DE TERRA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 427

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A L'ANTIC CONVENT DE SANT FRANCESC DE PUIGCERDÀ (PATI DE LES ESCOLES). FEBRER-MARÇ DE 2000
Carme SUBIRANAS i FÀBREGAS ---------- 431

LA TORRE MORA DE PALS. ESTUDI HISTÒRIC I ESTRUCTURAL
Montse FREIXA i VILA ---------- 435

EXCAVACIONS A LA PORTA FERRADA (MONESTIR DE SANT FELIU DE GUÍXOLS, BAIX EMPORDÀ)
Carme MONTALBÁN ---------- 437

SANT ESTEVE DE VILACOLUM. INTERVENCIONS 2000-2001
Gema VIEYRA BOSCH ---------- 441

L'ERMITA DE SANT ROC (VILABLAREIX, GIRONÈS)
Maribel FUERTES ---------- 445

LA RESTAURACIÓ DEL POBLAT NEOLÍTIC DE CA N'ISACH (PALAU-SAVERDERA, ALT EMPORDÀ): ELS TREBALLS DE L'ANY 2001
Josep TARRÚS i GALTER, Enric CARRERAS i VIGORÓS, Àngels CUSTOJA i RIPOLL ------- 449

EL DOLMEN DE PARDINELLA (GOMBRÈN) I EL SOT DE LES DONES MORTES (LES LLOSES). DOS MONUMENTS FUNERARIS DE LA COMARCA DEL RIPOLLÈS
Dolors CODINA i REINA ---------- 451

CAMPANYES DE CONDICIONAMENT I CONSOLIDACIÓ AL POBLAT IBÈRIC DE PUIG CASTELLET (LLORET DE MAR, LA SELVA)
Maribel FUERTES, Enriqueta PONS, Eva TEIXIDOR, Joan Ramon VIDAL ---------- 455

SOBRE LA CONSOLIDACIÓ REALITZADA A LA VIL·LA ROMANA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR)
Antoni ROJAS, Mª Francesca JIMÉNEZ ---------- 457

CONSOLIDACIÓ I ADEQUACIÓ DEL JACIMENT ROMÀ SITUAT AL C/ CORAL (LLAFRANC)
Antoni ROJAS, Mª Francesca JIMÉNEZ ---------- 459

CONSOLIDACIÓ PARCIAL DE MAS CARBOTÍ (TOSSA DE MAR)
Antoni ROJAS, Mª Francesca JIMÉNEZ ---------- 463

LA CONSOLIDACIÓ I ADEQUACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DE PLA DE PALOL (PLATJA D'ARO, BAIX EMPORDÀ)
Josep BURCH, Martirià FIGUERAS ---------- 465

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DEL CONDICIONAMENT DE LA LLERA DEL REC DE LA CALÇADA (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)
Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER ---------- 469

CONSOLIDACIÓ DE LES ESTRUCTURES ARQUEOLÒGIQUES DEL CASTELL DE SANT JOAN (LLORET DE MAR)
Antoni ROJAS, Mª Francesca JIMÉNEZ ---------- 471

CASTELL DE SANT ESTEVE DE MAR - LA FOSCA, PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)
Eva TEIXIDOR ---------- 473

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A SANTA MARIA DE SEGUERÓ (BEUDA, LA GARROTXA)
Montserrat MATARÓ i PLADELASALA, Mercè FERRÉ i VALLS ---------- 477

EL DESMANTELLAMENT DE LA TEULADA DE L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT QUIRZE DE COLERA
Dolors CODINA i REINA, Anna VARGAS COLL ---------- 479

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA CAPELLA DELS DOLORS DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES
Mireia TEIXIDOR ---------- 481

LA SITJA DE LA CASA NOVA (ROMANYÀ D'EMPORDÀ, PONTÓS, ALT EMPORDÀ)
Maribel FUERTES ---------- 483

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA VISUAL A LA VALL MITJANA DEL TER: CONQUES FLUVIALS DEL BRUGENT I DE LA LLÉMENA

Robert SALA Albert AULINES Joan GARCIA Kenneth MARTÍNEZ Pilar BARCELÓ Amèlia BARGALLÓ Gerard CAMPENY Paola GARCIA Bruno GÓMEZ Marcel MATARRODONA Isabel MARTÍNEZ Policarpo SÁNCHEZ Catalina YAÑEZ*

INTRODUCCIÓ

La campanya de prospecció arqueològica visual a les conques fluvials del Brugent i de la Llémena duta a terme durant la segona quinzena de setembre de 2001 ha significat l'activació pràctica del projecte "Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter. Conques fluvials del Brugent i de la Llémena" de tres anys de durada (2002-2004).

Concretament, l'àrea afectada per aquesta campanya es correspon al pla i els cingles de Sant Roc, localitzats entre els termes municipals d'Amer (La Selva), Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa) i Sant Martí de Llémena (El Gironès). L'objectiu de les sortides de camp ha estat doble: recerca al pla, per una banda, i la recerca a la cinglera, de l'altra. La recerca al pla ha consistit en revisar *in situ* les dotze estacions localitzades durant els anys 80 en aquest indret. S'ha realitzat, per tant, un estat actual de la situació dels jaciments en superfície situats en el planell de Sant Roc. Cap d'aquests jaciments ofereix possibilitats reals d'intervencions arqueològiques posteriors, excepte el jaciment històric de Santa Elena I (Canal i Carbonell, 1989, 272). També hem localitzat petits indicis d'estructures arqueològiques que probablement pertanyen a jaciments holocènics. Per altra banda, la recerca en la cinglera ha estat molt positiva a nivell arqueopaleontològic perquè s'ha localitzat un nou jaciment prehistòric que anomenem Bauma de la Xemeneia.

PROJECTE EN QUÈ S'INSCRIU LA PROSPECCIÓ

La prospecció arqueològica visual a les conques fluvials del Brugent i de la Llémena realitzada durant la segona quinzena de setembre d'enguany s'inclou en el projecte titulat "Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter. Conques fluvials del Brugent i de la Llémena" de tres anys de durada (2002-2004). Per tant, es tracta d'una intervenció puntual que, però, forma part d'un projecte integral. Es pot sintetitzar el contingut d'aquest projecte en els següents tres apartats: objectius, hipòtesis de treball i desenvolupament del projecte.

Objectius

Els principals objectius que pretén assolir el projecte en qüestió són:

- Estudi del poblament humà durant el plistocè (inferior, mitjà i superior inicial) a la vall mitjana del Ter i, en especial, el de les dues conques principals afluents d'aquest riu: la del Brugent i la de la Llémena.

- Localització en posició primària o *in situ* d'ocupacions humanes pertanyents al plistocè inferior i mitjà.

- Estudi exhaustiu de la cultura neandertal, un dels períodes més foscos i poc coneguts de les comarques gironines.

- Contextualització geomorfològica, sedimentària i cronoestratigràfica del plistocè a la vall mitjana del Ter.

- Dur a terme treballs arqueològics de forma sistemàtica i programada a la vall mitjana del Ter, paralitzats des del 1986 (Carbonell *et al.* 1992).

Hipòtesis de treball

D'acord amb la línia d'investigació marcada durant els darrers catorze anys per l'Àrea de Prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona condiciona

* Àrea de Prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili, Plaça Imperial Tàrraco, 1, Tarragona, C.P. 43.500
Paleo@astor.urv.es

(estructurada a partir dels jaciments d'Atapuerca, a Burgos, i l'Abric Romaní, a Capellades), el projecte que aquí presentem planteja dues grans hipòtesis de treball i que són:

- Hipòtesi històrica: durant el plistocè inferior i mitjà la vall mitjana del Ter presenta dues àrees d'assentament humà diferents (Àrea 1: el Ter en el seu pas per Girona i el Congost de Sant Julià de Ramis i Àrea 2: les conques fluvials del Brugent i de la Llémena) en funció de les condicions paleoecosocials existents, les quals determinen una àrea d'ocupació preferencial (Àrea 1) i una àrea d'ocupació marginal (Àrea 2).

- Hipòtesi geomorfològica: és possible establir en el sector del Brugent-Llémena una contextualització geomorfològica, sedimentària i cronoestratigràfica del plistocè inferior, mitjà i superior inicial equiparable a la zona de Girona i Sant Julià de Ramis, la qual cosa que permetria un coneixement integral, a nivell geomorfològic, de la vall mitjana del Ter.

Per confirmar aquestes hipòtesis ens basem fonamentalment en dos elements: en primer lloc, el coneixement històric és parcial. Pel plistocè inferior, mitjà i superior inicial encara no s'han trobat restes en estratigrafia i moltes àrees encara no han estat prospectades en profunditat. En segon lloc, la geomorfologia quaternària del sector presenta una varietat potencial per poder establir correlacions arqueològiques (presència de terrasses fluvials, travertins, vulcanisme i morfologies càrstiques).

Desenvolupament del projecte

L'àrea de terreny que comprèn el projecte ocupa una extensa àrea (uns 1.200 km^2). Davant la impossibilitat material de prospectar tota aquesta àrea durant el trienni 2002-2004 ens hem vist obligats a seleccionar i orientar la recerca en uns àmbits més específics dins aquesta macro-àrea sempre amb l'objectiu d'estudiar la dinàmica de l'ocupació antròpica durant el plistocè en les conques fluvials del Brugent i de la Llémena.

Aquestes deu àrees són: Àrea 1: capçalera del riu Brugent; Àrea 2: vall de Cogolls; Àrea 3: capçalera del riu Llémena; Àrea 4: la roca del Corb i Torrent de Rastell; Àrea 5: cinglera de Sant Roc; Àrea 6: terrasses fluvials de la vall mitjana del Ter; Àrea 7: cingles de Rocafesa i Brolla d'en Sala; Àrea 8: volcà Banya del Boc i pla de Sant Joan; Àrea 9: travertins de Llorà i Boratuna i Àrea 10: zona d'Adri-Sant Gregori-Domeny.

El projecte que plantegem requereix tres tipus d'intervencions arqueològiques. En primer lloc, endegar una campanya de prospecció visual que ens permeti obtenir una visió global del territori tant a nivell prehistòric com geològic. En segon lloc, realitzar una prospecció física on els resultats de la prospecció visual ho consideren oportú. Finalment, en tercer lloc, es durà a terme una excavació sistemàtica en aquells punts on els resultats de les dues fases anteriors ho requereixin. Per tant, la pròpia peculiaritat dels treballs condiciona que el projecte sigui variable en funció tant dels resultats obtinguts com de les necessitats exigides en les successives fases esmentades.

LA CAMPANYA DE SETEMBRE DE 2001

Objectius

Els motius pels quals ens hem proposat dur a terme una intervenció arqueològica al pla de Sant Roc i la seva cinglera són tres:

- En el pla que forma la cinglera s'hi han localitzat dotze estacions en superfície pertanyents al plistocè mitjà (Barris 1982 i 1983; Serra 1981; Abad 1983; Canal, Carbonell 1989).

- La presència de formacions càrstiques al llarg de tota la cinglera.

- La seva situació geogràfica: és el límit natural de les conques del Brugent i de la Llémena.

L'àrea de terreny que ha afectat la intervenció arqueològica d'aquesta campanya es correspon amb el pla de Sant Roc i la seva cinglera (fig. 1). Aquesta àrea actua de límit natural entre les conques fluvials del Brugent i de la Llémena, l'estudi global de les quals és l'objecte principal del projecte integral que hem esmentat anteriorment. Sobre la quadrícula UTM, el pla de Sant Roc i la seva cinglera abasta de la línia 4655 a la 4650 nord i de la 467 a la 473. L'extensió aproximada d'aquest espai és d'uns 48 km^2. L'alçària mitjana de la seva superfície pivota a l'entorn dels 250 i 600 metres sobre el nivell del mar (250 metres a Sant Climent d'Amer; 600 metres a Sant Roc i 450 metres a Santa Brígida). Aquesta zona ocupa parcialment els fulls d'Amer, número 295-III i de Canet d'Adri, número 295-IV del Mapa Topográfico Nacional de España, escala 1: 25.000 i l'extrem sud de Mapa Comarcal de Catalunya, escala 1:50.000, número 19, de La Garrotxa. Administrativament engloba un total de 3 municipis agrupats en tres comarques diferents que, situades de ponent a llevant, són: Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa), Amer (La Selva) i Sant Martí de Llémena (El Gironès).

Referent històric

A nivell arqueològic, el pla i els cingles de Sant Roc són un lloc d'ocupació paleolítica conegut des de principis dels anys vuitanta quan Jordi Barris hi va localitzar, per primera vegada, un jaciment del plistocè mitjà que va anomenar Santa Elena I (Barris, 1983). A partir d'aquell moment, la recerca es va intensificar per part de membres de l'Associació Arqueològica de Girona i del C.R.P.E.S. de Girona de tal manera que, a mitjans dels anys vuitanta, ja es comptabilitzaven dotze estacions (Abad 1983, 33-35; Serra 1983, 68-70; Canal, Carbonell 1989, 272-279).

L'Associació Arqueològica de Girona té, per tant, un paper fonamental en la localització i socialització del

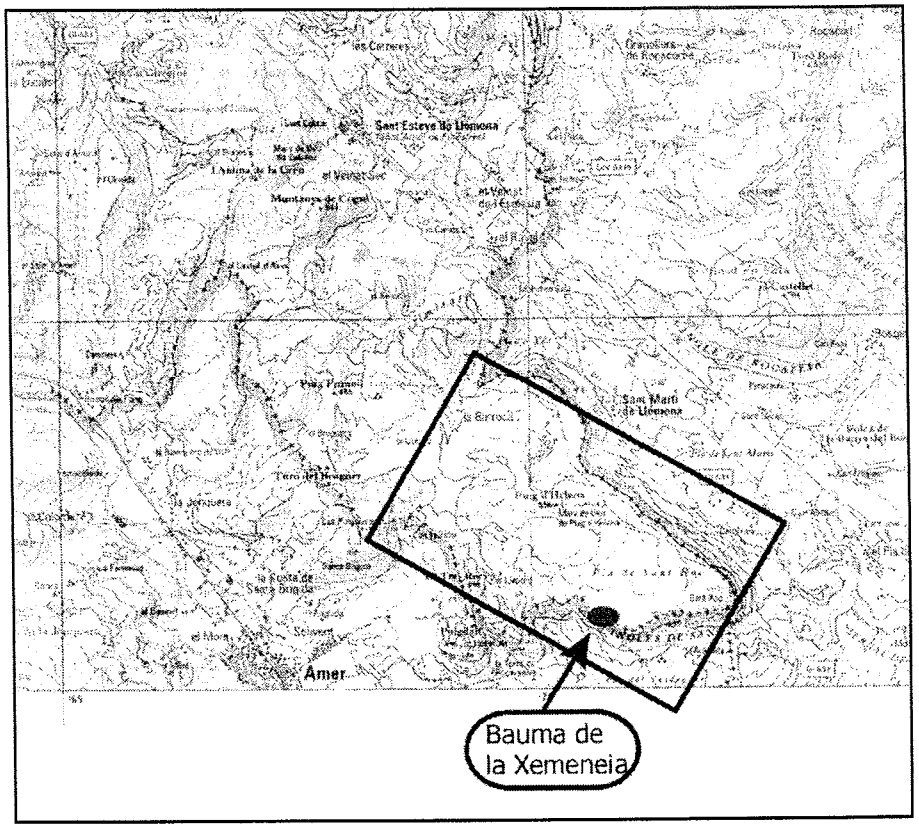

fig. 1. Àrea afectada per la prospecció arqueològica.

coneixement científic del paleolític inferior i mig en aquesta àrea. Essent així, abans de començar els treballs, vam decidir de posar-nos en contacte amb els membres de l'esmentada entitat i, en especial, amb Joan Abad, el qual es pot considerar el principal promotor de la intensificació dels treballs arqueològics al pla de Sant Roc i la seva cinglera. Joan Abad ens va acompanyar als llocs històrics on s'havien localitzat els tecnocomplexos plistocènics. Tots aquests jaciments es situaven en el pla de Sant Roc. La cinglera, en canvi, tant la vessant de la Llémena com la del Brugent, mai havia estat prospectada sistemàticament. Històricament, només es coneix el jaciment holocènic del Cau Negre de Sant Roc (Bosch, Toledo 1989).

Descripció dels treballs

A partir d'aquest llegat històric vam decidir orientar la recerca en dues direccions: el pla i la cinglera. De la prospecció en el pla només el jaciment anomenat Santa Elena I ha proporcionat algunes peces lítiques que, pressumiblement, provenen d'un paquet de sediments que tenen possibilitats de preservar més materials en context estratrigràfic. És per això que, amb el desenvolupament del projecte integral, serà convenient intensificar els treballs en aquest lloc.

La prospecció a la cinglera, per altra banda, ha estat més complicada perquè el seu perímetre total (que comprèn les dues vessants fluvials) és molt extensa i alhora la cobertura vegetal suposa un impediment per la recerca. Per iniciar els treballs a la cinglera va ser primordial establir contacte amb Joan Abad. Aquest ens va comentar que, a mitjans dels anys vuitanta, tot prospectant la cinglera va detectar la presència de possibles restes faunístiques i lítiques en un tram concrecionat i amb estratigrafia de la roca calcària, les quals semblava que podien tenir interès arqueològic. Vam efectuar una visita conjunta en aquest lloc. Malgrat l'espessa boscúria que cobria el tall estratigràfic hi vam poder identificar perfectament dues dents -probablement d'algun tipus d'èquid- molt concrecionades, així com unes quantes peces lítiques també fortament concrecionades i patinades. La relació i disposició dels objectes ens va permetre constatar que es tractava d'un nou jaciment arqueopaleontològic que hem anomenat Bauma de la Xemenia (fig. 2) i que es presenta per primera vegada a la comunitat arqueològica en aquestes VI Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona.

LA BAUMA DE LA XEMENEIA

La Bauma de la Xemeneia és un nou jaciment arqueopaleontològic documentat en aquesta campanya. Està situat en la cara sud de la cinglera de Sant Roc, des d'on s'obre a la vall del riu Brugent. Forma part del terme municipal d'Amer. Sobre la quadrícula UTM abarca la línia 4650 nord i la 471 est. L'hem anomenat Bauma de la Xemeneia perquè es tracta d'una bauma situada just a sota d'una

enorme bretxa oberta verticalment per la calcària i que pren la forma de xemeneia. Aquesta es presenta allargada -uns quants metres- en posició d'embut, la qual permet veure, des de terra estant, el cel.

La localització d'aquest jaciment representa una novetat i permet efectuar una valoració general positiva de la campanya d'enguany. La visibilitat que ofereix pel control del territori en aquesta vall és extraordinària. No és d'estranyar, doncs, l'existència d'un jaciment en un lloc com aquest, de tan difícil accés en els nostres dies, però que en un moment determinat de la prehistòria, que encara no sabem exactament quin és, hauria estat un punt estratègic d'hàbit prehistòric.

Els treballs realitzats a la Bauma de la Xemeneia es van limitar a netejar el tall estratigràfic comentat més amunt per dur a terme una primera interpretació. No vam, però, recollir cap resta faunística ni lítica ni alterar el seu estat actual pensant que això suposava un tasca complexa que caldrà realitzar amb un major nombre de dies i també requereix d'una infrastructura més àmplia i d'un personal especialitzat. De fet, aquest va ser el motiu pel qual vam considerar oportú dur a terme una campanya d'intervenció arqueològica programada per la Setmana Santa de 2002.

Desenvolupament del treball realitzat

Els treballs arqueològics a la Bauma de la Xemeneia han consistit en la prospecció, localització, identificació i neteja d'un tall estratigràfic que presenta associació de restes faunístiques i lítiques, sense, però, remoció de terreny i recollida de material.

El tall estratigràfic esmentat ha permès l'elaboració d'una columna estratigràfica (fig. 2). Aquesta secció, d'escassament 20 cm de potència, representa el rebliment posterior del paquet calcari-gresós eocè que forma la cinglera de Sant Roc. Els mecanismes de sedimentació d'aquest nivell són complexes i caldria realitzar un estudi a gran escala de la cinglera per poder conèixer el règim deposicional que ha originat aquest tram de material, perquè es tracta tan sols d'un aflorament puntual a partir del qual tan sols es poden apuntar possibles orígens.

Una lleu descripció del que trobem en la secció ens permet observar la presència de dos nivells clarament diferenciats (fig. 2). El primer nivell és el basal i està constituït per megabretxes de mida entre 10-20 cm essencialment de calcàries cimentades. El nivell superior és més heterogeni, i no està tan ben compactat com l'anterior. Conté bretxes de mida compresa entre 0,5-5 cm de composició variable, la matriu que hi observem ocupa un 60% de l'espai aproximadament i es troba bastant alterada degut a la meteorització. Tant el nivell inferior com el superior contenen restes òssies.

A nivell arqueològic, la troballa més important en aquest jaciment, i que li dóna grans possibilitats de cara al futur, és la presència de dues dents pertanyents al grup dels èquids i una sense determinar. Les escasses peces faunístiques trobades en la secció de la paret suposen, de fet, una troballa excepcional perquè la localització al voltant de la vall mitjana del Ter de restes paleontològiques associades a indústria lítica no és gens freqüent i, fins ara, només son significatives les restes de Can Rubau (Sarrià de Ter) i Pedra Dreta (Sant Julià de Ramis).

El tall estatrigràfic també presenta indústria lítica concrecionada. La seva presència és molt més nombrosa que la fauna. Normalment es tracta de petites peces de sílex i calcedònia. També hi ha però, restes de quars, pórfir i quarsita. El seu tamany és, generalment, reduït, excepte algunes Bases Positives (grans ascles) de quars equiparables a la indústria trobada per damunt del pla, pertanyents al període de transició de mode 2 a 3 (axelià a mosterià).

Resultats preliminars

No es pot extreure una conclusió ferma de la informació que disposem actualment. Però, sí és important destacar que, per primera vegada, es localitza un jaciment en estratigrafia en els cingles de Sant Roc. La importància d'aquesta troballa alhora

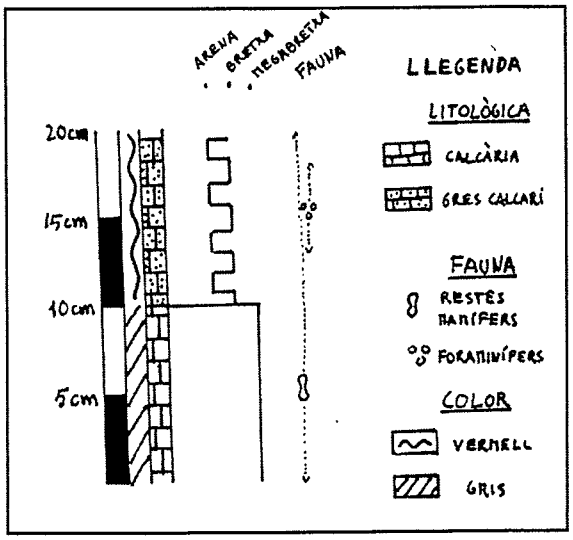

fig. 2. Columna estratigràfica de la Bauma de la Xemeneia.

és excepcional en el conjunt de jaciments paleolítics relacionats amb el riu Ter perquè, a banda de Can Garriga i Pedra Dreta, cap d'altra ofereix una associació tan clara d'indústria lítica i fauna en context estratigràfic. Es tracta, per tant, d'un jaciment amb una potencialitat, en principi, molt elevada.

Hem comptabilitzat un total de 60 peces lítiques i tres de fauna. No sabem, però, si les restes de fauna i d'indústria formen part un mateix procés cronològic. A partir del coneixement de peces trobades per damunt del pla durant els anys vuitanta podem plantejar la hipòtesi que es tracta d'indústria de trànsit de mode 2 a mode 3. Però, la presència de peces de sílex, ens fa també plantejar que no es tractés d'un jaciment mesolític. Només els futurs treballs podran

resoldre aquestes qüestions. La propera intervenció en aquest jaciment esta programada per la Setmana Santa de 2002.

CONSIDERACIONS FINALS

De moment, els resultats son preliminars. En els apartats anteriors hem anat comentat els aspectes més destacats d'aquesta intervenció arqueològica. Ara els resumim i els enumerem:

- Resultats altament satisfactoris de la primera campanya de prospecció visual a les conques fluvials del Brugent i de la Llémena i, concretament, al pla de Sant Roc i la seva cinglera (Amer, Sant Aniol de Finestres i Sant Martí de Llémena). Per una banda, la localització de peces lítiques al jaciment de Santa Elena I fa pensar en la possibilitat de localitzar un jaciment en estratigrafia al pla de Sant Roc. De l'altra, la prospecció a la cinglera ha culminat amb la localització d'un nou jaciment prehistòric que anomenem Bauma de la Xemeneia.

- La localització de la Bauma de la Xemeneia suposa la primera notícia d'un jaciment *in situ*, amb estratigrafia i amb associació de restes faunístiques i lítiques en el context de jaciments relacionats amb el curs mig del riu Ter. Per tant, podem parlar d'una troballa excepcional.

- La hipòtesi històrica que plantegem comptarà amb nous elements d'anàlisi i d'interpretació per establir un model d'ocupació humana a la vall mitjana del Ter.

- La intervenció sistemàtica en l'àrea seleccionada del projecte integral ens permetrà dur a terme un anàlisi comparatiu a nivell diacrònic, de l'ocupació humana del plistocè a la vall mitjana del Ter, entre els jaciments contrastats de la zona de Sant Julià de Ramis i la zona interfluvial del Brugent i de la Llémena.

- Rendebilització social de l'evolució del poblament humà a les conques fluvials del Brugent i de la Llémena a partir dels treballs arqueològics realitzats.

Continuïtat en els treballs: la campanya de Setmana Santa de 2002

A partir dels resultats obtinguts en aquesta campanya, l'Àrea de Prehistòria de Universitat Rovira i Virgili ha plantejat un intervenció arqueològica de tipus excavació sistemàtica en el jaciment de la Bauma de la Xemenia per la Setmana Santa de 2002, la qual significarà la primera intervenció arqueològica programada del plistocè inferior, mitjà i superior inicial a la vall mitjana del Ter des que el 1986 es van paralitzar els treballs, aleshores desenvolupats pel Centre de Recerques Paleoecosocials del Museu d'Història de la Ciutat de Girona.

L'objectiu principal de la campanya serà determinar la posició cronoestratigràfica del jaciment. En aquest treball hem plantejat les diferents hipòtesis segons els materials arqueològics recuperats, les quals només podran ser confirmades amb la realització d'una campanya d'intervenció arqueològica programada.

En ser un jaciment nou haurem d'estructurar la planimetria a partir de la qual es durà a terme la campanya. El procés d'excavació serà doble. Per una banda, s'haurà de resseguir minuciosament el tall estratigràfic on s'han conservat indústria lítica i fauna amb la finalitat de documentar el màxim nombre d'evidències arqueològiques que hi hagin quedat fossilitzades. Per altra, els quadres d'excavació s'obriran en funció de les possibilitats reals que es considerin oportunes durant els treballs a partir de l'observació de les restes documentades en el tall estratigràfic.

AGRAÏMENTS

La responsabilitat de la intervenció ha anat a càrrec de l'Àrea de Prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. És just, però, reconèixer que aquest organisme ha comptat inicialment amb la inestimable col·laboració de les entitats i persones que tot seguit esmenten i de les quals estem profundament agraïts: en primer lloc, de l'Associació Arqueològica de Girona i, en especial, el senyor Joan Abad i Arbussé per haver-nos informat detalladament dels treballs que aquesta entitat va dur a terme en el pla de Sant Roc i la seva cinglera durant els anys 80. En segon lloc, de l'Ateneu Cultural de la Vall de la Llémena, especialment els senyors Joan Canadell i Narcís Canadell i Ramos, per haver-nos ofert la seu social d'aquesta entitat (rectoria de Cartellà, en el terme municipal de Sant Gregori) com a allotjament durant la campanya. Finalment, del Servei d'Arqueologia de Catalunya per la concessió del permís corresponent.

BIBLIOGRAFIA

ABAD, J. 1983, Nous descobriments i recerques. *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona (Quadern Extraordinari dedicat a 10 anys d'activitat)*, número 5, Associació Arqueològica de Girona, Girona, 33-35.

ABAD, J., ABAD, O., AULINES, A., CANAL, J., CANTON, P., JIMÉNEZ, E., ROCA, C. 2001, *Quadern de treball de l'Associació Arqueològica de Girona*, número 10, Associació Arqueològica de Girona, Girona.

BARRIS, J. 1982, El jaciment paleolític de La Barroca-Santa Elena. *Excursionisme,* número 86, 22 i ss.

BARRIS, J. 1983, El yacimiento paleolítico al aire libre de La Barroca-Santa Elena (Sant Aniol de Finestres, La Garrotxa, Girona), *VI Reunión del Grupo de Trabajo del Cuaternario, Santiago,* O Castro Vigo, 110-124.

BOSCH, À., TOLEDO, A. 1989, Cau Negre de Sant Roc. Amer. Un jaciment del Bronze Final a la Selva. *Cypsela,* 7, 35-39, Centre d'investigacions arqueològiques de Girona, Girona.

CANAL, J., CARBONELL, E. 1989, *Catalunya Paleolítica*, Patronat Eiximenis de la Diputació de Girona, Girona.

CARBONELL, E., RODRÍGUEZ, X.P., SALA, R. 1992, Estat de la recerca del plistocè mitjà a Catalunya. Qüestions científiques i administratives. *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona*, 7, Associació Arqueològica de Girona, Girona, 6-13.

GIRALT, S., VALLVERDÚ, J., SALA, R., RODRÍGUEZ, X. P. 1995, Cronoestratigrafia i paleoclimatologia de l'ocupació humana a la vall mitjana del Ter al pleistocè mitjà i superior inicial, dins *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis (anys 1991-1993) (Editat per Bibiana Agustí, Josep Burch i Jordi Merino),* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, 16, Girona, 23-36.

PUJADAS, A., PALLÍ, LI., BRUSI, D., ROQUÉ 1997, *El vulcanisme de la vall de Llémena.* Col·lecció dialogant amb les pedres, número 5, Àrea de Geodinàmica de la Universitat de Girona, Girona.

RODRÍGUEZ, X.P., SALA, R., CASELLES, S., VALLVERDÚ, J. 1995, Ocupació antròpica de la vall mitjana del Ter en l'inici del pleistocè superior, dins *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis (anys 1991-1993) (Editat per Bibiana Agustí, Josep Burch i Jordi Merino),* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona. Sèrie Monogràfica, 16, Girona, 37-65.

SALA, R., AULINES, A., GARCIA, J., MARTÍNEZ, K. 2001, *Evolució del poblament plistocè a la vall mitjana del Ter. Conques fluvials del Brugent i de la Llémena,* Projecte de recerca presentat per la Universitat Rovira i Virgili. Inèdit.

SALA, R., AULINES, A., GARCIA, J., MARTÍNEZ, K. 2001, *Prospecció arqueològica visual a la vall mitjana del Ter: conques fluvials del Brugent i de la Llémena.* Memòria de la intervenció arqueològica presentat per la Universitat Rovira i Virgili. Inèdit.

SERRA, S. 1983, *Caçadors neandertalians prop de Sant Roc de La Barroca. La troballa d'un jaciment,* Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona, número 5, Associació Arqueològica de Girona, Girona, 68-70.

EL JACIMENT DEL PLEISTOCÈ MITJÀ I SUPERIOR INICIAL DEL VOLCÀ DEL PUIG MARÍ (MAÇANET DE LA SELVA, GIRONA)

Robert SALA Albert AULINES Joan GARCIA Kenneth MARTÍNEZ

Marcel MATARRODONA Amèlia BARGALLÓ Policarpo SÁNCHEZ Isabel MARTÍNEZ

Paola GARCÍA Raquel PUJADAS Bruno GÓMEZ Gerard CAMPENY Pilar BARCELÓ*

RESUM

En la vessant nordoccidental del Puig Marí, d'origen volcànic, (Maçanet de la Selva) s'ha localitzat per primera vegada en la comarca un jaciment paleolític a l'aire lliure en context estratigràfic. El jaciment està relacionat amb un aflorament de basalt que va ser explotat com a matèria primera per la producció lítica. En el dipòsit excavat, que està format per fragments naturals de basalt i argiles formades in situ, s'han reconegut dos nivells estratigràfics amb material arqueològic. El material apareix sense diferències tant en horitzontal com en vertical i, per tant, no es poden individualitzar les ocupacions antròpiques. Les característiques tècniques dels objectes lítics són pròpies del Paleolític Mitjà i dominen, prioritàriament, els processos d'explotació en basalt. En el jaciment s'ha recuperat una gran quantitat de nuclis que presenten una configuració de l'explotació coincident amb els mètodes levallois. Respecte els escassos objectes retocats, tots ells en matèries exògenes, les rascadores són el model més freqüent.

INTRODUCCIÓ

El jaciment paleolític del Puig Marí es troba a la localitat de Maçanet de la Selva (La Selva). Es tracta d'un assentament a l'aire lliure relacionat amb un puig d'origen volcànic elevat sobre la depressió de la Selva. Les dataciones radiomètriques per P/Ar situen la formació d'aquest con volcànic en 6,61±0,80 Ma, durant el Pliocè (Pujadas *et al.* 2000). Està ubicat en la vessant oest del puig, en el costat esquerra del camí veïnal del Puig Marí, que comunica el poble des de la urbanització Bellavista fins a les masies de la zona, com Can Artiga, molt a prop de l'excavacio. El jaciment es troba a 180 m s.n.m., a prop del camí que puja fins el punt geodèsic a 236,8 m s.n.m.

El jaciment va ser descobert fortuïtament per en Josep Tello, membre de l'Associació Arqueològica de Girona i veí del municipi, després de que les obres

fig. 1. Vista de la cata excavada.

* Àrea de Prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili. Plç. Imperial Tàrraco, 1, 43005. Tarragona. 977559730.

d'ampliació d'un camí veïnal que talla els dipòsits quaternaris a la vessant nord-occidental del Puig Marí, desenterressin materials arqueològics. Com a conseqüència d'aquestes troballes, l'any 2001 es va realitzar una intervenció arqueològica d'urgència amb la intenció de valorar les possibilitats del jaciment i contextualitzar cultural i estratigràficament les restes arqueològiques.

CONTEXT GEOLÒGIC I ESTRATIGRÀFIC

L'àrea de Maçanet es troba situada sobre un massís cristal·lí de naturalesa granítica, sobre el qual incideixen en posterioritat una sèrie de focus volcànics (Pujadas *et al.* 2000). Per tant, només trobem unitats geològiques formades per roques ígnies i tan sols un nivell sedimentari de terrassa. Aquesta reduïda presència de dipòsits quaternaris fa que encara que la depressió de la Selva sigui un dels punts de la geografia catalana amb més jaciments paleolítics catalogats, aquests corresponguin a localitzacions en superficie on els materials es troben sense context estratigràfic. Així, apart dels dipòsits quaternaris de vessant de les serralades litoral i pre-litoral que limiten la depressió de la Selva, tan sols en punts geogràfics singulars relacionats amb la inestabilitat tectònica, com són els cons volcànics i els afloraments hidrotermals que afavoreixen el desenvolupament de dipòsits de travertí, és possible trobar restes arqueològiques paleolítiques dins del context sedimentari.

Durant la tectònica alpina es va produir l'enfonsament de l'actual depressió prelitoral. Com a conseqüència d'aquestes falles comença a manifestar-se un vulcanisme de tipus basàltic. L'anomenat llindar de Maçanet pateix un enfonsament com a resultat de la formació de discontinuïtats NE-SW, creant-se la depressió de la Selva i instal·lant-se a finals del Pliocè un medi continental de caràcter fluvio-lacustre. Aquesta sedimentació està formada per una seqüència estratigràfica de quatre sèries. No obstant això, a l'àrea de Maçanet, el recobriment quaternari del sòcol és pràcticament nul i, per tant, l'estratigrafia de la zona no es pot correlacionar amb cap altra unitat sedimentària. Les emissions basàltiques es van manifestar en forma de colades, disposant-se sobre una topografia suau, el que fa pensar en la preexistència d'una superfície d'erosió. El basalt que trobem a la zona és de color fosc i presenta abundants cristalls d'oliví, sovint bastant alterats. La disposició típica d'aquest basalt és en disjunció bolar o columnar.

A peus del con del Puig Marí, al nord-oest, en una zona amb una lleugera pendent cap al nord situada entre el Puig Marí i el turó de Can Xarambau, també d'origen volcànic, es va obrir una cata de 20 m² durant la intervenció arqueològica. Encara que es troba en procés d'excavació, els treballs ja realitzats permeten fer una primera descripció dels materials arqueològics recuperats i del procés sedimentari que ha originat el dipòsit excavat. Així, les ocupacions humanes es relacionen amb un front de la colada basàltica del volcà. Aquest front, en erosionar-se, proporcionava blocs de basalt que van ser aprofitats pels homínids pleistocènics en la producció lítica.

El dipòsit excavat, d'una potència de poc més d'un metre de profunditat, correspon a un paquet d'argiles formades *in situ* per la descomposició del basalt, amb aports de corrents hídriques de caire torrencial i pels blocs de basalt despresos del front de la colada. En aquest paquet, a més, es recuperen els objectes arqueològics en basalt generats durant la producció d'eines en el mateix jaciment i els objectes aportats pels homínids des d'altres llocs, com són els objectes en matèries primeres exògenes: en quars, calcedònia, sílex o pórfirs. Degut a l'elevada acidesa de l'argila que forma el dipòsit no s'ha conservat material arqueològic orgànic, com restes òssies. Tanmateix, les mostres de sediment preses per les anàlisis palinològiques, i que encara no són vàlides a nivell quantitatiu, mostren la presència d'una flora arbòria formada per boscos de pins i alzines sureres i del castanyer. La presència d'aquestes espècies indiquen un clima temperat però més humit que l'actual, com assenyala la presència del castanyer.

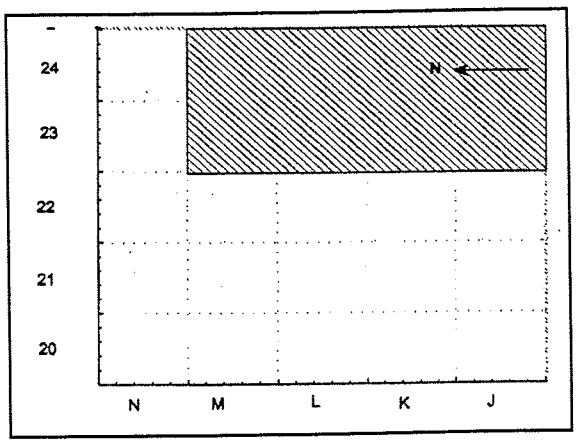

fig. 2. Planta de la cata intervinguda.

Durant l'excavació es van identificar tres nivells estratigràfics: 1) compost per sorres i argiles bioturbades i que correspon al sòl agrícola i del boc actual. 2) nivell d'argiles vermelles molt plàstiques, de menys de 15 cm de potència i 3) nivell d'argiles i graves de coloració verdosa, i amb fragments centimètrics i decimètrics de basalt. La separació entre aquest nivell i l'anterior és gradual, amb un canvi paulatí de coloració i en l'increment en quantitat i dimensions dels fragments de basalt. Per la seva part, la base del dipòsit correspondria amb el sauló del sòcal de granit.

L'anàlisi per difracció de raigs-X de mostres dels tres nivells indica una diferència entre ells en quant a la composició química i proporció dels elements. Per tant, aquest anàlisi valida la divisió del dipòsit feta sobre el terreny a partir de la composició litoestratigràfica i la coloració. Els minerals que apareixen són el quars i feldespat, propis de les roques ígnies i minerals argilosos, que senyalen perfectament l'origen de les argiles que formen el dipòsit.

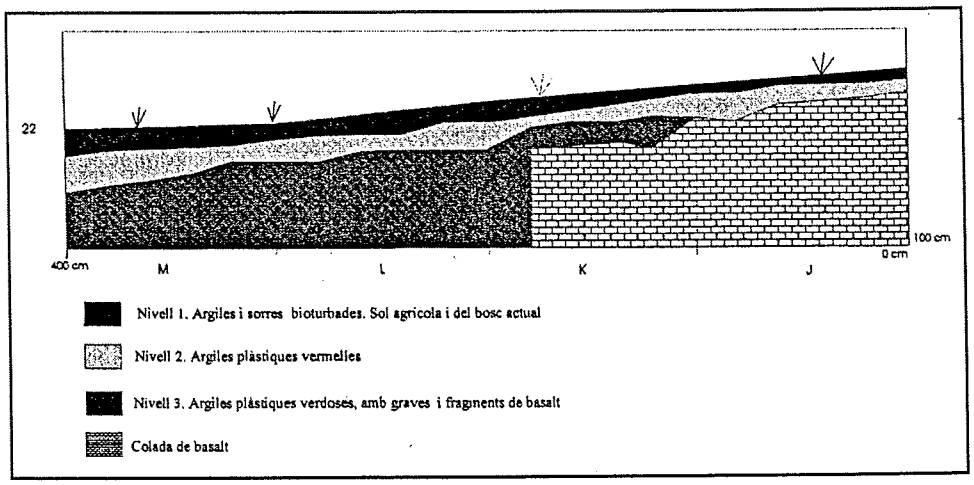

fig. 3. Tall estratigràfic. Línia dels quadres 22.

Per altra banda, la dinàmica sedimentària s'interpreta de la següent manera: els blocs fragmentats del front de la colada de basalt eren aprofitats pels grups d'homínids, que aportaven les restes arqueològiques al dipòsit d'argiles i fragments naturals que identifiquem com nivell 3. Un cop aquest nivell va cobrir la colada de basalt, comença la formació del nivell 2, que ja no conté fragments de basalt de la colada soterrada i, probablement per això canvia la coloració, deixant de tenir un aspecte verdós, que venia donat per la descomposició del basalt. Malgrat que disposem d'aquest esquema sobre el procés de sedimentació, encara ens falten dades per conèixer quin grau de diacronia existeix dintre d'aquest dipòsit o com a mínim dins del nivell 3.

REGISTRE LÍTIC

Exceptuant el nivell 1, els altres dos són nivells arqueològics. Els objectes recuperats en el nivell 1 han estat desplaçats verticalment per l'erosió a partir de l'ampliació del camí i per l'acció de les arrels. Sense solució de continuïtat el material arqueològic apareix en profunditat en tot el dipòsit excavat. Per altra banda, encara que la superfície excavada és reduïda, no s'ha observat cap diferència en quant a la densitat o característiques del registre recuperat dins de la cata. Per tant, no es conserva la distribució espacial antròpica de les ocupacions. Les característiques tècniques dels objectes recuperats són homogènies, el que indica que aquest dipòsit es va formar dins d'un únic període cultural del Paleolític.

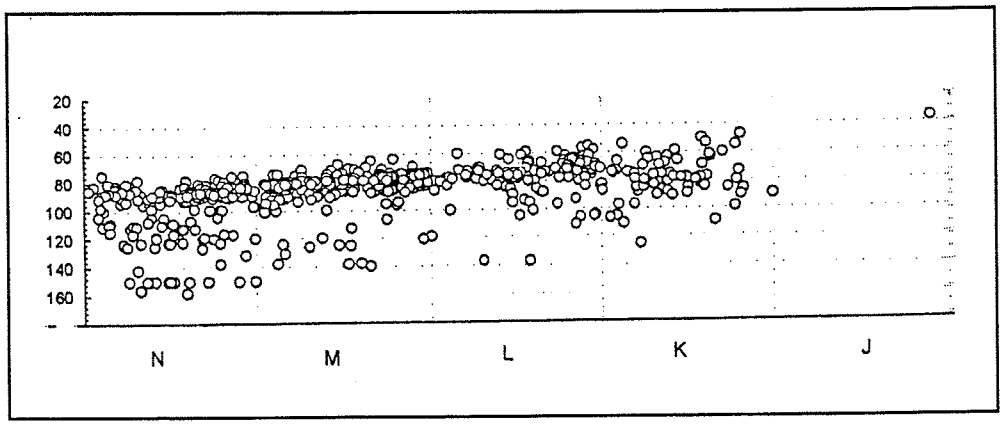

fig. 4. Projecció vertical de les X dels objectes lítics.

En les ocupacions humanes identificades al jaciment, l'activitat principal que es va realitzar fou l'aprofitament del basalt per a la fabricació d'eines, i que probablement després desplaçarien a altres assentaments de la regió, amb un 95% d'objectes recuperats en aquesta matèria primera. Això ho demostra la identificació completa de la cadena operativa en basalt i que els objectes que corresponen a nuclis signifiquen més del 10% del total d'objectes recuperats. Degut a que aquesta matèria primera és poc freqüent a Catalunya, i també a la resta d'Europa per la reduïda activitat volcànica, el jaciment del Puig Marí és una singularitat entre els jaciments paleolítics coneguts.

Entre els objectes exògens hi ha quars, calcedònia, pórfir i sílex. El quars pot recollir-se en els afloraments filonians del sòcol granític que hi ha a la plana. Per la seva part, el sílex o la calcedònia poden obtenir-se en els afloraments de Caldes de Malavella. Tots ells ens indiquen un àrea de captació local. A més a més, l'absència d'objectes en quarsita pot indicar-nos el radi màxim d'acció d'aquests grups. La quarsita, àmpliament utilitzada durant el paleolític, té en el riu Onyar, a 20 km al nord, l'àrea de captació més propera al jaciment. Per tant, aquest seria el límit del radi d'acció dels grups assentats al Puig Marí.

La resta de matèries primeres recuperades al jaciment presenten cadenes operatives molt fragmentades. Els objectes en granit corresponen a fragments de Bases naturales, que probablement són part dels percutors que es van abandonar un cop trencats. Els altres objectes exògens varen ser introduïts principalment en forma d´ascles i objectes retocats. L'únic objecte en sílex correspon a un nucli exhaurit. Aquesta és una característica molt freqüent durant el Paleolític Inferior i Mig. Els objectes amb un àrea de captació més llunyana presenten unes cadenes operatives molt més fragmentades i un índex de configuració major. Això es deu a que, des del moment en que van ser seleccionats fins el moment en que es van abandonar van tenir una vida útil més llarga i, per tant, van sofrir un major nombre de processos tècnics, a la vegada que s'observa una producció diferida espacial i temporalment. Al mateix temps, ens indica una estreta relació entre la configuració d'objectes i les necessitats que sorgien durant els desplaçaments.

Fins el moment s'han recuperat 2014 objectes lítics, amb una densitat de 142 objectes/m^2. Les característiques tècniques que presenten situen el jaciment en el Paleolític Mig (Carbonell *et al.* 1992; Guilbaud 1995; Vaquero 2000). Els nuclis presenten una configuració de l'explotació coincident amb el mètode de talla levallois (Boëda 1993; 1994). La organització del nucli per a la seva explotació parteix de la selecció del pla horitzontal com a pla d'intervenció. Aquest pla és explotat de forma bifacial. Depenent de l'angle de explotació de les dues cares tallades i de la jerarquia entre totes dues, s'observa una variabilitat tècnica en quant al mètode de talla utilitzat.

Així, s'han identificat dues variables d'aquest mètode de talla en quant a l'angle d'explotació: 1) explotacions amb una de les cares tallades amb angle pla i l'altre amb angle secant, que configuren nuclis asimètrics o cònics. 2) explotacions amb totes dues cares tallades amb angle secant, que configuren nuclis simètrics o bicònics.

Per altra banda, s'observa un predomini d'explotacions jeràrquiques. En concret, nuclis amb una preferència en l'explotació de la cara superior, tallada amb angle pla, i la cara inferior amb extraccions abruptes que preparen les extraccions de la cara preferent. En les direccions que assenyalen les arestes, s'observa un predomini absolut d'explotacions centrípetes. En algun cas, s'ha reconegut la preparació de la cara explotada per l'extracció d'una aslca preferencial. En resum, podem dir que s'ha identificat el mètode levallois d'explotació centrípet recurrent i el mètode d'explotació d'un ascla preferencial.

Per últim, encara que en pocs exemplars, s'ha reconegut una altre mètode de talla. En aquest cas, el pla d'intervenció correspon al pla transversal i s'explota longitudinalment el pla horitzontal. És doncs, una explotació longitudinal unipolar; un mètode de talla laminar dins de la concepció volumètrica del nucli levallois.

En quant els pocs objectes retocats que s'han recuperat, pràcticament tots ells en matèries primeres exògenes, tenim representats rascadors i algun denticulat. Els primers corresponen a objectes que presenten retocs simples en un dels laterals, de delineació continua i morfologia convexa.

CONCLUSIONS

A la comarca de la Selva i al mateix municipi de Maçanet es coneixien altres jaciments arqueològics corresponents al Paleolític Mitjà; el cas del jaciment d'Avellaners o del Diable Coix (Mora, Carbonell 1987; Mora *et al.* 1988; Canal, Carbonell 1989). Tots dos corresponen a jaciments en superfície. En ells, la matèria primera utilitzada en exclusivitat és el quars, que és el recurs més abundant en el lloc, ja que els jaciments s'associen a afloraments filonians. Per altra banda, el mètode de talla identificat correspon al bifacial centrípet i entre els objectes configurats dominen les rascadores, encara que també hi ha denticulats i fins i tot algun burí i gratador. Per tant, en relació amb el Puig Marí tots presenten característiques tècniques similars: l'explotació d'afloraments de matèria primera, el que comporta un domini d'un mateix recurs lític entre els objectes arqueològics, ja sigui el quars o el basalt, l'ús d'uns mateixos mètodes de talla i la preferència per les rascadores com a model d'objecte configurat.

La correlació que s'havia plantejat entre ocupacions a l'aire lliure i rascadores i ocupacions en cova o abric (Abric Romaní i l'Arbreda) amb denticulats, novament s'estableix en el cas del Puig Marí, on en els pocs objectes configurats recuperats el model més freqüent és la rascadora. Aquesta correlació pot ser deguda a una diferenciació funcional entre aquests assentaments, a qüestions culturals o, fins i tot, a diferències cronològiques. No obstant, en jaciments dels sudoest francès, com Mauran (Farizy *et al.* 1994), que corresponen a ocupacions a l'aire lliure, s'ha recuperat un registre dominat per denticulats en ocupacions especialitzades en el processament d'animals caçats.

Per últim, el mètode unipolar longitudinal, una talla laminar d'estructura levallois, identificat en el jaciment és freqüent en el Paleolític Mig inicial, de principis del Pleistocè Superior o moments finals del Pleistocè Mitjà, en el nord d'Europa, com a Biache Saint-Vaast

(Boëda *et al.* 1990). Encara que aquest mètode és secundari dins del conjunt lític del jaciment pot ser una referència cronològica.

En pròximes campanyes d'excavació es pretén buscar dipòsits carbonatats que permetin obtenir datacions radiomètriques i ampliar la investigació del Puig Marí cap a un estudi de caire regional; veure si identifiquem només ocupacions relacionades amb l'explotació de basalt o si també hi han diferències funcionals en una mateixa zona entre diferents assentaments. A més, es pretén buscar si aquest aprofitament del basalt és exclusiu d'un moment concret o si durant el Paleolític Inferior el Puig Marí també va atreure l'atenció dels grups d'homínids.

En definitiva, les recents excavacions al jaciment paleolític del Puig Marí han permès identificar assentaments humans a l'aire lliure relacionats amb l'explotació dels recursos lítics localitzats al Puig Marí. A més, els materials arqueològics es troben en context estratigràfic, el que permetrà mitjançant anàlisis sedimentològics i, juntament amb l'anàlisi palinològic ja realitzat, conèixer les condicions climàtiques en les que van tenir lloc les ocupacions antròpiques. Per altra banda, la marcada especialització de les ocupacions al Puig Marí, centrades en l'aprofitament del basalt per a la fabricació d'eines lítiques, ens mostren comunitats d'homínids que coneixien perfectament el territori que ocupaven i que seleccionaven estratègicament els diferents assentaments segons les millors opcions per explotar en el seu benefici l'entorn natural.

BIBLIOGRAFIA

BOËDA, E., GENESTE, J.M., MEIGNEN, L. 1990, Identification des Châines Opératoires Lithiques du Paleolithique Ancien et Moyen, *Paléorient*, 2, 43-80.

BOËDA, E. 1993, Le débitage discoïde et le débitage levallois récurrent centripète, *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 90, 392-404.

BOËDA, E. 1994, *Le concept Levallois: variabilité des méthodes*, CNRS, Paris.

CANAL, J., CARBONELL, E. 1989, *Catalunya Paleolítica*. Diputació de Girona, Patronat Francesc Eiximenis. Girona.

CARBONELL, E., MOSQUERA, M., OLLÉ, A., RODRÍGUEZ, X.P., SALA, R., VAQUERO, M., VERGÈS, J.M. 1992, New elements of the lohgical analytic system, *First International Meeting on technical System to Configure Lithic Objects of scarce elaboration (Montblanc, 1992)*, *Cahier Noir*, 6.

FARIZY, C., DAVID, F., JAUBERT, J. (dirs.) 1994, *Hommes et bisons du Paléolithique moyen à Mauran (Haute-Garonne)*, CNRS, XXX suppl. À Gallia Préhistoire.

GUILBAUD, M. 1995, Introduction sommaire au concept de champ opératoire, *Cahier Noir*, 7, 121-133.

MORA, R., CARBONELL, E. 1987, Las industrias del Paleolítico Medio en la comarca de La Selva (Gerona), *Cypsela*, 6.

MORA, R., CARBONELL, E., MARTÍNEZ, J., TERRADAS, X. 1988, El Paleolítico Medio en Cataluña, *L'Homme de Néandertal*, vol. 1, Liège, 61-71.

PUJADAS, A., PALLÍ, LI., BRUSI, D. 2000, *El vulcanisme de la Selva*, Àrea de Geodinàmica, Universitat de Girona, Girona.

LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PARATGE DEL RECLAU (SERINYÀ, EL PLA DE L'ESTANY) CORRESPONENTS ALS ANYS 2000 I 2001

Narcís SOLER Joaquim SOLER Julià MAROTO David ORTEGA Alba SOLÉS*

INTRODUCCIÓ

Els jaciments arqueològics del paratge del Reclau de Serinyà estan situats al municipi de Serinyà, a la comarca del Pla de l'Estany. En aquest paratge s'hi localitzen diversos jaciments arqueològics, com la cova de l'Arbreda, la cova de Mollet, la cova de Pau i la cova del Reclau Viver, a més d'altres de no tan coneguts. En conjunt els jaciments arqueològics del paratge del Reclau ens proporcionen informació sobre un llarg període que, a grans trets, podem acotar entre els 250.000 anys abans d'ara i el canvi d'era.

Durant els darrers dos anys s'hi han dut a terme diverses intervencions arqueològiques. Concretament s'ha excavat a la cova de l'Arbreda i a la de Mollet i també s'ha realitzat un seguiment d'obres en l'indret on actualment s'està construint un edifici per oferir serveis als visitants del Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà.

Durant la campanya de l'any 2000 només es va excavar a la cova de l'Arbreda. Els treballs es van desenvolupar al llarg d'unes tres setmanes, repartides entre els mesos de juliol i agost. La campanya de l'any 2001, en canvi, s'allargà durant tot el mes de juliol i va afectar, a més de la cova de l'Arbreda, la de Mollet. En general el nombre mitjà d'excavadors ha estat de 15 persones durant cada campanya. Finalment, durant la primavera de l'any 2001 també va tenir lloc el seguiment d'obres que hem esmentat.

L'objectiu d'aquesta comunicació és exposar com s'han desenvolupat tots aquests treballs així com presentar els resultats que hem obtingut.

L'EXCAVACIÓ DE LA COVA DE L'ARBREDA

Desenvolupament de les intervencions

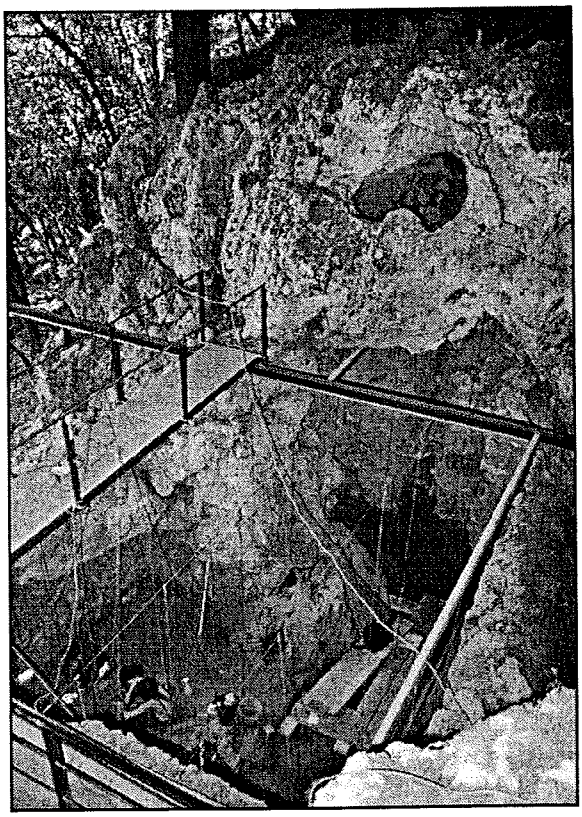

fig. 1. Asptecte de la cova de l'Arbreda durant els treballs d'excavació.

* Àrea de Prehistòria, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art, Facultat de Lletres, Universitat de Girona, plaça Ferreter i Mora, 1, 17071, Girona, narcis.soler@udg.es

Després d'algunes campanyes destinades a l'adequació del paratge del Reclau com a parc arqueològic, cosa que havia obligat a destinar esforços a temes variats i a abandonar momentàniament el principal objectiu de l'excavació de la cova de l'Arbreda (fig. 1), que és aprofundir en els seus nivells mosterians, l'any 1997 es va reemprendre l'excavació del jaciment en l'àrea delimitada l'any 1975 i que anomenem sector Beta (Soler *et al.* 1998, 2000) (fig. 2).

Des de llavors el nostre objectiu va ésser excavar els estrats mosterians més recents, que a la cova de l'Arbreda apareixen immediatament sota els estrats aurinyacians pertanyents al paleolític superior. Aquests estrats mosterians ja havien començat a ser excavats en alguns indrets del sector Beta en campanyes anteriors però no ha estat fins aquestes darreres que s'ha pogut treballar arreu del sector.

L'any 1997, com ja hem esmentat, vam començar a excavar aquests estrats en la banda més oriental del sector beta. En les successives campanyes de 1999, 2000 i 2001 hem anat desplaçant les tasques d'excavació cap als quadres occidentals per tal d'aprofundir l'àrea de manera homogènia. Concretament durant les campanyes de 2000 i 2001 hem centrat els nostres esforços sobretot en les franges que formen les alineacions dels quadres A, B i C. Ara fa dos anys la majoria d'aquests quadres es trobaven a una cota d'entre -560 i -570 cm de profunditat. Al final d'aquestes campanyes la franja dels quadres E, la més oriental, es troba a -600 cm de profunditat i la dels quadres D ha acabat també majoritàriament a -600 cm de profunditat. La franja dels quadres C es troba ara a -585 cm de profunditat mentre que la cota dels quadres de les franges A i B ha quedat establerta en -595 cm gairebé arreu.

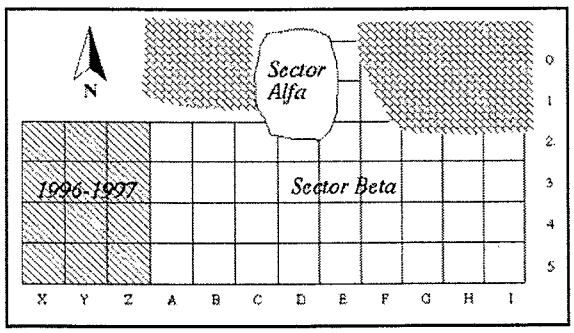

fig. 2. Croquis de la cova de l'Arbreda on s'indiquen els sectors de l'excavació.

Tot i les abundants restes arqueològiques que han aparegut durant l'excavació, no hem pogut diferenciar visualment cap nivell o sòl d'ocupació de manera clara. Per aquest motiu durant el desenvolupament d'aquestes campanyes ens hem limitat a homogeneïtzar el sòl de la cova, que presentava un aspecte bastant fragmentat a causa de les intervencions anteriors.

En principi els estrats mosterians que hem excavat es corresponen amb el nivell I, que es situa sota el nivell de aurinyacià arcaic, l'anomenat nivell H, datat per una mitjana de datacions AMS en 38.300 ± 500 B.P. Aquest nivell I ha estat datat pel mateix mètode en 39.900 ± 600 B.P.

L'aspecte del sediment d'aquests estrats mosterians no ha diferit gaire del sediment de les cotes superiors o dels quadres més orientals que vam excavar en campanyes anteriors, circumstància aquesta que tampoc no ens ajuda a individualitzar els possibles nivells arqueològics que estem excavant.

Potser la diferència més evident és que en alguns quadres era molt més dur però això no ens va sorprendre ja que és un fet habitual tant dels nivells mosterians com de les parts més occidentals del jaciment. En general podríem caracteritzar el sediment que vam excavar com a dur, argilós, poc homogeni pel que fa al color i amb presència abundant de blocs de travertí de totes dimensions.

Durant l'excavació, com és habitual en aquest nivell, tots els objectes es varen trobar dispersos sense que hagi estat possible documentar cap associació significativa d'aquests, cap sòl d'ocupació ni tampoc cap estructura d'habitació (llars, empedrats...). En general, l'estat de conservació dels objectes arqueològics és bo, tant pel que fa a les restes lítiques com a les de fauna. Ni les unes ni les altres no presenten rodaments, concrecions ni cap altre tipus d'alteració post-deposicional. Tot i això, les característiques del propi nivell I permeten suposar que tots els objectes es troben en posició secundària.

Finalment, cal esmentar que en la zona sud-est de l'àrea d'excavació comencen a aparèixer unes grans plaques planes de travertí que semblen formar part d'un gran bloc o sòl calcari la presència del qual no podrem assegurar fins que no rebaixem més aquella zona.

Restes arqueològiques recuperades

Durant les campanyes d'excavació a la cova de l'Arbreda dels anys 2000 i 2001 hem coordenat uns 2639 objectes arqueològics. A aquestes troballes cal afegir una gran quantitat d'objectes no coordenats.

La indústria lítica és sempre clarament mosteriana, sol ser de mida petita i està tallada sobre matèries primeres d'origen local (majoritàriament quars, quarsita, corniana i esquist). En la seva major part està composta per ascles, esquerdissos i fragments, mentre que els nuclis són poc nombrosos. Algunes d'aquestes ascles van ser transformades en rascadores i denticulats de bona factura. També cal esmentar la presència d'algunes puntes levallois i còdols tallats.

Les restes de fauna són també abundants i com sol succeir a la cova de l'Arbreda, dominen les restes de conill. Entre els grans mamífers destaca la presència de restes d'ós de les cavernes (fig. 3), sobretot de dents de llet. També hem recuperat, en menors

proporcions, dents de cavall, gran bòvid, cérvol i restes d'aus. En general la majoria d'aquestes restes òssies han aparegut molt fragmentades i sense connexió anatòmica. L'excepció ha estat la troballa d'un esquelet de conill gairebé complet entre els quadres A2 i B2. També hem recuperat un bon nombre d'estelles cremades malgrat que no hem pogut detectar la presència de cap llar.

fig. 3. Canina d'*Ursus spelaeus*.

Entre les restes esquelètiques cal destacar especialment la presència d'una canina humana (superior dreta), que presenta un desgast notable en la seva cara oclusal (fig. 4). Aquesta peça, recuperada en el quadre E3 durant la campanya de l'any 2000, per la seva posició estratigràfica i context arqueològic podria correspondre a una resta d'*Homo neanderthalensis*. La grandària de les seves arrels i corona semblen confirmar aquesta atribució.

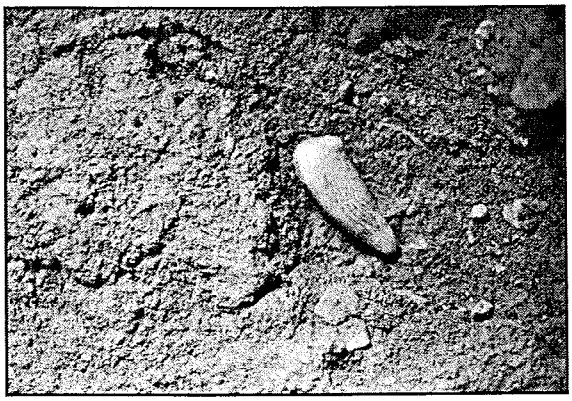

fig. 4. Canina superior dreta, probablement d'*Homo neanderthalensis*, que va aparèixer al quadre E3 durant la campanya de l'any 2000.

Entre els altres tipus de restes cal destacar la troballa de diverses plaquetes de sorrenca, alguna de les quals és de mida considerable, diversos copròlits i restes de carbó.

Altres treballs

Durant aquestes dues darreres campanyes vam rebre a l'excavació diversos investigadors que ens havien sol·licitat poder obtenir mostres del reompliment de la cova per a realitzar estudis sobre el paleoambient i la cronologia de diversos nivells de la cova.

Així, el dia 1 d'agost de l'any 2000 van arribar B. B. Ellwood, de la universitat de Louisana, i F. B. Harrold, de la universitat de Texas, acompanyats d'un col·laborador per prendre mostres de sediment de les seccions amb l'objectiu de fer anàlisis de susceptibilitat magnètica. Ja durant la campanya de 1999 ens havien visitat i havien agafat mostres del tram mitjà de la secció est del sector Beta, aproximadament entre -400 i -600 cm de profunditat. Les mostres preses són petites quantitats de sediment que s'agafen cada 2 cm. En el laboratori es selecciona la part més fina i se n'avalua la susceptibilitat magnètica. Aquesta és major quan més minerals de ferro hi ha a la mostra, i aquests estan en relació a les característiques del clima sota el qual es va dipositar la capa de sediment. D'aquesta manera es pot construir una corba que registra les principals oscil·lacions climàtiques del dipòsit analitzat i, quan aquest està ben datat, com a la cova de l'Arbreda, correlacionar-les amb les documentades en altres jaciments europeus. En la visita de l'any 2000, el Dr. Ellwod va prendre mostres dels nivells més profunds, a la secció sud del sector alfa, i també dels més recents, a la secció est del sector beta. Els resultats ja han estat publicats (Ellwood *et al.* 2001).

D'altra banda, els dies 3 i 4 d'agost de 2000 vàrem rebre la investigadora de l'Institut de Paléontologie Humaine Hélène Tissoux, que ja havia treballat al jaciment de l'Arbreda (Tissoux 1999), acompayada de Sebastian H. Tissoux, que ens va sol·licitar prendre algunes mostres del nivell H (aurinyacià arcaic) i del nivell I (mosterià recent) per realitzar datacions amb els mètodes ESR i U-Th. Aquests investigadors van recollir diverses mostres, preferentment dents de mida gran, de les quals en realitzaran motlles per a la seva determinació i retornaran la part no destruïda. Juntament amb aquestes restes van prendre mostres de sediment i van col·locar dosímetres a les seccions de la cova per tal de calcular la seva radioactivitat.

Consideracions

Les campanyes d'excavació dels nivells mosterians de la cova de l'Arbreda corresponents als anys 2000 i 2001 ens han aportat diverses informacions. En primer lloc no hem trobat cap sòl d'hàbitat i tampoc no hem detectat cap estructura construïda o de combustió. En segon lloc, hem documentat una alta freqüència de restes òssies d'ós de les cavernes així com la troballa de moltes dents de llet de la mateixa espècie. En tercer lloc hi ha una extremada fragmentació i dispersió de les restes òssies de macrofauna, evidència que contrasta amb la troballa d'un esquelet molt complet de conill en connexió anatòmica.

Per tot això pensem que, malgrat la homogeneïtat de la indústria, estem excavant uns nivells que presenten una gran remonició i alteració post-deposicional. Una de les causes que hauria comportat aquest barreja del sediment podria ser l'ocupació periòdica de la cova de l'Arbreda per part dels óssos de les cavernes.

En base a aquestes conclusions, ens proposem de continuar excavant aquests nivells mosterians durant les pròximes campanyes amb l'objectiu de caracteritzar millor les seves especificitats. En aquest sentit, l'anàlisi de les projeccions dels objectes coordenats permetrà confirmar si es tracta del mateix nivell arqueològic o si ja estem excavant nivells infraposats, ja que cap criteri sedimentològic ni arqueològic permet reconèixer eventualment la seva existència a la mateixa excavació. Finalment, tot i que les evidències de què hem parlat limiten la interpretació d'aquests nivells, ens proporcionen en canvi dades per comprendre l'evolució post-deposicional de la cova de l'Arbreda.

Així, doncs, haurem de confiar que les projeccions dels objectes coordenats ens orientin sobre l'existència, el nombre i l'extensió dels nivells mosterians que estem excavant.

L'EXCAVACIÓ DE LA COVA DE MOLLET

Desenvolupament de la intervenció

Com ja hem esmentat al principi, només s'ha excavat a la cova de Mollet durant la campanya de 2001. L'última actuació hi havia tingut lloc l'any 1996 i va consistir en la neteja de les terres procedents de les excavacions anteriors que s'havien abocat sobre el talús travertínic orientat cap al Serinyadell. Es va procedir a enretirar-les amb l'objectiu de recuperar la morfologia original de la cova i adequar d'aquesta manera el paratge del Reclau als visitants del parc arqueològic. Van ser garbellades en part per tal de recuperar els objectes arqueològics que poguessin contenir. Majoritàriament aparegueren restes de fauna i alguns elements d'indústria lítica.

La primera actuació que es va dur a terme durant la campanya de 2001 fou netejar de molsa les parets per poder observar millor les seccions i identificar els estrats assenyalats en les antigues excavacions.

Es va procedir també a netejar el terra de l'interior de la cavitat per tal d'avaluar si s'hi conservava encara sediment *in situ*. Fins aquell moment el sòl de la cova estava cobert per sediment remogut per les visites realitzades a la cova o dipositat allà per causes naturals.

Aviat es va identificar un nivell caracteritzat pel color groc del sediment a la base de l'estratigrafia. Aquest nivell es va poder resseguir fins al fons de la cova, on es va comprovar que es tracta del nivell que conté les restes òssies visibles en els sediments concrecionats de la part nord. A aquest nivell groc se li sobreposa parcialment una columna travertínica que connecta amb el sostre de la cavitat. Al fons de la cavitat, dins aquest nivell groguenc, van aparèixer diverses estelles de macrofauna.

Al sostre d'aquest indret més septentrional de la cavitat es conservaven restes d'un sediment de color més vermell que es diferencia fàcilment del nivell groguenc que hem esmentat. Aquest sediment vermellós també apareixia en bossades dins el nivell groguenc. Del seu interior es van recuperar diverses restes òssies com una pelvis de conill i una primera molar inferior d'*Ursus praearctos.*

A la paret sud de la cavitat també es documentà la presència d'unes poques restes d'indústria lítica i estelles dins un paquet de sediment argilós, de textura granulada i color més aviat vermell.

Restes arqueològiques recuperades

En el transcurs de l'excavació del nivell de sediment concrecionat groguenc del fons de la cavitat es va recuperar un radi de carnívor que es conservava *in situ* des de les excavacions anteriors i altres restes òssies. Tot el sediment extret fou garbellat amb dues malles, una de 5 mm i una altra de 0,5 mm per tal de recuperar la microfauna. Pel que fa a la indústria lítica entre les terres garbellades va aparèixer una ascla de quars.

SEGUIMENT DE LES OBRES DE FONAMENTACIÓ DEL SEGON EDIFICI DE SERVEIS

Desenvolupament de la intervenció

Durant la primavera de 2001 també es va realitzar un seguiment per detectar les restes arqueològiques que poguessin aparèixer durant el transcurs de les obres que es duien a terme al Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà.

Les obres consistien en l'excavació de les rases de fonamentació d'un dels edificis que formen el complex del parc. Aquest nou edifici allotjarà l'audiovisual, un magatzem, una sala de maquinària i els espais per les activitats didàctiques.

En el transcurs d'aquest seguiment, però, no van aparèixer restes arqueològiques, tot i que l'any 1998 durant el transcurs d'un altre seguiment motivat per la construcció dels primers edificis del parc arqueològic sí que en van aparèixer (Fiego, Ortega 2000). Concretament es posaren al descobert dues sitges que contenien uns pocs materials arqueològics que es van atribuir al període calcolític o del bronze antic. En aquesta ocasió, però, no s'ha detectat la presència de cap tipus de resta arqueològica.

PRÒXIMS OBJECTIUS DE L'EXCAVACIÓ A LES COVES DEL RECLAU

Per a les següents campanyes d'excavació a la cova de l'Arbreda ens proposem continuar l'excavació del sector Beta amb l'objectiu d'augmentar el nostre coneixement sobre el registre del paleolític mitjà del jaciment així com determinar l'existència de nivells infraposats al nivell I ja conegut. A curt termini caldrà acabar de regularitzar el sòl d'excavació en aquells quadres menys aprofundits i intentar de fer-los arribar a una cota de -600 cm.

També dedicarem una atenció especial a la superfície rocosa que apareix als quadres de la part sud-est del sector Beta. Hores d'ara desconeixem si es tracta d'un gran bloc caigut, d'una placa travertínica o si per contra està indicant el final del reompliment arqueològic en aquesta part de la cova.

BIBLIOGRAFIA

ELLWOOD, B. B. *et al.* 2001, Paleoclimate and intersite correlations from Late Pleistocene/Holocene cave sites: results from Southern Europe, *Geoarchaeology*, 16, 4, 433-464, 11 figs.

FIEGO, J., ORTEGA, D. 2000, El seguiment arqueològic de l'edifici de serveis del parc de les coves prehistòriques de Serinyà, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 42-45.

MAROTO, J., SOLER, N., FULLOLA, J.Mª 1996, Cultural Change between Middle and Upper Palaeolithic in Catalonia dins Eudald CARBONELL, Manuel VAQUERO eds., *The Last Neandertals, the First Anatomically Modern Humans: A Tale about the Human Diversity. Cultural Change and Human Evolution. The Crisis at 40 Ka BP.*, Capellades, 88-92.

SOLER, N., MAROTO, J., ORTEGA, D., SINTES, X., ESCOLÀ, J. 1998, Intervencions arqueològiques a les coves del Reclau (Serinyà, Pla de l'Estany), *IV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres, 4-24).

SOLER, N., MAROTO, J., ORTEGA, D., PUJADAS, R., SOLER, J. 2000, Les excavacions arqueològiques del 1999 a la cova de l'Arbreda (Serinyà, Pla de l'Estany), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 18-21.

TISSOUX H., 1999, *Géochronologie des sites paléolithiques de Catalogne. Résultats préliminaires obtenus par les méthodes U-Th et ESR sur les sites de l'Arbreda, de Cau del Duc d'Ullà et de Cau del Duc de Torroella de Montgrí*, Mémoire DEA du Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris, 57 pp.

LES OCUPACIONS MESOLÍTIQUES DE LA BAUMA DEL SERRAT DEL PONT (TORTELLÀ, LA GARROTXA)

Gabriel ALCALDE* Miquel MOLIST** Maria SAÑA***

L'excavació dels nivells arqueològics corresponents a les ocupacions inicials de l'abric de la Bauma del serrat del Pont s'enmarquen en el projecte "*Dinàmica d'implantació de les comunitats agroramaderes a la zona del prepirineu oriental: l'exemple de la Bauma del serrat de Pont*", projecte que persegueix l'objetiu general de contribuir a l'obtenció de coneixements sobre la problemàtica històrica vinculada als origens de les primeres societats camperoles. Els objetius específics de les campanyes de treball de camp desenvolupades en el decurs dels anys 2000 i 2001 es poden resumir tal com segueix:

- excavació en extensió de les ocupacions mesolítiques documentades els anys anteriors

- determinar el nombre d'ocupacions que durant el mesolític es varen efectuar en aquest abric i les seves característiques.

- determinar la probable presència d'ocupacions anteriors a les darreres societats caçadores-recol·lectores.

La metodologia d'excavació i la sistemàtica de registre emprada es anàloga a la descrita per a campanyes anteriors.

ELS TREBALLS DE CAMP DURANT L'ANY 2000

La campanya realitzada l'any 2000 es centrà inicialment en l'excavació en extensió del segon nivell mesolític. A partir de la seva excavació es va constatar la presencia de diversos elements arqueològics, bàsicament estructures de combustió i estructures de sosteniment, que evidenciaven la construcció, per part de les persones que varen ocupar aquest abric durant aquest interval temporal, d'una estructura d'habitació a l'interior de la zona coberta de la cavitat. Tal com s'ha manifestat en anteriors ocasions, aquest és precisament un fet recurrent que ha estat possible registrar per la majoria d'instal·lacions corresponents a cronologies posteriors (neolític, calcolític, bronze). La construcció d'aquests elements habitacionals debia tenir probablement una doble funció: reforçar el caràcter de refugi natural de l'abric i delimitar i separar els espais interiors en consonància amb l'organització de les unitats socials que l'ocupaven. En aquest cas en concret, els límits exteriors d'aquesta estructura d'habitació es varen materialitzar a partir d'acumulacions de pedres calcàries de mides relativament reduïdes.

De forma anàloga a l'ocupació excavada l'any 1999, la categoria de materials arqueològics quantitativament més important són les restes lítiques. Les matèries primeres utilitzades de forma majoritària per a la seva producció són el quars i el sílex, ambdues d'origen local. Segueixen per ordre d'importància quantitativa les restes de fauna. L'estudi preliminar efectuat ha permès constatar la presència exclusiva de restes d'espècies salvatges, amb freqüències significatives de restes de cabra salvatge, cèrvids (cabirol i cérvol) i porc senglar. A aquesta relació cal afegir, a diferència de les ocupacions neolítiques posteriors, una major presència de restes de carnívors de talla petita, lagomorfs, aus i també de restes de mol·luscs continentals.

Un cop individualitzada i excavada aquesta ocupació, es va iniciar l'excavació en extensió d'un tercer nivell arqueològic corresponent a una tercera ocupació de l'abric durant aquest intèrval temporal. Cal especificar que els criteris seguits per a la individualització d'aquestes instal·lacions tenen en compte tant les característiques dels sediments que conformen els dipòsits arqueològics, com la distribució i articulació de les estructures i restes arqueològiques i la composició dels conjunts.

* Universitat de Girona.

** Museu d'Arqueologia de Catalunya.

*** Universitat Autònoma de Barcelona.

L'excavació d'aquesta ocupació humana de l'abric va permetre constatar com seguia una dinámica similar a la descrita anteriorment, amb una importància numèrica superior de les restes lítiques tallades sobre matèries primeres d'origen local i el domini exclusiu d'una activitat de cacera dirigida bàsicament sobre mamífers de talla mitjana (cabra salvatge, cabirol, cèrvol i porc senglar).

ELS TREBALLS DE CAMP DURANT L'ANY 2001

Durant aquesta campanya de treballs de camp es va continuar excavant el nivell arqueològic identificat l'any anterior corresponent a una tercera ocupació de l'abric efectuada durant el mesolític. Al mateix temps, es va documentar un quart nivell mesolític, que constitueix, per les dades que es disposa en aquest moment, la primera ocupació humana de la Bauma.

En aquesta quarta ocupació els materials arqueològics continuen essent similars als de les altres ocupacions mesolítiques. La indústria lítica és bàsicament sobre quars i hi ha presència de sílex local. Hi destacaríem alguns rierencs de granit que haurien servit de molins. Entre la fauna hi ha porc senglar, cérvol, cabirol i cabra salvatge.

En relació a la zona que ocupen aquestes darreres ocupacions mesolítiques cal remarcar el fet que en l'àrea d'excavació, i degut a l'avançament progressiu i ràpid de la paret de la Bauma, els nivells arqueològics estratigràficament més inferiors s'han pogut estudiar en unes superfícies reduïdes. La localització de paret rocosa en relació amb el límit que actualment està a cobert de l'abric, ens apunta a pensar que la zona de la cavitat que estaria a cobert en moments més antics als documentats arqueològicament seria molt reduïda i, per tant, la Bauma deuria ser un lloc poc apte per a una instal·lació humana.

Al final de la campanya de 2001, es deixa la Bauma ja pràcticament acabada d'excavar, faltant només per acabar una superfície de 5 m2 a la zona NW. A la zona N de l'àrea excavada, no s'ha aconseguit en tots els quadres poder comprovar amb seguretat l'acabament de la seqüència arqueològica de la Bauma. És per aquest motiu que s'ha continuat, i alhora ampliat, un sondeig iniciat el 1999, situat una mica més al Nord de l'àrea excavada i en el pendent del talús cap al riu, per tal de poder determinar si hi podia haver algun nivell arqueològic per sota dels determinats en l'àrea excavada. S'ha rebaixat una potència aproximada d'1 metre en aquest sondeig sense haver pogut arribar a nivells arqueològics *in situ*. En aquest primer metre de potència s'hi ha trobat materials barrejats, corresponents a diverses èpoques, procedents de la Bauma; al costat de ceràmiques envernissades, cal destacar la presència d'un botó d'os perforat en V i d'un fragment d'un vas ceràmic en llengüeta.

No s'ha pogut acabar aquest sondeig i, per tal de contrastar les hipòtesis plantejades en la seva realització, caldrà reprendre'l i acabar-lo en una propera campanya. La base d'aquest sondeig s'ha deixat a una fondària de 7,05 m per sota el pla 0 utilitzat en l'excavació de la Bauma, és a dir a uns 2,70 m per sota el darrer nivell arqueològic documentat.

CONSIDERACIONS GENERALS

Les darreres campanyes d'excavació de la Bauma del Serrat del Pont han permès documentar la presència de diversos nivells arqueològics amb materials de característiques similars, situables de forma relativa en moments mesolítics. A l'espera de poder realitzar datacions absolutes de tots els nivells arqueològics, la hipòtesi sobre la qual treballem és que es tracta de diverses ocupacions realitzades durant un curt intèrval de temps. Inicialment, i a partir d'una primera datació absoluta del nivell superior, situaríem totes aquestes ocupacions en el decurs del 8è mil·lenni BP.

Es tracta d'unes ocupacions que presenten un gran interès per al coneixement d'aquests moments a Catalunya. D'una banda perquè disposem de pocs jaciments arqueològics amb registres d'aquesta cronologia. D'altra banda per què les característiques de la indústria tallada de la Bauma permetrà incidir en la problemàtica de les ocupacions mesolítiques que tallen bàsicament matèries primeres d'origen local, documentada en el NE de Catalunya, i a més fer-ho a partir d'un jaciment amb una àmplia estratigrafia i diverses ocupacions d'aquests moments, de les quals s'han conservat les diferents categories de restes arqueològiques (restes òssies, granes...), situades per sota d'altres ocupacions humanes d'època neolítica.

Per aquest motiu, l'estudi científic d'aquestes ocupacions humanes de la Bauma del Serrat del Pont ha de ser d'un interès remarcable per al coneixement dels moments previs al desenvolupament de les economies productives a Catalunya.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL JACIMENT DE LA PRUNERA (SANT JOAN LES FONTS, LA GARROTXA) DURANT ELS ANYS 2000 I 2001

Gabriel ALCALDE* Ferran BORRELL** Susanna CASELLAS** Xavier CLOP** Josep Miquel FAURA** Miquel MOLIST*** Mònica OLIVA** Maria SAÑA** Oriol VICENTE**

Els treballs arqueològics desenvolupats al jaciment arqueològic de la Prunera (Sant Joan les Fonts, la Garrotxa) en el decurs d'aquests tres últims anys han permès posar en evidència la presència d'un assentament prehistòric de notables dimensions ocupat durant els moments finals de neolític.

Les intervencions arqueològiques realitzades a partir del mes de juliol de l'any 2000 (les característiques de les anteriors es poden consultar a les Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Gironina corresponents a l'any 2000), s'han desenvolupat en 3 fases:

1- Juliol-agost 2000: tasques de seguiment arqueològic dels treballs mecànics de soterrament de la línia elèctrica i de les conduccions de gas natural a la zona del coll de Sant Cosme

2- Abril-Agost 2001: prospecció i excavació en extensió de la zona afectada per les obres de desdoblament de la N-260 en el tram Montagut-Olot.

3- Desembre 2001: prospecció de la zona sud del jaciment, prèviament a la construcció d'un vial vinculat al desdoblament.

Totes aquestes intervencions estan integrades dins el mateix projecte d'investigació arqueològica i les ha assumit, per encàrrec del Ministerio de Fomento, el Servei d'Anàlisis Arqueològiques de la Divisió de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona i han estat gestionades des del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. La coordinació i direcció general de la intervenció ha estat a càrrec de Gabriel Alcalde (UdG), Miquel Molist (MAC) i Maria Saña (UAB). Els treballs tècnics han estat dirigits per arqueòlegs vinculats a la divisió de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona: Xavier Clop, Josep Miquel Faura, Oriol Vicente, Ferran Borrell, Mònica Oliva i Susanna Casellas i en total hi han participat més de 50 persones de diferents universitats catalanes, estatals i estrangeres.

* Universitat de Girona.

** Universitat Autònoma de Barcelona.

*** Museu d'Arqueologia de Catalunya.

PLANTEJAMENT, DINÀMICA I METODOLOGIA DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL JACIMENT DE LA PRUNERA

Tenint en compte els resultats obtinguts a partir de les intervencions anteriors, les àrees a intervenir i la metodologia d'intervenció es fixaren en base als següents criteris:

- superfície afectada directament pels treballs de remolició de terres;

- límits hipotètics del jaciment;

- característiques estratigràfiques de la zona;

- estat de preservació del jaciment i dinàmica topogràfica del nivell/nivells arqueològics;

- dinàmica de distribució espacial de les estructures i restes arqueològiques recuperades en el marc de les anteriors intervencions.

El mètode d'excavació emprat va consistir en l'excavació en extensió i registre exhaustiu de totes les restes i estructures arqueològiques a partir de coordenades tridimensionals, plantes i seccions. Paral·lelament, es portava a terme un registre minuciós de les característiques sedimentaries a fi de poder establir la estratigrafia i dinàmica de formació i colmatació dels dipòsits arqueològics. Els criteris seguits per a la classificació dels sediments arqueològics han estat el color, estructura i textura. La identificació i separació entre els diversos sòls d'ocupació/nivells arqueològics s'ha realitzat en base a les seves característiques físiques i contingut arqueològic. Els criteris de registre emprats contemplaven la coordenació sistemàtica de totes les restes arqueològiques amb ajuda de l'estació total. Quan s'identificava la presència d'estructures, aquestes s'excavaven de forma individualitzada i es numeraven de forma correlativa. El registre de les estructures contemplava la realització de plantes, seccions i registre fotogràfic.

Es va dissenyar paral·lelament una estratègia de mostreig per a la recollida de mostres de pol·len, fitòlits, carbons, llavors i fruits i microfauna. A part, es recollien també mostres de tots aquells elements que, per la seva condició, precisaven d'una caracterització físico-química més específica de cares a la seva descripció, classificació o caracterització. De forma complementària es va dissenyar un mostreig per a la recollida de mostres sedimentaries de cares a la caracterització i descripció de la dinàmica de formació i alteració dels dipòsits sedimentaris que contenen i colmaten el jaciment arqueològic. Aquest va consistir en l'extracció de mostres de sediments de diferents sondejos i àrees del jaciment per a la posterior realització de l'anàlisi micromorfològica.

Desenvolupament dels treballs arqueològics de camp

A nivell específic, els objectius fixats per a la realització dels treballs arqueològics sobre el terreny eren els següents:

1. Establir els límits reals del jaciment a partir de la realització sistemàtica de sondejos de prospecció d'1 m2 cada d'un ells espaiats de forma regular.

2. Contrastar la presència o absència de més d'un nivell arqueològic.

3. Documentar la dinàmica d'ocupació de l'assentament.

En base als objectius plantejats, es planificà realitzar de forma complementària els sondejos en els sectors A, C i D i l'excavació en extensió en el sector B (fig. 1). En total, l'àrea intervinguda té una superfície superior als 40.000 m².

L'excavació en extensió a l'àrea central del jaciment

La seqüència estratigràfica documentada presenta unes característiques homogènies a tota aquesta àrea central. L'únic que varia és la potencia dels diferents estrats identificats (fig. 2). Aquesta variabilitat es pot relacionar directament amb la topografia de la colada de basalt localitzada a la base. Per sobre d'aquesta colada es localitza un primer estrat, resultat en gran mesura de la descomposició de la mateixa colada. Aquest es caracteritza per presentar una matriu argilosa de color marró-gris, amb un elevat grau de compactació. El següent estrat (C3), si bé presenta unes característiques estructurals similars, varia en la coloració, presentant ara un color més marronós. El jaciment arqueològic es localitza a la superfície d'aquest segon estrat (C2). La matriu del dipòsit sedimentari que conté les restes arqueològiques presenta les mateixes característiques formals i estructurals. El jaciment arqueològic es troba colmatat (C1) per un sediment de matriu argilosa de color marró amb abundants fragments de carbó de dimensions reduïdes, dispersats de manera significativament homogènia. L'estrat més recent, part superficial del camp, seria producte de l'alteració produïda en C1 pels treballs agrícoles recents.

L'excavació en extensió d'una superfície de 2000 m2 ha permès constatar la presència de diferències significatives entre els diversos sectors d'aquesta àrea central del jaciment arqueològic pel que fa a la presència/absència d'estructures i materials arqueològics.

S'observa en aquest sentit una tendència generalitzada a la menor presència i major grau de dispersió de les restes arqueològiques a mesura que ens acostem cap a les àrees nord i est d'aquesta superfície central, parts aquestes que podrien coincidir amb els límits de la unitat arqueològica central. La validesa d'aquests límit queda reforçada també pel fet de que les úniques estructures arqueològiques documentades en aquestes zones corresponen precisament a estructures de sosteniment. A aquesta consideració s'ha d'afegir el fet de que la majoria d'estructures arqueològiques excavades es localitzen al centre i oest de l'àrea excavada en extensió, augmentant també de forma significativa la densitat i diversitat de materials arqueològics. S'ha pogut documentar sense grans dificultats el sòl d'ocupació. Aquest presenta les mateixes característiques que les observades durant les intervencions anteriors, amb presencia abundant de restes de carbons de mida relativament elevada, materials arqueològics sense inclinació i sediments amb matèria orgànica descomposada. Una vegada excavat aquest sòl, deixen de sortir restes arqueològiques.

Al voltant de totes aquestes estructures la densitat de materials arqueològics és elevada. S'ha recuperat sobretot restes ceràmiques, si bé la presència de materials orgànics es també significativa. A partir de la dinàmica documentada en tot aquesta àrea podem dir que es tracta de la part central de l'ocupació. L'elevat nombre d'estructures excavades i la seva disposició particular, orientades seguint un eix principal (NE-SO) i espaiades de forma regular, permeten conferir-l'hi el tractament d'unitat.

D'aquesta manera, el model d'assentament proposat a partir dels resultats obtinguts durant la intervenció anterior (1999-2000) variaria de forma substancial. En aquest sentit, sembla probable que l'assentament no estigui organitzat a partir d'unitats independents disposades de forma dispersa per tota aquesta superfície sinó que tot el conjunt d'estructures i materials formarien part, estarien a l'interior, del que podria ser una mateixa macroestructura. El fet de que les característiques que presenten cada una de les estructures siguin totalment diferenciades, reforça aquesta última constatació. En aquest sentit, per exemple, cal mencionar que les diverses estructures de combustió excavades presenten cada una d'elles característiques singulars, ja sigui per la seva morfologia o contingut. No es documenta l'existència de models recurrents. D'altra banda, segueixen una determinada ordenació espacial sense uns límits interestructurals. En aquest sentit, els únics elements o característiques que permeten atorgar a una àrea concreta el caràcter de límit s'han documentat, tal com s'ha esmentat anteriorment, únicament a la part externa d'aquest conjunt (banda nord i est).

Un fet a ressaltar és que a la part sud del jaciment s'hi documenta la presència de dos nivells arqueològics diferenciats. Tot i que les característiques sedimentològiques son homogènies, ha estat possible diferenciar un nivell superior amb presència de materials arqueològics, seguit d'un paquet d'argiles estèrils a la base del qual es ressegueix sense cap mena de dificultat el nivell documentat a la resta del jaciment. El fet de que aquest nivell superior s'hagi constatat només de manera parcial en la banda sud, seria conseqüència de la mateixa topografia natural del camp. Al tractar-se de la part més baixa, els treballs agrícoles no haurien afectant tant els nivells superficials.

En relació a l'àrea situada a l'oest del sector central cal mencionar que la dinàmica arqueològica documentada es anàloga a la registrada per la banda est. En els quadres situats a l'entorn de l'àrea central la densitat de restes i estructures arqueològiques documentades es relativament elevada. A mesura, però, que ens acostem cap a les bandes AB i AC disminueix de forma significativa la densitat de materials arqueològics recuperats. En base a aquestes observacions, es va continuar excavant en extensió a partir d'aquestes bandes per tal de contrastar el probable límit de l'ocupació per l'oest. No obstant, al arribar a la banda W-AA la quantitat de restes arqueològiques es va tornar a intensificar. Podria tractar-se, doncs, d'una nova unitat. Les estructures excavades segueixen l'orientació i distribució entorn a l'hipotètic eix central establert a la zona central del jaciment, formant part de la mateixa unitat.

Els treballs de prospecció i l'excavació en extensió en el sector C

L'estratègia de prospecció seguida s'ha basat en la realització de sondejos sistemàtics d'1 m2 espaiats entre ells de manera regular (cada 10 m). En el cas de documentar-se la presència important de materials arqueològics i/o estructures arqueològiques, aquests sondejos s'ampliaven en extensió (2 x 2) per tal de documentar de forma detallada la dinàmica del jaciment. En els casos en que donaven resultats negatius, s'efectuava un sondeig de reforç (seguint el mòdul fixat de 10 m) per tal de verificar l'inexistència de jaciment arqueològic.

Un cop constatada la dinàmica del jaciment a partir de l'excavació en extensió, es va considerar oportú implementar una estratègia de mostreig que permetés establir de forma detallada els límits de les unitats ocupacionals per les bandes nord, est, sud i oest. De forma complementària, i en el cas d'existir, es pretenia aclarir també el caràcter i condició d'aquests límits. Es a dir, constatar si s'havien establert durant les mateixes ocupacions de l'indret per part de les comunitats prehistòriques o bé eren conseqüència directa d'alteracions antròpiques posteriors. Dels resultats obtinguts, cal destacar les següents consideracions:

1- Zona nord: existència d'un límit clar de l'ocupació caracteritzat per una disminució progressiva en la presència de restes arqueològiques i un major grau de dispersió de les mateixes. A l'àrea situada més al nord aquest límit es veu alterat per la construcció d'un mur d'aterrassament en època actual.

2- Zona est: presència també d'un límit clar de la zona o unitat d'ocupació central caracteritzat per una disminució progressiva en la presencia de materials arqueològics. No obstant, aquest límit no es correspon amb el límit del jaciment doncs a partir de les bandes DC-DD/45-46 es torna a documentar de nou la presencia del sòl d'ocupació i torna a augmentar també la intensitat de restes arqueològiques. A partir d'aquí el jaciment es veu afectat pels treballs posteriors relacionats amb la construcció d'un mur d'aterrassament i el condicionament d'un camí entre aquest sector i el sector C.

3- Zona sud: no ha estat possible constatar l'existència de límits relacionables amb l'ocupació central. En tots els sondejos realitzats en aquesta àrea s'ha recuperat una quantitat significativa de materials arqueològics. Ha estat possible contrastar també de nou i per tant confirmar la presència de dos nivells arqueològics diferenciats. D'aquesta forma, tant la construcció com les remodelacions dutes a terme amb anterioritat en el traçat de la N-260 haurien destruït una part important del jaciment de la Prunera.

4- Zona oest: si bé ha estat possible documentar els límits de l'ocupació central per aquesta banda, els resultats dels sondejos confirmen en part les observacions efectuades a partir dels treballs d'excavació en extensió. En aquest sentit, la presència significativa de materials arqueològics en els sondejos corresponents a aquesta àrea reforçaria la hipòtesis de que el jaciment continúa per aquesta banda.

A partir d'aquests resultats, valorant el fet de la probable continuació del jaciment cap a la part est i tenint en compte la superfície total afectada pels treballs mecànics a realitzar durant el desdoblament de la N-260, es va considerar oportú intensificar la prospecció en el sector C per tal de comprovar la presència/absència de jaciment arqueològic en aquesta àrea en particular. Es va implementar amb aquesta finalitat la mateixa estratègia de mostreig que la descrita anteriorment (veure fig. 1). Es va poder comprovar com a la banda nord d'aquest sector la colada de basalt aflora a pocs centímetres de la superfície del terreny. En el cas d'existir jaciment arqueològic, aquest estaria totalment alterat pels treballs agrícoles. De forma paral·lela, es va comprovar com la morfologia de la colada varia de manera significativa a partir de la part central d'aquest sector, presentant una forta pendent i conformant una cubeta que s'exten per tota la seva part sud.

En aquest cas, i a diferencia de l'àrea central excavada en extensió, l'assentament s'efectuava casi directament sobre la superfície de la colada, fet que podia comportar la realització intencionada d'arranjaments o construccions amb caràcter sòlid

de característiques diferents a les registrades fins el moment. Per aquesta raó, es va considerar oportú ampliar els treballs en aquesta àrea d'aquest sector a partir de l'excavació en extensió, únic mètode que permetria identificar, definir i caracteritzar els aspectes particulars derivats de la instal·lació en aquest indret. A nivell hipotètic, entre els aspectes que podien haver condicionat aquesta dinàmica diferencial respecte al sector central es varen considerar:

- les característiques dels dipòsits sedimentaris en relació a la morfologia particular que presenta la colada basàltica;

- una possible funcionalitat específica de les estructures arqueològiques

- i les alteracions potencials per part de diferents agents i processos naturals.

Com a fet significatiu cal remarcar que s'han documentat clares diferencies entre la part nord i la part sud de l'àrea intervinguda en aquest sector. Mentre que a la part sud la colada basàltica es localitza a pocs centímetres de la superfície del terreny, la part nord es correspon amb la zona on la cubeta natural conformada per la colada basàltica presenta més profunditat. Aquest fet ha influït i condicionat l'estructuració d'aquest espai durant la prehistòria. A la part sud el material arqueològic surt en contacte pràcticament directe amb la colada. A la part nord, en canvi, el jaciment arqueològic es localitza dins el paquet sedimentari dipositat sobre la colada de basalt. Aquest paquet presenta una potencia variable, en relació a la pròpia morfologia natural de la colada de basalt.

D'aquesta manera, ha estat possible documentar els diversos arranjaments efectuats per tal de condicionar aquest espai de cares a la instal·lació. Les tasques d'arranjament contemplen l'anivellament de terreny, la construcció d'un límit físic que separa un espai probablement interior d'un espai exterior i la construcció de diversos elements estructurals vinculats a les activitats de manteniment de l'espai ocupat. La majoria d'estructures s'articulen espacialment al citat límit físic, fet que corrobora el seu caràcter intencional. A partir d'aquí es pot plantejar, a nivell hipotètic, que en aquest sector del jaciment la instal·lació prehistòrica hauria aprofitat la morfologia natural que presentava la colada de basalt com a base de la instal·lació. D'aquesta manera, els límits naturals de la cubeta conformada pel basalt s'haurien aprofitat com a límits de l'ocupació.

CARACTERÍSTIQUES GENERALS DE LES DIFERENTS CATEGORIES DE MATERIALS ARQUEOLÒGICS RECUPERATS

D'entre les més de 22.000 restes arqueològiques coordenades, cal destacar el predomini de restes ceràmiques (86% del conjunt). La resta de categories representades son: indústria lítica, restes de fauna, restes de carbons, restes de llavors i fruits i objectes d'ornamentació.

La indústria lítica

En relació a la indústria lítica, cal mencionar que la major part del conjunt està format principalment per fragments i esclats no retocats de quars i de sílex, documentant-se un baix percentatge relatiu d'esclats i petites làmines, bàsicament de sílex. Dintre d'aquest grup destaca un conjunt significatiu de puntes de sageta amb aleta i peduncle i alguns gratadors. Per altra banda s'han documentat també diversos nuclis, la major part dels quals són de dimensions reduïdes. La talla d'aquests nuclis s'hauria fet en el mateix jaciment, si més no parcialment, ja que durant el treball de camp es van poder discernir els diferents elements diagnòstics produïts per la talla com ara: esclats corticals, petites restes de talla, laminetes de cresta, petits còdols de materials aportats així com els productes finals. Pel que fa a la matèria primera, la més utilitzada és el quars (que es podria trobar fàcilment a les diferents rieres i rius que hi ha a l'entorn immediat del jaciment). Referent al sílex, es documenta a nivell macroscòpic una gran diversitat de sílex, no només en variables tan poc indicatives com el color sinó també en l'aptitud per a la talla. De manera preliminar es pot distingir un sílex local (color gris/negre) de poca qualitat, força abundant i que apareix a la comarca de la Garrotxa en forma de petits còdols. A la vegada, però, s'han recuperat varietats de sílex molt aptes per a la talla encara que en quantitats molt inferiors.

En el marc de la categoria de macrolític, s'han recuperat també un número significatiu de fragments d'objectes vinculables al processament de recursos vegetals. D'entre aquests els fragments de molins i morters son els més representats. A l'espera de l'estudi definitiu, tant de les mateixes restes macrolítiques com de les anàlisis de fitòlits corresponents a les mostres de sediment extretes en o al voltant d'aquests implements, cal ressaltar que la pràctica majoria han estat fabricats sobre basalt. Presenten morfologies i mides molt variables i es recuperen normalment en associació a les estructures arqueològiques. Com a fet remarcable cal destacar la seva abundància relativa a l'àrea exterior del sector C, dipositats moltes vegades en contacte directe amb la colada de basalt. En menor quantitat, està representada també la categoria d'útils pulimentats. Es tracta en tots els casos de fragments de destrals.

Les restes ceràmiques

En relació a les restes ceràmiques cal remarcar que, en total, s'ha localitzat més de 21.000 fragments. L'estat actual de l'estudi d'aquest important conjunt, actualment en curs, permet apuntar, en forma d'hipòtesis de treball plantejades a partir d'una primera revisió general d'aquests materials, algunes de les seves principals característiques.

La primera dada que cal destacar-se és la gran

fragmentació dels materials ceràmics. A part d'alguna forma sencera que excepcionalment s'ha pogut recuperar durant la darrera campanya de treballs arqueològics, normalment les restes ceràmiques són fragments que no permeten la reconstrucció de la forma original dels vasos als que pertanyien.

Un segon element, que cal relacionar amb l'elevada fragmentació d'aquestes restes, és que el nombre de fragments significatius, com ara són les vores, les bases, els fragments decorats i els elements de prensió, és proporcionalment reduït en relació a la quantitat total de fragments recuperats. Així, per exemple, en el cas de les restes ceràmiques recuperades durant la intervenció del 1999-2000, menys d'un 10% dels fragments recuperats corresponen a fragments significatius. Aquesta tendència, i amb les dades actualment disponibles, sembla mantenir-se tot i l'important increment quantitatiu del conjunt ceràmic que han suposat els treballs desenvolupats amb posterioritat a l'esmentada intervenció.

L'estudi prelimiar ens permet apreciar una certa diversitat pel que fa a les vores documentades. Així, i de moment, hem registrat la presència d'una dotzena de tipus diferents. S'aprecia dins d'aquesta categoria un clar predomini de les vores de tipus C (secants inclinades a l'exterior amb el perfil exterior arrodonit còncau), E (secants inclinades a l'exterior amb el perfil exterior arrodonit convex) i F (secant vertical de perfil rectilini), seguides a molta distància per les vores de tipus D (secant inclinada a l'exterior amb el perfil rectilini), F (secant vertical de perfil rectilini) i I (secant inclinada a l'interior amb el perfil exterior arrodonit convex. En cada un dels conjunts formats per aquest tipus de vores sembla que segueix mantenint-se el predomini dels llavis arrodonits (01), encara que també hi ha llavis aplanats horitzontalment (04) o aprimats (09). Pel que fa als diàmetres, que ha estat possible calcular en pocs casos, de moment corresponen a vasos de boca petita (entre 7 i 12 cm) i mitjana (de 15 a 20 cm de boca). En relació als fragments de base, cal remarcar la seva escassa freqüència. Es tracta en general de bases planes no allargades (tipus 11A, 12A i 13A).

Un dels trets més remarcables del conjunt ceràmic recuperat a La Prunera és la quantitat de fragments que presenten algun tipus d'element de prensió. De fet, pràcticament la meitat dels fragments significatius presenten algun tipus d'element de prensió. El grup més nombrós d'elements de prensió està format pels fragments informes que presenten una llengüeta, podent-se trobar alguns casos de doble llengüeta. Els casos en que hi ha doble llengüeta, aquestes poden trobar-se una a la vora o lleugerament per sota i l'altre una mica més avall, ja en el cos del vas. A part de les llengüetes, trobem alguns casos d'elements de prensió en forma de mugrons i de nanses.

Pel que fa a la presència de motius o elements decoratius, cal dir que són força escassos i que en tot cas es limiten a la presència de cordons llisos, que en determinats casos poden dobles.

En relació a d'altres aspectes de les característiques morfològiques i tecnològiques d'aquestes produccions ceràmiques, podem apuntar algunes observacions fetes en el decurs d'aquesta primera aproximació:

1- La matèria primera amb que estan fets aquests productes ceràmics sembla força variada, havent-se observat a nivell macroscòpic la presència de diversos tipus de terres. La realització d'un estudi específic de caracterització de les matèries primeres haurà de permetre en un futur immediat contrastar aquesta impressió i determinar, en tot cas, les possibles zones d'aprovisionament de les matèries primeres utilitzades en l'elaboració dels productes ceràmics utilitzats per la comunitat que va viure en algun moment de la Prehistòria Recent a la Prunera;

2- Les coccions que aparentment predominen amb molta claredat són de tipus reductor;

3- El conjunt de fragments estudiats presenta una important variabilitat pel que fa als gruixos, havent-hi des de fragments prims a fragments molt gruixuts, considerant com a tals els que passen els 15 mm de gruix;

4- El tractament de les superfícies és molt variat: igualats, allisats i, en algun cas, polit. En tot cas, i com una primera apreciació, cal remarcar que el deficient estat de conservació de les superfícies dels fragments dificulta en molts casos la seva determinació.

El conjunt d'elements morfo-tipològics que hem determinat fins el moment en el jaciment de La Prunera, ens permet de plantejar una hipòtesi de treball pel que fa a la seva possible ubicació cronològica. En aquest sentit, i de fet, cal remarcar la absència d'elements particularment significatius. Tant sols la presència de alguns trets com les vores de vasos de perfil en S de mida petita/mitjana, la presència d'algunes vores planes, la presència d'elements de prensió de tipus llengüeta simples o dobles i la presència de bases planes, situen aquest conjunt en un moment propi del neolític final-calcolític no campaniforme, tot tenint en compte que alguns d'aquests elements els podem arribar a trobar sense problemes fins i tot durant les primeres etapes de l'edat del Bronze.

Cal recordar que conjunts ceràmics de característiques similars a les assenyalades en el cas de La Prunera han estat documentats en jaciments propers, com ara la Bauma del Serrat del Pont, la Cova Cent-Vint, alguna de les cavitats del conjunt de Serinyà (com els Encantats o el Reclau Viver), o en d'altres jaciments del norest de Catalunya, com la Cavorca III o el Castell.

Tal i com ja ha estat assenyalat, com per exemple per Assumpció Toledo en la seva tesi doctoral de l'any 1990, en aquesta zona de Catalunya trobem durant un període que podem qualificar de neolític final-calcolític no campaniforme amb un conjunt de

productes ceràmics poc significatius, semblants pel que fa a determinades formes i elements als que hi ha en d'altres zones per moments similars, com ara el Vallès, però que en definitiva constitueixen els productes ceràmics fabricats i utilitzats per les comunitats que van viure en aquesta zona del NE peninsular.

Els materials ceràmics recuperats a La Prunera constitueixen un conjunt molt nombrós i homogeni. Aquestes característiques permetran que el desenvolupament de l'estudi d'aquests materials ens permetin obtenir una visió ampla tant des del punt vista quantitatiu com qualitatiu pel que fa a la producció i ús de productes ceràmics per part de les comunitats que van viure en un període ben concret de la Prehistòria Recent en aquesta zona del NE de la Península Ibèrica.

Les restes de carbons

El jaciment de la Prunera es caracteritza per presentar un nombre significativament elevat de restes de carbons en molt bon estat de preservació. D'entre aquestes restes de carbons cal mencionar l'abundant presencia relativa de troncs i branques senceres. Aquestes es troben associades, en la majoria dels casos, a residus de combustió abocats a l'entorn de les estructures de combustió excavades. L'associació més recurrent es la de branques carbonitzades amb sediments termoalterats i cendres. En alguns casos, aquests elements s'han dipositat en cubetes construïdes intencionadament de cares al seu rebuig i abandó, característica directament vinculable al desenvolupament dels diversos processos de treball implicats en el manteniment de l'espai ocupat.

Tal com es posa de manifest en els resultats preliminars obtinguts a partir de l'anàlisi d'aquesta categoria de materials, les restes de carbons recuperades a la Prunera tindrien un origen diferencial. Per una banda, s'ha recuperat per tota l'àrea intervinguda densitats elevades de petits fragments de carbó dispersos. Aquests son més abundants en l'estrat que recobreix de forma directa el jaciment. No es poden associar, doncs, directament a les diferents ocupacions prehistòriques. La baixa diversitat d'espècies representades (només dues) juntament a la seva amplia dispersió seria indicativa d'un origen comú, probablement un incendi.

D'altra banda, i en el mateix sòl d'ocupació i estructures arqueològiques, es recuperen fragments de dimensions més elevades que els mencionats anteriorment. La variabilitat d'espècies representades es molt més elevada i presenten una distribució diferencial vinculable als diferents processos treball desenvolupats a l'indret d'ocupació.

D'aquesta manera, les restes de carbons recuperades al jaciment de la Prunera contenen informació potencial no tant sols referible a les modalitats de gestió i proveïment de combustible d'origen vegetal implementades per les comunitats prehistòriques que habitaven aquest assentament sinó també vinculable a altres fenòmens, ja s'hagin desenvolupat de forma intencionada o no, que haurien comportat incendis totals o parcials de part de la massa forestal existent a l'entorn o immediacions de l'assentament. Entre aquests fenòmens caldria contemplar des de la crema intencionada de cares a la consecució de terres cultivables fins a incendis accidentals.

Les restes de fauna

En relació a les restes de fauna cal mencionar que tot i que el nombre relatiu de restes de fauna coordenades es elevat, poques son les que permetran la seva determinació anatòmica i específica. A partir de l'anàlisi preliminar efectuat sobre les mateixes destaca el clar predomini de les espècies domèstiques. Entre aquestes, serien les restes d'ovicaprins i bovins les que presenten les freqüències de representació més elevades. A partir d'aquests resultats, es por proposar, doncs, de forma preliminar, una clara orientació ramadera de les comunitats assentades en aquest indret. L'anàlisi de l'articulació espacial de les restes de fauna, mostra, a l'igual que per els restes ceràmiques i lítiques, una distribució diferencial en base a les diferents funcionalitats atorgades a l'espai. D'aquesta manera, aquestes presenten densitats més elevades en i al voltant de les estructures domèstiques, essent més nombroses a l'interior de les fosses i cubetes reomplertes de deixalles.

Els objectes d'ornament

Per últim mencionar que associats a l'ocupació central s'han recuperat també alguns objectes d'ornamentació. Cal ressaltar entre aquests diverses peces de collaret, fabricades la majoria sobre os i una dena d'or.

VALORACIÓ GENERAL DEL CONJUNT D'INTERVENCIONS

Els treballs de camp realitzats durant els mesos abril-agost del 2001 al jaciment arqueològic de la Prunera han permès evidenciar una dinàmica d'assentament fins ara poc documentada pel que respecte al context català per cronologies del neolític final. Cal esmentar que fins el moment es disposa dels resultats d'una de les datacions radiomètriques efectuades sobre restes de carbons. Aquesta ha donat un resultat de 4.360+30 BP.

Aquesta dinàmica d'assentament vindria caracteritzada per l'establiment de poblats a l'aire lliure de superfície considerable. S'ha de mencionar a tal efecte que la dispersió de restes arqueològiques documentada fins el moment a Sant Cosme abasta una extensió mínima de 29.000 m^2. De forma hipotètica es pot plantejar que l'organització interna de l'assentament de la Prunera s'estructura en base a grans unitats, de conformació rectangular i d'uns 30 m de llargada. A l'interior d'aquesta unitat es

localitzen les diferents estructures arqueològiques (estructures de combustió, cubetes i fosses de deixalles, àrees d'emmagatzematge...) vinculades al desenvolupament de les activitats domèstiques. A nivell de tècniques constructives destaca principalment la utilització de materials peribles, si bé en alguns dels límits estructurals (sector C) es contempla la utilització important de materials sòlids (basalt, sorrenques...).

Els límits d'aquestes unitats habitacionals estarien conformats, a nivell arqueològic, per estructures de sosteniment i canvis significatius en el grau de dispersió i densitat de les diferents categories de materials arqueològics. En base a aquestes evidencies, es pot afirmar que l'assentament de la Prunera disposaria com a mínim d'una unitat central (àrea excavada en extensió al sector B), vinculada a dues àrees adjacents amb funcionalitat de moment no determinada.

La instal·lació en aquest indret es veuria afavorida per les mateixes característiques naturals que presenta: bona accessibilitat, topografia adequada (no cal oblidar en aquest sentit l'aprofitament de la morfologia de la pròpia colada basàltica com a base/límit de l'espai ocupat), recursos aqüifers a l'abast i disponibilitat de sòls aptes pel desenvolupament de l'agricultura.

No es possible precisar encara, a falta de la conclusió de les diferents analítiques actualment en curs, la temporalitat de l'ocupació. L'homogeneïtat registrada en els conjunts arqueològics recuperats i les característiques que presenta l'estructuració de l'espai aboguen per un període no massa llarg de temps.

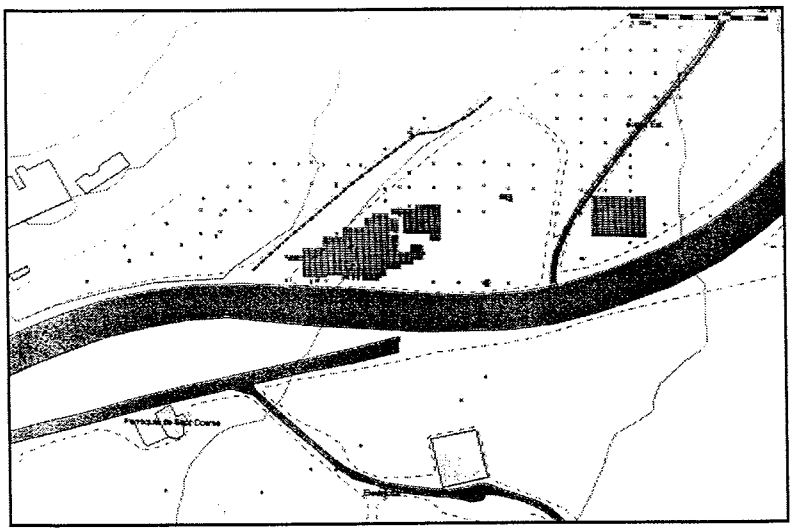

fig. 1. Àrea total intervinguda.

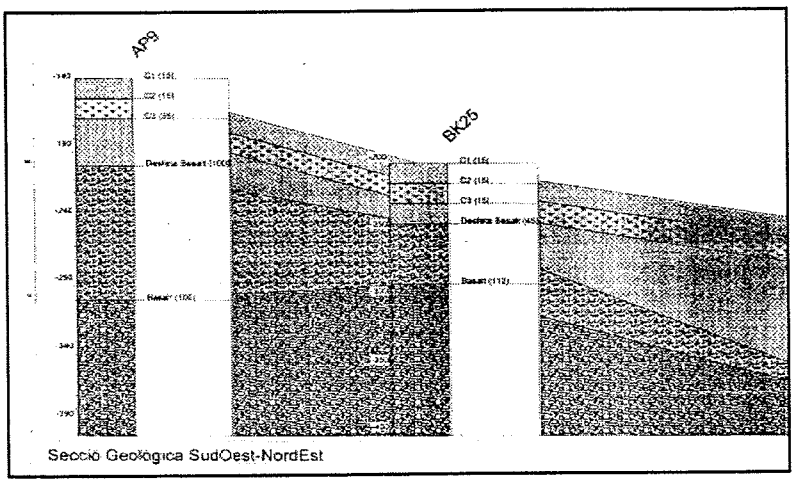

fig. 2. Secció geològica sud-oest/nord-est.

LES CAMPANYES DELS ANYS 2000 I 2001 AL JACIMENT DEL NEOLÍTIC ANTIC DE LA DRAGA (BANYOLES)

Àngel BOSCH Júlia CHINCHILLA Josep TARRÚS* Xavier NIETO

Antoni PALOMO Xim RAURICH**

LA CAMPANYA DE L'ANY 2000

Introducció

Els treballs d'excavació de la Draga durant la campanya de 2000 es van desenvolupar entre el 16 de juliol i el 13 d'agost. En el sector terrestre, sota la direcció d'Àngel Bosch, Ramon Buxó, Júlia Chinchilla i Josep Tarrús, hi varen participar els següents arqueòlegs i estudiants:

Oleguer Biete, Berta Muelas, Neus García Ràfols, Montserrat Jané, J. Oriol Font, Joan Daura, Anna Viciach, Ferran Medina, Julie Talamon, Mireia Pedro, José Manuel Espejo, Anna Viciac, Sònia Cho i Toni Arillo.

En el sector subaquàtic, sota la direcció de Xavier Nieto, Toni Palomo i Xim Raurich, hi varen col·laborar diversos bussos professionals, que s'alternaren durant la campanya, per tal de formar un equip permanent de 8 persones.

Els treballs es varen centrar, en el sector terrestre, en una zona de 25 m², adjacent pel seu costat est a la treballada entre el 1997-1998, la qual havia estat excavada completament; mentre que en el sector subaquàtic es van continuar els treballs d'excavació dels mateixos anys, obrint una nova superfície adjacent de 32 m² en direcció nord.

Així doncs, l'excavació de l'estiu del 2000 la considerem com una continuació de la campanya arqueològica de l'any 1997-1998. En aquesta campanya s'havia localitzat una gran estructura d'habitació en el sector terrestre que vam decidir continuar treballant pel seu sector est. En el sector subaquàtic, durant la mateixa campanya de 1998, s'havia descobert una estructura en cubeta plena de fauna i alguns nous pals clavats a l'angle nord de la zona excavada, lloc per on es varen continuar els treballs.

Els treballs en el sector terrestre

Com sempre els treballs previs a l'excavació i el muntatge de les infraestructures necessàries per a poder dur a terme l'excavació ens varen mantenir ocupats la setmana anterior al seu inici i també el primer dia de campanya.

La setmana prèvia la brigada municipal ja havia extret amb una màquina excavadora l'1,5 metres de runes sobreposades l'any 1991 en aquesta zona de la Draga durant les obres d'enjardinament del parc, per tal de terraplenar el terreny, i ens havia deixat una àrea a punt d'excavar de 7 per 10 m. Dins d'aquesta zona hi vàrem muntar una quadrícula de 5 per 5 m, utilitzant les referències de l'any 1998 i les generals del jaciment, una vegada es va aconseguir fer baixar el nivell freàtic amb la bomba Well-Point, traslladada des dels magatzems del CASC a Pedret (Girona).

L'excavació es va desenvolupar sense problemes, damunt dels taulons que ens permetien circular sobre seu, fins als darrers dies, quan una avaria de la bomba Well-Point ens va impedir completar els treballs amb l'extracció dels pals de fusta de les construccions, clavats dins de la creta lacustre de la base, tal com s'havia fet sempre fins aleshores. Aquesta tasca va quedar per a l'any següent. Sí que es va poder extreure, dibuixar i recollir una mostra (per a dendrocronologia i determinació d'espècie) de totes les fustes tombades aparegudes i també es va desmuntar l'enllosat de blocs de travertí que cobria la zona sud del sondeig, arran de la cabana que apareixia al sector nord.

* Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

** Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya / Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Els objectes recuperats varen ser rentats, siglats i -si era possible- restaurats a les instalacions preparades en la mateixa excavació. Les mostres de sediments destinades a l'anàlisi paleocarpològica varen ser passades per la màquina de flotació, que estava instal·lada en el pati del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

Amb l'excavació del 2000 es van obtenir els següents resultats

En relació amb la gran estructura d'habitació excavada entre 1997 i 1998, es va constatar la seva continuïtat en sentit sud-oest a nord-est, que afectava el sector nord del nou sondeig. Molt probablement aquesta línia de pilars marca molt clarament un espai interior d'una cabana a la banda nord del sondeig i una zona exterior a ella, de característiques molt diferents, al costat sud.

A la zona interior de la cabana (banda nord del sondeig) el sediment és molt orgànic, incorporant una gran quantitat de troncs i planxes caigudes, tal com s'observava en el sondeig de 1997 i 1998. Per sota d'aquest primer nivell, gairebé sense cap separació, apareix el que degué ser pròpiament el sòl arqueològic (nivell segon) de les cabanes primitives, format per una capa potent de carbons, entre els quals hi havia nombrosos objectes. Per sota, apareixia una massa d'argiles grises, molt compactes, plàstiques i estèrils pràcticament, d'uns 20-25 cm que descansa directament sobre la creta lacustre.

A la zona exterior (banda sud del sondeig), en relació a la cabana, apareix una plataforma formada per lloses de travertí, de grandària mitjana a gran (entre 20 i 40 cm), entre les quals hi havia alguns objectes arqueològics (nivell primer). Per sota, hi apareix un capa de carbons (nivell segon), d'escassa potència -a l'entorn de 5 cm-, que descansa sobre un nivell d'argiles similar al de la banda nord però molt gruixut (fins a 40 cm), sobreposat directament a la creta lacustre.

Ens va sorprendre trobar en aquesta zona exterior o sud retalls dins la creta lacustre, en forma de trinxeres, d'uns 50 cm d'amplada per 30-40 cm de fondària, dins dels quals hi havia nombroses estaques clavades, de gruixos sovint inferiors a 8 cm. Algunes d'aquestes estaques estaven completament doblegades pel pes de les lloses del nivell superior.

La funció d'aquestes trinxeres és difícil de deduir amb la superfície excavada, però cal pensar en funcions complementàries a les de la cabana adjacent, com drenatges, passeres, etc. Possiblement l'empedrat que les cobria amortitzaria aquestes estructures en un moment en què la cabana podia estar encara en funcionament, ja que no en va quedar afectada. Pensem que la seva funció estaria relacionada amb un desig de procurar un entorn sec a la vora immediata de la cabana.

Els treballs en el sector subaquàtic

Es va disposar d'un equip permanent vuit persones, organitzat en 2 torns amb 4 persones cadascun, tant al matí com a la tarda. Cadascun d'aquests torns tenia una durada de 2 hores al matí i d'1,30 h. a la tarda, amb un còmput global aproximat de 532 hores d'immersió.

La infraestructura utilitzada pel CASC va consistir bàsicament en un compressor de baixa pressió que donava aire als submarinistes mitjançant els narghilés i l'ús de quatre mànegues de succió impulsades per aigua a pressió. La manca de fondària i l'alta temperatura de l'aigua permetien als arqueòlegs l'ús d'un equip lleuger d'immersió. Enguany, per a millorar la visibilitat, es van instal·lar dues cortines d'aigua accionades per una bomba d'aigua. Aquest giny es compon d'una mànega connectada a un tub rígid perforat que expulsa aigua a pressió, fet que genera un corrent continu que arrossega l'aigua tèrbola fora de l'àrea excavada.

La quadrícula es va situar paral·lela a la de l'any 1997, adaptant-la a l'organització general de la quadrícula terrestre, fet que permet obtenir una planimetria general per a tot el jaciment. La zona delimitada per a excavar va ser constituïda per un rectangle de 4 metres per 8 m en direcció a l'interior de l'Estany (32 m^2). Abans d'accedir als nivells arqueològics va caldre eliminar uns estrats geològics d'una potència d'entre 1,20 i 1,50 m de sediments, totalment estèrils des del punt de vista de restes materials.

La seqüència estratigràfica geològica detectada coincideix amb la registrada l'any 1997, per la qual cosa no la repetirem. Cal destacar, això sí, que s'ha pogut detectar altre cop la presència de dos nivells arqueològics, separats per una estreta capa de creta, tal com ja s'havia observat l'any 1997. Aquests nivells arqueològics, que deuen estar separats per una reduïda franja cronològica (20-30 anys), es poden caracteritzar de la següent manera:

Nivell arqueològic 1

Aquest nivell és molt pobre arqueològicament. El material recuperat bàsicament són restes vegetals no transformades antròpicament (branques, escorces) i algun fragment de ceràmica. No apareixen signes d'estructures, a part dels pals que deuen de pertànyer al nivell arqueològic 2. El sediment del nivell arqueològic, amb presència de fustes disperses a diferents cotes dins del mateix estrat geològic, és una sorra travertínica de color clar i de fracció molt regulat. No apareixen fragments de roca travertínica ni d'altres tipus de roques de procedència forània. La coloració és homogènia i no es van detectar carbons ni taques.

Nivell arqueològic 2

Aquest nivell es caracteritza per una prima capa de material arqueològic situat entre l'estrat sorrenc i un estrat de creta. L'estrat el forma una munió de restes vegetals transformades i no transformades

antròpicament i altres tipus de material arqueològic. El sediment es caracteritza per ser de color fosc (gris/negre fosc) amb taques negres carbonoses. El gruix de l'estrat pot variar d'uns 2 cm a 5/8 cm.

Pel que fa a les estructures detectades en aquesta zona subaquàtica, aquest any 2000, cal destacar l'absència de pilars clavats de fusta o de forats de pal, cosa que sembla marcar una zona buida al nord de les cabanes detectades entre 1995-1998, arran del marge actual de l'Estany.

Igualment, cal tenir en compte la presència de dues depressions o cubetes omplertes de torba i gran quantitat de material arqueològic, situades en la zona nord-est de l'excavació, a prop també de la riba de l'Estany. Les dimensions d'aquestes cubetes no superen els 4 m² i tenen una potència que oscil·la entre els 5 i els 10 cm. El sediment és caracteritza per ser una torba formada per matèria orgànica (fustes, escorces), material arqueològic (fauna, ceràmica, indústria òssia). Les restes faunístiques hi són molt abundants i superen de llarg a la resta de materials arqueològics.

Aquesta àrea d'acumulació de restes coincideix amb la registrada durant l'any 1998, també a la part est de la zona excavada.

Els materials arqueològics

Entre les restes arqueològiques recuperades a la zona terrestre cal destacar les que estaven confeccionades sobre materials peribles. Durant aquesta campanya, els objectes destacables van ser:

- Una agulla biapuntada de 30,8 cm d'allargada per un gruix màxim de 0,8 cm. Està realitzada en fusta (per determinar) amb una superfície completament polida. Sorprèn la seva magnífica conservació, sobretot tenint en compte les seves proporcions, fins i tot en els seus extrems apuntats. En altres jaciments lacustres se'ls ha donat una funció relacionada amb la dels fusos.

- Una eina de fusta (per determinar) de 31 cm d'allargada per 3 cm d'amplada i 1,5 cm de gruix, de secció trapezoidal, amb un extrem rebaixat en bisell, donant-li una forma d'espàtula.

De la resta d'objectes, probablement cal esmentar els nous fragments ceràmics recuperats, alguns amb formes reconstruïbles i amb decoracions cardials. També són interessants els dos esmoladors de gres i calcària, els fragments de pedres de molí, els escassos útils retocats d'indústria lítica, els estris sobre os i una eina de pedra polida. Com cada any, les restes alimentàries de fauna i cereals varen ser especialment nombroses, degut a la magnífica conservació que els proporciona aquest ambient lacustre.

En el sector subaquàtic, aquest any 2000, cal destacar entre els materials peribles la recuperació d'una eina singular de fusta.

- Es tracta d'un mànec de fusta (no determinada encara), similar al que tenen les aixes, però de reduïdes dimensions. Consta d'un pal de secció cilíndrica (34 cm de longitud per 1 cm de diàmetre) amb una branca al seu extrem superior (14 cm), que s'hi entrega amb un angle d'uns 45°. Aquesta branca presenta la seva cara superior tallada, per tal de deixar una superfície plana on subjectar-hi una làmina de sílex, potser amb un front de raspador. Descartem que s'hi enganxés una làmina de pedra polida, perquè el seu pes seria excessiu per aquesta curiosa eina. Les seves funcions segurament estarien més a prop a les d'un retrocador que a les d'una aixa.

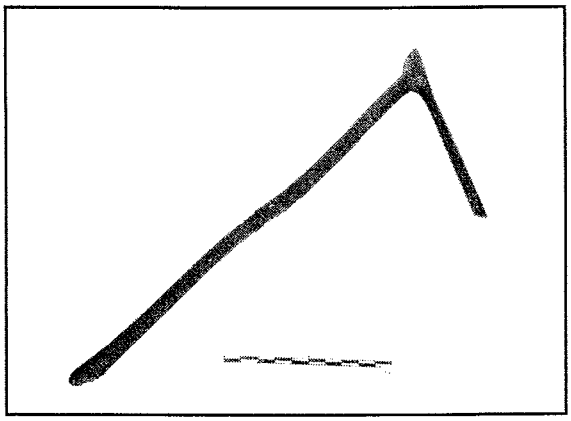

fig. 1. Retocador de fusta, procedent del sector subaquàtic.

També es varen trobar diversos fragments de restes de talla i de llistons de fusta en procés de fabricació.

Pel que fa a la resta d'objectes arqueològics cal destacar la recuperació de nombrosos fragments ceràmics, en molt bon estat de conservació, alguns amb decoració cardial o de cordons llisos. També s'ha trobat un esmolador i una mà de molí de gres, i un percussor de calcària.

Les restes faunístiques són molt abundants en aquesta ocasió, tal com abans esmentàvem. S'han recuperat restes amb connexió anatòmica i parts molt ben conservades, com per exemple cranis, en especial dins les depressions o cubetes que abans hem descrit.

El parc neolític de la Draga

Complementàriament als treballs d'investigació, s'han continuat amb les tasques de divulgació del jaciment de la Draga, per tal d'anar-lo convertint en un parc neolític visitable.

Poc abans de començar la campanya d'aquest any s'ha acabat de construir dins del recinte tancat del jaciment una cabana neolítica a escala natural, en part en base a les dades extretes de la pròpia excavació. La cabana ha estat construïda per

l'empresa Arqueolític, seguint el model proposat per l'equip de direcció de l'excavació, amb una subvenció de la Diputació de Girona, que també s'ha fet càrrec de la tanca que protegeix el jaciment.

Aprofitant aquesta nova instal·lació es varen realitzar també aquest any diverses jornades de portes obertes durant el mes d'excavació. Aquestes jornades comportaven una explicació del jaciment -zona terrestre i subaquàtica- i unes demostracions de tècniques de treball neolítiques (encesa de foc, talla de sílex, fabricació de ceràmica i cistelleria) a càrrec també d'Arqueolític. Varen ser seguides per nombrós públic de Banyoles mateix i foraster.

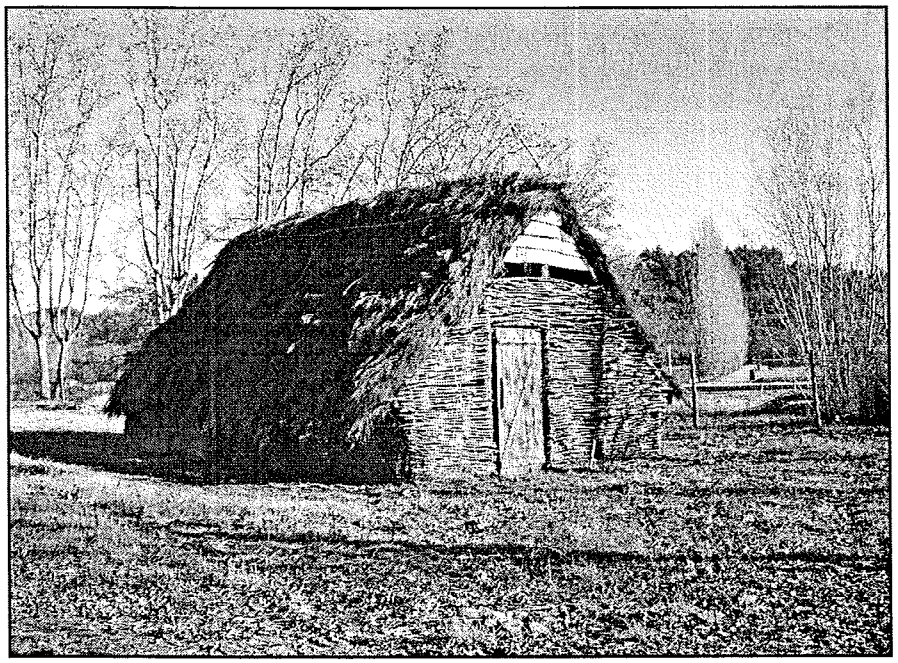

fig. 2. Cabana neolítica de la Draga, reproduïda a escala natural.

LA CAMPANYA DE L'ANY 2001

Els treballs d'excavació de la Draga durant la campanya de 2001 es van desenvolupar entre el 20 de juliol i el 19 d'agost. En el sector terrestre, sota la direcció d'Àngel Bosch, Júlia Chinchilla i Josep Tarrús, hi varen participar els següents arqueòlegs i estudiants:

Clara Alonso, Albert Aulines, Ma Carme Ayet, Alfredo Angel Cano, Mª Cinta Curto, Nuria García, Floresta Gómez, Maria Lafuente Marruedo, Bárbara Medina, Ferran Medina, Roger Molinas, Mª José Noain, Xavier Oms, Juan Francisco Pascua, Mireia Pedro, Pilar Sánchez, Antonio Vázquez, Susanna Vega, Mònica Viamonte i José Manuel Vicente.

En el sector subaquàtic, sota la direcció de Xavier Nieto, Toni Palomo i Xim Raurich, hi varen col·laborar diversos bussos professionals, que s'alternaren durant la campanya, per tal de formar un equip permanent de 6-8 persones.

Els treballs es varen centrar, en el sector terrestre, en acabar la zona de 25 m², al sector B -la part baixa del jaciment- que s'havia començat l'any 2000 i que no s'havia pogut excavar totalment. També es va treballar en una nova zona de 25 m², al nord de l'anterior, que ha d'anar completant l'àrea de 10 x 10 m que es va iniciar l'any 1997. En aquesta nova zona es varen excavar completament 9 quadres d'1 x 1 m i es varen deixar els altres 16 per a l'any que ve.

En el sector subaquàtic es van continuar els treballs d'excavació a la mateixa àrea -arran de l'actual passeig- que els anys anteriors, amb una nova zona excavada de 32 m² al nord de la de l'any 2000.

Els treballs en el sector terrestre

L'objectiu principal en la present campanya en el sector terrestre era el de continuar posant al descobert la gran cabana que es va descobrir durant les campanyes de 1997-1998 i que hem anat seguint en les excavacions del 2000 i 2001. Recordem que aquesta construcció consistia en una filera de grans pilars de roure, separats per una distància d'1 m entre si i que la dendrocronologia relaciona entre ells, per la qual cosa podem deduir que formarien part de la paret sud d'una cabana, la qual devia tenir l'entrada orientada cap a l'Estany, és a dir, a l'oest.

Tot primer, una setmana abans de començar l'excavació, es va buidar la nova zona de 25 m² que

es pretenia excavar, amb l'ajuda de la brigada municipal de l'ajuntament de Banyoles, sota la supervisió de l'equip de direcció de l'excavació. La nova zona estava situada al nord de l'anterior, per la qual cosa la superfície final buida va ser de 7 per 10 m.

Comptar amb aquesta extensió al fons d'una rasa de 2 m de fondària va facilitar l'execució dels treballs, encara que la bomba d'aigua -tipus Well Point- va haver de funcionar tot el dia per tal de drenar-la. Aquesta bomba la vàrem dur des dels magatzems del CASC a Pedret (Girona) i la vàrem muntar amb el mateix personal de l'excavació.

Mentre el nivell d'aigua baixava es va muntar la quadrícula, utilitzant les referències deixades l'any anterior, tant a la zona del 2000 com a la nova zona del 2001. Seguidament es va muntar una estructura de taulons que permetia accedir a tota la superfície excavada sense trepitjar l'excavació.

Després de tots aquests preparatius, es van començar els primers treballs pròpiament arqueològics. En primer lloc, es va enretirar, de forma manual, les teles i plàstics que protegien el sondeig del 2000 i es varen retirar les darreres terres superficials de la nova zona contigua, fins arribar al nivell arqueològic.

A la zona del 2000 es varen acabar d'excavar els 15 quadres que mancaven, a la banda nord del sondeig, fins arribar a la base de sorres travertíniques o creta lacustre. Es va confirmar que hi existien dues àrees ben diferents: una que correspondria a l'interior de la cabana, en les quadres arran de la banda nord; i una altra a la resta del sondeig, o banda sud.

En el primer sector, o sondeig del 2000, ja havíem observat la presència de dos nivells arqueològics l'any anterior, però la separació física entre ells no quedava prou clara. Durant els treballs del 2001 s'ha pogut observar amb més claredat que sota la capa torba, que cobreix el jaciment, apareix un primer nivell arqueològic, força tènue, amb algunes fustes tombades i algun bloc de travertí. El segueix una prima capa de creta blanca, gairebé testimonial en aquests quadres, i després apareix el principal nivell arqueològic, molt potent i clar, amb carbons, materials i fustes abundants. Sota seu encara hi havia una prima capa d'argiles grises, que s'anava diluint cap al nord i s'engruixia cap al sud. Després ja venia la creta lacustre de l'antiga platja neolítica.

L'estratigrafia dels quadres excavats a la zona del 2001 segueix fidelment aquests nivells anteriors, encara que la capa intermèdia de creta blanca es fa més potent a mesura que anem cap al nord, en direcció a l'Estany i que, contràriament, les argiles grises, subjacents al segon nivell arqueològic en alguns quadres del sondeig del 2000, hi desapareixen.

En canvi, a la banda sud del sondeig del 2000, fora dels límits de la cabana, sembla com si els habitants neolítics de la Draga hi haguessin practicat diverses excavacions a la creta lacustre, potser obres de drenatge al voltant de l'habitage, que implicaven la construcció de plataformes o passarel·les sostingudes per estaques d'escàs diàmetre.

Aquí, recordem-ho, l'estratigrafia observada era molt diferent. Començava, sota la torba, amb una plataforma empedrada, amb alguns materials, que podríem considerar el primer nivell arqueològic; tot seguit apareixia una prima capa de carbons i materials, que correspondria al segon nivell arqueològic, i després venia una gruixuda capa d'argiles grises, molt plàstiques i estèrils, fins arribar a la creta lacustre final.

Els objectes que anaven apareixent als sondejos eren rentats, siglats i -si era possible- restaurats a les instal.lacions preparades en la mateixa excavació. Les mostres de sediments destinades a l'anàlisi paleocarpològica varen ser confiades a Ramon Buxó, paleocarpòleg del Museu d'Arqueologia de Catalunya, per tal que les passés per una màquina de flotació i s'encarregués del seu estudi.

Les fustes horitzontals aparegudes varen ser dibuixades i fitxades, segons la pauta ja establerta en anteriors campanyes. Igualment, se'n va extreure una mostra per determinar l'espècie i una altra per a la dendrocronologia, quan eren de mida considerable.

Els troncs verticals, de la part excavada, es varen deixar tot primer *in situ*, completament descoberts, per poder permetre una visió de conjunt de tots ells, abans de procedir a la seva extracció. De tots ells se'n va extreure una doble rodanxa, per tal que servissin de mostra per a l'anàlisi dendrocronològica i per determinar-ne l'espècie.

Per la complexitat de l'excavació no es varen poder acabar tots els quadres del sondeig del 2001 i en varen quedar 16 baixats només fins a la primera capa de creta, que subjau al primer nivell arqueològic. Es va posar fi a l'excavació protegint-la amb una tela de material geotèxtil i amb una plàstic de color negre, per tal d'evitar el pas de la llum i el creixement de les plantes aquàtiques. Una vegada retirada la bomba Well Point, tot el sondeig va quedar ràpidament cobert per l'aigua del nivell freàtic.

Pel que fa a la definició de les estructures habitacionals del poblat, una de les prioritats de l'actual projecte de recerca d'entre el 2000-2003, cal esmentar que s'ha pogut definir l'amplada (± 4 m) de la gran cabana que seguíem des del 1998, que va orientada de sud-oest al nord-est, amb l'entrada oberta cap a l'Estany. La banda sud de l'interior de la cabana quedava clar dins del sondeig del 2000, encara que el seu costat nord caldrà acabar de definir-lo en la propera campanya del 2002.

Una vegada situats tots els pals clavats dels dos sondeigs, fets a escala, s'observa la possible existència d'una altra gran cabana, que formaria un angle amb l'anterior, dins de la zona nord, oberta el 2001. Aquesta nova cabana s'orientaria de nord-oest

a sud-est, amb la seva entrada també en direcció a l'Estany. A hores d'ara, sembla clar que aquestes cabanes de la primera fase del jaciment estaven construïdes directament sobre la creta lacustre de la platja neolítica.

De força interès ha estat poder observar aquest any 2001 com entre els grans pals de les construccions, separats entre 0,80-1 m, hi apareixien sovint petites estaques en filera (diàmetres entre 2-6 cm), que semblaven formar el suport vertical de l'entramat de branques, que constituiria la base dels murs, els quals després es recobririen amb argila. Aquesta disposició de les parets de la cabana s'ha observat aquest any 2001 per primer cop.

Igualment cal destacar que, per primera vegada també, s'han pogut documentar de forma diàfana en el sector terrestre, dos nivells arqueològics clars, separats per una capa creta. Aquests dos nivells, ja anunciats al sector subaquàtic des de 1997, podran ara ser datats per C-14, en base a les fustes de construcció, als objectes de fusta o als carbons que hi apareguin. De totes maneres, cal tenir present que es tracta de dos moments d'activitat humana a la Draga amb poca diferència cronològica (20-30 anys), tal com demostren els materials arqueològics que contenen -indistingibles- i també en base a la durada del poblat, segons l'anàlisi dendrocronològica, que no supera gaire els 100 anys en total.

En aquests moments tenim oberta la possibilitat que els grans pals del sondeig del 2001 corresponguin a cabanes (potser sobre una plataforma poc elevada?) del nivell arqueològic superior; mentre que els pals i estaques del nivell inferior -de mides més petites i alguns doblegats- tal com passava a les zones exteriors de la cabana en el sondeig del 2000, siguin els testimonis de construccions una mica més velles, que descansaven directament sobre la platja neolítica.

Els treballs en el sector subaquàtic

La campanya de treballs arqueològics s'ha desenvolupat, igual que al sector terrestre, des del 20 de juliol fins al 19 d'agost del 2001. La feina ha estat duta a terme per un equip màxim de 8 persones i com a mínim de 6, organitzades de la següent manera: 2 torns amb 4 arqueòlegs cadascun, tant al matí com a la tarda. Cadascun d'aquests torns tenia una durada de 2 hores al matí i d'1,30 h a la tarda, amb un còmput global aproximat d'hores de treballs subaquàtic de 500 hores.

La infraestructura utilitzada pel CASC, igual que en anys anteriors, va consistir bàsicament en un compressor de baixa pressió que donava aire als submarinistes mitjançant els narghilés i l'ús de quatre mànegues de succió impulsades per aigua a pressió. La manca de fondària i l'alta temperatura de l'aigua permetien als arqueòlegs l'ús d'un equip lleuger d'immersió.

La zona delimitada per excavar va ser constituïda per un rectangle de 8 per 4 m (32 m^2) en direcció a l'interior de l'Estany. Enguany, atès que els treballs s'ha desenvolupat de forma molt més ràpida, perquè es varen extreure mecànicament bona part del sediments que cobrien els nivells arqueològics, hem ampliat 12 m^2 més en direcció nord. L'extensió total excavada ha estat, doncs, de 44 m^2.

La seqüència estratigràfica geològica, detectada coincideix amb la documentada els anys anteriors, per la qual cosa no la repetirem. Només cal recordar que s'han tornat a retrobar els dos nivells arqueològics -separats per un estrat de sorres arqueològicament estèril- que ja s'havien detectat en anys anteriors (1997-2000). Aquests dos nivells es poden interpretar com un sòl arqueològic (nivell 2) i com a capa d'abandonament (nivell 1) dels jaciment neolític. No tenen perquè significar exactament el mateix que els nivells localitzats terra endins, on semblen tenir un caràcter més en relació a canvis estructurals del poblat.

Les estructures de l'hàbitat, documentades aquest any 2001 en aquesta zona subaquàtica, consisteixen en 9 pals clavats de diferents diàmetres, en una fossa i en una estructura que *a priori* la interpretem com a un fogar.

La presència altre cop, aquest any 2001, de pals clavats, sempre arran del marge actual de l'Estany, ens marca una nova zona de cabanes -o de les parts frontals de cabanes- en aquest sector subaquàtic. Es confirma així, que entre l'àrea sud i la nord de la franja subaquàtica ja excavada existeix una zona buida de cabanes d'entre 4-5 m d'amplada

La fossa d'aquest any 2001 és una altra petita depressió o cubeta, excavada a la creta lacustre, de planta circular i de fons irregular. Estava farcida d'un sediment cendrós i carbonós, amb molt poca presència de materials arqueòlogics.

L'estructura de combustió es caracteritza per una zona empedrada de blocs travertínics d'uns 3 m2, molt d'ells amb evidents mostres d'alteració tèrmica, amb gran quantitat de carbons, cendres i fustes cremades. Cal esmentar que només l'hem pogut documentar parcialment, ja que continuava cap al nord, més enllà de la zona excavada. Per aquesta causa vàrem creure convenient no excavar-la i esperar a la propera campanya per documentar-la en extensió de forma més adient. Per a tal de conservar l'estructura la vam cobrir amb tela geotèxtil i sediment.

Els materials arqueològics

Els materials arqueològics recuperats aquest any 2001 al sector terrestre segueixen la tònica d'altres anys. Potser la diferència ha estat que han aparegut una enorme quantitat d'objectes en materials peribles (fusta, cordes, fibres vegetals), mentre que els tradicionals (ceràmica, os, sílex, roca polida, ornament) han estat més escassos.

La gran riquesa d'objectes fets sobre fusta ha superat les cotes de les troballes de 1998 i, per tant, de tots els anys d'excavació a la Draga. Possiblement el fet de trobar-nos, finalment, a l'interior d'estructures d'habitació pugui explicar aquest fenomen.

D'entre tots, caldria destacar la troballa de tres mànecs (d'entre 35-37 cm) intactes d'aixes (destrals de tall transversal), les quals anirien proveïdes de les corresponents fulles de pedra polida; d'una falç sencera, de 27 cm, sense la làmina de sílex; de dos pals cavadors, en forma de punyal, d'entre 23 i 29 cm; de quatre «pales cavadores» amb bisell en un extrem i punta a l'altre, d'entre 60-87 cm; d'una possible fanga o rella d'arada, de punta cònica; d'una punta i nombroses tiges de sageta; de dos pals biapuntats o fusos; d'un bastó amb punta; d'un bastó corbat amb els dos extrems afuats i cremats; d'un gran mànec (68 cm) de secció cilíndrica, totalment carbonizat, amb els dos extrems aplanats; a més d'algun mànec incomplet, de diversos llistons, restes de talla i varetes a mig fabricar. No han faltat diversos fragments de cordes, fets amb fibres vegetals, de mides variades; i un rotlle de lianes de vidalba, que descansava sobre la base del segon nivell arqueològic en el primer quadre (costat est) del nou sondeig del 2001.

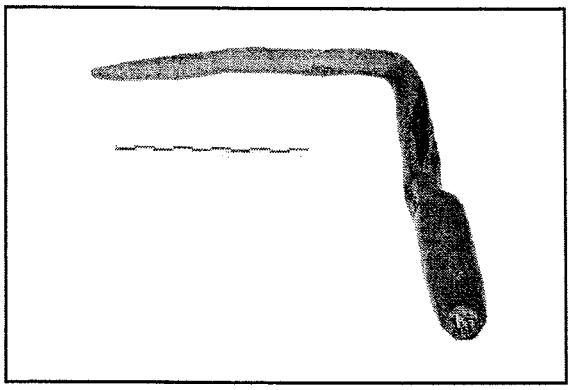

fig. 3. Mànec de fusta (boix) d'una aixa, trobat sobre la creta lacustre del primer nivell arqueològic del sector terrestre.

Algunes d'aquestes peces (aixes, pals cavadors, «pales cavadores» i fanga) eren totalment inèdites a la Draga. La seva situació a l'interior de la cabana fa pensar que hi estaven emmagatzemats o desats com a estris molt valuosos i que devien de quedar atrapats en el moment del seu ensorrament o incendi.

De la resta d'objectes, probablement els més destacables són les restes ceràmiques, moltes d'elles amb formes reconstruïbles i amb decoracions cardials, impreses amb pinta o amb cordons llisos aplicats. També són interessants els estris d'os, en especial una punta de sageta amb bisell proximal o atzagaia i diversos punxons; mentre que la indústria

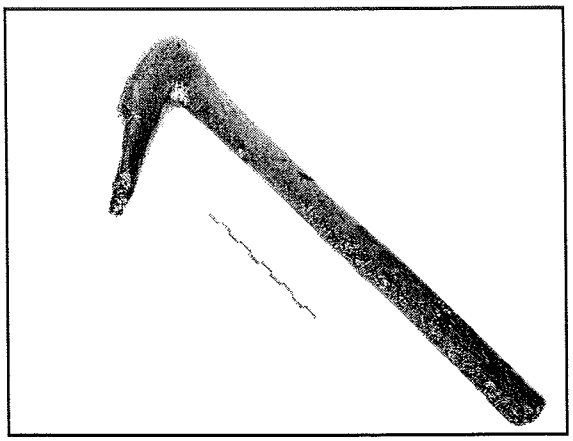

fig. 4. Nova falç de fusta (per determinar), sense la làmina de sílex, trobada en el segon nivell arqueològic del sector terrestre.

Com cada any, està clar, les troballes més abundants han estat les restes alimentàries de fauna (domèstica i salvatge), de cereals (blat, ordi), lleguminoses (faves) i de fruits (avellanes, aglans, pinyols), que s'hi han recollit en gran quantitat, especialment en el nivell arqueològic inferior.També han aparegut nombrosos bolets de soca, corresponents a diverses espècies.

Pel que fa al sector subaquàtic, les troballes de materials arqueològics d'aquest any 2001 han estat molt més escasses que en anys anteriors. S'han recuperat diverses restes de talla de fusta; alguns fragments de ceràmiques, decorats o no; un fragment d'una pedra de molí de gres; alguns ossos d'animals i diversos musclos de l'Estany.

Les activitats de difusió a la cabana neolítica

Aquest any 2001 s'han continuat al jaciment de la Draga les tasques de divulgació, destinades al turisme i a les escoles, amb molt bons resultats.

Com l'any anterior es varen disposar 4 plafons explicatius -plastificats- del poblat neolític, sobre la tanca que l'encercla, per tal que els passejants els poguessin llegir i entendre els treballs que s'hi estan realitzant.

Per altra banda, s'ha continuat amb la política d'oferir diverses jornades de portes obertes, durant el transcurs de l'excavació, a càrrec de l'empresa Arqueolític. Aquestes jornades de demostracions (explicació del jaciment, encesa de foc, talla de sílex, confecció de ceràmica i de cistells) han tingut un èxit clamorós, amb assistències de 50-100 persones per sessió.

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ AL DOLMEN DEL PUIG D'ARQUES, L'ANY 2001 (ST. CEBRIÀ DELS ALLS, CRUÏLLES, BAIX EMPORDÀ)

Josep TARRÚS **Enric CARRERAS*** **Iolanda PUIGDEVALL** **Marta PI** **Albert AULINES**

INTRODUCCIÓ

Aquest dolmen s'ha pogut restaurar gràcies a una subvenció del Departament de Medi Ambient de la Generalitat, que ha volgut aprofitar l'avinentesa de la construcció d'un radar meteorològic, 25 m al sud d'aquest sepulcre megalític, per assumir la restauració d'aquest important monument megalític. Aquesta feina va ser encarregada al Geseart, que s'ha preocupat de fer-hi una excavació preventiva i la seva posterior restauració.

Malgrat que ja hi havia notícies anteriors sense confirmar, aquest dolmen va ser excavat i citat per primer cop per Pere Caner (1964) amb un grup d'afeccionats de Calonge. Poc després el monument i els materials arqueològics extrets per l'esmentat grup de Calonge varen ser publicats per Ll. Esteva (1965a i 1965b), dins de les seves síntesis sobre els monuments megalítics de les Gavarres.

Posteriorment va ser inclòs pel Geseart en una síntesi-guia sobre el megalitisme de les Gavarres (Tarrús *et al.* 1990) i més tard en una altra, redactada per Josep Tarrús i Júlia Chinchilla (1992).

Els treballs de Lluís Esteva es varen centrar molt en l'excavació de la cambra i en el seu estudi arquitectònic i va deixar diversos punts per aclarir: el sistema de construcció de la paret esquerra de la cambra a partir de l'aflorament; l'existència i composició del corredor d'accés; i l'estructura interna i l'anell de contenció perimetral del túmul.

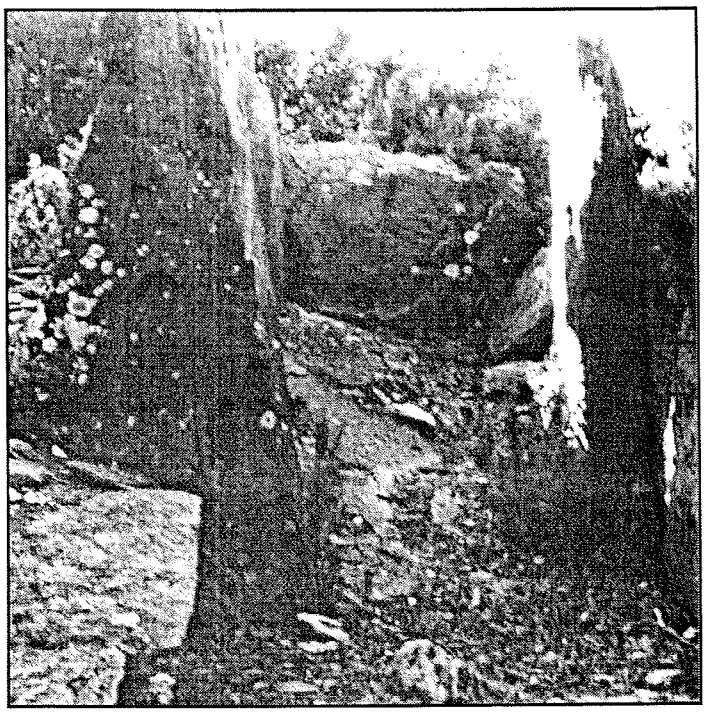

fig. 1. El dolmen del Puig d'Arques abans de la seva restauració.

* GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ

Durant la primera quinzena d'octubre de 2001 s'hi va realitzar una excavació arqueològica, que va ser duta a terme per personal del Geseart (Josep Tarrús i Enric Carreras), amb l'ajuda de 3 arqueòlegs (Iolanda Puigdevall, Marta Pi i Albert Aulines), i de diversos col·laboradors (Sebastià Delclòs i Jaume Abel). Aquesta excavació va servir per estudiar i conèixer tant la cambra com el corredor i el túmul del monument.

L'excavació de la cambra

A la cambra es va constatar que les dues lloses de la banda esquerra eren en realitat un sol bloc de l'aflorament -*in situ*-, treballat fins a convertir-lo en una llosa. Per això no està ficat dins d'una ranura de la roca de la base, sinó que simplement hi descansa, separat per una estreta escletxa. Possiblement, aquest gran bloc va patir l'impacte d'un llamp, que el va dividir en dues parts a més d'afectar la coberta -que va quedar partida per la meitat i estintolada a la dreta de la cambra-, la capçalera (arranada) i la quarta llosa lateral dreta, que va quedar polvoritzada.

Les tres lloses conservades de la banda dreta -de les quatre que tenia-, estaven totes encaixades dins d'una ranura excavada a la roca, tal com és usual en la majoria de sepulcres megalítics. D'elles únicament la segona es conservava sencera, encara que una mica desplomada cap endavant. La part del darrere de la segona llosa lateral dreta es va excavar fins a la base, per tal d'obtenir una mostra dels sediments originals del moment de la construcció del monument, que servirà per estudiar el paleoambient de l'època (vegetació-clima) a partir de la seva anàlisi pol·línica.

No es recuperaren restes de carbons que poguessin servir per a treure'n una data per C-14. Dins de la cambra es va trobar un fragment de ceràmica a mà, d'època prehistòrica (neolític final-calcolític, de finals del IV o inicis del III mil·lenni cal. aC).

Una vegada acabada l'excavació va quedar vist el terra de la cambra que, tal com ja havia observat Lluís Esteva l'any 1965, estava format per la roca mare de pissarra, excavada fins a la fondària que els seus constructors els havia semblat adient.

L'excavació del corredor

L'excavació de la zona del davant de la cambra, on es preveia que hi apareguessin les restes del corredor d'accés -de lloses o de murs de pedra seca-, va ser un èxit. De seguida es varen veure les lloses i blocs d'un ample mur de pedra seca que formava tota la banda esquerra del passadís i que arribava fins a l'entrada al monument, des del segon replà de la vora del túmul. Se'n conservaven un mínim de dues filades en tot el seu recorregut.

Malauradament a la banda dreta només vàrem poder documentar els blocs de la part més interna del mur de pedra seca d'aquesta banda. Això sí la seva direcció es corresponia amb el mur de l'esquerre i feia el mateix recorregut fins en aquest segon replà de la vora del túmul.

A banda i banda del passadís es conservava la base d'una paret de pedra seca que resseguia l'esmentat segon escaló del túmul, on s'obre l'entrada del corredor.

Una altra particularitat a tenir en compte és que, a tocar l'entrada de la cambra, el terra del corredor, on continuava la roca mare de pissarra de la cambra, presentava un fort ressalt, un fragment de l'aflorament superior no extret, que potser hi varen deixar perquè servís de topall de la porta que barrava l'accés a la cambra funerària.

L'excavació del túmul

Tot i que ja ens ho esperàvem una mica, donades les seves dimensions i el que es veia abans d'excavar, cal dir que el túmul ens ha sorprès per la seva monumentalitat i per la bona conservació dels seus escalons o replans constructius. A hores d'ara diríem que és un dels millors exemples de túmuls complexos del Baix Empordà.

Tal com ara es pot observar, aquest túmul, de forma circular i amb un diàmetre de 14 m, presenta tres escalons, formats per grans blocs i murs de pedra seca entrelligant-los.

Cal destacar que a banda i banda del sepulcre hi jeuen dos enormes blocs simètrics, que formen un primer anell de contenció o de contrafort de les grans lloses de la cambra. Per altra banda, l'anell de contenció perimetral, fet de grans blocs i murs de pedra seca, s'ha conservat en bona part de la seva circumferència, en especial al costat dret.

LA RESTAURACIÓ DEL MONUMENT

Es va treballar en la restauració del monument durant la segona quinzena d'octubre, comptant amb l'ajuda d'un paleta i dos manobres (Antonio Martín i els seus fills Josep i Albert) de l'empresa de construcció de Joaquim Abel (St. Feliu de Guíxols), a més de la gent del Geseart i diversos col·laboradors. Posteriorment s'hi ha hagut de tornar repetides vegades a mitjan de desembre del 2001, amb una grua i una màquina excavadora (inclòs el dijous 13, el de la gran nevada) per tal de col·locar al seu lloc el fragment de la coberta, cosa que finalment s'aconseguí el dia dilluns dia 17.

Durant els mesos de gener, febrer i març del 2002 s'hi ha anat diverses vegades per tal de completar amb un encofrat de ciment el forat que presentava el fragment de coberta conservat i després per dibuixar el monument, adequar el seu entorn i preparar el cartell explicatiu.

No volem deixar d'esmentar que, entre els dies 10 i 11 de desembre del 2001, el monument va patir una agressió injustificable. A una colla de nois que cremaven la brossa dels arbres i arbustos tallats durant la construcció de la pista d'accés al radar no se'ls va acudir altra cosa que cremar-la, amb 4 grans focs, sobre el túmul del dolmen, a tocar les lloses de la cambra i els murs de pedra seca originals del túmul. El megàlit va quedar cobert de carbons i cendres, mentre que la coberta i alguns dels murs originals patien l'acció directa del foc.

La restauració de la cambra

La tercera i la primera llosa de la banda dreta de la cambra es varen moure per tal que s'ajustessin millor amb la llosa segona, la qual prèviament ja havia estat redreçada, perquè es trobava una mica tombada cap endavant. Aquests treballs es varen fer amb tràctels.

Es va procedir després a reajuntar els dos trossos de la gran llosa o aflorament, que formava el lateral esquerra de la cambra, amb una paret de pedra lligada amb ciment (procurant que aquest darrer no quedés a la vista) alhora se li va donar la suficient altura perquè fos ella i no la llosa qui hagués de suportar la coberta quan s'hi col·loqués.

La quarta llosa lateral dreta, desapareguda, va ser substituïda per una altra paret de pedra lligada amb ciment i també se li va donar l'altura necessària perquè s'hi pogués recolzar el fragment de la coberta que encara es conservava. Aquesta paret va ser més tard acabada i reforçada per la seva part externa, una vegada ja s'havia situat al seu lloc la coberta, perquè aquesta ho impedia en la seva posició primitiva.

Aquest fragment de coberta es va poder finalment col·locar (17/12/2001) damunt de les parets de pedra, que fan de suports, amb l'ajuda d'una màquina, conduïda per Pere Vilà de Calonge. L'operació, que va durar tres hores, va ser un èxit total, malgrat les dificultats que comportava, si es volia evitar que es tornés a fracturar.

La ranura on s'encaixen les lloses de la banda dreta va ser omplerta amb ciment, per tal d'enfortir el seu ancoratge. Igualment, es va omplir de ciment la part del darrere d'aquestes mateixes lloses, per evitar que mai puguin tombar-se cap enfora.

La restauració del corredor

Tot primer, es va reforçar la paret de pedra seca de la seva banda esquerra, afegint-li una filada suplementària i reomplint els buits que tenia entre bloc i bloc. La banda dreta del passadís va ser refeta totalment, i es va procurar que la seva entrega amb la vora del segon escaló del túmul fos similar al que s'havia documentat a l'altre costat, és a dir, una mica oberta cap als costats. Cal indicar que l'entrada del passadís és continuada, a banda i banda, amb una paret de pedra seca que ressegueix i enforteix l'esmentat segon replà del túmul.

El terra del corredor va ser regularitzat dels forats i prominències naturals que presentava, de tal manera que la roca mare de la base guardés el mateix nivell que a la cambra. Es va deixar tal com estava, està clar, el ressalt de la banda dreta, a tocar la cambra, de què ja hem parlat abans i que podia tenir una funció arquitectònica.

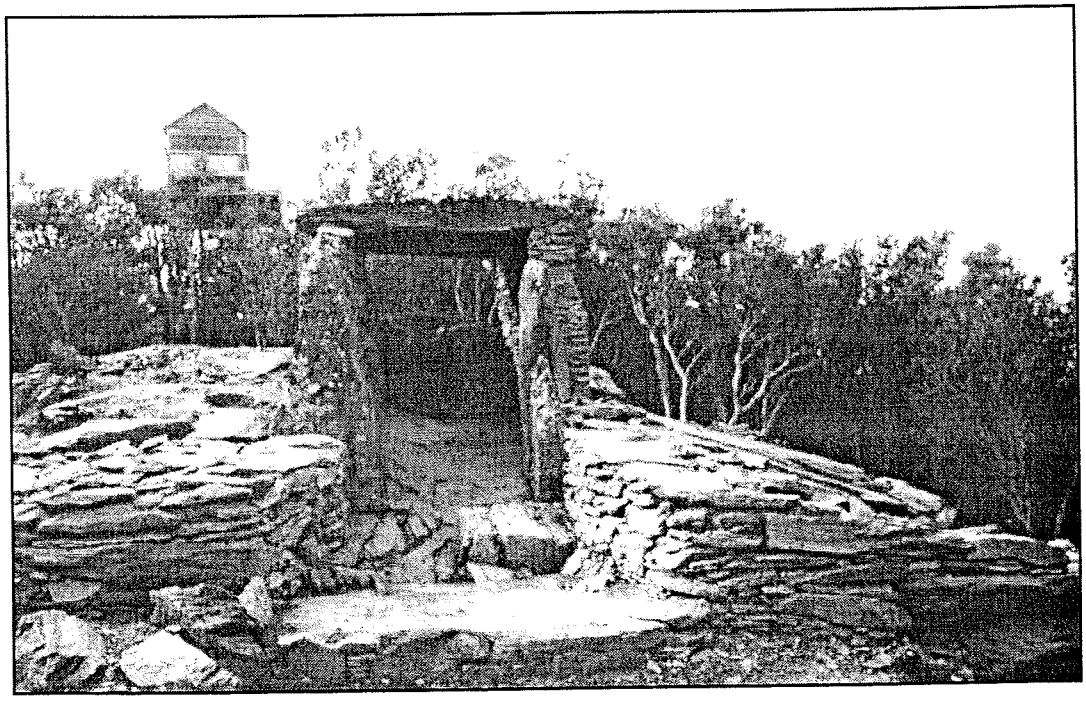

fig. 2. El dolmen del Puig d'Arques després de la seva restauració.

La restauració del túmul

El túmul ja va netejar a consciència durant la fase d'excavació fins a trobar les primeres pedres o blocs originals i també fins a evidenciar les parets de pedra sea que formaven els dos primers escalons.

Per això durant la fase de restauració ens vàrem limitar a refer els murs de pedra seca del primer escaló que estaven més malmesos, en especial els de la zona frontal i els del costat dret. En canvi, els murs de pedra seca de la banda esquerra, força ben conservats, es varen deixar tal com estaven.

Els blocs que formen part de l'anell perimetral de contenció, visibles sobretot a la banda esquerra, es varen deixar tal com estaven, sense suplementar-los amb noves filades.

CONSIDERACIONS FINALS

El monument té ara un aspecte francament espectacular, amb una cambra molt alta i un túmul extraordinari, format amb per tres escalons. Es pot dir que, després de la Cova d'En Dayna, el Cementiri dels Moros i el Mas Bou-serenys és el quart megàlit més important del Baix Empordà.

Cal fer constar que el corredor amb murs de pedra seca que s'ha descobert podria ser, en realitat, un simple suport de les lloses del passadís que, en aquest cas, hi anirien placades, sense ranures, perquè aquestes no s'hi han trobat. Un altra explicació del retranqueig que s'observa entre les lloses de la cambra i l'inici del corredor, podria ser que només hi hagués paret seca vista al costat esquerre, mentre que el dret estaria placat amb lloses més baixes, seguint l'ortostat que acaba la cambra i s'endinsa en el passadís per aquest costat.

En la nostra excavació només es va trobar, tal com hem dit, un fragment ceràmic a mà i llis dins de la cambra, però en canvi a l'excavació de 1964 els materials arqueològics del neolític final/calcolític varen ser abundants: 35 fragments ceràmics, una plaqueta d'esquist verdosa, dos puntes de sageta amb peduncle i aletes i un ganivet de sílex. Tots ells foren dipositats al Museu Arqueològic de Calonge.

Aquests materials i la seva tipologia arquitectònica -sepulcre de corredor evolucionat o galeria catalana- ens situen la seva construcció a principi del III mil·lenni cal. aC.

BIBLIOGRAFIA

CANER, P. 1964, Un nou dolmen a les Gavarres, a revista *Proa* (abril de 1964), Palamós.

ESTEVA, Ll. 1965a, El dolmen de Puig d'Arques, a revista *Ancora* (29/7/1965), St.Feliu de Guíxols.

ESTEVA, Ll. 1965b, Sepulcros Megalíticos de las Gabarras, II (Gerona), *Corpus de Sepulcros Megalíticos, 4*, Girona.

TARRÚS, J., BADIA, J., BOFARULL, B., CARRERAS, E.; PIÑERO, MD. 1990, *Dólmens i menhirs. 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*, Guies del Patrimoni Comarcal, 8, Carles Vallès, editor, Figueres.

TARRÚS, J.; CHINCHILA, J. 1992, *Els monuments megalítics*, Quaderns de la Revista de Girona, nº 37, Girona.

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ AL DOLMEN DEL LLIT DE LA GENERALA, L'ANY 2001 (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Josep TARRÚS Enric CARRERAS Àngels CUSTOJA Paula SANTAMARIA Pere GAY*

INTRODUCCIÓ

Aquest dolmen del Llit de la Generala (Roses, Alt Empordà), conegut també com la Sureda d'en Falp, ja va ser esmentat per Manuel Cazurro, l'any 1912, i posteriorment va ser visitat per Pere Bosch-Gimpera i Lluís Pericot, l'any 1925, tot i que el darrer no el publica fins a l'any 1943 i més tard l'any 1950, en la redició de la seva tesi. Mentrestant I. Macau (1934) l'havia tornat a publicar amb una nova planta i una fotografia.

Joan Badia (1981) és el primer que l'esmenta amb el nom de Llit de la Generala, denominació popular actual que va esbrinar de Joan Ortensi i Berga, veí de Roses. Uns anys després el Geseart (Tarrús, Badia, Bofarull, Carreras, Piñero 1988) el cita en el seu llibre sobre el megalitisme de l'Alt Empordà.

Es troba en un fort pendent, als vessants sud-occidentals del serrat de la Torre del Sastre, al sud-oest del cap de Creus, a una altitud de 170 ± 10 m s.n.m.

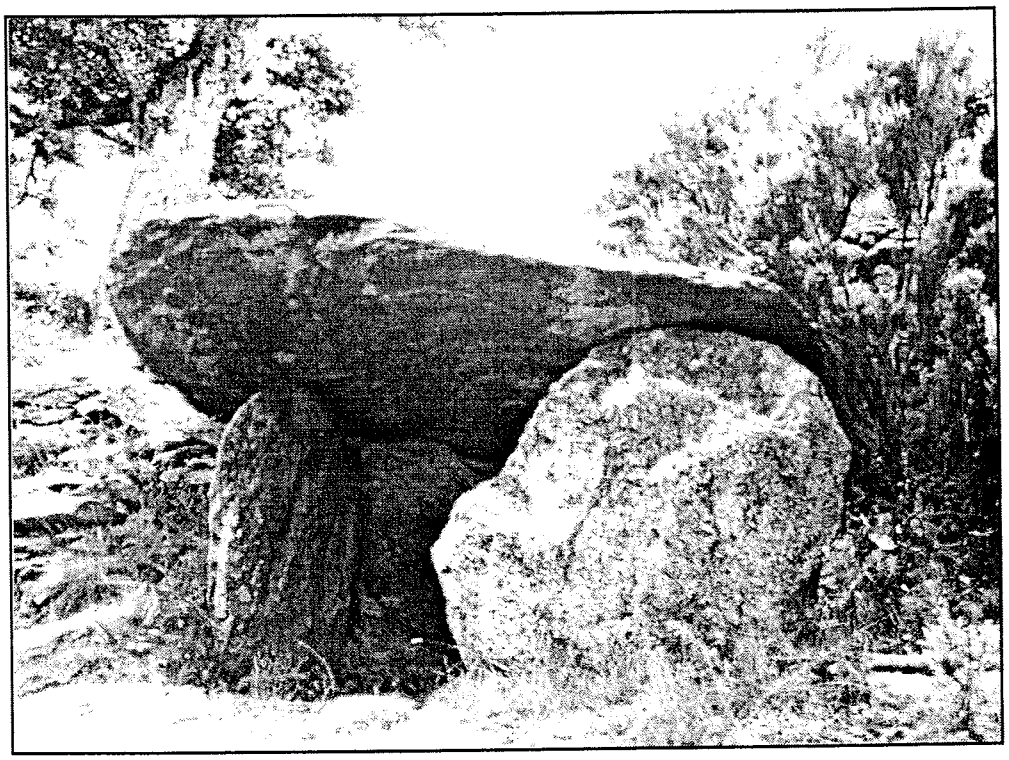

fig. 1. El domen del Llit de la Generala abans de la seva excavació i restauració, el març de 2001.

* GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

EXCAVACIÓ I MATERIAL ARQUEOLÒGIC

Encara que Pere Bosch-Gimpera i Lluís Pericot (1943, 7) ja varen explorar cambra d'aquest dolmen l'any 1925 i hi varen trobar diversos fragments de ceràmica grollera, de fet la primera excavació global del monument (cambra, corredor i túmul) no es va realitzar fins l'any 2001.

Es va dur a terme entre els mesos març i abril del 2001, comptant amb el permís del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Va ser finançada per l'Ajuntament de Roses, que va celebrar la restauració d'aquest monument en la festa megalítica del diumenge 6 de maig d'aquest mateix any.

Hi varen treballar membres del Geseart (Josep Tarrús, Enric Carreras, Pere Gay, Paula Santamaria i Àngels Custoja), diversos col·laboradors (Sebastià Delclòs, Àngel Bosch, Pere Riera) i dos homes de la brigada de Roses, dirigits per Esteve Martínez.

El dolmen presentava serioses dificultats, perquè el seu costat dret i el possible corredor quedaven incrustats dins el marge d'una paret de vinya de finals del segle XIX. Hi mancaven a més les lloses segona i tercera del laterals esquerre, que varen aparèixer durant l'excavació, mig enterrades però tombades *in situ*.Per altra banda tot el costat dret es trobava en molt mal estat de conservació, amb les seves lloses primera i segona molt inclinades cap endins i amb la seva part inferior desfeta.

Per això, abans de res, es va procedir a retirar la coberta amb una grua i a desmuntar la paret de vinya que emmascarava el corredor i la banda dreta de la cambra.

L'excavació de la cambra va proporcionar la troballa d'un fragment medial de làmina de sílex de color marró i d'algun fragment de ceràmica a mà, a la vegada que es varen localitzar els punts d'implantació de totes les lloses originals, tant les encara clavades com les inclinades o ajagudes.

Al corredor, ja lliurat de la paret de vinya, es varen localitzar els grans carreus de la base dels murs dret i esquerre que l'iniciaven. En el costat dret es varen descobrir més tard altres dos blocs, més petits, que el continuaven fins a tocar l'entrada; en canvi a la banda esquerra no es va localitzar cap més carreu. Al seu interior no hi aparegueren materials arqueològics.

Al túmul es va netejar i excavar tota la seva banda dreta i el darrere de la capçalera, perquè tot el costat esquerre, a la zona del pendent, estava completament perdut, a causa segurament de l'acondicionament del dolmen com a barraca de vinya. Es varen recuperar fragments de ceràmica a mà per tota la superfície de la part conservada del túmul.

Cal destacar la troballa d'una possible cavitat ritual, farcida de vasos ceràmics (4 reconstruïbles i fragments d'altres), al costat dret, arran de l'entrada del corredor.

Es tracta d'un bol hemisfèric de fons convex, amb dues línies horitzontals incises sobre la pasta cuita (gravades), una sota la vora i l'altra a prop del fons, amb una boca de 14 cm; d'un bol subesfèric, no decorat, de 15,7 cm d'obertura; d'un altre bol hemisfèric, més petit (11,7 cm d'obertura), de superfície llisa; i d'una petita escudella, llisa, en forma de calota, amb una boca d'uns 15 cm. Aquests materials es dipositaran al Servei d'Atenció Museística (SAM) de Pedret (Girona).

LA RESTAURACIÓ DEL MONUMENT

Abans de començar la seva restauració l'any 2001 el dolmen conservava un aspecte similar al que havia vist I. Macau als anys 30, és a dir, amb tot el seu costat dret integrat dins d'una paret de vinya, la coberta desplaçada i amb un forat a la banda sud-est de la cambra (que es confonia amb la seva entrada), provocat per la caiguda de dos ortostats.

Les tasques de restauració varen centrar-se tot primer en redreçar i reforçar la implantació de les lloses que restaven dempeus i també les dues tombades del costat esquerre. Tot seguit es va haver de construir un mur de pedra seca, per tal que servís de plataforma per a resituar les dues lloses del costat dret, que tenien la part inferior desfeta. D'aquesta manera, varen poder recuperar la seva seva alçada original.

Les parets de pedra seca del corredor, en especial el costat esquerre, varen ser reconstruïdes i s'hi varen superposar tres noves filades de blocs, per tal que arribessin a una alçada suficient com per fer comprensible el sistema original d'accés al monument. Tant el terra del corredor com el de la cambra varen ser coberts per una prima capa de ciment, per tal de descoratjar els possibles excavadors clandestins i també per facilitar l'escorriment de les aigües de pluja.

Tota la banda dreta del túmul va ser convenientment netejada i consolidada, afegint-hi només alguns blocs per tal d'enfortir el conjunt; en canvi la seva banda esquerra es va haver de reconstruir tota, per tal de fer comprensible el monument. Finalment, altra cop amb l'ajuda d'una grua, es va recol·locar al seu lloc la coberta de la cambra megalítica.

UN SEPULCRE DE CORREDOR SINGULAR

El dolmen del Llit de la Generala és un sepulcre de corredor, fet de gneis, amb cambra trapezoïdal curta i passadís estret. Estava bastit en un fort pendent, cosa que obligà a atrinxerar-lo pel costat dret i per darrere la capçalera.

La seva particularitat més destacada és la seva orientació. Segons l'eix de la capçalera mira a 320° ± 5°, al nord-oest; mentre que l'entrada del corredor s'obre 280° ± 5°, al nord-oest. Normalment els dòlmens s'obren al sud, al sud-est o sud-oest, per la qual cosa aquesta orientació al nord-oest és francament inusual, tot i que se'n coneixen altres casos.

La cambra d'aquest sepulcre és trapezoïdal curta i està formada per 8 lloses i la coberta. Fa 2,1 m de longitud, per 1,4 m d'amplada i 1,4 m d'altura.

El seu corredor estava fet amb murs de pedra seca i es desviava uns 40° a l'est respecte a l'eix de la cambra. Té una longitud total de 2 m, per una amplada que varia entre 85 i 70 cm. La zona de l'entrada estava formada retallant un aflorament de gneis, just on s'inicia el perímetre tumulari.

El túmul era de tendència circular, però en clar contrafort lateral esquerre. Al costat dret i darrere la capçalera es conserva part de l'anell exterior de contenció, constituït per un mur de pedra seca, amb grans blocs a la base. El seu diàmetre es pot estimar en uns 7 m.

La petita cavitat, plena de vasos ceràmics i trobada a la dreta de l'entrada del corredor, podria ser un dipòsit intencionat d'objectes, fet possiblement per membres del mateix grup humà que va bastir el monument, durant els primers moments d'utilització del sepulcre megalític. Cal esmentar també que al centre de la cara externa de la coberta, s'hi ha observat la presència d'una cassoleta artificial aïllada.

En tot cas, es pot deduir que aquest dolmen, tant per la seva arquitectura -cambra trapezoïdal curta amb passadís estret- com pels materials arqueològics que s'hi han trobat, pertany a la segona fase dels sepulcres de corredor de l'Alt Empordà-Rosselló, és a dir, de la segona meitat del IV mil.lenni cal aC.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

CAZURRO, M. 1912, *Los sepulcros megalíticos de la provincia de Gerona*, Gerona.

MACAU, I. 1934, Nous Monuments megalítics de l'Alt Empordà, *Butll.Inst.Hist.Nat.*, vol.XXXIV, nº 6-9, Barcelona.

PERICOT, Ll. 1943, Exploraciones dolménicas en el Ampurdán, *Ampurias,* V (separata), Barcelona.

PERICOT, Ll. 1950, *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona.

BADIA, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol.II-B, Diputació de Girona, Girona.

TARRÚS, J., BADIA, J., BOFARULL, B., CARRERAS, E., PIÑERO, MD. 1988, *Dólmens i menhirs. 111 monuments megalítics de l'Alt Empordà i Vallespir Oriental*, Guies del Patrimoni Comarcal, 3, Carles Vallès, editor, Figueres.

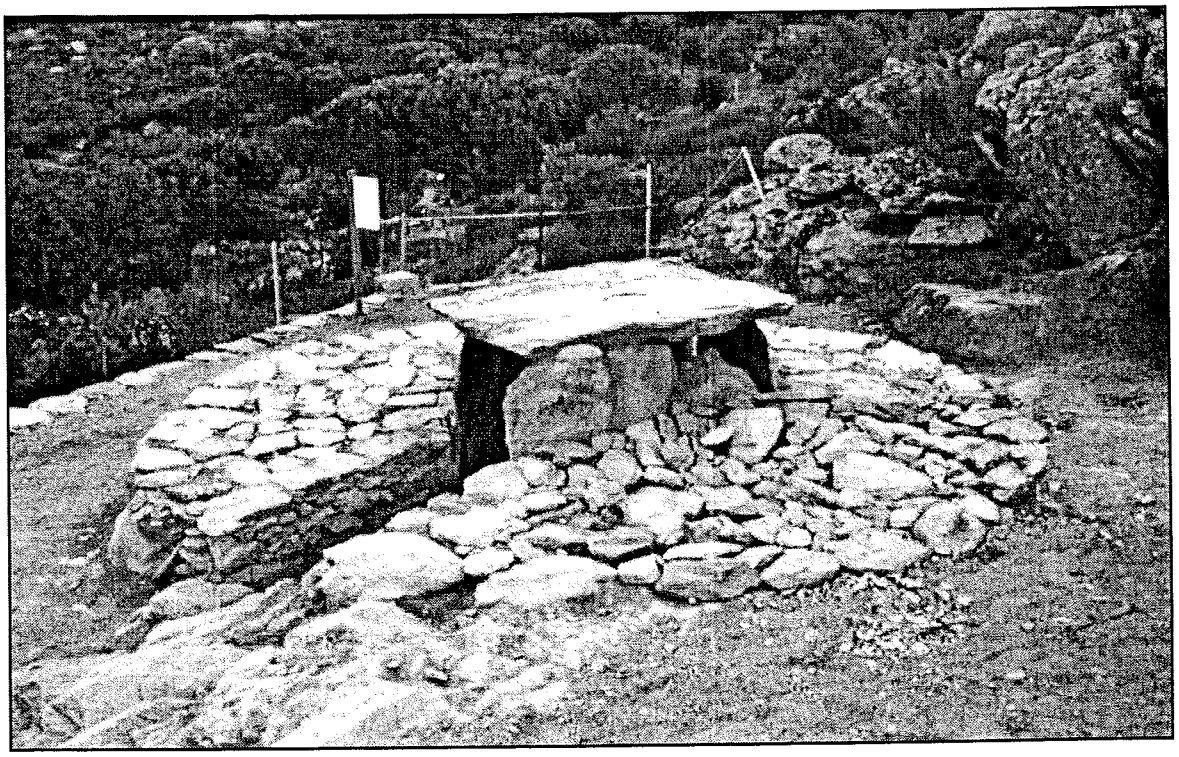

fig. 2. El dolmen del Llit de la Generala després de la seva restauració, el maig de 2001.

ELS TREBALLS D'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ A LA COVA-DOLMEN DE LA RIERA QUARENTENA II, L'ANY 2000 (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Josep TARRÚS Enric CARRERAS Àngels CUSTOJA Paula SANTAMARIA Pere GAY*

INTRODUCCIÓ

Aquesta nova cova-dolmen, situada uns 50 m al sud de la Riera Quarentena I, fou descoberta per Carles Páramo Barberà, Esteve Martínez i Carles Pàramo Ponseti el mes de març de 1999, mentre inspeccionaven la part alta del marge esquerre de la riera Quarentena, prop del Pla de les Gates, dins de la banda sud del cap de Creus (Roses, Alt Empordà).

Posteriorment, fou visitada el 15 d'abril de 1999 per diversos membres del Geseart (E. Carreras, P. Gay i Josep Tarrús), que confirmaren el seu interès com a monument prehistòric.

Es troba sobre una plataforma de gneis, en una posició molt dominant sobre el sud, a uns 236 ± 10 m s.n.m. (segons GPS).

L'EXCAVACIÓ I RESTAURACIÓ DEL MONUMENT

Va ser excavat, entre finals de març i la primera quinzena de maig del 2000, per Josep Tarrús, Paula Santamaria, Àngels Custoja, Enric Carreras i Pere Gay, tots membres del Geseart.

El dia 17 d'abril vàrem rebre l'ajuda de personal del Parc Natural de l'Albera (Jaume Justafré, Ramon Pujol, David Vergés, Toni Rodríguez i Joan Pont), encapçalats pel seu director Sebastià Delclòs. Gràcies a ells va ser fàcil aixecar i posar al seu lloc, amb un tràctel, la segona llosa de la banda esquerra del corredor megalític, que estava tombada transversalment dins seu.

En resum, els treballs varen consistir en l'excavació completa de la cambra i del seu davant, on hi havia

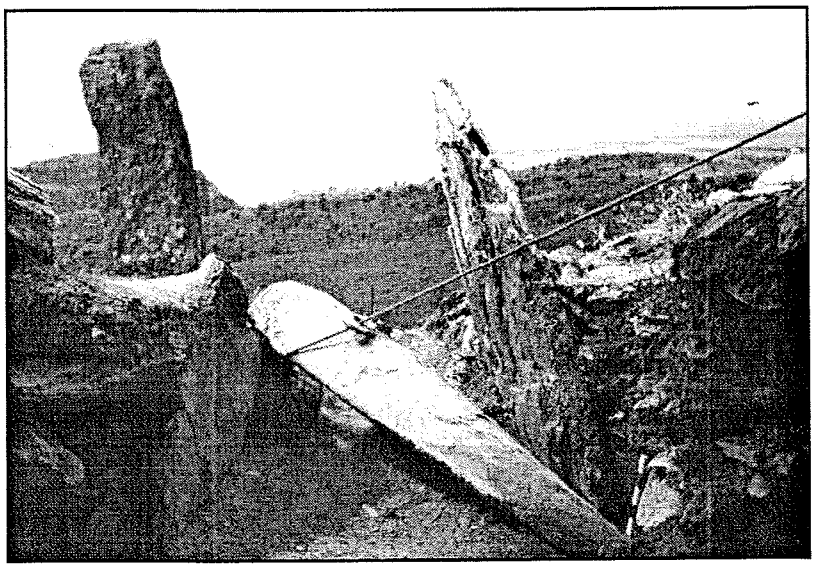

fig. 1. El corredor megalític de la cova-dolmen de la Riera Quarentena II, durant la seva excavació.

* GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

les lloses del corredor, una estela-menhir tombada, les restes del túmul i un terraplè frontal.

A l'interior de la cambra sepulcral s'hi varen recuperar fragments de ceràmica a torn moderna i medieval; dos trossos de terrissa a mà, decorats amb acanalats, atribuïbles al bronze final; i alguns fragments de ceràmica a mà llisa, possiblement del neolític final-calcolític.

Quan vàrem visitar per primer cop aquesta cova-dolmen (15/4/99) només es veia aflorar la primera llosa de la banda esquerra del corredor, mentre que l'interior de la cambra estava curull de terra i pedres despreses fins gairebé el sostre. La restauració va consistir en la restauració dels dos murs de pedra seca que empetitien l'entrada de la cambra, a la vegada que es va deixar a la vista el seu terra rocós original.

Al corredor es va posar dempeus la segona llosa de la banda esquerra, es varen reforçar les restes dels murs de pedra seca de les dues bandes i es va regularitzar amb terra i pedres el seu nivell de circulació. Les dues bandes del túmul, a tocar les parets de la cambra, es varen reforçar amb nous blocs, per tal d'evitar el seu posterior deteriorament. També es va reforçar la part alta del mur de pedra seca del terraplè frontal i es varen col·locar noves lloses i blocs per regularitzar i enfortir la plataforma superior.

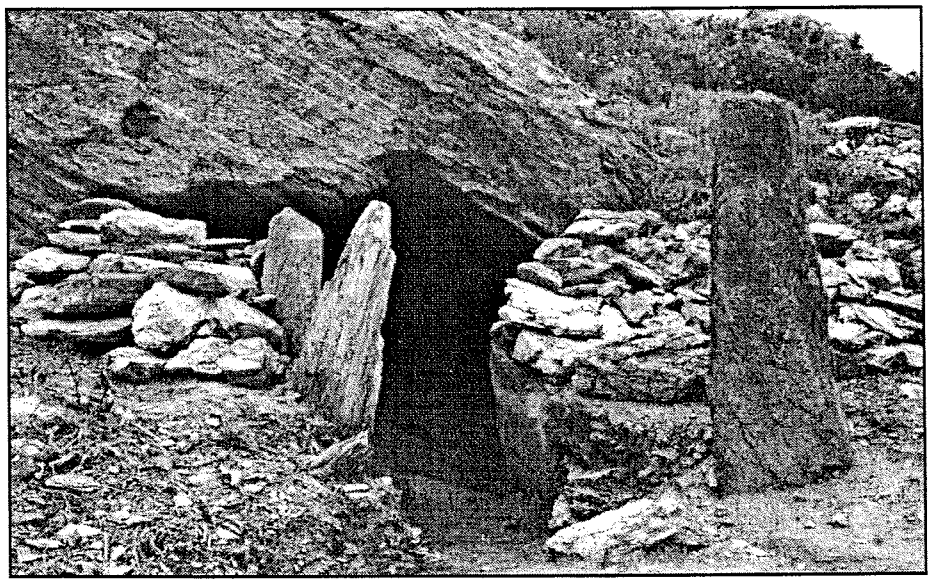

fig. 2. La cova-dolmen de la Riera Quarentena II, després de la seva restauració.

UNA COVA-DOLMEN A ROSES

Aquesta nova cova-dolmen de la Riera Quarentena II, com la seva veïna, està formada per una cavitat natural dins de la roca local de gneis, tancada amb parets de pedra seca, davant de la qual hi ha un corredor megalític d'accés, format per tres lloses clavades i murs de pedra seca. Les lloses són totes de gneis, llevat de la primera del costat esquerre del passadís, que és de quars.

L'orientació del corredor és de 270° ± 5° al sud-oest i fa 180 cm de longitud per 90/70 cm d'amplada i amb una altura màxima de 137 cm. L'espai interior de la cambra arriba als 3 m de longitud per 3,6 m d'amplada, amb una altura d'1,8 m. El túmul frontal formava un semicercle de blocs mitjans i terra a banda i banda del corredor d'accés. En quedaven pocs testimonis i cap senyal del possible anell de contenció extern.

L'estela-menhir (153 cm d'altura per 45 cm d'amplada i 15 cm de gruix), plantada prop de l'entrada, arran del costat dret del passadís megalític, és una llosa de gneis de secció rectangular. Té una escotadura a la part alta del costat dret, que li dóna un aspecte antropomorf.

El terraplè frontal, que completava la plataforma on és aquesta cova-dolmen, estava format per una paret de pedra seca, inclinada uns 30° en talús, amb un mínim de 9-10 filades de lloses i blocs de gneis i de quars, de les quals se'n conserven 6 d'originals. Feia, originalment, 1,60 m d'alçada per 4 m d'amplada i una allargada -seguint el talús- d'1,80 m.

Pel tipus arquitectònic-cova-dolmen amb corredor de lloses- i per les escasses restes ceràmiques recuperades, es pot deduir que pertany a les darreres fases del megalitisme de l'Alt Empordà-Rosselló, és a dir, de la segona meitat del III mil·lenni cal aC. La presència de ceràmiques del bronze final, possiblement part d'una urna cinerària, ens indica que va ser reutilitzat com a cau sepulcral a finals del segon mil·lenni cal aC.

C/ EMILI GRAHIT - C/ ULLASTRET (GIRONA-GIRONÈS)

Noemí TERRATS Antoni PALOMO*

INTRODUCCIÓ

El jaciment del C/ Emili Grahit-C/Ullastret es situa a la ciutat de Girona, a l'encreuament dels carrers dels quals pren el nom (fig. 1). Està constituït per a dues estructures que van aparèixer amb motiu dels rebaixos de terra que s'estaven realitzant a la zona per a la construcció de la variant C-250 i accés a la Creueta. Les estructures però, no van ser identificades en el moment de la seva aparició i van ser parcialment seccionades per les màquines excavadores. La troballa de les mateixes es produeix de manera fortuïta pocs dies després donat el canvi de coloració, i la presència de restes ceràmiques i òssies que s'observaven en el sediment i que evidenciaven l'existència d'almenys una estructura excavada al subsòl. Posteriorment i un cop ja iniciada l'excavació es va localitzar una segona estructura.

La intervenció arqueològica amb caràcter d'urgència es va dur a terme entre els dies 9 de novembre i 10 de desembre del 2001, amb el corresponent permís de la Direcció General de Patrimoni Cultural, encarregant-se els treballs científics a l'empresa Arqueolític S.C.P.

Atès l'escàs període de temps passat entre l'execució del treballs de camp i la publicació d'aquestes actes, només podem donar a conèixer resultats preliminars, en espera de les dades més acurades que aportarà l'estudi de tot el conjunt material.

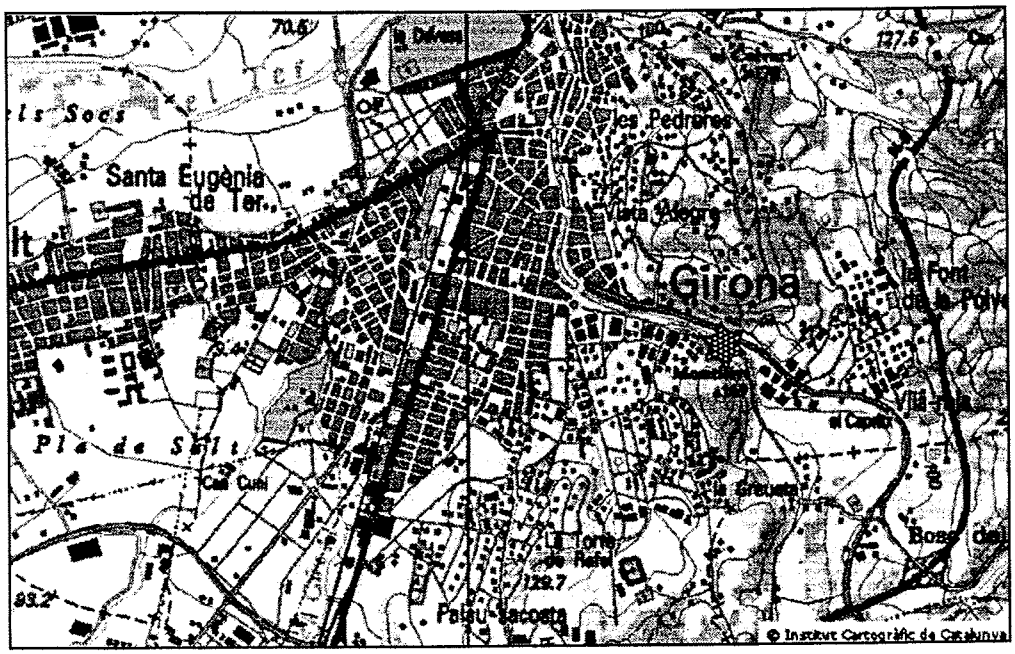

fig. 1. Situació del jaciment.

* Arqueolític S.P.C.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

L'estructura 1 presenta un estat de conservació força bo malgrat haver estat escapçada i parcialment seccionada per la vessant nord de la mateixa. La seva planta és circular amb un diàmetre de 175 cm, fons lleugerament còncau, secció troncocònica i situada a una cota absoluta de 79,57 m.s.n.m. (fig. 2, 1-2).

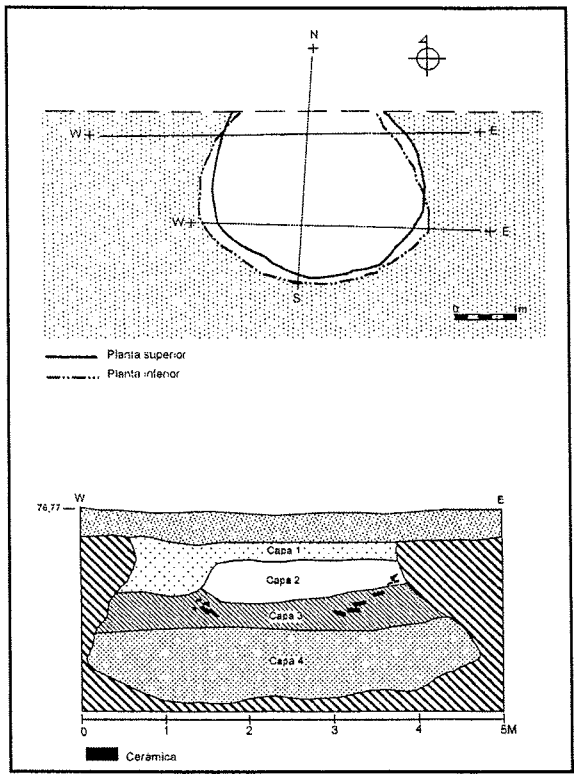

fig. 2. Planta i secció de l'estructura 1.

L'estructura 2 també va ser localitzada en secció, té una llargada màxima conservada de 30 m, una potència màxima d'1 m i composta per un únic estrat arqueològic. Interpretem aquesta estructura com a una gran depressió la qual s'hauria reblert d'una manera natural amb materials procedents de possibles estructures adjacents. El material ceràmic, força exigu i de petita factura apareix dispers tant en vertical com en horitzontal. Es tracta de ceràmiques oxidades, grises monòcromes a torn, i pastes de sanwitx les quals situarien tot el conjunt a l'època ibèrica.

Les estructures es troben al costat esquerra del riu Onyar, a escassos 50 metres de distància, en el vessant nord de la muntanya de Montilivi. Aquestes estan excavades en argila, cobertes per a una capa de terra vegetal d'uns 30 cm, en terrenys on antigament s'havia donat el conreu de la vinya.

L'estructura 1

En aquest article ens basarem principalment en l'estudi de l'estructura número 1, ja que és la més interessant atesa la seva bona conservació, així com pel conjunt ceràmic documentat.

Aquesta estructura apareix reblerta per sis capes ben diferenciades, intercalant-se capes amb un alt contingut de matèria orgànica i restes ceràmiques, amb capes força més estèrils tant pel que fa a matèria orgànica com a ceràmica.

L'adscripció de l'estructura a aquest període s'ha efectuat principalment en base a la presència i / o absència d'uns determinats tipus i decoracions ceràmics. Les característiques dels materials que hem trobat dins la fossa que finalment hem adscrit al bronze inicial comparteixen els paràmetres senyalats pels arqueòlegs que han estudiat les ceràmiques del bronze inicial en diferents jaciments catalans: Bauma del Serrat del Pont (Alcalde *et al.* 1997), Institut de batxillerat Antoni Pous de Manlleu (Boquer *et al.* 1995), Can Roqueta (Boquer *et al.* 1990; Boquer, Carlús, Francès 1999) i Minferri (Equip Minferri 1997) entre molts altres. Són conjunts ceràmics que reuneixen trets de tradició veraziana i calcolítica amb altres propis de les primeres etapes de l'edat del bronze. Entre els tipus més característics comptem amb les grans tenalles amb vores amples i planes, sovint decorades, que presenten diferents motius decoratius i elements de prensió: llengüetes, que a vegades van acompanyades d'una segona, a la part alta. I també formes mitjanes i petites representades bols hemisfèrics; ceràmiques de superfícies engrutades o rugoses (amb aplicacions irregulars d'argila, que de vegades mostren una disposició intencionada); cordons aplicats amb decoració incisa o impresa. (fig. 3, 4, 5 i 6)

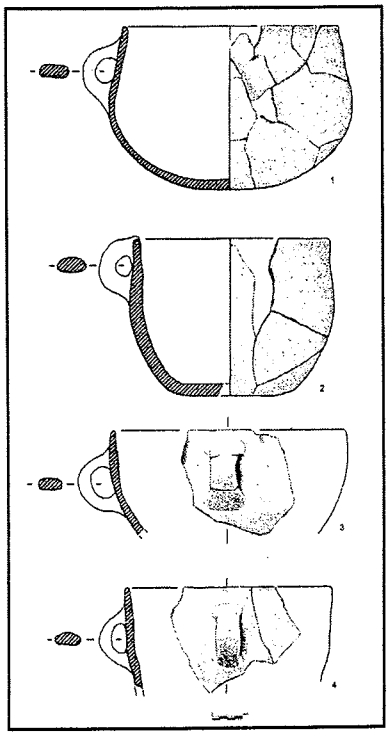

fig. 3. Conjunt de vasos ceràmics (dibuixos X. Carlús).

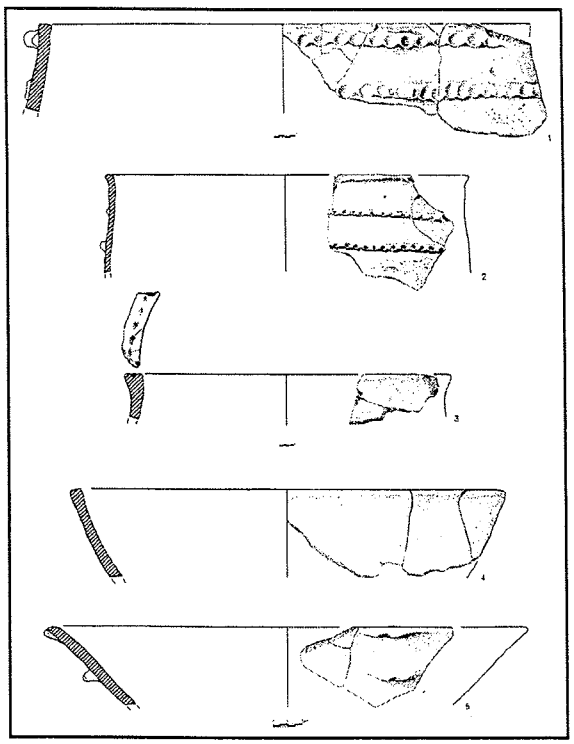

fig. 4. Conjunt de vasos ceràmics (dibuixos de X. Carlús).

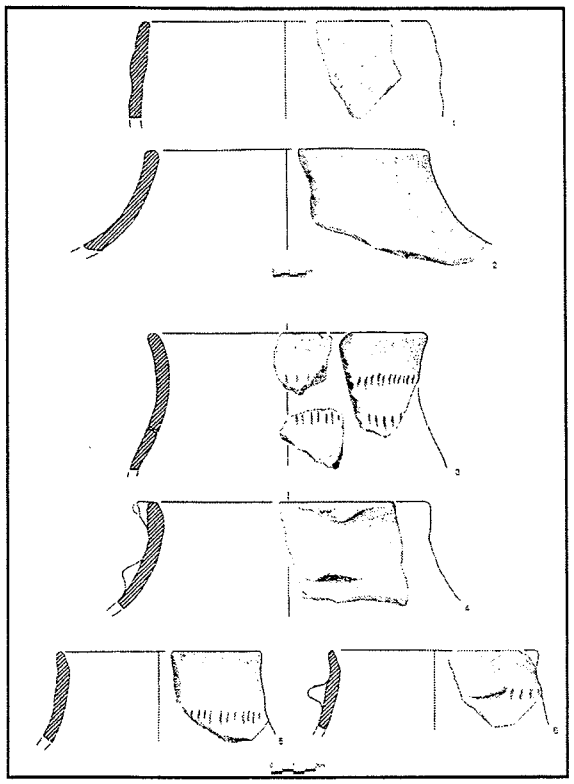

fig. 5. Conjunt de vasos ceràmics (dibuixos X. Carlús).

[1] Determinació realitzada per l'antropòloga T. Majó.

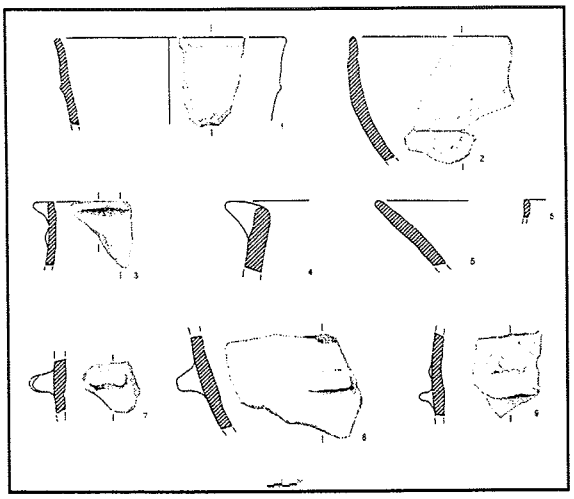

fig. 6. Conjunt de vasos ceràmics (dibuixos X. Carlús).

D'altra banda aquests conjunts ceràmics no presenten cap element definitori de moments anteriors com els campaniformes i ni tampoc amb materials característics de camps d'urnes. Les característiques del conjunt ceràmic ens permet situar aquestes estructures en el bronze inicial sense poder fer més precisions en aquests moments.

Cal assenyalar l'absència entre el material ceràmic recuperat tasses carenades formes molt característiques i ben representades durant el bronze inicial.

El rebliment està format per sis capes de natura heterogènia compostes bàsicament per argiles, carbons de dimensions considerables, blocs en quantitat més aviat exigua i restes de fauna molt esmicolades. Cal destacar la capa 5 per a ser la única composta per cendres i restes de tovot. També assenyalar la presència de restes òssies humanes inconnexes, emplaçades quasi directament sobre la base de la estructura, les quals han estat identificades com a tres fragments de crani, un d'ells rubefractat, i una epífisi de fèmur[1].

Aquest fet es presenta amb freqüència en el context del bronze inicial a Catalunya amb un percentatge important de fosses tipo sitja amortitzades com a espai d'inhumació o de dipòsit de restes humanes aïllades, entre altres, Can Ballarà (Díaz, Carlús 1997);

Can Roqueta II (Rodríguez, Palomo, Majó en premsa); Can Alzina/Mas Carbó (Campo 2000 (inèdit); Can Roqueta (Majó 1999); Bòbila de Madurell (Martín *et al.* 1988).

L'anàlisi estratigràfic del rebliment de l'estructura 1 ens permet copsar la dinàmica d'amortització. L'estructura hauria estat amortitzada en dos moments diferenciats. Inicialment hauria estat reblerta d'una banda per aportacions de sediment, amb alt contingut de material arqueològic, i d'altra banda per nòduls carbonatats i argila procedents des restes de paret

caiguda (capa 4). Cal assenyalar la presència en aquest estrat de dos vasos pràcticament sencers (fig. 3, 1-2). Aquest fet es fa pensar que l'estructura va romandre sense colmatar-se totalment durant un període indeterminat. Posteriorment es va reblir en la seva totalitat amb la resta de capes documentades.

CONCLUSIONS

Els treballs arqueològics duts a terme al C/ E.Grahit-C/ Ullastret han permès documentar dues estructures amb adscripcions cronoculturals diferenciades i que reflecteixen una certa continuïtat del poblament en la zona de Montilivi.

L'estructura 2, afegeix dades a les evidències arqueològiques documentades amb anterioritat que permetien argumentar una ocupació pre-ibèrica (Pons 1984) (Carbonell, Pons 1987) datada en el segle VII aC amb continuïtat almenys fins al segle III aC.

Tanmateix, una de les dues estructures documentades per nosaltres evidencien una ocupació del sector nord de Montilivi en el bronze inicial, del qual els paral·lels més propers els trobaríem a la Cova de Sant Simó i Cova de Sant Vicenç (Bosch i Gimpera 1915-1920; Pons 1991), i el jaciment del carrer Almeda de Bordils (Toledo 1993). L'estructura 1 és de les primeres evidències d'aquests moments documentades en el municipi de Girona i cal destacar que és de les escasses evidències a l'aire lliure d'estructures domèstiques d'aquests període a les comarques de Girona.

Finalment, cal remarcar que al sud de les estructures localitzades existeix un solar de grans dimensions no edificat on l'estructura 2 pren continuïtat i es podrien localitzar estructures adscrites a època ibèrica o bronze inicial.

La literatura científica pel que fa a les primeres etapes de l'edat del bronze, fa palesa que les estructures tipus sitja no es troben aïllades sinó que formen part de concentracions significatives d'estructures amb funcionalitats diverses (emmagatzematge, necròpolis, hàbitat) i que poden estendre's en moltes hectàrees (Boquer *et al.* 1995; Francès 1995; Equip Minferri 1997; Palomo, Rodríguez en premsa).

BIBLIOGRAFIA

BOQUER, S., BOSCH, J., CRUELLS, W., MIRET, J., MOLIST, M., RODON, T. 1995, *El jaciment de l'Institut de Batxillerat Antoni Pous. Un assentament de finals del calcolític a l'aire lliure de finals del calcolític*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques de Catalunya, 15.

BOQUER, S., CARLÚS, X., FRANCÉS, J. 1999, El conjunt ceràmic prehistòric, a GONZÁLEZ, P., MARTÍN, A., MORA, R. *Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval*, Excavacions arqueològiques de Catalunya, núm. 16, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

ALCALDE, G., MOLIST, M., SAÑA, M., TOLEDO, A. 1997, Procés d'ocupació de la Bauma del Serrat del Pont (La Garrotxa) entre el 2900 i el 1450 cal. AC, *Publicacions eventuals d'Arqueologia de la Garrotxa*, 2.

BOQUER, S., GONZÁLVEZ, L., MERCADAL, O., RODÓN, T., SÁENZ, L. 1990, Les estructures del bronze antic bronze mitjà al jaciment arqueològic der Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental), *Arrahona*, 7, Sabadell.

BOQUER, S., BOSCH, J., CRUELLS, W., MIRET, J., MOLIST, M., RODON, T. 1995, *El jaciment de l'Institut de Batxillerat Antoni Pous. Un assentament de finals del calcolític a l'aire lliure de finals del calcolític*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques de Catalunya, 15.

BOQUER, S., CARLÚS, X., FRANCÉS, J. 1999, El conjunt ceràmic prehistòric, a GONZÁLEZ, P., MARTÍN, A., MORA, R. Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval, *Excavacions arqueològiques de Catalunya*, núm. 16, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.

BOSCH I GIMPERA, P. 1915-1920, *Les coves del Nord de Catalunya,* a A.I.E.C., vol. VI, part I, 479-481.

CAMPO, M. 2000, *Informe dels treballs arqueòlogics duts a terme a la parcel·la de Ca n'Alzina-Mas Carbó, polígon de Can Roqueta (Sabadell-Vallès Occidental)*, inèdit.

CARBONELL, E., PONS, E. 1987, Girona abans de Girona. Prehistòria, *Quaderns d'història de Girona*, 1.

DÍAZ, J., CARLÚS, X. 1997, El yacimiento de Can Ballarà (Terrassa, Vallés Occidental). Las inhumaciones en fosa tipo silo del bronce inicial en Cataluña, II *Congreso de Arqueología Peninsular,* Zamora, 1996.

EQUIP MINFERRI 1997, Noves dades per a la caracterització dels assentaments a l'aire lliure durant la primera meitat del II mil·leni cal. BC: primers resultats de les excavacions en el jaciment de Minferri (Juneda, les Garrigues), *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7.

FRANCÈS, J. 1995, Noves excavacions al sector est del jaciment del poliesportiu de la UAB (Cerdanyola, Vallès Occidental), *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5.

MAJÓ, T. 1999, Les restes humanes de la campanya d'excavació de Can Roqueta de 1995, a GONZÁLEZ, P., MARTIN, A., MORA, R. 1999, Can Roqueta. Un establiment pagès prehistòric i medieval (Sabadell, Vallès Occidental), *Excavacions arqueològiques a Catalunya*, 16, 287-289.

MARTÍN, A., MIRET, J., BOSCH, J., BLANCH, R.M., ALIAGA, S., ENRICH, R., COLOMER, S., ALBIZURI, S. 1988, Les excavacions al paratge de la Bòbila Madurell i de can Feu, *Tribuna d'Arqueologia, 1987-88.*

PALOMO, A., RODRÍGUEZ, A. en premsa, Can Roqueta II: un jaciment excepcional de l'edat del bronze, *Actes del XII Co·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà.*

PONS, E. 1984, *L'Empordà de l'edat del bronze a l'edat del ferro, 1100-600 aC.*, CIAG.

RODRÍGUEZ, A., PALOMO,A., MAJÓ, T. en premsa, Estructures funeràries a Can Roqueta II (Sabadell-Vallès occidental), *Actes del XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia.*

TOLEDO, A. 1990, *La utilització de les coves des del calcolític fins al bronze final al NE de Catalunya (2.200-650 aC.)*, Tesis doctoral, U.A.B, inèdita.

TOLEDO, A. 1993, El jaciment del carrer Almeda de Bordils, Gironès. Noves dades sobre el bronze antic al nord-est de Catalunya, *Cypsela*, X, 51-56.

EL PI DE LA LLIURA (VIDRERES, LA SELVA). 2001, UNA PROSPECCIÓ PROGRAMADA

Enriqueta PONS i BRUN Alba SOLÉS i COLL

LOCALITZACIÓ-ANTECEDENTS

El jaciment arqueològic del Pi de la Lliura es localitza a la Serralada Litoral, un sistema muntanyós que va paral·lel a la línia de la costa i que constitueix la part més externa de la Serralada Costanera Catalana. El jaciment es troba al cim d'una carena, entre 400-405 m.s.n.m. i va ser localitzat el mes de gener de 1999 pel geòleg Carles ROQUÉ.

Entre febrer i març de 1999 es va organitzar una excavació d'urgència (Pons, Solés 2000), ja que les restes arqueològiques es trobaven sobre el camí que va de can Mundet al Suro de Llop. En aquesta excavació es posà al descobert una necròpolis d'incineració de les darreries de l'edat del bronze final, d'uns 3000 anys d'antiguitat (1120-910 cal BC). Es varen localitzar 20 enterraments. Malgrat el seu estat de conservació, 4 enterraments es van trobar sencers, 12 força malmesos i 4 que només eren restes ceràmiques descontextualitzades. Tots els enterraments havien patit els treballs d'extracció de terres per condicionar el camí i més tard havien patit la pressió de vehicles de tota mena. Això vol dir que les urnes cineràries es varen extreure en molt mal estat. Ara estan en procés de restauració al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i val a dir que la tasca no resulta gens fàcil. (vegeu més detalls sobre l'excavació a l'Informe 1999 i a la Memòria 2001, de circulació interna)

EL PROJECTE 2001-2003

Veient els resultats de l'excavació d'urgència es va pensar que era convenient portar a terme una excavació programada a les zones laterals externes al camí, per conèixer millor l'extensió de la necròpolis. A més, els enterraments que es localitzessin estarien per lògica en un estat de conservació més bo.

El projecte es realitzaria en dues etapes, a curt i mig termini:

- La primera etapa es realitzà l'any 2001 i va tenir a priori dos objectius principals:

· El primer era delimitar l'extenció de la necròpolis a través, sobretot, de realitzar sondejos a banda i banda del camí.

· L'altre objectiu era intentar localitzar enterraments intactes per comprovar més detalls sobre les formes de l'enterrament i el ritual: organització espaial, senyalització, límitació, cobertura, grau de la incineració, etc.

- Dels resultats d'aquesta primera etapa en depenia la segona fase del projecte, la qual es va decidir realitzar l'any 2003, a través d'una campanya d'excavació en extensió.

DELIMITACIÓ DE LES ÀREES A EXCAVAR

Es van realitzar 5 sondejos allà on es va considerar convenient: dos a l'esquerra i tres a la dreta del camí, mirant a l'oest. Aquests no es van escollir aleatòriament sinó que responien als resultats de l'excavació de 1999.

El primer sondeig, situat a l'extrem sud-est de la zona topografiada, correspon a un lloc lliure de vegetació. Se situa a la part més alta de la carena de la muntanya, a l'esquerra del camí mirant a l'oest, a uns pocs metres a l'est de l'estructura E1, que havia limitat l'excavació de 1999 per aquest cantó. De tots els sondejos, el S2 va adquirir un interés especial perquè comprenia un forat, d'uns 5m^2, que va resultar ser d'una excavació furtiva feta al paratge un cop acabada la campanya de 1999. El sondeig 3, també a la dreta del camí mirant a l'oest, es trobava entre el sondeig 2 i el límit oest de l'excavació de 1999 (estructura E14). El quart es va fer més enllà de l'enterrament E14, també a la dreta del camí; en aquest cas l'objectiu era intentar delimitar la necròpolis per aquesta banda, la més occidental. El cinquè sondeig es feu a l'altra banda del camí, molt aprop d'un agrupament d'enterrament excavats al camí el 1999 i on hi havia una excavació furtiva d'un metre quadrat aproximadament.

Cada un dels sondejos va ser topografiat i dividit en metres quadrats orientats nord-sud per poder establir el mètode d'excavació i refer la planimetria conjunta.

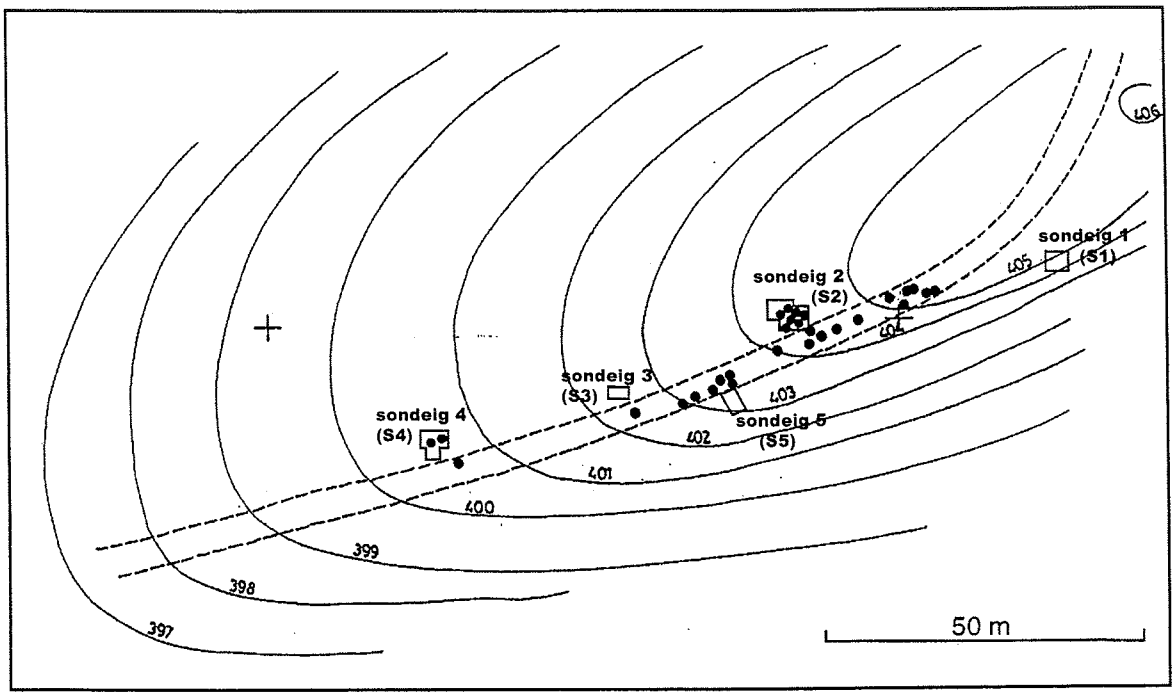

fig. 1. Topografia general amb els enterraments excavats el 1999 (al camí) i els enterraments excavats en els sondejos del 2001.

LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES DE LA NECRÒPOLIS

Consta en general de tres unitats. El primer nivell està format per terres húmiques que formen la cobertura superficial, la qual sosté una població arbústea degradada i amb poques clarianes. Aquest nivell és més gruixut a la carena de muntanya, mentre que a mesura que anem baixant de cota la gruixària disminuix. El segon nivell està format per terres més sorrenques producte del granit descomposat de la roca mare (sauló). I és en aquest nivell on estan excavades les fosses dels enterraments i les rases, un altre indici arqueològic localitzat en aquesta campanya. El tercer i últim nivell és argilós i de formació natural i no es troba en tota la zona. Algunes de les fosses reposen les seves bases directament sobre la roca mare, un substrat paleozoic de composició granítica.

La gruixària del nivell húmic indica una important activitat humana al lloc amb posterioritat als enterraments. Ja sabem que aquests estrats no es formaran fins l'aparició i consolidació de l'agricultura. A la carena de la muntanya, on ja hem dit que aquest nivell és més gruixut, encara hi ha alzines sureres d'on se n'extreu el suro.

ELS RESULTATS DELS SONDEJOS

El sondeig 1

Topografiada una àrea de 25m², es van iniciar els treballs en els 9m² centrals. Finalment es va ampliar per la banda sud-oest perquè sortia una línia de color gris fosc excavada en el subsòl groguenc, però només es va trobar un petit fragment de ceràmica a mà. Aquesta taca grisosa era una mena de rasa al vèrtex dels quadres B1-A2; en trobar-se aïllada vam considerar que es tractava de l'emprempta d'una arrel.

El sondeig es va considerar estèril.

El sondeig 2

La realització d'aquest sondeig responia, en bona part, a l'excavació furtiva de l'hivern de 1999, però també a les troballes fetes per nosaltres al camí en l'excavació d'urgència, on s'agrupaven els enterraments E1, E2, E3, E4, E18 i E19. En total es van excavar 24m².

L'excavació d'aquesta zona ens ha permès confirmar que els enterraments estaven separats entre ells per distàncies regulades i a més estaven senyalitzats amb lloses. L'organització *a priori* dels enterraments semblava evident.

Totes les fosses d'enterrament i les rases es presenten a partir del segon nivell, la qual cosa permet deduir que foren realitzades abans que el sòl húmic es formés en aquesta àrea. En aquest sondeig es van localitzar i excavar set enterraments: E22, E23, E24, E25, E26, E28 i E29. A continuació segueix una descripció de cada un d'ells.

Enterraments E22-E25

Aquests enterraments, situats entre els quadres A, Z (4, 5), formaven part d'un mateix conjunt. L'enterrament E22 es va col·locar en un lloc on la roca mare aflora. L'urna cinerària es troba dins una fossa excavada en la roca mare, a uns pocs centímetres sota el nivell superficial. És una urna de mida mitjana-petita i està decorada. Anava acompanyada d'un vaset molt petit que es trobava fora de l'enterrament però dins la fossa.

A tocar, en una altra fossa excavada al sauló, es va localitzar l'enterrament E25. Estava compost per una urna de gran format decorada i protegida amb una tapadora de ceràmica. L'urna estava col·locada dins una fossa excavada al sauló i fou falcada amb pedres a la seva base per mantenir-la en una posició vertical. En general estava molt malmesa, especialment per la part superior.

Aquest conjunt es va considerar com un enterrament, on l'urna identificada com E22 acompanyava la de l'enterrament E25. Més tard, en el laboratori, vàrem comprovar que es tractava de dos enterraments individuals, ja que en ambdues s'han localitzat restes humanes incinerades. En el cas de l'urna de l'enterrament E22 s'han trobat molt poques restes. Manquen els estudis antropològics que determinaran si es tracta d'un individu infantil. Les restes cineràries de l'urna de l'enterrament E25 eren d'un mida més gran. Esperem les anàlisis antropològiques per poder determinar una relació de parentesc de l'esmentat conjunt. El petit vaset localitzat dins la fossa de l'E22 pot considerar-se com una ofrena (és l'únic exemplar).

La decoració de l'urna de l'enterrament E22 està composta de triangles, aspes i acanaladures. L'urna de l'enterrament E25 també està decorada, amb triangles ratllats incisos sota la inflexió vora/cos, i protegida amb una tapadora en forma de plat.

Al costat d'aquests enterraments es van recollir dos micròlits, un de sílex i l'altre de cristall de roca. No s'ha trobat cap relació d'aquestes peces amb els enterraments.

L'enterrament E23

Es trobava situat entre els quadres A, B (3, 4) del sondeig. L'urna estava posada a sobre d'una gran plata de ceràmica feta a mà (pàtera) i tot el conjunt estava falcat dins una fossa amb un bloc que inclinava tot el conjunt cap el sud. L'urna cinerària estava protegida amb una tapadora. La pàtera pot ser considerada com un element relacionat al ritual funerari.

L'urna està decorada amb motius de meandres i la vora de l'urna és bisellada i decorada amb triangles incisos i ratllats. S'han observat restes de pigment vermell dins de la incisió dels triangles.

L'enterrament E24

Es localitza al quadre D2 del sondeig. La fossa estava excavada al sauló i la base de l'urna es recolzava sobre la roca mare. L'urna es trobava en posició vertical i no s'han trobat pedres que la falquessin dins la fossa. Aquesta urna no només estava decorada amb incisions, sinó que també ha conservat restes de pigment vermell a dins d'algun dels solcs de la incisió. La decoració és de línies ondulades de quatre traços incisos, meandres tancats i petits acanalats verticals. Totes les línies són molt primes, com si la decoració s'hagués fet després de la cocció.

La part superior està molt malmesa i no s'han trobat restes de cap tapadora.

L'enterrament E26

Enterrament localitzat entre els quadres B (5, 6). La fossa estava excavada al sauló i contenia una gran urna en posició vertical. Per sota la carena l'urna s'encaixava dins la fossa falcada amb nombroses pedres de diferents mides. L'urna estava protegida amb una tapadora que, tot i estar sencera, es conserva fragmentada. La forma del vas és bitroncocònica, la vora exvesada i té la base lleugerament cóncava. A la part alta de la carena hi ha una decoració incisa molt fina de triangles ratllats, petites acanaladures horitzontals i ziga-zagues.

L'enterrament E28

Aquest enterrament es va localitzar al quadre C5 del sondeig 2. Un cop netejada aquesta zona es van localitzar dues pedres (lloses?) i una taca fosca que indicava sense cap dubte el *loculi* de l'enterrament. La fossa, que va ser excavada a l'estrat de sauló descomposat, tenia una forma circular i era clarament visible. L'urna, de considerables dimensions, hi va ser encaixada de forma molt ajustada. Estava falcada amb blocs per mantenir-la en vertical, però va quedar inclinada lleugerament vers el nord-est. Dins la fossa, fora de l'urna, es van localitzar algunes restes òssies incinerades.

Aquesta gran urna també era protegida amb una tapadora decorada amb acanalats interns. Tota la part alta de la carena i el coll estan decorats amb cercles impresos i meandres amb cinc traços, que van ser realitzats amb un instrument de punta roma. La vora és bisellada i en el bisell hi ha una decoració incisa de trianges ratllats amb incrustacions de restes de pigment vermell dins els solcs incisos.

Durant l'excavació al laboratori va ser possible recuperar del fons del vas, entre les restes òssies incinerades, un punxó de bronze. Aquest punxó està format per una tija llarga i prima de secció quadrada d'1,5 mm de gruix i que en un dels extrems s'aprima en secció rodona. Està fragmentat en dos troços i conserva una llargada de 66 cm. És important comentar que és l'únic objecte metàl·lic localitzat en el jaciment i davant el barroquisme de les decoracions que presenten les urnes vam associar aquest objecte com l'estri ideal per a realitzar els motius decoratius.

L'enterrament E29

Aquesta estructura es va localitzar, entre els quadres B, C (4, 5) del sondeig 2, a partir d'una llosa que estava falcada per altres més petites. Un cop baixat el primer nivell superficial, la fossa estava omplerta de blocs de diferents tamanys, verticals a les parets i horitzontals al centre. La fossa quedava molt ben delimitada i a mesura que s'anava excavant s'anaven trobant més blocs. Les terres eren molt flonges i de color fosc. La presència de nombroses arrels feia que entre les lloses s'anessin trobant nombrosos fragments ceràmics i restes òssies incinerades. En els fragments s'aprecia una decoració molt perduda de quatre traços incisos.

La llosa vertical (estela) que senyalitzava l'enterrament estava col·locada al nord-est de la fossa i orientada nord-oest/sud-est. Aquest enterrament es troba aliniat amb els enterraments E23 i E28 en direcció nord-est. Es dóna el cas que la gran llosa està quasi dins una rasa, la qual passa molt arran de la fossa. No queda clar que aquesta rasa sigui anterior a l'enterrament. El fet que la tomba estigui tan malmesa, pot ser degut a vàries raons, d'entre les quals està la formació posterior de la rasa. No descartem la possibilitat d'una expoliació antiga, tot i que l'enterrament fou localitzat per la llosa vertical, com si d'una estela es tractés.

El sondeig 3

L'àrea excavada van ser 12m². Part de la meitat del sondeig, al vèrtex nord-oest, aflorava la roca mare, molt esmiculada. En canvi, l'altre meitat del sondeig, el vèrtex sud-est, es presentava net de pedres i el sediment baixava bastant. És en aquest angle on vàrem observar traces fosques semblants a les rases dels altres sondetjos. També es varen localitzar algunes taques de forma circular (forats de posts?). Sondeig estèril d'enterraments, només es va trobar un fragment ceràmic.

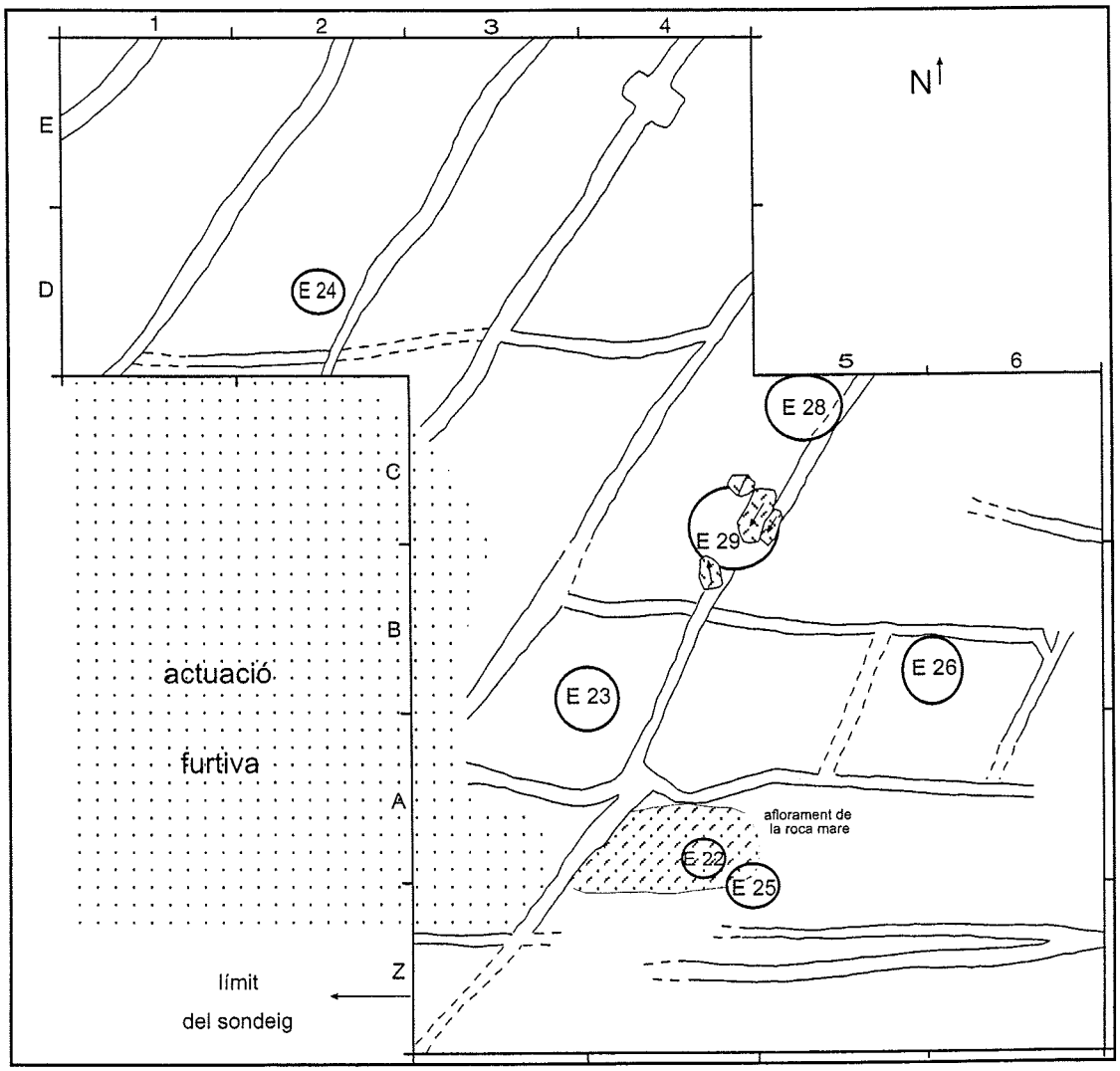

fig. 2. Esquema dels sondeig S2 amb els 7 enterraments que s'hi van localitzar i l'àrea malmesa per l'excavció furtiva del 1999.

El sondeig 4

La ubicació d'aquest sondeig va venir donada pel límit oest de l'excavació d'urgència de l'any 1999, situat a uns quants metres de l'enterrament PLL'99 E14. És el sondeig que es troba més a l'oest de l'excavació 2001 i es va realitzar per trobar el límit de la necròpolis.

L'àrea inicial que es va proposar per sondejar era de 3 x 3m² i es va finalitzar amb una ampliació d'uns 20 m² i la descoberta de 2 enterraments: E21 i E27.

En el primer sondeig es va localizar la primera estructura, E21, situada al vèrtex nord-oest del quadreA3. Posteriorment l'àrea seria ampliada cap a l'est, on es trobaria l'enterrament E27, entre els quadres B (3, 4), i cap al sud, en direcció al camí, els quadres Z, Y, X (2, 3).

En arribar al nivell del sauló descomposat es van identificar les rases en forma de retícula romboidal amb el mateix aspecte i dimensions que les observades en els altres sondejos.

L'enterrament E21

Aquest enterrament, situat al quadre A3 del sondeig, estava senyalitzat amb una gran llosa que es trobava al nord del recipient, no ben bé al damunt. L'estela estava orientada sud-oest/nord-est i una mica inclinada cap el nord de l'estructura, de manera que semblava protegir l'urna cinerària. L'urna cinerària estava incrustada al sauló i descansava sobre la roca mare. Es trobava en posició vertical i, com ja sol ser habitual al Pi de la Lliura, tenia tapadora. La fossa no es va poder identificar.

És fàcilment observable una part de la retícula romboidal, i l'urna situada en un vèrtex d'aquesta. Aquí també, l'urna es troba molt arran de la rasa.

L'enterrament E27

Aquest enterrament també estava senyalitzat amb una llosa. Però el conjunt aparent va resultar ser un fragment de plat/tapadora. Un arbre hi passava just pel centre, així que va malmetre molt l'enterrament.

El sondeig 5

El sondeig 5 es va realitzar a l'altra banda del camí, al mateix cantó que el sondeig 1, entre els sondejos 2 i 3, però al sud del camí. Es va fer muntar la quadrícula molt a prop d'una excavació furtiva, de més o menys 1m², molt propera als enterraments E15 i E11 de l'any 1999 en el camí. L'àrea a excavar feia 20 m². En aquest sondeig la roca mare dura aflorava en una bona part. En aixecar el nivell superficial del sondeig, va aparèixer la roca per tot el sondeig. En aquest sondeig no es va trobar cap enterrament, però sí una mena de fossa excavada a la roca protegida amb una llosa. No hi havia res a l'interior.

LES RASES

En tots els sondejos realitzats, han aparegut d'alguna manera senyals lineals de solcs excavats a partir del segon nivell de la cobertura edàfica. Aquest nivell també és on s'han realitzat les fosses per fer els enterraments.

El primer vestigi ens el va donar el sondeig 1, que va resultar totalment estèril, però la presència d'una taca fosca i negrosa en l'angle sud-oest va donar peu a ampliar el sondeig per aquest cantó. L'esmentada taca es va prolongar de forma lineal i es va considerar que es tractava de les restes d'una arrel. Els mateixos indicis foren observats en el sondeig 5 i en el 3, però en ser estèrils arqueològicament no sospitàvem que podria tractar-se de fenòmens antròpics.

Fou en els sondetjos 2 i 4, situats a la banda dreta de la carena, on vam veure clarament una mena de solcs entrelleçats en el terra del segon nivell, traces disposades regularment en tota la superfície del sondeig. A més, aquests dos sondejos han resultat ser les àrees més riques en enterraments.

D'un bon principi semblava que hi havia una relació entre els enterraments i les rases, com limitacions o articulacions del lloc de l'enterrament (E23), però en algun cas varem observar que una de les rases travessava per la tangent dos enterraments (E28 i E29), com si aquestes s'haguessin marcat independentment de la instal·lació de la necròpolis. El que cal esbrinar ara és què poden ser aquests solcs i si aquests solcs, excavats molt abans de la formació de la cobertura superficial, són anteriors o posteriors a la necròpolis, datada aquesta, de finals de l'edat del bronze.

Les rases presenten unes línies paral·leles formades per solcs d'un gruix de 8-12cm i distànciades d'entre 80 i 100 cm, a la vegada que són entrellaçades en direcció més o menys perpendicular a les anteriors, formant un reticulat romboïdal. Són perfectament visibles, ja que han estat excavades en el sauló o granit descomposat de tonalitats groguenques, mentre que els solcs han reservat una terra de color gris, com si es tractés d'alguna descomposició orgànica. Se'n van excavar algunes per dibuixar la secció i es van extreure mostres de terra per analitzar. Les seccions no semblen seguir l'esquema de cap eina-arada coneguda, si bé destaquen les seccions de les formes en U i en V i cóncavo-rectilínia.

Molt aviat es va sospitar que es tractava de solcs realitzats amb una arada lleugera, que fa un solc a terra però que no volteja la terra, per la qual cosa hi ha la possibilitat de l'existència d'un sistema agrícola primitiu. Traces molt semblants s'han localitzat en la recerca sobre túmuls funeraris de South Street-Anglaterra, túmuls d'època neolítica que reposen sobre sòls antics i on han aparegut traces molt semblants a aquestes i que informen sobre algun tipus de cultiu abans de la construcció del túmul (Renfrew, Bahn 1998, 2a edició, 236). Val també la correspondència entre aquests senyals i un lloc funerari. Si busquéssim altres paral·lels

geomorfològics i etnogràfics veuríem com aquests solcs podrien tracta-se com a solcs de regadiu, molt importants per l'explotació de l'horticultura antiga, com s'ha observat en els horts antics de Kuk Swamp (Renfrew, Bahn 1998, 2a edició, 238). En el nostre cas seria molt interessant poder demostrar que són traces d'un treball agrícola i que aquestes fossin d'origen antic. Malgrat tot, hem de reservar la hipòtesi de que les rases pertanyin a un moment aproximat de la necròpolis, hipòtesi que no podrà ser demostrada fins una propera excavació programada en extensió.

ELS TREBALLS DE LABORATORI

La microexcavació de les urnes

Un dels continguts principals i conceptuals de l'urna cinerària són les restes cremades del mort i les restes del combustible de la incineració. Per l'obtenció de les restes antropològiques i llenyoses es requereix una microexcavació de l'urna al laboratori, ja que aquesta es troba reomplerta de sediment.

S'ha procedit al buidatge de les urnes de l'excavació de salvament l'any 1999 i s'han començat a buidar les trobades l'any 2001. L'aglomeració de la massa òssia en el fons de les urnes, la troballa de parts altes de l'urna o de la tapadora o de les parts altes de la tomba a l'interior, demostra que el reompliment s'ha fet de manera progressiva i posterior a l'enterrament. Dins dels vasos només es van localitzar restes òssies cremades i restes llenyoses del combustible de la cremació. Totes les restes òssies i els carbons recuperables eren bastant nets, per tant sembla que hi va haver una tria prèvia d'aquestes a l'hora de dipositar-les dins l'urna. En tots els casos les restes es troben al fons del vas.

LES DADES ANTROPOLÒGIQUES (per Eulàlia Sobirà)

La recuperació de les restes òssies pot ajudar a la determinació del sexe, a l'estimació de l'edat, al procés de desmembrament dels individus i també a saber la temperatura de la incineració. En els enterraments E3, E4 i E15 (excavació 1999) les restes es reduien al fons de l'urna, en un paquet lenticular d'un gruix d'entre 1 i 3 cm. L'esfondrament de la tapadora de l'enterrament 15 i de la llosa de l'enterrament E3, juntament amb la terra, van produir la pujada d'algunes restes cremades. En l'enterrament E11 les restes òssies es començaven a veure amb certa freqüència a partir de la carena dels vas. S'han localitzat restes òssies en pràcticament totes les altres tombes. El grau de col·loració (blanc) i fragmentació (menys d'1 cm) de la major part de les restes òssies ens indiquen que el cadàver va ser incinerat a més de 650ºC de temperatura. Aquesta circumstància, que ens assenyala una incineració conscient i molt ben feta, pràcticament ens impossibilita la identificació de l'edat i/o el sexe del mort, tot i que en molts casos s'han pogut determinar diferents parts anatòmiques. Relació de la fragmentació òssia i de 4 enterraments:

	E4	E11	E12	E15
Crani	22,29	4,59	10,80	4,32
Mandíbula			1,12	
Costelles			0,78	
Fragments >1cm	11,08	56,09	95,48	33,57
Fragments <1cm	14,08	169,65	131,80	22,15
Teixit esponjós		0,25	6,89	
Indeterminat	1,05			
TOTAL	**48,50**	**230,58**	**246,87**	**63,04**

Un altre aspecte associat al ritual d'aquesta població seria la selecció que se'n feia de part del cadàver incinerat. En cap cas l'estudi dels pesos de cada enterrament denota que corresponguin a tot un esquelet complet. El pes és l'únic referent exacte, i aquest és relativament baix en relació al pes de l'esquelet (entre 48,50 i 246,87 gr). Tot i això el pes és equivalent al d'altres necròpolis de la mateixa època (Taffanel, Janin 2000). Contràriament reflecteixen la selecció d'una petita part de restes que es dipositen en l'urna sense que aquesta selecció es correspongui a una part concreta de l'esquelet. En general la mida de les peces és molt petita.

No ha estat possible, doncs, la reconstrucció total o parcial de cap os i no s'ha pogut realitzar cap tipus de mesura. Ensems s'ha de considerar que la quantitat de fragments representats corresponen a una minça representació d'un esquelet. En cap cas s'ha pogut trobar cap peça que permetés pensar en la possibilitat de tractar-se d'enterraments múltiples. Així, s'ha de considerar que el nombre mínim d'individus enterrats en cada urna és d'un sol individu.

LES DADES ANTRACOLÒGIQUES (per Raquel Piqué)

En el present anàlisi l'objectiu ha estat identificar els combustibles vegetals utilitzats en els ritus d'incineració de les restes humanes per tal d'avaluar l'estratègia de proveïment i ús del combustible.

Els carbons estudiats procedeixen de l'excavació de l'interior de les urnes funeràries recuperades al Pi de la Lliura en l'excavació de 1999. En total han estat analitzats 39 fragments de carbó que han permès la identificació de 5 tàxons: *Arbustus unedo*, *Erica* sp., *Prunus* sp., *Quercus ilex-coccifera*, *Quercus* sp. caducifoli, i 4 carbons que no s'han pogut determinar.

El tret més característic del conjunt és la baixa diversitat taxonòmica, ja que només han estat identificats 5 tàxons. El bruc és el tàxon millor representat pel que fa al nombre d'estructures on s'ha identificat: el trobem a 5 de les 7 estructures que han proporcionat material determinable, el que podria indicar que ha estat una de les espècies preferides en el ritual d'incineració. A E15 el bruc es troba acompanyat de roure. La resta de tàxons només es

troben presents a E4. La fusta de bruc és considerada com un bon combustible, ja que crema lentament i tradicionalment ha estat utilitzada per a produir carbó. Les restes antracològiques de l'enterrament E11 que s'han utilitzat per la datació de radiocarbó han estat de tàxons de bruc.

CONCLUSIONS DE LA CAMPANYA

Els sondejos realitzats en la campanya 2001 a banda i banda del camí on es van localitzar 20 enterraments l'any 1999, han donat una extensió de 100 metres de longitud de la necròpolis. En el sondeig 2 es varen localitzar 7 enterraments força agrupats i en el sondeig 4, un dels límits occidentals, es van localitzar dos enterraments més. La resta dels sondejos van resultar estèrils. La necròpolis consta ja d'uns 29 enterraments excavats, amb una concentració important al voltant del sondeig 2.

Un dels temes més discutibles sobre les necròpolis d'incineració és el referent al ritual funerari. L'escàs coneixement que tenim sobre les senyalitzacions i les limitacions dels enterraments no ens ajuden gens a completar estudis sobre aquest tema. Els 20 enterraments localitzats en el camí del jaciment del Pi de la Lliura van aparèixer molt erosionats i no tenim cap traça sobre aquests elements. Els nous sondejos han ofert enterraments més complerts, ja que en la majoria dels casos s'ha localitzat la tapadora que protegia l'urna i en algun cas la pedra de senyalització.

Les urnes cineràries estan col·locades dins un forat excavat a la terra on a penes es limita la fossa de l'enterrament. A la base de l'urna s'han observat en la majoria dels casos pedres que la falquen per mantenir l'urna en posició vertical. Les formes de les urnes cineràries són de tamany gran i tenen una base molt estreta, de difícil sosteniment. Això i la decoració barroca que s'observa en la majoria d'elles fan pensar que aquestes urnes foren elaborades amb la finalitat de contenir restes funeràries i ser enterrades dins la terra. En tots els casos les urnes han aparegut reomplertes de sediment, cosa que assenyala que quan foren enterrades, aquestes contenien una petita massa de restes òssies i la resta eren buides. Un fet a destacar de les urnes trobades enguany, especialment les del sondeig 2, és que totes estan decorades, des de la inflexió vora/coll fins a la carena. A més, la decoració presenta motius geomètrics de meandres, triangles ratllats que estan fets amb un punxó de punta roma i amb una tècnica incisa de traç múltiple de 3, 4 i 5 línies que ressegueixen els motius i formen una decoració recarregada. En algun cas, dins dels solcs que ha format el punxó, s'ha incrustat pigment de color vermell, resaltant el dibuix.

Un aspecte totalment nou que han posat al decobert aquests sondejos ha estat la presència de les traces entrellaçades en el terra, formant unes retícules romboïdals, a manera de solcs excavats amb un estri seguit i sense aixecar terra, com si es tractés de les petjades d'una arada lleugera. Aquestes rases, que passen pel mig de la necròpolis i que han aparegut en tots els sondejos, semblen les traces deixades per un treball agrícola. No podem saber encara si aquests treballs es realitzaren abans o després de la instal·lació de la necròpolis.

Si aquestes rases fossin d'època antiga, cosa que es probable, ens trobaríem en el Pi de la Lliura l'existència de dos tipus de jaciment que pertanyaríen a dos grups de població diferents: un grup d'origen migratori (formes ceràmiques i costums) pastorívol i ramader que enterraria els seus morts en aquest indret, i un altre grup, alternant amb l'anterior o d'una altra època, més estable, dedicat a l'explotació agropecuària.

BIBLIOGRAFIA

TAFFANEL, O., JANIN, T. 2000, *La nécropole du Moulin à Mailhac (Aude)*, Monographies d'Archéologie Méditerranéene, 2, Lattes, 331 i ss.

PONS, E., SOLÉS, A. 2000, La necròpolis d'incineració del Pi de la Lliura (Vidreres, La Selva). Excavació de Salvament 1999, *Quintes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 50-54.

PONS, E., SOLÉS, A. en premsa, Una necròpolis d'incineració a la comarca de la Selva: El Pi de la Lliura (Vidreres, la Selva), *Tribuna d'Arqueologia 1999-2000*, Barcelona.

PONS, E., SOLÉS, A. 2001, 2ª camapanya d'excavació arqueològica a la necròpolis del Pi de la Lliura, *El Rec Clar*, revista de Vidreres, 14, Vidreres, 7-11.

RENFREW C., BAHN P. 1998, *ARQUEOLOGIA. Teorias, Métodos y Práctica,* Edicions Akal, S. A. Madrid, 2a edició en castellà.

LA NECRÒPOLIS D'INCINERACIÓ DE VILANERA

Bibiana AGUSTÍ Dolors CODINA Rafael DEHESA Joan LLINÀS

Jordi MERINO Carme MONTALBÁN Anna VARGAS*

INTRODUCCIÓ

La necròpolis de Vilanera es troba situada al vessant sud d'un turó molt suau, a l'est del mas Vilanera i al sud del camí antic d'Empúries. La superfície total del jaciment oscil·la entre 5000 i 6000 m², dels quals n'hi ha 1600 m² delimitats. Fins al moment, s'han localitzat un total de 107 estructures, de les quals 91 són enterraments. La necròpolis s'ha datat entre finals del segle VII i mitjans del segle VI aC, a partir dels materials d'importació. Aquesta datació està sotmesa, però, a la continuïtat de l'excavació, que roman interrompuda des del juny de 2000.

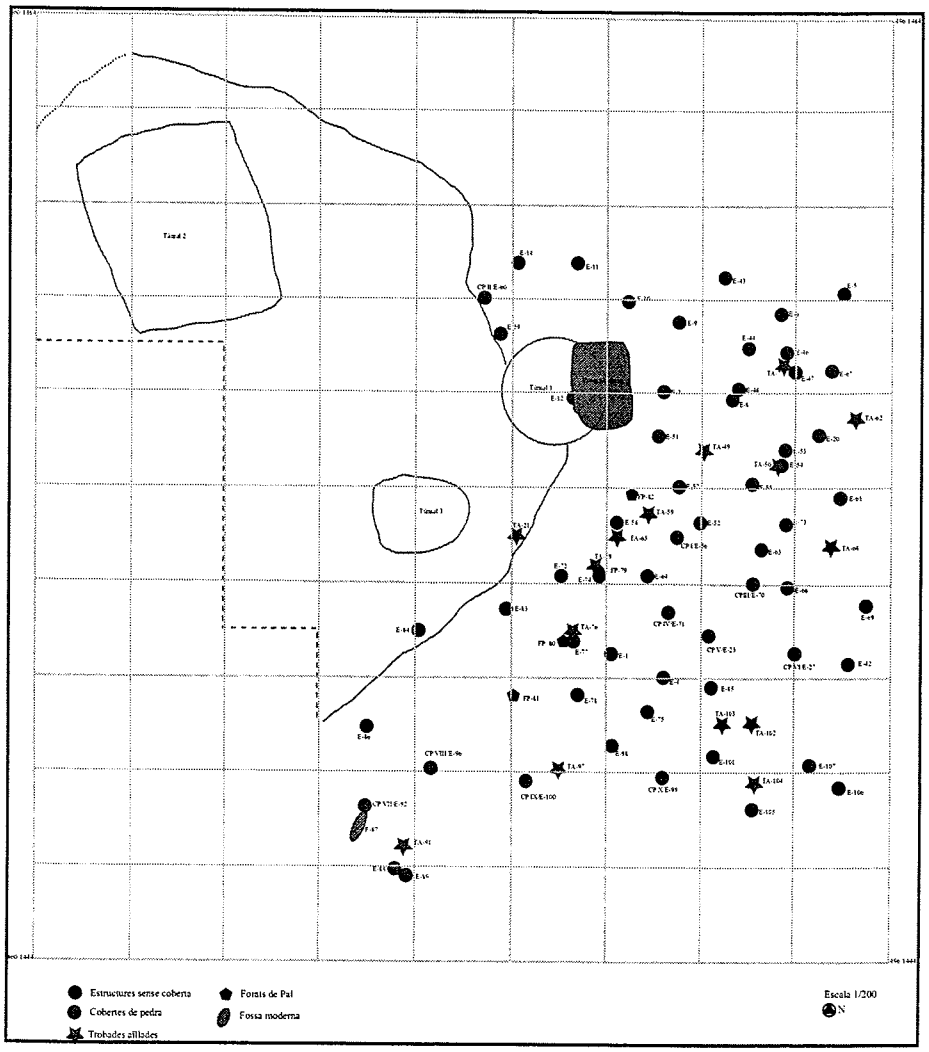

fig. 1. Planta general de la necròpolis.

* JANUS, S.L.

DELIMITACIÓ I MÈTODE D'EXCAVACIÓ

La necròpolis fou localitzada durant la campanya de prospecció que es realitzà a la primavera de 1999 en els terrenys afectats pel projecte de construcció d'un camp de golf a l'Escala, situats en el sector de Vilanera, al sud-oest del terme municipal. Aquests treballs possibilitaren la descoberta de diversos jaciments d'èpoques ben diferenciades, des de l'Edat del Bronze fins a l'època moderna, que tractem aplegats en una altra comunicació. Tanmateix, la necròpolis, per la seva entitat i importància, mereix ser tractada específicament.

Donada l'extensió i natura del jaciment, la metodologia aplicada a la necròpolis de Vilanera respon a unes necessitats pràctiques a l'hora d'excavar les estructures. Així, donat que l'estratigrafia del lloc no ens permetia en molts casos veure les fosses de les tombes, es va decidir fer una excavació en extensió per quadres, cadascun dels quals va convertir-se en una microexcavació en extensió, on es baixava nivell a nivell fins arribar al subsòl natural, deixant al descobert les estructures que s'hi trobaven. Les estructures funeràries que presentaven una fossa visible foren excavades com a fets aïllats.

La quadrícula fou instal·lada per Lluís Sant i Pilar Camps, topògrafs del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

ESTRATIGRAFIA

Aquest jaciment presenta una estratigrafia poc complexa. Primer trobem un estrat superficial (U.E. 3000), sorrenc, amb elements vegetals i amb una potència variable -entre 5 i 50 cm-. En un segon nivell de sorres grogues (U.E. 3001), molt netes, d'entre 15 i 60 cm, hi apareixen les primeres estructures; l'excavació de les fosses en aquest estrat de sorres i la seva posterior colmatació amb el mateix sediment fa que sigui impossible trobar-ne els límits. Per sota trobem una capa de sorres vermelles (U.E. 3002), de gruix molt variable (entre 5-6 i 60 cm), que es crea com a resultat del contacte de la U.E. 3001 amb el subsòl; aquest nivell no apareix per tota l'àrea sinó tan sols en punts molt concrets. Finalment, i com a últim estrat, trobem la roca calcària del subsòl (U.E. 3003), que està formada per plaques que es desprenen molt fàcilment, essent molt fàcil la seva excavació. Les estructures poden aparèixer retallant qualsevol d'aquests estrats.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

A la superfície excavada de la necròpolis de Vilanera s'han localitzat un total de 107 estructures. D'aquestes, 97 responen a estructures funeràries i les 10 restants a estructures no funeràries: vuit forats de pal, una fossa romana i una fossa moderna.

La necròpolis del sector 3 de Vilanera ofereix un ventall molt ampli de tipologies d'estructures funeràries. La classificació que presentem és la següent:

Estructures funeràries

Túmuls

Anomenem túmul a un monument funerari construït amb pedres, terra o sorra, de planta circular o ovalada i amb unes dimensions, tant pel que fa al seu diàmetre com a la seva alçada, molt variables. Normalment, un túmul pot recobrir una o vàries sepultures i els cadàvers poden aparèixer tant inhumats com cremats. Fins al moment s'han pogut documentar a la necròpolis de Vilanera un total de 2 túmuls certs i un tercer per confirmar. Estan situats a la part més septentrional del jaciment, just al costat del camí de Torre Vilanera i, de moment, no s'han excavat.

Enterraments en urna

Són totes aquelles estructures funeràries en les quals trobem un contenidor ceràmic amb les restes cremades del difunt en el seu interior. Poden presentar o no material funerari associat, i les seves dimensions oscil·len entre +/- 30 cm de diàmetre (les estructures sense material) i +/-2 m les de dimensions més considerables amb material. Pel que fa a la seva coberta, trobem també diverses variants: sense coberta, amb estela i amb un cercle de pedres. Diferenciem aquestes últimes dels túmuls per les seves dimensions, molt més petites.

fig. 2. Enterrament 9.

Dins dels enterraments en urna hem fet una primera gran subdivisió:

- Estructures sense material funerari associat

Composades exclusivament per restes amb recipient, són estructures que només presenten les restes cremades del mort, dipositades dins un contenidor ceràmic. Aquest recipient sol ser una urna de petites dimensions, encaixada gairebé sempre en una diaclassa de la roca natural i amb una pedra posada al cim fent funció de tapadora. En un únic cas hem trobat una urna sola dins l'estrat de sorres grogues, sense encaix per a la base i sense tapadora.

Aquestes estructures estan sempre situades al costat d'una de les estructures amb material funerari associat. Aquest fet s'observa també a la necròpolis d'Agde i Grand Bassin I, on sembla que hi ha relació directa entre l'estructura simple i la complexa més propera.

El nombre total d'estructures d'aquest tipus és fins al moment de 7 (7 %), i representen una part molt petita del total de les estructures.

- Estructures amb material funerari associat

Són estructures de tipus circular-oval, d'aproximadament 1 m de diàmetre, i una profunditat variable entre 30 i 60 cm. Excepcionalment, trobem algun cas, com el de l'estructura n. 27, que presenta un diàmetre superior als 2 metres.

Dins d'aquest subgrup englobem totes aquelles estructures que contenen, a més de les restes de l'individu dins d'una urna coberta amb una tapadora, tot un seguit de material funerari associat. La disposició de l'urna dins la fossa és molt variable, ja que tant pot aparèixer en el centre com en un dels extrems. Malgrat aquesta diversitat, hem pogut observar que moltes vegades l'urna està falcada en el fons de la fossa, ja sigui amb un *loculus* o amb les mateixes plaques de calcària del subsòl, prèviament rebaixades. La col·locació del material funerari sempre es fa al voltant de l'urna i normalment està format per un altre vas tipològicament igual a l'urna i per una sèrie de vasets més petits de tipologies diverses (gerres, olles, bols...). Només en 6 casos hem localitzat metalls a l'exterior de l'urna. També és molt escassa la presència de fauna, fet que tant sols es dóna en 3 estructures.

Els materials ceràmics trobats en aquestes estructures són en la seva major part a mà, malgrat que en 8 estructures apareixen ceràmiques d'importació i ceràmiques a torn indígenes. Els metalls que trobem són en la seva major part objectes de bronze, en un estat de conservació impecable. Tipològicament corresponen a anells, braçalets, *sympuli*, una llança d'aletes, diverses tiges de funció desconeguda, etc. Els objectes de ferro (ganivets, anelles i fragments indeterminats) trobats fins al moment són més escadussers i presenten un estat de conservació molt dolent.

Entre tots els objectes localitzats fins ara a la necròpolis de Vilanera, cal destacar la presència dins l'estructura n. 9 de la meitat d'un ou d'estruç, amb funció de bol, decorat amb greques pintades de blanc. També en l'estructura 107 apareixen dos fragments d'ou d'estruç, si bé aquest enterrament no està acabat d'excavar.

Com a curiositat destacarem la troballa en l'estructura núm. 6 d'un còdol de petites dimensions amb una perforació vertical, segurament un *pondus*.

Dins l'apartat hem fet 2 subgrups diferenciats pel tipus de senyalització que presenten.

- *Estructures amb material funerari associat sense senyalització*

Són aquelles estructures que no presenten actualment cap tipus de senyalització aparent, ja sigui perquè ha desaparegut o bé perquè mai no ha existit.

Aquí s'hi engloben tant aquelles estructures que estan excavades a l'estrat de sorres vermelles (U.E. 3002) i al subsòl (U.E. 3003) i que, per tant, la seva fossa és visible, com aquelles que, havent estat excavades a l'estrat de sorres grogues (U.E. 3001), no presenten una fossa reconeixible.

fig. 3. Enterrament 58.

A Vilanera de moment hi ha un total de 36 estructures d'aquest tipus (38 %).

- *Estructures amb material funerari associat i senyalització amb estela*

Fins al moment només hem trobat una estructura que podem atribuir a aquest subgrup. És una estructura retallada en el subsòl, que presenta damunt dels vasos una pedra posada dreta que ja vèiem abans de començar-ne l'excavació. L'estela estava posada directament sobre els vasos. És l'estructura número 78.

- *Estructures amb material funerari associat amb senyalització de coberta de pedres*

Són aquelles tombes que, en superfície, presenten una estructura circular de pedres. Aquesta coberta, que funcionaria com a senyalització, està formada per una capa de pedres de mides diverses, essent les del perímetre més grans que les de l'interior del cercle. Sistemàticament, el centre de l'estructura s'enfonsa cap a l'interior, ja que la fossa excavada en el nivell de sorres és molt poc consistent. Normalment, en un dels punts cardinals apareix una pedra posada verticalment que funciona probablement com a estela. Aquestes pedres presenten diferents orientacions, sense seguir una pauta concreta.

Les fosses que trobem sota les cobertes de pedra són, en general, més profundes que les fosses de les tombes sense senyalització i poden arribar a 1,50 cm de fondària.

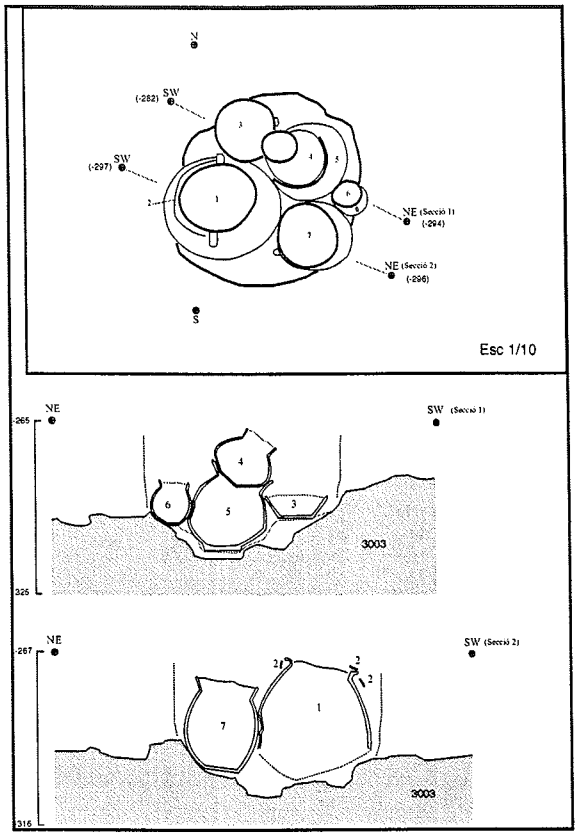

fig. 4. Planta i secció de l'enterrament 58.

Enterraments sense recipient

En aquest cas, les restes apareixen posades directament dins l'estrat de sorres grogues. Es presenten agrupades, com en un farcellet, però no hem trobat cap traça de contenidor en material perible. El nombre d'aquests casos és de 2 (2 %).

Troballes aïllades

Són aquelles restes que apareixen isolades, formades per fragments ceràmics, informes, vores i bases, que en molts casos no podem determinar encara a quants vasos pertanyen. Pensem que deuen provenir d'estructures arrasades per altres posteriors. S'han localitzat 19 estructures d'aquest tipus i representen el 20% del total.

Estructures no funeràries

Aquí només hi podem comptabilitzar un total de 7 forats de pal segurs (Fets n. 79, 80, 81, 82, 90, 93 i 94) i un de probable (Fet n. 95). D'aquests, els n. 79, 80, 81 i 82 mereixen una especial atenció, atès que els podem relacionar directament amb el que seria el Túmul 3. Estan situats equidistantment entre 3 m. i 3,50 m l'un de l'altre i a +/– 4 m del límit del túmul, i la seva funció és de moment desconeguda; caldrà esperar a la següent campanya per veure si se'n localitzen també a les altres parts del túmul.

Morfològicament, estan tallats a la roca, amb una forma més o menys circular i amb una secció cònica. Estan farcits de sediment i pedruscall i en cap cas s'hi conserven restes de carbons ni d'altres materials arqueològics.

Cronològicament, els podem relacionar amb l'època dels grans túmuls. Tant el forat 79 com el forat 80 apareixen amortitzats per una estructura funerària posterior (Fet 79 amortitzat per EF-74 i Fet 80 amortitzat per EF-77).

Descripció del material arqueològic

El material arqueològic relacionat directament amb la necròpolis de cremació és d'una gran riquesa tipològica, i juntament amb el seu bon estat de conservació fan d'aquesta necròpolis una troballa excepcional. La continuació dels treballs arqueològics en aquesta zona farà de Vilanera un gran referent per a l'estudi de la 1ª edat de ferro.

Atés l'actual estat d'aquests materials, no és possible realitzar-ne l'estudi definitiu. Recordem que gran part del material ceràmic són peces senceres (més de 300 vasos) que es troben engassades i plenes de sediment per excavar. Altres peces ceràmiques s'han localitzat fragmentades, però és evident que la seva restitució i estudi no es pot fer de forma parcial: cada enterrament és una unitat i s'han d'estudiar tots els seus elements conjuntament.

Fins a l'aturada de l'excavació s'han recollit 441 vasos i fragments coordenats. A part, hi ha fragments de troballes aïllades sense coordenar. Cal tenir en compte que molts dels enterraments estan formats per una urna cinerària i diversos vasos d'acompanyament. El nombre d'aquests vasos és molt variable, entre 1 i 23 vasos d'acompanyament.

Aquest material s'agrupa dins de les següents categories: ceràmica, metall, lítics, fauna, os humà i malacologia.

La **ceràmica** és el material més representatiu del jaciment, tan pel seu volum com per la seva gran varietat tipològica. Fins al moment, s'han exhumat un total de 326 vasos, dels quals 309 són produccions indígenes fetes a mà, 4 produccions indígenes fetes a torn i 14 importacions, la majoria de procedència fenícia.

La *ceràmica a mà* representa la major part del material ceràmic, practicament el 95% del total. En general, són peces molt ben acabades, la majoria brunyides, ben conservades, amb pastes fines i amb decoracions molt senzilles. Degut a la gran varietat de tipus ceràmics que hi ha en aquest jaciment, tan sols es comentaran aquelles formes més representatives.

La peça més representada és l'urna funerària, entesa com a contenidor de les restes humanes i no pas com una forma ceràmica. Per aquest motiu és el vas que presenta tipologies més diverses. La més

comuna és l'urna troncocònica de coll divergent (exvasat) amb totes les seves variants. Poden presentar bases planes, amb peu curt, amb peu alt (pocs exemplars) o bases còncaves. Hi ha molts exemplars que presenten el conus superior del cos amb una lleugera forma convexa. Una altra tipologia d'urna són les que presenten cosos globulars i ovoïdes, que no són tan freqüents. Aquests recipients són els que presenten més problemes a l'hora de definir-los, degut al seu estat de conservació, amb les mides i la forma molt distorsionades. Cal recordar que totes les carenes estan aixafades. L'altre recipient estretament lligat a l'urna és la tapadora. Els plats tapadora poden ser de forma troncocònica amb base plana, peu diferenciat o peu alt. L'altre model de tapadora, no tant freqüent, és la còncava amb base umbilicada. Alguns d'ells mostren decoracions acanalades a l'interior, amb bandes d'acanalats, creus...

Pel que fa als vasets d'acompanyament, presenten moltes varietats tipològiques entre les que cal destacar cal destacar els bols semiesfèrics, els vasets globulars de coll curt i exvasat, els vasets de cos globular i coll cilíndric i les copes de cos globular i peu alt.

Els paral·lels més propers a les formes que apareixen a Vilanera són els materials ceràmics d'Anglès, Agde i Gran Bassin I. Altres paral·lels de la ceràmica a mà estan documentats als Pirineus centrals i occidental: a Tarbes, Pézens, Avezac-Prat, Lamarque, Ger i Ossun.

Pel que fa a les decoracions, en general es pot parlar de motius molt senzills. Els més repetits són els acanalats paral·lels, els pentinats i les incisions ungulades, mentre que les greques i les impressions són motius menys freqüents.

La *ceràmica d'importació* representa el 5% del total de la ceràmica d'aquesta necròpolis. Per una banda distingim la ceràmica a torn de fabricació local, formada pel que, probablement, són peces fetes a torn lent. Per l'altra banda hi ha les peces d'importació. Les formes que s'hi han documentat són un skyphos de procedència centromediterrània i tres pithoi, una "cruz del negro", un aryballos, dos plats tripodes, una olla amb quatre nanses i dos bols grans de procedència fenícia.

Al nord-est de Catalunya les importacions fenícies són escasses, sobretot en àmbits funeraris. Malgrat aquesta mancança, hi ha diversos paral·lels en zones properes, com el pithos de la necròpolis d'Anglès (la Selva), una "cruz del negro" a Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) i un arybalos a la necròpolis de Mas de Mussols a Tortosa (Baix Ebre). Aquesta darrera peça és molt semblant a la trobada a Vilanera i pertany al tipus 2361 de J. Ramon, amb una cronologia relativa entre 600 i 550 aC al jaciment de Mas de Mussols. Pel que fa a formes com l'olla de quatre nanses i les formes obertes, no hem trobat, de moment, paral·lels a Catalunya i el més proper està situat a Crevillent (Alacant)

L'aixovar de *metall* està format per peces de bronze i ferro. Normalment, apareix a l'interior de les urnes, juntament amb els ossos cremats del difunt. Part del material de Vilanera prové de les urnes desfetes que es van excavar *in situ*. Tot i així, també s'han documentat peces de bronze al costat dels vasets d'acompanyament. En general, els objectes de bronze presenten un millor estat de conservació que els de ferro.

Els *objectes de bronze* són els més representatius. Formen part de l'esfera més personal del difunt: joies, armes, peces de vestir i peces rituals. Entre aquests objectes, cal destacar fíbules de doble ressort, fíbules de doble ressort bilateral, una punta de llança, sympuli, sivelles, agulles, cadenetes, anelles i braçalets.

L'aparició de peces de ferro és molt important i significativa, ja que permet ubicar cronològicament la necròpolis. Aquests objectes són més escassos que els de bronze i la seva tipologia és més restringida: ganivets, braçalets i altres objectes que, de moment, no s'han pogut determinar.

Les peces de metall han aparegut en 10 estructures. En cinc s'hi han localitzat peces de bronze com a aixovar extern, fora de l'urna, i només en un cas hi ha aparegut un element de ferro com a aixovar extern. A la resta d'estructures, els metalls estan dins les urnes.

El *material lític* està representat per un còdol perforat, que ha estat identificat com un possible pondus, molins barquiformes i plaques calcàries sense treballar, algunes amb funció de tapadora d'urna i altres amb funció d'estela.

La *malacologia*, molt escassa, està formada íntegrament per petxines.

Un altre element molt significatiu és la presència d'ous d'estruç treballats, localitzats en dues estructures, un dels quals, amb la part superior escapçada, te forma de bol i presenta una decoració incisa de motius geomètrics i pintura blanca.

DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

L'espai i el ritual funerari

A finals de l'edat del bronze i en el període de transició al ferro, en el nord-est peninsular, el ritual de la cremació funerària es manifesta en forma de dipòsits individuals o, en algun cas, dobles o fins i tot triples. Aquest sistema pren cos en la societat de l'època i suposa un canvi radical en la concepció del món funerari, tant per la nova tècnica d'acceleració del procés d'esqueletització mitjançant la introducció de la combustió del cadàver fresc, com per l'adequació d'un espai ampli destinat a lloc sepulcral: les necròpolis de camps d'urnes i tumulars.

Recordem que l'antecedent funerari immediat en el territori català el constitueix una diversitat ritual on la col·lectivitat tant d'aixovars com de restes humanes és més freqüent que els dipòsits individuals. Durant el calcolític i el bronze inicial s'havia imposat la discreció dels llocs funeraris (petits megàlits reutilitzats, coves i caus naturals, abrics, galeries, fosses en espais d'hàbitat, etc.) per sobre de l'espectacularitat de les grans estructures (grans megàlits i túmuls neolítics), els dipòsits senzills sense cobrir de terra o les cremacions parcials de restes esqueletitzades -o en procés d'esqueletització- per sobre de les inhumacions complexes. Aquestes característiques han mantingut en l'anonimat molts dels dipòsits d'aquest període anterior -calcolític, bronze inicial i mig-, mentre que les noves àrees sepulcrals del bronze final-ferro, que ocupen vastes extensions, queden al descobert tan bon punt es coneix l'existència d'una sola tomba, ja que és molt rar que aquest tipus d'estructures apareguin aïllades. Aquesta característica ens dóna a entendre que el grup cultural que així actua ho fa mogut per una concepció social i cultural molt ben estructurada, que prové tant del desenvolupament intern com de les adquisicions culturals guanyades amb els intercanvis amb altres grups. Pensem concretament en el precedent dels camps d'urnes centreeuropeus i pirinencs.

La nova concepció de lloc funerari i el nou tractament del mort s'imposa de manera tan efectiva que els dipòsits d'inhumació i la continuïtat de la resta de llocs sepulcrals esdevenen una excepció. Aquest fenomen ha estat interpretat sovint com un canvi radical en els valors socials, que respon a l'aparició d'una classe dominant o dirigent que imposa els nous costums. És una classe social diferenciada de la resta i privilegiada especialment pel fet de posseir béns de difícil abast, i que reconeixem a mesura que aquests béns van fent la seva aparició en els contextos arqueològics. Així ho deixen entendre alguns aixovars que contenen els objectes metàl·lics de bronze més elaborats, els primers objectes de ferro o objectes d'importació, com ara ceràmiques d'origen fenici, corinti o àtic, objectes manufacturats amb ous d'estruç, etc.

D'aquesta manera, en tot espai funerari d'aquest tipus cal entendre que hi ha hagut un procés previ d'elecció de l'àrea sepulcral concreta, separada de l'àrea d'hàbitat però no massa allunyada. Una altra premisa és l'organització d'aquest espai, amb la instal·lació d'almenys un *ustrinum*, la possibilitat que hagi existit algun edifici destinat a actes cerimonials i, sobretot, una zona on construir les tombes de manera ordenada, seguint unes pautes concretes que en cada necròpolis se solen repetir, i amb la possibiltat que elements determinats actuessin com a senyals d'identificació de les tombes. Així ho entenem a la necròpolis de Vilanera i així sembla haver succeït a la resta de necròpolis que s'han anomenat emporitanes.

La delimitació de la necròpolis que ens ocupa ha estat un dels centres d'interès de la primera fase d'excavació. En aquest sentit, els límits nord i oest estan molt ben marcats per l'absència total d'estructures al voltant del Túmul II. És doncs cap a l'est i, especialment, cap al sud on les tombes s'expandeixen durant la prospecció i delimitació, arribant a cotes molt baixes respecte al nivell de circulació actual. Comprenem així que el paper del gran túmul (T.II), situat en la cota més alta, deu haver estat fonamental en el desenvolupament de la necròpolis. Si aquest element ha actuat com una estructura de fundació o si la seva presència respon a una altra raó queda de moment en suspens, en espera de poder recuperar la informació en una propera intervenció. De la mateixa manera, en el cas que es tracti d'espais sepulcrals, esbrinar si es tracta d'un dipòsit d'inhumació o de cremació serà també una qüestió a resoldre.

Tanmateix pensem que és interessant fer un tomb per les zones veïnes per poder valorar a priori quina pot ser la cronologia i funció d'aquests túmuls. Les anomenades "necròpolis tumulàries" de les valls del Cinca i el Segre, pròpies del període del Bronze Final, corresponen normalment a dipòsits d'urnes simples amb cobertes de pedra circulars, amb anelles, amb esteles, etc. (Ferrández *et al.* 1991). Diversos referents al nord dels Pirineus ens indiquen la possibilitat que els túmuls de Vilanera es puguin emmarcar cronològicament entre el Bronze Final i la primera Edat del Ferro. A la regió de les Causses Aveyronnais (Gruat 2001) aquest tipus de sepultures estan assenyalades per un túmul o un dolmen reconstituït i les seves dimensions depenen tant del tractament funerari com del nombre d'individus que hi reposen. Més a l'oest, a la regió llemosina, la presència de túmuls d'inhumació i tombes de cremació en el mateix espai és un fet constatat repetidament (Beausoleil, Roger 2001) i a la Borgonya els túmuls constitueixen la infraestructura de tombes d'elit (Baray 2001). En fi, a mesura que ens endinsem al territori centre-europeu, l'arquitectura funerària tumular de la primera edat del Ferro augmenta els seus efectius i es torna complexa.

El perfil topogràfic del jaciment de Vilanera respon a una pauta que reconeixem sovint en les àrees sepulcrals del bronze final-ferro. Aquesta és la ubicació de la necròpolis en un turó o en el seu vessant i a la vora d'un curs d'aigua o de la línia litoral. Pensem concretament en les necròpolis de Punta del Pi (Port de la Selva), Cap Castell (l'Escala), Els Vilars (Cap de Creus), Parrallí (l'Escala), Estany de Camallera (Camallera), Peralada (Peralada), Pla de la Gibrella (Vall de Bianya), Anglès (Anglès) i Puig de Serra (Serra de Daró).

En el cas de Vilanera, la delimitació actual de la necròpolis ens permet dir que ocupava la vessant sud del turó, en un relleix per sobre de la vora de l'antic Ter o del que també s'ha anomenat Estany de Bellcaire. El límit nord coincideix amb un antic camí que es dirigeix cap al mar des de l'interior.

A nivell de distribució espacial de les estructures funeràries podem reconèixer, d'una banda, dues agrupacions d'estructures amb cobertes de pedra seguint una trajectòria ovalada, que no afecten cap tomba, i de l'altra una distribució homogènia de les

estructures sense coberta de pedres, que dóna un aspecte regular a tota l'àrea, sense que quedin espais buits ni molt densos.

Les estructures en urna segueixen unes certes alineacions que tant poden llegir-se de manera concèntrica al voltant dels túmuls com radial en relació al centre d'aquests. Aquesta disposició ens fa pensar que la senyalització devia ser una premisa de totes les fosses, fos quina fos la seva tipologia. Val a dir que les troballes aïllades, que considerem tombes destruïdes, constitueixen un efectiu molt petit en relació a la resta. Així mateix, cal remarcar que en tres casos (EF46-EF47, EF53-EF54, EF88-EF89) es dóna una proximitat extrema de dues estructures, cosa que ens fa reflexionar sobre la possibilitat que existeixi una relació de tipus familiar entre elles.

El nivell de circulació original no ha variat massa de l'actual en la zona sud-est, de manera que moltes de les cobertes de pedra són visibles abans d'intervenir sobre el terreny.

Topogràficament localitzem 3 túmuls en l'extrem nord-oest de la necròpolis i a la cota més alta, quedant les estructures de cremació distribuïdes al seu voltant, a l'est i al sud.

CRONOLOGIA DE LA NECRÒPOLIS

El material d'acompanyament de les estructures funeràries de cremació de la necròpolis de Vilanera conté sovint elements de ferro, que ens situen, d'entrada, en un període molt concret de la protohistòria. És a partir dels materials ceràmics d'origen fenici i dels objectes de bronze que el marge cronològic s'estreny entre la segona meitat del segle VII aC i meitat del segle VI aC.

A nivell intern, la superposició d'estructures i les troballes aïllades indiquen l'existència d'un mínim de dues fases cronològiques amb una idèntica funció funerària. La confirmació d'aquest fet es troba en l'amortització d'antics forats de pal mitjançant nous dipòsits funeraris en urna. També caldria buscar-la en l'amortització del gran túmul (T2) per part del túmul més petit (T1). Tanmateix, caldrà esperar la seva excavació per tal de poder fer noves aportacions i contrastar aquesta hipòtesi.

La localització del jaciment en una àrea de gran densitat poblacional en períodes protohistòrics i antics, coneguda també com "l'àrea d'influència emporitana" condueix immediatament a la recerca de paral·lels en els nuclis d'hàbitat i a les zones funeràries més properes. El primer referent es troba a poca distància del jaciment, a l'àrea d'hàbitat i necròpolis de Parrallí, situada en un context anterior (Bronze Final-Ferro). En un marc cronològic més proper hi ha la necròpolis de la muralla NE d'Empúries, situada al nord del Museu i entre les ciutats grega i romana, i amb una datació lleugerament posterior, de primera meitat del segle VI aC.

Caldrà aprofundir en la relació de la necròpolis amb les troballes de Sant Martí d'Empúries, on en les últimes excavacions s'han identificat nivells de moments precolonials, amb unes primeres importacions d'àmfores fenícies, imitacions de formes de la "Cruz del Negro" i *bucchero* etrusc. Finalment, a pocs metres al nord-oest de la necròpolis de Vilanera, en els sondeigs realitzats en el sector 2 del mateix jaciment, es van trobar nivells d'ocupació de la primera edat del Ferro.

Morfològicament, els materials més propers són els d'Anglès, on apareixen recipients ceràmics que corresponen a importacions fenícies (no imitacions), si bé en menor volum.

Altres referents prou vàlids els trobem a la necròpolis de Peralada, a can Bech de Baix (Agullana), al Pla de la Bruguera (Castellar del Vallès), a can Canyís (Banyeres del Penedès), a Mas de Mussol (Tortosa), a Grand Bassin I i Moulin (Mailhac), a Camp d'Alba (Réaville) i a Agde, entre d'altres.

La presència d'objectes metàl·lics amb funcionalitat bèl·lica específica és poc representativa. Únicament en l'estructura núm. 100 ha aparegut una llança amb aletes de bronze. Correspon tan sols a l'1% de la necròpolis, i aquesta mateixa distribució la trobem a les necròpolis d'Anglès i la de Grand Bassin I a Agde.

L'excavació d'aquesta necròpolis deixa noves vies obertes a l'estudi del comerç marítim del nord-est peninsular amb les terres de la Mediterrània oriental i ofereix una possibilitat insòlita a l'aprofundiment de l'evolució de les societats autòctones en l'impàs del Bronze Final al Ferro.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B. Informe antropològic de la incineració, annex de FERRÀNDEZ, M., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B., PLENS, M. 1991, La necròpoli tumular d'incineració de la Colomina 1 (Gerb, la Noguera). Campanya d'excavacions 1987-1988, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, 140-144.

AGUSTÍ, B., CODINA, D., DEHESA, R., LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C., VARGAS, A. en premsa, Excavacions arqueològiques a Vilanera (l'Escala, Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 2000-2001*, Dept.de Cultura, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

ALMAGRO BASCH 1935-55, Las necrópolis de Ampurias, vol II, *Necrópolis romanas y necrópolis indígenas*, Monografías Empuritanas, III.

AQUILUÉ, X., BURÉS, L., CASTANYER, P., ESTEBA, Q., PONS, E., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2000, Els assentaments indígenes i l'ocupació grega arcaica de Sant Martí d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà). Resultats del projecte d'intervencions arqueològiques de 1994 i 1995, *L'habitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguedoc occidental. Actualitat de l'Arqueologia de l'Edat del Ferro. Actes del XXII Col·loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica, 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Girona, 19-32.

AUBET, M.E. 1993, El comerç fenici i les comunitats del ferro a Catalunya, *El poblament ibèric a Catalunya. Actes, Laietania*, 8, Mataró, 23-40.

AUBET, M.E. 1971, Los hallazgos púnicos de Osona, *Pyrenae*, 7, 111-128.

BADIA I HOMS, J. 1978, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. II-A. L'Alt Empordà*, Diputació de Girona, Girona.

BARAY, L. 2000, Évolution socio-économique et adaptations architecturales. Tumulus et concetration du pouvoir en Bourgogne de la seconde moitié du IX s. au milieu du V s.av.J-C.), *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Âge du Fer*, Actes du XXI colloque International de l'A.F.E.A.F., n. 5, 196-211.

BEAUSOLEIL, J.M., ROGER, J. 2000, Prémieres approches anthropologiques et sociologiques des nécropoles tumulaires du prémier Âge du Fer de la bordure occidentale du massif Central (Creuse, Haute-Vienne), *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Age du Fer*, Actes du XXI colloque International de l'A.F.E.A.F., n. 5, 141-154.

BOIX, L.; PIÑERO, M.D. s.d., Les muralles de Vilanera, *Apilar. Butlletí informatiu del Camp dels Pilans-Les Corts*, 2, l'Escala.

BOSCH GIMPERA, P. 1915-20, La necrópolis de Peralada, *Anuari de l'I.E.C.*, VI, 590-593.

CAMPILLO VALERO, D. 1991, Cremació-incineració, *Limes*, 1, 68-74.

CAMPILLO VALERO, D., AGUSTÍ FARJAS , B. 1993, Serra de Daró. Estudi de les restes humanes. Annex de MARTÍN ORTEGA, M A., GENíS ARMADÀ M.T., Els jaciments ibèrics del Puig de Serra (Serra de Daró), segles VI-IV aC, *Estudis del Baix Empordà*, n. 12, 49-55.

CASAS, J. 1982, La tomba de la Clota Grossa (l'Escala, Alt Empordà), *Cypsela*, IV, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 157-164.

CLOP, X., FAURA, J.M., GANGONELLS, M., MOLIST, M., NAVARRO, C. 1998, *El pla de la Bruguera-Centre de distribució Sony. Una necròpoli d'incineració de la primera Edat del Ferro a Castellar del Vallès (Castellar del Vallès, Vallès Occidental)*, Excavacions a Catalunya, 15, Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

CODINA, D., DEHESA, R., LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C., VARGAS, A. 2000, Prospeccions i excavacions arqueològiques en el sector afectat pel projecte de construcció d'un camp de golf a Vilanera (l'Escala, Alt Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 57-59.

DEPIERRE, G. 1994, La fouille des incinérations: espoir et réalité. In: Actes des journées archéologiques d'Ile-de-France. *Archéologie funéraire et actualité régionale. Tremblay*, 1992, 13-15.

DUDAY, H. 1987, La quantification des restes humaines. Application à l'étude des sépultures à incinération, ou des différenciels autres que la conservation. *Actes de la Table-Ronde de la R.C.P.742 du CNRS*, Saint Germain-en-Laye.

DUDAY, H. 1990, La fouille des urnes cinéraires: l'ensemble de la nécropole de Gourjade à Castres (Tarn), a CRUBÉZY, E., DUDAY, H., SELLIER, P, TILLIER, A.M. (dir), *Anthropologie et Archéologie: Dialogue sur les ensembles funéraires, Bull. Et. Mém. de la Societé d'Anthropologie de Paris*, n.s., 2, 75-76.

DUDAY, H., DEPIERRE, G., JANIN, TH. 2000, Validation des parametres de quantification, protocoles et stratégies dans l'étude anthropologique des sépultures secondaires à incinération. L'exemple des nécropoles protohistoriques du Midi de la France, *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Age du Fer*, Actes du XXI colloque International de l'A.F.E.A.F., n. 5, 7-29.

ETXEBERRIA, F. 1996, Tafonomía. Estudio de la antigüedad de los restos humanos, *Curs d'Introducció a l'antropologia forense*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 49-66.

FERRÀNDEZ, M., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B., PLENS, M. 1991, La necròpoli tumular d'incineració de la Colomina 1 (Gerb, la Noguera), Campanya d'excavacions 1987-1988, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, 83-139.

FERRÀNDEZ, M., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B., PLENS, M. 1991, La necròpoli d'incineració de la Colomina 1 (Gerb, la Noguera). Metodologia i classificació de les estructures tumulars, *Limes*, 1, 87-115.

GALLART, J., LÓPEZ, J.B. 1991, El Colomer de Pallerols: una necròpolis d'incineració, tipus camp d'urnes, a la conca de l'Ondara, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1, 189-207.

GRACIA ALONSO, F. 2001, El fuego como referente de culto. Datos de la protohistoria peninsular mediterránea, *Cypsela*, 13, 99-120.

GRÉVIN, G. 1990, La fouille en laboratoire des sépultures à incinération, son apport à l'archéologie, a CRUBEZY, E., DUDAY, H., SELLIER, P, TILLIER, A.M. (dir), *Anthropologie et Archéologie: Dialogue sur les ensembles funéraires, Bull. Et. Mém. de la Societé d'Anthropologie de Paris*, n.s., 2, 67-74.

GRUAT, P. 2000, Pratiques et structures funéraires des tumulus du Bronze Final IIIB et de l'âge du Fer des Causses Aveyronnais (IX-V s. av. J.-C.). *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Âge du Fer*, Actes du XXI colloque International de l'A.F.E.A.F., n. 5, 65-81.

JANIN, T. 1996, Pratiques cultuelles et sociétes protohistoriques en France méridionale: les nécropoles du Bronze Final IIIb mailhacien, approche préliminaire et prémiers résultats., *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, 7-34.

JANIN, T. 2000, Nécropoles et sociétés élisyques: les communautés du Primer Âge du Fer en Languedoc occidental, *Mailhac et le premier Âge du Fer en Europe Occidentale. Hommages à Odette et Jean Taffanel. (Carcasonne, 17-20 septembre). Monographies d'Archéologie Méditerranéenne*, 7, Lattes, 117-131.

JANIN, T., BURENS, A., CAROZZA, L. 1997, *La nécropole protohistorique du Camp d'Alba à Réalville (Tarn-et-Garonne)*, C.N.R.S., Lattes.

JUNYENT, E. 1992, Els orígens del ferro a Catalunya. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 2, 21-35.

KURTZ, D.C., BORDMAN, J. 1971, *Greek Burial Customs*, Ed. Thames & Hudson, Londres.

MAYA GONZÁLEZ, J.L. 1976-78, Las necrópolis tumulares ilerdenses. In: Els pobles pre-romans del Pirineu, *2on. Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà*, 83-95.

MAYA GONZÁLEZ, J.L. 1986, Incineració i ritual funerari a les Valls del Segre i del Cinca, *Cota Zero*, 2, 39-47.

MOLIST, M., CRUELLS, W., ANFRUNS, J. 1991, Reflexions a l'entorn de la metodologia per a l'estudi de les necròpolis d'incineració. Aplicació als exemples d'Osona: Coll s'Avenc i Serrat de Bala (Tavertet), *Limes*, 1, 75-86.

NAVARRO, R. 1970, *Las fíbulas en Cataluña*, Publicaciones Eventuales, 16, Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Universitat de Barcelona, Barcelona.

NEUMAIER, J. 1995, Los Campos de Urnas del Suroeste europeo desde el punto de vista centroeuropeo, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5, 53-80.

NICKELS, A. 1989, *Agde. La nécropole du Premier Âge du Fer*, Revue Archéologique de Narbonnaise. Supplément, 19, Narbona.

OLIVER, A. 1986, Incineraciones entre el río Ebro y el Palancia. Nuevas aportaciones para el estudio de los enterramientos ibéricos, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 5, 219-228.

PALOL, P. de 1958, *La necrópolis hallstáttica de Agullana*, Biblioteca Prehistórica Hispana, I, Madrid.

PIÑERO, I COSTA, M.D. 1978, Un túmulo funerario en l'Escala, *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona*, 1, Girona.

PONS I BRUN, E. 1982, Les necròpolis d'incineració en el període d'entremig de les edats del Bronze-Ferro a la regió de Girona. *Cypsela*, IV, Girona, 91-101.

PONS I BRUN, E. 1984, *L'Empordà, de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro*. Sèrie monogràfica del C.I.A. Girona, 4.

PONS, E. 2000, Las necrópolis de incineración del Bronze final y de la Edad del Hierro en Cataluña, *Archéologie de la Mort. Archéologie de la Tombe au Premier Âge du Fer, Actes du XXIe Colloque International de l'Association Française pour l'Étude de l'Âge du Fer*, Conques-Montrozier, 1997, 31-40.

PONS, E., PAUTREAU, J.P. 1994, La nécropole d'Angles, la Selva (Gérone, Espagne) et les relations Atlantique-Méditerranée à travers les Pyrénées au début du Âge du Fer, *Aquitanie*, 12, 353-375.

PONS, E., VILA, M del V. 1977, Nuevos aportes al estudio de la necrópolis de Peralada (Gerona), *Congreso Nacional de Arqueologia* XV, Vitoria (1975), Zaragoza, 681-694.

RAFEL i FONTANALS, N. 1985, El ritual d'enterrament ibèric. Un assaig de reconstrucció. *Fonament*, 5, 13-31.

RAMON, J. 1982, Cuestiones de comercio arcaico: frascos fenicios de aceite perfumado en el Mediterráneo central y occidental, *Ampúrias*, 44, Barcelona, 17-41.

RANCOULE, G. 1989, Usages funéraires dans l'Aude au prémier Âge du Fer et au début du sécond, *Documents d' Archéologie Méridionale*, 12, 41-49.

ROGER, J. 1996, La gestion d'une nécropole à incinération: choix de fouille et de prélèvement dans l'opération préventive de la nécropole du Causse à Labruguière (Tarn), *Bull. et Mém. De la Société d'Anthropologie de Paris*, n.s., t. 8, 237-244.

ROYO, J.I. 1994-95, Ritual funerario y cultura material en las necrópolis tumulares de los Castellets de Mequinenza (Zaragoza): una aportación al estudio del Bronce Final / Hierro I en el nordeste peninsular, *Gala*, 3-5, 93-108.

ROYO, J.I. 2000, Tipología funeraria, ritos y ofrendas en las necrópolis del valle del Ebro durante la primera Edad del Hierro (s.VIII - s.V. a.C.), *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Âge du Fer*, Actes du XXI colloque International de l'A.F.E.A.F., n. 5, 41-58.

RUIZ ZAPATERO, G. 1978, Las penetraciones de Campos de Urnas en el País Valenciano, *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 5, 243-256.

SANMARTÍ GREGO, J. 1991, Las necrópolis ibéricas en el área catalana, a BLÁNQUEZ PÉREZ, J., ANTONA DEL VAL, V. (coord.), *Las necrópolis. Congreso de Arqueología Ibérica*, Madrid, 77-108.

SERVEI D'ARQUEOLOGIA 1994, *Carta arqueològica de l'Alt Empordà*, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdit).

SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC 1985, *Inventari del Patrimoni Arquitectònic de l'Alt Empordà*, Servei del Patrimoni Arquitectònic, Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdit).

SUSINI, A., BAUD, Ch.A., TOCHON-.DANGUY, H.J. 1988, Identification d'un traitement des os préhistoriques humains, *Notes et Monographies Techniques*, 24. C.N.R.S., Paris, 43-67.

TRELLISÓ CARREÑO, L. 2001, La acción del fuego sobre el cuerpo humano: la antropología física y el análisis de las cremaciones antiguas, *Cypsela*, 13, 87-98.

VILASECA, S., SOLÉ, J.M., MAÑÉ, R. 1963, *La necrópolis de Can Canyís (Banyeres, prov. de Tarragona)*, Trabajos de Prehistoria VIII, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

EXCAVACIONS A L'*OPPIDUM* DEL PUIG DE SANT ANDREU D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ). CAMPANYES DE 2000 I 2001

Aurora MARTÍN Sandra CASAS Ferran CODINA Joan MARGALL Gabriel de PRADO

INTRODUCCIÓ

Durant les campanyes dels anys 2000 i 2001 s'han continuat els treballs d'excavació en extensió que es realitzen a la part central del jaciment des del 1996 a les zones 14 i 16. Són dues illes de cases adossades a la muralla oest, la primera entre les torres 3 i 4 i la segona al nord d'aquesta. L'any 2001 s'han fet dos sondejos també a la zona 15, el carrer que les separa i que constitueix l'accés a la torre 4 des d'una de les vies de circulació principals de l'*oppidum*, el carrer o zona 13. Els treballs han comportat també que s'intervingués a la torre 4 i al tram de la muralla el nord de la torre (zona 40). També s'han realitzat altres intervencions amb la finalitat de recuperar informació d'excavacions realitzades fa anys. Així s'han iniciat treballs de reexcavació del *proteichisma* de la porta 1 (zona 30), i s'ha excavat el sector 2 de la zona 19, situada entre les portes 2 i 5 de la muralla.

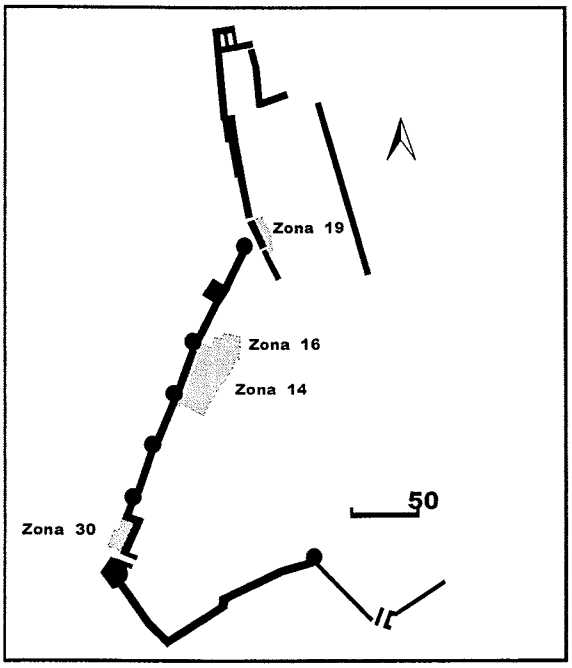

LA ZONA 14

La zona 14 és una illa constructiva situada entre la muralla oest de l'*oppidum* de Sant Andreu i els carrers o zones 15, al nord, i 13 a l'est. Pel sud, en l'estat actual de l'excavació es troba delimitada per un mur que sembla haver estat bastit en diverses etapes. A l'excavació de la z. 14 s'han determinat de manera generalitzada dues fases de construcció, ambdues del s. III aC. La més antiga va comportar l'edificació de nova planta de la zona i possiblement s'emmarca dintre d'una reurbanització que degué afectar una amplia part de l'*oppidum*. La més moderna, que correspon al moment final de vida del jaciment, tot i que estructuralment no es van produïr grans canvis, va significar una important modificació en la distribució de l'espai. Així mateix es detecten reformes puntuals en ambdues fases. Atès que en les dues convocatòries anteriors de les Jornades d'Arqueologia ja s'ha explicat l'organització espaial d'aquesta zona, sobre aquest tema ens limitarem a exposar les novetats assolides en els treballs de les

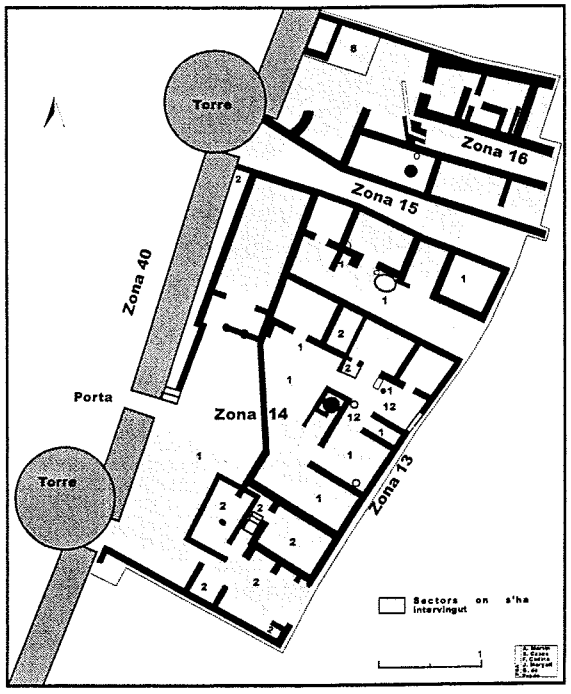

campanyes del 2000 i el 2001, que afecten, per una banda la part meridional de la zona 14 i la seva delimitació per aquest costat i per una altra, la circulació interior entre la part nord de l'edificació (s. 6, 7, 8, 9, 10, 13 i 14) i la resta de sectors.

Respecte al primer d'aquests punts, l'any 2000 es va fer un rebaixament mecànic dels nivells superficials de l'espai meridional de la zona 14, fins al sud de la torre 3. El límit meridional d'aquesta ampliació el va marcar la descoberta del mur que tanca actualment aquesta zona per la banda sud. El terç oest d'aquest espai forma part del pati s. 11, mentre que la resta està constituït per un vestíbul d'accés al pati des de la zona 13, el s. 23, a l'entorn del qual hi ha altres estances i compartiments (s. 22, 24, 25, 26), i un arrencament d'escala al s. 26, que assenyala l'existència d'un pis superior almenys en alguns dels sectors. L'excavació del 2001 ha posat al descobert els murs que delimiten el sector 28. Respecte al segon punt, durant la campanya del 2000 es va descobrir que el sector 4 en la fase més vella es trobava dividit en dos, els s. 4 i 20, i en aquest segon apareix una obertura en el mur que el separa del sector 13, amb la qual cosa s'assoliria una completa circulació interior entre totes les parts de la zona 14 a la fase més vella, en la que aquesta illa de cases hauria format un sol edifici. No així en la segona fase, corresponent al moment final de la vida de l'*oppidum*, en què la zona 14 es troba dividida en tres cases. La casa 1 comprendria els sectors 1, 2, 11, 22, 23, 24, 25 i 26. La casa 2 comprendria els sectors 6, 7, 8, 9, 13, 14 i tal vegada el 10, tot i que l'accés s'hi fa des del carrer 13. La casa 3 comprendria els sectors 3, 4, 5, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20 i 21. La descripció de l'excavació que segueix s'estructura seguint aquesta distribució, per bé que alguns dels estrats excavats corresponen a la primera fase com es veurà.

L'excavació dels sectors de la casa 1

S'ha repès l'excavació del sector 1, en el qual s'han eliminat els testimonis que s'havien deixat vora la porta d'accés al mur sud, i s'ha netejat el nivell de circulació. Amb això s'ha posat al descobert a tot el sector el paviment de calç, o la seva preparació de graveta, descobert en part en campanyes anteriors, que s'entrega als murs. En aquest sòl s'hi van tallar dos forats de poca fondària i diàmetre gran, un d'ells de forma ovalada (50 x 70 cm) i l'altre circular, situats en l'eix central nord-sud de l'estança, que hem interpretat com els encaixos dels postes que sostenien el teulat, que seria a doble vessant. En aquest mateix sòl, al costat sudest hi havia tallada una rasa en angle recte, estreta i poc fonda també, que sembla haver servit per a sustentar uns envans de fusta que compartimentarien l'espai, delimitant una petita cambra rectangular; dues llosetes posades verticalment a l'angle de la rasa haurien servit com a falques de sustentació dels envans. Finalment, i respecte a la porta que dona accés al sector, situada al mur meridional, cal dir que una vegada realitzats els treballs de neteja s'ha vist que contrariament al que s'havia suposat fins ara, no havia estat parcialment tapiada a la fase més moderna de l'edifici; el seu llindar, fet amb pedres petites, correspon al nivell de circulació del sòl de calç.

Al sector 11 s'ha excavat la banda meridional. L'estratigrafia allà on no havia estat alterada per l'enderroc de la muralla és igual a la que s'havia constatat fins ara. L'enderroc estava format per grans blocs de la cara interna de la muralla, ben tallats, a sota, i al damunt les pedres del farcit d'aquesta. En el costat sud del pati i per sota de l'enderroc hi ha un sòl, UE. 14224, en pendent vers el NE, que prop de la torre circular 3 es barrejava i en part cobria l'enllosat ENLL-184 que es trobava a l'entrada de la torre; la preparació d'aquest sòl es va fer amb aportacions de terres que formaven el pendent d'accés a la torre. Sembla haver estat el nivell de circulació més modern del pati. A sobre, vora el mur meridional s'hi varen trobar dos morters de pedra sorrenca.

Als sectors que conformen el bloc sudest de la zona 14 els treballs s'han centrat en cercar el darrer nivell de circulació conservat, UE. 14300, que és uniforme als sectors 22, 23, 24, 26 i que cobria parcialment alguns dels murs del sector 28, la construcció del qual és anterior a la dels sectors 25 i 26 i al sòl. Aquest sòl també es trobava a la banda est del sector 11 i és anterior al sòl 14224.

L'excavació del sector 23, que correspon a l'entrada sud de la zona 14, ha permès conèixer alguns aspectes arquitectònics de l'accés a la casa. La connexió del s. 23 amb el carrer z. 13 es feia a través d'una porta d'uns 5 m. d'amplada, que a cada costat es troba flanquejada per basaments de pedra sorrenca. El del costat nord és de forma semicircular i el del costat sud és rectangular. També s'han descobert tres murs que s'entreguen perpendicularment al mur nord de l'estança i que fan la funció de contraforts d'aquest; separats entre sí per distancies irregulars, tenen mides diferents. La seva aparició juntament amb l'arrencament d'escala que apareix al sector 26 confirmen que sobre el s. 23 almenys i probablement també sobre el 25, hi havia un pis superior. Sobre el nivell de circulació al s. 23 va aparèixerun molí rotatori d'uns 45 cm de diàmetre, situat a l'eix central del sector i en l'espai del sector 28, per sobre d'aquest mateix sòl es van trobar la meitat inferior d'una àmfora grecoitàlica i tota una àmfora púnica centromediterrània.

L'escala del sector 26, ESC-244, està formada per un basament quadrangular de petites pedres, que sostenia els graons, fets amb grans blocs de pedra, dels quals se n'han conservat dos però queda constancia que, com a mínim n'hi hauria hagut un tercer. El graó inferior està format per dos blocs de pedra, mentre que el superior és d'una sola peça, amb unes dimensions aproximades de 96 cm de llargada per 46 cm d'ample.

El sector 25 que té l'accés al costat oest, obert cap al s. 26, és una habitacio rectangular. S'hi han pogut identificar dos moments constructius. La porta en la fase més vella era més ampla, i sobre el nivell de circulació a banda i banda de la mateixa es varen recuperar dos gerrets bicònics bastant sencers; per

sobre del sòl hi havia altres restes ceràmiques i un mànec de ganivet d'os decorat. A la fase més moderna es va tapiar parcialment la porta pel brancal sud, per a facilitar la construcció de l'escala del sector 26.

L'excavació dels sectors de la casa 2

L'excavació d'aquestes dues campanyes ha aportat nous indicis de què aquesta banda septentrional de la zona 14 es va utilitzar al llarg del temps com a espai d'emmagatzematge i de manipulació i transformació d'aliments. S'ha continuat l'excavació del pati, el sector 13, a bona part del qual s'ha arribat al nivell de circulació de la fase vella; per sobre d'aquest s'han trobat dos fragments de molí rotatori i un pondus. En l'estrat de reompliment entre aquest sòl i el més modern han aparegut abundants restes d'àmfora ibèrica i púnica centromediterrània. En aquest sector també s'ha acabat l'excavació del forn FR-144, del qual s'ha posat al descobert el basament de pedres, que apareix per sota de la sola de ceràmica excavada en campanyes anteriors. Medeix uns 80 cm de llarg per uns 50 cm d'ample i està feta amb pedres irregulars de tamany no gaire gran.

El rebaixament dels nivells superficials del sector 9 ha posat de manifest que aquesta habitació, que en la fase més moderna es troba oberta al carrer 15 en tota la seva amplada, a la fase vella estava tancada per aquest costat. Al llarg de tot el mur oest del sector hi ha un banc de pedra. També s'ha excavat al sector 8, habitació que es troba situada al costat nord del s. 13, amb el qual es comunica mitjançant una porta que a la fase més moderna es trobava parcialment tapada pel forn FR-145. De moment només s'ha rebaixat parcialment un nivell de reompliment.

L'excavació dels sectors de la casa 3

Al sector 12, s'ha excavat una estructura existent al centre del mateix. És de planta quadrada (ES-132), i a l'interior hi ha un basament circular fet de pedres de mides mitjanes, unides amb terra. Es fonamenta sobre l'enllosat del pati, i per ara no s'ha pogut interpretar la seva funció. La intervenció ha consistit en netejar el costat sud per poder-la delimitar amb més claretat. S'ha retirat una capa de terra argilosa, flonja, de color marró fosc, barrejada amb grans carreus de pedra procedents de l'enderroc de l'estructura, tovots, carbons i arrebossat de parets. Aquesta terra cobria l'empedrat que en aquest punt està fet de grans lloses. A l'oest acaba amb una filada de pedres més petites i al sud no té un límit clar.

També s'ha continuat l'excavació del sector 4, que ha posat al descobert un paviment de terra trepitjada, i en el costat oest, un enderroc que cobria un mur que el dividia en dues habitacions de diferent tamany a la fase més vella, i que a la fase recent es va arrasar. El sector aparegut a l'oest del mur ha rebut el núm. 20. És de dimensions més reduïdes que el s. 4, i l'excavació ha arribat fins a un nivell de circulació, que coïncideix amb el que s'havia trobat al s. 4; en relació amb aquest sòl en el costat nordoest de l'habitació hi ha dues filades de pedres, que fan de graó d'accés al sector adjacent (s. 3). L'extrem est del mur nord del sector 20 no s'imbrica amb la cantonada nordoest del sector 4, fet que indica l'existència d'una obertura a la fase antiga en aquest sector, que comunicaria els s. 20 i 13, permetent d'aquesta manera la completa circulació interior dintre la zona 14 durant aquesta fase. En aquesta part de l'edifici també s'ha excavat el sector 21, petit espai quadrangular al qual s'accedeix des del s. 4; la porta entre els dos té també un llindar de pedres.

L'excavació dels sectors 15, 16 i 17 ha posat de manifest que formarien una mateixa unitat constructiva, oberta vers el pati s.12. Davant dels s. 15 i 16 es troba l'estructura ES-132. Al sector 16 s'ha excavat fins a la determinació en tota la seva superfície d'un nivell de circulació que apareix a la mateixa fondària que l'enllosat del sector 12; per sobre hi havia tres estrats, el superficial, un altre de terres marró fosc amb carbons i ceràmica i per sota un de poc gruix, en el que apareixien abundants fragments d'*opus signinum*, amb cendres, carbons i fragments ceràmics, que se superposava directament sobre aquest sol, que correspon a la fase més vella, mentre que el més modern hauria estat arrasat.

Al sector 15 sota els nivells superficials ha aparegut també l'estrat que conté fragments d'*opus signinum*. En aquesta estança les restes són de dos tipus, fragments plans de poc gruix, i altres més gruixut amb vores acabades en mitja canya. No és clar que aquests arrebossats, que apareixen disseminats en els tres sectors, haguéssin recobert els murs o els sols d'aquestes estances, i poden haver-hi estat abocats, atès que es troben en nivells de reompliment. Per sota d'aquest estrat n'hi havia un altre poc potent, amb terres de color vermell i marró amb molts carbons i cendres que cobria les parets de tovot d'un forn de dimensions bastant reduïdes, del qual només se'n conservaven uns 10 cm de paret. Es trobava assentat sobre un sòl que s'ha determinat en tota la superfície del sector, que apareix a la mateixa fondària que el sòl del sector 16. Sobre aquest nivell de circulació es va trobar àmfora i un bloc de pedra de forma rectangular que pot haver estat usat per a sostenir un poste de sustentació de la coberta de l'habitació, o pot haver estat utilitzat en relació al funcionament del forn.

Aquest forn és del mateix tipus que el que que s'havia trobat anteriorment al sector 12 (FR-126), a l'extrem nordest de l'estructura ES-132, sobre un sòl més modern. Són forns polimetal·lúrgics, utilitzats bàsicament per a produccions i reparacions d'eines metal·liques a petita escala. La troballa d'aquest forn ha permès comprovar com en les diverses fases d'habilitació d'aquesta part de la casa va conservar el seu ús com a taller metal·lúrgic.

El sector 17 es troba en curs d'excavació. Els treballs han permès, però, solucionar el problema de la situació de l'accés al seu interior, que es troba a l'angle nordoest, mentre que en el costat est apareix una estructura semicircular feta de pedra seca.

LA ZONA 15

La zona 15 del Puig de Sant Andreu és un carrer que, amb una orientació est-oest, permetia accedir a la torre 4 des d'una de les vies de circulació principals de l'*oppidum*, el carrer 13. Es troba entre les illes de cases 14 i 16. Durant les campanyes del 2001 s'han realitzat dues cales a diferents alçades de la zona. Una s'ha fet al seu extrem occidental, en el límit amb la torre 4, amb la finalitat de conèixer el sistema de connexió entre el carrer i la fortificació. L'altra cala s'ha obert entre el sector 9 de la zona 14 i el 3 de la zona 16. En aquest punt sembla que s'obre una porta forana de la zona 16, i per la banda sud el sondeig ha servit també per conèixer el mur de tancament del sector 9 a la fase més vella. L'interès d'aquests treballs motivarà una excavació en extensió de la zona 15 en properes intervencions.

LA ZONA 16

La zona 16 és una illa de cases coneguda només parcialment, ja que en època moderna va ésser afectada pels treballs d'aterrassament de la muntanya fets amb finalitat d'adaptar-la al conreu. Els sectors 4, 3, 6 i 2, es troben sota el límit entre dues d'aquestes terrasses, de les quals la més elevada, seguint el pendent del turó, era la del costat sud. Per això els sectors meridionals de la zona 16, els 8, 1, 3 i 4 es troben relativament ben conservats, mentre que en els situats més al nord els nivells més moderns estan molt arrasats. El mur que tanca aquests sectors pel sud i els separa del carrer z. 15 s'ha conservat en una alçada considerable, mentre que els altres es troben progressivament més arrasats cap al nord. En el sector 2, que ja havia estat excavat en campanyes anteriors, existeix una canalització de pedra que fa angle i que es troba escapçada per ambdós extrems, per causa segurament de l'arrasament generalitzat de la zona. Cronològicament, els nivells excavats a la zona 16 corresponen a les darreres fases de vida de l'*oppidum*, a la segona meitat del s. III-inicis del s. II aC, a excepció del nivell més fondo excavat al sector 6.

En aquestes campanyes s'ha excavat el costat est del sector 3 (del qual en coneixiem la meitat oest), i el sector 4. Els treballs han posat al descobert el mur que els separava que té una porta amb llindar de pedra a tocar el mur de tancament amb el carrer 15. Sobre el llindar s'hi ha trobat les meitats inferiors de dos molins rotatoris posats drets i recolzats en el mur. A ambdues habitacions s'han delimitat bé els sòls, que apareixen al mateix nivell. A la banda est del sector 3 s'ha recuperat molt poc material, contrariament al que va passar en l'excavació del 1999 al costat oest, en la qual es van trobar un grup d'àmfores recolzades a l'angle SO de l'habitació, i altres materials. Els sectors 3 i 4 semblen haver estat utilitzats com a magatzems.

Al sector 6 per sota del nivell de base de la canalització existent en el sector 2 (que probablement continuava cap a l'est i hauria estat arrasada), s'ha descobert un potent nivell d'argiles i granuls foscos de terra, amb abundants carbons, ceràmiques i amb petites restes metàl·liques. A la banda sud del sector s'ha delimitat una zona de combustió que té una clara relació amb treballs de manipulació de bronze. Tot i que no ha estat totalment excavada s'hi poden distingir nivells de cendres i alguns fragments de tovot, i s'hi ha identificat restes d'una paret de terra cremada amb fragments d'escoria de bronze adherits. Els materials ceràmics que apareixen en aquest nivell el daten en un moment antic del s. IV aC, i en aquesta part de l'edifici no es documenten nivells corresponents a la resta del s. IV aC ni als inicis del s. III aC.

Al sector 8 el més destacable ha estat el descobriment del parament interior de la muralla que el delimita pel costat oest, i també l'aparició de les restes d'un basament de pedra d'un forn, associats a evidències de combustió. A la banda nord del sector hi ha un sondeig excavat en els anys setanta, en el qual es va excavar fins a l'aparició d'un nivell d'ocupació de finals del s. V aC.

Finalment, pel que respecta a l'excavació dels sectors 5 i 7, que constitueixen la banda septentrional conservada d'aquesta illa de cases, l'excavació es troba en una fase inicial. Tot i que es troben molt afectats pels treballs agrícoles i les pedres dels murs presenten profundes marques de les arades, cal dir que a ambdós s'hi han descobert restes de nivells de circulació. Així en el sector 7 s'ha descobert un sòl, en una part del qual hi havia una pavimentació de forma quadrangular feta amb ceràmica posada plana i tovot, molt ben delimitada vora el mur est del sector, però sense arribar-hi, i al seu costat hi havia un forat de pal. També al sector 5 s'han trobat les restes d'un sol, associat en aquest cas a una petita llar amb sola de ceràmica, feta amb un únic vas de comuna ibèrica, a sobre i a sota de la qual hi havia nivells de terra cremada. En aquest sector hi han aparegut diversos murs de diferent orientació N-S i E-O. Caldrà continuar els treballs per a conèixer la seva relació i cronologia.

LA ZONA 40

L'any 2001 s'han efectuat dues petites intervencions a la zona 40, a la torre 4 (T-262), motivades pels treballs fets a les zones 15 i 16. El primer estrat que fou identificat dins la torre 4 estava format per una terra de color marró fosc, sorrenca i amb nombroses pedres de petit tamany. Davant la problable entrada a la torre hi aparegué un farcit de pedres petites i semblants en les seves mides, que podríen correspondre a un moment en què es va tapiar la porta d'accés a la mateixa, per a desplaçar-la una mica al sud. Finalment, ja dins la torre i en el seu extrem nord-oriental, s'ha excavat parcialment un nivell de terra flonja i sorrenca amb moltes pedres que semblen formar part del farcit interior. L'excavació de la zona 40 i del sector 8 de la zona 16 també ha posat al descobert un tram del parament interior de la muralla al nord de la torre 4.

LA ZONA 30

La intervenció en aquesta zona, excavada per M. Oliva, s'ha fet amb l'objectiu de datar el mur exterior (M-189) de la defensa avançada de la porta 1 de l'*oppidum* (*proteichisma*). L'any 2001 s'ha excavat als sectors 8 i 6. Al s.8, el primer estrat excavat es trobava molt arrasat a conseqüència de les nombroses arrels d'arbres extrets abans de l'inici dels treballs. Per sota hi va aparèixer un estrat d'argiles grogues i pedres, també molt malmès per les arrels. D'aquest nivell es va recuperar molt poc material. Al sector 6, pel contrari, s'ha pogut excavar un estrat intacte, la U.E. 30014 situada en una cantonada del mur M-189. Era un nivell format per una terra compacta de color marró-rogenc amb nombroses cendres i restes de ceràmica de producció indígena, algunes amb decoració de pintura blanca. Els treballs es troben en curs.

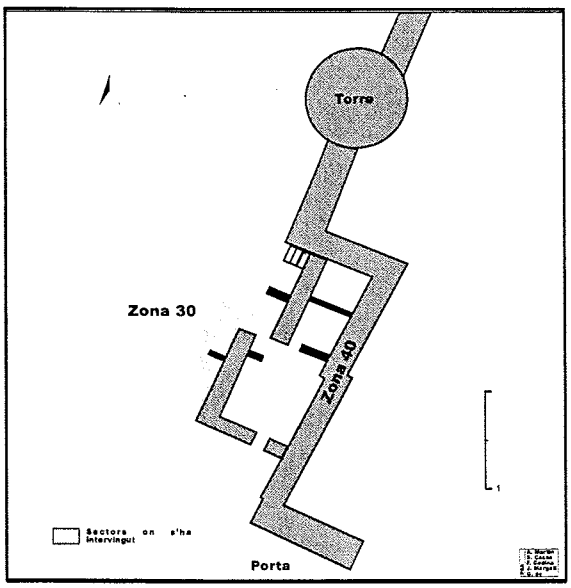

LA ZONA 19

Està formada per tres sectors situats a la terrassa del turó que es troba adossada al parament intern de l'ampliació del recinte amurallat, en el tram entre les portes 2 i 5. La intervenció realitzada l'any 2000 al sector 2 ha estat motivada per la troballa d'un bloc de pedra amb una inscripció ibèrica, reutilitzat com a material constructiu. Aquesta peça va ésser descoberta en dibuixar el mur M-3 que delimita el sector per la banda nord, i l'excavació s'ha fet per a intentar poder oferir una datació fiable del mur, objectiu que no s'ha assolit.

Anteriorment a aquesta intervenció els nivells més superficials, ja havien estat retirats. El primer estrat excavat és una capa de terra grisosa, la UE. 19009, amb intrusions de carbons i de textura sorrenca. Al sud s'adossava al mur meridional del sector, a l'oest estava dipositat directament sobre la roca mare i a l'est cobria un potent farcit de terra argilosa de color groc, amb nombroses restes de tovots i carbons, la UE. 19010. Aquest farcit pel costat oest es lliurava també a la roca mare i pel sud al mur meridional, M-4, mentre que a la banda est no tenia un límit clar, atès que s'hi ha format un talús que connecta aquest sector amb una terrassa més baixa. Pel costat nord-est estava cobert en part per un nivell de terra d'estructura molt flonja i textura argilosa, amb gran quantitat de pedres de petit i mitjà tamany, UE. 19011, que farcia un retall (UE. 19012) fet a la UE. 19010. Aquest retall és de planta rectangular, de fondària considerable, i resta pendent de finalitzar la seva excavació. Aparentment passa per sota del M-3, i continuaria cap al veí s. 1. Les tres UE excavades tenen datacions que es sitúen entre finals del s. V aC la primera meitat del s. IV aC.

BIBLIOGRAFIA

MARTÍN, A. 2000, L'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Aportació de les intervencions arqueològiques recents al coneixement dels sistemes defensius i de l'urbanisme, *Actes del XXIIè Col·loqui de l'Associació Francesa d'Estudi de l'Edat del Ferro*, Girona, maig del 1998, Sèrie Monogràfica del MAC-Girona, 19, 107-121.

MARTÍN, A., CARAVACA, J. 1998, Excavacions a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà), *Quartes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 20 i 21 de novembre de 1998, 50-63.

MARTÍN, A., CARAVACA, J., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., DE PRADO, G. 2000, Excavacions a l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà). Campanyes de 1998 i 1999, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 12 i 13 de maig de 2000, 68-73.

MARTÍN, A., PLANA, CARAVACA, J. 2000, Les activitats artesanals als poblats d'Ullastret (Baix Empordà, Girona), i en el seu territori, a Ibers. Agricultors, artesans i comerciants, II Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, València 24 al 27 de novembre de 1999, *Saguntum*, Extra-3, València, 249-256.

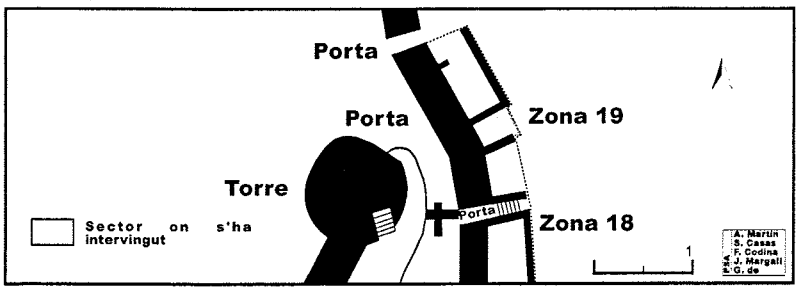

PUIG DE SANT ANDREU (ULLASTRET, GIRONA). ZONA UNIVERSIDAD DE BARCELONA (ZONA 9). INTERVENCIONES 2000-2001

Francisco GRACIA ALONSO[1] David GARCIA RUBERT Gemma IBARS PÉREZ

PLANTEAMIENTO DE LA INTERVENCIÓN

Las intervenciones realizadas por el departamento de Prehistoria, Historia Antigua y Arqueología de la Universidad de Barcelona en la *zona 9* del poblado ibérico del Puig de Sant Andreu-Ullastret dentro del convenio de colaboración entre ésta institución y el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret durante las campañas correspondientes a los años 2000 y 2001 tuvieron un doble objetivo: finalizar el estudio del área oeste de la antigua *zona/sector Universidad de Barcelona* fijada en las intervenciones 1997-1999 (*vide* Gracia, García, Munilla 2000) y comprobar la secuencia estratigráfica de las catas de profundidad excavadas los años 1965-1968 por el profesor Maluquer de Motes sitas al norte de la zona 9. El principal objetivo de esta revisión se centraba en la determinación de la potencia de ocupación del área bajo los niveles correspondientes al siglo V aC, definidos como la primera gran remodelación urbanística del sector, y en la datación de la construcción de la primera fase del perímetro murario del yacimiento, cifrada, hasta la fecha, de forma genérica en el siglo VI aC. Los resultados obtenidos de la revisión estratigráfica citada podrán comprobarse en campañas sucesivas a partir del reestudio de los materiales procedentes de las intervenciones del Dr. Miquel Oliva en el área de los *Cortes Centrales*, y mediante la intervención en la cata de profundidad lindante con el ángulo SE de la *zona 9* cuya excavación acometió el S.T.I.A. de Girona a mediados de la década de 1980.

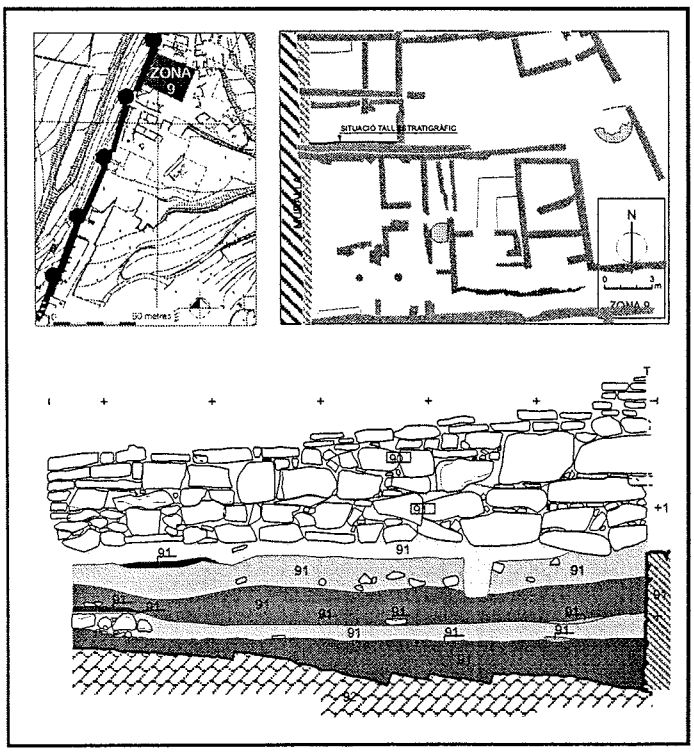

fig. 1.

[1] Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona.
E-mail: fgracia@trivium.gh.ub.es.

EL CORTE ESTRATIGRÁFICO

El sector analizado corresponde a un testigo de 20 cm. de anchura conservado junto a la pared sur de la cata *Maluquer 1* con la finalidad de servir de soporte al muro perimetral norte (UC/UE 1) de la estancia este del área zona 9, antigua sala principal de la vivienda multicompartimentada descrita por Maluquer de Motes sobre la base de las intervenciones de 1965-1968 y 1984, y al también muro perimetral norte de la remodelación del mismo espacio constructivo correspondiente a la ocupación del siglo III aC. En función de lo restringido de la superficie objeto de la intervención, no pueden aportarse porcentajes globales del material documentado, puesto que, al no constituir la totalidad del material procedente de una cata teórica, ni ser tampoco el material global de un recinto constructivo, los resultados no son representativos. Cabe añadir que las intervenciones de la década de 1960 eliminaron totalmente los niveles de ocupación correspondientes a cronologías cifrables a partir de mediados del siglo IV aC y posteriores, por lo que la documentación analizada se circunscribe a los niveles fijados entre la primera mitad del siglo IV aC y el inicio de la ocupación en la *zona 9*, siendo por consiguiente útiles tan sólo como indicadores para fijar los extremos cronológicos de las fases anteriores al barrio de viviendas seriadas de planta rectangular correspondientes a cronologías c.400 aC de la *zona 9*.

UE 9136

Correspondiente al nivel de colmatación de la última fase de ocupación conservada de la cata *Maluquer 1* definida perimetralmente por UC43, UC44, UC3 y UC1 (segunda fase del perímetro murario). Los materiales más significativos consisten en producciones áticas de barniz negro correspondientes a *skyphos tipo A/Attic type* (fig. 2,1) *kylix stemless, large, inset lip* o *Castulo cup* (fig. 2.2), *kylix stemless, large, delicate class later versions* (fig. 2, 3) de la clasificación Sparkes-Talcott del Agora de Atenas, y figuras rojas perteneciente a un fragmento de la pared del cuenco de una kylix tipo *stemless delicate class* de difícil identificación por lo que respecta al taller/pintor, pero que en función del motivo de greca de mala calidad que define el fondo interior de la pieza puede relacionarse con las producciones tardías cifrables en la transición de los siglos V al IV aC, por ejemplo los vasos procedentes de los talleres del *Pintor de Viena 155* y del *Pintor de Iena*. La cronología de los tipos formales indicados es muy uniforme por lo que respecta al final del arco cronológico de producción, razón por la que puede cifrarse la formación del conjunto en el primer cuarto del siglo IV aC, especialmente por la asociación de los *skyphos tipo A* y las *kylix Cástulo cup*. Los otros materiales significativos corresponden a bordes de ánfora ibérica asimilables a diversas variantes del tipo de boca plana (fig. 2,6,7,8). Otros materiales informes corresponden a producciones de ánfora púnico ebusitana, púnica del Mediterráneo central y masaliota.

UE 9145

Correspondiente al nivel de cenizas asociado a la estructura de combustión UE 9161. Fragmento inclasificable de cerámica ática del estilo de figuras rojas (fig. 2, 9). Entre los otros tipos de materiales asociados destacan fragmentos informes de ánfora ibérica de boca plana identificable como perteneciente a talleres de la costa levantina.

UE 9147

Estructura de combustión. Fragmento inclasificable de cerámica ática del estilo de figuras rojas (fig. 2, 11) asociado a un borde de cerámica a mano de labio recto correspondiente a una urna de *perfil en S* de cuerpo alargado y cuello recto ligeramente exvasado similar a la *forma 15* de Pons (*CNT-EMP U2d*) (fig. 2, 10).

UE 9160

Corresponde al nivel de pavimento asociado a la base de UC 50 y que transcurre por debajo de la misma para configurar la zona norte del nivel de ocupación excavado en el ángulo NO de la *zona 9*. Los materiales de importación más significativos consisten en dos fragmentos de kylix del estilo de figuras rojas del tipo *stemless delicate class* (fig 2, 13, 14) atribuibles, por la decoración floral de la parte exterior de la pared del cuenco al *Pintor de Marlay* datado c. 430-425 aC. Debe recordarse que otras piezas de este mismo pintor fueron identificadas en el mismo sector durante las intervenciones de 1965-1968, correspondientes probablemente al mismo conjunto de vasos, dado que UE 9160 corresponde al nivel de pavimento situado por debajo de la UE 9146/UC que delimita la separación teórica, no real,

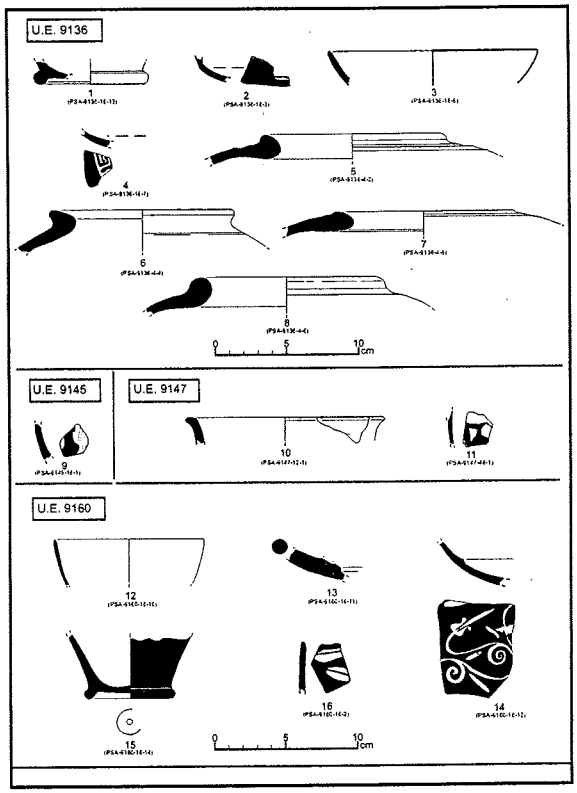

fig. 2.

entre las zonas de excavación mencionadas. La base y el fragmento de borde de skyphos de barniz negro *tipo A/Attic type* (fig. 2, 12,15) se ajusta también a la cronología indicada dado que las primeras series de fabricación del tipo formal indicado se cifran c. 450 aC. Por último, el fragmento de borde de skyphos (fig. 2, 16) con decoración floral de hojas de hiedra próximo al *tipo II de Richter/tipo A de Boardam*, encaja también en su cronología inicial en la segunda mitad del siglo V aC, por lo que el nivel de pavimento correspondiente a UE 9160 se puede fijar, en función de la kylix del *Pintor de Marlay* c. 425 aC.

UE 9161

Estructura de combustión asociada al nivel de pavimento UE 9160 y correspondiente, por tanto, al empleo del sector asociado a la muralla antigua de la *zona 9*. Los materiales más representativos consisten en dos fragmentos de cerámica ática: un borde de skyphos de barniz negro o figuras rojas del *tipo A/Attic type*, (fig. 3, 17) y un fragmento de pared de skyphos inclasificable con decoración perteneciente al estilo de figuras rojas (fig. 3, 18). Sobre la base de los materiales, pero especialmente por la asociación estratigráfica, la UE 9161 debe datarse en la segunda mitad avanzada del siglo V aC.

UE 9163

Potente nivel de colmatación de los niveles de ocupación inferiores, constituye también la preparación acondicionamiento sobre la que se apoya la base de las estructuras de combustión citadas anteriormente. Los materiales más representativos consisten en un borde de skyphos del estilo de figuras rojas decorado con motivos de hojas de hiedra en la franja de registro superior (fig. 3, 19), y un fragmento de pie bajo perteneciente a una kylix del tipo *stemless, large, delicate class, concave rim*, o bien a un *cup-skyphos heavy-wall* de la clasificación del Agora de Atenas, siendo ambas formas muy comunes en el yacimiento y, especialmente en los conjuntos exhumados en la *zona 9*. En ambos casos, el inicio del arco cronológico de éstas producciones se sitúa en la transición del tercer al último cuarto del siglo V aC siendo como ya se ha indicado compatible con la cronología atribuible al skyphos. La UE 1963 ha proporcionado también un borde de copa o cuenco de cerámica a mano (fig. 3, 23) asimilable a la *forma 4* de la clasificación Riera equivalente a la *forma 2* de la clasificación Pons (1984), o *CNT-EMP C4c* del Dicocer. Al igual que sucede con las formas de producciones a mano del período de la Edad del Hierro en el nordeste peninsular no dispone de cronología *per se*, siendo datada por asociación con materiales de importación. El ánfora ibérica está representada en la UE 9163 por dos fragmentos de borde (fig. 3, 21, 22), asimilables a las formas 1.2.1. y 1.2.2. de la tipología de C.Mata, ambas con una cronología muy amplia que abarcan los siglos V y IV aC, por lo que la fecha de referencia se remite a la cronología del material ático.

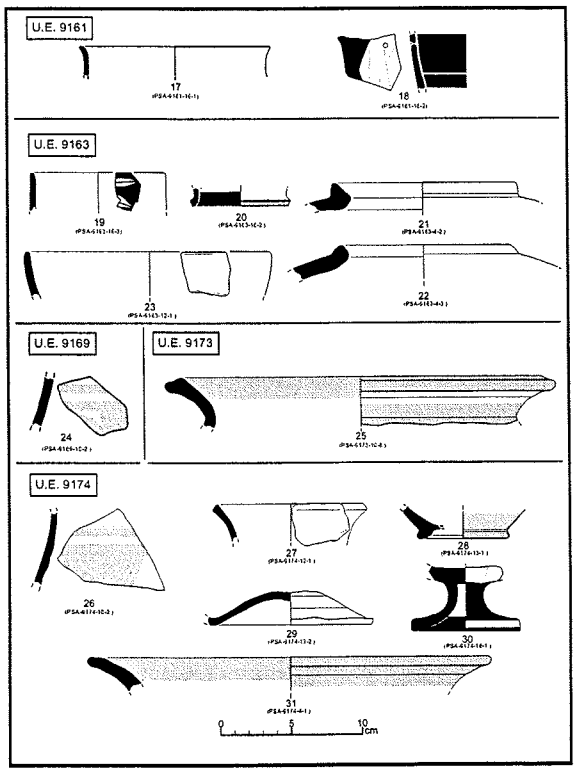

fig. 3.

UE 9169

Nivel de relleno correspondiente a la acumulación del nivel superior. El único material reseñable de ésta UE corresponde a un fragmento de cerámica ibérica pintada que presenta una combinación de motivos basada en la asociación de líneas horizontales y series de semicírculos concéntricos. Otro material destacable son diversos fragmentos informes de ánfora masaliota.

UE 9173

Preparación de una estructura de combustión. El material más característico es un fragmento de borde zoomorfo correspondiente al grupo de las producciones ibéricas pintadas (fig. 3, 25). Siendo un tipo de borde muy común puede pertenecer tanto a un gran contenedor de base umbilicada como los incluidos en el *tipo F1a* de Aranegui (Dicocer *1221*), aunque éstas piezas no suelen caracterizarse por presentar decoración pintada en la parte interior del borde, o a jarras/urnas de base umbilicada y menor tamaño próximas a los tipos formales Dicocer *2221c; 2221 a; 2222b*; y *2222c*, variantes formales que cuentan, en su totalidad, con un espectro cronológico amplio que abarca la práctica totalidad de las fases ibéricas, pero que, en función de la cronología establecida para las unidades estratigráficas anteriores y posteriores puede cifrase entre mediados y la segunda mitad del siglo V aC.

UE 9174

Nivel correspondiente a una preparación de pavimento. El fragmento cerámico más significativo de ésta UE es un pie alto de kylix ático del estilo de figuras rojas (fig. 3, 30), perteneciente probablemente a una pieza de los *tipos B* de Beazley y Bloesch, similar al pie de las kylix del tipo *vicup* de Sparkes-Talcott para los materiales de barniz negro contemporáneos. La vigencia de éste tipo de kylix se cifra en el siglo V aC, aunque la comparación estratigráfica con otras series del propio yacimiento permite apuntar una cronología no posterior a principios del segundo cuarto del siglo V aC (c. 475 aC). Otros materiales destacados de la presente UE son un fragmento de cerámica ibérica pintada con motivos de semicírculos concéntricos asociados a series de bandas y líneas horizontales (fig. 3, 26), una base umbilicada de cerámica ibérica a torno (fig. 3, 29) correspondiente a una urna/jarra lo mismo que un fragmento de borde exvasado, no zoomorfo (fig. 3, 31) correspondiente a una urna de perfil caliciforme a la que también podría corresponder la base umbilicada anterior, dado que la cronología más avanzada asignada a esta forma se cifra en la transición entre los siglos VI al V aC, la fecha definida a partir del pie alto de kylix ática se ajusta a lo indicado. El segundo fragmento de base de cerámica ibérica a torno (fig. 3, 28) no permite por sus dimensiones una elevada precisión, aún cuando la base anular se ajusta a diversas variantes de urnas de perfil en S y caliciformes de amplio espectro cronológico. Merece también una especial mención el borde exvasado de cerámica a mano de labio biselado exterior (fig. 3, 27) correspondiente probablemente a una urna o contenedor de pequeño tamaño de cuerpo globular o bitroncocónico, variante formal que se adapta a un amplio número de referencias tipológicas, sin datación precisa, aún cuando algunas de las posibles adscripciones formales se sitúan en el Ibérico Antiguo, cronología que redundaría en lo ya indicado. Otros materiales significativos son diversos fragmentos informes de ánfora y cerámica común masaliota.

UE 9176

Nivel de abandono con muestras de incendio y derrumbe de bloques pétreos. La variedad tipológica y formal de los materiales de la UE 9176 convierten a ésta en una de las más interesantes para determinar la cronología de los niveles inferiores de la columna estratigráfica estudiada. Debe destacarse la asociación entre un posible fragmento de borde de un kantharos o copa (fig. 4, 45) próximo al *tipo 5* de la seriación Rasmussen de las producciones de bucchero nero etrusco, datable alrededor de mediados del siglo VI aC con un plato de cerámica gris ibérica antigua (fig. 3, 44), configurando una cronología de fines del siglo VI aC. En este nivel se documenta asimismo una elevada presencia de material cerámico a mano, destacando una base recta de urna (fig. 3, 37); un borde de urna de perfil en S de cuello corto y labio redondeado (fig. 3, 46),

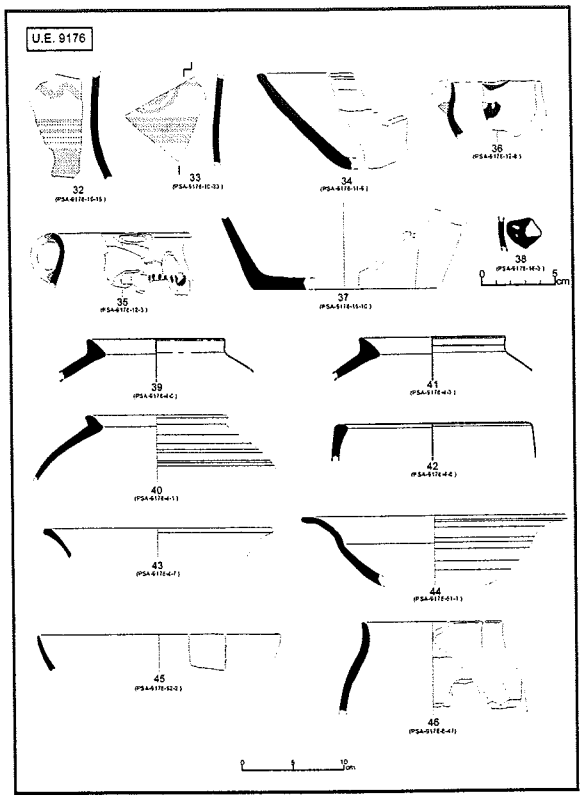

fig. 4.

próxima a la *forma 13b1* de Pons; un borde de urna/jarra de pequeño tamaño del *tipo 15* de Pons (Dicocer *CNT-EMP U3b*) (fig. 3, 35) con borde exvasado, asa de cinta y decoración de impresiones; y un borde de urna/taza con asa de cinta y decoración de impresiones digitales. Cronológicamente, los materiales no torneados no pueden datarse por sí mismos, aunque corresponden a las formas más antiguas de la serie de producciones a mano de la cerámica indiketa. Las producciones a torno ibéricas cuentan con dos bordes de ánfora del tipo Mata 1.2.2. derivada de prototipos fenicios del área del Círculo del Estrecho (fig. 3, 39, 41), a los que se suman dos bordes de contenedores (fig. 3, 42, 43) y dos fragmentos de cerámica ibérica pintada (fig. 3, 32, 33). Otros materiales significativos son diversos fragmentos informes de ánfora masaliota.

UE 9189

Primer nivel de pavimento de la secuencia estratigráfica. El material más característico del último nivel son dos copas jonias de *tipo B2* (fig. 5, 48, 49) y un fragmento de borde zoomorfo correspondiente a un contendor ibérico (fig. 5, 47), asociados a fragmentos informes de ánfora púnico-ebusitana de tipo indeterminado para definir una cronología de mediados del siglo VI aC.

CONCLUSIONES

La fragmentaria información descrita no permite establecer conclusiones definitivas respecto a la periodización de las fases de ocupación en el área correspondiente a la cata de profundidad *Maluquer 1*, siendo preciso contrastar la documentación obtenida con nuevos sondeos y la revisión de materiales pertenecientes a anteriores intervenciones. No obstante, pueden establecerse las siguientes premisas:

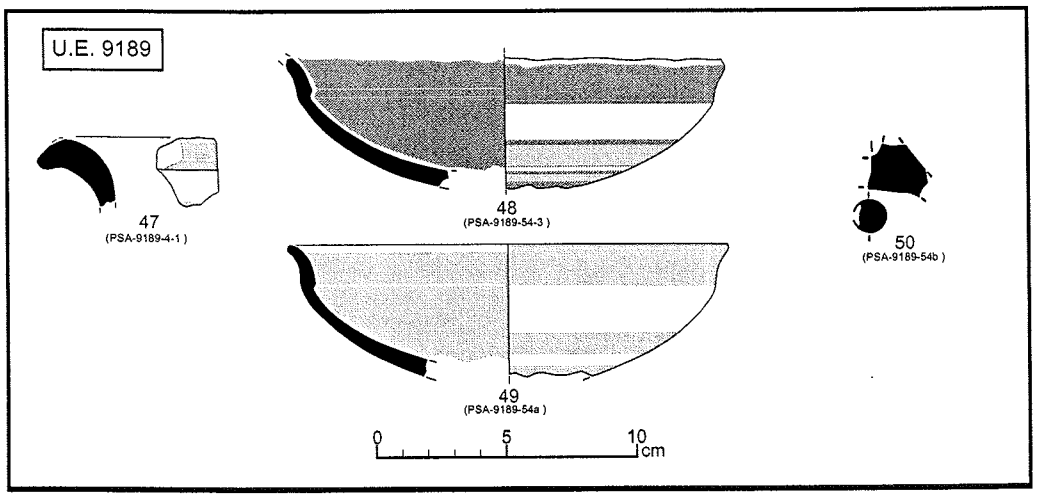

fig. 5.

- El primer nivel de ocupación asociado al perímetro antiguo del sistema murario del Puig de Sant Andreu se data, en el área correspondiente a la *zona 9* a mediados del siglo VI aC, en función de los materiales de importación. Ésta afirmación no condiciona que en otros sectores del Puig no puedan encontrarse o perfilarse cronologías más ajustadas para la construcción de la primera fase del trazado de la *Muralla Frigoleta.*

- La destrucción de las estructuras correspondientes a la fase establecida a mediados del siglo VI aC, de la que se desconoce el trazado de las unidades de habitación, se realizó mediante una destrucción violenta causada por un incendio que impidió la recuperación de materiales significativos.

- El siglo V aC, y especialmente la fase comprendida entre mediados del mismo e inicios del siglo IV aC, se caracteriza por presentar una remodelación generalizada del área ocupada por la *zona 9* y sectores anexos, mostrando un mínimo de dos reconstrucciones o reestructuraciones asociadas al mismo número de niveles de pavimento. Caracterizada por materiales áticos correspondientes a series de barniz negro y figuras rojas, esta fase mostrará una variación significativa en el trazado de las estructuras en la transición al siglo IV aC en función de la documentación obtenida durante las campañas 1997-2001 en la *zona 9.* La comparación de la potencia de los niveles citados con la documentación aportada por la fase *IIIa* (450-380 aC) muestra hasta qué punto la fase de mayor desarrollo de las estructuras de poblamiento en la zona próxima al hinterland ampuritano alcanza su mayor nivel a partir de mediados del siglo V aC.

BIBLIOGRAFIA

CABRERA, P., SANTOS, M. 2000, *Ceràmiques jònies d'època arcaica: centres de producció i comercialització al Mediterrani Occidenta*, Monografies Emporitanes,11, Barcelona, 366 p.

GRACIA, F., GARCÍA, D., MUNILLA, G. 2000, Puig de Sant Andreu (Ullastret, Girona). Zona Universidad de Barcelona. Intervenciones 1997-1999, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, 60-67.

MALUQUER DE MOTES, J., PICAZO, M., MARTÍN, A. 1984, *Corpus Vasorum Antiquorum. Espagne. Musée Monographique d'Ullastret*,1, Barcelona.

MARTIN, A., BUXÓ, R., LÓPEZ, J.B., MATARÓ, M. 1999, *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Monografies d'Ullastret,1, Girona.

PICAZO, M. 1977, *La cerámica ática de Ullastret.* Instituto de Arqueología y Prehistoria, Barcelona.

SPARKES, B.A., TALCOTT, L. 1970, *Black and Plain Pottery of the 6th,5th and 4th centuries B.C*, The Athenian Agora, XII, Princenton.

L'ESTUDI DEL TERRITORI D'ULLASTRET : METODOLOGIA I RESULTATS DE LES CAMPANYES DE PROSPECCIO 2000-2001

Rosa PLANA i MALLART **Aurora MARTÍN i ORTEGA**

amb la col.laboració de **Gabriel DE PRADO i CORDERO** **Anna Maria PUIG i GRIESSENBERGER**

Els treballs de prospecció i estudi del territori que envolta l'*oppidum* d'Ullastret, començats l'any 1997, han renovat la problemàtica arqueològica referent a l'ocupació i al sistema d'organització de l'espai rural. Els resultats de les primeres campanyes, complementats per l'estudi de les troballes fetes per Miquel Oliva a les rodalies de les aglomeracions ibèriques del Puig de Sant Andreu i de l'Illa d'en Reixac, han permés restituïr i analitzar l'estructura i el caràcter d'un hàbitat *extra-muros* molt dens que documenta tant l'entitat d'aquest centre de poblament com la seva actuació en el territori circumdant (Plana, Martín 2000). La localització d'una zona artesanal (producció ceràmica i metal·lúrgica), de vestigis de pedreres i de restes d'hàbitat de caire rural ens informa sobre les modalitats d'ocupació, de producció i d'explotació, i en general sobre el sistema de funcionament d'aquest sector perifèric, el qual actua com a nexe d'unió entre l'hàbitat concentrat i l'àrea pròpiament rural (Martín, Plana, Caravaca 2000; Martín, Plana en premsa). Les campanyes posteriors han identificat un hàbitat rural que materialitza la colonització agrícola i que permet apreciar l'organització del territori fins a una distància de 3 / 4 km. de l'*oppidum* (Plana, Martín en premsa a, en premsa b). Els treballs realitzats durant les campanyes 2000 i 2001 s'han centrat en aquestes àrees més allunyades del poblat. Presentarem en primer lloc la metodologia general de treball, per abordar després la temàtica referent a les formes del poblament rural i, finalment, la utilització puntual de tècniques fines d'anàlisi en superfície de l'hàbitat antic.

LA PROSPECCIO COM A METODOLOGIA DE TREBALL

La prospecció sistemàtica aporta informacions noves sobre el poblament rural, ja que permet treballar a l'escala d'un territori de dimensions importants. L'excavació, per bé que molt més precisa, resta sempre limitada, per raons de temps i de finançament, a un nombre reduït de jaciments, no forçosament representatius de la totalitat de les formes d'implantació. En aquest sentit, la prospecció dona una visió molt més àmplia, possibilitant l'anàlisi de les diferents modalitats d'ocupació, de la densitat del poblament i de l'estructura agrària. Els jaciments, però, només són coneguts a partir de la imatge que presenten en superfície, és a dir que sols podrem copsar el reflex de la realitat de l'estructura enterrada. Per aquest motiu, els diferents mètodes de prospecció elaborats des dels anys 50 fins l'actualitat han intentat perfeccionar progressivament el sistema de reconeixement i de recollida de materials en superfície, amb l'objectiu de facilitar l'estudi del caràcter, l'extensió i la cronologia de l'assentament.

Dins del marc d'aquest projecte de prospecció sistemàtica del territori de la part central de l'Empordà ens hem interessat en la qüestió de la metodologia de treball. La descoberta de nous jaciments és important, però també ho és el fet de poder disposar de dades precises sobre les instal·lacions descobertes. Des de l'inici del projecte hem utilitzat un mètode de treball rigorós, basat en l'anàlisi de cadascuna de les parcel.les a partir d'un grup de prospectors repartits a intervals regulars (entre 3 i 5 m). Aquest sistema precis de reconeixement permet detectar tots els vestigis que resulten d'una freqüentació o d'una ocupació antiga.

La majoria dels terrenys examinats són camps de conreu, per bé que també s'han visitat alguns sectors enturonats amb matolls i arbrat. Tradicionalment la prospecció s'ha realitzat als camps llaurats, atès que el fet de remoure la terra altera el subsòl i fa remuntar a la superfície els vestigis d'una eventual ocupació antiga. Les condicions de treball normalment són excel·lents, així com la visibilitat dels elements presents en la superfície del camp. Ara bé, prospectar únicament els camps de labor significa deixar de banda tots els terrenys no agrícoles, els quals ocupen una extensió important del nostre territori d'estudi. Per tal de pal.liar aquest problema i poder tenir una visió global de l'ocupació del sòl durant l'Antiguitat, varem decidir, des de la primera campanya de prospecció l'any 1997, visitar la totalitat dels terrenys de l'entorn d'Ullastret. Els resultats en general han estat positius, ja que hem constatat que les zones d'erm ofereixen una visibilitat mitjana / bona que permet identificar fàcilment les restes ceràmiques antigues. Els sectors de bosc són, al contrari, de prospecció difícil, atès que la visibilitat és pràcticament nul·la. Aquest sistema de prospecció centrat en tots els tipus de terreny permet examinar almenys el 90% de les terres que configuren el territori objecte d'estudi. Els diferents jaciments descoberts seran però analitzats en funció del tipus de terreny en què s'han localitzat.

Els criteris principals que permeten identificar la presència d'un jaciment, és a dir un indret d'ocupació estable, són dos: una concentració clara de materials en una àrea determinada i una certa densitat de vestigis de cronologia homogènia. Quan aquests criteris són notoris, els treballs sobre el terreny es centren en la delimitació precisa del jaciment, que sera cartografiat sobre un mapa a escala 1:5000. En una segona etapa es procedeix a la recollida sistemàtica del material. La identificació d'un jaciment d'ocupació permanent no és sempre fàcil, ja que a vegades una certa dispersió del material o una densitat baixa o mitjana tendeixen a complicar la interpretació. Amb l'objectiu de valorar correctament aquestes diverses manifestacions en superfície dels vestigis antics hem establert una tipologia que inclou les diferents categories d'indicis descoberts:

- Punt d'ocupació estable, és a dir allà on no hi ha dubte que hi ha un hàbitat antic.

- Punt d'ocupació probable, allà on sembla haver-hi un jaciment antic però on es detecta una dispersió major i una densitat més baixa de material. Aquesta categoria podria correspondre, en certs casos, a instal.lacions modestes, les quals haurien deixat una impromta més diluïda en superfície.

- Indici d'ocupació, situació complexa que respon a la troballa d'un volum feble de material però amb tendència a la concentració en un sector precis. Aquestes particularitats podrien correspondre al que es denomina tradicionalment annexos agraris, ja sigui un hàbitat estacional, una cabana en relació a les activitats de producció i d'explotació, o un lloc obert de treball. Tot i que la identificació precisa serà sempre difícil a manca d'excavacions, la seva localització aporta una informació suplementària sobre els sistemes d'ocupació i de gestió de l'àrea rural.

- Material residual, producte de la dispersió de material al voltant d'un jaciment o bé troballes aïllades que, sense materialitzar cap tipus d'estructura rural, poden indicar els espais més freqüentats durant l'Antiguitat.

Aquestes categories permeten copsar la diversitat de les formes de l'ocupació rural. La realitat de l'ocupació del territori restituïda a partir dels treballs de prospecció no és mai completament exacta, per diferents motius. En primer lloc, cal tenir en compte el cas dels jaciments que han estat destruits progressivament, quedant actualment en superfície un petit nombre de vestigis. Així, un jaciment important pràcticament destruït serà, segons el nostre sistema de classificació, considerat solament com un indici d'ocupació. En segon lloc, el grau de destrucció pot alterar la visió que tenim en superfície, és a dir que, en certs casos, la presència d'un alt volum de fragments ceràmics documenta, més que la importància del jaciment, el fet que es troba en un estat avançat de destrucció. En darrer lloc, cal considerar sempre el pes dels processos postdeposicionals (al·luvionament, col·luvionament...) que poden amagar l'ocupació antiga.

Les verificacions dels resultats de la prospecció sistemàtica efectuades en altres zones, per exemple a França o a Itàlia, arran de la realització de treballs de gran envergadura (autopistes, polígons industrials...) han mostrat certament que una part de l'ocupació antiga no havia estat percebuda en superfície, però, i això és important, aquests treballs han mostrat també que almenys el 80%, i sovint el 90%, dels indicis reconeguts en prospecció corresponien veritablement a instal.lacions antigues. Aquests resultats confirmen, en consequència, la validesa dels treballs de prospecció, els quals permeten restituir una gran part de l'ocupació antiga real.

LES FORMES DEL POBLAMENT RURAL

Les campanyes de prospecció 2000 i 2001, portades a terme durant els mesos d'agost i setembre, s'han centrat en els municipis de Forallac, Serra de Daró i Ullastret. El nombre de jaciments descoberts és important. Presentarem a continuació la llista de les troballes a partir del sistema de classificació que hem definit anteriorment (Plana, Martín en premsa a).

Dins de la categoria "punt d'ocupació estable" poden diferenciar-se diversos models:

- Establiment rural de tipus llogaret: un petit nombre de jaciments rurals, ubicats preferentment en indrets de vessant i que en alguns casos fins i tot ocupen la part superior d'un turó, s'estenen sobre una gran extensió de terreny (entre mitja i una hectàrea). La prospecció ha permés detectar espais amb una presència més difusa de material a l'interior de la zona d'ocupació, situació que podria indicar l'existència de diferents estructures. Aquests establiments semblen correspondre a una mena d'hàbitat agrupat obert de dimensions modestes. Les proporcions entre ceràmica comuna (és a dir ceràmica de cuina, ceràmica de taula i recipients per a l'emmagatzematge domèstic) i àmfora són sempre molt semblants, factor que indica una certa equivalència entre la funció domèstica i l'activitat d'emmagatzematge; la ceràmica fina apareix sempre en molt poca quantitat. Han estat localitzats tres jaciments d'aquest tipus, ocupats essencialment en època ibèrica, en el turó de Garriga Grossa, en el vessant est del Puig Miralles i en el vessant sud del Puig de Celsà.

- Establiment rural aïllat de talla petita: es tracta de jaciments situats en general en el vessant baix dels turons, a tocar les terres més aptes pel conreu. Aquests establiments, en superfície, ocupen sovint una extensió entre 600 i 1000 m^2, dimensions que semblen correspondre a una unitat unifamiliar de caràcter agrícola. Quasibé tots els jaciments d'aquest tipus presenten unes proporcions força similars de ceràmica comuna (entorn el 60%), d'àmfora (entorn el 40%); la ceràmica fina presenta sempre percentatges molt baixos. D'aquest tipus han estat descoberts vuit jaciments durant les dues darreres campanyes, alguns datables durant els s. IV i III aC i altres ocupats durant els s. II-I aC, aquests darrers en certs casos perviuen fins a finals del s. I o s. II.

- Establiment rural aïllat de talla mitjana: aquest tipus de jaciment correspon a unitats rurals que ocupen en superfície una extensió entre 2000 i 5000 m². Sembla que la gran majoria són establiments rurals dispersos que tindrien una certa entitat, segurament granges de certa talla. En un cas es detecta una funció de caràcter artesanal (producció ceràmica) i d'emmagatzematge (gran nombre de fragments de *dolium*). En els termes de Forallac i d'Ullastret, han estat reconeguts tres jaciments d'aquest tipus, presentant tots tres una ocupació que comença durant els s. II-I aC i que es prolonga fins finals del s. I o fins el s. II.

- Gran establiment rural d'època romana: durant les dues darreres campanyes de prospecció han estat analitzats dos jaciments d'aquest tipus, coneguts ja d'antic. La vil·la de Canapost, excavada en part pel propietari del lloc, fou estudiada per J.Mª Nolla (1987). La prospecció de l'indret ha facilitat delimitar precisament la *pars urbana* i la *pars rustica*, que ocupen una superfície de 2 ha. El material recollit denota una gran riquesa, les tessel·les de mosaic són nombroses i hi ha un alt volum de ceràmica fina. El material data majoritàriament de l'Alt Imperi, encara que hi ha testimonis més febles d'una ocupació durant l'època republicana i, posteriorment, durant el Baix Imperi. L'observació de tots els marges i la visita dels horts situats dins del poble de Canapost ha permés localitzar restes de murs, fragments de paviments de calç i vestigis aïllats de morter i de *tegulae*. Aquests elements nous contribueixen a fixar els límits de la vil.la i a determinar la seva estructura interna. L'altre jaciment analitzat és el de Camp de la Creu (Serra de Daró), descobert per M. Oliva. Aquest jaciment presenta una cronologia que va des del s. III a.n.e. fins el s. II. La repartició dels materials en superfície permet copsar el creixement progressiu de l'establiment, fins a assolir 1,5 ha. durant l'Alt Imperi. Aquest establiment sembla correspondre a una granja important; no creiem que es tracti d'una vil.la, en el sentit clàssic utilitzat pels autors antics, pel fet de no apreciar-se una separació entre una *pars rustica* i una *pars urbana*.

Dins de la categoria "punt d'ocupació probable" situem tres jaciments que es caracteritzen per presentar una densitat baixa de material i una certa dispersió de les troballes. En algun cas, la visibilitat era bastant dolenta atès que el camp no estava treballat en el moment de prospectar, fet que obligarà a visitar de nou l'indret en les properes campanyes. Aquestes descobertes se situen a proximitat de jaciments de certa talla, la qual cosa porta a pensar que podria tractar-se d'estructures perifèriques de caràcter modest.

La categoria "indici d'ocupació" recull les troballes de feble entitat, amb un volum molt baix de material, concentrat en una àrea determinada. Com hem dit, podria tractar-se d'annexes agraris o d'estructures secundàries relacionades als treball d'explotació i de producció agràries. En els termes de Forallac i Ullastret, s'han identificat vint indrets d'aquestes característiques, datables principalment del s. III aC fins entorn del canvi d'era.

La categoria "material residual" comprén 26 indrets de troballes aïllades, les quals indiquen les àrees més freqüentades durant l'Antiguitat.

Els treballs de prospecció no s'han centrat únicament en la detecció de l'hàbitat antic, ja que es prenen també en consideració altres elements que poden haver estat en us durant l'antiguitat. És el cas de les pedreres i dels camins.

proximitat. A les bandes est i oest del turó de Les Miralles hem localitzat un cert nombre de pedreres, algunes de les quals van poder ser utilitzades per a la construcció dels poblats ibèrics d'Ullastret. Altres han estat descobertes a la part central del Puig de Serra (Serra de Daró) i a la banda sud-oest del terme d'Ullastret.

- Els trams de camins tallats a la roca o amb restes d'empedrat són també registrats, ja que molts d'ells poden representar una pervivència d'un itinerari antic. En alguns casos els camins continuen funcionant actualment, en d'altres es tracta de trams conservats al mig de la vegetació. La presència de roderes és freqüent. Durant aquestes dues darreres campanyes s'han inventariat 11 trams de camins.

L'APLICACIÓ DE TÈCNIQUES FINES DE RECONEIXEMENT EN SUPERFÍCIE DE L'HÀBITAT ANTIC

Els mètodes de prospecció han d'ésser dinàmics i integrar noves tècniques susceptibles d'aportar una imatge més precisa de l'ocupació antiga. Amb aquest objectiu, hem utilitzat en certs casos tècniques fines de prospecció:

- Molt puntualment hem utilitzat una variant ràpida del mètode "Rapatel" desenvolupat per J.-Y. Genty del Service Régional de l'Archéologie Languedoc-Roussillon. L'àrea ocupada per un establiment entic es divideix mitjançant una sèrie de línies separades de 10 m de distància. La prospecció de cada línea, feta per tres persones, permet abraçar una extensió aproximada de 4-5 m a banda i banda de la línia. Per a la recollida de material es canvia de bossa cada 10 m, a mida que es va avançant. Els resultats aconseguits proporcionen una visió bastant detallada de la imatge en superfície de l'hàbitat antic, podent-se diferenciar densitats, sectors de diferent cronologia i espais amb una funcionalitat precisa.

- En alguns casos hem procedit a la quadriculació de la superfície de terreny ocupada per un establiment antic. Aquest sistema, tot i ser proper a l'anterior, proporciona dades molt més precises sobre el jaciment, ja que es percep l'evolució de l'ocupació i se'n pot detectar l'estructura i el caràcter a partir del reconeixement de les diferents parts d'un assentament. Aquesta tècnica aporta sens dubte molta informació, però la quadriculació del terreny i la recollida de materials són molt laborioses. Durant les dues darreres campanyes s'han quadriculat dos jaciments de certa talla, d'època romana: Camp de

la Creu (Serra de Daró) i Camp de la Pedra (Ullastret). Presentarem com exemple els resultats aconseguits en aquest darrer establiment.

El jaciment anomenat Camp de la Pedra o Les Coromines (Ull-153) es localitza a la banda sud-oest del poble d'Ullastret, en el pla però a poca distància dels turons Puig d'en Ponç i Puig d'en Tries. Té una extensió propera als 2400 m² i presenta en superfície una forma trapezoïdal; el material és molt abundant. El jaciment sembla bastant destruït, fet que explica la presència de nombroses pedres que devien former part dels murs, de grans talls de paviment (d'*opus signinum* i de morter de calç) i d'una gran quantitat de *tegulae* i d'*imbrices*. La totalitat del jaciment ha estat quadriculat (quadres de 5 x 5 m) i s'ha procedit a la recollida exhaustiva del material present en cadascun dels quadres. L'objectiu és conèixer en superfície l'estructura, el caràcter per zones i la cronologia d'ocupació.

Els materials van dels s. II-I aC fins almenys el s. II, però en alguns sectors es detecta la presència de material pre-romà. El més nombrós en superfície és el corresponent a les darreres etapes d'ocupació (en aquest cas dels s. I i II), fet normal atès que els treballs agrícoles estan destruïnt els darrers estrats de la implantació. En relació a aquesta ocupació de l'Alt Imperi, la distribució dels materials i el seu caràcter ens permeten deduïr les funcionalitats de cadascun dels sectors evidenciats. Tot i que l'estudi encara no s'ha finalitzat podem avançar les següents zones:

- La troballa abundant d'escòries, de fragments ceràmics recremats i d'elements possibles de forn indiquen que aqui hi havia un centre productor de ceràmica. Dues àrees de l'establiment presenten una quantitat important d'aquest tipus de material: la part central i la part sud-est. Aquests espais devien concentrar les activitats artesanals. Un alt volum de material presenta pastes homogènies, fet que suggereix que aquests productes podrien haver estat produits localment. Això seria confirmat en certa mesura per la troballa de peces amb defectes de cocció. Es tracta dels productes típics de la majoria de forns de la Tarraconense d'aquest període : materials de construcció (*tegula* i *imbrex*), ceràmica comuna, àmfores (en particular del tipus Dressel 2/4), i *dolia*.

- Al nord-oest i al nord-est de l'àrea del forn s'ha localitzat un nombre molt elevat de fragments de *dolium* i de grans talls d'*opus signinum*, fet que porta a suposar que aquests dos espais podien correspondre a una àrea de magatzem. Aquests espais destinats a l'emmagatzematge de productes agrícoles es juxtaposarien al forn ceràmic.

- Es detecten dues àrees, situades a la banda sud-oest i al nord del forn, amb abundància de ceràmica de cuina a torn, ceràmica africana de cuina importada i imitacions locals, ceràmica comuna i, en menor mesura, ceràmica fina. Aquests sectors semblen correspondre a àrees d'habitació amb funcions domèstiques. Cal assenyalar que aquí s'han trobat alguns fragments de molins i de morters, i fragments d'estuc vermell.

Per tant, la quadriculació del jaciment permet estudiar en superfície l'estructura del jaciment en la seva darrera fase d'ocupació, l'Alt Imperi. L'establiment sembla organitzar-se al voltant d'un forn ceràmic, que ocuparia la part central. Al seu entorn hi hauria dos magatzems de *dolia* pavimentats amb *opus signinum* i espais d'habitació. Un establiment d'aquest tipus no respon al model de vil·la, ni per les seves dimensions ni per la seva estructura. Podria ser una granja de certa talla, que, a més de l'explotació agrícola, desenvolupava tasques artesanals. També podria ser un establiment especialitzat en la producció artesanal, potser en relació a la producció viticola d'aquesta part del territori. L'anàlisi per sectors, encara que en curs d'estudi, també ens permet comprendre les fases de vida del jaciment i situar l'espai ocupat durant cada fase.

Per acabar, esmentarem els treballs realitzats durant la campanya 2001 en el jaciment de Puig de Serra, situat al sud de la necròpolis ibèrica del mateix nom, i que ocupa una cota més baixa que aquesta (entre 17 i 18 m.). Aquest establiment es localitza a 1,2 km. de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu i a 800 m del jaciment de l'Illa d'en Reixac, prop del camí d'Empúries i no massa lluny de la pedrera de Puig de Serra, explotada al llarg de tota l'època ibèrica per a la construcció dels hàbitats d'Ullastret. Els treballs de prospecció han intentat determinar amb certa precisió l'extensió de l'establiment antic, que té una forma quadrangular de 1085 m² de superfície. Cal destacar la presència a la banda nord d'un cert nombre de pedres de tamany petit i mitjà que segurament són de murs parcialment destruits pels treballs agrícoles. S'han recollit 744 fragments ceràmics, datables des del s. V fins al s. II aC i potser una part del s. I aC.

Per a copsar el caràcter d'aquest establiment, el material s'ha agrupat per categories funcionals i s'han establert els percentages corresponents a cadascun dels diferents tipus ceràmics presents en superfície. El resultat es el següent: 2,4% ceràmica de cuina; 44,5% ceràmica comuna (38% ceràmica ibèrica, 5,1% ceràmica grisa i oxidada de la costa catalana, 1,4% ceràmica comuna d'importació <1 fr grisa d'Occident, 1fr massaliota, 9 fr púnico-ebusitana>); 1,2% ceràmica fina (àtica de vernís negre); 51,4% àmfora (18% ibèrica, 0,5% etrusca i massaliota, 6% púnica <percentatges molt semblants de púnico-ebusitanes i centro-mediterrànies>, 18,5% grecoitàlica <amb presència d'algun exemplard'itàlica>, 8,4% indeterminada); 0,5 altres (fusaïola, os, estuc pintat). Aquests percentatges indiquen una certa equivalència entre les funcions domèstica i d'emmagatzematge, factor que ens permet proposar que el jaciment podria ser un establiment rural de tipus granja. Tot i això, la proximitat de la pedrera del Puig de Serra i la troballa de clots d'extracció de pedra, de petit tamany, a la banda est del nostre jaciment suggereix que aquest també podia tenir alguna relació amb la pedrera.

Per tal de verificar la presència eventual d'estructures en el subsòl, l'equip de Dominique Rousset (Laboratoire d'Imagerie Géophysique de l'Université de Pau) ha realitzat tres tipus de prospecció geofísica:

magnètica, electrica i radar. Els resultats, encara en curs d'estudi, han permés detectar un cert nombre d'anomalies, algunes de les quals marquen alineaments, que correspondrien a les estructures enterrades.

Després de cinc campanyes de prospecció i d'un bon coneixement en superfície de l'hàbitat rural de les rodalies dels establiments ibèrics d'Ullastret, ens proposem excavar un jaciment rural. La situació del jaciment de Puig de Serra a proximitat de l'*oppidum*, la densitat del material present en superfície, les particularitats de l'ocupació i el llarg període de funcionament durant l'època ibèrica, expliquen la seva elecció per a començar els treballs d'excavació en l'àrea rural.

CONCLUSIÓ

Els resultats de les campanyes de prospecció 2000 i 2001 confirmen la importància del poblament rural existent a les rodalies dels hàbitats ibèrics d'Ullastret. La prospecció de superfície ha facilitat descobrir, analitzar i cartografiar tots els vestigis d'ocupació i de freqüentació, tant d'època ibèrica com romana, factor que ajuda a precisar els models de l'hàbitat rural, la densitat de l'ocupació, els terrenys privilegiats durant l'Antiguitat, les modalitats d'explotació i de gestió del territori, i això de manera diacrònica.

Les dades obtingudes per la prospecció s'adiuen amb els resultats dels estudis paleobotànics, que posen de manifest la importància de l'explotació agrícola, en particular cerealística, en el territori d'Ullastret. L'explotació agrícola intensiva va generar l'aparició progressiva d'unitats rurals. Tots els sectors examinats de l'entorn d'Ullastret han aportat indicis d'aquest tipus d'establiments, factor que posa en evidència l'envergadura de l'activitat antròpica i la densitat del poblament rural. Respecte a les formes d'aquest hàbitat rural, trobem essencialment dos models: un definit com a hàbitat aïllat, el qual correspondria al que actualment qualifiquem de granges o cases de pagès (de diferents talles), i un que qualifiquem d'hàbitat agrupat, composat en realitat per un petit nombre d'edificis juxtaposats. Aquests dos models d'hàbitat, reconeguts en campanyes anteriors, semblen confirmats per les descobertes recents. Aquest hàbitat dispers en el territori comença a aparèixer a partir del s. IV aC, intensificant-se en el segle següent, moment de veritable generalització de l'ocupació rural. Aquest fenòmen de colonització de l'àrea rural és paral.lel al gran desenvolupament dels assentaments d'Ullastret. Un cert nombre d'aquests establiments continuen funcionant fins a un moment indeterminat del s. II aC.

L'etapa de la romanització vé marcada per un augment de l'hàbitat rural de caràcter dispers, fet paral.lel a l'abandonament de l'*oppidum*. Els jaciments dels s. II i I aC, de talla petita, són nombrosos, assolint-se durant aquest període les cotes més altes d'ocupació rural. Un nombre molt petit d'aquests jaciments d'origen republicà experimenta un creixement espectacular a partir de l'època d'August i particularment durant el s. I, esdevenint els grans centres del poblament rural durant l'Alt Imperi. La consolidació d'aquests grans núclis és un fet paral·lel a l'abandonament progressiu dels assentaments petits que asseguraven fins a aquest moment l'explotació rural. Aquesta evidència documenta una transformació important de l'estructura agrària a partir del s. I i especialment durant el s. II.

Els testimonis d'ocupació baix-imperial són febles. Només la vil·la de Canapost sembla presentar una ocupació estable, bé que molt més reduïda que durant la fase de l'Alt Imperi. Entorn de l'església de Sant Martí de Llaneres també s'han recollit ceràmiques d'aquest període, però en nombre reduït i molt disperses. És simptomàtic que els vestigis d'aquest període es localitzin prop de les esglésies alt-medievals, factor que aporta certes indicacions per a comprendre l'evolució del poblament d'aquest sector del Baix Empordà.

BIBLIOGRAFIA

MARTÍN, A., PLANA, R., CARAVACA, J. 2000, Ullastret: Les activitats artesanals als poblats d'Ullastret (Baix Empordà, Girona), i en el seu territori, Ibers, *Agricultors, artesans i comerciants, III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum-PLAV*, Extra-3, València, 249-256.

MARTÍN, A., PLANA, R. en premsa, L'Empordà au début de l'Âge du Fer et l'époque ibérique: structure et organisation du territoire, *Hommages à Guy Barruol*, 2001.

NOLLA, J.Mª 1987, La vil.la romana de Mas de Dalt (Canapost), *Estudis sobre el Baix Empordà*, 6, 43-99.

PLANA, R., MARTÍN, A. 2000, L'*oppidum* d'Ullastret et son territoire: premiers résultats, *L'hàbitat protohistoric a Catalunya, Rossello i Llenguadoc occidental. Actualitat de l'Arqueologia de l'Edat del Ferro*, Actes XXII Col·loqui de l'AFEAF 1998, Girona, 123-133.

PLANA, R., MARTÍN, A. en premsa a, L'organització de l'espai rural entorn de l'oppidum d'Ullastret: formes i dinàmica del poblament, *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental durant l'edat del Ferro, Taula Rodona d'Ullastret*, 25 a 27 de maig de 2000, Monografies d'Ullastret, 2.

PLANA, R., MARTÍN, A. en premsa b, Le territoire ibérique: structure du peuplement et organisation territoriale, quelques exemples, *XXIVème Colloque de l'AFEAF*, Martigues 2000.

EL COMPLEX ARQUEOLÒGIC DE MAS CASTELLAR DE PONTÓS (ALT EMPORDÀ). CAMPANYES 2000 I 2001

Mònica BOUSO Maribel FUERTES Mª José FERNÁNDEZ Núria GAGO

Carlos GONZALO Antonio LÓPEZ Anna VARGAS Enriqueta PONS

Les campanyes arqueològiques 2000 i 2001 a Mas Castellar es van centrar en l'excavació del poblat fortificat i en l'ampliació oest de la casa complexa 2 de l'establiment rural. També es va intervenir en l'excavació d'algunes sitges de la zona 20 propera a l'establiment (fig. 1)

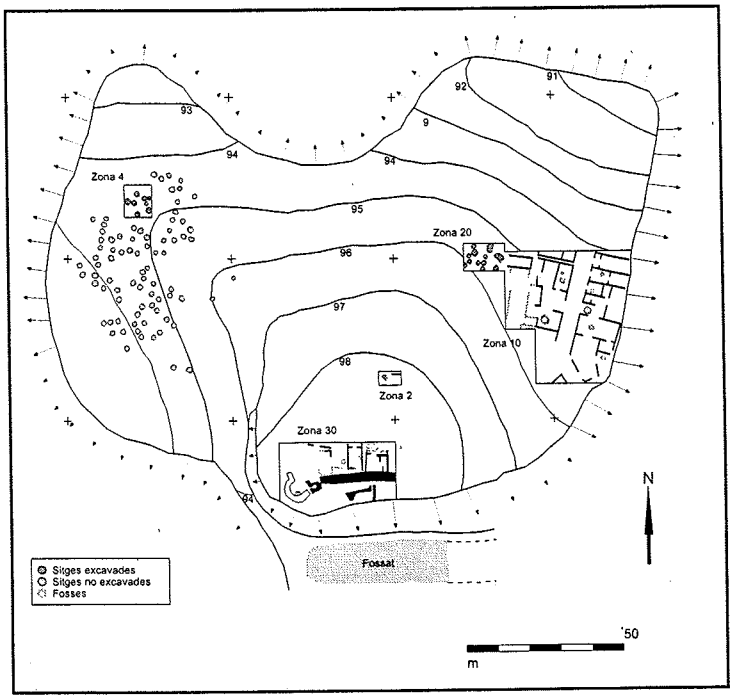

fig. 1. Situació de les zones i de les descobertes al Camp de Dalt.

EL POBLAT FORTIFICAT (La zona 30)

L'any 1998 es va ampliar vers al nord-est de la zona d'excavació del poblat. En l'esmentada excavació es va definir les dimensions d'una muralla espoliada ja d'antic, d'una amplada de 2,60 metres. A la campanya del 2000 s'excavà el reompliment de la muralla format per un sediment detrític de terres sorrenques barrejades amb pedres i còdols amb algunes intrusions arqueològiques. En les zones més baixes del reompliment aparegueren alguns trams de la muralla (fig 1). A la cara interna d'aquesta muralla s'adossen en un moment concret uns murs que formen els límits de quatre espais ben definits i que foren interpretats de bon principi com unitats habitacionals. Les campanyes del 2000 i del 2001 es van destinar a l'excavació d'aquesta zona de l'hàbitat i de la defensa i, a més a més, a poder entendre el per què del desmantellament i destrucció de l'hàbitat. Les excavacions varen definir quatre fases estratigràfiques en aquesta zona:

- La fase 3A. Nivells superficials sincrònics a les activitats del mas actual.

- La fase 3B. Ús de l'espai després de l'abandonament de l'hàbitat.

- La fase 3C. Moment del desmantellament de la muralla i remodelacions de la zona dels habitacles (fig. 2a)

- La fase 3D. Els primers nivells documentats d'ocupació de les unitats habitacionals. Moment en que les cases es troben adossades a la muralla (fig. 2b).

La fase 3B

És una ocupació puntual de la zona. De moment només s'han documentat fosses i sitges que retallen les estructures del poblat i que són de cronologies posteriors. Estan localitzades a l'avantsala i a la sala principal del sector 2 (SJ362 i FS382) i una altra dins del sector 3 (SJ373).

- *La sitja SJ362.* La seva construcció talla part del mur oest de l'avantsala del sector 2 i està totalment excavada en sediments arqueològics. La sitja té un perfil cilíndric, conserva uns dos metres de profunditat i té una base plana i lleugerament còncava. Té una capacitat d'unes 5 tones. La fossa fou amortitzada per 10 abocaments successius i molt variats. En els abocaments superiors destaquen els rebutjos escoracis de ferro i deixalles culinàries de fauna (aus i peixos) a més de vaixella ceràmica, i en els abocaments inferiors destaquen les restes domèstiques i culinàries. D'entre la ceràmica destaca un nombre considerable de vasos de ceràmica grisa emporitana. La datació de l'estructura es fixa entre els anys 350-300 aC.

- *La fossa FS382.* Talla els sediments que cobrien el sòl de la sala principal del sector 2a i el mur transversal oest que separa la sala de l'avantsala. La fossa està molt escapçada, ja que conserva una fondària de 57 cm. La boca conservada és circular, de 140 cm de diàmetre, de parets concàves i el fons pla. Només s'ha identificat un abocament amb molta fauna i alguns objectes de bronze. Té una cronologia molt posterior a la resta del poblat, del 225-200 aC.

- *La fossa FS373.* Es troba situada damunt del sector 3 i talla el mur lateral est. Té una boca circular de 90 cm de diàmetre i una fondària de 1,40 m..Té forma d'ampolla amb el cos globular i el fons concau. La boca de la fossa presenta un brocal format per còdols, graves i sorres lligades amb ciment calcàri. Dins la fossa s'han detectat 5 abocaments amb molta fauna domèstica i restes de carbons i cendres. Té una cronologia de finals del s.III i principis del s.II aC, cronologia paral·lela a la de l'establiment.

La fase 3C

Les restes que conformen aquesta fase pertayen a les últimes ocupacions del poblat. No sembla, però, que hi ha hagi una ocupació d'habitatge, ja que correspon al moment del desmantellament de la muralla. Les estructures detectades responen a

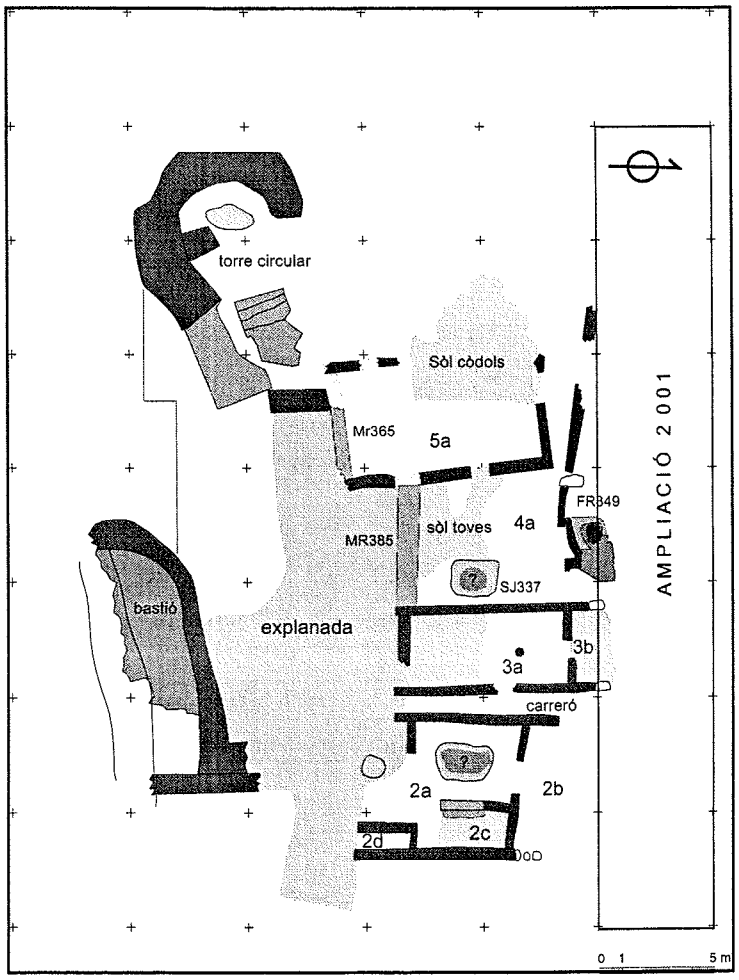

fig. 2a. Fase 3C del poblat fortificat.

l'adequació dels espais davant la nova reestructuració de la zona. En principi es manté l'autonomia de les unitats habitacionals (sectors 2, 3, 4 i 5). Els canvis principals són observats en la zona de contacte amb la muralla, reduint les unitats per mitjà de la construcció de murs transversals disposats paral·lelament a la línia de muralla i a uns dos metres de distància. Aquests murs tanquen els espais pel sud i són de construcció diferent a cada sector. L'espai resultant esdevé una zona oberta i útil per a la lliura circulació en el procés de desmantellament de la muralla (fig. 2a).

- Unitat habitacional 2

En aquesta fase el sector 2 està compartimentat en 4 habitacions. La sala principal (2a) de 25 m², amb dos compartiments petits a l'est de la sala (estança 2c de 6 m² i estança 2d d'uns 2 m²) i l'avantsala oberta a nord (2b).

La sala principal, 2a, conserva el sòl de la fase anterior (SL387). En aquesta fase es construeix el mur transversal MR380 que redueix la sala gran i que es troba alineat amb els murs construïts en els altres sectors, a causa del desmantellament de la muralla, tancant d'aquesta manera l'estança pel sud. Aquest mur funciona com a petit envà amb una gran obertura a l'est. En el fons de l'espai i arran de la muralla desmantellada es va localitzar una cubeta de difícil interpretació, la qual estava coberta per còdols (FS388). Segurament en aquesta fase es va produir un esfondrament del sòl (SL387) que afecta tota la meitat nord. El forat té una forma ovoïdal irregular de 2,20 m de llargada i 1,20 m d'amplada i 64 cm de profunditat màxima, dins del qual es va localitzar un nivell de destrucció format exclusivament per toves.

El sector 2c , construït en aquesta fase, és una petita estança situada al costat nord-est de la sala. Està limitat per un mur longitudinal intern al qual se li adossa una banqueta i el mur lateral est del sector. Consta d'un sòl construït de graves i còdols lligats amb calç. No presenta cap tancament pel sud, comunicant-se obertament amb l'estança gran.

El sector 2d, que es troba a l'angle sud-est de la sala principal, sembla de construcció anterior, tot i que funcionaria en aquesta fase. Els murs laterals que el limiten s'adossaven a la muralla i resta obert un cop aquesta s'ha desmantellat.

Finalment l'avantsala, situada al nord de la casa, està formada per un sòl d'argila (SL413) i dues estructures de combustió (LL351 i LL363) situades en els angles sud-est i sud-oest respectivament. Aquestes llars es presenten molt arrassades en aquesta fase i segurament estarien fora d'ús. Aquesta zona fou malmesa posteriorment per la construcció de la fossa SJ362, l'amortització de la qual dóna una cronologia entre 350 i 300 aC. El davant d'aquesta avantsala està afectat per abocaments posteriors que encara estan per excavar.

- Unitat habitacional 3

Es troba entre el sector 2 i el sector 4 i és la unitat que millor representa el model d'habitació tant en aquesta fase com en l'anterior. Està separada del sector 2 per un espai aïllant interpretat com un carreró. Com els altres sectors 2 i 4 es troba orientat a nord i no presenta a l'accés extern cap senyal de tancament.

En aquesta fase l'espai està format per una avantsala (setor 3b) a nord i una sala principal (sector 3a) reduïda pel desmantellament de la muralla. Per això fou construït un mur transversal (com en els altres sectors), aquest de construcció més sòlida que la del sector 2 i amb una obertura a l'est molt estreta que comunica l'estança principal amb el sector 3c situat al fons. La part sud (sector 3c) passa a ser una zona de pas.

Hem pogut diferenciar una estructura de combustió que funcionava en la sala principal i descansava sobre un sòl construït d'argila, el mateix sòl de la fase anterior. Aquesta llar és de dimensions petites, de forma circular i construïda en cubeta reomplerta de petits còdols i cuberta d'argila. Sota d'aquesta llar es va localitzar un forat de post del nivell anterior. El sòl de la sala del rerafons (sector 3c) i el sòl de l'avantsala estaven construïts amb graves i còdols lligats amb calç. Aquests sòl estava construït per damunt de l'altre sòl d'argila de la fase anterior. A la part nord d'aquesta sala no s'ha detectat el sòl calcinós.

- Unitat habitacional 4

En aquesta fase s'observen dos moments. En el moment més antic (fase 3C2) es construeix el mur transversal MR385 que redueix l'espai hàbil del sector deixant una zona de pas (sector 4c) a rerafons. El moment més recent (fase 3C1) correspon a la caiguda d'aquest mur construït amb toves i la ràpida reutilització del seu enderroc en una superfície anivellada sobre la qual es construirà una sitja, la SJ337. A La part nord d'aquesta unitat, malmesa pels treballs agrícoles, es troba el forn FR349, que funcionaria en aquest moment.

El mur transversal MR385 fou bastit en terra amb la utilització de dues tècniques constructives diferents, un basament de terra massiva i una elevació de terra modular, amb toves. Aquest mur comportà una subdivisió de l'estança en dos àmbits diferenciats: al sud (sector 4c) forma un espai de 2 m de llarg amb un espai hàbil de 12,50 m² i formaria una àrea de circulació en el moment de desmentallament de la muralla. Al nord d'aquest mur es troba l'espai central (sector 4a), espai que queda cobert per les toves del mur caigut en un moment posterior (fase 3C1). Les toves disposades trasversalment i en connexió unes amb les altres apareixen lleugerament inclinades (les més propreres al basament) o bé de cant (les més allunyades).

El nivell de toves caigudes ocupa una extensió de fins a 2,60 metres de llargada (10 m²) i presenta una superfície anivellada. Sobre aquesta superfície fou construïda la sitja SJ337 i és per aquesta circumstància que es pot deduir que la disposició de les toves caigudes hagués servit de paviment. Aquesta sitja, que talla el sòl de toves, es troba situada a la part lateral est de l'espai central, té una boca circular i presenta un brocal quadrat construït a base de graves i còdols, que serien les restes de tancament de la sitja. Estava reomplerta per diferents bossades d'escombraries datades de principis del segle IV aC.

Al nord del sector 4 i fora de l'espai s'ha documentat una estructura de combustió, el forn FR349 encara per definir del tot. En una de les bossades del forn es localitzà un sediment cendrós, ric en restes de llavors i vèrtebres de peix. La datació del forn de pricipis del segle IV aC i la situació estratigràfica per damunt dels nivells cendrosos del sector 4, fa versemblant que l'estructura funcionés al mateix temps que la sitja.

La fase 3D

Correspon al primer nivell d'ocupació que hem documentat. És el moment en que les cases estan adossades a la muralla, totes elles orientades a nord. Les unitats 2 i 3 consten de sala i avantsala i la unitat 4 d'una gran sala. Cap d'aquestes unitats presenta un tancament a nord. Malgrat el mal estat de conservació de les estructures en aquesta fase s'aconsegueix saber les dimensions màximes dels espais construïts, les característiques dels agençaments domèstics i el funcionament dels espais. La majoria d'aquests agençaments foren alterats o substituïts per les noves remodelacions de la fase posterior. La unitat habitacional 3 ha estat la que conserva millor les estructures internes, unitat que ens dóna una idea del funcionament de les mateixes (fig. 2b).

- Unitat habitacional 2

En aquesta fase la sala principal ocupa quasi tota l'amplada de la casa que està adossada a la muralla. El petit compartiment 2d situat al sud-est de la estança gran estaria adossat a la muralla, ara en ple ús. En aquest moment funciona el sòl SL387, el qual trobem molt malmès per les activitats de la fase posterior. Sobre aquest sòl es troba una llar centrada de forma rectangular i construïda per una placa d'argila (LL411) i una banqueta (BQ412) adossada al mur oest de la sala. Aquesta banqueta va ser arrassada en la fase posterior 3 per la construcció de l'envà transversal. L'avantsala amb el sòl SL413 i les llars situades en els respectius angles (LL351 i LL363) estarien en ple ús.

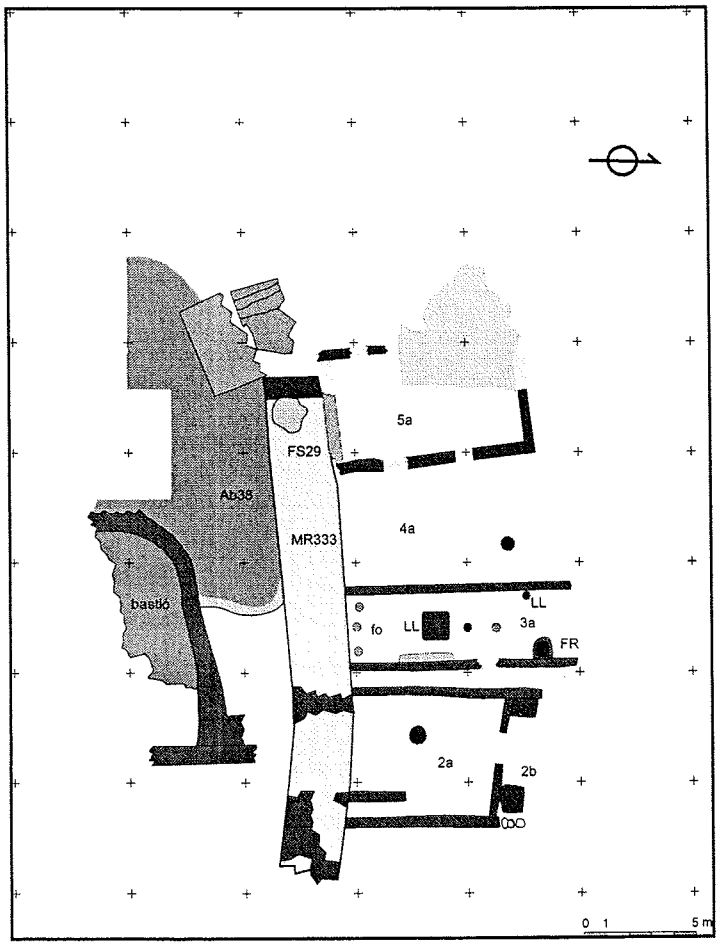

fig. 2b. Fase 3D del poblat fortificat.

- Unitat habitacional 3

En aquesta fase el sector 3 estava format per un sol espai rectangular i allargat orientat a nord que s'adossava a la muralla. Al fons de l'espai, arran i paral·lel a la muralla, s'han localitzat tres forats de pal. Un altre forat de pal de les mateixes característiques fou trobat a l'eix central i longitudinal de l'espai a prop de l'entrada, segurament sostindrien pals per la cuberta. En aquesta fase s'han localitzat les restes d'una llar centrada quadrangular i una banqueta adossada al mur lateral est. També una altra llar lenticular i adossada al mur oest de la sala,associada a una bossada de cendres. Els murs de les avantsales semblen afegits en un moment més recent d'aquesta fase, ja que el mur transversal est que separa la sala gran de l'avantsala està per sobre d'un forn domèstic, forn que fou suprimit en la compartimentació de l'espai.

- Unitat habitacional 4

Un cop aixecat el mur transversal de terra massiva i el mur de toves caigut (MR385) no hem pogut caracteritzar encara els nivells que formarien aquesta fase, que semblen molt malmesos. Per sota d'aquestes estructures es va localitzar un sòl de cendres amb molt material culinari (fauna i ceràmica), així com les restes d'una llar construïda per una capa d'argila. Els murs laterals arriben fins a la muralla i té una planta rectangular irregular de 9,50 metres de llarg pel cantó est i de 9 metres pel cantó oest, amb una amplada màxima de 5,50 metres. En aquesta fase el límit sud el conformaria la muralla, a la qual s'adossa, i a nord no presenta cap limitació de tancament.

LA CASA 2 DE L'ESTABLIMENT RURAL (La zona 11) (fig. 3)

L'establiment rural es troba ubicat en la vessant oriental del Camp de Dalt i consta, fins al moment, de tres cases complexes i dues de senzilles articulades a partir d'un eix vertebrador definit per un carrer central. En aquest carrer s'obre la casa complexa 1 i les dues cases senzilles per la banda est, i a l'oest del carrer es situa la casa complexa 2 i al nord d'aquesta la 3. L'ampliació de la casa 2 per la banda oest ha estat un dels objectius prioritaris de les dues darreres campanyes d'excavació.

El pla urbanístic de la casa 2 parteix d'un model hel·lenístic. Les estructures descobertes defineixen una gran casa de més de 400 m², de forma quadrada i dividida en 10 compartiments. Cada compartiment té una o més funcions, segons les dimensions de l'espai. L'entrada principal està formada per una obertura d'uns tres metres d'ample que va a un pati a cel obert (sector 4), al voltant del qual es distribueixen una sèrie de compartiments que es comuniquen directament. A la dreta, un cop entrat al pati de la casa, es troba un vestíbul porticat (*prostas*) (sectors 2 i 4b) que protegeix dos espais; a l'est hi ha el sector 1, interpretat com un magatzem, i a l'oest el sector 3, l'espai domèstic de la casa (o *oikos*) i per

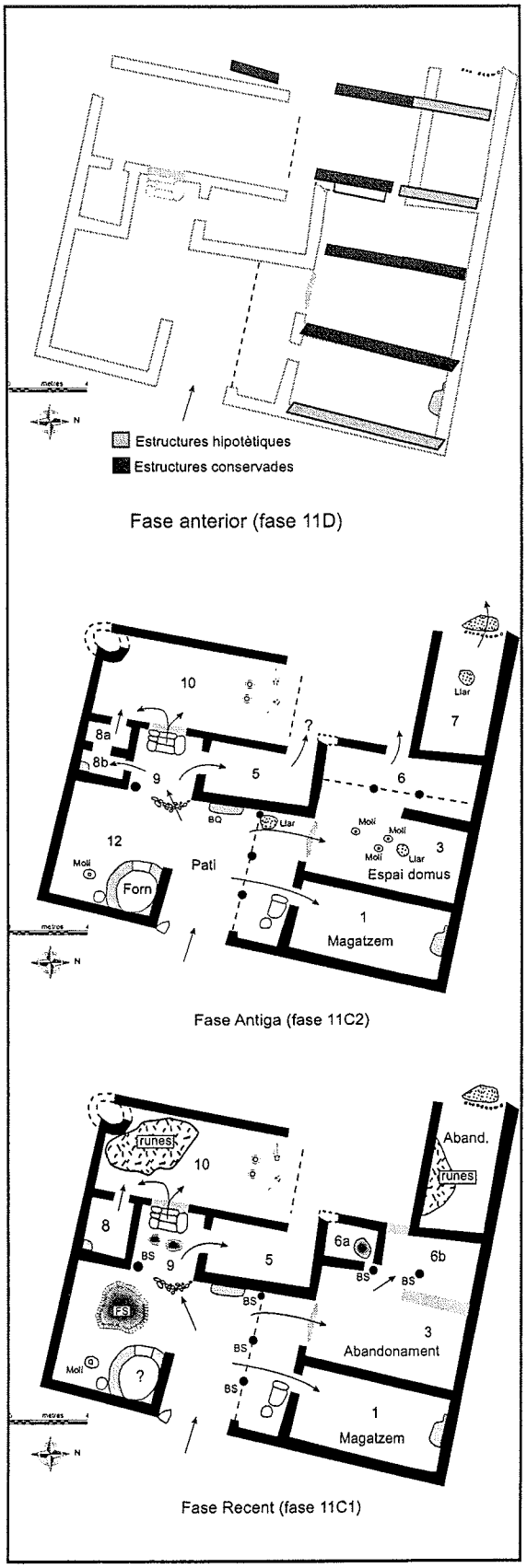

fig. 3. Evolució de la casa 2 de l'establiment rural (fases 11C2 i 11C1). A dalt, restes més antigues (fase 11D).

tant el més important. A l'esquerra del pati d'entrada es troba el sector 12-1, espai que abriga un gran forn domèstic associat a una pedra seient i a un molí rotatori.

Les parets de la casa 2 estan construïdes amb un basament format per blocs de mida mitjana i gran, generalment ben escairats, i per una superestructura de terra (argamassa d'argila amb sorres, pedretes i calç), material semblant amb què estan fets els paviments.

Els treballs que s'han dut a terme han estat l'ampliació de la casa 2, de 180 m² d'extensió. Aquesta ampliació iniciada l'any 1998 va delimitar els murs que defineixen les noves dependències de la casa: el sector 10 en la part més occidental, el sector 7 a l'angle nord-oest, i en paral·lel vers l'est es disposen de nord a sud els sectors 6, 5, 9 i 8.

El sector 6. Es troba situat a l'oest de l'espai 3. Presenta diverses fases constructives: la més antiga seguiria les orientacions dels espais 3 i 1, bona part d'aquest sector formaria part d'una zona amb espais continuats. En un moment més recent aquest sector estaria ocupat per un espai porticat i orientat a l'est; és durant la fase més recent quan es produeix una compartimentació de l'espai, al sud es crea un anex de petites dimensions (sector 6a) amb una fossa de funcionalitat desconeguda (contenidor d'aigua?)

L'espai 7. Al nord-oest del sector 6, no s'articula a partir del carrer, ja que no té accès a ell. Està orientat i està encarat vers la zona de les sitges que formen la casa 2 i tampoc es comunica amb cap d'ells. Aquest espai està format per una avantsala estreta i limitada per un llindar de còdols i per una sala principal. El poc material recuperat en aquest espai no ajuda gens a relacionar-lo amb una tasca complementària a les sitges, encara que es presenta com un espai únic, de murs força amples i absent d'agençaments domèstics com banquetes i envans interns, a excepció de l'existència d'una llar centrada (LL357), construïda i en cubeta i amb una estructura refractària complexa. La cubeta està reomplerta per vàries capes de fragments de ceràmica i per sobre d'aquests té un nivell de còdols i tot el conjunt està cobert per una capa d'argila, una posició inversa a les llars documentades en el jaciment. Malgrat tot, no descartem que es pogués tractar d'un annex de la casa 2, de funció extradomèstica. La troballa, en canvi, de restes de construcció en una posició irregular, com runes abocades dins aquest espai, pot suggerir que la funcionalitat primera d'aquesta estructura havia estat abandonada en època dels seus habitants i sustituïda com un espai de runes.

El sector 8. Es troba al sud-est de l'ampliació, entre els sectors 10 a l'oest, el 9 al nord i el 12 a l'est. Forma una estructura quadrangular, de petites dimensions (4 m x 3,10 m) amb un espai hàbil de 6,81m². El seu principal accés és vers l'oest a través del sector 10a. No s'ha trobat cap sòl construït però s'han senyalitzat dues interfases: una fase recent quan l'espai tenia una sola compartimentació i es comunicava únicament amb el sector 10 i una més antiga amb l'espai dividit en dos petits compartiments que es comunicaven entre sí, a més de comunicar-se amb el sector 9. En tots els casos la comunicació d'aquest espai amb la resta de la casa és totalment interna i deslligada de qualsevol possibilitat d'entrada de llum solar.

El sector 9 correspon a un espai obert, una zona de pas que comunica el pati (sector 4) amb el sector 10 per una porta esgraonada de pedra (PR393). Les seves dimensions són: una amplada de 3,50 m per 3m de llarg. L'entrada, orientada a l'est, té a l'esquerra el sector 8 (al sud) i a la dreta el sector 5 (al nord). En una fase antiga aquest espai es comunicava amb aquests dos sectors laterals i en una fase més recent només ho fa amb el sector 5. Funciona com un espai distribuidor de la part oriental i occidental de la casa.

En la campanya anterior es va arribar al nivell de sòl, SL409, el qual es presenta com un sòl endurit format per una capa de terra argilosa barrejada amb petits codolets i calç, amb traces de rubefacció en algunes zones i inclinat des de la porta vers l'est (evacuació d'aigües vers el pati). Davant del blocs de sorrenca que limiten els esgraons de pedra de la porta principal es varen documentar dos retalls amb traces de rubefacció. Un d'ells està cobert d'argila, com si hagués servit de fogar. L'altre, el de la dreta (a nord) va ser excavat (FS395) i estava format per una petita fossa dins la qual es va trobar un sediment cendrós i un petit vaset.

El sector 10. Està format per un espai rectangular de 4,40 m x 16 m (uns 70 m²) i ocupa gran part de la banda oest de la casa 2, limitant amb els sectors 6, 5, 9 i 8 a l'est i a nord amb el sector 7. S'ha aixecat el 3er nivell de cobriment (UE11144), que ha posat al descobert dos àmbits, el límit dels quals s'ha d'acabar d'establir, però sembla estar format per un llindar definit per una línia de petits còdols. Aquest límit està relacionat amb la disposició diversa dels murs de la banda nord i dels de la banda sud, així com la delimitació de dues unitats estratigràfiques diferents, en procés d'excavació, UE11159 al sud (sector 10a) i UE11177 a nord (sector 10b).

El sector 10a ocupa la meitat sud del sector 10, i és des de l'inici del mur oest MR410 que és on sembla aparèixer un llindar format per petits còdols. La UE 11159 és un nivell de cobriment del sòl del sector, de textura argilosa amb molt poca potència estratigràfica. El material ceràmic associat és força abundant, a destacar la presència de 2 àmfores grecoitàl·liques clavades sobre el paviment i dues més recolçades sobre el sòl. S'ha procedit a l'aixecament d'una de les àmfores i a l'excavació del seu rebliment UE11172 format per algunes pedres i ceràmica a mà. A tocar del mur est del sector, a l'alçada del sector 5, s'ha identificat una fosseta amb les restes de dos ovicàprids (en procès d'excavació).

El principal material ceràmic és l'amfòric de procedència del sud d'Itàlia. També es troben fragments d'àmfora procedents del món púnic-cartaginès. Entre la vaixella fina i de taula destaquen les peces de la costa catalana i les de vernís negre procedents del taller de Roses i de la Campània, que permeten establir una cronologia de finals del segle III i principis del segle II aC.

LES SITGES DE LA ZONA 20 (fig. 4)

Situada al quadrant nord-est del Camp de Dalt i a prop de l'establiment, és una zona caracteritzada per l'existència de sitges. El sondeig va ser obert l'any 1996. La zona consta d'un espai de 104 metres quadrats (8 x 13 m) i s'han identificat 18 fosses-sitges i 14 forats. Abans de la campanya 2000 es varen excavar 6 de les fosses i els 14 forats. (Pons *et al.* en premsa). En les campanyes 2000 i 2001 s'ha intervingut en la zona amb l'excavació d'un grup de tres fosses situades al mig del sondeig: SJ130, SJ136 i SJ137 i part de dues situades a l'angle nord-oest: la SJ135 i la SJ138.

La sitja SJ135

Excavada l'any 2000, es troba situada al nord-oest de la zona. Es troba seccionada per dues estructures: la fossa SJ114, que la talla pel sud, i la SJ138, que la secciona pel nord. La part superior també està escapçada pels treballs del camp. Només conserva un segment esfèric que dóna un fons còncau i un perfil bicònic. Conserva una fondària d'1,40 m. Només s'ha diferenciat un nivell de reompliment format per un sediment heterogeni de textura argilosa amb restes faunístiques i ceràmiques, poc rodades. La cronologia dels materials situen l'abocament a

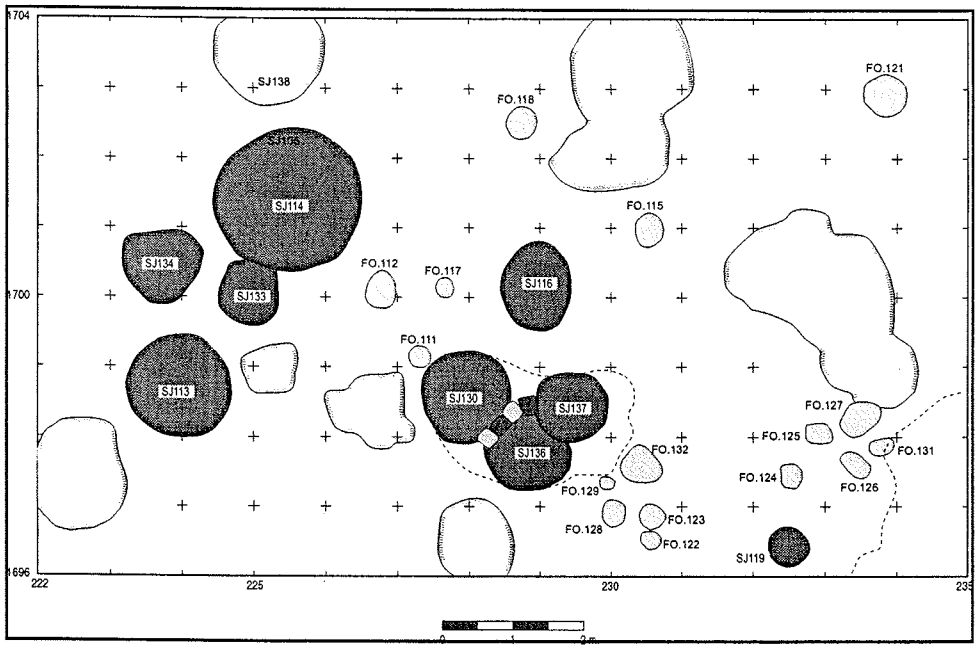

fig. 4. Les sitges de la zona 20.

nivells de l'Ibèric antic, entre el 550 i el 450 aC (període IIb del jaciment). La importància d'aquesta fossa és la cronologia, ja que encara no havien detectat aquest període.

La sitja 138

Situada al marge nord-oest del sondeig, per la banda sud secciona l'estructura SJ135. La intervenció en la sitja es va centrar en la zona afectada pels treballs de restauració de les sitges SJ114 i SJ135. S'han identificat dos abocaments diferents: el primer format bàsicament per restes de material de construcció (toves, fragments d'enlluïts blancs i vermells) i un segon nivell format per cendres amb abundant material ceràmic. El material dóna una cronologia entre el 300 i el 225 aC per la presència de Petites Estampilles.

El grup SJ130, SJ136 i SJ137

- *La fossa SJ130.* Excavada l'any 2000, aquesta estructura està situada al centre de la zona i està relacionada amb la fossa SJ136, que la secciona pel cantó oest. Té una boca circular amb un diàmere màxim de 1,40 m, de parets força rectes i fons pla que li dóna un perfil cilíndric. La fondària conservada és de 92 cm.Té una capacitat conservada de 1416 litres. En la part que talla la SJ136 per l'est es troba un mur fet de tovots, perfectament visible des de la superfície i per la cara interna de la sitja 130. El mur es va construir per recuperar el perfil de la fossa, la paret de la qual va cedir en trobar-se amb els sediments de la fossa SJ136. El mur està fomat per una filera de 4 toves de forma quasi quadrangular alternant toves de tonalitats groguenques i rogenques. L'estructura ha estat reblerta amb dos abocaments molt poc diferenciats. El de sobre està format per pedres de tamany mig i restes de construcció (arrebossats, tovots, petits fragments d'estuc...), alguns fragments indeterminats de bronze, a més d'una considerable quantitat de ceràmica i fauna amb evidències d'alteracions tèrmiques. El segon, de textura més sorrenca, contenia blocs de mida mitjana i un nombre considerable de fragments d'àmfora grecoitàlica, que dóna a la fossa una cronologia de finals del s. III (225-200 aC).

- *La sitja SJ136.* Excavada l'any 2000, està tallada per l'oest per la SJ130 i talla pel nord la fossa SJ137.

Té una boca circular d'uns 120 cm de diàmetre màxim, de perfil bicònic i fons còncau. Conserva una fondària de 94 cm i una capacitat de 1063 litres. A part del primer nivell superficial, que és una capa amorfa que cobria també les estructures SJ136 i SJ137, s'han identificat dos abocaments dins la fossa. El primer consta d'un sediment argilós amb restes de construcció i poc material arqueològic format de restes faunístiques i ceràmiques. El darrer abocament, de 90 cm de potència, és un sediment en forma de con, no gaire pronunciat, composat per cendres i restes de llar. El conjunt del material recuperat està format per fragments de restes de construcció, un fragment de molí, i restes ceràmiques amb un alt grau de rodament i fragmentació, i poca fauna, algunes de les restes amb traces de termoalteracions. La cronologia proposada per aquesta fossa és del 350-300 aC.

- *La sitja SJ137.* Excavada entre els anys 2000 i 2001, està situada al nord-est de l'estructura SJ136, que la talla en aquest punt. La part conservada de la boca dóna un diametre màxim d'uns 100 cm. Té una forma de campana invertida. El primer abocament resulta molt alterat per la construcció del mur de toves que afecta la sitja amb moltes restes de terra massisa pel nord, mentre que per la part sud, el sediment era més fosc i amb quantitat d'inclusions antròpiques. Posteriorment s'han identificat tres abocaments d'estructura i textura molt similars (les UE 20117, 20118 i 20119), fins arribar quasi al fons de la fossa, on va aparèixer l'esquelet sencer d'un gos adult (UE 20120). Aquest fons és pla, amb 2,20 m de diàmetre i conserva una fondària de 2 metres. Té una capacitat de més de 5 tones.

Els tres abocaments semblen formar part d'un reompliment successiu format de materials procedents d'un mateix conjunt. Cal fer menció de la presència d'una pedra plana de gran tamany que podria interpretar-se com una llosa per cobrir l'estructura, trobada entre el primer i el segon abocament. Tots ells són d'un sediment argilós amb moltes inclusions antròpiques i nombroses restes de construcció (uns 100 litres de volum). Destaca un gran nombre de fragments d'àmfores ibèriques en connexió (més de 4000 fragments en l'últim abocament), seguides de fragments d'àmfores de procedència púnicoebusitana (PE13). Entre la vaixella dominen els fragments de vasos de figures roges (uns 8 vasos dels quals destaca un crater de campana i una copa) i de vernís negre (copes Càstulo, una lluerna, etc) seguides dels fragments de vasos indígenes. Cal remarcar, tanmateix, un nombre important de fragments d'objectes de bronze (fragments de fíbules, cadenetes, plaques de recipients, anelles) i alguns de ferro. La major part del material ceràmic i metàl·lic apareix cremat. Les restes faunístiques són relativament poques, i alguns fragments són alterats pel foc.

Al fons de la fossa la textura és més flonja i la coloració més fosca amb moltes inclusions de carbó i de restes de llavors carbonitzades (ordi, blat, mill, lleguminoses, etc.). En algunes ocasions s'han recuperat masses enganxades i carbonitzades de mill, entre un nombre important de molins de vaivé (s'han identificat uns 24 molins) situat a la part nord de la fossa. Sota aquesta apilació de molins apareix l'esquelet d'un gos adult. El material ceràmic de procedència àtica dóna una cronologia entre el 425 i el 400 aC.

L'actuació sobre les estructures SJ135 i SJ138, relacionades amb el grup d'estructures ja excavades de l'oest de la zona: SJ114, SJ133 i SJ 134, així com s'ha fet palès en el grup de fosses SJ130, SJ136 i SJ137 ubicades al centre-sud de la zona, ens confirmen l'alta densitat d'estuctures construïdes en aquesta àrea, sobretot en comparació amb els resultats obtinguts en la zona 4 i presumiblement en el que succeeix al pati de la mas (Camp de Baix). Cal destacar l'ample ventall cronològic que ofereixen aquestes estructures, les quals amplien i homogeïnitzen la durada del jaciment.

En total hem localitzat en la zona 20 estructures relacionades amb l'emmagatzematge de cereals, la majoria de les quals han estat reutilitzades com contenidors de deixalles domèstiques, culinàries i de runes. El nombre important de sitges localitzades, algunes de les quals seccionen d'altres, confirma l'alt grau de reutilització de l'espai lliure de construccions, per a la construcció de sitges. Aquest fenomen s'inicia des del període II (moment de desconeixement d'hàbitat) fins a la fi de l'establiment (període Vb).

CONSIDERACIONS CRONOLÒGIQUES SOBRE LES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES

Les excavacions portades a terme durant els anys 2000 i 2001 han ajudat a perfilar la periodització del complex arqueològic de Mas Castellar de Pontós, confirmant la continuïtat dels habitatges i el replantejament dels «buits cronològics».

La periodització a la que fem referència és l'estructuració cronològica general de tot el complex del Mas Castellar segons els resultats de les intervencions arqueològiques practicades durant els anys compresos entre el 1990 i el 1998, i que es posen de manifest com a conclusió en el llibre que està a punt de ser publicat (Pons *et al.* en premsa).

Tot i la problemàtica dels 3 tipus de jaciments identificats, les actuacions dels anys 2000 i 2001 reforcen els criteris ja establerts en la periodització del jaciment:

- Període PII (650-450 aC). Hi pertany l'estructura de la sitja SJ135 de la zona 20, amb restes ceràmiques ibèriques fetes al torn de l'Ibèric antic, encara no constatat al jaciment. A partir de millors coneixements podem diferenciar tres subfases d'aquest període.

- Període PIII. Es constata en l'estructura de la sitja SJ137 de la zona 20 i en el poblat fortificat (zona

30), tot diferenciant una fase antiga, la fase 3D, corresponent a l'ocupació de les cases adossades a la muralla (425-400 aC), i la fase 3C, documentada com la fase de remodelació i adeqüació arquitectònica del poblat en el moment del desmantellament de la muralla (400-350 aC). La sitja SJ137 formaria part del període IIIa.

- Període PIV. De moment només està documentat en sitges. Situem dues estructures més. Una localitzada en la zona 20, la SJ136 i una altra contruïda per damunt del poblat fortificat, la SJ362.

- Període PVa. Es correspon amb la sitja SJ138 de la zona 20, encara per excavar. Dels materials recuperats en la intervenció practicada, la presència de fragments corresponents a Petites Estampilles fonamenten la cronologia preliminar donada a aquesta estructura. Igualment, restes antigues localitzades a la casa complexa 2, de l'establiment rural, podrien pertànyer a aquest període.

- Període PVb. Es manifesta en les intervencions practicades en els tres tipus de jaciments d'aquest complex arqueològic. Així, per damunt de les runes del poblat fortificat es documenten dues fosses-sitges FS382 i FS373; en la zona 20, l'estructura de la sitja SJ130, i finalment abarca la cronologia de les últimes fases de l'establiment rural, la casa complexa 2, equivalents a una fase antiga (225-200 aC) i a una fase recent (200-175 aC).

BIBLIOGRAFIA RECENT DEL JACIMENT

BOUSO, M., FERNÁNDEZ, Mª J., GAGO, N., PONS, E. 2000, La producción agrícola y la transformación de los cereales en Mas Castellar-Pontós, III reunió d'Economia en el Món Ibèric, *Saguntum-PlaV*, extra-3, València, 115-123.

GONZALO, C., LÓPEZ, A., PONS, E., VARGAS, A. 1999, Producción y almacenamiento de cereal en la zona emporitana: Mas Castellar de Pontós (Girona), a BUXÓ, R., PONS, E. *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del Ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum*, Sèrie monogràfica 18, MAC-Girona, 311-323.

PONS i equip de Pontós 2000, Campanya d'excavació arqueològica a Mas Castellar-Pontós 1998, *V Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 80-86.

PONS, E., BOUSO, M., FERNÁNDEZ, Mª J., GAGO, N. 1998, Significació funcional de les sitges amortitzades de Mas Castellar de Pontós: una aproximació metodològica, *Cypsela*, XII, Girona 63-79.

PONS, E., FUERTES, M., GAGO, N., BOUSO, M. 2001, Les sitges dels assentaments de Mas Castellar i les del territori, *Monografies d'Ullastret*, 2 (en premsa).

PONS, E., *et al.* en premsa, *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*, Sèrie monogràfica MAC Girona.

EL POBLAT IBÈRIC DE SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA. CAMPANYES 2000-2001

Josep BURCH Jordi SAGRERA Antoni ROJAS

SITUACIÓ

A l'est de Palafrugell, fent de separació dels nuclis de Llafranc i Tamariu, s'aixeca la muntanya de Sant Sebastià de la Guarda. El cap de Sant Sebastià està situat al sud del massís de Begur i forma part de la Serralada litoral Catalana, igual que el bloc de les Gavarres, del qual està separat pel corredor de Palafrugell.

El poblat ibèric es troba situat al cim d'aquesta muntanya i té el seu emplaçament en el punt més alt. L'alçada, 165-170 metres sobre el nivell del mar, i la topografia, gràcies als altíssims cingles que cauen sobre el mar i als forts pendents que condueixen a Llafranc, conformaven una excel·lent defensa natural.

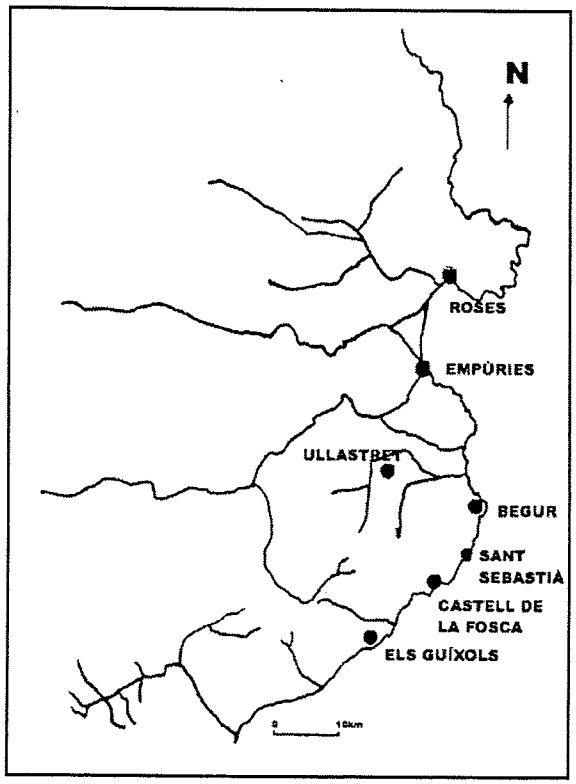

fig. 1. Mapa de la situació de St. Sebastià.

El lloc és especialment privilegiat des del punt de vista visual, factor que li dóna una gran importància estratègica. Des de diferents punts de la muntanya s'obté una excel·lent perspectiva sobre el mar. Pels costats de migdia i, sobretot de llevant, els vessants són abruptes, cauen en vertical sobre el mar formant altíssims espadats. A ponent, la pendent és molt pronunciada, baixa vers la platja de Llafranc que s'arrecera als peus de la muntanya. En aquesta direcció la muntanya té un gran domini visual sobre la línia de costa fins a prop de Platja d'Aro, la plana fèrtil i estratègica del Corredor de Palafrugell i el vessant septentrional de les Gavarres. La zona més vulnerable del jaciment és la seva banda nord, on caldria situar hipotèticament la totalitat del sistema defensiu del poblat i on l'elevació del Massís de Begur constitueix l'única barrera visual significativa. Al mateix temps, els bons condicionaments topogràfics es combinaren amb els avantatges de la proximitat de zones aptes per al conreu i dels ports costaners, molt especialment el de Llafranc, als mateixos peus de la muntanya.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

La presència d'un jaciment d'època ibèrica a la muntanya de Sant Sebastià era coneguda des de principis dels anys seixanta degut a la presència de material ceràmic superficial i d'estructures d'habitació. Entre els anys 1984 i 1987 s'efectuaren tot un seguit d'excavacions arqueològiques (Barti, Plana 1989). Aquestes actuacions afectaren una superfície de 460 metres quadrats i foren exhumats un total de cinc àmbits de planta rectangular i una gran quantitat de material arqueològic que s'estenia cronològicament des del segle VI aC fins a final del segle II aC. Entre els anys 1993 i 1998 es van portar a terme tres actuacions d'urgència amb motiu de les reformes efectuades a l'antiga hostatgeria de Sant Sebastià de la Guarda (Llinàs 1994 i 1996).

Des de l'any 1998 l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona i l'Ajuntament de Palafrugell han portat a terme ininterrompudament excavacions arqueològiques programades (Burch *et al.* 2000, 92-95) al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda

(Palafrugell, Baix Empordà). Aquest fet ha possibilitat l'inici d'un estudi exhaustiu de les dades obtingudes al poblat i la ràpida presentació dels primers resultats (Rojas 2001).

CAMPANYES 2000-2001

Les campanyes 2000-2001 al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda han suposat un gran salt endavant en l'estudi i coneixement d'aquest hàbitat preromà. Els treballs arqueològics es van centrar en dos sectors. Per una banda es varen excavar les tres cases situades al límit nord oest del poblat, que ocupaven, en conjunt, un espai d'uns 600 metres quadrats. Conjuntament amb aquestes estances s'ha documentat un conjunt de sitges que ens poden aportar dades sobre l'activitat econòmica. Per altra banda, un fet de gran importància ha estat estendre la zona excavada en direcció nord amb la intenció de delimitar la banda nord del poblat.

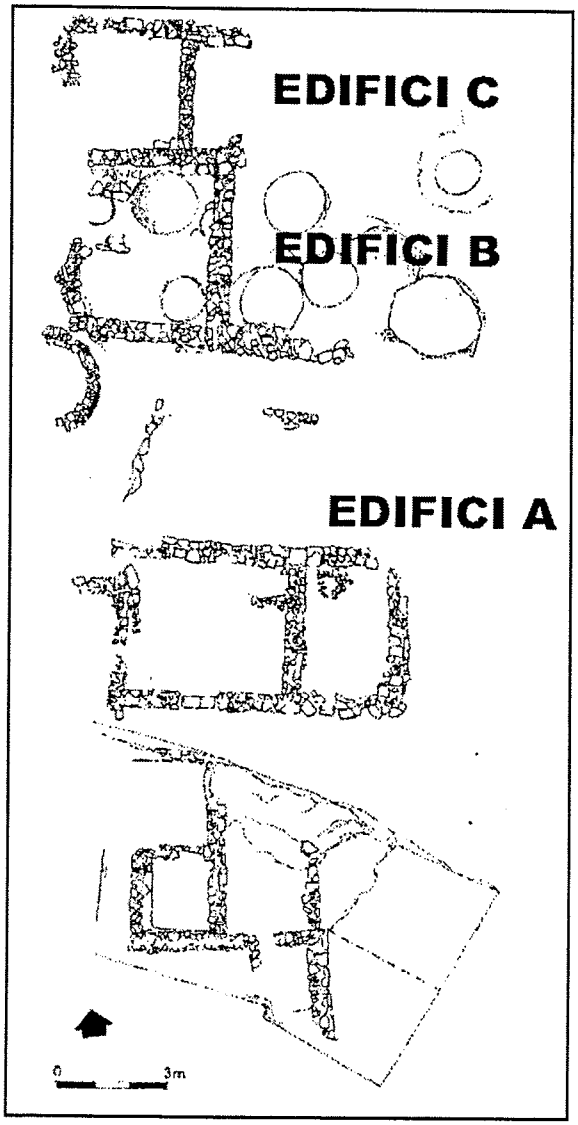

fig. 2. Planta general de l'excavació.

Les sitges

Els treballs arqueològics de la campanya de l'any 2000 van centrar-se en l'excavació d'un conjunt de sitges situades a la banda nord-oest de l'assentament. Aquestes sitges van funcionar durant una fase anterior a la construcció dels edificis. En total es varen excavar un total de cinc sitges. Quatre d'aquestes es trobaven agrupades en un mateix sector mentre que una altra estava localitzada a l'habitació B1 de l'edifici B.

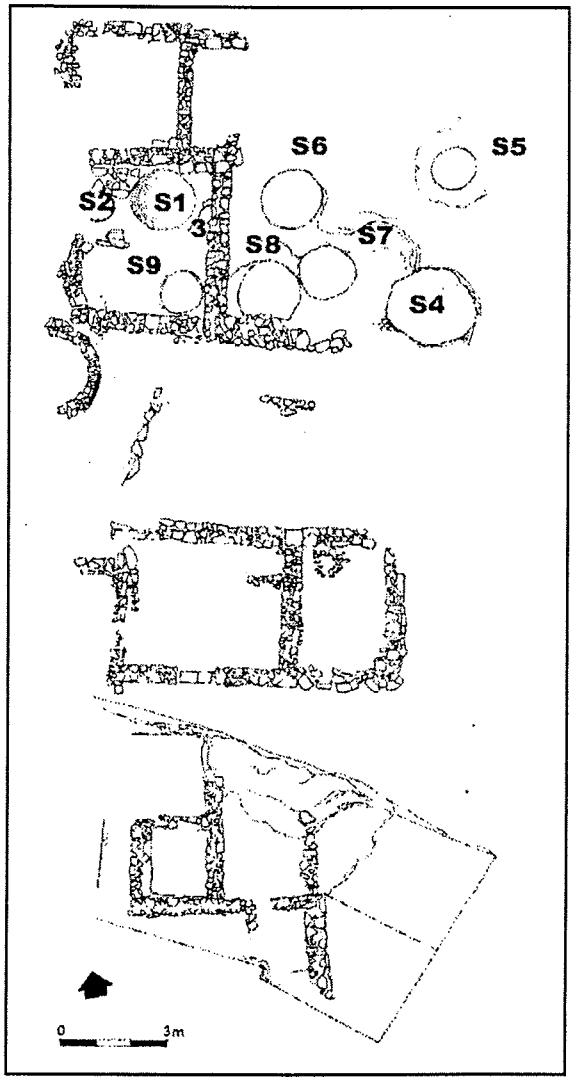

fig. 3. Planta de la situació de les sitges.

La primera sitja que es va excavar va ser la sitja núm. 5, que ja s'havia detectat a les darreries de la campanya de l'any anterior. Estava retallada a la roca i la cobria l'estrat de terra superficial. Es tracta d'una sitja molt ben conservada, gairebé en la seva totalitat. Les seves mides són grans, amb una profunditat de 4,70 m. En la seva part més ample arriba a fer 2,55 m. i el seu fons fa un diàmetre d'uns 75-80 cm. Pel que fa al diàmetre de la seva boca és d'1,30 m. El farcit d'aquesta sitja estava format per tot un estrat

cendrós amb moltes bossades de terra. Es varen distingir dues unitats estratigràfiques. Per una banda, la 1115 amb una terra de tonalitat marró clar amb molts carbons barrejats. Per sota del 1115 es trobava l'estrat 1120. Es tracta de tot un nivell cendrós. Es va detectar la presència de fragments de tova. El farcit també estava format per abundants blocs de pedra i gran quantitat de ceràmica. El tipus ceràmic més documentat és l'àmfora ibèrica, la qual representa un 51% del total de fragments ceràmics documentats a la sitja. Cal ressaltar la gran quantitat de ceràmica comuna ibèrica, representada en un 19%. El farciment d'aquesta sitja és datable a finals del segle III aC i principis del s. II aC per la presencia d'àmfora púnico-ebussitana amb la forma T.5.2.3.1, amb una cronologia situable entre el 220 aC i 190 aC, juntament amb un altre fragment d'àmfora púnica de la forma T.8.1.3.1, amb una cronologia situada entre els anys 240-190 aC. També confirmen aquesta cronologia diversos fragments de campaniana A de finals del s. III aC i presència d'àmfora greco-itàlica, amb cronologies situades entre el 225 aC i 175 aC, dates que ens situa el moment d'obliteració de la sitja a finals del s. III-principis del s. II aC.

Per altra banda, es va excavar la sitja núm. 6 situada a tocar l'edifici B per la part est. Es tracta d'una sitja retallada a la roca de dimensions molt més petites que la sitja 5. Presenta una profunditat d'1,85m amb una amplada d'uns 2,05 m. La seva boca tenia un diàmetre d'1,80 m aproximadament. La sitja 6 presentava un únic estrat de farciment (1118), amb àmfora ibèrica com a material ceràmic més representat. També són presents la ceràmica comuna ibèrica i la ceràmica de cuina a mà. En menor quantitat es varen documentar alguns fragments de ceràmica àtica de figures roges i una vora d'àmfora cartaginesa de la forma T.4.2.1.5 (Ramon 1997, 189) datable a finals del segle IV i principis del s. III aC. El farcit d'aquesta sitja també estava format per nombrosos ossos d'animal i blocs de pedra especialment abundants cap al mig del reompliment.

Just en l'angle format pels murs 1028 i 1030 de l'edifici B trobem dos sitges més separades només per uns 25 cm. Es tracta de les sitges 7 i 8. Pel que fa a la 7 presenta una profunditat d'1,20-1,25 m amb una amplada màxima d'1,83 m. Presentava dos estrats de terra molt semblants, però l'estrat inferior (1135) es diferenciava per una terra de tonalitat més fosca que la de l'estrat superior (1131). El farcit segueix la mateixa línia que les altres sitges, amb un clar protagonisme de l'àmfora ibèrica.

Per altra banda, a l'oest de la sitja 7, tenim la 8. Les seves dimensions són semblants a la 7. Aquesta sitja no va poder ser totalment excavada degut a que s'endinsava per sota de l'angle format pels murs 1028 i 1030. La 8 presenta una profunditat d'1,20 m en la seva part més alta. En la seva secció est oest presenta una amplada màxima d'1,72 m. Està format per tot un farcit de terra de tonalitat marró fosc (1124). El seu farcit estava format pels estrats 1124 i 1133 i presentaven un material ceràmic molt semblant al de la sitja 7, amb àmfora ibèrica, alguns escassos fragments de ceràmica de vernís negre i alguns fragments d'àtiques de figures roges amb escifs i pàteres datables a mitjans o segona meitat del s. IV aC. La sitja 8 té una destacada importància, ja que mostra molt gràficament com aquest conjunt de sitges se situen per sota dels edificis de la fase més moderna. Les sitges 7 i 8 estan cobertes pels estrats de terra 1126, 1123, 1114 i 1100, que actuen com estrats d'anivellament del terreny per poder edificar a sobre, un cop les sitges, reomplertes i inutilitzades, deixen de funcionar.

A l'habitació B1, just a l'angle format pels murs 1030 i 1029, es va localitzar una altra petita sitja o fons de sitja. Es tracta de la 9, amb una profunditat de 0,57 m i una amplada màxima d'1,18 m. La seva boca presentava un diàmetre d'1,21-1,23 m. La part més superior estava retallada a la roca, mentre que el fons ho era a la roca. Pel que fa al seu farcit (1140) estava format per terra tova amb abundància de pedres de mida reduïda. Hi havia presència de restes de tova i escòria de ferro. Pel que fa a material ceràmic destaca una fussaiola sencera, un pondus fragmentat, fragments d'un mateix plat, ceràmica ibèrica pintada decorada amb cercles concèntrics, ceràmica comuna ibèrica i ceràmica grollera, amb una cronologia també de segona meitat del segle IV o fins i tot dels primers anys del segle III aC.

Cal esmentar, per últim, la sitja 10, excavada durant la campanya 2001. Presentava forma ovalada amb la boca escapçada i una profunditat que no arribava als dos metres. El seu farcit d'obliteració estava format per un únic estrat (1151) de terra molt argilosa amb presència de blocs de pedra i carbons amb escassa presència de fragments ceràmics.

Amb les sitges excavades en aquestes campanyes es tenen documentades un total de 21 en tot el poblat.

El sector nord-oest del poblat

Durant la campanya del 2001 es van excavar els tres edificis documentats en campanyes anteriors (Burch *et al.* 2000, 92-93; Rojas 2001, 43-54) amb la intenció d'arribar a la roca natural i establir una seqüència estratigràfica completa.

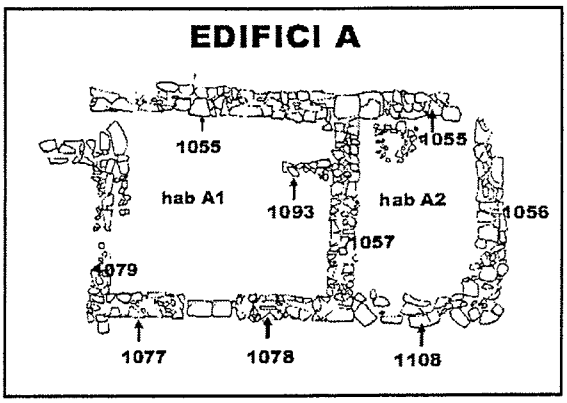

fig. 4. Planta de l'edifici A.

Pel que fa als treballs realitzats a l'edifici A -delimitat durant les campanyes 1998-1999 (Burch *et al.* 2000, 92-93; Rojas 2001, 43-49)-, es va continuar l'excavació en profunditat de l'estança A1. L'estança A1 és l'habitació principal de l'edifici A, amb una superfície molt més gran que l'estança est (A2), gairebé el doble. Les mides de l'estança A1 són de 5,35 m de llarg per 4,70 m d'amplada amb una superfície de 15,5 metres quadrats. Està delimitada pels murs 1079, 1077, 1078, 1057 i 1055. Del mur 1079 només es conserva una part degut a la seva situació just en el perfil de la carretera. Aquesta habitació presentava un nivell de circulació (1069) probablement part d'un paviment de terra trepitjada, per sota del qual trobem estrats d'anivellament (1094 i 1101). D'aquests nivells es va excavar, al 1999, una potència estratigràfica d'uns 80 cm. Per sobre del nivell de circulació es va constatar una petita capa de terra (1086).

A la campanya del 2001 s'ha completat l'excavació d'aquesta estança fins arribar a roca mare. El resultat ha estat la documentació de tot un seguit d'unitats estratigràfiques (1146, 1148, 1165, 1167), per sota del nivell de circulació, corresponents a uns farciments de terra amb funció d'anivellament del terreny amb la intenció de construir l'edifici A. La dada més destacada és la presència d'una estructura d'habitació anterior a la construcció de l'esmentat edifici, que ens indica, alhora, una fase anterior a la construcció del conjunt de cases que trobem al sector de Sant Baldiri. Relacionable amb aquesta habitació es van localitzar nombrosos blocs de pedra corresponents a un enderroc (1177), segurament formant part de la inutilització d'aquesta estança. Aquest enderroc estava cobert per la 1167. Relacionable amb aquesta habitació, corresponent a una fase anterior a la construcció de l'edifici A, hem documentat les 1178 i 1191. Aquest estrats ens han aportat les primeres produccions ceràmiques amb cronologies anteriors al s. IV aC dins d'estratigrafies fiables. L'estructura d'habitació d'aquesta fase estava formada pels murs 1175 i 1180, que intueixen una habitació de planta rectangular però que no ha pogut delimitar-se la forma completa degut a que la resta de murs queden per sota dels perfils. Aquesta estructura es recolzava directament sobre la roca.

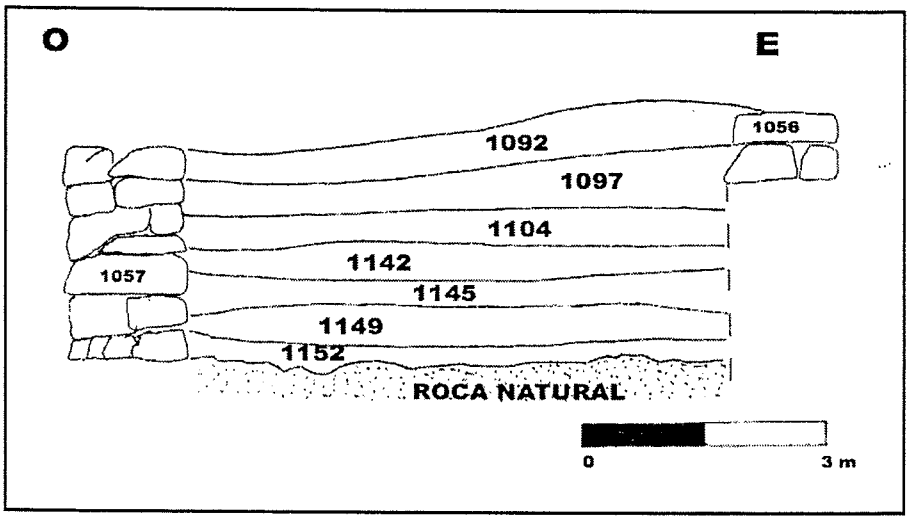

fig. 5. Secció oest-est de l'habitació A2.

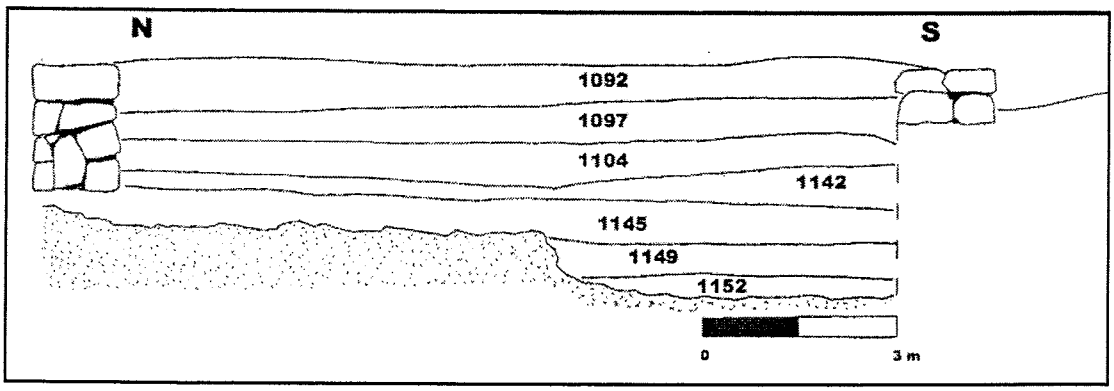

fig. 6. Secció nord-sud de l'habitació A2.

L'estança A2 es va excavar parcialment, a nivell de paviment, durant les campanyes 1998-2000 (Burch *et al.* 2000, 92-95, Rojas 2001, 45-47). El seu estrat superior (U.E. 1092) es caracteritza per la presència de blocs de pedra que pertanyen segurament a la caiguda d'algunes filades dels murs que composen l'estança. És un estrat amb molta presència de ceràmica comuna ibèrica, àmfora ibèrica i en general material ceràmic de difícil datació. L'estrat 1092 cobria el 1097, corresponent a un nivell de terra de poca potencia. El 1104, coberta per la unitat estratigràfica 1097, representa un nivell de terra molt fosca i cremada. La seva posició indica que era un estrat de terra anterior a la construcció de l'edifici A. Amb tota seguretat correspon a un dels nivells de terra abocats per aplanar el terreny. És terra provinent d'algun altre lloc indeterminat del poblat, amb presencia d'escòria de ferro.

Durant la campanya 2001 es va completar l'excavació d'aquesta estança. Per sota de l'estrat 1104 es van documentar un total de quatre nivells de terra. Els estrats 1142, 1145, 1149 i 1152 constituirien un anivellament de la roca la qual presenta un desnivell pronunciat en direcció sud-oest. Aquests estrats presentaven característiques molt semblants. Semblen presentar un mateix tipus de terra abocada al mateix moment. Tanmateix es van distingir diversos estrats per la presència d'algunes diferències lleus en la textura i color de la terra.

Sota l'estrat 1142 quedava coberta la unitat estratigràfica 1145 amb una cronologia poc clara i on destaquen els fragments sense forma d'àmfora ibèrica i comuna ibèrica. L'estrat 1145 cobria el 1149, un estrat amb característiques semblants i bàsicament format per àmfora ibèrica i comuna. L'estrat 1152 representa el nivell de terra que cobreix directament la roca i també amb presència de recipients de pasta ibèrica amb una àmfora de púnico-ebussitana datable en la segona meitat del s. IV aC. Destaquen d'aquest estrat els fragments de ceràmica de cuina de pasta grollera.

A diferencia de l'habitació A1, en els nivells inferiors d'aquesta estança fins arribar a roca mare no es va documentar cap vestigi d'una fase precedent.

També es va excavar el forn descobert l'any anterior. Es tracta del sòcol del forn que presentava un revestiment de tova. En aquesta campanya es va excavar l'enderroc de blocs de pedres que havia a l'interior. D'aquest sòcol només es conserva mitja part degut a que queda tallat per la carretera.

El segon gran objectiu de la campanya 2001 va ser continuar excavant en extensió, en direcció nord. Els treballs inicials van consistir en extreure una capa de terra superficial d'uns 70 cm de profunditat. En tot el sector est de la superfície excavada es va detectar la roca natural en una cota molt alta i presentava un desnivell en direcció oest. A la banda oest, per sota del nivell superficial van aparèixer tot un seguit d'estructures a nivell d'arrasament. Aquestes estructures, assentades directament sobre la roca natural, corresponien a les últimes filades d'una casa formada per dues habitacions. L'habitació principal presentava planta rectangular, mentre que una habitació secundària deixava entreveure una planta més quadrangular. Tanmateix caldrà esperar noves campanyes per acabar de delimitar totalment aquestes estances. L'excavació d'aquestes habitacions va possibilitar documentar una profunditat estratigràfica molt pobre formada per poc més de 50 cm. Aquest fet ens indica l'alt nivell d'arrasament. En tot cas, si que podem afirmar que aquesta casa forma part d'una filera de cases o estances situada al nord-oest del poblat, zona que és objecte d'excavació des de la campanya iniciada l'any 1998 i coneguda com a «sector de Sant Baldiri».

CONCLUSIONS

Les campanyes 2000-2001 han possibilitat l'excavació completa de les cases A, B, i C. Un dels fets a destacar és la documentació dels primers estrats anteriors al segle IV aC. Els primers estudis ja apunten cap a les cronologies reculades que deixaven entreveure els fragments ceràmics localitzats en els anys 80. Tanmateix eren dades poc clares. La campanya 2001 ha suposat, doncs, el punt de partida de l'estudi de les cronologies més antigues del poblat relacionades amb estructures d'habitació. Les ceràmiques ibèriques pintades anteriors al segle IV aC en serien el millor exemple, al qual podríem afegir algun material d'importació, com un fragment de nansa d'àmfora etrusca.

Per altra banda les campanyes 2000-2001 han estat molt profitoses degut a que s'ha començat a excavar en extensió en el límit nord-oest del poblat. Aquest fet ha possibilitat l'excavació d'un sector no afectat per construccions modernes ni per les excavacions dels anys vuitanta. Aquesta ampliació de la zona excavada ha permès confirmar la presència d'una filera de cases o habitacions en el límit nord-oest del poblat. Aquest fet ens dóna les primeres informacions del tipus d'urbanisme que pot presentar l'habitat de Sant Sebastià de la Guarda. Al mateix temps les campanyes 2000 2001 ens han aportat més dades de tipus cronològic amb la documentació d'una forta activitat del poblat durant els segles IV i III aC.

BIBLIOGRAFIA

BARTI, A., PLANA, R. 1989, Sant Sebastià i Llafranc: dos exemples del poblament antic al terme de Palafrugell, *Palacio Frugelli*, 1, 36-44.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª., PALAHÍ, Ll., ROJAS, A., SAGRERA, J. 2000, Poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Campanyes 1998-1999, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, 92-95.

LLINÀS, J. 1994, Intervenció d'urgència al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà), *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Torroella de Montgrí*, 57-62.

LLINÀS, J. 1996, Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Intervenció de 1994-1995, *III Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, 1996.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, C.I.A.G., Girona.

ROJAS, A. 2001, *El poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà). Campanyes d´excavació 1998-2000*, Treball de Recerca de Doctorat. Universitat de Girona, (inèdit).

ACTUACIONS AL POBLAT IBÈRIC DE CASTELL (PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ)

Xavier AQUILUÉ **Marta PI***

INTRODUCCIÓ

El poblat ibèric de Castell es troba al paratge de Castell, tancant per la banda est la platja del mateix nom, al terme municipal de Palamós (Baix Empordà). El poblat s'ubica en un promontori rocós, un istme enlairat, únicament accessible pel seu costat septentrional i que domina la costa i el territori que l'envolta.

El poblat o "oppidum" de Castell va ser descobert l'any 1935 per Lluís Barceló, el qual va realitzar les primeres excavacions els anys 1935 i 1936. Les excavacions en extensió, però, del poblat es realitzen parcialment entre els anys 1943-1949 per Lluís Pericot i Miquel Oliva, els quals van descobrir les estructures que han estat visibles i publicades fins avui en dia, donat que no s'han efectuat més excavacions arqueològiques posteriors, llevat d'uns treballs de neteja puntuals efectuats l'any 1980, promoguts per Esteve Verdaguer.

Arran dels materials recuperats en aquestes excavacions sembla que el poblat ibèric de Castell va ser ocupat des del segle VI aC fins a finals del s I aC, arribant doncs fins a un moment molt avançat de la romanització de l'Empordà. Els treballs arqueològics van treure a la llum un conjunt d'estructures d'habitació, amb les seves corresponents sitges d'emmagatzematge de gra i cisternes per a la reserva d'aigua, així com les muralles i la porta d'accés al poblat de la seva darrera fase d'ocupació. L'*oppidum* s'articula en una sèrie de terrasses que van permetre la seva urbanització,

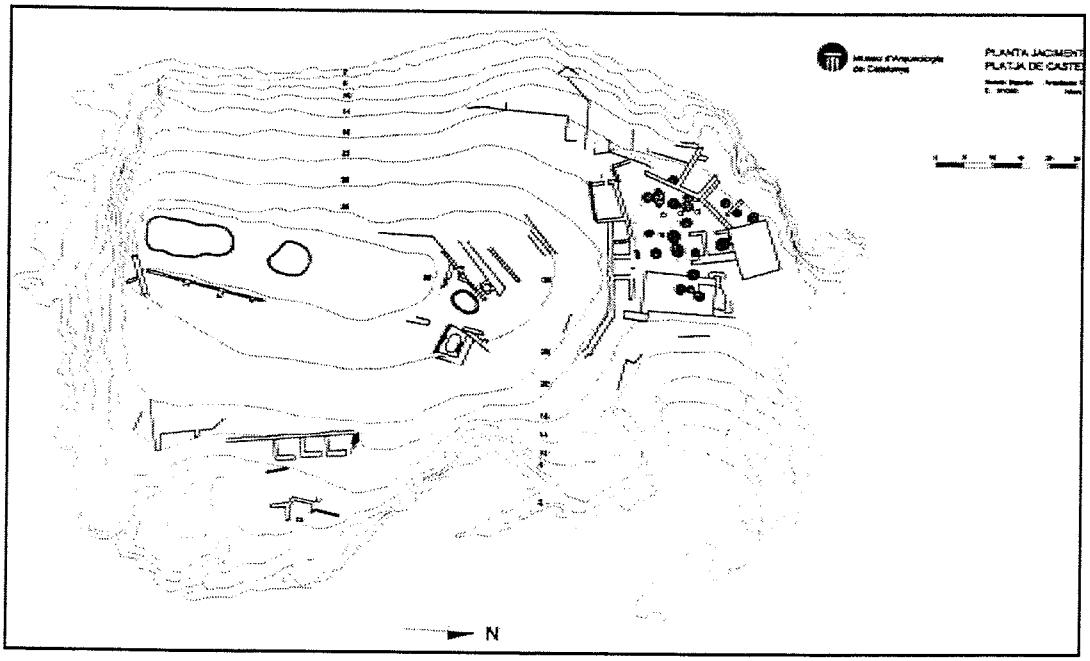

fig. 1. Planta general de les estructures conservades al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà).

* Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

des dels costats occidental i oriental, fins arribar a l'acròpolis, la part més enlairada del poblat, on segurament es situaria un gran temple. Tot i així, les terrasses i estructures de la banda que donen a la platja de Castell han desaparegut gairebé en la seva totalitat per l'erosió del promontori, presentant un millor estat de conservació i una possibilitat d'excavació més gran les terrasses que donen a la cala Foradada. El poblat ha estat excavat únicament el 10% de la seva superfície.

Després de les excavacions dels anys 40, les estructures del poblat (de titularitat privada), van quedar a poc a poc abandonades, sense que es fes cap actuació de manteniment. Va començar així un important procés de degradació de les mateixes, incrementat pel creixement descontrolat de pins damunt les restes del poblat, les arrels dels quals van destruir part dels murs de les habitacions documentades. A més a més, la vegetació va cobrir la major part dels sectors exhumats i, fins i tot, es van convertir algunes estructures en improvisats serveis públics dels usuaris de la platja de Castell. Els treballs de neteja de l'any 1980, ja comentats, van permetre detectar la destrucció patida per les restes del poblat, però posteriorment no es va fer cap actuació i la vegetació va tornar a cobrir les estructures i va continuar el procés de degradació del jaciment.

Cal remarcar que el poblat ibèric de Castell va ser declarat l'any 1996, Bé Cultural d'Interès Nacional, en la categoria de zona arqueològica, segons resolució de 4 d'octubre de 1996 del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (DOG.2272, de 23.10.1996), garantint d'aquesta forma la seva salvaguarda i protecció legal, malgrat que encara fos de titularitat privada.

Amb l'adquisició pública l'any 2000 del paratge de Castell per part del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, el Departament de Cultura ha estat el responsable de la gestió del poblat ibèric. Castell va ser adscrit al mes de setembre de 2000 a la seu d'Empúries del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Les primeres actuacions es van realitzar al mes de setembre de 2000 i van consistir en la neteja de tota la vegetació existent en les zones excavades, amb la finalitat de copsar l'estat de conservació de les estructures i poder plantejar les actuacions necessàries per la conservació i presentació de les restes (fig. 3). Així mateix, es va efectuar un tancament provisional del jaciment, per evitar que les persones que anaven al poblat puguessin accedir de forma indiscriminada al mateix i es va col.locar un cartell informatiu a l'entrada del poblat destinat al públic. La neteja de les estructures va permetre efectuar un plànol topogràfic actualitzat, situant totes les estructures conservades l'any 2000 i contrastant-lo amb el que havia efectuat Francesc Riuró els anys 40 (fig. 1). Així mateix, es va redactar al mes d'abril de 2001 el "Pla d'actuacions arqueològiques a desenvolupar al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà)", el qual estableix les actuacions a realitzar des del punt de vista de la recerca, la documentació, la conservació, la museïtzació i la difusió d'aquest important *oppidum* indiget. Els treballs efectuats l'any 2001 pertanyen a la Fase I, determinada pel "Pla d'actuacions de Castell", la qual incidia, en primer lloc, en la recuperació del sector d'accés al poblat i del sector de l'anomenada "plaça de les sitges". A continuació de forma breu relacionem els treballs efectuats a la campanya de 2001 i els resultats més rellevants.

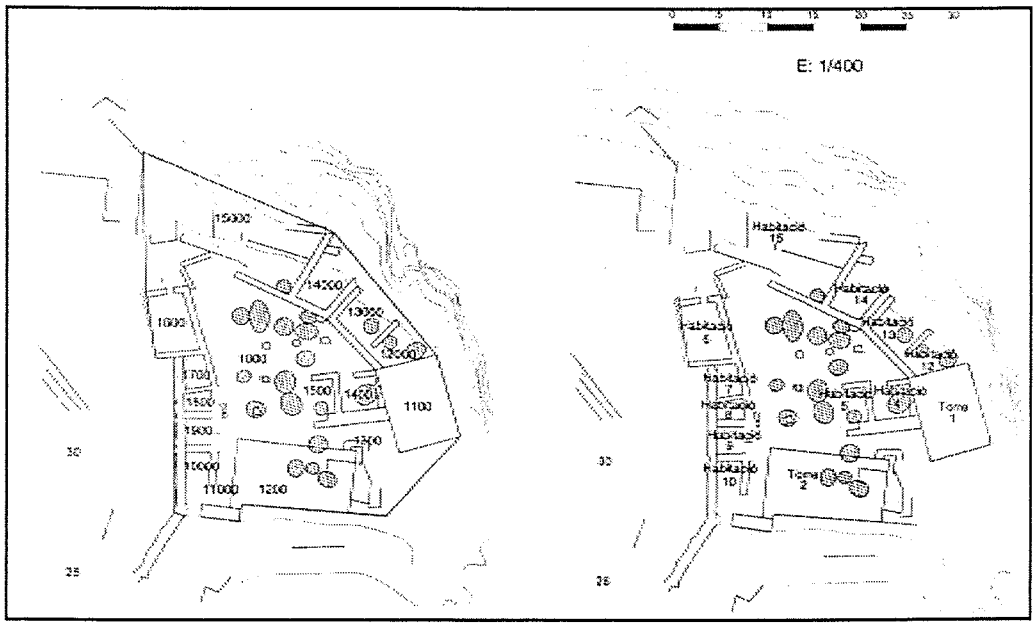

fig. 2. Planta de la plaça de les sitges del poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà). A l'esquerra, numeració donada als diferents quadres de la intervenció efectuada als anys 2000 i 2001. A la dreta, numeració de les diferents habitacions i torres.

ELS TREBALLS EFECTUATS A LA CAMPANYA DE L'ANY 2001

La campanya de l'any 2001 es va realitzar entre el 12 de novembre i el 21 de desembre. Les actuacions van comportar:

- Treballs de jardineria

Extracció dels pins que es trobaven a la plaça de les sitges i que havien destruit part de les estructures del sector així com els que havien afectat al gran de mur d'aterrassament de la plaça pública del poblat.

Treballs d'arranjament de l'accés al poblat i construcció d'estructura nova

Es va arreglar el camí que dóna accés al poblat pel seu costat septentrional per facilitar l'accés de maquinàries de treball, i es va efectuar una petita plataforma de treball fora del mur de tancament del jaciment. Així mateix, es va continuar el mur de tancament del poblat que va quedar inacabat als anys 40, delimitant tot l'espai anterior a les muralles del poblat.

- Treballs de reconstrucció i conservació de les estructures ibèriques

Un dels grans problemes del jaciment és la degradació que han patit les seves estructures a causa de l'acció de les fortes arrels dels pins. El gran mur d'aterrassament del sector on es van centrar les actuacions d'enguany es trobava molt deteriorat per aquesta raó i per la infiltració d'aigua de les pluges entre les seves pedres. Es va creure que s'havia de restaurar quasi en la seva totalitat, evitat un possible esllavissament d'aquest en un futur. El sistema de restauració que es va emprar va ser el següent: després d'haver realitzat el dibuix arqueològic del seu alçat, es va determinar quines eren les parts sotmeses a la restauració. Es van dividir aquestes en trams petits. Es va anar avançant d'un tram a un altre en sentit oest-est, començant per la part més baixa del mur. Cada tram tenia les seves pedres enumerades en el dibuix i en el jaciment, amb guixos, i ben orientades seguint la línia a plom. Totes les tasques es reforçaven amb nombroses fotografies de detall del mur. Es procedia a l'extracció de les pedres, la neteja de la part posterior i la recol.locació d'aquestes en el seu lloc original. Seguint el mateix sistema, es van restaurar un mur de l'interior de la plaça que es trobava molt deteriorat i el mur d'aterrassament que continua cap a orient, de la mateixa terrassa que el gran mur de la plaça. Les tasques de conservació es van centrar, també, en consolidar algunes estructures que presentaven clars símptomes de degradació, seria el cas del mur oriental de la torre est i d'una cantonada de la torre oest.

- Treballs d'arranjament i presentació del sector

Els treballs d'adequació del sector es van centrar, bàsicament, en la reexcavació de la plaça de les sitges i de les habitacions que s'obrien a aquesta, per tal de recuperar el màxim d'informació possible i després procedir a la seva anivellació, deixant al descobert solament les estructures que pertanyen a l'últim període d'activitat del poblat. Es van buidar les sitges que en els anys 40 s'havien deixat descobertes i que amb el pas del temps havien acumulat una bona quantitat de terra. Un cop netes, es van documentar extensament a partir de fotografies, filmació dels seus detalls i dibuix arqueològic de cada una d'elles. També es va actuar a l'habitació que s'adosa a la torre occidental, dins la qual hi havia tres sitges, també obertes a la visita. Cal destacar que els murs de les habitacions que s'adossaven al mur d'aterrassament i que tancaven la plaça de les sitges havien estat destruits gairabé en la seva totalitat, fet pel qual es va procedir a la neteja de la zona i a l'extracció de totes les pedres així com a l'excavació controlada dels sediments de terra existents. Un cop acabats els treballs de documentació, es va procedir a l'anivellació de la plaça, tapant les sitges amb sauló. La finalitat era aconseguir un espai transitable, on el visitant es mogués en un sol període històric, el de l'última ocupació de l'*oppidum*, i recuperar d'aquesta forma la configuració original de la plaça (fig. 4).

Un altre lloc d'actuació va ser el de l'entrada al poblat, davant de la torre oriental. En aquest espai hi havia una part ja excavada als anys 40, la qual es trobava tapada per enderrocs i sediments posteriors. Es va reexcavar la zona fins la roca mare i s'ha pogut efectuar la seva documentació.

Finalment, tot el sector que resta visitable ha estat delimitat amb un sistema de tanca permanent com l'utilitzat al jaciment arqueològic d'Empúries.

En aquesta darrera actuació a Castell tampoc s'ha efectuat cap excavació arqueològica, donat que la intervenció s'ha limitat a netejar i reexcavar les zones ja excavades en els anys 40. Els materials arqueològics recuperats, bàsicament fragments ceràmics, procedeixen tots d'estrats superficials, sense valor estratigràfic.

Les estructures conservades de la Plaça de les sitges. Descripció i seqüència

L'espai de l'anomenada plaça de les sitges és presidit per el gran mur d'aterrassament meridional que és, sens dubte, l'estructura més antiga del conjunt arquitectònic, atés que s'adosen a ell la resta d'estructures documentades en el sector. Per aquest mur no tenim, ara per ara, una datació en base a criteris estratigràfics. Els espais urbans, agrupats per funcions, de la zona son els següents:

Els locals meridionals

Es tracta de cinc habitacions que s'obrien a la plaça pública pel seu costat septentrional i que utilitzaven el mur d'aterrassament com a mur de tancament meridional. Els murs que limitaven aquests habitacions es trobaven gairabé desapareguts,

destruïts per l'acció de la vegetació, dels agents naturals i per actuacions descontrolades. Les evidències proporcionades per les excavacions dels anys 40 i les que vàrem poder determinar en la nostra actuació, permeten afirmar, que, exceptuant l'habitació situada al costat més occidental, que té unes dimensions relativament grans i que talla la roca mare, la resta presenten unes característiques similars. Són unes petites estances que comparteixen els murs de tancament pel nord i pel sud, i que estan separades per petits murs de no més de mig metre d'amplada, fets amb sócols de pedres unides amb fang.

Les habitacions van ser enumerades d'oest a est, començant per la núm. 6 a la banda més occidental (fig. 2).

- Habitació núm. 6

Les seves mides són uns 5 m. d'amplada per 7,5 m de llargada. Les estructures es troben en molt mal estat de conservació, és per això que el que la delimitava pel nord ha desaparegut. Pel costat meridional no té mur, talla la roca mare. Els murs occidental i oriental estan construïts mitjançant la tècnica de la pedra seca, amb pedres mitjanes i petites, moltes d'elles sorrenques.

- Habitació núm. 7

Les seves dimensions són uns 2 m d'amplada per 4 m. de llargada. És la primera de les habitacions que s'adosa de forma clara al mur d'aterrassament. La tècnica constructiva és de pedres de mitjana dimensió unides amb fang. Les seves parets es van trobar destruïdes en la seva totalitat.

- Habitació núm. 8

Les mesures de l'habitació són 3 m d'amplada per 2 m. de llargada. En aquesta habitació les estructures es van trobar molt degradades, fins al punt de que quasi és impossible descriure l'aparell amb el qual van ser construides. Tota l'estança estava coberta per l'enderroc dels seus propis murs.

- Habitació núm. 9

Les seves dimensions són 3 m d'amplada per 3 m de llargada i també es va trobar en molt mal estat de conservació. La descripció del seu aparell resulta molt difícil ja que quasi cap pedra no es trobava en el seu lloc original. No obstant, per l'anàlisi de l'enderroc podríem pensar que els murs van ser construïts amb pedres mitjanes unides amb fang.

- Habitació núm. 10

Tenia unes dimensions de 3 m d'amplada per 2 m de llargada. En aquest àmbit no es van trobar les restes de l'estructura que el tancaria pel costat oriental. Els murs es trobaven molt degradats fins al punt que en molts casos la pedra sorrenca s'havia fos i en quedava una massa compacta. És per això que tampoc no es pot descriure l'aparell de les estructures.

Totes aquestes habitacions es van construir al mateix moment que es realitza la plaça pública, amb el seu porticat, i es troben clarament obertes i relacionades amb la plaça. La seva funció cal posar-la en relació amb activitats de caire comercial i/o artesanal, tot i la manca d'evidències arqueològiques.

La plaça de les sitges

En aquesta plaça pública del poblat es documentaven, segons les evidències de les excavacions dels anys 40, dues fases d'ocupació. Una més antiga, en el qual el sector era ocupat per un camp de sitges, i una més moderna que contemplava la creació de la plaça i l'amortització del camp de sitges (fig. 2).

Els nostres treballs de documentació han permés detectar dues fases clarament diferenciades del camp de sitges. La primera d'elles, la més antiga, estava formada per sitges de petit tamany i de poca profunditat, de les quals únicament s'ha pogut detectar l'existència segura de quatre d'elles: dues a l'habitació núm. 4 i dues a l'interior de la plaça. Aquestes sitges de petit tamany (les dimensions del seu diàmetre oscil·len entre 0,50 m i 2 m i la seva profunditat, inexacta, a l'entorn d'1 m.) van ser destruïdes quan es va implantar un nou camp de sitges damunt d'elles, amb unes sitges de tipologia diferent. Aquestes sitges són molt més amples i profundes (amb uns diàmetres que oscil.len entre els 2,50 m i els 3 m i amb una profunditat de 2 m), amb una major capacitat per emmagatzemar el cereal, i que trobem documentades abastament en altres jaciments d'època romano-republicana de les comarques gironines. Totes aquestes sitges van ser colgades per facilitar la construcció i l'ús de la plaça. Els estrats d'amortització de les sitges van ser excavats a les campanyes efectuades a la década dels anys 40 del segle passat. A la nostra intervenció únicament hem trobat alguns fragments de ceràmiques ibèriques descontextualitzats entre les terres que s'havien anat dipositant a l'interior de les sitges entre els anys 40 i l'actualitat.

Finalment, la darrera fase constructiva d'aquest sector correspon al moment d'ampliació del poblat, el qual contempla la construcció de la plaça pública porticada i les habitacions que hem comentat a l'apartat anterior. En efecte, per la banda septentrional i occidental de la plaça es construeix un porticat en forma de "L", com demostra l'existència de sis bases de columna de pedra granítica. Relacionat amb aquest nou espai públic es contrueixen, també, dues habitacions (núm. 4 i 5), que s'adosen a la torre occidental i que s'obrien al porticat. La seva funció no ha pogut ser determinada, però és possible que ens trobem davant de petits locals comercials.

- Habitació núm. 4

Mesura 3,6 m de llargada per 5 m d'amplada. En el seu interior hi trobem tres sitges, dues corresponents

a la primera fase del camp de sitges i una corresponent a la segona fase. Els murs de l'habitació es troben en excel·lent estat de conservació, van ser construïts amb grans blocs falcats amb petites pedres, units en sec. Es conserva la porta d'accés a l'àmbit en el costat sud-occidental.

- Habitació núm. 5

Les seves dimensions són 4 m. de llargada per 4 m. d'amplada. El mur que la delimitava pel costat meridional va desaparèixer a causa de l'excavació, als anys 40, de les sitges que es trobaven sota els seus fonaments. El mur occidental ha estat objecte de restauració degut al procés de destrucció que havia patit al llarg dels anys. El mur estava construït amb pedres de tamany mitjà unides amb fang. Conserva la porta d'entrada en el costat sud-occidental. A l'interior de l'habitació també hi trobem una sitja corresponent a la segona fase del camp de sitges.

La entrada i el sistema d'accés al poblat

Cal relacionar amb la implantació de la plaça porticada i els àmbits vinculats amb ella, també la construcció del sistema de control i d'accés al poblat, visible a l'actualitat (fig. 2). Aquest sistema està format per dues grans torres rectangulars que flanquegen la porta principal d'accés a l'*oppidum*, ubicat en el punt més vulnerable del poblat, a l'únic lloc accesible des de terra. Es tracta, doncs, del típic poblat amb defensa de barrera, documentada en altres poblats ibèrics. La construcció d'aquest sistema de defensa va comportar també aquí l'amortització del camp de sitges que s'extenia cap a nord.

CONCLUSIÓ

Podem afirmar que tot el sector existent entre el gran mur d'aterrassament que limita la plaça de les sitges pel seu costat sud i l'entrada actual al poblat, va estar ocupat en un primer moment per estructures d'emmagatzematge de gra, formades per sitges de petites dimensions. Amb aquest camp de sitges no es pot relacionar, de moment, cap altra estructura arquitectònica que permeti pensar en habitacions o estructures urbanes, fet que fa pensar que aquest camp de sitges es trobaria fora dels primitius límits urbans del poblat. Sobre aquest camp de sitges és construeix, en un moment històric que no ha pogut ser datat, un nou camp de sitges, amb sitges de majors dimensions que augmenten considerablement la capacitat d'emmagatzematge del poblat. Posteriorment, el creixement urbanístic de l'assentament va provocar l'amortització del camp de sitges i la ordenació del nou sistema defensiu del poblat, amb la construcció d'una plaça pública porticada, immediatament a l'entrada del poblat, i d'una sèrie d'habitacions articulades al seu voltant que, segurament, s'han de relacionar amb activitats comercials o artesanals de l'*oppidum*.

BIBLIOGRAFIA

CASA, J. 1984, Breve aproximación a la cerámica de barníz negro del poblado ibérico de Castell (Palamós, Baix Empordà), a BLAGG, T.F.C., JONES, R.F.J., KEAVY, S.J. (ed.), *Papers in Iberian Archaeology*, BAR I-S 193, Oxford, 217-236.

GARRIDO, C. 1998, *Viaje a la Cataluña de los íberos. Guía de los poblados ibéricos*, Barcelona.

GRACIA, F., MUNILLA, G. 2000, *El llibre dels ibers, Viatge il·lustrat a la cultura ibèrica*, Edicions el Médol, Tarragona, 77.

MARTÍN, A. 1997, Aportacions a l'estui del poblat ibèric de Castell (La Fosca, Palamós), *Actes de la XX Assemblea d'Estudiosos*, Sant Feliu de Guixols, 239-247.

MORET, P. 1996, *Les fortifications ibériques, de la fin de l'Âge du bronze a la conquête romaine*, Ed. Casa de Velázquez, Madrid.

OLIVA, M. 1965, "Recintos fortificados de tipo ciclopeo en tierras gerundeses", *Arquitectura megalítica y ciclópea catalano-balear*, Barcelona, 97-99.

PERICOT, L. 1944, Las excavaciones del poblado ibérico de Castell, la Fosca, Palamós, *Ampurias* VI, Barcelona, 317-318.

PERICOT, L. 1952, *La labor de la comisaria provincial de excavaciones arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Madrid.

PUJOL, A. 1989, *La población prerromana del extremo Nordeste Peninsular: génesis y desarrollo de la cultura ibérica en las comarcas gerundenses*, 2 v., Bellaterra, 9-25 del vol. II.

VERDAGUER, E. 1994, *El poblat ibèric de Castell*, Col·leció El Cau, Ajuntament de Palamós, Palamós.

fig. 3. Estat que presentava la plaça de les sitges del poblat ibèric de Castell amb anterioritat als treballs d'arrenjament efectuats l'any 2000.

fig. 4. Estat actual de la plaça de les sitges del poblat ibèric de Castells un cop finalitzats els treballs d'adequació de l'any 2001.

L'ASSENTAMENT IBÈRIC TARDÀ DEL TURÓ RODÓ (LLORET DE MAR, LA SELVA)

Joan LLINÀS POL Jordi MERINO SERRA Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ*

INTRODUCCIÓ

El Turó Rodó és un petit promontori peninsular de 40 metres d'alçada que s'ubica al nord-est i molt a prop del nucli urbà de Lloret de Mar. S'aboca directament al mar per llevant i per migdia. A ponent els seus vessants moren a la petita platja de Sa Caleta, i es troba unit a terra ferma per la banda de tramuntana mitjançant un itsme d'uns 50 metres d'amplada. Aquests trets topogràfics el fan un indret estratègic, de molt fàcil defensa i amb un ampli camp visual sobre la platja de Lloret, la petita plana que la circumda, un bon tram de costa i l'arc d'elevacions de la serralada litoral que tanca i delimita aquest sector de la Costa Brava.

Les primeres notícies sobre l'existència d'un jaciment arqueològic en aquest indret corresponen a l'any 1925, quan Enric Botet i Sisó, apotecari de Lloret i germà del conegut historiador, localitzà diverses restes arqueològiques durant la construcció d'un camí. Comunicada la troballa a la Comissió Provincial de Monuments, es van identificar dues sitges i un mur de pedra seca d'un 40 metres de llargada rematat al nord-est amb una torre, i es va recollir una important quantitat de material arqueològic: ceràmica comuna, a mà, campaniana, àmfora ibèrica, *pondera, dolia, tegulae*, fusaïoles, pedres planes amb un forat en un extrem, una figureta de fang cuit, etc (Almeda, Pascual, Sureda 1925).

Des d'aleshores i fins a l'any 2000, no s'hi efectuà cap tipus d'activitat arqueològica. El solar romangué sense edificar i exposat a l'erosió, i tan sols s'hi realitzaren recollides esporàdiques de material. En el camp de la investigació arqueològica, diversos autors es limitaren a repetir el que havia estat dit l'any 1925, a vegades amb una contextualització més àmplia o bé revisant les cronologies (Serra Ràfols 1943, 256-257; Burgueño, Vilà 1996).

En el bienni 2000-2001 s'hi ha efectuat una excavació arqueològica que, en dues campanyes, ha permès intervenir en extensió, aproximadament, a les tres quartes parts de la superfície del jaciment. Aquestes excavacions han estat promogudes per l'Ajuntament de Lloret de Mar dins del Pla d'Excel.lència Turística de la població, finançat pel Ministerio de Economia, i realitzades per l'empresa Janus, S.L. amb el concurs de dos arqueòlegs i sis auxiliars d'excavació. Els resultats obtinguts permeten, fins i tot abans de l'estudi detallat i intens de les restes recuperades, conèixer amb ben poques llacunes la història completa d'aquest petit assentament ibèric.

L'EXCAVACIÓ

L'estructura de l'assentament ja era parcialment visible abans de començar els treballs. Una muralla, la mateixa que va veure Botet i Sisó, el tanca pel nord, l'únic accés possible, i, adossats a la part interna d'aquesta muralla, s'endevinaven un seguit de cases, terrassades degut al pendent natural del turó. Aquestes estructures conformaven la part principal de l'assentament i són les que han estat objecte d'excavació arqueològica. Resta només per excavar una part menor i molt erosionada de l'assentament: l'àrea oberta que s'estén al centre del turó i les restes molt malmeses d'unes tres o quatre cases que afloren a la banda sud.

Les defenses i el sistema d'accés al poblat (sectors 1, 2 i 3)

Com dèiem, el poblat ibèric del Turó Rodó es troba defensat de manera natural per penyasegats a llevant, migdia i ponent, de manera que els únics accessos practicables es realitzaven des del nord, on el pendent és considerablement més suau. Així,

* Janus, S.L.

tota la banda nord del poblat es troba defensada per una muralla de pedres lligades amb fang (U.E. 1048), que està composada per dos llenços que s'uneixen formant un angle molt obert. Aquesta muralla, d'entre 110 i 130 cm d'amplada, es conserva en una alçada que en alguns punts arriba gairebé als 2 metres i en quasi tota la seva longitud (més de 40 metres), llevat de l'extrem més occidental, on es troba seccionada per l'obertura d'un camí, segurament el mateix que possibilità la descoberta del jaciment fa vuitanta anys.

La muralla es fonamenta directament sobre el subsòl natural del turó, que experimenta una pujada considerable en direcció a llevant, on s'ubica la porta d'accés al poblat (U.E. 1022). A més, als mateixos peus de la muralla, per l'exterior, s'hi va adequar una rampa a partir, aproximadament de la meitat del seu recorregut i en direcció est, que assolia la cota artificialment elevada del llindar de la porta d'accés. Aquesta rampa ha constituït el sector 3 de la nostra excavació, i estava composada per una sèrie de nivells d'abandó, datables a la primera meitat del segle I aC (àmfora itàlica Dressel 1B, comuna itàlica...), i diversos nivells de circulació, molt compactes, del segle II aC (Campaniana A, grises emporitanes...).

Tant la rampa com la muralla nord moren al llindar de la porta d'accés al poblat. Aquesta entrada donava pas a un passadís d'uns 3 metres d'ample per 11 de llarg orientat nord-sud, ben defensat en tres dels seus costats (nord, est i oest) per sengles llenços de muralla (U.E. 1015, U.E. 1014/1002 i U.E. 1003, respectivament). El nivell de circulació d'aquest passadís estava constituït per una rampa en pujada cap a migdia que permetia salvar el desnivell existent i, alhora, facilitar la circulació de carruatges i cavalcadures. Donat que era un àmbit sense coberta, al llenç de muralla nord (U.E. 1015) s'hi va haver d'obrir un petit forat rectangular (U.E. 1060) a la cota de circulació per permetre'n el desaigüe en cas de pluges. Recorreguda tota la longitud d'aquest passadís, una segona entrada, situada a l'extrem sud-oest, permetia l'accés definitiu al poblat.

L'excavació d'aquest sector va evidenciar com el nivell de circulació va haver de ser preparat mitjançant el retall de la mateixa roca mare a la banda sud i l'aportació de terres a la banda nord, que era especialment notable a tocar de la muralla septentrional degut al fort pendent que el terreny natural feia en aquesta direcció. Aquestes aportacions de terres ens n'han permès una datació de principis del segle II aC, gràcies a diverses formes de Campaniana A, àmfora itàlica Dressel 1A i material ibèric divers.

A l'extrem nord-est del poblat, a l'exterior de la muralla que delimita per aquesta banda el sector 1 (U.E. 1014), s'hi va localitzar un petit àmbit (sector 2) abocat literalment al penyasegat i clarament avançat respecte la muralla. Malgrat que l'erosió natural provocada per la proximitat del penyasegat n'ha fet desaparèixer una bona part, suposem que es tractava d'un cos avançat de vigilància, com una mena de baluard, ja que estava ubicat just a la cantonada del recinte emmurallat. L'accés a aquest baluard es realitzava des del passadís (sector 1) a través d'una porta oberta a la muralla.

Les cases (sectors 4 a 10)

Traspassada la porta que s'obria a l'extrem sud-oest del passadís (sector 1), s'arribava a un gran espai obert, delimitat a banda i banda per sengles fileres de cases. Les set de la banda nord, adossades a la cara interna de la muralla, han estat excavades completament i, d'est a oest, han conformat els sectors 4 a 10 de l'excavació.

La casa 10, a l'extrem de ponent, es troba seccionada longitudinalment pel camí excavat a principis del segle XX. Aquest fet, a banda de malmetre parcialment l'àmbit estratigràficament més ben conservat i complet de tots, ha impedit conèixer si hi havia alguna altra casa més a l'oest (cosa força improbable, donada la proximitat del fort pendent que mor a baix, a la platja de Sa Caleta), o bé si hi havia algun llenç de muralla que el tanqués per aquesta banda o que reforcés l'extrem oest de la muralla nord, cosa força més versemblant.

A la banda sud, just sobre el penyasegat, s'hi poden endevinar un mínim de tres cases més, que romanen sense excavar. Tanmateix, ja podem avançar que l'erosió d'aquest sector, que fa pendents considerables, ha provocat que el seu estat de conservació sigui pèssim, donat que s'hi aprecien grans afloraments de roca mare i es pot constatar com de la major part dels murs en resta només una filada.

Les set cases adossades a la muralla nord responen totes a un mateix programa constructiu i no presenten fases ni subfases apreciables, de manera que donen al conjunt del jaciment una homogeneïtat notable. Són de planta rectangular (o lleugerament trapezoïdals a causa de l'angle de la muralla) i estan composades per dos àmbits: una sala principal al nord i una petita avantsala, oberta a la plaça, al sud, amb la porta situada al costat oest. Cal esmentar que les cases 5 i 9 no presenten avantsala, però podria ser molt bé a causa que, degut a la superficialitat de la roca mare en aquella zona, el mur mitger no s'hagués conservat.

Els murs presenten quasi tots característiques afins. Estan fets de pedres locals, granítiques, lligades amb fang, molt ben desbastades a la cara vista i disposades sense formar filades clares, amb els intersticis perfectament reblerts amb pedres petites. Les amplades oscil·len entre els 40 i els 50 cm i es fonamenten sempre sobre la roca mare, moltes vegades mitjançant una petita trinxera. Això ha provocat que alguns cops sectors d'aquests murs arribin a apropar-se als 2 metres d'alçada conservada, donat els grans desnivells que fa el terreny natural especialment cap a la banda nord i nord-oest. Cal fer constar que gran part d'aquesta obra, malgrat presentar curiosament les cares ben desbastades, seria, fet i fet, fonamentació.

El pendent natural del terreny cap a ponent fa que aquestes cases estiguin terrassades. Així, mentre les cases 4, 5 i 6, a llevant, es troben a la part alta del turó i més o menys a la mateixa cota (tot i que no a la mateixa), la 7 ja s'ubica en un segon nivell, més baix, la 8 en un tercer, la 9 en un quart i la 10, amb força diferència, en un cinquè, de tal manera que la diferència entre la cota de circulació de la casa 4, a llevant, i de la casa 10, a ponent, és de prop de 7 metres.

Els nivells de circulació d'aquests àmbits, allà on s'han conservat, són a la banda sud la pròpia roca natural treballada i a la banda nord terra trepitjada damunt d'uns grans farcits d'anivellament. És interessant assenyalar que, generalment, el nivell de circulació de les avantsales, sempre la roca retallada, és lleugerament més elevat que el de la sala de la mateixa casa, degut al pendent del terreny natural i en algun cas, com a l'àmbit 8, fins i tot esgraonat en dos nivells.

Així doncs, uns grans farcits d'anivellament, recolzats a la cara interna de la muralla, ocupen la meitat septentrional de cada casa. Aquests farcits són extraordinàriament homogenis i estan composats de rebutjos de pedres i terra sorrenca molt flonja pròpia de la muntanya, sense material arqueològic de cap tipus en cap dels set habitacles, fet que vindria a provar que no hi ha preexistències al poblat tal i com el coneixem i que els àmbits foren bastits tots de cop o en un lapse de temps curtíssim. També permeten descartar que hi hagués dependències semisoterrades de magatzem, com passa, per exemple, al Puig de Castellet.

Sobre aquest anivellament hi ha el nivell de circulació de la cambra, de terra trepitjada, que hem pogut documentar de manera clara tan sols a les cases 8 i 10, donat que l'erosió natural del terreny ha significat la desaparició, ja de molt antic, de les estratigrafies superiors de cada casa. En aquest nivell de circulació s'hi troba una llar, documentada també a les cases 8 i 10, i diversos forats de pal, que haurien funcionat de manera clara al llarg de la vida de la casa com a tal.

La llar de la casa 8 (U.E. 1136) es troba al centre de la sala principal, i és una cubeta que retalla la preparació del nivell de circulació U.E. 1125. De planta quadrangular amb els angels arrodonits i d'uns 115 per 120 cm de superfície, està composada per una capa de còdols de petites dimensions, sobre la qual se n'hi disposa una altra de còdols més grans i força ceràmica. Aquesta segona capa de còdols està coberta per dos nivells composats sobretot per una gran quantitat de fragments de ceràmica en disposició plana, que conformarien la solera de la llar.

La llar de la casa 10 (U.E. 1257) és també una cubeta, aquesta excavada directament en part a la roca mare i en part en el farcit d'anivellament de la cambra. També s'ubica al centre de la sala principal i es troba en part destruïda per una sitja i per un forat posteriors. Al fons de la cubeta s'hi ubica una capa de còdols de mides petites i mitjanes amb argila, coberta per un nivell sorrenc i compacte, el qual, alhora, serveix de base a una capa argilosa i molt plana, que seria la superfície de l'estructura de combustió.

Finalment, hem de fer esment en algunes de les cases de l'existència de fosses i retalls de forma diversa que proporcionen generalment datacions del segle II aC. Es tracta o bé de retalls molt concrets però amb funcions indeterminades, com el gran retall quadrangular de l'extrem nord-est de la casa 7 (U.E. 1117), fosses d'abocador, on solem trobar cendres i carbons i molt material arqueològic, com les fosses del centre de les habitacions 5 i 7 (U.E. 1224 i 1126), o bé de forats de pal de mides i profunditats diverses.

Pel que fa a l'establiment de la cronologia de construcció de les cases, és important destacar que s'ha vist enormement dificultat per la manca de preexistències i pel fet que, en conseqüència, els farcits d'anivellament no continguin material arqueològic. Només comptem, doncs, amb l'escàs material extret en els nivells de circulació de les cases 8 i 10 i amb el que han proporcionat les dues llars que hi funcionaren, que, a grans trets, s'avé bastant amb el dels nivells de preparació de la rampa del sector 3 i de circulació del passadís del sector 1, és a dir, primera meitat del segle II aC.

Les sitges

Les excavacions han permès també documentar i excavar un total de 12 sitges. N'hi ha tres al sector 1; dues a la casa 5, una a la sala i una altra a l'oest de l'avantsala; dues a la sala de la casa 6; una a l'avantsala de la casa 7; una a la sala de la casa 9 i tres a la casa 10, una a la sala i dues a l'avantsala. La majoria es troben excavades a la roca mare i, per tant, solen estar ubicades a la banda sud o central dels diferents àmbits, tot i que n'hi ha algunes que retallen farcits i fins i tot alguna estructura. Solen ser globulars, a vegades amb el fons pla, i de mides diverses, i no és descartable que algun d'aquests retalls correspongués, de fet, a un forat de *dolium*, ja que s'han trobat fragments diversos d'aquests recipents per tot el jaciment.

Totes aquestes sitges foren obliterades en un moment tardà de la vida del poblat, a la primera meitat del segle I aC, i presenten un material que no es diferencia gaire dels nivells d'abandó documentats arreu del jaciment: Campaniana B (formes Lamboglia 1, 3, 5 i 7), parets fines (formes Mayet I, II i III), comuna itàlica, àmfores itàliques (Dressel 1B), comuna ibèrica, grisa de la costa catalana, *tegula* i *dolium*. En el sector 1, per exemple, dues de les tres sitges (U.E. 1004 i 1023) degueren funcionar encara en el moment d'abandó, donat que les cronologies que han proporcionat els seus farcits d'obliteració són iguals. Però la tercera sitja (U.E. 1031), que es trobava retallada per la sitja U.E. 1023 i el seu farcit, que per evitar esllavissades havia estat contingut amb un envà precari de fragments de *dolia* i de *tegulae*, va proporcionar, tanmateix, un material de cronologia quasi idèntica. El lapse de temps transcoregut entre l'obliteració de la més antiga i la de la més recent, per tant, degué ser molt petit.

Fins i tot caldria plantejar-se si algunes d'aquestes sitges podrien haver sobreviscut a la funció estricta del jaciment com a hàbitat. La seva cronologia, uniformement tardana, faria que no ho descartéssim del tot, encara que és cert que no hi ha diferències apreciables entre el material aparegut en els farcits de les sitges i els nivells d'abandó generals. Tanmateix, tampoc hem d'oblidar el fet que la sitja U.E. 1232, a la casa 10, retalla i inutilitza la llar, la qual ja no va ser substituïda. És evident que aquesta és una circumstància difícil d'entendre si en aquest àmbit s'hi hagués de fer, en aquell moment, vida domèstica.

L'abandó

El moment final del Turó Rodó s'ha pogut establir amb força exactitud, especialment gràcies al nivells d'abandó excavats a la rampa exterior (sector 3) i al sector 1, on eren considerablement importants degut al fet que l'extraordinària solidesa de les estructures que el delimiten en va permetre una conservació excel·lent. A les cases, en canvi, la forta erosió patida en tot aquell sector del jaciment ha fet que, llevat de la casa 10, la resta d'àmbits quasi no hagin conservat restes d'aquest moment.

La cronologia de l'abandó s'ha pogut situar molt bé a mitjan segle I aC, vers l'any 60 aC, gràcies a la troballa de diverses ceràmiques pròpies d'aquest moment, com Campaniana B, parets fines republicanes, vernís roig intern pompeià i àmfores itàliques de la forma Dressel 1B. La total absència d'àmfores tarraconeses, que comencen a produir-se en quantitats creixents a partir de l'equador del segle I aC, ajuda a corroborar aquesta datació.

Les rases

Arreu del jaciment han aparegut també un seguit de rases allargassades, d'uns 45-50 cm d'amplada i de longituds variables, però sempre superiors als 250 cm, amb els extrems arrodonits i quasi sempre paral·leles i orientades nord-sud, exactament amb la mateixa orientació que els murs de les cases (a la casa 8, com a excepció, n'hi ha una de paral·lela a la muralla i, per tant, orientada d'est a oest). N'hi ha 17 de documentades: 2 al sector 1, 3 a la casa 4, 2 a la casa 5, 2 a la casa 6, 3 a la casa 7, 3 a la casa 8, 1 a la casa 9 i 1 a la casa 10.

Aquestes rases constitueixen els vestigis més tardans trobats al Turó Rodó, ja que en el farcit d'alguna d'elles hi ha aparegut àmfora tarraconesa i n'hi ha diverses que retallen els farcits de les sitges i els nivells d'abandó. La seva funció és desconeguda, potser rases de vinya, però la seva antiguitat és inqüestionable: foren excavades quan encara eren visibles les estructures del poblat i han aparegut totes segellades pels nivells de sedimentació natural que s'hi van formar posteriorment i que apareixen també a la totalitat dels set àmbits.

CONCLUSIONS

Les excavacions, per tant, han permès obtenir una gran quantitat de dades sobre les característiques i la cronologia del poblat del Turó Rodó. Per una banda, se'ns dibuixa clarament un assentament costaner del tipus "barrera", situat en un esperó sobresortint i abocat al penyasegat en una bona part del seu perímetre, i defensat per una muralla a tramuntana i al nord-est, els únics sectors accessibles. Els habitatges principals d'aquest poblat s'adossen a la part interna del llarg llenç de la muralla nord i resten oberts per migdia a una plaça. Ens trobem, per tant, davant del típic poblament ibèric enturonat i encastellat, on priva per damunt de tot un bon domini visual de l'entorn i una bona defensa, que en el cas del Turó Rodó trobem refermada per un elaborat sistema de protecció de l'accés a l'interior del poblat.

Les set cases s'arrengleren adossades a la part interna de la muralla i es troben esgraonades degut al fort pendent natural del terreny, que experimenta una important baixada cap a l'oest. Estan construïdes amb murs de pedres lligades amb fang i molt ben escairades en les seves cares externes, i consten d'una sala principal més gran al nord i una petita avantsala al sud, oberta a l'exterior.

Les cases dels sectors 8 i 10 han resultat les més ben conservades i s'hi han pogut documentar els respectius nivells de circulació amb les seves llars. Altrament, en totes hi han aparegut diverses fosses i sitges, generalment excavades a la roca natural, així com un bon nombre de rases, la majoria en direcció nord-sud, ara com ara de funció desconeguda, però clarament posteriors a l'abandó del poblat, atès que en alguna hi ha aparegut material arqueològic datable al canvi d'Era.

Cronològicament, podem assegurar que el Turó Rodó va estar en funcionament des de la primera meitat del segle II aC fins a mitjan segle I aC, és a dir, en plena època romano-republicana. Pel que fa a la data inicial, pendent de confirmació definitiva a l'espera de l'estudi exhaustiu del material arqueològic recuperat, comporta alguns interrogants que fan referència a la construcció d'un hàbitat tan fortificat i encastellat en un moment en què els romans ja controlen el territori i, per tant, les necessitats defensives eren molt menors. Podríem, és cert, especular entorn d'una cronologia inicial més antiga, tot i que cal fer notar que la presència de materials residuals anteriors al segle II aC és poc més que inexistent. També es podria buscar l'explicació en la pervivència de sistemes constructius tradicionals ibèrics en una època encara molt poc romanitzada o, per què no, en el supòsit que a la primera meitat del segle II aC el domini efectiu de Roma sobre la població ibèrica i la seva societat encara no estava prou consolidat com per permetre als íbers la lleugeresa de construir hàbitats sense uns sistemes defensius mínimament eficaços.

En general, tant la tècnica constructiva, com el tipus d'hàbitat, com la cultura material, ens remeten indefectiblement al món ibèric, malgrat que el mal estat de conservació de moltes de les cases no ens ha permès identificar clarament espais especialitzats. L'existència de sitges implica una lògica dedicació agrícola i la troballa de nombroses pedres planes amb un forat en un extrem sembla apuntar una intensa (i també lògica) activitat pesquera. Hi ha, també, diversos *pondera* i fusaïoles, que ens parlen d'una petita activitat tèxtil. El conjunt numismàtic és escadusser (5 peces) i tot també d'aquest moment, igual que els pocs objectes d'ornament que puguin indicar una certa distinció (sivelles, sobretot). El material ceràmic és generalment indígena, i predomina la ceràmica a mà presumiblement de producció local, especialment en els nivells més antics. La progressiva entrada de la romanització, finalment, es manifesta en la presència abundant de fragments de *tegula* i *dolium*, significativament presents només en els nivells més tardans, així com ceràmiques d'importació itàlica, com la campaniana B, les comunes itàliques i la ceràmica de parets fines.

Pel que fa al moment final del poblat, vers mitjan segle I aC, en canvi, el podem ubicar sense problemes dins del procés històric de la romanització, en què va esdevenir del tot innecessari i fins i tot inconvenient viure en hàbitats incòmodament encastellats dalt de turons d'accés difícil. Entre altres coses, l'excavació del sector 1 ha comportat la certesa que l'abandó del poblat fou pacífic o, si més no, que no va anar precedit de cap destrucció ni de cap incendi. Per una banda, no s'han trobat nivells d'incendi ni elements abandonats *in situ* a la superfície del nivell de circulació. Per l'altra, tenim l'evidència que les muralles que delimitaven l'àmbit es van anar esllavissant lentament i que ho van fer ja sobre un estrat de sedimentació natural que s'havia anat formant immediatament després de l'abandó.

El despoblament del Turó Rodó s'insereix en el moment històric en què la descomposició de la vella estructura política ibèrica i la generalització d'un llarg període de pau va permetre el trasllat paulatí de la població cap a indrets molt més adients, com les planes o els vessants suaus encarats a migdia, a prop de les vies de comunicació, dels camps de conreu o dels ports de mar. El Turó Rodó, com tants i tants altres assentaments tardoibèrics entre mitjan segle I aC i principis del segle I dC, va quedar així abandonat. Les traces de poblament d'època romana a Lloret les trobarem a partir d'ara a prop de les platges, com la terrisseria de Fenals o la vil·la de Can Juncadella, a Canyelles, o bé a tocar de la petita plana agrícola que s'estén al nord de l'actual nucli urbà, com les interessantíssimes restes que es troben sota l'emplaçament de l'ermita de Sant Quirze.

BIBLIOGRAFIA

ALMEDA, S., PASCUAL, J., SUREDA, M. 1925, Comisión provincial de monumentos de Gerona. Un puesto romano de pescadores en Lloret de Mar, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 87, 305-309.

BURGUEÑO, E., VILÀ, M.V. 1996, El poblat ibèric de Montbarbat. Aproximació a l'estudi del territori al curs inferior de la Tordera en època ibèrica, *Quaderns de la Selva*, 9, 55-84.

DOMÈNECH, J. 1981, La petita història de l'arqueologia a Lloret de Mar, dins PONS, E., TOLEDO, A., LLORENS, J.Mª, *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet*, Sèrie Monogràfica, 3, Girona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 2, Santa Coloma de Farners.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2001, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 5, Santa Coloma de Farners.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Girona.

PONS, E., LLORENS, J.Mª, MERINO, J. 1999, *Puig Castellet*, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J.C. 1943, Los poblados ibéricos en el término de Lloret de Mar (Gerona), *Ampurias*, V, 255-258.

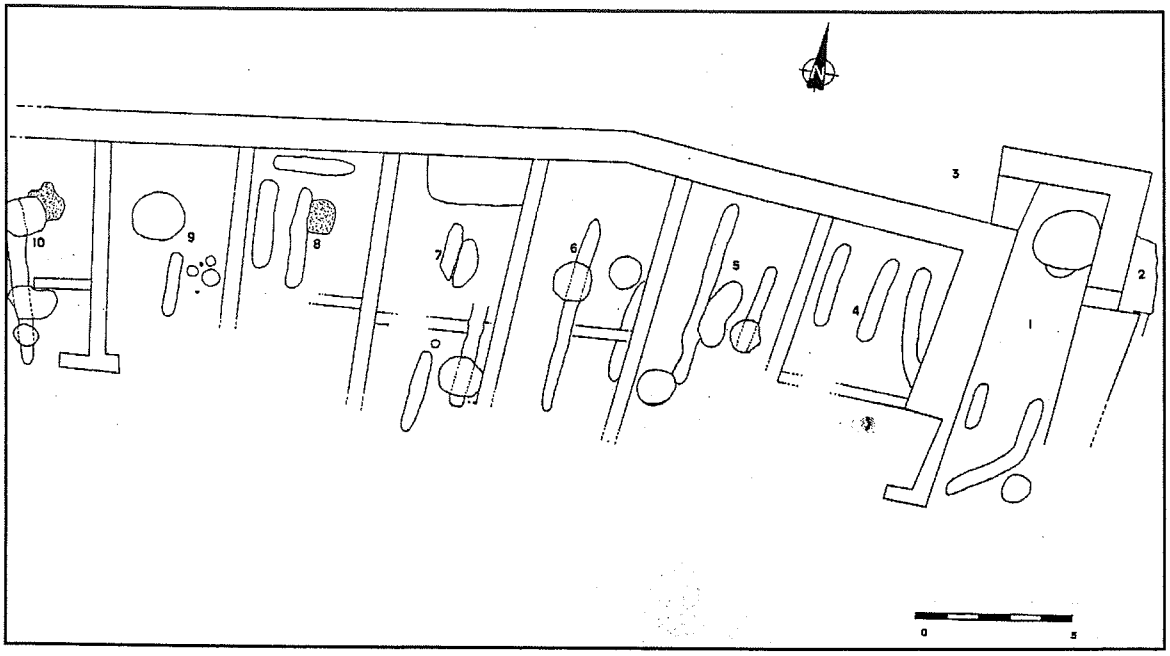

fig. 1. Planta del jaciment amb indicació dels sectors.

EXCAVACIÓ AL CONVENT DE SANT DOMÈNEC (PERALADA, ALT EMPORDÀ)

Núria MIRÓ i ALAIX Joan LLINÀS i POL*

El condicionament i millora de l'àrea del monument del Claustre de Sant Domènec de Peralada motivà la realització d'obres de rehabilitació a Can Pujol, seu de l'actual Centre de Turisme Cultural Sant Domènec.

Va ser arran de les troballes localitzades en el transcurs de l'obra (en els sectors posteriorment anomenats 1000 i 2000), que es decidí intervenir i fer un control arqueològic de la mateixa, donat que s'havien d'obrir unes cales de 2 m x 2 m per fer la fonamentació dels pilars (sectors 3000, 4000 i 5000) i la rasa del mur (sector 7000) que sostenien el sostre de la sala d'actes i el voladís de la balconada del centre de turisme. També s'obrí una cala a l'interior del claustre (sector 6000). Els treballs, finançats per l'Ajuntament de Peralada, es van dur a terme entre el 27 de novembre i el 23 de desembre de 2000.

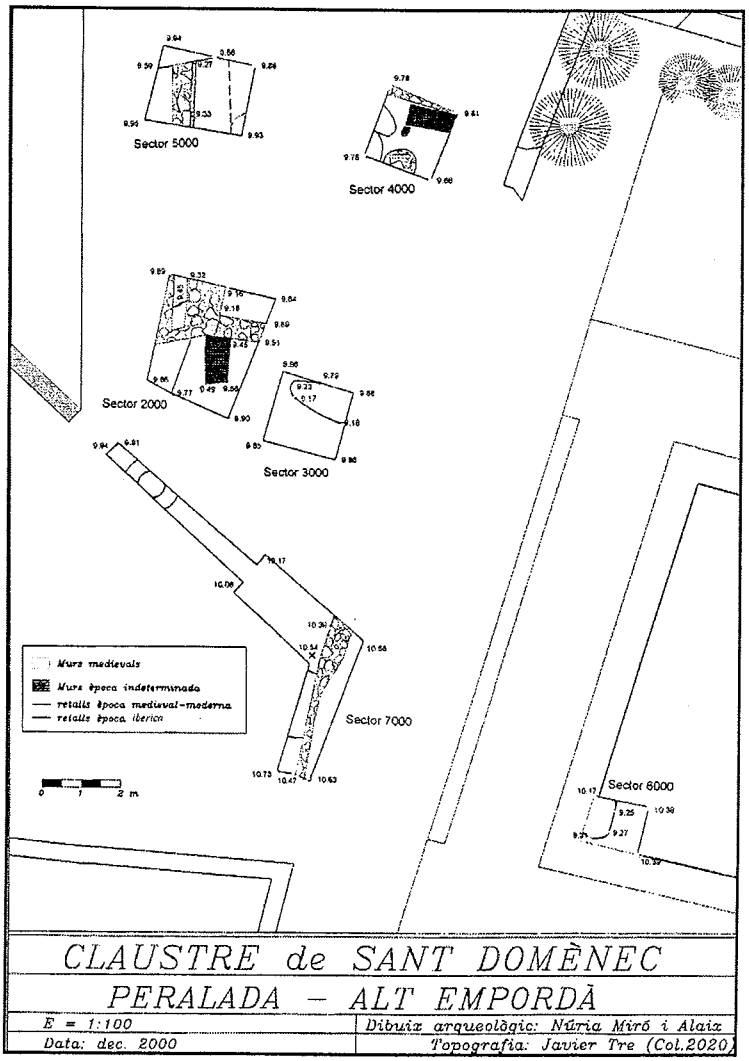

* JANUS, S.L.

En una segona fase, la fonamentació d'un nou mur va propiciar l'obertura d'una cala d'11 per 1,5 metres (sector 8000), situada a l'extrem més occidental de l'àrea afectada, i s'acabà d'excavar el sector 4000, que havia quedat interromput. Aquests nous treballs van tenir lloc entre el 29 de gener i el 16 de febrer de 2001.

Sector 1000

Al sector 1000 van aparèixer dos murs, un en direcció N-S (UE 1003) i l'altre en direcció E-O (UE 1004), bastits amb còdols i pedres sense treballar de mida mitjana, lligades amb argila bastant pura de color ocre i carbons. Aquestes estructures es van poder datar entre els segles VIII-IX.

Sector 2000

El sector 2000 es va obrir per col·locar-hi un pilar, però s'observà que estava mal plantejat i es desestimà la seva ubicació. Aquí s'hi van localitzar un parell de filades d'un mur (UE 2013) en direcció SE-NO, fet amb còdols sense lligar, que podria correspondre a època ibèrica. Les restes que van aparèixer ens van permetre, fora del que era estrictament l'obra, fer l'ampliació del sector per tal de poder comprovar algunes estructures que s'observaven en superfície.

Es van documentar els fonaments d'una sèrie de murs (UE 2002, 2004, 2005 i 2006) orientats en direcció NE-SO i E-O, bastits amb còdols lligats amb morter de calç i àrid de granulometria gruixuda. Entre els murs UE 2004, de 0,90 m d'amplada, i el UE 2006 hi va aparèixer una pedra sorrenca ben treballada que podria correspondre a un canaló de desguàs d'aigua. Totes les estructures es trobaven en un estat de conservació molt precari, donat que havien patit l'espoli de les pedres, segurament durant la construcció del Convent de Sant Domènec. L'arrasament de les restes estava cobert per un nivell amb gran quantitat de runa, teules, morter, revestiments cremats i ceràmica grollera reduïda. El moment d'aquesta destrucció es va poder datar entre els segles XIV i XV.

Sector 3000

Al sector 3000, obert ja sota control arqueològic, es van documentar diferents nivells d'argiles, molt regulars, amb materials d'època ibèrica. Retallat a l'estratigrafia es va localitzar un pou mort, de planta ovalada i secció ovoïdal, reomplert amb terra bastant solta, de color verdós, amb molta runa i materials datables al segle XVIII, entre els que cal destacar una pipa de caolí.

Sector 4000

Al sector 4000 va aparèixer un potent nivell format bàsicament per runa, que cobria un mur (UE 4009) orientat N-S bastit amb còdols i un carreu de granit ben treballat, lligats amb morter de calç i àrid gruixut, i un altre mur (UE 4010), que portava una direcció NE-SO, construït amb blocs de pissarra lligats en sec. També es van documentar els retalls de tres pous o sitges, dos d'ells (UE 4012 i 4013) de planta irregular i el tercer (UE 4015) de planta circular reomplert amb restes de paviment, revestiments, ceràmica i un diner de billó encunyat a Montpeller, conegut per moneda melgoresa, datat entre els segles XI i XIII.

El mur 4010, tallat al nord per les esmentades sitges, es conservava en una alçada de poc més de 50 cm i pel sud s'endinsava en el perfil de la cala. L'excavació dels nivells que s'hi adossaven a la banda de ponent, encara que molt afectats per les sitges, va permetre documentar un farcit d'anivellament (4021) i un paviment de lloses de pissarra (4023). Les troballes van posar en evidència que es tracta d'una estructura pertanyent a l'alta edat mitjana, possiblement de la Peralada carolíngia, i que el nivell de circulació d'aquest moment era molt més baix (almenys 2 metres) que el de la banda oest del mateix solar, on s'hi va realitzar la cala del sector 8000.

Sector 5000

El sector 5000, molt semblant a l'anterior, estava reomplert amb un nivell força potent de runa (UE 5006) que cobria un mur (UE 5007) orientat en direcció SE-NO, datat en un moment anterior al segle XIV, bastit amb pedres de mida mitjana, treballades però no escairades i alguna teula, lligades amb morter de calç i arena. De la mateixa manera que passa amb les estructures del sector 2000, estava desmuntat de manera ordenada per tal de reutilitzar les pedres per a una altra construcció.

En un nivell inferior (0,30 m de fondària) es documentà un muret construït amb còdols petits lligats amb morter de calç barrejada amb àrid de granulometria molt gruixuda. També es documentà un retall de planta circular reomplert amb argila de color marró que no es va excavar per trobar-se a una cota fora de l'afectació de l'obra.

Sector 6000

El sector 6000 és l'únic que es va fer al marge de l'obra, ja que s'obrí a la cantonada NE de l'interior del claustre per comprovar en quin estat es trobaven els seus fonaments i, alhora, veure si se'n podia documentar el moment de construcció.

Els primers nivells que es van localitzar dataven dels anys seixanta del segle XX, moment en què es realitzaren obres de restauració al monument. Per sota, es documentà un nivell de reompliment amb runa, molt semblant al que apareixia en els altres sondeigs.

Els fonaments (UE 6017 i 6018) dels murs que conformen el claustre estan bastits amb còdols i pedres sense treballar lligades amb morter de calç i àrid molt gruixut, mentre que la paret vista (UE 6015 i 6016) està feta amb grans carreus ben treballats, disposats de manera desordenada, i altres pedres sense retocar anivellades amb maons, tot lligat amb

morter de calç i arena. S'hi observen restes de ciment corresponent a la restauració. Els fonaments de

Sector 7000

El sector 7000 correspon a la rasa de fonamentació del mur que sosté la coberta de la sala d'actes i la balconada superior del centre de turisme. S'hi van documentar diferents nivells d'argiles amb aportació de materials d'època ibèrica. Cal destacar lapresència de dues sitges (UE 7009 i 7011) reblertes amb pedres, tovots i materials datats al segle IV aC. També hem d'esmentar un mur (UE 7002) en direcció E-O, bastit amb còdols lligats amb morter de calç i àrid gruixut.

Sector 8000

El sector 8000 va consistir en una cala allargassada, d'11 per 1,5 metres de superfície, paral·lela i molt a prop del mur que tanca el solar per la banda de ponent, ampliada després al sud-est per una cala perpendicular de la mateixa amplada i d'una llargada d'entre 4 i 5 m. En aquest indret s'hi havia de realitzar una rasa de fonamentació que, atès el pendent del terreny cap al sud, havia de tenir tres nivells successius esglaonats. Donada l'aparició d'estrats arqueològics pràcticament ja en el mateix nivell superficial, va caldre excavar-la tota a mà.

L'estratigrafia, extraordinàriament complexa, va permetre documentar fins a 5 fases successives ubicables cronològicament entre finals del segle V aC i finals del segle IV aC, una sitja del segle II aC (fase 6) i les esmentades dues sitges medievals (fase 7).

1- A la banda sud de la cala hi fou localitzat un mur (8068) que es relacionava amb diversos anivellaments (8058, 8059, 8063, 8064, 8067, 8080, 8083 i 8084) i una fossa (8065). Datables al segle V aC, els nivells, encara més antics, sobre els que s'assentaven no foren excavats.

2- Sobre el mur 8068, lleugerament desplaçat, se'n construí més tard un de nou (8016/8029) i s'anivellà el terreny, alhora que es cobrien els estrats més antics amb noves aportacions de terres (8042, 8045, 8052, 8053, 8055, 8056, 8057 i 8077). Aquests nivells mésantics (fases 1 i 2) no es documentaren a la meitat nord de la cala perquè, degut a l'esglaonament de la rasa, no va caldre arribar-hi.

3- Diversos nivells (8015, 8030, 8031, 8033, 8043, 8049, 8050, 8075, 8076) cobrien les restes de la segona fase i es relacionaven amb un mur d'importants dimensions (8006), però conservat en una sola filada, que es descobrí travessant transversalment la cala, a la banda nord. Amb aquest mur es relacionava un paviment de terra trepitjada (8036), en el qual hi havia dos forats de pal (8037 i 8039), així com un retall indeterminat (8034).

4- A la banda nord es documentà un altre mur (8023) i alguns anivellaments (8028 i 8032), que amortitzaven el nivell de circulació abans descrit. Al sud, el pendent del terreny havia fet desaparèixer la major part de les restes posteriors a la fase 3, llevat dels retalls. Així, tan sols hi documentem, d'aquesta nova fase, una fossa (8027/51/60) i una sitja (8078), farcida amb una gran quantitat de material arqueològic, sobretot àmfores ibèriques i púnico-ebussitanes.

5- La superficialitat d'aquesta fase va fer que tan sols es pogués documentar a l'extrem nord-oest de la rasa, on diversos farcits (8012, 8014 i 8024) preparaven el terreny per a una estructura d'argiles (8013), que va ser trobada molt malmesa, però que podria correspondre a un fornet. El nivell que el cobria (8011) fou el més modern documentat en aquestaexcavació dels pertanyents al poblat ibèric.

6- A l'extrem sud de la cala, malmesa pel mur modern que la delimitava per aquella banda, hi va ser localitzada una sitja del segle II aC avançat (8073), pertanyent a la etapa històrica en què el turó de Peralada, abandonat el poblat ibèric, va funcionar com un immens camp de sitges.

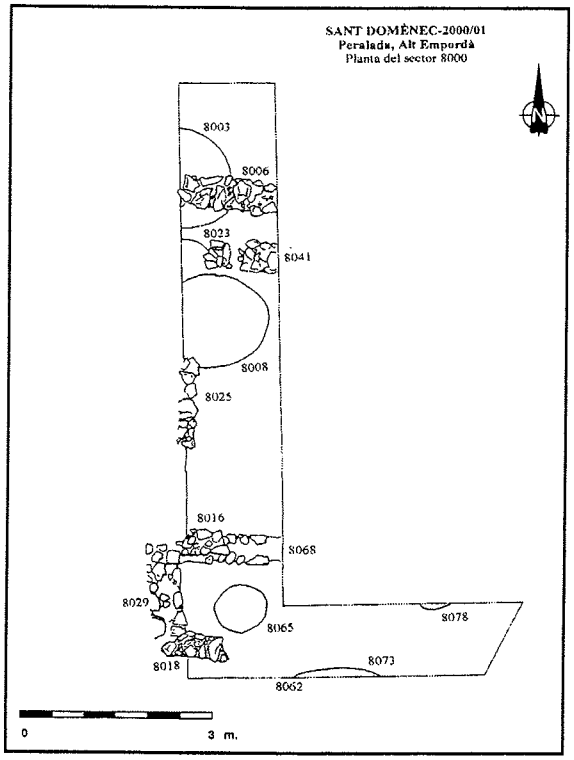

7- Finalment, hi havia dos únics vestigis medievals, dues sitges, que retallaven diversos estrats i estructures del poblat ibèric. Una (8003) era dels segles X-XI i s'ubicava al nord, on destruïa part del mur ibèric 8006. L'altra (8008) es va poder datar del segle XII-principis del XIII, s'ubicava al centre de la cala i també malmetia l'estratigrafia ibèrica d'una manera important. En aquest sector no s'hi va localitzar cap mur ni cap paviment d'època medieval ni moderna, cosa que evidencia que els nivells de circulació, fins als nostres dies, han anat sempre per sobre i que, en conseqüència, les restes arqueològiques que s'hi preserven són molt importants.

CONCLUSIONS

Les excavacions al claustre de l'antic convent de Sant Domènec, per tant, van permetre documentar diferents moments d'ocupació d'aquesta zona de Peralada a l'època ibèrica, medieval i moderna, que afegeixen noves dades a les extretes arran de les excavacions que es van realitzar en diversos punts del nucli urbà durant el període 1989-1995.

Les restes més antigues corresponen al moment de funcionament del poblat ibèric de Peralada, que s'estén per la part alta del turó, sota el nucli urbà actual (Llinàs *et al.* 1994; Llinàs *et al.* 1995; Llinàs *et al.* 1998, 39-64; Miró, Miró 1990). Hem de remarcar, sobretot, els resultats del sector 8000, molt interessants, que van permetre constatar l'extraordinari bon estat de conservació en aquest punt dels nivells corresponents al poblat ibèric (segles V i IV aC), que només es trobaven afectats per dues sitges medievals, així com la dada, significativa, que, un cop assolida la cota necessària per a la realització dels fonaments esmentats, encara no s'havia arribat en cap punt al subsòl natural. Fora del sector 8000, hem de destacar les diverses sitges excavades a l'estratigrafia i un mur que porta direcció NE-SO, aparegut al sector 2000, datables al segle IV aC.

Del camp de sitges del segle II aC (Llinàs *et al.* 1998, 65-87), que també s'estenia per tot el turó de Peralada, es va documentar una sola sitja, situada al sector 8000.

A continuació hem d'esmentar les restes pertanyents a la Peralada carolíngia (segles VIII-IX), també coneguda arqueològicament gràcies a diverses troballes efectuades a la part alta del turó (Llinàs *et al.* 1998, 89-111). D'aquest moment es van documentar dos murs al sector 1000, que presentaven clares evidències d'haver estat destruïts per un terratrèmol i per les ocupacions posteriors de l'indret, i un altre mur amb un paviment de lloses de pissarra situat al sector 4000.

Seguidament, trobem unes restes molt interessants des d'un punt de vista històric. Es tracta d'una sèrie de fonaments de murs (UUEE 2002, 2004, 2005, 2006, 2007, 4009, 5007, 6017, 6018 i 7002) orientats en direcció E-O i N-S que, per morfologia i tipus de morter, corresponen a un mateix moment constructiu, datat entre els segles XI i XIII, i que foren desmuntats entre els segles XIV i XV. Segons les evidències de que disposem fins al moment, cal interpretar aquestes estructures com pertanyents a l'antic convent de Sant Agustí de Peralada, del que es coneixia l'existència per la documentació conservada del posterior convent de Sant Domènec (Diago, F. 1599, lib. 2, 292).

Segellant les estructures romàniques de Sant Agustí, va aparèixer per tota la zona excavada un gran estrat format bàsicament per runa, que corresponia a l'anivellament del terreny relacionat amb la reestructuració urbanística que es va dur a terme com a conseqüència de la construcció del convent de Sant Domènec, i que es data al segle XVI.

La darrera fase d'ocupació d'aquest indret s'inicia al segle XVIII i cal relacionar-la amb la construcció del jardí de Can Pujol, actualment seu del Centre de Turisme Sant Domènec.

BIBLIOGRAFIA

DIAGO, F. 1599, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seiscientos. Dividida en dos libros*, impresa por Sebastián de Comellas en Sancta Caterina martir de Barcelona, a COSTA DE LA Provincia, año de MDXCVIIII, Facsímil editat per Librerias "Paris-Valencia" S.L., València 1999.

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., PEDRÓN, M.J. 1994, Les excavacions a l'antic convent de Sant Bartomeu (Peralada, Alt Empordà), 1989-1990. Dels orígens del món ibèric a la revolució feudal, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, 95-106.

LLINÀS, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J. 1995, Peralada a l'edat Mitjana. Les excavacions de la Plaça Ramon Muntaner, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV, 27-45.

LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J. 1998, *La Peralada ibèrica i medieval segons l'arqueologia*, Monografies Empordaneses, 4, Figueres.

MIRÓ, M., MIRÓ, M.T. 1990, El poblament antic de Peralada: noves dades, *Cypsela*, VIII, 73-77.

LES SITGES IBÈRIQUES DEL VIAL DEL PORT A. PALAMÓS, BAIX EMPORDÀ

Mª José CAJA*

INTRODUCCIÓ

El jaciment que ens ocupa va ser trobat aquest mateix estiu (agost de 2001) de forma casual pel senyor Nèstor Sanchiz i Guerrero del museu de San Feliu de Guixols, durant un passeig per la variant del Vial del Port de Palamós. Ell mateix va donar avís a l'Ajuntament de Palamós i a l'arqueòloga territorial de Girona, Montserrat Mataró. Amb el permís del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya numero 1773 amb data 25 de setembre de 2001 i, amb l'aprovació pressuposstària de l'Ajuntament de Palamós en la Comissió de Govern de 20 de setembre del mateix any, vam començar els treballs, que es porten a terme la darrera setmana de setembre.

SITUACIÓ

Aquest conjunt de sitges, es troba a l'esquerra del talús que dóna a la carretera del vial del port de Palamós entrant des de Sant Joan i ocupa el vessant sud del turó que corona el Mas del Vent.

Aquest pas és un corredor natural que ve de l'interior a la costa, amb l'alçada suficient per mantenir-se per damunt del nivell dels aiguamolls que antigament negaven les zones perifèriques.

Les obres d'aquest recent vial, i més concretament el talús abans mencionat, tallen les sitges, que es veuen en secció longitudinal dibuixades a la paret del talús, amb la conseqüent pèrdua de la part seccionada.

El talús i les sitges resten excavats en un sol format per argiles i llims ocres amb carbonats.

INTRODUCCIÓ GENERAL A LES SITGES

Un element vital per a la supervivència de les poblacions antigues des del punt de vista de la preservació, conservació i intercanvi d'aliments, és el de l'ús de la sitja, estructura subterrània, excavada en el subsòl, de boca estreta per poder tancar-la hermèticament i conservar els cereals a llarg plaç.

La generalització del sistema d'emmagatzematge en sitges, que trobem en les nostres planes costaneres, es presenta com una època d'augment de la producció de cereals indígena[1]. Aquesta puixança dóna lloc al que s'anomenen camps de sitges, que no sempre es troben a dins dels poblats. En època ibèrica és corrent la seva localització a peu de camp.

Aquestes aglomeracions de sitges es generalitzen a partir del segle V aC i es troben en les zones baixes, en el marge de petites elevacions a prop de les vies naturals de comunicació. L'abandó de aquestes estructures es fa a partir dels segles II i I aC coincidint amb el canvi econòmic que suposa la romanització.

En quant al seu funcionament per a la conservació del gra, podem dir: la sitja es tanca hermèticament amb fang i palla. El gra comença a respirar l'oxigen que resta dins la sitja i deixa anar anhídrid carbònic, la qual cosa disminueix l'activitat de les bactèries i crea un microclima estanc que afavoreix la germinació del gra en contacte amb la paret de la sitja, que forma una pel·lícula filamentosa de 2 cm de gruix, el gra resta en estat latent i conserva durant molts anys les facultats de germinació i de nutrició proteica.

[1] Veure bibliografia PONS, E.; BUXÓ, R.

METODOLOGIA

L'extensió del talús on es troben les cinc sitges és d'uns 34 m de llargada per una altura de 3,5 a 4,5 m.

L'actuació ha consistit en el buidat de les sitges de forma estratigràfica. El mètode d'excavació emprat és una adaptació a les característiques de cada sitja del mètode Harris.

La numeració de les unitats estratigàfiques s'ha fet donant a cada una de les sitges un número de l'1 al 5 i cadascun d'aquests desenvolupa la seva desena correlativa. Així, la primera sitja té les UE des del 10 i correlatius, la segona des del 20, la tercera des del 30, etc.

DESCRIPCIÓ DE LES SITGES

Totes les sitges presenten restes de l'argila amb que es va segellar el seu interior. Tenen forma de sac amb fons pla, a excepció de la sitja numero 5, que té el fons còncau. El seu volum conservat varia en funció del tall fet pel talús de la carretera (veure dibuix).

En quant al seu contingut estratigràfic, les sitges 1 i 2 tenen major volum de terra de conreu antic que la resta; les sitges 3, 4 i 5 presenten estratigrafies d'origen domèstic, carbons, cendres, tobot cremat i restes de llars.

En quant al seu contingut material els conjunts ceràmics són homogenis i suposen un 93,86 % del total, amb un percentatge elevat de ceràmica grollera (60,88 %) de producció local: urnes, olles, vols... El segueixen les ceràmiques brunyides per una cara o per les dues (30,98 %). En quant a l'àmfora ibèrica el percentatge no és més de l'1,07 %. Les produccions ceràmiques són de llarga pervivència dins el mon ibèric i podem fer una aproximació cronològica més per les produccions que ens manquen (Àtica, campaniana, C. pintada, engalba blanca, etc...) que per la diversitat ceràmica que tenim.

També hem de destacar el contingut de la sitja número 4, en el que la capa homogènia d'argila endurida i les restes de cendres i carbó ens donen indicis de la utilització d'aquesta sitja com a forn abans de la seva amortització.

CONCLUSIONS

No s'ha trobat cap tipus d'estructures relacionades amb el funcionament de les sitges, la qual cosa ens porta a dos tipus de conclusions, per una part a no poder precisar una cronologia acurada de les restes, donant per bona la seva amortització a la primera meitat del segle IV aC i per altra banda el problema de la relació de les sitges trobades amb l'*interland* d'algun jaciment ibèric conegut (el més proper és el jaciment de Castell) o desconegut. És a dir, que resta per descobrir o encara més, que es tracta d'una petita explotació agrícola amb assentament propi, qüestió que és recolzada pel fet de la troballa de restes domèstiques a l'interior de les sitges i per la tovalla de petits fragments ceràmics al camp de dalt, així com ombres sospitoses en el creixement de la vegetació d'aquest camp, que semblen indicar estructures i més sitges. Aquesta qüestió ens fa recomanar una vigilància arqueològica per qualsevol intervenció de tipus constructiu i urbanístic en aquesta vessant del Mas del Vent, ja que sembla plausible que en aquest turó, al que no hem tingut accés perquè és propietat privada, hi hagi restes d'un assentament ibèric fins ara desconegut.

BIBLIOGRAFIA

ADROHER, A., PONS, E., RUIZ de ARBULO, J. 1993, El yacimiento del Mas Castellar de Pontós i el comercio del cereal ibérico por parte de Emporion i Rode (s.IV-S.II aC), *Archivo Español de Arqueología* 66, Madrid, 31-70.

BUXÓ, R., PONS, E., VARGAS, A. 1998, El graner de l'Empordà-Mas Castellar de Pontós a l'edat del ferro, *Publicacions del Museu d'Arqueològia de Catalunya*, Girona.

MARTÍN, M.A. 1989, Las estructuras de los almacenamientos de alimentos en los asentamientos de Cataluña, *Hàbitats et structures domestiques en Mediterranée occidentale durant la protohistotie, Pre-actes du Colloque International*, Arles-sur-Rhône, 147-148.

PONS, E. 1993, L'expansió septentrional del món ibèric: el jaciment del Mas Castellar-Pontós (alt Empordà), *Laietana*, 8, Mataró, 105-128.

RUIZ, A. 1994, Una reflexió teòrica sobre l'urbanisme ibèric, *Cota Zero*, 10, Dossier: Hàbitat i habitació a la protohistòria de la Mediterrania nord-occidental, Vic, 147-156.

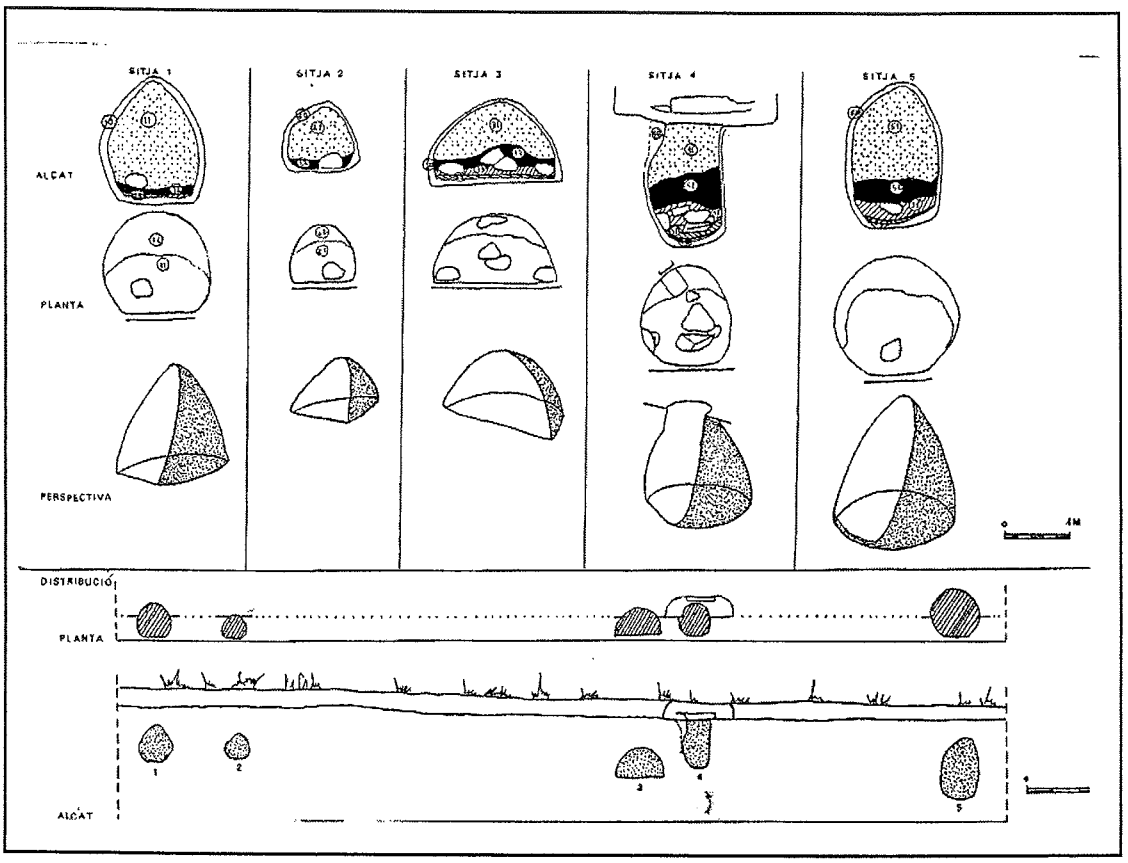

fig. 1. Alçats, plantes i perspectives de les sitges i la seva distribució.

LES SITGES DEL MAS SITJAR (SALT) I EL CAMP DE SITGES DE LA TORRE VEDRUNA (GIRONA, GIRONÈS)

Joan LLINÀS Jordi MERINO Carme MONTALBÁN*

INTRODUCCIÓ

Els treballs de seguiment de les obres de millora dels accessos al peatge Girona Sud de l'autopista A-7 des de l'antiga carretera Nacional II es varen iniciar la primavera de l'any 2000, coincidint amb els primers moviments de terra, i es varen perllongar fins a inicis del mes d'abril de l'any següent.

La intervenció, promoguda per la Delegació de Girona de la Dirección General de Carreteras del Estado, es va encomanar a Janus, S.L. i va permetre la localització de dos jaciments: les sitges del mas Sitjar i el camp de sitges de la Torre Vedruna.

LES SITGES DEL MAS SITJAR

Aquest petit jaciment va ser descobert el mes de maig de 2000, quan es feia el seguiment d'unes rases de conducció de serveis, abans de l'inici dels moviments de terra generals de l'obra. L'excavació es va realitzar durant els dies 2 i 3 de juny del mateix any. Les dues sitges que el conformen estan situades a poca distància de la cruïlla de la carretera que porta cap a Salt, properes al mas Sitjar, que ha donat nom al jaciment.

El jaciment està format per dues sitges de forma ovoïdal, de petites dimensions, amb un diàmetre màxim de 90 i 130 centímetres respectivament, i una alçada conservada d'uns 50 centímetres. El farcit estava format íntegrament per rierencs de dimensions mitjanes i grans, restes de material de construcció i morter de calç, sense cap fragment de material arqueològic. La manca de material ceràmic fa difícil la seva datació. En tot cas, com a més antigues, podrien ser d'època medieval.

Cal dir que les primeres notícies del mas Sitjar, amb el que les sitges podrien estar relacionades,

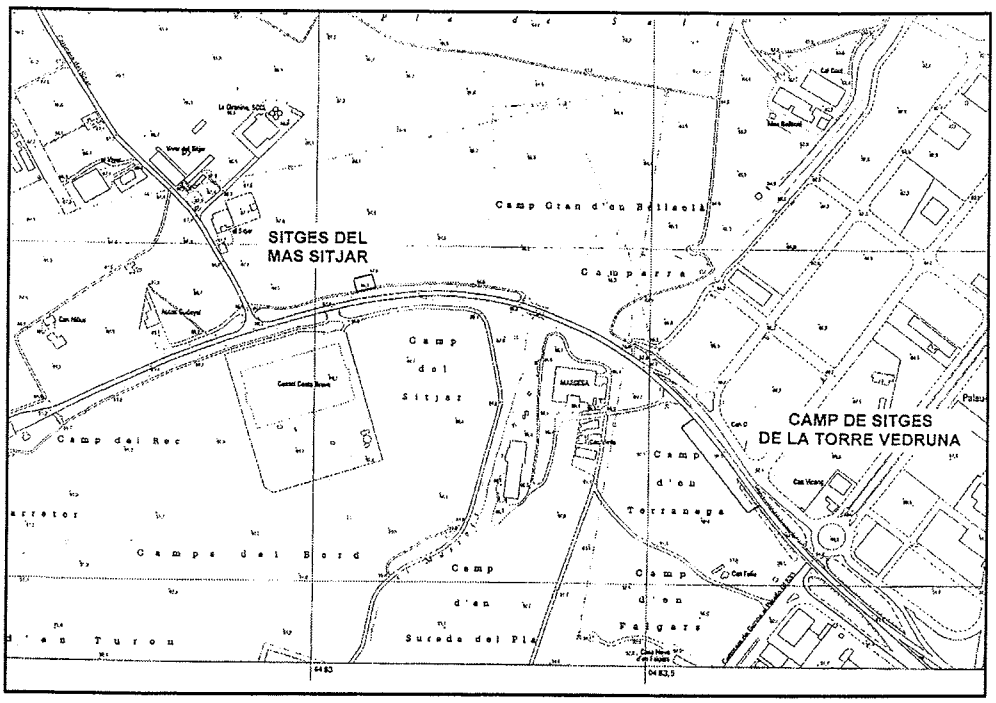

* JANUS, S.L.

corresponen al segle XII, moment en què s'edifica una *domus* a l'entorn d'una torre de defensa més antiga. Aquest mas ha patit notables modificacions i engrandiments amb el pas dels segles, fins a esdevenir un dels masos més importants del pla de Girona.

Donat el perill d'esllavissament del talús i les característiques de les sitges, es va decidir no finalitzar la seva excavació. La prospecció dels entorns i el seguiment acurat de les màquines en aquest sector no va permetre efectuar noves troballes que s'hi poguessin relacionar.

EL CAMP DE SITGES DE TORRE VEDRUNA

Aquest jaciment es va localitzar a mitjans de desembre de 2000, després que s'efectuessin uns rebaixos a la zona situada entre el mas conegut històricament amb el nom de Torre Vedruna, i que actualment té el nom de can Devesa, i la nau corresponent al Gros Mercat. El jaciment està situat a uns 300 metres a ponent de la carretera que porta de Girona a Santa Coloma de Farners.

La intervenció es va fer en dues fases. La primera, entre els dies 27 de desembre de 2000 i 10 de gener de 2001, va permetre la documentació de 25 sitges. Amb motiu de l'ampliació de les obres en aquest sector, la darrera setmana de març del mateix any es varen excavar 6 sitges més que havien quedat al descobert.

Cal dir que una part d'aquestes sitges, les que estaven situades a l'extrem sud del jaciment, ja havien estat parcialment afectades per la construcció d'una canalització d'aigua als anys seixanta, que n'havia seccionat quatre.

Totes les sitges eren de secció ovoïdal, amb les parets còncaves i el fons pla retallat en el subsòl, excepte la sitja 10, que tenia la secció troncocònica. Els diàmetres variaven entre els 100 i 180 centímetres i les fondàries entre els 25 centímetres de les sitges més arrassades i els més de 2 metres de la sitja número 10, que inicialment s'aproparia possiblement als 2,50 metres de fondària màxima. La fondària mitja de les sitges se situava entre els 50 i 80 centímetres.

Els farcits de les sitges eren molt semblants i estaven formats per terres argiloses, compactes, homogènies

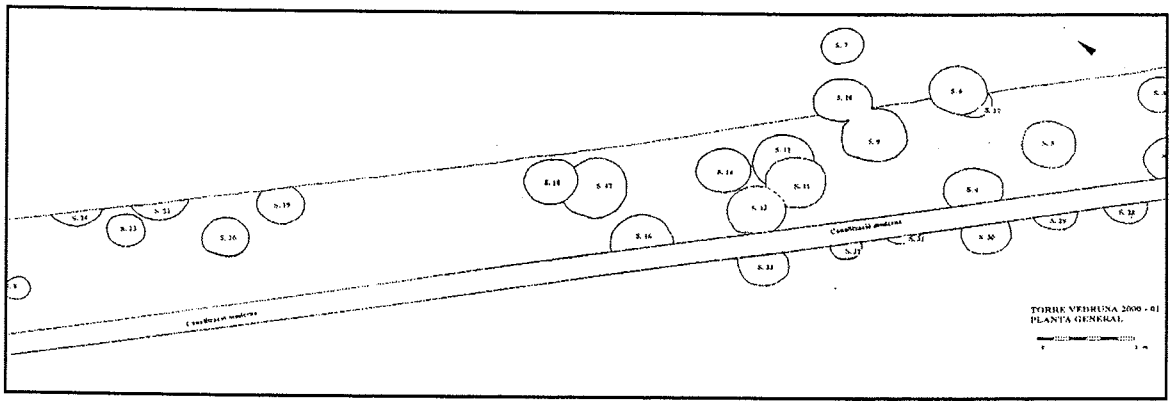

i ben depurades. Hi eren abundosos els rierencs i les clapes de cendra en els farcits. El material arqueològic era molt escàs i es limitava a ceràmica, normalment molt fragmentada i, més rarament, algunes restes òssies i de metall.

La cronologia de l'amortització del camp de sitges de la Torre Vedruna es va poder situar en un moment avançat del segle II aC.

El material ceràmic

El conjunt de materials ceràmics recuperat al camp de sitges de la Torre Vedruna es compon de 1029 fragments. Des d'un punt de vista quantitatiu és poc nombrós: tan sols dues sitges (n. 16 i 19) superaven el 100 fragments, i quatre més (n. 6, 11, 14 i 18) en van proporcionar entre 50 i 100. En canvi, hi ha vuit sitges que no arribaven a 10 fragments (n. 1, 3, 8, 10, 12, 26, 29 i 30), i tres resultaren fins i tot estèrils (n. 21, 25 i 27).

Tot i haver-hi algun cas de sitges retallades per altres, prova d'una clara seqüència temporal, no s'aprecien grans diferències cronològiques entre els diversos farcits, de tal manera que el material recuperat a les 31 sitges ofereix, en conjunt, un aspecte notablement homogeni. El ventall temporal dins del qual es mou el camp de sitges de la Torre Vedruna s'ubica clarament dins del segle II aC, preferentment a la segona meitat, i és molt dubtós que en cap cas s'arribi a superar la ratlla de l'any 100 aC.

El material d'importació és clarament minoritari. Entre la ceràmica fina tan sols hi ha dos fragments de Campaniana A i tres de Campaniana B (formes Lamboglia 2 i 5), als quals cal sumar-ne dos de comuna itàlica. Pel que fa a les àmfores, s'han recuperat 51 fragments d'àmfora itàlica, amb dues úniques vores de la forma Dressel 1A, 11 d'àmfora cartaginesa i 2 de púnico-ebussitana (forma PE-23). Aquesta migradesa d'importacions és un fenomen generalitzat en contextos d'aquesta època fora dels jaciments litorals, tal com passa, per posar uns

paral.lels ben clars i prou propers, als camps de sitges del Bosc del Congost (Sant Julià de Ramis) i del Camp de l'Arrencada (Cassà de la Selva).

Pel que fa a les produccions ibèriques, la distribució entre els diversos tipus de ceràmica comuna és bastant igualitària. Les comunes oxidades presenten 275 fragments, amb algunes formes típiques, com gerres i bols. La ceràmica a mà està representada per 355 fragments, entre els quals destaquen olles, urnes i algun vas. És notable també el conjunt de ceràmiques emporitanes, tant grises (71 fragments) com oxidades (168 fragments), amb un repertori formal idèntic en els dos casos i format bàsicament pels típics bicònics i pàteres de vora reentrant o motllurada. Hi ha, també, dos *kalathoi* pintats i sis fragments de ceràmica d'engalba blanca, tot i que cal esmentar que la degradació d'algunes peces, que hauria fet desaparèixer-ne els recobriments, pot haver falsejat els totals d'aquests tipus ceràmics. Cal esmentar, finalment, la presència de 69 fragments d'àmfora ibèrica.

Remarquem també la presència, tot i que esporàdica, d'algun fragment de *dolium* i de *tegula*, i d'un clau i d'un fragment d'arada de ferro.

CONCLUSIONS. EL PLA DE GIRONA A L'ÈPOCA IBÈRICA

Els primers estudis sobre el període ibèric en el pla de Girona i el seu entorn foren efectuats per Francesc Riuró durant la dècada dels anys 30, poc abans de l'inici de la Guerra Civil. Les seves investigacions varen permetre la identificació de 5 poblats, situats tots ells a l'entorn del pla: Sant Julià de Ramis, la Creueta (Quart), Puig de can Cendra (Estanyol, Bescanó), Sant Grau (Sant Gregori) i Puig d'en Carrerica (Canet d'Adri). De forma immediata, varen aparèixer les primeres publicacions fruit d'aquestes investigacions (Riuró 1935-36 i 1936). El mateix Riuró va iniciar les excavacions a la Creueta -que no han tingut continuitat tot i l'interès demostrat des d'algunes institucions- i a Sant Julià de Ramis, efectuades entre els anys 1932 i 1945, amb el tràgic parèntesi de la Guerra Civil. Les excavacions en aquest darrer jacimenmt continuaren de forma intermitent amb les intervencions fetes per J. Maluquer de Motes l'any 1964 i per Isabel Rodà l'any 1971. Finalment, i a partir d'una primera urgència efectuada l'any 1993 (Burch 1994), les excavacions a Sant Julià s'estan realitzant de forma continuada des de l'any 1996, fruit de l'actuació portada a terme per l'Institut de Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona i l'Ajuntament de Sant Julià de Ramis.

Les altres intervencions fetes en el pla de Girona i que han afectat jaciments d'època ibèrica han estat excavacions d'urgència. Els anys 1959 i 1960, en fer-se els fonaments d'un nou edifici, es varen descobrir restes d'hàbitat a Montilivi. En el mateix indret, l'any 1988, i també amb motiu d'unes obres, es trobaren noves estructures (Martín 1994, 89-90).

El conjunt de troballes més important s'ha efectuat en els darrers anys en el sector nord de la comarca, a Sant Julià de Ramis. L'any 1972, a l'indret anomenat Camí del Pla, uns importants moviments de terres varen deixar al descobert un total de 13 sitges i 2 forns. L'amortització de les sitges ha estat datada, a grans trets, entre la segona meitat del s. III i la primera del segle II aC (Burch 1996). L'estiu del 1997 s'efectuaren nous rebaixos en el mateix indret, conegut amb el nom del Camp dels Escalers, i aparegueren 3 sitges més, amb una cronologia d'amortització situada a la segona meitat del segle III ac (Llinàs, Merino 1998).

La troballa més important es va realitzar, però, amb motiu de la construcció de la Variant Est de la carretera Nacional II al seu pas per Girona. Entre d'altres troballes, es va excavar un camp de sitges format per 119 unitats, la majoria de les quals foren amortitzades en els segles III i II aC (Burch *et al.* 1995).

El camp de sitges de la Torre Vedruna s'ha inscriure dins d'aquest context general, d'una plana agrícola molt rica i densament poblada a l'època ibèrica. Es tractaria, probablement, d'un petit assentament format per diverses estructures d'hàbitat, que no s'han documentat, i per un camp de sitges, on s'emmagatzemarien els cereals procedents del conreu dels camps de l'entorn i que tindria una dependència del poblat més proper, en aquest cas el de la Creueta, situat uns 3 quilòmetres a l'est del jaciment. Aquest tipus d'asentament, característic del període ibèric i ben conegut a altres indrets del Gironès i a comarques veïnes, es la primera primera vegada que es documenta en el pla de Girona.

Tot i l'amortització de les sitges de la Torre Vedruna en el segle II aC, coincidint amb la davallada general de la cultura ibèrica, la fundació de *Gerunda* a principis del segle següent i la introducció dels nous sistemes d'ocupació i d'explotació del territori que comportà la romanització, la continuitat en l'aprofitament dels recursos agrícoles que ofereix el pla de Girona està sobradament demostrada amb la documentació de diverses vil·les romanes suburbanes, moltes de les quals tenien una part urbana molt noble, decorada amb mosaics. És el cas de la vil·la del can Pau Birol, situada a uns 500 metres al nord de les sitges de la Torre Vedruna, de les vil·les de Vilablareix i de Montfullà i la probable de la Comanda d'Aiguaviva, en el sector sud del pla, i de la vil·la del Pla de l'Horta, a Sarrià, en el sector nord del pla.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J. 1994, Excavacions arqueològiques al poblat de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXXIII, Girona, 75-87.

BURCH, J. 1996, *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*, Tesi doctoral, Universitat de Girona (inèdita).

BURCH, J., CARRASCAL, C., MERINO, J., NAVARRO, N. 1995, L'emmagatzematge en sitges al pla de Girona. L'exemple del Bosc del Congost, a Agustí, B., Burch, J., Merino, J. (ed.), *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, Sèrie Monogràfica, 10, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, Camp dels Escalers (Sant Julià de Ramis, el Gironès), *IV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres, 109-113.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2000, Seguiment i excavacions arqueològiques a la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà de la Selva (el Gironès), *V Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 100-103.

MARTÍN, A. 1994, Els antecedents ibèrics de la ciutat de *Gerunda*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXXIII, Girona, 89-108.

NOLLA, J.Mª; CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

PROSPECCIÓ, ENREGISTRAMENT I INVENTARI DELS GRAVATS RUPESTRES DEL DESPOBLAT DE NIULA (GER, LA CERDANYA)

Pierre CAMPMAJÓ* **Oriol MERCADAL****

INTRODUCCIÓ

El conjunt de gravats rupestres descobert en el llogarret de Niula (fig. 1), lloc citat als textos com a mínim des del 1271, s'inscriu en un espai potencial que abasta tota la Cerdanya. Compte amb tretze roques gravades, de les quals vuit -que integren els dibuixos cronològicament més antics- es situen al NO del nucli, tres més es troben a la devesa i a tocar les cases, al sud, i les dues darreres es localitzen a uns centenars de metres més avall.

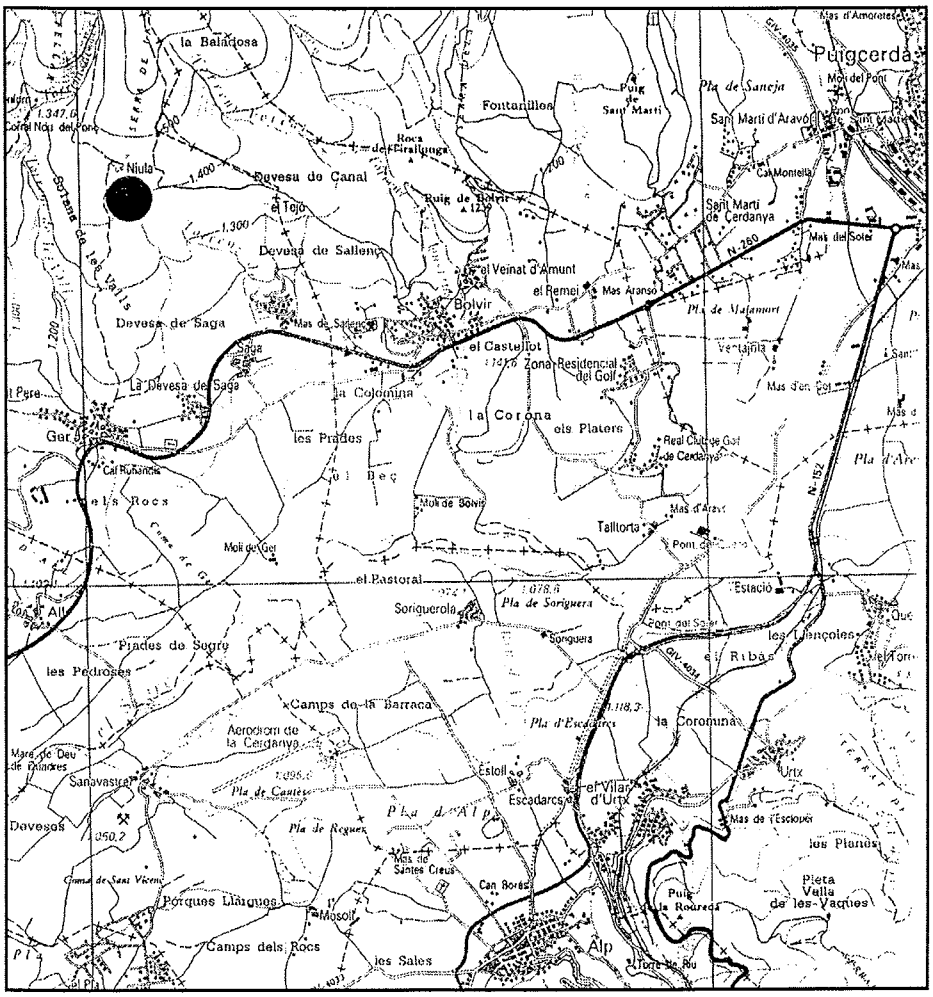

fig. 1.

* Arqueòleg membre del Groupe de Recherches Archéologiques et Historiques de Cerdagne i investigador associat a l'UMR 8555 EHESS-CNRS. Toulouse.

** Arqueòleg i director del Museu Cerdà (Puigcerdà).

La cronologia del conjunt abasta una forquilla àmplia, que va des del s. III aC fins l'actualitat, amb tres períodes ben representats (l'època ibèrica, l'edat mitjana -s. XII-XIV- i els s. XIX-XX), que es repeteix arreu del territori cerdà (un bon exemple d'això són Osseja -fig. 2 i 3- i Guils -fig. 4-). D'altra banda, existeix un curiós i rellevant buit pel que fa a la resta de períodes intermedis. Aquí, mirarem de donar resposta als interrogants relacionats amb el conjunt, el seu significat i el per què de la representació de gairebé només els citats períodes -per altra part, molt allunyats entre si- a partir de les observacions fetes sobre el terreny, així com el nostre coneixement sobre el mode de vida i les pràctiques religioses corresponents al període preromà.

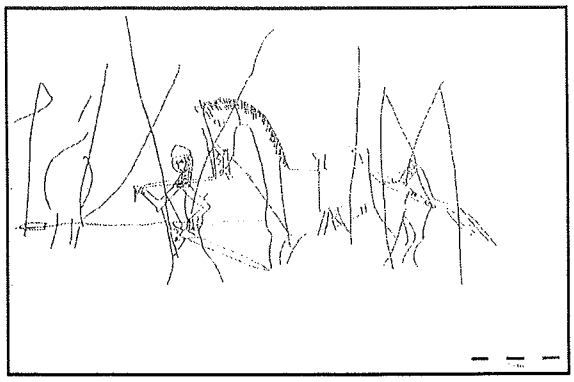

fig. 3.

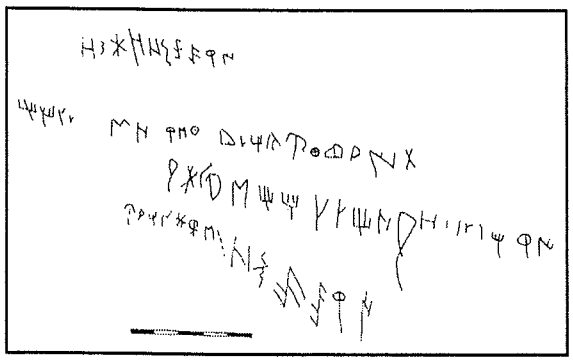

fig. 2.

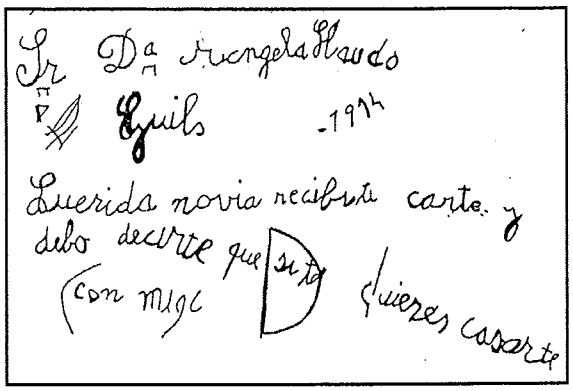

fig. 4.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT

Roca 1. Es troba situada dins el perímetre construït del llogarret. Integra una sèrie de gravats naviformes i lineals; pertanyent a aquest darrer tipus tenim dues figures antropomorfes. Alguns d'ells presenten repicats. L'ambient general d'aquesta roca és ibèric.

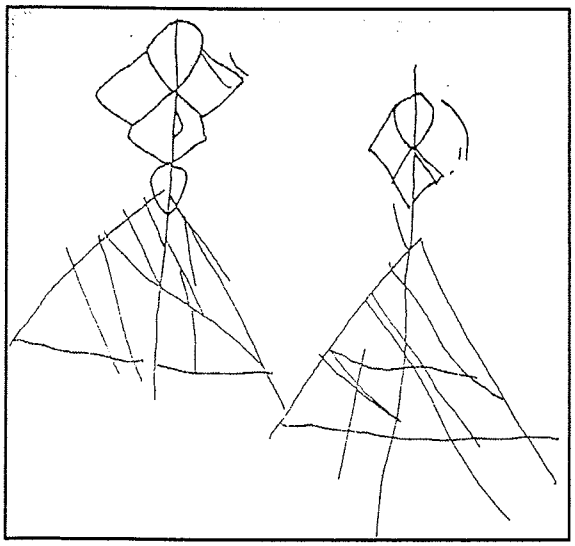

Roca 2. Situada a uns 25 m de la darrera casa del lloc, es tracta d'una petita pedrera o aflorament d'on se n'extreia llosa. Trobem un gravat d'època contemporània on pot llegir-se: *José Domenech Marzo 1962* i alguns altres gravats naviformes, entre els quals hi ha dos antropomorfs (fig. 5) i un naviforme molt llarg disposat verticalment (fig. 6). L'ambient general d'aquesta roca també el considerem ibèric.

fig. 6.

fig. 5.

Roca 3. Petita paret vertical situada a uns 10 m més amunt de la roca 2; s'observen traces molt fines de gravats lineals.

Roca 4. Petita roca situada a 20 m a l'oest de la roca 2; s'observen traces de gravats.

Roca 5. Petit afloramen rocallós situat a 40 m a l'oest de la roca 2. Integra una bella sèrie de gravats naviformes lineals.

Roca 6. Petit cingle situat a uns 60 m a l'oest de la roca 2; trobem un bella planxa d'esquist allisada naturalment i gravada amb dibuixos naviformes. L'ambient general és ibèric.

Roca 7. Gran afloramen rocós situat a uns 80 m a l'oest de la roca 2. Evidència de gravats.

Roca 8. Petit cingle situat a 100 m a l'oest de la roca 2, a l'alçada del petit coll del camí del torrent de Ferreres. Hi ha algunes traces de gravats.

Roca 9. Es localitza dins del perímetre i a la part baixa de la Devesa de Niula, al seu sector sudest i a uns 450 m de la roca 1. Té una longitud d'uns 20 m i integra gravats de diverses èpoques i factura:

1. Gravats contemporanis, amb tres grups de lletres: F-D-B 1960, que acompanyen un bell gravat repicat en forma de flor delimitada per un cercle.

2. Una dedicatòria on pot llegir-se *cammiade Mc.*

3. Més a l'oest, sobre la mateixa roca, una sèrie de senyals naviformes, molt probablement d'època ibèrica.

Roca 10. Situada a uns 10 m per damunt de la roca precedent. Presenta algunes traces de gravats i senyals de gratat d'època indeterminable, als quals s'afegeixen tres lletres (J. O. R.) d'època contemporània (s. XX?).

Roca 11. Situada a uns 20 m al nord de la roca 10. Mostra una bella creu potençada feta per la tècnica del repicat, de 28 x 22 cm, a més d'un altre gravat igualment repicat. Ambdós cal considerar-los, certament, d'època moderna o contemporània, vers els s. XVIII-XIX.

Roca 12. Cal sortir de la devesa, tancada amb un mur perimetral, per assolir el primer petit cingle, situat a uns 350 m al sud / sud-est de la punta est de la tanca de pedra seca. Aquí comença una vasta zona d'afloramen rocallosos, a l'est del rec de Niula, on trobem gravats de bella factura i molt interessants. Posem com a exemple aquesta roca, per integrar el que sembla ser una escriptura medieval antiga -transició entre l'ibèric i el llatí medieval?- (fig. 7), alguns gravats naviformes i dibuixos d'època contemporània.

Roca 13. Petit afloramen on s'observa la inscripció *J. Domenech 1956* feta amb lletra minúscula caligràfica similar a la de la roca 2.

Sens dubte, es tracta de la mateixa persona.

CONTEXT GENERAL I CONCLUSIONS

Niula s'inscriu en un context més ampli i es relaciona amb els importants conjunts de Guils o La Tor de Querol, situats al mateix vessant de la vasta solana cerdana, controlada pel jaciment ibèric central d' El Castellot (Bolvir) -encara per excavar, després d'haver-lo sondejat fa més de deu anys-, del qual també s'exhumà una vora de càlat grafitat (fig. 8) (Mercadal, Olesti 1991; Mercadal, Aliaga 1994; Aliaga, Campillo 1994).

fig. 7.

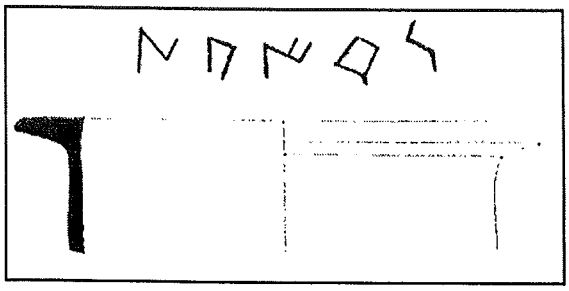

fig. 8.

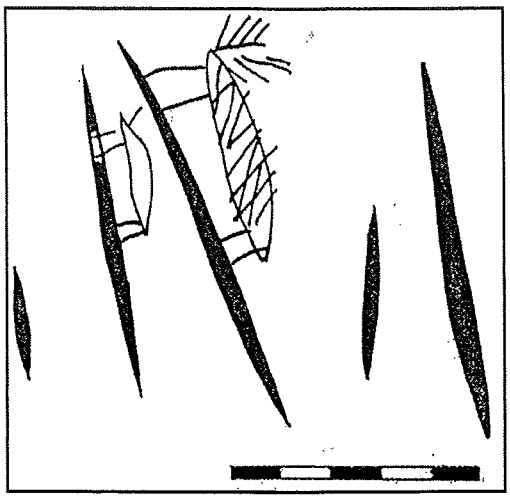

fig. 9.

Tot i que els gravats i les roques sovint es troben geogràficament dispersos, també és cert que en la seva gran majoria s'associen en conjunts ben delimitats. Així, els de tipus naviforme, profundament gravats a la roca, es localitzen al costat dels lineals. Aquests darrers presenten signes simbòlics (solars, pentacles, ziga-zagues, antropomorfs, escaleriformes, reticulats, etc.), regularment associats a escriptura ibèrica, que alhora sovint es troba acompanyada d'escenes amb cèrvids -fig. 9- (Campmajó 1985, 1987, 1993, 1996; Campmajó, Crabol 1988; Campmajó, Rendu 1995; Campmajó, Untermann 1990, 1992).

Cal advertir, igualment, que la cultura material del món ceretà la tenim bàsicament definida a partir de la ceràmica local feta a mà que integra alguns dels elements que es repeteixen gravats a les roques (ziga-zagues, grans incisions, espines de peix...) (Campmajó 1991; Mercadal, Aliaga, Bosom, 1995; Mercadal, Olesti, en premsa).

El conjunt de tots aquests elements creiem que no deixa lloc al dubte: ens trobem en presència de llocs de culte, lligats a elements naturals com les fonts, els arbres i les roques. La presència de topònims relacionats amb el nom llatí dels banys, *Aquae Calidae*, ja havia estat documentada a la Cerdanya en el cas de Vilanova de les Escaldes, on precisament alguns viatgers del s. XVII encara destacaren la presència d'estructures termals que relacionaven amb restes romanes. El treball de camp ha documentat una implantació d'aquest tipus d'establiments a la comarca força extensa, que confirma allò que algunes fonts, com Critàgores o Plini, ja havien dit. Es el cas de Càldegues (*Kaldegas* el 839), topònim prou clar, on s'ha documentat un petit lot de materials romans alt i baximperials.

La gran novetat, però, ha estat la implantació d'alguns nuclis sobre fonts termals ja utilitzades pels indígenes ceretans. Així, a Dorres (*iturres* = les fonts), a tocar de les Escaldes, s'han documentat materials de l'edat del bronze en sondeigs arqueològics a tocar dels banys actuals, si bé els d'època romana es desplaçaren a un punt proper. També a la vall de Pi, els materials superficials documenten la freqüentació d'una font o surgència al llarg d'un ampli període (presència de ceràmica ceretana, ibèrica final i material romà). La filiació com a santuari, si bé no és descartable també la seva utilització salutífera, però, ens ve definida per la toponímia conservada sobretot en la documentació altmedieval (Novell 1998). El nom del terme, Nèfol, fou ja estudiat per J. Coromines, que el feia derivar del terme llatí *Nimphulum*, similar al *Nymphaeum* diví, lloc consagrat a les deeses aquàtiques (Onom. Cat. III, 166b). La interpretació de Coromines pren força quan aquest nimfeu es posa en relació amb el jaciment documentat[1].

A la mateixa vall, la documentació esmenta un indret anomenat *Cirinna* i, més amunt, un *Nemus*. Cirinna/ Ciringa (Serinyà) podria fer referència al nom d'una *nympha*, mentre que *nemus* és el nom que rep un tipus de bosc sagrat; tots ells, com el coll de Pan, fan referència a una mitologia lligada als boscos, els ramats i les aigües (Mercadal, Olesti 2000). La coincidència d'aquests topònims i del jaciment en una mateixa vall apunta a que ens trobem davant d'una àrea de fort contingut sagrat i possiblement cultual, que ha sofert un clar procés d'*interpretatio* romana. Altres topònims com *Ur* = aigua o Urtx (*Urtz* = divinitat basca que personifica el cel i la llum celestial) podrien tenir relació amb aspectes similars.

Un altre exemple de possible santuari, també relacionat amb el *nemus* abans ja esmentat, és el de Lluç, nom d'un petit poble situat també al sud de Llívia, a la plana, i també del coll, on s'esmenta la *villa Loci*. El topònim Luc existeix a diverses zones dels Països Catalans i als Pirineus francesos, i J. Coromines el considera procedent del terme llatí *Lucus*, bosc o clariana en el bosc sagrat (Onom. Cat V, p. 103), si bé el cas ceretà hauria de provenir d'un

[1] No es tractaria, ni molt menys, d'un *unicum* en aquests territoris pirinencs. A la Vall d'Aran, una inscripció dedicada a NYM(his) fou localitzada als banys d'Arties (IRC II 58), i un cas similar es coneix a Luchon (FABRE *et al.* 1985, 98).

lucus en genitiu o en nominatiu plural, *luci*, doncs és l'única manera d'explicar l'evolució fonètica posterior en Lluç. Lucus és un terme molt interessant, perquè ens indicaria la possible existència d'un recinte de caire sagrat d'època romana, i on no són estranys els processos de sincretisme amb la religiositat indígena local (com a culte rural, obert a les tradicions locals). Podem en aquest sentit recordar la proximitat de Lluç a Concellabre, un topònim romà que com ja hem vist podia haver suposat l'existència d'una àrea sagrada propera, el que ens delimitaria una àrea sagrada en aquest sector. Aquesta associació entre *conciliabulum* i *lucus* ens és explicitament esmentada per un text de Florus referent a la revolta dels gals contra César el 52 aC.

Finalment, no podem oblidar els testimonis epigràfics de les ares d' Angostrina i de Puigcerdà. En el cas d'Angostrina (IRC III 188), la dedicatòria a un I(ovi) O(ptimo) M(aximo), datable a inicis de l'Imperi, ja fa pensar als editors en una *interpretatio*, en benefici de Júpiter, d'una divinitat local de tradició indígena. Cal tenir en compte que Angostrina es troba a tocar dels banys de Vilanova de les Escaldes, i que l'ara fou portada d'algun punt proper, que molt bé podria ser aquest. En el cas de Puigcerdà, la dedicatòria a un D(eo) F(ulguratori) A(aram), un déu del tro, està descontextualitzada, si bé marca un model cultual ben proper de l'anterior i que entronca força bé amb les tradicions de déus solars com els suposats per al període ceretà.

Però la veritable romanització, és a dir, sobretot l'adopció pels autòctons d'un dialecte derivat del llatí, sembla només fer-se efectiva, com a llengua, a partir del s. V, tant a Cerdanya com a l'Urgell, mentre que l'Alt Pallars encara conservaria uns segles el seu propi idioma, sorprenent barreja de basc i llatí vulgar. I l'any 900 el bisbe d'Urgell, Nantigis, encara hauria de desplaçar-se a la Quar (Alt Berguedà) per tal de consagrar els temples dels ídols, referència evident de la supervivència d'un culte indígena (Bonnassie 1979). Així, per a Untermann "no hi ha símptomes exactes per fixar una data de la romanització definitiva dels pobles indígenes a les valls pirinenques. Certament cal albirar la possibilitat de que la llengua ibèrica s'hagués parlat fins a la primera meitat del primer mil·lenni o fins i tot més tardà" (Untermann 1984)[2].

En darrer terme, a la comarca -com a tants altres indrets- també s'evidencia una tradició megalítica antiga lligada al sol, on els sepulcres són sistemàticament orientats vers la seva sortida (Hoskin 1998; Mercadal, Aliaga 1998).

Tornant als gravats pròpiament dits, a Niula, els naviformes s'obtingueren en gratar la roca de dalt cap a baix, un cop a dreta i un a esquerra, amb una eina tallant, com un mostren les fines ratlles que s'observen en el límit inferior dels gravats. En el marc de la tesi doctoral que du a terme un dels signants (Pere Campmajó), s'avança la hipòtesi sobre el significat d'aquests naviformes. En la seva majoria, van ser gravats en línia, tot conformant veritables frisos on figuren diversos motius: orants (com a La Tor de Querol), en estrella, arboriformes, triangles oberts o tancats -a dues o tres bandes-, o alineaments de simples línies verticals, etc. com s'observa als diversos conjunts de La Tor de Querol, Guils de Cerdanya (fig. 10) o Osseja.

La repetició d'aquests frisos a diferents jaciments mostra que es tractaria de veritables missatges, la significació i el destí dels quals se'ns escapen en bona part. Per contra, el fet d'haver gravat la roca profundament i de forma insistent ens fa pensar en la intenció de recuperar la pols generada per la fricció. Nombrosos textos antics es refereixen explícitament a la utilització d'aquesta, recuperada a llocs cultuals i religiosos, com a ingredient per a ungüents amb fins medicinals o profilàctics. Però, lògicament, en el marc d'aquesta comunicació ens resulta del tot impossible desenvolupar l'anàlisi dels nombrosos conjunts presents a la comarca.

Vist això, i tenint en compte la coneixença actual de més de set-cents caràcters d'escriptura ibèrica gravats en roca, tot plegat sembla testimoni no tan sols de l'arribada de materials de comerç com podrien haver-ho estat inicialment els que duen un *grafitti* -possibles marques de propietat- (olpes de Llo, càlat de Bolvir i un fragment informe d'Alp), sinó també de gent. I per tant, ens resulta molt més fàcil pensar que el conjunt de gravats rupestres cal associar-los a nuclis de població fixos que no pas a mercaders o gent de pas. Ara bé, en aquest sentit, M.I. Panosa diu que les inscripcions cerdanes -cronològicament i tipològica properes a les de la costa sud i nordcatalana- no són anteriors a la introducció de les importacions itàliques als Pirineus, i per tant no més antigues de mitjan s. II aC. Per tant, resultaria difícil d'explicar la hipòtesi de gent fugint a causa de la repressió catoniana (bergistans, p.ex.), i per contra, opina que formarien part del corrent comercial vehiculat per agents ibèrics -responsables, alhora, de la introducció de la ceràmica grisa de la costa catalana i dels càlats- que actuaren dintre dels canals potenciats per Roma (Panosa 1995). El fet de trobar antropònims gairebé idèntics també li fa pensar en una vinculació amb fabricants de dolia d'Enseruna o llocs propers.

[2] Es tracta de la resposta a una qüestió plantejada per Campmajó en una carta personal referent a alguns grafits llatins i la perduració de la parla i llengua ibèrica al Pirineu.

fig. 10.

Pel que fa al món medieval pirinenc coneixem prou exemples de llocs de culte, d'esglésies on els pilars de la portalada d'entrada mostren, tot sovint, naviformes gravats. La intenció aquí és molt significativa i la perduració dels gests sembla reflectir la fossilització de pràctiques cultuals antigues, paganes. D'altra banda, els exemples cerdans vinculats a la vida quotidiana també resulten rellevants (cavallers, guerrers, jocs, vaixells, escenes de cacera, etc.), però aquesta és ja una altra qüestió.

En definitiva, l'objectiu del present article ha estat el d'informar, però alhora, el de mostrar la fragilitat d'aquesta mena de vestigis, poc atesa fins ara. L'emplaçament de Niula n'és un bon exemple, atès que esdevindrà un lloc urbanitzat, turístic, i els gravats del seu entorn -com a tants altres indrets similars- resten en perill d'haver de pagar un feixuc tribut a conseqüència d'aquesta darrera «invasió» del s. XXI a Cerdanya.

BIBLIOGRAFIA

ABELANET, J. 1990, *Les roches gravées nordcatalanes*, Prehistòria de Catalunya Nord I, CEPC 5, Rev. Terra Nostra, CREC, Universitat de Perpinyà, Perpinyà.

ALIAGA, S., CAMPILLO, J., UNTERMANN, J. 1994, Estudi d'un kálathos amb grafit, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 76 i 77.

ALIAGA, S., CAMPILLO, J., CAMPMAJÓ, P., MERCADAL, O., RANCOULE, G. 1998, Les vies de penetració humana a la Cerdanya entre la fi de l'edat del bronze i l'època romana, XI *CIAP*, IEC, Puigcerdà, 209-222.

ALIAGA, S., MERCADAL, O., SOLÉ, Ll., SOLÈ, M. 2001, La roca Basseda (Puigcerdà, la Cerdanya), *Ceretania*, 3, GRAHC-IEC. Puigcerdà, 177-190.

BONNASSIE, P. 1979, *Catalunya mil anys enrera*, Ed. 62, Barcelona.

CAMPMAJÓ, P. 1985, Les gravures schématiques de style linéaire de Cerdagne (Pyrénées-Orientales), *Mémoire de D.E.A.*, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Toulouse.

CAMPMAJÓ, P. 1987, Éléments pour une approche chronologique des gravures rupestres linaires de Cerdagne, *Études Roussillonnaises*, Perpinyà, 62-82.

CAMPMAJÓ, P., CRABOL, D. 1988, Le rocher aux gravures naviformes de Latour de Carol I -Essai d'interpretation et approche chronologique, 7è *CIAP*, IEC, Puigcerdà, 85-102.

CAMPMAJÓ, P. 1991, El poblament de la Cerdanya des dels orígens fins a l'ocupació romana, *Ceretania*, 1, IEC-GRAHC, Puigcerdà-Perpinyà, 21-38.

CAMPMAJÓ, P. 1996, Les ibères en Cerdagne, histoire et écriture, dins *Les ibères en Roussillon et Cerdagne*, Journée numismatique du Musée Puig. Musée Numismatique Joseph Puig, Perpinyà, 33-61.

CAMPMAJÓ, P., CANDAU, S. 2000, *Rapport pour la protection et la valorisation des roches gravées de Cerdagne, Capcir et Haut-Conflent*, AME-Projet de Parc régional Naturel, Mont-Louis.

CAMPMAJÓ, P. 2001, Les plaques en schiste gravées du château de Llívia: quelques exemples de jeux au Moyen-Age, *Ceretania*, 3, GRAHC-IEC, Puigcerdà, 205-238.

HOSKIN, M. 1998, Les orientacions de les cambres simples o pirinenques de la Catalunya nordoccidental. *Ceretania*, 2, IEC-GRAHC, Puigcerdà, 31-36.

MERCADAL, O. 1998, Paisatge i antropització de la plana cerdana durant la Prehistòria, XI *CIAP*, IEC, Puigcerdà, 397-407.

MERCADAL, O., ALIAGA, S. 1998, A: Western Catalunya, dins HOSKIN, M. and cols. Orientations of Iberian Tombs, *Archaeoastronomy*, núm. 23 (JHA, xxix), Cambridge, 41-44.

MERCADAL, O., CAMPILLO, J. 1992, Noves inscultures trobades a Cerdanya (Lles): els afiladors neolítics, IX *CIAP*, IEC-Govern d'Andorra, Andorra, 297-298.

MERCADAL, O., OLESTI, O. 1992, El Castellot (La Corona, Bolvir). Un assentament ceretà a la Plana cerdana, 9è *CIAP*, *Suplement: Investigacions*

arqueològiques a la Cerdanya i zones limtrofes, Puigcerdà i Andorra, 5-8.

MERCADAL, O., ALIAGA, S. 1994, El Castellot (Bolvir, la Cerdanya): un assentament ibèric al Pirineu, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 72-82.

MERCADAL, O., ALIAGA, S., BOSOM, S. 1995, Poblament i explotació del territori a la Cerdanya. Assaig de síntesi: Del neolític a l'edat mitjana, *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, Andorra la Vella, 171-194.

MERCADAL, O., CAMPMAJÓ, P. 2000, *Els gravats rupestres de la Devesa de Niula (Ger, la Cerdanya)*, Inédit, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya.

MERCADAL, O., OLESTI, O. 2000, Territorios marginales y romanización: las transformaciones del paisaje ceretano en època antigua, *3º Congresso de Arqueologia Peninsular*, Vol. VI, ADECAP, Porto, 51-66.

MERCADAL, O., OLESTI, O. en premsa, La Cerdanya: transformacions d'un poble i d'un paisatge pirinenc en època antiga. Ponéncia, *II Congrès Internacional d'Història dels Pirineus*, UNED, Girona.

NOVELL, A. 1998, *Pagus Tollonensis*, Ajuntament de Bellver de Cerdanya.

OLESTI, O. 1992, La Cerdanya: romanització marginal o ocupació efectiva?. La contribució de l'Arqueologia del paisatge, *Suplement* del IX *CIAP*, IEC, Govern d'Andorra, Andorra, 9-18.

OLESTI, O. 1993, La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral, *Estudios de la Antigüedad*, 6/7, UAB, Bellaterra.

PANOSA, M. I. 1995, El paper de la Cerdanya com a nexe entre el territori ibèric del Nord i el Sud del Pirineu. Problemàtica del seu corpus d'inscripcions ibèriques, *X CIAP*, Puigcerdà, 465-478.

PONSICH, P. 1980, *Límits històrics i repertori toponímic dels llocs d'hàbitat dels antics «països» de Rosselló-Vallespir-Conflent-Capcir-Cerdanya-Fenolledés*, Terra Nostra, 37, Prada de Conflent.

EL POBLAT IBÈRIC DEL PUIG DEL CASTELL (CASSÀ DE LA SELVA, EL GIRONÈS). CAMPANYA 2001

Maribel FUERTES Jordi MERINO*

INTRODUCCIÓ

L'any 2001 es va realitzar la primera campanya d'excavacions arqueològiques en el poblat ibèric del Puig del Castell. La intervenció fou promoguda per l'Ajuntament de Cassà de la Selva, i el projecte i la seva execució encomanats a Janus, S.L. Es va comptar amb la col·laboració de la Colla Excursionista de Cassà de la Selva, de Maria Sala, propietària dels terrenys i de la Taula Sectorial per a la Recerca Històrica de Cassà de la Selva. L'aixecament topogràfic fou efectuat per Marc Sureda, de l'Aula d'Arqueologia de la Universitat de Girona.

El poblat ibèric del Puig del Castell està situat a la part oriental del terme municipal de Cassà de la Selva, en el veïnat de Verneda, a us sis quilòmetres del nucli urbà. És una zona de petits turons granítics, molt emboscats, que formen els darrers contraforts de les Gavarres. L'indret on es troba el poblat ofereix una magnífica vista sobre la plana que formen els actuals termes de Cassà, Llagostera i Caldes de Malavella. És una zona molt rica, amb gran tradició agrícola i que ha estat ocupada gairebé de forma permanent per l'home des del paleolític inferior, com testimonien els nombrosos jaciments arqueològics existents en aquesta zona.

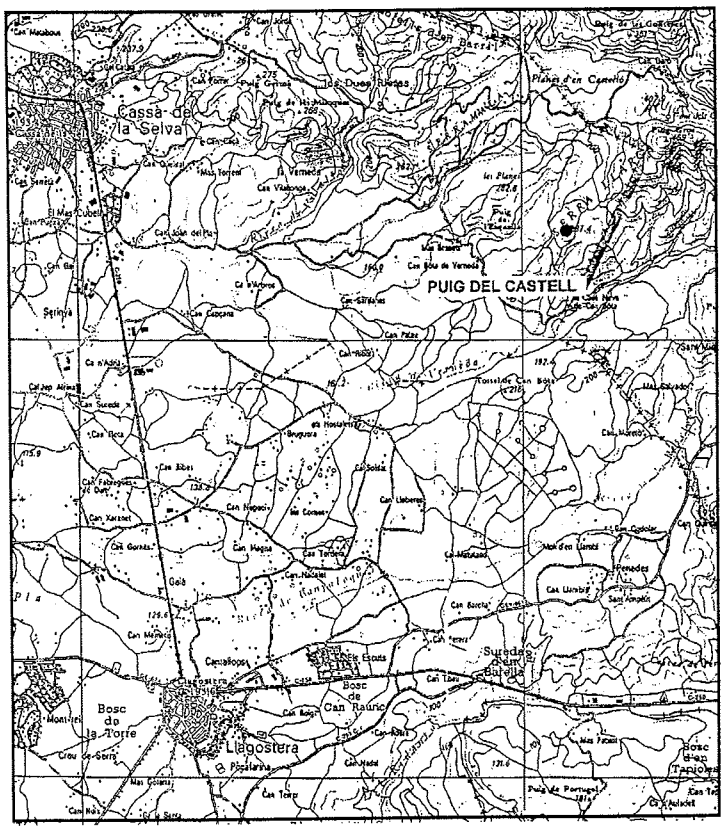

fig. 1. Plànol de la situació del poblat ibèric del puig del castell.

* Janus, S.L.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

El poblat fou documentat per primera vegada l'agost de l'any 1964 per Lluís Esteve Cruañas, que recomanà a diversos membres de la Colla Excursionista que fessin una prospecció en uns terrenys del mas Bassets, on ell havia vist unes pedres que semblaven formar part d'un mur.

La Colla Excursionista de Cassà hi va fer una petita campanya d'excavació l'any 1966. Aparegueren diverses estructures i nombrós material arqueològic. Davant la magnitud de les troballes i conscients de les pròpies limitacions, varen suspendre provisionalment les excavacions.

Finalment, el Dr. Miquel Oliva i Prat, amb la col·laboració de la mateixa Colla Excursionista, hi realitzà dues campanyes els anys 1968 i 1969.

Des d'aquell moment, les úniques intervencions que s'hi han portat a terme han estat actuacions de clandestins que han malmenat i espoliat el jaciment. Una mostra d'aquest fet és la col·lecció d'objectes de bronze dipositats en el Museu Arqueològic de Llagostera.

LA INTERVENCIÓ DE L'ANY 2001

La situació de la zona on es va programar la primera intervenció en el poblat fou condicionada per l'objectiu de recuperar un important tram de muralla. Així doncs, es va obrir un sondeig a la banda sud-oest del puig, amb unes dimensions que sobrepassaven els 120 metres quadrats, on s'ubicaven estructures que ja eren parcialment visibles.

La primera fase de treball va posar al descobert un tram de 16 metres de llargada del pany de muralla del poblat, així com un contrafort perpendicular de 6 metres de llargada. A l'interior de la muralla van quedar al descobert diversos murs que s'hi adossen.

La muralla

El tram de muralla descobert té una llargada aproximada de 16 metres i una amplada que oscil·la entre 1,60 i 2 metres, i presenta un traçat curvilini que segueix el perímetre de la part superior del puig. La direcció que pren el pany documentat és de nord a sud.

Per l'aspecte que presenten l'aparell i els paraments documentats, es dedueix que la técnica de construcció va consistir en la utilització de pedres de mida i de factura irregular, amb la cara més regular disposada al parament extern. Els blocs més grans s'han col·locat a la part exterior, escollint la cara més regular per deixar-la vista. En canvi, el parament interior està fet amb blocs més petits, col·locats de manera totalment al·leatòria.

Els trams de la muralla presenten diferències apreciables i atribuïbles a la irregularitat del terreny. Aquest fet es reflecteix bàsicament en l'amplada, que oscil·la entre 1,60 metres en els trams més o menys rectes i 2 metres on la inclinació que pren el talús es presenta més pronunciada.

El material constructiu utilitzat és el granit procedent del mateix subsòl del turó. Les mides dels blocs són diverses. N'hi ha que sobrepassen els 70 cm de llargària, sobretot al parament extern, a l'est, i d'altres de mida mitjana i petita, sobretot al cos intern de la muralla.

L'estructura conserva un alçat màxim de 1,20 metres a la banda sud-est i va perdent aquesta alçada en direcció nord, on només s'han conservat les filades inferiors. Ha estat la part on s'han documentat més quantitat de blocs en els estrats d'enderroc situats a la part exterior del poblat.

El contrafort

A la zona externa del recinte, en posició aproximadament perpendicular a la muralla, s'ha localitzat un contrafort de grans dimensions, amb més de 6 metres de llargada i 2,5 metres d'amplada. El contrafort, que es disposa sobre la roca mare, ascendeix de forma escalonada seguint el perfil del talús i salvant un pendent aproximat d'un 40%. Les característiques constructives que presenta mostren una obra de gran solidesa, bastida amb blocs de granit de grans dimensions (80-90 cm x 60-70 cm) i amb una talla acurada de les cares externes. La manera de bastir és semblant al cos de la muralla: es tracta de dos paraments externs amb un farcit interior format per blocs de dimensions diverses sense treballar i units en sec. Conserva una alçada màxima, en el punt on s'adossa a la muralla, d'1,30 m. A mesura que se'n separa, l'estat de conservació és pitjor. Cal destacar que la unió amb la muralla presenta una factura neta, fet que sembla mostrar la construcció dels dos cossos en moments diferenciats, essent posterior la construcció del contrafort. El traçat del contrafort és irregular a causa de la necessitat d'adaptar-se a les incidències del talús, i s'observa així que el seu cos presenta una inflexió al sud-est, sobretot en la seva part inferior.

Els murs interns

Es va fer també una petita intervenció a l'interior del recinte delimitat per la muralla. El resultat fou l'excavació del nivell superficial, una superfície altament irregular i alterada, degut a la presència d'arrels dels arbres desforestats. Tot i que hi van aparèixer les filades superiors de dos murs disposats d'est a oest i adossats a la línia de muralla, que segurament corresponen a estructures internes del poblat, a la campanya de l'any 2001 només es van delimitar, sense excavar els estrats que hi estan en relació.

CONCLUSIONS

La primera campanya efectuada en el Puig del Castell va tenir, doncs, uns resultats molt positius. A nivell arqueològic, es va poder delimitar un tram de muralla i un seguit d'àmbits interiors que s'hi adossen. Es va documentar també un contrafort exterior de grans dimensions que, tot i haver estat ja parcialment documentat durant les excavacions efectuades durant els anys seixanta, s'havia identificat com un mur exterior. Els materials arqueològics, de moment força pobres, semblen confirmar una cronologia d'abandonament situada dins el segle II aC, sense més aproximacions.

Els objectius per al proper any són, bàsicament, seguir amb la delimitació de la muralla, a fi de permetre l'aixecament topogràfic de l'indret i continuar l'excavació dels àmbits de l'interior, per tal de documentar els nivells més antics de l'assentament i poder establir la seva cronologia.

BIBLIOGRAFIA

BAGUÉ, E., CARRERAS, J., GUTIÉRREZ, O. 1990, *Cassà de la Selva*, Quaderns de la Revista de Girona, 30.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès, Girona (inèdit).

MERINO I SERRA, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

MERINO I SERRA, J., 1999, Els jaciments arqueològics d'època ibèrica i romana en el terme de Cassà de la Selva, *Quaderns de la Selva* 11, Santa Coloma de Farners, 73-96.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

OLIVA I PRAT, M. 1967, Inventario de los Castillos, Fortalezas, Recintos amurallados, Torres de defensa y Casas fuertes de la Província de Gerona, *Revista de Gerona*, 40, 21-34.

PUJOL, A. 1989, *La población prerromana del extremo nordeste peninsular*, vol. II, CSIC-UAB, Bellaterra.

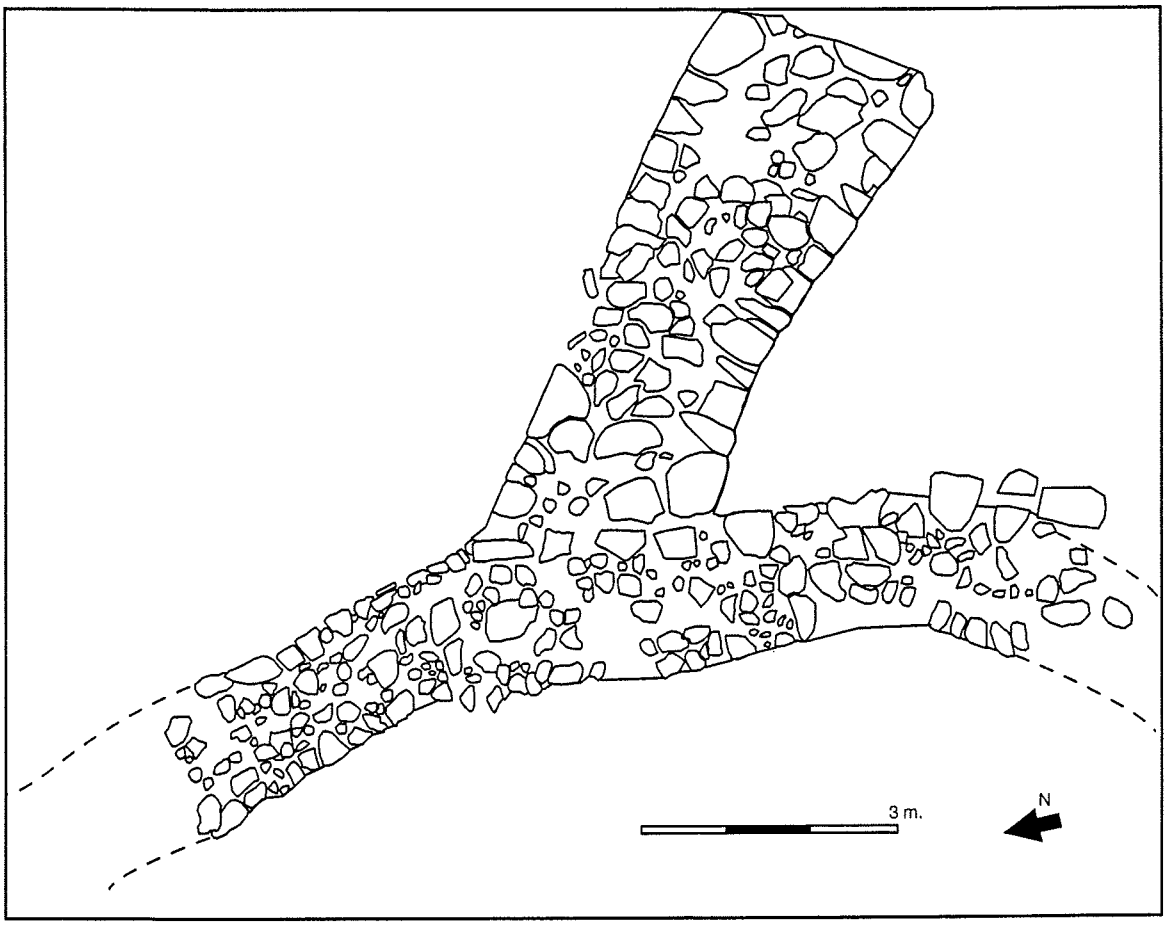

fig. 2. Planta general del sector excavat l'any 2001.

MONTBARBAT (LLORET DE MAR - MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA)

Maria del Vilar VILÀ Ester ALBIOL Carme BARRACHINA Eugeni BURGUEÑO

Neus MARSÀ Sílvia MARTÍN Mercè NEGRE

CAMPANYA DE 2001

Presentem només la campanya relativa a l'any 2001, ja que en el 2000 no es van efectuar excavacions.

Els treballs a realitzar s'han dut a terme en dues zones molt concretes:

a) acabar la Cala P4, situada en el centre sud del jaciment, i iniciada en anteriors campanyes.

b) continuar treballant en el barri central, ubicat en el vessant suau, al costat de l'Habitació C1 ja estudiada, en direcció al cim de la muntanya.

Cala P4

La Cala P4 començada durant la campanya de 1996, es troba situada a l'àrea sud central de l'*oppidum*, té unes dimensions de 22,15 m, aproximadament de longitud, i sis metres d'amplada. Aquesta Cala limita per l'est amb la Cala P5 en curs d'excavació, al nord amb una zona encara no excavada, a l'oest amb la Cala P3 ja estudiada, i té com a tancament sud el parament intern de la muralla.

Tota la part nord de la Cala, en una longitud de 19,15 m, aproximadament, es troba molt degradada, i aflora la roca mare deseguida. És a la zona sud, en els darrers tres metres abans d'arribar al parament intern de la muralla, on el granit forma una cavitat suau, i on les Unitats Estratigràfiques de deposició han donat tres nivells d'habitació cadascun amb una llar de foc, i molt de material. No s'han trobat parets que delimitin la cala.

El desnivell entre la part superior i l'inferior de la Cala és d'uns 3,12 m, aproximadament.

Els treballs a realitzar consistien en acabar la seva excavació, exhumant la UE 1338, formada per una franja estreta de terra d'uns 0,30 m d'amplada per dos metres de llargada, amb una profunditat d'uns 0,50 m del cantó est, tocant a la Cala P5, on hi havia més potència estratigràfica.

Aquesta UE 1338 correspon a un estrat d'anivellament situat paral·lel al parament intern de la muralla i constituït per una terra de consistència flonja, de color vermell grisós, a causa de l'aigua de la pluja que baixa de la part alta del jaciment.

El material és molt abundant, tots els grups ceràmics que es troben en el jaciment hi són representats: vernís negre de tipus "àtic", grisa monocroma, grisa de la costa catalana, negra mat, pintada ibèrica (de tonalitats blanca o vermella), comuna al torn, àmfora (predominant el nombre de fragments de púnica pel damunt de la ibèrica); la ceràmica elaborada a mà és, com sempre, el grup més nombrós, amb diverses formes i decoracions noves.

Pel que fa a la indústria lítica, s'ha trobat un fragment de la part sedent d'un molí, i diversos estris de basalt olivínic. En pedra hi ha còdols i molts fragments de pedres foranes, entre ells algunes de volcàniques.

El metall és escadusser i està constituït per uns pocs fragments de ferro i nombroses escòries també de ferro.

A causa de la humitat de la zona que, com ja hem dit, recull totes les aigües de pluja, només s'ha trobat un fragment de dent de cabra o de xai.

Quant a materials de construcció, hi ha diversos fragments de tovot amb empremtes, un rajol, i diversos fragments d'estuc; per primera vegada s'ha exhumat quatre fragments d'un mateix estuc cremat que conserva restes de decoració geomètrica policromada (una banda horitzontal grisa rosada de 0,20 cm d'amplada i tres bandes del mateix color perpendiculars a la primera de 0,40 cm d'amplada; al costat de la primera banda n'hi ha una altra d'adossada grisa blavosa clara que conserva uns 0,90 cm d'amplada). Possiblement es tracta del recobriment de l'interior del mur d'un habitatge.

La muralla

En el tram corresponent a la Cala P4, la muralla (UE 1000), construïda directament sobre la roca natural i amb pedra granítica del lloc, està formada per dos paraments (intern i extern), i un reompliment de pedra

més petita a l'interior. Aquesta línia d'estructura defensiva va baixant d'oest a est.

El parament intern arriba a tenir fins a tres filades de grans carreus poc regulars, amb una alçada màxima d'uns 0,75 m, i es troba edificada directament sobre la roca mare (UE 1004), llevat d'un tram central d'aproximadament uns dos metres d'amplada que està construïda sobre les argiles de feldspat (UE 1306) que baixen de la part alta de la cala.

El parament extern només conserva una filada, amb un màxim de 0,55 m d'altura, sense rasa ni banqueta de fonament.

En aquesta Cala la muralla mesura entre 1,17 i 1,44 m d'amplada.

La Cala D1

Pel que fa al barri central del poblat, es marca una Cala al costat oest de l'Habitació C1 ja estudiada, en direcció al cim de la muntanya.

Aquesta Cala que anomenem D1, mesura uns 3,84 m d'amplada per 4,75 m de longitud. Limita per l'est amb la paret occidental (UE 2006) de la Casa C1, al nord amb una zona encara no excavada, a l'oest amb la Cala D2, i al sud amb les Cales P2 i P3 de les quals s'ha fet ja la corresponent Memòria.

S'ha delimitat aquesta Cala al costat de l'Habitació C1 perquè eren visibles en superfície tres pedres alineades, perpendiculars a la paret oest de C1, que podien formar un altre possible mur d'habitatge, en excavar-se es va veure que no tenien continuació.

És una Cala amb poca potència estratigràfica però molt interessant ja que sembla formar un àmbit annex de l'Habitació C1.

La seqüència estratigràfica ens ha lliurat tota una successió de fets arqueològics que ens permeten una interpretació acurada de l'evolució constructiva de les estructures aparegudes a la cala i més explícitament del mur oest de la casa C1, del qual hem pogut conèixer amb deteniment els diferents processos d'edificació que seguí en època ibèrica.

El mur 2104 = 2006 és la paret oest de la casa C1, ja esmentada. Es tracta d'una construcció ibèrica de pedra en sec que serví per aixecar un habitatge rectangular que s'esbrina com a pertanyent a un grup de cases col·locades en línia i que constituirien un barri a la zona central del poblat.

Pel bastiment del mur 2104 el terreny va ser anivellat, a causa del pronunciat pendent de tota l'àrea, mitjançant una excavació a la roca mare d'una rasa rectilínia en forma d'esglaó (UE 2125). Sobre aquesta rasa fou alçat un mur de 4,75 m de llargària per 0,44 m d'amplada mitjana.

A aquest mur s'adossà, per la seva part exterior, un nivell de pavimentació fet de terra batuda i aplanada (UE 2126), de consistència molt forta i d'uns 2-3 cm de gruix. Malauradament només s'ha conservat en un petit angle a la part nord occidental de la casa i sense cap altra estructura associada. Això, no obstant, ens permet de definir una zona de circulació a l'oest de la Casa C1, a l'àrea immediatament exterior, delimitada per una mena de tancat en forma de mig oval (UE 2124) retallat a la roca mare.

En un moment posterior no precisat cronològicament però sí ubicat dintre de l'època ibèrica, es produeix algun tipus de destrucció del mur 2104, evidenciada per la quantitat de fragments de material de construcció localitzats en diversos nivells, que ens indiquen la caiguda parcial d'aquesta paret.

Aquest fet originarà un seguit d'obres de reparació de l'estructura. Per a fer-ho, excavaren una nova rasa (UE 2105), amb la mateixa orientació nord-sud de la primera, que tallaren parcialment, fins a arribar a les primeres fileres de pedra de la paret, les que es conservaven *in situ* i que no havien sofert la destrucció. Seguidament procediren a l'aixecament altre cop del mur, amb un lleuger canvi d'orientació que fou observat en el decurs de l'excavació arqueològica.

Aquesta rehabilitació amortitzà el paviment 2126, que segurament també havia estat afectat pels danys, i es creà un segon nivell de circulació (UE 2110), immediatament a sobre del primer però d'un gruix i d'una qualitat inferiors, amb una consistència més lleugera. El nou paviment s'adossarà al mur 2104, ja reconstruït, i a una nova estructura (UE 2103) que s'edificarà perpendicularment al mur, que també serà bastida amb pedra i que delimitarà el mateix espai immediat ja utilitzat en el moment anterior.

És interessant destacar que una de les pedres emprades en la reparació del mur 2104 es disposarà de forma que defineixi la nova estructura 2103, imbricant totes dues construccions, segurament amb l'objectiu de reforçar-se mútuament.

Segurament serà també en aquest moment quan es farà un segon retall a la roca mare (UE 2113), molt més petit que l'anterior (UE 2124), però demarcant gairebé el mateix espai. Aquest retall servirà per ubicar tres pedres alineades en cercle (UE 2111) i que probablement van servir per encaixar una estructura vertical de sosteniment, ja que acollien un espai de forma quadrangular a mode de forat de pal.

Els materials són en poc nombre. En els nivells superficials hi ha sigil·lata i àmfora romana. Els fragments ceràmics d'època ibèrica segueixen les pautes acostumades al jaciment. En indústria lítica és de destacar la part superior (mà) d'un molí de vaivé.

La Cala D2

Es marca una Cala a la part occidental de la D1, que gairebé arriba al cim de la muntanya, amb una amplada d'uns 7,60 m i una longitud de 13,62 m,

aproximadament. S'ha marcat en aquesta zona per què la roca aflora deseguida pel sud. El pendent és més pronunciat en direcció oest/est.

Limita per l'est part amb la Cala D1 i part amb la Cala P3, pel nord i per l'oest amb una àrea no excavada, i pel sud amb les Cales P1 i P2 ja estudiades.

A les zones occidental i meridional la roca mare aflora de forma molt irregular. Hem respectat les alzines sureres que hi havia a l'àrea oest ja que la potencia estratigràfica és poc important: un nivell superficial (UE 2100), un nivell d'humus escadusser (UE 2101) i, en molts llocs ben aviat ja surt el granit natural.

Apareixen diverses pedres caigudes de dimensions força grans, la majoria orientades en direcció nordoest-sudest. No es troben els fonaments dels murs als quals pertanyien.

A causa de les grans dimensions de la cala no s'ha pogut acabar.

El material és escadusser i es troba molt degradat. Hi ha algun bocí de ceràmica sigil·lata, ceràmica ibèrica comuna al torn, i a mà.

S'han trobat diverses pedres foranes i diversos utensilis lítics.

BIBLIOGRAFIA

VILÀ, M. del V. *et al.* 1998, Montbarbat (Lloret de Mar - Maçanet de la Selva, La Selva), *Quartes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* Figueres, 80-92.

VILÀ, M. del V. 1999, Figura antropomorfa de Montbarbat, *Pyrenae*, 3, 253-256.

VILÀ, M. del V. 2000, Montbarbat: vasos a mà per emmagatzemar, *Actes del I Col. d'Estudis Transpirinecs*, Ripoll, 1998, *IBIX Annals 98-99,* 44-54.

VILÀ, M. del V. *et al.* 2000, Montbarbat (Lloret de Mar - Maçanet de la Selva, La Selva), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* Olot, 96-99.

VILÀ, M. del V. *et al.* 2000, Memòria del poblat ibèric de Montbarbat (Lloret de Mar - Maçanet de la Selva, La Selva) corresponent a l'any 1998, Cala C1, Generalitat de Catalunya, Barcelona. (inèdita)

VILÀ, M. del V. *et al.* 2001, http://ceipac.gh.ub.es/proyectos/mont.

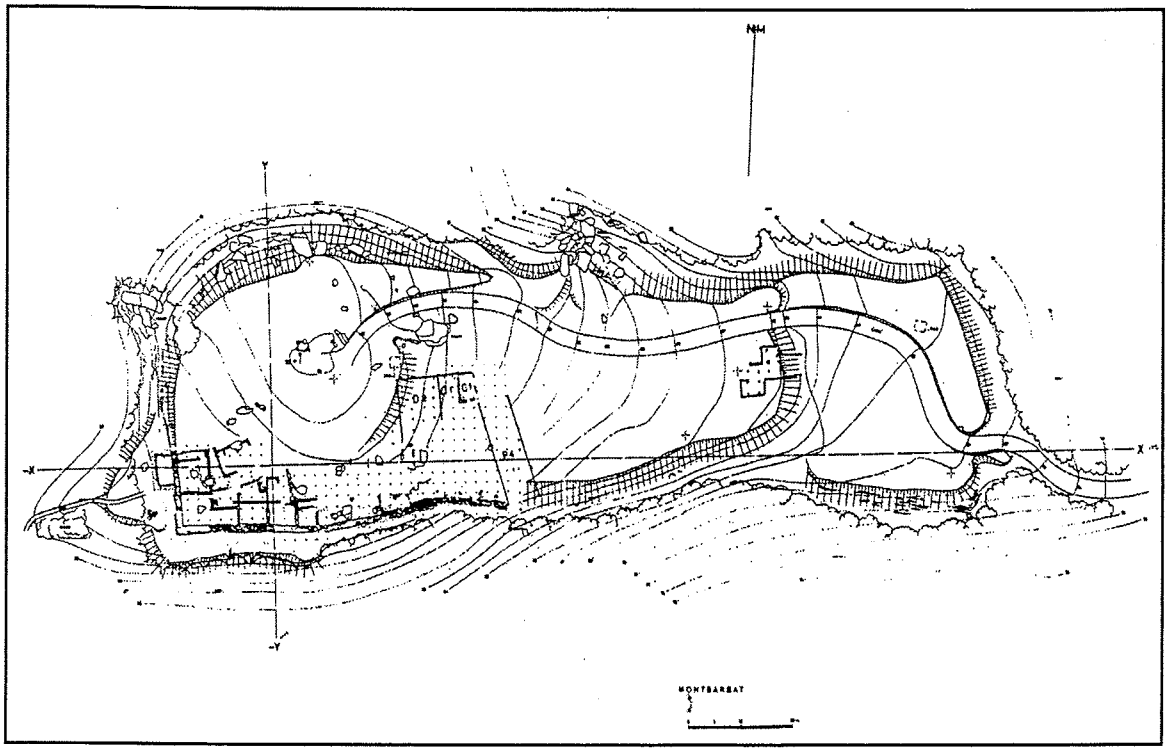

fig. 1. Topografia del jaciment.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A VILANERA (L'ESCALA, L'ALT EMPORDÀ)

Bibiana AGUSTÍ **Dolors CODINA** **Rafael DEHESA** **Joan LLINÀS**

Jordi MERINO **Carme MONTALBÁN** **Anna VARGAS***

INTRODUCCIÓ

Els terrenys afectats pel projecte de construcció d'un camp de golf a l'Escala estan situats en el sector de Vilanera, al sud-oest del terme municipal, a un quilòmetre del centre del nucli urbà i a dos quilòmetres al sud del conjunt arqueològic d'Empúries.

La superfície total afectada s'apropa a 1.100.000 metres quadrats i es divideix bàsicament en dues grans àrees. Al sud hi ha una plana que correspon a una antiga zona d'aiguamolls, per on passava una de les branques del Ter i on hi havia l'estany de Bellcaire; actualment, aquesta plana, formada sobretot per sorres portades pel riu i per la tramuntana, és una fèrtil zona agrícola. Al nord hi ha els turons de Vilanera i de la Muntanya Rodona, formats per pedra calcària i de relleu suau i ondulat.

L'equip d'excavació va estar format per Bibiana Agustí, Elisabet Arasa, Dolors Codina, Rafael Dehesa, Joan Llinàs, Jordi Merino, Carme Montalbán, Iolanda Puigdevall i Anna Vargas. La intervenció arqueològica, adjudicada a l'empresa Janus, S.L., va estar totalment finançada pel promotor del projecte. El Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya va realitzar l'aixecament topogràfic de tots els sectors excavats. Així mateix, es va comptar amb la col·laboració del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

A nivell científic, es va considerar un jaciment de l'àmbit emporità i es varen utilitzar els diversos sistemes de registre i inventari de material arqueològic del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries. El dipòsit definitiu dels materials, una vegada classificats i inventariars, s'efectuarà en aquell mateix Museu.

La gran extensió de la superfície afectada va possibilitar la localització de jaciments molt diversos i d'èpoques ben diferents, en bona part sense connexió entre si, que presentem agrupats en aquesta comunicació. L'excepció la conforma la important necròpolis d'incineració de la Primera Edat del Ferro trobada al sector 3 de l'excavació, l'entitat de la qual n'ha aconsellat la presentació en una comunicació apart.

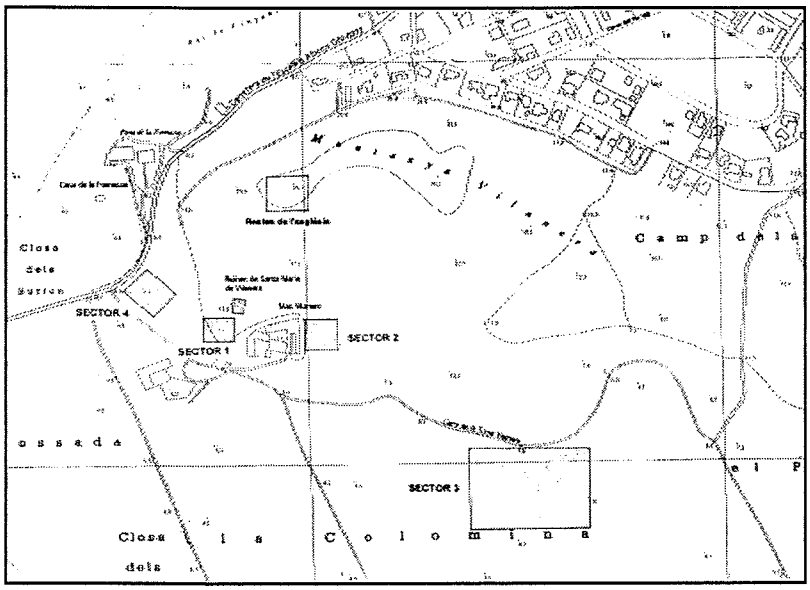

fig. 1. Plànol del sector de Vilanera amb la situació dels sectors excavats.

* JANUS, S.L.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

La intervenció arqueològica a Vilanera es va efectuar en tres fases, compreses entre els mesos d'abril de 1999 i juny del 2000.

La primera fase es va desenvolupar durant els mesos d'abril i maig de 1999. Es va realitzar una prospecció superficial de tota la zona afectada pel projecte i es van fer, amb l'ajuda d'una màquina retroexcavadora, un total de 150 sondeigs i 5 rases de grans dimensions. Aquesta prospecció va permetre delimitar diverses àrees amb restes arqueològiques: estructures medievals i modernes a ponent del mas Vilanera (sector 1); una àrea amb gran quantitat de ceràmica romana en superfície, també a ponent del mas i propera a l'entrada de la finca des de la carretera de l'Escala a Albons (sector 4); restes d'estructures medievals i materials arqueològics de l'edat del Ferro a llevant del mas (sector 2) i, finalment, dos enterraments d'incineració de l'edat del Ferro situats a la part baixa del vessant est del turó de Vilanera, a uns 350 metres al sud-est del mas (sector 3).

La segona fase dels treballs es va realitzar durant els mesos de juliol i agost del 1999 i es va centrar en el sector comprès entre la carretera de l'Escala a Albons i el mas Vilanera, a ponent del mas (sector 1), on es varen excavar completament les estructures modernes relacionades amb el mas (segles XVI-XVII) i un camp de sitges coetani al monestir de Santa Maria de Vilanera (segle XIV).

La darrera fase es va iniciar l'octubre del mateix any i va finalitzar el juny de l'any 2000. Es varen excavar parcialment les estructures romanes situades a la zona de l'entrada (sector 4), fet que va permetre també la documentació d'una necròpolis d'incineració de l'edat del Bronze, molt malmenada per les ocupacions anteriors i que va ser totalment excavada. Els treballs també varen afectar les estructures situades a llevant del mas (sector 2), tot i que només es van enretirar els nivells superficials. Diversos sondeigs fets en aquest sector per conèixer la seva potència arqueològica, varen permetre l'excavació de tres enterraments d'inhumació d'època imperial romana. Finalment, bona part dels treballs es varen centrar a la necròpolis d'incineració del Ferro (sector 3), de la qual es varen excavar totalment uns 700 metres quadrats, que varen permetre documentar un total de 91 enterraments, dels quals se n'excavaren 75.

La intervenció arqueològica a Vilanera va acabar de forma sobtada a principis de juny de l'any 2000. A mitjans del mes següent, i davant la impossibilitat de continuar l'excavació, es varen soterrar les restes arqueològiques situades en els sectors 2 i 3, per tal d'evitar el seu deteriorament i espoli.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Mas de Vilanera (segles XVI-XX)

Aquest mas, construït en el segle XVI, està situat a la part baixa del turó de Vilanera, al seu costat de ponent. És un gran edifici de planta rectangular, amb teulada a quatre vessants. A la façana principal, situada al sud, hi ha un portal d'arc de mig punt amb grans dovelles. Les finestres del pis són rectangulars, decorades amb motllures sobre la llinda i a l'ampit. A pocs metres al sud-oest de l'edifici hi ha una torre de defensa de planta rectangular, de 12 metres d'alçada i teulat a doble vessant. A la part superior del mur situat a migdia hi ha un matacà fet amb carreus ben escairats. En els altres murs hi ha dos pisos d'espitlleres per a armes de foc. Originalment, la torre estava exempta i es comunicava amb la casa mitjançant un pont de fusta. En un moment posterior, situat en els segles XVIII o XIX en base al tipus d'aparell utilitzat, els dos edificis, mas i torre, s'uniren mitjançant la construcció d'un nou cos que amplià notablement la superfície construïda del mas.

Relacionats amb aquest mas, i a ponent de l'edifici (Sector 1) es van localitzar les restes de tres murs, molt arrasats, que formaven part de la tanca d'un espai de grans dimensions que, per la poca qualitat de les estructures, fou identificat com un tancat de bestiar construït, segons el material arqueològic aparegut en els nivells d'enderroc, en el segle XVI.

Convent de Santa Maria de Vilanera

El monestir de monges benedictines de Santa Maria de Vilanera va ser fundat l'any 1328 per Arnau de Soler, ardiaca de Besalú. Tingué una vida molt curta, donat que l'any 1412 ja s'havia extingit i tots els seus béns havien passat al convent de monges agustines de Sant Bartomeu de Bell-lloc de Peralada.

Les restes conservades del monestir estan dividides en dos edificis, força separats entre si. A la part alta del turó de Vilanera hi ha les restes de l'església. Només se'n conserva un sol mur, d'uns 10 metres de llargada i 4 d'alçada màxima, fet amb pedres de mida gran sense treballar i lligades amb morter de calç, que podria correspondre a un dels costats de l'església. En aquest mur s'hi veuen les restes d'un pilar adossat que podria sostenir un arc. L'estat de conservació actual d'aquest mur és molt dolent. Al seu entorn, és possible veure les fonamentacions d'altres estructures, però és molt difícil endevinar la planta que tindria aquest edifici, on no s'ha fet mai cap intervenció arqueològica.

A la part baixa del turó i al costat de ponent del Mas de Vilanera s'hi conserven les restes del convent. Tot i que el seu estat actual és també força ruinós, els diversos murs conservats, de tècnica constructiva semblant a la utilitzada en l'església, permeten dibuixar una planta rectangular, amb diverses estances en el seu interior. Segons Badia (1978), la tècnica constructiva dels dos edificis permet situar-los en el segle XIV, coincidint amb la documentació escrita coneguda.

El sector 1

El sector 1 està situat a l'oest del mas i al sud de les restes del monestir de Santa Maria de Vilanera. Pel sud limitaria amb el futur vial d'accés al camp de golf. L'excavació es va iniciar a partir dels resultats del sondeig 97 de la prospecció inicial, en el que s'havia documentat l'existència d'un mur amb orientació d'est a oest, que els materials arqueològics que s'hi relacionaven el dataven en els segles XVI o XVII. En total, la superfície excavada és de 625 metres quadrats.

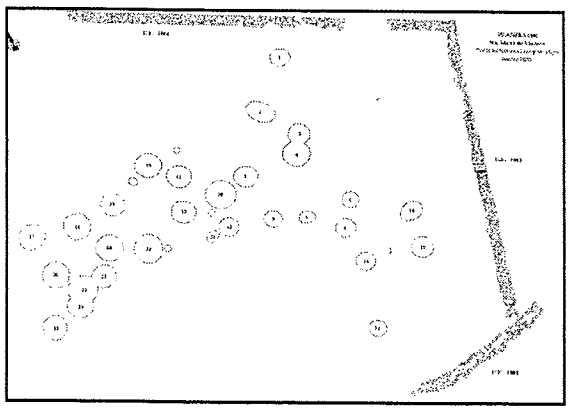

fig. 2. Planta general del sector 1.

S'hi van determinar dues fases principals d'ocupació:

Tancat de bestiar (segles XVI/XVII)

Es varen localitzar tres murs, molt arrasats, fets amb pedres calcàries de dimensions petites i mitjanes, lligades amb morter de calç. Aquests tres murs, que van aparèixer molt arrasats degut al fet de trobar-se pràcticament a nivell superficial, formaven part d'un espai de grans dimensions sense compartimentacions internes que, per la poca qualitat de les estructures, fou identificat com un tancat de bestiar construït en el segle XVI i estava relacionat amb el proper mas Vilanera.

El material arqueològic, tot i presentar un bon percentatge de materials de cronologies més antigues, sobretot d'època romana republicana i altimperial, se situa clarament i sense problemes en els segles XVI i XVII, gràcies a la quantitat ingent de materials propis d'aquest moment que s'hi van recuperar (esmaltades blanques, blaves, amb reflexos metàl·lics, vidrades i comunes).

Els nivells de construcció del tancat, com a material més clarament datable, van proporcionar principalment diversos exemplars de ceràmiques esmaltades amb reflexos metàl·lics i blaves amb reflexos, que ubiquem en ple segle XVI, mentre que els nivells d'abandó, lleugerament més tardans, ja van proporcionar algunes ceràmiques blaves catalanes modernes, pròpies del segle XVII, oferint-nos, doncs, unes dades prou clares per a establir el moment de funcionament d'aquestes construccions.

Camp de sitges (segle XIV)

A la part sud-est del sector i retallat a la roca del subsòl, s'hi va localitzar un camp de sitges format per 29 unitats, que es va poder delimitar totalment sense massa problemes, ja que aprofitava una zona on la roca del subsòl era força plana. Al seu entorn, la roca esdevé molt irregular i fracturada, i és pràcticament impossible fer-hi un forat regular.

Tipològicament, es van determinar 4 tipus de sitges:

- Sitges globulars amb la boca molt estreta, en forma de tub. D'aquest tipus només n'hi ha una, de grans dimensions, amb una alçada màxima de 2,80 m i un diàmetre màxim de 2,60 m. La boca és circular i molt estreta, amb una amplada entre 40 i 50 cm.

- Sitges còncaves amb el fons pla. És el tipus més nombrós, amb 15 unitats. Els diàmetres màxims se situen entre els 120 i 150 cm i les alçades conservades varien entre els 50 i 90 cm.

- Sitges de secció irregular. Dins d'aquest grup s'hi inclouen 7 sitges, amb la secció de tendència còncava, però molt irregulars degut a l'extrema duresa de la roca calcària del subsòl.

- Fosses amb poca fondària i el fons pla. Inclou 6 fosses circulars, amb diàmetres màxims entre els 80 i 100 cm, però amb poca fondària, entre 20 i 30 cm.

La majoria de sitges tenien un farcit molt semblant, homogeni, format per terra sorrenca i flonja, amb material arqueològic força escàs. Cal destacar la troballa d'un enterrament d'inhumació a l'interior d'una de les sitges, amb l'esquelet d'un individu, sense cap tipus d'aixovar d'acompanyament. L'anàlisi antropològica el va identificar com un mascle, amb una edat situada entre els 30 i 50 anys.

Les sitges van oferir un material en conjunt ben escàs i molt poc representatiu, composat quasi tot per ceràmiques residuals d'altres èpoques, des del bronze final fins al baix imperi. Si bé l'absència total de materials posteriors al segle XIV ja ens donava un límit clar per baix, la presència d'algunes ceràmiques vidrades va fer que no poguéssim establir datacions en èpoques anteriors al segle XIII. El més segur, per tant, és que el camp de sitges va funcionar amb el monestir de Santa Maria de Vilanera, que va estar en actiu entre 1328 i 1412.

El sector 2

En aquest sector, situat a l'est del mas Vilanera, només es va incidir de manera parcial. En realitat, tan sols es va enretirar el nivell superficial i posteriorment es varen realitzar un seguit de sondeigs que varen ajudar a completar una seqüència cronològica molt ampla i interessant. En el cas que s'hagués realitzat una excavació en extensió els resultats haurien estat sorprenents degut al seguit d'ocupacions tan diferents que ha patit aquesta zona al llarg del temps.

Abans d'iniciar-se les tasques d'excavació ja era parcialment visible una estructura rectangular, de la que es podien apreciar els murs que la tancaven pel nord, l'est i part del sud. Aquesta construcció, d'uns 650 m², estava delimitada per uns murs fets amb pedres sense treballar i desbastades per la cara vista, que amidaven uns 32,20 metres de llarg per 20,50 metres d'amplada. Tancaven una zona oberta i de grans dimensions amb tres petites habitacions adossades al mur de llevant, que es perfilaren una vegada es va extreure la capa de superficial.

El material arqueològic que contenia aquest estrat superficial general no era massa abundant, però malgrat això l'aparició de ceràmica de reflexos metàl·lics i blaus catalans i valencians avalaven una freqüentació moderna que podria fer arribar la cronologia fins al segle XVI.

Quan es va veure que resultava impossible assolir l'excavació completa de tota la superficie, es va decidir l'obertura de diferents sondeigs: un a l'angle nord-est, un altre al nord-oest, un tercer al centre i un darrer sondeig a tocar de centre del mur de tanca del recinte pel sud. Els resultats que donaren els sondegis feren arribar la cronologia a èpoques força més reculades que la que marcava el nivell superficial.

Als quatre sondeigs es va localitzar sota el superficial un nivell que, amb ceràmiques de verd i manganès i reduïdes de cuina d'època medieval, donaven una cronologia del segle XIV, que relacionarien aquest recinte amb les dependències del veí monestir.

Al sondeig nord-est, dins d'una de les petites cambres que s'obrien al pati central, va aparèixer un mur que podria pertànyer a una construcció anterior, i ceràmica reduïda de cuina amb perfils en *essa* i vores arrodonides, que donaren una cronologia dels segles XII i XIII. Aquesta ceràmica també aparegué al sondeig de l'angle nord-oest de l'edifici rectangular, l'únic que va arribar a la roca natural.

Al mateix indret van aparèixer restes que podrien donar una cronologia dels segles XI-XII, amb unes ceràmiques oxidades de cuina de perfils en *essa* i acabats més grollers. D'aquesta manera, es completaria una cronologia medieval que abastaria del segle XI al XVI i que encara s'havia d'estendre cap a èpoques més reculades.

Si seguim amb una seqüència cronològica lògica, hauríem de parlar d'unes interessants restes d'època romana que varen aparèixer en dos sondeigs. Un d'ells era el que es trobava a tocar de la part central del mur de tanca de l'estructura rectangular pel sud, i l'altre al centre de l'espai. Hi varen aparèixer tres enterraments d'inhumació, dos en el primer i un en el segon, que estaven fets en una fossa simple on es col·locava el difunt i es tornava a cobrir amb el mateix sediment natural de la zona. En un d'aquests enterraments va aparèixer com a acompanyament del difunt un petit aixovar format per una gerreta de ceràmica africana (Hayes 131) i una moneda il·legible. Tot això ens situaria dins l'època romana imperial.

Aquestes troballes es podrien relacionar amb la vil·la que sempre s'ha dit que ocupava algun espai molt proper al mas, o que fins i tot es podria localitzar sota d'aquesta mateixa construcció.

Per acabar de repassar les diferents èpoques que queden reflectides en els resultats que es van obtenir, s'hauria d'esmentar que en el sondeig nord-oest i just damunt del subsòl natural, a uns 80 cms. de la superfície, van aparèixer ceràmiques de l'edat del bronze. Aquestes serien les restes més antigues que es pogueren estudiar del sector 2, i que, a més, ens podrien dur a pensar en un possible hàbitat relacionat amb la necròpolis que es localitzà posteriorment al sector 4.

Sector 3. Enterrament tardoromà

Situat al peu del turó de Vilanera i al costat de la necròpolis d'incineració de l'edat del Ferro, (sector 3) va aparèixer, en el marge del camí, un enterrament format per una àmfora africana amb el pivot, el coll i vora tallats, envoltada de diversos blocs de pedra de dimensions mitjanes sense treballar i amb un fragment de tègula romana com a tapadora. La cronologia de l'àmfora se situa, a gans trets, en els segles V-VI dC.

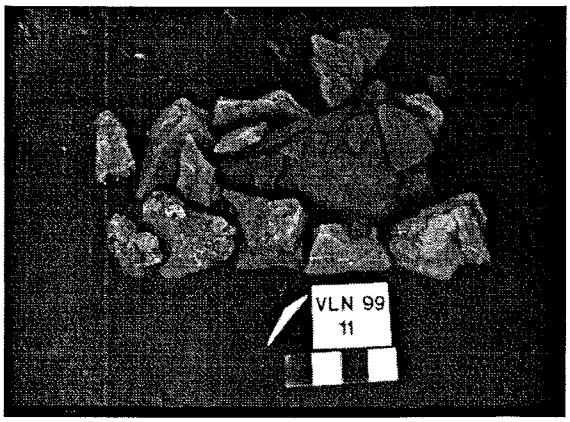

fig. 3. Sector3. Enterrament tardoromà en àmfora.

Aquesta troballa és molt interessant perquè, a més de tractar-se d'un enterrament totalment aïllat, en tota la superfície de la finca afectada pel projecte del camp de golf no ha aparegut cap més fragment de material arqueològic d'aquest període. Tanmateix, cal assenyalar la relativa proximitat d'altres necròpolis del mateix període. En el turó de les Corts, situat a un quilòmetre al nord-oest, hi ha la necròpolis situada a l'entorn de l'església de Sant Vicenç i la necròpolis del Castellet. Una mica més allunyades, i al sud-oest d'Empúries, hi ha les necròpolis a l'entorn de les esglésies de Santa Magdalena i Santa Margarida.

El Sector 4

El sector 4 es troba ubicat al vessant sud-oest del turó de Vilanera, a la seva part més baixa. Al sud limita amb el camí que mena al mas de Vilanera i a l'oest amb la carretera de l'Escala a Albons. Ocupa aproximadament una superfície d'uns 1400 m.

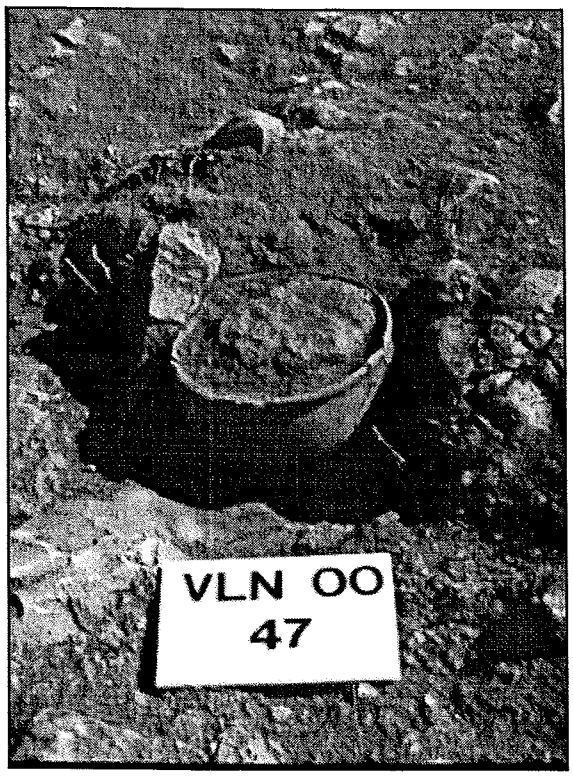

fig. 4. Sector 4. Enterrament d'incineració.

Durant la seva excavació s'hi varen poder individualitzar cinc fases evolutives ben diferenciades.

Necròpolis d'incineració del Bronze final

Està situada l'angle sud-oest del turó de Vilanera, just al costat del trencall que porta des de la carretera d'Albons fins al mas, i per sota i al costat d'unes estructures d'època romana que comentem més endavant.

Es van excavar un total de 23 enterraments molt senzills, formats per fosses de petites dimensions fetes aprofitant les esquerdes del subsòl, a l'interior de les quals s'hi van dipositar les urnes, que són de petites dimensions, d'entre 15 i 25 cm d'alçada, sense cap indici d'aixovars, d'estructures de pedra ni d'elements de senyalització.

La majoria d'enterraments estaven molt malmesos i les urnes escapçades, degut a la freqüentació de l'indret des d'època romana fins als nostres dies, juntament amb l'obertura de la carretera que porta de l'Escala a Albons, que va afectar el sector oest de la necròpolis. En el moment de redactar aquest escrit, les urnes encara estan pendents d'excavació.

Fase ibèrica (segle V-II aC)

La primera fase històrica individualitzada correspon a la més que probable existència d'un assentament ibèric en el Turó de Vilanera, que tindria els seus inicis cap a mitjans del segle V aC. Malauradament, d'aquesta fase històrica no s'han conservat indicis d'estructures d'habitació, probablement arrasades per les posteriors construccions d'època romana i per la poca potència de sediment que presentava, en general, tot el sector 4. Tan sols la presència de material ceràmic d'importació (ceràmica àtica de vernís negre, àtica de figures roges, ceràmica grega d'occident pintada), així com de diverses produccions locals, fa que es pugui parlar de la ocupació del paratge en aquest moment.

Abandonament de les estructures ibèriques-Època romano republicana (finals segle II aC)

A finals del segle II aC es produeix l'abandonament de les estructures ibèriques. És en aquest moment quan té lloc l'amortització de tres sitges que, sens dubte, estarien en relació amb l'assentament ibèric de l'indret. L'amortització de les esmentades sitges, juntament amb una aportació de terres per tal d'aconseguir un nivell més uniforme del terreny, permet de bastir-hi de bell nou el que segurament són estructures annexes a una vil·la romana, situada probablement, sota l'actual mas de Vilanera. Es van poder identificar, com a mínim, dos àmbits de forma allargassada delimitats per uns murs construïts amb pedra calcària local i units en sec. Aquests murs només conservaven dues filades de pedra. Un d'aquests àmbits (àmbit 1) amidava 10 metres x 5 metres, i al seu interior s'hi varen poder excavar tres retalls practicats al sòl natural de roca calcària, de forma circular, que probablement haurien servit per encabir-hi algun recipient tipus *dolium*.

La presència d'una vil·la romana a Vilanera no ens ha d'estranyar; el topònim és aquest sentit ben eloqüent, i la proximitat de la ciutat d'Empúries l'hauria facilitat. A més, cal destacar que durant la prospecció duta a terme en tot el paratge hi apareguerien nombrosos fragments de material ceràmic d'època republicana, àmfores itàliques sobretot.

Abandonament de les estructures agrícoles. Època alt imperial (segona meitat segle II dC)

L'abandonament de les estructures relacionades amb l'establiment rural té lloc durant la segona meitat del segle II dC. El material recuperat en el farcit dels tres retalls circulars i en l'estrat d'amortització dels àmbits excavats, malgrat que molt escadusser, ens proporciona aquesta datació. Es tracta, sobretot, de ceràmica de procedència africana, com per exemple T.S.Clara A i ceràmica africana de cuina (Hayes 23B, Hayes 181). L'absència de T.S.Clara C és un element significatiu a l'hora de proposar aquesta datació.

Abandonament general del sector 4 (segle III dC)

Malgrat que les estructures abans esmentades s'abandonin posteriorment a la segona meitat del segle II dC, no podem assegurar que aquest sigui també el moment d'abandonament general de la vil·la amb la qual s'han de posar en relació. A l'estrat superficial que cobria tot el sector 4 s'hi varen recuperar, a banda de ceràmiques amb una

cronologia més reculada, alguns fragments de T.S.Clara C (Hayes 50), que situarien l'abandonament general de tot el sector a partir del segon quart de segle III. Amb tot, en zones més properes a l'actual masia de Vilanera, s'hi van recuperar materials amb una cronologia més tardana, com per exemple alguns fragments de T.S.Clara D, que segurament allargarien fins a l'antiguitat tardana la pervivència d'aquest hàbitat d'època romana. La connexió física i cronològica amb les properes restes medievals del sector 2, tanmateix, ha quedat per certificar.

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ, X., BURÉS, L., CASTANYER, P., ESTEBA, Q., PONS, E., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 2000, Els assentaments indígenes i l'ocupació grega arcaica de Sant Martí d'Empúries (L'Escala, Alt Empordà). Resultats del projecte d'intervencions arqueològiques de 1994 i 1995, *L'habitat protohistòric a Catalunya, Rosselló i Llenguedoc occidental. Actualitat de l'Arqueologia de l'Edat del Ferro. Actes del XXII Col·loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*, Sèrie Monogràfica, 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Girona, 19-32

BADIA I HOMS, J. 1978, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. II-A. L'Alt Empordà*, Diputació de Girona, Girona.

BOIX, L., PIÑERO, M.D. s.d., Les muralles de Vilanera, *Apilar. Butlletí informatiu del Camp dels Pilans-Les Corts*, 2, l'Escala.

CASAS, J. 1982, La tomba de la Clota Grossa (l'Escala, Alt Empordà), *Cypsela*, IV, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 157-164.

CODINA, D., DEHESA, R., LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C., VARGAS, A. 2000, Prospeccions i excavacions arqueològiques en el sector afectat pel projecte de construcció d'un camp de golf a Vilanera (l'Escala, l'Alt Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 57-59.

PIÑERO, I., COSTA, M.D. 1978, Un túmulo funerario en l'Escala, *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona*, 1, Girona.

SERVEI D'ARQUEOLOGIA 1994, *Carta arqueològica de l'Alt Empordà*, Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdit).

SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC 1985, *Inventari del Patrimoni Arquitectònic de l'Alt Empordà*, Servei del Patrimoni Arquitectònic, Generalitat de Catalunya, Barcelona (inèdit).

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A EMPÚRIES (L'ESCALA, ALT EMPORDÀ) ALS ANYS 2000 I 2001

Xavier AQUILUÉ Pere CASTANYER Marta SANTOS Joaquim TREMOLEDA*

INTRODUCCIÓ

L'any 2000 va significar per Empúries l'inici d'un nou projecte de recerca a la ciutat romana: el projecte d'intervenció arqueològica a l'ínsula número 30, contemplat al "Pla Director del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries. Un projecte pel primer centenari de la recuperació d'Empúries (1908-2008)" (Programa número 4). Aquest projecte de recerca s'inicia un cop finalitzat el projecte d'excavacions arqueològiques desenvolupat al fòrum de la ciutat romana des de l'any 1992 fins l'any 1999. Actualment, les dades científiques extretes en aquests anys d'excavació al fòrum s'estan elaborant, amb la finalitat de ser publicades en el número 12 de la sèrie "Monografies Emporitanes", l'aparició del qual és prevista per l'any 2003. D'altra banda, cal assenyalar que l'any 2001 es va redactar el "Projecte de restauració, consolidació i adequació museogràfica del fòrum romà d'Empúries", projecte que es troba en fase d'execució i que permetrà, entre d'altres objectius, incorporar a la visita actual del recinte arqueològic els edificis més significatius del conjunt monumental.

Així mateix, com es ve realizant en els darrers anys, en col·laboració amb el Servei d'Arqueologia i l'Ajuntament de l'Escala, s'han realitzat tota una sèrie de seguiments arqueològics i d'excavacions d'urgència, fora dels límits de la Neàpolis i de la ciutat romana que són propietat de la Generalitat de Catalunya, però que formen part de la mateixa realitat històrica d'Empúries, com ara el nucli de Sant Martí d'Empúries (el primer assentament grec d'*Emporion*), el nucli de Cinc Claus, les àrees suburbanes on es trobaven les necròpolis emporitanes o sectors del terme municipal de l'Escala, en els quals hi ha evidències d'una ocupació en l'Antiguitat.

Finalment, cal ressaltar que l'any 2000, el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries va finalitzar els treballs d'excavació del projecte que desenvolupa a la ciutat romana de Tusculum ("Excavacions arqueològiques i estudi històric-urbanístic de la ciutat de Tusculum -Lazio, Italia-"), finançat per la DGICYT i coordinat per l'*Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma*. Actualment, es prepara la publicació científica dels resultats assolits en aquest projecte.

INTERVENCIONS A L'ÍNSULA 30 DE LA CIUTAT ROMANA

Des de l'any 2000, el Museu d'Arqueologia de Catalunya ha endegat un nou projecte d'intervencions arqueològiques a la ciutat romana d'Empúries, l'objectiu del qual és l'excavació en extensió de la totalitat de la superfície d'una de les illes d'edificacions o *insulae* que formen part de la seva trama urbana. Amb aquest nou projecte, a més d'incrementar la part de la ciutat romana descoberta fins avui i obtenir dades noves sobre l'evolució i l'articulació del seu urbanisme, es pretén també millorar l'itinerari actual de la visita pública del jaciment, mitjançant la connexió del sector corresponent a les *domus* 1 i 2A-2B amb el sector del fòrum.

Segons el sistema d'identificació emprat actualment en la documentació d'Empúries, aquest sector de la ciutat romana correspon a l'anomenada "ínsula 30", que forma part de la segona filera d'*insulae* des del límit oriental del recinte urbà. Es troba situada immeditament a l'oest de les cases romanes 2A i 2B i delimitada, a l'est i a l'oest, per dos dels *kardines* (A

* Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries.

i B) que integren la xarxa de carrers de la ciutat (fig. 1). La seva superfície total és d'uns 2450 m², donat que les seves dimensions coincideixen, en línies generals, amb la metrologia a la qual respon la trama urbana de la ciutat romana: *insulae* de 70 x 35 m (equivalents a 2 x 1 *actus* romans).

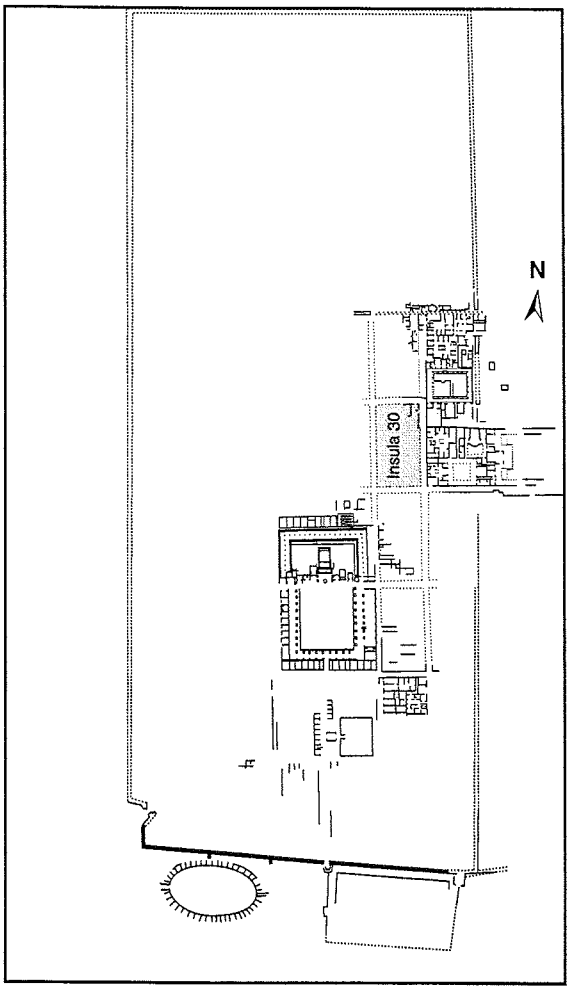

fig. 1. Situació de la ínsula 30 de la ciutat romana d'Empúries.

Abans de l'inici d'aquestes noves intervencions, aquest sector de la ciutat romana no havia estat mai objecte d'excavacions, si exceptuem alguns rebaixos puntuals efectuats com a conseqüència dels sondejos realitzats al *Kardo* A en la dècada dels anys 50. Aquesta circumstància oferia la possibilitat de documentar en extensió tota la seqüència estratigràfica en un ampli sector de la ciutat romana. Malgrat tot, cal dir que una de les trinxeres excavades durant la Guerra Civil, relacionades amb la instal·lació de bateries de defensa, travessava d'est a oest aquesta zona. Tot i l'amplada limitada d'aquesta rasa, la seva excavació va comportar el retall de diverses estructures antigues.

Les diverses campanyes d'excavacions realitzades en aquest sector de la ciutat romana durant els anys 2000 i 2001 han permès completar la primera de les fases d'intervenció que contempla el projecte, consistent en els treballs preliminars d'extracció de nivells superficials, en gran part formats per sorres d'aportació eòlica dipositades sobre els estrats d'abandonament i enderroc de les construccions romanes. Una vegada excavat aquest gran nivell de sorres, pràcticament estèril en materials arqueològics, les estructures que afloraven van fer possible conèixer les línies bàsiques de l'articulació interna de les construccions que ocupaven l'ínsula, especialment a la meitat septentrional. Això ha facilitat la delimitació de diferents zones o quadres a la superfície de l'ínsula i la planificació de la posterior excavació en extensió.

Aquests primers treballs arqueològics varen permetre constatar que les construccions que ocupen una bona part de la superfície de l'ínsula 30 pertanyen a un gran edifici que podem identificar amb les termes públiques de la ciutat romana. Un cop extretes les sorres superficials, s'ha procedit a excavar, en extensió, diferents quadres, passant així al desenvolupament de la segona fase del projecte d'intervencions. Aquesta fase contempla l'exhumació de les restes de les edificacions que havien ocupat l'ínsula, amb l'excavació dels estrats corresponents a la seva darrera utilització, abandonament i enderroc, fins arribar a la cota de les darreres pavimentacions. Després dels darrers treballs efectuats a la tardor del 2001, podem dir que s'han posat al descobert la majoria de les estructures situades a la meitat nord de l'ínsula, i que totes corresponen al gran edifici termal. Resta pendent per a futures campanyes l'excavació de la resta d'estances pertanyents a les termes, així com a altres possibles edificacions amb una funcionalitat diferent que puguin haver ocupat la part meridional de l'ínsula 30.

Les restes descobertes fan possible conèixer l'estructura general de l'edifici, corresponent a la seva darrera fase de funcionament. Els materials arqueològics recuperats en els estrats de destrucció i abandonament indiquen que les estructures de les termes varen restar en peu fins al segle III dC i, per tant, pràcticament fins a l'abandonament final de la ciutat romana. Tot i això, l'estat de conservació de les estructures mostra que aquestes havien estat objecte d'un espoli gairebé sistemàtic de materials constructius susceptibles de ser reaprofitats, espoli que fins i tot va començar prèviament a l'enrunament definitiu de l'edifici. Per sobre dels nivells d'enderroc, en alguns sectors es va documentar, a més, un potent estrat d'abocador que contenia gran quantitat de materials arqueològics datables en la segona meitat del segle III dC. Aquests nivells d'abocador es concentren especialment a la banda nord-oest i representen la continuació d'altres nivells semblants documentats l'any 1990 durant l'excavació de l'anomenat *Kardo* B, que delimita, per ponent, l'ínsula 30. Es tracta d'un context de materials arqueològics ja ben conegut que marca el darrer període de freqüentació fins ara documentat als terrenys de la ciutat romana: Sigil·lata africana A i C, ceràmiques comunes i de cuina de procedència africana, àmfores africanes, bètiques i del sud de la Gàl·lia, etc., juntament amb antoninians de Gal·liè i Claudi II.

Si bé la seqüència dels estrats d'abandonament i enderroc, molt similar en tots els àmbits de les termes que fins ara s'han excavat, permet apropar-nos al moment final del seu funcionament, resulta bastant més problemàtic determinar la cronologia corresponent a la primera sistematització de l'edifici. Tenint en compte les característiques de la construcció, segurament cal situar-la en un moment ja avançat del segle I dC. Tot i que en diferents zones de l'àrea excavada s'han documentat puntualment restes d'estructures corresponents a l'ocupació prèvia d'aquesta ínsula després de la creació de la ciutat romana, ara per ara les dades disponibles no permeten determinar si pertanyien ja a edificacions amb aquesta mateixa funcionalitat termal. La cronologia atribuible a la primera construcció de les termes només podrem establir-la mitjançant sondejos estratigràfics per sota del seu nivell de circulació, la realització dels quals es preveu com a part de la futura tercera fase d'intervencions del projecte.

Les estructures que conformen les diferents estances de les termes posen de manifest que l'edifici va conèixer nombroses modificacions i reformes al llarg del seu llarg període d'utilització. De moment, hem considerat convenient esperar a completar l'excavació en extensió de la totalitat de l'edificació per determinar la complexa evolució de les seves fases constructives. L'articulació de les termes, tal i com la veiem avui i com la descriurem breument a continuació, correspon, com hem dit, a la seva darrera fase de funcionament (fig. 2).

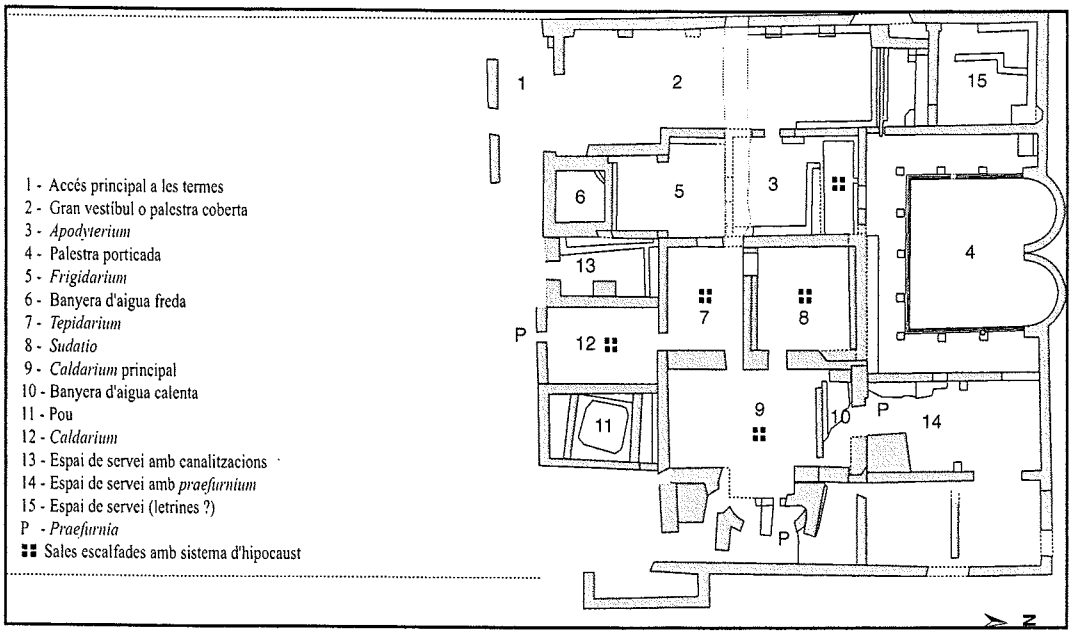

fig. 2. Relació d'àmbits pertanyents a les termes.

Els sectors excavats fins avui de les termes se situen a la meitat nord de l'ínsula, sense que es pugui definir encara el límit real de l'edifici per la banda meridional. L'entrada principal sembla realitzar-se des d'un dels *kardines* de la ciutat romana, concretament des de l'anomenat *Kardo* B, que més al sud voreja, per la banda est, el fòrum de la ciutat romana. Des d'aquesta porta s'accedia a un corredor (fig. 2, núm. 1), en sentit oest-est, que encara no ha estat excavat.

L'accés propiament dit a l'interior de les termes es realitzava a través d'una gran sala de forma rectangular (fig. 2, núm. 2), que hauria servit com espaiós vestíbul, potser amb funcions de vestidor o fins i tot, si considerem la seva forma i les seves proporcions, de palestra coberta. D'aquest ambient únicament s'ha excavat fins ara la part situada al nord de la trinxera. L'interior està pavimentat amb simple *opus signinum* i envoltat per una sèrie de bancs adossats a les parets perimetrals i construïts amb pedres i fragments de teules, que presenten una curiosa tècnica constructiva: a intervals més o menys regulars, es disposen uns espais buits triangulars formats per dues teules col·locades a doble vessant i integrades en l'estructura del banc. Dins de l'estrat d'enderroc excavat al nord d'aquesta habitació, es varen trobar una sèrie de blocs caiguts, de forma quadrangular i construïts amb morter i fragments de pedra sorrenca. La disposició d'aquests elements demostra que pertanyen a la caiguda de l'alçat d'una paret transversal que correspon a una reforma posterior de les termes (donat que es recolza sobre el paviment de *signinum* que originàriament cobria tota l'estança). Aquesta paret serveix per separar un espai situat a l'extrem nord de l'estança, de funcionalitat encara poc definida, que presenta una mena de banqueta sobreelevada, de la qual parteix una conducció de desguàs.

A través d'una porta oberta en la paret oriental d'aquest gran vestíbul s'accedia a les diferents sales que formen part del recorregut habitual dels banys públics romans, les quals ocupen tota la crugia central de l'edifici. En primer lloc, un ambient concebut probablement com a veritable *apodyterium* (fig. 2, núm. 3), que funcionava igualment com a espai de distribució cap als diferents sectors de les termes. Un dels elements que distingeix aquest ambient és la presència d'un paviment de mosaic format amb tessel·les majoritàriament blanques i negres (fig. 3). Malauradament, la conservació d'aquest mosaic és parcial i, a més, ja havia estat objecte de restauracions antigues, realitzades amb morter (*opus signinum*) o bé amb simples tessel·les blanques, destinades a evitar la degradació del paviment provocada pel propi ús d'aquest ambient. D'altra banda, la part meridional de l'habitació apareix tallada per la trinxera realitzada durant la Guerra Civil. El disseny que mostren les restes conservades del mosaic està centrat per un gran cercle o escut de triangles en blanc i negre, amb un medalló central ocupat per un tema figurat (figura d'un tritó i un dofí) molt freqüent en el repertori iconogràfic que se sol associar amb la decoració de les construccions termals romanes. El dibuix està fet amb tessel·les negres sobre fons blanc, amb alguns detalls ressaltats amb tessel·les vermelloses. Altres temes figuratius (animals fantàstics marins), menys conservats, emplenen també les impostes formades en els angles que queden en emmarcar el escut de triangles dins un espai quadrangular delimitat per una banda de tessel·les negres. La composició es completa, en els laterals, amb bandes de simple escaquejat de quadrats blancs i negres i mètopes decorades amb motius iconogràfics diversos, dels quals només conservem part d'un motiu en forma de pelta. Per sobre del paviment, en un moment indeterminat de la vida de les termes, es varen afegir també bancs adossats a les parets de l'estança, amb la mateixa tècnica constructiva que hem comentat anteriorment.

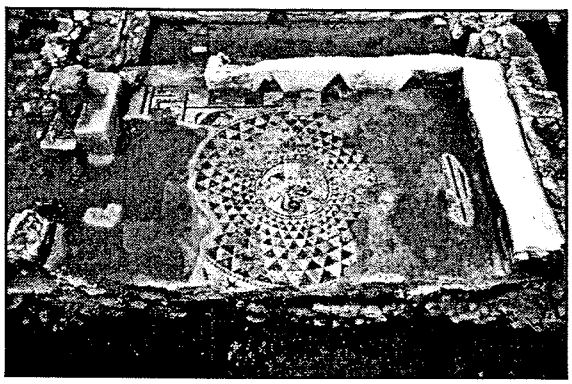

fig. 3. Restes del mosaic tessel·lat que decora l'apoditeri de les termes.

Una porta oberta en el mur que tancava, al sud, l'apoditeri, desaparegut com a conseqüència de l'excavació de la trinxera de la Guerra, donava accés a un altre ambient de les termes que podem idenficar amb la sala freda o *frigidarium* (fig. 2, núm. 5). La forma d'aquesta sala, tal com la veiem avui, respon, possiblement, a una modificació de l'estructura originària. Està pavimentada amb simple *opus signinum* i es troba encapçalada, al sud, per una àmplia banyera d'aigua freda, de proporcions quadrades, que encara conserva part del seu revestiment de plaques de marbre, cobert per una capa gruixuda de concreció calcària, així com els esglaons que servien per accedir-hi (fig. 2, núm. 6).

Des del frigidari, en direcció est, s'entrava a la sala tèbia o *tepidarium* (fig. 2, núm. 7) i, des d'aquest a un ambient de planta quadrada (fig. 2, núm. 8) que sembla haver funcionat com a sala de vapor o *sudatio*. L'extrem d'aquesta crugia central de les termes està ocupat per una gran sala destinada al bany calent o *caldarium* (fig. 2, núm. 9) que conserva, parcialment, l'estructura de la banyera o *alveus*, situada a la banda nord de l'estança. En aquesta zona, efectivament, se situa la boca del *praefurnium*, que permetia escalfar directament l'hipocaust i la caldera d'aigua del caldari i, a través d'un conducte indepedent, també la *sudatio*.

Els hipocausts d'aquestes sales foren retallats, en part, per la construcció de la trinxera de la Guerra Civil, però encara conserven la part inferior de bona part dels pilarets de rajol que formaven el sistema de *suspensurae*. Malgrat l'important espoli de materials constructius que va tenir lloc després de l'abandonament de les termes, els nivells de destrucció d'aquestes sales varen proporcionar una gran quantitat de fragments de plaques i motllures de marbre que formaven part del revestiment de les parets i del paviment. En el cas de la *sudatio*, el paviment havia consistit en un mosaic de fons blanc, únicament decorat amb una simple sanefa negra. Igualment, es varen recuperar nombroses bovines i plaques de ceràmica pertanyents al sistema de *concameratio* de les parets, així com altres elements ceràmics que segurament pertanyien a la construcció de les voltes.

Les estructures conservades responen a diverses fases de reforma d'aquestes sales. Així, el caldari presentava originàriament una capçalera semicircular (la tradicional *schola labri*), destinada a acollir un gran *labrum* de pedra que sortosament es va trobar, fragmentat i amortitzat dins un espai adjacent, al costat del límit est de l'edifici. Posteriorment, aquest absis va ser sustituit per una petita capçalera rectangular i un segon *praefurnium* destinat a reforçar l'escalfament de l'hipocaust.

Com a resultat d'una reforma tardana de les termes, es va afegir un segon caldari situat al sud (fig. 2, núm. 12), de dimensions menors i escalfat des d'un altre *praefurnium*. En aquest cas, les estructures de l'*alveus* es varen trobar fragmentades i caigudes dins de l'estrat de destrucció que cobria les restes de l'hipocaust. Aquesta sala ocupa una zona que originàriment devia formar part dels espais destinats al servei de les termes, accessibles directament des del corredor d'entrada. Fins ara s'han excavat únicament alguns d'aquests ambients de servei situats a la banda sud de l'edifici. En primer lloc,

esmentem un espai (fig. 2, núm. 13), que possiblement era descobert i que conserva les restes d'un paviment d'*opus signinum* amb una marcada inclinació en sentit est-oest, així com una canalització, situada a la banda oest, que servia per al desguàs del frigidari i de la seva banyera. Una segona canalització situada al nord permetia, originàriament, evacuar aigües residuals des de l'àmbit situat a l'oest, més tard modificat per la construcció del segon caldari. Finalment, a l'est, s'ha posat al descobert un altre àmbit, a l'interior del qual hi ha un gran pou, excavat a la roca natural, de planta quadrada i amb una orientació esbiaixada respecte als eixos de l'ínsula (fig. 2, núm. 11). Aquest pou facilitava l'abastiment de l'aigua necessària per al funcionament de les termes. L'interior del pou es trobà colgat per un potent estrat de sorres d'aportació eòlica, que s'ha excavat, de moment, fins a una profunditat d'uns 12 metres (aproximadament una cota de 15 m. sobre el nivell del mar). Resten també pendents d'excavar la resta d'espais que envolten l'àmbit del pou, relacionats probablement amb el funcionament d'un mecanisme de sínia per a l'extracció de l'aigua.

La part nord de l'edifici està dominada per un pati porticat o palestra (fig. 2, núm 4), accessible des de l'apoditeri a través d'un petit ambient intermig dotat d'hipocaust. Una segona porta situada a l'angle nord-oest feia possible l'accés directe des del *decumanus* que limita l'ínsula al nord, amb uns esglaons que permetien salvar la diferència entre les respectives cotes de circulació. La zona descoberta, pavimentada amb simple terra batuda, està limitada, al nord, per un mur articulat en dues exedres de forma semicircular i es troba envoltada per un ambulacre de tres ales que conserva un paviment de *signinum* decorat amb fragments de marbre (fig. 4). De les columnetes del porticat tan sols queden els blocs de sorrenca que servien de base, encastats en el paviment. Per davant del porticat, una canalització, realitzada en blocs de pedra sorrenca, servia per portar les aigües caigudes des de les cobertes, cap a les conduccions de desguàs.

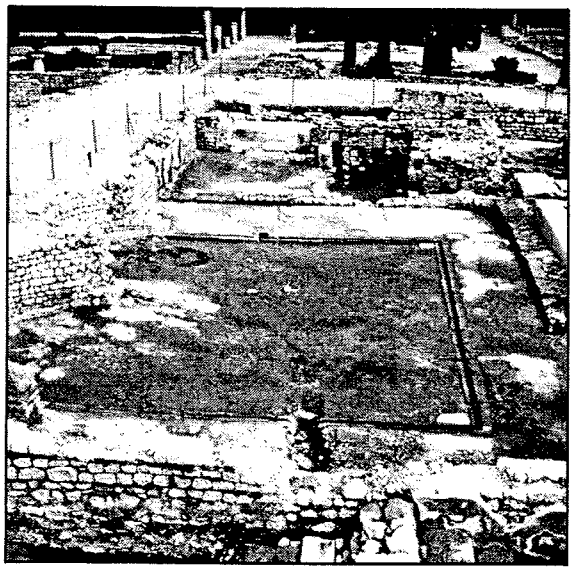

Pel que fa a l'àmbit situat a la cantonada nord-oest de l'ínsula (fig. 2, núm. 15), una vegada extrets els estrats d'enderroc, varen quedar al descobert unes banquetes d'obra adossades als murs nord i oest, així com diverses estructures que semblen compartimentar l'espai interior d'aquesta habitació. Al sud, apareixia travessada per una canalització coberta per fragments de lloses motllurades de marbre que semblen haver format part de latrines, funció amb la qual podem vincular, potser, la utilització originària d'aquest ambient. Per sota del nivell de circulació corresponent a la construcció de l'edifici de les termes, es va excavar un estrat amb nombrosos materials arqueològics datables en la primera meitat del segle I dC, que oblitera unes estructures preexistents pertanyents a una fase anterior d'ocupació de l'ínsula.

Finalment, els espais situats a l'angle nord-est de l'edifici, comunicats també amb la palestra, semblen relacionats amb el funcionament dels *praefurnia*, si bé encara no s'ha pogut completar la seva excavació.

De moment, fins que no es reprengui l'excavació en extensió de la zona situada al sud del corredor d'entrada a les termes, no podem afirmar amb seguretat que l'edifici no continua més enllà. A la meitat meridional de l'ínsula, s'han extret únicament els nivells de sorra superficials, sense que les poques estructures que hi afloren permetin determinar la funció de les construccions que ocupaven aquesta zona.

INTERVENCIONS D'URGÈNCIA I SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

La major part de les intervencions d'urgència efectuades al llarg dels anys 2000 i 2001 han donat resultats negatius, però creiem també d'interès donar-les a conèixer, de forma breu, atès que ajuden a copsar l'estat de conservació del jaciment arqueològic d'Empúries en els seus diferents sectors (fig. 5). De forma més extensa comentarem la intervenció que ha aportat dades d'interès històric: la realitzada al carrer del Museu núm. 1.

Intervenció arqueològica efectuada a l'UA 103 (Necròpolis Granada) de l'Escala (Alt Empordà)

Intervenció efectuada per Xavier Aquilué i Xavier Amigo. Amb motiu de la futura urbanització d'aquest sector del jaciment d'Empúries, en el qual es localitzava l'anomenada necròpolis Granada, d'època grega i romana, s'efectuaren 16 sondejos de 2 x 2 m en tota la superfície del solar amb resultats negatius, amb clares evidències de l'espoli patit per aquesta necròpolis en els sectors afectats pels sondejos (febrer de 2000).

fig. 4. Vista general de la palestra, envoltada per un ambulacre porticat de tres ales, que se situa a la banda nord de l'edifici de les termes.

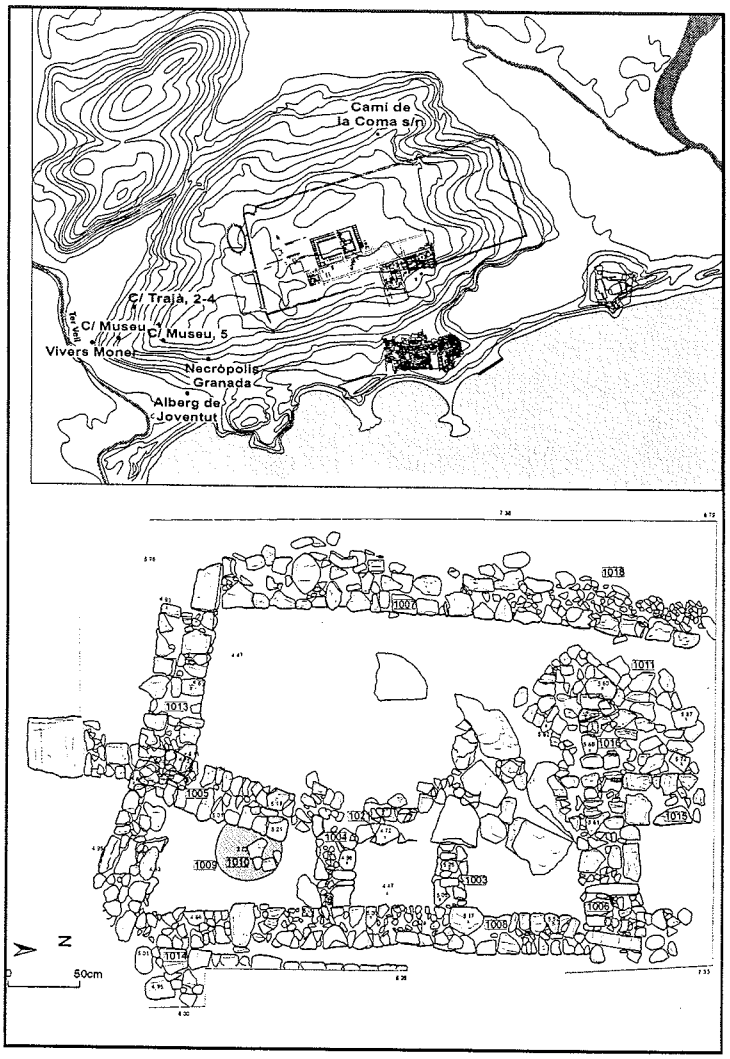

fig. 5. Situació topogràfica de les diverses actuacions de seguiment en l'entorn emporità. Planta de les estructures aparegudes en l'excavació del solar que fa xamfrà amb la carretera GI-640 i el carrer Museu, 1.

Seguiment arqueològic amb motiu de la construcció d'una piscina al nucli de Cinc Claus (Mas Perequintana)

Seguiment efectuat per Pere Castanyer. Control amb resultats negatius de l'excavació efectuada per construir una piscina (febrer de 2000).

Seguiment arqueològic en relació a la urbanització de l'UA 145, zona 15.1 del PGOU de l'Escala (Alt Empordà)

Seguiment efectuat per Pere Castanyer. En aquesta zona, situada en els antics terrenys militars, entre el nucli urbà de l'Escala i Montgó, hi havia notícies de la troballa en superfície de materials arqueològics. La urbanització del sector va motivar la realització de vuit cales de 2 per 2 m amb resultats totalment negatius (desembre de 2000).

Seguiment arqueològic amb motiu de la construcció d'un magatzem als vivers Moner

Seguiment realitzat per Xavier Amigo. Control amb resultats negatius de l'excavació, en una finca al sud del turó en el qual es troben la ciutat grega i romana d'Empúries, de les fonamentacions d'un magatzem de jardineria (gener de 2001).

Intervenció arqueològica amb motiu de la construcció d'un habitatge al c/ del Museu, núm. 5

Intervenció realitzada per Xavier Aquilué i Xavier Amigo. Atès que es preveia la construcció d'una vivenda, al sud del nucli urbà de la ciutat greco-romana d'Empúries i en una zona ocupada per antigues necròpolis, es van realitzar tres sondejos arqueològics, fins arribar a la roca, amb resultats negatius. Posteriorment es va fer el seguiment de totes les fonamentacions de l'edifici, també amb resultats negatius (març de 2001).

Seguiment arqueològic amb motiu de la construcció d'un habitatge al camí de la Coma, s/n

Seguiment efectuat per Pere Castanyer. En una finca situada a occident de la ciutat romana d'Empúries, en la qual hi havia documentada l'existència d'una necròpolis d'època romana, es va efectuar el

seguiment arqueològic de tots els treballs de fonamentació i rebaixos de terres necessaris per a la construcció d'un habitatge, amb resultats negatius (abril de 2001).

Intervenció arqueològica amb motiu de la construcció del nou Alberg d'Empúries (c/ del Museu)

Intervenció efectuada per Xavier Aquilué, Xavier Amigo i Pere Castanyer. Atès que es preveia la construcció del nou alberg de la "Xarxa d'Albergs de Catalunya", al sud de la ciutat grega i romana d'Empúries i en una zona ocupada per antigues necròpolis emporitanes, es van realitzar nou sondejos de 2 x 2 m en tota la superfície del solar, amb resultats negatius. Posteriorment es va efectuar el control de tots els treballs de fonamenació i de moviments de terra, també amb resultats negatius (abril de 2001).

Seguiment arqueològic amb motiu de la construcció d'un habitatge al c/ Trajà 2-4

Seguiment efectuat per Joaquim Tremoleda. Ubicat a l'extrem meridional del turó en el qual es troba la ciutat grecoromana d'Empúries i en una zona ocupada per antigues necròpolis, es van realitzar, amb motiu de la construcció d'un habitatge, 3 sondejos de 2 x 2 m fins arribar a la roca (entre 1,30 i 2,50 m de profunditat), amb resultats negatius. Posteriorment, es va fer el seguiment dels treballs de fonamentació amb resultats també negatius (desembre de 2001).

Intervenció al solar del carrer del Museu núm. 1

Amb motiu de la construcció d'un habitatge al xamfrà entre la carretera GI-630 i el carrer Museu núm. 1, es va determinar la realització d'una sèrie de sondejos en els terrenys afectats degut a la possibilitat de l'aparició de restes arqueològiques, atès que es trobava en una zona ocupada pels antics cementiris dels emporitans (fig. 5). Es va decidir fer 4 sondejos de 2 x 2 metres, distribuïts de manera que tres es fessin a la zona ocupada per l'habitatge i un quart sondeig a la zona est del terreny que seria ocupada pel jardí de l'habitatge. Mentre que els tres primers foren negatius, en el quart sondeig va aparèixer una estructura. Per determinar amb claredat l'espai que ocupaven les estructures es decidí obrir tota la superfície que ocuparia el jardí. Un cop netejada la zona es comprovà la presència de murs en tota la superfície ampliada, i es decidí realitzar una excavació arqueològica en extensió d'uns 6 x 8 m. En aquesta superfície van aparèixer restes d'estructures d'habitació molt malmeses i d'escasa entitat de l'Antiguitat tardana. La intervenció va ser efectuada per Xavier Amigo, Xavier Aquilué i Joaquim Tremoleda.

Les fases estructurals del solar

La realització de l'excavació va permetre posar al descobert diverses estructures, el registre i el dibuix de les quals ha permès d'obtenir una seriació continuada de fins a quatre fases constructives diferents, que implicaren l'aixecament simultani del nivell degut als terraplenaments que possibilitaren, en cada cas, l'arrassament de les fases anteriors i la construcció de les noves (fig. 5).

Fase 1

Aquesta fase és la més profunda i està formada únicament per un petit tram de mur, de 90 cm de llarg. La cara est és la més ben definida, amb pedres més grans. Aquest mur fonamenta directament sobre la roca i està associat amb un nivell de terra groga, sobre la roca (UE-1019). A la part nord es va documentar l'estrat 1017. Aquests estrats han proporcionat poc material ceràmic i fan difícil de fixar la data de la construcció d'aquesta fase. El primer d'aquests està format únicament per dues peces de T.S. Africana D, formes Hayes 91C i Hayes 104.

Fase 2

Definida per diverses estructures que es localitzen a la banda oriental de la cala. El mur més important és l'UE-1008, en direcció nord-sud, amb 8 m de llargada. Està ben definit i és d'una construcció força bona. Conserva dues filades de pedra mitjana, amb les cares exteriors de rierencs poc treballats. D'aquest front longitudinal sorgeixen dos murets de pedra mitjana que devien compartimentar l'espai (UE-1003 i UE-1004), en direcció oest, però es troben arrasats a l'alçada de la roca natural. A nivell estratigràfic, s'ha documentat un altre nivell de terraplenat de terra groga (UE-1018), que forma un nivell homogeni usat per a recolzar la construcció dels murs de la fase 2. Del material de l'estrat 1018 en destaquem la presència de la forma Hayes 99 de T.S. Africana D[2], amb el llavi arrodonit, en forma d'ametlla, i cos semiesfèric; diverses formes de comuna oxidada i una cassola baixa de cuina reduïda. En aquesta fase també trobem una sitja, formada per un retall de forma circular i de secció ovalada, amb el fons arrodonit, una mica pla. Està tallada en el subsòl format per un estrat groguenc, a sobre del qual es recolzen els murs que pertanyen a la mateixa fase (UE-1018), els estrats associats a la fase precedent (UE-1017 i 1919) i més avall retalla la roca. El material del farciment ha proporcionat dues vores de T.S. Africana D, Hayes 99C i Hayes 88B/99, amb una nansa d'àmfora, tipus Keay LXXII.

Fase 3

L'estructura de la fase 3 és la més complexa del solar i defineix una gran nau de forma rectangular, disposada de sud a nord, d'un mínim de 8 m de llargada i de 5 m d'amplada mitjana. De l'extrem nord no fou possible trobar-ne el límit; els costats est (UE-1014), oest (UE-1007) i sud (UE-1013) estan ben definits per murs rectilinis. A la part nord-est es marca un angle recte cap a l'interior, format pels murs UE-1006 i 1015. Aquesta fase s'ha d'associar amb un estrat de sorres molt fosques (UE-1002). És un nivell de terraplenament que cobria les estructures de la fase més antiga i va servir per fonamentar les parets d'aquesta fase. L'estrat 1002 és el nivell que ha aportat una major quantitat de material: 980

fragments, dels quals es poden considerar 113 individus. El conjunt és força homogeni. Hi trobem diverses formes de T.S. Africana D: la forma més antiga d'aquesta producció seria una plata amb visera horitzontal i vora triangular del tipus Hayes 67, un fons d'una plata amb el fons estampillat, molt gastat, amb una creu, de l'Estil E(i) d'Hayes, amb un motiu simple, amb una cronologia del darrer quart del segle V. La majoria de formes són plats i bols: una vora de la forma Hayes 103, ben marcada i definida i altres possibles, més evolucionades; una plat de la forma Hayes 104 i una Hayes 81, així com un petit bol o copa del tipus Hayes 94. Una de les formes més ben representades en aquest conjunt és la forma Hayes 99, amb la base àmplia, més gran que la meitat del diàmetre de la vora, que és de forma ametllada, poc exvasada i amb els peus relativament curts i de secció triangular; en el fons intern hi ha ben marcat un ressalt, característic de la forma. Hi ha, a més, una vora més petita, també de secció arrodonida però curta, que podem associar a la forma Hayes 80B/99 o potser al tipus Waagé 1948, tav. X, nn. 878 k, p. 8. Trobem seguidament dues formes evolucionades de la Hayes 91, variant C, la primera de parets molt primes amb un llistell arrodonit i tombat cap avall; la vora és petita arrodonida i exvasada. L'altra és més massissa, amb la vora curta, no exvasada i el llavi lleugerament aplanat; el llistell és curt, força horitzontal i amb l'extrem girat avall, que s'adapta al tipus Atlante tav. XLIX, 12. La peça més tardana d'aquest conjunt seria un gran plat de vora engruixida i arrodonida, amb les entregues a la paret ben marcades i ben diferenciades, sobretot la part exterior del plat, amb un ressalt molt marcat; probablement s'hagi d'associar a un fons, amb peu alt, amb un grafit a la part exterior. La forma correspon a una Hayes 105 / Atlante tav. XLIII, 6, una de les formes més modernes de les produccions de la T.S. Africana D. Aquesta forma és característica del segle VII, tot i que apareix ja documentada en contextos del darrer quart del segle VI. La ceràmica comuna que acompanya aquest conjunt està representada per peces obertes, de diàmetres grans, sobretot una urna de forma similar al *caccabus*, amb visera gairebé horitzontal, bols o similars i morters amb visera triangular. La resta de formes són peces tancades, gerres i ampolles per a líquids. La ceràmica de cuina presenta encara més limitació formal: les omnipresents olles de vora exvasada i perfil sinuós, amb bases planes i sense peu o amb peu lleugerament marcat. Cal destacar una cassola amb carena baixa i agafadors en forma d'apèndix a tocar la vora i un *dolium*. Les àmfores presents són de les formes Keay LXII, LXX i LXXII. D'aquest estrat s'ha recuperat un conjunt notable de vidres format pels bols i les copes amb peu i un ganivet de ferro, d'un sol tall, amb punta i arrencament de mànec.

Fase 4

És la fase que es troba directament per sota de l'estrat superficial de sorres que cobria tot el sector. Els murs UE-1016 i 1005 estaven mal molt conservats i coberts per un enderroc de pedres. Per sobre es va dipositar una gran capa de sorres pures d'entre 85 i 130 cm. El material arqueològic dels nivells d'enderroc era poc abundant. Es documenta, entre altres materials, la forma Hayes 104 de T.S. Africana D així com ceràmica comuna i de cuina.

CONCLUSIONS

Les restes trobades en aquest assentament pertanyen a un període relativament limitat en el temps, que hem de situar entre la segona meitat del segle VI i inicis del segle VII dC, i contribueixen a completar el nostre coneixement de l'Empúries tardorromana. En aquest període, Empúries, reduïda al nucli urbà de l'actual Sant Martí, era la seu del bisbat del seu nom i al seu entorn més immediat es trobaven petits assentaments humans, com el documentat, per exemple, al sector de l'església de Santa Margarida.

Les restes excavades ara en el vessant sud-est del turó confirmen l'existència, en aquesta època, d'un altre nucli de població de poca entitat, ja que sembla que es trata d'un hàbitat estable, però poc intens en construcció i en poblament. Probablement la seva situació -propera a les zones baixes i humides que voltaven el turó, amb l'aigua dolça que aportava el curs antic del Ter, a tocar de la seva desembocadura al mar-, devia permetre l'aprofitament dels recursos naturals que oferia la zona.

Per altra banda, aquesta zona habitada completa les evidències de les febles restes d'una necròpolis tardoromana que es localitza a la banda sud-oriental del turó d'Empúries (en el sector conegut com "la Muntanya dels Horts o Horts de la Palanca") i que no correspon al cementiri utilitzat pels pobladors del nucli urbà de Sant Martí d'Empúries. Aquest cementiri, ubicat en una petita zona elevada propera al mar, constituiria el lloc d'enterrament dels diferents assentaments que es troben en els sectors meridional i oriental del turó d'Empúries. L'unic exemple d'aquests assentaments és, ara per ara, el que hem pogut documentar al solar del carrer del Museu núm. 1.

LA VIL·LA ROMANA DE VILAUBA: LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES DELS ANYS 2000-2001

Pere CASTANYER **Joaquim TREMOLEDA** **Iolanda PUIGDEVALL** **Rafael DEHESA**

Els treballs d'excavació a Vilauba han continuat també durant els anys 2000 i 2001, amb la finalitat de delimitar definitivament la vil·la per la banda sud. Pel que fa a la seqüència general del jaciment hom pretenia conèixer en planta els murs corresponents a l'etapa altimperial i, d'aquesta manera, poder planificar, a partir d'una base més segura, l'excavació definitiva del nucli residencial de la vil·la durant els segles I-III dC. També ens interesava establir la connexió entre les estructures aparegudes a l'anomenat Camp Alt i les descobertes anys enrera a l'altre costat de la carretera (Nolla, Tarrús, Chinchilla 1985, 49-98; Castanyer, Tremoleda 1999, 87-93).

L'ampliació del quadre de treball ens obligà, però, a excavar novament els nivells arqueològics associats a les fases més recents de la vil·la. En aquest punt, l'erosió del perfil de la muntanya on s'assenta la vil·la i el talús artificial creat arrel de la construcció de la carretera que porta a Pujarnol va facilitar la formació d'un potent estrat superficial, pràcticament estèril pel que fa a materials ceràmics. L'absència d'estructures datades en aquest període confirma el fet que durant la darrera etapa de Vilauba (segles VI-VII dC) l'edificació es localitzava una mica més al nord, entorn de la premsa i el pati annex bastides en aquest moment, i que el límit de la construcció es trobava allunyat de l'àrea d'excavació actual (Castanyer, Tremoleda 1999, 149-161).

Una vegada rebaixada, doncs, aquesta primera capa superficial, s'excavaren alguns estrats relacionats amb l'abandonament de les edificacions més modernes localitzades en aquest sector. Es tracta de la continuació d'alguns nivells documentats ja durant la campanya del 2000, formats per pedres i alguna teula, que s'estenien sobretot a la part est del quadre, a tocar la carretera. Aquests nivells d'abandonament, que tenien una potència considerable i que datem vers el segle V dC, estaven formats bàsicament per pedres barrejades amb alguna teula i es concentraven a tocar les restes de dos fragments d'uns murs, units en angle recte, localitzats a tocar el perfil de llevant de l'excavació. Segurament, l'acumulació de pedres es va formar per l'enderroc d'una part de l'alçat d'aquestes parets que, de ben segur, delimitaven unes altres estances parcialment tallades durant la construcció de la carretera que avui divideix en dos sectors el jaciment.

Enmig de les restes constructives recordarem que es va recuperar un interessant bloc de pedra sorrenca, corresponent a una motllura de base o *cyma reversa* i un fragment d'una inscripció, malauradament molt petit i on només es podien llegir dues lletres, feta amb una pedra polida de color grisós i que ja havia estat reutilitzada d'antic. Les restes de morter encara enganxades a la superfície externa de la làpida i l'aspecte rodat d'aquest fragment així semblen demostrar-ho. Una vegada més hom pot discutir si aquesta inscripció pertany al mateix jaciment o si, contràriament a això, hem de suposar que provenia d'un altre nucli proper. Tanmateix, hem de reconèixer que la troballa d'elements arquitectònics relacionats hipòteticament amb l'edificació d'un temple reforça encara més la teoria d'una possible procedència forània i que, si fem cas del context territorial dins el qual s'insereix la vil·la, podria tractar-se de l'antic poblat ibèric de mas Castell a Porqueres. Tot i el desconeixement que avui tenim d'aquest jaciment, hem d'imaginar que amb la romanització aquest nucli va patir importants reformes que, entre d'altres obres, devien comportar també l'edificació o reforma d'antics temples, seguint les pautes romanes i qui sap si també dedicats a nous cultes i divinitats. Maluradament, no és possible determinar, atesa la migradesa del fragment d'inscripció recuperat, si es tractava d'una placa commemorativa i, lògicament menys encara, els noms dels dedicants o a qui anava consagrada. El redescobriment de diversos elements d'un temple d'època romana entre les restes de la basílica i el cementiri tardà de mas Castell de Porqueres recentment publicats, com per exemple bases i capitells de columnes, podria confirmar definitivament les nostres hipòtesis (Burch *et al.* 1999).

Tal com ja hem avançat, les parets associades a aquest nivell d'enderroc o abandonament es localitzaven únicament a la part est del quadre excavat. El mur que té una major longitud segueix una direcció nord-sud i, de fet manté la mateixa disposició que els trams que delimitaven l'ala est de la vil·la durant l'etapa baix imperial (fig. 1, 2). Tot i que la tècnica constructiva i l'acabat de l'obra són força diferents a la d'aquell, sembla que podria tractar-se d'una refeta que intenta mantenir dempeus fins a mitjan segle V dC algunes parts o àmbits de l'edificació, semblantment al que succeïa en d'altres punts del jaciment (Castanyer, Tremoleda 1996, 205-

213; Castanyer, Tremoleda 1999, 143-145). Una seqüència similar es documentava per exemple a la veïna habitació 37, situada just una mica més al nord de l'excavació actual.

Aquest tram de mur més llarg s'interpreta com la separació entre una zona sopluig, situada més cap a l'est i que coincideix amb unes altres parets que compartimenten aquest mateix espai, on l'enderoc de pedres és també més consistent, i una àrea descoberta, que s'estendria cap a la banda oest i els límits de la qual no estan encara perfectament definits. L'absència de l'enderroc de pedres i de restes d'habitacions en aquesta àrea avalen aquesta interpretació.

Per sota del nivell d'abandonament i relacionat amb totes les estructures que acabem de descriure hi havia un altre estrat, d'abast general i més ric pel que fa a materials ceràmics que va permetre fixar la cronologia d'aquesta última freqüentació vers la primera meitat o mitjan segle V dC.

Alhora, aquest estrat servia per anivellar el terreny i tapar així les restes d'unes altres construccions corresponents a un període més antic, que començaren a aflorar a mesura que avançaven els treballs de camp i que dibuixaven una organització de l'espai considerablement diferent a la de la fase més tardana.

Les restes constructives es concentraven, una vegada més, a la meitat est del quadre d'excavació, on es va localitzar una paret orientada en sentit nord-sud i feta amb un doble parament de rierencs units amb una mica de morter, que mantenia la mateixa línia que el mur que definia el conjunt d'estances que configuren l'ala est de la vil·la durant la fase baximperial. Tot i que aquesta paret semblava, doncs, la continuació cap al sud d'unes altres documentades ja anteriorment, les particularitats constructives en relació a aquelles fan pensar que podria tractar-se d'un afegit posterior o bé d'un espai amb una funcionalitat clarament diferenciada. La seva posició, en relació a la planta general de la vil·la baximperial, més distanciada que les estances articulades entorn del pati central avala també aquesta hipòtesi.

L'estratigrafia relacionada amb aquesta etapa es limitava a diversos nivells d'enderroc, apareguts a banda i banda de l'esmentat mur, formats bàsicament per teules i algunes restes constructives. En superfície, aquests estrats es localitzaven sobretot entre la paret i la carretera actual, mentre que a l'oest s'anaven fent més dèbils fins a desaparèixer totalment. La part coberta de l'edifici es concentrava, doncs, a les zones on l'enderroc era també més potent. Molt probablement enguany hem començat a destapar un altre pati o àrea descoberta situada una mica més al sud de l'edificació principal de la vil·la durant el segle IV i els inicis del segle V dC.

Dessota aquests estrats d'enderroc de teules es va localitzar un enterrament que ens permet d'ampliar les dades ja conegudes sobre el procés de transformació funcional que pateixen alguns sectors de la vil.la durant l'etapa baximperial. Recordem, per exemple, les tombes aparegudes a l'interior del pati central o de l'ala oest que marquen l'abandonament d'aquests sectors que després d'una paulatina degradació i enrunament, servien com a lloc d'enterrament. Es tracta d'una inhumació infantil, probablement d'un nen de pocs mesos d'edat, dipositada a l'interior d'una simple fossa retallada a l'argila. No hi havia tampoc rastre de cap tipus de coberta ni d'acompanyament funerari. Possiblement, la senzillesa i l'escassa profunditat de la fossa, pràcticament a flor del terra, degueren facilitar la seva degradació posterior.

Més interessant és encara la localització d'una nova estructura emplaçada pràcticament a tocar l'angle sud-oest del quadre destapat durant aquesta campanya. Està delimitada per segles murs fets amb rierencs units amb una mica de morter o en sec, d'uns 50 o 60 cm d'amplada, que delimiten un espai de forma rodona o elíptica. Per la cara interna, el parament de pedres baixa fins a una fondària, d'uns 80 cms, que correspon a la cota en la qual es troba actualment l'excavació, però suposem que continuarà baixant encara força més. Les característiques que acabem de citar, juntament amb el seu emplaçament enmig d'aquest suposat pati o espai obert, fan pensar que podria tractar-se d'un pou (fig. 1, 2). L'estratigrafia que apareix a l'interior es també força diferent i està formada per diverses capes de llims de color verdós, molt nets, sedimentats molt probablement de forma natural amb el pas del temps. Aquest tipus de sedimentació ens fa pensar que probablement la formació dels estrats superiors és resultat d'un procés natural, que amb el pas dels anys anà reblint aquest pou de manera semblant al procés de colmatació que afecta les runes de la vil·la després del seu abandonament definitu. No obstant això, l'aparició d'algunes pedres i de restes constructives a major profunditat, podria indicar que el pou es va obliterar en part de forma intencionada.

Juntament amb els estrats excavats a tocar aquesta estructura, que han d'associar-se al seu moment d'ús o funcionament, es va recuperar també una importantíssima concentració de granes carbonitzades que, a l'espera de l'anàlisi paleocarpològic, sembla que corresponen a alguna varietat de cereal

El nivell d'ús d'aquest pou es troba aproximadament a sota de les dues primeres filades de pedres conservades i es corresponia amb una sèrie d'estrats de superfície força regular que, una vegada excavats, deixaren a la vista les restes d'unes construccions pertanyents probablement a la fase altimperial de la vil·la. Tot i que els treballs en aquest sector no han finalitzat encara en podem avançar algunes consideracions.

Els murs descoberts permeten intuir hipotèticament l'existència d'una nova filera d'àmbits disposats a la meitat sud que, cas de continuar vers l'oest, podrien enllaçar amb la denominada ala oest del nucli residencial de la vil·la durant l'etapa altimperial

(fig. 1, 1). De ser certa la nostra hipòtesi, durant les properes campanyes hom podria completar definitivament l'excavació d'aquest sector, a redós del qual, imaginem, es distribuien també altres construccions relacionades amb l'explotació agrícola.

D'aquest possible conjunt d'estances en coneixem, fins al moment, una part del mur de tancament posterior, disposat en sentit est-oest i fet amb rierencs units en sec o amb una mica de morter. Per l'extrem est, sembla que fa angle amb una altra paret orientada de nord a sud que podria constituir el límit oriental d'aquest conjunt d'habitacions. Per la banda nord, aquests àmbits quedaven definits per un segon mur paral·lel a l'anterior i parcialment conservat. L'absència de nivells d'enderroc dessota les capes d'anivellació per crear el pati de l'etapa posterior, fa pensar que aquesta part del nucli residencial va patir també, després del seu abandonament definitu, un espoli considerable. Aquest fet explica, doncs, l'arrassament de la major part de les estructures. L'aparició d'un mur divisori igualment mol perdut, d'idèntiques característiques que els anteriors i disposat transversalment a aquells, permet individualitzar de moment ja dues estances consecutives, una d'elles encara incompleta pel costat oest.

Tot i el tall causat per la construcció del camí que divideix el jaciment, esperem que el proper estiu poguem confirmar d'una manera segura les nostres suposicions i, sobretot, que sigui possible establir el lligam entre aquestes dependències i les restes del petit conjunt termal avui sepultat per la carretera que divideix el jaciment. Enguany, al peu d'aquest camí es va poder destapar l'extrem d'una petita habitació perfectament delimitada per un muret fet amb blocs de travertí, de mides regulars i units amb una mica de morter, i pavimentada amb un sòl d'*opus signinum*, parcialment conservat que, segons la nostra opinió, podrien correspondre a la prolongació dels murs del *caldarium* o sala calenta de les termes descobertes l'any 1978 a l'anomenat Camp Baix, just al costat oposat de la via actual. Immediatament al sud d'aquest espai hem començat a descobrir també la part final d'una segona sala, d'una longitud més gran que l'anterior i pavimentada igualment amb un sòl d'*opus signinum* força ben conservat. La comunicació entre ambdúes sales es realitzava a través d'una porta situada a l'extrem del mur divisori, que posteriorment fou tapiada i inutilitzada. La cota de circulació d'aquests paviments és lleugerament més alta que la dels àmbits de la nova ala sud, seguint així la disposició esglaonada de l'edifici que havíem documentat també en d'altres punts del jaciment.

Difícil és, ara per ara, determinar també com s'accedia des les estances del nucli residencial a la zona de banys, que hem d'imaginar que lògicament estaven unides físicament al primer. La disposició arrenglarada dels àmbits fa pensar en l'existència d'un corredor frontal porticat, repetint així l'esquema arquitectònic documentat ja a les ales nord i oest (Castanyer, Tremoleda 1999, 84-93). L'existència d'una base de pedra encara *in situ*, juntament amb les restes d'un paviment d'*opus signinum* molt esmicolat trobat just al davant de les habitacions que hem destapat durant aquesta campanya, podrien interpretar-se en aquest sentit.

En planta, aquesta galeria porxada es disposava, doncs, transversalment a les habitacions posteriors, articulant així els diferents espais i, possiblement també, enllaçant amb el passadís frontal de l'ala oest. De confirmar-se aquest supòsit, el nucli residencial s'organitzaria en funció d'una galeria en forma d'U, a redòs de la qual es distribuirien totes les dependències de la casa. El pati interior, que només quedava obert per la banda de llevant, esdevendria per tant el vestíbul d'accés a l'interior d'aquest bloc constructiu. La localització de l'entrada principal al centre de l'ala oest, simètricament disposada en relació al corredors nord i sud, és també un altre argument a favor d'aquesta hipòtesi (fig. 1, 1).

L'existència d'aquesta nova galeria sud, que tot just ara comencem a intuir, permetria comunicar directament la vivenda amb l'annex de les termes, sense necessitat d'haver-hi d'accedir a través d'altres estances i mantenint així el seu caràcter independent. Les diferencies constructives que s'observen entre les estructures pertanyents als banys i els murs de les estances de l'ala sud s'expliquen, com a mínim en part, per les seves respectives necessitats funcionals. Tanmateix, no podem descartar tampoc la possibilitat que la construcció d'aquesta tercera ala sud sigui cronològicament posterior, fet que semblen avalar també algunes evidències estratigràfiques. Ens referim, per posar un exemple, a la canalització que hi ha als peus de l'ala oest i que hipotèticament podria enllaçar amb un desgüàs que ressegeix per l'exterior l'àrea termal, que talla en diversos punts les restes d'unes construccions anteriors. De comprovar-se aquests supòsits, haurem de concloure que la configuració del nucli residencial en tres ales disposades en forma d'U correspon només a la darrera etapa de la vil·la altimperial.

Més clar és, a l'espera de la intervenció de l'any vinent, la datació de l'abandonament de totes aquestes restes. Els materials més moderns dels estrats d'anivellació corresponen a les ceràmiques africanes C, amb formes com la Hayes 50, ben documentada en els contextos de mitjans o segona meitat del segle III dC. Aquesta proposta cronològica, que caldrà afinar i contrastar en el futur fa pensar que el procés de destrucció del nucli residencial de la vil·la altimperial devia ser força unitari, possiblement agreujat a conseqüència del sobtat incendi que afectà l'ala nord i que va obligar a començar una profunda reforma que en poc temps transformarà completament l'aspecte i la composició de la vil·la.

En resum, la campanya del passat estiu ha permès deixar ja al descobert bona part de les estructures corresponents a l'edificació més antiga de Vilauba, confirmant així, en bona part, algunes de les hipòtesis plantejades ja en treballs anteriors. Tanmateix, les dades obtingudes ens permetran planificar també ara amb una base molt més sòlida les futures intervencions que, en el plaç dels propers anys, haurien de deixar pràcticament a la vista ja la totalitat de la planta d'aquest nucli principal de la vil·la altimperial.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J., NOLLA, J.M., SAGRERA, J., VIVÓ, D., SUREDA, M. 1999, Els temples i els cementiris antics i alt medivals de mas Castell de Porqueres, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 20, Banyoles.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1996, Excavacions a la vil·la romana de Vilauba: l'ala oest, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 205-213.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1999, *La vil.la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.

NOLLA, J.Mª, TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1985, La vil.la romana de Vilauba (Camós). La campanya de 1978 i els materials de 1932, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles* 2, 49-97, Banyoles.

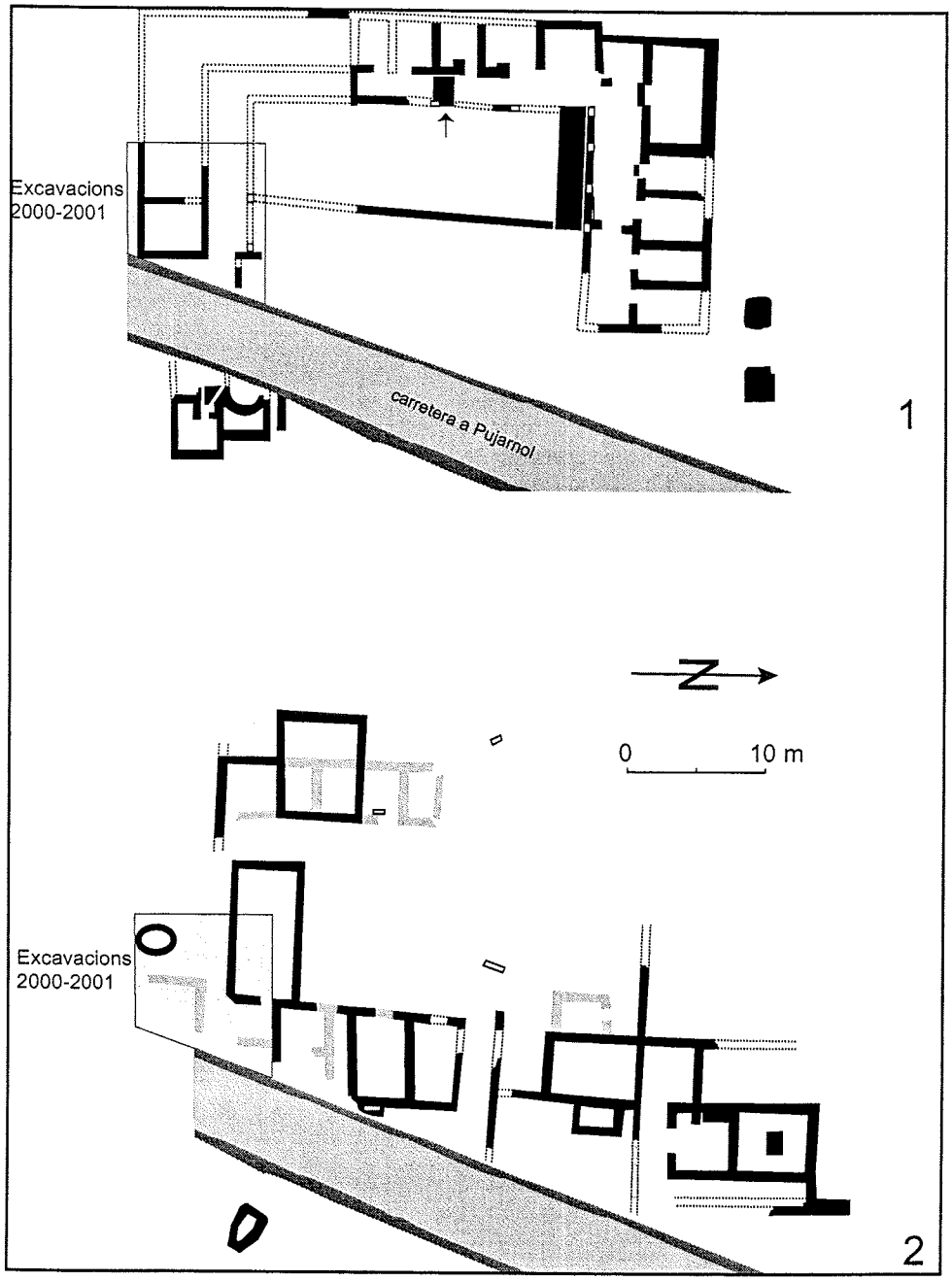

fig. 1. Plantes corresponents a les etapes alt i baiximperials de Vilauba. El requadre assenyala la part excavada, on s'indiquen les principals estructures descobertes.

RESULTATS DE LES DUES DARRERES CAMPANYES D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LA BÒBILA ROMANA D'ERMEDÀS, CORNELLÀ DEL TERRI

Joaquim TREMOLEDA Pere CASTANYER Iolanda PUIGDEVALL Rafael DEHESA

INTRODUCCIÓ

El jaciment d'Ermedàs es troba situat a les coordenades UTM 4.84 i 46.59 del mapa del Pla de l'Estany a escala 1:50.000, editat per l'Institut Cartogràfic de la Generalitat de Catalunya. El jaciment es troba situat al sud, molt a prop del veïnat d'Ermedàs, a tocar la divisòria entre el terme municipal de Cornellà del Terri i el de Palol de Revardit.

El simple coneixement de l'existència del jaciment ha generat diverses notícies que en deixaven constància, però no permetien anar més enllà, ja que les úniques restes i els materials que ha aportat havien estat producte de diverses troballes casuals, a partir de l'any 1963 i d'una campanya de prospecció l'any 1982, que es va completar amb un sondeig que va permetre la localització de les restes d'un forn de terrissa (Tarrús, Roure 1983, 26-27; Tremoleda, Roure, Castanyer 1987; Casas *et al.* 1990; Casas *et al.* 1995, 104-106, fig. 4, 2-21; Tremoleda 1995, 79). Aquestes notícies prèvies a l'excavació programada iniciada l'agost de l'any 1999 ja foren relacionades en les actes de les Jornades anteriors (Castanyer *et al.* 2000, 132-135). A partir de la primera campanya s'han publicat diverses notes sobre les novetats que ha aportat, sempre breus, en espera d'una publicació monogràfica del jaciment (Castanyer, Tremoleda 2000, 210-215; Tremoleda 2000, 41-43).

Les previsions inicials de trobar-nos davant d'un extens centre artesanal d'època romana dedicat a la fabricació dels diversos repertoris d'objectes de terrissa que estaven destinats a cobrir funcions diverses i orientat bàsicament cap a un mercat centrat en les poblacions rurals de l'entorn i potser en els centres urbans més propers, sembla que es va demostrant campanya rera campanya.

Aquesta bòbila fins ara no s'havia estudiat mai de manera sistemàtica. A partir de l'agost de 1999 ha començat un programa d'excavació que ha de permetre de valorar l'abast i la importància d'aquest centre.

Els treballs d'excavació realitzats l'estiu de l'any 1999 es varen plantejar sobre dos grans quadres de prop de 50 metres cadascun, en una zona central del camp, ben marcada i amb una topografia prominent. En aquesta primera intervenció es va poder localitzar un primer forn. A uns 5 metres cap a la banda oriental s'obrí un altre quadre, a l'interior del qual varen aparèixer dos forns més, de dimensions més modestes, disposats en bateria i amb la mateixa orientació.

A partir d'aquests resultats inicials semblava obvi que s'havia localitzat la part central de la bòbila, és a dir, l'espai on es concentraven les estructures dels forns, però, tot semblava indicar també que el sector no estava exhaurit.

L'estratigrafia documentada era força senzilla. Les estructures apareixen sota una capa de terra superficial, remenada en bona part pel treball agrícola del camp, en la qual és fàcil de trobar material arqueològic en superfície. L'estrat 1 identifica aquesta capa superficial en el primer sondeig, situat més cap a l'oest, per sota del qual es va localitza el forn número 1; mentre que l'estrat 3, assimilable al primer, identifica la capa superficial de la cala de llevant i cobria dos forns més, que es trobaven a la part nord d'aquesta segona cala. A la part sud hi havia dos murs molt amples, paral·lels, que formaven el límits d'una nau, possiblement coberta, que manté una prolongació en sentit sud.

Forn 1

Aquest forn estava totalment reomplert amb un estrat de terra, barrejat amb pedres i una gran quantitat de ceràmica (UE-2). En aquesta intervenció es va localitzar aquell primer forn que ja s'havia trobat l'any 1982 i que va permetre que es pogués completar la seva excavació. La graella ocupa una superfície d'uns 15 m^2, resultat d'un gran quadre de 4 metres de costat, amb la boca d'entrada oberta cap al nord, que connecta amb un corredor de més de 2 metres que tenia una coberta en volta de canó, la part central de la qual estava destruïda. La cambra de combustió està partida por un mur central que sustenta, juntament amb les parets laterals, sis bandes dobles d'arcs. Les parets del forn foren construïdes aplicant un muret de tovots contra la paret del perfil tallat que es va realitzar en el terreny per a contenir la càmbra

de combustió i després revestit i uniformitzat amb una capa de fang aplicat amb les mans.

Forn 2

El farciment fou identificat amb la UE-4. El primer dels dos forns excavats en la cala situada més cap a l'est i disposats en bateria, separada del primer forn per un espai d'uns 5 metres, era un forn de petites, de planta rectangular, era d'una sola nau i de l'estructura conservava encara dos arcs, però no quedaven restes de la graella. Tenia una cambra petita, d'uns 2 m per 1,5 m i la boca obria cap a l'oest.

Forn 3

Aquest forn es trobava farcit per l'estrat 5. Aquest forn, situat més al sud, era de planta quadrada, amb la particularitat que tenia totes les parets perimetrals construïdes amb *tegulae* apilades y posteriorment regularitzades amb una capa d'argila; com l'anterior, la seva boca obria cap a l'oest i està ben definida per un arc de rajols. La seva estructura interna, tot i que estava destruïda i no s'ha pogut excavar en la seva totalitat, era de doble nau amb doble filada d'arcs que tenien suport en les parets laterals i en pilars centrals.

En l'aspecte tipològic hem de classificar els forns de doble cambra en el tipus 3a de Fletcher, en la categoria IIb de Cuomo di Caprio o en la IIE de Le Ny; mentre que el d'una sola cambra s'inscriu en el tipus 3a de Fletcher, IIb de Cuomo di Caprio (Tremoleda 2000, 42-44).

L'EXCAVACIÓ DE L'ANY 2000

Seguint el programa iniciat l'any anterior es va donar continuïtat a la zona descoberta, el treball es va centrar en la part central que havia quedat sense excavar, entre els dos sondejos realitzats la passada campanya. D'aquesta manera, es va excavar en primer terme l'estrat superficial de la zona nova (UE-8), que és assimilable a les UE-1 i 3 extretes la primera campanya, d'una potència que oscil·lava entre els 20 i els 30 cm.

Ràpidament es va fer evident l'existència d'un altre forn, de grans dimensions, en el qual era possible de distingir dues part ben diferenciades: el *praefurnium* i la graella, que corresponia a la zona de la cambra de combustió. Mentre que el farciment d'aquesta darrera era absolutament homogeni (UE-10) i no aportà pràcticament material arqueològic, el farciment del corredor d'entrada a la fogaina, la part soterrada del forn, presentava una estratigrafia relativament complexa. L'estrat superior d'aquest farciment estava format per una capa de terra vermella, estèril, d'uns 20 cm de gruix (UE-17); aquest estrat es superposava a una altra unitat formada per capetes de cendra i terra, barrejada amb una gran quantitat de rebutjos ceràmics, teules, etc. (UE-9); per sota es va trobar una capa de cendres de color gris i de composició molt pura (UE-18), segurament producte de la combustió de la llenya. Tot seguit aparegué una capeta de llims de color gris (UE-19) que estaven dipositats sobre una altra capa de cendres (UE-20), que descansava directament sobre la solera del *praefurnium*, de terra endurida per efecte del foc.

L'estructura del forn, anomenat provisionalment com forn 4, seguint la numaració començada l'any anterior, era pràcticament idèntica de la del forn 1, però amb unes dimensions encara més grans, ja que el quadrat que marcava la graella mesurava 4,50 m de costat, assolint així una superfície superior als 20 m^2. L'estructura, en conseqüència, necessitava que els dobles arcs, que sostenien la solera en sentit transversal i creaven l'espai de la cambra de combustió, fossin d'una llum superior als del forn 1; de la mateixa manera, la llargada superior de la fogaina va fer necessària que es construissin fins a vuit filades dobles d'arcs en sentit longitudinal. Per tant, tornem a trobar un forn de doble cambra que es pot classificar en el tipus 3a de Fletcher, en la categoria IIb de Cuomo di Caprio o en la IIE de Le Ny.

Aquests arcs estan sustentats sobre banquetes corregudes als laterals del forn i, en la part central, sobre un muret de la mateixa alçada que les banquetes. L'obra era visible pel fet d'haver perdut bona part del revestiment d'argila original i mostrava uns arcs fets amb peces rectangulars d'un peu quadrat, amb un costat més gruixut que l'altra, formant unes dovelles especialment destinades a crear la curvatura necessària; la part que creava el massís en el qual s'obrien els arcs estava formada per filades horitzontals i regulars de rajols.

Malgrat aquesta estructura compensada del forn, no va poder suportar les pressions i la humitat de la terra que pressionava en sentit sud-nord, produïnt un desplaçament de l'estructura del forn que va motivà l'enderroc dels quatres arcs dobles centrals, mentre que la curvatura dels que han restat d'empeus demostren com afectaren l'estructura aquestes fortes pressions, un cop abandonada l'estuctura.

Un altre element destacable d'aquest gran forn eren els diversos murs que el voltaven perimetralment, excepte per la banda nord, on s'obria la boca d'entrada del forn. Aquest murs tene la mateixa potència que la cambra de combustió, de manera que formen una gran caixa que tenia una funció de protecció de l'estructura d'argila cuita que voltaven i també de suportar una coberta que, a doble vessant protegiria el forn dels agents atmosfèrics, sobretot de la caiguda directa de la pluja sobre l'estructura. Així trobem la UE-12 que en constituïa el tancament est; la UE-13 el de la banda sud; i la UE-14 conforma el límit oest, al qual s'entrega el mur 15 que s'associa al forn 1, que juntament amb el mur 16, vorejaven la boca d'entrada d'aquest primer forn.

L'EXCAVACIÓ DE L'ANY 2001

La tercera campanya d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs ha comportat una considerable ampliació de l'espai obert, regularitzant la zona d'excavació en un espai gairebé quadrat, que abasta una superfície aproximada d'entorn els 400 m² (fig. 1).

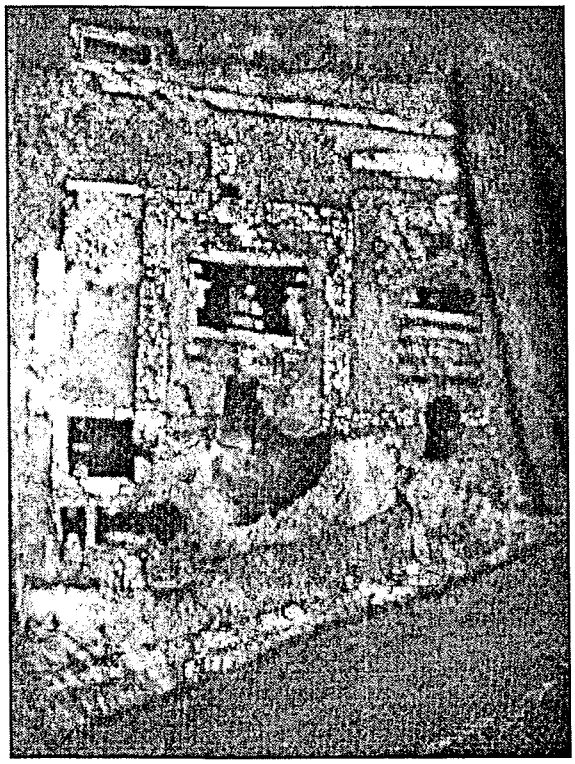

fig. 1. Vista general de l'excavació de la bòbila d'Ermedàs durant la campanya d'agost de l'any 2001.

La intenció d'aquesta campanya era bàsicament la de definir i delimitar el cos de l'edifici que contenia el grup de forns que ja teníem localitzat d'ençà les dues campanyes anteriors. En efecte, l'ampliació cap a la banda sud va permetre posar al descobert diversos murs orientats en sentit est-oest que generen una zona de circulació en forma de passadís que separa el cos dels forns d'un altre que es trobaria més al sud i a l'interior del qual ja s'hi ha trobat un altre forn, el cinquè.

Aquests murs varen aparèxer molt malmesos i en un estat de conservació lamentable. La UE-24 correspon amb el mur que es troba més al sud, molt proper al forn 5, amb una zona de pedres i argamassa que es va perdent a mesura que anem cap a l'oest, on només queda la impronta de la calç. Malgrat això, aquest mur marca un tram rectillini d'una llargada mínima de 13 metres, fins que es posa sota el perfil oest. El mur UE-26, més ben conservat, permet apreciar una primera filada que forma banqueta, i una segona, per sobre, de pedra més gran, també lligada amb morter de calç. Aquest mur es localitza només a la banda occidental i, fins al perfil, conserva un tram de 4 metres.

Adosat a la part central del mur sud del forn 4 va aparèixer un petit tram de mur, d'un metre i mig de llarg, disposat en direcció nord-sud, aquesta vegada fet en pedra seca (UE-25).

Aquest forn nou (forn núm. 5) és de dimensions molt reduïdes (1 x 1,5 m), d'una sola cambra. Estava fabricat amb grans totxos massissos de 50 cm de llargada per 15 cm d'amplada, col·locats fent paret sobre el costat llarg; la solera era de terra cremada. Per les restes trobades al seu interior, sembla que hauria servit per a fabricar peces de parets fines, com ara gots i tapadores. Aquesta estructura es va inutilitzar col·locant una àmfora del tipus Dr. 2-4 de producció local en la boca del forn, que la segellava (fig. 2).

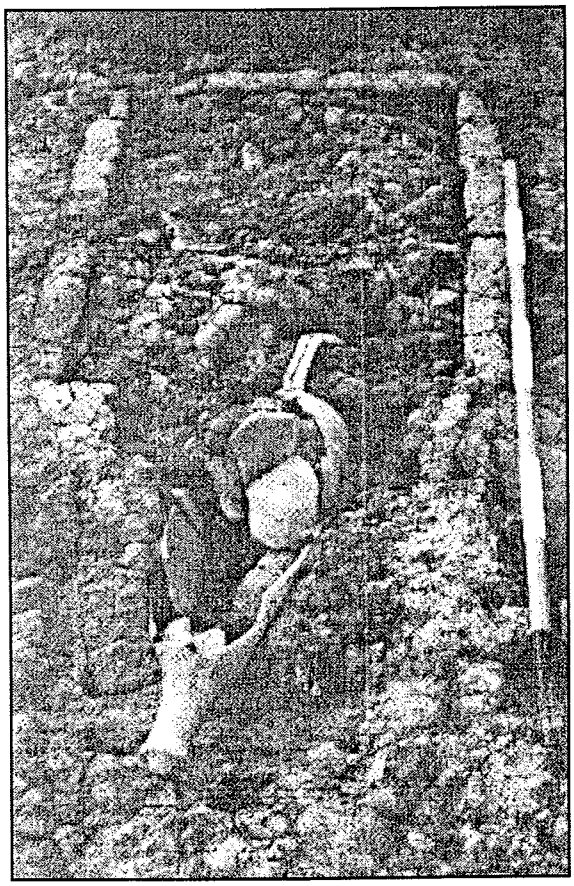

fig. 2. Aspecte de l'excavació del forn 5, amb una àmfora Dressel 2-4 abocada per inutilitzar-lo, localitzat en la campanya de l'estiu de l'any 2001 a la bòbila d'Ermedàs.

Pel que fa a la banda nord, l'ampliació de l'àrea oberta ha servit igualment per trobar els límits d'aquesta part de la instal·lació, la continuació dels murs nord-sud que emmarcaven els forns 2 i 3 i el seu tancament amb un altre mur que va en sentit est-oest (UE-32), per on, sens dubte, s'accedia al recinte dels forns, que és justament per la banda on s'obren les boques dels forns grans (1 i 4).

En aquest sector nord s'han evidenciat unes dades que permeten pensar amb un jaciment que hauria tingut una seqüència més llarga, ja que es van documentar un murs robats que pertanyerien a una fase més antiga. Aquest extrem es verifica per l'existència d'unes trinxeres allargades, de l'amplada d'un mur (60 cm), que recorren tot el sector excavat, en sentit est-oest; la seva orientació és diferent de la dels murs i dels forns que hem localitzat fins ara, de manera que els hem d'interpretar com les trinxeres de robatori d'uns murs, motivat, ben segur, per la necessitat de recuperar tota la pedra i els rierencs possibles, en una zona predominantment argilosa, que foren usats per a la remodelació de la instal·lació i això va motivar que les estructures es bastissin amb el material de les estructures que havien quedat fora d'ús. En futures campanyes caldrà aprofundir en el coneixement d'aquesta fase més antiga, ja que el sector obert fins ara no deixava veure amb claredat aquestes restes, cal recordar que el buidatge del terreny per a la construcció dels forns devia afectar la conservació d'aquesta fase més antiga.

L'altra objectiu que es va plantejar des de l'inici de la campanya era una tasca de força envergadura, que consistia en completar l'excavació de les estructures descobertes en les dues campanyes precedents, sobretot l'excavació de les boques dels forns: unes grans depressions que permetien baixar des del nivell de circulació fins als *praefurnia* o corredors coberts amb volta per on s'introduïa la llenya a cadascun dels forns. Ben aviat vàrem veure que una de les hipòtesis inicials es confirmava, que la boca d'entrada als forns 2, 3 i 4 estava formada per una mateixa i única depressió. La magnitud d'aquest fossat i la quantitat de material que contenia, ha fet que deixem per més endavant la que correspon al forn 1.

Quan es completi del tot la definició d'aquestes entrades farà que l'espectacularitat de les parts conservades dels forns i el seu sistema de funcionament es posi en evidència. Malgrat això, hem preferit no acabar del tot l'excavació d'algunes parts de l'estructura, les més febles, ja que les condicions de conservació del jaciment, avui per avui, no són les idònies.

Igualment, la continuació cap al sud del mur est que delimitava els forns 2 i 3, paral·lel al mur perimetral del forn 4 (UE-12), formaven un àmbit allargat que devia estar cobert i sembla que es va utilitzar com a espai de magatzem. El límit sud d'aquest espai, segurament l'entrada, està marcat per una aliniació de peces amb encaixos fetes de terrissa. En la part meridional i propera a aquesta aliniació es concentraven les restes d'un enderroc (UE-22), el qual hem tingut ocasió d'excavar també en la darrera campanya, i estava format per fragments de teula, de *dolia* i restes de fusta carbonitzada, probablement de la coberta (fig. 3).

Les espectatives inicials de poder intervenir en un jaciment pràcticament verge, que només ha estat afectat per les tasques pròpies del camp, amb la possibilitat de descobrir la totalitat de la seva superfície i d'identificar el funcionalment cadascun

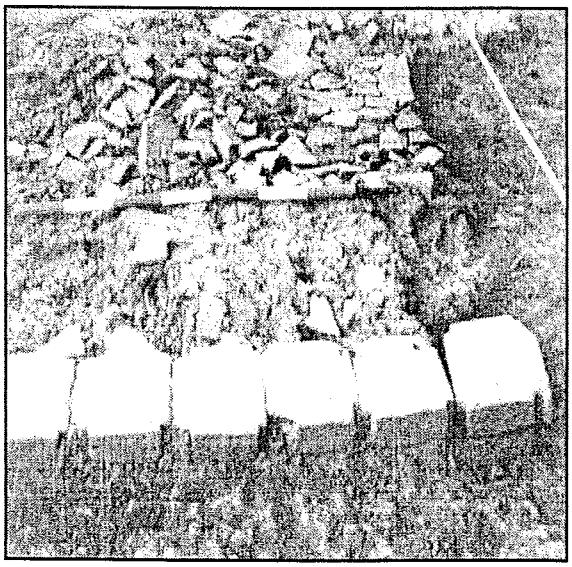

fig. 3. Aspecte de l'enderroc UE-22 aparegut durant l'excavació de la bòbila d'Ermedàs en la campanya d'agost de l'any 2001.

dels seus àmbits, es mantenen intactes, tot i que l'estat de conservació de les estructures que marquen el nivell de circulació, no és gaire bona.

La matèria primera utilitzada per a la construcció dels forns era la mateixa que la que servia per a l'elaboració de ceràmica: l'argila de l'entorn, molt homogènia i caracteritzada per tenir un color beix suau, una bona qualitat, amb un desgreixant molt depurat, quasi imperceptible, de puntets blancs, marrons i negres, que donava un bon acabat a les peces.

La producció d'aquest taller es centraria en una àmplia gamma de productes ceràmics que si bé, com hem comentar en ocasions anteriors, podem resumir en cinc grans grups principals, caldrà ampliar en un futur immediat:

- Material de construcció, amb un ampli repertori de productes (*tegulae, imbrices*, rajols quadrats, rajols per a construir arcs, peces irregulars amb encaixos, peces de conducció, etc.). Cal esmentar l'aparició d'un segell que duu el nom d'un terrissaire que treballava a la bòbila d'Ermedàs, en el qual s'aprecien clarament els *tria nomina*: *C(aius) IVLI(us) ATE(ianus)* i que correspon a la mateixa marca que trobem documentada en d'altres punts de les nostres comarques (Nolla, Casas 1984, làm. LXXI, 4; Burch *et al.* 1999, 95, fig. 65, 7).

- Ceràmica comuna. Aquesta categoria, molt genèrica, pot ser subdividida en diverses categories inferiors, per diversos criteris: funcionals, de qualitats d'acabat i de repertori tipològic: *ceràmica comuna oxidada*, usada sobretot com a vaixella de taula com per a usos de cuina, en algunes formes concretes, com ara els morters o les gibrelles; *ceràmica de cuina reduïda*, amb repertori reduïts, bàsicament olles,

cassoles i plates dediades a usos culinaris; i *imitacions de la ceràmica africana de cuina*, un gup molt concret per la còpia mimètica que es realitza de formes arribades mitjançant el comerç, amb una tipologia molt específica dels tallers nordafricans, com ara les formes Hayes 23, Hayes 196, Hayes 197 o Hayes 181.

- T. S. Hispànica. A pesar del seu ús com a vaixella fina de taula, per les seves característiques, acabats i procés de fabricació hauríem de considerar-la com una categoria a part de les altres. La seva fabricació a Ermedàs es verifica per la troballa de diversos fragments de motllo amb decoració de relleus i per rebutjos de cocció. Les troballes de les dues darreres campanyes permeten dividir aquest producció en dues categories: formes llises, com ara la Drag. 15/17, Drag. 27 o Drag. 24/25; i formes decorades, de moment és excusiva la forma Drag. 37.

- Dolia. En coneixem diverses vores motllurades que pertanyen a recipients de grans dimensions.

- Àmfores, entre les que podem assegurar la fabricació de la Dressel 2-4 i gràcies a les troballes de l'estiu del 2000, també la forma de base plana Dressel 28.

- Com a mínim, cal obrir un nou apartat per incloure nous elements que, de ben segur i a mesura que es vagin definint amb més claredat, necessitaran apartats propis, com ara antefixes decoratives que servien com ornament dels laterals de les teulades; elements específic de les termes com les peces amb encaixos per aixecar arcs que formaven part de les voltes de les termes i les bobines de forma tubular per crear les càmeres buides en les parets de les termes; també *pondus* o pesos, majoritàriament usats en els telers fixos.

Pel que fa a la cronologia de funcionament d'aquest complex hem de mantenir la proposta inicial, que abastaria des de mitjan segle I fins a finals del segle II dC, tot i que no descartem la possibilitat d'haver d'allargar la cronologia pels dos extrems, cas de confirmar-se l'existència d'una fase més antiga i, també, que l'estudi de la producció allargui la vida del taller.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J., NOLLA, J.M., SAGRERA, J., VIVÓ, D., SUREDA, M. 1999, *Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres*, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles, 20, Banyoles.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Sèrie monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 12.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J. 1995, Les ceràmiques comunes locals del N. E. de Catalunya, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, Empúries, 99-127.

CASTANYER, P., DEHESA, R., ESTEBA, Q., TREMOLEDA, J. 2000, La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany), (Olot, 12 i 13 de maig del 2000), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 132-135.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.

TARRÚS, J., ROURE A. 1983, Un forn romà de ceràmica a Ermedàs (Cors), *El Bagant*, 22, Banyoles, 26-27.

TREMOLEDA, J. 1995, Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines, *Ceràmica comuna romana d'època alto-imperial a la Península ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII, Empúries, 75-91, lám. III-IV.

TREMOLEDA i TRILLA, J. 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Cataluña (Época augústea y altoimperial)*, International Series, British Archaeological Reports S835, Oxford.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 2000, L'Antiguitat, *Història del Pla de l'Estany*, Col·lecció d'Història de les Comarques Gironines, Diputació de Girona, 129-254 i 805-833.

TREMOLEDA, J., ROURE, A., CASTANYER, P. 1987, Recull i estudi dels materials romans de l'àrea de Banyoles, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1986-1987. Homenatge a Pere Alsius i Torrent*, Banyoles, 121-145.

LA VIL·LA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR, LA SELVA)

Ferran CODINA **Mª Francesca JIMÉNEZ** **Mª José LLOVERAS** **Josep Mª NOLLA**

Lluís PALAHÍ

Situada a la vessant oriental del turó de Sant Magí, dins el nucli urbà de Tossa, la vil·la dels Ametllers, també denominada vil·la Vitalis, constitueix un dels assentaments rurals d'època romana més impressionants i en millor estat de conservació dels excavats fins avui dia a les comarques de Girona.

Tot i que les restes de la vil·la no varen ser localitzades fins a principis del s. XX, són diversos els estudiosos que fan referència a troballes a l'indret que es poden situar en època romana. Així, Pella i Forgas (1883, 213) ja parlava de les *monedes, fragments de ceràmica i parets de l'època grega i romana trobades (...) en els fonaments de la vil·la més antiga de Tossa.* No és aquesta la única referència, ja que també Girbal (Girbal 1883, 10) suposa l'existència d'un nucli romà a Tossa tot tenint present *les restes de ceràmica d'aquells temps i anteriors trobats en ella i les seves rodalies.* És cert que en ambdós casos les referències no precisen l'indret exacte al que fan referència i que la vila de Tossa ha mostrat amb el temps ser un municipi amb un ric passat d'època romana (amb jaciments com el Mas Carbotí, Ses Alzines o el Mas Font entre d'altres), però resulten indicatius d'un cert interès pel passat remot de la població.

Sigui com sigui no hi ha cap dubte que la vil·la dels Ametllers va ser finalment descoberta pel metge i erudit Ignasi Melé i Farré, l'any 1914, i ell mateix hi va dur a terme les primeres excavacions el més de febrer del mateix any. En una entrevista que se li va realitzar l'any 1922 el doctor Melé descriu com es varen dur a terme els primers treballs (Melé i Ferré,1922): *El primer de Febrer de l'any 1914 vaig començar les excavacions per un mur que estava al descobert i tenia 1,50 metres de llargada i 66 centímetres d'alçada per 69 centímetres de gruix, que, al meu entendre, havia d'ésser d'època romana. No vaig errar-me, puig als pocs dies ja tenia al descobert tota la llargada del dit mur, que és de 28,10 metres, fins a l'angle de l'altra paret que no he pogut descobrir encara.* Amb aquesta descripció resta clar que les tasques d'excavació, situades a la part baixa del turó, es varen iniciar pel gran mur que tanca el conjunt de la *pars rustica* de la vil·la per ponent.

Efectivament els primers anys d'excavacions es varen concentrar en la part baixa del turó de Sant Magí, un sector ocupat per grans magatzems i instal·lacions de caire eminentment productiu (com premses) que constituien la *pars rustica* o zona industrial de la vil·la.

De la importància de les restes recuperades en va donar fe el doctor Bosch-Gimpera en un dictamen tramès a l'alcalde de Tossa el 7 de Juliol de 1916 i gairebé quatre anys més tard (4 d'abril de 1920) per un altra tramès per l'arqueòleg alemany A. Schulten, ressaltant la importància de les troballes, elogiant Melé i aconsellant la continuació dels treballs.

Encoratjat per aquestes opinions el dr. Melé va començar a ampliar el radi de les excavacions, abandonant la prospecció de la *pars rustica* i concentrant la seva atenció en una terrasa que el turó formava uns sis metres per damunt de la mateixa. Així *...a primers del mes de desembre de 1921 vaig tenir la sort de descobrir les habitacions potser les més importants de la villa* com ell mateix comenta (Melé i Ferré 1922, 20-21). Sense que resulti massa clar quin paper van jugar en aquesta descoberta la col·locació d'unes canonades d'aigua a l'indret, el cert és que a finals de 1921 es varen posar al descobert les quatre cambres amb paviment de mosaic que formen part de la façana oriental de la *pars urbana* de la vil·la. Amb aquest descobriment els treballs es varen concentrar a partir d'aquell moment essencialment a la terrassa intermitja del turó, on va anar apareixent gradualment la vivenda del propietari. Especialment important va ser la troballa del mosaic figurat del vestíbul on s'apreciava una inscripció amb el topònim de l'indret *Turissa* i que constitueix probablement l'element que més renom ha donat al jaciment i que ha fet que fos conegut més enllà de les fronteres, apareixent tot sovint en els catàlegs i estudis dedicats a la musivària o l'art en general del baix imperi romà.

Donada la importància de les troballes es va procedir alguns anys més tard a la compra d'alguns dels terrenys ocupats per la vil·la per part del Institut d'Estudis Catalans.

L'any 1933 es va decidir la consolidació dels mosaics per part del Museu Arqueològic de Barcelona, sota la direcció d'Alberto del Castillo (Castillo 1939), que

va continuar amb les excavacions. Aquest fet va resultar cabdal no només per la conservació de les estructures descobertes, que ell va restaurar, sinó també perquè la seva tasca de delimitació de gran part de l'espai ocupat per la *pars urbana* ha permès que aquesta es conservés. De fet el nucli actualment de propietat del municipi de Tossa i de l'Institut d'Estudis Catalans, que queden situats dins una finca protegida, corresponen a l'espai que A. del Castillo va poder arribar a delimitar (en molts casos resseguint només els murs perimetrals sense excavar el seu interior), mentre que la resta de l'espai va ser víctima del gran boom immobiliari que va viure la costa catalana durant els decennis centrals del s. XX i es troba actualment edificat.

Amb la guerra civil espanyola es varen aturar els treballs al jaciment i durant els anys de la dictadura aquest no va ser objecte de cap mena d'interès. De fet l'única dada remarcable d'aquell període va ser la compra per part de l'Ajuntament de la vila de la finca on s'havien iniciat les excavacions, a la part baixa del turó, l'any 1957. Sembla que ja en aquell moment era l'única finca no urbanitzada. L'ús que inicialment es va donar a l'espai tenia, però molt poc a veure amb els monuments ja que primer es va destinar a parc infantil del col·legi religiós establert en l'antic Hospital dels Pobres i, posteriorment, a aparcament de vehicles.

De fet no va ser fins al 1976 que la investigació científica no es va reemprendre. Sota la direcció de R. Batista, A. López i M. Zuchitello (Batista, López, Zucchitello 1980), i després d'uns treballs de prospecció i neteja es varen iniciar el 1985 noves excavacions que es perllongaren cada estiu fins el 1989, amb una darrera campanya el 1992.

La primera fase d'aquests treballs, entre el 1976 i el 1979 va consistir essencialment en una neteja i redocumentació del jaciment, amb la realització d'algun sondeig puntual a la *pars urbana*. Aquesta primera fase d'aquell programa va finalitzar amb una petita exposició realitzada a l'antic Hospital (actual Casa de Cultura) del poble a finals de l'any 1980.

La segona part, desenvolupada als darrers anys de la dècada dels vuitanta, amb una darrera campanya l'any 1992 va comportar la realització de tot un seguit de sondejos puntuals, de dimensions no massa grans (tres metres de costat com a molt) a la *pars urbana*, i un gran sondeig a la banda oriental de la *pars rustica*, en un intent de datar les diverses fases de la història del jaciment.

Finalment l'any 1999 es va iniciar un nou programa d'excavacions a la vil·la a través d'un conveni entre l'Ajuntament i el Patronat de la Vil·la dels Ametllers i l'Institut de Patrimoni de la Universitat de Girona. Aquest programa es va iniciar amb un estudi acurat de les estructures visibles i un estudi dels materials de les excavacions precedents, especialment de les de principis de segle. Posteriorment, al llarg del mes de Febrer de 2000 es varen realitzar tot un seguit de sondejos a les propietats més properes a la finca de la vil·la en un intent per delimitar-ne les dimensions i per intentar copsar l'estat de conservació de les restes situades fora de la finca de propietat pública.

EVOLUCIÓ DE LA VIL·LA

A l'hora d'analitzar l'evolució de la vil·la dels Ametllers cal tenir present tot un seguit de condicionants. Per una banda el més important és el fet que aquest és un estudi encara en procès de realització. Per altra banda sobre aquelles estructures excavades durant les campanyes de la primera meitat del segle XX no disposem de cap mena d'informació estratigràfica i, tot sovint, les dades estructurals apareixen falsejades.

Aquest falsejament en algunes de les estructures ve determinat per l'eliminació d'alguns elements i estructures durant el procés d'excavació (especialment paviments) que no varen ser documentats amb precisió. A més les restauracions d'Alberto del Castillo, si bé varen tenir el gran merit de preservar les restes i permetre que arribessin fins a nosaltres, es varen fer seguint una metodologia actualment desfassada en que no es diferenciava el mur antic de la restauració. Aquest fet provoca en l'actualitat una certa confusió en la interpretació de les relacions estructurals d'alguns dels murs recuperats en aquelles excavacions. Això és especialment important si es té present que la manca d'estratigrafies en aquells sectors ja excavats obliguen a entendre l'evolució de l'edifici exclusivament a través de l'anàlisi de les estructures conservades.

De tota manera aquest problema es pot solventar en gran part gràcies a les excavacions dels darrers anys, ja que la lògica de les estructures recuperades ajuda a entendre les ja conegudes. Més complicada resulta aquesta interpretació a la *pars rustica* on aquestes excavacions modernes encara no s'han dut a terme i la majoria d'estructures conegudes es varen posar al descobert a principis del s. XX. És cert que a mitjans dels anys vuitanta es va realitzar un gran sondeig en aquesta zona, però aquest va afectar un sector molt concret de la *pars rustica* que es va construir a mitjans del s. I dC, i es va abandonar a mitjans del s. III dC. És possible que aquest sector correspongui a una ampliació de la zona productiva i que com a tal, fos també el primer en ser abandonat en un moment de recessió, i això potser no implicava un abandonament de la resta d'estructures. És a dir, en aquesta zona resulta més complicat fer una extrapolació de les dades aportades pel sondeig estratigràfic, fins que no s'excavin directament les zones més properes a les excavacions antigues i es relacionin directament amb les localitzades al sondeig de la banda oriental.

De tota manera, tot i que de forma incompleta, es pot dibuixar una evolució de la *pars urbana* de la vil·la, que amb un origen baix republicà, perviu fins a finals de l'imperi.

ÈPOCA BAIX REPUBLICANA

Tot i que la majoria d'estructures conservades pertanyen a l'estructuració de la vil·la realitzada en època augustal, aquesta té un origen anterior. El problema és que la construcció de la vil·la augustal va comportar l'arrasament i obliteració total de les estructures anteriors. Tot i així, i si bé de forma parcial es conserven restes que donen testimoni de la primera edificació de la vil·la. Aquestes restes es varen poder apreciar en aquells indrets on les excavacions varen aprofundir fins a la roca del subsòl, i inclouen no només alguns murs, sinó també retalls a la roca i algunes sitges.

Aquestes restes es concentren essencialment a la zona nord de la vil·la i algunes d'elles varen ser localitzades durant les excavacions dels anys vuitanta, tot i que varen ser erròniament interpretades[1] com a part d'un poblat ibèric.

Aquestes restes són tres sitges, localitzades al subsòl de l'àmbit 33, un petit muret a la mateixa estança, l'angle d'una gran cambra de la qual es conserven part dels murs de ponent i migdia, a l'interior de l'àmbit 38; un altre mur est oest a l'àmbit 27, i un gran retall de forma quadrangular realitzat a la roca, dins el pati o àmbit 38. A aquestes restes cal afegir la troballa de tres encaixos quadrangulars realitzats a la roca i situats a l'extrem occidental de l'àmbit 22.

Els murs són construits amb pedres lleugerament carejades a l'exterior i lligades amb fang.

Tots aquests elements fan pensar en un primer assentament concentrat enterament a aquest sector central del turó, que incluiria tant la vivenda com les zones de treball, i que aprofitava la facilitat de treball de la roca del subsòl per crear espais de treball i habitatge. En aquest sentit resulta especialment remarcable el gran espai quadrangular realitzat retallant la roca de la banda occidental de l'àmbit 38 i que aprofitava aquella com a part dels murs laterals.

La troballa de les tres sitges (que varen ser obliterades en època augustal, quan es va construir el nou edifici) demostra l'ús de l'espai com a zona de treball i no només com a vivenda. També podria ser aquest l'ús dels tres encaixos quadrangulars realitzats a la roca dins l'àmbit 22. Dos d'ells es troben molt propers i podrien correspondre als encaixos d'una premsa. El tercer es situa més separat d'aquests, cap a migdia i desconeixem si podia existir-ne un quart, ja que quedaria sota el mur sud de l'àmbit 22, i que podria implicar l'existència d'una segona premsa. Aquest fet no seria gens estrany a un indret com Tossa, ja que al municipi són abundants els assentaments que amb un origen baix republicà, disposaven d'aquesta mena d'instal·lacions.

Les restes recuperades fins avui no permeten reconstruir una planta precisa de l'edificació ni la

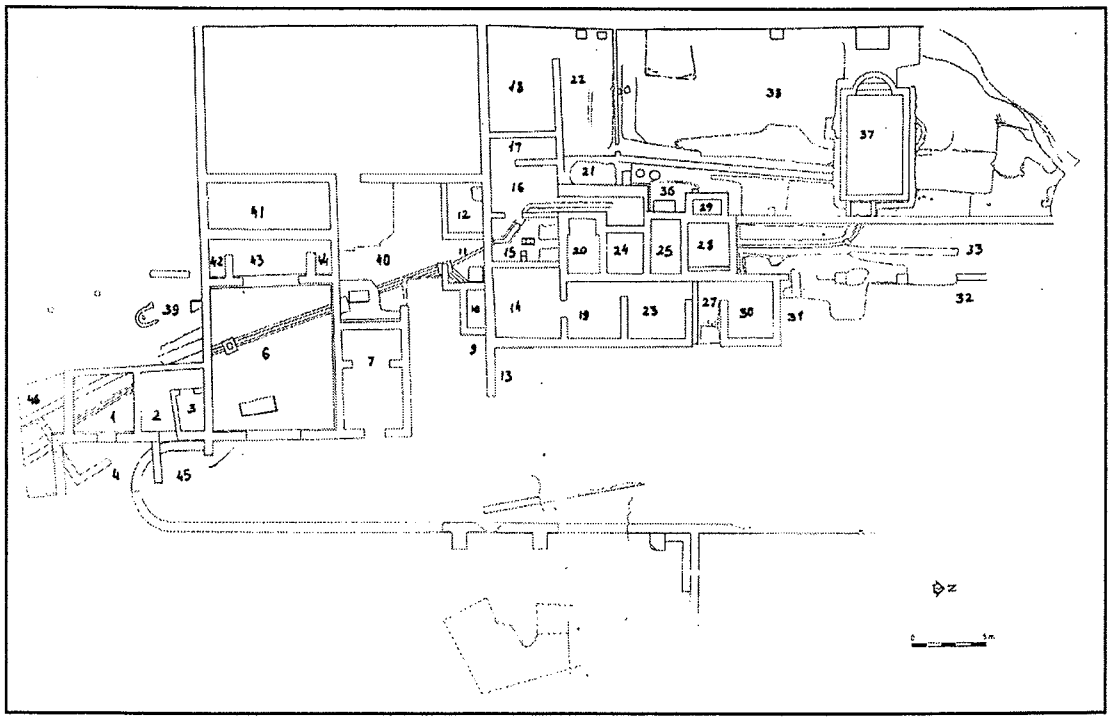

fig. 1. Planta general de la vil·la dels Ametllers.

[1] Així, al subsòl de l'àmbit 33 es varen localitzar dues sitges i un petit muret, que foren interpretats com restes d'un poblat ibèric (LÓPEZ MULLOR 1992).

funcionalitat dels diversos espais, però resulten importants ja que semblen dibuixar una propietat similar a d'altres estacions descobertes al municipi de Tossa i dedicades essencialment a la transformació del raïm en vi, com per exemple, el Mas Carbotí o Ses Alzines. La diferència del jaciment que ens ocupa és que va evolucionar en un sentit completament diferent, constituint el nucli d'una gran propietat que molt probablement va acabar concentrant els conreus de gran part de la vall de Tossa.

L'EDIFICI AUGUSTAL

A principis del període imperial la propietat va patir una important transformació que va comportar la construcció d'uns nous edificis. Aquesta nova configuració va donar a la vil·la dels Ametllers l'aspecte que en gran mesura ha arribat fins a nosaltres. És cert que la vil·la va patir importants transformacions i reformes posteriors, però sempre respectant els límits, orientacions, i elements essencials configurats en època augustal.

El més important del nou projecte va ser la divisió de l'espai de la vil·la en dos sectors clarament diferenciats, amb la vivenda del propietari situada a mitja vessant del turó, mentre la zona productiva es construia a la part baixa. Aquesta distribució seguia en gran mesura les recomanacions dels estudiosos del camp en el món romà. Així l'edifici del propietari es situava en un sector elevat -allunyat per tant de zones baixes, pantanoses i insalobres- des d'on el propietari podia controlar la zona productiva, quedant al mateix temps a recer de les males olors que d'allà podien sorgir.

Per construir aquesta nova vivenda del propietari es va aprofitar la terrassa que ja s'havia construit anteriorment tot retallant parcialment la roca. Però aquesta resultava insuficient pel nou projecte constructiu i es va haver d'ampliar construint una terrassa artificial a la banda de llevant, sostinguda amb un poderós mur nord sud. Aquest va servir, a més, com a límit d'alguns dels edificis de la *pars rustica.*

De les construccions de la zona productiva no en disposem de dades concretes ja que es varen excavar majoritàriament a principis del s. XX i desconeixem la datació dels diversos àmbits.

Més informació disposem de la *pars urbana*, tot i que aquest sector va patir nombroses modificacions al llarg dels segles, que varen obliterar parcialment algunes de les cambres i en varen fer desaparèixer d'altres completament.

D'aquest moment és ja la construcció del gran bloc nord de l'edifici, amb el mur de contenció de ponent que actuarà des d'aquest moment com a límit de la vivenda. Probablement també en aquest moment es va definir ja la construcció del bloc sud, tot i que amb una aparença molt diferent a la que ha arribat fins a nosaltres.

L'estructuració del sector nord és el que ha arribat fins a nosaltres de forma més clara. Aquest s'organitzava al voltant d'un gran pati encerclat per uns porticats.

Aquest gran pati (àmbit 38) funcionava com un jardí, amb un sol argilós, on es conservaven una gran quantitat de petits forats (d'uns vint centímetres de diàmetre). Aquests, organitzats formant un gran reixat amb quadres d'aproximadament un metre de costat, constituien les bases d'elements de fusta i de plantes que conformarien l'ornamentació d'un jardí molt ben planificat i ordenat.

El pati estava limitat per ponent pel gran mur que tancava la vil·la, mentre que a migdia (àmbit 22) i llevant (àmbit 33) es situaven dos grans porticats. Segurament existia un tercer ambulacre a la banda nord, però aquest es devia situar fora de la finca de propietat pública i no s'ha localitzat a les excavacions.

A la banda de migdia, i per darrera del porticat es situava una gran cambra (àmbit 18), però resulta més complicat esbrinar com s'estructurarien la resta d'espais ja que aquests varen patir abundants canvis. De fet l'espai que, posteriorment, constituirà l'àmbit 17, semblava inicialment ocupat per un passadís que comunicaria el porticat amb el sector situat al bloc sud.

Aquesta confusió d'estructures també es produeix a la banda oriental, ja que tant les termes com la façana de llevant són en gran part fruit de reformes posteriors. El que si sembla clar és que l'àmbit 27 era en aquest primer moment un passadís que posaria en comunicació el gran pati amb la zona de llevant de l'edifici. De fet, sembla molt probable que en aquest sector es situés una escala que comunicava aquest sector amb la *pars rustica.* A llevant del porticat es situava una gran cambra, avui totalment desapareguda, emmarcada per un grup de pilars que li donaven una gran visió del pati. Aquesta gran cambra, un *triclinium*, devia constituir l'element central de la construcció, en funció de la qual, com veurem, es varen produir tot un seguit de reformes al pati que embellien i realçaven l'entorn.

Al bloc sud es situava un segon jardí, tot i que desconeixem avui per avui, si ja existia en aquest moment o va ser un afegit posterior. Aquest jardí ocupava dos terços del bloc sud (el terç occidental, encara no excavat, sembla ocupat en tot moment per un conjunt d'estances). A la banda de llevant es situava un porticat, avui completament perdut, presidit a l'extrem de migdia per una exedra de forma quasi circular.

Aquesta exedra es situaria ja en un sector marginal i per preservar-la de possibles esllavissaments de terra del turó, es va construir un mur de contenció, orientat de nord oest a sud est.

REMODELACIÓ DEL PATI NORD

La vil·la va patir tot un seguit de transformacions al llarg de l'alt imperi. Algunes d'elles varen ser de caire puntual, mentre que d'altres varen suposar una transformació radical en l'estructuració de sectors importants de l'edifici.

Una d'aquestes remodelacions es va produir a mitjans del s. I dC i va afectar l'estructura del gran pati de la banda nord, així com als porticats que l'envoltaven. La reforma s'emmarcaria dins els programes decoratius que des d'August es comencen a imposar arreu de l'imperi i que utilitzen els jardins i peristils com elements no només ornamentals sinó com a mostra del poder i magnificència dels grans propietaris. En el cas que ens ocupa tot el pati nord s'estructura per ser vist, com un decorat quasi teatral des d'una cambra situada a llevant del mateix. Aquesta cambra no es conserva en l'actualitat però els elements ornamentals conservats al jardí i l'estructura del porticat, que en aquest sector no està tancat per una fila d'estances sinó obert a través d'uns pilars, demostren clarament la seva existència.

Com a element central i eix axial del nou conjunt decoratiu es va construir una gran piscina a la zona central del pati (àmbit 37). De forma quadrangular i amb una capçalera absidada a l'extrem occidental aquesta gran piscina mesurava un metre i mig de profunditat, fet que la convertia en quelcom més que una font i permetia celebrar-hi espectacles aquàtics per entretenir al públic situat al gran *triclinium* de llevant. Aquesta gran piscina anava acompanyada de tot un seguit d'elements ornamentals. A les bandes de tramuntana i migdia es conserven sengles retalls a la roca, un de forma semicircular i l'altre de planta quadrangular, on anirien encastats dos basaments per escultures o fonts. També a la banda de ponent, i just davant de l'absis de la piscina es conserven les restes del basament d'un nínxol decoratiu de grans dimensions (de dos metres per metre i mig). Aquesta mena de nínxols reproduien normalment la forma de la façana d'un temple i al seu interior podien albergar escultures, fonts o una barreja d'ambdós elements. Tots aquests elements es distribuien seguint un eix est oest i eren pensats i concebuts per ser observats des de la cambra situada a la banda de llevant.

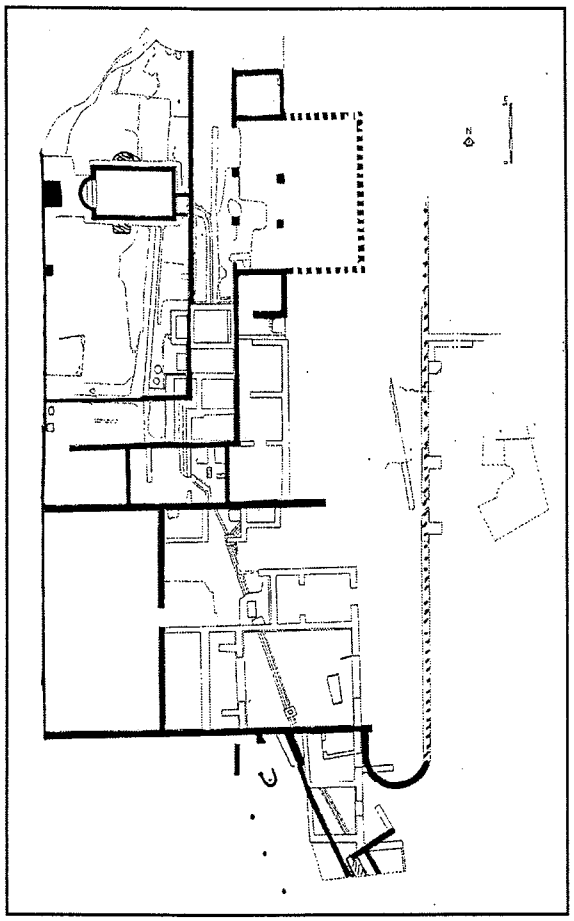

fig. 2. La vil·la dels Ametllers a mitjans s. I dC.

La construcció d'aquests elements va comportar una remodelació total del pati i la col·locació d'un nou nivell de circulació. Aquest conservava la seva aparença de jardí, amb un sol argilós en l'interior del qual es varen recuperar diversos testos emprats per plantar esqueixos de plantes, de tal manera que el pati devia conservar en part el seu aspecte de jardí de la fase anterior, si bé amb una configuració ornamental radicalment diferent.

Inicialment es varen mantenir en funcionament els porticats de llevant i migdia, si bé aquest darrer es va remodelar, construint un nou muret a la banda septentrional.

LA CONSTRUCCIÓ DEL PRIMER CONJUNT TERMAL

Els banys constitueixen un element essencial dins la cultura domèstica romana. La cultura del bany constitueix un element que supera en molt la simple higiene personal, convertint-se en un ritual, en el que les grans termes públiques esdevenen autèntics llocs de reunió, i el fet d'anar als banys és un acte social. Provinent d'Itàlia la costum de construir termes en les vivendes privades, especialment en les grans vil·les allunyades dels nuclis urbans, es va estenent a la Península Ibèrica al llarg del s. I dC i acabarà constituint un element important a l'hora de mesurar la potència social i econòmica del propietari de la vivenda. Cal tenir present que les dimensions i complexitat de les termes solen anar lligades al potencial econòmic del propietari ja que són instal·lacions que requereixen una atenció constant i unes grans despeses (combustible, aigua, necessitat de personal...).

En aquest sentit les termes de la vil·la dels Ametllers segueixen una evolució, que també es pot resseguir a d'altres instal·lacions de les comarques properes i que denoten una transformació i ampliació de les estructures a mesura que la costum es va imposant (Palahí, Vivó 1996). I aquesta ampliació va acompanyada, com veurem, d'un augment no només en el tamany sinó també en el luxe.

En el cas de la vil·la dels Ametllers, a més, la construcció del conjunt termal va suposar un canvi important en l'estructura del sector nord de l'edifici. El primer conjunt termal estava composat per dues estances (àmbits 25 i 28) la construcció de les quals va suposar l'obliteració de part de l'ambulacre de llevant del pati. A més la construcció del *praefurnium* (àmbit 36) a la banda de ponent de les termes, ocupant un espai que anteriorment formava part del pati, devia obligar a remodelar el mateix, i canviar la funcionalitat del porticat de migdia.

La construcció d'aquest *praefurnium*, del qual només es conserva el basament de la caldera, va obligar a rebaixar la zona sud oriental del pati per tal que la boca del forn quedés a l'alçada de l'hipocaust. Actualment la visió de les restes situa aquest forn com un forat en un racó del pati. Es inconcebible que aquest fos l'aspecte d'aquesta instal·lació en època antiga. Tot sembla indicar que la construcció de les termes va comportar l'obliteració de la banda de migdia del pati. El que succeeix és que la separació es devia fer a través d'algun sistema de tancament perible (probablement una tanca de fusta o uns arbusts) que no ha arribat fins a nosaltres[2]. Aquest fet devia deixar fora de la zona del jardí al porticat sud i a la cambra situada a migdia del mateix (àmbit 18), que devien canviar de funció En aquest moment es va obliterar l'antic passadís situat a migdia del conjunt i es va construir l'àmbit 17.

La construcció de les termes també va modificar l'estructuració del sector de llevant, ja que va tallar l'antic passadís que a través de l'àmbit 27 comunicava la façana est de l'edifici amb el gran pati.

De les dues noves estances l'àmbit 25 actuava com a *apodyterium-caldarium*, amb la banyera ocupant el terç occidental de la cambra. L'àmbit 28 funcionava com a *frigidarium* i en realitat no era més que una gran piscina quadrangular.

Probablement també d'aquest moment és la construcció de l'àmbit 14, cambra de forma quadrangular situada a l'extrem de migdia de la façana oriental de l'edifici. Aquesta estança tenia un hipocaust, alimentat per un forn situat a la banda occidental i devia funcionar com un *triclinium* d'hivern. Aquesta cambra tenia originàriament una capçalera quadrangular on s'acomodava el propietari de la vil·la en els grans sopars invernals.

De finals del s. I dC també són les úniques reformes que avui dia es tenen ben datades a la *pars rustica*. En aquell moment es varen construir les diverses cambres situades a l'extrem est de la zona productiva i que constitueixen l'ampliació de la mateixa. Aquest fet junt amb la creació de les termes parlen d'una fase de creixement i enriquiment de la propietat que es tradueix no només en les estructures de caire luxós o lúdic, sinó també en les productives fet que implica un creixement en la producció de la propietat.

AMPLIACIÓ DEL CONJUNT TERMAL

A finals del s. II dC es va produir una nova transformació a l'edifici del propietari de caire essencialment luxós. Aquesta remodelació s'observà principalment en l'ampliació del conjunt termal, i la col·locació en el mateix de tot un seguit de paviments musius.

L'ampliació del conjunt termal va implicar la construcció de tres noves cambres (àmbits 15, 20 i 24) a més de la transformació de les antigues estances termals amb un canvi en la seva funcionalitat.

Les noves estances es distingien clarament de les anteriors per l'ús del rajol com a material constructiu.

A l'extrem de migdia es va construir un nou *praefurnium*, on en un primer moment coexistiren dos forns, un orientat a tramuntana que alimentava les termes, mentre que un segon, ja existent, alimentava el subsòl del *triclinium* d'hivern situat a llevant (àmbit 14).

L'àmbit 20 era el *caldarium* de les noves termes, amb la banyera situada a la banda occidental. Al nord d'aquesta es situava una cambra de petites dimensions (àmbit 24) que com a *tepidarium* actuava d'element de transició entre les zones calentes i fredes dels banys.

L'antic *caldarium* (àmbit 25) va canviar radicalment de funcionalitat, reconvertit com a *apodyterium* o vestidor. La cambra de l'extrem septentrional (àmbit 28), ocupada anteriorment enterament per la piscina va ser coberta amb un paviment de mosaic i es va construir una nova banyera, molt més petita a la banda occidental (àmbit 29). Aquesta nova estructura, si bé de dimensions més reduides, era certament luxosa, al trobar-se folrada interiorment amb mosaic, i envoltada per tres fornícules decoratives també recobertes amb *opus tessellatum*. De fet aquesta era una característica del nou conjunt termal, ja que els paviments de totes les estances, així com els llindars de les portes que les comunicaven estaven pavimentats amb sols de mosaic polícrom.

Amb aquesta ampliació les termes arriben al que es podria considerar la seva majoria d'edat, amb la distribució classica dels espais, abarcant des dels vestidors a les zones fredes i calentes, separades per un ambient de transició.

[2] En aquest sentit val a dir que en època romana tot sovint als patis i peristils s'utilitzaven cortinatges per tal de dividir l'espai i tancar zones obertes en moments determinats del dia o per compartimentar els espais si les necessitats ho requerien.

A la banda de ponent del conjunt termal es va construir una gran cisterna, destinada a alimentar les diverses estances dels banys. Aquesta cisterna va obliterar definitivament gran part de l'antic pòrtic sud del pati (àmbit 22), ocupant al mateix temps part del propi pati.

EL SEGLE III dC

Al llarg del segle III dC no es detecta la construcció de cap nova estructura en la vil·la. Ans al contrari, les úniques estratigrafies pertanyents a aquest període recuperades fins avui corresponen a nivells d'abandonament i obliteració de determinats espais. Així, al s. III dC es va obliterar el registre de desguàs de la gran piscina (àmbit 37) del pati nord. Aquest fet implica un desús de la pròpia piscina i és de suposar que també de les estructures que li anaven associades, especialment part del desguàs general de la vil·la i dels jardins.

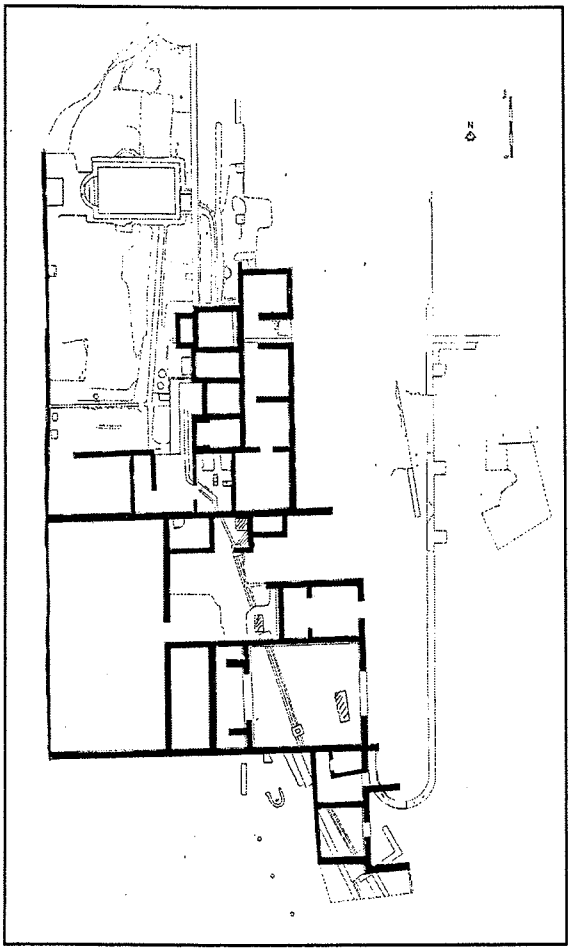

fig. 3. La vil·la dels Ametllers en època baix-imperial.

Aquests abandonaments d'estructures s'aprecien també a la *pars rustica* de la vil·la, ja que les estructures construïdes a mitjans del s. I dC, i que suposaven una notable ampliació de la zona productiva, es varen anar abandonant al llarg d'aquest segle.Tots aquests fets semblen donar la raó a les teories historiogràfiques més tradicionals que consideren el segle III dC un moment de trasvalsos i decadència en totes les estructures de l'imperi. Però per entrar en aquesta mena de consideracions cal tenir present sempre les peculiaritats del jaciment que s'analitza. Així, la vil·la dels Ametllers de Tossa de Mar, es trobava situada en una vall costanera molt tancada i que només disposava d'una sortida clara per mar. La inestabilitat i inseguretat del s. III dC devia afectar fortament a l'activitat comercial d'una vil·la amb aquestes característiques. Aquest fet devia provocar una petita reacció en cadena ja que la disminució en l'exportació o comercialització de productes devia fer innecessàries moltes de les estructures productives (i en aquest sentit és lògic que les darreres construccions siguin també les primeres en ser abandonades). A la vivenda del propietari s'abandonaren primer aquelles estructures supèrflues de caire eminentment decoratiu i luxós que requerien gran quantitat de personal per la seva conservació i manteniment. En aquest sentit no sabem si les termes també es varen abandonar en aquest moment. Els banys foren excavats als anys trenta i si bé A. del Castillo situa al s. IV la transformació de les diverses cambres en magatzems pavimentats amb *opus signinum* no ho fa seguint dades estratigràfiques sinó els arguments històrics vigents en aquell moment (Castillo 1939, 252-253).

LES TRANSFORMACIONS BAIX-IMPERIALS

En el Baix imperi es produeixen, com succeeix en el període anterior, diverses transformacions. El problema és que la majoria d'aquestes es situen en sectors excavats durant els primers decennis del segle XX i en l'estat actual de l'estudi no s'ha pogut establir amb claredat encara el moment precís de la realització de les diverses transformacions. Per aquesta raó s'agrupa en un sol apartat la descripció de tota la vil·la baix imperial però cal tenir sempre present que aquesta visió és el resultat d'una evolució de l'edifici i no una reforma duta a terme en un moment puntual.

La transformació de la vivenda del propietari és radical i resulta en alguns aspectes una mica enganyosa. De fet, la troballa als anys vint dins l'àmbit 27 d'un mosaic figurat amb una inscripció que els experts daten a mitjans del segle V dC i que ha estat objecte de gran atenció per part dels historiadors de l'art que han estudiat aquest període històric, ha fet pensar sovint que el baix imperi és un moment de gran luxe i esplendor a la vil·la dels Ametllers. Les darreres excavacions desmenteixen parcialment aquesta visió, ja que, com veurem, tot i que diverses cambres es pavimenten amb *opus tessellatum* l'espai

de la vivenda es veu notablement reduit respecte a períodes anteriors i tot sembla indicar que fins i tot algunes de les estructures productives anteriorment situades a la part baixa del turó es traslladen en aquests moments à espais anteriorment pertanyents a la vivenda.

El primer exemple d'aquest procès de reducció de l'espai el trobem en el pati nord (àmbit 38). Abandonada la gran piscina a mitjans del s. III dC durant tot el període baix imperial serà emprada com a abocador de deixalles. Per contra resulta molt interessant observar com l'antic desguàs nord sud és reparat i es torna a fer servir, però ja no connectat amb l'antiga piscina, sinó a una nova canalització que es perd en direcció nord fora de la finca excavada, raó per la qual no es pot especificar la seva utilització. L'obliteració de la piscina no implica evidentment l'abandonament d'aquest sector de la vil·la ja que als porticats de la banda est (àmbits 31 i 33) es construeixen nous paviments d'*opus signinum* que semblen datar-se al s. IV dC. El que si es produeix és evidentment, un canvi en la funció. Difícilment el pati nord pot seguir essent un jardí si la piscina central és emprada com a contenidor d'escombraries.

Així el sector que anteriorment constituia el nucli central de la vil·la i el lloc de recepció de les visites i de realització dels grans actes socials esdevè al baix imperi una àrea marginal.

La zona de vivenda sembla concentrar-se en el sector central (ocupat per la façana oriental i l'antiga zona de banys)[3]. A la façana oriental es situen una filera de cambres, tres de les quals conserven paviments de mosaic[4] datats en època baix imperial tot i que la seva construcció oscil·la segons uns experts o altres entre meitats del s. IV o el s. V dC.

Amb la construcció d'aquestes estances la façana oriental de l'edifici esdevé l'autèntica façana principal i l'accés a la vivenda. Creiem que anteriorment l'accès oriental, que obligava a entrar a través de la *pars rustica* era una entrada secundària i que la façana principal es situaria al nord i s'accediria passant pel pati nord. Al Baix imperi això no sembla massa factible.

Al baix imperi els antics banys són modificats. S'obliteren i destrueixen els paviments de mosaic, enterrant-se els diversos hipocausts, i s'hi construeixen paviments d'*opus signinum*. A. del Castillo va interpretar aquesta transformació com una reconversió d'aquests espais en magatzems. Aquesta interpretació no resulta completament satisfactòria ja que per exemple l'àmbit 28, te comunicació directe a través d'una porta que en aquells moments s'obre a la banda oriental amb el vestíbul (àmbit 27) pavimentat amb el més famós dels mosaics dels Ametllers. No sembla massa lògic que just darrera l'entrada a la vil·la i comunicada directament amb ella es situi un simple magatzem. La pavimentació amb *signinum* no implica necessàriament un ús productiu de la cambra, ja que sovint s'utilitza en aquelles estances de la vivenda on no hi ha mosaics. En cas de que l'àmbit fos emprat com a magatzem tal com diu Castillo, i no sabem quins elements va trobar durant l'excavació que li fessin pensar tal cosa, sembla que seria en un moment o fase posterior a la construcció del mosaic, en una darrera fase d'existència de la vil·la.

De fet, com hem dit, sembla que l'espai destinat a vivenda es va reduint, ja que tota la part excavada fins avui del bloc sud, i que anteriorment era ocupada per un gran jardí, és reconvertida com a sector productiu, amb la construcció de diverses cambres i espais.

Així, cambres com els àmbits 1, 2, 3 i 7 o espais com l'àmbit 40, semblen tenir una finalitat clarament funcional. Aquests fets venen demostrats pels propis paviments de les estances, de terra piconada, o els elements construits a l'interior, com les diverses caixes de teules (dins els àmbits 6, 11, 40 i, segurament també el 8) o el petit dipòsit de l'àmbit 2.

Avui per avui desconeixem si la *pars rustica* segueix en funcionament en època baix imperial. Sí sabem que les cambres situades a l'extrem de llevant foren abandonades al s. III dC però això no implica que el mateix succeís amb la resta. De tota manera la construcció de cambres de caire productiu en espais antigament destinats a l'oci del propietari semblen indicar una certa contracció de la vil·la.

Les causes d'aquesta contracció poden ser moltes i no totes lligades directament a una decadència o crisi. Per exemple podria ser que els problemes passats per la vil·la al s. III dC amb una més que probable disminució del personal dedicat als treballs de la propietat conduís a un abandonament durant un cert període de temps de l'ús de determinades estructures. De ser així, potser al s. IV dC. la zona baixa del turó s'havia anat degradant, i es va considerar més pràctic concentrar totes les estructures a mitja vessant del turó, en un indret elevat, i més segur.

De fet totes aquestes qüestions no es podran resoldre fins a la finalització de les excavacions no només de la *pars urbana* sinó també de la *pars rustica* i que permetin comparar l'evolució d'ambos sectors.

[3] En tota aquesta descripció cal tenir molt present que resta encara per excavar la part occidental del bloc sud, on creiem que es situava una zona de la vivenda destinada a aspectes més privats de la vida del propietari (dormitoris i cambres de repós) i que no sabem si seguirien existint al Baix Imperi.

[4] El paviment de l'àmbit 30 pertany a un període anterior i s'ha datat a mitjans del s.II dC. Amb més reserves segons els diferents autors que s'utilitzin com a referència també el paviment de l'àmbit 19 podria pertanyer a finals d'aquella centúria.

L'abandonament de la vil·la sembla situar-se a finals del s. V o ja entrada la centúria següent. Però de tota manera l'espai va seguir tenint una ocupació residual, amb barraques i petites vivendes que es varen construir aprofitant alguns dels murs encara dempeus en aquells moments i que es mantindran fins a època medieval.

ELS FRAGMENTS ESCULTÒRICS

Entre els materials més destacables recuperats a les excavacions a la vil·la dels Ametllers probablement un dels més remarcables és el conjunt de fragments escultòrics descoberts durant la campanya d'excavacions de l'any 2000.

A la banda nord occidental del gran pati (àmbit 38) es varen trobar una gran quantitat de materials marmoris, molts d'ells amb traces clares d'haver patit els efectes de l'acció del foc, parcialment desfets. Aquesta acumulació de materials, abarcava a més dels fragments escultòrics esmentats gran quantitat de trossos de plaques de diversos tamanys i gruixos pertanyents als revestiments de diverses cambres. Tots aquests materials varen ser acumulats en els darrers dies d'existència de l'edifici en un mateix lloc per tal de cremar-los convertint-los en calç, però l'ensorrament de gran part del mur occidental de la vil·la va cobrir-los i els va conservar fins avui.

Per tant entre els fragments es troben elements pertanyents a diversos conjunts escultòrics i èpoques, que originàriament devien anar col·locats en llocs molt diversos de la vil·la. Entre aquests cal destacar les dues figuretes en forma de cranc i granota que funcionaven com a brolladors, una figura masculina (probablement un Hermes) al que solament li manca el cap, una pota de taula en forma de felí, i diversos fragments de braços, mans i peus pertanyents a diverses escultures diferents, amb cronologies que abarquen des del s. I dC fins al IV.

BIBLIOGRAFIA

BATISTA, R., LÓPEZ, A., ZUCCHITELLO, M. 1980, Noves aportacions al coneixement de la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar), a *Quaderns d'Estudis Tossaencs*, 1, Tossa.

CASTILLO, A. del 1939, La Costa Brava en la antigüedad, en particular en la zona entre Blanes y san Feliu de Guixols: la villa romana de Tossa, *Ampurias*, 1, 186-267.

GIRBAL, E.C. 1883, *Tossa.Noticias sobre su historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su termino.* Girona.

LÓPEZ, A. 1992, Les primeres estratigrafies a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (la Selva) *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, Barcelona, 73-95.

LÓPEZ, A. *et al.* 2001, *Les excavacions de 1985-1989 i 1992 a la vil·la romana dels Ametllers, Tossa (Selva)*, Barcelona.

MELÉ I FERRÉ, I. 1922, Converses sobre les excavacions a la vil·la romana de Tossa, *Butlletí del Grup Excursionista Gironí*, Girona.

PALAHÍ Ll., VIVÓ D. 1993, Les termes romanes a Catalunya, 2, Tossa de Mar, a MAR R. ed., *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes. Documents d'Arqueologia Clàssica*, 0, Tarragona, 21-28.

PALAHÍ, Ll., VIVÓ, D. 1996, L'evolució dels conjunts termals en el nord est de Catalunya: els casos de les vil·les dels Ametllers (Tossa de Mar) i la Quintana (Cervià de Ter), *Cypsela*, XI, Girona, 105-116.

PELLA I FORGAS, J. 1883, *Historia del Ampurdán*, Barcelona.

L'EXCAVACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DE VILARENYS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ)

Mª José CAJA Natàlia COLOMEDA Josep FRIGOLA Susanna MANZANO*

INTRODUCCIÓ

El present treball correspon a la intervenció arqueològica efectuada a la vil·la romana de Vilarenys (Vall-llobrega, Baix Empordà) des de finals del mes d'octubre de 2001 fins l'1 de març de 2002.

L'execució de l'obra va ser concedida a l'empresa Janus SL. per part d'Incasol, amb permís d'excavació del Departament de Cultura de la Generalitat. Hem d'agrair la col·laboració de la Universitat de Girona, que ha fet l'aixecament topogràfic del jaciment i del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, que està restaurant els elements metàlics apareguts durant l'excavació i que ens ha deixat les seves instal·lacions per al rentat i siglatge del material arqueològic.

Els objectius inicials de la intervenció eren l'excavació integral de la vil·la romana de Vilarenys, documentada i delimitada en campanyes anteriors (mitjançant rases que determinaven la seva extensió). Val a dir que aquests objectius, marcats a priori, han esdevingut irrealitzables per la gran extensió del jaciment (aprox. 1 hectàrea), la gran quantitat d'estructures trobades i les aportacions de terres abocades de forma descontrolada amb posterioritat a les campanyes de 1991-1992 (fins a tres metres de potència des de la meitat del jaciment vers l'est).

LOCALITZACIÓ DEL JACIMENT

La vil·la romana de Vilarenys es localitza en el quilòmetre 40 de la carretera comarcal C-255 Girona-Palamós, entre el Puig Maruny al nord i el Puig Manxa al sud, emmarcada dins el polígon industrial de Vall-llobrega.

El jaciment s'assenta sobre un suau pendent de terreny argilós i zones properes d'aiguamolls en època antiga. A l'est passava el camí ral, que probablement funcionava en època romana i al nord l'antiga riera. Sembla doncs, justificada la idoneïtat del paratge triat com a assentament de la vil·la.

Els recursos naturals com l'aigua al subsòl, com demostra la existència de pous, fa que l'entorn on s'ubica la vil·la ofereixi un ampli ventall de possibilitats d'explotació del territori, amb boscos propers (estribacions de les Gavarres), a prop del mar, subsòl d'argiles molt pures que possibilitarien la fabricació de ceràmica i les mines de galena argentera i pirita situades a un quilòmetre de la vil·la.

EVOLUCIÓ DE L'EXCAVACIÓ

Partint de les termes, excavades l'any 1991, s'ha anat obrint amb màquina giratòria i dos camions que han deixat al descobert una mica més de 3/4 parts de la vil·la.

La metodologia emprada ha estat condicionada per la necessitat de quantificar, en primer terme, les estructures i edificis que formaven part de la vil·la, per després, començar l'excavació en extensió.

S'han individualitzat un total de 12 sectors, intentant que els límits responguessin a estructures integrades dins un mateix edifici (fig. 1). S'ha excavat en extensió la pràctica totalitat del sector 2, mentre que a la resta de sectors només s'han delimitat els àmbits. Puntualment s'han realitzat sondeigs parcials per tal de registrar la potència arqueològica conservada.

* Janus, S.L.

DESCRIPCIÓ DELS SECTORS

Sector 1

Correspon a les termes i a les seves zones circumdants, atès que, tant per l'oest com per l'est sembla que es documenten àmbits annexos a les termes (fig.1). En canvi, pel sud, les estructures documentades podrien correspondre al cos sud de l'anomenada casa 1 (sector 2), amb restes d'una habitació amb estucs caiguts de color blau, restes d'una pilastra i estrats d'anivellament molt rics en ceràmica.

Pel que fa a les termes, aquesta intervenció ha documentat un nou àmbit a l'oest que podria correspondre a una sala on l'aire calent ja no arribaria amb gran potència i que es podria, a falta de la seva excavació, interpretar com l'*apoditerium*, tenint en compte que, en la campanya de 1991 ja es va documentar l'existència de tres focs de combustió lenta al *praefurnium*, el *caldarium* i dos *tepidaria*. Encara ens resta per trobar tota la part del *frigidarium*.

Els estrats recollits d'aquest sector pertanyen a nivells d'abandonament, que en termes generals ens situen en època altimperial. Majoritàriament el material respon a usos de tipus domèstic (vaixella de taula) o bé relacionats amb termes (instruments de neteja personal, àmfores, grans vasos, etc.)

Sector 2

Aquest sector es defineix a partir del mur UE. 2001, orientat en direcció nord-sud, i que funcionaria com a façana entre les termes i l'ala oest de la *domus* (fig.1).

Les estructures aparegudes formen part d'un gran edifici interpretat com una *domus* on es poden diferenciar diverses fases. En una primera, sembla que la *domus* s'articula al voltant d'un atri que, més tard, es va modificar per fer-hi un peristil, remodelant l'orientació de les habitacions que donaven al pati pel costat sudoest. En una fase posterior, sembla que el sector tenia un ús industrial amb la presència de 23 *dolia* a l'extrem nord i una emprenta d'un forn circular a l'extrem sud.

Relacionat amb les dues fases del pati, es documenta l'existència d'importants restes del sistema hidràulic: canalitzacions amb fons de *signinum*, de teula plana i un altre d'*imbrex* semicirculars i la base d'un dipòsit d'aigua. Mentre que les dues canalitzacions, una en teula plana i l'altra d'*imbrex* surten del dipòsit, la canalització feta amb *signinum* i que envoltaria el pati pertany a una segona fase, passant per sobre de la canalització en teula plana.

En termes cronològics, sembla que el sector té un abandonament general de finals del segle II-principis del segle III, tot i que la troballa dins l'àmbit II d'una fossa ritual amb clova d'ou, una moneda de principis de s. IV i ossos d'ocell i xai petit, ens portarien a plantejar una freqüentació posterior.

Sector 3

Es troba al nord del sector 2 i limita per l'est amb el sector 5 i 10 (mur UE. 3037) (fig.1). El sector s'ha diferenciat en quatre àmbits, tres dels quals encara es podrien considerar que són dins la *domus* 1, remodelada per a condicionar una zona d'emmagatzematge amb vint-i-dos *dolia* i un altre identificat com a pati on es situarien unes tretze més. La possible contemporaneïtat o no del camp de *dolia* en tots tres àmbits no s'ha pogut establir, ja que caldria excavar les estrats que les amortitzen i els estrats on s'integren, per tal d'establir una cronologia acurada.

Relacionat amb el camp de *dolia* situades dins els àmbits que es situen a la part posterior de la *domus*, es troba un contenidor amb paviment i sòcol de teula, foradat per a la col·locació d'un *dolium* del qual ens resta encara la seva empremta i la deformació del paviment.

Al pati obert també es documenta la presència de dos petits dipòsits, un amb fons de pedres petites i decantador al costat sudest i un altre d'*opus signinum* amb decantador central, restes de possibles forns amb força argila cuita i tovot en superfície, i un mur (UE. 3057) paral·lel a l'UE. 3037 per l'oest.

Finalment, sembla que el pati (àmbit IV) s'amortitza amb un abocador amb abundant material arqueològic que encara està en fase d'estudi. Les consideracions de tipus cronològic d'aquest sector són encara parcials. Degut a que només s'han retirat els nivells superficials, ignorem l'existència o no de més dipòsits de decantació i la seva funció i la interrelació amb el camp de *dolia*.

Sector 4

El sector es defineix com una ala d'habitacions en corredor que delimita pel nord amb el sector 5 i pel sud amb el sector 1 (fig. 1). S'ha individualitzat un total de quatre àmbits que podrien estar relacionats amb una ampliació de la casa 1 o amb l'edifici termal. L'orientació dels murs és la mateixa que les estructures del sector 2 i de l'1, però es fa necessària una excavació en extensió per tal d'establir aquesta connexió, ja que en superfície hi ha indicis de murs que, partint d'aquest sector, comunicarien amb les termes.

Sector 5

El sector 5 es configura com un gran espai delimitat per grans murs perimetrals en direcció nord-sud (UE. 3037 i 5017), al sud pel sector 4 i al nord amb el sector 10 (fig. 1).

L'excavació d'aquest sector s'ha centrat en quatre àmbits concrets, tres al nord i un altre al sud, sense que s'hagi definit la distribució interna del mateix i per tant, la relació entre àmbits.

A l'extrem nord es documenta l'existència d'un pòrtic amb quatre columnes de pedra sorrenca

amortitzades en una fase posterior per un gran dipòsit i dues piletes d'*opus signinum* adossades i situades a diferent alçada. Aquests espais i tot el sector 10 sembla que tindrien relació amb la recepció i distribució d'aigua.

Pel que fa a l'àmbit II, situat a l'extrem sud del sector, s'ha registrat la presència de dos paviments, un d'*opus signinum* i un altre tessel·lat bicolor, que semblen funcionar amb el mur que delimita el sector 4 i 5 i que presenta dues fases constructives.

Sector 6

Aquest sector es situa a 94 m a l'est de la casa 1, limitant al nord amb el sector 12 (fig. 1). Una vegada retirades les terres aportades recentment, s'han posat al descobert uns murs perimetrals que defineixen un nou edifici, ja detectat en part en campanyes anteriors, i que sembla continuar vers el sud, sota el quadrant de terres no retirades.

La planta de l'edifici de moment es compartimenta en cinc àmbits ben diferenciats, un dels quals integra un dipòsit revestit de *signinum* amb cubeta de decantació semicircular i que ens queda parcialment sota els perfils actuals.

Paral·lelament al descobriment de la planta parcial de l'edifici, s'ha realitzat un sondeig dins l'àmbit V per tal de comprovar la potència estratigràfica conservada, donant com a resultat uns murs conservats de prop d'un metre d'alçada.

Sector 7

En aquest sector només hem retirat les aportacions modernes, deixant tot el sector en nivells arqueològics. Es situa a la cantonada nord-est de la finca, delimitat pel nord per una nau industrial, al sud pel mur UE. 8002 i a l'oest pel mur UE. 9003 (fig. 1). Hi ha indicis de murs que encara no hem pogut seguir i un enterrament infantil en àmfora (forma Keay XXV).

Sector 8-9

La diferenciació d'aquests sectors responia a criteris de compartimentació d'un espai molt ampli que calia diferenciar *a priori*, per tal de facilitar la recollida de dades. Una vegada documentats els murs i la seva orientació, pensem que tots pertanyen a un mateix edifici, molt compartimentat, en el que es pot constatar, almenys, dues fases d'ocupació (fig. 1).

Situats al sud del sector 7, es defineixen per un seguit de murs que semblen respondre a àmbits domèstics, tot i que no s'han documentat tots els murs perimetrals que deuen ser sota el nivell superficial.

A diferència de la resta de sectors del jaciment, en aquests es documenten els nivells d'enderroc de les estructures que caldria excavar per tal de detectar el murs i el seu traçat complert.

Al sector 8 hi ha dos petits dipòsits conectats entre si que desaigüen a una canalització feta amb *signinum*, base d'*imbrex* i coberta de llosa plana. Aquesta canalització, que circula en direcció oest-est, resta tallada per la construcció d'una segona canalització, de secció rectangular revestida de *signinum* i dos *dolia* senceres conservades in situ.

Es documenta una tercera canalització, feta amb *tegula* plana i delimitada per fragments de llosa, que passaria per sota del dipòsit situat més al nord, i desaigüa al canal descrit en primer terme. L'origen d'aquesta estructura no es podrà determinar fins l'excavació de tot el sector, mentre que el seu traçat apunta vers l'edifici identificat com a sector 11.

Sector 10

Es situa al nord-oest del jaciment, a tocar al sector 5 (fig. 1). S'identifica un gran edifici amb quatre àmbits, tallats de forma sobtada pel talús fet per les obres del magatzem situat al nord del paratge.

Aquest sector no s'ha excavat en la seva totalitat i per tant, encara no podem definir el seu ús concret. A l'igual que es va fer al sector 6, s'ha realitzat un petit sondeig dins un àmbit per veure la potència estratigràfica, que ha resultat d'1,20 m d'alçada.

Al sondeig realitzat es documenten tots els estrats que amortitza l'àmbit situat més a l'oest corresponen a grans paquets ben diferenciats estratigràficament, pedra de mida mitjana, *signinum* rebentat i ceràmica esmicolada de forma intencionada.

Pel que fa als dos àmbits situats a l'oest del sector presenten una planta on a partir d'un mur mitjancer s'afegeixen murets d'uns 15 cm a tots dos costats i un altre fet amb pedra petita que potser respon a un banc corregut. Finalment, remarcar l'existència d'una estructura de planta quadrada, feta de lloses lligades amb morter parcialment cremades. Sembla doncs, que respondria a una estructura de combustió situada sota el nivell de circulació.

Sembla clar que aquest sector està clarament relacionat amb la circulació de l'aigua que ja documentem en els àmbits situats al nord del sector 5.

Sector 11

La identificació del sector 11 ve determinada per la presència d'un edifici amb un únic àmbit, de moment, amb una direcció diferent als murs del sector 8 i 9 i per tot un espai al nord d'aquest àmbit on es recull gran quantitat de material ceràmic i una incineració en àmfora (fig. 1).

Val a dir que les estructures muràries detectades continuen en el perfil de terres de l'excavació en direcció a la zona a on encara no s'han retirat les aportacions modernes.

Sector 12

Situat entre els sector 8, 6 i 11, s'ha identificat com a possible pati (fig. 1). És l'únic espai on no sembla que hi hagi estructures. Es defineix clarament del sector 8 i 11 per la presència de sorres groguenques que marquen l'antic nivell de deambulació.

CONCLUSIONS

A nivell arqueològic la campanya d'excavació d'aquests quatre mesos ens ha confirmat l'existència d'una vil·la amb una forquilla cronològica que va des del segle I dC fins al segle VI, gran extensió i densitat d'edificacions on es poden establir diverses fases i remodelacions, que potser respondrien a canvis en els usos dels mateixos edificis. En aquest sentit, trobem per exemple un mateix espai (sector 2 i part del sector 3) amb una fase clarament d'us domèstic i una altra potser posterior on l'espai es reorganitza com a zona d'emmagatzematge amb la presència de camp de *dolia*.

La impossibilitat d'excavar la resta de sectors en extensió no permeten indicar de forma clara les diferents fases de les edificacions documentades. En aquest sentit, només es poden establir fases a partir de les direccions i afegits que presenten els murs.

Els estrats registrats pertanyen, en termes generals, als abandonaments sectorials del jaciment, la qual cosa ens ha permès observar una variació crono-espaial de l'ocupació, que va des dels abandonaments altimperials situats al sudoest del jaciment, als tardans del nord i l'est, en una clara progressió del poblament de més antic a més modern a mesura que ens apropem al camí.

Els contextos ceràmics recollits a tot el jaciment són molt rics des del punt de vista cronològic, i especialment els dels sectors situats a l'est, d'època tardoromana, que constitueixen grans conjunts ceràmics *in situ* sense cap contaminació de fases posteriors.

Tot i que l'estudi del material està en fase de clasificació i estudi, sembla clar que són de tipus domèstic les primeres fases del sector 2, el sector 4 i el sector 1, que correspondrien a una *domus*, a una ampliació posterior de la mateixa casa i a les termes alt imperials respectivament. Així com les primeres fases del sector 8 i 9 d'època tardormana, segons el material recollit en el abandonaments.

L'explotació fructuària s'identifica fonamentalment als sectors 2-3 amb una zona destinada a l'emmagatzematge. Per altra part, l'activitat industrial es detecta per la presència de forns que ens indicarien una activitat terrissera, així com una activitat industrial relacionada amb la metal·lúrgia en èpoques més tardanes, per la gran quantitat de rebuig metàl·lic dels sectors 8, 9 i 11, qüestió que s'hauria de veure en campanyes posteriors.

La intervenció arqueològica realitzada a la vil·la al llarg d'aquests quatre mesos planteja una sèrie de reflexions que val la pena remarcar. En primer lloc la situació en la qual ha quedat el jaciment després de les excavacions, especialment preocupant, atès que les restes arqueològiques resten a la superfície sense cap mena de protecció.

Considerem especialment preocupant dos tipus d'agressions: la humana i la natural. Pel que fa a l'agressió humana, caldria evitar tant la freqüentació esporàdica, com la possible presència de furtius. En aquest sentit, es proposa la instal·lació d'una tanca perimetral als costats est i oest. Pel que fa a l'agressió natural, cal pensar que les estructures no poden restar al descobert de forma indefinida (conservació dels revestiments, estucs, paviments, canalitzacions i murs). L'exposició a mig-llarg plaç afectarà greument l'estat de conservació, i en aquest sentit, proposem, en el cas de que no es contempli una nova intervenció, es realitzi el colgament de les estructures amb sorra neta.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *Arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. I, 449.

CAJA, MªJ., ROCAS, X. 1991, Excavacions d'urgència a Vall-llobrega, *Revista de Girona*, 149, 18-19.

CAJA, MªJ., ROCAS, X. 1991, *Informe sobre de la delimitació de la vil·la romana de Vilarenys (Vall-llobrega, Baix Empordà)*, Inèdit.

CAJA, MªJ., ROCAS, X. 1992, La vil·la romana de Vilarenys (Vall-llobrega). Actuació d'urgència de 1991, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 100-106.

CAJA, MªJ., TABERNERO, E. 1992 , *Informe de la campanya Vilarenys 1992 (Vall-llobrega, Baix Empordà)*, Inèdit.

CAJA, MªJ., CASADEVALL, J. 1993, *Vilarenys: Informe de l'actuació 1993*, Inèdit.

CAJA, MªJ., CASADEVALL, J., TABERNERO, E. 1994, Vilarenys (Vall-llobrega, Baix Empordà): Actuacions 1992 i 1993, *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí.

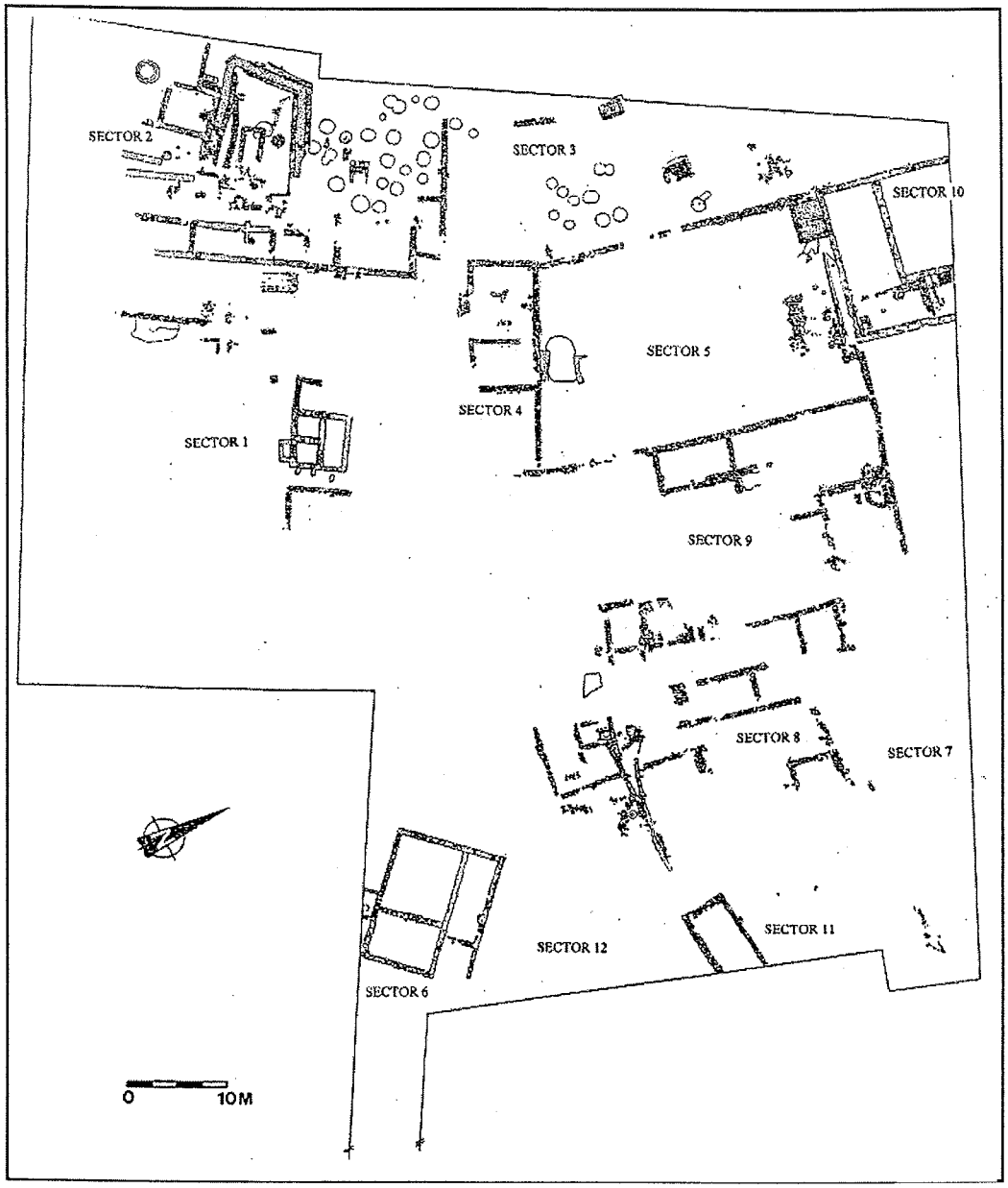

fig. 1. Planta general del jaciment.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL COLLET DE SANT ANTONI DE CALONGE

Josep Maria NOLLA Paula SANTAMARIA Marc SUREDA Josep BURCH

Jordi SAGRERA

EL COLLET DE SANT ANTONI. DADES ANTIGUES SOBRE UN VELL ESTABLIMENT ROMÀ

El jaciment arqueològic del Collet de Sant Antoni (fig. 1) és conegut des de fa molts anys i, de seguida, de la mà de Pella i Forgas (1883, 211-212), entrà a formar part de la historiografia erudita. Ben aviat, com a resultat de la troballa fortuïta, el 1895, durant les obres de la nova carretera de Sant Feliu de Guíxols a Palamós, d'un extraordinari dipòsits de bronzes (Botet i Sisó sense data, 603; Palol 1950 i 1953) justament en aquest indret, just a tocar la platja que, raonablement, es posà en relació amb l'establiment agrari immediat.

Tanmateix, i com tindrem ocasió de comprovar immediatament, llevat de les observacions que, sobre el terreny, tingué ocasió de realitzar Pella i que altres autors confirmaren i precisaren, el Collet no fou, mai, ni objecte de prospeccions intenses ni, no cal dir-ho, d'excavacions més o menys importants. Les velles notícies anaren passant d'un autor a un altre sense aportacions significatives. Tal com veurem, una troballa tan excepcional com és l'existència d'un aqüeducte que arribava fins a la vil·la, que devia trobar-se en prou bon estat al darreria del segle XIX, i que d'aleshores ençà, ha anat desapareixent, no va aixecar l'interès que mereixia i fou considerat com un fet damunt del qual era millor passar-hi de puntetes.

Recordem, ràpidament, aquesta petita història del coneixement del lloc que ens situarà a la vetlla immediata de la campanya d'excavacions de l'any 2000.

Pella i Forgas ens fa saber que visità el Collet de Sant Antoni el dia 13 de setembre de 1877 i ens descriu l'existència de les ruïnes d'una vil·la romana (o "casa de recreo", tal com la defineix) ocupant un lloc excepcional, sobre aquell esperó rocós, darrer contrafort de les Gavarres, que es projectava, a poc més de 25 m d'alçada sobre les planes al·luvials immediates, cap al mar (fig. 1). Assenyalava l'existència de terrissa romana i de "un pavimento de mosaico donde fue el atrio. En realidad no hay más que una laja de cuadros negros y blancos que sirven de enladrillado en el área donde el colono arregla la trilla" (Pella i Forgas 1883, 211). Més enllà, descrivia l'existència d'un aqüeducte que resseguia una línia recta de nord a sud i que duia a la vil·la l'aigua captada a la muntanya immediata a una distància d'entre 1000 i 1500 m. En nota a peu de pàgina en feia una acuradíssima descripció que coincideix fil per randa amb les restes descobertes en la campanya de l'any 2000 (infra) (Pella i Forgas 1888, 212, nota 1).

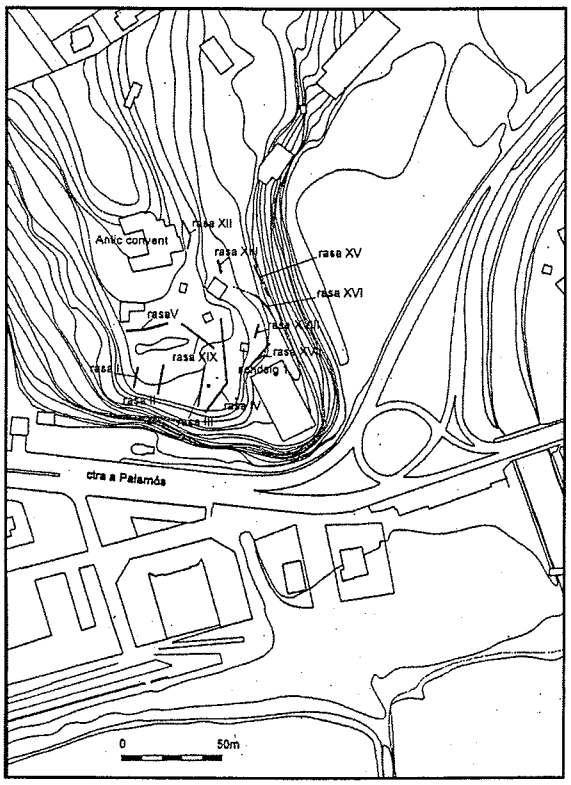

fig. 1. Planta general del Collet de Sant Antoni amb indicació de les rases que han donat evidències arqueològiques positives.

Botet i Sisó, la personalitat que domina el món de l'arqueologia de les comarques gironines en el tombant del 1900, es referí, també, a les troballes del Collet, reproduint el discurs de Pella però afegint-hi alguna notícia nova i prou valuosa. Recorda, entre altres coses, l'existència d'un camí veïnal molt antic que passava pel Collet i que servia per comunicar Calonge amb Palamós (Botet i Sisó sense data, 601). Aquest vell vial que feia servir el petit coll que salvava amb certa comoditat l'esperó rocós serviria per explicar-nos el topònim. Pel que feia a les característiques del jaciment, que ell anomena, sempre, de Santa Maria del Mar, nom del cenobi femení establert sobre les ruïnes romanes al segle XII, recorda novament l'existència del mosaic, afegint-hi que dibuixaven un seguit de quadres blancs i negres a manera d'un tauler d'escacs i ens fa saber que una part d'aquell valuós sòl fou portada al museu de Girona, mentre l'altra romania in situ. Descrivia, novament, l'aqüeducte que subministrava aigua a la vil·la i l'existència de ceràmica antiga en certa quantitat (Botet i Sisó sense data, 603).

Miquel Oliva, que s'interessà preferentment pel dipòsit de bronzes, ens ha deixat, tanmateix, una notícia significativa que donava contingut a la breu referència de Botet i Sisó sobre la presència, al museu de Girona, d'un fragment del mosaic. En efecte, en un important treball sobre les restes romanes del museu arqueològic de Girona, apuntava: "Citemos además los fragmentos de mosaico romano del Collet de San Antonio de Calonge, en curso de recomposición para tratar de ser completado" (Oliva 1950, 88).

N'han donat, després, notícia J. Badia que visità el lloc assenyant l'existència de ceràmica antiga, algun gran dolium sencer conservat *in situ* i fragments de pintura mural clarament romana i, tot parlant de la descoberta del dipòsit de bronzes, el posava en relació amb l'existència de la vil·la (Badia 1977, 125; Nolla, Nieto 1978, Gorges 1979, 256) que no feien altra cosa que aplegar les dades publicades. Semblantment podríem dir del recull de la Carta arqueològica, on s'aplegaven uns materials dubtosos i on es recollia l'esment de l'existència de l'aqüeducte, sense, però, donar-li la importància que creiem que es mereix (Nolla, Casas 1984).

Com veiem, un cúmul d'unes poques dades que s'han anat repetint. Tanmateix, destacarien dos fets, a bastament provats, que servien, ja d'entrada, per col·locar la vil·la del Collet molt per damunt de la major part dels establiments similars d'aquest territori: l'existència d'un sòl de mosaic i, sobretot, d'un aqüeducte.

LES INTERVENCIONS DE L'ANY 2000

L'adquisició per part de l'ajuntament de la finca del Collet i la necessitat de saber-ne detalladament les característiques del jaciment arqueològic, l'àrea que ocupava i l'estat de conservació, van propiciar la signatura d'un conveni de col·laboració entre aquella institució i l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona[1] mitjançant el qual s'iniciaria una recerca intensiva que tenia com a objectiu final aclarir amb la màxima precisió totes aquelles incògnites plantejades. La Universitat dirigia i es responsabilitzava científicament dels treballs que anaren a càrrec del municipi. Els treballs de camp es realitzaren entre el 30 d'octubre i el 27 de novembre del 2000.

Es va determinar realitzar una sèrie de rases amb l'ajuda d'una pala excavadora el treball de les quals era atentament vigilat i que s'aturaven en el moment d'identificar restes estructurals o nivells arqueològics que afectaren la màxima extensió possible i que pretenien delimitar amb certesa l'extensió del jaciment arqueològic, s'efectuà una neteja en profunditat dels marges, talussos i llocs on hi havia, d'antic, restes estructurals visibles i, finalment, uns sondejos estratigràfics puntuals que pretenien aconseguir una primera aproximació a la història del jaciment a partir de la identificació i excavació d'una seqüència estratigràfica completa.

A partir dels resultats aconseguits l'ajuntament sabria l'àrea precisa on hi havia restes que calia preservar i, des d'un punt de vista científic, s'havia d'aconseguir una primera diagnosi sobre l'estat de conservació del jaciment, una ferma aproximació cronològica a la seva història i una informació més detallada sobre les característiques d'aquell establiment que, inicialment, assimilàvem tipològicament a una vil·la romana.

LES RASES (fig. 1)

Se n'obriren 21 i han servit per posar de manifest l'extensió del nucli principal del jaciment. Han servit per constatar que el sector més ben conservat del jaciment es localitza al sector meridional de la finca, la més pròxima al mar i en les terrasses que queden a llevant. En els altres sectors, a l'entorn de la casa i més enllà, cap a tramuntana, les troballes són més escadusseres.

[1] Agraïm a l'ajuntament de Calonge les atencions rebudes durant la nostra intervenció i, molt especialment, a tots aquells que d'una manera o altra la van fer possible.

Les rases de la terrassa sud

Rasa 1 (fig. 1). De nord a sud, prop del marge de llevant. S'hi localitzà un mur i altres restes constructives i evidències d'uns nivells arqueològicament fèrtils.

Rasa 2 (fig. 1). S'estenia de cerç a migjorn a pocs metres de la rasa 1. En l'extrem més meridional, perpendicularment a la trinxera, aparegueren pedres, calç i teules que interpretàrem com les restes d'un mur que formaria angle amb una altra paret identificada en el perfil. A 4 m de l'inici apareixien més pedres soltes. A l'extrem septentrional es localitzà una capa de morter de calç paral·lela a la rasa.

Rasa 3 (fig. 1). De nord a sud, entre les rases 2 i 4. A la punta de migdia s'identificà un sòl d'*opus signinum*. 2 m més enllà se'n trobà un altre de morter de calç. Arreu apareixien pedres, restes de material de construcció i ceràmica romana.

Rasa 4 (fig. 1). Amb la mateixa orientació i a prop del marge nord de la terrassa. Un seguit de pedres disposades perpendicularment al vall feien pensar en la possible existència d'un mur. Més significatiu és el descobriment d'un possible enllosat de pedra. Aquest sector havia estat tocat per l'obertura d'unes rases modernes, tal com evidenciaven unes canonades d'uralita.

Rasa 5 (fig. 1). D'est a oest, entre la piscina i la "caseta de les nines". Forats amb material a l'extrem occidental.

Rasa 19 (fig. 1). De nord-oest a sud-est, entre la piscina i el vall 4. Evidència de dues parets antigues, una de les quals formava angle.

Rasa de la terrassa occidental davant de la casa

Rasa 6. Oberta a l'extrem de la terrassa i de nord a sud. Es localitzà un fragment de sòl d'*opus signinum* a l'extrem meridional, molt a prop de la "casa de les nines" on sabem, per informació facilitada amablement pel senyor Carmona, a qui aprofitem per donar-li les gràcies, que hi havia restes estructurals trobades d'antic. El fragment de *signinum*, alineat en la direcció de l'aqüeducte, en podria ser la continuació.

Rases de la terrassa al sector nord de la casa

Rasa 8. Oberta de nord a sud contra la paret nord-oriental de la casa. S'identificaren tres pedres alineades que reposaven directament sobre el sòl geològic, que sortia a molt poca fondària. També es recuperà ceràmica romana.

Les rases 7, 8, 9, 10, 11, 14, 20 i 21, obertes en aquesta banda de la finca, foren arqueològicament estèrils.

Rases a l'est de la casa

Rasa 12 (fig. 1). A uns 10 m del mur de l'edifici central. Es localitzà material arqueològic romà a la part més fonda, just damunt la roca mare que se situava aproximadament a 1 m de fondària. Més amunt es recuperaren materials medievals i moderns.

Rasa 13 (fig. 1). Paral·lela a la 12 però situada en una terrassa inferior. Es posà de manifest l'existència d'uns blocs de pedra caiguts que no s'associaven a cap mena de material.

Rasa 15 (fig. 1). Oberta al marge de llevant del turó, a la terrassa inferior i orientada de nord a sud. Sense restes estructurals però amb un potent nivell ric en material arqueològic antic que arribava a una fondària d'1,60 m.

Rasa 16 (fig. 1). En paral·lel a la núm. 15, a uns 3 o 4 m de distància, en el camí que puja des de la rotonda de la carretera cap a la finca. Per sota d'una fina capa d'asfalt modern, a l'extrem nord es trobaren restes d'un sòl d'*opus signinum*, irregular i molt malmès. En el marge obert per la rasa s'observaven forats amb material ceràmic antic. Cap a migdia, només restes modernes.

Rasa 17 (fig. 1). De sud-oest a nord-est, al costat de tramuntana de la pista de tennis. Trobàrem gran quantitat de material ceràmic romà i, a més fondària, ceràmica ibèrica, damunt del sòl geològic, a uns 2 m de fondària. Sense restes estructurals.

Rasa 18 (fig. 1). Paral·lela a la 17, uns 7 o 8 m més cap a cerç. El sòl geològic sortia a 0,50 m de fondària. Completament estèril.

ELS SONDEJOS ESTRATIGRÀFICS (fig. 1)

Sondeig 1 (fig. 1 i 2). La tria del lloc estigué condicionada per l'existència ben visible en el marge de les restes d'uns murs, cosa que assegurava una bona tria en funció dels objectius marcats (supra). S'identificaren restes estructurals prou ben conservades i vàries fases d'ocupació diferents. Pertanyia a la primera un suposat dipòsit, que només coneixem parcialment, de planta rectangular, amb l'eix més llarg en direcció nord/sud i que presentava un recobriment de morter de calç pel damunt de la cara externa de les parets. En un segon moment, aquest espai, potser ja un dipòsit, es veié modificat per l'afegitó contra l'angle sud-oest d'una mena de pilastra o estructura rectangular de pedruscall, teules i morter de calç, de 0,40 m de costat est/oest i 0,32 m nord/sud. No sabem si en els altres angles de la construcció es bastiren elements similars. Queda clara la relació temporal pel fet que aquest afegit s'adossava al recobriment de morter de calç de la paret meridional (1003) (fig. 2). Aquest fet determinà el recobriment de les parets del dipòsit amb un morter hidràulic de 3 cm de gruix, de molt bona qualitat (1009) (fig. 2). A partir d'aquest instant, aquella

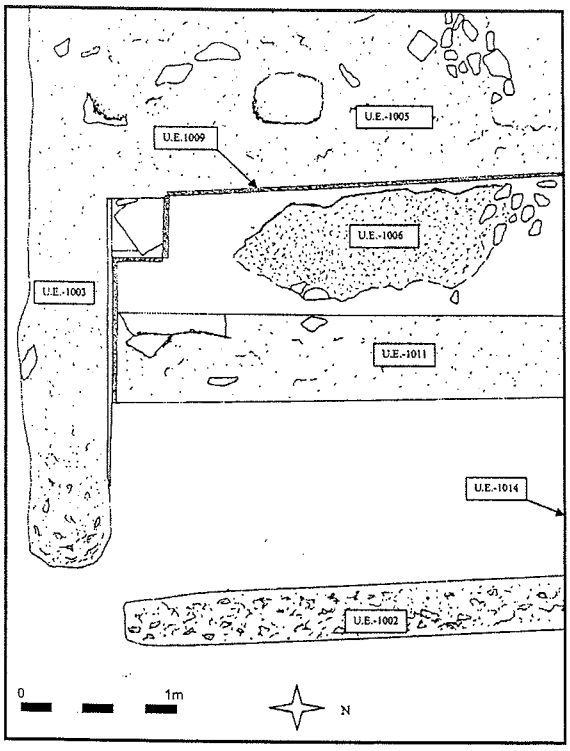

fig. 2. Planta del sondeig 1 amb les estructures descobertes.

dependència esdevenia un aljub destinat a contenir líquids. Més endavant s'efectuà una altra importantíssima reforma que significà la compartimentació del dipòsit, amb la construcció d'una paret nord/sud (1011) (fig. 2) que s'adossava al recobriment de *signinum* (1009) i que creava dos àmbits, més reduït l'occidental (0,90 m d'amplada aproximadament) i més ample l'oriental (1,24 m d'amplada aproximadament) i pel nord, amb una nova paret (1014) (fig. 2) paral·lela a la tanca del vell dipòsit. Més endavant aquests espais es colgaren i pel damunt de tot s'hi disposà un sòl de morter de calç (1005) (fig. 2) que passava pel damunt de la paret 1011 i, molt malmès, s'estenia més enllà. Aquesta darrera reforma significà, no cal dir-ho, la fi del dipòsit o potser millor, dipòsits d'aquell tercer moment. Un exemple perfecte de la complexitat constructiva d'un edifici amb una llarga història i que sense una excavació en extensió no podem valorar adequadament

Vegem-ne, ara en detall, les característiques de les diferents unitats estratrigràfiques (UE) identificades (fig. 2):

UE 1001. Nivell superficial amb restes de teula, morter de calç, restes òssies i força ceràmica. Delimitat a l'est pel mur 1002 i a migdia pel 1003.

UE 1002. Mur de tancament per l'est. Fet de morter de calç i pedruscall dins d'un encofratge (*opus caementicium*). Per la cara interna anava recoberta amb un arrebossat de morter de calç que parcialment es trobava molt malmès. Aquesta paret havia fet angle amb el mur 1003, però el punt d'unió entre un i altre no es conserva. Se li lliurava el mur 1014. Mesurava, solament, 0,35 m d'amplada, amb una llargària visible de 2,90 m i una alçada màxima conservada de 0,90 m.

UE 1003. Paret meridional. Molt similar a l'anterior (*opus caementicium*) fent servir pedretes de cares irregulars i algunes de mides mitjanes. Feia angle amb 1002, tot i que el punt d'unió entre un i altre, recordem-ho, ha desaparegut. En un segon moment se li adossà el mur 1011. Interiorment era arrebossat amb morter de calç i a partir del mur 1011, per damunt d'aquest i més enllà, d'un recobriment d'*opus signinum* (1009). L'amplada és de 0,55 m, la llargària de 3,80 m i l'alçada conservada de 0,65 m.

UE 1005. Paviment de morter de calç que cobria la meitat oest del sondeig, a partir del mur 1011, incloent-lo, i el 1003. La seva superfície se'ns presentava irregular, amb inclusions de pedretes mitjanes i bocins de teula. A l'oest de 1011, presentava una certa discontinuïtat coberta pel paviment 1006.

UE 1006. Sòl d'*opus signinum* que omplia la discontinuïtat de 1005. Era conformat per un rudus de pedruscall damunt del qual s'abocà la morterada de calç i picadís de ceràmica. Molt mediocre.

UE 1009. Revestiment de morter hidràulic (opus signinum) d'uns 3 cm de gruix. Només parcialment conservat.

UE 1010. Farciment entre 1002, 1003, 1011 i 1014.

UE 1011. Mur paral·lel a 1002. Es lliura a 1003 per damunt de 1009 (revestiment hidràulic). UE 1014 se li lliura. Cobert morter de calç (1005) d'*opus incertum* amb pedres de granit i calcàries polides tendència regularitat, formant filades força irregulars.

UE 1013. Farciment dipòsit entre 1002, 1003, 1011 i 1014 per sota 1010.

UE 1014. Mur paral·lel a 1003 que es lliura a 1011 i 1002. Fet amb pedres granítiques polides i algun bocí de teula formant filades irregulars. Només cara sud, resta més enllà perfil. 1,20 m llargària i 0,60 m de alçada.

UE 1004. Nivell sota 1001. General.

UE 1007. Farciment entre 1011 i el sòl de calç 1005, per sota 100. Només parcialment excavat

El dipòsit era recobert d'*opus signinum* (1009). Era de forma rectangular, amb quatre parets, dues de les quals, 1002 i 1003, són ben visibles formant els costats est i sud; la de l'oest no s'aprecia, en trobar-se sota sòl de calç (1005), i la del nord, més enllà de l'àrea excavada, només és parcialment visible. Mesuraria uns 4,80 m per 2,69 m. No hem arribat al sòl en haver quedat parcialment sense excavar. A dins s'hi construïren els murs 1011 i 1014 i es farcí amb 1010 i 1013.

Sondeig 2

Una nova cala s'obrí a l'antiga era de la casa on, fa molts anys, s'hi va descobrir un mosaic d'*opus tessellatum* que fou arrancat i dipositat a l'antic museu arqueològic de Girona. El sondeig mesurava 3,20 m per 3,37 m de costat. Per sota d'un nivell superficial (UE 201), s'identificà el sòl geològic i un farciment a l'angle sud amb gran quantitat de material antic (UE 202) i un mur (UE 203) de pedres unides amb fang de 0,92 m d'amplada (tres peus romans) i 1,38 m de llargària conservada que s'estenia de nord a sud. Les restes molt malmeses d'un altre mur (UE 204) es lliuraven a 203 pel costat de migdia. UE 205 eren un conjunt de pedres soltes que podien pertànyer a una estructura enderrocada i molt destruïda.

Sondeig 3

S'obrí immediatament sota l'era, a migdia, en una zona on el terreny dibuixa un marcat desnivell. Hi havia poca potència de sediment i el sòl geològic aflorava a poca fondària. No es trobaren restes estructurals però si gran quantitat de material arqueològic antic.

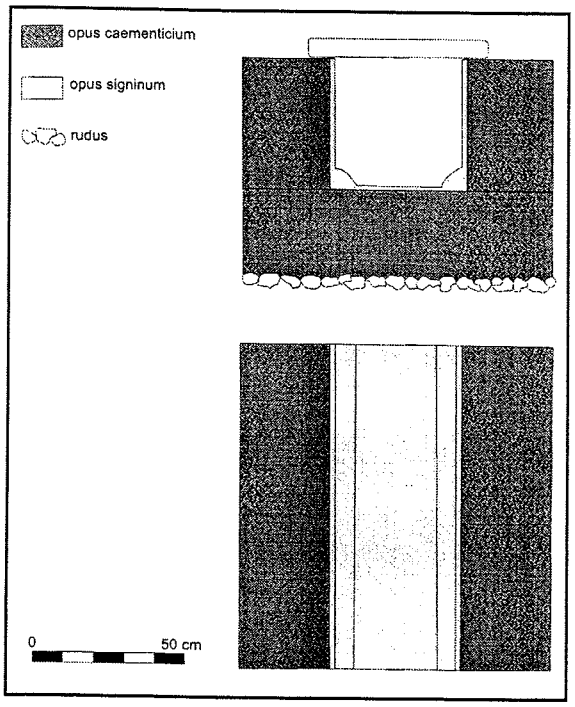

fig. 3. Planta i alçat esquemàtic de l'aqüeducte.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC RECUPERAT

El material recuperat al llarg d'aquests treballs constitueix un conjunt nombrós i significatiu que cal estudiar globalment en ser, de moment, escasses les dades de tipus estratigràfic ben establertes. El seu valor no es troba ni en el lloc de procedència ni en la posició estratigràfica sinó en la cronologia precisa de cada objecte analitzat.

Sondeig 4

Es realitzà al nord-oest de la casa central perquè s'apreciaven restes malmeses i emmascarades d'un possible mur. L'exploració posà al descobert un tram prou sencer d'un aqüeducte antic, una troballa extraordinària, i gens comuna. El *specus* que conduïa l'aigua a nivell del sòl en aquell tram de l'obra, era fet amb dos murets paral·lels de 0,42 cm de gruix i d'uns 0,45 m d'alçada, de pedruscall i morter de calç, formant filades rectes, i una solera inferior de idèntiques característiques. Tota la part interna, a la base i als costats, un excel·lent recobriment hidràulic d'*opus signinum* n'assegurava la impermeabilitat i el bon funcionament (fig. 3). La part conservada ocupa un espai aproximat de 6,87 m de llargària, perdent-se per un costat i l'altre. La unió de les parets laterals amb el fons es trobava reforçada per una motllura de mitja canya que donava més consistència a l'obra, evitava l'aparició d'esquerdes i de filtracions en un punt delicat (fig. 3).

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC RECUPERAT

El material recuperat al llarg d'aquests treballs constitueix un conjunt nombrós i significatiu que cal estudiar globalment, en ser, de moment, escasses les dades de tipus estratigràfic ben establertes. El seu valor no es troba ni en el lloc de procedència ni en la posició estratigràfica sinó en la cronologia precisa de cada objecte analitzat.

L'estudi d'aquests objectes, majoritàriament, ceràmics, ens permet realitzar una aproximació prou fiable a la història del lloc que, confrontada a altres dades conegudes i publicades sobre aquesta estació, ens han de permetre, a grans trets, conèixer amb més detall el seu origen, evolució i l'abandonament final. Només una continuïtat de les excavacions en extensió i en profunditat faran possible confirmar aquest primer esquema i, sobretot, donar-li contingut. Recordarem que sovinteja el material d'època baixrepublicana i augustal (ceràmica de vernís negre, ceràmiques grises i pintades ibèriques, àmfores itàliques Dressel 1 amb un exemplar antic de greco-itàlica i terra sigillata itàlica d'abans i de després del canvi d'era. Molt més abundoses són les troballes pròpies de l'alt imperi i més estranyes, però no pas inexistents, les produccions pròpies del baix imperi que, inicialment, ens permeten considerar que aquesta vil·la, amb un origen baixrepublicà o augustal, perdurà fins al segle cinquè. Per fixar amb seguretat el moment inicial i final caldrà aprofundir en l'excavació del lloc.

CONSIDERACIONS CRONOLÒGIQEUS I HISTÒRIQUES

Les excavacions realitzades, l'objectiu de les quals era, recordem-ho, definir els límits del jaciment, conèixer detalladament l'estat de les restes en els

diferents sectors i, en darrer lloc i complementàriament, aconseguir més dades per intentar aprofundir en la història del lloc, han servit per aprofundir en el coneixement d'un jaciment emblemàtic però, de fet, molt poc conegut (supra).

Queda clar que dalt del turonet allargassat i que s'alça damunt de les planes al·luvials de ponent i de llevant i sobre el mar, a migdia, s'edificà una vil·la romana d'una certa extensió, similar a altres de ben conegudes d'aquestes mateixes contrades (Llafranc, Pla de Palol, a Platja d'Aro, Els Ametllers, a Tossa de Mar...). És evident, tal com han palesat els treballs realitzats, que el nucli central de l'edifici s'ha de localitzar cap a migdia, de les ruïnes de l'antiga masia i vell cenobi cap al mar. És en aquest sector on s'han posat de manifest les restes estructurals més significatives, més ben conservades, que només podrem entendre plenament després d'haver realitzat excavacions en extensió. Malauradament, una part de les restes ha desaparegut o ha quedat amagada per la construcció de la piscina o la pista de tennis que, indubtablement modificaren la topografia del lloc i, potser també, pel que fa als seus límits meridionals, per les obres de millora i eixamplament de la carretera de Sant Feliu a Palamós obrades el 1895.

Aquest fet no significa que més cap al nord i l'oest no hi haguessin hagut construccions perifèriques relacionades amb el cos central de la vil·la, com ho prova la descoberta i excavació d'un tram breu, però d'un enorme valor històric, d'un petit aqüeducte que arran de terra, en aquest sector, portava aigua a la part central de l'edifici des dels primers contraforts de les muntanyes que es localitzen, només, uns quants centenars de metres nord enllà. És un document arqueològic extraordinari que cal valorar com es mereix (fig. 3).

És molt probable que en aquell sector, a tramuntana de l'antiga masia i de la capella haguessin existit altres construccions perifèriques de les quals res se n'hauria conservat (fig. 1).

Tampoc queda clar que el vell cenobi femení no fos bastit, parcialment, sobre velles estructures. Caldrà confirmar-ho amb excavacions puntuals, tot i que sembla molt probable especialment pel sector de més cap a migdia (fig. 1).

Ara com ara, sembla que la vil·la hauria pogut ocupar en època de màxim esplendor una extensió a l'entorn dels 5000 metres quadrats si només tenim en consideració aquells sondejos que han estat positius en el benentès que això no significa que tota l'àrea fos construïda i coberta, sinó que cal tenir present l'articulació de les diverses dependències que conformen aquests edificis (*pars rustica*, *pars urbana*, *pars fructuaria*) a partir de patis i eres, alguns dels quals eren àrees de treball i que podien ocupar una notable superfície. El que sembla clar, després d'observar la topografia del lloc i el resultat dels sondejos, és que la vil·la s'hauria projectat més cap al sud, en direcció a migdia i cap al mar, tot dominant el vell camí i les platges de l'entorn on fondejaven els vaixells que feien possible la ràpida i econòmica sortida de l'excedent agrícola i l'arribada de tot allò necessari, mar enllà. L'existència d'una part senyorial (*pars urbana*) de certa dignitat ens la confirma la notícia, prou segura, de la descoberta d'un mosaic de tessel·les blanques i negres a la zona de l'antiga era que fou arrancat i que s'hauria conservat en els fons de l'antic museu arqueològic provincial. Queda, clara també, la disposició en diverses terrasses, que facilitaven l'ocupació d'una zona amb marcats desnivells sense costos ni complicacions excessives.

El material, preferentment ceràmic, recuperat ens permet, a grans trets, esbossar la història del lloc. Sembla prou clar que el lloc hauria estat puntualment freqüentat d'ençà l'entorn del 200 aC, potser com un punt de recolzament d'una activitat marinera d'intercanvi que degué ser important en aquest indret, amb excel·lents condicions i amb bones penetracions cap a l'interior. Nogensmenys, no fou fins molt a finals del segle II o, potser millor, dins de la primera meitat del segle I aC que sembla que s'establí un ocupació permanent d'aquell espai privilegiat. Tal com passa a la veïna estació de Pla de Palol (Platja d'Aro) (Nolla (ed.) en premsa), no estem en condicions de saber si aquell establiment inicial era una vil·la de tipus itàlic o un mas indígena que, més endavant, hauria esdevingut una veritable vil·la, però si que queda clar que aquest fet té a veure amb "el Gran Canvi" (Nolla, Casas, 1984), un seguit de modificacions substancials de la manera d'estructurar i explotar el territori que aparegueren amb força vers el 100 aC. És significatiu observar que la consolidació d'un establiment permanent al Collet coincideix amb l'inici del despoblament de l'*oppidum* veí de Castell de la Fosca (Nolla, Palahí, Burch 1998).

Sembla molt probable que el gran salt endavant (conversió en una gran vil·la o consolidació de la inicial) hauria esdevingut a l'entorn del canvi d'era, durant el principat d'August, tal com posaria de manifest el material reconegut. Semblantment al que passa arreu d'aquest territori, un cert luxe que de moment només podem ensumar, hauria fet cap a partir d'un moment imprecís dins del segle segon (mosaic blanc i negre). Potser també seria d'aquest moment alt imperial l'ambiciosa construcció d'un aqüeducte que hagué de comportar uns quants centenars de metres sobre arcades per portar aigua al nucli central de la vil·la, cosa que indirectament ens pot fer pensar en l'existència d'uns banys que de moment no s'han localitzat. Es tracta d'una inversió prou costosa que no sembla encaminada directament a millorar uns conreus o a aconseguir més rendiment d'una determinada explotació. Només això és suficient per imaginar un propietari econòmicament prou poderós per tirar endavant una empresa d'aquestes característiques, però d'un tarannà determinat que anteposava gaudir d'unes condicions determinades a una despesa que podríem considerar completament supèrflua. Un tret que ens permet, sense conèixer-lo, copsar-ne la seva mentalitat i educació. Els quatre primers segles de la nostra era semblen haver estat una època de cert esplendor, equilibrada i sense grans alts ni baixos.

Sabem que l'edifici, ocupat durant tants anys, fou objecte de reformes i modificacions (sondeig 1, supra), l'abast i la volada de les quals se'ns escapa completament i que, si hem de fer cas del material recuperat fins ara, no hauria continuat existint més enllà del 500. Aquest és un fet que caldrà confirmar i puntualitzar a partir de noves campanyes d'excavació que potser ajudaran, també, a explicar el per què de l'abandonament, que, recordem-ho, no queda tan lluny del de la vil·la veïna de Pla de Palol on, recordem-ho, hem proposat, a partir d'una anàlisi detallada de les fonts de l'alta edat mitjana i de les dades arqueològiques existents, un trasllat cap a l'interior, cap a zones més allunyades del mar i també més enfocades cap a una activitat econòmica on la ramaderia seria més important que l'agricultura. No seria gens estrany que l'abandonament del Collet hagués significat l'ocupació (o la consolidació) de Calonge.

Finalment ens interessa assenyalar que, ara com ara, és del tot impossible relacionar el dipòsit de bronzes trobats al vessant oriental del Collet, molt a prop de la platja i amb una datació de principis del segle vuitè, amb la vil·la, tal com havíem pensat. Cal que acceptem que el dipòsit pogués existir sense necessitat de l'existència de l'establiment agropecuari. En aquest cas, el dipòsit de bronzes de rebuig (Palol 1953) l'únic que fa és parlar-nos de la importància del lloc com a nucli de comunicacions i com a punt privilegiat com a fondejador.

El *fundus* ocuparia les terres de l'entorn, baixes i planes, ben regades si calia, i, evidentment, els contraforts immediats de la muntanya, amb pastures, conreus i l'explotació del bosc, d'on els habitants del lloc es nodririen de llenya, fusta, suro i mel. També podria pensar-se, sense que cap dada ho confirmi, amb una certa explotació de la riquesa del mar immediat.

Molt més segura és la importància del conreu de la vinya i de la producció i comercialització del vi semblantment a Pla de Palol, amb la qual guarda un absolut paral·lelisme. L'aljub, les nombroses troballes d'àmfores locals Dressel 2-4, i certs indicis d'una producció terrissaire associada a l'edifici, així ho confirmarien. I tal com posem de manifest a Pla de Palol (Nolla (ed.) en premsa) no sembla que la fi d'aquest cicle, vers la fi del segle primer, comportés greus problemes.

Les excavacions no han permès localitzar enlloc restes d'un incendi o destruccions significatives. Tot fa pensar que les reformes i modificacions de l'hàbitat responien a altres raons, tal com degué succeir quan, finalment, el lloc deixà de ser ocupat vers el 500, probablement per cercar un lloc més adient, més d'acord amb unes circumstàncies diferents i a un altre model econòmic.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, I, El Baix Empordà, Girona

BOTET i SISÓ, J. sense data, La provincia de Gerona a Carreras Candi, F. (dir.) *Geografia General de Catalunya*, Barcelona.

GORGES, J.G. 1979, *Les villes hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologique*, París.

NOLLA, J.Mª (ed.) en premsa, *Pla de Palol. Un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro, Girona.*

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, Carta arqueològica de les comarques de Girona. *El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.

NOLLA, J.Mª, NIETO, F.J. 1978, Alguns aspectes de la romanització al nord-est de Catalunya, Els pobles pre-romans del Pirineu, *2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, 1976, Puigcerdà, 235-244.

NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, Ll., BURCH, J. 1998, L'abandonament de l'oppidum de Castell, *Estudis del Baix Empordà*, 17, Sant Feliu de Guíxols, 59-78.

OLIVA, M. 1950, Restos romanos del Museo. Sección lapidaria. Instalaciones de 1948, *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1948-1949, IX-X, Madrid, 74-88.

PALOL, P. de 1950, Los bronces del depósito hallado en el "Collet de Sant Antoni de Calonge" conservados en el museo, *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1948-1949, IX-X, Madrid, 66-74.

PALOL, P. de 1953, Cronología de los bronces del "Collet de Sant Antoni de Calonge" (Gerona), *Publicaciones del Seminario de Arqueología y Numismática Aragonesa*, 2, Saragossa, 39-68.

PELLA i FORGAS, J. 1883, *Historia del Ampurdán. Historia de la civilización en las comarcas del nordeste de Cataluña*, Barcelona.

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A LA UNITAT D'ACTUACIÓ-3 DE LES COLOMINES DE LLÍVIA (LA CERDANYA). ZONA A.

Jordi GUÀRDIA Marta MARAGALL*

INTRODUCCIÓ

Entre els dies 28 d'agost i 8 de novembre de 2001 s'ha realitzat una excavació arqueològica al jaciment de les Colomines, zona A de Llívia (La Cerdanya). Aquesta intervenció ha estat dirigida pel Sr. Jordi Guàrdia, de l'empresa Arqueociència Serveis Culturals SL, entre els dies 28 d'agost i 19 de setembre, i per aquest mateix arqueòleg conjuntament amb la Sra. Marta Maragall entre els dies 20 de setembre i 8 de novembre. Han estat els promotors d'aquesta actuació l'Ajuntament de Llívia i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

SITUACIÓ I ANTECEDENTS

El jaciment de Les Colomines es troba ubicat al costat de la part vella del casc urbà de la vila de Llívia, concretament en la zona que hi ha entre l'església parroquial i el Puig del Castell. Aquesta zona també s'anomena Unitat d'actuació-3 segons el Projecte urbanístic de la vila. Després de diverses campanyes de prospecció i delimitació, amb l'aparició de diverses troballes de cronologia romana, el 1997 el jaciment de Les Colomines va ser dividit en dues zones: A i B.

Corresponia a la zona B un espai força ampli amb la presència de diverses estructures en un estat de conservació força precari (restes d'hipocaust, habitacions, canalització), no així el material arqueològic que hi anava relacionat.

La zona A es la més propera a l'església, i en el moment dels sondejos arqueològics previs a la seva delimitació es va fer evident que l'estat de conservació de les estructures aparegudes, i fins i tot la qualitat intrínseca d'aquestes, eren superiors a les de la zona B.

A partir d'aquest moment els treballs es van enfocar en dues direccions:

-excavació extensiva de la zona B, i posterior alliberament d'aquest espai per la urbanització

-excavació extensiva de la zona A, tenint en compte la possibilitat de conservació futura de les restes

RESULTATS PROVISIONALS DE LA DELIMITACIÓ DE LA ZONA A EL 1997

El 1997 la campanya de sondeig i delimitació, efectuada mitjançant rases i cales puntuals a la zona A, havia posat al descobert un seguit d'estructures que semblaven conformar les restes d'un edifici de grans dimensions, sobretot per la presència d'un llarg mur extern. La realització d'un sondeig puntual al costat d'aquesta estructura fins assolir el nivell de fornamentació, mostrà la qualitat i potència del seu alçat. La presència d'altres murs subsidiaris ja feia intuir la possibilitat de diverses fases d'ocupació d'aquest enclau.

El conjunt de material ceràmic recuperat, tot i escàs, semblava aportar una cronologia de s. I dC per el moment de bastiment de l'edifici, en base a les troballes de diversos fragments de peces de ceràmica sigil·lada.

Totes aquestes restes foren degudament protegides i cobertes en espera que es reanudessin els treballs.

PLANIFICACIÓ DE L'EXCAVACIÓ EXTENSIVA DE LA ZONA A

En l'actual campanya es preveia l'excavació en extensió de tot el terreny inclòs dins la zona verda o zona A, l'espai propietat de l'Ajuntament de Llívia i destinat inicialment com a jardí subsidiari de la zona recentment urbanitzada.

* Arqueociència

Això pressuposa diverses fases d'actuació: en un primer moment, la retirada de tot el nivell de terreny superficial acumulat fins arribar a la cota d'aparició de les restes cobertes, mitjançan una retroexcavadora mixta. A continuació, la neteja dels murs soterrats, la delimitació en planta de totes les estructures que apareguessin relacionades amb les ja conegudes, i finalment la seva excavació fins el subsòl natural.

Ja des del primer moment vam adonar-nos que l'existència d'un conducte elèctric relacionat amb la recent obertura d'un vial de circulació, amb una trajectòria en sentit N-S, creuava diagonalment tota l'extensió de la zona verda, fent impossible la completa excavació de la zona inicialment prevista.

A més, la necessitat de deixar un espai per la circulació de vehicles ha fet que part de les estructures ja conegudes el 1997 no hagin estat descobertes per la seva millor protecció.

RESULTATS DE L'EXCAVACIÓ

Acabada aquesta campanya a la zona A, ens trobem davant un jaciment compost pel que semblen ser les restes d'un edifici de grans dimensions i planta regular, fonamentat en el terreny natural mitjançant el sistema de terrasses, confirmant-se així les primeres idees apuntades en aquest sentit (Guàrdia, Grau 2000).

A grans trets, les estructures i nivells d'enderroc i reompliment inclosos dins els límits d'aquest gran àmbit, presenten una inclinació N/S, amb una diferència de cota de gairebé 4 m entre la part superior del mur representat per la UE 07 i el límit inferior de l'excavació.

Dins aquest edifici diferenciem dues zones principals: una primera articulada per quatre àmbits o habitacions, delimitats pels corresponents murs; i l'altra que correspon a un espai obert, sense la presència d'estructures habitacionals. Dins dels quatre àmbits, situats en l'únic angle conegut de l'edifici, podem diferenciar-ne dos, situats a una cota més alta i delimitats pels murs externs (UE 01 i 07), denominats arbitràriament com habitacions 1 i 2. Els altres dos àmbits (habitacions 3 i 4) s'ubiquen entre les habitacions 1 i 2 i l'espai obert.

Habitació 1

El resultat final de l'excavació d'aquest àmbit ens presenta un espai de planta quadrada delimitada per quatre murs de molt bona factura i parament especialment regular, reforçats amb calç. Un primer, que és de contenció, delimita per la part més alta de l'habitació (07); un segon mur (UE 01), la defineix formant angle amb l'anterior; recolzant-se en aquest últim, tenim un altre mur que presenta una entrada de comunicació amb l'habitació 3 (UE 19); el quart (UE 04), separa l'habitació 1 de la l'habitació 2 actuant com a paret mitjanera. Els dos primers murs esmentats són els que tenen majors dimensions entre tots els restants. I a la vegada, defineixen part del perímetre de l'edifici.

En aquesta habitació, després d'un estrat d'enderroc i un altre de reompliment, s'ha excavat fins un nivell de circulació (UE 34), practicant-se una cala de comprovació fins arribar al terreny natural en l'escaire que conformen els murs 01 i 19. En aquest sondeig s'ha baixat fins trobar la rasa de fonamentació comuna a les dues parets, que talla el subsòl natural.

El nivell de circulació detectat, molt uniforme, és fet de calç, però en alguns trams de l'habitació pren una textura més granulosa. En la seva part central no es conserva tan bé. Hi ha també un conjunt de cinc petits pilars de granit (UE 66, 85, 86, 87 i 88), de forma quadrada i petit tamany, alguns amb obertura central, disposats simètricament en algunes de les cantonades i parts mitjes de l'habitació, adossats als diferents murs.

El mur que comparteixen les habitacions 1 i 3, presenta una obertura, un pas entre les dues estances. Aquest accés es fa evident amb la presència d'un marxapeus, dues grans lloses de granit que encara presenten les marques d'encaix d'una porta de fusta (UE 58). El marxapeus coincideix amb el nivell de circulació de l'habitació.

Habitació 2

Després de retirar un nivell d'enderroc i un altre de reompliment, aquest àmbit, que és més gran que la part actualment visible, però no ha pogut ser excavat en la seva totalitat per les circumstàncies esmentades, queda delimitat pels dos murs comuns a l'habitació anterior amb l'afegit del mur 09, fonamentat sobre un enllosat (UE 67). Els murs 07 i 09 es perllonguen en el tall.

En l'obertura que en algun moment facilitava l'accés entre les habitacions 2 i 4 (UE 51), s'ha deixat un nivell amb calç que coincideix amb el de l'habitació. Aquest nivell de circulació apareix molt deteriorat però encara amb restes de paviment de morter de calç (UE 60); es caracteritza també per tenir taques de teula cremada, i abundants cendres. Una de les peculiaritats d'aquesta habitació és l'arrebossat de calç que s'ha conservat en la part baixa dels alçats dels murs 07 i 04 (UE 59); de gruix variable, aquesta capa segueix una línia continua d'uns 20 cm d'alçada. S'han conservat a l'interior d'aquest espai les restes d'un pilar de calç de planta circular i orifici central (UE 81).

A l'igual que en l'habitació 1, en aquesta també s'hi ha fet un petit sondeig de comprovació a l'angle que formen els murs 07 i 04, excavant-se fins arribar al terreny natural, tallat també per la rasa de fonamentació comuna a ambdós murs En aquesta cala hi va sortir un forat amb restes del pal de fusta in situ, falcat amb pedres clavades verticalment a terra, ubicat de manera simètrica a un altre que apareix en la mateixa habitació (UE 79 i 82).

Habitació 3

Visible després de retirar l'enderroc, es contempla un àmbit delimitat pels murs 02 i 32, de factura tosca, que s'adossen a les estructures preexistents de l'habitació 1. El mur 32 presenta un rebaix en el seu alçat per facilitar la circulació amb l'habitació 4 (UE 52).

En aquest espai s'ha documentat una primera ocupació al que correspon un nivell de circulació consistent en un enllosat (UE 47), que coincideix en la seva cota amb el marxapeus de l'habitació 1; sota aquest nivell (UE 62), en l'angle que formen els murs 01 i 19, es va localitzar un conjunt de 208 monedes, probablement d'època baix-imperial, pel seu aspecte i dimensions.

Pels motius que més endavant s'argumenten, aquesta habitació no ha estat excavada del tot; s'ha deixat, per una banda, a la part superior de l'habitació, un nivell que sembla natural, on es fonamenta, a prop de l'angle que formen els murs 04 i 19, una petita estructura d'encofrat de forma quadrada (UE 63), delimitada per *tegulae* i reomplerta amb calç.

Per altra banda, a la part central resta un conjunt de blocs de pedra que baixa en pendent, i que sembla ser un nivell d'enderroc que emmascara les restes d'un paviment d'una fase anterior a l'enllosat (UE 46), detectat també a l'altra banda del mur 02.

Habitació 4

Es tracta de l'àmbit de més difícil interpretació, per què a l'igual que succeeix amb l'habitació 2, les estructures que el delimiten no han pogut ser excavades en la seva totalitat, i a diferència d'aquesta, no podem dir que es tracti d'una habitació del moment inicial, encara que posteriorment es relacioni aquest espai amb els àmbits veïns mitjançant dos accessos. El mur representat per la UE 11, que separa aquest àmbit de la zona exterior, es fonamenta sobre una banqueta (UE 69), que es recolza, a la vegada, sobre el terreny natural. Aquest mur 11, al qual es superposava el mur 02, forma un angle i es troba recobert de calç, constituint-se en l'estructura murària de més qualitat en tot el jaciment, que a més sembla que es relaciona amb un mur de contenció del terreny natural (UE 70), que es dirigeix cap a l'habitació 3.

Podria tractar-se d'un mur de gran entitat, descobert gairebé a nivell de fonamentació, que tingués la funció d'un frontal en relació a un possible corredor; de totes maneres, es fa necessaria la seva completa excavació per arribar a una interpretació.

Espai obert

Apareix delimitat pel mur perimetral UE 01 per una banda; i per l'altra, pel talús. Aquest àmbit no s'ha excavat en la seva totalitat; en tota l'extensió han aparegut diversos forats de pal i zones amb diferents paviments molt malmesos que presenten textures i colors desiguals, producte de reparacions diverses, dels quals el més antic i que segurament pertany a l'època de construcció de l'edifici ve representat per la UE 21.

Per damunt d'aquest nivell se superposen les UE 23 i 10; es tracta, amb diferència de les unitats estratigràfiques més potents del jaciment, i les que aporten la major part del material arqueològic. Probablement responen a dos moments d'amortització que separen dos nivells ocupacionals.

Apart del mur de tancament (UE 01), l'estructura principal que apareix en aquesta zona adopta la forma d'un mur continu, paral·lel al mencionat anteriorment, amb una trajectòria perpendicular al sector de les habitacions, i que ens apareix en la seva major part a nivell de fonamentació, destacant en aquest mur la presència alineada i equidistant de 3 bases de columnes (UE 12, 13 i 22), una de les quals la trobem en perfecte estat de conservació amb l'inici d'un pilar. Cobrint la fonamentació, i per la banda del talús, hi ha les restes d'un paviment o preparació de paviment, fet de còdols i morter de calç, clarament diferenciable (UE 14).

En un punt del mur 01 es defineixen les restes d'un accés UE , delimitat per 3 blocs de granit (UE 71, 89, 90 i 91), en dos dels quals encara es conserva l'inici de la guia de ferro que hauria sostingut una porta doble.

En aquest espai obert, a més, apareix un mur que té continuïtat en l'habitació 3 (UE 26). És al costat d'aquest on van sortir les restes d'un crani de mico. Amb la conseqüent excavació de la zona, es va descobrir la fossa on se l'havia enterrat, amb el seu esquelet en perfecte estat de conservació i el corresponent aixovar. A partir de l'estratigrafia resultant sembla que en principi aquesta inhumació correspondria al darrer moment d'ocupació del jaciment.

MATERIAL

En general, la característica més destacable del conjunt de material arqueològic recuperat en aquesta campanya rau en la relativa poca quantitat de material ceràmic aparegut, en comparació a l'extensió del jaciment i la importància de les seves estructures. D'entre el material relacionable amb les fases inicials d'ocupació de l'edifici, cal mencionar la terra sigil·lada sudgàl·lica (formes Drag. 15/17, Drag. 24/25, Drag 27) i la ceràmica de parets fines entre la vaixella de luxe, amb presència també de bicònics de ceràmica grisa de la costa catalana i àmfores (Pasc-I, Dress. 2/4). Entre el material atribuïble a les darreres ocupacions del jaciment destaquem diverses formes de ceràmica africana de cuina i terra sigil·lada africana clara.

Al mateix temps, i en comparació, la quantitat de restes arquitectòniques extretes és força notable. En aquest grup s'inclouen plaques de marbre de diferents colors, revestiments d'*opus signinum,* rajoles triangulars, fragments d'estuc, de cornisa o

capitell, revestiments de columna i probablement també fragments escultòrics. Cal destacar així mateix la recuperació d'un fragment d'una inscripció epigràfica de tipologia alt-imperial a l'interior de l'habitació 3.

Al material mencionat cal afegir elements metàl·lics: el conjunt de monedes recuperat a l'interior de l'habitació 3, d'altres monedes localitzades en altres nivells, les peces que acompanyaven l'esquelet del mono, 1 sivella de cinturó, 1 anell, restes de claus i en general d'altres estris de ferro i bronze. Hi ha també un molí de mà gairebé sencer, fet de pedra de granit, 2 punxons d'os amb decoració, i nombroses restes de vaixella de vidre, així com de fauna.

METODOLOGIA

En base a la idea proposada de restauració i conservació *in situ* de les restes aparegudes a la zona A de Les Colomines, i tenint en compte la possibilitat de musealització de les mateixes en un futur, la regla bàsica seguida en el procés d'excavació ha estat el manteniment *in situ* de totes les estructures de diferents èpoques, per tal d'afavorir una millor comprensió del procés evolutiu de l'edifici, amb l'excepció de dos casos necessaris pel correcte desenvolupament de l'excavació. L'exemple més plausible d'aquesta metodologia ha estat la conservació dels nivells de circulació detectats a les habitacions 1 i 2.

Seguint aquesta pauta, l'excavació no s'ha completat en alguns sectors. De la mateixa manera, les incidències climàtiques han provocat la suspensió dels treballs abans d'assolir-se el nivell del subsòl natural o de paviments a l'interior de l'habitació 3 i en bona part de l'espai obert, en base als criteris de conservació i de possibilitat de prosseguir de manera científica l'excavació en aquests indrets.

Els treballs efectuats en aquesta campanya han seguit la metodologia proposada per E. C. Harris i A. Carandini de registre estratigràfic mitjançant fitxes de camp, consistent en la descripció de les diferents unitats estratigràfiques i les relacions establertes entre aquestes.

Paral·lelament a l'excavació s'ha efectuat una documentació planimètrica consistent en una planta topogràfica general del jaciment, així com el dibuix de totes les estructures a escala 1:20 i 4 seccions a escala 1:40. Tanmateix s'ha efectuat documentació fotogràfica exhaustiva de tot el procés i resultats en les modalitats de paper i diapositiva, així com un reportatge videogràfic.

El conjunt de material recuperat ha estat convenientment netejat i siglat, separant-se un conjunt de restes metàl·liques (monedes i peces de funcionalitat diversa), per la seva restauració. S'han agafat diverses mostres de sediment i carbons.

L'excavació i retirada de les restes òssies del primat ha estat realitzada pel Sr. Oriol Mercadal, antropòleg especialista.

CONCLUSIONS PROVISIONALS

Amb les lògiques reserves motivades per les limitacions que han caracteritzat aquesta intervenció, la conseqüència principal de les quals és que gran part de les estructures i àmbits exhumats no han pogut ser excavats en la seva totalitat, l'anàlisi provisional del conjunt de les estructures aparegudes i les relacions estratigràfiques que s'estableixen entre aquestes ens permet dir que ens trobem davant les restes d'un gran edifici caracteritzat en el moment de la seva construcció per una planta regular i molt bona factura, amb la presència al seu interior de 2 úniques habitacions (HAB 1 i 2) en un dels seus extrems curts, d'un mur fronterer (UE-11) i d'un ampli espai obert que originàriament presentava pavimentació (UE 21), i on es documenten les restes del que sembla ser un peristil de columnes que pot pertànyer a una estructura de planta regular de grans dimensions.

El material ceràmic recuperat ens parla d'una cronologia pel moment de la fundació de mitjans del s. I dC, a partir dels fragments i les formes de terra sigil·lada sudgàl·lica.

Qualsevol interpretació respecte a aquesta 1ª fase del jaciment i a la funcionalitat o característiques de l'edifici en aquell moment dependrà necessàriament de l'evolució de l'excavació. Tot i això, mantenim la idea de que hipotèticament es tractés d'un espai públic.

Sembla que aquest edifici va tenir una continuïtat ocupacional al llarg del temps, com així ho testimonien la troballa de restes de paviment a diferents nivells, la factura pobra i el tipus de fonamentació dels murs que s'adossen en un moment posterior a les habitacions inicials per constituir les habitacions o àmbits 3 i 4 (UE 02 i 32), i per la tipologia del material ceràmic associat amb aquestes darreres estructures, que ens aporta una cronologia més tardana (s. III-IV dC), destacant sobretot les formes de recipients de terra sigil·lada clara D. En aquest sentit, fins el moment s'han diferenciat almenys quatre fases constructives, la darrera de les quals es correspondria amb la troballa del conjunt unitari de monedes.

De moment, la constatació d'aquestes fases d'ocupació, reforçada amb l'aparició de materials representatius, contrasta amb les conclusions derivades de l'estudi posterior a l'excavació efectuada a Les Colomines zona B (Campillo, Guàrdia, Grau, Aliaga 2001), on queda clar que aquest sector és només habitat durant el s. I dC, amb una ocupació marginal del s. II.

Qualsevol d'aquestes dades provisionals apuntades haurà de ser ratificada o modificada en base als resultats obtinguts en properes campanyes.

BIBLIOGRAFIA

GUÀRDIA, J., GRAU, M. 2000, *Memòria del sondeig arqueològic realitzat a la unitat d'actuació-3 de les Colomines de Llívia. Zona A*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

CAMPILLO, J., GUÀRDIA, J., GRAU, M., ALIAGA, S. 2001, *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada a la unitat d'actuació-3 de Les Colomines de Llívia. Zona B*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

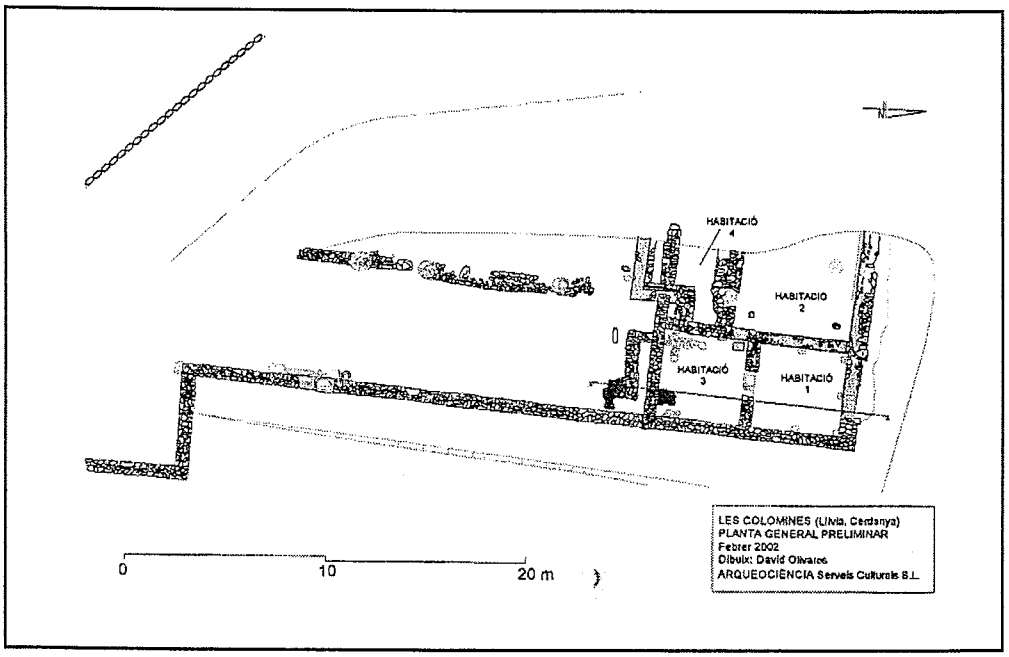

fig. 1. Planta general de la zona excavada en la campanya de 2001 al jaciment de Les Colomines-zona A de Llívia.

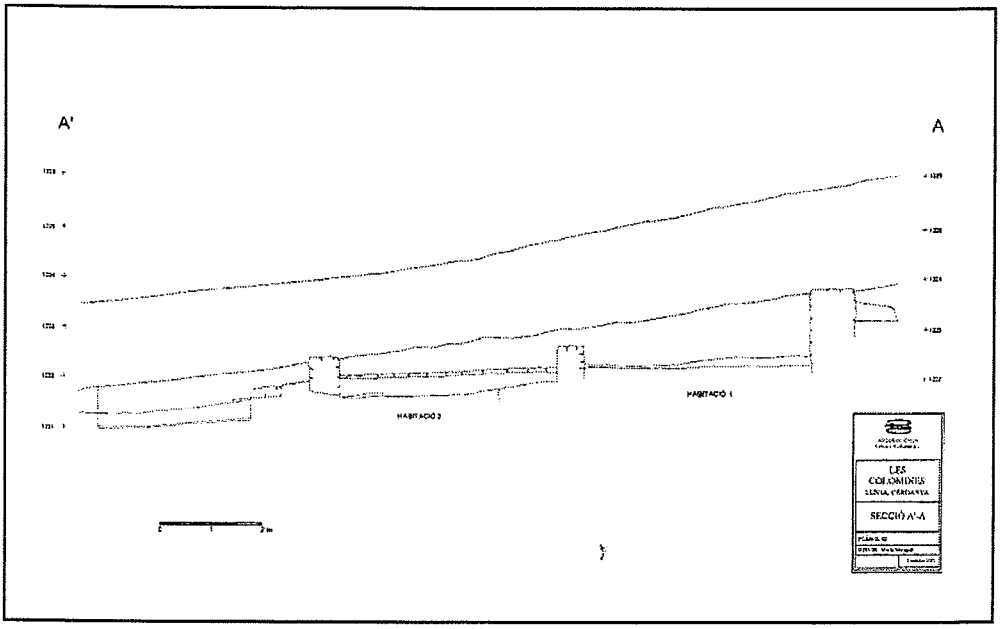

fig. 2. Secció A-A' de la planta anterior.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CAMP DE LA BASSA (FOIXÀ, BAIX EMPORDÀ)

Sandra CASAS

INTRODUCCIÓ

El dia 15 de maig de l'any 2000 el sr. Ramon Prior va posar en coneixement del Servei d'Arqueologia de Catalunya de les comarques gironines l'aparició d'unes restes arqueològiques dins el terme municipal de Foixà (Baix Empordà).

Les troballes havien aparegut durant la realització d'unes obres que estava portant a terme el mateix municipi en uns terrenys propers al nucli de la vila. Mitjançant els treballs, s'ha dotat al poble d'una plaça i un espai destinat a l'aparcament de vehicles però també s'ha obert a la circulació un nou carrer. De fet, va ser durant el rebaix de terres previ a la pavimentació del nou vial que es van posar al descobert un seguit de restes arqueològiques.

Fou durant la segona quinzena del mes de maig del mateix any 2000 i paral·lelament als treballs dels operaris que els arqueòlegs[1] designats vam intervenir per tal de documentar i evaluar les diferents evidències arqueològiques que s'havien vist afectades pels treballs.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El municipi de Foixà, d'una superfície de 19'12 km², s'estén a la riba dreta del Ter, a la conca baixa d'aquest riu, que forma pronunciats meandres abans de desviar-se cap a Ullà i Torroella de Montgrí. El terme és drenat, a més, per la riera de Foixà, afluent del Daró. La part oriental del municipi és plana i ben conreada, però els boscos d'alzines i pins ocupen la part accidentada del terme. Així, a ponent, el territori apareix marcadament afectat pels darrers contraforts septentrionals de la serra de la Mare de Déu del Àngels.

El poble es divideix en dos nuclis principals: la Vila, entorn de l'antic castell de Foixà, al cim d'un turó no gaire elevat però que, a llevant, cau verticalment, i l'església, vora l'església parroquial, de població menys compacte. Separats per uns cinc-cents metres, entre ambdós nuclis discorre la riera.

DADES HISTÒRIQUES

El nucli de població anomenat l'Església creix al voltant de la nau gòtica de Sant Joan. L'emplaçament es troba citat per primera vegada en un document de l'any 1019 amb el nom de *Fuxan*[2].

La Vila, és en un turó coronat per l'antic castell de Foixà, construït al s. XIII, que conserva restes de la primitiva fortificació, com una de les torres angulars, però que posteriorment fou convertit en palau. Fou centre de la baronia dita varvassoria de Foixà, dins el comtat d'Empúries, al límit amb el de Girona. La capella del castell és dedicada a Sant Marc.

A banda dels dos nuclis principals, el poble de Foixà inclou dins el seu terme les restes del poblat medieval de Sidillà.

LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES

El conjunt de restes aparegudes[3], que tot seguit passarem a detallar, ens fan pensar que ens trobem davant d'un assentament romà. Concretament, es tractaria d'una vil·la romana enclavada en el suau vessant oriental d'un turó, en un lloc dominant, des d'on es poden contemplar bona part dels terrenys baixos de la comarca i fins i tot una part important de la costa empordanesa amb les Illes Medes.

[1] En els treballs de documentació de les restes arqueològiques i de recollida dels materials també va intervenir-hi l'arqueòleg Jordi Caravaca.

[2] Aquest document apareix sota transcripció de Jaume Villanueva a la seva obra *Viaje literario a las iglesias de España (1803-1821)*, tal i com ho indica Joan Badia.

[3] Veure la figura 1.

Tot plegat conforma una ubicació idònia i típica per a una vil·la destinada a les tasques agrícoles, ben comunicada i propera a l'antic Camí d'Empúries i, alhora, pròxima al corrent natural d'una riera.

L'assentament es localitza pocs metres abans de l'entrada del poble, en uns terrenys agrícoles coneguts popularment com el Camp de la Bassa que queden al costat esquerre de la carretera GIV-6422 quan entrem a la població.

La primera evidència arqueològica fou l'aparició d'un nivell de teules romanes i cendres just al perfil del tall efectuat a l'extrem oriental del camp. Les restes, que apareixien al llarg d'una vintena de metres, es trobaven quasi a un metre i mig per sota del nivell superficial del camp. Avui, aquestes restes es troben ocultes per una paret que actua de pantalla de fons de la plaça nova.

A pocs metres de distància, ja en el nou camí obert de manera perpendicular a la carretera, va aparèixer una dòlia que havia estat parcialment escapçada per la màquina que estava obrint les rases pel clavegueram en el nou vial. Els arqueòlegs van enretirar les restes de la dolia que havia estat reomplerta amb morter. Molt a prop s'endevinava una altra possible dòlia de les mateixes característiques però no fou possible recuperar-la perquè es trobava sota el perfil del camp.

A la part alta del mateix camí havien quedat al descobert les restes de dos dipòsits d'*opus signinum* i teules romanes. Malauradament, el dipòsit més oriental havia quedat molt malmès i només fou possible recuperar part del material ceràmic que d'una manera residual havia farcit el dipòsit que es trobava més a l'oest a uns sis metres de distància de l'anterior.

Finalment, es van localitzar restes d'uns murs que haurien format part d'una estructura situada al sud dels elements abans esmentats i que no s'haurien vist afectats pels treballs. Probablement, aquests murs ja hauríen patit algunes alteracions relacionades amb els treballs agrícoles desenvolupats als terrenys situats just al seu extrem sud.

CONCLUSIONS

Com a resultat de les restes trobades podem avançar que ens trobaríem davant d'una vil·la romana que els materials ceràmics situen des del canvi d'era i fins al s. II dC. No obstant, la prospecció del camp afectat afegeix algun material que allargaria la cronologia fins ben entrat el s. IV. Cal dir però que aquests supòsits es troben supeditats al fet que una possible excavació podria canviar aquestes conclusions i també les datacions.

Voldríem afegir que no tenim a la zona cap altre jaciment d'època romana que presenti les característiques d'extensió i traçat estructural com el que ens ocupa.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *Arquitectura medieval de l'Empordà*, I, Diputació prov. de Girona, Girona.

CASAS, J., NOLLA, J. Mª 1984, *Carta arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Sèrie monogràfica, 15, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

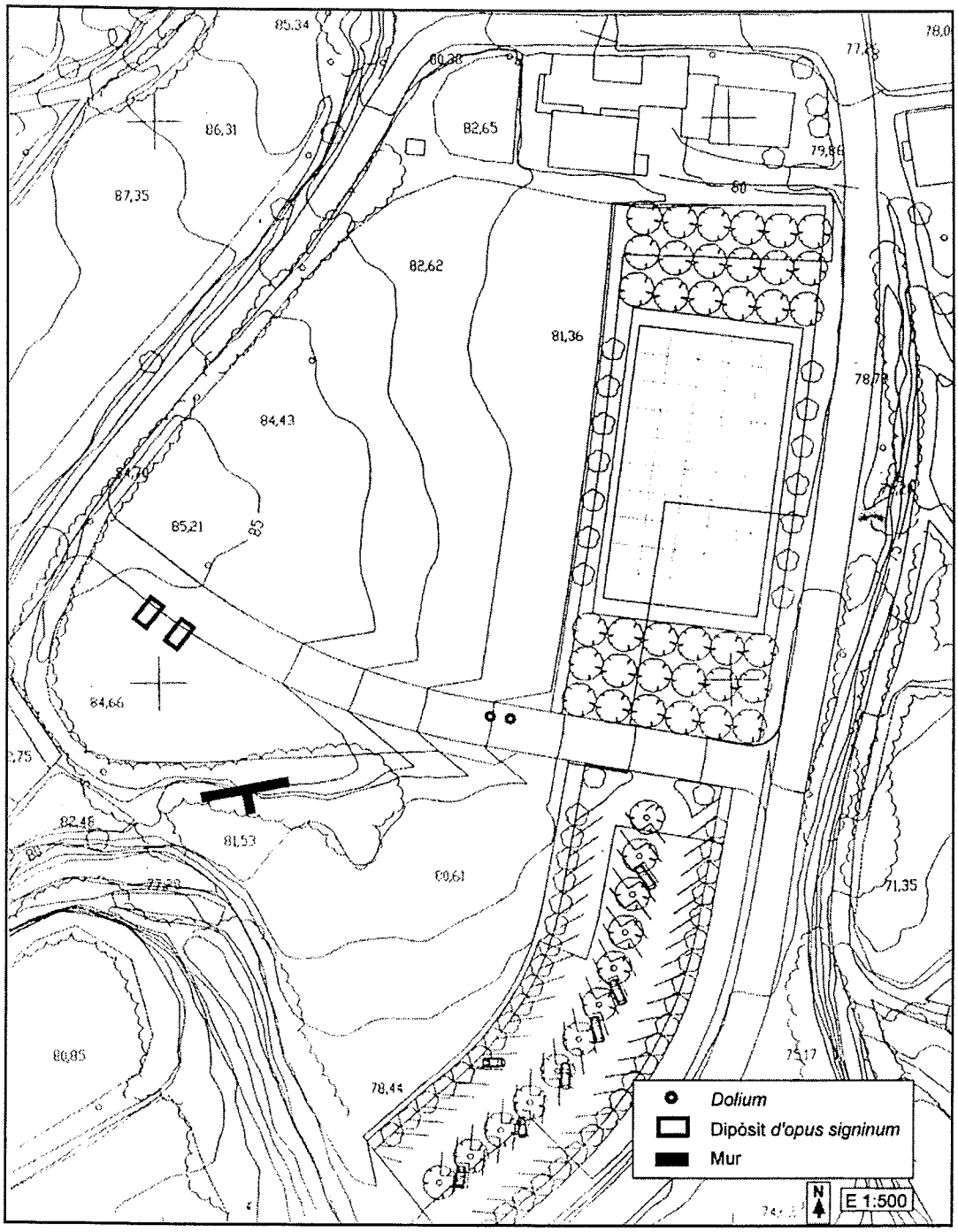

fig. 1. Planta de la zona del Camp de la Bassa amb la situació dels diferents elemens arqueològics.

JACIMENT DE MAS CARBOTÍ (TOSSA DE MAR, LA SELVA)

Josep BURCH Mª Francesca JIMÉNEZ Josep Mª NOLLA Jordi SAGRERA

Es troba situat enmig d'un alzinar, a uns 5 km del nucli de Tossa de Mar per la carretera de Lloret de Mar i a tocar la urbanització Mar Tossa. L'excavació s'emmarca dins un programa de recerca centrat en l'estudi de l'ocupació i explotació de la vall de Tossa en època romana que realitza la Universitat de Girona amb el patrocini i suport de l'Associació Amics de Tossa UNESCO i pel propi Ajuntament de Tossa de Mar. Mas Carbotí és un dels petits assentaments o explotacions agrícoles, com el de Ses Alzines (Burch *et al.* 1998) relacionats amb la prducció de vi en el segle I dC que s'han d'interpretar amb funcionament de la gran propietat com és la vil·la dels Ametllers.

En el cas de Mas Carbotí existia una altra raó que va motivar-hi la intervenció, car ja havia estat objecte d'algunes actuacions puntuals, la més significada de les quals, fou la campanya d'excavació de l'any 1984 (López, Zuccchitello 1985). Malauradament, aquestes no varen tenir continuitat i el jaciment va caure en un abandonament total. Calia, doncs, intentar recuperar el jaciment i completar-ne l'estudi. Amb aquest objectiu s'hi reinicià la recerca des del 1999 amb noves campanyes estacionals.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Entre el 2000 i el 2001 es va delimitar l'espai ocupat per la totalitat de l'emplaçament. La planta dibuixa un rectangle orientat segons els punts cardinals que s'hauria compartimentat en diferents àmbits. Les estructures internes mostren una tècnica constructiva semblant i materialitzada en uns murs prims de tàpia amb socolada de pedra lligada amb fang. En els murs perimetrals l'obra és més notable per les dimensions, per bé que se segueix el mateix model. Fins ara, s'han conservat dos paviments, un d'*opus signinum* rudimentari un enrajolat de tova.

A la banda de nord est trobem l'estança pavimentada amb rajols (l'àmbit 4). Es tracta d'un espai d'uns 2,5 x 4 m parcialment retallat a la roca, tancat per la banda sud est per un mur (en molt mal estat de conservació) i una obertura a la cara de llevant amb una *tegula bipedal* a una cota d'uns 25 cm més baixa; a més presenta uns forats de pal practicats sobre roca a la banda oest d'aquest. L'any 1984 aquest espai es va interpretar com a zona de premsa. Nosaltres diferim clarament d'aquesta interpretació per diverses raons. La primera i més clara és que la premsa es situava, com veurem, a l'àmbit 2. Per altra banda el sistema de pavimentació, a base de rajoles força separades entre elles, no permet crear el sol impermeabilitzat, indispensable per aquesta mena de tasques. D'altra banda l'aparició de la *tegula* apareguda a la banda de llevant la interpretem com unes restes d'una cuina. Aquesta mena de fogons construits amb teules formant una mena de caixa (de la que aquí sols es conservaria el fons) són observables a d'altres vil·les del nord-est de la península, com Vilauba (Casas *et al.* 1995).

A la banda nord de ponent i separat de l'anterior estança per un espai obert a nord i sud (àmbit 7), trobem l'estuctura pròpiament de la premsa, formada pels àmbits 1 i 2. L'àmbit 1 presenta una estructura rectancular subdividida en dos per un petit muret. A la banda oest es comunica amb l'àmbit 2 per un esclaó baix. Aquest espai va ser excavat als anys vuitanta i les informacions sobre les troballes són poques: restes d'una llar i un nivell de circulació de terra batuda.

L'àmbit 2 -situat al sector de nord-oest- està caracteritzat per la gran cambra pavimentada amb *opus signinum*. Aquesta seria la zona de premsat del raïm. Són diversos els elements que així semblen demostrar-ho. Per una banda la pròpia pavimentació de l'estança, d'*opus signinum*, amb mitja canya en tres de les quatre parets, i el revestiment del mur (conservat en 30 cm d'alçada a la banda nord-oest de l'estança), que presenta a més una certa inclinació nord sud, creant un espai impermeable ideal per treballar amb líquits. Els dos forats situats a l'extrem occidental corresponen als encaixos dels *arbores* de la premsa. El contrapès de la mateixa es situaria a l'àmbit 1, que presentava la pavimentació a una cota més baixa. Això podria explicar també que ambdós espais estessin separats per un graó i no per un mur, a més de facilitar l'accés entre la zona del contrapès i la zona de premsat. En el paviment de *signinum* no es va detectar la presència d'una zona concreta de pressió. Aquesta podia ser de fusta o algun material perible, tot i que la mateixa inclinació del paviment i

les mitges canyes situades al voltant de l'obertura del mur sud, podien actuar com a zona de recepció del líquit premsat, de forma similar com succeia a la vil·la de ses Alzines.

Aquest paviment de *signinum* es va consolidar al desembre del 1999 degut a la degradació progressiva motivada per l'exposició a la climatologia i visitants.

A la banda nord de l'àmbit 2 trobem l'àmbit 12. Es tracta d'un espai rectangular adossat a la gran estructura dels àmbits 1 i 2. Presenta un tancament a la banda nord d'un petit mur, molt malmès per l'acció de les arrels i per la poca profunditat de les troballes (no més de 15 cm sobre el mur de tanca). Les característiques del mur ens fan pensar en un muret de no gaire alçada, sobre el qual es podrien assentar postes de fusta que assumirien l'alçada fins a la teulada. S'ha conservat la base d'un d'aquest poste en el mur a l'alçada del canvi de nivell entre els àmbits 1 i 2. Els forats de pal conservats en el subsòl d'aquesta banda, alguns dels quals es fiquen sota aquest muret, ens indiquen que en un primer moment aquest tancament es realitzava directament amb postes i que posteriorment es van substituir per un porticat menys periple.

A la banda sud de l'àmbit 2 trobem l'àmbit 5, que per les seves característiques es un espai funcionalment molt lligat a aquest àmbit. Es tracta d'un espai quadrat adossat a l'anterior, on en el mur de connecció es troba una obertura de forma quadrangular emmarcada per mitjes canyes que comunicaria aquesta estança amb el dipòsit situat dins l'àmbit 5. A l'est d'aquesta obertura es conserven les restes d'un llindar de porta que comunicaria ambdós espais. La cota de pavimentació de l'àmbit 5 es trobava quasi un metre més baixa que la de l'àmbit 2, i aquest desnivell es devia salvar amb una petita escala de fusta mòbil, ja que una estructura fixa hauria dificultat l'accès al dipòsit. Dins d'aquest àmbit s'han trobat diferents retalls rodons aplicats directament a la roca a més del gran retall utilitzat com a dipòsit.

A la banda sud del jaciment s'ha realitzat una ampliació força gran motivada per les troballes de l'any 1999. Cap a aquesta banda s'havien documentat restes d'un paviment d'*opus signinum* molt arrasat. En aquest àmbit (àmbit 8) s'han continuat trobant nivells d'ocupació -semblants a la de la resta d'àmbits de jaciment-, però no s'han documentat estructures tret del llarg mur a l'extrem oest. Aquest mur, que per les característiques constructives en relació amb els altres del jaciment faria la funció de mur perimetral, té una totalitat de 20 metres des de la cantonada de l'àmbit 2, sense cap estructura en direcció est oest tret del mur de tancament per la banda sud.

En aquesta banda, a manca d'estructures, s'ha pogut situar el nivell de circulació d'aquest àmbit gràcies, entre altres aspectes, a la presència de dies àmfores vinàries clavades en forats i falcades amb un seguit de pedres petites.

També s'ha pogut documentar amb claretat el sistema constructiu del mur longitudinal, el qual fonamenta directament sobre el terreny natural, efectuant-se un gran retall en el mateix quan el terreny s'eleva excesivament, creant així un nivell planer per l'adossament del mur al terreny natural en tot l'àmbit. No passa així amb el nivell de circulació de l'àmbit, ja que la roca aflora uns 60 cm per sobre del nivell de circulació de l'àmbit.

A l'angle sud oest de l'estructura s'ha pogut documentar uns 3 metres de mur de tanca en direcció est oest. Aquest mur, emmascarat sota el gran enderroc del mur, té una amplada i solidesa considerable que indica el tancament de l'espai per aquesta banda i no una compartimentació del mateix, encara que no es descarta la possibilitat de trobar alguna estructura adossada al conjunt (com passa amb el pòrtic de la banda nord oest).

L'ampliació cap a la banda oest del jaciment ha permès localitzar el tancament de l'emplaçament per aquest costat. Això s'ha degut a l'aflorament de la roca natural a molt poca potència. Aquest fet constata el recolzament del mur perimetral oest en el nivell natural.

L'àmbit 3, excavat parcialment en els anys vuitantes, presenta una estructura rectangular situada a la banda sud de l'àmbit pavimentat de rajol. En les darreres campanyes s'ha pogut delimitar el seu perímetre exacte, ja que només es coneixia fins a l'alçada de l'àmbit 4. Es tracta d'un espai gran que soporta un desnivell considerable. Malauradament no s'han trobat nivells de circulació clars ni elements suficients per determinar una funcionalitat exacte. Actualment s'observa una obertura en el mur de connecció d'aquest àmbit amb l'àmbit 4, però desconfiem de la seva presència original pel la coincidència de la finalització de les excavacions de 1984 just en aquest punt. A la banda N-E s'ha localitzat un altre àmbit (A-10) molt malmés per l'acció de les arrels i el pendent abrupte, delimitat per la banda est simplement per una rasa longitudinal N-S, mentre que per la part N no s'ha localitzat cap límit clar.

També s'ha obert cap a la banda S-E, concretament en l'angle S de l'àmbit 3. En la banda est s'ha pogut resseguir el mur perimetral fins a 25 metres de llargada -10 dels quals ja estaven documentats en la segona campanya del 2000-, sense trobar el mur de tancament per la banda S. El mur (u.e 1286) és una estructura forta i potent. Presenta banqueta de fonamentació de fins a dues filades, en alguns llocs on el nivell de la roca es fa més abrupte, de pedres mitjanes i grosses, força arrassat, ja que només es conserven unes 2 filades de mur en alguns sectors. Aquestes característiques constructives vindrien condicionades al fet que hauria de servir de mur de contenció del terreny aterrassat per fer practicable l'àmbit, ja que el desnivell natural és considedable.

En tot el sector est no s'han trobat nivells clars de circulació però sí que s'ha pogut documentar un mur adossat que discorre en sentit est oest i que hauria compartimentat l'àmbit. Malauradament només se

n'han pogut possar al descobert 1,5 m. Fonamenta directament sobre el nivell natural i només es conserva la primera filada de pedres petites. Presenta una amplada considerablement major que els altres murs de compartimentació trobats a la resta de l'emplaçament.

INTERPRETACIÓ DE LES ESTRUCTURES

Amb els resultats obtinguts en les campanyes podem definir els espais en tres tipus: el de manufacturació del raïm, que afectaria pròpiament els àmbits 1, 2 i 5, la zona d'habitatge (àmbits 4 i 10) i la zona d'emmagatzematge, tractament del most i el vi una vegada extret (gran pati banda sud, àmbits 3, 6 i 12).

Per altra banda segons els resultats d'alguns àmbits podem afirmar la reforma i reestructuració d'algunes de les estances:

A l'àmbit 5 -que correspondria a la zona de dipòsit del most premsat- s'han pogut documentar dos moments diferenciats en aquest punt de l'edifici:

-La fase més antiga la formen tot un seguit de retalls arrodonits alineats i practicats a la roca natural. Aquests forats es poden entendre com a encaixos per a *dolia*. S'interpreta doncs aquest àmbit, en una primera fase, com un espai d'emmagatzematge del most extret del premsat.

-Pel que fa a la fase més moderna d'utilització cal dir que s'han trobat pocs indicis sobre la funcionalitat explícita del mateix. S'han documentat retalls arrodonits sense ordenació aparent. Aquests retalls practicats en el segon nivell de circulació (elevat respecte el primer uns 50 cm) són l'únic element per interpretar l'espai com un àmbit d'emmagatzematge semblant al de la primera fase però amb menys capacitat.

Aquesta amortització de l'espai va afectar a una reforma força profunda en aquesta zona de l'edifici, que va comportar la construcció de nous murs a una cota més alta que els de l'edifici inicial. Aquesta reforma comportà l'obliteració del dipòsit de l'àmbit 5, i de la porta que comunicaria aquest espai amb l'àmbit 2 -paredat de tàpia-. Tot l'àmbit 5 seria reomplert per anivellar la pavimentació amb la de l'àmbit 2. Els murs d'aquesta segona fase fonamenten a una cota més alta que els originaris, menys en el cas del mur que tanca per llevant l'àmbit 2 -assentat directament damunt del paviment de *signinum*-. La principal característica d'aquesta reforma, que sembla concentrar-se a les cambres de la banda occidental, és que els murs es disposen quasi paral·lelament als ja existents, a una cota més alta i comportat una petita reducció de l'espai -no més de 30 cm en zona més sepadara-. No resulta gens clar per què no s'aprofiten els murs ja existents com a fonamentació, ni la funcionalitat de la nova reforma.

El que presenta aquesta reforma és la clara obliteració de la premsa, que ja no funciona, al inutilitzar-se el canal i el dipòsit de recepció de líquits. Tot i que a l'àmbit 5 es va trobar un retall que podria pertanyer a un nou dipòsit o una base de *dolium* de la segona fase, la seva col·locació al centre de la cambra impedeix tota relació amb l'àmbit 2 i la premsa.

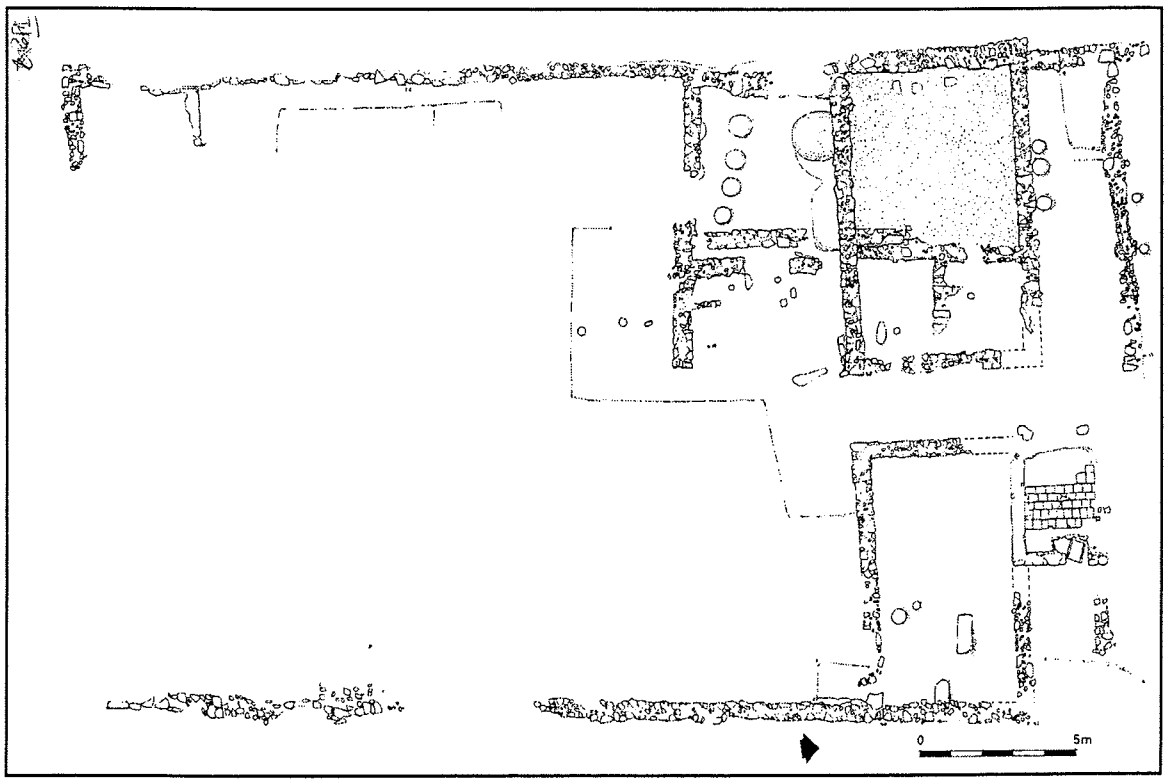

En la resta de l'emplaçament es fan paleses múltiples reformes que responen més a una petita adaptació de caire estructuctural -canvi de la tanca del porxo de la banda nord- que no pas un canvi complert de funció.

El principal problema que ens trobem en l'estudi d'aquestes dues fases de l'establiment és la manca de claretat respecte a la cronologia de la primera i segona fase, degut, en primer motiu, per l'escasetat de materials en les dues fases i en, segon lloc, en la relativa curta vida de l'emplaçament (d'aproximadament un segle de durada).

CONCLUSIONS

Estucturalment la vil·la està constituida per més d'un edifici, ja que així semblen demostrar-ho els límits de tramuntana dels àmbits 2 i 4, que no constituirien una façana recta sinó esglaonada. De ser així, l'àmbit 7 no seria en realitat un passadís sinó probablement un espai descobert entre ambdós edificis. Aquesta possibilitat resulta coherent atesa la diversa funcionalitat d'ambdues construccions. L'edifici situat a llevant funcionaria com a vivenda, amb quasi tota seguretat ocasional i ocupada només durant el període de verema i transformació del raïm. Per contra la construcció del costat occidental estaria destinada al premsat i transformació d´aquests raïms. Tota la banda sud es presenta com un gran espai obert, un gran pati en el que es podia treballar en el transport de les àmfores vinaries, en la preparació del raïm pel seu premsat, i en l'emmagatzematge d'eines i estris dedicats al treball de la vinya.

Tots els murs estant bastits amb una tècnica constructiva molt simple, amb murs de pedra poc carejada lligada amb fang, i paviments de terra batuda, excepte en aquelles cambres que per la seva funcionalitat específica s'ha optat per una pavimentació més el·laborada (rajoles) o impermeable (*opus signinum*) i aquells murs perimetrals de contenció.

L'estudi del material ceràmic encara no s'ha clos del tot. Tanmateix les dades actuals permeten augurar una cronologia curta, centrada principalment en la primera meitat del segle I dC.

- Els materials més antics ens remeten a un moment avançat del segle I aC. Corresponen a ceràmiques comunes ibèriques, grises de la costa catalana, algun fragment de Campaniana C, parets fines republicanes i alguns fragments de TS itàlica. Tanmateix el moment fundacional s'ha de situar vers el canvi d'era o molt poc abans.

- L'abandonament ve clarament marcat per la presència de TS sudgàl·liques sense decoració aplicada amb punxons que, junt a la constatació de l'absència de T.S. africana A, condueixen la cronologia final del jaciment a mitjans del s. I dC.

En quan a la reforma de l'edifici aquesta es devia produir poc abans de l'abandonament final, com a part d'un intent de reaprofitar l'edifici per altres tasques no relacionades amb el premsat del raïm, que finalment no va reeixir. Així els materials trobats al dipòsit o als farcits d'obliteració de l'àmbit 5 no presenten diferències tipològiques clares amb els del moment de l'abandonament.

Cal dir bàsicament que l'emplaçament rústic de Mas Carbotí ha cobrat identitat pròpia degut a la gran superfície que ocupa, superfície que gràcies als resultats de la darrera campanya es pot fixar amb exactitut en uns 35 x 20 metres totals.

Tot i les seves similituts amb l'establiment de Ses Alzines, aquest edifici sembla abarcar una superfície major, potser relacionada amb una propietat també més gran. El que és curiós és que en ambdós casos sembla existir un reaprofitament de l'edifici un cop s'ha abandonat el seu us inicial com a centre de transformació del raïm en most, i que en ambdós casos aquest intent no va reeixir més enllà d'uns pocs anys.

S'espera continuar amb l'excavació a l'emplaçament de Mas Carbotí amb la finalitat d'acabar de documentar la funcionalitat del gran pati de treball del sector sud i la seva estructura interna, així com la possibilitat de fixar un accés clar al recinte productiu.

BIBLIOGRAFIA

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya (l'exemple del Nord-est)*, Centre d'investagacions Arqueològiques de Girona, núm. 15.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ. Ll., SAGRERA,J., VIVÓ, D. 1998, L'establiment vitícola de Ses Alzines, Tossa de Mar), *Quaderns de la Selva*, núm. 10, 21-34.

LÓPEZ, A., ZUCCHITELLO, M. 1985, La producción vitivinicola de la tarraconense. Algunos ejemplos sintomaticos, dins de *El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterani occidental*, Actes 1º Col·loqui d'Arqueologia romana, Badalona, 319-325.

UN EXEMPLE D'OCUPACIÓ FORA ELS LÍMITS DEL RECINTE ARQUEOLÒGIC DE LA CIUTADELLA DE ROSES. EL SOLAR AL SUD DEL MERCAT MUNICIPAL (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER Bibiana AGUSTÍ FARJAS

El mes d'abril de 2001 es va realitzar l'excavació d'un solar situat davant del mercat municipal de Roses, amb façana pels carrers Dr. Arruga, Pep Ventura i Dr. Barraquer, en el qual s'havia de construir un edifici d'habitatges, a càrrec de l'empresa constructora *103.407 S.A.* L'interès dels treballs radicava en el fet que aquest solar es troba a uns 200 metres al nord-est de la Ciutadella, en un lloc, l'anomenat turó de l'Escorxador, on des d'antic es tenen notícies de troballes arqueològiques de diversa entitat, especialment d'una necròpolis[1].

Atesa la superfície considerable del solar, d'uns 2000 m², es va optar per realitzar una sèrie de sondejos a fi de determinar l'espai i la profunditat on es trobaven les restes arqueològiques. Un cop valorada la zona i extret el superficial, va resultar que la meitat sud del solar era on es concentrava la necròpolis, mentre la resta semblava lliure, a excepció de l'extrem nord, on es va localitzar un gran forat d'escombrera després de començar el rebaix del pàrquing.

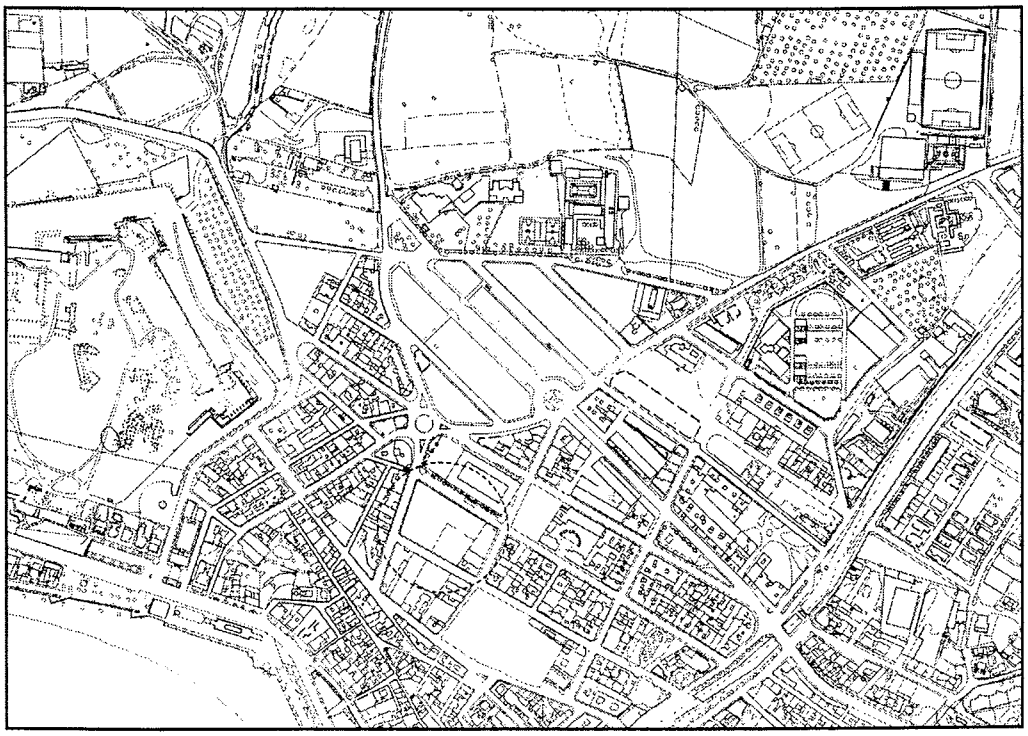

fig. 1. Plànol de situació del solar respecte al jaciment de la Ciutadella de Roses.

[1] Durant la urbanització de la zona als anys 60, i en obres en solars immediats al que ens ocupa, es trobaren restes bàsicament d'inhumacions, algunes amb cobertes de lloses de pissarra i altres infantils en àmfora. El mateix solar on s'ha treballat, anteriorment sembrat de vinya, havia proporcionat nombroses restes arqueològiques; al marge de diverses sepultures, es parla de monedes i altres materials.

LA NECRÒPOLIS D'INHUMACIÓ

Malgrat l'estat de conservació, molt alterades per les obres d'urbanització de la zona als anys 60[2], fou possible recuperar un total de deu tombes d'inhumació, totes elles concentrades a la meitat sud del solar, en uns 80 m² quadrats de superfície. Les sepultures, tipològicament diverses, respectaven una orientació en sentit est-oest, a la vegada que semblaven haver estat ordenades format una sèrie de files paral·leles en sentit nord-sud, sense guardar una distància uniforme entre sí. A la vegada, s'intuïa una certa organització respecte als tipus de tombes dins l'espai: un grup de tombes d'obra de reinhumació, es localitzava a l'extrem sud de la primera de les files, mentre un de tombes de caixa de *tegulae*, majoritàriament individuals, quedava al nord d'aquestes, també sensiblement agrupades.

Pel que fa a la tipologia, hem de parlar, bàsicament, de dos tipus principals, amb les seves variants:

- Tombes d'obra, de planta lleugerament trapezoïdal, amb la capçalera uns 10 cm més ampla que els peus, excavades en el sòl, amb el contorn construït amb un encofrat de pedres de mides diverses amb abundant morter, enlluït per la cara interna. La base també és del mateix material, alguna més ben acabada que altra, mentre que s'ignora quin seria el sistema de coberta, ja que no se n'havia conservat cap resta, tot i que el més probable és que fos de lloses o de *tegulae*. Una variant d'aquest tipus presentava els laterals de murets fets en sec, sense morter.

És interessant destacar la troballa de nombrosos claus de ferro, grans, repartits per diversos punts de la base, majoritàriament a tocar els laterals i els peus i la capçalera. Suposem que aquests claus podrien correspondre a alguna mena d'estructura de fusta col·locada amb el primer individu inhumat, similar a algun tipus de llitera, damunt la qual reposaria el cadàver, per tal de no col·locar-lo directament damunt la base d'obra, senzilla i irregular.

L'únic aixovar documentat fou una llàntia de TS Africana, localitzada a l'extrem dels peus d'una d'aquestes tombes i una petxina *cardium edule* amb perforació antròpica, al costat del turmell dret d'un individu femení. La llàntia, del tipus anomenat de canal[3], datada, *grosso modo*, entre la fi del segle IV-V dC, presenta el disc decorat amb un motiu central geomètric que combina quatre triangles units per la base amb petits cercles entre ells, motiu que es repeteix de manera similar en els marges. La base conté una marca de terrisser consistent en una D majúscula incisa, mentre que sota el bec hi ha una altra marca que dibuixa una mena d'espiga, també incisa.

- Caixes de *tegulae* construïdes, majoritàriament amb una base de peces de tipus i mides diverses, disposades sobre el sòl i lligades amb morter, amb els laterals també del mateix material, reforçats amb obra de pedra i morter de calç. En cap cas s'han conservat restes de la coberta, tot i que les dades apunten cap al mateix tipus de material. Totes elles presenten una planta i secció rectangular, orientada en sentit est-oest.

Segons els tipus de material emprat a la base, establim les següents variants:

-base de *tegulae* comuna, de teulada, amb revava en els laterals -peces de 50/51 cm de llarg per 36/37 cm d'amplada.

-base de rajola rectangular, plana -peces de 30 x 43 cm.

-base de bipedals -peces de 56/57 cm de llarg per 37 cm amplada, i de 55 cm x 42/45 cm.

Observacions antropològiques

Aquesta diversitat d'estructures sepulcrals també era patent a nivell de les inhumacions que contenien. Mentre les tombes de *tegulae* estaven concebudes, en principi, per a un sol individu, les fosses d'obra tenien una fondària suficient com per a acollir les restes sepulcrals de diversos individus, d'una manera successiva. Cal dir que les restes de les estructures col·lectives s'han conservat millor que les individuals, atesa la seva profunditat i major invulnerabilitat als treballs agrícoles o urbanístics, mentre que les darreres, més superficials, han estat alterades per uns o pels altres sistemàticament.

Pel que fa a les estructures individuals, la majoria dels casos contenien un individu adult, orientat d'est a oest, en posició de decúbit dorsal, reposant directament sobre la base de l'estructura, amb les cames estirades i els braços també estirats al costat del cos. Excepcionalment, una de les estructures acollia dos individus[4]: un primer individu adult, amb les connexions articulars notablement alterades en fer el segon dipòsit, el qual corresponia a un adult femení. Del primer dipòsit es van mantenir les cames i peus en el seu lloc original i el crani va passar a ocupar un l'angle SO de la capçalera, mentre que la resta va ser extreta i posteriorment barrejada en el

[2] No descartem que la zona també pogués haver estat afectada pels moviments de terres realitzats durant la construcció de la contraguàrdia de terra -avui desapareguda- que cobria i defensava el baluard de Sant Jaume de la Ciutadella, la qual es troba a uns 100 m escassos a ponent.

[3] Correspon a la forma Ponsich IVC; Deneuve XII; Hayes IIA i B; Atlante Tav. CLX, forma X A2, 7. No s'ha trobat cap paral·lel pel que fa a la decoració i, menys encara, pel que fa a les marques de la base.

[4] Una altra estructura contenia restes supernumeràries, per bé que de manera marginal (diàfisi tibial), en el reompliment de l'individu.

reompliment. El segon individu va ser col·locat sobre les cames del primer, amb el crani en l'angle NO, en norma frontal i connectat amb la mandíbula. Els genolls d'ambdós individus es varen trobar molt ajuntats, la qual cosa ens fa pensar en la possibilitat d'una mortalla funerària que els estrenyés aquesta part del cos. Tant aquesta observació com la connexió mandibular condueixen a un reompliment immediatament després del segon dipòsit, que podria equivaler a la clausura de l'estructura.

En les estructures col·lectives, el material esquelètic apareixia desconnectat, objecte d'algunes reordenacions. En el cas de la núm. 2, al marge de l'individu en posició, varen localitzar-se restes de set cranis més, apartats cap els extrems, cins als peus i dos a la capçalera, mentre els elements toràcics i coxals es repartien pel centre de la fossa i els ossos llargs arrenglerats també al centre. L'individu en posició, probablement el darrer dipòsit, corresponia a un jove entre 15 i 18 anys, que ocupava l'espai nord de la tomba. La presència de restes d'un individu perinatal feren augmentar el NMI a 9.

En l'estructura núm. 3 el remenament havia estat menys important que l'anterior, amb les restes dels diversos individus sobreposades seguint la posició de decúbit dorsal i només els cranis (3 neurocranis als peus i 4 mandíbules a la capçalera) i alguns elements desconnectats s'havien convertit en part del reompliment, mentre es conservaven algunes connexions anatòmiques. La darrera de les estructures d'aquest tipus, la núm. 8, només contenia les restes d'un sol individu adult en la base, desconnectat, amb els elements esquelètics seguint l'orientació est-oest, agrupats al sud de la fossa.

L'ABOCADOR CERÀMIC

Es tracta d'un gran forat, excavat en el subsòl, de planta ovalada i secció còncava, de més de 4,5 m de llargada[5], per una amplada de 4 m i una fondària de 2 m, que contenia abundant material ceràmic, barrejat amb terres orgàniques. El gruix més important el constituïa la TS Africana A, amb les formes Hayes 8 B, 14, 23 A i B, 27 i 31 i un nombre mínim de setze individus, i la ceràmica africana de cuina, amb les formes Hayes 182, 183, 196 i 197, i un nombre mínim de vint-i-un individus. També es varen recuperar tres individus de TS Lucente, amb una vora de la forma Lamb 2/37. Tot aquest conjunt permet situar-nos perfectament entre la segona meitat del segle II i inicis del segle III, cronologia corroborada per les àmfores, amb exemplars de gal·les de la forma 4 i 4A, i de la forma Dressel 16, tarraconenses Dressel 2/4 i bètiques de la forma Dressel 20F, una de les quals conservava una nansa sigil·lada amb la inscripció, a dues línies: BCMERNI/CACUNTO (la primera C i la O de la segona línia són poc clares).

Pel que fa a les comunes i grolleres, les primeres destacaven sobre les segones amb un nombre de 35 individus per sobre de 8. Entre les comunes oxidades hi havia una gran varietat de tipus, cronològicament atribuïbles a la segona meitat del segle II dC, classificats com a:

- dos grans recipients o orinals de ceràmica comuna africana de pasta groga (similars a les peces 485 i 486, Casas *et al.* 1990, 248-249)

- sis ansats o urnes de ceràmica comuna africana de pasta rosada (similars als tipus 494-501, Casas *et al.* 1990, 254-255)

- una cassola de ceràmica comuna africana de pasta rosada (similar al tipus 513, Casas *et al.* 1990, 258-259)

- dues tapadores de ceràmica comuna africana de pasta rosada (similars als tipus 518-510, Casas *et al.* 1990, 258-259)

- fragments de vores de bols, gerres grans amb nanses que arranquen del llavi, gibrells, una ampolla (similar al tipus 573, Casas *et al.* 1990, 284-285) i un morter (tipus 654, Casas *et al.* 1990, 318-319), tots ells de ceràmica comuna de producció local

Pel que fa a la ceràmica grollera reduïda, hi havia un total de sis olles o tupins, amb la vora exvasada i la base plana.

Al marge d'aquest es varen recuperar alguns materials residuals més antics: una base de ceràmica de vernís negre del taller de Roses, de la forma Lamb. 26, del taller de Nikia-IWN, i dues vores de TS Sudgàl·lica de la forma Drag. 29, a més d'una possible vora d'àmfora africana, més moderna, de la forma Keay XLII, possible contaminació posterior del lloc. Cal destacar, també, les restes de molins de pedra volcànica, set fragments en concret, dos dels quals són grans i corresponen a molins de tipus circular[6]. Entre els materials de construcció han aparegut restes de *tegulae* i d'*imbrices*, i restes de morter pintat, bàsicament de color vermellós i blanc.

[5] El traçat del carrer al nord, entre el solar i el mercat, degué destruir-lo parcialment, de manera que no ha estat possible determinar-ne la seva llargada total.

[6] Es va recuperar un altre molí, de pedra aglomerada, també circular, diferent a aquests, uns metres més al sud, a nivell del superficial, el qual no podem situar en aquest context, ja que sembla més modern.

CONCLUSIONS

Els resultats que ens ha aportat el seguiment ens situen en un context que hem de relacionar, necessàriament, amb l'ocupació d'època romana que té lloc al recinte de la Ciutadella de Roses, jaciment que es troba només a uns 300 m en direcció al sud-est, la relació amb el qual comprendríem millor si tinguéssim en compte l'antiga topografia del lloc, corresponent a un paisatge que avui no podem entendre atesa la desfiguració provocada tant per la construcció de la Ciutadella, com per les reformes urbanes de la segona meitat del segle passat. Malgrat tot, si ens situem en el lloc on està construït el mercat, podem apreciar encara les característiques d'un terreny enturonat, conegut amb el nom de turó de l'Escorxador, que presenta un suau pendent cap el mar, a migdia, i cap a ponent, fins al rec Fondo, el qual travessava per el lloc on avui hi ha el Pati d'Armes de la Ciutadella.

Les excavacions dins d'aquest jaciment ens han permès saber que la part inferior de la vessant d'aquest turó, a tocar el rec Fondo, a la zona que hem identificat amb els marges del port antic de *Rhode*, s'hi va desenvolupar una ocupació que ha estat datada entre els segles II i VI dC, amb una posterior àrea funerària fins al segle VII. Volem insistir en aquesta cronologia, especialment la inicial, ja que coincideix amb les primeres restes documentades en el solar davant del mercat, corresponents a l'abocador ceràmic, el qual bé podem suposar que tindria alguna relació amb els ocupants de la zona de la Ciutadella, el quals es concentren a l'espai més immediat al port.

Més tardanament, en un moment entre les darreries del segle IV i el Vè, es disposaria el cementiri, el qual s'estenia per la vessant de migdia del turó, en direcció al mar. Sembla que aquesta concentració de tombes, a les que hem de sumar aquelles que havien aparegut anteriorment en un solar immediat al sud, correspondrien a una necròpolis situada fora dels límits de la població -documentada dins el recinte de la Ciutadella-, que molt probablement estaria disposada en els marges d'un camí que es devia dirigir, resseguint la base de les Alberes, per la zona on avui hi ha les viles de Palau, Pau, Vilajuïga, etc., cap a la via que penetrava els Pirineus pel coll de Banyuls.

La cronologia de les tombes ens situa en un moment relativament anterior o contemporani a l'inici del cementiri que s'organitza a l'entorn de la basílica paleocristiana, descobert als anys 40 sota els fonaments de l'església romànica de Santa Maria, dins la Ciutadella. La tipologia de les tombes té alguna similitud amb les corresponents al moment més antic de l'anomenada necròpolis del turó de Santa Maria, especialment amb aquelles fetes amb caixa de pedruscall, és a dir, de murets d'obra de pedra lligada amb morter. El que no podem concretar, per ara, és si ambdós cementiris corresponen a grups humans diferenciats, o si podem fixar un *décalage* cronològic entre ambdós, un amb una tradició d'inhumació culturalment romana, situada fora de la població, i un altre de tradició cristiana, ubicat al costat de l'església. L'escàs coneixement sobre el moment inicial del cementiri del turó de Santa Maria i la impossibilitat de precisar la cronologia del cementiri del turó de l'Escorxador, són el principal *handicap* a l'hora d'aclarir aquest punt.

BIBLIOGRAFIA

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica, 12, Girona.

DENEAUVE, J. 1969, *Lampes de Carthage*, Ed. du CNRS, Paris.

HAYES, J.W. 1972, *Late Roman Pottery. A catalogue of Roman Fine Wares,* Londres, The British School at Rome.

KEAY, S.J. 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A tipology and economic study: the Catalan evidence,* Oxford, BAR International Series, 196.

PONSICH, M. 1961, *Les lampes romaines en terre cuite de la Maurétanie Tingitane*, Publications du Service des Antiquités du Maroc, 15, Rabat.

EXCAVACIONS AL POBLAT DE SANT JULIÀ DE RAMIS

Josep BURCH Josep Mª NOLLA Lluís PALAHÍ Jordi SAGRERA Marc SUREDA

David VIVÓ

Entre els mesos de juliol i setembre dels anys 2000 i 2001 s'han desenvolupat a la muntanya de Sant Julià de Ramis la cinquena i sisena campanyes d'excavacions arqueològiques. Aquestes s'emmarquen dins un programa científic dut a terme per l'Institut de Patrimoni de la Universitat de Girona i l'ajuntament de Sant Julià de Ramis. A aquestes campanyes hi han participat més de seixanta estudiants en cada una provinents no només de la Universitat de Girona sinó també d'altres indrets de l'estat com Galícia, les illes Canàries, Madrid o Andalusia.

Les tasques s'han centrat essencialment al sector denominat com la torre, on es situa l'extrem nord del poblat ibèric i les restes del *castellum* tardorromà. Els objectius a les campanyes consistien, essencialment, en finalitzar l'excavació de tot aquest sector que es va iniciar l'any 1996. Per això calia finalitzar la neteja de la banda sud de l'edifici tardorromà i l'extrem occidental, especialment tota l'àrea situada a l'exterior de les muralles ibèriques.

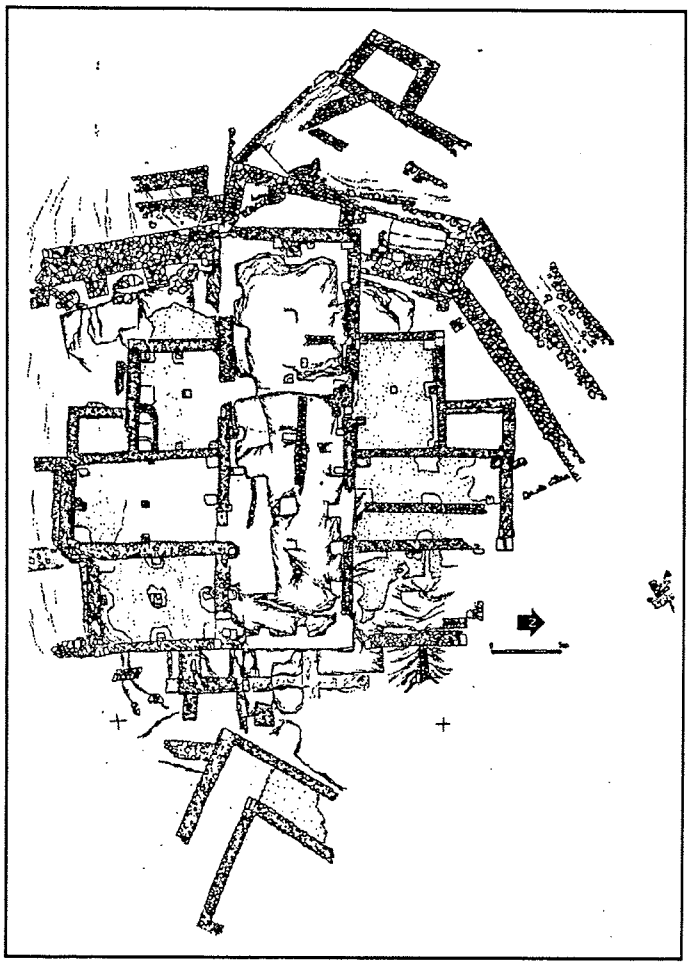

fig. 1.

La zona de la torre constitueix una àrea de gran complexitat estructural. Aquesta ve condicionada essencialment pel llarg període d'hàbitat del sector. Aquesta zona que conforma una terrassa allargassada que finalitza pel nord, sud i ponent per abruptes desnivells i per llevant per un gir cap a tramuntana del terreny més planer, va conformar durant l'època ibèrica l'extrem occidental del gran poblat que va ocupar gran part de la muntanya de Sant Julià de Ramis. La complexitat arqueològica d'aquesta fase venia donada més que per l'evolució lògica de tot hàbitat, del qual ens en resten molt poques traces (excavades sobretot en campanyes anteriors), per la de les seves defenses, afectades tant per les modificacions a que obligava sovint el devenir sociopolític, com pels problemes d'estabilitat que provocava un subsòl tot sovint inestable.

Però la història del sector no finalitza amb l'abandonament del poblat ibèric, ja que uns quatre segles més tard, tot i que segurament ja des d'abans va existir un petit emplaçament o atalaia funcionant, es va construir una caserna militar que va ocupar i arrassar gran part del sector anteriorment ocupat pel barri més occidental del poblat. Aquesta ocupació que es va perllongar durant aproximadament quatrecents anys va condicionar en gran mesura l'aspecte que actualment ofereix la zona. I, fins i tot un cop va ser abandonada la caserna, alguns dels espais de la mateixa varen ser aprofitats com a cabanes o vivendes en èpoques posteriors.

És per aquesta complicada evolució que en lloc de realitzar una descripció de totes les estructures aparegudes al llarg d'aquests sis anys d'excavacions el que farem serà anar-les posant al descobert a mesura que avancem en la descripció històrica i en la periodització de les diverses fases d'ocupació del mateix.

Abans de l'inici d'aquest programa d'excavacions la zona era ocupada (com de fet tota la muntanya) per un bosc d'alzines, les arrels de les quals també han tingut la seva influència en l'estat de conservació d'algunes de les estructures. Val a dir, a més, que en algunes zones la capa de terra que cobria la roca era molt prima ja que sota la capa vegetal apareixia ja la roca del subsol. Així, per exemple, mentre a la banda sud oest hi havia fins a tres metres de terra fins a la roca, a l'extrem nord est aquesta aflorava als deu centímetres de profunditat.

EL POBLAT IBÈRIC

Les restes del poblat ibèric són en aquesta zona escasses i disperses. La construcció de la caserna militar tardoantiga, que va fonamentar tots els seús murs en la roca del subsòl, va malmetre en gran mesura totes les construccions anteriors. De tota manera podem dividir les restes en dos apartats: les vivendes del barri occidental i el recinte de muralles, trobant-se en millor estat les segones, ja que de les primeres pràcticament resulta impossible resseguir-ne el tamany i forma de cap de les vivendes. Els problemes per definir-ne l'estructura resulta extensible també a la seva datació, ja que les construccions posteriors no varen només malmetre els edificis més antics sinó que afectaren també a l'estratigrafia.

El sector occidental de les muralles

Les excavacions han posat al descobert part de les muralles que tancaven per la banda occidental el poblat ibèric. Interpretar la seva evolució és un dels aspectes més complexes d'aquest estudi. Per una banda pel llarg ús que es va fer de les mateixes, ja que seran parcialment aprofitades per les construccions tardanes, però sobretot per la complexitat inherent a la seva construcció i evolució. Així i, només per començar, una primera visió del recinte murari ens presenta tres trams de mur que, arribant a funcionar conjuntament, presenten unes característiques constructives molt diferents.

Començarem per descriure les estructures visibles anant de nord a sud per plantejar posteriorment una hipòtesi respecte a la seva funcionalitat i evolució.

El tram nord de la muralla està constituit per un doble mur (UE 2279 i 2404) amb un reble interior. Aquest tram discorre de nord est a sud oest i els dos murs, de més d'un metre d'amplada, estan formats per pedres irregulars, només lleugerament carejades a l'exterior, barrejant-se pissarres amb alguns blocs dispersos de calcària. El reble interior està quasi completament constituit per esquists de pissarra. Per la banda nord aquesta muralla presenta un tercer parament que actua com a mur coixí o *proteichisma*. Bastit amb pedres lligades amb fang, de característiques similars als que acabem de descriure, només presenta una cara polida, la que dona a nord oest, mentre que l'interior està format per un reble de grans pedres irregulars, pràcticament abocades sense lligam algun i recolzades contra el parament UE 2404. Aquest tram de la muralla apareix actualment tallat pel camí que mena cap a l'església dels Sants Metges per la banda nord, mentre que pel sud apareix clarament seccionat per la construcció del mur UE 2250, que forma part del cos central de la muralla i que tot seguit descriurem. Abans, però, cal fer esment a un darrer detall respecte a aquest tram de muralla. A l'extrem sud oest de la mateixa, i per sota del reble interior, es va localitzar un mur nord sud (UE 2706), obliterat per la construcció de les muralles. Aquest fet és important, ja que demostra, a falta d'altres constatacions estratigràfiques, que aquesta muralla no constituia la defensa més antiga del poblat ja que va obliterar estructures d'habitat ja existents. Malauradament aquestes es situaven al damunt del nivell estèril del subsol i no varen poder ser datades.

El cos central de les muralles està format per un rectangle perfectament regular limitat al sud pel mur UE 2003, a ponent pel mur UE 2103, pel tram UE 2250 al nord i el mur UE 2246, a llevant. Es tracta d'una estructura perfectament unitària formada per grans blocs de calcària majoritàriament, carejats a l'exterior i formant filades. A l'enderroc del mur es

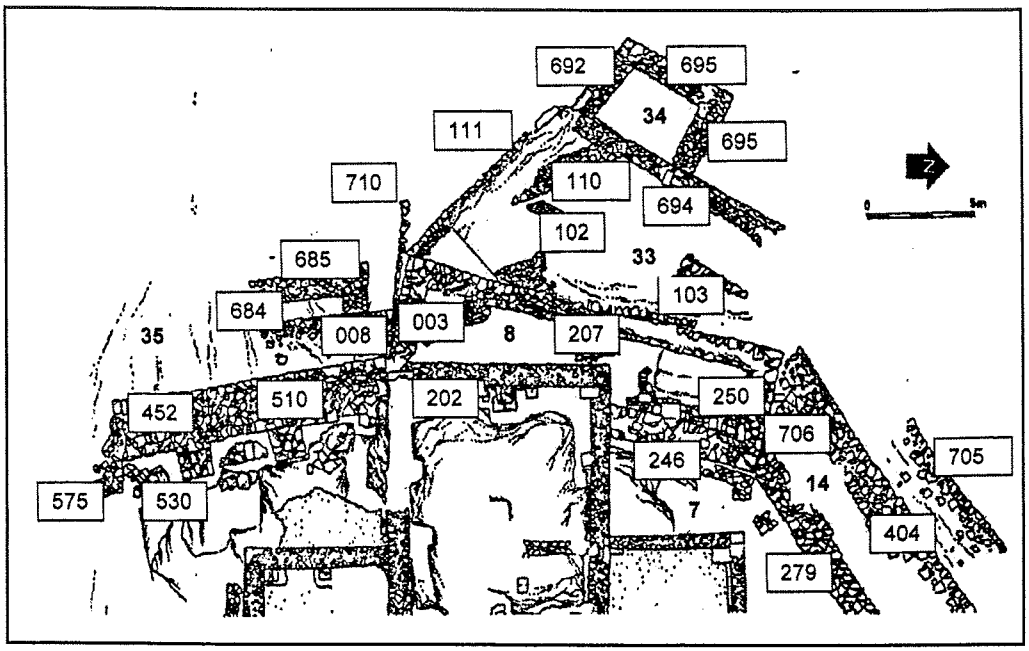

fig. 2.

varen recuperar diversos blocs força ben escairats de travertí, que, aprofitant la seva major lleugeresa, devien ocupar la part superior de la muralla, actualment desapareguda. El mur de llevant UE 2246 només es conserva en el seu extrem de tramuntana ja que va ser tallat per la construcció de la caserna. De tota manera el que encara resulta clarament apreciable és la potent rasa de fonamentació del mateix que encara avui es perllonga cap al sud. Com ja s'ha dit abans, al construir-se aquesta estructura es va seccionar el tram nord de la muralla i, especialment per la banda de ponent la unió entre ambdós trams de muralla apareix realitzada de forma molt poc acurada.

L'espai rectangular interior apareix dividit en dos espais clarament diferenciats, separats pel mur UE 2671, de característiques similars als que l'envolten. L'espai situat al nord del mur devia funcionar com a cambra, amb un paviment de *tegulae* col·locades invertides (amb els encaixos laterals cap abaix). En aquest espai quedava un sector quadrat a la banda nord oest sense cap teula que, com veurem, creiem que estava ocupat per una escala de fusta que permetia l'accés a la part superior de la muralla. Molt diferent és l'espai de migdia, on no va aparèixer cap traça de pavimentació i que, amb tota probabilitat, anava farcida, constituint un cos massís.

A ponent d'aquesta estructura el que trobem és un turó artificial, bastit contra la muralla i format per un potent farcit d'esquists pissarrossos. La part superior d'aquest turó es troba encerclada per un mur (UE 2111 i 2693) que format per pedres irregulars lligades amb fang enfonsa la seva fonamentació en el mateix farcit. Aquest anell només actuava com a parapet a la part superior per permetre el moviment a resguard dels defensors. A l'extrem occidental del turó i recolzat parcialment contra el mur UE 2693 es conserven les restes d'un bastió avançat que actuant com una torre de defensa aprofitava la gran aventatja de l'alçada com element defensiu. Amb una fonamentació formada per grans carreus de travertí ben escairats i clavada a l'interior del farcit del turó artificial, els seus murs en alçat eren construits amb pedres locals, molt més petites, tal i com succeia amb els murs que conformen l'anella superior. És curiós apreciar com aquest bastió, assentat en el pendent del turó fonamenta molt més que els murs de l'anella superior que només funcionen com a parapet.

La construcció d'aquest turó artificial explica en gran part la forma matussera en que es varen lligar la construcció del cos central i el tram nord de la muralla ja que aquest punt quedava tapat pel farcit del turó.

Per la banda de migdia l'angle sud oest d'aquesta estructura apareix com un element solidari amb la gran muralla que constitueix el tram sud del recinte defensiu (UE 2452). A més aquest mur UE 2003, empra com a fonamentació les restes d'un mur anterior, UE 2712, que bastit amb pedres locals, més petites, es perllonga cap a ponent, perdent-se per l'erosió natural del terreny.

La muralla de la banda de migdia està constituida per un parament d'aspecte similar al del cos central, amb el que forma una unitat, però convertit en un sol mur massís, de més de dos metres d'amplada i amb uns potents contraforts a la banda de llevant, que sòlidament recolzats a la roca es situen a intervals de poc mes de dos metres i mig cada un. Bastit essencialment amb pedra calcària, en l'enderroc del mateix es varen trobar diversos grans blocs de travertí, amb la cara exterior perfectament treballada i polida, que devien situar-se a la part alta de la muralla.

Però aquest imponent parament és només el darrer dels que varen conformar aquest tram de les defenses. Així, a la banda de llevant i parcialment cobert pels contraforts, es conserven les restes d'un mur anterior format per grans pedres de forma irregular, assentades en una gran rasa practicada a la roca.

Però és per la banda de ponent on aquesta multiplicitat de paraments és més apreciable. Ja hem esmentat el mur est oest que va ser reaprofitat com a fonamentació del mur UE 2003, però n'hi ha dos més. A ponent del mur UE 2452 i paral·lel a aquest hi ha el mur UE 2008. Aquest només conserva actualment una cara visible a la banda de ponent, formada per pedres locals, polides a l'exterior i lligades amb fang. L'interior està format per un reble de pedres irregulars que, força soltes semblen recolzar-se contra el mur UE 2452. Com explicarem posteriorment en un primer moment varem creure que es tractava d'un altre *proteichisma*, però ja no pensem que sigui així. Sembla més aviat que es tracta d'un mur seccionat per la seva banda de llevant per col·locar-hi el mur UE 2452. Aquest tall és el que va provocar que les pedres de l'interior apareixin actualment remogudes i soltes.

Però aquest mur tampoc és el més antic del sector ja que talla una construcció anterior formada pels murs UE 2485 i 2486. Aquesta estructura formada per dos murs d'aproximadament un metre d'amplada de pedra local lligada amb fang, conforma una allargassada L invertida, amb el pal superior cap a llevant i tallada per la construcció del mur UE 2008. Com veurem aquestes restes tant podrien correspondre a una torre ellargassada com al gir de la muralla a la zona més propera a la porta d'accés al poblat.

Tots aquests paraments tenen, però, una cosa en comú: tots ells apareixen cada cop més esllavissats a mesura que s'avança cap a migdia. Aquest fet no és curiós en si mateix ja que és normal que les estructures es vagin erosionant sempre pels extrems més propers als desnivells, però el remarcable és que aquests desnivells en el parament no es produeixen de forma gradual sinó abrupte i en els mateixos punts en els diversos paraments. Com ja hem explicat algunes pàgines abans tot això es deu a que a la banda sud d'aquesta zona els materials del subsòl semblen ser molt inestables i s'erosionen amb facilitat. Per intentar sol·lucionar-ho els murs del sector apareixen bastits a l'interior de poderoses rases de fonamentació que foraden la roca, però aquest fet no va resultar suficient. I no va ser-ho perquè les capes toves no es troben a la superfície sinó que són vetes situades a l'interior de la roca que amb el seu esllavissament arrosseguen a les capes superiors. És aquesta una de les raons principals per explicar la multiplicitat de murs que es varen bastir per crear les muralles d'aquest sector i les diverses solucions arquitectòniques que es varen intentar aplicar (murs amples, grans carreus, contraforts...). I també serà aquest el motiu que impulsarà als constructors de la caserna tardoantiga a construir grans contraforts en aquesta banda de l'edifici.

L'evolució cronològica de les muralles no es pot seguir per l'estratigrafia del sector ja que aquesta només ens ha aportat dades sobre la darrera fase de la mateixa, fet per altra banda ja prou important, però si que podem intentar descriure l'evolució estructural de les defenses d'aquesta zona.

Abans de fer-ho cal remarcar els dos elements que condicionen i motiven les diverses reformes en aquesta zona. Una l'acabem d'esmentar: la fragilitat del subsol que provocava debilitats en el tram de migdia de les defenses. L'altra porta a reflexions i solucions més complexes i és l'existència en aquest indret de la porta occidental del poblat.

Pel tamany del carrer localitzat en aquesta zona a l'interior del poblat no hi ha dubte que la porta que es situava en aquesta banda era una de les principals de la població i no una simple poterna, i la seva seguretat va ser sempre i, sobretot, en els darrers moments de vida del poblat, una de les grans preocupacions dels seus defensors. De fet la situació i orientació del carrer i la gran importància de les obres posteriors en aquest sector indiquen que la porta originàriament es situava a la part central del parament, a l'espai on actualment hi trobem el turó artificial i el massís rectangular de la muralla.

La muralla més antiga de la banda de migdia estaria constituida pel mur UE 2530, construit amb un sòlid basament de grans blocs irregulars. Segurament aquest parament anava associat als murs UE 2684 i 2685. Ambdós conformen una unitat i la seva forma en angle, denota la seva funcionalitat. Aquesta estructura devia flanquejar la primitiva porta per la banda de migdia, actuant com una torre o baluart avançat a la muralla. Aquest fet ens indica no només la situació aproximada de la porta sinó també la del camí que portava a la mateixa i que sembla vorejar la carena sud de la muntanya.

Desconeixem quina seria la muralla nord en el primer moment d'existència del poblat donat que la doble muralla actualment conservada pertany a una fase posterior, ja que en la descripció de les estructures ha quedat clar que oblitera estructures antigues del poblat.

Tampoc coneixem els motius que varen portar a reformar la muralla sud, tot i que les sospitem. És molt probable que fos la fragilitat del subsòl i no cap fet bèl·lic el que malmetés la primera muralla. Per refermar-ho només disposem d'una dada indirecta però significativa, ja que tot sembla indicar que amb les noves muralles la porta es desplaça uns metres més al nord, tot cercant un indret més sòlid, no només per la porta sinó també pels bastions defensius que devien flanquejar-la.

D'aquesta segona muralla en formen part els murs UE 2008 i 2710. Per construir la nova cinta murària es va tallar el bastió anterior i es va soterrar fins a la nova cota de circulació, que era més d'un metre més alta que la inicial. El mur UE 2008, una paret d'amplada actualment desconeguda i que va de nord a sud, ens planteja seriosos problemes

d'interpretació. En un primer moment es va creure que actuava com a *proteichisma* de la muralla ja que no conserva cap cara interna i el farcit apareix com un munt de pedres abocades. Però aquesta interpretació presenta alguns problemes. El mur es conserva actualment fins la mateixa alçada que els murs UE 2684 i 2685, és a dir fins a la cota de circulació del moment en que es va bastir i que es mantindrà *grosso modo* en la fase posterior. Aquest fet semblaria desmentir el seu ús com a defensa avançada ja que el mur en el moment de funcionament de la muralla UE 2452 quedaria completament enterrat[1]. I com a defensa enterrada no calia construir aquest mur ja que encara es conservaven els murs UE 2685 i 2686 que podien complir aquesta funció (evitar la construcció de mines...). A més aquest mur sembla funcionar amb el mur que d'est a oest es situa a tramuntana (UE 2710) i aquest segon serà reaprofitat en la fase posterior com a fonament de les noves defenses.

Per tant ens inclinem per creure que el mur UE 2008 constituia una muralla que tancava el sector per la banda sud oest, i que en el moment de bastir les darreres defenses del sector, va ser escapçat per la banda de llevant per tal de que la nova muralla pogués assentar-se sobre la roca i no parcialment al damunt d'aquest mur.

El mur UE 2710 que s'obre cap a ponent i que va quedar posteriorment tallat i obliterat pel farcit del turó artificial substituiria l'antic baluart defensiu de la porta. El mur que nosaltres podem observar constituiria el límit de migdia de la torre i, per tant, la porta es situaria uns metres més al nord, tot cercant la zona central de la plataforma superior de la muntanya.

Per la banda nord el poblat quedaria limitat per la doble muralla formada pels murs UE 2279 i 2404. Aquesta es perllongaria cap al sud oest més enllà de la part conservada actualment i finalitzaria aproximadament a l'alçada de la torre que acabem de descriure, de tal manera que es configuraria una porta en angle, defensada per ambdós costats. Així, s'entraria de sud a nord, per girar ràpidament cap a llevant i el carrer del poblat, sempre defensat, o atacat si es tracta d'un intrús, per dos costats.

La darrera de les reformes és la que tenim millor situada cronològicament i històricament. Efectivament els estrats associats a la construcció dels contraforts del tram sud oest de la muralla com del farcit de la fonamentació del mur UE 2103 demostren que aquesta reforma es va produir a finals del s. II aC, o molt a principis de la centúria següent. Aquesta dada correspon a les darreres reformes realitzades al poblat i, com es va poder comprovar a la zona 1, són molt poc anteriors a l'abandonament definitiu del mateix i a la construcció de la ciutat de *Gerunda*.

Essencialment es tracta d'unes grans obres de caire defensiu, destinades a protegir el poblat d'un atac extern, fins al punt que va comportar la total obliteració de la porta. Aquesta reforma es pot relacionar clarament amb els fets que succeeixen a Roma i a la península ibèrica en aquests moments, amb les lluites entre faccions polítiques que acabaran en la guerra entre Sertori i Pompeu. Com veurem en un apartat posterior, tot sembla indicar que el poblat de Sant Julià es va alinear del costat dels sertorians i la seva derrota, probablement sense lluita, va comportar l'abandonament del poblat i el trasllat de la població a un nou indret, la ciutat de *Gerunda*.

La reforma a les defenses occidentals del poblat es varen encaminar a dos objectiús clars. Per una banda l'obliteració i defensa de l'espai ocupat anteriorment per la porta, i, per l'altra, el reforç del sempre problemàtic i fràgil tram sud de les muralles.

Començant per aquest darrer element es va intentar solucionar construint un sol parament completament massís i de més de dos metres d'amplada (UE 2452), sòlidament assentat sobre la roca del subsòl, i amb tot un seguit de contraforts a llevant situats a intervals molt curts de poc més de dos metres i mig de separació. Desconeixem si va ser suficient en aquell moment, però actualment aquesta muralla presenta els mateixos símptomes d'esllavissaments que les anteriors.

El cos central es va obliterar construint un gran rectangle (UE 2003, 2103, 2250 i 2246), amb murs de més d'un metre d'amplada i dos cossos interns diferenciats. Així la meitat sud de la cambra es trobava farcida i massissada, mentre que la meitat nord funcionava com una cambra, amb un paviment de *tegulae* i amb tota seguretat amb una escala de fusta interior que permetia l'accés a la part superior.

Per construir aquest cos central es va emprar l'antic mur UE 2710 com a fonamentació del mur sud (UE 2003), mentre que per la banda nord es va tallar abruptament la doble muralla de forma molt poc acurada.

Per acabar de reforçar el sector es va construir a ponent del cos central i recolçat contra aquest un talús artificial que actuaria com a element defensiu avançat. La forma de construir-se aquest turó i la tècnica constructiva dels murs que en ell es basteixen semblen denotar una actuació de darrera hora, una

[1] No creiem que sigui casualitat l'alçada de mur arribada fins a nosaltres. Seria força inexplicable que el pas del temps hagués fet desaparèixer la part visible d'aquest mur i en canvi permetés que del mur situat a llevant, UE 2452, se'n conservés gairebé un metre i mig d'alçada. No seria explicable ni per la rapinya de materials, ja que els blocs del mur UE 2452 són més grans i ben treballats i per tant més aptes per ser reaprofitats.

defensa a la desesperada, però ens inclinem a creure que en realitat formava part del materix projecte que va constituir la construcció de la nova muralla i el cos central. Per una banda sembla demostrar-ho la unió entre la muralla doble i el bloc central. Aquesta apareix com un tall vertical mal lligat i poc sòlid i només pren sentit si en el moment de realitzar-ho ja es sabia que aquest tram quedaria cobert pel farcit del turó artificial. Hi ha a més un segon factor. Els blocs de travertí que, com hem esmentat anteriorment, es devien emprar per construir les parts altes del bloc central i la muralla sud oest apareixen com a fonamentació de l'àmbit 34, el baluart avançat associat al turó artificial. Aquest fet sembla denotar clarament que la part alta de les muralles encara s'estava construint mentre ja s'anava bastint també aquesta torre. Un darrer element que abonaria aquesta hipòtesi és el fet que el mur UE 2710, que s'emprà com a fonament del mur UE 2003 del bloc central, s'estén cap a ponent i és el farcit del turó artificial el que l'oblitera. Si es produís un lapse de temps entre les dues obres aquest mur s'hauria hagut d'ensorrar en el moment de construir el bloc central. Per finalitzar la cambra nord del bloc central, concebuda ja en el projecte inicial funciona com a escala per accedir a la part alta precisament d'aquest turó artificial i, si bé, també podria haver servit si l'única defensa fos el bloc central, en aquest segon cas semblaria més lògic haver massissat interiorment tot el cos i situar l'escala a llevant a l'exterior del mateix.

Simplement els murs associats al turó artificial són més fràgils perque la seva funció és actuar només com a parapet -com passa amb els murs UE 2111 i 2693 que encerclen la part superior del turó- o es troben massissats interiorment per un farcit, com succeeix amb la torre avançada (àmbit 34). La vertadera defensa del sector la constitueix el propi turó que fa una funció d'autèntic coixí davant de les muralles. Per fer aquest gran farcit, completament realitzat amb esquists pissarrossos, es va repicar l'entorn mateix de la muntanya, destruint fins i tot part del camí que portava al poblat. Això va produir un desnivell encara més accentuat en el terreny, que actuaria com a fossat defensiu.

Desconeixem si aquestes defenses varen complir la seva funció dissuassòria. De fet, ni en aquesta zona ni en la zona 1 hi ha testimonis de lluita i, per tant, sembla que el poblat va pactar alguna mena de rendició sense lluita. El que si és cert, és que poc després de realitzades aquestes reformes el poblat va ser abandonat i la població, o almenys part de la mateixa, traslladada a la nova ciutat de Gerunda.

LA CASERNA TARDO ANTIGA

Abandonat a principis del s. I aC el sector romandrà abandonat durant més de quatre segles. Probablement només es mantindrà un elemennt que si bé no ha arribat fins a nosaltres podria constituir l'embrió que conduís a la construcció de la gran caserna militar. Aprofitant l'existència del turó artificial

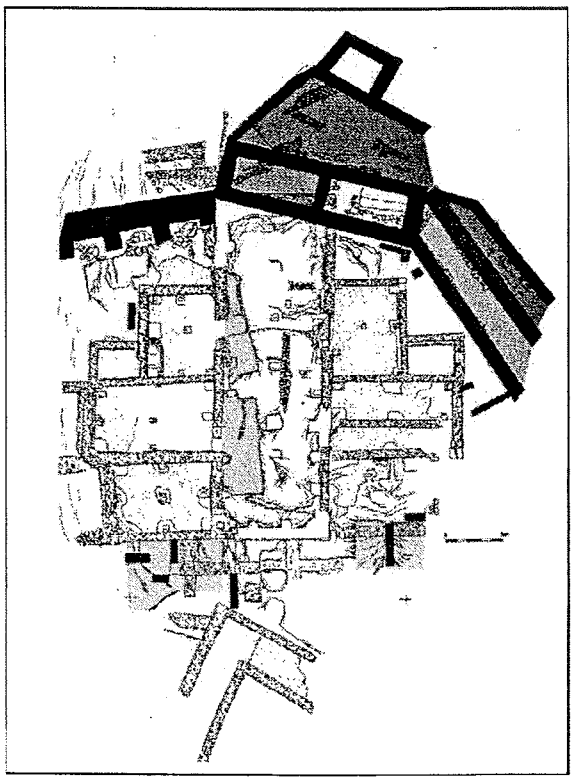

fig. 3. Fases ibèrica i republicana.

sembla molt probable que es construís al seu damunt una torre de guaita, aprofitant el control visual que es té des d'aquest indret sobretot de l'Empordà, en un sector que resulta invisible des de la ciutat de *Gerunda*. D'aquesta torre, segurament de fusta, no n'han arribat restes fins a nosaltres.

Sigui com sigui, en un moment del Baix imperi, que no podem situar amb claretat, però que, creiem que s'ha d'inscriure clarament dins les reformes indegades a principis del s. IV dC destinades a una millor defensa de les províncies i, sobretot, dels camins, es va bastir a l'indret una caserna militar associada a una torre de guaita. L'indret era ideal, ja que no només es controlava tot l'Empordà i es tenia un domini del camí nord sud que portava cap a *Gerunda*, sinó que el terreny oferia grans avantatges.

Per una banda l'existència del turó artificial proporcionava una plataforma ideal al damunt de la qual bastirà la nova torre de guaita. Per l'altra la plataforma anteriorment ocupada pel poblat ibèric proporcionava un espai planer ideal per bastir-hi els nous edificis i, per acabar de complementar-ho, les antigues muralles, si bé parcialment ensorrades i necessitades de reparacions, oferien una línia de defensa ja pràcticament construida i que es podia aprofitar fàcilment.

De fet aquestes preexistències condicionaran, almenys parcialment les noves construccions, ja que com es pot apreciar les cambres de la banda nord

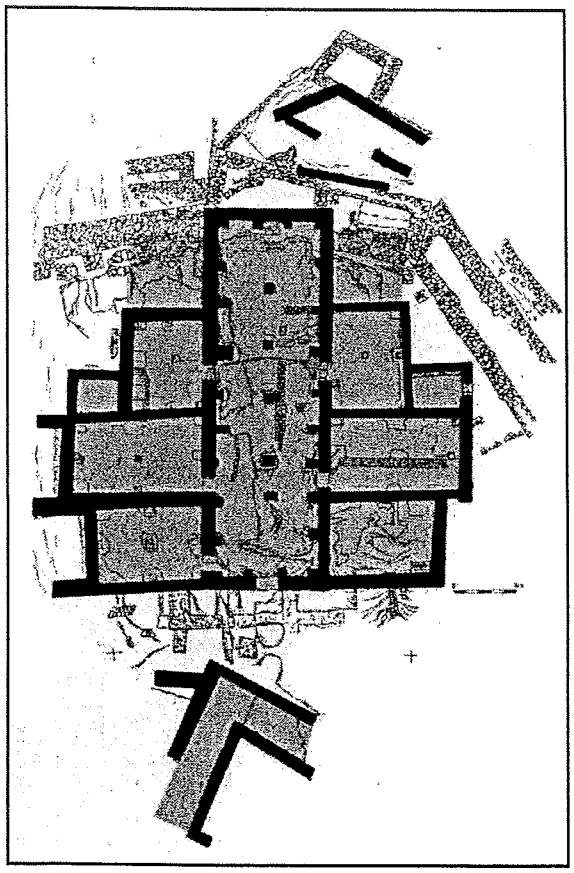

fig. 5. Castellum, primera fase.

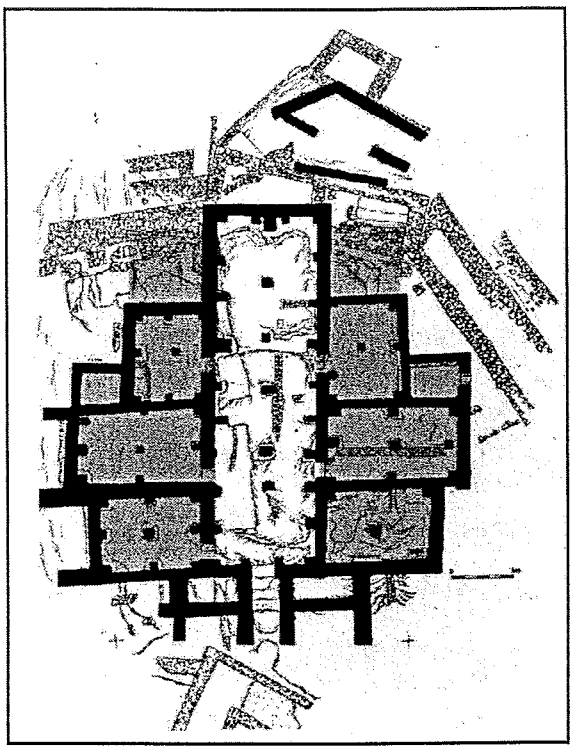

fig. 6. Castellum, segona fase.

s'adapten en la seva forma al perímetre delimitat per l'antiga muralla doble, en un intent d'aprofitar al màxim la plataforma que aquelles delimitaven.

L'element central, almenys inicialment, d'aquest autèntic *castellum*, el constitueix la torre de guaita bastida a la part superior del turó artificial. D'aquesta només es conserven alguns murs que en delimitaven el basament, construits, com de fet tots els murs d'aquest període, amb pedres lligades amb morter i açats amb ajuda d'un emcofrat. Aquests murs dibuixen un basament irregular que en realitat no fa més que adaptar-se a la forma del turó, creant una plataforma superior planera on devia alçar-se la vertadera torre, avui perduda.

Per aprofitar l'antic turó artificial va caldre refer parcialment la muralla que apareixia en part ensorrada. Aquest fet ve corroborat per la troballa de petits trams de mur amb morter i, sobretot, per la construcció d'un mur, que es va bastir al damunt de la muralla, en un sector on aquesta havia desaparegut.

El sector antigament ocupat pel barri occidental del poblat va ser completament terraplenat. La zona central va ser rebaixada fins a roca creant una superfície planera on fonamentar els murs de l'edifici i on col·locar els paviments de morter, mentre que a tramuntana i migjorn, on la roca iniciava el pendent natural de la muntanya, es varen realitzar grans terraplenaments de terra tot emprant la mateixa terra que s'havia retirat del sector central. Així l'edifici que en la part central s'assenta sòlidament en la roca del subsòl, pel nord i, sobretot, pel sud, penja al damunt del desnivell i per fonamentar a roca es varen haver de construir fonamentacions de fins a quatre metres de potència, acompanyades a la banda sud de poderosos contraforts.

Aquesta manera d'actuar va tenir diverses conseqüències que ja anirem veient, però des del punt de vista de metodologia arqueològica la més important probablement va ser que, per una banda va fer desaparèixer totalment les restes d'època ibèrica, especialment a la zona central, i, per l'altra va provocar que el noranta per cent, o més, del material recuperat en els farcits i nivells estratigràfics del sector, pertanyin al període ibèric, constituint una amalgama de materials barrejats amb escàs valor a l'hora de datar[2].

[2] De tota manera els materials tardans i, sobretot, els materials metàl·lics, permeten una aproximació com a mínim a les grans cronologies, encara que no permetin datar amb precisió alguna de les reformes.

L'edifici que va ocupar aquesta plataforma es va construir amb pedres locals lligades amb morter, emprant la tècnica de l'encofrat per bastir els murs. En alguns d'aquests s'aprecien algunes filades i restes incipients de construcció en *opus spicatum*. Per reforçar alguns angles, construir pilastres i llindars, es varen emprar carreus de sorrenca reaprofitats del temple republicà, ja abandonat de temps ençà, i que es situava a l'espai actualment ocupat per l'església dels Sants Metges.

L'edifici de forma quasi perfectament simètrica segons un eix est oest s'estructurava a partir d'una gran nau central (àmbit 13) de més de vuit metres d'amplada per gairebé trenta de longitut. Aquesta estava envoltada per pilastres construides a base de blocs de sorrenca i travessada per la seva part central per una fila de pilars de característiques similars destinats a sostenir l'embigat del sostre. Les diverses pilastres no apareixen perfectament alineades però aquest no és un problema, sinó un efecte buscat de forma voluntària, ja que les bigues transversals es recolzarien sobre la fila de bigues centrals i repartirien el pes sobre les mateixes de forma més esglaonada que si travessesin de banda a banda. Aquesta mena d'estructura denota clarament que la nau anava coberta amb un sostre a doble vessant.

Els murs es fonamenten a la roca del subsol on s'han practicat rases de fonamentació que afecten tant als murs com a les pilastres i que oscilen entre els vint centímetres i més d'un metre de profunditat. Als llocs, com l'angle nord occidental de la cambra, on ja existia una rasa de fonamentació molt més antiga, tant el nou mur com les pilastres de sorrenca aprofundeixen fins el final de l'antiga rasa per recolzar-se contra la roca.

Les cambres situades al nord i sud d'aquesta gran nau es distribueixen de forma perfectament simètrica, de tal manera que les quatre cambres que localitzem a tramuntana tenen el seu reflexe a la banda de migdia.

Totes les cambres de la banda de migdia de l'edifici presenten una característica comuna com són els poderosos contraforts que s'estenen com autèntiques arrels que aferren l'edifici al sòl. Així els murs nord sud dels àmbits 20 i 22 es perllonguen cap a migdia més enllà del límit de les cambres per actuar com a contraforts. La seva existència probablement ve motivada per la fragilitat del subsol a la banda de migdia del turó. Aquest fet, al que ja hem fet referència al parlar del poblat ibèric, ve corroborat per l'existència dels contraforts i, indirectament, per la ineficacia dels mateixos. Probablement aquests contraforts varen complir la seva funció mentre l'edifici estava en funcionament (no cal oblidar, com veurem, que en un moment posterior s'hi va afegir un segon pis) però un cop es va abandonar, va ser precisament la façana de migdia i, molt especialment els angles de les cambres, les que es varen ensorrar.

Tot això dibuixaria un gran edifici format per un cos central, la gran nau o àmbit 13, amb un sostre segurament situat a una cota més elevada que les de les cambres laterals, fet que facilitaria la il·luminació d'aquesta gran cambra a través de finestres situades a la part alta. A banda i banda d'aquesta gran nau tot un seguit de cambres baixes que assolirien diverses funcions, des de torres de defensa i de guaita, fins a barracons, cuines, menjadors...

A llevant d'aquest primer edifici se'n situa un altre, que hem pogut excavar de forma molt parcial i la funcionalitat del qual no resta gens clara. Les restes recuperades delimiten un espai quadrangular amb un quadrat interior. L'espai entre ambdós, similar a un passadís es troba pavimentat amb morter. Per la banda de tramuntana les restes han desaparegut tallades per la construcció del camí modern que en aquest sector va rebaixar fins i tot una part de la roca del subsòl. Per la banda de migdia, per contra només es conserva el gir del mur interior del quadrat, ja que l'exterior es situaria en una zona actualment desapareguda per l'erosió del terreny. Aquest edifici, que a la banda de migdia també presenta un contrafort exterior, presenta una orientació diferent a la del primer edifici descrit. Aquesta peculiaritat s'explica fàcilment perquè el que fa aquesta segona construcció és adaptar-se al gir que la terrassa superior del turó realitza cap al nord est.

LES REFORMES

En un moment indeterminat el primer edifici dels descrits va patir tot un seguit de reformes que en varen canviar radicalment la seva fesomia. D'aquestes reformes la més important és la construcció d'un pis superior al damunt de les cambres situades a tramuntana i migjorn de la gran nau central. Per fer-ho es varen col·locar tot un seguit de pilastres al voltant i al centre de les diverses estances. Aquestes pilastres, la construcció de les quals va comportar que es rebentessin els antics paviments de morter i la construcció d'altres de nous, es varen bastir tot emprant blocs de travertí i no ja de sorrenca. És aquest un fet important ja que a la majoria de les reformes d'aquest moment podem apeciar l'ús del travertí en els indrets on abans s'utilitzava la sorrenca.

Entre l'enderroc que composava els nivells d'abandonament de l'edifici varem recuperar gran quantitat de fragments del paviment del primer pis col·locat en aquesta reforma. Es tracta en tots els casos d'un sòlid paviment d'*opus signinum*, molt fi i polit, i amb una preparació que arriba als trenta centímetres de gruix. Amb aquestes dimensions i pes no és d'estranyar la quantitat de pilastres que va caldre construir a l'interior de cada cambra.

La construcció d'aquest primer pis a les cambres laterals va comportar també una reforma a la nau central. Amb l'elevació dels murs laterals la nau central ja no tenia possibilitat de rebre il·luminació a través de finestres, però tampoc va ser necessari ja que en aquest moment es va desmontar el sostre d'aquesta nau, i el que anteriorment era un gran espai cobert es converteix en aquest moment en un gran pati central.

A la banda de ponent d'aquest gran espai es construeix un mur de nord a sud que compartimenta l'espai. D'aquest mur només se'n conserva el retall a la roca i va tenir com a conseqüència la reducció de les portes dels àmbits 6 i 16, que varen veure reduïdes a la meitat les seves dimensions. Desconeixem les diverses funcionalitats a que es varen destinar els dos espais separats per aquest mur però el que si és cert és que a la banda de ponent e va comprovar com el nivell de circulació era format per gran quantitat de petits rierencs, mentre que a la banda de llevant es segueix emprant un paviment de morter.

A la banda de llevant i a l'exterior de l'edifici es construeixen dues torres adossades a l'edifici. Aquestes dues torres, àmbits 25 i 32, de dos per quatre metres flanquejen la porta d'accés al recinte, que es situaria al centre de l'antiga nau. La torre de migdia, situada parcialment sobre el barranc presenta dos grans contraforts com a reforç, i en ambdós la base és de carreus de travertí, fet que permet, a manca de millor estratigrafia, situar en aquesta segona fase la construcció de les dues torres.

Desconeixem si l'edifici situat a llevant d'aquest conjunt funcionava encara en aquest segon moment, però la seva situació just davant de la porta fa difícil creure que fos així ja que constituiria un destorb per qualsevol defensa que es vulgués assolir amb les dues torres.

Les conclusions sobre el funcionament de totes aquestes estructures no resulta fàcil de realitzar però podem esbossar tot un seguit d'idees. En un primer moment la caserna militar sembla ocupar gran part de la terrassa superior del turó. L'aparició del segon edifici que va girant cap al nord est adaptant-se al terreny i d'altres indicis de murs de morter, avui dia sense excavar, a d'altres zones situades relativament allunyades d'aquest sector, fan pensar que el nucli original del *castellum* estés format per tot un conjunt d'edificis i espais oberts destinats a acollir les tropes itinerants de l'exèrcit romà en moments de necessitat. És a dir, un autèntic campament que, si bé probablement només tenia una petita guarnició fixa, disposava d'instal·lacions i material per acollir una quantitat de tropes molt més elevada. De la funció militar de les instal·lacions no cal dubtar-ne ni per un instant, ja que la gran majoria dels materials metàl·lics recuperats durant les excavacions tenen una clara funció militar: puntes de llança, fragments d'espasa, una destral de guerra, esperons, piquetes de tenda...).

El pas del temps i l'arribada de nous propietaris al *castellum* -visigots- i l'evolució en les tècniques militars i la planificació de la defensa, varen comportar canvis en la fesomia de l'aquarterament. De fet la construcció d'un segon pis a l'edifici excavat semblaria indicar a primer cop d'ull un augment en les tropes que podia acollir el castell. Però també podria plantejar-se una hipòtesi completament diferent. El procès podria ser invers. Si inicialment el castell estava format per diversos edificis més o menys dispersos i espais oberts per l'exercitació de les tropes, aquestes reformes podrien indicar una contracció de l'espai ocupat i la creació d'un castell que cada cop s'aproparia més als conceptes medievals per aquesta mena d'estructura. Així els antics espais oberts es convertirien en un autèntic pati d'armes interior i completament tancat, mentre que les cambres laterals actuarien com a dormitoris i cambres annexes, constituint tot el conjunt un edifici clos, protegit per torres, veritable acròpolis defensiva.

El moment d'abandonament del castell es pot situar *grosso modo* en el moment en que la ciutat i el territori de Girona entra a formar part de l'imperi carolingi[3]. En aquell moment l'enemic ja no vindrà del nord i la funció estratègica de la muntanya deixarà d'existir i amb ella el castell. Uns segles més tard, quan una Girona independent del poder franc tornarà a patir per les possibles incursions d'enemics des del nord es construirà un nou castell practicament al mateix indret, però a la banda contrària del congost; el castell de Montagut.

[3] L'estudi estilístic d'alguns dels elements metàl·lics podria adelantar la data d'abandonament al s. VII, moment d'ocupació de les terres gironines pels exèrcits àrabs. En aquests moments aquest estudi encara està en procés.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J. 1994, Excavacions arqueològiques al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXIII, Girona, 75-87.

BURCH, J. 1995, El poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, noves aportacions, *Excavacions dúrgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*, (B. Agustí, J. Burch, J. Merino, ed.), Sèrie monogràfica, 16, Girona, 85-94.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 1998, Una peça notable procedent de Sant Julià de Ramis, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV, Girona, 39-52.

BURCH, J., SAGRERA, J. 1994, Excavacions arqueològiques durant l'any 1993 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (el Gironès), *Segones Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 63-71.

BURCH, J., SAGRERA, J. 1996, Notícia de la presència d'un abocador ceràmic al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, *Cypsela*, XI, Girona, 59-66.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., VIVÓ, D. 1998, Les excavacions a la muntanya de Sant Julià de Ramis, *Quartes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres, 93-103.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ Ll., SAGRERA, J., VIVÓ, D. 2000, Excavacions en el poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, a *Cinquenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 87-91.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. 2001, El sector de l'antiga església parroquial, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 1, Sant Julià de Ramis.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ Ll., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. en premsa, La fundació de Gerunda. Dades noves sobre un procès complex de reorganització d'un territori, *Empúries*, 52, Barcelona.

BURCH, J., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., VIVÓ, D. en premsa, La fi del món ibèric: l'exemple de l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis, *Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del ferro de l'Europa occidental: de la producció al consum, XXII Colloque International pour l'étude de l'Age du Fer*, Girona, 21-24 de maig de 1998.

CARAVACA, J., TEIXIDOR, M. 1996, Excavacions arqueològiques l'any 1994 al poblat ibèric de Sant Julià de Ramis (Gironès), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 119-125.

MALUQUER DE MOTES, J. 1972, El poblado ibèrico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *Pirineos*, 106, Jaca, 43-60.

MALUQUER DE MOTES, J. 1982, Sant Julià de Ramis, *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona, 206-207.

MARTÍN, M.A. 1994, Els antecedents ibèrics de la ciutat de *Gerunda, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXXIII*, Girona, 89-108.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1997, Nouvelles données sur la *via Augusta* dans le secteur nord-est de la Catalogne, *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via et via Augusta*, a CASTELLVÍ, G., COMPS, J.-P., KOTARBA, J., PEZIN, A. (ed.), Documents d'Archéologie Française, 61, París, 142-148.

RIURÓ, F. 1936, Esboç sobre la cultura ibèrica i el poblat de Sant Julià, *Butlletí del Grup Excursionista i Esportiu Gironí*, Girona, 8-11.

RIURÓ, F. 1936, El poblament i la cultura ibèrica del Gironès, *Revista Victors*, 3, Girona.

RODÀ, I. 1973, Nuevas investigaciones en el poblado ibérico de Sant Juliá de Ramis (Gerona), *XII Congreso Nacional de Arqueologia*, Saragossa, 503-512.

RODÀ, I. 1974, Cerámicas exóticas y de imitación en el poblado ibérico de Sant Julià de Ramis (Gerona), *Miscelánea Arqueológica*, vol. II, Barcelona, 297-301.

SALA, R., CABAÑAS, A., DIAZ, M., TABERNERO, E. 1990, *El congost al Paleolític*, St. Julià de Ramis.

SOLÉ, Ll. (ed.) (1965) *Geografia de Catalunya*, vol. II, Barcelona, 409-418.

EXCAVACIÓ D'UNA CASA ROMANA A L'HORT DE LA RECTORIA, CARRER DELS FORNS 3-5 (LLÍVIA, LA CERDANYA). OCTUBRE-DESEMBRE 2001

Antoni ROJAS*

SITUACIÓ

La vil·la de Llívia es troba situada a la comarca de la Cerdanya, dividida entre dos estats, en la confluència dels rius Segre-Er i al peu del denominat turó del Castell.

El solar objecte d'excavació arqueològica és conegut com a Hort de la Rectoria i es troba situat al número 5 del carrer dels Forns de Llívia (La Cerdanya). El seu emplaçament es localitza gairebé al centre de la part vella de la vila de Llívia, a pocs metres de l'església parroquial, en un indret objecte de protecció arqueològica específica, i on es localitzen també els jaciments del Carrer dels Forns, Cal Doctor, Cal Meranges, que han proporcionat estructures i materials que comprenen des d'època protohistòrica fins al període alt-medieval, amb predomini de la fase alt-imperial romana.

PRECEDENTS

Amb motiu de la venta de l'Hort de la Rectoria, el propietari del mateix va demanar l'inici d'unes prospeccions arqueològiques al solar per comprovar l'existència de restes arqueològiques. El motiu d'aquesta demanda venia pel fet que quan es va construir un magatzem de l'Ajuntament de Llívia en el solar colindant del nord van aparèixer restes arqueològiques que van ser excavades pel Dr. Josep Padró i volien confirmar la possibilitat de restes arqueològiques abans de la venda del solar.

El solar a prospectar estava a uns dos metres per sobre del nivell del carrer dels Forns. Havia estat un hort de perers amb un pou d'aigua a l'est i conegut com a l'hort de la Rectoria. L'any 1999 en aquest solar d'uns 500 metres quadrats es van realitzar quatre rases de prospecció longitudinals i paral·leles entre elles (Aliaga 2000, 166-167). Els resultats de les quatre rases fou que a 2 metres de fondària del nivell actual de l'hort i a nivell aproximat del carrer dels forns apareixia un nivell arqueològic amb presència de terra sigil·lada que daten d'aquest moment romà aproximadament del s. I dC.

L'any 2001 es van continuar les excavacions en aquest solar. Entre els dies 25 i 25 de juliol es va efectuar un seguiment arqueològic al solar ubicat en el núm 3-5 el carrer dels forns, amb motiu dels rebaixos del terreny amb motiu de la construcció d'un grup de vivendes. Degut al resultat positiu d'aquest seguiment amb aparició d'estructures i material arqueològic en el subsòl, els treballs mecànics van ser aturats de manera preventiva procedint-se, a continuació, entre els dies 8 i 17 d'agost a la delimitació en extensió i profunditat de les restes aparegudes, per tal d'avaluar les característiques i la importància de les troballes, així com la seva ubicació dins el conjunt del solar.

MOTIU DE LA INTERVENCIÓ

A l'octubre de l'any 2001 es va demanar la realització d'una nova actuació arqueològica al solar esmentat per comprovar la presència de restes d'època antiga. L'actuació es va centrar en dos sentits. Per un banda es va portar a terme una excavació de la zona nord del poblat, que hem anomenat sector 2 per tal de delimitar en extensió les estructures posades al descobert en les actuacions anteriors. Per altra banda es va fer un seguiment dels rebaixos de terra en la part sud del solar (sector 1).

DESCRIPCIÓ DE LES TROBALLES I RESULTATS

Sector 1

El seguiment (realitzat per Francesca Jiménez), va consistir en extreure una capa homogènia de terra

* ARES, S.C.

que cobria el terreny argilós natural a la meitat sud del solar on quedaven vistos els murs 1 i 2, posats al descobert durant les actuacions anteriors esmentades anteriorment. Considerant la relació d'aquesta capa de terra amb el nivell natural, es va comprovar que es tractava d'una capa de terra que tenia l'objectiu d'anivellar la pendent que feia el terreny natural en direcció oest. Aquesta capa de terra estava associada als murs 1, 2 i 9. En retirar aquestes capes es van detectar unes rases on es fonamentava el mur 1. Aquestes rases estaven realitzades a les bandes sud-est i nord-est del mur 1. Aquestes rases destacaven per la seva profunditat i per la seva amplitud. Aquestes rases ja devien estar fetes abans de la construcció dels murs i van ser aprofitades per fonamentar les estructures. Amb tota probabilitat no son rases realitzades expressament per fonamentar les estructures degut a que les seves mides no son necessàries per fonamentar el mur 1. Aquest últim es fonamenta en una cota més alta en aquelles parts on no hi havia cap rasa aprofitable. La rasa nord del mur 1 (U.E. 3006) presentava un farcit amb presència de nombrosos fragments de ceràmica romana però barrejat amb fragments vidrats. La rasa sud presentava pocs fragments ceràmics amb barreja de ceràmica d'època romana i vidrades d'època recent.

Durant el seguiment es va posar al descobert el mur 9, de característiques similars al mur 1 i 2. El cobria l´estrat 3016, que contenia fragments vidriats i de cuina. El farcit de la rasa 3018 presentava alguns escassos i esmicolats fragments de ceràmica comuna romana.

Els murs 1, 2 i 9 devien formar part d'alguna vivenda que va estar en actiu en una fase immediatament anterior a la utilització del terreny com a hort de perers. El seu estat aïllat no ens permet reconstruir la seva planta.

En aquesta zona es van documentar tres sitges excavades a l'argila. La sitja 1 estava totalment farcida per blocs de pedra de mida mitjana. En el seu farcit (U.E. 3022) també hi havia alguns escassos fragments ceràmics amb una barreja de ceràmica d'època romana hispànica llisa i fragments vidrats. La sitja 2 presentava un farcit d'obliteració (U.E. 3026) format per un estrat de terra fosca amb presència de ceràmica majoritàriament vidrada amb algun fragment de ceràmica sudgàl·lica. Destaca també la nombrosa presència de restes òssies de fauna. La tercera sitja presentava una sola U.E. i estava formada per terra de color fosc amb presència d'escassos fragments ceràmics amb barreja de material romà i fragments vidriats.

Sector 2

El sector 2 del solar de l'hort de la rectoria comprèn la meitat de la superfície excavada. En aquest sector s'han documentat les restes d'epoca antiga amb distinció de diverses fases.

Primera fase

En tot el sector 2 s'ha detectat la presència d'un conjunt de tretze sitges molt ben retallades al subsòl natural. Totes aquestes sitges presenten les mateixes característiques, excavades al terra argilós i amb formes arrodonides amb profunditats que no passaven dels 150 cm. El material ceràmic dels seus farcits d'obliteració és en general molt escàs, però sempre d'època romana o prerromana i bàsicament materials de construcció. En alguns casos els farcits de les sitges presentaven nombrosos fragments de teula romana, com és el cas de les sitges 10, 11, 12 i 13.

Segona fase

En aquest sector 2 es detecta una segona fase amb l'abandó del conjunt de sitges i la construcció d´una casa. Els murs es fonamenten a través d'unes rases de fonamentació d'uns 30-40 cm d'amplada. Aquesta casa presenta dos espais diferenciats que hem qualificat com Espai A i Espai B.

- Espai A

Aquest espai A presenta una subdivisió de, com a mínim, tres àmbits que hem identificat com a àmbits A1, A2 i A3.

Pel que fa a l'àmbit A1, presenta una superfície de 16 metres quadrats i representa l'estança més gran. Està formada pels murs 16, 13, 14 i 15. L'estança no presentava profunditat estratigràfica degut a que només ens han arribat les últimes filades, ubicades dins de les rases de fonamentació. Aquestes últimes presenten, en els seus farcits, fragments ceràmics d'època romana i pre-romana. L'estrat que cobria aquesta estança era el 3047, format per una capa de terra molt homogènia i cobert per un gran enderroc (U.E. 3001). En aquest estrat 3047 es va constatar la presència de fragments ceràmics TSH segurament de produccions locals. Algun fragment coincideix amb els que es van documentar a les campanyes dels anys vuitanta 80 al carrer dels Forns (Padró 2000, 26-42).

L'àmbit A2 està format pels murs 13, 14, 7 i 15. El mur 7 d'aquesta estança talla la sitja 3062. El fet que els seus murs estiguin conservats només a nivell de fonamentació fa que l'estança no presenti potència estratigràfica. Es va documentar la U.E. 3047, que representa una gran capa de terra homogènia que cobreix les habitacions A1 i A2. Per sobre d'aquest estrat documentem el gran enderroc que s'estén per l'espai de les estances A1 i A2.

L'àmbit A3 està format pels murs 5, 7 i 11. La seva banda oriental no la coneixem degut a que es perd per sota de la propietat situada a l'est del solar. Les rases dels murs 5 i 7 presenten en els seus farcits presència de ceràmica d'època romana. En aquesta estança es van distingir els estrats 3030, 3029, 3019 i 3011, els quals estan relacionats amb el mur 5. Pel que fa a la U.E. 3030 la formava un estrat de terra cremada amb presència de molts claus de ferro acompanyat amb els forats de pal situats per sota d'aquest estrat U.E. 3032. Correspon a un estrat de terra negra cremada amb presència de claus i ceràmica romana. Cobreix al farcit de la rasa del mur

7. La U.E. 3029 estava formada per un estrat de terra que cobreix la U.E. 3030 amb presència de nombrosos fragments ceràmics d'època romana, sobretot TSS, situables en la seva majoria dins del s. I dC. La U.E. 3019 comprenia un estrat de terra que cobreix a la U.E. 3029 amb presència de nombrosos fragments ceràmics d'època romana amb testimoni de comuna romana, africana de cuina hispànica llisa i àmfora comuna. La U.E. 3011 estava formada per una capa de terra argilosa a l'oest del mur 7.

Just al costat oest del mur 11 hi trobem la presència de quatre forats de pal. En un d'aquests forats es va localitzar un fragment de dolia. Entre l'extrem sud del mur 7 i el costat oest del mur 11 resta un espai que podia haver estat la porta d'entrada a l'àmbit A3.

- Espai B

És l'espai format pels murs 10, 16 i 12. Està subdividit en un mínim de tres àmbits: B1, B2 i B3.

L'àmbit B1 està format pels murs 16, 10, 19 i 12. L'àmbit B2 està format pels murs 10, 19, 12 i 18. L'àmbit B3 està format pels murs 10, 18 i 12 i no coneixem el seu límit est. A l'est del mur 18 es detecta la presència d'una estructura circular molt arrasada de funció indeterminada.

Els àmbits estaven coberts pels estrats 3042 i 3034. La U.E 3034 està formada per un estrat homogeni que cobreix el terreny natural amb presència majoritària de fragments informes de ceràmica comuna romana. També hi ha presència de tres fragments vidriats. La U.E. 3034 cobria la U.E. 3042, formada per una capa de terra amb presència de ceràmica romana representada per de ceràmica africana de cuina, sigil·lada sudgàlica i hispànica. També cal destacar la presència de comuna romana.

Passadís

Entre els dos departaments de la casa (espais A i B) destaca la presència d'un corredor o passadís que actua com a espai separador dels mateixos. En aquest espai es va documentar la U.E. 3041, formada per un estrat de terra al nord del mur 10 amb presència de fragments ceràmics d'època romana, majoritàriament comuna, amb alguns fragments de sigil·lada hispànica. Aquest estrat estava cobert per la U.E 3034, formada per una capa de terra molt homogènia amb pocs fragments ceràmics, però tots ells d'època romana.

Aquesta casa estava formada per dos espais separats per un corredor o pati. Presentaven planta rectangular amb divisió d'habitacions. La banda oriental d'aquests edificis no ha pogut ésser delimitada degut a que els seus murs s'endinsen per sota de la façana sud de l'Hort de la Falona situat a l'est del solar de l'Hort de la Rectoria. Els murs conservats són els fonaments de les cases amb les últimes dos o tres filades. Pel que fa a la tipologia constructiva, els blocs de pedra que formen aquests murs estan lligats amb fang. Tal i com hem esmentat, els murs estan construïts a través de rases excavades al subsòl natural. Per tant, hem pogut documentar les estructures d'un habitatge a nivell de fonamentació però que presenta una conservació bona i del qual s'ha pogut documentar pràcticament tota la seva planta. L'estat dels murs ha permès delimitar la distribució dels seus espais. Els murs estan construïts a traves de rases excavades al subsòl natural.

CONCLUSIONS

A la banda nord del solar de l'Hort de la Rectoria tenim la presència d'una casa que hem de situar dins del canvi d'era. Amb les excavacions realitzades, s'ha pogut documentar una primera fase, anterior a aquesta casa, caracteritzada per la presència d'un conjunt de tretze sitges que podrien datar d'època ibèrica. Tanmateix, el material ceràmic dels farcits d'aquestes sitges és molt escàs, pràcticament inexistent, la qual cosa dificulta definir de manera més específica la seva cronologia. Cal destacar que a les excavacions realitzades durant els anys vuitanta en aquest mateix sector, just al costat nord de l'Hort de la Rectoria es va documentar l'existència d'algunes sitges pre-romanes arrasades per un establiment romà (Padró 2000, 45). Aquestes sitges i les de l'Hort de la Rectoria podrien formar part d'un mateix camp de sitges. L'existència i documentació d'alguns fragments d'època ibèrica intueixen una presència d'hàbitat pre-romà en aquest indret. Podrien representar restes de l'activitat dels antics ceretans en aquest territori. Tanmateix, sobre aquest període tenim dades massa febles com per poder aportar valoracions més específiques. Podem afirmar que aquestes sitges són obliterades poc abans de la construcció dels edificis excavats. L'actuació realitzada no detecta un gran espai de temps entre l'abandó de les sitges i la construcció de les estances. Aquestes sitges són farcides amb la mateixa terra, blocs de pedra i materials romans en un sol moment, és a dir, de forma ràpida. Aquesta última dada ens indica la necessitat de tapar les sitges per tal d´anivellar el terreny o construir a sobre. El fet d´haver-se excavat el terreny fins al sòl natural ha permès identificar un desnivell en direcció est-oest. Aquest fet va provocar que, en construir-se l'habitatge, hi hagués la necessitat d'anivellar certes parts del terreny. Aquest fet s'ha documentat, per exemple, a l'oest del mur 16, on el desnivell és més accentuat i s'aboca gran quantitat de terra i una amb presència de pedres, i fragments de teula i ceràmica.

Dins ja, d'una segona fase, en ple segle I dC documentem, doncs, un canvi d'utilitat del terreny amb la construcció de tot un seguit d'estances. Aquest edifici aïllat l'hem de situar dins de l'assentament romà documentat a la zona i de la qual s'ha anat obtenint dades a través d'excavacions motivades per obres d'urbanització com les realitzades al mateix Carrer dels Forns durant els anys vuitanta (Padró 2000, 25-45), al Camí Ral (Padró 2000, 15-23), a Cal Meranges i Cal Doctor (Padró 2000, 23-25) a

l'Hort de la Falona (Campillo 1999, 533-542), o les més recents a la zona de la Colomina (Aliaga, Guàrdia 2000, 180-184), on actualment s'estan obtenint noves dades. Les restes romanes localitzades al Carrer dels Forns, doncs, l'hem de emmarcar dins de l'antiga Llívia, probablement en relació amb la *Iulia Libica* mencionada per Ptolomeu (Ptolomeu, Geogr. II, 6, 68).

Pel que fa a la cronologia, podem avançar que ens trobem davant de part d'un establiment en funcionament durant el s. I dC amb presència de sigil·lades sudgàliques i comunes. Les ceràmiques documentades coincideixen, en molts casos amb les recuperades en els jaciments més propers esmentats anteriorment (Campillo, Borràs 1996, 99-103). El material ceràmic recuperat de les fonamentacions d'aquesta casa és d'època romana però amb presència de fragments d'època ibèrica de pintura vinosa que ens dona alguns indicis d'una activitat a la zona en les etapes més antigues d'època ibèrica. L'abandonament de l'activitat d'aquest espai l'hauríem de situar entre finals del s. I dC i principis del segle II dC. Aquestes cronologies ens donen dades duna romanització tardana de la zona amb instal·lació dun contingent colonial romà ben entrada la segona meitat del segle I aC en un territori on hi havia anteriorment una població indígena.

Per altra banda, l'indret sembla no restar abandonat després d'època romana degut a la continuïtat del poblament a tota la zona amb indicis des d'època medieval fins als nostres dies. Pel que fa a la meitat sud del solar, s'han documentat tres estructures que semblen formar part de l'última construcció que es va fer en aquest sector abans del funcionament del solar com a hort fins fa pocs anys. La presència de murs aïllats i que s'endinsen vers els solars situats a est i oest de l'hort de la rectoria fa impossible documentar la distribució, delimitació i grandària d'aquests habitatges. A falta d'un estudi detallat del material recuperat podem avançar que aquestes estructures podien haver estat construïdes a finals del segle XVII.

BIBLIOGRAFIA

ALIAGA, S. 2000, Prospeccions arqueològiques a Llívia (La Cerdanya), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, 166-167.

ALIAGA, S., GUÀRDIA, J. 2000, Excavació arqueològica a la Colomina (Llívia, La Cerdanya) dins de la U.A.3. zona B, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, 180-184.

CAMPILLO, J., BORRÀS, H. 1996, Noves dades sobre Iulia Lybica (Llívia, la Cerdanya) a partir de la revisió de materials, *Cypsela XI*, 99-103.

CAMPILLO, J. 1999, El moment altimperial a Iulia Lybica: el jaciment de l'Hort de la Falona, *X Col·loqui Internacional dé Puigcerdà*, 533-542.

PADRÓ, J. 1990, La romanització de la Cerdanya, *8è. CIAP, IEC*, Puigcerdà.

PADRÓ, J. 2000, Excavacions arqueològiques a Júlia Líbica (Llívia, la Cerdanya), *Sèrie Monogràfica, 20, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.*

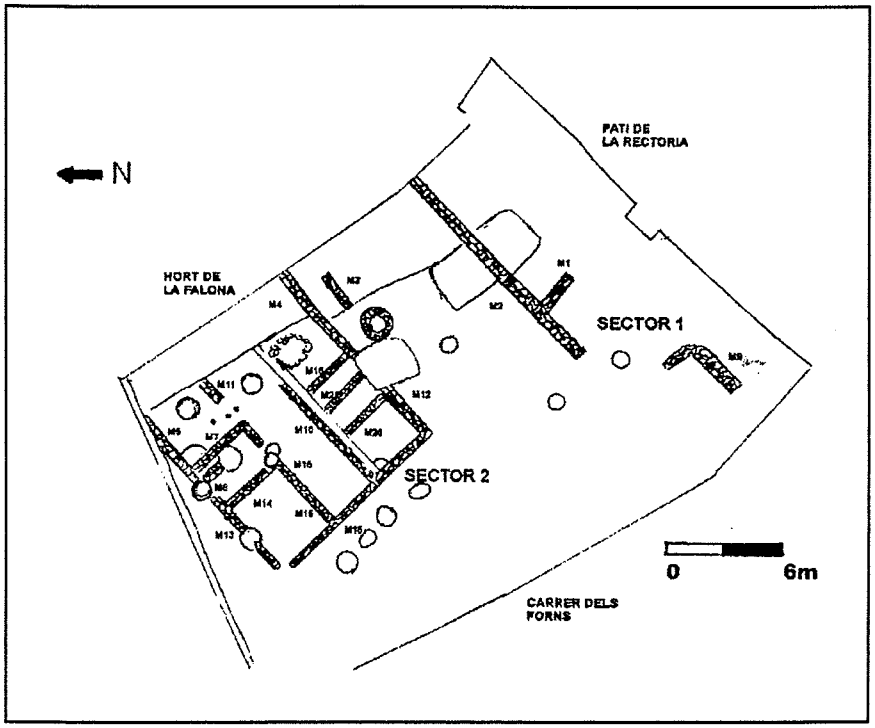

fig. 1. Planta general amb el número de cada mur.

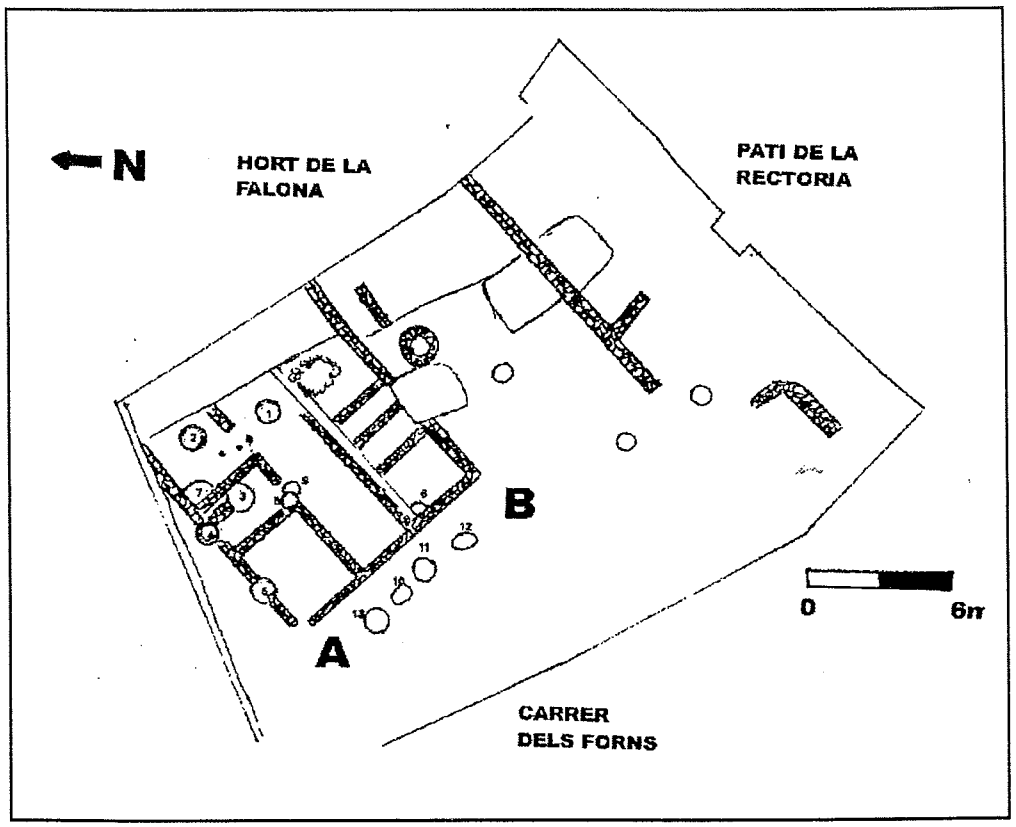

fig. 2. Planta general amb indicació de les sitges excavades.

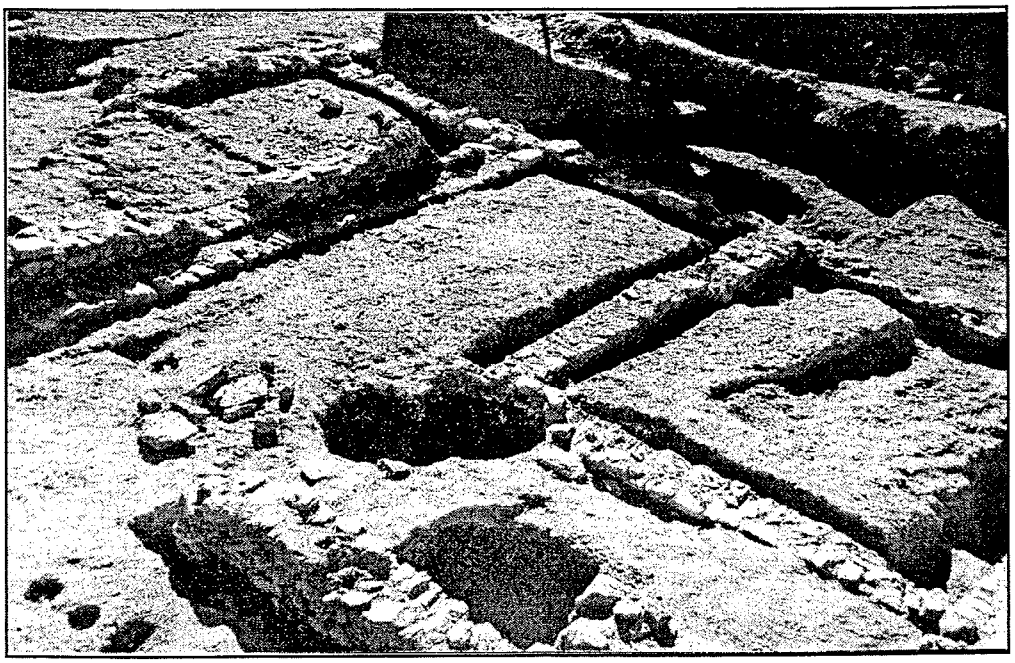

fig. 3. Vista dels fonaments de la casa excavada.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ERA DE CAN LLAPART (BELLCAIRE D'EMPORDÀ, BAIX EMPORDÀ)

Ferran CODINA

Entre els dies 19 de gener i 11 de febrer, es varen dur a terme quinze dies d'excavació d'urgència a la vila de Bellcaire d'Empordà[1]. La intervenció arqueològica es va realitzar en un solar situat al bell mig de la vila, en l'encreuament dels carrers Major i Migdia, un dels punts més elevats del turó i on s'inicia la vessant cap a ponent. Aquest solar fins fa unes dècades (previ al creixement modern de la vila) corresponia a l'era de Can Llapart, lloc on constantment s'hi ha dut a terme tot tipus d'activitats del món agrícola i de la construcció. En el moment previ a les excavacions era un solar pràcticament en desús que servia bàsicament d'abocador de deixalles i rampoines. Un cop finalitzada l'excavació torna a tenir el mateix ús.

El motiu de la intervenció va ser donat per la intenció de construir en aquest solar cinc cases unifamiliars. Un veí de la vila, coneixedor de l'existència de suposades restes arqueològiques, va alertar a l'ajuntament, cosa que propicià l'inici de les excavacions. L'objectiu de les excavacions era esbrinar si es tractava realment de restes antigues, quin tipus, de quina època i quina importància tenien, abans no es realitzessin les obres.

El nom del jaciment és el de l'Era de Can Llapart, nom que encara els veïns utilitzen i que ve donat per l'antic ús que tenia aquest solar i per l'antic propietari.

En el solar en el qual es troben les restes exhumades, d'uns 480 m², es varen identificar i separar dues zones. La zona 1 correspon a la part baixa del solar, i és on es tenia notícia de l'existència de les restes antigues. La zona 2 correspon a la part alta del solar. Aquí en un principi no hi havia indicis arqueològics, però com que també està afectat per la construcció dels immobles, es va decidir efectuar-hi unes cales.

RESULTATS

Zona 1

En aquesta part del solar es va efectuar una excavació en extensió d'uns 81 m². Aquesta intervenció va donar com a resultat la descoberta de quatre àmbits corresponents a una antiga premsa de vi o d'oli. Aquestes quatre unitats arquitectòniques són: sala de premsat (àmbit 1) habitació/magatzem (àmbit 2), dipòsit de recollida de líquids (àmbit 3) i magatzem (àmbit 4).

De l'àmbit 1 o sala de premsat el que se n'ha conservat és un paviment de *signinum* de molt bona qualitat, molt fi, resistent i impermeable (UE. 1001). Se'n conserven i coneixen els seus límits nord, est i sud. El costat oest està arrasat, segurament en època moderna. En tots els límits d'aquest paviment es pot veure l'inici de l'arrencament del revestiment de *signinum* dels murs perimetrals, dels quals només se n'ha conservat un, el del costat sud. Aquest paviment mesura uns 3,50 m per 3,85 m. Al centre hi trobem la base o *àrea* en la qual s'hi efectuava la premsada, mesura 1,50 m de diàmetre i té una alçada d'entre 5 i 8 cm. També s'hi ha localitzat un element clau per a identificar l'edifici com a premsa, es tracta d'una pedra sorrenca amb dos forats rectangulars, *foraminae,* inclosa dins el *signinum* (UE. 1002), que servia per a sostenir els *arbores*. Aquesta pedra situada en el costat nord de l'habitació marca un eix nord sud amb el centre de la base circular alçada.

El paviment forma una pendent descendent cap a ponent i també dues vessants suaus que van dels costats nord i sud cap al centre.

L'únic mur conservat és el que separa aquesta estança pel costat sud amb una altra habitació (sector

[1] Des d'aquest article voldria agrair el suport tècnic i humà rebut per part de la família Pellicer de Bellcaire, l'Ajuntament de Bellcaire, la Caro, en Joan, la Sandra i en Gabi.

2). Aquest mur (UE. 1006) orientat est oest, està fet de pedres calcàries lligades amb fang i està construït sobre la roca mare sense banqueta de fonamentació. Mesura uns 50 cm d'amplada i se'n conserven uns 3,10 m de llargada i una alçada màxima de 45 cm. Per la cara sud està revestit per una fina capa de morter de calç (UE. 1005).

L'àmbit 2 correspon a una habitació de la qual només coneixem el límit nord. El paviment d'aquesta habitació està fet d'una fina capa de morter de calç (UE. 1005) d'uns 3 cm de gruixària. La superfície d'aquest paviment, en molt mal estat de conservació, és d'uns 3 m per 3,30 m. Està construït sobre la mateixa roca mare. El nivell de circulació d'aquesta habitació està a uns 28 cm per sota de la sala de premsat.

A ponent de l'àmbit 1 trobem el dipòsit, *lacus,* (UE. 1007) que defineix l'àmbit 3. Es conserva en la seva totalitat i s'hi poden observar tots els seus elements característics. Mesura uns 3,40 m de llargada i uns 2 m d'amplada. Aquest dipòsit o cisterna està construït retallant la roca mare i les parets foren aixecades amb els sistema de l'encofrat.

La part interna del dipòsit, que mesura 1,98 m de llarg, 1,18 m d'ample i 1,10 m de profunditat, té una capacitat de magatzematge d'uns 2500 litres. Les parets internes i el terra estan revestits per un *signinum* similar al de la sala de premsat, és molt fi, llis i resistent i es conserva en la seva totalitat. En el mur del costat est, al centre, hi trobem l'obertura de la boca d'entrada de líquids situada coincidint amb l'eix central est oest del paviment de *signinum* (UE. 1001). En el mur del costat sud formant una mateixa unitat trobem tres graons també revestits pel mateix *signinum*, que permeten l'accés a l'interior del dipòsit. Pel que fa al terra del dipòsit, al centre hi ha un clot que mesura 48 cm de diàmetre, que permetia la recollida del pòsit un cop es realitzava la neteja del recipient.

L'àmbit 4 està situat a llevant dels àmbits 1 i 2. Aquest àmbit s'arriba a intuir a partir d'un paviment de morter de calç (UE. 1008) amb una potent preparació de pedres calcàries lligades amb morter. D'aquest paviment se'n conserva una llargària màxima de 2,65 m en sentit nord sud i una amplada d'uns 50 cm. No hi ha cap mur que delimiti el nivell de calç ni l'àmbit. Pel costat est es lliura a la roca mare i pel costat oest no arriba a tocar amb l'àmbit 1. L'espai que separa aquests dos àmbits estava farcit per una terra de color marró fosc (UE. 1013) la qual no va aportar cap mena de material ceràmic que en pogués determinar la seva època de formació. En aquesta estança possiblement s'hi emmagatzemarien els productes agrícoles abans de ser premsats.

Pel que fa a l'estratigrafia d'aquesta zona i la seva datació, cal destacar que degut a les freqüents activitats que s'hi ha dut a terme fins a l'actualitat (llenyer, magatzem de maquinària agrícola i abocador de deixalles) no es conserva pràcticament cap estrat fiable. Cal assenyalar que si es coneixia l'existència d'aquestes restes era perquè el paviment de *signinum* UE. 1001 es veia a simple vista. Els únics estrats fiables són els que farcien l'interior del dipòsit (UE. 1016, 1018, 1021), els quals corresponen al moment de colmatació d'aquest.

ZONA 2

En aquesta zona s'hi varen fer unes rases, les quals varen posar al descobert immediatament la roca mare. Aquesta presentava senyals evidents de les darreres activitats agrícoles i pròpies de la vida al camp que s'hi havia dut a terme (forats de pal per aixecar un cobert, un dipòsit per amarar calç i paviments de terra endurida). La roca mare presenta una forta pendent cap al nord i cap a ponent amb desnivells i irregularitats molt marcats. Aquests desnivells estaven farcits per dos estrats similars, de terra argilosa (UE. 2003 i UE. 2002) que contenien nombroses restes de material ceràmic corresponents a diverses èpoques del món ibèric. Els materials més moderns corresponen a l'època tardo republicana. Aquests estrats no s'han pogut posar en relació amb cap estructura, la qual cosa fa pensar que es tractaria d'un anivellament del terreny que arrasa un antic assentament indígena per tal d'aixecar una nova construcció, segurament, contemporània a la premsa, però que ha estat totalment eliminada en època moderna.

CONCLUSIONS

Pel que fa al tipus de premsa, a través de les estructures excavades, sabem que seria de tipus horitzontal, també anomenada premsa de lliura. Malgrat tot no podem determinar a quin dels diferents models, que en època romana existien, es correspondria. Els models que més coincideixen al de la premsa de Bellcaire són els C3 i C4 de J-P. Brun (Brun, J-P. 1986). Aquests dos models són similars, però es diferencien per la manera d'accionar el contrapès.

Es tractaria d'una biga fixada entre dos fustes verticals, paral·leles, (*arbores*) enclavades al *signinum* mitjançant els orificis de la pedra sorrenca, i un contrapès, segurament un gran bloc de pedra, situat a l'extrem sud de la biga dins de l'àmbit 2.

Degut a que no s'han pogut recollir granes de raïm o d'oliva i que manquen elements clau com ara moles de pedra, no es pot especificar quin producte es premsava en aquest edifici.

Aquestes estructures corresponen totes a un mateix moment constructiu. De l'excavació no n'hem pogut extreure si es corresponia a una construcció aïllada o formava part d'una vil·la. Amb els resultats de la zona 2 i per informació dels veïns, podem afirmar que es tractaria d'un edifici més extens i complex del que s'ha pogut documentar amb l'excavació, però no es pot anar més enllà en quant a la seva interpretació.

Pel que fa a la cronologia de la zona 1 només podem parlar de quan deixa de funcionar el dipòsit, i per extensió del moment d'abandó de la premsa. El material recuperat són fragments informes d'àmfora ibèrica, àmfora itàlica i àmfora tarraconesa, comuna ibèrica de pasta sandwitx, ceràmica a mà i comuna romana oxidada. Aquest moment s'ha de situar en època tardo republicana i a molt estirar en el tombant d'era. No es pot precisar un període concret degut a l'escassetat de material ceràmic recuperat.

A la zona 2 la ceràmica recuperada l'aporten les UE. 2003 i 2002. Es tracta d'un conjunt ceràmic molt més nombrós que a la zona1. Es tracta d'un conjunt molt dispers cronològicament on el material més antic correspon a petits fragments de ceràmica a mà amb decoracions incises, un fragment de pasta clara decorada i un fragment de vernís negre àtic amb decoració de palmetes, conjunt que podria anar entre els segles VII i V aC. El conjunt més destacable està format per comuna ibèrica, grisa emporitana ibèrica pintada, ceràmica a mà, àmfora púnico ebusitana, àmfora centre mediterrània, àmfora greco itàlica, comuna romana, àmfora itàlica Dr 1 i àmfora tarraconesa. Aquest conjunt, de manera imprecisa, s'emmarca entre els segles III i el darrer terç del segle II aC i a molt estirar a inicis del segle I aC.

L'anàlisi dels estrats 2003 i 2002 té moltes similituds amb el jaciment del Mas Gusó (Bellcaire), situat a una zona molt pròxima del poble, tant pel que fa als materials més antics de l'ocupació com per a la barreja del material en un mateix estrat. Aquest fet, de la mateixa manera que al jaciment veí, ens fa pensa que és degut a la construcció d'un edifici tardo republicà que remou tota l'estratigrafia anterior corresponent a una antiga ocupació indígena. (Casas, J. 2001)

La construcció d'aquesta premsa la situem, doncs, en els primers moments d'ocupació romana del territori, coincidint amb la fundació de la ciutat de caire itàlic d'Empúries amb la conseqüent arribada de nous colons i noves tècniques de producció i emmagatzematge de productes agrícoles. (Casas, J. *et al.* 1995)

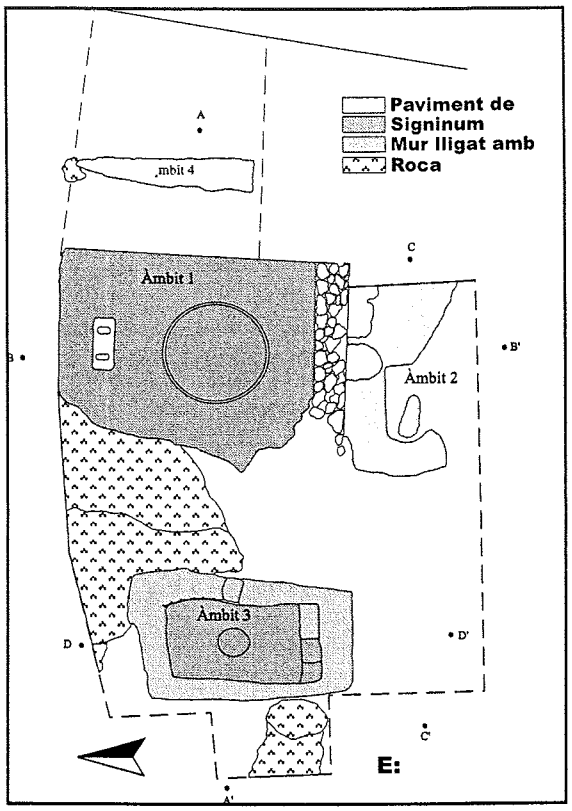

fig. 1. Planta general de la zona 1.

BIBLIOGRAFIA

BRUN, J.-P. 1986, L'oléiculture antique en Provence. Ls huileries du département du Var, *Revue Archéologique de Narbonnaise*, s. 15, CNRS, Paris.

CASAS, J. 1980, L'estació romana del Camp del Bosquet, Camallera (Alt Empordà), 1, L'aljub, *Revista de Girona*, núm. 91, 77-81.

CASAS, J. 1980, L'estació romana del Camp del Bosquet, Camallera (Alt Empordà), 3, Les àmfores, *Revista de Girona*, núm. 93, 275-281

CASAS, J. 1989, *L'olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (campanyes de 1982 a 1988)*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica, 10.

CASAS, J. 1996 Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà). Campanyes de 1995 i 1996, *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, 166-177.

CASAS, J. 2001, Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà). Materials Indígenes del període de transició Bronze-Ferro, Importacions gregues i les seves imitacions occidentals, *Cypsela*, 13, Girona, 162-200.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya (l'exemple del nord-est)*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica, 15.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, T. 1999, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.

DICOCER 1993, Dicctionaire des céramiques antiques VII ème s. a.n.e.-VII ème s. de n. e, en Méditerraneé nord-occidentale, *Lattara*, 6, Lattes.

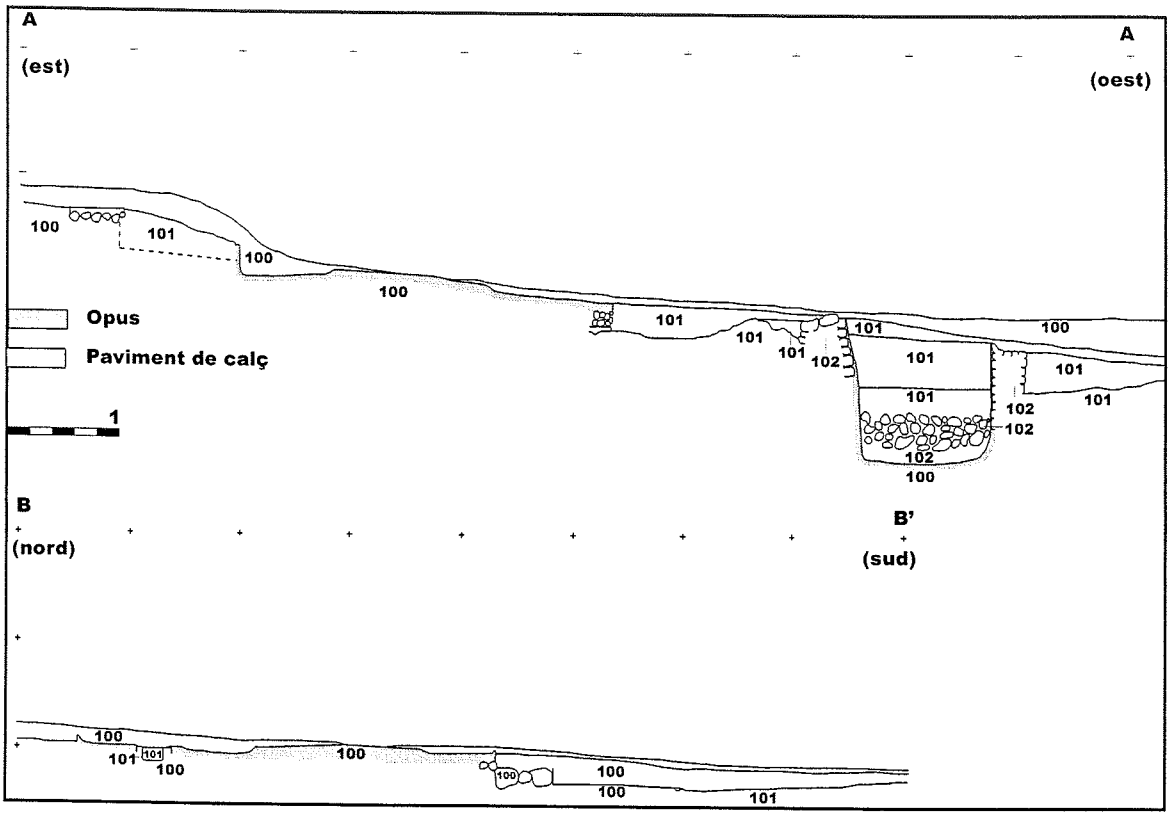

fig. 2. Seccions a-a' i b-b' de la zona 1.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA AL CARRER PUJADA DE LA TORRE DE JUIÀ (GIRONÈS)

Ferran CODINA **Caro REIXACH**

A mitjans de l'any 2000 es varen realitzar al municipi de Juià (Gironès) unes obres d'ampliació i asfaltat del carrer Pujada de la torre. Amb aquestes obres es varen escapçar un conjunt de quatre sitges situades en els talussos dels marges de la carretera. Aquestes sitges, però, es varen identificar de manera casual el mes de desembre de l'any 2000. La intervenció arqueològica es va dur a terme entre els dies 9 i 22 de gener del l'any 2001.

El carrer Pujada de la Torre està situat als afores del nucli del poble de Juià. Orientat de nord a sud s'utilitza per comunicar el poble amb una barriada situada al sud est d'aquest i es perllonga comunicant amb la pista forestal que puja al santuari dels Àngels.

D'aquestes quatre sitges una va quedar al costat est de la carretera, que hem anomenat zona 1, i les altres tres al costat oest, que hem anomenat zona 2. Malgrat que actualment els dos camps en que es troben les sitges estan separats per la carretera, és evident que en temps anteriors a la construcció d'aquesta tot formava part d'un mateix camp. Un cop finalitzada l'excavació l'ajuntament va decidir retallar els talussos per tal d'eliminar les sitges.

ZONA 1

Sitja 1

Aquesta sitja és la que tenia les dimensions més reduïdes en comparació amb les altres. Estava retallada per la part superior degut als treballs agrícoles del camp i pel costat oest per les obres de la carretera. Les seves dimensions eren de 1,20 m d'alçada per 80 cm d'amplada. La seva forma era ovalada amb una base plana lleugerament còncava amb un diàmetre aproximat d'uns cinquanta centímetres. Aquesta sitja (U.E. 1003) estava excavada un una roca mare formada per la sedimentació de rierencs de dimensions variades i d'argiles i sorres de color groc.

ZONA 2

En aquesta zona situada a l'oest de la carretera, en un talús d'una alçada d'entre dos i tres metres, s'hi situaven les tres sitges restants. Estaven situades de sud a nord, una al costat de l'altra. Entre les sitges 1 i 2 hi havia una separació d'1 m i entre les sitges 2 i 3 hi havia una distància de 60 cm. En aquesta zona l'estrat superficial estava format per una terra argilosa de color marró fosc barrejada amb una capa d'herbes. Les tres sitges de la mateixa manera que la sitja 1, estaven excavades en una roca mare formada per la sedimentació de rierencs i argiles i sorres de color groc.

Sitja 2

D'aquesta sitja (U.E. 2007) se'n conservava pràcticament la meitat. L'obertura superior era de forma rectangular, amb una amplada màxima de 78 cm i només se'n conservava la meitat. El cos de la sitja té una forma cilíndrica oboïdal, les parets són pràcticament rectes i la base lleugerament còncava, d'1,5 m de diàmetre i amb una cubeta situada al centre d'uns 24 cm de diàmetre i 7 cm de fondària. L'alçada màxima conservada és de 1,9 m i l'amplada màxima és de 1,87 m.

Sitja 3

D'aquesta sitja (U.E. 2011) només se'n conservava una tercera part de les seves dimensions. No es conservava la boca d'entrada. L'alçada màxima era d'1,9 m i l'amplada màxima de 2 m. La forma del cos de la sitja era totalment esfèrica i la base circular, còncava i mesurava 1,13 m per 59 cm. En el costat oest intern de la sitja, justament on finalitzava la paret i començava la base, s'hi localitzava una petita cubeta d'un diàmetre de 13 cm i 4 cm de fondària.

Sitja 4

Aquesta sitja (U.E. 2016) també havia estat arrasada per la part est, degut a les obres d'eixamplament de la carretera i només en conservava una tercera part de les seves dimensions reals. L'amplada màxima

era de 2,24 m i l'alçada de 1,92 m. No conservava la boca d'entrada, les parets de la sitja eren corbades i la forma del cos no era ben bé circular sinó un xic ovalada, allargada pel costat nord. Pel que fa a la base aquesta no es diferenciava de les parets com les altres sitges sinó que seguia la línia corba i era totalment còncava.

MATERIAL ARQUEOLÒGIC

Totes quatre sitges, encara que escapçades per la meitat, varen aportar prou material arqueològic per tal de poder situar-les cronològicament i extreure'n conclusions sobre el seu funcionament i la seva relació amb l'entorn.

Totes les sitges tenien en comú que l'estrat superior del farciment estava format per material de construcció com ara restes d'estuc pintat, fragments de *signinum*, pedres amb incrustacions de morter de calç i teules.

Les sitges de la zona 2 contenien nombroses restes de fauna, sobretot la sitja 4. Tots els ossos sense excepció tenien una coloració fosca, com si haguessin estat cremats un cop consumits.

Un element comú en totes les sitges era la presència de fragments de molins domèstics, rotatoris i de vaivé. Les naturaleses litològiques d'aquests són diverses: pedra sorrenca, conglomerats, pedra tosca i pedra basàltica.

Pel que fa al material ceràmic aquest estava constituït per: ceràmica ibèrica pintada, comuna ibèrica, àmfora ibèrica, àmfora greco itàlica, costa catalana, campaniana A, àmfora itàlica, àmfora tarraconesa, ceràmica d'engalba blanca, terra sigillata itàlica, parets fines engalbades, parets fines sorrejades, terra sigillata sud gàl·lica, africana de cuina i africana A.

La cronologia d'aquest material cal situar-lo, doncs, entre època tardo republicana i finals del segle I dC.

CONCLUSIONS

La situació d'aquestes sitges, obliterades en època alt imperial, està relacionada segurament amb una construcció romana situada en el mateix camp on hi ha les sitges de la zona 2. Uns metres més a l'est d'aquestes sitges en la part més alta del camp s'hi pot observar un mur caigut, de dimensions considerables fet de pedres lligades amb morter. Creiem que aquest mur pertany a una vil·la d'època romana i que les sitges estarien situades dins d'un pati o estança.

El fet de que aquestes sitges presentin el material citat més amunt, material de construcció, nombroses restes de fauna amb senyals d'haver estat consumida, eines de producció d'aliments i gran quantitat de material ceràmic de diverses èpoques, ens fa pensar que l'obliteració d'aquestes sitges es correspon amb una remodelació de la vil·la efectuada segurament entre el darrer terç del segle I dC i finals d'aquest mateix segle.

La presència de vil·les romanes per la zona de Juià i Celrà no és gens estranya, a pocs metres d'aquest indret hi ha la vil·la del Mas Espolla (Celrà), vil·la excavada parcialment i datada la seva fundació entre els segles II-I aC amb una perduració documentada fins al segle III dC També cal destacar la vil·la de la Casa del Racó (Sant Julià de Ramis). Aquesta també té una fundació en època republicana, coincidint amb l'abandó del poblat ibèric de Sant Julià de Ramis, i perdurà fins al segle IV dC.

La continuïtat de la utilització de les sitges com a sistema d'emmagatzematge fins al segle I dC segurament es deu al fort component indígena d'aquestes vil·les. Al territori de Celrà i Juià són nombrosos els diferents indrets on hi trobem presència de ceràmica ibèrica, la qual relacionem amb el jaciment veí de sant Julià de Ramis. Encara que la fundació d'aquestes vil·les es degué a la colonització itàlica, la tradició indígena perdurà en el temps.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., BURCH, J., MERINO, J. 1995, *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis, anys 1991-1993*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, núm. 16.

AMIC, N.Mª 1989, Descobertes arqueològiques en el municipi de Celrà (Gironès), *Cypsela*, VII, Centre d'investigacions arqueològiques de Girona, 131-135.

AMIC, N.Mª 1991, Nous descobriments arqueològics en el municipi de Celrà (el Gironès), *Cypsela*, IX, Centre d'investigacions arqueològiques de Girona, 209-226.

AMIC, N.Mª, CASAS, J., NOLLA, J.Mª 1992, Ca n'Espolla. Una vil·la d'època romana a Celrà (Gironès), *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 97-99.

BURCH, J., *et al.* 2001, El Sector de l'antiga església parroquial. *Excavacions Arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis*, 1, Sant Julià de Ramis.

DICOCER 1993, Dicctionaire des céramiques antiques VII ème s. a.n.e.-VII ème s. de n. e, en Méditerraneé nord-occidentale, *Lattara*, 6, Lattes.

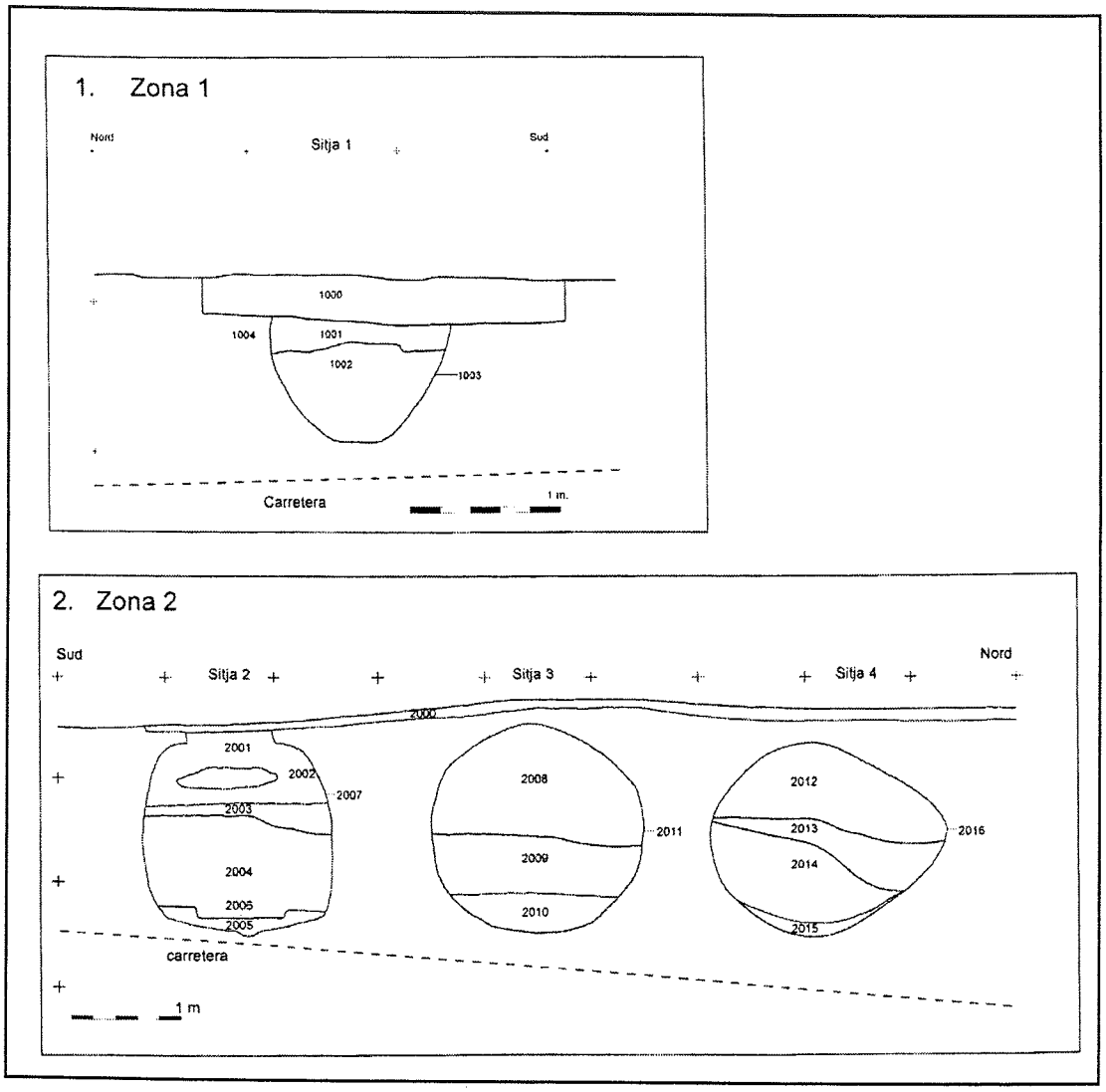

fig. 1. Secció de la sitja núm. 1.
fig. 2. Secció de les sitges 2, 3 i 4.

CONTROL ARQUEOLÒGIC A LA PLAÇA DEL MERCAT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS (BAIX EMPORDÀ)

Gabriel de PRADO

INTRODUCCIÓ

Entre els dies 25 d'abril-10 de maig i 5-12 de juliol de 2000 vam efectuar un control arqueològic de les obres de la segona i darrera fase de rebaix del terreny a la Plaça del Mercat amb motiu de la construcció d'un aparcament subterrani. Aquest seguiment es va realitzar en previsió que poguessin aparèixer noves restes arqueològiques després que, en una primera fase de les obres, tècnics del Museu d'Història de la Ciutat localitzessin una embarcació d'època romana. Aquestes restes van ser lamentablement destruïdes sense que s'haguessin pogut documentar convenientment.

En les tasques de seguiment i excavació va col·laborar l'equip de tècnics del Museu d'Història de la Ciutat de Sant Feliu de Guíxols.

Els materials orgànics apareguts en els nivells inferiors de la Plaça del Mercat han estat dipositats a les instal·lacions del CASC i inventariats pel seu equip tècnic, a qui agraïm la seva col·laboració.

El control de les obres va consistir en un seguiment constant de la màquina excavadora, que va actuar en dues àrees clarament diferenciades. D'una banda, en els 2/3 de la plaça pròpiament dita que encara quedaven pendents de rebaixar per acabar la construcció de l'aparcament (zona 1). D'altra banda, també es va actuar en la primera travessia de la plaça (zona 2), on es va obrir una rampa per permetre l'accés a l'aparcament des del passeig.

Zona 1

En el transcurs del seguiment realitzat a la zona 1 es van localitzar diversos fragments de fusta a una cota molt similar a la qual es trobava l'embarcació d'època romana localitzada amb anterioritat (- 6 metres sota el nivell del carrer). Un d'aquests fragments, una quaderna, es va localitzar sobre una capa d'elements orgànics (branques, fulles, llavors,...) que a la seva vegada cobria un nivell de sorra marina. La resta de fragments van aparèixer directament sobre la sorra marina.

En la capa formada per elements orgànics cal destacar la troballa de branques afuades (per a ser utilitzades com a estaques), punxons i un fragment de cuir pertanyent a la sola d'una peça de calçat. Tots aquests elements evidencien una activitat antròpica, però la celeritat de les obres no va permetre una correcta delimitació d'aquesta àrea i una excavació en extensió de la mateixa. Desconeixem, per tant, en quin context caldria situar i valorar les restes trobades. No obstant, sabem que datarien d'època romana per trobar-se, com ja hem esmentat anteriorment, a la mateixa cota en la qual s'havia localitzat l'embarcació d'aquesta època.

Els nivells de sorra marina, sobre els quals van aparèixer aquestes troballes, estaven coberts per una potent capa de sauló. En aquest nivell de sauló únicament es va localitzar un pou, de planta el·líptica, fet de pedres irregulars lligades amb fang i construït sobre un anell format per quatre taulons de fusta acoblats entre ells.

El material ceràmic que permet datar la construcció d'aquest pou és molt escàs, no obstant, a partir d'alguns fragments de verd i manganès, es pot deduir que fou construït a la primera meitat del segle XIV. L'estrat de colgament i inutilització del pou ha proporcionat, en canvi, una gran quantitat de materials ceràmics. Aquest nivell data del tercer quart del mateix segle XIV, en base a la gran quantitat de fragments de verd i manganès i a uns pocs fragments de blau i reflex, amb uns clars paral·lels en la seva decoració amb el grup ceràmic de Pula (Blake 1986, 378). El curt període d'utilització del pou podria explicar-se per l'elevat grau de salinització que presenten els nivells freàtics degut a la seva proximitat al mar.

El fet que no hagi aparegut cap tipus de construcció a la zona de la Plaça del Mercat, exceptuant el pou, ens ha permès constatar empíricament que l'actual Plaça, tal com ja reflecteix la documentació escrita (Jiménez 1989, 4-5), ha estat un espai que, des de la formació de la vila medieval, sempre ha funcionat com a tal, constituint amb el temps un dels centres neuràlgics de la població. L'existència del pou en aquest espai obert pressuposa la utilització d'aquest per a un ús col·lectiu, tot i que la seva utilització no va ser gaire prolongada.

Zona 2

Els únics elements documentats en aquesta zona van ser la fonamentació d'una edificació d'època moderna/contemporània i uns dipòsits per fer morter de calç. Aquests, segons testimonis orals, van ser construïts després de la guerra civil espanyola per a les obres de reconstrucció de l'Ajuntament, que havia quedat molt malmès per l'acció dels bombardejos aeris.

No es va localitzar cap element pertanyent a la muralla medieval de la ciutat, tot i que tenim la certesa que transcorria transversalment a l'actual travessia.

BIBLIOGRAFIA

AMIGÓ, J. 1998, Alguns conjunt de ceràmiques amb decoració en verd i manganès apareguts en contextes arqueològics, *Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval*, nº4, Grup de recerca d'arqueologia medieval i postmedieval (Universitat de Barcelona), Barcelona, 117-132.

BLAKE, H. 1986, The ceramic board from Pula (prov. Cagliari) and the Pula type of Spanish lustreware, *II Coloquio Internacional de Cerámica Medieval en el mediterráneo Occidental* (Toledo 1981), 375-379.

BUSSOT, G. 2000, *Carrers, cases i arquitectes. Sant Feliu de Guíxols, dels inicis fins el 1931*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 358-360.

JIMÉNEZ, A. 1989, De la ciutat medieval. La Plaça, *Informatiu de l'Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols*, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, 4-5.

PRADO, G. de 2000, El seguiment arqueològic de la 2ª fase de les obres de la Plaça del mercat: resultats preliminars, *L'Arjau* núm. 37, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols & Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols, 18-23.

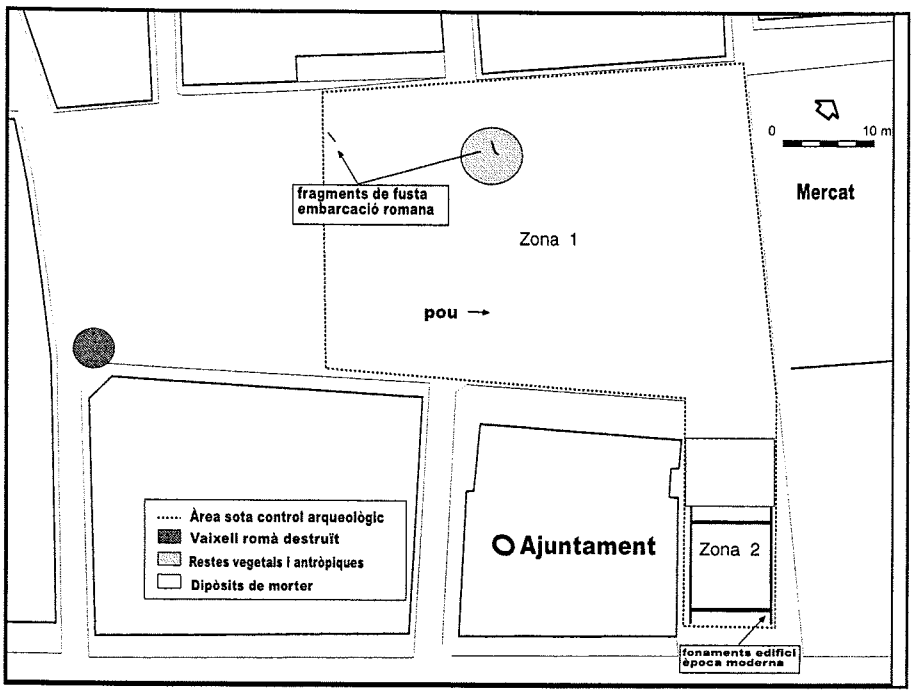

fig. 1. Planta general de la Plaça del Mercat amb la situació dels diferents elements apareguts durant el control arqueològic.

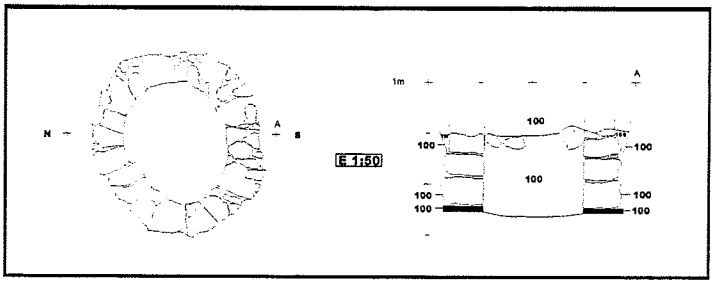

fig. 2. Planta i secció del pou excavat en la Zona 1.

DELIMITACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DELS VILARS (VALL-LLOBREGA, BAIX EMPORDÀ)

Joan LLINÀS i POL Carme MONTALBÁN i MARTÍNEZ*

L'octubre de 2000 es va realitzar a l'indret conegut com Els Vilars -o El Vilar- (Vall-llobrega, Baix Empordà), una actuació arqueològica encaminada a delimitar en la mesura del possible l'àrea ocupada pel jaciment arqueològic del mateix nom.

L'indret es troba a 75 metres d'alçada sobre el nivell del mar, en una zona agrícola, uns 200 metres al nord del veïnat de Mas Ginesta o Genesta i a 1 km aproximat de distància al nord del petit nucli que centra el terme municipal. Ocupa una plana en pendent suau cap a migdia, i resta magníficament obert a la badia de Palamós, situada a uns 4 km. de distància en aquella direcció. El paratge dels Vilars constitueix, de fet, part de les darreres estribacions de les Gavarres, que es drecen al nord i a ponent del jaciment, amb alçades que volten els 200-250 metres (Puig Agudell, Puig Blanc, Puig d'en Boix...). La seva situació topogràfica, la proximitat del mar i la facilitat d'obtenció d'aigua mitjançant el curs de les properes rieres el fan un indret excel·lent per a la situació d'una vil·la romana.

El jaciment va ser descobert gràcies a diverses recollides de material arqueològic efectuades a inicis dels anys cinquanta (Pericot, Oliva 1952, 362; Oliva 1955), que revelaven l'existència a l'indret d'un assentament d'època romana. Més endavant, hi ha notícia de la troballa i destrucció d'un extens paviment, possiblement d'*opus signinum*, arran d'uns treballs agrícoles (Badia 1977, 449). Aquestes restes es complementarien amb la notícia de l'existència de possibles estructures sòlides, de més paviments i d'alguna paret (Nolla, Casas 1984, 159).

CAUSES DE LA INTERVENCIÓ

L'any 1988 s'aprovà el Pla Parcial dels Vilars, que convertia en urbanitzables els terrenys on s'hi ubica el jaciment. La finca objecte de la nostra intervenció es troba al nord de la urbanització projectada, i el camí que la delimita pel nord i per ponent és el que delimita, també, la totalitat de l'espai urbanitzable per aquestes dues bandes.

Així doncs, tenint en compte les troballes efectuades fins al moment, a les quals cal sumar la presència en superfície de ceràmica romana en una part de la finca esmentada, es va fer necessari realitzar-hi una intervenció destinada a la delimitació precisa del jaciment per tal d'assegurar la seva conservació davant de la possiblitat imminent de treballs d'urbanització en el sector.

LA INTERVENCIÓ

Es van realitzar 35 sondejos, distribuïts al·leatòriament per la totalitat de la finca. La major part dels sondejos tenien una amplada de 160 cm i, orientats quasi tots nord-sud, una longitud que variava en funció de les troballes efectuades o de les característiques del subsòl natural.

D'aquests sondejos, 20 van resultar totalment negatius: sota una capa superficial de terra vegetal, van aparèixer uns nivells d'argiles estèrils de potència diversa, tot i que, en algun cas, sobretot a la banda nord, la més alta del camp, la pròpia roca mare va aflorar directament sota els nivells superficials. La distribució d'aquests sondejos negatius denotà que estaven lliures de restes arqueològiques tot el terç oest de la finca i unes franges més estretes al sud i a l'est. Pel que fa al nord, els treballs arqueològics demostraren també que els rebaixos de terres efectuats d'antic per a la construcció del camí i per al condicionament del camp de cares als treballs agrícoles degueren destruir part de les restes de la vil·la romana en aquella zona, per la qual cosa també resultà del tot negativa una estreta franja situada a tocar dels límits septentrionals de la finca.

* Janus, S.L.

Dels 15 sondejos restants, en cinc (núms. 10, 11, 14, 17 i 18) hi va aparèixer material rodat i escadusser en l'únic estrat antròpic documentat. Les característiques del material i de l'estratigrafia revelaren que es tractava de fragments possiblement procedents del jaciment, que l'erosió natural va fer descendir pel pendent del terreny. És significatiu, en aquest sentit, que aquests sondejos es trobaven ocupant tan sols una àrea al sud i al sud-oest de la vil·la pròpiament dita, i sempre en cotes més baixes (àrea 2).

Uns altres 10 sondejos, significativament agrupats en un espai que ocupava una superfície propera als 4000 metres quadrats, foren arqueològicament positius, i delimitaven d'una manera molt clara l'àrea ocupada pel que avui es conserva de la vil·la romana dels Vilars (àrea 1). En aquests sondejos positius, l'aparició de nivells arqueològics a una profunditat d'entre 40 i 50 cm va comportar l'excavació de tota la seva superfície fins a assolir i documentar bé les estructures i els estrats superiors.

Al nord d'aquesta àrea, els sondejos 31 i 32 van proporcionar restes d'un enderroc de *tegulae* i *imbrices*, significativament concentrades en el seu extrem sud, la qual cosa ens va revelar també els límits de l'àrea arqueològica per aquesta banda. Més al sud, el sondeig 35, que tenia forma de L i que connectava al nord-est amb el 31, es trobava ubicat de ple al bell mig del jaciment i fou el que va proporcionar més restes arqueològiques: s'hi va documentar un mur, restes d'un paviment d'*opus signinum*, un nivell de cendres i una gran quantitat de material arqueològic. En el sondeig 34, a migdia del 35, també hi va aparèixer un mur, aquest lligat amb morter de calç. En els sondejos 15, 23, 24, 28 i 29 hi aparegueren estrats arqueològicament positius, tot i que no es van poder lligar amb cap estructura concreta a causa de les limitacions d'espai que suposaven els propis sondejos. En el sondeig 23 hi va aparèixer una bossada amb moltes cendres i material divers, mentre que en el 24 fou necessari excavar un nivell amb una gran quantitat de material arqueològic. Per últim, en el sondeig 16, s'hi va trobar d'una manera molt clara el límit oest de la vil·la, ja que s'hi va diferenciar molt bé un nivell estèril en una banda i el començament dels estrats positius en l'altra.

A grans trets, podem ubicar cronològicament la vil.la al llarg de tota l'època romana, com a mínim des del segle I aC fins al V dC. Així mateix, segons tots els indicis, el seu estat de conservació és molt bo, ateses les característiques de l'indret, que no ha sofert al llarg de la història altres remocions de terres que les pròpies dels treballs agrícoles i que han afectat tan sols la part superior dels nivells d'abandó.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques gironines,* Girona.

OLIVA, M. 1955, La adquisición del Puig de Sant Andreu de Ullastret y los trabajos arqueológicos de la província en 1952, *Revista de Gerona*, 1, 83-92.

PERICOT, L., OLIVA, M. 1952, Actividades de la Comisaría provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona en 1952, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VII, 355-364.

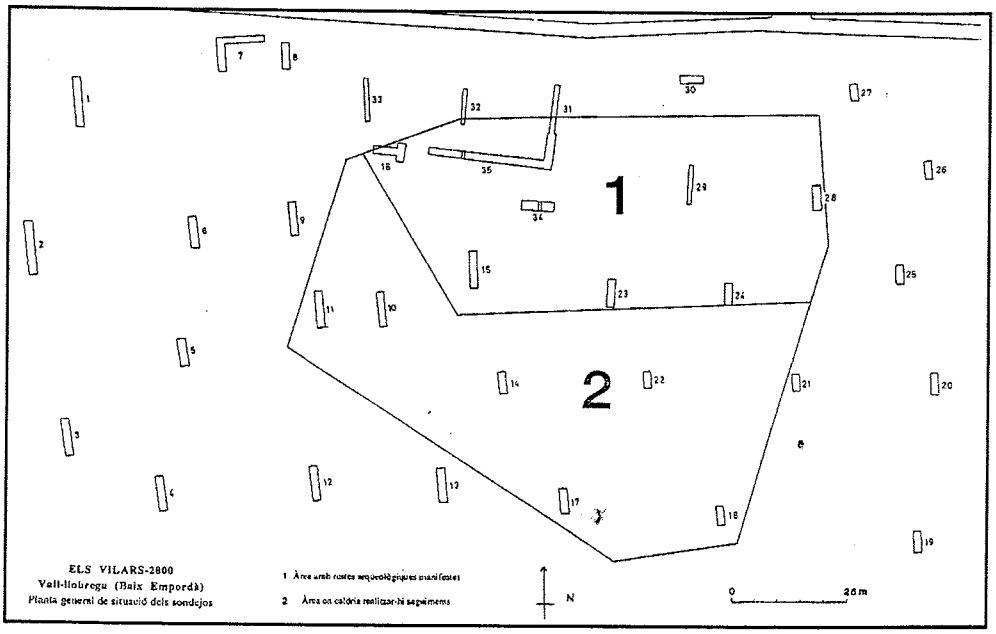

fig. 1. Planta general de la situació dels sondejos. 1- Àrea amb restes arqueològiques manifestes; 2- Àrea on caldria realitzar-hi seguiments.

CAMP DE LA VINYAPERDUDA O VINYA VELLA (CASSÀ DE LA SELVA, EL GIRONÈS)

Joan LLINÀS Jordi MERINO Anna VARGAS*

INTRODUCCIÓ

El camp de la Vinyaperduda està situat en el veïnat de Serramala, a l'est del terme municipal de Cassà de la Selva, a uns 3 quilòmetres al sud-est del nucli urbà. S'hi arriba seguint el camí que porta als Metges, en una plantació a la zona de les Suredes Planes, uns 500 metres després de la Casa Nova del Molí d'en Vilallonga.

El jaciment va ser descobert durant la dècada dels anys setanta, quan un grup de membres de la Colla Excursionista Cassanenca varen trobar diversos fragments de ceràmica i de material de construcció (*tegulae* i *imbrices*), així com una quantitat important d'argila cuita que semblava formar part d'una estructura destruïda. L'estructura va ser identificada com un forn i datada, a grans trets, a l'època romana.

La intervenció arqueològica, efectuada a la tardor del 2000, es va fer per encàrrec de l'Ajuntament, que va creure convenient fer una excavació d'urgència per tal de documentar les restes conservades del jaciment.

DESENVOLUPAMENT DE L'EXCAVACIÓ

Es van realitzar dos sondeigs, el primer en el sector on s'havien localitzat les restes de ceràmica i material de construcció i l'altre a la part alta del turó, en un indret on també es veien fragments de tègula i ceràmica en superfície.

Sondeig 1

Després d'excavar el nivell superficial, format per argiles barrejades amb elements vegetals, i dos estrats argilosos on eren abundosos els rebutjos de forn i les ceràmiques recremades, es va localitzar un paviment format per toves gruixudes, amb mides que variaven entre els 40 i 60 cm de llargada i els 30 cm d'amplada, i que semblaven formar part de l'estructura d'un forn, fet confirmat per la presència de carbons i cendres i d'algun fragment d'àmfora tarraconesa passada de cuita en els estrats que la cobrien. Aquest paviment estava molt malmenat per l'erosió de l'indret i pels treballs agrícoles relacionats amb la plantació d'eucaliptus.

Sondeig 2

Per sota d'un nivell superficial format per terra sorrenca, amb elements vegetals, algun fragment de tègula i sense material arqueològic, va aparèixer un segon estrat, amb abundants pedres de mides mitjanes, algunes de les quals estaven desbastades. Tanmateix, no es va documentar cap resta corresponent a una estructura o nivell d'ocupació. Probablement, les possibles restes varen resultar afectades pels moviments de terra i les llaurades de la plantació d'eucaliptus, que en alguns punts arriben fins a la roca del subsòl.

CONCLUSIONS

Les troballes efectuades a la nostra intervenció certifiquen d'una manera definitiva l'existència d'un jaciment d'època romana al Camp de la Vinyaperduda, a Cassà de la Selva. Malauradament, tant el propi estat del terreny, amb plantacions d'eucaliptus i molt propens a l'erosió, com la poca superfície de l'àrea excavada en aquesta intervenció, no permeten esclarir amb un mínim de garanties a quin tipus de jaciment pertany.

* Janus, S.L.

El sondeig 2, tanmateix, ens ofereix alguna pista susceptible de ser emprada com a punt de partida. És molt interessant la pavimentació que s'hi ha documentat, feta amb toves gruixudes de forma rectangular, típicament romana i quasi idèntica a la que es va localitzar, per exemple, a la vil·la de Mas Carbotí, a Tossa de Mar, del segle I dC (Burch *et al.* 2000). Altrament, l'anàlisi del material recuperat permet apreciar alguns fragments de tegula passats de cuita o rebregats que podrien indicar que ens trobem davant d'un forn de terrissa. En aquest sentit, no és gens estranya la presència de l'esmentat paviment de toves, un material de construcció ideal per a aquest tipus d'estructures, tal com es pot apreciar d'una manera admirable, per exemple, en els forns excavats a Ermedàs, al Pla de l'Estany (Castanyer *et al.* 2000), on la utilització d'aquestes peces és general. La troballa d'importants restes de cendres i carbons també semblaria confirmar aquesta hipòtesi.

Pel que fa a la cronologia, l'escàs material aparegut ens fa difícil una precisió ferma. En qualsevol cas, la presència d'algun fragment de ceràmica comuna ibèrica ens porta als segles II-I aC com a moment més antic, mentre que la resta del material s'ha d'ubicar amb tota probabilitat vers el segle I dC.

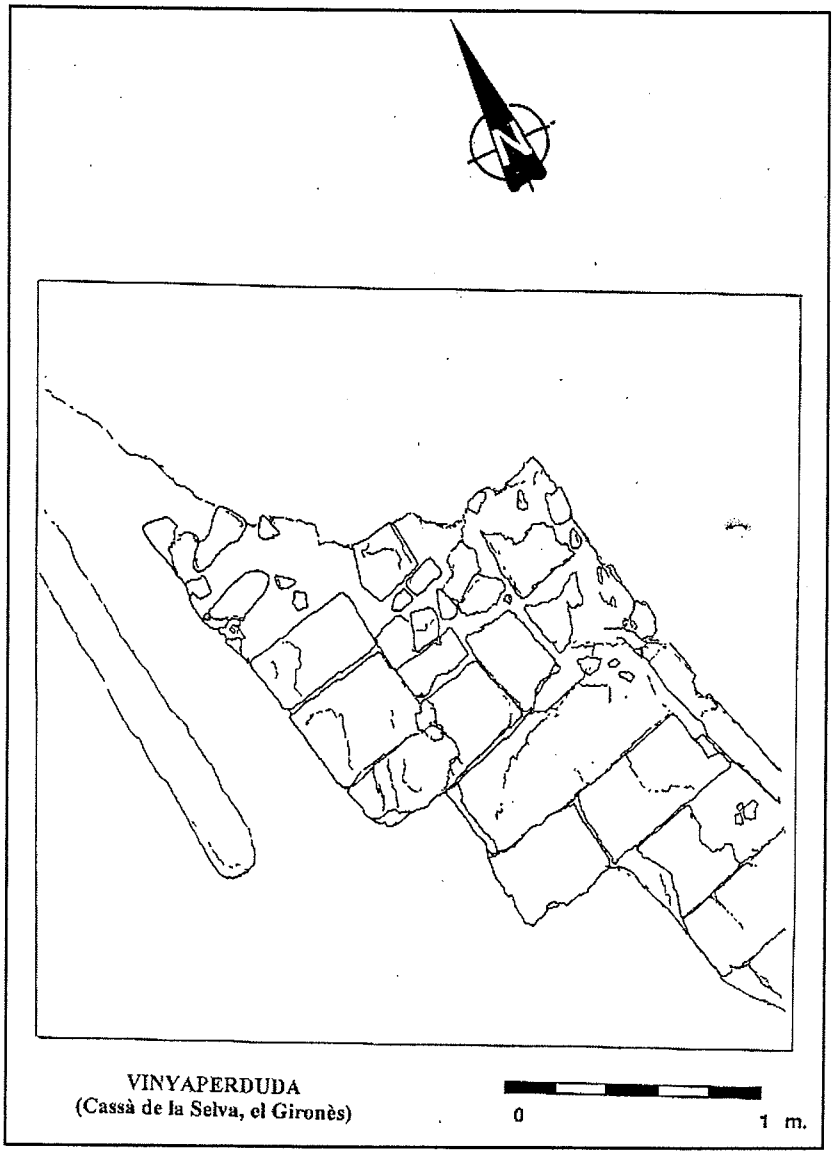

fig. 1. Planta general del sector 1.

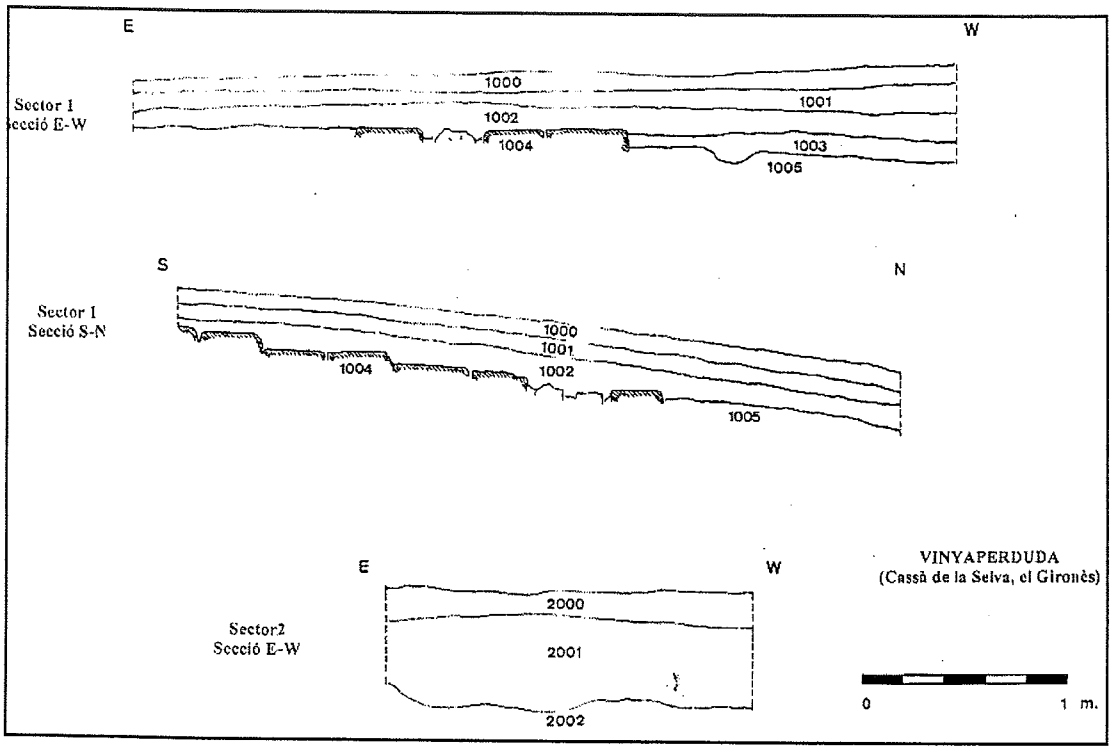

fig. 2. Seccions E-W i S-N del sector 1 i secció E-W del sector 2.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J., JIMÉNEZ, M.F., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, L., SAGRERA, J. 2000, L'establiment romà de Mas Carbotí (Tossa de Mar, la Selva), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 124-127.

CASTANYER, P., DEHESA, R., ESTEBA, Q., TREMOLEDA, J. 2000, La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 132-135.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès, Girona. Inèdit.

MERINO I SERRA, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

MERINO I SERRA, J. 1999, Els jaciments arqueològics d'època ibèrica i romana en el terme de Cassà de la Selva, *Quaderns de la Selva*, 11, Santa Coloma de Farners, 73-96.

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA AL C/ ISAAC PERAL CANTONADA C/XÀVEGA, DE LLAFRANC (PALAFRUGELL, BAIX EMPORDÀ)

Joan LLINÀS **Jordi MERINO***

INTRODUCCIÓ

Arran de l'enderroc de l'edifici situat a la cantonada dels carrers Isaac Peral i Xàvega, a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), i de la construcció d'una nova edificació en el mateix indret, i tenint en compte que en aquest sector de la població hi ha un important jaciment d'època romana, a bastament conegut, es va creure necessari fer una excavació arqueològica per tal de documentar les possibles restes existents i establir la seva importància abans de l'inici de les obres.

La intervenció es va realitzar en dues fases. Entre els dies 14 i 28 de juny de 2000 es va fer una excavació arqueològica per tal de documentar les possibles restes existents i entre els dies 12 i 15 de setembre es va fer la segona fase, el seguiment dels rebaixos en el solar.

DESENVOLUPAMENT DE LA INTERVENCIÓ

L'excavació es va iniciar amb la retirada del nivell superficial (UE. 1001), format per les restes de l'enderroc de la casa edificada a principis de segle XX i els nivells situats directament per sota d'aquest edifici, formats pels estrats d'abandonament de l'establiment romà barrejats amb materials moderns.

Aquest rebaix va permetre deixar al descobert la totalitat de les fonamentacions modernes (UE. 1002 a 1009), fetes bàsicament amb un morter de calç de molta qualitat barrejat amb alguna pedra i fragments de dimensions considerables de ceràmica d'època romana. Aquestes fonamentacions no eren gaire potents, entre els 20 i 50 centímetres, i en alguns casos reposaven directament sobre els murs d'època romana. Les rases de construcció d'aquests murs estaven excavades en nivells antics.

Aquest rebaix també va deixar al descobert diverses estructures d'època romana. Per una banda, dos murs formats per rierencs de dimensions mitjanes i grans, units en sec (UE. 1010 i 1011), que formaven l'angle nord-est d'un àmbit que s'estendria per sota de l'actual carrer Isaac Peral, el nivell de circulació del qual hauria estat destruït durant la construcció de l'edifici modern.

Per l'altra banda, es varen documentar diverses estructures que formaven un àmbit quadrangular adossat a l'anterior per llevant. Les fonamentacions documentades (UE. 1012, 1013 i 1014) estaven fetes amb pedres de dimensions petites i mitjanes, desbastades per la cara vista i lligades amb un morter de calç de mala qualitat, mal conservat. Com en el cas anterior, els nivells de circulació relacionats amb aquestes estructres van ser destruïts en el moment de construcció de l'edifici modern.

L'excavació es va centrar en el sector situat a l'extrem nord-oest del solar. La seqüència estratigràfica és molt senzilla: per sota del nivell superficial apareixien els nivells relacionats amb les estructures que hem comentat (UE. 1017 i 1015). Per sota, hi havia diversos estrats que conformaven un abocador (UE. 1016, 1018 i 1024) i que estaven formats per terres de composició i textura molt diverses, amb restes molt nombroses de material, sobretot fragments de *tegula* i *imbrex*, tot i que també hi eren abundoses les àmfores (Pascual 1, Dressel 2/4 i Dressel 7/11) i les ceràmiques comunes. Aquest farcit era uniforme fins a la roca del subsòl (UE.1025), que apareixia a una fondària aproximada d'1,5 metres.

A la vista dels resultats obtinguts, després de documentar la totalitat dels nivells i estructures, es va decidir aturar l'excavació arqueològica, tot i que es va fer un seguiment exhaustiu del rebaix de terres en el solar, que no va permetre la documentació de cap altra estructura antiga.

* Janus, S.L.

CONCLUSIONS

A grans trets, es poden establir dues fases d'ocupació, totes dues d'època imperial romana.

En un primer moment, tota la superfície ocupada pel solar era un abocador relacionat amb els propers forns de ceràmica (cal recordar l'excavació en el mateix carrer Xàvega-cantonada Monturiol, on varen aparèixer tres petits fornets, o l'estesa de tègules posades a assecar trobades en un altre indret del carrer Issac Peral, a la mateixa illa de cases que el solar que ens ocupa).

Es va documentar un gran farcit format per diversos estrats totalment irregulars, amb moltes restes procedents dels forns: cendres, rebutjos de forn i fragments de material ceràmic. Un ampli percentatge d'aquestes produccions eren materials de construcció (*tegulae* i *imbrices*), si bé també hi havia fragments de recipients contenidors ceràmics.

Les ceràmiques fines d'importació (parets fines, T.S.Sud-gàl·lica), poc nombroses, situaven el moment de funcionament d'aquest abocador en els primers decennis del segle I dC, moment que coincidia amb el màxim funcionament de la factoria documentada a les altres excavacions arqueològiques realitzades fins al moment a Llafranc.

En una segona fase, l'abocador fou amortitzat i s'aprofità l'espai anivellat per a construir-hi, com a mínim, dos àmbits, cronològicament diferents, que es van poder excavar parcialment.

El primer pràcticament no es va poder documentar. Situat just a l'angle nord-oest del solar, estava delimitat per uns murs fets amb rierencs de grans dimensions units en sec. Estaven molt arrasats i només se'n conservava una filada, excepte a les zones properes a les fonamentacions modernes, on es podien veure els blocs corresponents a una segona filada. Tot i que no es conservava cap nivell de circulació relacionat amb aquesta estructura, l'estrat que s'hi relacionava se situava, a grans trets, en el segle II dC.

En un moment indeterminat del mateix segle es construí un segon àmbit, que s'adossà al primer pel costat de llevant. La fonamentació d'aquesta estructura més tardana era molt diferent: estava feta amb pedres de dimensions mitjanes i petites, lligades amb un abundant morter de calç, que es conservava en molt mal estat. Es desconeix l'angle nord-oest d'aquest àmbit, que estaria situat sota la casa veïna. Com en el cas anterior, no es va localitzat cap nivell de circulació relacionat amb aquestes estructures.

Es desconeix la funcionalitat dels dos àmbits, tot i que, tant per la seva situació com per l'extrema senzillesa de les construccions, es pot suposar que es tractaria d'àmbits de treball relacionats amb els forns situats en zones properes.

A manca de materials més moderns, l'abandonament d'aquesta fase es podria situar a finals del segle II o a la primera meitat del segle III dC. No es van documentar en el solar restes de cronologia posterior.

BIBLIOGRAFIA

BARTI, A., PLANA, R. 1993, La terrisseria d'època romana de Llafranc (Palafrugell, Girona), *Cypsela*, X, Girona, 87-99.

CAJA BRIASCO, Mª J. 2000, Intervenció en el barri de l'església de Llafranc, *V Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 157-160.

LLINÀS, J. 1998, L'excavació de l'any 1997 a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *IV Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres, 209-214.

LLINÀS, J., SAGRERA, J. 1992, Intervenció arqueològica a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *Primeres Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 107-111.

LLINÀS, J., SAGRERA, J. 1993, Una construcció alt-imperial a Llafranc. Fases, estratigrafia i materials, *Cypsela*, X, Girona, 105-127.

MERINO I SERRA, J., 1996, Intervenció d'urgència a Llafranc, xamfrà dels carrers Monturiol i Xàvega (Palafrugell, Baix Empordà), *III Jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 188-195.

NOLLA, J.M., CANES, J.M., ROCAS, X. 1982, Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), *Empúries*, 44, Barcelona, 147-183.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

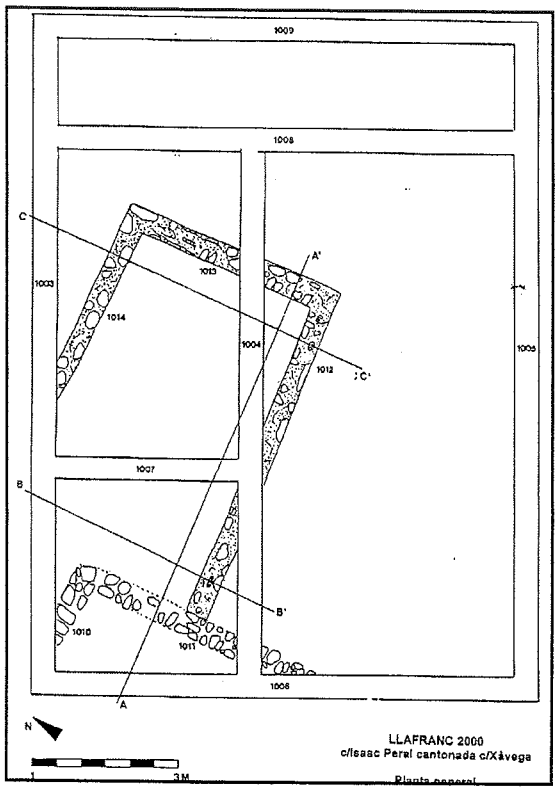

fig. 1. Planta general de les estructures descobertes. També s'indiquen les seccions que es van dibuixar.

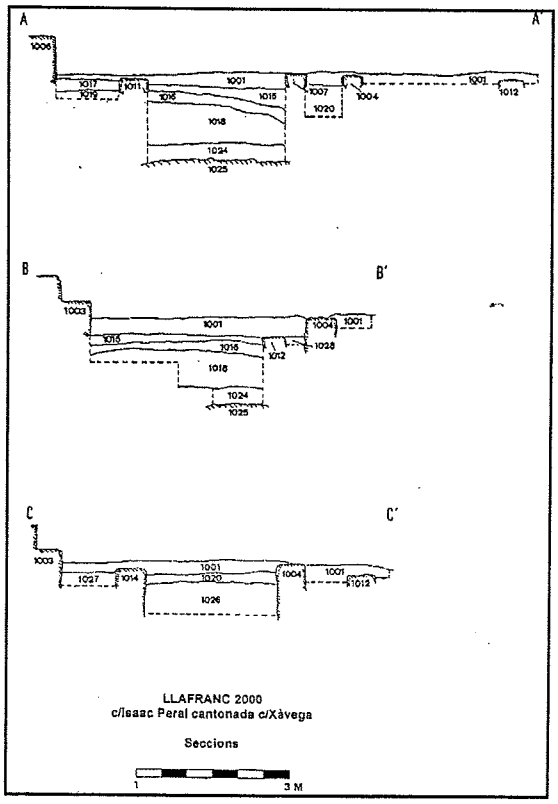

fig. 2. Tres seccions (A-A', B-B' i C-C') realitzades a les estructures descobertes.

SEGUIMENT DE LA URBANITZACIÓ DE L'ANTIGA EYCAM (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)

Joan LLINÀS Jordi MERINO*

INTRODUCCIÓ

El proppassat estiu de 2001 es varen iniciar les obres d'urbanització del solar on hi havia ubicada l'antiga planta d'embotellament de l'empresa Eycam, a la cantonada dels carrers Termes Romanes i Vall-llobera, en el nucli urbà de Caldes de Malavella. Aquest solar està situat a llevant de la muralla de l'antic castell de Caldes, que el separa del conjunt termal d'època romana de Sant Grau.

A petició de l'Ajuntament de Caldes de Malavella, el mes de febrer de 2001 es va fer una prospecció prèvia amb la intenció de determinar la possible existència de restes arqueològiques d'època romana i medieval, la seva extensió i cronologia i, finalment, l'afectació del projecte sobre aquestes possibles restes.

La segona fase de la intervenció fou el seguiment i control de tots els moviments de terra i rebaixos efectuats dins del solar afectat per les obres.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Primera fase. Els sondeigs

Es van realitzar un total de 5 sondeigs repartits per tota la superfície afectada per les obres. Tots tenien unes dimensions semblants, uns 2,5 metres de llargada per 1 metre d'amplada, excepte el sondeig 2, que es va fer amb unes dimensions una mica més grans, 3 metres de llargada per 2 metres d'amplada.

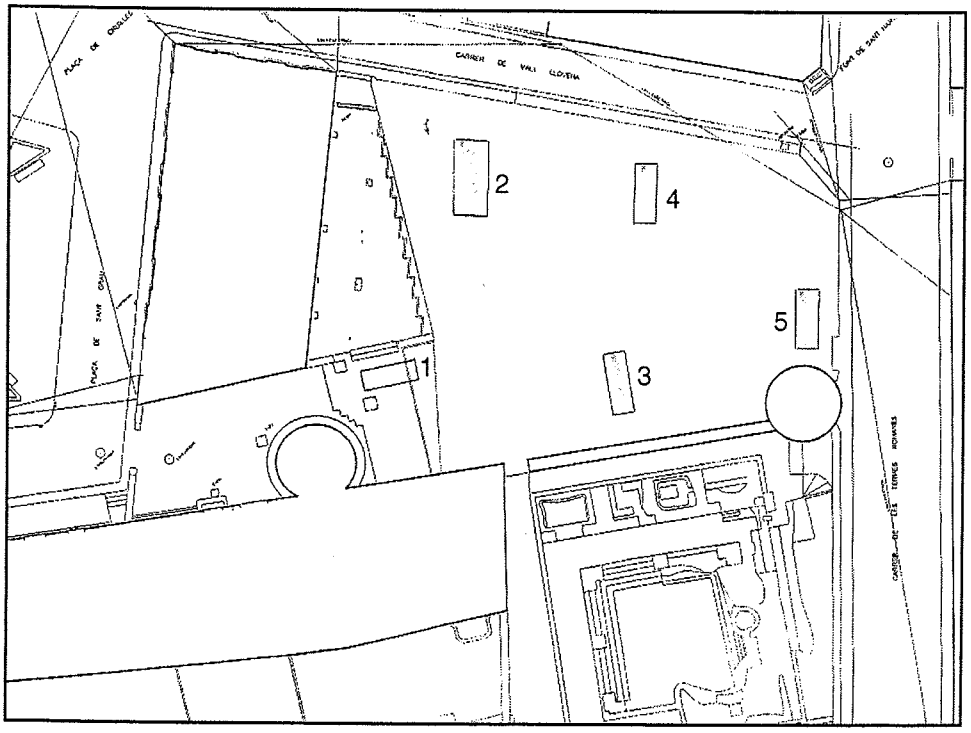

fig. 1. Planta general del sector afectat per les obres, amb indicació dels sondeigs efectuats.

* Janus, S.L.

L'únic sondeig que va donar resultats positius fou el número 1, situat al sector nord-oest del solar. Tot i no estar afectat per les obres d'urbanització de la plaça, es va realitzar degut a la seva situació al costat de la muralla i a la futura remodelació del sector a mig termini.

Per sota del paviment modern, va aparèixer un farcit d'1,40 metres de potència format per terra barrejada amb teules i restes d'altres materials constructius, i s'hi van recollir diversos fragments de materials moderns.

A continuació, s'hi localitzaren les restes d'un paviment d'*opus signinum* de no massa bona qualitat construït sobre un nivell de *tegulae* col·locades horitzontalment sobre el subsòl natural. Tot i que va ser impossible fer-ne una datació acurada, els materials arqueològics recollits (un pivot d'àmfora Dressel 2/4 i un fragment de Terra Sigillata Sud-gàl·lica, entre d'altres) permetien situar-lo, a grans trets, en època altimperial romana. Aquests materials estaven situats en un estrat de poca potència, just per sobre del paviment de *signinum.*

Aquesta troballa és molt interessant perquè és la primera vegada que en el nucli de Caldes de Malavella es documenta una estructura d'època romana fora dels conjunts termals de Sant Grau i del Puig de les Ànimes. Tot i així, es desconeix la seva extensió i potència, donat que es va excavar estrictament la rasa del sondeig i resta pendent l'excavació en extensió de tot el sector.

Segona fase. Seguiment de les obres

La segona fase del seguiment consistí bàsicament en el control de tots els rebaixos fets dins del solar. Cal destacar que es van fer diversos forats de dimensions i fondària considerables per a la construcció de les fonamentacions del nou edifici i diverses rases, també de fonamentació, que travessaven el solar d'est a oest.

En tots els casos, i per sota dels nivells d'ocupació contemporanis corresponents a l'antic edifici d'Eycam, va aparèixer directament el subsòl natural i no s'hi va poder recollir ni un esquerdís de material arqueològic antic o medieval.

Tot sembla indicar que la construcció del magatzem d'Eycam, que va comportar un rebaix general del sector, va significar també la destrucció de totes les possibles restes d'èpoques anteriors.

CONCLUSIONS

D'entrada, cal destacar la troballa d'un bloc quadrangular de pedra procedent de l'edifici termal de Sant Grau o d'alguna altra edificació antiga i, sobretot, d'un fragment de paviment d'*opus signinum* en el sondeig situat a l'angle nord-oest del solar, que els pocs materials arqueològics apareguts permeteren situar en època imperial romana.

Tanmateix, a bona part del solar apareixia directament la roca del subsòl just per sota dels nivells d'ocupació contemporanis. Molt probablement, les possibles restes arqueològiques existents en aquest sector varen ser destruïdes en fer-se la planta embotelladora d'Eycam, o potser uns quants segles abans, en època medieval o moderna. Cal esmentar que en tots els seguiments i prospeccions fetes fins al moment en el nucli de Caldes ha estat impossible documentar cap estructura o nivell arqueològic antic.

Aquest fet s'ha pogut observar en els sondejos efectuats a la plaça de Cruïlles i a la placeta de Sant Grau (1990-1993), coincidint amb les excavacions en el conjunt termal de Sant Grau, en el canvi de paviment a l'interior de l'església parroquial de Sant Esteve (1991), en la construcció d'un dipòsit d'aigua al costat mateix del conjunt termal de Sant Grau (1994), en la instal·lació de les xarxes de telèfon i gas natural (1996), en la urbanització de la plaça de Cruïlles i els seus entorns (1999) i en fonamentacions i construccions diverses fetes entre els anys 1987 i l'actualitat. En la majoria de casos, l'únic resultat positiu ha estat la troballa de diversos fragments escadussers de ceràmica romana. En cap cas, i fora del conjunt termal de Sant Grau i de la necròpolis de Sant Esteve, s'havien localitzat estructures o nivells arqueològics d'aquesta època.

Així doncs, la imminent excavació en extensió de la part d'aquest solar, que sabem del cert que conté restes romanes, és quasi segur que prendrà una especial significació, sempre i quan (tal com sembla) el seu estat de conservació permeti extreure'n dades fermes. En qualsevol cas, seria d'una importància cabdal si permetés iniciar un esboç de la trama del complex urbà de l'antiga *Aquae Calidae*, que, avui per avui, continua essent una incògnita total.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Volum I, Consell Comarcal de la Selva.

MERINO I SERRA, J. 1996, Seguiment d'obres d'infraestructura a Caldes de Malavella (la Selva), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 148-154.

MERINO I SERRA, J. 2000, Seguiment de les obres d'urbanització de la plaça de Cruïlles i els seus entorns (Caldes de Malavella, la Selva), *V Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Olot, 163-165.

MERINO, J., NOLLA, J.Mª, SANTOS, M. 1994, Aquae Calidae. Presència romana a la Selva, *Monografies i Textos*, 3, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.

SONDEJOS EN EL PERÍMETRE DE LA VIL·LA ROMANA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR, LA SELVA) FINCA MUNICIPAL A L'AVD. PELEGRÍ, FINCA DELS SRS. TEIXIDOR I FINCA SR. ACERBI (AVD. PELEGRÍ, 3)

Mª Francesca JIMÉNEZ SORROCHE Josep M. NOLLA BRUFAU

La vila de Tossa es troba situada a l'extrem oriental del sector costaner de la comarca de la Selva. Aquest municipi limita a l'oest amb el de Lloret, al nord amb Llagostera i Vidreres i a llevant amb Santa Cristina d'Aro. La vil·la romana dels Ametllers, al voltant de la qual es van realitzar les prospeccions, es situa a l'interior del nucli urbà, a la vessant oriental del turó de sant Magí.

Els treballs que s'analitzen en aquest estudi es varen dur a terme entre els mesos de gener i febrer de 2000 els quals varen ser motivats per una doble circumstància. Per una banda l'Ajuntament de Tossa de Mar planificava la realització a mig plaç d'un nou vial que ha de permetre descongestionar el barri antic de Tossa de Mar. Aquest nou vial havia de passar immediatament a ponent del clos arqueològic de la

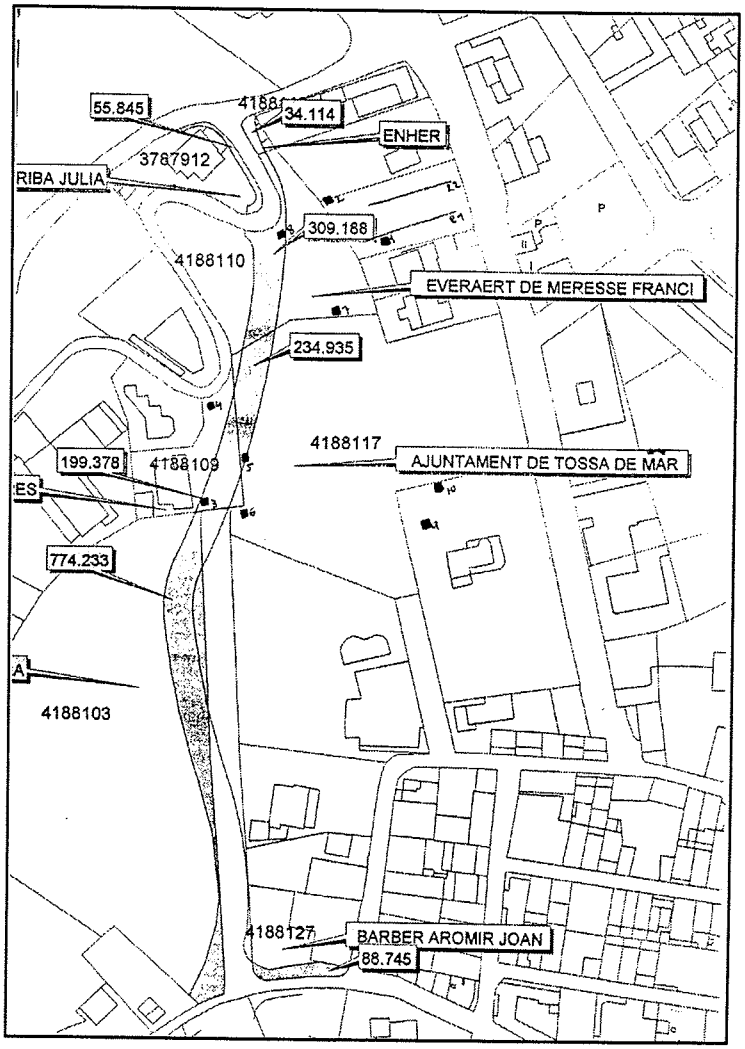

fig. 1. Situació dels sondejos dins la Vila de Tossa de Mar.

vil·la dels Ametllers (situada a la vessant oriental del turó de Sant Magí, dins el nucli urbà de Tossa, la vil·la dels Ametllers, també denominada vil·la Vitalis, descoberta l'any 1914), si bé a una cota més elevada.

Per altra banda i com a part del pla director que l'Ajuntament tossenc ha encarregat a la Universitat de Girona, per tal d'estudiar i musealitzar l'esmentada vil·la, calia realitzar tot un seguit de prospeccions en un intent per delimitar la superfície ocupada pel jaciment, fora de l'espai del clos arqueològic.

Amb aquest doble objectiu es varen dur a terme un total de 10 sondejos, complementats amb dues rases. Algunes d'aquestes rases estan directament relacionades amb la construcció del vial, com succeeix per exemple amb els sondejos 3, 4, 5 i 8, si bé tots ells servien també com a part de la delimitació. Els altres sondejos estan més directament lligats a aquest segon aspecte del projecte.

En aquest cas, però, es varen haver de tenir presents alguns condicionants que limitaven els indrets on es podia realitzar aquesta tasca. Així, per exemple, per la banda nord de la *pars rustica* es varen haver de realitzar les cales tres finques més enllà del clos arqueològic, en un indret relativament allunyat del nucli central d'edificacions. Això va venir motivat pel fet que les dues finques més properes (on sens dubte havien existit restes de la vil·la, com ho demostren els murs i paviments que s'estenen en aquella direcció) es troben edificades, fent impossible tot sondeig. A més encara que fos possible, les restes ja fa temps que han desaparegut. Quelcom similar succeia a la banda sud, on l'hotel Neptuno ocupa un espai anteriorment destinat a la *pars urbana* de la vil·la. En aquest cas, però, es va poder prospectar la finca corresponent a la banda sud est, per on s'esten la *pars rustica*.

A la banda est la problemàtica encara era major. Per una part ens trobàvem amb l'avinguda del Pelegrí, que ressegueix de nord a sud el clos arqueològic. Immediatament a llevant de la mateixa ens trobem amb tot un conjunt d'edificacions entre les quals cal destacar l'actual casa de Cultura, que era anteriorment part d'un convent. A més totes les construccions d'aquell sector es situaven a una cota inferior. De fet sembla que, almenys des d'època medieval aquest desnivell ja era present, com a límit oriental del camí d'Hostalric. Això va impossibilitar la realització de sondejos en un sector que ens hauria pogut marcar, amb moltes possibilitats, el límit oriental de la vil·la, si bé aquesta devia de disposar d'altres instal·lacions disperses per aquesta banda, estenent-se fins la platja i l'amarrador, del que en tenim notícia per algunes troballes realitzades a la zona més propera a la vila vella.

Les tasques es varen estructurar, doncs, amb la realització de diversos sondejos, la majoria d'ells d'entre 2 i 3 metres de costat segons l'espai disponible. En un cas concret, el dels aparcaments municipals situats al nord del clos arqueològic, i atenent al gran espai disponible, es varen complementar amb la realització de dues grans rases dutes a terme amb la col·laboració d'una màquina excavadora.

La situació i resultats aportats pels diversos sondejos varen ser desiguals tal i com veurem tot seguit:

Sondeig 1

Sondeig de 2,5 x 2,5 m. Es va realitzar a la banda sud oest de l'aparcament municipal, situat tres finques al nord de la *pars rustica* de la vil·la, degut a que aquestes dues parcel·les més properes estaven ja edificades des dels anys 50's. Es varen aprofundir 1,90 m aproximadament. Es localitzaren alguns nivells amb presència de materials d'època romana, U.E. 1002 (els materials romans es troben cronològicament entre els segles I aC - I dC, encara que molt barrejats amb materials moderns, a més d'una presència abundant de material constructiu i estuc). Malauradament cap d'aquests nivells es va trobar en connexió amb alguna estructura.

Sondeig 2

Cala de 2,5 x 2,5 m situada a la banda nord occidental del mateix aparcament. Es va aprofundir fins a 1,60 m sense cap resultat positiu. Escassíssim material modern i absència de materials antics.

Sondeig 3

Cala de 2 x 2 m situada a la banda nord de la finca Teixidor, que es troba a la banda nord occidental del clos arqueològic. Val a dir que aquesta finca es troba uns 8 m per sobre de la *pars urbana* de la vil·la. L'interés d'aquest sector venia donat per l'existència d'una estructura dins la finca que, tradicionalment, s'ha considerat part d'una cisterna lligada a la vil·la. Es va aprofundir fins a gairebé 2,5 m, localitzant-se nivells amb materials constructius moderns fruit de l'anivellament del terreny per la construcció de la finca dels senyors Teixidor, però cap resta antiga que permeti connectar la suposada cisterna amb la vil·la.

Sondeig 4

Sondeig de 2 x 2,5 m situat a la banda nord de la finca Teixidor. Es va aprofundir 1,5m. Varen aparèixer alguns nivells amb material barrejat d'època medieval (així es varen localitzar dues monedes medievals barrejades amb materials força més moderns), però cap nivell amb materials romans.

Sondeig 5

Cala de 2,5 x 2 m localitzada a la banda nord oest del clos arqueològic. Aquest sondeig es va realitzar dins la finca de propietat pública, però en un sector situat a una cota més alta que l'edifici romà. En aquest cas l'objectiu era intentar localitzar la possible existència d'una canalització que comuniqués la suposada cisterna de la finca Teixidor amb la *pars urbana* de la vil·la, així com la possible existència d'una tercera terrassa amb diferents edificacions o dependències relacionades amb la vil·la. Es va

aprofondir només mig metre, ja que a aquesta profunditat aflorava la roca natural.

Sondeig 6

Sondeig de 2,5 x 2 m localitzat a la banda sud oest del clos arqueològic, dins del mateix, però a una cota superior a la de l'edifici, amb el mateix objectiu que el sondeig 5. Es va rebaixar fins a quasi 2 m localitzant-se un únic estrat pràcticament estèril.

Sondeig 7

Cala situada davant de la porta del clos arqueològic, coneguda com la porta del cementiri, a la banda nord del jaciment, a uns sis metres de l'esmentada porta. Les seves dimensions varen acabar essent de 3,80 x 3 m després d'una petita ampliació realitzada com a resultat de les troballes realitzades. L'objectiu en aquest cas era comprovar si la vil·la acabava en els límits determinats per Alberto del Castillo durant les excavacions dels anys trenta o aquests eren falsejats. Els resultats del sondeig varen deixar ben clar que la vil·la s´estenia més enllà del clos arqueològic en direcció nord. Així, en el sondeig es va aprofundir fins a gairebé 1,5 m recuperant-se tot un seguit de nivells de terraplenament datables en el s. I dC. Aquests nivells, que contenien gran abundància de material ceràmic, estucs i material constructiu, a més de tessel·les de mosaic (blanques i negres), demostraven que la vil·la va patir una important reforma, probablement a mitjans del s. I dC, que va comportar uns grans moviments de terres i l'obliteració d'algunes edificacions anteriors (com demostren els materials constructius). Aquest sector es devia mantenir després del s. I dC com un sector secundari de la vil·la com ho demostren la troballa de dues inhumacions, que, probablement, caldria datar en època baix imperial. Els nivells més antics documentats en aquest sondeig es situen en el canvi d'era (parets fines sense vernís, T.S. Itàlica, Costa Catalana) que probablement corresponen al terraplenament de la fase inicial d'aquest sector de la vil·la.

Sondeig 8

Cala de 2,5 x 2,5 m situada a uns 25 m de la porta nord del jaciment. L'objectiu era, atesos els resultats del sondeig 7, comprovar si les restes de la vil·la arribaven fins a aquest punt, situat en un sector afectat pel projecte del vial. Es va aprofundir fins gairebé 2 m i els resultats varen ser completament negatius, ja que els escassos materials recuperats eren d'època moderna (vidriades i blaus catalans).

Els sondejos 9 i 10 es varen dur a terme a l'interior d'una finca propietat el senyor Acerbi, i situada immediatament a migdia de la *pars rustica*. La situació del solar, amb una gran zona de pati va permetre la realització d'una excavació que en principi es va plantejar com un gran sondeig de 12 x 14 m. Un cop rebaixats els nivells superficials, i comprovada l'existència d'estratigrafia antiga, la premura de temps va obligar a realitzar dos sondejos puntuals de dimensions molt més reduides.

Sondeig 9

Situat a la banda sud de la *pars rustica* de la vil·la, dins la finca Acerbi, a la banda occidental del pati. En aquesta zona, després de treure una gran quantitat de runa amb l'ajuda d'una petita màquina excavadora (ja que l'indret s´havia emprat durant algun temps com a abocador de deixalles municipals), era visible el gran mur de contrafort de la *pars rustica*, també observable dins el clos arqueològic. L'objectiu, doncs, consistia en intentar excavar els nivells de fonamentació de l'esmentada estructura. Amb aquesta intenció es va obrir una cala de 3 x 2 m, rebaixant-se poc més de mig metre, fins que el mur va quedar penjat. Malauradament els nivells varen aparèixer remenats (de fet una part ja havia estat excavada parcialment en anys anteriors i tornada a colgar amb sorres fines per protegir les restes arqueològiques). El mur va patir el robatori parcial des d'època moderna i encara es observable la rasa de robatori en el nivell d'argiles, a més de la presència de l'enterrament d'un ase a la banda nord de la pilastra septentrional. Aquests tres factors van fer impossible la datació concreta del mur. En els nivells romans més moderns de la finca del Sr. Acerbi es va fer palesa la presència de les ceràmiques romanes més modernes localitzades en tots aquests sondejos (T.S. Africana C).

Sondeig 10

Realitzat dins la finca Acerbi, a la banda nord est del pati. Amb unes dimensions de 2 x 2 m es tenia per objectiu datar un petit mur aparegut en aquest sector i que pertanyia a la *pars rustica* de la vil·la. Es varen rebaixar uns noranta centímetres i, es va abandonar per manca de temps. Els resultats varen ser molt pobres i no es va poder relacionar l'esmentat mur amb cap altra estructura.

Rases

Atesos els resultats proporcionats pels dos sondejos realitzats a l'aparcament municipal i, donades les grans dimensions d'aquest solar, es va optar per realitzar dues rases amb l'ajuda d'una màquina excavadora. Aquestes es varen realitzar en direcció est oest, aprofundint-se en alguns punts fins a quasi 3,5 m. Només a la rasa situada a la banda de tramuntana es va descobrir un mur (U.E. 9005), de difícil datació. De tota manera la cota d'aparició (aproximadament a 1,5 m de profunditat) i la seva tècnica constructiva (rierencs lligats amb morter) fa que no es pugui descartar la seva pertinença a la vil·la o a alguna construcció annexa a la mateixa. La rasa de migdia no va donar cap resultat positiu.

A partir de les troballes realitzades podem concloure que les diverses cales realitzades han permès aclarir, encara que parcialment, alguns dels límits de la vil·la. En primer lloc cal reafirmar una evidència que ja es tenia des d'abans d'iniciar-se aquests treballs: la vil·la dels Ametllers abarcava un espai molt superior a la que actualment queda protegida dins el clos arqueològic. Tot aquest espai "exterior" ha patit fortament el creixement urbanístic de la població i el

seu estat de conservació resulta molt desigual (en relatiu bon estat a la finca Acerbi i, totalment desaparegut al sector de l'Hotel Neptuno, per exemple).

Així, per la banda sud, i tal i com acabem d'esmentar, la vil·la s'estenia més enllà del clos arqueològic. Aquest fet ve palesat pel mur de contrafort situat a ponent de la *pars rustica* i que penetra dins de la finca Acerbi, indret on a més es conserven restes d'algunes altres estructures i estratigrafia en un relatiu bon estat. A més, al construir-se l'Hotel Neptuno, situat a migdia de la pars urbana, es varen trobar (segons testimonis orals d'alguns veins) restes d'estructures i materials d'època romana.

Per la banda occidental, sector per on la muntanya puja força abruptament, no s'han recuperat restes que permetin pensar en l'existència d'una tercera terrassa amb construccions d'època romana. En aquest sentit només tenim el testimoni de la torre de la finca Teixidor, que podria ser d'època medieval. Els pocs nivells conservats en aquesta zona són d'època moderna o contemporània (destacant la troballa de dues monedes medievals).

Per la banda nord ens trobem amb dues realitats ben diferents. A la segona terrassa (la de la *pars urbana*), tot i no localitzar-se cap estructura, es varen recuperar nivells pertanyents a una reforma de la vil·la, i que caldria situar a mitjans o finals del s. I dC i, que per l'abundància de materials constructius recuperats (entre ells abundant quantitat de tessel·les) implicà la reforma o obliteració de diferents habitacions. En un nivell inferior es recuperaren diversos estrats datables en època augustal i que, potser, corresponen als terraplenaments del moment fundacional de la vil·la, o almenys d'aquest sector de la *pars urbana*. En un moment més tardà, i quan aquest indret devia restar ja fora de l'edifici senyorial, es va aprofitar com a cementiri, com ho indiquen les dues tombes recuperades.

A la terrassa inferior, on es situa la *pars rustica*, les restes recuperades són molt menys clares. En aquest cas, però, el problema ve determinat pel fet que els sondejos es varen haver de realitzar a una finca molt més allunyada del clos arqueològic, per la presència de dues cases que impedien qualsevol intervenció i que ja fa temps que han malmès les possibles restes existents. En aquests sondejos, a més de les dues rases realitzades, els materials romans no hi eren en absolut absents, però la manca de relació amb cap estructura concreta fa difícil d'establir si es tracta de materials residuals acumulats al llarg del temps. L'única estructura recuperada és un mur localitzat a una de les rases, construit a base de grans còdols lligats amb morter i que, descobert en un tram molt curt (ja que travessava la rasa perpendicularment), és impossible d'assignar a un període històric concret.

No es va prospectar per la banda de llevant per dues raons. Per una banda només es podria prospectar a la banda est de l'avinguda Pelegrí i és un sector molt edificat. Per altra banda hi ha un important desnivell entre el carrer i la cota de les restes romanes i el nivell de circulació de la zona a l'est del carrer. Aquest desnivell sembla existir d'antic, i podria marcar el límit de la vil·la per aquesta banda.

Com a darrer element cal tenir present que una vil·la de la importància de la dels Ametllers disposava, a més del nucli central d'edificacions, d'altres construccions annexes (forns, magatzems, un petit amarrador fins i tot) que expliquen en gran mesura la gran abundància de troballes que s'han fet al llarg del temps a diferents indrets del nucli urbà de Tossa.

NOVES DESCOBERTES A LA VIL·LA ROMANA DE MAS DE DALT (CANAPOST, BAIX EMPORDÀ)

Josep Mª NOLLA Jordi SAGRERA

Durant la primavera de 1999 el Sr. Bueno, propietari del Mas de Dalt a Canapost (Forallac), al qual cal agrair la cura i interès, va fer saber al Servei d'Arqueologia de la Generalitat la descoberta casual d'unes restes estructurals noves que va suposar, acertadament, que podien formar part de la vil·la romana coneguda de fa molts anys i que es localitzava per sota del gran mas i vers el nord del gran casal i que havia estat objecte d'una publicació monogràfica que havia aplegat totes les dades disponibles i que havia pretès fer un balanç forçosament sintètic de la història del lloc (Nolla 1987, 43-101).

Va semblar oportú al Servei d'Arqueologia sol·licitar l'ajuda de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona per visitar el lloc, documentar les troballes i recomanar al propietari un seguit d'actuacions.

La visita al lloc fou efectuada pels sotasignats i Montserrat Mataró, arqueòloga territorial, acompanyats pel Sr. Bueno. Va permetre constatar que, en voler-se plantar uns arbres, en un sector del jardí al sud-est de la gran casa, a molt poca fondària per sota de la terra vegetal, d'uns 0,20 m de potència, es posaren al descobert els sòcols d'uns murs de pedruscall i morter de calç d'uns 0,45 m d'amplada que dibuixaven l'angle d'una cambra, l'interior de la qual era pavimentada d'*opus signinum*. Tot feia pensar que es tractava de dependències pròpies de la vil·la relacionables, pel lloc on es troben i per les característiques dels murs i dels seus paviments, amb l'àrea de treball de l'edifici, la *pars fructuaria* en la descripció dels teòrics romans.

Els treballs efectuats, aturats de seguida, no feren aflorar materials arqueològics que poguessin aportar dades a l'abandonament del sector.

Davant de la naturalesa d'allò descobert es convingué fer-ne una planta detallada tot aprofitant l'avinentesa per realitzar una planta acurada i fiable de totes les restes conservades i del mas, que serviria per poder analitzar la relació de les estructures descobertes amb aquelles conegudes des de feia uns anys.

La vil·la de Mas de Dalt era un edifici amb una gran façana d'uns 27,50 m de llargària (uns 92 peus romans), oberta cap a migdia, definida per un gran mur de pedruscall i morter de calç (*opus caementicium*) en la base i per damunt magnificat per una obra d'*opus quadratum*, amb blocs enormes i regulars de gres, conservats en diversos punts del recorregut, procedents de les pedreres immediates dels Clots de Sant Julià. Aquest mur perimetral girava en angle recte, conservant-se, l'oriental, durant un poc més de 12 m i perdent-se en el límit de la finca i poc més de 3,5 m l'occidental. Queda clar, tal com pot veure's en la planta (fig. 1), que les estructures descobertes el 1999 s'orientaven en relació amb el nucli central de l'edifici, indubtablement on caldria localitzar la *pars urbana* i on és possible intuir l'existència d'un petit *balneum* si una estructura rectangular recoberta d'*opus signinum* no fos altra cosa, tal com sospitem, que les restes de l'*alueus*.

Sembla poder-se deduir, altrament, que les estructures noves no s'adossarien a l'edifici principal, sinó que entre un i l'altre hi hauria un espai descobert. Les notícies de troballes efectuades més enllà de la propietat de Mas de Dalt, vers l'occident, fan pensar que a l'entorn de l'edifici principal s'alçarien construccions i pavellons de treball i de magatzematge, deixant, tanmateix, una gran esplanada, un gran pati obert que servia per enaltir la façana meridional de l'espai central de la vil·la i, alhora, feia possible, al *dominus* i als seus familiars, mirar el conreus, les propietats i, al fons, la massa impressionant de les Gavarres, un extraordinari teló de fons.

BIBLIOGRAFIA

NOLLA, J.Mª 1987, La vil·la romana de Mas de Dalt (Canapost). Noves dades, *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 6, Sant Feliu de Guíxols, 43-101.

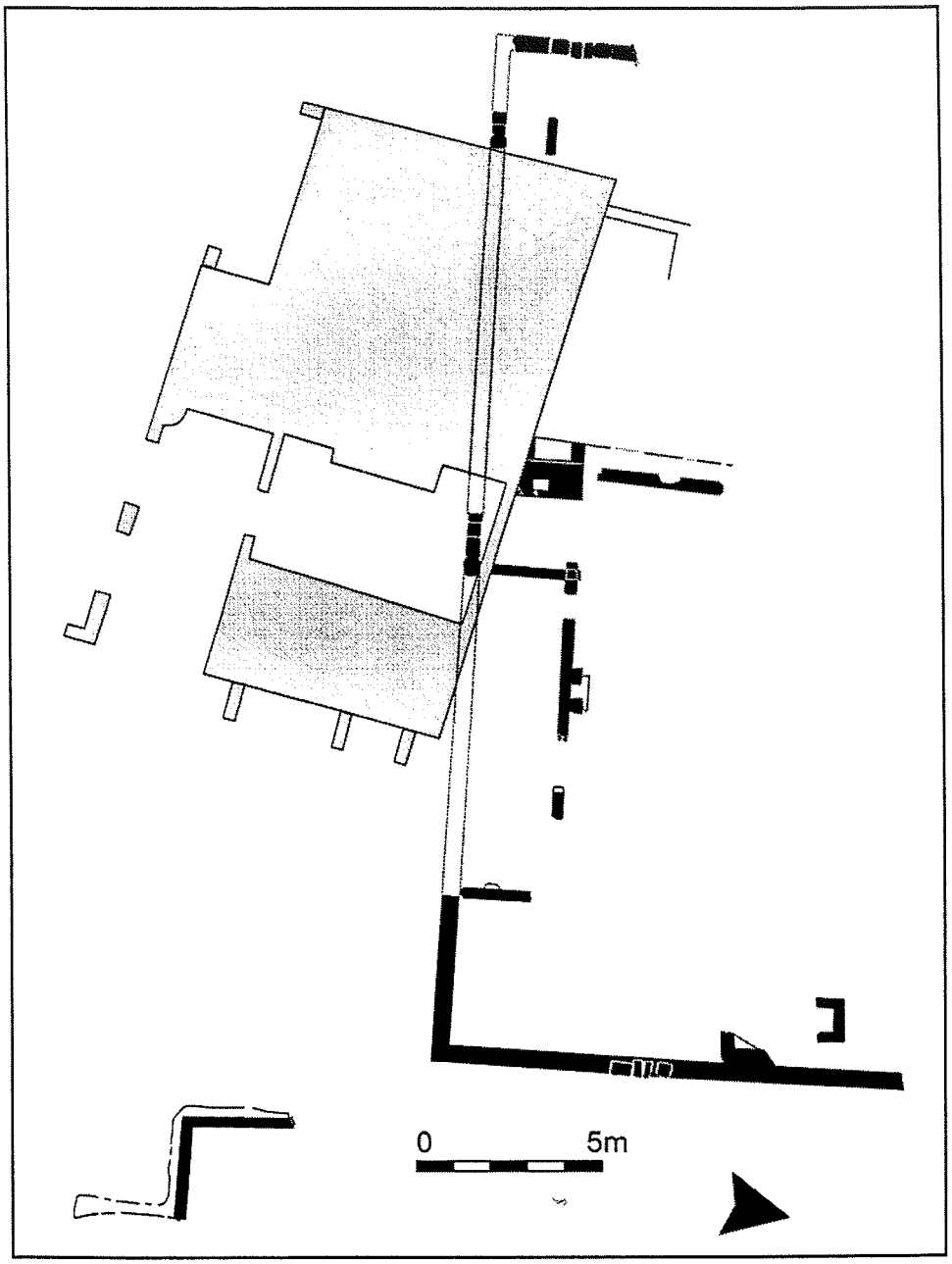

fig. 1. Planta de la vil·la de Mas de Dalt (Canapost, 1999).

EL MONUMENT FUNERARI ROMÀ DE LA CAVORCA-II (SANT JULIÀ DEL LLOR I BONMATÍ, LA SELVA)

Joan LLINÀS i POL **Jordi MERINO i SERRA*** **Jordi SAGRERA i ARADILLA**

Marc SUREDA i JUBANY**

La Cavorca-II es troba situada al sud-oest del terme muncipal de Sant Julià del Llor i Bonmatí, al marge de la carretera que comunica el poble de Sant Julià amb Anglès, a uns 500 metres del nucli urbà. Juntament amb la propera Cavorca-I (o Casa dels Moros), conforma un interessant conjunt arqueològic que presumiblement pertany a un mateix jaciment.

És una construcció feta amb filades molt regulars de pedres unides amb morter de calç, constituïda per un mínim de dues cambres annexes amb sostre de volta i parets internes arrebossades. Es troba especialment ben conservada la paret perimetral oest, amb una alçada que supera els 2,5 metres, i també es conserven part dels murs interiors i vestigis de les voltes de les dues cambres.

La Cavorca-II havia estat interpretada com un possible monument funerari romà (AA.DD. 1990), però la manca total de documentació i d'estudis arqueològics feia impossible assegurar-ho. En qualsevol cas, és cert que l'aparell constructiu recorda poderosament l'*opus vittatum* romà, que no se'n coneix cap referència medieval ni moderna i que la propera Cavorca-I té una cornisa decorativa feta amb *tegulae*.

El seu estat de conservació, si bé molt bo per tractar-se d'un monument romà, presentava deficiències importants. El fet de trobar-se a la intempèrie provocava despreniments de pedres, agreujats per la presència abundant de vegetació als intersticis. La proximitat de la carretera i de zones habitades, a més, hi afavoria els actes de vandalisme. Davant d'això, l'ajuntament de Sant Julià del Llor i Bonmatí va finançar una excavació d'urgència per tal d'assegurar la cronologia romana de les restes i endegar, si s'esqueia, les corresponents tasques de consolidació i preservació. La intervenció va tenir lloc el desembre de 2000 i va comptar amb la col·laboració de tres estudiants i dels recursos tècnics de la Universitat de Girona.

Els treballs van consistir en una neteja general de les estructures conservades, en l'excavació de la zona sud del monument, on van aparèixer les restes malmeses de la paret que la tancava per aquella banda, i en l'obertura d'una cata que abastava la totalitat de l'amplada de la cambra nord. En aquesta cata, ubicada a la part més ben conservada del monument, es van extreure les dades principals de la intervenció.

Per una banda, l'antiguitat de la Cavorca-II es pot considerar fora de tot dubte. La tècnica constructiva, de parets de pedra i morter amb un aparell molt regular afí a l'*opus vittatum* i amb unes potents banquetes de fonamentació, ens remet indefectiblement a una obra romana.

Altrament, també es va evidenciar que el jaciment havia estat objecte d'una excavació clandestina i metòdica en un moment indeterminat que no pot ser anterior a vint o vint-i cinc anys, donat que l'estratigrafia consistia exclusivament en un estrat de runa procedent de les mateixes estructures del monument, algun material modern i, com a tot material antic, diversos fragments de *tegulae* i mig *pondus* que degué passar desapercebut.

Amb aquestes dades, doncs, podem assegurar també la romanitat de la propera Cavorca-I i esbossar la probabilitat d'una vil·la propera. Malgrat l'absència de dades estratigràfiques, per les seves característiques, les dues Cavorques poden ser perfectament interpretades com a monuments funeraris d'època romana, datables des d'un punt de vista tipològic pels volts del segle II dC a grans trets. La tomba romana amb cambra o cambres té a veure, per una banda, amb la deposició de les restes del difunt, i per l'altra amb els rituals funeraris associats a l'enterrament o a la memòria anual que la família feia dels seus traspassats. En aquest sentit cal interpretar segurament, quan n'hi ha, la segona cambra, com a avantsala del lloc on es troben les

* Janus, S.L.

** Universitat de Girona.

restes i com a eventual escenari de la trobada familiar commemorativa. La tomba de cambres, en tot cas, no implica cap forma d'enterrament concreta; cal pensar més aviat en una adaptació de l'estructura a les modes de cada època, de manera que en cronologies més reculades pot contenir l'urna amb les cendres del difunt incinerat i més tardanament un sarcòfag amb inhumació, sense que això impliqui canvis en l'edifici.

Aquesta mena de tomba es troba documentada ja en època republicana a l'àrea de Roma, però assoleix la seva forma més característica en les construccions del segle II dC i en endavant a la zona del Laci, però també arreu de l'Imperi. Alguns dels exemples més acabats els trobem en aquesta cronologia a les necròpolis vaticanes o, especialment, a l'*Isola Sacra* de *Portus* (Ostia, Laci), on s'han reconegut moltes tombes petites amb una o dues estances quadrangulars cobertes amb volta. A partir del segle II dC, i especialment a províncies, s'observa com els monuments funeraris acostumen a deslligar-se del referent immediat de la via i comencen a ser construïts aïlladament, més inserits en el paisatge, destinats a ser contemplats en perspectiva i potenciant una certa aparença exterior (és el cas, per exemple, d'alguns mausoleus-torre no gaire llunyans, com ara la torre dels Escipions a Tarragona o el monument funerari de Vilablareix). Aquesta tendència pot tenir a veure amb la situació de les dues Cavorques, agrupades però més o menys aïllades en un context plenament rural.

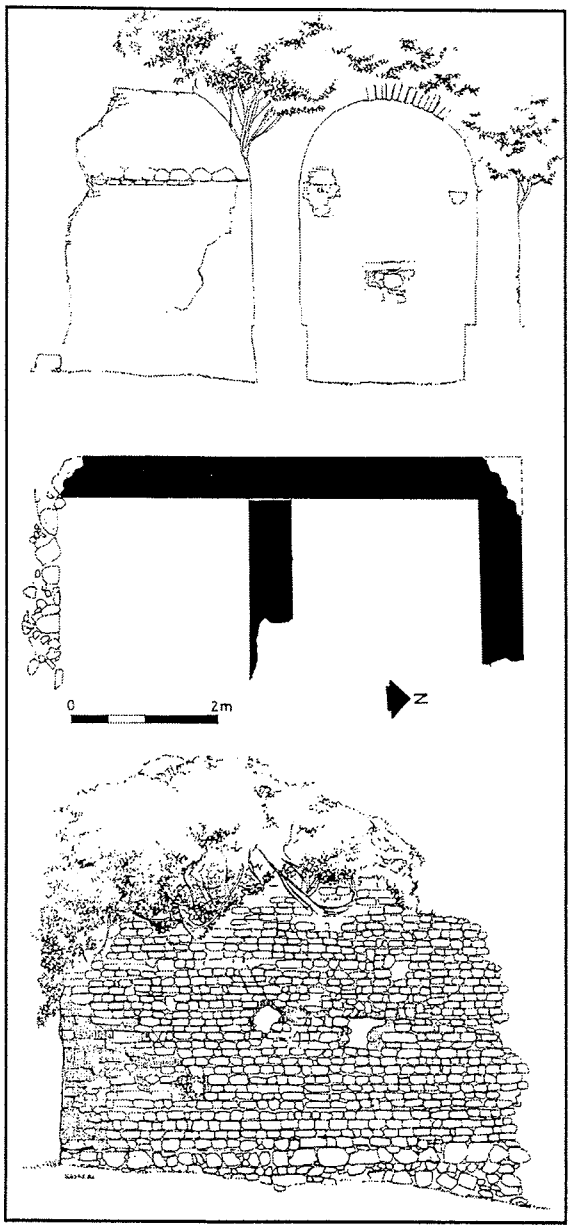

En aquest sentit, cal tenir present que el sector selvatà de la vall del Ter-Brugent, malgrat l'escassetat d'investigacions arqueològiques, se'ns dibuixa cada vegada més com una zona intensament romanitzada que aprofitava l'existència de la xarxa fluvial i de les probabilitats que oferia com a via de comunicació entre el pla de Girona, la Selva, la Garrotxa i Osona. Ho revela la torre romanorepublicana del Puig d'Alia (Amer), però també les possibles vil·les d'Anglès i dels Camps d'en Carreres (la Cellera de Ter), les restes funeràries de les Feixes d'en Vinyes (la Cellera de Ter) i del Monestir d'Amer, a més de topònims tan suggestius com Gallissà, Fundà, Pinyana o Palou (Amer), ben documentats a l'alta edat Mitjana (Llinàs *et al.* 1999).

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1990, *Carta arqueològica de la comarca de la Selva*, Generalitat de Catalunya, 125-126.

BALDASSARE, I. 1987, La necropoli dell'Isola Sacra (Porto), *Römische Gräbenstraßen. Selbstdarstellung-Status-Standard*, a cura de Henner von HESBERG i Paul ZANKER, München, 125-138.

HESBERG, H. von 1994, *Monumenta. I sepolcri romani e la loro architettura*, Milano.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *El patrimoni de la Selva*, vol. 4, Santa Coloma de Farners.

LLINÀS, J., MERINO, J., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J., SUREDA, M. 1999, La torre romana del Puig d'Alia, *Quaderns de la Selva*, 11, 97-108.

TOYNBEE, J.M.C. 1971, *Morte e sepoltura nel mondo romano*, Roma.

MAS PAU (AVINYONET DE PUIGVENTÓS)

Maria José LLOVERAS Lluís PALAHÍ

El municipi d'Avinyonet de Puigventós es situa dins la Plana de l'Empordà, uns cinc quilòmetres a l'oest de Figueres. El municipi és lleugerament accidentat per la banda nord i planer a tota la resta. Gran part del seu territori és ocupat per camps cerealístics, tot i que encara no fa un segle hi abundaven els olivars i la vinya.

El subsol està format per terres terciàries. Els materials, litològicament, són molt diversos, predominant-hi els de baixa permeabilitat (llims grocs i argilosos amb sorres, conglomerats, argiles i margues amb nivells calcaris).

Es dins aquest municipi i durant la realització de sengles treballs de fonamentació per a la construcció de vivendes a la urbanització Mas Pau que es va notificar al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya a Girona sobre la troballa de restes de dues tombes romanes i dues sitges. Un cop constatada l'existència d'aquestes restes es va procedir a l'actuació de salvament per tal de recuperar i documentar aquests elements.

Les dues finques es situaven molt aprop l'una de l'altra (de fet nomes estaven separades per una vivenda), situant-se les sitges (parcel·la 184) a ponent de la finca on es localitzaren les tombes (parcel·la 187). Cal destacar que ambdues parcel·les es situen a la mateixa urbanització on es va localitzar l'any 1983 la vil·la de la Font del Vilar, que es situa uns seixanta metres més al nord oest en línia recta dels espais que ens ocupen.

En la primera de les finques, la situada més a llevant i que varem identificar com a sector 1, s'havia realitzat un gran forat de més de deu metres de costat per tant de fonamentar una casa. Al marge occidental d'aquest forat es podien apreciar les restes de dues tombes de teules seccionades per les obres. L'actuació es va haver de limitar a recuperar les restes de les tombes que encara es conservaven en el marge ja que les terres del forat ja havien estat carregades en camions i traslladades a un altre indret.

Es tractava de dues tombes amb coberta de *tegulae*, orientades d'est a oest i disposades l'una immediatament al nord de l'altra, paral·leles i separades solament un metre entre elles. Ambdues foren fortament afectades pel rebaix de la màquina excavadora, conservant-se en els dos casos només un terç de la tomba, el corresponent a les cames.

La tomba 1 es situava al sud del conjunt i era la que es trobava en millor estat de conservació. Situades ambdues per sota d'una capa de terra de mig metre de potència es trobaven excavades al subsol natural. En el cas de la tomba 1 les *tegulae* conservaven la seva disposició original, en forma de coberta a doble vessant, si bé les teules de la fila nord i de la sud no s'arribaven a tocar, separades per uns 20 cm. De la tomba, que mesurava uns seixanta cm d'amplada s'en conservava una longitut de poc més de vuitanta centímetres. En aquest espai es conservaven dues teules a banda i banda de la tomba, pràcticament senceres (aquestes *tegulae*, mesuraven cinquanta tres per quaranta dos cms. i eren fetes amb una pasta que oscil·lava del marró ocre al groc).

De l'esquelet només s'en conservava part de les cames, seccionades per la màquina a partir de la meitat del fèmur. La longitut i el tamany dels ossos, tot i que en mal estat de conservació, semblen indicar que es tractava d'un individu adult.

La tomba 2 es situava un metre al nord de la que acabem de descriure. En aquest cas les parets de la tomba s'havien ensorrat i les teules varen apareixer planeres. Per la disposició de les mateixes es pot observar que primer es va ensorrar la fila de *tegulae* de la banda nord i després hi varen caure al damunt les de la banda sud. Les teules, de factura similar a les de la tomba anterior es trobaven molt més fragmentades i entre elles cal ressenyar la presència d'*imbrices* que originalment s'haurien situat com a coronament de la tomba en el punt de recolzament de les dues files de teules.

En el farcit de la tomba es varen trobar tres elements d'aixovar. A l'extrem de llevant de la part conservada es varen localitzar diversos fragments d'una olla de pasta grollera. El fet que aquesta es trobés barrejada amb les teules fa pensar que es trobava situada fora de la tomba. Per altra banda i dins de la tomba es varen localitzaru un ungüentari de ceràmica comuna i una moneda, situats a l'extrem de ponent de la tomba, a tocar els peus del difunt.

Com en el cas anterior l'esquelet que semblava pertànyer a un individu adult es trobava seccionat a l'alçada dels fèmurs i només s'en conservaven les cames. Aquestes es situaven paral·leles i estirades. Un altra tret comú entre ambdues tombes és el fet que en ambdós casos es varen trobar tot un seguit de claus de ferro, disposats a banda i banda dels ossos, restes inequívoques de la caixa de fusta amb que foren enterrats els dos individus. La disposició, ambdós amb el cap a llevant, el seu paral·lelisme, l'escassa distància entre ambdós i la profunditat a que es varen trobar, i que es la mateixa (mig metre per sota del sol actual) semblen indicar que els dos enterraments estan clarament relacionats i es varen realitzar al mateix temps o amb un lapse relativament curt.

L'únic element que podria aportar alguna mena de referència cronològica, apart de la tipologia de les tombes és la moneda. Es tracta però d'una moneda de bronze en molt mal estat de la qual només és visible la imatge de l'anvers. Es tracta d'un bust, probablement llorejat orientat vers la dreta. La inscripció de l'exergue resulta il·legible. De tota manera la iconografia del bust sembla pertanyer clarament a un emperador juli claudi, el que situaria la moneda en el s. I dC.

Al sector 2, a la finca situada a ponent de la que acabem de descriure s'havien realitzat també rases de fonamentació per una vivenda, però seguint un sistema diferent. En aquest cas s'havien realitzat tot un seguit de rases paral·leles i perpendículars, de mig metre d'amplada i d'entre un metre vint i un metre i mig de profunditat, per tal de col·locar uns emcofrats. En els perfils de la rasa nord sud situada a l'extrem de llevant de la parcel·la es podia apreciar com aquesta havia seccionat el que a primer cop d'ull semblava una sitja i que varen acabar essent dues de diferents.

La part conservada de la sitja 1 es situava a la banda oriental de la rasa. Aquesta n´havia secionat pràcticament tota la meitat occidental de tal forma que només es conservaven traces de la paret de la sitja a la banda oest de la rasa. Es tracta d'una sitja globular d'un metre i quaranta centímetres de diàmetre i setanta cm. d'alçada, amb les parets endurides per l'acció del foc que els hi donà a més un característic to rogenc. Aquesta havia estat amb posterioritat parcialment afectada per la construcció de la sitja 2. Efectivament aquesta va reaprofitar la meitat nord de l'antiga sitja creant una mena de compartimentació de la mateixa. Aquesta nova sitja travessa la rasa moderna, -de fet en el fons de la mateixa eren visibles els límits de la sitja- i s'estenia per la banda oest de la rasa. Si és una sitja val a dir que es tractaria d'un element peculiar. La seva forma no era globular sinó allargassada, amb les parets força verticals. S'estenia més d'un metre per la banda occidental de la rasa (als que cal afegir els setanta centímetres de la rasa i de la part aprofitada de la sitja 1), amb una alçada de vuitanta cm i una amplada de només cinquanta sis cms.

La sitja es trobava farcida amb un tipus de terra molt similar al farcit de la sitja 1, i a la part inferior hi havia una capa de cendres. El fons era fet amb pedres (respecte a aquest punt resulta difícil saber si era un sol preparat o era d'origen natural, ja que en altres sectors de les rases d'emcofrat varem poder observar com el subsòl de l'indret presenta sectors amb gran abundància de pedres i rierencs).

Val a dir que creiem que és possible que aquesta segona sitja connectés amb una tercera situada a ponent, dins un sector no afectat per les rases i en el qual nosaltres no podiem intervenir (no només per situar-se fora dels objectius de l'actuació de salvament sinó, sobretot, al trobar-se sota la pila de ferros d'encofrat destinats a farcir les rases). De ser així podria ser que aquest segon element que nosaltres hem definit com a sitja no fos tal en el sentit estricte, sinó que comuniqués dos dipòsits existents, la sitja 1 i la hipotètica sitja situada a ponent.

Un cop extretes les tombes i buidades les dues sitges, es varen documentar els diversos elements.

No hi ha dubte que aquests elements s'han de posar en relació amb la vil·la de la Font del Vilar que es situa aprop d'aquest indret. En aquest sentit la troballa de les dues tombes, que tot sovint es situaven aprop de les vies de comunicació ens podrien estar donant indicis de per on passava el camí principal que portava a la vil·la.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN UN SOLAR AFECTAT PER LA VIL·LA ROMANA DE LA QUINTANA (CERVIÀ DE TER, GIRONÈS)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

El mes d'agost de 2001 es portava a terme, per encàrrec del Servei d'Arqueologia, el control arqueològic d'un solar que es troba a l'extrem est de la urbanització on l'any 1981 s'havien localitzat les restes d'una vil·la romana, publicada amb el nom de La Quintana, prop del monestir de Santa Maria de Cervià de Ter. A l'espai del solar en qüestió, l'any 1982, s'hi havien excavat, concretament, les restes d'un edifici termal, situat uns metres més al nord de la vil·la, prop d'un terraplè natural, a la base del pendent de la muntanya. Les estructures excavades corresponien a un conjunt constituït per quatre cambres, la majoria calentes, on es conservaven bé els hipocausts, amb les columnetes -*suspensurae*- i els paviments de *tegulae*, i els dipòsits recoberts amb *opus signinum*.

En el moment d'iniciar el seguiment encara s'entreveien les restes arqueològiques a nivell de superfície, tot i haver estat colgades amb sorra per tal de protegir-les. Tal com es recull a la documentació generada durant la campanya que s'hi va realitzar, les construccions es concentraven en el quadrant sud-oest del terreny a edificar, mentre que al nord es desconeixia l'existència de restes, a causa, molt probablement, de la presència d'unes terrasses graonades, aparentment naturals. En conseqüència, es va centrar l'atenció en el rebaix d'aquestes terrasses, mentre es salvaven les construccions ja conegudes, treballs que es realitzaren amb màquines excavadores.

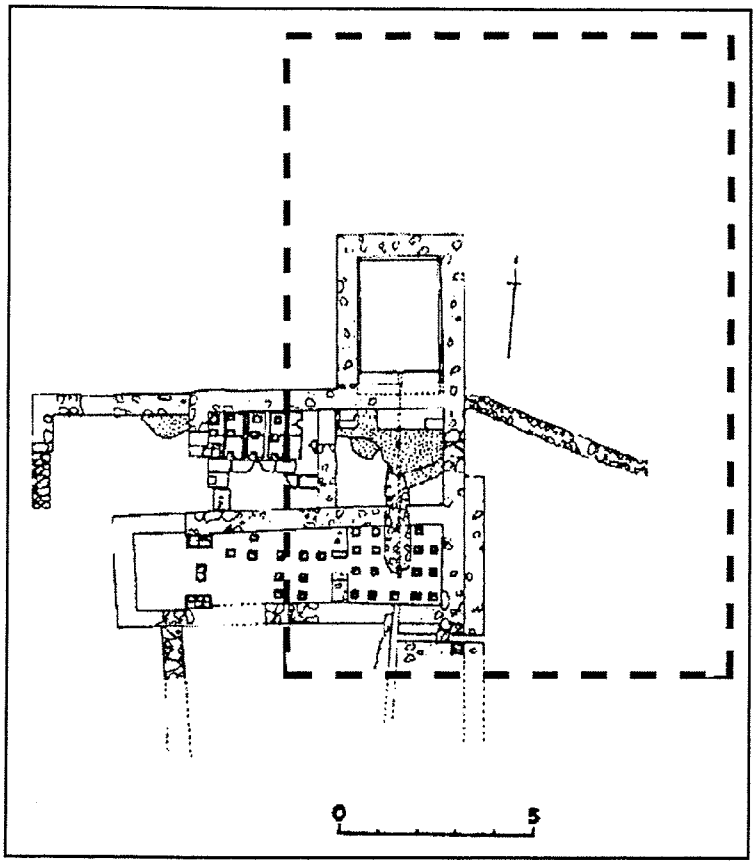

fig. 1. Plànol de situació de les restes conservades dins l'espai del solar on s'ha efectuat el seguiment arqueològic.

Excepte ran de la façana est de les termes, on aparegueren algunes restes de ceràmica i de morter pintat[1], molt fragmentat, el conjunt del solar va resultar ser totalment estèril. Es va confirmar que les terrasses esmentades eren d'aportació natural, constituïdes per estrats geològics diversos, bàsicament de còdols d'una riera propera, que passa uns metres més al nord, i d'argila.

Entre el material ceràmic recuperat hi ha TS Africana A de la forma Hayes 23 A, juntament amb africana de cuina de la forma Hayes 197, que ens situa en un context a partir de mitjan segle II, primera meitat del segle III dC, cronologia que ve corroborada per l'existència d'una base d'una olla de ceràmica grollera de cuina, amb tres peus, del mateix tipus de la que va aparèixer en el jaciment de Puig Rodon (Corçà) (Casas, Castanyer, Nolla, Tremoleda 1990, 332, núm. 677), la qual està datada de la primera meitat del segle III.

Aquesta cronologia s'insereix en el moment d'ús de la vil·la de la Quintana, la qual, sembla ser, es va fundar entorn de mitjan segle I dC, damunt l'amortització d'un camp de sitges ibèric, i que va perdurar, com a mínim, fins al segle V dC. Alguns autors consideren que aquesta vil·la podria identificar-se amb la *mansio Cinniana* que esmenten les fonts, prop de Girona, argument que reforcen amb l'existència d'un topònim proper, riera Sinyana, molt significatiu.

BIBLIOGRAFIA

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, 12, Girona, 23.

CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.Mª, TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya (l'exemple del nord-est)*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica, 15, Girona.

CASTANYER, P., ROURE, A., TREMOLEDA, J. 1987, Les sitges de Cervià de Ter en el context de la romanització, *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, 1, Documents de Treball, Museu de Granollers, 187-194.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'investigacions Arqueològiques de Girona, Girona.

[1] Ha estat impossible, però, recollir algun fragment significatiu de morter pintat, del qual hem observat que, majoritàriament, estava acolorit amb vermell.

EXCAVACIONS DE SALVAMENT DINS EL TRAÇAT DEL GASODUCTE LA PERA-L'ESCALA

Maribel FUERTES **Eva TEIXIDOR**

Entre el mes de juny i el mes de setembre del 2001 s'han dut a terme les obres per a la construcció d'un gasoducte per part de l'empresa Gas Natural SDG, S.A. L'àrea afectada comprèn el pas per nou municipis: la Pera, Rupià, Parlavà, Serra de Daró, Fontanilles, Gualta, Ullà, Bellcaire d'Empordà i l'Escala. El traçat de les obres travessa el Baix Empordà d'oest a est i acaba dirigint-se vers a nord a l'Alt Empordà (fig. 1).

El seguiment arqueològic de l'obra fou propiciat per un acord establert entre l'empresa responsable de la construcció i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

L'inici de les obres del gasoducte fou l'obertura d'una pista de 22 km de llargada per 9 m d'amplada, formada pels terrenys que l'empresa havia adquirit als propietaris afectats. Així doncs, qualsevol dels treballs efectuats vingué condicionat per la limitació en amplada d'aquesta pista.

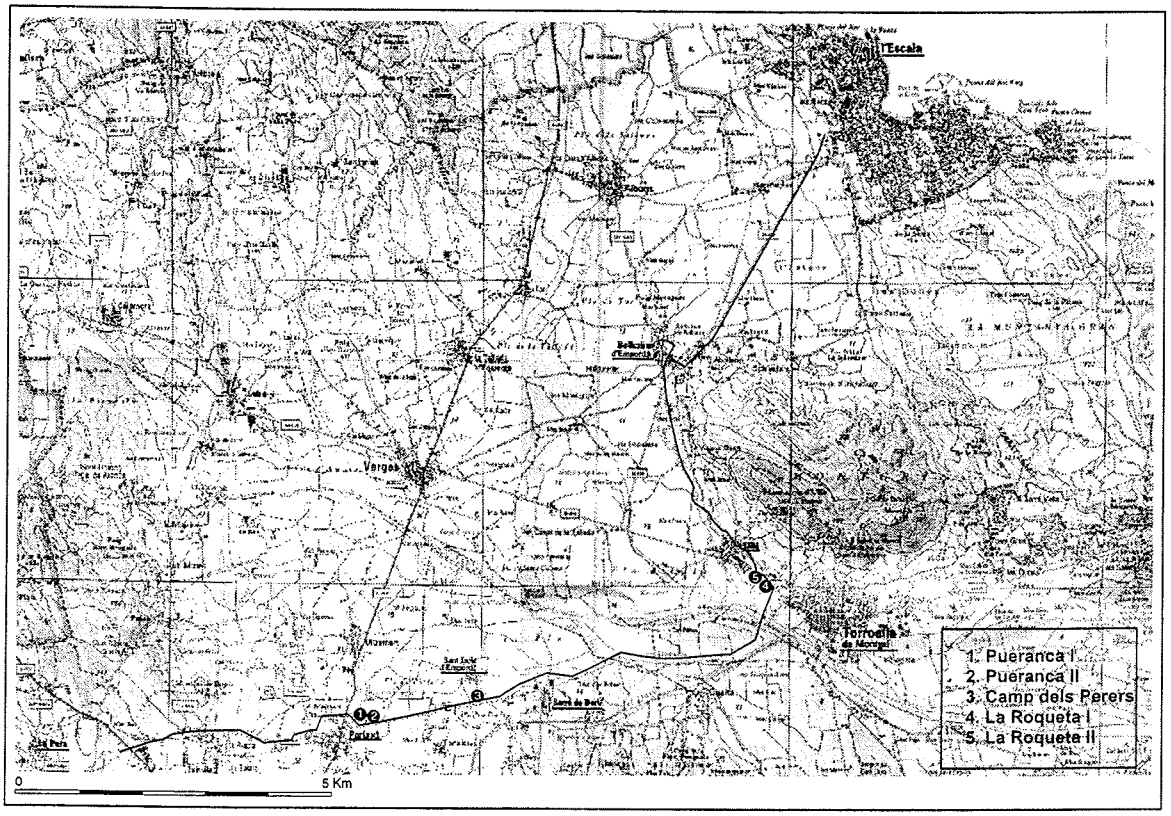

fig. 1. Situació de la rasa de Gas Natural S.A., en el tram La Pera-l'Escala.

PROCEDIMENT DE L'ACTUACIÓ

Recopilació de documentació

Abans d'iniciar els treballs de camp es procedí a recopilar dades arqueològiques i històriques relacionades amb l'emplaçament de les obres, que poguessin ajudar en el reconeixement de possibles vestigis. Si bé la pista a prospectar passava prop de diversos jaciments documentats, les obres no afectaven directament cap d'aquests[1].

Prospecció visual de la zona

Un cop adquirits els terrenys, l'empresa, per mitjà primer d'una màquina desbrossadora (en les zones on era necessari) i després amb una màquina aplanadora, va realitzar una pista en tot el tram per tal de poder accedir-hi amb la maquinària pesada. Simultàniament a aquestes obres es va dur a terme un seguiment visual, dividint el traçat per trams limitats per fronteres naturals, i basat en la inspecció directe del terreny amb anàlisis *in situ* dels materials superficials.

En les zones de la pista on la prospecció havia detectat concentracions de materials arqueològics es va creure necessari ampliar el marc de prospecció per tal de poder entendre globalment les ocupacions d'aquestes àrees. Els resultats d'aquesta prospecció fora pista han estat els següents:

- La pista del gasoducte passava a uns 500 m del Puig Montori, poblat indígena situat al puig del mateix nom, en el municipi de Rupià. El jaciment havia estat registrat a la bibliografia per mitjà de la recollida i estudi de materials superficials[2]. Una prospecció visual del puig ens permeté localitzar estructures arquitèctoniques que poden associar-se a aquest poblat. Si bé la prospecció visual dins la pista havia detectat la presència de fragments de ceràmica ibèrica, posteriorment l'obertura de la rasa no mostrà cap mena de vestigi arqueològic, fent evident que el material era una aportació provocada pel desnivell topogràfic entre el Puig Montori i el traçat de la pista.

- També en el municipi de Rupià, en uns camps darrera el cementiri, es detectaren en prospecció materials ceràmics, l'ampliació de la prospecció permeté localitzar una torre situada a uns 10 m de la pista. La torre de planta circular conserva una alçada d'1,50 m, està construïda amb blocs quadrangulars ben treballats i disposats sense lligam. L'estructura es troba oculta en un entorn molt emboscat. La documentació consultada no ens ha permès identificar-la, tot i haver-hi una estació indeterminada anomenada la *Talaia,* catalogada per mitjà de materials en superfície però sense ubicació exacta[3].

- En el municipi de Parlavà, la pista del gasoducte vorejava el Puig Montori per la vessant sud, situat a 200 m al nord del poble. L'indret havia estat documentat com a assentament per mitjà de fragments de ceràmica ibero-romana[4]. La prospecció visual d'aquesta zona donà resultats negatius pel que fa a estructures i materials ceràmics.

- Així mateix, en el municipi d'Ullà, la rasa passa a 200 metres del paratge on van ser documentats els jaciments de Mas Blanc I i Mas Blanc II[5]. Tant la prospecció de la pista com la visualització de la secció de la rasa donaren resultats negatius.

- Dins el poble de Bellcaire d'Empordà, una canalització secundària del gasoducte afectà els camps annexos a l'església romànica de Sant Joan de Bellcaire[6]. La prospecció visual de la rasa resultà negativa.

Seguiment de l'obertura de la rasa

Prèviament, en el cas de detectar concentracions significatives de materials superficials, els treballs de la màquina rasadora eren substituïts pels d'una màquina retroexcavadora que permetia l'exploració paulatina del terreny. En altres zones, on superficialment no apareixia material o aquest era molt dispers, es realitzava la rasa amb la màquina rasadora. Aquesta té la problemàtica de la perillositat d'apropar-s'hi mentre està treballant, la qual cosa impedeix la vigilància directe en el moment d'excavar el terreny. Aquest fet propicià la impossibilitat de frenar els treballs en el moment que afectés una zona d'interès arqueològic. La rasa duta a terme per aquesta màquina mesura, a nivell general, 60 cm d'amplada per 1,30 m de fondària, exceptuant algunes zones (rieres, carreteres...). L'observació de les seccions de les rasa al llarg del traçat va permetre identificar restes arqueològiques en diversos punts a on la prospecció prèvia del terreny no les havia detectades.

[1] NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984; i la Carta Arqueològica del Baix Empordà, 1990.

[2] Carta Arqueològica del Baix Empordà, 1990, 184; NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, 141; BADIA HOMS, J. 1977, 349.

[3] Carta Arqueològica del Baix Empordà, 1990, 186; NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, 141; BADIA HOMS, J. 1977, 349.

[4] NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, 139; BADIA HOMS, J. 1977, 293.

[5] Carta Arqueològica del Baix Empordà, 1990, 287-88.

[6] Carta Arqueològica del Baix Empordà, 1990, 25; NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, 119-121.

Obertura de sondejos

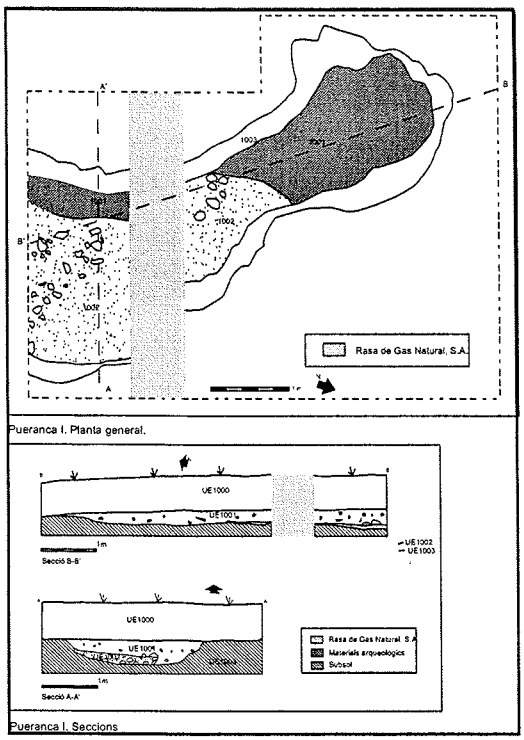

fig. 2. Pueranca I. Planta general i seccions.

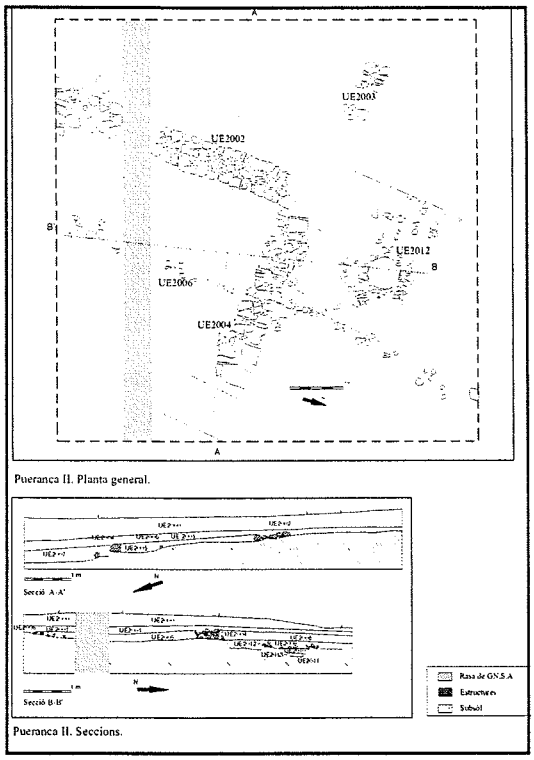

fig. 3. Pueranca II. Planta general i seccions.

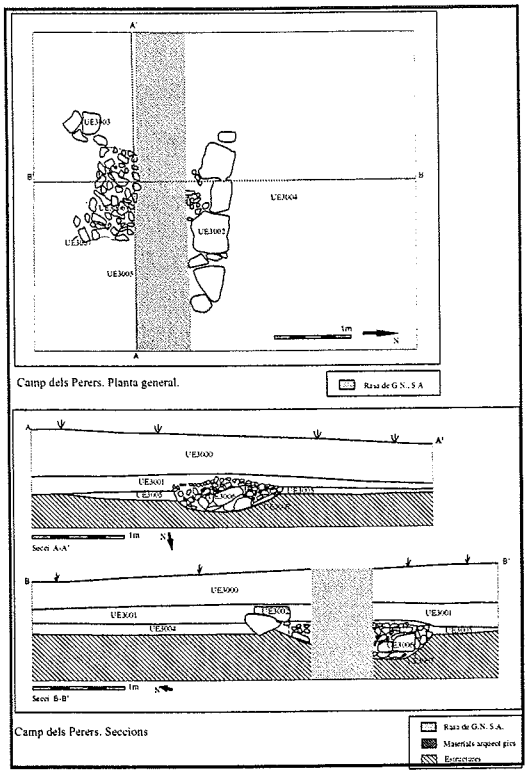

fig. 4. Camp dels Perers. Planta general i seccions.

Un cop detectat un possible jaciment arqueològic, amb algun dels procediments anteriors, es procedia a l'obertura de sondejos per tal de verificar la natura de les restes. Aquests sondejos han estat numerats i registrats amb el noms dels indrets corresponents:

Pueranca I. Situat en el municipi de Parlavà. Els resultats obtinguts foren positius. Fossa d'escombraries íbero-romana, s. II-I aC (fig. 2).

Pueranca II. Situat en el municipi de Parlavà. Els resultats obtinguts foren positius. Estació íbero-romana, s.II-I aC (fig. 3).

Camp de Perers de Sant Iscle. Situat en el municipi de Serra de Daró, en el poble de Sant Iscle d'Empordà. Els resultats foren positius. Estructures del s. XIX (fig. 4).

Riera de Serra de Daró. Situat en el municipi de Serra de Daró. Els resultats foren negatius. Aparegueren una sèrie de blocs deslligats, sense material arqueològic.

La Roqueta. Situat en el terme municipal d'Ullà, darrera la gasolinera en el marge del camí vell que mena a Torroella (fig. 5).

La Roqueta I. Dipòsit *d'opus signinum.* Cronologia indeterminada.

La Roqueta II. Fossa excavada en el subsòl. S.II-I aC.

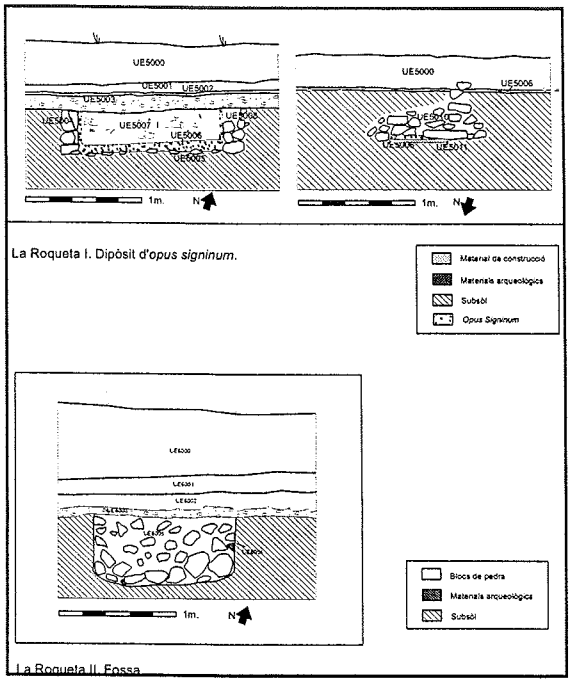

fig. 5. La Roqueta I (dipòsit d'*opus signinum*) i II (fossa).

Treballs d'excavació i documentació arqueològica

Els sondejos amb resultats positius s'ampliaren en extensió per mitjà d'una màquina retroexcavadora. S'excavaren mitjançant el sistema Harris i foren documentats planimètricament i fotogràficament.

Un cop finalitzada l'excavació es cobriren les estructures amb una protecció geotèxtil, i es colmataren amb terra.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Descripció geotècnica del traçat

L'inici del gasoducte es troba en el municipi de la Pera en la cruïlla de les carreteres C-255 i GI-642, el subsòl està format per lutites rogenques i gresos de l'Eocè. Aquesta constitució continua fins a la cruïlla de la GIV-6422 (que connecta amb el poble de Foixà), on apareixen afloraments de basalts, testimoni de les activitats volcàniques del Miocè. En el municipi de Rupià, el subsòl continua constituït de lutites i gresos, fins després del poble de Parlavà, on havent creuat la C-252 es troben alguns cons de dejecció de sorres, llims amb còdols i graves aïllades. Finalitzant el desnivell del Montori de Parlavà i ja arribats a la plana, la composició del terreny es forma ara d'argiles, llims i sorres, composició característica de la plana al.luvial del Ter. Així continua en els municipis de Serra de Daró i Gualta, fins arribar a la canalització del riu Daró Nou, on la rasa gira cap a nord per anar a trobar el Ter. Aquí, per sobre de les lutites trobem la sorra fina característica de les dunes.

Ja en municipi d'Ullà, a l'altra riba del Ter, la rasa passa per darrera del poble en una zona de roca calcària molt dura, fins que torna a descendre en direcció a Bellcaire d'Empordà, on tornem a trobar argiles, llims i sorres. Després d'una zona de cons de dejecció amb sorres, llims amb còdols i graves aïllades s'arriba al poble de Bellcaire, on la rasa gira vers la plana que mena a l'Escala, constituïda per argiles i llims amb nivells de sorra, palustre, record de l'antic estany de Bellcaire actualment dessecat. Entrats a l'Alt Empordà i finalitzant aquesta plana, s'inicia un turó constituït bàsicament per calcàries grises molt dures. La rasa s'acaba, encara amb aquest tipus de subsòl, en les cases de la primera urbanització al sud del poble de l'Escala.

Descripció dels jaciments documentats

Pueranca

Situat al terme de Parlavà, el jaciment s'ubica en una pendent molt suau, a les acaballes del Montori de Parlavà, just llindant amb la plana al.luvial que s'estén fins l'Estartit. Entre el 7,450 i el 7,500 km de la GI-643.

En la prospecció aparegueren en superfície materials molt dispersos, però no s'observà cap mena d'estructura; per aquesta raó es permeté el pas de la màquina rasadora. La secció de la rasa ens mostrà dos punts amb probables vestigis arqueològics, restant la resta de la secció del camp estèril:

Pueranca I

En la secció de la rasa s'apreciava una gran taca fosca amb carbons, cendres i materials ceràmics, excavada en l'argila. Aquest fet determinà l'obertura d'un sondeig de 5 x 6 m.

Sota el nivell superficial, de 70 cm de gruix, aparegué una fossa excavada en el subsòl de forma el·líptica irregular, amb una llargada màxima de 6m, una amplada variable entre 1,25 m i 3 m, i una potència mitjana de 45 cm. Aquesta estructura va poder-se exhumar en la seva totalitat pels seus límits nord, est i oest; però no fou així al sud, degut a la presència de la Crta. GI-643 que impedí l'ampliació de la cala.

El reompliment que colmatava la fossa presentava dos abocaments. La primera bossada abocada reposava directament en el subsòl, en la part sud-est, composada per carbons i cendres amb una potència màxima de 15 cm. D'entre els materials arqueològics extrets destaca la presència de fragments d'àmfora de producció local Dressel 1C, i ceràmica grisa emporitana, junt amb fragments de *dolia*, *tegulae*, ceràmica a mà, i fauna. La unitat ha estat documentada parcialment ja que s'insereix, a sud, sota la carretera .

El segon abocament ocupava la totalitat de la fossa cobrint a sud-est l'anterior unitat Aquest nivell era de textura argilosa i estructura compacta, contaminat per restes de carbons, amb una potència variable d'entre

5 i 45 cm. D'entre els materials arqueològics destaquen les restes de fauna (boví, oví i suid), fragments de bronze, i d'entre els materials ceràmics: fragments de *dolia*, ceràmica a mà, àmfora itàlica, àmfora indeterminada i ceràmica comuna.

Pueranca II

Es troba situada a 45 m a l'est de l'anterior. L'observació en la secció de la rasa d'un mur seccionat i materials ceràmics propicià l'obertura d'una cala, de 9 x 7,5 m. Després de l'excavació dels nivells superficials es posà al descobert la darrera filada d'uns murs que conformaven una estança regular. D'aquesta, només hem pogut documentar l'angle nord-oest, a causa de la presència de la carretera a sud. Les estructures estan afectades intensament pels treballs agrícoles. Per aquesta raó no s'ha pogut documentar cap nivell d'ocupació, en trobar-nos en els darrers vestigis de la fonamentació.

Els murs que composen l'estructura presenten la mateixa tècnica constructiva bastida per blocs de mida mitjana i gran en els paraments externs, tan sols escairats a la part exterior. L'interior mostra un reompliment de pedres irregulars de mida mitjana i petita, lligades amb fang. L'angle d'unió entre els dos murs resta malmès en mancar-li els blocs. El mur est-oest apareix, també, trencat a la banda est. En aquest punt es practicà un sondeig que mostrà l'absència de blocs i un sediment alterat amb intrusió de materials ceràmics moderns. A l'oest d'aquest conjunt i en la mateixa disposició est-oest que el mur esmentat, apareix una estructura murària. Aquesta es presenta deslligada físicament de la resta d'estructures i a una cota superior. Aquest fet fa versemblant que tot el conjunt formés una construcció disposada en feixes, restant la part més alta arrassada.

Tot i que desconeixem el nivell d'ocupació d'aquestes estructures, l'excavació permet diferenciar dues fases constructives, definides per la presència d'una estructura, disposada longitudinalment (nord-sud), que travessa i trenca el mur nord de l'estança. L'estructura ha estat interpretada com les restes d'un mur summament irregular, construït amb blocs irregulars de mida petita, i còdols. La construcció d'aquest mur mostra una reforma posterior; degut al seu estat de conservació no podem determinar la seva funcionalitat.

A 70 cm al nord de l'estança, s'ha documentat una fossa circular de 60 cm de diàmetre amb un brocal construït de blocs petits i còdols. Té una profunditat de 25 cm. i es troba colmatada per dues unitats d'estructura argilosa amb poc material ceràmic i una unitat superior que colmata la fossa per mitjà de pedres .

Els conjunt més abundant de materials arqueològics provenen dels nivells superficials. S'han identificat fragments de *dolia*, *tegulae*, àmfora itàlica, àmfora indeterminada, ceràmica a mà reduïda, àmfora ibèrica, ceràmica comuna, a més de fragments de vidre, ferro i fauna. En canvi les unitats en relació amb les estructures han aportat pocs materials, bàsicament *tegulae*, ceràmica a mà i ceràmica comuna. Les unitats que componien la fossa contenien fragments de morter itàlic de pasta groga, ceràmica comuna, ceràmica comuna ibèrica, ceràmica a mà i àmfora ibèrica. Pel que fa als materials associats al mur construït a la fase 2, responen a fragments de ceràmica comuna ibèrica, ceràmica a mà, àmfora indeterminada, i fauna, principalment de boví.

L'excavació s'ha caracteritzat per la poca quantitat de fragments ceràmics amb formes determinables, la qual cosa dificulta molt una datació precisa. A aquest fet cal afegir el mal estat de conservació de les estructures exhumades que es troben molt arrassades.

En conclusió, l'excavació de la Pueranca I i II determina la presència en aquest indret d'una petita estació i d'una fossa d'escombraries datables en un moment imprecís dels segles II- I aC.

Els Perers de Sant Iscle

El jaciment es localitza a la vora de la carretera comarcal GI-643 en el P.K 5,6 en una zona plana d'acumulacions al.luvials dipositades pel riu Ter. En aquest tram, on la prospecció visual havia estat nul·la, es detectà en la rasa un mur seccionat i materials de construcció. Per aquesta raó, s'obrí un sondeig de 4 x 5 m Sota els nivells superficials de 40 cm de profunditat aparegueren les restes d'una estructura i es procedí a excavar-la en extensió. La planta del conjunt exhumat presenta un mur orientat est-oest format per grans blocs de conglomerat, amb el parament nord treballat i amb la cara interna, a sud, irregular. Aquest mur forma angle a oest amb un altre mur orientat nord-sud que havia estat seccionat per la rasa, del qual es conserva un testimoni format per tres blocs. Adossada a aquest angle es documentà una fossa de secció semicircular i fons concau, reomplerta per un mateix nivell format per blocs de mides diverses, abundants fragments de teula, i diversos fragments de ceràmica del s. XVIII - s. XIX.

En conclusió, es tracta d'una estructura d'ús indeterminat, que podria datar-se de principis del s. XIX, tot i la poca presència de material ceràmic.

La Roqueta

En el municipi d'Ullà, a la zona anomenada la Roqueta, vers el camí que mena a Torroella de Montgrí just darrera de la gasolinera d'Ullà, es varen detectar en la secció de la rasa dues estructures arqueològiques, en una zona que havia donat resultats negatius durant la prospecció prèvia.

Aquestes estructures no van poder ser excavades arqueològicament, ja que ubicades en el marge d'un camí públic, l'empresa constructora del gasoducte havia adquirit només els 60 cm d'amplada de la rasa. Per tant la intervenció s'ha ajustat a la documentació grafica de dites estructures.

La Roqueta I

Sota un nivell superficial d'uns 40 cm de terres sobreposades que formen el camí actual es documentà un nivell de pavimentació antiga, el qual presentava un nivell inferior de preparació de còdols i materials de construcció diversos. Sota aquests nivells s'ha documentat un dipòsit construït al subsòl. Aquest dipòsit s'observava a les dues seccions de la rasa. La secció nord mostra un dipòsit rectangular de 1,20 cm de llargada i una fondària conservada de 30 cm Les parets laterals que conformen el dipòsit són de doble filada d'uns 15 cm d'amplada, mentre que el fons del dipòsit està compost per còdols deslligats. El dipòsit presenta un revestiment hidràulic d'*opus signinum* que cobreix les parets formant un angle arrodonit entre la paret (2 cm de gruix) i el sòl (6-8 cm). El reompliment que s'observà a l'interior del dipòsit estava format per pedres i fauna, amb absència de material ceràmic, fet que ha impedit la datació de l'estructura.

La secció sud mostrà les restes d'un dels murs de l'estructura, conservant-se alguns blocs i l'emprempta d'altres desapereguts, així com restes del revestiment. El conjunt té una potència de 40 cm.

La Roqueta II

A uns 18 m a l'oest del dipòsit s'aprecia a la secció nord de la rasa el retall d'una fossa en el subsòl, a uns 95 cm del sòl actual, situada sota els nivells de pavimentació del camí explicats anteriorment. La fossa presentava unes parets rectilínies i un fons concau, amb una amplada màxima d'1 m i una fondària màxima de 60 cm. El reompliment que s'observà era un farciment de blocs de diferents mides, fauna i material ceràmic compost per 2 fragments d'àmfora itàlica i 3 de grisa emporitana. Aquesta estructura no era visible en la secció sud de la rasa, on sota el nivell de terres de conreu sorgia el subsòl de margues totalment estèril.

Aquestes estructures, tot i la manca de material de la Roqueta I, podrien estar relacionades entre si donada la seva situació estratigràfica en la secció. Malauradament, la informació que ens aporten és molt reduïda, en no poder-se obrir una cala en extensió. Així dons, només podem documentar la presència d'algun tipus d'ocupació, probablement agrícola en aquesta zona durant el s. II-I aC.

CONCLUSIONS

Les obres realitzades per Gas Natural, S.A., han possibilitat la realització d'un sondeig arqueològic de 22 km de longitud per 60 cm d'amplada i una profunditat de 1,30 m que travessa el Baix Empordà d'oest a est i entra en el sud de l'Alt Empordà. Els resultats obtinguts ens han permès documentar 3 nous jaciments arqueològics: la Pueranca (Parlavà), Camp dels Perers (Sant Iscle) i la Roqueta (Ullà).

Els treballs agrícoles a la plana empordanesa, coneguts des de l'antiguitat, són encara una de les activitats més importants. El jaciment del Camp de Perers de Sant Iscle s'ha d'incloure en aquest marc d'activitats de camp d'època recent, mostra de la intensa activitat agrícola de la zona; tot i això la manca de material ceràmic que pugui ajudar-nos a una datació més acurada, i la poca entitat de l'estructura no ens permeten aprofundir en el tipus de funció que realitzaria.

La Pueranca i la Roqueta, amb una cronologia similar datada entre els segles II-I aC, són també una mostra de l'ocupació agrícola de la plana, però d'una època molt anterior. Les carecterístiques dels dos jaciments: situats als límits de zones innundables, amb construcions senzilles, basades amb el model indígena i amb l'incorporació d' elements itàlics (*tegulae*, *dolia*, aljub...), els defineixen com a estacions ibèriques en procés de romanització. D'aquest tipus d'assentaments tot i ser poc coneguts, trobem paral.lels pròxims a l' estació del Camp del Bosquet[7], l'estació de Serra de Daró[8], i al jaciment de Tolegassos[9]. És a dir, una sèrie de petits assentaments existents en el primer segle de la romanització i que s'abandonen presumiblement amb la intensificació d'aquesta.

[7] CASAS, J. 1980a, 77-82; 1980b, 275-284; 1981c, 37-44.

[8] CASAS, J. 1982d, 329-336.

[9] CASAS, J. 1989e.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà, I Baix Empordà*, Diputacó provincial de Girona.

CASAS, J. 1980a, *L'estació romana del Camp del Bosquet (Camallera, Alt Empordà*, I, *L'aljub*, Revista de Girona, 91, Girona, 77-82.

CASAS, J. 1980b, *L'estació romana del Camp del Bosquet (Camallera, Alt Empordà.I I.Les àmfores*, Revista de Girona, 93, Girona, 275-284.

CASAS, J. 1980c, *L'estació romana del Camp del Bosquet (Camallera, Alt Empordà.I II.El fossat*, Revista de Girona, 94, Girona, 37-44.

CASAS, J. 1982d, *L'estació romana de Serra de Daró (Baix Empordà)*, Revista de Girona, 101, Girona, 329-336.

CASAS, J. 1989e, *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*, Sèrie Monogràfica, 10, Girona.

DD.AA. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del nord-est*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 15, Girona

DD.AA. 1998, *Atles Comarcal de Catalunya, Baix Empordà*, Diputació de Girona, Institut Geogràfic de Catalunya.

NOLLA, J.Mª, *Algunes notes entorn de la vil.la del Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)*, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXVI, Girona, 111-130

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona

PLANA, R., MARTÍN, A. 2000, El territori rural d'Ullastret: resultats de les campanyes de prospecció 1998-1999, *Cinquenes jornades d'arqueologia de les comarques gironines*, Olot.

SERVEI D'ARQUEOLOGIA 1990, *Carta arqueològica del Baix Empordà*, Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya.

EXCAVACIONS ALS SOTERRANIS DE LA CATEDRAL DE GIRONA

Gustau GARCIA Josep Maria NOLLA Lluís PALAHÍ Marc SUREDA

Els treballs realitzats als soterranis de la Catedral de Santa Maria de la ciutat de Girona entre els dies 2 d'octubre i 7 de novembre de l'any 2001 s'emmarquen dins el normal desenvolupament del pla director de l'esmentada catedral. Així, abans d'elaborar el projecte d'adequació i restauració de les diverses sales que formen els soterranis es realitzen tot un seguit d'indagacions de caire arqueològic i històric.

Així, quan es va decidir per part dels membres de la comissió del pla director començar les tasques d'adequació i restauració de les sales situades a ponent del claustre i en el seu subsòl, es va fer necessari un estudi arqueològic de l'indret.

Inicialment aquests treballs es van estructurar en una dobla vessant. Al tractar-se d'una edificació amb una llarga història (gairebé mil anys) i estar encara en funcionament i contínua transformació es feia indispensable un estudi acurat de les estructures visibles, ja que els murs que actualment es poden observar en aquestes sales pertanyen a molt diverses èpoques i han passat per gran quantitat de reformes, reparacions i modificacions que n'han alterat en gran mesura l'aparença original. Calia entendre aquestes transformacions per poder copsar les característiques de l'edifici i de tot l'indret. Paral·lelament calia realitzar tot un seguit de sondejos, no només per intentar clarificar la funcionalitat d'algunes de les estructures visibles, sinó per copsar la possible existència d'altres restes avui enterrades i que havien de permetre comprendre l'evolució de tot aquest sector, abans i després de la construcció de la seu.

En aquest segon apartat es van programar quatre sondejos a d'altres tantes sales d'aquests soterranis. L'estratigrafia recuperada i les restes que van aparèixer durant els treballs van determinar les ampliacions d'alguns dels sondejos i l'abandonament d'altres.

Un altre fet va condicionar molt el desenvolupament dels treballs. L'abundant presència de canalitzacions, desguassos i altres elements propis de la infrastructura moderna de funcionament de l'edifici va obligar a vegades a deixar determinats sectors sense excavar o a no aprofundir com hauria estat desitjable en d'altres, ja que moltes de les canonades descobertes encara estan en ús avui en dia i no es podien desmuntar ni reformar d'un dia per l'altre.

Per comprendre els resultats obtinguts en aquesta campanya de treballs cal entendre i conèixer, encara que sigui succintament, la història de l'indret. El sector objecte de la present investigació es situa a tramuntana de la catedral gòtica de la ciutat. La seu s'ubica en un sector elevat (on antigament es situava la terrassa del fòrum romà, més tard aprofitada com a basament de la catedral romànica) al nord del qual es trobava en època antiga una fondalada. Tant és així que aquest sector nord restava fora de les muralles de la ciutat romana, com a sector suburbial, emprat en gran mesura com a zona d'abocador (com demostra la gran quantitat de ceràmiques romanes recollides en tot el sector en nivells de datació força més moderna). No serà fins als segles VIII-IX que aquesta àrea s'integrarà, amb una nova cinta murària, a la ciutat antiga, constituint el primer veritable eixample de la ciutat. De fet aquest sector funcionarà com un barri durant gairebé dos segles, fins que a principis del s. XI, amb

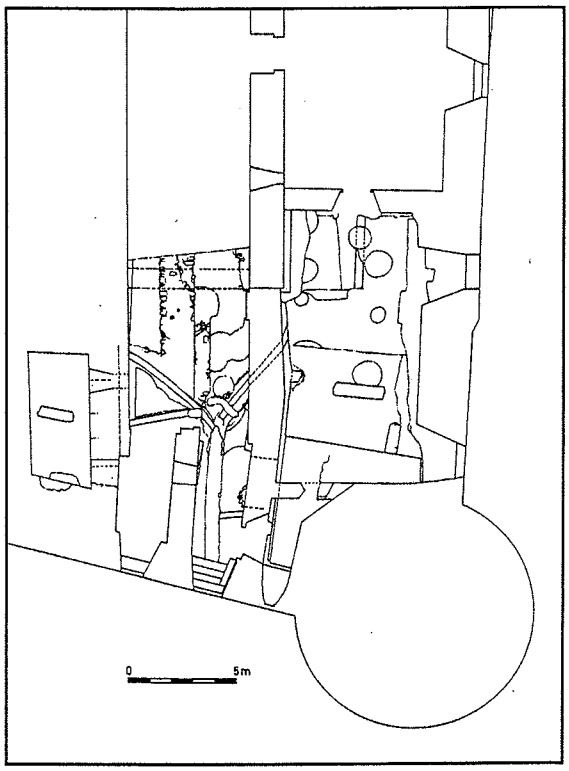

fig. 1.

la construcció de la catedral romànica i el seu claustre, gran part del sector quedarà integrat dins la nova canònica. Així, una part important de la zona oriental del barri serà enterrada per poder construir el claustre que es situa a pràcticament la mateixa alçada que la catedral (que, recordem-ho, es basteix a un nivell molt més elevat, aprofitant el desnivell del terreny i l'existència del podi de l'antic fòrum).

A la resta de l'espai no ocupat estrictament pel claustre es poden distingir netament dos sectors. Per una banda, al sud-est es construeix una gran nau, coberta amb volta, que sostenia al damunt (a l'alçada del claustre) una altra nau molt similar, emprada com a refetor i, posteriorment, transformada en capella. L'espai no ocupat per aquesta nau sembla mantenir-se, segons la documentació arxivística, com a un petit barri, articulat entre un estret carrer i la muralla carolíngia[1].

La zona va patir diverses modificacions: les reformes a la muralla i a les torres al s. XIV, l'evolució del carrer, i sobretot la construcció de la seu gòtica, que va afectar tot el sector sud del barri (la nova seu era més gran que la catedral romànica i ja no fonamentava al damunt de l'antic podi sinó a la fondalada, on es construí la nau que abans esmentàvem i part del barri). Amb tot, va mantenir-se com a zona urbanitzada fins que a principis del s. XVIII es va remodelar tot el sector. Efectivament, sembla que paral·lelament a les darreres obres efectuades a la nova catedral, amb la construcció de la façana, es va decidir integrar tot el sector, incloses les antigues muralles carolíngies que ja no tenien cap funció defensiva, a la canònica. De fet és probable que ja fes temps que totes les edificacions del sector fossin propietat de l'església, però en aquest moment el que es fa és construir tot un edifici adossat al claustre i que emprava com a límits l'antiga muralla. Això va comportar la construcció a l'espai no ocupat ja per la volta romànica de noves voltes que actuaven com a substruccions per sostenir tot aquest edifici. Aquestes es van compartimentar, aprofitant-les com estances destinades a diversos usos. És important constatar que aquesta nova obra va afectar també notablement l'antiga muralla que, potser ja molt malmesa en aquells moments, va ser notablement alterada i modificada en alçat, tot substituint els antics paraments per d'altres molt més prims en alguns punts.

Totes aquestes modificacions i d'altres (construcció d'una escala interior, obertures de portes i finestres i tapiat d'altres, col·locació de desguassos d'aigua que travessen per l'interior dels murs...) han alterat profundament l'aspecte de les estructures visibles del sector, barrejant-se panys de mur de mil anys d'antiguitat amb d'altres que en tenen menys de trenta amb les dificultats que això provoca en la interpretació de les restes.

ÀMBIT 1

Un dels objectius que preveia la campanya era l'excavació de l'àmbit 1, de mides reduïdes i, *a priori*, un dels que podia donar més informació sobre el funcionament de la muralla i el sistema defensiu d'època carolíngia.

La nostra idea inicial era que el parament hexagonal que exhibia la torre Cornèlia a la seva part interior no fos altra cosa que les restes d'una torre anterior (potser la d'època carolíngia), però ben aviat vam desestimar aquesta teoria, ja que durant l'excavació es va documentar el fonament d'una torre interior de planta quadrada que suportava no només la torre circular sinó també el parament hexagonal, el qual, segons vam poder observar directament, semblava reblir la torre circular, i no a la inversa.

A la banda nord de l'àmbit van aparèixer les restes de la muralla septentrional d'època carolíngia, que havien estat retallades per un forat de finestra en un moment indeterminat.

La pràctica totalitat de l'àmbit, però, l'ocupa el gran bastió interior de planta quadrada, massís, que s'estén cap a l'àmbit 2 al sud i que se separa uns 13 cm de la muralla. Aquesta separació (que també va ser documentada a la muralla de ponent en l'àmbit 2) és una mesura preventiva contra el setge, ja que l'hipotètic ensorrament de la muralla per l'exterior no afectaria el bastió. Malauradament, però, l'espai que quedava per excavar els nivells de fonamentació d'aquest baluard era massa estret, de forma que només restava l'àmbit 2 per intentar-lo datar arqueològicament per la seva banda meridional.

La reforma de les muralles i la construcció de la torre Cornèlia al segle XIV van comportar l'obliteració de la torre interior i la modificació del seu espai immediat. El mur de llevant de l'àmbit 1 ha conservat per la seva cara exterior el parament original d'aquesta època, constituint molt probablement l'entrada de l'escala d'accés als pisos superiors de la torre Cornèlia, que actualment se situa més a l'est per una escala moderna. Aquesta mateixa paret fou reblida per l'interior al segle XVIII per aguantar la volta que avui dia sustenta les sales del Tresor Capitular. És potser llavors quan es decideix folrar la part interior de la torre Cornèlia amb el parament d'aspecte hexagonal. Hem de pensar que en realitat aquest rebliment està guanyant espai al voltant de la torre, ja que aquesta es va esglaonant cap a baix de forma que la seva base ocupa molt més espai. Així que es va decidir de repicar-ne un tros i de folrar-lo per tal de no malmetre'l gaire. En un moment posterior es van obrir els brancals de les portes que comuniquen amb els àmbits 2 i 5.

[1] No és aquest el moment d'incidir-hi, pero abundants documents de la col·lecció de pergamins de l'Arxiu Capitular de Girona ens indiquen la inequívoca presència d'una sèrie de cases adossades a la galta interior de la muralla de ponent, afrontades a llevant amb la canònica mitjançant carrer.

ÀMBIT 2

L'excavació d'aquest àmbit es plantejava en un inici com una exploració de l'espai relacionat directament amb la torre Cornèlia. A partir de la troballa del bastió interior de l'àmbit 1, calia confirmar la datació d'època carolíngia que li donàrem *a priori* i alhora delimitar-ne les mesures per la banda meridional. Un altre dels objectius del sondeig era la documentació arqueològica dels habitatges associats al barri d'època romànica relacionat cronològicament i estructural amb la construcció de la gran nau del segle XI, que formava part de la canònica romànica i que ocupa gran part de l'àmbit 5. Ja hem dit que en teníem coneixement gràcies a documentació d'arxiu.

El sondeig inicial va haver de ser ampliat en dues ocasions. La primera perquè, d'una banda, el bastió carolingi ocupava altre cop la majoria de l'espai que teníem per excavar-hi, i de l'altra perquè algunes estructures apareixien tallades pel perfil del sondeig. La segona, perquè les estructures que es van anar posant al descobert en el decurs de l'excavació es relacionaven directament amb la torre interior i calia associar-les amb la gran nau romànica, atès que el material que ens apareixia era molt barrejat amb el d'època romana i molt difícil d'afinar quant a la seva cronologia.

D'aquesta forma, es va acabar excavant la totalitat de l'àmbit, en el qual es van documentar quatre moments de construcció diferents, tots ells molt malmesos a causa dels forats de totes èpoques que destruïen estructures i nivells de circulació.

FASE I (fig. 2)

Aquesta fase, la més antiga de les documentades, es va excavar només a la part septentrional de l'àmbit, i es relaciona íntimament amb el moment de la construcció de l'eixample d'època carolíngia protegida per una muralla i un sistema defensiu complexes.

En primer lloc, la muralla i el baluard interior fonamenten molt avall acondicionant-se segons sembla al desnivell natural de la roca, en pendent descendent cap a ponent[2]. El gran nivell d'aterrassament d'aquest sector entregava contra el bastió defensiu i contra la muralla de ponent (tot i que en un moment posterior s'hi va realitzar una rasa per robar els carreus de la part interior d'aquesta i van malmetre aquesta associació) i preparava el terreny per un paviment que ocupava pràcticament tot el sector a excepció d'un gran forat del segle XVI i un forat circular contemporani situats a la banda sud. La muralla de ponent deixa un petit marge de separació amb el bastió a la banda oest (igual que a l'àmbit 1), però s'hi recolza pel sud, fet que no afebleix l'estructura del baluard perquè els impactes que podien afectar la muralla es realitzarien per l'oest però no per migdia.

FASE II (fig. 2)

Aquesta fase comporta el sobrealçament del terreny, el bastiment de dos murs (un de petit N-S sobre la muralla, que documenta l'actuació primerenca sobre

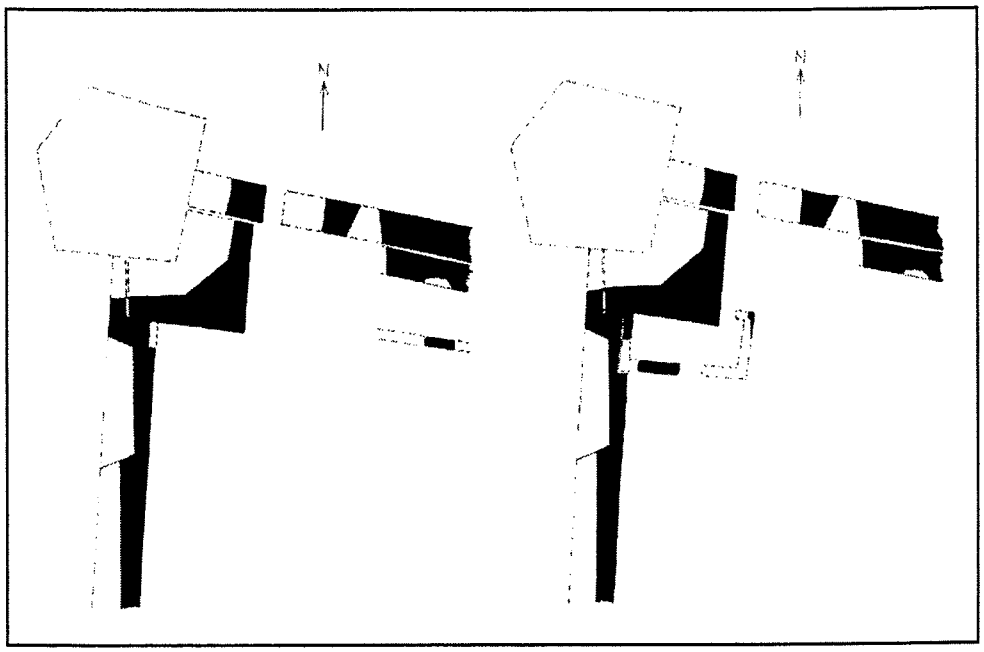

fig. 2. Planta de les fases I i II del sector septentrional, amb les estructures més significatives.

[2] La potència del nivell de farciment realitzat a l'obra era tal que no vam poder aprofundir fins el final, donat que la vista de la muralla cap a l'exterior indicava encara uns quants metres de potència.

la part interior d'aquesta, i un altre en sentit E-O que després és rebentat a la seva banda de ponent per la rasa de robatori de la part interior de la muralla), i la pavimentació d'aquest sector a gairebé tot l'àmbit, tot i que a la part sud d'aquest se'n conserva poc més que l'anivellament del terreny. Tant aquesta fase com la fase I semblen ocupar grans espais sense parets, potser perquè aprofiten l'angle de la nova planta de l'eixample per espais d'emmagatzematge.

FASE III (fig. 3)

D'aquesta tercera fase se'n conserven estructures en gran part malmeses per forats posteriors, però sense cap testimoni dels nivells de circulació, que quedarien per sobre del nivell conservat en l'actualitat. Això pensem que es deu a les grans obres de condicionament realitzades al segle XVIII per construir la volta que encara avui aguanta els pisos superiors i que va comportar el considerable rebaix del terreny. S'hi detecten, però, les traces d'un habitatge o part d'un habitatge que ocupa, a grans trets, tot l'espai de l'àmbit 2. A ponent, té el seu límit a la muralla; al nord amb el bastió carolingi, havent desaparegut els murs de la fase anterior; al sud amb un mur orientat est-oest que passa per sota el brancal de l'actual porta d'accés de l'àmbit 3 al 2 i que és trencat per alguns forats; i a l'est per un llarg mur que recolza just a l'angle sud-est del baluard i s'allarga cap al sud fins que és tallat per la gran rasa de fonamentació de la nau romànica. Aquest últim mur recolza directament sobre el paviment de la fase anterior i serveix de fonament per la paret oest de l'àmbit que aguanta la volta del segle XVIII. A diferència d'aquest mur est, el mur sud i els altres envans interiors són elevats amb un farciment. Els murs de menor entitat són desfets per múltiples forats circulars de diferents èpoques posteriors, però és difícil precisar de quin moment són perquè ens ha desaparegut tota l'estratigrafia posterior a aquesta fase i el material que ens apareix no inclou materials amb datacions fiables.

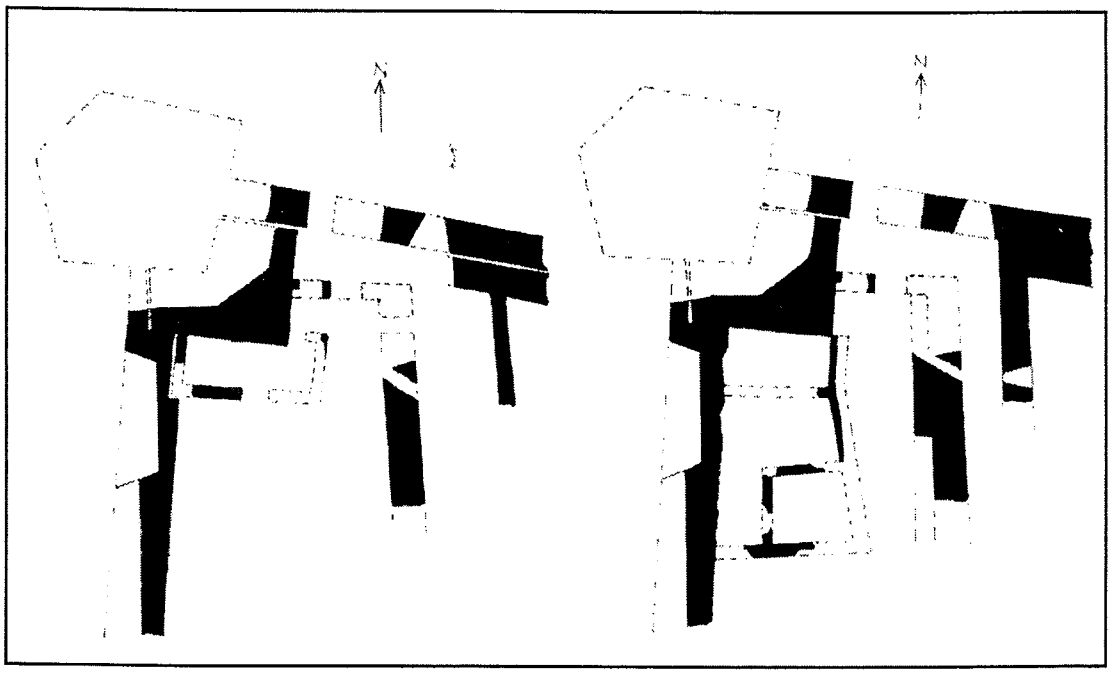

fig. 3. Planta de dos moments de la fase III en el sector septentrional de les excavacions.

FASE I (fig. 4)

Aquesta fase comporta la destrucció de l'habitatge de la fase III a partir de l'edificació de la gran nau romànica, que amb la seva rasa oblitera les estructures que troba al seu camí (en aquest cas el mur de llevant de la casa anterior) i segurament redirigeix el carrer en funció del seu recorregut. Però això no s'ha pogut comprovar arqueològicament a conseqüència, com hem dit, del rebaix de terreny que van patir les dues naus. A banda d'aquest indici, només trobem una petita reforma consistent en el rebliment de part de la muralla a l'interior amb un parament de cronologia incerta al sud-oest de l'àmbit. De les obres realitzades al segle XIV poca cosa ens en queda, a banda del que ja hem esmentat abans en relació amb el rebaix del baluard i l'edificació de la torre circular. La seqüència d'aquest sondeig acaba amb la pavimentació d'aquest àmbit tal i com el coneixem ara, en el moment en què ja s'ha bastit la porta d'accés a l'àmbit 1. Aquest paviment apareix

ÀMBIT 4

Aquest es situa a l'extrem sud-oest del sector. D'estructura quadrangular, es troba dins de la primera de les estances construïdes al s. XVIII. L'objectiu del sondeig era, entre d'altres, intentar localitzar i resseguir les restes de la muralla romana que, provinent de Sobreportes, havia de girar vers el sud en aquest sector tot reseguint la topografia abrupte del sector. El sondeig va ocupar la meitat occidental de la cambra i es va veure molt condicionat per dos elements molt diferents. Per una banda només es va poder treballar a la banda occidental ja que calia deixar un espai lliure per poder passar, deixant espai perquè circulessin les màquines que havien de treballar a l'interior de les naus. Aquesta meitat no es podrà estudiar fins que la resta de tota la zona hagi estat excavada. Per altra banda l'existència d'una gran canonada de desguàs que travessa de nord a sud tota la cambra, amb un ramal que va d'oest a est fins a unir-se al primer al centre de l'estança dificultaren molt els treballs, obligant a deixar uns testimonis de terra que entorpien les tasques i la identificació de les restes recuperades. De tota manera el resultat principal del sondeig va ser la troballa de les restes d'un ampli mur nord-sud de morter, que podria correspondre a les estructures defensives del sector. Aquestes restes no s'han pogut datar amb precissió i fins que no es pugui excavar en extensió tota la cambra no es podran adjudicar aquestes restes a les defenses romanes o a l'ampliació carolíngia.

ÀMBIT 5

L'àmbit 5 és una llarga estança coberta amb volta que podem dividir en dos espais clarament diferenciats. El sondeig es va realitzar en el tram nord, fins arribar a la zona ocupada per la volta romànica. Aquesta cala es va trobar amb diversos inconvenients. Per una banda l'existència d'unes escales modernes va impedir l'excavació d'una bona part del quadrant nord-est del sondeig. Aquest fet es va veure complicat, a més, per l'existència de tot un seguit de grans canonades de desguàs que no només no van permetre excavar grans espais sinó que va complicar la interpretació de moltes estructures i el seguiment de molts dels estrats existents al sector.

Tot aquest sector cal relacionar-lo molt directament amb les estructures dels àmbits 1 i 2, ja que els murs que els separen actualment són majoritàriament del s. XVIII i no tenen cap relació amb les restes recuperades. Així en aquest sector també són apreciables quatre fases, que a grans trets es corresponen amb les de l'àmbit 2.

FASES I i II (fig. 2)

Durant aquestes dues primeres fases d'existència del barri carolingi tot aquest sector sembla ocupat per una gran zona d'emmagatzematge. De fet els únics elements recuperats són tot un seguit de paviments de morter de calç rebentats en diversos llocs per forats destinats a sostenir dolies o grans gerres d'emmagatzematge. La sobreposició de diversos paviments ve motivada en part per la recolocació d'aquestes gerres, amb l'obliteració d'alguns dels forats i l'obertura d'altres de nous. El paviment superior dels localitzats tenia la seva perllongació dins l'àmbit 2. És probable que el fet que aquesta zona sigui ocupada per un magatzem probablement cobert per un pòrtic, però sense murs perimetrals o almenys sense subdivisions internes, vingui determinat per la funció defensiva de la poterna, que havia d'existir molt a prop del bastió localitzat a l'àmbit 1. Disposar d'una zona amb el mínim d'entrebancs facilitava l'accés dels defensors a la poterna.

FASE III (fig. 3)

Per damunt del paviment superior es localitzaren dos murs orientats de nord a sud. Un d'ells amb un metre d'amplada era de rierencs lligats amb fang, mentre que l'altre, situat immediatament a ponent del primer és de pedra lligada amb morter. La funcionalitat d'ambdós no és clara ja que no s'han pogut excavar en la seva totalitat, de manera que tampoc no se'ls pot associar cap dada cronològica fiable. Per aquesta raó el que es planteja aquí no és més que una hipòtesi de treball fins el moment en que es pugui finalitzar l'excavació d'aquestes estructures. És probable que el mur de pedres i fang actués com a mur de delimitació del carrer que conduiria cap a la poterna. El segon mur seria la conseqüència del ràpid creixement urbanístic de la ciutat, que provoca que ràpidament s'ocupin els espais públics, i com es pot apreciar a l'àmbit 2 les cases envaeixin fins i tot la zona de les muralles.

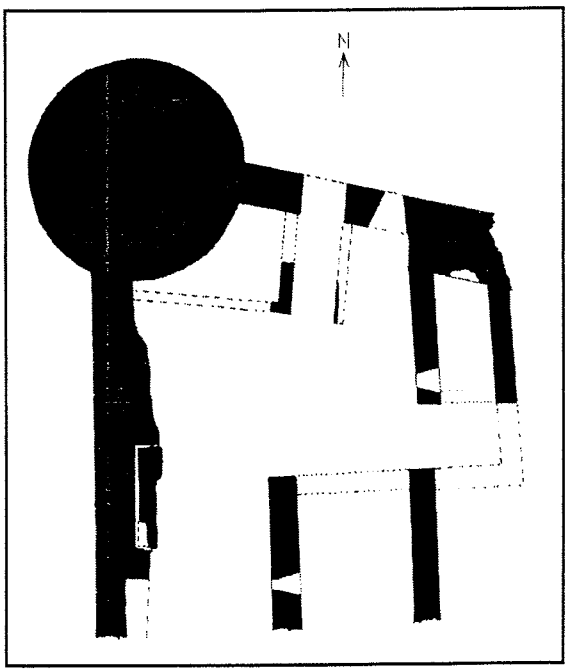

fig. 4. Planta del sector septentrional al segle XIV, després de la reforma de les muralles.

FASE IV (fig. 4)

La construcció del claustre de la catedral va comportar la necessitat de bastir unes grans substruccions per col·locar-lo a la mateixa alçada que l'església i suportar-ne el pes. Aquest problema es va solventar de forma diferent en el sector de ponent que a la resta del claustre. Així, mentre tot el massís del claustre està bastit al damunt d'un potent farciment col·locat entre el massís de l'església i la muralla carolíngia situada al nord, l'ala de ponent recolza al damunt d'una gran nau allargassada i coberta amb volta. Aquesta presenta una notable diferència entre els seus murs est i oest. Així, mentre el mur de ponent finalitza a la mateixa alçada que la nau, el de llevant es perllonga vers el nord, englobant la petita cambra o àmbit 6 que descriurem posteriorment. Aquest mur feia una doble funció, ja que no només aguantava la volta sinó que actuava com a mur de contenció del farcit de terra situat a llevant i que sostenia al claustre.

ÀMBIT 6

Aquesta cambra es situa a l'angle nord-est del sector i presenta tot un seguit de peculiaritats. Es tracta d'una petita nau rectangular coberta amb volta d'aproximadament tres metres d'est a oest per sis metres de nord a sud. Els quatre murs perimetrals presenten acusades diferències. Així, el límit septentrional correspon a la pròpia muralla carolíngia, constituida en aquest sector per un doble mur, apreciable ja que el mur presenta un gran forat en el parament més meridional que permet veure el mur exterior. El mur de llevant sembla construit al mateix moment que la volta i està bastit amb carreus petits ben carejats lligats amb morter, sobre una fonamentació que, si bé no presenta una banqueta de fonamentació clarament visible, es diferencia a simple vista per la diferència de construcció, a base de morter i pedres, però sense un parament exterior. El mur sud consisteix en realitat en un mur afegit *a posteriori* a l'obra original per tal de tapiar l'antic accés a la cambra, situat en aquest sector. De fet a la part superior del parament hi ha un petit esboranc al parament on resulta visible alguna de les dovelles de l'arcada que anteriorment formaven l'arc que delimitava la cambra per aquest sector. La fonamentació d'aquest mur resulta molt feble, realitzada amb rierencs lligats amb un morter molt fràgil, amb molta més sorra que calç.

Molt diferent resulta el mur occidental de la cambra. Construit amb un carreuat petit, tot formant filades, la seva construcció apareix molt més acurada. Com a fonamentació s'assenta al damunt d'un gran arc de descàrrega, també d'una factura molt acurada i a la banda meridional s'hi obre una finestra abotzinada, cap a ponent, que actualment presenta algunes reformes i que en un moment determinat fou tapiada i tornada a obrir parcialment. A la banda nord-oest s'obre l'actual accés a l'estança, que no és tant una porta com un esboranc. La zona central apareix malmesa per la construcció d'un pilar a l'àmbit situat a ponent que va malmetre tot l'obra antiga.

Com a última dada cal fer constar que en el moment d'iniciar l'excavació el nivell de circulació de la cambra es situava un mig metre per sota del nivell que devia tenir en el moment de construcció de l'estança i, fins i tot, que en el moment en que es va bastir el mur de tapiat de migdia, ja que els fonaments dels quatre murs eren clarament visibles, indicant el punt on es situaria l'antic paviment.

La construcció del mur occidental de l'estança -que va funcionar com a façana, però també com a mur de contenció, ja que el nivell de circulació de la banda de llevant era quasi un metre més elevat que al sector actualment ocupat per l'àmbit 5- va significar la destrucció de part de l'estratigrafia antiga ja que es va bastir dins una gran rasa de fonamentació de quasi un metre d'amplada. Les restes recuperades a aquesta petita estança resulten escadusseres i fragmentàries però permeten aportar algunes dades sobre el sector del barri que va quedar colgat en el moment de construcció del claustre.

De les fases més antigues només disposem d'un petit mur est-oest lligat amb morter i amb una filada construida amb *opus spicatum* que va resultar molt afectat per les rases de construcció dels murs est i oest de l'habitació. El nivell de circulació d'aquest mur era similar al de la cambra veina (àmbit 5). Però ja en la segona fase es va produir un important sobreelevament del nivell de circulació separant-se clarament aquesta zona de la situada a ponent. D'aquest segon moment només es conservaven les restes de tres dolies aplastades i disposades alineades de nord a sud. Aquestes grans gerres van ser obliterades en el moment de construir-hi un mur nord sud de rierencs lligats amb fang de funció desconeguda, ja que es devia relacionar amb estructures situades a llevant i actualment perdudes. Finalment es va construir el mur que tanca actualment aquesta cambra per occident. Aquest, com ja ha quedat remarcat, actuava com a façana però també com a mur de contenció (segurament substituint-ne un d'anterior o almenys un talús ja existent) ja que el nivell de circulació a l'àmbit 5 era quasi un metre més baix que a l'àmbit 6. Per aquesta raó la fonamentació del mur es va construir com una arcada cega, ja que el que per l'est era un fonament a l'oest era encara part del parament visible. No resta massa clar si aquest mur és anterior o coetani a la construcció de la resta de la cambra ja que el parament és lleugerament diferent al del mur oriental, però aquest fet podria venir determinat per les necessitats constructives a les quals acabem de fer referència.

CONCLUSIONS

L'excavació ha servit per constatar alguns aspectes interessantíssims en relació a l'ampliació del traçat urbanístic de la ciutat de Girona en època carolíngia tant en el seu aspecte defensiu com quant a les estructures d'hàbitat.

Pel que fa a la poliorcètica, el més destacable ha estat la troballa d'un bastió intramurs que defensa l'angle Nord-Oest de l'eixample, la qual cosa ens permet entendre el funcionament del conjunt d'aquesta ampliació de les muralles en un espai clau pel plantejament defensiu d'aquest sector de la ciutat. La finalitat d'aquest bastió havia de ser, per lògica, la protecció d'una portella que hauríem de situar sota les escales de la porta que accedeix a l'exterior desde l'àmbit 5 i que tenim esmentada en la documentació d'arxiu en èpoques posteriors[3]. Com podem veure, es va posar un èmfasi especial en la defensa de l'angle del nou eixample carolingi: una portella des d'on fer sortides contra l'enemic, protegida pel camí de ronda de la muralla, per una torre exterior de la qual no tenim dades però que s'hauria de situar sota la Cornèlia, i per un bastió a l'interior, que evitaria qualsevol accés indesitjat a la ciutat per aquest sector. Mentre que la torre exterior i la muralla permetrien la defensa passiva de l'angle, la poterna s'utilitzava com a defensa activa pensant segurament en la protecció d'alguna porta principal (segurament Sobreportes, ja que els defensors de la ciutat tindrien el benefici del pendent descendent contra els assetjants). Alhora, aquesta portella quedava blindada contra qualsevol accés gràcies al gran baluard interior que el flanquejava, molt sòlid gràcies a la seva gran fonamentació i la separació que té respecte la muralla. Tots aquests elements, units al desnivell natural del terreny en aquest sector, havien de dissuadir l'enemic d'intentar qualsevol assalt a la ciutat per aquella zona. Hem de dir, pel que fa a la muralla, que el seu aspecte exterior va ser condicionat no només per la reforma d'època baixmedieval (tot i que seguia el mateix traçat que la muralla carolíngia) sinó també per les obres realitzades a la Catedral al segle XVIII, en què es van cobrir amb voltes les dues naus d'aquest sector nord-oest de l'eixample.

Pel que fa a l'hàbitat, un dels aspectes més rellevants ha estat el fet de constatar que aquesta gran obra del segle XVIII va comportar l'obliteració de tots els nivells a partir d'almenys el segle XI; i allà on esperàvem trobar un barri relacionat amb la construcció dels espais annexes a la catedral romànica, ens hem hagut de conformar provant que els nivells de circulació d'aquesta època es trobaven per sobre del nivell actual en el moment d'iniciar l'excavació, de forma que s'havia perdut tota aquesta informació. Aquest fet ha provocat una curiosa dicotomia, ja que la majoria d'informació arxivística de què disposem, molt precisa en alguns casos, i de les estructures visibles, pertanyen al període coetani i posterior a la construcció de la seu romànica (s. XI), mentre que les restes recuperades en els sondejos pertanyen clarament al barri existent al sector entre els s. IX i X. Per sota del darrer dels paviments trobats en els sondejos es trobava ja un potent farcit corresponent al terraplenament realitzat al sector en el moment de construir-se les muralles normalment denominades carolíngies. Aquest fet és especialment remarcable, ja que l'estudi combinat dels diversos elements (excavació, estructures visibles i documentació) ens permetrà reconstruir amb certa fiabilitat l'evolució històrica de tot aquest sector des de la seva integració a la ciutat fins avui dia.

L'excavació ha permès constatar un fet que ja teniem documentat a d'altres sectors de les muralles i a través dels documents. Això és, com ràpidament el creixement urbanístic intramurs es va apropiant de sectors adjacents a les muralles i els va urbanitzant. Així, ràpidament les cases que es basteixen a recés de la muralla i el bastió empren com a murs perimetrals aquests dos elements. Al mateix temps, un sector originalment destinat a l'emmagatzematge va essent ràpidament envait pels habitatges, la qual cosa comportarà més d'un canvi en el traçat del petit carrer que donaria accés a la ciutat des de la poterna.

A l'extrem nord-est del conjunt es conserva una petita i enigmàtica nau de funcionalitat gens clara (àmbit 6). Situada sota un dels passadissos del claustre no acompleix cap funció estructural ja que no s'estén al llarg de tot el braç. El més curiós és que originalment el seu accés es situava a migdia, en un sector actualment tapiat i sense connexió aparent amb les

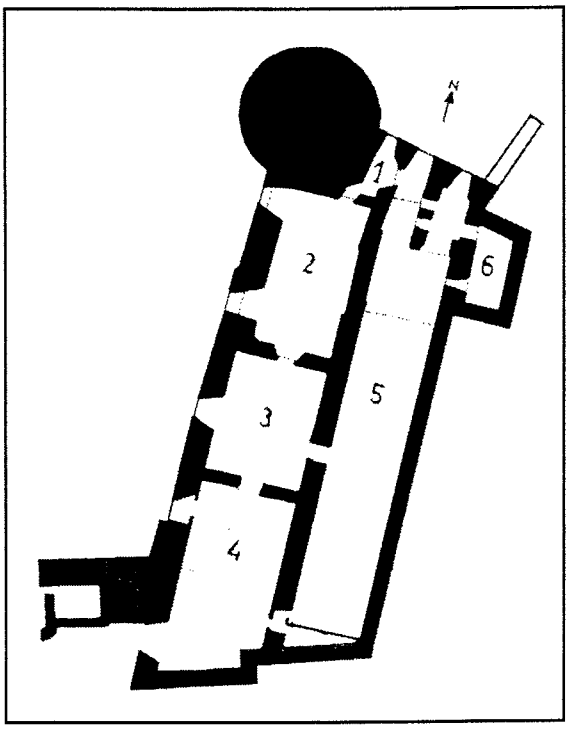

fig. 5. Planta general amb la situació dels àmbits i els sondejos.

[3] Un document del 10 de desembre de 1192 ens parla d'unes cases enganxades a la torre "(...) *que sunt super murum ciuitatis Gerunde que dicuntur de palastrina* (...) *cum turri et ipsa porta que est in muro* (...)". ACG, pergamins ss. XI-XII, doc. núm. 501. Les afrontacions obliguen a situar la casa sota la torre Cornèlia.

altres estructures del sector. La nostra conclusió és que es tracta d'una de les capelles relacionades amb la catedral romànica (la planta que les dades actuals permeten de restituir no contempla la presència de capelles laterals dins la nau). Com a hipòtesi de treball nosaltres creiem que es tracta de la capella de Sant Miquel, capella que dóna nom a la porta nord de la seu i que fins avui no ha estat localitzada amb precisió. No és descartable que originalment aquesta estructura fos un element exempt, anterior a la construcció del claustre, i que aquest l'integrés com a substrucció. Aquest fet vindria avalat per la diferència entre el mur occidental de la cambra (amb una fonamentació en arc) i la resta de la fonamentació del mur oriental de la nau romànica. Malauradament el punt de connexió entre ambdós paraments es troba actualment enmascarat per una estructura moderna[4].

El darrer dels sondejos es va realitzar a l'extrem sud del conjunt en un intent per cercar les restes de la muralla romana que en aquell sector havia de girar, tot venint de Sobreportes, per adaptar-se a la topografia de l'indret. Els resultats en aquest sector no han estat gens concluents, tot i l'aparició d'un ampli mur de morter de més de quasi dos metres d'amplada visible, per la presència d'abundants canonades de desguàs que impossibilitaven els treballs pels testimonis de terra que obligaven a deixar (es tracta d'estructures de quasi mig metre d'amplada, de ciment, que no es podien deixar penjades, ja que algunes segueixen en us).

BIBLIOGRAFIA

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 1998, *La ciutat de Girona l'any 1360*, Quaderns d'Història Urbana, Girona.

DD.AA. 1991, *Catalunya Romànica,* vol. V, Barcelona.

FREIXAS, P., NOLLA, J.Mª, PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., SUREDA, M. 2000, *Redescobrir la seu romànica. Les dades del projecte Progress*, Girona.

MARQUÈS i CASANOVAS, J. 1963, El paseo arqueológico de Gerona, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. X, Girona.

[4] Actualment això és tan sols una hipòtesi de treball ja que el parament amb l'arcada podria pertanyer a una construcció anterior sense cap relació amb la capella i que fos reaprofitada com a part de la mateixa.

MONESTIR DE SANT PERE DE RODES (PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ) INTERVENCIÓ A LA ZONA 15, 2000-2001

Bibiana AGUSTÍ i FARJAS **Dolors CODINA i REINA**

INTRODUCCIÓ

El motiu per realitzar aquesta petita intervenció al monestir va ésser la necessitat d'adequar l'accés a l'espai d'audiovisuals de sobre el cos de l'entrada del conjunt des de la rampa del pati d'entrada.

L'espai afectat és la zona 15, que correspon al sector més meridional del monestir (fig. 1), entre la rampa d'accés als serveis -limitada per un mur de contenció fet en pedra seca- i el mur de les dependències ensulsiades.

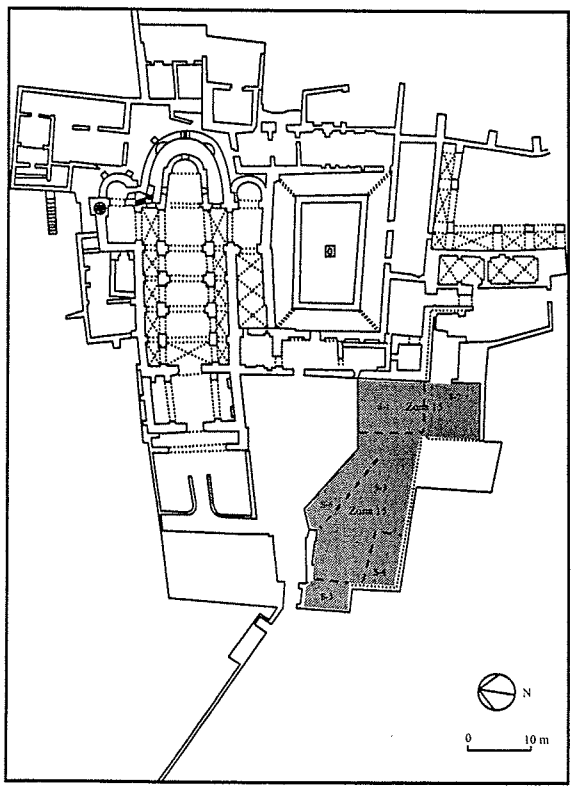

fig. 1. Planta del conjunt monàstic amb la localització de la zona excavada.

El tret més característic de la zona a excavar és el fort pendent, salvat per l'abocament de runes d'època moderna durant un període de temps molt llarg (segles XIV-XX). Un seguit de construccions d'època moderna adossades als murs perimetrals del monestir constitueix el límit sud i oest. Totes elles apareixen enrunades, amb el sostre caigut, excepte un petit espai que conserva la volta en plec de llibre, deteriorada i apuntalada durant l'excavació.

La zona 15 (fig. 1) es va dividir en els següents sectors:

- Sector 1: es tracta d'una petita esplanada al capdemunt de la rampa.

- Sector 2: és una habitació sense sostre corresponent a les edificacions del segle XVIII.

- Sector 3: és l'espai entre el sector 1 i les edificacions adjacents a la sala d'audiovisuals.

- Sector 4: petites edificacions adossades a l'edifici-colomar que delimita el monestir pel sud.

- Sector 5: edificacions de l'angle sud-oest del monestir.

- Sector 6: és la rampa d'accés als serveis.

La potència de sediment del sector 3 va resultar molt irregular i les dificultats topogràfiques que van anar sorgint durant l'excavació van obligar a postergar l'excavació dels sectors 5 i 1 per manca de temps.

ESTRUCTURES I CONJUNTS ARQUEOLÒGICS RECONEGUTS

El sector 2. Canalitzacions i forats de pal

L'únic interès d'aquest sector radica en el registre de diverses canalitzacions d'aigua i dels elements complementaris de les construccions modernes.

Pel que fa a les canalitzacions, la més antiga creua el sector des de prop de l'angle sudoest, està tallada a la roca en secció en V i es dirigeix en pendent cap a una gran fossa tallada en la roca i amortitzada al nord per un mur. Una canalització posterior, també tallada a la roca a la part est del sector, conserva encara els elements de tub ceràmic articulats i coberts per llosetes cabalcades; aquesta es dirigeix també cap al nord, travessant el mur que delimita el sector.

Dos forats de pal tallats a la roca es reconeixen en l'eix est-oet del centre de l'estança, coincidint amb l'arrenc d'arcada visible en el mur de ponent. Estan probablement relacionats amb la construcció de la volta

El sector 3. La necròpolis

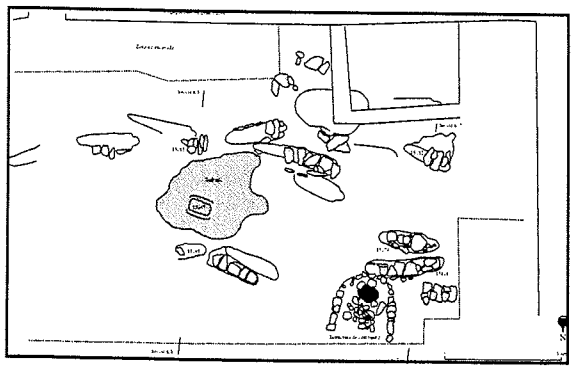

fig. 2. Planta de la zona 15. Sector 3. La necròpolis.

L'espai de cementiri descobert en aquesta campanya no és sinó la continuació de la necròpolis excavada en les primeres campanyes. Té el seu origen en la part més propera a la galilea, en el pati d'entrada al monestir (Mataró *et al.* 1994). Ja aleshores es va poder comprovar que la primera utilització havia aprofitat el sòl natural per a efectuar els dipòsits sepulcrals, bé en les cavitats naturals en esquerdes, bé amb un treball d'arranjament per obtenir formes antropomorfes.

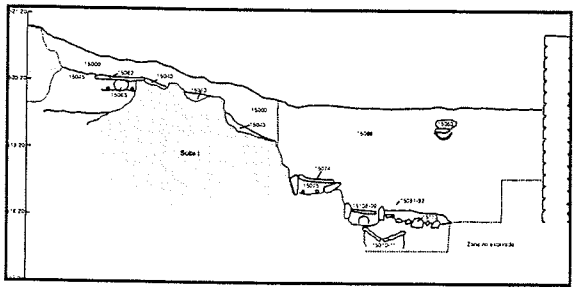

fig. 3. Secció 7, tall en sentit sud-nord de l'espai de la necròpolis.

En la darrera campanya, i de la mateixa manera que en el sector septentrional de la necròpolis, existeixen diversos nivells d'inhumació (secció 7). La nostra intervenció contrasta d'una banda la hipòtesi de la continuïtat de l'espai sepulcral cap al sud, i de l'altra posa de manifest la proximitat del límit de la necròpolis argumentat des de les característiques morfològiques del terreny.

Formant part de la topografia del sòl, trobem un aflorament rocós en el que ha estat retallada una cubeta rectangular (68 x 35 x 20 cm), de parets allisades i base lleugerament còncava, reomplerta de material modern. La seva morfologia és similar a les "pedres d'aigua" conegudes al massís del Montgrí (Roviras *et al.* 2001), per la qual cosa pensem que podria haver tingut la funció de reserva d'aigua independentment del cementiri i quedar-hi integrada en el procés d'expansió d'aquest. (secció 8)

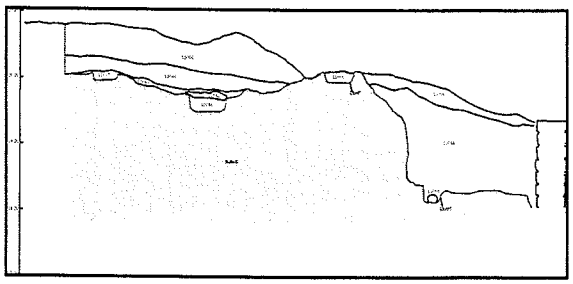

fig. 4. Secció 8, tall en sentit sud-nord de l'espai de la necròpolis.

En la tipologia de les estructures funeràries observem dues pautes de construcció. En primer lloc, les fosses practicades directament sobre la roca aprofitant defectes o esquerdes per habilitar un espai antropomorf, en el que es diferencien la capçalera i els peus. Només algunes conserven les lloses que havien servit d'elements de coberta. Com a conseqüència d'estar construïdes en un fort pendent, el lateral nord de les tombes sol quedar poc delimitat, per la qual cosa en alguns casos s'hi ha construït un muret, contribuint a donar a l'espai un aspecte de terrasses.

Per sobre d'aquest primer nivell, apareix un segon nivell de tombes només en les cotes més baixes del sector, a la banda nord; es tracta de tombes en caixa de llosa, algunes aprofitant com a base la coberta de les tombes de sota.

Les inhumacions s'hi han realitzat de manera individual, orientant el cos segons l'eix est-oest, amb el cap a ponent i els peus a llevant, guardant sempre la posició de decúbit dorsal amb les cames estirades i els braços normalment adossats al cos. El crani sol mantenir-se en posició per efecte de la capçalera de la tomba, però sovint hem reconegut la presència indirecta d'una mortalla que degué sostenir part de les articulacions dins l'espai buit de la tomba mentre s'operava el procés d'esqueletització del cadàver.

El sector 3. L'estructura de combustió

Es tracta d'una estructura de planta circular o ovalada, localitzada en les cotes més baixes del sector 3, en el seu extrem nord-oest. Conserva una o dues filades de pedres formant un mur circular, encastat en el marge rocós del costat sud. La seva construcció havia afectat algunes tombes, remenant

i dispersant el seu contingut. En el seu interior conservava restes d'escòria mineral, nombrosos carbons i terra rubefactada; la intensa combustió que hi va tenir lloc va afectar també la paret i el sòl rocós circumdant, que ha quedat enrogit. Interpretem aquesta estructura com un espai destinat a la fosa de mineral de coure o de bronze.

ASPECTES PALEOANTROPOLÒGICS D'INTERÈS

Representació demogràfica

Hem reconegut un conjunt de 23 individus en diversos graus de conservació. El gruix de la població havia mort en edat adulta plena; un sol individu és immadur, mentre que la resta es distribueixen en: un adult jove, vuit adults entre 25 i 40 anys, set madurs (entre 40 i 60 anys) i tres senils (majors de 60 anys). En relació al diagnòstic sexual, l'adult jove té trets de feminitat, mentre que la resta de grups mostra una distribució equitativa entre sexes, exceptuant només els individus senils, dos dels quals són masculins i el tercer de sexe indeterminat.

L'absència d'individus infantils és un reflex de que no es tracta d'una necròpolis d'ús general de la població propera, sinó que deu tractar-se més aviat, tal com s'extreu d'aquestes dades i de documents escrits contemporanis, de la voluntat específica d'alguns personatges de ser enterrats dins el recinte monacal. Per aquesta mateixa raó pensem que deu tractar-se d'un sector de població privilegiada, capaç de testar i veure complerts els seus darrers desigs en aquest sentit.

Condicions de vida

Morfològicament, la població mostra un gran dimorfisme sexual, amb homes molt robustos i ossos de grans dimensions i dones menudes i poc desenvolupades físicament, indicadors aquests de la realització de tasques ocupacionals molt diferenciades entre sexes.

Destaca algun dels individus per les nombroses alteracions patològiques, tant per lesions traumàtiques com per afeccions degeneratives. Aquest és el cas de l'esquelet de la UE15086, masculí, de trets molt robustos i amb l'aspecte general d'un individu senil, que presenta dues lesions traumàtiques al crani, una d'elles mortal.

Aquestes lesions són:

- Lesió cranial 1: tall en forma de trau o de fulla el·líptica amb els extrems aguts (29 x 14 mm el contorn extern i 23 mm de longitud l'intern). Està situada sobre l'escata esquerra del frontal, practicada des de la part superior probablement amb una arma blanca de punta, doncs trobem un orifici en el sostre orbital esquerre que podria estar-hi relacionat. Al costat de la lesió una zona presenta exostosi de la taula externa cranial.

- Lesió cranial 2: al centre de l'escata parietal dreta s'observa una segona

lesió, que consisteix en una petita depressió de la taula externa, sense correspondència en la interna.

- La resta de l'esquelet presenta lesions degeneratives articulars, en els elements de l'espatlla, els colzes, les articulacions toràciques, els elements vertebrals a nivell cervical (dos cossos aixafats, caretes poroses amb osteòfits a tot volt i a la superfície), dorsal (un cos lleugerament aixafat i dues vèrtebres anquilosades per les caretes posteriors) i lumbar (els cinc cossos es troben aixafats, amb hiperostosi de la vora de la corona i dues (VL4 i VL5) amb excrecències a ambdós platerets i bec de lloro al costat esquerre). També a nivell dels malucs, el fèmur i el coxal drets han patit un greu procés patològic degeneratiu: l'articulació coxofemoral apareix totalment transformada, la cavitat acetabular hipertròfica, amb eburneació i desplaçament de la careta articular a la banda anterior de l'isquion, com efecte d'una luxació. La branca isquiopúbica també està deformada per osteofitosi. L'epífisi proximal del fèmur presenta una zona de neoteixit en tota la superfície, el cap aixafat, eburneat, la superfície molt porosa. Existeixen algunes plaques aïllades de teixit ossi informe de nova formació i d'origen patològic, però desconeixem quina localització tenien.

Del material dentari n'extraïem una incidéncia general de processos infecciosos i la pèrdua de nombroses peces dentals en un sol individu com un fenomen generalitzat.

ELS REOMPLIMENTS MODERNS

L'abandonament de la funció de cementiri a partir del segle XIII-XIV possibilità la utilització d'aquest espai com a zona d'abocador; en concret, hem pogut localitzar una fossa per a deixalles en el sector 3 (U.E. 15070). Però tot el sector havia complert aquesta funció, atès que diversos nivells de sedimentació contenen material ceràmic i faunístic de rebuig (UUEE 15000, 15010, 15040). La major part del material correspon a fragments ceràmics d'escudelles, gibrells, cassoles i plats. Les vidrades monocromes i les comunes són les més freqüents. Els reflexos metàl·lics es conserven amb motius diferents i amb un volum tan important com el de les vidrades de cuina. Més puntualment, però en tots els reompliments, apareixen restes d'escudelles dels segles XVII i XVIII amb decoració de blaus (blau català, blau valencià, blau i daurat valencià). Els fragments amb decoració de blau català del segle XVI són molt escassos, i encara més els que han estat decorats amb verd i manganès, que reculen fins el segle XIV i que només es localitzen en el nivell que amortitza la necròpolis (U.E. 15040).

Malgrat que el material metàl·lic és molt escàs, la seva composició denota un ús domèstic de l'espai, de la mateixa manera que la ceràmica. Únicament

una medalla de plom de grans dimensions queda fora d'aquesta interpretació. Pel que fa a les restes de fauna, l'efectiu més nombrós l'obtenim amb les restes d'ovicàprid, seguit de lluny per les de bòvid (ossos de les extremitats), les de porc senglar i domèstic (elements cranials) i, només puntualment, per peix i conill. Gran part dels ossos tenen senyals de talls. Curiosament, no hem pogut reconèixer restes que ens parlin del consum d'aviram, malgrat que, com hem comentat, el conjunt denota únicament una funció domèstica.

DISCUSSIÓ

Per bé que s'ha actuat en una zona marginal del conjunt històric, hi ha diversos aspectes d'aquesta intervenció que aporten novetats a la recerca arqueològica realitzada a Sant Pere.

La neteja del sector 2 -més que excavació, atès que en gran part el sediment no tenia potència- ha posat al descobert la presència de forats de pal que devien estar vinculats a la construcció de l'edifici modern, sostingut per dues grans arcades en sentit est-oest. També la troballa de la fossa U.E.15017 i els retalls acanalats a la roca convergint-hi, ens acosten a la complexa xarxa de recollida d'aigües que és una constant a tot el conjunt.

D'una altra banda es confirma l'adequació de l'espai de la banda sud-oest del recinte com a gran cementiri organitzat sobre el pendent natural, enfilant des del nivell de l'església. Es confirma també la utilització del sòl natural amb la seva morfologia irregular per arranjar cavitats antropomorfes mitjançant el retall de la roca mare i la instal·lació de blocs de pedra tant per delimitar les tombes com per sostenir les restes en posició de decúbit dorsal.

Novament, veiem com es va fer necessari disposar més d'una capa de tombes per tal de satisfer les necessitats d'espai funerari, tal com ja s'havia observat en anteriors intervencions en les inhumacions del pati.

Les restes humanes corresponen a 23 individus, la major part adults, distribuïts en ambdós sexes.

Sorgeix un element susceptible d'haver funcionat junt amb la necròpolis com a contenidor d'aigua (U.E. 15047), per bé que la seva presència pugui ser també anterior i probablement hagi funcionat com a abeurador de bestiar amb posterioritat a l'amortització del cementiri.

Finalment, l'estructura de combustió del sector 3 manifesta com l'activitat metal·lúrgica tenia lloc en el mateix indret on sorgia la necessitat d'obtenir els elements metàl·lics, tant en època medieval com moderna.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1992, Catalunya Romànica, vol IX, Barcelona.

AGUSTÍ, B., CODINA, D. Inèdit, *Estudi antropològic de la necròpolis de Sant Pere de Rodes*, Text per a la monografia.

AGUSTÍ, B., CODINA, D. Inèdit, *Estudi antropològic de la necròpolis de Santa Helena de Rodes*, Text per a la monografia.

BADIA, J. 1981, *L'arquitectura romànica medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Girona.

BURCH, J., CARRASCAL, C., MATARÓ, M., PUIG, A.M., VIEYRA, G. 1994, Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà), els treballs arqueològics de 1992, *II Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 166-173.

LLINÀS, J. 1998, Monestir de Sant Pere de Rodes (Port de la Selva, Alt Empordà), *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, Alt Empordà, 1998, 259-265.

MATARÓ, M., BURCH, J., LLOPART, J., PUIG, A.M., THIÓ, F., VIEYRA, G. 1991, Excavacions arqueològiques al monestir de Sant Pere de Rodes. Primers resultats. *Tribuna d'arqueologia, 1989-1990*, Barcelona, 159-169.

MATARÓ, M., BURCH, J., CARRASCAL, C., PUIG, A.M., VIEYRA, G., RIU, E. 1994, Sant Pere de Rodes. Les excavacions del 1990 al 1992 i les propostes del Pla Director, *Tribuna d'arqueologia, 1992-1993*, Barcelona, 139-156.

LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J. 1996, Monestir de Sant Pere de Rodes (El Port de la Selva, Alt Empordà). Campanyes de 1994 i 1995, *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, Santa Coloma de Farners (la Selva)*, 1996, 266-274.

ROVIRAS, A., MARGALL, J., MUNDET, C. 2001, *El Montgrí que hem oblidat. L'activitat tradicional al massís del Montgrí*, Papers del Montgrí, 19, 55-56.

EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT LLORENÇ DE SOUS (ALBANYÀ, ALT EMPORDÀ). CAMPANYES DE 2000 I 2001

Lourdes MORET **Josep Mª VILA***

La intervenció arqueològica s'emmarca en el procés de restauració i consolidació de les estructures de l'antic monestir de Sant Llorenç de Sous que porta a terme la Diputació de Girona. Dins d'aquest procés està prevista l'obertura successiva a la visita pública de diferents parts del monestir a mida que els treballs de restauració es vagin finalitzant. En aquesta línia i coincidint amb la commemoració del centenari del pas de mossèn Jacint Verdaguer per la Mare de Déu del Mont, es preveu obrir al públic una primera àrea del monument que té com a eix principal del circuit de visita l'antiga església romànica del monestir. És per aquest motiu que es va decidir intensificar els treballs de restauració d'aquest espai, fet que comportava necessàriament la realització d'excavacions arqueològiques en l'interior de l'església.

L'ESGLÉSIA DE ST. LLORENÇ DE SOUS

L'església és de planta basilical dividida en tres naus rematades per sengles absis semicirculars. Els absis laterals són llisos, amb només una finestra de doble esqueixada al seu centre, mentre que l'interior de l'absis central és ornamentat per tres arcades cegues que emmarquen tres nínxols de perfil gairebé semicircular, en els quals s'obren sengles finestres de doble esqueixada. En la part baixa de l'absis central es documenta una petita cripta, oberta aprofitant el desnivell del terreny, en la que també s'obre una finestra de doble esqueixada.

La separació entre les naus laterals i la central és formada per quatre arcs formers, que només es conserven al lateral de tramuntana, mentre que al lateral de migjorn només queden els pilars.

Els pilars de separació entre les naus són de planta rectangular, amb uns lleugers ressalts que insinuen una dèbil forma en creu. La porta principal s'obre al centre de la façana de ponent. Un segon accés es documenta a la façana de migjorn i comunica amb el claustre. Finalment, a la façana de tramuntana, a tocar de l'arrencament de l'absis, s'obre una tercera porta de característiques similars a les anteriors.

La façana de ponent de l'església era precedida d'un atri, del qual es conserva la façana de tramuntana, i la fonamentació de les façanes occidental i meridional. En aquesta darrera es documenta la porta d'accés a l'interior del recinte. Aquest espai, tot i que adossat a la fàbrica de l'església és clarament contemporani del temple.

LES CAMPANYES DELS ANYS 2000 I 2001

Tot i que en els anys 1991-1994 ja s'havien realitzat intervencions puntuals en l'església en el marc del Camp de Treball d'Arqueologia que es va desenvolupar en el monestir de Sous entre 1984 i 1995, no va ser fins l'any 2000 que es va programar una intervenció destinada a l'excavació en extensió del temple. L'actuació va consistir, en un primer moment (campanya de l'any 2000), en l'excavació de la capçalera de l'església, per tal de documentar la seqüència estratigràfica en la zona on la potència arqueològica era major. Posteriorment (campanya de 2001) es va procedir a l'excavació en extensió de la resta de l'edifici fins assolir els nivells de circulació de l'església en el període que va des de la seva fundació, al segle XI, fins a la seva inutilització parcial a causa dels terratrèmols de començament segle XV.

* Arqueociència SC. SL

CONCLUSIONS

L'excavació arqueològica realitzada a l'església del monestir de Sant Llorenç de Sous ens ha permès estudiar la seqüència estratigràfica de la zona i millorar el nostre coneixement sobre l'evolució constructiva i la cronologia de les restes documentades.

Fase Pre-romànica (fig. 1)

La intervenció ha posat al descobert l'existència d'una sèrie de restes arqueològiques associables a un moment anterior a la construcció de l'actual basílica que sembla datar del segle XI. A aquesta fase associem un mur semicircular aparegut en l'excavació de l'àrea de l'absidiola meridional, les restes d'una paret en direcció est-oest apareguda en la nau central i probablement l'enterrament documentat en el sondeig realitzat a l'absidiola nord. De tots aquests elements el més important sens dubte és el primer ja que es tracta de la primera constància arqueològica clara de la cel·la monàstica prèvia a l'actual monestir i de la que fins al moment només teníem notícia a través de la documentació escrita.

El mur documentat sembla correspondre a l'absis (destruït en la banda meridional per la construcció del mur de la basílica romànica) de la primera església del monestir. A l'entorn del temple es trobaria l'habitació dels monjos (a la que podria correspondre el muret documentat a la nau central) i una necròpolis de la qual en tenim constància tant per l'aparició de d'un enterrament aprofitant una de les esquerdes naturals de la roca a la nau septentrional, com per la presència de restes òssies disperses en un primer nivell de rebliment de l'absidiola meridional, estrat que associem al moment de construcció de la basílica. Aquesta necròpolis sembla que degué ser en bona part destruïda en el moment de l'edificació del temple romànic.

L'excavació realitzada només ha permès constatar l'existència d'aquestes estructures i establir-ne la cronologia relativa respecte a la construcció del temple romànic. La datació de l'estructura ve determinada per la documentació escrita que assenyala l'existència d'aquest temple com a mínim des de finals del segle IX (Vila 1999, 65). D'altra banda, la intervenció realitzada ha permès també documentar almenys dues fases en el funcionament d'aquest temple primitiu. La primera, que devia correspondre al moment fundacional, està caracteritzada per la presència d'un paviment *d'opus signinum* que cobria almenys l'àrea presbiterial que semblava trobar-se al mateix nivell que el paviment de la nau. En un segon moment es produeix un recreixement del presbiteri que quedaria separat de la nau per un graó i estaria pavimentat amb una capa de morter de calç. El grau de destrucció de les restes, molt afectades pels treballs previs a l'edificació de l'església romànica, no permeten fer majors precisions al respecte.

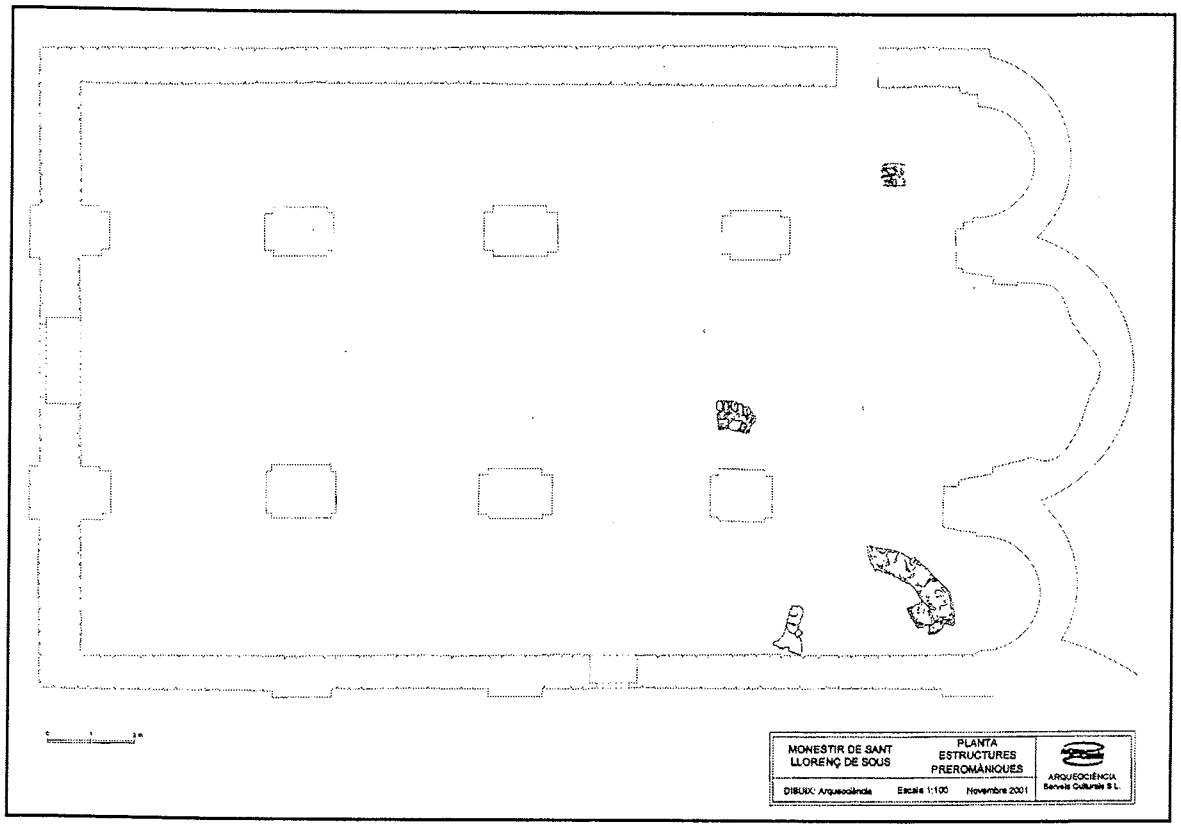

fig. 1. Planta de les estructures associades a la fase prerromànica del temple.

Construcció de l'església romànica

Un segon element que ens ha permès conèixer l'excavació realitzada durant la campanya de l'any 2000 és el procés de construcció de l'església romànica i tota la problemàtica que aquesta obra va generar. Donada la major extensió del nou edifici projectat, i la seva ubicació de una zona de relleu acusat, es va fer necessària la programació d'un procés de construcció específic que permetés la consecució del nou edifici. Sembla clar que en primer lloc es va procedir a la construcció de la part inferior del mur perimetral de la capçalera de l'església, que es trobava en el punt més baix del vessant de la muntanya i que havia de servir de mur de contenció per als abocaments que permetrien l'anivellament d'aquesta zona amb la part més alta del turó, en la que s'havia de situar la nau. Aquests treballs van provocar necessàriament la destrucció prèvia de l'edifici preromànic, una part de l'enderroc del qual es va utilitzar per al terraplenament. A continuació es va prosseguir amb la construcció dels murs laterals i de la façana del temple. A mida que avançava la construcció es procedia al terraplenament de l'espai interior de l'edifici. En aquest sentit el terç NW de l'església es troba excavat en la seva part baixa en el terreny natural. La pedra extreta en aquest procés d'excavació va servir, en bona part, per terraplenar el costat contrari.

Així doncs, en el final d'aquest procés l'església disposava d'una superfície interior més o menys plana que permetia garantir les condicions del culte. Un cop aconseguit aquest anivellament es va continuar l'edificació del temple amb l'aixecament dels arcs de separació entre les naus i la construcció de les voltes. En la nau central el desnivell entre la cota de circulació del presbiteri i el pendent de la muntanya a la zona de l'absis es va aprofitar per generar una petita cripta coberta amb volta de canó acabada en arc de mig punt i sobre la qual es devia situar la càtedra a la que s'accedia per dues escaletes laterals.

La utilització de l'església romànica (fig. 2)

Un cop completat el procés constructiu del temple, l'edifici es va configurar com una església de tres naus amb un presbiteri corregut que ocupava la totalitat de la capçalera i que es trobava separat del pla de la nau per tres graons de pedra. D'aquest moment es conserven els basaments dels altars de la nau lateral nord, situats en el centre de l'absidiola i el de la nau central, localitzats davant la cripta. No queda clar quin era el possible accés des de la nau nord a la porta situada en el mur septentrional de l'edifici i que queda molt alta respecte al nivell de circulació del temple. Sembla lògic suposar que hi hauria, en una primera fase, una escala adossada, similar a la que permet salvar el desnivell entre el claustre i l'església.

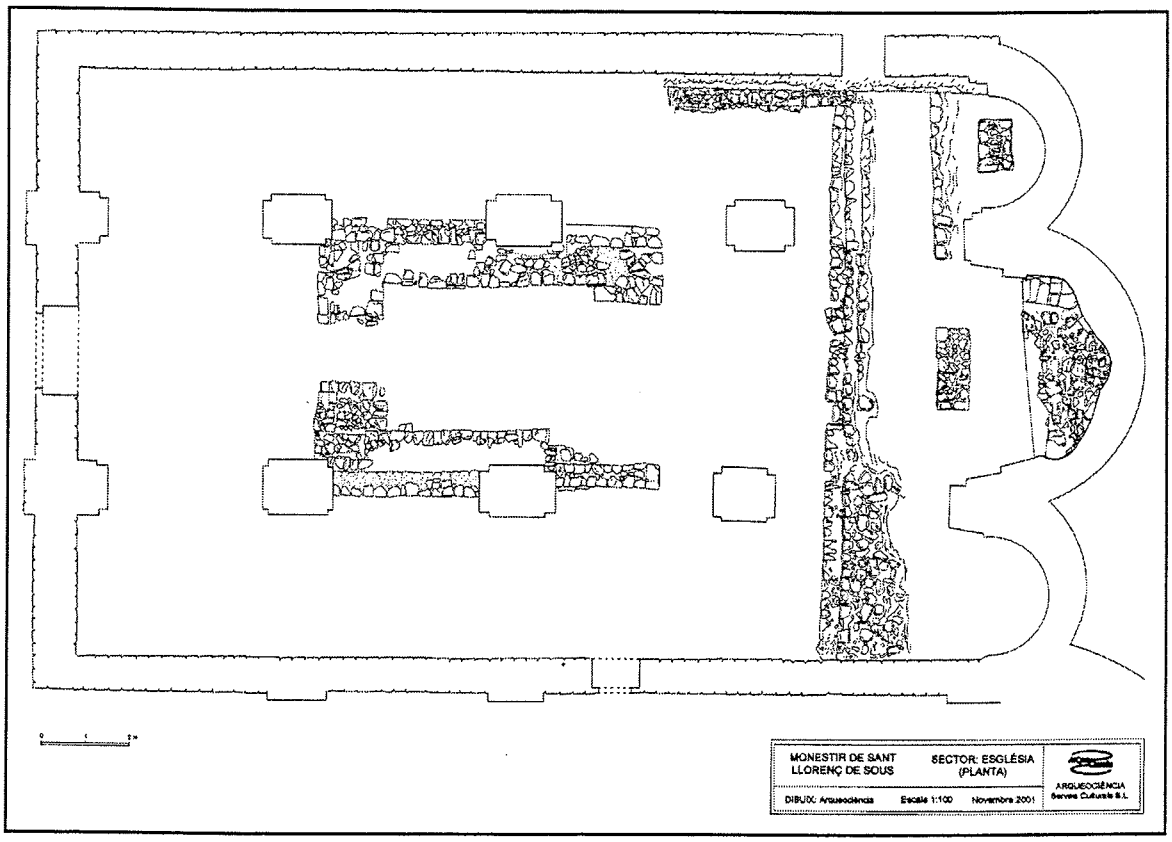

fig. 2. Planta de la estructures associades a la fase romànica del temple.

En un moment de difícil precisió cronològica es va construir, al centre de la nau central, un cor rectangular del que només s'ha conservat la base de la seva fonamentació. També es documenta un recreixement del paviment de l'absis septentrional mantenint però la mateixa estructura d'altar que en la fase anterior. Sembla que hauria de correspondre a aquesta reforma el desmuntatge de l'antiga escala que donava accés a la porta situada al mur nord i que a partir d'aquest moment deixaria de funcionar com a tal.

Una darrera actuació documentada correspon al tancament de la cripta mitjançant un mur adossat amb una porta al centre. Aquesta reforma coincidiria amb la construcció de dues noves escales per a l'accés a la part superior de la volta. Resulta difícil precisar la cronologia d'aquests elements tot i que en qualsevol cas ha de ser posterior a la construcció del claustre.

L'església de Sous després del terratrèmol

Aquesta situació es manté estable fins a començament segle XV. Concretament entorn a 1428 es va produir un terratrèmol que va sacsejar tota la comarca de la Garrotxa, i va afectar tota una sèrie d'edificis, entre els que es trobava el monestir de Sant Llorenç de Sous. Les fonts documentals són molt clares i especifiquen que l'església va resultar destruïda pel sisme. Des del punt de vista arqueològic s'ha demostrat que a partir d'aquest moment l'església del monestir va quedar reduïda a la nau lateral sud, que es va separar de la resta mitjançant un mur que tapiava els arcs de separació entre les antigues naus. L'accés al temple des de l'exterior es realitzava des d'una porta oberta al tram més occidental del nou mur de l'església. Davant d'aquest accés, i ocupant el tram final de l'antiga nau central, davant la porta, es va organitzar un petit vestíbul emmarcat per murs que separaven l'àrea d'accés a la nova església de les restes, en bona part enrunades del temple romànic. El nou espai es va pavimentar amb una capa de morter de calç blanca i es va tancar l'àrea de l'absidiola mitjançant un mur per tal de convertir-la en una petita sagristia. Aquest fet va provocar l'avançament del presbiteri del nou temple respecte al que venia de l'església romànica.

Durant aquesta fase es detecta una necròpolis d'inhumació que s'estén per l'interior del temple, el vestíbul d'accés i l'entorn occidental de l'edifici, ocupant bona part de l'antic nàrtex de l'església romànica en aquell moment probablement completament destruït.

Tot i que el monestir de Sant Llorenç de Sous va ser agregat el 1592 al de Sant Pere de Besalú sembla que l'església es va mantenir en funcionament durant els segles posteriors exercint funcions de parròquia. Poca cosa sabem d'aquesta fase que ha deixat molt pocs testimonis arqueològics. En tot cas es documenta un canvi en l'accés al temple amb la clausura de la porta septentrional i l'obertura d'un nou accés en el mur oest i segurament la col·locació d'un paviment de cairons del que s'ha trobat un petit testimoni en la cantonada NW del temple.

Sembla que a partir de la desamortització es va produir una reorganització de la parròquia de Sous que va comportar el trasllat de l'església a una de les antigues dependències del monestir així com la transformació de bona part dels antics edificis monàstics en rectoria i cementiri parroquial. Per la seva banda, l'església romànica va restar completament abandonada.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1993, Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1990-93, *Acta Mediaevalia*, 14-15 (1993-94), 419-420.

AMIGÓ, J., LLOPART, J., TIÓ, X., VILA, J.M. 1992, Excavacions al monestir de Sous, Albanyà, Alt Empordà, *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, addenda.

AMIGÓ, J., GÓMEZ, A., MORER, J., TIÓ, X., VILA, J.M. 1997, *La Ceràmica medieval del monestir de Sant Llorenç de Sous*, Taula Rodona de Ceràmica Medieval Catalana, Barcelona, 15-16 de novembre de 1994, Barcelona, 177-197.

Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1994. *Acta Mediaevalia*, 16-17 (1995-1996), 328-329.

VILA, J.M., GÓMEZ, A., MORER, J. 1996, Darreres intervencions al monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia 1994-95*, Barcelona, 133-141.

VILA, J.M., GÓMEZ, A., MORER, J. 1996, El Monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 277-288.

VILA, J.M. 1998, Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Alt Empordà), *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 266-273.

VILA, J.M. 1999, La fundació del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous, a *Temps de Monestirs. Els monestirs catalans entorn a l'any mil*, Barcelona, 65-67.

SEGONA CAMPANYA D'EXCAVACIONS A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG Bibiana AGUSTÍ Mireia TEIXIDOR Aurora MARTÍN

El mes d'agost de 1999 es trametia a l'Ajuntament de Roses el projecte: *Intervenció Arqueològica a la Ciutadella de Roses per a l'estudi de la colònia grega de Rhode*, a càrrec d'Aurora Martín i Anna Ma Puig. En aquest projecte es proposava un conjunt d'intervencions que anaven exclusivament dirigides a ampliar el coneixement sobre la colònia de *Rhode*, amb un objectiu principal: la seva revisió i valoració de cares a la publicació d'una propera monografia científica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. El conveni entre la Diputació de Girona/ Ajuntament de Roses i el MAC-Girona va fer possible la realització d'aquests treballs, els quals varen començar, en una primera campanya, els mesos de novembre i desembre de 1999. Durant aquesta primera fase es van concentrar els esforços a l'espai de la nau central de l'església de Santa Maria, sense poder acomplir amb la previsió establerta, atesa la complexitat de l'extens cementiri que s'hi va localitzar. La segona campanya, realitzada entre els mesos de març i abril de 2000, va finalitzar la intervenció a l'església i va dirigir-se cap un nou sector de la muralla hel·lenística, ja descoberta en anteriors campanyes.

El conjunt d'aquests treballs va permetre incidir no només en una sèrie d'aspectes relatius a l'ocupació d'aquestes zones durant el període cronològic de la colònia, és a dir, des del segle IV aC fins a les primeries del segle II aC, sinó que també va proporcionar dades sobre ocupacions posteriors, especialment a la zona de culte instal·lada sobre el turó. No podem destriar els resultats de la primera campanya, ja publicada en aquestes Jornades (Puig, Agustí, Teixidor, Martín 2000, 172-176), dels resultats de la segona, atès que estan totalment imbricats en l'espai i el temps, de manera que en presentem una síntesi, amb les principals conclusions relatives a cadascuna de les fases determinades.

ELS NIVELLS DEL SEGLE IV aC LA PRIMERA FASE D'HÀBITAT

La primera ocupació localitzada a la zona del turó correspon a les restes parcials de dos àmbits, construïts amb uns murs fets amb una combinació de filades de tovot i pedres, i amb uns paviments simples de terra compactada. Davant la migradesa de les restes, que quedaren en bona part sota el perfil de l'excavació, se'ns fa difícil interpretar-les; no obstant això, la troballa d'una àmfora clavada en el paviment i recolzada en les parets de l'angle d'un dels àmbits, ens decanta per uns espais de caire domèstic.

La cronologia i les característiques d'aquestes restes ens porten a relacionar-les amb les construccions de la mateixa època que es varen descobrir l'any 1994 en el subsòl d'una torre de la muralla alt-medieval, situada uns metres més a llevant, al peu del turó de Santa Maria (Puig, Carrascal, Teixidor, Vieyra 1996, 242-251), i també amb les que l'any 1977 s'excavaren en el sondeig realitzat a la base de migdia del mateix turó (Martín, Nolla, Nieto 1977, 313-369). Tot aquest conjunt de restes constructives són el testimoni del que hem considerat la primera implantació grega de la que es té constància en el jaciment de la Ciutadella, els primers indicis de la colònia de *Rhode*, els quals es daten no abans de la primera meitat del segle IV aC.

Publicacions recents (Pons 2000) i altres en curs, no descarten una freqüentació de la zona en èpoques més reculades, una presència humana anterior a la fundació de la colònia que podem adscriure al període del Neolític final-Calcolític. Les troballes relacionades amb aquesta època són molt esparses i demostren una ocupació només de tipus esporàdic, ben segur relacionada amb l'aprofitament de la caça i pesca a la zona. El que volem dir és que, tal com hem estat comprovant al llarg de les diverses campanyes a la zona del turó, no disposem d'estructures d'hàbitat anteriors a la primera meitat del IV aC, que ens permetin recular la fundació de la colònia grega abans d'aquesta data.

L'OCUPACIÓ DEL TURÓ AL SEGLE III aC

En un moment que hem situat dins del segle III aC, molt probablement a inicis, si no abans, documentem una important reforma urbana a la zona del turó. Les estructures anteriors són arrasades i en el mateix lloc es construeix un gran edifici, el qual, per les seves

mides i emplaçament, creiem que podria tractar-se d'un temple o d'un edifici públic destacat. No podem conèixer la superfície total d'aquesta construcció, ja que s'endinsa sota els perfils de la cala, fet que també dificulta el reconeixement de la seva planta; només podem afirmar que supera els 10 m de llargada, est-oest, i els cinc metres d'amplada, nord-sud. L'edifici consta d'una nau, de més de 8 m de llargada, pavimentada amb un sòl a base d'argiles cremades i compactades, a la qual s'adossa, pel costat oest, una mena de passadís, dotat d'un paviment de morter hidràulic, emmarcat amb lloses de pissarra clavades verticalment en el sòl, que dibuixen unes plataformes, relacionat amb un pou obert al centre de l'espai.

El seu emplaçament, damunt el punt més elevat del turó, en un lloc que ha estat repetidament ocupat com a lloc sagrat, reforça la hipòtesi, en altre temps plantejada, de la possible existència en aquest lloc d'un temple o santuari, que allotjaria la divinitat venerada pels pobladors de *Rhode* (Pena 1973; Puig 1991). És aquí on es construirà la basílica paleocristiana, entorn al segle IV dC; on se situarà també la petita església donada al monestir de Sant Pere de Rodes abans del darrer quart del segle IX; on es reconstruirà el temple del comte Sunyer II de Barcelona a mitjan segle X; i on, finalment, ja al segle XI, es bastirà l'edifici romànic que avui veiem.

Pel que fa a la muralla hel·lenística, situada a la base del turó pel costat de llevant, ja descoberta en anteriors campanyes (Puig 1998), s'ha efectuat una petita recerca amb la finalitat de determinar certs aspectes relatius a una possible porta d'entrada al recinte. Efectivament, la intervenció ha permès considerar l'existència d'aquesta porta, d'uns 3 m d'amplada, la qual se situa just en un punt on tal vegada es podria reconèixer la presència d'una torre de defensa: una estructura de planta quadrangular, reforçada, d'una superfície d'uns 30 m^2, però atès que s'adossa intramurs del tram de fortificació coneguda, caldrà esperar a continuar l'excavació, que actualment es troba a nivell superficial.

LES ESTRUCTURES TARDOANTIGUES

Tant a l'espai del turó de Santa Maria, com a la zona de la muralla, s'han descobert restes que hem d'atribuir a l'ocupació tardoantiga de la Ciutadella, poblament que s'està descobrint, de forma àmplia, en tot el recinte de la fortificació moderna. A l'espai de la muralla, les restes que hem excavat corresponen al cementiri que, al llarg del segle VI, s'estén per la vessant sud i est del turó. Només s'han posat al descobert dues inhumacions: una infantil en àmfora, i una altra d'un jove en una tomba de murets d'obra i coberta de lloses de pissarra. Ambdues corresponen a la fase més tardana d'aquest cementiri -denominat de Santa Maria-, quan aquest es dispersa més enllà dels límits estrictes de l'església, un cop ja s'ha vist abandonada la zona d'hàbitat.

Les restes descobertes dalt del turó de Santa Maria corresponen a uns murs i uns paviments, molt alterats per les construccions posteriors i pels nivells d'inhumació moderns, els quals es disposen directament damunt de les restes de l'edifici hel·lenístic esmentat. Tot i el seu estat de conservació, molt precari, hem considerat que aquests murs han de relacionar-se amb la basílica paleocristiana que als anys 40 del segle passat es van descobrir sota l'absis menor de migdia i en el transsepte immediat. Aquesta afirmació es basa, sobretot, en la proximitat i connexió de les restes, i en la suposició, plantejada en altres treballs (Puig 1999), que la basílica havia de tenir una planta més complexa a la que fins ara es coneixia.

La precarietat de les restes no ens ha permès aproximar-nos a la seva cronologia, tot i la presència evident de materials africans, àmfores i *terra sigillata* D, que ens situen en un context tardà. Entre aquesta i l'anterior, d'època hel·lenística, hi ha un buit ocupacional important que només es trenca per una presència, dins del segle II dC avançat, que consisteix en l'amortització del pou de l'edifici hel·lenístic. Els materials ceràmics recuperats en el reompliment del pou ens situen en un context que coneixem en altres espais del jaciment de la Ciutadella -sota l'edifici A (Nieto 1993) i sota la torre F de la muralla medieval (*Memòria d'Excavació* 1994-95)-, corresponents a la reocupació d'aquest solar després de l'abandonament de la ciutat grega de *Rhode*.

RESTES ATRIBUÏDES A L'EDIFICI PREROMÀNIC I AL ROMÀNIC

Com succeeix amb les restes tardoantigues, les d'aquesta fase també estan molt alterades per les actuacions posteriors, especialment per les tombes que s'obren en el sòl de la nau de l'església en època moderna. Pel que fa a les del temple pre-romànic, a més, quasi no les hem pogut observar, ja que quedaven just en els límits de l'excavació, sota la nau de migdia del temple, allà mateix on es troben les restes de la basílica paleocristiana, la qual fou aprofitada com a fonament. Aquestes restes corresponen a tres murs: dos d'ells, alineats i separats per una suposada porta[1], constitueixen la façana nord de la nau l'església; el tercer mur, molt destruït, potser podria formar part del braç nord del transsepte.

[1] Davant la cara externa de la porta s'han localitzat les restes d'un paviment fet amb llosetes de pedra.

Els nivells originals relacionats amb el temple romànic, consagrat en el darrer quart del segle XI, s'han reduït a unes restes de paviments, alguns fets en *opus signinum* molt groller i altres amb un morter de calç, que podria ser la preparació d'un sòl de rajols. Són restes escadusseres, aïllades, que no hem pogut connectar entre sí, excepte a nivell de cotes. Tampoc no s'han pogut datar, atesa la manca de material arqueològic. Aquesta diversa tipologia de sòls possiblement es deu al llarg període en que estigueren en ús, a successives reformes, atès que la mateixa cota de paviment es va mantenir almenys fins la primera dècada del segle XVIII, moment en què es va procedir a elevar el sòl uns cinquanta centímetres per damunt de l'antic.

ELS NIVELLS FUNERARIS MODERNS

La fase primera fase d'inhumacions: anterior a mitjan segle XVII

Aquesta fase, i les successives documentades a la nau central, corresponen a la utilització de l'església com a cementiri de la població civil de la vila de Roses. La primera fase d'inhumacions, que hem datat a partir d'un moment incert dins del segle XVI fins a mitjan segle XVII, està representada per una sèrie de fosses excavades en el paviment de l'església, que contenen successives reinhumacions, repetidament disposades en caixes de fusta. Tot sembla indicar que aquestes fosses, o "vasos" segons la terminologia emprada en els llibres parroquials consultats, serien criptes familiars, corresponents a membres de famílies d'una certa posició social entre la població de Roses, i a d'eclesiàstics i militars. Totes les fosses presenten una certa ordenació, la qual sembla que es deu a la posició de les capelles o altars laterals de l'església, en virtut del sant al qual les persones enterrades es trobaven vinculades per devoció o per fundació d'antics beneficis.

El fet que la datació d'aquestes fosses no sigui anterior al segle XVI s'explica pel fet que l'ús de l'església com a cementiri civil no serà factible fins a les disposicions del Concili de Trent de l'any 1563. En aquests moments el monestir es troba en plena decadència, afectat pels atacs i espolis, proper a la seva incorporació al monestir d'Amer, l'any 1592, a partir del qual perd per sempre la seva dignitat abacial i passa a ser regit per un prior. Potser el fet de la utilització de l'església com a cementiri també tingui alguna relació amb l'enderroc de la capella de Sant Andreu[2] per part de l'enginyer Pizano, a mitjan segle XVI, capella que fins aleshores actuava com a parroquial dels súbdits del monestir, tal com sabem pels nomenclàtors de les esglésies de la diòcesi de Girona.

Al llarg del temps en què s'utilitzen aquestes fosses no s'aprecia cap canvi pel que fa a la tipologia i gestos funeraris. S'usen indistintament caixes de forma rectangular, trapezoïdal o hexagonal. Les tombes es col·loquen dins la fossa excavant un forat, fins al punt que, en algunes ocasions, destrueixen parcialment caixes anteriors. Suposem que, malgrat això, aquestes fosses tindrien algun signe de localització o identificació externa, potser una llosa de coberta, diferenciada en el paviment de la nau, encara que no n'hem trobat cap traça.

A partir de mitjan segle XVII es produeix un cert replantejament en les fosses, que passa per una fase intermèdia durant la qual trobem caixes que es dipositen de forma desordenada respecte a les anteriors. Es produeix un cert caos, moment que creiem podria relacionar-se amb els efectes devastadors dels setges de la Guerra dels Segadors, tant sobre la població civil i com sobre l'edifici de l'església i els monjos que l'habitaven, en especial del setge de 1645. A partir d'aquest moment cal parlar d'una segona fase d'inhumacions.

La segona fase d'inhumacions: a partir de mitjan segle XVII

En aquesta segona fase es continua amb el mateix sistema d'inhumacions i dins les mateixes fosses; potser la represa de la normalitat, un cop passats els efectes de la Guerra dels Segadors, va permetre seguir inhumant en el temple tal com s'havia fet fins aleshores, sense canvis importants. De fet, veiem com se segueixen emprant els mateixos tipus de caixa de fusta per a col·locar el cadàver i els gestos funeraris no difereixen substancialment.

Aquesta pràctica seguirà en ús fins a la primera dècada del segle XVIII, en un moment en que es procedeix a substituir les fosses excavades en el sòl per fosses d'obra, fet que anirà aparellat amb una reforma important a nivell del paviment. Durant més d'un segle i mig, el sòl de l'església serà successivament remenat per a disposar, almenys, el mínim de 63 individus que hem documentat *in situ* a l'espai de la nau central, nombre que degué ser molt més elevat si considerem la resta d'espai no excavat. De fet, així en consta en els llibres d'òbits consultats a l'Arxiu Parroquial de Roses.

[2] Entorn al tema de l'emplaçament de la capella de Sant Andreu s'ha originat una controvèrsia, mantinguda per Joan Badia i Pablo de la Fuente. Ambdós autors creuen que aquesta capella és un edifici aïllat, independent de l'església de Santa Maria. El primer, la situa extramurs de la vila, en un lloc molt proper al baluard que porta el mateix nom, mentre que Pablo de la Fuente afirma, sense arguments sostenibles, que aquesta es trobaria en el raval del port (de la Fuente 1998, 65 i 83). Segons sembla, aquesta capella, de la que se'n té un primer esment l'any 1105, no constituirà cap edifici a part; de fet, al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII, la trobem com una part més de l'edifici de Santa Maria.

La fase d'inhumacions d'inicis del XVIII

A partir de la primera dècada del segle XVIII es procedeix a obrir noves fosses d'obra en el lloc on anteriorment hi havia fosses excavades en el sòl. Aquest fet va associat a la substitució dels antics paviments per un nou a base de rajols, elevat uns cinquanta centímetres per damunt dels anteriors. Les fosses d'obra, de planta rectangular, mig cobertes amb volta i mig amb llosa de pedra, no seran, però, l'únic tipus d'enterrament, ja que en les àrees lliures se seguirà inhumant en fosses excavades en el sòl, ara més irregulars pel que fa al contorn, també assenyalades a nivell de paviment amb lloses de pissarra. Malgrat la reforma observada, els individus seguiran col·locant-se dins caixes de fusta, sense canvis aparents, exceptuant els de les fosses d'obres, en relació als quals trobem aixovars més aparents: llànties votives, canelobres...

A partir d'aquí no s'ha pogut documentar cap intervenció posterior en el temple, almenys pel que fa a la nau central. Les úniques restes observades corresponen a l'enderroc de l'edifici, que va tenir lloc durant la Guerra Gran, a la fi del segle XVIII, especialment a causa del setge de 1795, que va deixar el monestir inservible, en una època en què començaven les obres de la nova església en el raval de la població, fora del recinte de la Ciutadella, la qual avui encara segueix en ús.

RESULTATS DE L'ESTUDI ANTROPOLÒGIC

Un lloc especial per a ser enterrat

La represa dels treballs arqueològics en l'espai interior de l'església de Santa Maria va permetre la recuperació d'un segon conjunt d'esquelets individualitzats, tots ells d'època moderna. L'estudi antropològic va agrupar els resultats de la campanya de 1999 amb els de la del 2000, obtenint un total de 63 individus.

La major part de la població, el 70%, va morir en edat adulta, mentre que el 30% restant correspon a població subadulta. D'aquesta darrera, un grup important, d'11 individus, va morir abans de fer cinc anys -3 dels quals eren nadons i 3 més tenien entre 18 i 24 mesos-; una tercera part dels immadurs va poder superar aquesta edat (6 individus), d'entre els quals dues adolescents femenines, que van morir entre els 15 i els 18 anys. El gros de la població, composada per adults, no sempre ens permet precisar l'edat; un grup de 20 individus es troben classificats com adults d'edat indeterminada. La resta, 26 individus, han estat classificats en: 17 individus entre 18 i 40 anys, 7 individus entre 40 i 60 anys i 2 individus majors de 60 anys.

El mateix fenomen es dóna amb la determinació sexual, atès que 12 dels adults no han permès ferne la valoració dels marcadors sexuals, sovint a causa de la parcialitat de les restes -recordem que l'excavació en cales ha fet que moltes tombes només hagin estat excavades en part-. Els valors totals ens indiquen que les morts afectaven de manera similar ambdós sexes, però les dones mostren una longevitat notablement superior als homes (vegeu fig. 2 i 3).

Edat	masculí	femení	indeterm.	TOTAL
infantil 0-1 any	0	0	3	3
infantil 1-5 anys	0	0	8	8
infantil 5-10 anys	0	0	2	2
Infantil 10-15 anys	0	0	2	2
jove 15-18 anys	0	2	0	2
adult 20-40 anys	9	4	4	17
adult 40-60 anys	1	5	1	7
Senil + 60 anys	0	2	0	2
adult s/determinar	10	3	7	20
TOTAL	20	16	27	63

fig. 1. Taula de distribució de la població de Santa Maria de Roses.

En l'exercici de contrastar aquestes dades -les arqueològiques amb les documentals- vam consultar els llibres d'òbits de l'Arxiu Parroquial de Roses. Un dels resultats als que vàrem arribar fou un desequilibri entre l'alt nombre d'"albats" registrats i els pocs nadons que hem pogut reconèixer. Pensem que malgrat que el terme "albat" signifiqui "infant sense batejar", podria donar-se el cas que en el registre tingués una accepció més àmplia. També cal contemplar la possibilitat que la zona reservada a aquests infants més joves no s'hagi excavat i que, a més, una part d'aquestes restes no s'hagin conservat per efectes de la conservació diferencial. Un altre inconvenient observat en els documents és que normalment no es fa referència a l'edat dels adults, si no és que es tracta de joves o senils; aquest és el cas d'un únic registre de 81 anys al costat de 63 "adults" i 11 "joves".

Una dada interessant d'aquesta documentació es refereix a la filiació dels difunts registrats. Les famílies que tenien com a destí funerari l'església corresponien a un sector social privilegiat: d'una banda artesans, comerciants, pagesos i pescadors (famílies rosinques amb noms i cognoms que es repeteixen sovint i que han perdurat fins l'actualitat) i de l'altra metges, militars, adroguers i notaris (sovint forasters), a més de clergues, seculars i regulars, i militars. No obstant això, tractar-se de la gent més benestant, es fa palès que la malaltia i la mort afectava els seus membres ben sovint.

De la morfologia dels esquelets, molt malmesos, en general per la superposició de caixes i la pressió del sediment, n'hem pogut calcular l'estatura mitjana (165,5 cm per als homes i 152,9 cm per a les dones) i hem comprovat que es dóna una gran variabilitat volumètrica dins la població, tant per l'aspecte general dels ossos com per les marques d'ocupació que hi han quedat impreses. Aquesta dada es correspon perfectament amb una mostra tan heterogènia i amb pautes de comportament molt diverses.

L'aspecte físicament més interessant de la població radica en les alteracions patològiques. Molts individus presenten signes de processos degeneratius i inflamatoris de les articulacions, tant de la columna vertebral com de les extremitats (Agustí, Puig, en premsa). També són freqüents les pèrdues de nombroses peces dentals en un mateix individu i la presència de malaltia periodontal.

Evidències rituals

La majoria de les inhumacions són individuals: cada cadàver es col·loca dins una caixa de dimensions adaptades al cos de l'individu. Només en alguns casos sobra un petit espai als peus o bé en falta i el cap ha hagut d'encongir-se entre les espatlles per solventar-ho.

Les inhumacions són successives i s'agrupen en fosses que devien estar senyalitzades en el paviment de l'església. En algun cas hem pogut observar que ha passat molt poc temps entre un dipòsit i un altre, com el segon s'ha disposat quasi immediatament després del primer, tal com s'entén a partir de les condicions de desarticulació.

Els objectes que es poden relacionar directament amb el dipòsit són aquells que formen part del vestuari o equivalents (embenats, per exemple), de la mortalla (agulles) o objectes religiosos que acompanyaven el cos a la tomba (rosaris, medalles, creus...). Aquests darrers apareixen invariablement entre els segles XVII i XVIII i no estan subjectes a factors d'edat; en canvi, a nivell sexual, s'observa clarament com els objectes de vestuari es poden reconèixer exclusivament en els homes (sivelles de sabata, botons) mentre que els objectes religiosos i les agulles de mortalla apareixen tant en homes com en dones i nens.

L'evidència d'embenats té una relació directa amb la cronologia moderna de la necròpolis i aporta una informació molt interessant a nivell antropològic (Agustí, Puig en premsa). En els dos casos que hem reconegut es troba associada a patologies molt concretes: en un cas correspon a un embenat de genoll esquerre en un individu masculí que presenta una lesió infecciosa associada a un traumatisme de la tíbia; es va recuperar un fragment de teixit fosc que embolicava la part superior de la cama, per sota el genoll. L'altre cas correspon al colze dret de l'individu masculí, amb una lesió degenerativa de tipus artrític; en aquest cas, el que es conservava no era teixit pròpiament sinó quatre botons alineats al costat de l'ulna, mentre el braç dret es trobava doblegat en angle recte sobre l'abdomen, indicant la presència de teixit de manera indirecta.

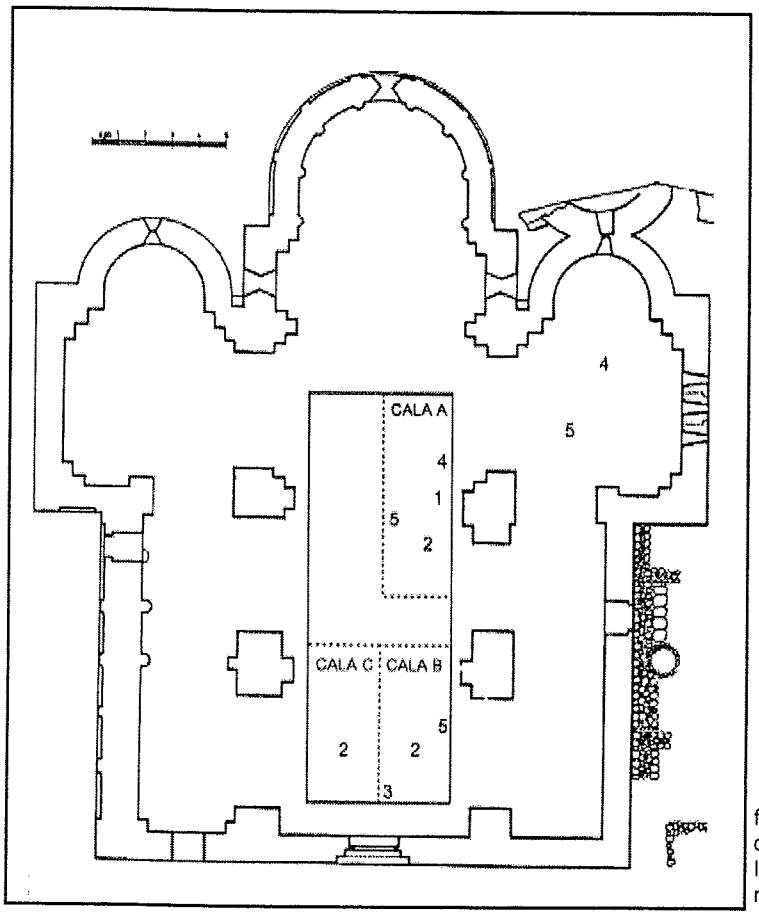

fig. 1. Emplaçament de les àrees excavades durant la campanya de l'any 2000. 1- segle IV aC, 2- segle III aC, 3- segle II dC, 4- restes tardoantigues, 5- edifici preromànic.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., PUIG, A.Mª en premsa, Rastros sanitarios en una población moderna. Necrópolis de Santa Maria (Ciutadella de Roses, Alto Ampurdán, *VI Congreso Nacional de Paleopatología,* UAM, Madrid, 2001.

FUENTE, P. de 1998, *Les fortificacions reials del golf de Roses en època moderna*, Col·lecció Papers de Recerca, 3, Ajuntament de Roses, Ed. Brau.

PALOL, P. 1965, Rosas de la antigüedad a la edad Media, *Revista de Gerona*, 31, 19-29.

PALOU, H. 1991, El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, 31-54.

PENA, MªJ. 1973, Artemis Diana y algunas cuestiones en relación con su iconografia y su culto en occidente, *Ampurias*, 35, 121

PERICOT, LI., COROMINAS, J.Mª, OLIVA, M., RIURÓ, F., PALOL, P. 1952, *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948*, Informes y memorias, 27, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas, Madrid, 134-145.

PONS, E. 2000, *Pobles de muntanya, pobles d'aigua al Pirineu oriental (1100-650 aC)*, Col·lecció Papers de Recerca, 5, Ajuntament de Roses, Àrea de Cultura.

PUIG, A.Mª 1991, El culte d'Artemis a Rhode, *Roses. Programa Festa Major.*

PUIG, A.Mª, CARRASCAL, C., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1996, Els principals punts d'actuació al jaciment múltiple de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *III Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 242-251.

PUIG, A.Mª 1998, La localització topogràfica de l'antic port de Rhode (Alt Empordà), *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació (1000 aC-700 dC)*, 115-123.

PUIG, A.Mª 1999, Basílica de Santa Maria Roses, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

PUIG, A.Mª 1999, Món funerari de Roses, *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense Mediterrània entre els segles IV i X*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona,

PUIG, A.Mª, AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTÍN, A. 2000, Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 172-176.

RIURÓ, F., CUFÍ, F. 1961-1962, Prospecciones arqueológicas en Rosas, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XV, 203-224.

RIURÓ, F. 1985, Diaris dels treballs realitzats dins la Ciutadella de Roses per la Delegació Local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, II, 197-212.

RIURÓ, F. 1995, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Quadern de Treball*, 8, Associació Arqueològica de Girona, Girona, 75-111.

EXCAVACIONS AL CASTELL DE BUFALARANYA (ROSES, ALT EMPORDÀ)

Josep BURCH Josep Mª NOLLA Jordi SAGRERA Marc SUREDA Gemma VIEYRA

Les darreres campanyes d'excavació al castell de Bufalaranya (Roses, Alt Empordà) tingueren lloc del 4 al 22 de setembre del 2000 i del 3 al 21 de setembre del 2001 respectivament. Aquestes actuacions s'emmarquen en un conveni signat entre l'Ajuntament de Roses i la Universitat de Girona que contempla la realització de tasques de documentació i d'excavacions arqueològiques. Els treballs realitzats durant les dues campanyes han estat realitzats gràcies a la participació d'una quinzena d'estudiants d'Història i d'Història de l'Art procedents principalment de la Universitat de Girona i, secundàriament, de la *Universidad Autónoma de Madrid* i de la Universitat Autònoma de Barcelona.

TREBALLS REALITZATS

Durant les dues campanyes, havent netejat la totalitat de la superfície del jaciment el 1999, s'ha envestit bàsicament l'excavació dels sectors 3 i 6, que s'han gairebé enllestit. També s'ha fet una petita intervenció en el sector 5.

L'habitació identificada com a sector 3 és rectangular (11 per 7 metres) i és la que està situada al punt més alt del castell, anomenada convencionalment "la torre". Conserva les parets perimetrals amb major alçada del castell (més de 4 metres), sobretot les de tramuntana i llevant. La intervenció arqueològica del 2000 va començar a excavar-la en tota l'extensió de la seva superfície interior.

En primer lloc, l'excavació va permetre delimitar i conèixer millor les estructures que defineixen aquest espai (murs 13-16 i estructura 17). S'ha resseguit el mur 14 (sud), especialment en el seu extrem est (angle amb el mur 15), que ha pogut ésser resseguit en gairebé un metre però que, previsiblement, no s'ha pogut localitzar totalment a causa del gran desnivell creat per l'enderroc de gran part dels murs del sector. En la porta que s'hi obre (ue 23) s'ha localitzat el que correspon al final dels brancals verticals i, per tant, a un nivell de circulació i d'accés configurat per fragments de lloses planes imbricades en l'estructura del mur, però sense que això tingués a veure amb un nivell de circulació estratigràficament clar, com es veurà tot seguit. L'estructura quadrangular central (ue 17) ha quedat més clarament perfilada i s'hi ha detectat, a la cara nord, dues obertures quadrades al mateix nivell, entre elles i en relació amb d'altres identificades en el mur 13 i abans interpretades com espitlleres.

L'estratigrafia no oferia gens de complicació: s'han llevat els nivells que han estat registrats com a 3001 (superficial), 3002, 3003 i 3004, globalment corresponents a una potència aproximada de gairebé tres metres. Les característiques dels estrats 3002 i 3003 es corresponen a les d'un enderroc d'estructures constituïdes segons la forma i manera de les parets perimetrals de la torre: lloses de llicorella lligades amb morter. La presència d'aquestes lloses, moltes d'elles de mida molt gran, dignes dels trams més ferms i luxosos que podem observar dins els murs que encara es mantenen dempeus, era abundantíssima i alentia una mica els treballs d'excavació. Cal destacar també la presència de blocs de lloses lligades amb morter, indicadors inequívocs de la procedència de l'enderroc, i de blocs de morter solts, en alguns dels quals es presenciava l'imprompta d'un encofrat de canyes; això permetia fer algunes inferències quant al sistema de coberta i fàbrica dels pisos de la torre. A això cal afegir-hi el complement de la troballa, també abundant, de teula corbada.

Dessota d'aquest enderroc, a un nivell significativament inferior al que correspondria a la ja descrita llinda de la porta 23 (prop de mig metre més avall), s'ha localitzat ja un nivell de terra més compacta (3004) encara amb força pedres i restes de teules. L'estrat contenia també unes quantes lloses de llicorella més fines, que apareixien sense cap relació amb cap nivell de circulació sòlid, la majoria planes però envoltades de la mateixa terra farcida de fragments de teules. Probablement són el malmès vestigi d'un nivell de circulació originalment més elevat, corresponent a la llinda de la porta 23, destruït per l'enderroc. Aquesta destrucció permetria igualment interpretar l'estat de la llinda de la porta 23: si el 2000 es va localitzar la cota del marxapeu, gràcies a lloses planes que sobresortien dels brancals, el 2001 s'ha pogut constatar que a part d'aquestes llosetes planes a banda i banda l'espai

central de la llinda està totalment malmès per l'enderroc que li caigué a sobre, de manera que mostra l'interior mossegat del mur 14.

En algun dels extrems de l'estructura, escassament per sota de la cota inicial de 3004, comença a aflorar, versemblantment, la part més elevada de la roca natural: a l'angle nord-oest i aproximadament a la meitat del mur 16. Aquest fet, lligat a la localització definitiva del nivell de circulació de la porta 23, pot implicar que l'excavació no permeti documentar, en els anys vinents, un pis inferior a la cota descrita, la qual cosa ens obligaria a conformar-nos amb els com a mínim dos pisos constatats fins ara (el nivell de la porta 23 i el de la cornisa visible des del primer dia en els murs 15 i 16). En tot cas, si aquest pis inferior existís, representaria una adaptació notable de la roca del subsòl natural, que hauria estat convenientment retallada. L'exploració dels altres sectors del castell, tanmateix, fa cada cop més evident la importància d'aquests retalls en la roca mare arreu de la planta del castell: el subsòl es modifica sempre que és necessari.

El sector 5, convencionalment anomenat "pati", no ha estat, en propietat, excavat. Les tasques que s'hi ha dut a terme han consistit bàsicament en la neteja de la façana est del mur 58, que separa els sectors 5 i 6, així com de l'obertura de la porta 21, que comunicaria els sectors 5 i 2. Això ha significat enretirar l'estrat superficial atalussat que cobria aquesta cara del mur i bloquejava la porta, format per la part superficial de l'enderroc de la paret i gran quantitat d'herbes i matolls. Quan sigui completada, aquesta neteja permetrà dibuixar l'alçat del mur i de la porta contígua.

El sector 6 està situat a l'angle sudoest del recinte i és una habitació rectangular de quasi 15 metres de llarg per uns 5,70 d'ample. Els treballs de les campanyes de 2000 i 2001 han facilitat la identificació dels paraments interns de les estructures perimetrals i la conseqüent definició de la superfície total del sector. L'organització de l'espai, a la llum de les estructures descobertes, va comportar la fragmentació en dos àmbits: l'àmbit 1 seria la petita habitació situada a l'extrem nord, tancada al sud per la paret 22-26 i a la que s'accedeix a través de la porta 64; i l'àmbit 2 que correspondria a la resta del sector. Val a dir que aquest sector plantejava una complexitat estratigràfica considerable.

Els treballs arqueològics realitzats a l'àmbit 1 han consistit en llevar els nivells superficials (ue 6001) i excavar l'estrat 6003, qualificat com enderroc pròpiament dit, amb pedres mitjanes i blocs de grans dimensions, fragments de teula i terra fina. L'extracció d'aquesta capa va comportar l'aparició, en els costats nord i est, de roca mare retallada i utilitzada com a sòcol per aixecar les respectives parets, així com una bossada de terra negrosa (6009-6011) a l'angle sudoest, que contenia fragments de ceràmica i de ferro.

En l'àmbit 2 s'ha extret el superficial (6002) i l'enderroc 6004. A grans trets, l'excavació ha permès localitzar la roca natural anivellada a l'extrem nord de l'àmbit (connectant amb el subsòl que aflora a l'àmbit 1), un nivell de circulació de lloses que hi correspondria en direcció sud (6014) i, sobretot, importants dades estructurals. A la porta 24, al mur 9, s'hi ha localitzat una llinda esplèndida, formada per tres blocs granítics. Aquest accés, que comunicava el pati o sector 5 amb el sector 6, té uns 150 cm d'amplada i inclou un marxapeu adossat als paraments exteriors (els que donen al pati). A la cara interna han estat identificats dos forats quadrangulars (67 i 68), oberts a la part inferior dels brancals, que haurien contingut les pollagueres.

Segonament, a l'extrem sud de l'àmbit, sota l'enderroc 6004, s'ha localitzat un important conjunt d'estructures d'una fase anterior. Es tracta de tres parets: paret 70 paral·lela al límit est, 71 al sud i 73 al centre, formant una estructura similar a una "F" invertida. En conjunt, són parets de prop d'un metre d'amplada construïdes de manera similar. Els dos paraments externs són fets amb lloses o pedres planeres de grans mides col·locades planes i formant filades força regulars, en sec; l'espai interior és un reompliment de pedres de mida mitjana i petita abocat sense gaire cura, de manera que queden molts espai buits entre elles, sense cap material d'unió. S'interpreta que aquestes estructures pertanyen a una fase de l'edifici modificada i malmesa per una reforma posterior, a la qual pertanyen els límits actuals del sector. El fet que el mur 70 es fonamenti damunt la roca i que aquesta, vers el nord, s'elevi de manera significativa, fa que aquest mur desaparegui, sense que puguem saber com devia ser el límit nord d'aquesta estructura anterior.

A la part central de l'àmbit, també, s'ha excavat una possible estructura de combustió (ue 6008) formada per una sèrie de lloses de mides variades clavades al terra, dibuixant un angle de 90°, que contenien una terra de color vermellós. Aquesta estructura funcionava en un nivell per damunt dels murs suara descrits.

Encavalcat damunt de la muralla oest (mur 7) i del mur 70 s'han detectat també les restes molt malmeses d'una altra paret d'orientació diferent a les anteriors, que hem anomenat 72. Es tracta d'una sola filada de pedres més aviat petites però lligades amb morter, d'una llargada propera als 2 metres i una amplada d'una mica més de mig metre. Cap dada ens permet de datar-la tampoc, però la seva posició la fa amb tota seguretat posterior als dos murs que cobreix (7 i 70).

La troballa de material ceràmic, no gaire abundant, permet datar els enderrocs (i per tant segurament els darrers moments de vida del castell) vers el segle XIV: ceràmiques de cocció reduïda amb alguna decoració incisa o a rodet, relativament fines, amb perfils en "s" i vores anguloses, un cossi vidrat-melat i fragments decorats amb verd-manganès. Cal destacar la troballa, en la bossada 6009, d'una peça ceràmica clarament anterior als registres ceràmics dels segles XIII-XIV, malgrat que de datació ara per ara imprecisa.

DADES DOCUMENTALS

Fins fa poc no es coneixia documentació relativa al castell anterior al segle XIII; sí que es coneixien documents moderns (a partir del segle XVII), les primeres fonts on es cercaren notícies sobre el castell i d'on s'obtingué el topònim usat actualment.

Tanmateix, una revisió recent del fons documental del comtat d'Empúries que es conserva a l'Arxiu General de la Casa Ducal de Medinaceli ha fornit noves dades que han de ser tingudes en consideració. Bàsicament, el petit conjunt documental explorat fins ara (quatre documents de 1277, 1346, 1347 i 1351 respectivament) permet entendre el castell de Bufalaranya, a partir de mitjan segle XIII *grosso modo*, com un element més dins el context del feudalisme tardà. Primer Dalmau Sagarriga i Bernat Alió, magnats de la zona coneguts per altres documents (castells de la Garriga i de Cadaqués), i després Berenguer de Foixà, a partir de mitjan segle XIV, obtenen el castell o parts del castell a canvi de l'homenatge corresponent al comte d'Empúries, és a dir, n'esdevenen feudataris, directament per sota del comte i amb dret a la percepció de les rendes corresponents al castell o a les respectives parts, susceptibles al seu torn de ser infeudades a altres personatges menors. Això ens fa evident que el castell de Bufalaranya funciona, des de mitjan segle XIII, com a element centralitzador i definidor d'una demarcació jurisdiccional i sobretot fiscal, en el marc del feudalisme tardà. Això el revesteix de significat econòmic, però no implica forçosament el funcionament de l'edifici com a hàbitat o com a localització d'una guarnició militar. Això pot concordar amb la datació, ja esbossada, de les darreres fases de l'ocupació del castell dins del segle XIV.

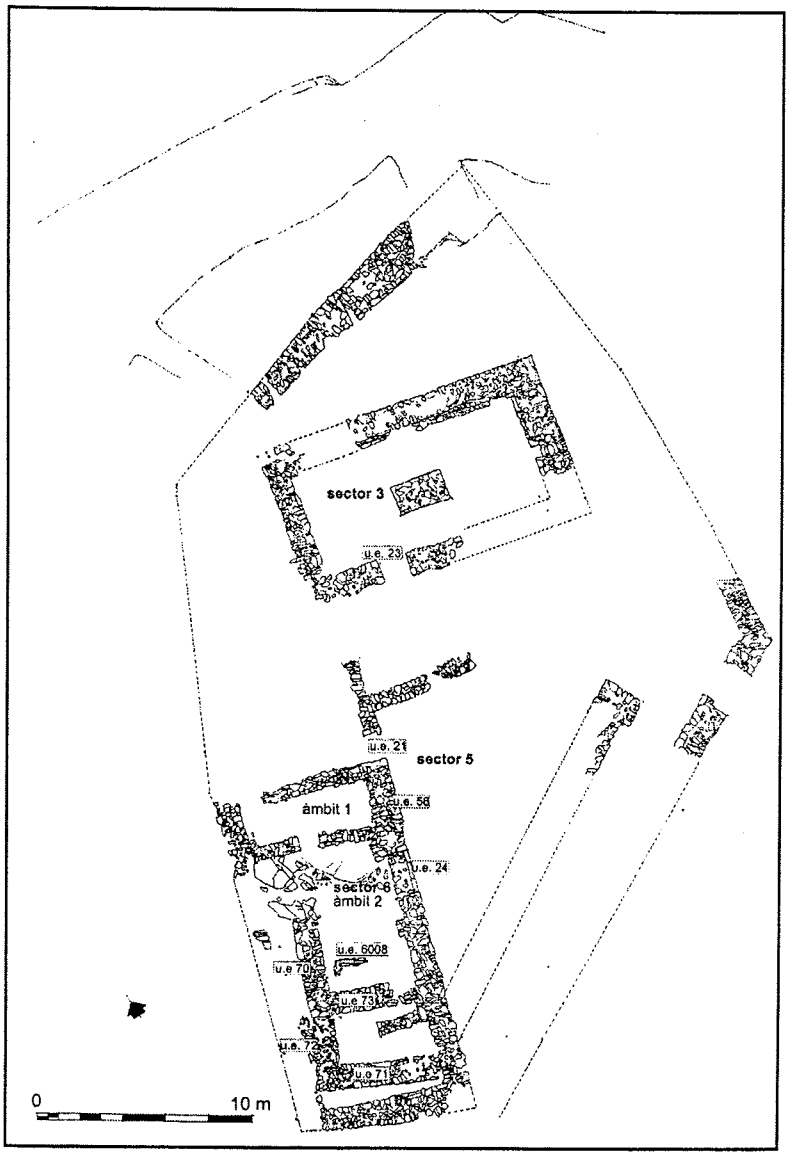

fig. 1. Planta del castell amb indicació dels sectors esplorats.

CONCLUSIONS I HIPÒTESIS DE TREBALL

Les campanyes de 2000 i 2001 han estat les primeres que han comportat treballs d'excavació pròpiament dita i per tant l'obtenció de dades estratigràfiques a més de les estructurals. Tot i que les característiques de l'estratigrafia (enderrocs poderosos i pobres en material) i del material ceràmic localitzat (força migrat i poc precís com a fòssil director) no han proporcionat gran precisió a l'hora de datar, no obstant això estem en condicions d'afirmar alguns punts.

En primer lloc, quant a la datació absoluta, el material ceràmic fins ara identificat en els enderrocs ens permet determinar que el castell s'abandonà vers el segle XIV, atesa la presència de materials característics d'aquest moment (assenyaladament els fragments amb decoració de verd i manganès).

En segon lloc, actualment es poden defensar almenys 3 fases en la vida estructural del castell. Les dades procedeixen sobretot de l'excavació del sector 6; el sector 3, malgrat que és l'estructura arquitectònicament més vistosa, té l'inconvenient que l'espai hi és molt reduït, difícilment compartimentable; per això les reformes estructurals hi serien molt difícils, de tal manera que, fins i tot amb la possibilitat que es tracti de l'estructura més antiga del castell, preveiem que serà complicat de documentar-hi més d'una fase constructiva.

Les fases identificades mercès a l'excavació del sector 6 no poden ser datades de manera absoluta però sí que poden situar-se relativament, l'una després de l'altra. La fase més antiga detectada correspon a l'estructura formada pels murs 70, 71 i 73, clarament amortitzats per estrats que els obliteren i per murs que els tallen o els encaixen. Una segona fase correspondria a les estructures ja detectades en la neteja del 1999 i aclarides en les excavacions del 2000: murs 7 (muralla oest), 10 (nord) 9-58 (est) i 8 (muralla sud). Aquesta llarga aula tenia tres pilars adossats a la cara interior de la paret de llevant (ue 9-58) i s'hi accedia per la porta 24. Una tercera fase estructural vindria representada per les compartimentacions d'aquest llarg sector: al nord, les parets 22 i 26 limitaven l'àmbit 1, accessible per la porta 64; al sud, la paret esbiaixada, ue 59, també dividia l'espai d'una manera més rudimentària, mal coneguda probablement per culpa de l'esllavissament de les restes en direcció oest. En aquest darrer cas és especialment evident la relació de posterioritat, atès que la paret 59 s'entrega al mur 9 a l'alçada d'un dels pilars (pilar 62), emmascarant-lo totalment. En aquesta darrera fase funcionaria la llar 6008. Finalment, podríem considerar com a indici d'una quarta fase la paret 72, per tal com amortitza alhora els murs 70 (primera fase coneguda) i 7 (muralla exterior de la segona-tercera fase), encara que no és impossible que pertangués al tercer moment que hem descrit.

Continuem, malgrat tot, sense tenir dades arqueològicament fermes sobre el moment fundacional del castell, ni tampoc notícies documentals anteriors al segle XIII fins al moment. A tall d'hipòtesi de treball, però, i atesa la situació geogràfica del castell, hom continua pensant en un origen com a mínim carolingi (segles VIII-X), tal i com succeeix en altres casos de la rodalia (*Miralias, Verdaria, Monte Pini*, etc). Cal tenir en compte el paper jugat pels castells a la zona de l'Albera a l'hora d'organitzar el territori i promoure la repoblació dels respectius districtes castrals en el marc de la conquesta carolíngia (740-780 aproximadament). Aquests castells organitzaven, controlaven i protegien les *aprisiones* que realitzaren els diferents colons, fossin refugiats hispano-gots o monestirs de nova implantació, sota l'empar del poder comtal i imperial. Dins d'aquest districtes castrals i preferentment prop del castell mateix no és inhabitual de localitzar-hi hàbitats més o menys precaris de petits colons lligats a la roturació del territori i versemblantment al conreu de la vinya. Aquest context s'adiu gairebé perfectament amb la situació del nostre castell i amb la seva relació amb el proper vilar de Panida, situat a la vall del mateix nom directament dominada pel castell, amb el qual manté certes similituds estructurals (ús de l'*opus spicatum*, per exemple), encara que malauradament no ha estat objecte de cap exploració arqueològica sistemàtica.

Això pot ser posat en relació amb les almenys tres fases estructurals detectades per ara, amb la qual cosa podem afirmar que no es tracta d'un jaciment unifàsic, si bé encara no podem datar amb precisió el moment més reculat en el temps. L'estudi d'alguns fragments ceràmics apareguts en els nivells inferiors del sector 6 podrà oferir-nos alguna dada al respecte.

Aquestes dues campanyes de (2000 i 2001) han representat també, paral·lelament a l'excavació, l'inici de la recerca documental a l'entorn del castell. En efecte, en l'extrem inferior de la cronologia és on coincideixen de manera més evident les dades textuals i arqueològiques. Tot confirmant els indicis obtinguts en la campanya del 2000, la del 2001 ha pogut constatar l'abandonament del castell dins del segle XIV, tot amortitzant les estructures de la darrera fase estructural coneguda, mentre que la documentació escrita ens dóna una imatge del castell com a element fiscal dins del context del feudalisme baixmedieval des de mitjan segle XIII. És patent que l'abandonament físic del castell no representa, gens ni mica, la seva desaparició com element definidor d'un districte feudal amb drets sobre diversos masos i establiments industrials (fargues de Roses i d'Ullastret); en aquest sentit, l'existència "jurídica" del castell queda ben demostrada pels documents del segle XIV i enllaça amb la documentació moderna (segles XVIII-XIX) que fins fa poc era l'única coneguda, com a pervivència tardana d'un sistema feudal ja molt desfigurat.

El lligam entre els moments inicial i final, el primer fruit d'una interpretació històrica i el segon fruit de la documentació textual i arqueològica, caldria cercar-lo en la transformació, segurament vers el segle XI, d'un castell organitzador del territori i depenent del poder públic des de la conquesta franca en un castell feudal lligat a la fragmentació d'aquest poder públic i a la independència del comte d'Empúries i, eventualment, dels seus vassalls. Si Bufalaranya,

com suposem, pot remuntar els seus orígens al primer d'aquest moments, la seva transformació en un castell feudal quedaria perfectament inscrita en el context històric de l'aparició del feudalisme a cavall dels segles X i XI.

FONTS DOCUMENTALS

- Arxiu Ducal de Medinaceli, Ampurias, 8-913.

1277, juny, 1

Dalmau de Garriga reconeix al comte Ponç Hug d'Empúries la senyoria del castell de Bufalaranya, el qual té per ell, i de la meitat de la farga de la vila de Roses.

- A.D.M., Ampurias, 8-914.

1347, febrer, 17.

Guillemó Alió, de Garriga, fill i hereu de Bernat Alió, també de Garriga, reconeix a l'infant Ramon Berenguer, comte d'Empúries, que té per ell en feu la meitat del castell de Bufalaranya i la meitat de la farga de la vila de Roses. Presta jurament de fidelitat i homenatge.

- A.D.M., Ampurias, 8-915

1346, abril, 1.

Berenguer de Fortià reconeix a l'infant Ramon Berenguer que té en feu per ell la meitat del castell de Bufalaranya i la meitat de la farga de la vila de Roses, les quals van pervenir-li per herència de Dalmau de Garriga. Presta jurament de fidelitat i homenatge.

- A.D.M., Ampurias, 8-916.

1351, març, 6.

Berenguer de Fortià reconeix a l'infant Ramon Berenguer que té en feu per ell l'altra meitat del castell de Bufalaranya i l'altra meitat de la farga de la vila de Roses, les quals li han pervingut per compra feta a Alamanda, muller del difunt Bernat Alió i mare i hereva universal del difunt Guillem Alió. Presta jurament de fidelitat i homenatge.

BIBLIOGRAFIA

BADIA i HOMS, J. 1977-1981, *L'arquitectura romànica de l'Empordà*, 3 vol., Girona.

BADIA i HOMS, J. 1992, El castell de Bufaganyes o de Bufalaranya, *Programa de Festa Major*, Roses, 8-9.

BOLÒS, J., HURTADO, V. 1999, *Atles dels comtats d'Empúries i Perelada (780-991)*, Barcelona.

CONSTANT, A. 1999, Peuplement et mise en valeur du territoire au sud du diocèse d'Elne (massif des Albères-Vallespir) du IXe siècle au XIe siècle: entente ou rivalités?, *Actes des deuxièmes rencontres d'Elne*, Elna.

AA.DD. 1989, El marc històric, *Catalunya Romànica*, vol. VIII, Barcelona.

AA.DD. 1990, Roses, *Catalunya Romànica*, vol. IX, Barcelona.

AA.DD. 1990-1993, *Els castells catalans*, vol. II, Barcelona.

AA.DD. 1992, *Gran geografia comarcal de Catalunya*, Vol 4, Alt Empordà. Baix Empordà, Barcelona.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES AL CASTELL DE LLÍVIA. (CAMPANYES 2000-2001). DARRERES INTERPRETACIONS

Sara ALIAGA **Gemma CABALLÉ** **Carme SUBIRANAS**

INTRODUCCIÓ

La continuació dels treballs arqueològics al Castell de Llívia durant les campanyes dels anys 2000 i 2001 ha aportat importants novetats interpretatives que impliquen la modificació d'algunes de les hipòtesis fins ara plantejades sobre les característiques i cronologia d'algunes de les fases d'ocupació del castell.

És per tant evident que la realització de noves campanyes s'ha demostrat imprescindible per la interpretació del conjunt, fet força lògic donada la seva complexitat interpretativa i l'encara parcialitat dels treballs arqueològics.

Els resultats que aquí es plantegen, no són però contradients ni contradictoris respecte als proposats en publicacions anteriors, sinó que representen una millor i més precisa comprensió d'algunes de les fases de més difícil interpretació dins el conjunt.

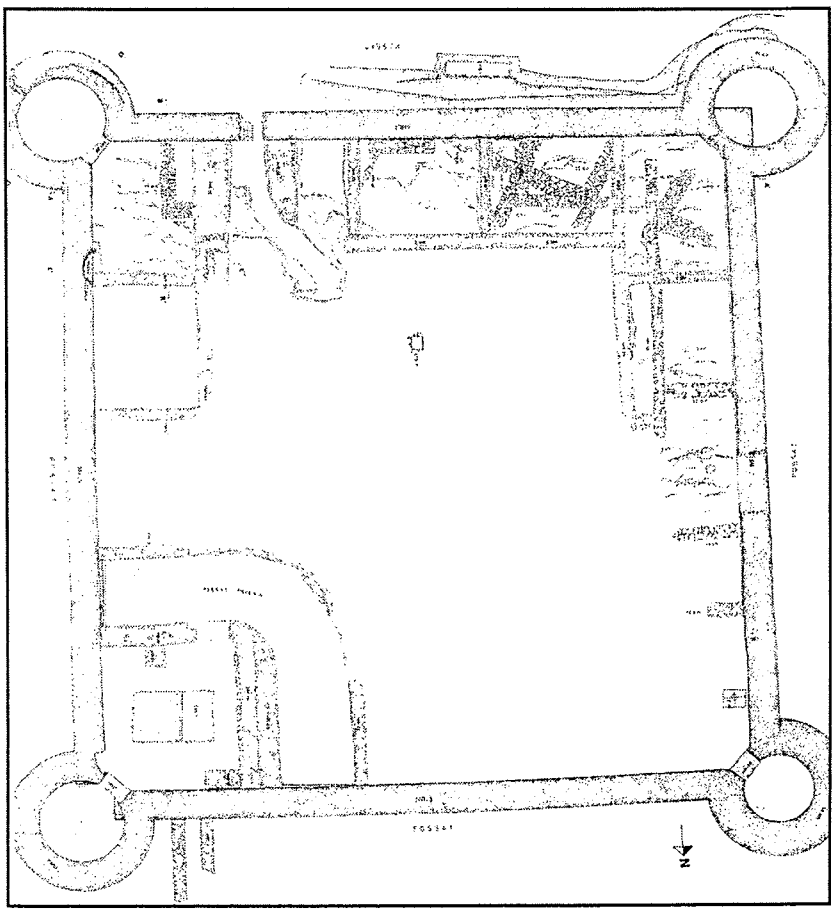

fig. 1. Planta general del jaciment.

LES DADES ARQUEOLÒGIQUES I LES FASES D'OCUPACIÓ

L'ocupació romana del turó del castell. Les evidències arqueològiques

La presència de material arqueològic d'època romana al castell de Llívia posa de manifest l'existència d'una ocupació romana a la zona del castell. Malgrat això, les restes ceràmiques són de caràcter residual i es troben relacionades amb estratigrafia i estructures d'èpoques posteriors.

Tot i la inexistència de restes estructurals que corresponguin a aquest moment, és més que probable una ocupació romana a la zona alta del turó del castell, les característiques i cronologia de la qual ens és del tot impossible de determinar.

Malgrat això, és més que probable l'ocupació romana de la part alta del turó, donada la presència d'aquestes restes ceràmiques i la coneguda ocupació del territori de la plana de Llívia en època romana.

Malauradament però, les dades arqueològiques no permeten anar més enllà de la simple suposició, donada la inexistència total de restes estructurals o estratigràfiques relacionades amb aquest moment.

Les primeres ocupacions medievals. El poblament i el castell feudal. Segles IX-XII

Les diverses campanyes arqueològiques realitzades al castell de Llívia posen de manifest la contínua ocupació i superposició d'ocupacions que abarquen un ampli ventall cronològic que, amb diferents graus d'evidència o conservació, van des d'època romana fins al segle XIX.

Deixant de banda les puntuals i escasses restes ceràmiques d'època romana, no hi ha evidències arqueològiques d'època visigoda o de l'ocupació musulmana, tot i que en tenim constància a partir de les dades de la documentació escrita de l'època.

Les primeres evidències clares d'ocupació corresponen als segles IX-XII i inclouen dos tipus de restes.

Les primeres, situades a la meitat sud oest del recinte, formarien part de les restes d'un conjunt d'habitatges que, en època alt-medieval s'haurien instal·lat a la part alta del turó, molt a prop o a recer d'una fortificació, situada probablement a la part nord.

L'existència d'una fortificació o castell alt-medieval, ha estat documentada, si bé de forma molt escassa, durant les darreres intervencions arqueològiques, en les quals s'han localitzat, sota de les dues torres al nord del gran castell baix-medieval (segles XIII-XV), dues estructures semicirculars que correspondrien probablement a les restes d'un antic castell roquer (segles XI-XII), adaptat a les condicions topogràfiques del terreny i situat, per evidents motius defensius, a la part nord, on es troba el punt més elevat del turó.

Donat l'alt grau d'arrasament d'aquestes estructures i la inexistència d'altres elements que s'hi relacionin, desconeixem la forma i les característiques específiques. Malgrat això, la presència de les restes d'aquestes antigues torres permet constatar l'existència d'un castell anterior al segle XIII.

Quan a les estructures d'antics habitatges, és clara la seva anterioritat a la construcció del gran castell baix-medieval, ja que els diversos murs presenten una orientació totalment diferent. Paral.lelament, aquests es veieren clarament afectats per la construcció del perímetre de la muralla del segle XIII.

Les estructures d'habitatge, defineix diversos espais rectangulars delimitats pels murs construïts a base d'esquists irregulars lligats en sec. En alguns casos, i malgrat l'afectació d'èpoques posteriors, s'ha documentat la presència de paviments, molt simples de terra piconada. L'escàs material arqueològic documentat estratigràficament es composa majoritàriament de ceràmica grisa, molt grollera, amb algun fragment de ceràmica oxidada brunyida.

Desconeixem les causes i els motius que implicaren la desaparició i destrucció de les estructures d'aquesta fase dels segles IX-XI, tot i que sí que és evident un canvi radical que afectà l'orientació del nou edifici i la ocupació del turó del castell a partir del segle XIII.

La gran reforma constructiva del segle XIII

La seqüència arqueològica del castell de Llívia, evidencia una constant superposició de fases constructives determinada per una successiva i probablement ininterrompuda ocupació de la zona. Aquest fet és indissociable de la privilegiada situació estratègica del lloc que determinaren la ubicació d'assentaments destinats fonamentalment a la defensa i control del territori. Paral·lelament, la presència d'una fortificació fomentà el sorgiment d'un poblament, més o menys nombrós, que, per qüestions òbvies de protecció, s'instal·là, ja des dels primers segles medievals al costat de la fortalesa.

A partir del segle XIII, les circumstàncies històriques del moment i els continus canvis polítics i econòmics de l'època, incidiren notablement en la transformació tant de les formes com de la pròpia concepció política i militar del castell.

És en aquest moment quan es construeix el gran edifici de planta quadrada, amb una torre semicircular adossada a cadascun dels angles. Es construeix també el gran i espectacular fossat, excavat a la roca natural, que protegeix tot el perímetre murat.

La nova construcció, de grans dimensions, ja no s'adapta a la topografia natural del terreny, ni ocupa exclusivament la part més elevada (al nord), sinó que s'expandeix també cap al sud. Aquest fet, implicà un anivellament del terreny a la part més baixa (sud), fet que ha permès la conservació en aquest lloc d'algunes estructures d'èpoques més antigues.

Contràriament, les anteriors construccions que haguessin estat situades al nord, quedaren gairebé del tot arrasades, donat l'aflorament de la roca en cotes molt més altes.

El conjunt defensiu es complementà amb la construcció a la part mitjana del turó, d'una altra línea de muralla que delimitava la part jussana dins el qual s'ubicava el poblament.

El castell pròpiament dit, element principal del conjunt, es distribuí ja al segle XIII a partir de l'existència d'un pati central on s'hi ubicava una gran cisterna. Al voltant d'aquest pati, es distribuïren les diverses estances.

Aquesta primera distribució interna de l'espai interior s'ha documentat arqueològicament a la zona sud-oest del fortí, on aquestes estructures, adossades perfectament al tram de muralla sud i bastides a base d'esquists irregulars disposats en sec, defineixen espais/habitacions rectangulars d'est a oest i s'assenten sobre les restes d'antigues construccions.

D'especial importància és també la construcció de la torre sobirana, documentada a la part nord-est del recinte i a la qual se li associen diversos elements estrictament relacionats amb la seva protecció i defensa. Aquesta torre, situada a la zona nord-est, la més elevada i protegida de tot el recinte, fou protegida amb la construcció d'un fossat al seu voltant de profunditat considerable que l'envolta en tot el seu perímetre intern, ja que pel nord i l'est es trobava ja protegida pel gran fossat exterior. A l'interior de la torre s'hi localitza una petita cisterna, excavada a la roca natural, la funcionalitat de la qual anava destinada a un proveïment particular d'aigua en cas de dificultats. L'entrada i abastament d'aigua a l'interior d'aquesta cisterna es produïa a través d'un sistema de canalització que permetia la recollida de l'aigua de la pluja des de l'exterior.

És evident que la presència d'una torre sobirana (o principal) a l'extrem nord-est del fortí té una directa relació amb les estratègies defensives. Així, és en aquesta zona on l'orografia del terreny presenta una major alçada, cosa que implica ja una natural defensa del castell. Aquesta defensa es reforça amb la corresponent torre rodona de l'extrem nord-est del castell i els dos fossats (interior i exterior) que l'envolten.

L'excavació del fossat de la torre, que actualment encara no ha finalitzat, ha posat de manifest l'existència d'una notable potència estratigràfica, d'uns 4m., formada per un nivell d'enderroc, amb esquists irregulars, material de granit treballat, destinat a diversos elements constructius i alguns projectils de granit per a les catapultes. Sota aquest enderroc es documentà un nivell de terra fangosa amb gran quantitat de material arqueològic ceràmic corresponent a finals del segle XV. La gran quantitat de restes presents al fons del fossat indica que, en el moment de la destrucció i abandonament del castell (a finals del segle XV), aquest espai fou utilitzat com a abocador.

D'aquesta mateixa fase constructiva i relacionades també amb la presència de la torre sobirana es conserven les restes de dues arcades situades al fossat exterior que envolta tot el perímetre murat del castell. Aquestes arcades, haurien constituït la base d'un pont que permetria l'accés o sortida del castell.

Així doncs, durant el segle XIII es produí una refeta total i de nova planta de la fortificació, amb la construcció d'un castell de característiques clarament baix-medieval, incorporant tots els elements defensius i simbòlics de l'època La distribució interior, condicionada per la planta quadrangular de les muralles es basà en la distribució de les estances al voltant d'un pati central, on s'ubicava la cisterna principal, de grans dimensions.

Les reformes del segle XIV i la gran destrucció del segle XV

Si bé la planta perimetral i les estructures principals del castell, foren concebudes i construïdes al segle XIII, s'observa arqueològicament una profunda reforma interior corresponent al segle XIV, que afectà principalment les diverses estances, a les quals es dotà de dimensions més grans. Paral·lelament, varià substancialment la forma constructiva dels murs, que passaren de construir-se en sec a bastir-se a base d'esquists irregulars lligats amb morter de calç. Desconeixem per ara els motius d'aquesta modificació, ocorreguda en un espai de temps relativament curt respecte a l'anterior.

En aquest cas, tot i que les diverses habitacions continuen tenint com a centre de distribució l'existència del pati central i la cisterna, les reformes efectuades se sobreposen a les estructures del segle XIII, tornant a definir internament espais rectangulars, que mantenen la orientació però engrandeixen l'espai de les estances.

La cronologia d'aquesta reforma interna es dugué a terme en algun moment incert del segle XIV i perdurà fins a finals del segle XV, quan, després dels esdeveniments bèl·lics de la Guerra Civil Catalana, el castell fou destruït completament pel rei francès Lluís XI.

Aquesta fase (segle XIV) és, dins el conjunt de restes arqueològiques, la més clarament documentada i millor "conservada" del conjunt. En aquest sentit, malgrat l'alt nivell d'arrasament de les restes, l'avançat estat dels treballs arqueològics permet restituir, gairebé de forma completa, tota la planta del castell amb les diverses estructures internes del moment.

Paral·lelament i malgrat el grau d'afectació dels nivells estratigràfics, aquests aporten significatives dades respecte al moment d'abandonament i destrucció del castell. En aquest sentit, podem doncs afirmar, tal i com indica la documentació escrita, que el castell s'abandonà a causa d'una important activitat bèl·lica que acabà amb la destrucció total del conjunt.

S'evidencia clarament una gran fase de destrucció, manifestada a partir de la presència, de potents nivells d'incendi i estrats d'enderroc que s'associen a materials arqueològics corresponent al segle XV. Dins aquest material arqueològic s'hi documenten nombrosos elements clarament relacionats amb activitats guerreres, com un casc, una màscara de protecció facial, una espasa, puntes de llança, etc.

Paral·lelament i com a dada significativa, cal recordar la presència, dins el fossat interior que envoltava la torre sobirana, de gran quantitat de material ceràmic, datable de finals del segle XV abocat en aquest lloc de forma massiva. Aquest fet cal relacionar-lo amb l'existència d'una activitat bèl.lica o d'un setge important donat que durant l'edat mitjana i en moments de *normalitat,* els fossats eren netejats periòdicament, tant per qüestions d'higiene com per garantir-ne la seva funcionalitat.

Podem observar doncs que, tot aquest conjunt de dades, es relacionen estretament amb el grau i la forma en què es troben enderrocades totes les estructures del castell, que presenten, més que una caiguda lenta i llarga, un arrasament únic i total, amb una voluntat destructiva molt ben planejada.

Totes aquestes dades arqueològiques es complementen i corroboren a partir de l'anàlisi de la documentació escrita de l'època, en la qual es reflecteix el llarg període d'enfrontaments emmarcats dins el conflicte de la Guerra Civil Catalana, conflicte que va enfrontar els sectors privilegiats del país (noblesa i classes benestants) amb el monarca Joan II. En el marc d'aquest conflicte, el rei Joan II pactà una aliança amb el rei francès Lluís XI, a canvi dels territoris catalans del Rosselló i la Cerdanya. Dins aquest context històric general s'inclou la figura de Damià Desctallar, senyor del castell de Llívia, que tot i aliar-se inicialment amb la part francesa, acabà enfrontant-se amb el rei francès El conflicte desembocà finalment amb la derrota de Descatllar. Constatem documentalment l'existència d'un llarg setge (1477) i de l'ordre de Lluís XI manant destruir el castell (1479). Llívia, com la resta de la Cerdanya, fou un territori especialment afectat per aquest conflicte, donat que l'any 1462, amb la signatura del pacte de Baiona, el Rosselló i la Cerdanya passaren a dependre del monarca francès. Aquesta dependència finalitzà l'any 1493, quan tornaren a mans de la corona catalano-aragonesa

Aquests importants esdeveniments deixaren doncs una empremta molt clara al conjunt del castell, alhora que queda reflectida la destrucció definitiva del conjunt com a fortificació pròpiament dita. A partir d'aquell moment, i malgrat algun intent de reconstrucció o alguna ocupació puntual, l'edifici del castell de Llívia deixà d'existir com a fortificació i com a símbol del poder feudal.

L'intent de reconstrucció del castell. Segle XVI

Després de la gran destrucció ocorreguda a finals del segle XV, les últimes intervencions arqueològiques han posat de relleu l'existència d'una sèrie d'elements que manifesten certa activitat reconstructora, alhora que s'evidencia també que aquesta voluntat mai va ser finalitzada.

Els treballs arqueològics documentaren la presència d'algunes estructures construïdes a base de combinar l'ús de la pedra amb el maó massís, cosa molt poc habitual en aquest territori al llarg de l'edat mitjana. Era doncs evident l'existència d'un procés de reparació posterior a la gran desfeta ocorreguda a finals del segle XV. Les estructures afectades en aquest cas eren dues: la torre situada a l'angle sud-est i l'estructura d'una llar de foc de paret, encastada dins el mur de tancament est de la muralla perimetral que envolta el recinte. Aquesta llar integra també algun element decoratiu reaprofitat procedent del castell baix-medieval.

La presència del maó, dins el conjunt constructiu del castell, es dóna únicament en aquests dos casos. Al mateix temps, les dades arqueològiques evidencien que l'esmentada llar no arribà mai a ser utilitzada, ja que no presenta cap empremta de l'acció del foc. Aquestes dades, difícilment interpretables per sí soles dins l'evolució arqueològica del castell de Llívia, han estat valorades conjuntament amb la documentació històrica de l'època, fet que permet actualment la seva millor interpretació i comprensió.

En aquest sentit, l'existència d'aquestes reparacions, representa un *contínuum* respecte al desenllaç final del conflicte de finals del segle XV. La derrota de Damià Descatllar a mans del rei francès Lluís XI, suposà, com ja hem dit, la destrucció total del castell de Llívia. El territoris del Rosselló i la Cerdanya, retornaren a mans catalanes l'any 1493, però Descatllar fou empresonat anys abans (1488) pels catalans acusat de traïdor. La condemna imposada incloïa entre d'altres coses, l'obligació de reconstruir el castell de Llívia. És a partir d'aquesta dada que podem interpretar les dades arqueològiques que evidencien certes tasques reconstructores, centrades a la part sud-est del fortí i caracteritzades per la utilització del maó massís com a material constructiu.

No hi ha cap rastre de possibles ocupacions o utilitzacions de les estances del castell durant aquesta època, la qual cosa referma la hipòtesi que s'hi realitzessin exclusivament obres de reforma parcial, sense haver estat finalitzades. Per altra banda aquesta parcialitat s'explicaria per la mort l'any 1520 de Damià Descatllar, a partir de la qual degueren interrompre's les obres iniciades.

Un segle més tard amb motiu de nous incidents bèl·lics, el recinte fou de nou reaprofitat, donada la seva particular situació estratègica, però només a partir de l'adaptació d'alguna de les seves restes i la instal·lació puntual d'un nombre reduït de tropes.

El segle XVII. La darrera ocupació del castell com a enclau defensiu

La privilegiada situació on es troba ubicat el castell de Llívia és, indubtablement, la principal responsable de seva la contínua ocupació al llarg dels segles, fins i tot quan aquest ja havia estat totalment destruït.

En aquest sentit, tot i que les referències documentals no fan esment del fet, les dades arqueològiques han posat al descobert l'existència d'una última fase d'ocupació militar dins el recinte de l'antic castell. Aquesta fase s'identifica estratigràficament en cotes molt altes. L'adscripció cronològica d'aquesta correspon a la primera meitat del segle XVII, dins el marc de la Guerra dels Segadors (1640-1659), que culminà amb el conegut Tractat dels Pirineus i amb la nova pèrdua catalana dels comtats del Roselló i una part de la Cerdanya.

Paral·lelament, és evident la particular transcendència històrica que tingué pel castell i la Vila de Llívia el Tractat dels Pirineus. En primer lloc, és documentada la prohibició expressa per part del rei francès de tornar a emmurallar la vila i el seu terme. En segon lloc, la signatura l'any 1660 de l'acord conegut com a Tractat de Llívia, entre les monarquies francesa i espanyola, implicà que la vila esdevingués, a partir d'aquell moment, l'únic enclavament hispànic dins el territori francès.

Els treballs arqueològics han evidenciat la presència, durant la Guerra dels Segadors, d'un grup probablement poc nombrós de tropes que s'instal·laren exclusivament a la zona sud-est, amb l'adaptació o modificació per part d'aquestes d'alguns dels seus espais. En aquest sentit, la gran estança on s'ubicava la llar de foc construïda anteriorment, fou dividida gairebé a la meitat, i la llar inutilitzada a base del tapiat de la seva boca.

Es documentaren també estructures i elements associats a la presència de peces d'artilleria com una plataforma construïda amb pedres, de planta semicircular, adossada a l'interior del mur sud de la muralla. Aquest element s'hauria utilitzat com a base per a la instal·lació d'un canó. L'esmentada plataforma es relacionava amb un potent nivell de cremat -de terres vermelloses i ocres, sense elements de fusta carbonitzats- i alhora amb la presència de simples llars a terra, delimitades per lloses. És doncs força evident la contínua presència de foc i la constant afectació del sòl per part d'aquest, motivada molt possiblement per les necessitats que implica el funcionament d'una arma com el canó.

Paral·lelament, la quantitat i disposició de les restes ceràmiques associades a aquesta època, manifesta una ocupació militar intensa, però alhora totalment despreocupada per la higiene domèstica. Cal també tenir en compte que al segle XVII, l'edifici del castell era ja pràcticament inexistent i que les tropes s'instal·laren sobre mateix de les seves ruïnes.

Aquesta fase s'evidencia únicament a la part sud-est de l'interior del fortí, fet força raonable si tenim en compte les prioritats militars del moment, encaminades a defensar o controlar la part baixa del turó, on es ja es trobava ubicada la població de Llívia. No s'ha documentat la presència d'una ocupació o establiment similar a la zona nord del castell, la qual cosa podria indicar que, a diferència d'èpoques anteriors, aquest sector esdevingué al segle XVII un punt sense cap interès estratègic.

Ens trobem doncs, davant l'última i definitiva utilització del castell amb finalitats defensives o de control del territori. A partir d'aquell moment, el turó i les seves restes esdevingueren únicament un testimoni enderrocat víctima dels propis esdeveniments històrics.

Els establiments ramaders i el refugi al turó del castell. Segle XIX-XX

Tot i que no podem considerar-ho una fase d'ocupació com a tal, creiem important destacar l'existència d'algunes evidències que testimonien l'aprofitament de les restes del castell amb finalitats ramaderes durant el segle XIX. Si bé aquesta dada és de caràcter puntual i específic, sense cap relació amb la funcionalitat pròpia d'un castell, és destacable la incidència que tingué de forma parcial sobre algunes estructures de l'antic castell.

La presència de pastors i ramats a la part alta del turó implicà un aprofitament per part de les ruïnes de la fortificació, i la construcció de petites cabanes que se situaren sobre mateix de l'enderroc que farcia el fossat. Paral·lelament l'existència permanent d'aigua a la cisterna central i la manca d'un accés fàcil per la part superior, motivà l'obertura d'un pas que, a través d'un esvoranc a la muralla sud i a la paret de la cisterna possibilitava una còmoda entrada i l'abeurament dels animals.

Les dades arqueològiques evidencien clarament aquesta afectació de les estructures del castell, sobretot a partir de l'estratigrafia existent al passadís excavat a la roca que dóna accés a la cisterna. Tot i que aquesta activitat se situa cronològicament al segle XIX, desconeixem totalment la seva perduració i desaparició.

Pel que fa al segle XX, a banda de la possible continuïtat de les activitats ramaderes, es constaten dades d'un altre tipus d'ocupació. Aquesta es troba vinculada amb el fet que durant la Guerra Civil Espanyola (1936-39) i el període de postguerra, hi hagué una important sortida d'homes i dones cap a França, fugint del conflicte armat i del règim franquista posterior. Per les seves condicions polítiques (dins el territori francès), Llívia fou en aquell moment un lloc d'habitual refugi i amagatall. Dins d'aquest esdeveniments, el castell de Llívia en fou també testimoni, donat que a l'interior de la cisterna s'hi conserven grafits amb els noms que apuntaven els refugiats i la data de la signatura, que va des de l'any 1936 a l'any 1947, arribant fins als anys 60-70.

BIBLIOGRAFIA

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., CAMPILLO, J., SUBIRANAS, C. 1998, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llívia (la Cerdanya). Campanyes 1995-1996*, Servei d'Arqueologia. Inèdita.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 2000, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llívia (la Cerdanya). Campanyes 1997-1998*, Servei d'Arqueologia. Inèdita.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 2002, *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llívia (la Cerdanya). Campanyes 1999-2000*, Servei d'Arqueologia. Inèdita.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 1998, La intervenció arqueològica al castell de Llívia (la Cerdanya), a *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Figueres, 228-233.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 1999, La intervenció arqueològica al castell de Llívia (la Cerdanya), a *Tretzè Quadren d'Informació Municipal*, Vila de Llívia, 105-112.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 2000, La perduració d'un enclau estratègic: el castell de Llívia" a *Actes del 1r. Congrés d'Arqueologia medieval i moderna a Catalunya*, ACRAM, Igualada, 356-363.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 2001, El castell de Llívia (La Cerdanya): resultats de les intervencions arqueològiques (1995-2000), a *Ceretània, Quaderns d'Estudis Ceretans, 2001*-3, 191-203.

ALIAGA, S., CABALLÉ, G., SUBIRANAS, C. 2000, La intervenció arqueològica al castell de Llívia, a *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot.

CAMPMAJO, P. 2001, Les plaques en schiste gravées du château de Llívia: Quelques exemples de jeux au Moyen-Age, a *Ceretània, Quaderns d'Estudis Ceretans, 2001*-3, 205-238.

EL CASTELL DE MONTSORIU, ARBÚCIES - SANT FELIU DE BUIXALLEU, LA SELVA. RESULTATS DE LES CAMPANYES ARQUEOLÒGIQUES. BIENNI 2000-2001

Gemma FONT i VALENTÍ **Josep Mª LLORENS i RAMS*** **Joaquim MATEU i GASQUET**

Sandra PUJADAS i MITJÀ **Josep Manuel RUEDA i TORRES**** **Jordi TURA i MASNOU**

Les intervencions arqueològiques al castell de Montsoriu (la Selva), s'han centrat en el període 2000-2001, en la zona intermitja del castell, coneguda com a Pati d'Armes.

Aquesta zona, desenvolupada arquitectònicament des de la segona meitat del segle XII, constituirà el nucli de la vida en el castell en el segles XIV i XV.

Estructuralment, està formada per tres zones clarament diferenciades: el conjunt d'edificacions que ressegueixen perimetralment el pati, i que constitueixen el nucli residencial del palau gòtic, el porxo que permetia enllaçar des de l'exterior les diferents estances i el pati pròpiament dit, de forma poligonal, amb unes dimensions màximes de 44 per 22 metres.

En el transcurs dels anys 2000 i 2001 les tasques arqueològiques s'han centrat en la finalització d'aquest darrer sector, amb l'objectiu de definir la funcionalitat dels diferents espais, així com la seva evolució cronològica.

Paral·lelament en el transcurs d'aquestes dues darreres campanyes s'ha continuat l'excavació de la capella gòtica, iniciada l'any 1983.

INTRODUCCIÓ

El castell de Montsoriu es troba situat en el límit dels termes municipals d'Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu, a la comarca de la Selva, en la part superior d'un turó de 640 metres d'alçada que forma part dels darrers contraforts del sector nord-oriental, del massís del Montseny.

El conjunt arquitectònic de Montsoriu està format per tres recintes emmurallats que formen el clos del castell (fig. 1), la Torre de les Bruixes (torre de guaita isolada situada a l'altra banda del turó de Montsoriu) i el poblat o zona de serveis situat entre el castell i la torre de les Bruixes.

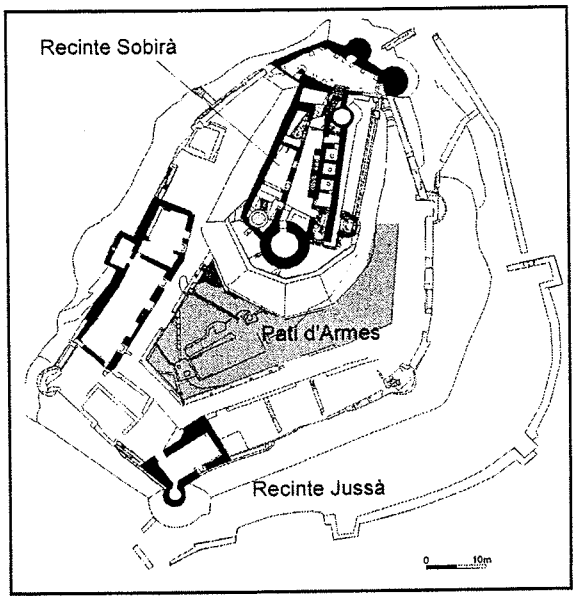

fig. 1. Planta general del Castell de Montsoriu.

El castell de Montsoriu apareix documentat per primera vegada l'any 1002 (Rius 1946, 10) i, tot i que hi ha referències del topònim des del 923 (Marquès 1994, 73-76).

Des dels seus inicis, el castell anirà lligat a la família vescomtal de Girona-Cabrera, que en farà el cap i casal del seu domini.

Museu Etnològic del Montseny, La Gabella d'Arbúcies.
* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.
** Museu d'Art de Girona.

EL PATI D'ARMES

Aquest sector del castell es va començar a excavar l'any 1997, des d'aleshores i mercès a aquests treballs s'ha pogut avançar d'una manera extraordinària en el coneixement de l'evolució estructural del conjunt monumental.

Cronològicament, i a través de les dades de què actualment disposem, el Pati d'Armes de Montsoriu té el seu origen en la segona meitat del segle XII, moment en el qual s'inicia la construcció del perímetre de muralles que tanquen el recinte.

Concretament entre els anys 2000 i 2001, una vegada retirats els potents enderrocs que cobrien la major part de la superfície d'aquest sector, es va poder determinar la dinàmica d'abandonament d'aquesta zona del castell que cronològicament situem entre els segles XVII i XVIII. Amb tot cal esmentar, que si bé amb caràcter puntual, alguna de les seves edificacions serà emprada fins ben entrat el segle XIX.

Serà per tant en aquest marc cronològic (segona meitat del segle XII -darreries del segle XVII- segle XVIII), on es contextualitzen les diferents fases d'ocupació i abandonament d'aquest sector del castell.

Desenvolupament de les tasques arqueològiques

Al llarg d'aquests anys la intervenció s'ha plantejat de manera global i de manera coordinada amb els responsables de les tasques de consolidació i restauració del conjunt, que en el seu moment van considerar com a prioritària aquesta zona.

La primera fase d'ocupació: segona meitat segle XII-segle XIII

L'any 1998 s'inicià un sondeig per sota del paviment gòtic (fig. 2) (UE 20061) del Pati d'Armes, que es va continuar l'any 1999-2000. Els resultats foren força interessants. Per sota el paviment es detectava un nivell de farciment (UE 20056) format per bossades

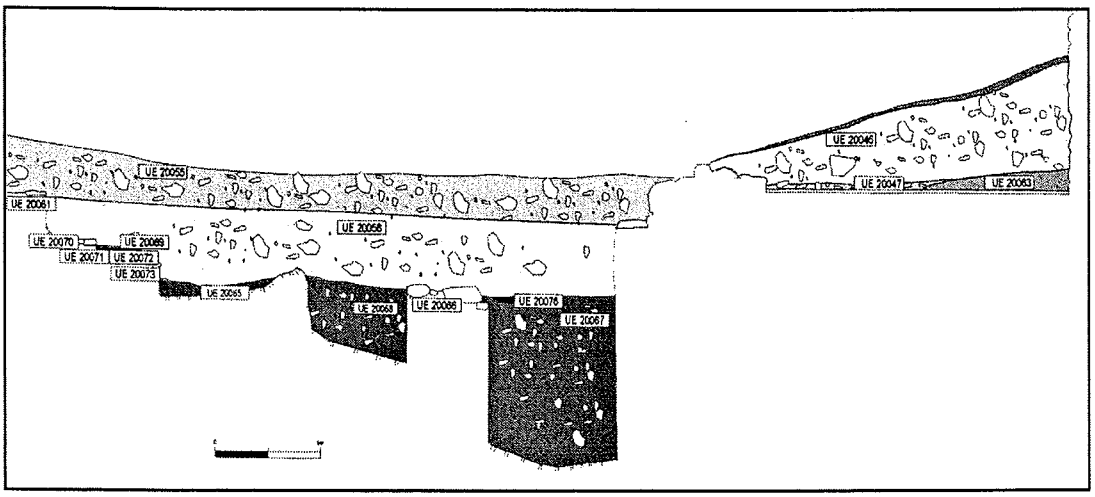

fig. 2. Castell de Montsoriu. Pati d'Armes, sector oriental, secció E-W.

de terres orgàniques i amb pedres de tota mida, amb carbons i teules, que recordaven la textura dels farciments gòtics dels àmbits 10600 i 10700 corresponents a la capella romànica transformada en habitació en el segle XIV i a la capella gòtica. En aquests nivells es trobà ceràmica en verd i manganès. En el sector proper al talús del Recinte Sobirà va començar a emergir la roca mare ben aviat. Assentada sobre aquesta s'hi va trobar una llar de foc encerclada per pedres. Aquesta estructura de combustió, consistia en una capa de cendres (UE 20069), la qual cosa és un bon indicador del seu ús. Aquesta capa s'estenia fora del perímetre estricte de la llar (UE 20070). Per sota d'aquestes cendres hi havia la llar, pròpiament dita, que estava feta amb argila cuita (UE 20071). Després hi havia una capa de teules (UE 20072), que actuava de refractari i finalment una de pedrigolets (UE 20073). Relacionat amb la llar hi havia un paviment de terra batuda (UE 20065) amb abundància de petites pedres, que constituïa el sòl romànic d'aquest àmbit. També es localitzà la fonamentació d'un dels seus murs perimetrals (UE 20066), les pedres del qual no estaven lligades amb argamassa, conformant un tipus d'estructura de caire molt senzill, amb paral·lels dintre del mateix castell, i que en tots els casos estudiats ens remeten a cronologies dels segles XII-XIII. Per sota d'aquest nivell, es va excavar fins arribar a la roca mare amb resultats negatius.

Els nivells inferiors al paviment romànic van lliurar poc material: una sivella de bronze i una moneda, concretament un òbol de billó de Pere I, de l'any 1213. Aquesta fou la darrera emissió del rei Pere I, ja que en el mateix any morí a la batalla de Muret.

L'any 2000 i en una zona contigua s'obrí una nova cala en el sector N-E del Pati, a continuació de les àrees excavades l'any 1999. En aquesta cala apareguéren restes d'estructures relacionades amb

l'ocupació del turó del segle XIII, concretament una estructura de combustió amb mostres de rebuig de mineral de ferro, fet que es podria relacionar amb una primitiva estructura de fossa i forja de ferro, i també restes de pavimentació en terra batuda relacionades amb l'ocupació d'aquest període, confirmada per la localització d'una moneda de Jaume I, juntament amb una medalla que pels pocs paral·lels existents podria relacionar-se amb l'activitat de la falconeria. Les estructures es trobaven molt arrasades a causa de la construcció al seu damunt de l'enllosat i porxo del pati d'armes d'època gòtica.

També es localitzà un amuntegament de còdols de riera de mida mitjana, col·locats directament sobre la roca mare i que cronològicament es relacionen amb la mateixa fase d'ocupació.

Les estructures del segle XIV

El segle XIV, serà el moment en què aquest sector del castell rebrà una transformació més important, afectant a la major part de les estructures precedents.

En realitat es tracta d'un replantejament urbanístic global del conjunt, i que transformarà l'antiga fortalesa de caire eminentment defensiu, en un espectacular palau.

No entrarem en detall en les estructures constructives corresponents a les edificacions ni els sistemes de recollida d'aigües vinculats a la gran cisterna, tractats en d'altres articles i publicacions (Font *et al.* 1998), i ens centrarem específicament en les tasques portades a terme en les dues darreres campanyes, i que se centraren en el sector del passadís de connexió entre la porta d'accés al Pati d'Armes i el Pati, pròpiament dit.

Passadís d'accés al Pati d'Armes

Aquest sector ens ha proporcionat bons resultats arqueològics per entendre el funcionament del Recinte del Pati d'Armes. El passadís que arrenca de la porta d'accés principal del castell s'assenta sobre la roca mare, en nivells de morter de calç per anivellar l'accés. Tot i així, aquest manté un fort pendent vers la porta interior del Pati. Aquesta porta ha estat precisament una de les troballes més interessants, a causa de la seva funcionalitat i sistema de construcció.

Efectivament, davant de la llinda inferior de la porta s'identificà una estructura rectangular delimitada per lloses de marbre de Gualba idèntiques a les emprades en la construcció del pati al segle XIV, però amb la particularitat que presentaven uns encaixos allargats, com per sostenir una reixa metàl·lica col·locada horitzontalment (fig. 3).

El seu interior presentava un primer reompliment amb materials d'abandonament (segles XV-XVI) i per sota un segon paviment de lloses, dins del que es definia una estructura rectangular a nivell de terra de 100 x 200 cm.

Aviat observàrem com part de les lloses que formaven aquest paviment, corresponien a la part oposada de les pedres amb encaixos que es trobaven en contacte amb la llinda inferior de la porta. Tot semblava indicar que aquest encaixos devien de sostenir una estructura reixada, segurament de ferro, que fou eliminada, quan aquesta estructura deixà de ser funcional. L'esfrondament d'aquest paviment de lloses més modern, segurament fou degut al pes de l'enderroc del cos de guàrdia contigu.

L'excavació de l'estructura, va permetre observar que es tractava d'un dipòsit de recollida d'aigua. Segurament tenia la funció de recollir les aigües que en els dies de pluja devien de baixar pel passadís que tenia un pendent remarcable. D'aquesta manera s'evitava l'entrada d'aigua i de pòsits de terra en el pati porxat. Tanmateix l'absència de revestiment del fons, s'ha de relacionar amb la seva permeabilitat, la qual cosa permetia que les aigües recollides no restessin estancades.

Els materials arqueològics lliurats per l'excavació del dipòsit ens permeten saber que aquest fou inutilitzat a les darreries del segle XV o inicis del XVI (ceràmiques en blau i reflex metàl·lic).

Entre els materials lliurats en l'excavació del dipòsits, a banda de les ceràmiques, destaca la troballa d'una butlla papal, del Papa Climent VI, per tant de mitjans del segle XIV.

Àmbit cos de guàrdia

Es tracta d'una construcció amb volta sostinguda per arcs de creueria, que sostenia un terrat o adarb impermeable, fet d'*opus signinum.* D'aquesta habitació només s'excavaren les primeres capes d'enderroc fins a deixar descoberts els grans blocs enderrocats de la coberta, que segellen l'habitació. Això dóna esperances de trobar els elements de l'habitació en un estat poc alterat en futures campanyes.

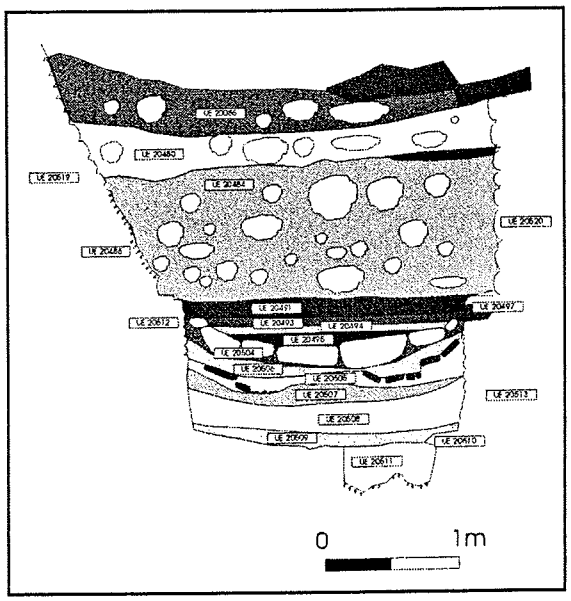

fig. 3. Secció W-E. Passadís i dipòsit.

La capella gòtica: les primeres dades històriques sobre la capella de Sant Pere de Montsoriu

El 1198 apareix per primera vegada la capella de Montsoriu a la documentació, esment que probablement correspon a la capella romànica del Pati d'Armes. Aquest primer document conservat ens informa que la capella estava dedicada a Sant Pere.

Aquest any Pons III de Cabrera aprovà la propietat de Sant Pere de Montsoriu i vol que li sigui afegit el necessari perquè sempre sigui allí establert un prevere. Les notícies de Sant Pere de Montsoriu s'aniran repetint al llarg dels anys successius. Així pocs anys després, el 1205, en el testament de Guerau IV de Cabrera, primer comte d'Urgell, s'esmenta entre altres l'església de Sant Pere de Montsoriu, a la qual fa algunes deixes de masos i vol que sigui allí establert un prevere perpètuament. El testament definitiu signat el 1223 estableix la mateixa voluntat pel que fa a l'església i atorga una sèrie de vinyes situades a Montsoriu i a Riells.

El 1255 Guerau IV de Cabrera establí a la verge Maria de Montsoriu 15 sous anuals sobre certs masos de l'entorn. La capella romànica de Montsoriu presenta una capella lateral que podria correspondre a la de la Verge Maria de Montsoriu que esmenta el document.

El primer prevere conegut de Montsoriu apareix en la documentació el 1261, de nom Guillem. El 1269 ens apareix un nou prevere anomenat Anglès.

Més endavant, amb motiu de la dècima de les croades, el 1279 s'esmenta com a formant part de l'Ardiaconat de la Selva la capella del castell de Montsoriu, que paga 21 sous i 7 diners.

En el segle XIV la capella de Sant Pere estava instituïda en benefici d'un prevere que residia habitualment en el monestir de Breda, també al llarg dels segles XV i XVI els capellans ja no resideixen al castell però continuen mantenint el beneficiat de Sant Pere.

La capella gòtica de Montsoriu era el centre de la festa anual que tenia lloc al castell, de la qual tenim notícies per aquesta època però desconeixem si es produïa en segles anteriors. En un document del 1462 s'esmenta que per la diada de Sant Pere hom celebrava la festa major del castell i que acostumava a anar-hi molta gent.

Les notícies de Sant Pere de Montsoriu continuen més enllà de l'època medieval. El segle XVII el capellà beneficiat de Sant Pere de Montsoriu obtenia les rendes de can Massaguer i de la casa d'en Malla de Sant Feliu de Buixalleu, i la tasca del Rieral d'Arbúcies. La capella de Montsoriu va restar en funcionament fins ben entrat el segle XVIII, doncs fins aquest moment encara es feien pagaments al capellà beneficiat de Sant Pere.

Amb la gran reforma arquitectònica del segle XIV, que afectà sobretot el Recinte del Pati d'Armes, la capella romànica deixa de funcionar com a tal i el culte es traslladà a l'estança contigua, sala que avui encara conserva l'ull de bou i el campanar d'espadanya característic. La nova capella s'adaptarà millor a la nova distribució de l'espai que la reforma arquitectònica gòtica suposà, permetent l'accés directe des del pati central del castell-palau gòtic. La documentació no ens informa d'aquest canvi d'ubicació que coneixem gràcies a l'arqueologia.

La capella gòtica fou intervinguda arqueològicament en un sondeig l'any 1983, i finalment els anys 2000 i 2001 en què es reemprengueren les excavacions en aquest àmbit.

L'estratigrafia ens mostra un primer estrat d'enderroc molt potent, que cobria el paviment gòtic, en aquest cas ben conservat, en *signinum* (fig. 4). Per dessota es localitzaren els nivells de reompliment, amb material abundant: ceràmica grisa i vidrada en verd i manganès, juntament amb abundants restes de fauna i objectes diversos: agulles de coure, fragments de plaquetes amb bany d'or, botons d'os, daus d'os, i com a curiositat uns fragments de closca d'ou d'estruç. És per tant un farciment força ric que ens permet datar la construcció de la capella gòtica en un context de mitjans segle XIV. L'estratigrafia d'aquest reompliment amb una potència que supera els tres metres, presenta una disposició marcadament regular, definida per abocaments horitzontals, el que permet interpretar la tècnica constructiva emprada en el reforçament de la muralla exterior (segle XIV), que a diferència de les estructures aèries, on observem un sistema d'aixecament de murs a través de bastides, en aquest cas es va realitzar per filades de 50-60 centímetres a mida que s'anava terraplenant el terreny.

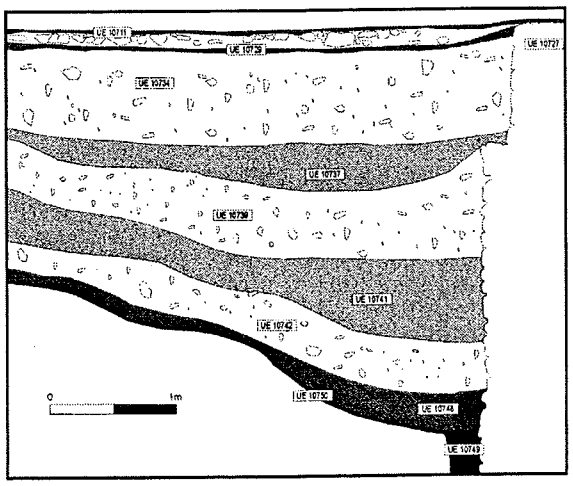

fig. 4. Castell de Montsoriu. Pati d'Armes, capella gòtica, secció N-S.

En els nivells inferiors del sondeig (3,5 m de fondària) van aparèixer les restes dels nivells de circulació corresponents al segle XIII, i relacionats amb la contigua capella romànica, així com el reompliment portat a terme en desenvolupar-se el perímetre de muralles d'aquesta primera ocupació del pati, definit pel que fa als materials per la desaparició de les ceràmiques en verd i manganès i per un repertori formal de ceràmiques grises diferenciat dels farciments del segle XIV, tant pel que fa a la diversitat de formes com per la tipologia de perfils amb un major predomini de llavis arrodonits, en el cas dels estrats amb una cronologia més reculada.

CONCLUSIONS

Les diferents campanyes arqueològiques desenvolupades en el Pati d'Armes del Castell, han permès interpretar el funcionament i l'evolució cronològica d'aquest recinte.

D'una manera molt resumida, aquesta informació es concreta en la periodització de les dues grans fases constructives corresponents a dos moments cronològics diferenciats i que ja s'han esmentat: una primera fase romànica iniciada en la segona meitat del segle XII, definida per la construcció del perímetre emmurallat i l'església romànica, juntament amb un conjunt d'estructures localitzades dins d'aquest clos, definides per la seva senzillesa constructiva, paviments de terra batuda, i murs units amb fang, amb un urbanisme adaptat al perfil del terreny i per tant amb desnivells importants entre unes zones i altres; i un segon moment que cronològicament situem clarament dintre del segle XIV, en el qual es porta a terme la gran transformació del castell i que consistirà *grosso modo* en el manteniment del perímetre de les muralles preexistents, reforçades i sobreaixecades, i amb un nou planejament urbanístic, perfectament preestablert, centrat per la gran cisterna del castell, al voltant de la qual s'edifiquen tot el conjunt d'àmbits del palau gòtic.

Es tracta d'un model desenvolupat en un sol pla, que ja no s'adapta al perfil del terreny, sinó que el transforma, un model acurat com ho demostra el seu propi disseny, i finalment amb solucions tècniques avançades, com ve demostrat per tot el sistema de recollida i decantació d'aigües: canals, cisterna i pous de decantació i dessorradors com el localitzat al peu de la porta d'entrada al recinte.

Es tracta d'un conjunt destinat a zona residencial d'una de les nissagues més preeminents de la Catalunya medieval i evidentment, el conjunt arquitectònic respon als paràmetres que corresponen als seus propietaris.

BIBLIOGRAFIA

COLL, J. 1994, *El Castell de Montsoriu*, Breda.

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 1998, Els sistemes d'aprofitament dels recursos hidràulics al castell de Montsoriu, *Monografies del Montseny*, 13, Viladrau.

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S,, RUEDA, J. M., TURA, J. 2000, Montsoriu a l'entorn de l'any 1000, *Actes del congrés d'homenatge a Gerbert d'Orlhac. Catalunya i Europa a l'any 1000*, Vic.

FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J. M., TURA, J. 2000, *El Castell de Montsoriu*, Santa Coloma de Farners.

MARQUÈS, J.M. 1994, *Arbúcies cristiana*, Col·lecció Sant Feliu, Capellades.

PLADEVALL, A. 1972, *El Comtat d'Osona a mig segle XIV*, Barcelona.

RIUS, J. 1946, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, vol II, Barcelona.

RUEDA, J.M., TURA, J. en premsa, El Castell de Montsoriu, *Tribuna d'arqueologia*, Barcelona.

CASTELL DE TORCAFELLÓ (MAÇANET DE LA SELVA, LA SELVA). CAMPANYES 2000-2001

Cristian FOLCH Joan LLINÀS Carme MONTALBÁN Alons RAMÍREZ Marc SUREDA

L'any 1999, patrocinades per l'Ajuntament de Maçanet de la Selva i amb la col·laboració d'Antoni Planas, propietari dels terrenys, el Taller d'Història de Maçanet de la Selva, la Universitat de Girona, el Servei d'Arqueologia i diversos estudiants i llicenciats, van iniciar-se les excavacions arqueològiques al castell de Torcafelló. Els resultats foren immediats, ja que tan sols a dos pams escassos de profunditat va aparèixer la poderosa estructura circular de la torre mestra i part de l'àmbit que la circumdava (Folch *et al.* 2000). També es va documentar la cisterna i, a més, es van posar en evidència antigues ocupacions d'època romana (canvi d'Era i Baix Imperi) destruïdes per les obres del castell. Aquest seguit de circumstàncies van afavorir que es pogués continuar intervenint en el jaciment i, així, s'hi han realitzat noves excavacions els anys 2000 i 2001.

El castell de Torcafelló va formar part a l'edat Mitjana d'una jurisdicció senyorial lligada al vescomtat de Cabrera que comprenia l'actual terme de Maçanet de la Selva i, possiblement, part del de Sils. Un cop abandonat, les traces del castell romangueren en l'oblit fins que Jaume Marquès, l'any 1985, l'ubicà encertadament al cim del turó de Sant Jordi en base a dades documentals i toponímiques i a la presència de diverses restes de fortificació (Marquès 1985). Tanmateix, l'ocupació posterior d'aquell indret, amb la construcció al segle XV d'una capella dedicada a Sant Jordi i la seva transformació a mitjan segle XIX en estació militar de telegrafia òptica (Llinàs, Llorens, Merino 1996, 123-124), fortificada amb parapets espitllerats i un fossat de dimensions considerables, havien alterat i desvirtuat enormement les escasses restes del castell que havien sobreviscut al seu abandó.

LES DADES DOCUMENTALS

El document més antic localitzat fins al moment sobre el castell es data en 1106 i consisteix en un homenatge que fa el vescomte Ponç I de Cabrera a Ramon Berenguer III per tots els seus castells, llevat dels de *Barres*, *Brivola* (Brunyola) i *Torcafelon*. Això demostra que el castell estava integrat en l'important alou dels vescomtes de Cabrera. En documents posteriors (1185 i 1194) el vescomte Ponç III assegurava la seva submissió al rei Alfons i en tot el seu domini i, com a garantia de compliment, el vescomte oferia cinc castells propis, entre els quals el de *Torcafelon* (Marquès 1983, 82-94, 309-315, 320-323 i 346-351).

Els Cabrera no devien exercir directament el seu poder sobre el castell de Torcafelló, sinó que, mitjançant una subinfeudació, degueren establir-hi castlans. Marquès (1983, 93 i ss.) havia detectat la subinfeudació de Torcafelló a partir del segle XIII: diversos individus anomenats "de Torcafelon" apareixen en documents a partir de 1231. Tanmateix, podem sostenir que nobles més menuts (com ara els Maçanet o els Cartellà) devien ser-ne feudataris i, que al seu torn, ells devien subinfeudar-lo encara a d'altres, sense que, parlant amb propietat, el castell els "pertangués" a cap d'ells sinó als Cabrera.

Un document de 1147 ens permet identificar aquesta xarxa d'infeudacions ja a mitjans del segle XII. Es tracta del testament de Guillem de Vilademany, en una de les clàusules del qual deixa a un nebot seu, Pere de Maçanet, el feu del castell de Torcafelló. Marquès documentava els Maçanet des de l'inici d'aquest segle XII, i concretament a la meitat del segle identificava un Berenguer de Maçanet que fou testimoni en la fundació del monestir de Rocarossa (1145) i que dotà el monestir de monges cistercenques de Valldemaria (1159) (Marquès 1983, 122 i 331). S'identifica així una xarxa feudal dominada pel vescomte.

En un testament sagramental de 1144 els testimonis Bernat de Maçanet i Gerald juren que van sentir les darreres voluntats d'un cavaller o noble anomenat Provincial que jeia, malalt, a casa de Guillem de Vilademany. En aquest testament s'hi esmenta un feu que aquest cavaller té pel vescomte, que es deixa a Guillem de Vilademany. El text sembla precisar que el pare del moribund havia donat quatre lliures de plata al vescomte per tal que Guillem tingués el feu al servei dels Cabrera. Per tant, només tres anys abans de la darrera voluntat del Vilademany, tenim una pista per a saber d'on li ha vingut el feu de Torcafelló.

És cert que en aquest document no s'esmenta el castell (només parla d'un feu del vescomte), però la toponímia de diverses esglésies i monestirs beneficiats per les donacions del moribund ens ajuda a situar el document en el context selvatà. En qualsevol cas, aquí trobem un feu del vescomte relacionat amb Guillem de Vilademany i situable en una àrea que bé pot ser la mateixa en què, només tres anys més tard, el mateix Guillem declara que reté el castell de Torcafelló.

La titularitat vescomtal del castell i, encara més, la possessió per part del vescomte de la jurisdicció associada queden definitivament provades per una dada del segle XIV: el 1362, Bernat III de Cabrera percebia els delmes de l'estany de Sils no pas com a vescomte sinó com a senyor del castell de Torcafelló (ADG, Llibre Verd dels Feus, foli 135, citat a Marquès 1985, 51).

EL CASTELL

El castell de Torcafelló es troba al cim del turó de Sant Jordi que, a 181 metres sobre el nivell del mar, es dreça un quilòmetre al sud-oest del nucli urbà i forma part del seguit de turons d'origen volcànic que conformen un dels trets més característics del relleu de Maçanet. Des del cim del turó es té un magnífic camp visual sobre la comarca: cap al nord la plana, a ponent les Guilleries, a migdia el massís del Montseny i la vall mitjana de la Tordera i a llevant la serralada litoral. D'aquesta manera, des de la torre mestra del castell en època medieval s'albiraven perfectament diversos castells, també del vescomtat de Cabrera, com Montsoriu, Hostalric, Argimon (Riudarenes) o Sant Iscle (Vidreres).

En el moment d'iniciar les excavacions arqueològiques a dalt del turó les construccions més evidents que es podien apreciar *in situ* eren les realitzades pels darrers ocupants de l'indret, això és, la capella de Sant Jordi, bastida al segle XV (Marquès 1994, 20; Nonó 2001, doc. 50), i l'adequació del conjunt portada a terme pels militars al segle XIX, especialment remarcable en un fossat que envoltava la capella reconvertida en torre de telègraf. Tanmateix, com ja hem comentat, les restes del castell de Torcafelló sorgiren pràcticament en iniciar-se les excavacions, l'any 1999, les quals se centraren a la cisterna, a la torre mestra (habitació 1) i als primers nivells de l'habitació 2 (Folch *et al.* 2000; Folch *et al.* 2001). Els anys 2000-2001 s'ha acabat d'excavar aquesta darrera cambra i s'ha intervingut a tres nous àmbits propers (3, 4 i 5).

L'habitació 2

Es tracta d'un espai quadrangular, d'uns 9 m de costat, que envolta la torre mestra i del qual en coneixem els costats sud i oest, ja que la resta es troba sota la capella de Sant Jordi. El mur que tanca aquest recinte pel costat de migdia (2009) s'ha descobert fins ara en una llargada de 8,60 metres, té una amplada de 1,20 metres i en desconeixem l'alçada. A la part central es troba força malmès degut a què en aquest lloc hi podria haver hagut una entrada, tot i que ara com ara no ho podem encara assegurar plenament. La seva qualitat tècnica, caracteritzada per una obra de carreus ben escairats i formant filades regulars, és molt més acurada que la dels altres murs del castell que fins ara coneixem.

Per ponent delimita la cambra, separant-la de l'habitació 3, una paret (2026) d'uns 11 m de llargada que també es va construir a base de pedres lligades amb morter. Tot i tenir una amplada de tan sols 60 cm s'imbrica perfectament amb el mur abans esmentat, mentre que el seu extrem oposat es lliura contra el mur, perpendicular, que separa les habitacions 3 i 5.

El nivell de circulació d'aquest àmbit seria de terra trepitjada, ja que no hi hem localitzat cap traça de sòl construït. L'enderroc, del segle XIII, es trobava caigut sobre uns nivells heterogenis planers que en cobrien un de més antic, afectat per la rasa de fonamentació de la torre mestra. Aquest estrat més antic ens delata una fase anterior a aquest àmbit, que trobem, a més, plenament confirmada davant del fet que les parets que el delimiten no descansen directament sobre el subsòl natural.

L'habitació 3

L'habitació 3, d'uns 3,20 per 9 m de superfície, està situada a ponent de la 2, de la qual la separa el comentat mur 2026. Pel costat de ponent, la cambra queda closa per un altre mur (2018) de pedres lligades amb morter de calç, que discorre en direcció nord-sud i que és perpendicular amb el mur 2032, que tanca la cambra per la banda sud. El mur de ponent, que mesura 90 cm d'amplada i 17 metres de llargada (coneguts fins ara), s'assenta sobre el subsòl natural i, perpendicular al mur 2051, al nord, és una de les parets perimetrals del primer recinte del castell.

La paret que tanca l'habitació per la banda de migdia (2032) és feta amb pedres lligades amb morter de calç, té una llargada de 3,55 metres i una amplada de 65 cm, i es lliura per llevant al mur 2009, que delimita l'habitació 2 pel sud. Pel que fa al límit nord, era marcat en una primera fase pel mur 2076; tanmateix, aquesta banda va ser reformada posteriorment amb la construcció de l'habitació 4, que va reduir en un terç la superfície de la cambra.

La pavimentació de l'habitació 3 és un nivell de terra trepitjada, sorrenc però molt compacte, que ha aparegut malmès en algun sector i que es troba damunt d'una fina aportació de terres, la funció de la qual era la d'anivellar les irregularitats de la roca mare. La seva construcció inutilitzà una fossa descoberta al bell mig de l'habitació (2040), totalment retallada a la roca.

L'habitació 4

L'habitació 4 és una compartimentació tardana de l'extrem nord de l'habitació 3. El mur 2073, del qual

només es conservava l'extrem oest, separava les dues estances. A ponent i a llevant l'habitació limitava amb els murs preexistents 2018 i 2026 respectivament, mentre que al nord el mur 2053, de nova factura, redefinia el límit d'aquesta cambra amb l'habitació 5, tot substituïnt el mur anterior (2076). El mur 2073 estava molt malmès, però l'estratigrafia de l'habitació i, assenyaladament, la seva pavimentació d'*opus signinum*, que es lliurava als murs conservats, permetia delimitar-ne i diferenciar-ne clarament l'àrea, d'uns 3,25 per 2,50 m. Al racó sud-est de la cambra hi havia una llar (2068-2069), definida per una solera de fragments de teula aràbiga, una clapa de terra cremada i un rudimentari cèrcol de pedres que l'envoltava. Aquesta llar semblava obrada tot retallant el paviment hidràulic. La construcció de l'habitació 4 és una de les reformes més tardanes detectades fins al moment en el castell, amb una datació proposada del s. XII avançat, atès que modifica l'estructura de les habitacions 3 i 5, la construcció de les quals situem, com a molt tard, en ple s. XII.

L'habitació 5

L'habitació 5 se situa a la raconada nord-oest del recinte més antic del castell. S'hi aprecien dues fases clarament diferenciades, la més antiga de les quals resta pendent d'excavació. Tanmateix, d'aquesta primera fase, de moment indatada, en coneixem tres dels quatre murs perimetrals (2018 a l'oest, 2051 a nord i 2076 al sud) i la llar, adossada a la paret de migdia. Coincidint amb la reforma que originà la construcció de l'habitació 4, s'elevà el nivell de circulació i la cambra es pavimentà amb una capa de calç (2058), alhora que s'obliterava la llar antiga i se substituïa per una altra de nova situada al centre de l'estança. Com ja hem indicat, això també implicà la substitució, al límit sud, del mur 2076 pel 2053, lleugerament esbiaixat. Més amunt es va documentar l'enderroc, del segle XIII (2052 i 2054).

Altres estructures

A migdia de l'habitació 3 localitzem dues estructures més, que discorren en direcció nord-sud i que semblen indicar-nos l'existència de més cambres per aquell sector, però que encara no s'han excavat.També s'aprecien més restes al nord-oest, al voltant de la cisterna, i a tota la banda sud i oest, més enllà dels límits excavats fins al moment. És evident que caldrà, doncs, esperar els resultats de futures campanyes d'excavació per poder tenir una idea més fidedigna de les dimensions reals de la fortificació.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

En les excavacions efectuades al castell de Torcafellò els anys 1999-2001 hem pogut documentar uns materials, situats en contextos estratigràfics tancats, que ens han permès estudiar les característiques d'aquesta ceràmica, que abasta cronològicament des del segle XI fins a principis del XIII.

Ceràmica del segle XI

Es tracta de ceràmiques de cuita neutra per una banda i de cuita oxidant per l'altra. En els dos casos les pastes són força heterogènies en la seva composició, presenten coloracions grises, marronoses i taronges i en alguns casos bicolors, alternant l'exterior de la peça gris amb l'interior marró i "sandvitx".

La ceràmica de cuita neutra es caracteritza pel poc grau de compactació, cosa que fa que les peces presentin un aspecte groller i fràgil, i per l'abundància de desgreixant de quars. Per altra banda, la ceràmica espatulada (de cuita oxidant) té un alt grau de compactació. El repertori formal és molt curt i està format majoritàriament per olles, encara que a Torcafelló hem documentat un cossi i el vessador d'una gerra. Pel que fa a les decoracions, la majoria de les peces no en presenten, tret d'algun cas decorat amb línies horitzontals paral·leles. El tractament superficial de les peces es redueix a uns pocs fragments de ceràmica espatulada.

El paral·lels més propers d'aquest tipus de ceràmica, datada als segles X-XI, se situen a l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva), on s'hi va documentar una fase corresponent a aquests segles que presenta uns contextos molt semblants formats per ceràmica espatulada i olles de cuita neutra amb la vora arrodonida de perfil en *essa*. Tot i així, els contextos de Torcafelló contenen una quantitat força més migrada de ceràmiques espatulades, cosa que fa pensar que ens movem en cronologies més tardanes, com a mínim de mitjan segle XI.

Un altre paral·lel el podríem trobar al castell de Sant Joan (Lloret de Mar), on l'excavació recent i encara inèdita de diverses sitges ha proporcionat olles de cuita neutra amb la vora arrodonida de perfil en *essa*, molt semblants a les de Torcafelló.

Ceràmica del segle XII i principis del XIII

Es tracta majoritàriament de ceràmiques de cuita reduïda, alguns fragments informes de ceràmica vidrada i un únic fragment esmaltat en blanc estanyífer. Les pastes són molt homogènies en la seva composició, presenten colaracions grises i són força dures i compactes. El repertori formal és molt curt, format en la seva majoria per olles amb la vora arrodonida de perfil en *essa*, encara que comencen a aparèixer vores motllurades (bisellades) característiques dels contextos del segle XIII, i algun cossi. Les decoracions són variades: línies paral·leles de meandres, línies horitzontals paral·leles o ambdós motius combinats.

Els paral·lels més propers d'aquesta ceràmica, datada al segle XII-principi del XIII, es poden trobar al castell de Sant Joan (Lloret de Mar), especialment en una sitja on ha aparegut un material format per olles amb la vora arrodonida de perfil en *essa* i motllurades, un cossi similar al localitzat a Torcafelló i una nansa de ceràmica en vidrat melat. Un altre

paral·lel proper es troba en unes sitges excavades l'any 1999 al Camp de l'Arrencada (Cassà de la Selva), que contenen un material ceràmic similar (LLinàs, Merino, Montalbán 2000), format per olles de cuita reduida amb la vora arrodonida de perfil en essa i algunes gerres de ceràmica vidriada.

CONCLUSIONS

La construcció del castell

Fins ara, la datació de la construcció del castell s'ha establert en base a les referències documentals (1106 com a data més antiga), que la situarien com a moment més probable en el segle XI avançat. Hem de fer, però, diverses remarques.

Encara que no tingui relació directa amb el castell de Torcafelló, convé que contemplem un moment un document de cessió datat en 1001 (Pons i Guri 1989), en el qual, sense fer esment de cap castell, els comtes Ramon Borrell i Ermessenda cedeixen al vescomte Seniofred de Girona una finca que comprenia els termes de Maçanet, Vidreres i Lloret a canvi d'un alou que Seniofred tenia al comtat de Besalú (Marquès 1983, 82-83 i 309-315). La referència de 1001 ens serveix així per identificar un gran terme anomenat "Maçanet", una part del qual es concedeix al vescomte en franc alou.

En aquest moment històric, els vescomtes ja haurien iniciat el procés d'apropiació del poder públic que donaria lloc al sistema feudal, i això es consolidaria, més tard, amb la construcció de castells. El mateix document de 1001 és testimoni d'aquesta degradació del poder comtal quan reflecteix l'apropiació total (en franc alou) del territori afrontat per part del vescomte, amb l'aprovació dels comtes, cosa que ha de donar lloc a l'immens alou dels Cabrera. L'afiançament del poder dels vescomtes facilità que construïssin fortaleses pròpies en els seus alous o territoris posseïts amb plena autonomia respecte del poder comtal. Així doncs, tenint en compte aquestes premises, ja podem hipotetitzar que la construcció del castell va tenir lloc al segle XI.

Des d'un punt de vista arqueològic, les dades obtingudes fins al moment no contradiuen el que acabem d'exposar. Ja hem vist com el material arqueològic ens dóna unes datacions que, malgrat que situem clarament en el segle XI, no permeten precisar més. Hem de remarcar, però, que és la presència d'aquest material, precisament, la que ens revela un funcionament quasi segur de la fortalesa, almenys, al llarg d'un bon tram d'aquesta centúria.

Les preexistències d'època romana, una dels voltants del canvi d'era i una altra de baiximperial (Folch et al. 2000), són evidentment alienes a la construcció que ens ocupa i no la condicionaren en absolut; ben al contrari, és molt probable que el bastiment del castell les malmetés pràcticament del tot.

Fases i evolució constructiva

Una de les dades a remarcar incideix en l'existència de fases intermèdies entre la construcció de la fortalesa (s. XI) i el seu abandó (s. XIII), evidenciades arreu de l'excavació. Les estructures que delimiten els diversos àmbits reflecteixen no una construcció unitària, sinó un seguit de fases, amb reformes intermèdies i de caire parcial, que caldrà encara assegurar i especificar en posteriors treballs.

a. Les dades que de moment tenim permeten afirmar que la construcció de la torre mestra i dels murs 2018 (oest) i 2051 (nord) foren amb molta probabilitat i tota lògica el primer que es bastí de la fortificació, al segle XI. Aquestes estructures ens dibuixen un recinte més o menys quadrangular, d'uns 20 metres de costat (és a dir, d'uns 400 m^2) amb la torre al centre.

b. Encara dins del segle XI, s'envolta la torre mestra dins d'un recinte més petit, d'uns 9 metres de costat, del qual en coneixem els murs sud (2009) i oest (2026).

c. L'espai entre els dos recintes es compartimenta vers el segle XII en diverses cambres, de les quals coneixem la 3, a l'oest, i la fase antiga de la 5, al nord-oest, que resta per acabar d'excavar.

d. En una última fase, vers l'any 1200, es construeix, ocupant el terç nord de l'habitació 3, una cambra pavimentada amb morter hidràulic (habitació 4), i es repavimenta l'habitació 5 amb un nivell de calç i una nova llar, que substitueix l'antiga.

L'abandó

Les excavacions han assegurat la cronologia de l'abandó del castell a les primeres dècades del segle XIII. Així, no és estrany que, en construir-se la capella de Sant Jordi, el 1450, es pogués ubicar damunt de les restes de la torre mestra del castell, ja aleshores totalment enrunada.

L'abandó del castell l'hem de relacionar amb el procés d'establiment dels senyors jurisdiccionals en zones més poblades i accessibles, especialment en els nuclis urbans. És cert que en la major part dels casos coneguts el fenomen d'abandó dels castells feudals s'esdevé una mica més tard que a Torcafelló, molt sovint a causa de la necessitat de seguir mantenint-los en funcionament, readaptats com a fortaleses estratègiques o punts de guaita.

Però segurament el castell de Torcafelló no va tenir cap altra utilitat remarcable i, quan el senyor va canviar de residència, es va abandonar d'una manera definitiva. Que això s'esdevingui a les primeres dècades del segle XIII, a més, ajuda a perfilar els inicis del procés històric d'abandó dels castells feudals per part dels seus senyors, una dada que molt sovint no trobem a la documentació i que la pervivència de funcionament de moltes fortaleses per altres causes emmascara des d'un punt de vista arqueològic. És en aquest camp, sobretot, que cobra

especial importància el coneixement de l'evolució històrica i arqueològica del castell de Torcafelló i, sobretot, del seu abandó.

Que la jurisdicció del castell continua més enllà del propi funcionament de la fortalesa es posa de manifest amb el document, ja comentat, de l'any 1362, que esmenta Bernat III de Cabrera com a *dominus castri Torcafalon*, però és clar que la pervivència de la jurisdicció no implica necessàriament la pervivència del castell des d'on s'exercia en un primer moment.

BIBLIOGRAFIA

AADD 1991, *Catalunya Romànica vol. V (Gironès, Selva, Pla de l'Estany)*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

COLL, J.M., ROIG, J., MOLINA, J.A. 1994, L´assentament altomedieval de Castellar Vell (Castellar del Vallès), *Plaça Vella*, 34, Castellar del Vallès.

COLL, J.M., ROIG, J., MOLINA, J.A. 1997, La ceràmica d´època carolíngia i comtal al Vallès, *Taula rodona sobre ceràmica medieval catalana*, Barcelona, 37-62.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A. SUREDA, M. 2000, Primera campanya d'excavacions al castell de Torcafelló (Maçanet de la Selva, la Selva), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 217-220.

FOLCH, C., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A. SUREDA, M. 2002, Torcafelló: la descoberta arqueològica d'un castell del vescomtat de Cabrera, *Quaderns de la Selva*, 13.

GIFRE, P., SOLER, S. 1996, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos*, Estudis i Textos, 4, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.

LLINÀS, J., LLORENS, J.Mª, MERINO, J. 1996, La telegrafia òptica a la Selva (1848-1862), *Quaderns de la Selva*, 9, Sta. Coloma de Farners, 143-150.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2000, Seguiment i excavacions arqueològiques a la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà de la Selva (el Gironès), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 100-103.

LLINÀS, J., MONTALBÁN, C., RAMÍREZ, A., SUREDA, M. 2000, *L'Hort d'en Bach. Del segle II abans de Crist a l'any 2000*, Estudis i Textos, 7, Taller d'Història de Maçanet de la Selva-Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners.

LÓPEZ, A., CAIXAL, À., FIERRO, X. 1997, Elements per a la difusió i la cronologia de la ceràmica grisa medieval a les comarques de Barcelona, *Actes del 4t Curs d´arqueologia d´Andorra 1994. La vida medieval als dos vessants del Pirineu. Comunitats pageses. Estructures d´habitat. Cultura material. El registre de dades arqueològic*, Andorra, 105-126.

MARQUÈS i CASANOVAS, J. 1983, *Maçanet de la Selva*, Departament de Cultura de la Generalitat-Diputació de Girona- Ajuntament de Maçanet, Girona.

MARQUÈS i CASANOVAS, J. 1985, Localització definitiva del castell de Torcafelló, *Revista de Girona*, 110, Girona, 48-51.

MARQUÈS, J.Mª 1994, Cultes de sants medievals, *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, LIX, Barcelona, 11-30.

NONÓ, B. 2001, *Mil anys d'història escrita*, Taller d'Història de Maçanet dela Selva, Maçanet de la Selva.

PONS i GURI, J. Mª 1989, Document del vescomte Seniofred de Girona, *Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana*, vol. III, Barcelona, 17-30.

RAMÍREZ i GARCIA, A. 1998, El castell de Torcafelló: estat de la qüestió, *Quaderns de la Selva*, 10, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Faners, 59-74.

ROIG, J., COLL, J.M., MOLINA, J.A. 1995, *L'església vella de Sant Menna. Setmenat del Vallès. Del segle V al segle XX, 1500 anys d´evolució històrica*, Sant Quirze del Vallès.

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA 1988, *El nostre poble de pagès, Maçanet de la Selva*, Maçanet de la Selva.

TALLER D'HISTÒRIA DE MAÇANET DE LA SELVA 1994, *Maçanet de la Selva*, Quaderns de la Revista de Girona, 50, Girona.

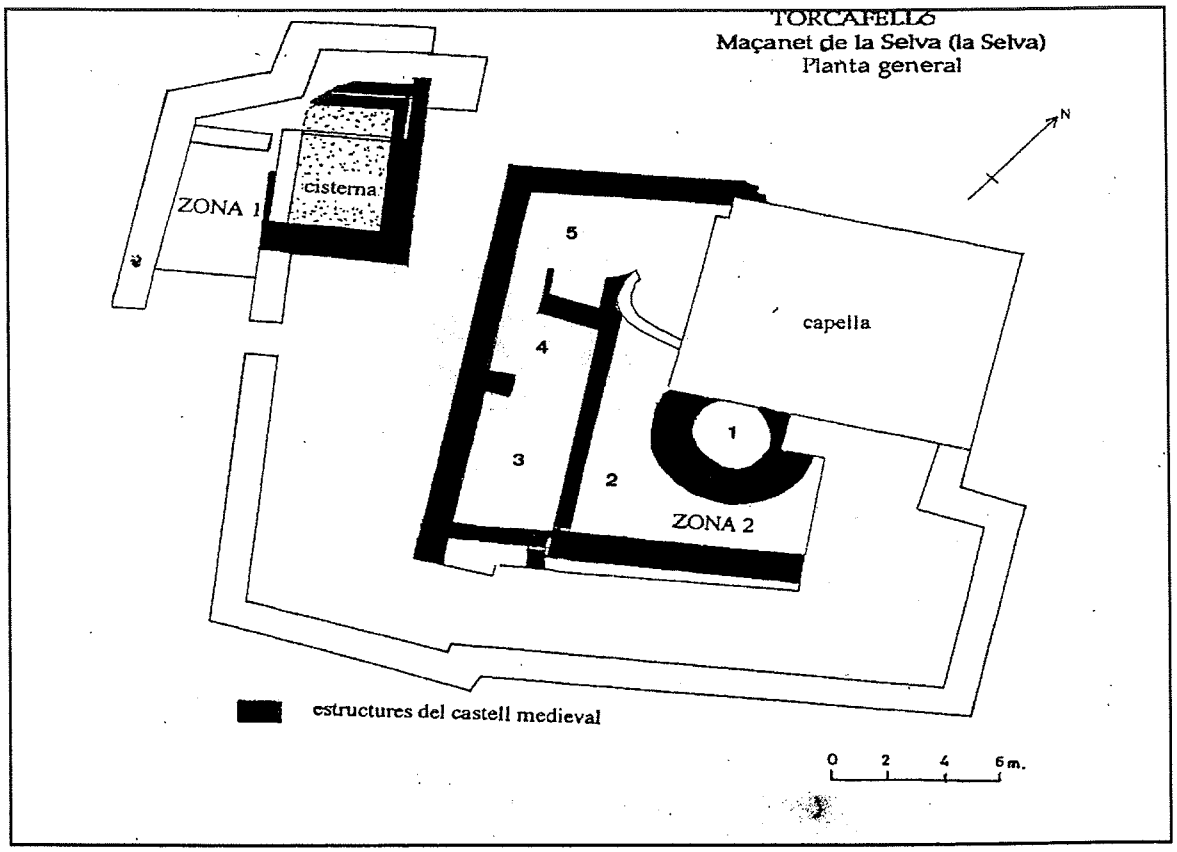

fig. 1. Planta general del Castell de Torcafelló amb les estructures del castell medieval.

EL CASTELL DE SANT JOAN (LLORET DE MAR, LA SELVA)

Joan LLINÀS POL Jordi MERINO SERRA Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ*

INTRODUCCIÓ

Els anys 2000 i 2001 s'han realitzat dues campanyes d'excavacions arqueològiques al castell de Sant Joan (Lloret de Mar), que n'han suposat l'excavació total i completa. Els treballs han estat finançats per l'ajuntament de Lloret de Mar, dins del marc del Pla d'Excel.lència Turística signat amb el Ministeri d'Economia, i executats per l'empresa Janus S.L.

El castell es troba situat al capdamunt d'un esperó rocallós abocat al mar que es dreça al sud-oest del nucli de Lloret de Mar i que separa les platges de Lloret i Fenals. Ocupa actualment un espai triangular d'uns quatre-cents metres quadrats de superfície, delimitat a migdia per un penyasegat que s'aboca al mar, al nord per un carrer obert l'any 1964 i a llevant per la muralla original de la fortificació, on s'hi obre l'entrada principal. L'obertura del carrer esmentat va suposar la destrucció total d'un bon sector del castell, i n'han restat alguns vestigis a l'altra banda del carrer, en un espai accidentat i emboscat, escanyat pel propi carrer i per un xalet de construcció moderna.

Gràcies a l'acció d'algunes persones a títol particular, que aconseguiren finalment implicar les autoritats, s'aconseguí impedir la urbanització del que quedava del castell i s'endegaren unes excavacions que, dirigides i executades per Armand de Fuvià, s'allargaren des del 1965 fins al 1968 i que incidiren, sobretot, en els grans enderrocs que cobrien les diverses estructures de la fortificació i en el sector més afectat pel gran retall obert en fer-se el carrer. Els treballs, però, s'aturaren i des d'aleshores fins al 2000 tan sols s'hi efectuà una petita campanya, centrada a l'altra banda del carrer, entre els anys 1983 i 1984, que es limità a una neteja de les restes visibles i a la seva documentació fotogràfica.

A banda de les excavacions, l'Ajuntament de Lloret de Mar ha anat realitzant al llarg de tot aquest període diverses accions de salvaguarda i reconstrucció, entre les que cal destacar la construcció d'un gran mur de contenció per protegir el retall del carrer, i la reconstrucció de la torre de l'homenatge.

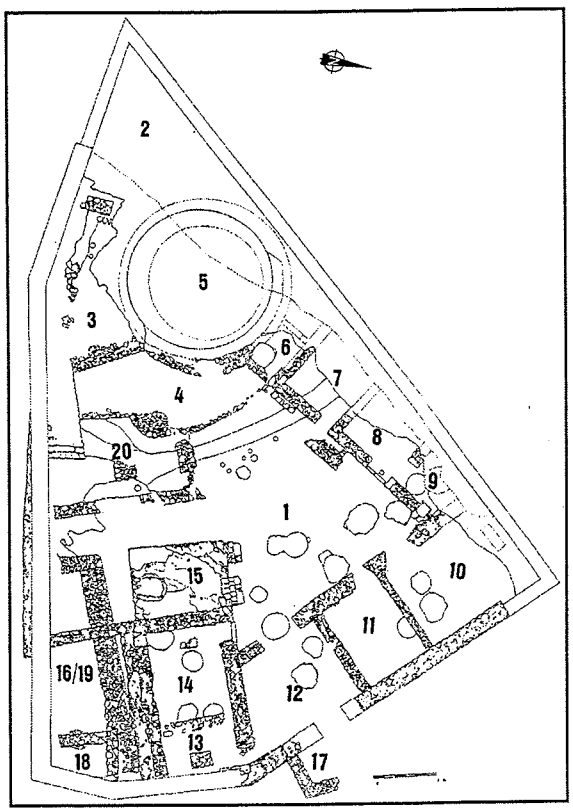

* JANUS, S.L.

ESBÓS HISTÒRIC

El castell de Sant Joan, més pròpiament castell de Lloret, es documenta per primera vegada el 8 de gener de 1079 en ocasió de la consagració de l'església parroquial de Sant Romà de Lloret (actual ermita de les Alegries) pel bisbe de Girona Berenguer Guifré i la senyora del castell de Lloret Sicardis de Montseny amb els seus fills Udalard i Bernat. El terme de Lloret, tanmateix, ja s'havia creat el 14 d'octubre de 1001, quan se segregà del de Maçanet de la Selva gràcies a la concessió de l'alou de Lloret al vescomte Seniofred de Girona per part dels comtes de Barcelona Ramon Borrell i Ermessenda. No seria estrany, per tant, que fos a partir d'aquesta data quan es palesés la necessitat de l'existència d'un castell que centrés la nova jurisdicció.

Tan sols quinze dies després de la consagració de Sant Romà, el 23 de gener de 1079, el mateix bisbe Berenguer Guifré consagrà la capella del castell, dedicada a Sant Joan, i la dotació es feu per la senyora Sicardis i els seus fills Udalard i Bernat, amb la participació del castlà Odó. Sicardis era vídua d'Umbert Odó de Montseny o de Ses Agudes, senyor del castell de Montpalau (Pineda) i en morir, el 1104, deixà el castell de Lloret al seu fill Bernat, bisbe de Girona des del 1093, per una banda, i al seu gendre Bernat Gausfred, senyor del castell de Palafolls, per l'altra.

En morir el bisbe Bernat l'any 1110, la seva part passà a la seu gironina. L'altra meitat, després d'alguns conflictes, acabà també passant a la seu un segle després, l'any 1217, arran de la donació efectuada per Guillem de Palafolls, essent bisbe el seu germà Ramon de Palafolls. A partir d'aquí i fins a les darreries de l'antic règim, la seu de Girona ostentà la jurisdicció de Lloret, que fou exercida per un paborde. Els problemes jurisdiccionals, però, no s'acabaren amb la reunificació de 1217, ja que el 1325 Jaume II concedí la jurisdicció de Lloret al seu cunyat Ot de Montcada, baró de Llagostera, iniciant un complex i conflictiu repartiment de competències amb el bisbat que no es resolgué fins a la tardana data de 1657, quan el Capítol acabà comprant als barons de Llagostera la jurisdicció criminal de Lloret i esdevingué de bell nou senyor únic del terme de Lloret.

La història del castell de Lloret és coneguda pels fets bèl.lics que l'afectaren. Durant el regnat de Pere el Gran (1276-1285) sofrí els atacs de l'armada francesa i restà parcialment malmès. Vers l'any 1356 s'esdevingué un important atac per part de la flota genovesa, que destruí la vila de Lloret i afectà molt seriosament el seu castell. Davant d'aquesta situació i dels conflictes de Pere el Cerimoniós amb l'infant de Mallorques, es va fer necessari reparar el castell amb urgència, iniciant-se un procés que culminà amb una sentència, emesa l'any 1378, per la qual els habitants del terme del castell de Lloret estaven obligats a treballar en la reparació i el manteniment del castell i a fer-hi serveis en cas de guerra (Pons i Guri 1982-83). Al llarg dels segles de l'edat moderna i finit el seu paper jurisdiccional, el castell esdevingué sobretot un punt de guaita i vigilància de la costa, davant dels atacs de la pirateria i de flotes enemigues en temps de guerra, i és aquí on hem de buscar les causes de la seva continuïtat de funcionament.

Tanmateix, als segles XVII i XVIII trobem ja proves d'una decadència manifesta, encara que d'aquest moment coneixem l'existència d'un culte a la Mare de Déu del Castell i d'una capella a Santa Llúcia. Una notícia de l'any 1685 ens informa que la capella de Sant Joan fou tancada al culte per perill de runa, i una mica més tard, al 1718, fou la capella de Santa Llúcia la que va necessitar reparacions urgents. El que no sabem és si aquests cultes tenien lloc al mateix edifici, com sembla més lògic, o bé en indrets diferents, un fet estrany si tenim en compte que estem parlant d'un recinte molt reduït, com seria el del castell, per a hostatjar-hi més d'un edifici de culte. A finals d'aquest segle XVIII, l'any 1790, el Comú de Lloret inicià un plet, que va durar 12 anys, per sostreure's el domini senyorial de la seu i que fou resolt favorablement als lloretencs, acabant-se així la secular jurisdicció feudal.

L'any 1805, el castell fou bombardejat per canoners anglesos, en una acció que significà la sentència de mort de la fortificació. Caigué bona part del mur de la banda de mar, així com mitja torre mestra, i aquesta vegada ja no es considerà necessari iniciar una nova reconstrucció. El castell romangué en progressiu estat d'enrunament, accelerat per l'acció de dues violentes tempestes, esdevingudes els anys 1840 i 1923, que enderrocaren més trams de muralla i el que quedava de la torre, la qual coneixem gràcies a fotografies antigues. El castell romangué en l'oblit fins a l'any 1964, en què, després que fos seccionat per l'obertura il·legal d'un carrer, com hem vist, s'hi van iniciar les accions encaminades a la seva excavació i recuperació, enllestides definitivament l'any 2001.

L'EXCAVACIÓ

El jaciment s'ha dividit en 21 sectors, clarament delimitats en funció sobretot dels diferents àmbits visibles en el moment d'iniciar-se les excavacions. Quasi tots aquests sectors corresponen a les cambres i àmbits existents durant la darrera fase de funcionament del castell, però també n'hi ha que estan conformats per estances descobertes en el transcurs dels treballs (sectors 18, 19, 20 i 21).

El pati (sector 1)

És un ampli espai pentagonal lliure de construccions, ubicat al centre de la fortalesa, amb una petita àrea, entre els sectors 15, 19 i 20, que s'allargassa cap al sud, fins a la muralla. En el moment d'inici dels treballs es trobava afectat per una rasa oberta durant les excavacions dels anys 60 que resseguia exclusivament els murs que el delimiten per les bandes nord, est i oest, de manera que els grans estrats d'abandó i sedimentació restaven al centre del sector com un gran illot. Aquests estrats (U.E.

1003, 1004, 1005 i 1010) cobrien diversos nivells de freqüentació i circulació datats a mitjans-tercer quart del segle XVI (U.E. 1012, 1013, 1043, 1134, 1135, 1136, 1209, 1214 i 1217), moment en què el pati adquirí, a grans trets, la seva fesomia actual.

Tanmateix, aquest sector havia estat sempre una àrea oberta, ja que no s'hi ha trobat cap construcció preexistent. D'èpoques anteriors al segle XVI hem de destacar un petit fossat-desaigüe (U.E. 1058) que el delimitava per l'oest i el separava del recinte sobirà. Excavada a la roca mare, aquesta estructura, de poca amplada i d'una profunditat que rarament supera els 70-80 cm, hauria servit per defensar el recinte sobirà, on hi havia la torre mestra, però el pendent suau que experimenta en direcció a migdia, sota les estructures del sector 20, on s'eixampla considerablement i vessa al penyasegat sota l'estructura de la muralla sud, fa que considerem la seva funció principal com la d'un canal de desaigüe. El material aparegut en el farcit d'obliteració (U.E. 1059, 1194, 1195 i 1270) prova que fou colgat i inutilitzat al segle XIII.

En el pati, finalment, també s'han documentat vuit sitges excavades a la roca mare, amb cronologies diverses: segles XI-XII (sitges 6, 7, 8, 9 i 10), XIII (sitja 13), XIV (sitja 11) i XVI (sitja 12).

Zona oest

Situada a l'extrem oest de la fortalesa, n'és amb diferència la part més alta i la podem considerar el recinte sobirà del castell. Hi ha les restes de l'antiga torrre mestra (sector 5), algunes estructures en mal estat de conservació (sectors 3 i 4) i una torre moderna construïda fa poc més d'una dècada en gran part sobre els fonaments de l'antiga. Aquesta zona dibuixa en planta un triangle, essent el seu costat sud-oest la muralla sud del castell (U.E. 1092), el costat nord-oest el tall del carrer modern i el costat est el fossat-desaigüe abans esmentat. Malauradament, aquesta zona es trobava en general molt malmesa ja en el moment d'inici dels treballs, especialment el costat nord i els voltants de la torre mestra.

En el sector 2, a ponent i al nord de la torre, no hi ha calgut cap intervenció arqueològica perquè no hi quedava sediment.

En el sector 3, a migdia de la torre, hi han aparegut les restes quasi imperceptibles d'una cambra del segle XVI (U.E. 1313 i 1315) i uns nivells i vestigis d'estructures més antigues, anteriors al segle XIII (U.E. 1318 a 1327), enormement malmeses tant per les pròpies obres posteriors del castell com per la construcció de la rèplica moderna de la torre mestra. En qualsevol cas, és evident que, tot i el mal estat de conservació d'aquestes restes, les troballes revelen l'existència de cambres adossades a la torre mestra ja des del moment fundacional del castell i fins als moments més tardans.

En el sector 4, a l'est i al sud-est de la torre, hi destaca una estructura semicircular (U.E. 1027) que cal interpretar segurament com un mur de contenció i terrassament, desaparegut en bona part d'antic, igual que els estrats que s'hi recolzaven. Cal remarcar també l'existència d'un retall efectuat a la roca mare i farcit vers el segle XV (U.E. 1029/1030) i que tot el sector s'abocava a llevant al fossat-desaigüe inutilitzat al segle XIII, que abans comentàvem i que separava el recinte sobirà de la resta de la fortificació.

En el sector 5 podem destacar la troballa de restes escadusseres de la torre mestra original (U.E.1023), de la qual només es van poder documentar les darreres filades de la seva meitat est, ja que la resta del seu perímetre es troba sota la construcció de la torre moderna, lleugerament desplaçada cap a ponent respecte de l'antiga.

Ala nord

L'ala nord del castell està conformada per quatre habitacions del segle XVI (d'oest a est sectors 6, 7, 8 i 9) afrontades per migdia al pati i destruïdes a tramuntana pel carrer obert l'any 1964. En aquesta zona s'ha comprovat com l'excavació dels anys 60 incidí tan sols en el que quedà dels nivells d'abandó superiors de les quatre cambres després de l'obertura del carrer i en l'excavació total d'una sitja (sitja 17) situada al sector 9, que havia quedat tallada. També s'ha pogut constatar la forta incidència del procés d'erosió natural del tall del carrer durant els més de 20 anys que restà al descobert i sense protecció, ja que diverses estructures descobertes als anys 60, com un fornet al sector 6, els murs mitgers que separen les diverses cambres i la pròpia sitja 17, han desaparegut gairebé del tot, mentre que es documenten perfectament en els diaris d'excavació, els croquis i les fotografies de les excavacions d'Armand de Fluvià.

El sector 6 és una petita cambra situada a l'extrem de ponent de l'ala nord i a tocar de la torre mestra, amb una porta oberta a migdia. D'una amplada de poc menys de 150 cm, es conservava en una part molt petita, ja que els nivells superiors ja havien estat excavats i la part nord havia desaparegut degut al tall del carrer i a l'erosió immediatament posterior. Als anys 60 encara s'hi va documentar una compartimentació interna i l'existència d'una estructura de rajol, malmesa pel tall del carrer, que semblava un petit forn domèstic. Així, l'única resta arqueològica documentada per nosaltres ha estat una sitja del segle XIV (sitja 18), excavada en el subsòl natural.

El sector 7, a llevant del 6, és una cambra d'uns 320 cm d'amplada i també destruïda a la banda nord. Conserva el mur sud (U.E. 1006), amb una porta oberta al pati, part dels murs est (U.E. 1256) i oest (U.E. 1266), i una petita raconada amb restes d'un enderroc (U.E. 1267). La roca mare ha aparegut anivellada amb la funció de sòl de circulació i la datació d'aquesta cambra, així com les de la resta d'aquest sector del castell, l'hem de dur al segle XVI. També ha aparegut en aquest sector l'extrem septentrional del fossat-desaigüe U.E. 1058, ja comentat, que també trobem al pati i que fou colgat al segle XIII, és a dir, força abans de la construcció de la cambra.

El sector 8, més a l'est, ha resultat molt semblant al 7, amb la part nord destruïda, una amplada quasi idèntica i una porta oberta en el mur sud, que comunicava la cambra amb el pati. En una raconada hi havia les restes d'un enderroc (U.E. 1253) i el nivell de circulació era també la gresa natural retallada i anivellada. Del mur de llevant (U.E. 1257), seccionat pel tall del carrer, en restava tan sols una part molt petita, ja que hi ha oberta una porta que servia d'accés al veí sector 9.

El sector 9, d'uns 250 cm d'amplada, estava pràcticament destruït, i tan sols hi podem destacar la descoberta de la part inferior d'una sitja medieval anterior a la construcció de la cambra (sitja 16), i l'evidència que també es retallà la roca per fer-la servir de nivell de circulació de l'habitació. Les excavacions dels anys 60 hi documentaren una altra sitja (sitja 17), que fou excavada i que, després de la posterior erosió del tall del carrer, pràcticament ha desaparegut del tot i, per tant, no hem pogut redocumentar.

Ala est

L'ala est està composada per cinc habitacions (sectors 10, 11, 12, 13 i 14) i la cisterna (sector 15). Les tres cambres septentrionals (10, 11 i 12) i la cisterna són de finals del segle XV, mentre que el conjunt format per les cambres 13 i 14 té uns origens més antics i una evolució una mica més complexa. A banda d'entretirar els nivells superficials, en aquesta zona la intervenció dels anys 60 tan sols se centrà en l'excavació total de l'habitació 10, afectada també pel tall del carrer, i en el buidatge i documentació de la cisterna.

L'habitació del sector 10, a l'extrem nord de l'ala, és una cambra de dimensions força grans (4,60 m d'ample per 5,10 de llargada conservada), oberta per ponent al pati, amb la banda nord també malmesa per la construcció del carrer i per l'erosió posterior. Com dèiem, fou excavada completament per Armand de Fluvià als anys 60, per la qual cosa només ha calgut redocumentar dues sitges retallades a la roca natural (sitges 14 i 15) i que, situades a la banda sud de la cambra, ja havien estat excavades i posteriorment reomplertes.

El sector 11 és una cambra rectangular de 4,60 per 3,40 metres, situada al sud del sector 10 i datable a finals del segle XV. Adossada per llevant a la muralla, està construïda amb uns murs de qualitat bastant deficient (U.E. 1007, 1033 i 1035), de pedra lligada amb un morter de calç extraordinàriament tou i sorrenc, i amb una porta oberta al nord-oest, que comunicava amb el pati. S'hi va localitzar un gran farcit d'anivellament (U.E. 1039 i 1056), la superfície del qual serví de nivell de circulació, una sitja dels segles XI-XII (sitja 4) trobada a la banda nord, a tocar del mur, i una filera de petits forats paral·lela a la muralla (U.E. 1084 a 1089), que hem d'interpretar com el testimoni d'una estructura de fusta adossada a la paret.

El sector 12 és una cambra trapezoïdal situada a migdia de la cambra del sector 11 i oberta per ponent al pati (sector 1) mitjançant una porta. La cambra es troba adossada a la muralla est del castell (U.E. 1036), just en el punt on s'obria la porta d'entrada a la fortalesa, per la qual cosa hem de considerar aquest àmbit com una zona de pas. S'hi ha excavat un nivell d'enderroc (U.E. 1279) i dues sitges, una del segle XIV (sitja 20) i una del XVI (sitja 19). No s'hi ha localitzat un nivell de circulació clar, que degué ser, en tot cas, la pròpia roca mare retallada i anivellada.

El sector 13 és un àmbit de petites dimensions (340 per 185 cm), situat entre el sector 12 al nord, la muralla a l'est, el sector 14 a l'oest i el sector 16 al sud. És, de fet, el fruit d'una subdivisió de la cambra del sector 14, efectuada al segle XV i relacionada amb la construcció d'una estructura quadrangular massissa de pedra i morter (U.E. 1117) que interpretem com els vestigis d'una escala que permetria l'accés a un hipotètic pis elevat, potser un camí de ronda de la muralla o a algun sistema de defensa de la veïna porta d'entrada al castell.

El sector 14, a l'oest del 13, és una cambra rectangular de 4,80 per 3,40 metres ubicada entre els sectors 12 (al nord), 13 (a l'est), 16 (al sud) i 15 (a l'oest). Històricament, presenta una evolució que podem subdividir en tres fases. La fase més antiga està conformada per quatre sitges excavades a la roca mare i datables entre els segles XI i XII (sitges 1, 2, 3 i 5). La segona fase és la construcció de la pròpia habitació mitjançant uns murs (U.E. 1018, 1044 i 1045) de pedres força ben treballades i disposades en filades, unides amb morter de calç, amb una porta oberta a l'oest, que permetia l'accés des del pati. Pavimentada amb un nivell de circulació de calç (U.E. 1057), l'hem de datar als segles XII o XIII. Finalment, al segle XV, es tapia la porta degut a la construcció de la cisterna i se n'obre una altra al nord-oest. Es col.loca també una nova pavimentació, a base de rajoles de ceràmica (U.E. 1048), de la qual se n'ha conservat una petita part a tocar de la porta d'entrada, i es redueix la seva superfície per la banda est amb la construcció de l'habitació 13. Finalment, sobre aquests nivells hi havia un estrat d'enderroc (U.E. 1047).

El sector 15 és la cisterna del castell, construïda, segons tots els indicis, al segle XV. S'ubica a ponent i adossada a l'habitació del sector 14, mentre que els altres tres costats estaven oberts directament al pati. Conservada íntegrament, fou excavada i netejada als anys 60 per Armand de Fluvià, que la va documentar exhaustivament i, més endavant, fou reomplerta amb terra i segellada, per la qual cosa ha estat innecessària la seva excavació. Semisoterrada, interiorment té una profunditat de 233 cm, una longitud de 370 cm i una amplada de 300 cm, amb una boca oberta sobre la volta, a la banda sud. La part superior de la cisterna, a la qual s'accedeix mitjançant una escala de graons de pedra del segle XVI, es troba pavimentada amb *opus signinum*.

Zona sud

La zona sud del castell ha resultat, amb diferència, la més complexa i més ben conservada des d'un punt de vista arqueològic. Això és degut sobretot al fet que es trobava originalment a una cota sensiblement més baixa que la resta de la fortificació i que en els darrers segles de funcionament del castell fou reomplerta i anivellada. S'hi han identificat quatre sectors, tres d'ells (16, 18 i 19) superposats a la raconada sud-est del castell i el quart (sector 20) ubicat a ponent, contra les estructures del recinte sobirà.

El sector 16 és una cambra de forma trapezoïdal situada a l'extrem sud-est del castell, delimitada a llevant i a migdia per la muralla (U.E. 1092), al nord pels sectors 13 i 14 i a l'oest per un envà (U.E. 1091) amb una porta que s'obria al que, en el moment de funcionament de la cambra, era ja part del pati. Fou bastida al segle XV amb una aportació de terres (U.E. 1096, 1099, 1141 i 1150) que colgà les restes anteriors (sector 18 i part del 19) existents en aquella zona. Els murs nord (U.E. 1090) i oest (U.E. 1091) són fets de pedra lligada amb un morter de calç de no massa qualitat, mentre que la muralla (U.E. 1092) correspon a una reforma feta a principis del segle XVI, que consistí en la reducció del perímetre del castell i, per tant, de la pròpia cambra, si bé es desconeix l'abast exacte d'aquesta obra, ja que no s'han documentat vestigis clars de la muralla preexistent.

El sector 18 és una cambra ubicada sota l'habitació del sector 16, just a la raconada sud-est. Se'n conserven els fonaments dels murs nord i oest (U.E. 1106 i 1105), de pedres lligades amb fang, i diversos nivells que s'hi adossen (U.E. 1107, 1124, 1125, 1178, 1179 i 1181), mentre que per l'est i per migdia es troba destruïda per la reforma de la muralla del XVI. Amb tota seguretat, és una construcció bastida en el segle XIV, en el mateix moment en què s'amortitzà l'habitació del sector 19.

El sector 19 és un àmbit molt allargassat en sentit est-oest (10,5 metres), amb una amplada que oscil.la entre els 3 i els 4 metres, sempre tenint en compte que les seves dimensions originals foren reduïdes a l'est i al sud amb la reforma de la muralla del segle XVI (U.E. 1092). A ponent queda delimitat per un mur medieval fet de pedra i morter de calç (U.E. 1149) i al nord per un gran retall efectuat a la gresa natural, contra el qual recolza un gran mur de pedra seca d'una amplada que volta el metre (U.E. 1110). Situat a una cota molt baixa (més de 150 cm per sota del nivell de circulació del pati i més de 220 per sota del sòl de l'habitació 14), es tracta d'un àmbit de cronologia medieval, que utilitzava la roca natural retallada i anivellada com a sòl de circulació, i que fou totalment colgat al segle XIV amb una gran aportació de terres (U.E. 1101, 1104, 1111, 1121, 1126, 1152, 1153, 1155, 1157 i 1168). La seva funció ens és desconeguda, però fou clarament una sala de dimensions força grans, i ens ho corrobora l'existència de la base d'una columna (U.E. 1169) feta amb pedres lligades amb morter, que tindria la funció de sostenir una coberta bastant extensa.

El sector 20 és una cambra que es va construir al segle XIV recolzada a ponent contra les estructures del recinte sobirà (sectors 3 i 4), que es troben situades a una cota més elevada. Al sud limita amb la muralla U.E. 1092, i pel nord i per llevant afronta al pati (sector 1), mitjançant sengles parets de pedres lligades amb fang (U.E. 1138 i 1139). La construcció d'aquest àmbit, paral·lela cronològicament amb el colgament del proper àmbit 19, es féu anivellant el fossat-desaigüe que envoltava el recinte sobirà per llevant (U.E. 1058) i que aquí era més ample i més profund, per la qual cosa fou necessària una aportació de terres força considerable (U.E. 1154, 1156, 1164, 1165, 1166, 1167, 1170, 1171 i 1175). Aquesta habitació fou reformada amb la construcció de la muralla de principis del segle XVI (refecció del mur 1139 i repavimentació U.E. 1151) i enderrocada unes dècades més tard, encara dins del mateix segle, de manera que fou colgada i anivellada amb una nova aportació de terres (U.E. 1134, 1140, 1142, 1146 i 1147). Aquest sector passà així a formar part del pati, i s'hi construí una escala de pedra (U.E. 1022) adossada a la muralla que permetia l'accés directe des del pati fins al recinte sobirà (sector 3).

Exterior

Composen aquesta zona una franja de terreny situada fora de la fortificació, a tocar de la muralla est (sector 17) i les restes que van quedar al nord, a l'altra banda del carrer obert als anys 60 (sector 21).

En el sector 17 destaca una estructura de protecció de l'entrada al castell en forma de L (U.E. 1299 i 1300), força malmesa. Llevat de la documentació gràfica d'aquesta estructura, la intervenció arqueològica en aquest sector ha estat mínima, ja que tan sols ha calgut enretirar una aportació moderna de terres que reposava directament sobre el subsòl natural.

El sector 21, en canvi, ha resultat especialment interessant i molt espectacular, i ha proporcionat dades de gran utilitat. L'any 1983 ja s'hi havia efectuat una primera intervenció, que va localitzar les restes caigudes d'una gran estructura, versemblantment la muralla, però els treballs quedaren aturats i oblidats immediatament. Enguany, la nostra intervenció ha redescobert i redocumentat aquestes restes i s'ha pogut constatar que, efectivament, corresponen a un gran fragment de la muralla nord del castell (U.E. 1306) que, en un moment indterminat, va caure a plom, degut segurament a l'acció combinada d'un estat d'abandonament i descurança combinat amb una fallida de la fonamentació. L'excavació en extensió d'un ampli sector a l'oest i a tocar d'aquesta estructura ha posat al descobert una part del fossat (U.E. 1308), de més de 3 metres de fondària, que defensava la cara nord del castell i que fou colgat a principis del segle XVII (U.E. 1304, 1305, 1307, 1309, 1310 i 1328). Les troballes del sector 21, per tant, evidencien que una part de la muralla nord del castell va caure cap enfora, sobre el terreny que havia estat ocupat fins al segle XVII pel fossat i que, per tant, la fortificació es dreçava molt a prop d'aquesta zona, però ja dins del sector destruït l'any 1964 per

l'obertura del carrer. A banda, doncs, de documentar el fossat, la intervenció en aquest sector ens ha permès restituir amb força fiabilitat el perímetre total del castell de Sant Joan i certificar l'extrema gravetat de les destruccions produïdes arran de l'excavació del carrer.

CONCLUSIONS

L'excavació arqueològica total del castell de Sant Joan de Lloret ha permès conèixer a grans trets les seves principals característiques físiques i la seva evolució històrica. Es tracta d'una petita fortificació de planta més o menys triangular, d'uns 450-500 metres quadrats de superfície, el perímetre de la qual es mantingué quasi invariable al llarg dels vuit segles en què estigué en funcionament.

Entre els segles XI i XIII se'ns dibuixa un castell amb poques construccions internes, dominat per la torre de l'homenatge i un petit espai a tot volt (sectors 2 a 6, recinte sobirà), situat a una major alçada a l'extrem de ponent de la fortalesa i protegit per desnivells, talussos i un petit fossat-desaigüe. A llevant s'estenia una àmplia zona oberta envoltada per la muralla i ocupada tan sols per les estructures de la gran sala del sector 19 i per un seguit de sitges excavades en el subsòl natural que servien amb tota versemblança per emmagatzemar el producte del cobrament de delmes i taxes efectuades pel castell. En un moment avançat d'aquest període, vers el segle XIII, es construí l'habitació 14 i s'obliterà el fossat-desiagüe. Pel que fa a la capella de Sant Joan, consagrada l'any 1079, no se n'ha trobat cap vestigi, segurament perquè es trobava al costat nord de la torre mestra, on avui hi ha, excavat, el carrer modern.

Al segle XIV hi hagué unes importants reformes que incidiren a tota la banda sud de la fortificació i que podrien estar relacionades amb les destruccions provocades per l'atac genovès de l'any 1356. Es colgà del tot l'habitació 19, al sud-est, i s'hi bastí en una raconada l'habitació del sector 18. Més a ponent, contra les estructures del recinte sobirà, es construí l'habitació 20. D'aquest moment s'han documentat, també, tres sitges.

A la segona meitat del segle XV es bastiren les habitacions de la banda nord-est del castell (10, 11 i 12), adossades a la part interna de la muralla, així com l'habitació 16, al sud-est, previ enderroc de l'habitació 18. També es repavimentà l'habitació 14, se li adossà a l'oest la cisterna i se subdividí, creant a l'est l'habitació 13, que hostatjà una escala d'accés al camí de ronda de la muralla o a una probable estructura defensiva, que no ens ha arribat, relacionada amb la propera porta d'entrada al castell.

En un moment proper a l'any 1500 es tornà a reformar tota la banda sud: per raons que desconeixem, però segurament per problemes estructurals, se substituí la vella muralla d'aquell sector per un mur de nova construcció, ubicat uns metres més al nord, de manera que es va reduir lleugerament la superfície de la fortalesa. Això afectà les cambres d'aquest sector, com la 3 i la 16, que s'empetitiren, i molt especialment la 20, que es repavimentà.

Al segle XVI s'edificaren les habitacions de la banda nord (6, 7, 8 i 9), probablement també adossades a la muralla. A mitjans/tercer quart d'aquesta mateixa centúria, en unes obres que culminaren l'evolució constructiva del castell, fou enderrocada i obliterada l'habitació 20 i s'hi bastí una escala que comunicava el pati amb el recinte sobirà, es pavimentà el pati i foren colgades les darreres sitges. És ara quan la fortificació prengué l'aspecte amb què tots la coneixem, amb un recinte sobirà a ponent, on es dreça la torre de l'homentatge, i un pati a llevant envoltat d'habitacions al nord i a l'est i obert a la banda de migdia.

A partir d'ara, però, el castell entrà en un període de decadència. Encara va estar en ple funcionament fins a mitjan segle XVII, moment a partir del qual trobem traces clares d'abandó (cegament del fossat, nivells d'abandó sobre el pati i l'habitació 16, pràctica inexistència de materials més moderns), que hem de combinar amb notícies documentals de 1685 i 1718 que ens parlen del tancament de la capella i de seriosos problemes d'enrunament. La torre, tanmateix, encara va funcionar al llarg del segle XVIII com a punt de guaita fins que fou definitivament abandonada arran de les destruccions angleses de l'any 1805.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1971, *Els castells catalans*, III, Barcelona, 402-409.

AA.DD. 1991, *Catalunya Romànica*, V, Barcelona, 302-305.

BOTET i SISÓ, J. 1891, Noticias históricas, Lloret de Mar, *Revista de Gerona*, XV, 138-148.

FLUVIÀ, A. de inèdit, *Castell de Sant Joan. Informes i diaris d'excavació, 1965-1968 i 1983-1984.*

LLINÀS, J. en premsa, El castell de Sant Joan de Lloret: dades arqueològiques, *Jornades d'Història Medieval de Lloret de Mar*, Lloret de Mar.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 2, Sta. Coloma de Farners, fitxa 318.

LLINÀS, J., MERINO, J. 2001, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, vol. 5, Sta. Coloma de Farners.

LLINÀS, J., MERINO, J., MONTALBÁN, C. en premsa, El segle XIV al castell de Sant Joan (Lloret de Mar, la Selva), a *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, St. Cugat del Vallès.

MALLORQUÍ, E. 2001, El terme de Lloret de Mar del segle XI al XVIII: una aproximació cartogràfica, *Quaderns de la Selva*, 13, 67-82.

PLA CARGOL, J. 1953, *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*, Girona-Madrid.

PONS GURI, J.M. 1982-83, La sentència sobre el castell de Lloret, *Annals de l'Insititut d'Estudis Gironins*, XXVI, 87-110.

PONS GURI, J.M. 1992, Sicardis, senyora de Montseny i de Lloret, *Medievalia*, 10, 351-361.

EXCAVACIONS AL BOU D'OR DE GIRONA

Sandra CASAS Josep FIEGO Pere FREIXAS Josep Maria NOLLA Lluís PALAHÍ

Toni PRADOS

Els treballs d'excavació al jaciment del Bou d'Or de Girona s'inscriuen dins les tasques desenvolupades en el marc del programa PROGRESS. Aquest, en el que hi participaven les ciutats de Bastia, Càller, Atenes i la pròpia Girona, tenia com objectiu l'estudi de l'aplicació de noves tecnològies -ràdars i altres sistemes electromagnètics- en la detecció de jaciments arqueològics i la seva delimitació. El programa s'estructurava en dues parts. Una primera consistent en l'ús d'aquesta tecnologia en determinats indrets i, posteriorment, la realització d'excavacions arqueològiques per poder comparar les dades amb les proporcionades per les prospeccions. En el cas de Girona es varen triar tres indrets ben diferents. El primer va ser l'interior de la nau de la Catedral gironina. El segon la plaça situada a migdia de l'església de Sant Feliu i la tercera el camp conegut com el Bou d'Or.

Així, i després que l'any 1998 es portessin a terme les prospeccions geofísiques es va decidir realitzar una petita campanya d'excavacions a la zona del Bou d'Or.

Aquest indret és un gran camp situat a la vessant occidental del turó de Montjuïc, emmarcat pel nord per la riera del Matacans i pel sud per la riera del Bou d'Or, mentre que per ponent queda limitat per la carretera que porta al barri de Montjuïc i la via fèrrea, mentre que per llevant s´alça el pendent del turó.

El camp és relativament planer, amb una lleu inclinació de sud a nord i de llevant a ponent. Per l'extrem de ponent el camp està retallat en tot un seguit de terrasses, convertit en feixes per un millor treball i circulació dels tractors, fet que ha trencat la seva orografia original en que es devia estendre en un suau pendent fins pràcticament l'actual carrer del Pont Major. També per la banda nord el camp va ser parcialment tallat per una carretera. Actualment aquest camp està dividit en tres propietats. Les dues dels extrems de llevant i ponent pertanyen al senyor Narcís Prades i estan destinades al conreu de la userda, mentre que el del centre, no conreat des de fa temps, va ser recentment adquirit per l'Ajuntament de Girona a rel de les troballes realitzades en la campanya del mes de novembre de 1999.

Efectivament, aquella primer campanya d'excavacions -que ja va ser presentada a la cinquena edició d'aquestes jornades- va proporcionar les proves de l'existència en aquest indret d'una vasta necròpolis que superava els deu mil metres quadrats d'extensió i que ocupava la quasi totalitat del camp, estenent-se per ponent fins l'actual carretera.

Els resultats d'aquella campanya varen permetre delimitar en gran mesura l'espai ocupat pel cementiri i, en un petit sondeig de vuitanta metres quadrats, posar al descobert i excavar una vintena de tombes. Aquests resultats eren importants, però insuficients. Per una banda les dades obtingudes sobre el cementiri eren minses, ja que vint enterraments no eren una quantitat significativa de cara a un estudi aprofondit, sobre una necròpolis tant gran. Per altra banda restaven algunes incògnites sobre les dades proporcionades pels estudis de prospecció.

Efectivament, les prospeccions geofísiques varen determinar l'existència de tres sectors clarament diferenciats en el camp. Així la zona nord apareixia com un sector amb una forta resistivitat, fet que indicava clarament una alta presència de pedres. La zona central, per contra apareixia molt menys ocupada per aquesta mena de materials que reapareixien a la banda de migdia. El més sorprenent eren els límits del sector central, molt clarament definits per dues línies situades pràcticament en angle recte i que convergien a l'angle nord oest del camp.

Després de la campanya de l'any 2000 ja podem contestar a alguna d'aquestes qüestions preliminars. Per començar val a dir que cap de les vint i dues rases realitzades per tal de delimitar el cementiri va proporcionar el més mínim indici de l'existència de murs més o menys sòlids que podessin delimitar l'espai central detectat. L'espai que té una explicació més simple és el sector sud. En aquesta area la roca del subsol aflora a molt poca profunditat (més o menys mig metre) i això és el que detectaren els ràdars. Pel que fa a la banda nord el que varen detectar no era la roca del subsol sinó la gran profusió de tombes existents en aquest sector. Efectivament i tal com veurem més endavant la densitat d'enterraments en la zona nord del camp és enorme, amb freqüents sobreposicions de tombes. D'aquestes

les que anaven cobertes amb lloses i les de cavitat lateral disposaven de pedres en la cobertura o tancament de la tomba i, les de fossa disposaven quasi sempre de pedres abocades en el farcit de la mateixa per assenyalar l'indret de l'enterrament. Com a resultat: una gran presència de pedres que conformaren la resistivitat detectada pels sensors.

Més difícil d'explicar resulta la zona central i, molt especialment els seus límits. La menor ressistivitat detectada sembla originada en una menor densitat de tombes i en una major separació entre elles. En quan als límits, el fet que s'originin en un angle del camp ens pot proporcionar la resposta. Per tot un seguit de notícies orals proporcionades pels veins sabem que fins no fa masses anys existia un camí que comunicava la zona del Pont Major amb el camp i que era conegut com el camí del Fossar. Aquest va ser destruit al construir les feixes per conrear el camp amb tractor. Aquest mateix camí era, amb tota seguretat el que des d'època medieval comunicava el camí de França (situat aprop de l'actual carrer del Pont Major) i el cementiri. Probablement aquest camí travessava el cementiri d'oest a est i és el que detecten els ràdars com una línia perfectament clara, ja que en ell no s'hi situarien enterraments. En quan a la densitat tant desigual d'enterraments existents a una banda i altra del camí, aquest fet desperta tot un seguit de qüestions que abordarem més endavant.

Però com hem apuntat més amunt l'objectiu principal de la campanya objecte d'aquesta comunicació era el d'excavar un sector significatiu del cementiri, recollint el màxim de dades antropològiques d'una mostra significativa d'individus que permetés un estudi quantitativament fiable de la comunitat a la que pertany el cementiri. I quina és aquesta comunitat és el primer que cal clarificar.

ATRIBUCIÓ RELIGIOSA DEL CEMENTIRI

Tot un seguit d'elements, alguns d'ells de forma indirecte, porten de forma clara cap a la conclusió de que ens trobem davant el cementiri de la comunitat jueva de Girona.

a) Documentació: són pocs els documents d'època medieval que fan referència al cementiri jueu de la comunitat gironina i la seva ubicació. Especialment destacat resulta el que parla d'una permuta realitzada el 13 de Juny de 1207 entre el bisbe Arnau de Creixell i Bernat de Palau, d'una finca que el segon posseia a Monte Judaico, on s´esmenta el cementiri jueu, ubicat entre dues rieres i que segons el document era *alodium hebreorum*[1].

b) La toponímia: efectivament poques coses poden resultar tant indicativers com el mateix nom de l'indret on es situa el cementiri. Per una banda el nom del turó, Montjuïc, que deriva, com s'acaba d'esmentar de Monte Judaico. Una cosa similar succeia al turó del mateix nom de Barcelona, indret on precisament es va excavar als anys quaranta part del cementiri jueu de la ciutat barcelonina. Per altra banda el nom donat a una de les rieres i de fet al conjunt de l'indret, com a Bou d'or. Aquest nom donat per la veu popular deriva de tot un seguit d'històries i faules que parlen de l'enterrament de riqueses en aquest indret (riquesa que sol acompanyar a la majoria d'històries que fan referència als jueus). Per finalitzar, algunes notícies orals ens indicaren que aquest indret era conegut encara a principis d'aquest segle, com "el fossar", topònim que indicava clarament l'existència d'un cementiri.

c) Tipologia de les sepultures: De fet la tipologia de les diverses tombes, especialment les tombes antropomorfes amb coberta de lloses i la fossa simple, són presents també habitualment a les necròpolis cristianes medievals. Menys habitual és l'enterrament en tombes de fossa amb cavitat lateral, fet que sí es produeix al cementiri jueu de Montjuïc, a Barcelona. Aquesta tipologia apareix descrita a més en documents de la ciutat barcelonina[2]. En cementiris cristians podriem trobar-ne un cert paral·lel en els arcosoli, però es tracta d'enterraments d'obra, construits, i no excavats, almenys no totalment, en el subsól. La tipologia localitzada en el cementiri gironí .és la mateixa que també es va trobar en el paral·lel més proper i millor conegut, la necròpolis jueva de Barcelona.

d) Disposició dels enterraments: totes les sepultures es troben orientades d'est a oest, amb el cap del difunt situat a ponent mirant cap a llevant. Aquest fet s´adequa perfectament a la costum hebrea que especifica que quan el dia de la ressurrecció dels morts arribi aquests s'hauran d'encaminar cap a Jerusalem, cap a l'est. Tots els difunts, a més foren enterrats sense aixovar, o amb un aixovar mínim, fet que un cop més respon a les exigències de la religió jueva. És cert que aquesta disposició és també habitual en els cementiris cristians, però, especialment en el referent a l'orientació, aquesta és molt més irregular, adaptant-se a l'espai, o al voltant d'un nucli central, com una església o altar. En el cas que ens ocupa no només els enteraments excavats sinó també tots els localitzats a les 22 rases realitzades (que superen la cinquantena) estan col·locats en aquesta orientació. I aquesta es manté inclús en els casos on hi ha sobreposició d'enterraments.

[1] CANAL, J., CANAL, E., NOLLA J.Mª, SAGRERA, J. 1995, Els jueus a la ciutat de Girona, dins *Història urbana de Girona, reconstrucció cartogràfica*, 1, 10.

[2] Notícia oral que ens va ser proporcionada per J. Casanovas.

e) Notícies de troballes en l'indret: efectivament des de fa ja dècades hi ha notícies de troballes de restes ossees i, molt especialment, de làpides amb inscripcions hebraiques en aquest indret. Aquestes foren trobades especialment durant la construcció, a finals del s.XIX, de la via ferrea, que encara actualment circula a ponent del camp Prades. Però també els pagesos propietaris del camp, parlen de la troballa accidental de fragments de làpides amb inscripcions durant els treballs agrícoles. A més, també es varen localitzar dues tombes durant la construcció d'una de les torres de la línia d'alta tensió, concretament la que es troba situada a l'extrem nord del camp Prades.

f) Les notícies negatives: tant important com les dades de que disposem poden arribar a ser-ho aquelles que no tenim. En aquest cas en concret, es pot argumentar que no hi ha cap notícia de l'existència en aquest indret d'un cementiri cristià. A més cal tenir present que les rases de delimitació dutes a terme han demostrat que es tracta d'una necròpolis de grans dimensions, que podria superar fàcilment varis centenars d'enterraments i és indubtable que un cementiri medieval cristià d'aquestes dimensions hauria deixat un record en la documentació i la tradició locals.

Probablement cap d'aquests elements sigui suficient per si sol per atribuir la localització del cementiri jueu de Girona en l'indret objecte d'aquesta excavació, però junts conformen un conjunt d'elements que fan pràcticament impossible cap altra possibilitat.

DESCRIPCIÓ DEL CEMENTIRI

Les dues campanyes d'excavacions realitzades fins ara ens permeten apuntar algunes dades sobre l'orografia del cementiri i la seva extensió i distribució. Per començar cal tenir molt present que l'orografia del sector en època medieval era clarament diferent a l'actual El cementiri ocupava les darreres estribacions del sector occidental del turó de Montjuich. En aquesta zona el turó descrivia un suau pendent d'est a oest i de sud a nord, fins arribar al nivell actualment ocupat per la via fèrrea. Aquests fets els podem apreciar clarament en les diverses seccions del cementiri on, sobretot les tombes de lloses i de cavitat lateral (les més antigues), dibuixen per la cota a la que es situen, aquesta doble inclinació. També, fora de la zona excavada, es pot observar en les diverses tombes tallades per les feixes de la zona occidental com la profunditat a la que es situen indica, no només l'extensió del cementiri en aquesta direcció sinó l'existència d'un suau pendent en aquella direcció.

Per la banda de llevant el cementiri s'estèn més enllà de la finca Prades, mantenint una alta densitat d'enterraments. En aquest sector, però, cal ressatar una peculiaritat, l'existència d'un aflorament de la roca natural a molt poca profunditat. Aquest fet provoca que en aquesta zona les restes d'enterraments es redueixi. De tot manera resulta difícil saber si també aquest sector estava ocupat per enterraments ja que la poca profunditat a que es situaven els hauria malmès ja fa molt de temps, a causa dels treballs agrícoles. De tota manera es varen identificar les restes d'algunes tombes disposades directament sobre la roca o retallant-la parcialment, si bé mot malmeses, i que semblen indicar que també aquest espai va ser aprofitat.

TIPOLOGIA DE LES TOMBES

Les tombes localitzades pertanyen essencialment a tres grans tipus, si bé dins de cada un apareixen tot un seguit de peculiaritats[3].

TIPUS		TOTALS
Lloses, antropomorfe	48	
Lloses, banyera	12	
Lloses no excavades	12	
LLOSES		72
Cavitat lateral al nord	33	
Cavitat lateral al sud	6	
CAVITAT LATERAL		39
Fossa amb caixa	16	
Fossa sense caixa	64	
FOSSA		80

1- Tombes de lloses: Aquesta tipologia correspon a sepultures cobertes amb tot un seguit de lloses disposades horitzontalment. D'aquesta tipologia s'han localitzat un total de 72 tombes. D'aquestes la majoria (48) presentaven un retall antropomorfe en la fossa destinada a col·locar les despulles del difunt, amb la capçalera clarament remarcada 12 tombes presentaven el retall de forma ovalada o de banyera, mentre que en 12 casos més es tractava de tombes que no es varen excavar.

Algunes de les tombes en forma de banyera apareixen amb el retall emmarcat per pedres (E-149). Per contra algunes de les antropomorfes presenten pedres emmarcant l'encaix del cap o la zona dels peus (E-26, E-58). En molts casos creiem que aquest ús de pedres venia motivat pel propi terreny, format per argiles que tot sovint aconsellaven l'us de pedres per emmarcar els retalls i sostenir millor les lloses de la coberta.

[3] Abans d'entrar en l'anàlisi quantitatiu del cementiri cal tenir present que la quantitat d'elements analitzats en cada un dels aspectes no és el mateix. Així, per exemple, la quantitat de tombes analitzades segons la seva tipologia és molt més elevada que la d'individus, ja que s'inclouen aquelles tombes localitzades, però no excavades, a més de les excavades durant la campanya de l'any 1999, de les quals encara no s'ha finalitzat l'estudi antropològic complet.

Algunes de les fosses foren reaprofitades per col·locar-hi nous enterraments al damunt, ja fos directament o obrint galeries laterals.

La distribució d'aquestes tombes apareix com la més ordenada de les tres tipologies, formant filades tant en sentit nord sud com est oest. Val a dir que l'existència de sobreposicions de tombes i la no extracció dels enterraments fa que no s'hagin pogut localitzar totes les tombes del sector, de tal manera que probablement aquesta alineació era encara més completa de tal com s´ens apareix actualment.

En quan a la cronologia aquestes semblen ser les tombes més antigues del cementiri. Com veurem algunes de les tombes de cavitat lateral podrien ser anteriors, però aquelles semblen coexistir amb les de lloses i, fins i tot, amb les de fossa.

2- Tombes de fossa amb cavitat lateral: aquestes eren les que Duran i Sampere denominava com tombes de cova en el cementiri jueu de Barcelona, i que nosaltres preferim denominar com de fossa amb cavitat lateral, per creure que defineix millor la forma i el sistema constructiu emprat. Efectivament aquestes tombes es caracteritzen per la realització d'una fossa. Un cop realitzada, en lloc de col·locar el difunt al fons, aquest es situa en una galeria lateral excavada a tal fi. Posteriorment aquesta es segella col·locant tot un seguit de lloses verticals i es torna a cobrir la fossa. D'aquesta tipologia se n´han identificat 39 casos. D'aquests, 33 presentaven la cavitat lateral a la banda nord de la fossa i en 6 aquesta es situava a la banda sud. En dos casos es varen localitzar parelles de tombes amb una fossa comú i cavitats a les bandes nord i sud. Val a dir que és possible que la quantitat de tombes d'aquesta tipologia fos lleugerament més elevada, però en alguns casos, sobretot a les tombes més arrassades resultava difícil distingir-les de les de fossa simple (especialment si havia desaparegut la coberta i les lloses verticals que les caracteritzen).

Com en el cas de les tombes de lloses el difunt és enterrat normalment amb una mortalla i sense caixa (les característiques de la tomba, amb un espai d'uns 20-25 cms d'alt de la galeria lateral, impossibiliten l'us d'aquesta mena de taut).

En alguns casos les fosses foren reprofitades posteriorment per a nous enterraments (especialment al sector de llevant). De tota manera algunes d'aquestes també reaprofitaren el fossat de tombes de lloses com a fossa a partir de la qual excavar la cavitat lateral (E-180).

Tot i apareixer una mica arreu, aquesta mena de tombes presenten una alta concentració al sector de llevant, en un indret on hi són absents les de lloses, i al sector de tramuntana, com emmarcant les tombes de lloses.

En quan a la cronologia, resulta especialment interessant l'alta concentració d'aquesta tipologia al sector de llevant i la línia tant clara entre aquestes i les de lloses. Aquest fet podria fer pensar que aquest fos el nucli original del cementiri i, que la demarcació tant clara amb les de lloses indicaria un canvi en la tipologia emprada. Però això no resulta gens clar ja que aquesta mena de tombes sembla utilitzar-se al llarg de tota la vida del cementiri i aquestes apareixen com ja hem dit una mica arreu. A més en un document barceloní del s. XIV, es fa esment a l'us d'aquesta mena de tombes en un enterrament. Això demostra que encara es feien servir passat ja l'any 1300.

En quan a la seva peculiar conformació resulta complicat trobar paral·lels clars, excepte els de Barcelona, i aclarir el seu origen. Potser la resposta es troba en el record de les antigues coves utilitzades com a lloc d'enterrament pels jueus en època antiga.

3- Tombes de fossa: Aquestes es caracteritzen per la realització d'un forat a terra destinat a rebre les despulles del difunt. D'aquesta tipologia es varen descobrir un total de 80 casos. Bàsicament es poden dividir en dues categories. En 16 casos es varen trobar indicis (claus) de que el difunt va ser enterrat dins una caixa de fusta, mentre que en els demés casos semblen haver-ho estat en una mortalla molt senzilla.

Per altra banda algunes de les tombes presentaven determinades peculiaritats, com l'alineació de pedres emmarcant la tomba per la banda nord (E-30), sud (E-49), o ambdues (E-104). En un cas, a més la tomba apareixia emmarcada per la banda nord per un petit muret a base de lloses planeres, de tres filades d'alçada (E-142). En un altre cas una mateixa fossa era ocupada per dos enterraments (E-95 i E-96).

Aquesta tipologia correspon als enterraments més moderns del cementiri. Tot i que alguns enterraments es situen seguint en gran mesura les alineacions marcades per les tombes de lloses i de cavitat lateral, la majoria corresponen a sepultures que es sobreposen total o parcialment a aquestes dues tipologies suara esmentades, fins i tot reaprofitant alguns dels fossats de tombes anteriors.

En el cas de les tres tipologies, moltes de les fosses presentaven pedres i lloses en el seu farcit que servien en part com a indicació de la ubicació de la tomba. Val a dir que en molts casos aquestes pedres havien desaparegut, tant pels constants treballs agrícoles del camp com pel rebaix realitzat amb la màquina excavadora dels nivells superficials abans d'iniciar-se les tasques arqueològiques.

ESTUDI ANTROPOLÒGIC

Tots els enterraments localitzats, estaven orientats d'est a oest, amb el cap situat a ponent, mirant cap a l'est. En quasi tots els casos (de fet tots menys l'E-190) l'individu es disposava en posició de decúbit supí, amb lleugeres variants dins la posició general Així en la majoria de casos els braços apareixen

estirats al llarg del cos, amb les mans recolzades sobre el fèmur o sobre la pelvis, o bé posada al costat del cos. Només en alguns casos un dels braços apareix creuat en angle recte sobre el cos i, en un, un dels braços apareixia separat del cos i recolzat sobre un altra individu (E-95 i 96).

Les extremitats inferiors, sempre estirades, solen apareixer amb els genolls junts en els casos d'enterraments en tombes antropomorfes o en mortalla. Només en alguns casos, les cames apareixen paral·leles o lleugerament obertes. En la majoria dels casos els peus apareixen junts, estirats, però no hi són absents els casos on els peus apareixen creuats un damunt de l'altre.

Només en un cas (E-190) l'enterrament apareix disposat en posició lateral, però cal tenir present que es tracta d'un enterrament en cavitat lateral i la posició és en gran mesura resultat d'haver d'empenyer l'individu dins la mortalla, en un espai de reduides dimensions. De fet en la majoria d'enterraments d'aquesta categoria almenys alguna part del cos apareix lleugerament girada de costat per efecte d'haver de col·locar al difunt en un indret de reduides dimensions.

L'estat de conservació de les restes és molt desigual degut a circomstàncies molt diverses. En el cas dels nadons, per exemple, l'estat del ossos és pèssim per dues raons bàsicament. Per una banda per la mateixa constitució dels ossos, molt fràgils i que es desfan amb facilitat, i, per l'altra, la situació de la majoria d'aquestes tombes, que es situaven en una cota molt menys profunda que les sepultures d'adult i, per tant, molt més remenades pels treballs del camp realitzats en aquest indret des de fa quasi cinc cents anys.

En quan als enterraments adults, a més de l'estat inherent dels ossos per les patologies patides pel difunt o per la seva pròpia edat, la seva situació en indrets del camp on al llarg del temps s'acumula una major humitat, la seva cobertura (ja que molts dels coberts amb lloses apareixien sense quasi terra al damunt) o l'actuació d'animalons que han remenat les restes, afecten directament al seu estat de conservació.

Distribució per sexes

SEXE	TOTAL
Masculí	71
Femení	58
Alòfil o no determinat	25

Dels 154 individus dels que hi havia restes suficients com per poder establir algunes dades antropològiques 71 pertanyen al sexe masculí, 58 són femenins i 25 són alòfils de tal manera que no s'ha pogut determinar el seu sexe.

No existeix una distribució per sexes en determinats sectors el cementiri ni se'ls hi assigna una determinada tipologia de sepultura. En el cas de l'elevat nombre d'individus alòfils val a dir que només es podria haver reduit a través d'un estudi en el laboratori.

Distribució per edats

EDAT	TOTAL
0-5	8
6-14	12
15-25	23
26-35	38
36-45	39
>45	30
Indeterminada	22

Aquesta es va poder establir de forma relativa en un total de 150 individus.

S'han establert tot un seguit de grups d'edats, seguint en gran mesura els grups que l'estudi antropològic realitzat in situ permetia definir.

Així s'han localitzat 8 individus d'entre 0 i 5 anys, 12 d'entre 6 i 14, 23 d'entre 15 i 25, 38 situables entre 26 i 35, 39 entre 36 i 45, i un total de 30 de més de 45 anys. En 22 casos no es va poder establir l'edat, ja fos perquè es tracta de tombes localitzades però no excavades o d'individus en un estat de conservació tal que impedia establir l'edat dels mateixos.

EDATS*	Masc.	Fem.	Al.-Ind	TOTAL
0-5			8	8
6-14	5	1	6	12
15-25	10	10	3	23
26-35	18	18	2	38
36-45	20	16	3	39
>45	17	11	2	30

* A aquesta mostra caldria afegir 22 casos en que es va poder determinar el sexe, però no l'edat.

En quan a la distribució per edats d'ambdós sexes no hi ha pràcticament diferències, excepte en els dos extrems de la piràmide, ja que entre els individus de 6 a 14 anys i de majors de 45 anys, la quantitat d'homes és superior a la de dones. En el cas dels individus de menor edat aquesta quantitat es corregiria si s'aprofundís en l'estudi dels alòfils, molt elevats en nombre.

Aixovars

Els enterraments que han proporcionat materials d'aixovar han estat molt escassos. Es tracta de 14 casos. En 4 dels casos es tracta de simples impromtes sobre els ossos que testimonien l'ús de tocats ornamentals en alguns casos.

Els elements recuperats són, com s'acaba

d'esmentar, tocats o barrets (dels quals només en dos casos es varen poder recuperar petits fragments dels mateixos, formats per una base de teixit i una ornamentació a base de fil d'or), arracades (en 4 casos), anell (en 1), sivella (1 cas), olla de ceràmica (1 cas) i elements metàl·lics de difícil definició (2 casos), a més de les restes de ferro d'un petit cofre.

En la majoria dels enterraments es respecta escrupolosament la norma de no enterrar al difunt amb cap ornament ni bé superflu.

Val a dir que en el cas de les arracades, especialment, aquestes presenten una gran similitut amb les trobades a la necròpolis de Barcelona.

Els materials més singulars són els dos elements metàl·lics, als quals per ara no trobem una funcionalitat clara. De totes maneres i a tall d'hipòtesi apuntem la possibilitat que es tracti de portarotlles, en els quals hi aniria un pergamí, probablement amb textes religiosos.

Val a dir que ni l'anell ni cap dels altres elements portava cap inscripció en hebreu, ni, de fet, en cap llengua.

EL CEMENTIRI DE LA COMUNITAT JUEVA DE GIRONA

Després de les dues campanyes d'excavacions realitzades en aquest cementiri no pot quedar cap dubte sobre l'adscripció del mateix a la comunitat jueva de la ciutat de Girona d'època medieval, per les dades ja exposades en l'apartat corresponent d'aquesta comunicació. A aquestes cal afegir que els escassos elements d'aixovar recuperats (fet que concorda perfectament amb les prescripcions religioses de la comunitat jueva) són molt similars als trobats al cementiri de Barcelona, no només per tractar-se d'arracades, anells i restes de barrets, elements per altra banda molt usuals en l'aixovar de qualsevol necròpolis, sinó sobretot perquè la factura dels mateixos (especialment de les arracades i les restes de teixit) són quasi idèntiques a les de Barcelona.

Un cop establert aquest fet resulta evident que el cementiri gironí constitueix un exemple vital per entendre les costums funeràries de les comunitats hebrees a les nostres contrades en època medieval i constitueix un element important per entendre la vida d'aquestes comunitats. Val a dir que, juntament amb el de Barcelona constitueixen les dues necròpolis jueves més ben conservades de Catalunya (almenys de les identificades fins avui).

Resten, però, moltes preguntes encara per respondre al voltant d'aquesta necròpolis. Per exemple i donada la quasi total absència de materials arqueològics que ens permetin establir una cronologia de les diverses sepultures és important intentar saber quin era el nucli originari del cementiri i quina la seva pauta de creixement. Aquesta circomstància és especialent important si es té present la peculiar configuració del mateix. Efectivament sembla que originàriament el cementiri s'organitza disposant les sepultures ordenades en filades, de tal manera que, almenys en el sector excavat, no hi ha grups familiars o d'altra mena de relació, apreciables, sinó que els individus eren enterrats en l'ordre que anaven morint. Això és observable per l'ordenació en files ja esmentada i pel fet que moltes tombes no s'ajusten a l'individu que contenen, resultanta massa curtes o massa llargues, massa grans o massa estretes. A més les agrupacions familiars trencarien aquesta ordenació. Per norma general només les tombes de fossa trenquen aquesta alineació, però ja hem esmentat anteriorment que aquestes corresponen sobretot a un reaprofitament de l'espai i a una sobreposició de tombes, cercant no ja un ordre sinó un espai disponible per enterrar a nous individus.

Aquest fet obre un nou interrogant. Per què apareix una densitat tant elevada en el sector nord del cementiri si aquest disposava d'un espai superior als deu mil metres quadrats? A més cal tenir present que a les rases realitzades en la campanya de l'any 1999 tot semblava indicar que a mesura que s'avançava cap a la banda de migdia del camp les tombes apareixien cda cop més disperses. Caldria senyalar també que en aquelles rases només s'identificaven les primeres tombes, per tal d'establir els límits del cementiri, sense aprofundir més avall, i en casos de sobreposicions aquestes restarien ocultes. Tot i això no creiem que aquesta possible sobreposició fos molt intensa al sector sud ja que la majoria de tombes localitzades eren de coberta de lloses, que són les que en el sector excavat hem trobat sempre en els nivells inferiors. Així, doncs, a què pot respondre aquesta alta concentració al sector de tramuntana?. Ara per ara resulta molt agossarat intentar respondre a aquest fet, però creiem que la resposta ens la pot proporcionar en certa mesura la prospecció geofísica. Com ja s'ha esmentat al principi d'aquest escrit les prospeccions geofísiques detectaven tres sectors clarament diferenciats. Pel que ens interessa, el sector nord, on es detectava una altra concentració de tombes, apareixia clarament delimitat per la banda de migdia per una línia que la travessava d'est a oest. Ja hem comentat suara la possibilitat que aquesta línia correspongui al camí d'accès al cementiri. Però a més d'aquesta funció aquesta línia podria correspondre també a un límit de propietat. Existeix la possibilitat que en un moment determinat els jueus perdessin una part dels terrenys que posseien pel cementiri, veient-se obligats a emprar un sector molt més reduit, i el camí en conformés el límit de migdia. Val a dir que dels únics dos documents que fan referència al cementiri el primer es data a principis del s. XIII i el segon, el de cessió al senyor de Sarriera, no esmenta els límits de la propietat.

És evident que una comunitat jueva no vendria mai els terrenys pertanyents a un cementiri de forma voluntària, i com a prova podem esmentar el fet que en el moment de l'expulsió tot sovint no els venen sinó que els regalen a les autoritats locals probablement amb el compromís de que no s'hi

edificarà al damunt (passa a Girona i a Saragossa, per exemple), tot i que les pedres i làpides es reaprofitin en altres indrets. Però ningú diu que se'ls preguntés si volien vendre una part del terreny. Especialment a partir del s. XIV, quan les vexacions i atacs a la comunitat jueva són constants, l'expropiació d'una part de les seves propietats no seria d'estranyar.

Tot i aquest fet la comunitat intenta en tot moment respectar els preceptes referents a l'enterrament dels morts. Així, a diferència del que succeeix per exemple en molts cementiris cristians quan hi ha una manca d'espai, es respecta al màxim l'espai ocupat per sepultures més antigues. Si bé entre les fosses tot sovint no hi ha sis colzes d'espai, tal i com estipula el costum, si sol ser-hi entre els enterraments ja que moltes de les tombes es sobreposen, situant-se a una cota més elevada que les antigues. De fet només en un cas es pot apreciar que la col·locació d'un nou difunt va obligar a situar els ossos de les extremitats inferiors d'un altre enterrament sobre el pit del mateix.

En definitiva l'estudi d'aquesta necròpolis ens ha de permetre a la llarga poder analitzar en profunditat una de les comunitats de la ciutat de Girona més importants d'època medieval i, també, una de les més desconegudes. És cert que disposem d'abundoses dades sobre la seva presència a la ciutat, però en general són referents a les seves relacions amb la resta de la població de la ciutat i, tot sovint, a partir dels s. XIV i XV, una crònica de successos i desgracies que culmina amb la seva expulsió. Però poc sabem de la seva organització interna, de les seves classes socials (tot el que en tenim són generalment normes genèriques estrapolades de l'organització d'altres indrets), de la seva organització familiar, de les seves costums, de la seva higiene, de la seva alimentació...I aquestes són qüestions que l'anàlisi d'una necròpolis pot ajudar a entendre. I més en el cas d'una comunitat com la jueva en que al disposar d'un sol cementiri (a diferència dels cristians que s´enterraven a gran diversitat de cementiris parroquials i conventuals) tenim la possibilitat real d'obtenir una clara visió de conjunt, i de la seva evolució i canvis al llarg de cinc segles d'història. És evident que aquest fet no resulta gens fàcil, ja que implica, per una banda poder situar dins cronologies ajustades els diversos enterraments. Això només es pot dur a terme si coneixem el nucli originari del cementiri i la seva pauta de creixement, qüestió gens senzilla de resoldre per la quasi absència de materials associats als enterraments.

Per altra banda caldria un estudi antropològic el més aprofundit possible per respondre a les qüestions de caire higiènic o alimentari.

Una necròpolis d'aquestes característiques (extensió, nombre d'individus, estat de conservació...) representa una oportunitat única per desvetllar els secrets i la història de tota una comunitat, i brinda l'oportunitat de reconstruir la vida encara que sigui a través de la mort.

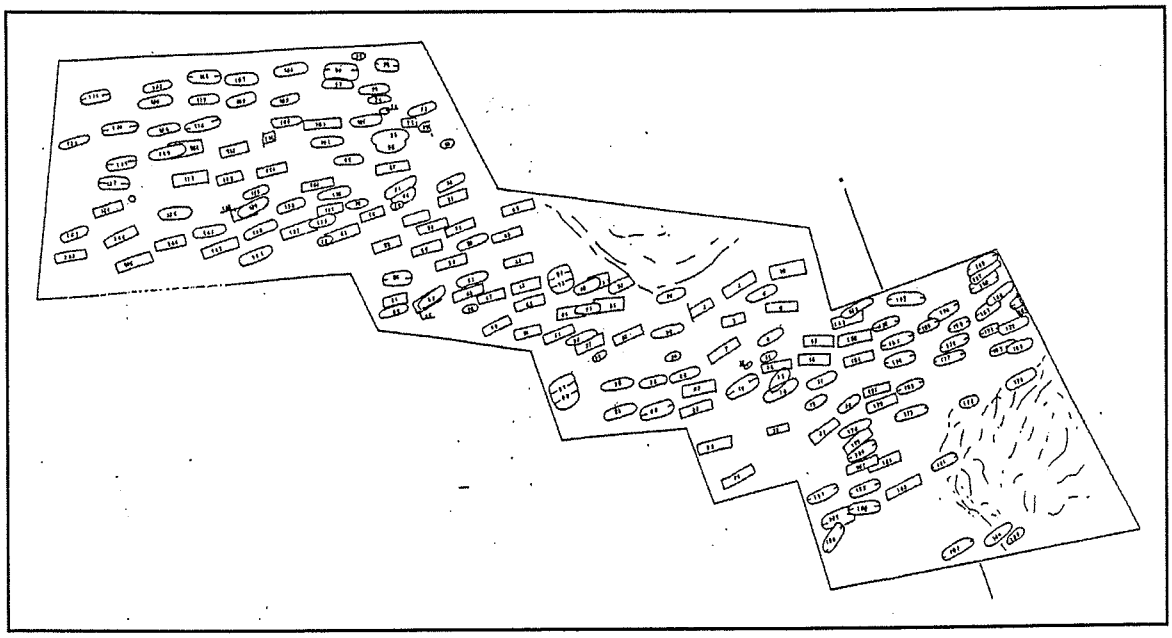

fig. 1. Planta general del Bou d'Or.

BIBLIOGRAFIA

ALBERCH, R. 1995, *Guia de la juderia de Girona*, Girona.

BURIAL, A. 1996, *Encyclopaedia Judaica*, vol. 4, Jerusalem.

CALVO, M., LERMA, J.V. 1996, El "fossar dels juheus", *Saitabi*, 46, 261-275

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 1995, Els jueus i la ciutat de Girona, *Història urbana de Girona, reconstrucció cartogràfica*, vol. 1, Girona.

CANTERA, F. 1953, Cementerios hebreos de españa, *Sefarad*, vol. XIII, fasc. 2, Madrid, 362-367

CASANOVAS, J. 1986, Arqueologia judia medieval en la Península Ibérica, *Revista de arqueologia* nº 61, maig, 45-54.

CASANOVAS, J. 1987, Necrópolis judias medievales en la Península Ibérica, *Revista de arqueologia* nº 71, març, 46-55.

DEATH, 1996, dins *Encyclopaedia judaica*, vol. 5, Jerusalem.

DOBRINSKY, HC 1986, *A treasury of sephardic laws and customs*, NY.

DURAN, A., MILLÀS, J.M. 1947, Una necrópolis judaica en el Montjuich de Barcelona, *Sefarad*, vol. VII, fasc. 2, 231-259.

EPSTEIN, I. 1968, *Studies in the comunal life of the jews of Spain*, NY.

GÓMEZ, J. 1971, Algunos datos sobre el cementerio judio de Toledo, *Sefarad*, vol. XXXI, fasc. 2, Madrid, 367-373.

KOLATCH, A. 1997, *El porqué del duelo judio*, NY.

LLORENS, J.Mª 1994, La col·lecció lapidària hebraica de Sant Pere de Galligants, *Guies del Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants*, 1, Girona.

METZGER, T. and M. 1982, *Jewish life in the middle ages*, Friburg.

MIRAMBELL, E. 1987, Documents referents a la sinagoga i al cementiri jueus de Girona, *Jornades d'Història dels jueus a Catalunya*, Girona, 237-244.

MOTIS, M.A. 1990, *Los judios en Aragón en la Edad Media (s.XIII-XV)*, Saragossa.

PÉREZ, E. 1978, Apuntes para el estudio de las necrópolis judias de época medieval o ensayo de tipologia sepulcral, *Sefarad*, Madrid, vol. XXXVIII, fasc. 2, 333-355.

PLANAS, S. 1992-94, *Història de Girona*, vols. 4 i 5, ADAC, (varis articles).

ROMANO, D. 1960, Restos judios en Lérida, *Sefarad*, vol. XX, fasc.1, Madrid, 50-65.

ROMANO, D. 1988, *Per a una història de la Girona jueva*, Girona, 2 vols.

ROMANO, D. 1991, *Fossars jueus catalans*, Girona.

SANTANA, I., MANTERO, A. 1995, La muerte en la aljama judia de Sevilla, dins *La muerte en Sefarad*, Sevilla, 81-108.

BILBIOGRAFIA ANTROPOLÒGICA

ASH, M.M. 1993, *Anatomia dental, fisiología y oclusión de Wheeler*, Mc Graw-Hill interamericana. 7ª edició, México.

AUFDERHAIDE, A., RODRÍGUEZ, C. 1998, *The Cambridge encyclopedia of paleopathology*, Cambridge University Press. Cambridge.

BROTHWELL, D.R. 1987, *Desenterrando huesos, la excavación, tratamiento y estudio de restos del esqueleto humano*, Fondo de Cultura Económica, 1ª edició London, 1981, 1ª edició Castellana, México.

CAMPILLO, D., VIVES, E. 1987, *Manual de antropologia para arqueologos*, Ed. CYMYS, Barcelona.

CAMPILLO, D. 1983, *La enfermedad en la prehistoria. Introducción a la paleopatología*, Ed. Salvat, Barcelona.

POSEL, P. 1997, *Esquemas de Anatomía 1, huesos, articulaciones y ligamentos*, Ed. Marban, Madrid.

VILLALAIN, J.D., GÓMEZ, C., GÓMEZ, F. 1993, *Actas del IIº Congreso Nacional de Paleopatología. Universitat de Valencia i Asociación Española de Paleopatología*, Valencia.

CAMPANYA 2001 DE PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES MEDIEVALS AL PLA DE L'ESTANY. INICI D'UN PROJECTE D'INVESTIGACIÓ

Josep CAMPRUBÍ

El present article exposa la primera campanya del projecte d'investigació titulat *Detecció arqueològica i estudi territorial de possibles emplaçaments tardoantics i alt medievals a la comarca del Pla de l'Estany,* la qual es va realitzar a finals de 2001, una investigació dirigida per Josep Camprubí Sensada i que compta amb el suport tècnic i científic de Ramon Martí Castelló, professor titular de la Universitat Autònoma de Barcelona. Es tracta d'un projecte que abraça un període històric poc conegut.

El sistema de treball consisteix en interaccionar diverses disciplines com ara toponímia, prospecció arqueològica superficial, contextos històrics, fonts documentals (si existeixen), estudi geogràfic dels emplaçaments i bibliografia publicada. L'objectiu és delimitar una zona geogràfica de treball i veure com evoluciona el poblament i la producció ceràmica després de la caiguda de l'imperi Romà fins a l'alta edat mitjana.

Aquesta sistema de treball no és la primera vegada que s'aplica ja que un de nosaltres, Ramon Martí, ja havia realitzat a finals dels anys vuitanta un seguit de prospeccions a la vall del Riudebitlles (Alt Penedès) que li permeteren d'establir localment una organització territorial d'època alt medieval[1].

Dit investigador també desenvolupà a inicis dels anys noranta, conjuntament amb Sergi Selma, un projecte anomenat *Poblament i espai agrari al curs mitjà del riu Palància i a l'àrea meridional de la serra d'Espadà des de l'antiguitat tardana a l'edat mitjana,* a la província de Castelló[2].

Des del 1997 fins al 2001, Ramon Martí i Josep Camprubi realitzaren conjuntament un projecte titulat *Evolució del poblament al Berguedà des de l'època baix imperial romana fins l'Alta edat Mitjana,* el qual s'incloïa dins un de més global anomenat *Organització territorial i institucions d'Estat durant l'Alta Edat Mitjana a l'àrea de Catalunya,* finançat pel MEC (Subdirección General de Promoción del Conocimiento/ PB96-1189), dirigit pel mateix Ramon Martí[3].

Els resultats d'aquests darrers anys ja ens permeten de començar a determinar les estructures d'organització territorial i els diversos tipus ceràmics emprats entre els ss. VI i IX al Berguedà, incloent-hi les produccions utilitzades durant la dominació islàmica. Una vegada assentades les bases en un espai geogràfic tancat (com és el el Riudebitlles, l'Alt Palància o el Berguedà) i establerta la relació entre ceràmica, toponímia i organització territorial, ens cal verificar-la en altres indrets de Catalunya, com per exemple al Pla de l'Estany.

[1] Algunes publicacions relacionades amb el tema: MARTÍ, R. 1994, Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del Riudebitlles, *Taula Rodona Sobre Ceràmica*, Barcelona. / MARTÍ, R. 1993, Sistemes hidràulics i poblament en els límits de Catalunya Vella: la unitat hidrològica del Riudebitlles, *IV CAME*, Tomo III.

[2] Per exemple MARTÍ, R., SELMA, S. 1995, Un monasterium dels segles V-VIII: (Almonacid de Castellnovo) o Torre del Malpàs (Alt Palància; Castelló), *Congrés d'Homenatge al Doctor Pere de Palol*, Girona.

[3] Algunes publicacions sobre el projecte: MARTÍ, R., CAMPRUBÍ, J. 1998, La xarxa castral del Berguedà. Primers resultats d'un projecte de prospecció arqueològica, *I Simpòsium d'Arquelogia Medieval. Homenatge al Doctor Riu*, Berga. / CAMPRUBI, J. 1998, La funció dels *castra* i la seva relació amb les *parrochiae* en el procés d'estructuració territorial berguedà (fi del s. IX-inicis del X), *II Congrés dels Pirineus*, Girona. / MARTÍ, R. 1999, Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i a al-Andalus, Les Sociétés Méridionales à l'âge féodal, Hommage à Pierre Bonassie, Toulouse. / MARTÍ, R., 1999, Estrategias de conquista y ocupación islámica del nordeste peninsular. Dimensión arqueológica de la toponimia significativa, *V Congreso de Arqueologia Medieval Española*, Valladolid. /CAMPRUBI, MARTÍ, SELMA,VILADRICH, 1999, fortificacions i toponímia omeia dels Pirineus a Damasc, *II Col.loqui de les Comunitats Rurals del Pirineu*, Vall d'Àneu, Universitat de Barcelona. / CAMPRUBI, J., 2001, Los *castra* en el nuevo modelo de organización territorial del Pagus Berguedà a finales del s. IX e inicios del X, *II Congreso de Castellología*, Teruel.

INDRETS PROSPECTATS

La campanya de l'any 2001 s'ha realitzat als municipis de Banyoles, Camós, Cornellà del Terri, Palol de Revardit i Vilademuls. La intenció era prospectar aquells indrets que toponímicament poguessin estar relacionats amb mots de possible procedència islàmica. Per tal de dur a terme aquesta tasca s'ha comptat amb el suport logístic i econòmic del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i d'una subvenció atorgada pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

En aquesta ocasió hem visitat quatre topònims palau/palol ja que sabem que deriven del mot àrab *balad*, un lloc de treball de la terra situat prop de camins i que depenia de l'estat musulmà[4]. Alguns d'ells han estat difícils de prospectar a causa de la urbanització dels indrets, com és el cas de Mas Palau (mun. Banyoles): es tracta del turó elevat més proper al monestir, un lloc que fins fa uns anys estava rodejat de camps de conreu. Des d'aquest punt s'arriba fàcilment a l'Estany. Prop seu hi havia un canal d'aigua procedent del llac que durant els anys seixanta, en construir-se l'actual Barri de Mas Palau i les anomenades Cases Barates, es va terraplenar. La casa Mas Palau, ubicada al cim, ha sofert moltes remodelacions i s'ha urbanitzat com la resta de la zona. Això ha fet que la prospecció hagi estat difícil i que només ens aporti uns escassos fragments recollits als pocs marges que queden al costat del turó principal. Un fragment podríem considerar-lo baix medieval i la resta d'època moderna o contemporània.

El castell i l'església de Palol de Revardit (mun. Palol de Revardit) també els prospectàrem. Documentalment no apareix escrit fins al 1075 *(Palatiolum/Paladol)*[5]. La recollida de ceràmica es va realitzar al voltant del castell i l'església, on trobàrem una setantena de fragments, la major part dels quals van des de l'època baix medieval fins avui dia, coincidint amb algunes fases arquitectòniques de l'església (s. XII), amb el moment de creació d'un mur de defensa exterior que envoltava castell (s. XIII)[6] i església, i amb les remodelacions urbanístiques del segle XX. Malgrat que els estrats més antics hagin estat arrasats a causa de les construccions que s'hi han fet en el decurs dels segles, hi ha uns fragments ceràmics que podrien correspondre a la fase alt medieval tot i que els materials són gairebé tots d'època moderna i contemporània.

Prop d'Orfes existeix el veïnat de Palol i el Pla de Palol, situats a banda i banda del riu Fluvià. Arribats al veïnat vàrem prospectar l'antiga casa de cal Masdemont, avui coneguda com cal Sargantana, i entorn seu recollírem una setantena de fragments, alguns dels quals són d'època ibèrica o ibericoromana, d'altres alt medievals possiblement dels ss. VIII o IX, alt medievals més tardans, baix medievals, i moderns i contemporanis. En aquest lloc sí que creiem haver trobat l'emplaçament de l'antic *balad* ja que una vora i uns quants fragments oxidoreductors, tots de color exterior gris clar-marró, amb desgreixant força visible i ben sobresortit, s'assemblen a algunes ceràmiques recollides al Berguedà i que hem datat del s. VIII o inicis del IX. Les properes campanyes arqueològiques que realizem al Pla de l'Estany ens han de verificar o desmentir aquesta datació.

En el cas de Palol de Farga la prospecció es realitzà en uns camps al peu de les cases actuals, en els quals obtinguérem una quarantena de fragments, la major part d'ells moderns i contemporanis i alguns de baix medievals. Per això creiem que no és l'emplaçament de l'antic palau i que el *balad* original havia d'estar en algun lloc proper.

A pocs centenars de metres de Palol de Farga hi ha l'església de Sant Pere de Juïgues, situada al costat del mas Sobirà, també conegut com can Güell. L'edifici sembla tenir elements arquitectònics del s. XII i afegits dels ss. XVII i XVIII, i a més s'hi van trobar dues lipsanoteques que es dataren dels segles X o XI[7] i que actualment romanen al Museu d'Art de Girona. Gràcies a la labor del Centre Excursionista de Banyoles, la capella s'està reconstruint i això ha provocat un petit moviment de terres. Per aquest fet i atrets per les referències documentals que sobre l'indret de Juïgues (topònim referent als jueus) hi ha durant el s. X[8], decidírem de prospectar la zona. El resultat ha estat la troballa d'una cinquantena de fragments diversos, més relacionats amb el mas modern i contemporani que amb el lloc esmentat als documents del s. X. Això ens fa pensar que l'indret on hi ha la capella no és l'emplaçament alt medieval, sinó que quan es crea l'església, aquesta pren el nom d'un veïnat proper que hi ha a uns centenars de metres i que s'anomena Juïgues (al costat d'Espasens). De fet no té sentit que una església cristiana se l'anomeni dels jueus (Juïgues) si no és perquè hi ha un topònim fixat anteriorment que identifica l'indret on està situada. Pel que fa a les

[4] MARTÍ, R. 1999, Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus, *Les Sociétés Méridionales à l'âge féodal, Hommage à Pierre Bonassie*, Toulousse, 1999, 63-70.

[5] MARTÍ, R. 1997, *Col·lecció Diplomàtica de la Seu de Girona (17-1100)*, Fundació Noguera, Col. Diplomataris, nº 13. doc. 353.

[6] DD. AA. 1991, *Catalunya Romànica*, vol. 5, el Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 437.

[7] Tot això apareix a DD. AA. 1991, *Catalunya Romànica*, vol. 5..., 472-473.

[8] Veure MARTÍ, R., 1997, Col·lecció Diplomàtica... doc. 122;

lipsanoteques, podrien procedir d'alguna altra. Creiem que possiblement la resposta a l'emplaçament de l'antic *balad* de Palol de Farga i de l'indret on hi havia jueus al s. X caldria cercar-la al castell d'Espasens i al veïnat de Juïgues, llocs que pertanyen al municipi de Fontcoberta i que no hem prospectat encara.

També recorreguérem el nucli de Borgonyà perquè el topònim pot procedir del mot musulmà *bury* (torre). Està situat a tocar d'un antic camí que unia Cornellà i Pujals (dels Cavallers), dalt d'un petit turó, un lloc idoni per haver-hi hagut una fortificació. La prospecció es va centrar als camps i horts que envolten l'església de Sant Joan Baptista, una construcció que apareix documentada el 1142 i que sembla ser que sofrí reformes arquitectòniques al s. XVII[10]. El resultat foren uns 180 fragments que van des de l'època medieval fins avui dia ja que el veïnat encara roman habitat. Pel que fa als fragments d'epoca medieval s'ha de dir que són escassos i que predominen les produccions modernes i contemporànies. Pels materials trobats no sembla que l'indret fos l'establiment del *Burguniano* citat el 957[11] sinó un nucli creat al voltant de l'església del s. XII i que pren el nom d'un indret veí que dóna nom al terme, lloc que encara resta per localitzar, on sí que hi podia haver hagut el primitiu *bury*.

Així mateix volíem saber si els topònims bora feien referència a coves o bé eren derivats d'aquest *bury*. La qüestió de moment no s'ha pogut aclarir ja que no poguérem arribar a la casa de la Bora (mun. Camós), i una Bora Gran de Vilademuls que apareixia en un mapa era un error de la persona que el dissenyà ja que sobre el terreny ningú n'havia sentit a parlar mai.

Per una venda del 1039[12] sabem que existia un lloc anomenat Coronella dins del terme de Matamors (possible transformació de *mata mauros*). Aquest darrer topònim actualment dóna nom a una riera que travessa diversos termes municipals del Pla de l'Estany. Els camps de la Coronella, però, és un topònim que encara es conserva al municipi de Camós, al nord del lloc anomenat els Borrancs. Així, si aquest indret estava dins del terme de Matamors, l'emplaçament d'aquest *mata mauros* havia de ser prop seu. La prospecció dels camps, però, només ens va donar materials contemporanis. Dalt dels cims veïns no vàrem trobar cap indici arqueològic, i la densa vegetació, que en alguns punts ens impedia el pas, tampoc ens va ajudar en la nostra tasca.

En aquesta recerca visitàrem la Vinya dels Borrancs, situada més al sud dels camps de la Coronella, lloc on hi ha un jaciment ibericoromà. Decidírem prospectar l'indret per tal de comprovar si hi havia hagut alguna ocupació medieval posterior que pogués relacionar-se amb el *mata mauros* que cercàvem. El resultat consistí en una seixantena de fragments d'època ibericoromana entre els quals destaca ceràmica italopompeiana, fet que ens indicaria l'existència del jaciment al voltant del s. II aC. De materials medievals no en vàrem trobar.

També s'ha de dir que prospectàrem les obres de millora de la carretera d'entrada al poble de Cornellà del Terri (mun. Cornellà) i que només trobàrem dos fragments ibèrics i un de medieval, la procedència dels quals és impossible de determinar a causa del continu moviment de terres que hi ha hagut en aquest indret durant els darrers anys.

CONCLUSIONS

Més que respostes, la campanya de 2001 ens ha aportat preguntes: on eren els antics emplaçaments de Borgonyà, Palol de Farga, i Matamors? El castell d'Espasens i el veïnat de Juïgues, com es relacionen amb la capella de Sant Pere de Juïgues i l'actual Palol de Farga? On és i com era la ceràmica alt medieval d'aquests indrets? El topònim bora significa cova o en alguns casos pot derivar de *bury*? Aquestes respostes s'hauran d'aclarir en properes campanyes. La intervenció de 2001 ha servit per situar-nos sobre el terreny i plantejar-nos preguntes, però és a partir d'ara que comença la veritable investigació.

Sí que hem pogut constatar, però, que els emplaçaments anomenats palol o palau *(balad)* no estan situats en cims de difícil accés sinó en zones aptes per a conrear, tal i com en el seu dia vàrem poder comprovar en el Berguedà. Aquest fet explicaria perquè a les comarques gironines hi ha una gran concentració de palaus i palols des de la zona plana de l'actual Pla de l'Estany fins al mar, especialment a l'Alt i al Baix Empordà.

[9] Actualment també trobem esglésies barroques que tenen talles gòtiques, esglésies gòtiques que tenen imatges romàniques, o edificis de culte fets recentment que contenen elements de segles anteriors que han estat aprofitades.

[10] DD. AA. 1991, *Catalunya Romànica, vol. 5, el Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany,* Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, 409-410.

[11] ORDEIG, R. 1993-94, *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya. Segles IX-XII*, vol. 1, Vic, doc. 73.

[12] MARTÍ, R. 1997, *Col·lecció Diplomàtica de la seu de Girona...*, doc. 227.

NECRÒPOLIS DE SANTA LLÚCIA, GIRONA

Mª Francesca JIMÉNEZ* Antoni ROJAS*

INTRODUCCIÓ

Santa Llúcia -també coneguda com Santa Eulàlia Sacosta- és una antiga església parroquial enturonada a la banda nord oest del casc històric de la ciutat de Girona i protegida, en 2 dels seus costats, per la muralla de la muntanya de Montjuïc, situada molt a prop de Sant Nicolau.

La zona que ens ocupa va restar fora muralles fins a l'any 1335, moment en el qual es va decidir insertar una sèrie de masos i terrenys dins del nucli de la ciutat amb la realització d'un tram nou de muralla. Abans però d'aquesta gran reforma urbanística els documents del s.XI (l'any 1078) ens parlen d'una antiga església consagrada a Santa Eulàlia en el camí que menava a la costa -sembla aquest el motiu de la denominació de Santa Eulàlia Sacosta-. El motiu del canvi de culte a Santa Llúcia encara no són clars però probablement va ser fruit d'aquesta reforma i l'ampliació de l'església parroquial.

Aquest emplaçament va ser un punt estratègic durant la guerra del Francés, i va ser en aquest punt on es va lliurar una de les batalles més importants –segons la tradició- d'aquesta guerra.

Aquesta església parroquial posteriorment va passar a propietats privades amb la desamortització i els propietaris han utilitzat l'espai com a magatzem. Actualment ha estat adquirida per l'Ajuntament de Girona i forma part de les tasques d'adequació i visita del tercer tram de la muralla.

MOTIU DE L'ACTUACIÓ

L'actuació arqueològica s'ha realitzat entre la segona quinzena del mes de desembre de 2001 i la primera quinzena del mes de Gener de 2002 amb motiu de les obres d'adequació i inserció del tercer tram de la muralla de la ciutat de Girona. La zona objecte d'excavació ha estat relativament petita, ja que estava condicionada pel ràpid aflorament de la roca natural a la banda nord i est, el recinte de l'església per la banda sud i la zona no afectada per les obres a la banda oest. En total es van poder excavar una totalitat d'uns 42 metres quadrats.

DESCRIPCIÓ DE LES TROBALLES

En un primer rebaix -d'uns 20 cm de profunditat a partir d'un metre i mig anteriorment extret sense seguiment- realitzat per la màquina excavadora, es van posar al descobert dues estructures:

La primera estructura es tracta d'un mur realitzat amb teula, morter i pedra mitjana, entregat al mur nord de l'actual església de Santa Llúcia. Aquest mur té una amplada de 80-85 cm amb una llargada de 8,50 metres. El seu parament extern no presenta una cara vista i l'acabament per la seva part est és abrupte i maldestre, conjuntant-se -mitjançant lleterades de morter de calç- amb la roca nummulítica, que aflora considerablement en aquest punt. La seva orientació és de llevant a ponent corresponent a l'església.

La segona estructura és un mur de pedra mitjana carenada nummulítica amb morter de calç, d'uns 50 cms d'amplada i 3,50 metres de llargada. Tanmateix, només s'han conservat dues filades de potència. La seva orientació difereix de la del mur anterior i per tant de l'actual església, ja que és nord-est/sud-oest, de tal manera que si perllonguem imaginàriament aquest mur cap al sud-oest acabaria trobant-se amb el mur nord de l'església. Malauradament la relació entre aquests dos murs no la coneixem actualment, ja que s'endinsa per sota del perfil.

* ARES, S.C.

A la banda de tramuntana de la segona estructura han aflorat restes d'un paviment de morter de calç. Aquesta pavimentació no és de gaire potència i sembla funcionar com a simple anivellament del terreny natural, comportant així una oscil·lació de la seva amplada -d'uns 3-5 cm a escassos mil·límetres-. Aquest paviment es troba retallat per un seguit d'enterraments.

EL CONJUNT D'ENTERRAMENTS

La resta de troballes es centren en un total de 26 enterraments, diferenciats en dos tipus d'inhumació. La diferenciació bé donada per una banda per la situació en l'espai respecte a les estructures anteriorment esmentades, i per altra banda pel tractament que del cos es fa en totes dues inhumacions.

Així, els 13 enterraments situats a la banda nord del gran contrafort de l'església es disposen, majoritàriament, orientats est-oest. Els enterraments es troben situats en caixes de pedra. Aquestes caixes les formen un seguit de grans blocs de pedra local, sense treballar, cobertes per grans lloses irregulars (d'uns 60 x 30 x 12 cms) de la mateixa pedra. Es una característica present en aquest zona la superposició de fins a tres individus adults compartint la mateixa fosa, els quals, per la disposició de les restes òssies podem afirmar que van ésser enterrats en el mateix moment. A més s'ha documentat un enterrament infantil superposat a un adult, el qual malauradament no s'ha conservat sencer.

Els enterraments situats més al sud han aparegut incomplets. Aquests estan literalment segmentats per la potent estructura d'aquesta banda.

En una cota inferior a aquest nivell d'enterrament ha sorgit un segon nivell. En aquests dos casos l'orientació de les inhumacions es de nord-est/sud-est. El nivell de conservació és més elevat que en els casos anteriors. Les caixes de pedra són de les mateixes característiques que les anteriorment descrites amb l'única diferencia que en aquest casos la fosa té un seguit de pedres mitjanes rectangulars escairades disposades entre el cos i els grans blocs de pedra. L'enterrament millor conservat és el que se situa just a una cota molt per sota de l'enterrament de tres individus anteriorment descrit, però amb una orientació diferent. A aquesta cota també trobem un dels enterraments seccionat pel mur.

El tercer cas d'enterrament en aquesta zona és la realitzar a la mateixa cota que les inferiors però mantenint l'orientació est-oest. Es tracta d'una inhumació adulta amb una ossera disposada a sobre de les extremitats inferiors. L'ossera estava formada per cinc cranis -tots en molt mal estat de conservació- dues mandíbules i múltiples ossos llargs.

El segon tipus d'enterrament el trobem a l'angle nord del sondeig, delimitat pel mur petit, quedant aquest a la seva banda nord.

En aquesta zona s'han trobat un total de 8 enterraments, sense una orientació clara -ja que en trobem uns situats est-oest i d'altres nord-est/sud-oest-. Es troben situats directament sobre el nivell natural i dos d'aquest -els de la banda de llevant- són col·locats retallant el paviment de morter. En un d'aquests casos la rasa per l'inhumació sembla reorientada degut a la presència de la dura roca nummulítica a la zona de llevant. L'estat de conservació no és gaire bo i no tots els enterraments ens han arribat complerts.

La darrera zona a comentar és el petit triangle delimitat per les dues estructures i la roca a la banda est. En aquesta zona s'han trobat restes d'enterraments, però degut a alguna reestructuració de l'espai aquests enterraments ens han arribat totalment remenats. Mentre que l'estructura més senzilla (el mur situat a nord-est de l'àrea esmentada) fonamenta en aquest nivell, el gran mur l'acaba segmentant en part. D'aquesta zona només s'han pogut intuir les restes de la fossa, alguns ossos i algunes pedres d'un enterrament anterior.

El total d'enterraments han estat 26, dels quals 2 es consideren osseres, 2 enterraments infantils i la resta adults. Una característica comuna a tots ells ha estat el gran desgast dels queixals (en alguns casos no s'apreciava el relleu de la corol·la). La posició dominant és decúbit supí amb les mans a banda i banda del cos (normalment les mans es trobaven sota les ales del maluc), encara que s'ha trobat algun individu amb els braços sobre el pit.

Les restes materials han estat molt minses, remetent-se totes al moment en que la necròpolis no actuava com a tal. Els enterraments no han donat materials associats que permetessin la precisió de la datació.

Interpretació de les troballes

Ens trobem davant de part de la necròpolis de l'església parroquial de Santa Eulàlia Sacosta, en la qual s'han pogut documentar enterraments molt semblants als ja trobats a la resta de cementiris medievals escampats pel nucli històric de Girona.

Malauradament no ens podem basar en estudis antropomòrfics de les restes òssies per determinar les patologies dels habitants de la zona alta de Girona, però podem arriscar-nos a afirmar -a partir de les característiques de les troballes tals com l'amortització de l'espai, la superposició d'individus, l'austeritat en el tractament dels blocs i lloses de pedra nummulítica ...- que es tracta dels masovers parroquians humils que tenien terres i cases escampades per la contrada del burg de Santa Eulàlia (Canal, J., Canal,E., Nolla, J.Mª, Sagrera, J. 1998, 35).

Pel que fa a la cronologia ens movem amb dates aproximatives. Datem amb seguretat aquesta necròpolis en l'alta edat mitjana basant-nos, bàsicament en els estudis de la zona del burg de Santa Eulàlia (Canal, J., Canal,E., Nolla, J.Mª, Sagrera, J. 2000), en els paral·lels similars trobats a

la ciutat de Girona (Nolla, J.Mª, Sureda, M. 1999), i per la tipologia d'enterrament (Zamora, A., 1979; Garnier, S. 1965). A més, complementa aquesta datació la seqüència estratigràfica trobada en la prospecció, essent els enterrament de la banda de llevant els més antics (tant la cota més baixa com la més alta). Seguidament el moviment de terra concentrat en l'angle nord-oest provocat per la construcció del mur transversal de pedra mitjana i el paviment de calç a la seva banda nord, no queda clar -ja que la relació entre estructures queda emmascarada sota el perfil- si primer es fa el gran mur de contenció de l'església o els enterraments retallant el paviment. Una de les explicacions que donem a la realització d'aquest contrafort paral·lel al mur de l'església és la d'actuar com a reforç de l'estructura degut als efectes que durant bona part del s. XIV van provocar els moviments sísmics, tal i com va passar en altres contrades (Agustí, B., Suriñach, M. 1998; Esteva, J. 1998).

De l'actuació realitzada hem aclarit alguns interrogants existents a l'inici. Per una banda, en aquest punt no es va localitzar una fossa comuna existent a la zona -documentada però encara no ubicada en l'espai geogràfic-, fruit d'una de les batalles de la Guerra del Francés. Per altra banda, sembla evident que l'antiga església de Santa Eulàlia no va ocupar un espai major cap a la banda de tramuntana –per l'abundant presència d'enterraments fins al límit de l'actual església. No es descarta, amb aquestes troballes, la possibilitat d'un emplaçament menor per l'anterior església, però, si més no, es pot afirmar que no cap aquesta banda.

fig. 1. Situació de l'actuació realitzada a l'entorn de l'església de Santa Llúcia.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, A., SURIÑACH, M. 1998, Intervenció a la necròpolis de Santa María de Ripoll (Ripollès), dins *IV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres (Alt Empordà), 274-285.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 1998, La ciutat de Girona en la primera meitat del S. XIV, dins *Historia Urbana de Girona*, nº 3, Girona, 10 i 35.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 2000, El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al S. XIV, dins *Historia Urbana de Girona*, nº 4, Girona, 70-73.

ESTEVA, J. 1998, Intervenció a l'església parroquial de Sant Aniol de Finestres (La Garrotxa) dins *IV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres (Alt Empordà), 293.

GARNIER, S. 1965, Les sépultures à inhumation de III au XIIIè siecle de notre ère dans la basee vallée du Rhône. Essai de cronologie typologique, *Cahiers Rhodaniens XIII*.

NOLLA, J.Mª, SUREDA, M. 1999, El món funerari antic, tardoantic i alt-medieval a la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XL, Girona, 13-65.

ZAMORA, A. 1979, Excavaciones en el atrio norte de San Millán de Segovia, dins *Noticiario Arqueológico Hispanico*, 523-542.

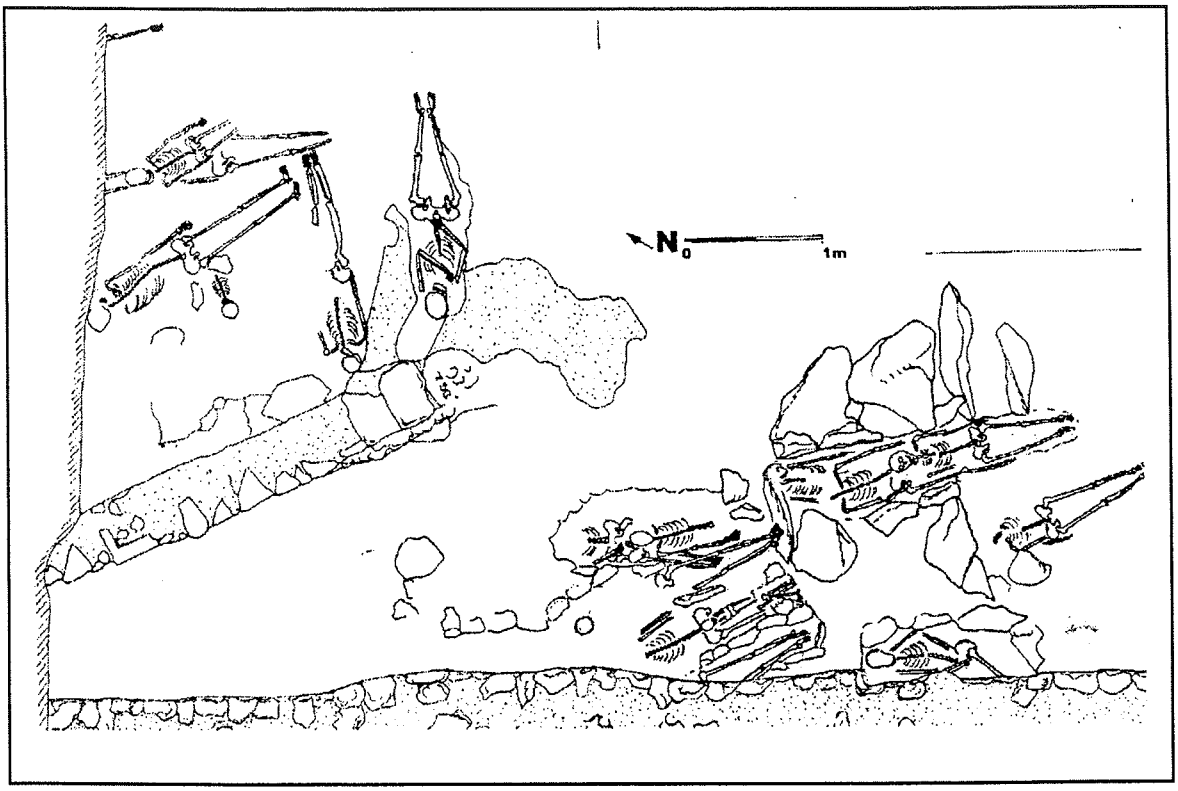

fig. 2. Planta del sector excavat amb el conjunt d'enterraments.

LA SITJA DEL POLÍGON INDUSTRIAL (CASSÀ DE LA SELVA, EL GIRONÈS)

Joan LLINÀS **Jordi MERINO***

INTRODUCCIÓ

Els dies 16 i 17 de febrer de 2000 es va excavar una sitja situada en el Polígon Industrial de Cassà de la Selva (Unitat d'actuació 4 - FEVE 2). El jaciment està situat al sud-oest del nucli del poble, en el Polígon Industrial, entre les carreteres que porten a Caldes de Malavella i a Riudellots de la Selva. La intervenció va ser adjudicada a Janus, S.L. i finançada per l'Ajuntament de Cassà de la Selva.

La troballa es va fer de forma fortuïta, i en un primer moment es varen identificar dues sitges, de les quals una quedà destruïda al cap de poc temps en cedir el marge on estava retallada. En el moment de la descoberta, la superfície conservada d'aquesta sitja era ja molt petita.

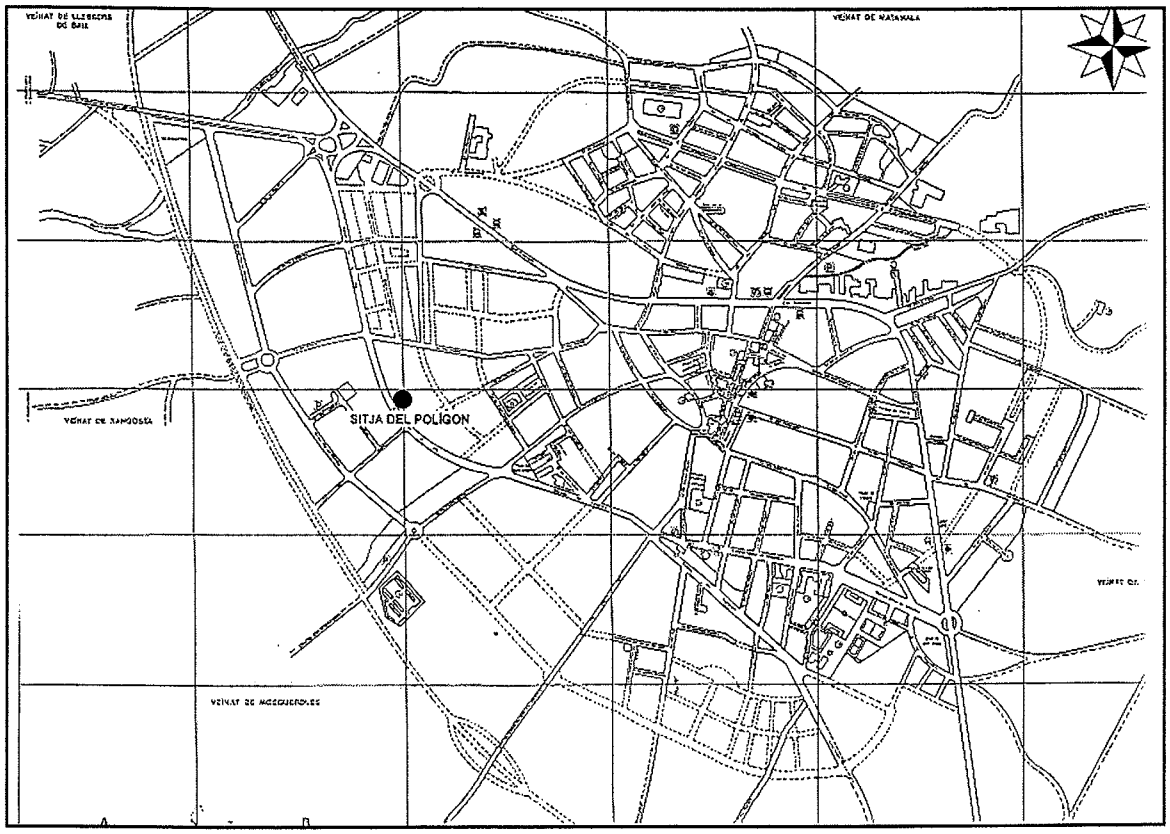

fig. 1. Plànol de situació de la sitja del polígon industrial de Cassà de la Selva.

* Janus, S.L.

DESENVOLUPAMENT DE L'EXCAVACIÓ

La sitja excavada tenia un farcit (UE. 1001) format per terra de color marronós, argilosa i més fosca que la del subsòl que l'envoltava, amb alguna taca més grisenca. El material arqueològic era molt escàs i només es varen recollir mitja dotzena de fragments sense forma de ceràmica grisa de cuina.

La poca superfície conservada de la sitja no va permetre definir exactament la seva forma, tot i que el retall (UE. 1002) sembla indicar una sitja globular, potser amb el fons pla.

Finalment, el subsòl on aquesta sitja estava retallada (UE. 1003) està format per argiles, amb algun nivell de graves, molt prim, cap a la part superior. Tant la sitja com el subsòl estaven afectats pel retall (UE. 1004) fet en construir i urbanitzar tot aquell sector del Polígon.

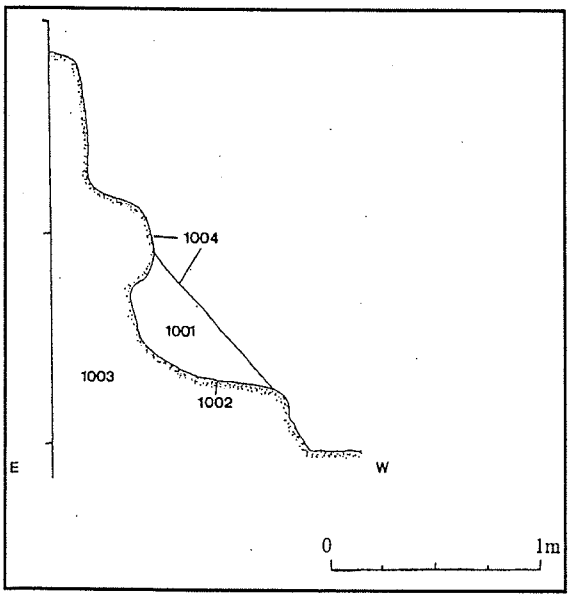

fig. 2. Secció de la sitja E-W.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

El material arqueològic que va aparèixer en el farcit de la sitja es limita a 6 fragments sense forma de ceràmica grisa de cuina, que a grans trets podem situar en època medieval, sense poder fer cap altra aproximació cronològica.

CONCLUSIONS

L'existència del nucli de Cassà de la Selva a l'època medieval està molt ben documentada. La referència més antiga de l'església de Sant Martí (*Basilicam sancti Martini prope Perules*) correspon a l'any 882, tot i que les restes més antigues de l'església actual corresponen al segle XII. Més moderna és la primera referència del castell de Cassà (*Kastrum de Catiano*), situada a l'any 1116.

A l'entorn d'aquest nucli es construïren diversos masos, alguns dels quals estan documentats ja des de l'alta edat mitjana. Encara actualment, la majoria de camps que envolten la vila es dediquen al conreu de cereals. No és estrany, doncs, trobar una sitja que es pugui datar en aquest període. Cal recordar que l'any 1999, en una intervenció arqueològica durant la construcció de la variant de la carretera C-250 al seu pas per Cassà de la Selva, es va excavar un camp de sitges (Camp de l'Arrencada) que tenia dues fases molt clares: una més antiga, d'època ibèrica i una segona més moderna que es va poder situar entre els segles XIII i XV.

Finalment, cal comentar que en el moment de redactar aquest article (març 2002) i amb motiu de les obres d'urbanització del carrer, han quedat al descobert tres sitges més, que encara estan pendents d'excavació.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J., MERINO, J. 2000, *Inventari del patrimoni històric, artístic i arqueològic de la comarca del Gironès*, Consell Comarcal del Gironès (inèdit).

MERINO I SERRA, J. 1998, *Cassà de la Selva i els seus orígens*, Ajuntament de Cassà de la Selva.

MERINO I SERRA, J. 1999, Els jaciments arqueològics d'època ibèrica i romana en el terme de Cassà de la Selva, *Quaderns de la Selva* 11, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, 73-85.

PRIMERA CAMPANYA D'EXCAVACIONS EN EL CASTELL DE SANT MAURICI O DE MALAVELLA (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)

Cristian FOLCH **Jordi MERINO***

INTRODUCCIÓ

Entre els dies 24 de juliol i 3 d'agost de l'any 2001 es va realitzar la primera campanya d'excavacions arqueològiques al castell de Malavella, situat en el terme municipal de Caldes de Malavella. Va ser un camp de treball promogut per l'Ajuntament de Caldes de Malavella i el Consell Comarcal de la Selva, i hi van participar 24 joves d'edats compreses entre els 14 i els 17 anys, procedents de diverses localitats de Catalunya. Aquest camp de treball està inscrit en un projecte de major envergadura, amb tres objetius principals: l'excavació arqueològica de tot el conjunt del castell de Malavella, la seva museïtzació i la inclusió del castell en els itineraris de patrimoni històric i arqueològic del terme de Caldes de Malavella.

Científicament, s'inclou en un projecte que estudia el municipi de Caldes de Malavella, on s'han inclòs el mateix castell de Malavella, l'església i el poble de Caulers, el castell de Caldes i l'edifici conegut amb el nom de cal Ferrer de la Plaça, aquests dos darrers en el nucli de Caldes de Malavella.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

El castell de Malavella està situat a uns 2,5 quilòmetres al sud del nucli de Caldes de Malavella, en un turó de 153 metres d'alçada que controla una àmplia plana situada al seu entorn. Està situat prop d'una important via de comunicació que uneix la Península Ibèrica amb el continent, que ha mantigut el seu traçat amb poques variacions i que ha rebut diversos noms al llarg de la seva història: Via Heràclea, Via Augusta, Camí Reial, etc...

El primer esment del castell es troba en un document del 1057, on apareix com "*castro quod dicunt Malavela*", en un jurament que fa Amat Eldric a la comtessa Almodis, muller del comte Ramon Berenguer I. La següent notícia apareix en un document de 1094, on es parla de la localització "*Sancti Stephani de Calidis sive in Kagalda*". Del castell no se'n torna a tenir notícia fins al 1412, en que l'església de Sant Maurici potser hauria deixat de ser la capella del castell per convertir-se en santuari.

LES RESTES CONSERVADES

El castell de Malavella, que està envoltat d'un vall defensiu, té forma rectangular amb torres quadrades de 4,85 metres de costat, que s'han conservat a dos dels angles. Al sector nord s'hi poden veure les restes de la capella del castell.

Les estructures conservades, molt arrasades al costat de ponent, permeten imaginar un edifici amb diversos àmbits entorn d'un pati central, on actualment hi ha instal·lat un vèrtex geodèsic. Tanmateix, no s'ha aixecat mai cap planimetria, i l'acumulació de vegetació i sediment no permeten veure amb claredat la seva planta.

Els murs estan construïts amb un aparell format per blocs de mides mitjanes i grans, sense treballar i lligats amb abundant morter de calç. Molts dels blocs procedeixen de l'aflorament basàltic que hi ha en el turó, amb la característica secció hexagonal. A les cantonades de les torres hi havia blocs de pedra rectangulars, ben treballats i escairats, que varen ser saquejats, igual que molts dels murs del castell, en el moment de construir-se en el vessant sud-est del mateix turó el santuari modern de Sant Maurici, en el segle XIX.

La tècnica constructiva del castell és característica dels segles XII i XIII.

* Janus, S.L.

L'antiga capella de Sant Maurici està situada al nord del castell, integrada dins de les seves restes. D'aquest edifici només se'n conserven, en estat ruinós, una bona part del mur del sud i fragments dels murs de ponent i de tramuntana. Aquestes restes permeten reconstruir la planta de l'edifici, que era de petites dimensions, amb una nau rectangular que estava capçada a llevant per un absis de semicercle allargat que s'obria a la nau, tant per l'interior com per l'exterior, per un simple plec i cobert per una volta de quart d'esfera. La porta estaria situada al mur de migdia. Tradicionalment, s'ha considerat que l'absis aprofita una de les torres del castell. Tanmateix, fins que no s'hi faci una excavació arqueològica no es podrà demostrar aquesta afirmació.

Als murs laterals de la nau es pot veure una junta constructiva, prop de la façana de ponent, fet que permet suposar l'existència d'una segona fase, probablement una remodelació de l'edifici.

L'aparell està construït amb pedres irregulars de dimensions petites i mitjanes lligades amb morter. A l'igual que el castell, la tècnica constructiva de la capella és característica dels segles XII i XIII.

DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

Els treballs desenvolupats en aquest primer any van consistir en una neteja de tot el jaciment arqueològic i en l'inici de l'excavació de la capella de Sant Maurici.

La neteja es va iniciar per la zona 1, formada pels sectors 1 a 5. En el sector 1 (espai delimitat per dos murs) va aparèixer l'enderroc d'aquests murs. Va continuar en el sector 2 (espai interior de la muralla) i en els sectors 3, 4 i 5 (les tres torres quadrades situades als angles). El material arqueològic recollit en aquests sectors va permetre identificar ceràmiques medievals grises i vidrades, datables entre els segles XI i XIII, i alguns fragments de ceràmica de reflexos metàl·lics i vidrada, atribuïbles als segles XVI i XVII.

En la zona 2, formada pels sectors 6, 7 i 8 (tres habitacions adossades a la muralla per la part exterior), va aparèixer l'enderroc de teules corresponent a cada habitació i un material arqueològic format per ceràmiques vidrades del segle XX.

La zona 3, formada pel sector 9, és la capella de Sant Maurici. Va quedar-hi al descobert un nivell d'enderroc, i la neteja va permetre documentar diverses rajoles vidrades datades en el segle XX. L'excavació de la capella va ser molt breu, donat el poc temps que restava per finalitzar el camp de treball, i tot just va permetre començar l'excavació d'un potent nivell d'enderroc que encara resta per finalitzar. Aquest estrat va aportar ceràmiques vidrades datades al segle XIX.

CONCLUSIONS

La primera intervenció en el jaciment arqueològic del castell de Malavella va posar al descobert un conjunt arqueològic molt interessant, que podria tenir una llarga seqüència d'ocupació, que confirmarà o desmentirà l'excavació en extensió del conjunt.

L'excavació d'aquest jaciment permetrà conèixer d'una forma més aprofundida la instauració del feudalisme i la contrucció de castells a la comarca de la Selva, una zona on la recerca arqueològica d'època medieval s'ha incrementat molt en els darrers anys. S'han excavat els castells de Sant Joan, a Blanes i Lloret de Mar i estan en procés d'excavació els de Montsoriu (Arbúcies) i Torcafelló (Maçanet de la Selva).

Cal remarcar que la migradesa de resultats de la primera campanya es deu, sobretot, a que una bona part dels esforços es van dedicar a la neteja de tot el conjunt, que no havia estat mai excavat. Així mateix, fins al moment tampoc s'havia fet cap aixecament topogràfic. Tot i que, en principi, s'havia de realitzar paral·lelament als treballs d'excavació, per raons tècniques s'ha ajornat fins a la propera primavera, per tal que estigui enllestit abans de l'inici de la segona campanya, el proper estiu de 2002.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1971, *Els castells catalans*, vol. III, Rafael Dalmau Ed., Barcelona, 380-384.

AA.DD. 1986, *Guia de Caldes de Malavella*, Ajuntament de Caldes de Malavella.

AA.DD. 1991, Catalunya Romànica, volum V, *El Gironés. La Selva. El Pla de l´Estany*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 293-294.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El Patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Vol 1, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

OLIVA I PRAT, M. 1967-69, *Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casa fuertes de la província de Gerona*, Separata de la Revista de Gerona, nums. 40, 41, 43, 44, 45 y 46, Girona.

PLA CARGOL, J. 1953, *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses,* Dalmau Carles Pla Ed., Girona-Madrid.

PUJADAS, A., PALLÍ, LI., ROQUÉ, C., BRUSI, D. 2000, *El vulcanisme de la Selva*, Col. Dialogant amb pedres 8, Àrea de Geodinàmica, Universitat de Girona, Girona.

EXCAVACIONS EN EL NÚM. 16 DEL CARRER ALEMANYS DE GIRONA

Jordi SAGRERA

INTRODUCCIÓ

La intervenció arqueològica de seguiment i control de la finca situada en el núm. 16 del carrer Alemanys de Girona es va desenvolupar durant el mes de juny de 2001. Va estar motivada per l'execució de les obres previstes per l'adequació i construcció de la nova seu del Consell Social de la Universitat de Girona en aquest indret.

La propietat es projecta des del carrer fins al pany de muralla i a una de les torres de les antigues defenses de la ciutat. A llevant i a ponent afronta amb altres cases del carrer i a migdia amb l'edifici de les Àligues, que és la seu dels serveis centrals de la Universitat de Girona. El projecte arquitectònic contemplava la conservació de la major part dels murs i dels elements estructurals de l'edifici. Els rebaixos de terra previstos també eren mínims. Bàsicament consistien en l'obertura d'una cala per ubicar-hi la caixa de l'ascensor. Per tant la intervenció arqueològica que s'hi va desenvolupar fou limitada i es va restringir a un seguiment puntual de les obres i a l'excavació d'una cala en el primer pis de la torre.

L'interés arqueològic de l'immoble és notable per l'arqueologia de la ciutat pel fet que la finca es troba situada dins el recinte de la ciutat romana de *Gerunda*, molt aprop del portal Ruffí i pràcticament a sobre de l'antiga muralla de la ciutat. Malgrat que les úniques estructures visibles pertanyen a edificis medievals i moderns, es més que probable que el subsòl pugui amagar vestigis d'època romana. Altrament, el límit meridional el constitueix la mateixa muralla i una de les torres del tram comprès entre la Caserna dels Alemanys i el portal Ruffí. Aquest és un dels sectors més espectaculars i més ben documentats arqueològica i textualment de la muralla de la Força Vella. Tanmateix, fins el moment, abans de l'actuació, hi han planat nombroses incògnites sobre l'evolució històrica i la delimitació de les diferents fases constructives, especialment a la torre, fins al punt que hom no podia assegurar quina era realment la gènesi del baluart i en quin estat de conservació es trobava.

FASES HISTÒRIQUES DE LA MURALLA DE LA FORÇA VELLA

Del recorregut fundacional se'n coneix prou bé el traçat meridional (del que el nostre estudi en forma part), l'occidental -més o menys paral·lel al carrer de les Ballesteries- i bona part del de tramuntana, amb l'excepció del tram comprès per la catedral i el palau episcopal.

L'aspecte actual de la muralla de la Força Vella presenta avui un estat de conservació molt desigual, malgrat que, en general, el traçat es pot seguir sense gaire complicacions. Un dels més espectaculars és el de la banda meridional i especialment el tram comprès entre la Torre Gironella i la plaça de Sant Domènec. Precisament el núm. 16 d'Alemanys se situa al bell mig del sector.

En aquest àmbit es detecten perfectament les diferents fases constructives que han incidit en la muralla. La més antiga es remunta a l'època fundacional vers el 80/70 aC (Nolla 1999, 181-214). Es caracteritza per un parament de grans blocs d'*opus* poligonal col·locats en sec i falcats amb pedruscall que actua com a reble. Originalment envoltaria la ciutat com un parament llis amb una única torre emplaçada a Torre Gironella.

La segona la constitueix la reforma del segle III dC (Nieto, Nolla 1979, 263-283). S'hi bastiren torres de planta quadrada en els angles morts de la muralla i en alguns dels portals, alhora que s'hi van refer panys sencers, com el que es troba adjacent al portal Ruffí. La tècnica constructiva és, en aquest cas, l'*opus quadratum*, un parament extern bastit amb carreus encoixinats de pedra sorrenca provinent de Domeny, perfectament escairats i de dimensions considerables de més d'un metre de llargada, que folra un nucli de morter de calç i pedra.

La tercera fase es data en el segle IX a partir de l'extrapolació de diverses referències documentals medievals (Canal *et al.* 1996, 12) i que les inèdites excavacions més recents en les dependències de la catedral han confirmat. En aquest període es va reforçar i, en alguns trams pràcticament es va

reconstruir, la muralla, doblant i aixecant murs utilitzant pedra menuda desbastada alternant amb còdols de riu lligats amb morter i disposats en filades. Les torres cilíndriques existents en aquest circuit murat pertanyen a aquest moment.

La quarta fase s'inscriu dins les importants obres de fortificació de la ciutat que es dugueren a terme en temps del rei Pere III el cerimoniós, a partir de 1360 (Madurell 1965, 331-372). D'aquesta fita data el segon cinturó murallat que primer va reforçar i millorar les defenses del recinte antic. És un tipus de mur amb folre extern amb carreuat rectangular d'1x2 pams com a mòdul base, disposat a trencajunts i lligat amb morter de calç.

ELS RESULTATS

La torre i la muralla

El tram de muralla inclós a la finca del carrer Alemanys ja es coneixia prou bé des de la banda forana, car ja havia estat objecte d'estudi el 1993 en un treball inèdit titulat "La ciutat romana de Girona. Un treball preliminar" que s'integrava en el programa de revaloització del patrimoni històric-arqueològic de les ciutats romanes de Catalunya i Balears. (Nolla *et al.* 1993). Part de la recerca que s'hi endegà es va centrar en l'anàlisi i la realització dels alçats corresponents de la façana de la muralla meridional. Un dels sectors més ben conservats i que més informació varen aportar fou precisament el de les Àligues, on el pany corresponent al núm 16 dels Alemanys se situa en una posició central. En aquest llenç les diferents fases constructives de la muralla hi son presents i perfectament diferenciables: la base amb l'aparell d'*opus* poligonal, la reconstrucció alt-medieval i les refeccions del segle XIV.

El punt que presentaba més problemes interpretatius era el de la torre quadrada de la finca. Des de fora semblava que podia assimilar-se a les altres torres quadrades que en el segle III dC es van incorporar al sistema defensiu. Les dimensions, l'estructura general i la profusió de blocs de sorrenca en el parament extern així ho semblava indicar. Tanmateix les remodelacions clarament baixmedievals l'emmascaraven fins al punt de dubtar-ne la romanitat. El talús inclinat del sòcol i la mateixa tècnica constructiva emprada gairebé des de la base van fer creure als investigadors que, si bé l'estructura original podia ser romana, en el segle XIV es varen refer quasi tots el murs exteriors.

La intervenció arqueològica a la casa del carrer Alemanys va permetre atacar la torre des de dins. Els auguris eren esperançadors perquè el desnivell existent entre el carrer Alemanys i la base de la torre era considerable. Per tant calia suposar que a l'interior del bastió hi romanaven intactes uns quants metres cúbics de farcit intocat i sellat per un paviment de toves. La cala que es va obrir per comprobar l'estratigrafia es va enllestir al segon dia de començar. Directament sota les toves del paviment hi va aparèixer excel·lentment conservada la muralla antiga que projectava, a l'interior de la torre, la línia de façana del mur, tant per ponent com per llevant. Era el mateix traçat de la romana però la tècnica constructiva delatava nítidament l'obra carolíngia que no tan sols havia refet el mur vell sinó que el desdoblava amb una nova estructura paral·lela de 140 cm de gruixa bastida al costat de l'anterior per la banda interna. La socolada massissa de morter i pedra de la torre pujava des dels fonaments fins a l'alçada del primer pis de la casa del carrer Alemanys engolint i amortitzant la muralla anterior. Quedava clar que la torre només podia catalogar-se com una construcció baixmedieval que datava del temps del rei Pere III, qui impulsà la fortificació de tota la muralla de la Força Vella, primer, i seguidament la construcció d'un segon cinturó que protegiria els barris medievals crescuts a redós del nucli original. La funció de la torre també s'explica arqueològicament. La muralla del seu interior marcava un lleuger canvi de direcció que deixava un angle mort de més mal defensar. La torre eliminava el perill millorant alhora la connexió visual amb els panys de mur veïns.

La casa

Les úniques notícies que es desprenen de la documentació medieval es recullen en el Fons Pontich, on el 1319, en els solars ocupats per la futura seu del Consell Social de la Universitat de Girona, s'hi emplaçaven dues cases de clergues (Canal *et al.* 1998, 44-45). A llevant la d'en Ramon Mas i a ponent la d'en Ramon Església. Pel que se sap la disposició immobiliària era pràcticament idèntica a l'actual, ja que el plànol cadastral computa el mateix nombre de finques que el 1319. L'estructura més antiga, que menys que més s'ha detectat en el núm. 16, podria correspondre a l'antiga casa d'en Ramon Mas i d'una segona més a l'est de la que no se'n té referència. Els afegits i refeccions posteriors han desfigurat notablement l'edifici tant a nivell de façana com la distribució interna. Tanmateix l'estructura bàsica encara es pot resseguir.

Des de la porta del carrer hom accedia a una primera estança oberta a migdia on una arcada rebaixada (únic element que ha romàs intacte) comunicava amb el pati. Aquest era l'element central de la casa. Localitzat al nord i darrera la torre, dibuixa una planta quadrada de 4,50 x 4,20 m. Funcionava com a caixa de l'escala que accedia a la planta noble i també com col·lector de l'aigua de pluja que lliscava per les teulades i parets emmagatzemant-se en una cisterna amb coberta de volta de canó conservada *in situ*. El brocal de pedra del pou en facilitava l'extracció. L'escala, adossada a tres de les parets del pati, es distribuia en tramades, massisses en les dues primeres i sustentada mitjançant un arc en la darrera. Els graons deixaven vista la motllura característica de l'escala gòtica catalana, però una refecció tardana, destinada a incrementar el desnivell del pendent, en desvirtuava el ritme. Els encaixos d'algunes esteses deixaven entreveure una barana forjada actualment desapareguda.

El que, en el seu temps, hauria estat la planta noble restava completament transformada per multitud de reformes que n'impossibilitaven la comprensió. Fins i tot el nivell de circulació havia estat realçat tal i com palesaven les cartel·les conservades a la banda interna de la façana i damunt l'arc d'accés al pati. El segon pis també havia patit canvis substancials. No obstant això, es veia ben clar que en el seu moment hi havia disposat un badiu, car s'havien conservat alguns pilars de pedra de secció quadrada rematats amb cimaci que haurien carregat els cairats de fusta de la teulada.

BIBLIOGRAFIA

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA J.Mª, SAGRERA, J. 1998, *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV*, Girona.

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.Mª, SAGRERA, J. 1996, *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Quaderns d'Història de Girona.

MADURELL, J. 1965, Las obras de las murallas de Gerona (1362-1685). Notas documentales para su historia, *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, (AIEG) XVII, 1964-1965, 331-372.

NIETO, F.X., NOLLA, J.Mª 1979, Acerca de la cronologia de la muralla romana tardía de *Gerunda*: la terra Sigillata clara de Casa Pastors, *Faventia*, 1/2, 263-283.

NOLLA, J.Mª, ALBERCH, X., BURCH, J., LLINÀS, J., PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J., VIVÓ, D. 1993, *La ciutat romana de Girona. Un treball preliminar*, Programa de revalorització del Patrimoni històric-arqueològic de les ciutats romanes de Catalunya i Balears, inèdit.

NOLLA, J.Mª 1999, El material ceràmic dels nivells fundacionals de Gerunda. Els estrats inferiors de Casa Pastors, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, 181-214.

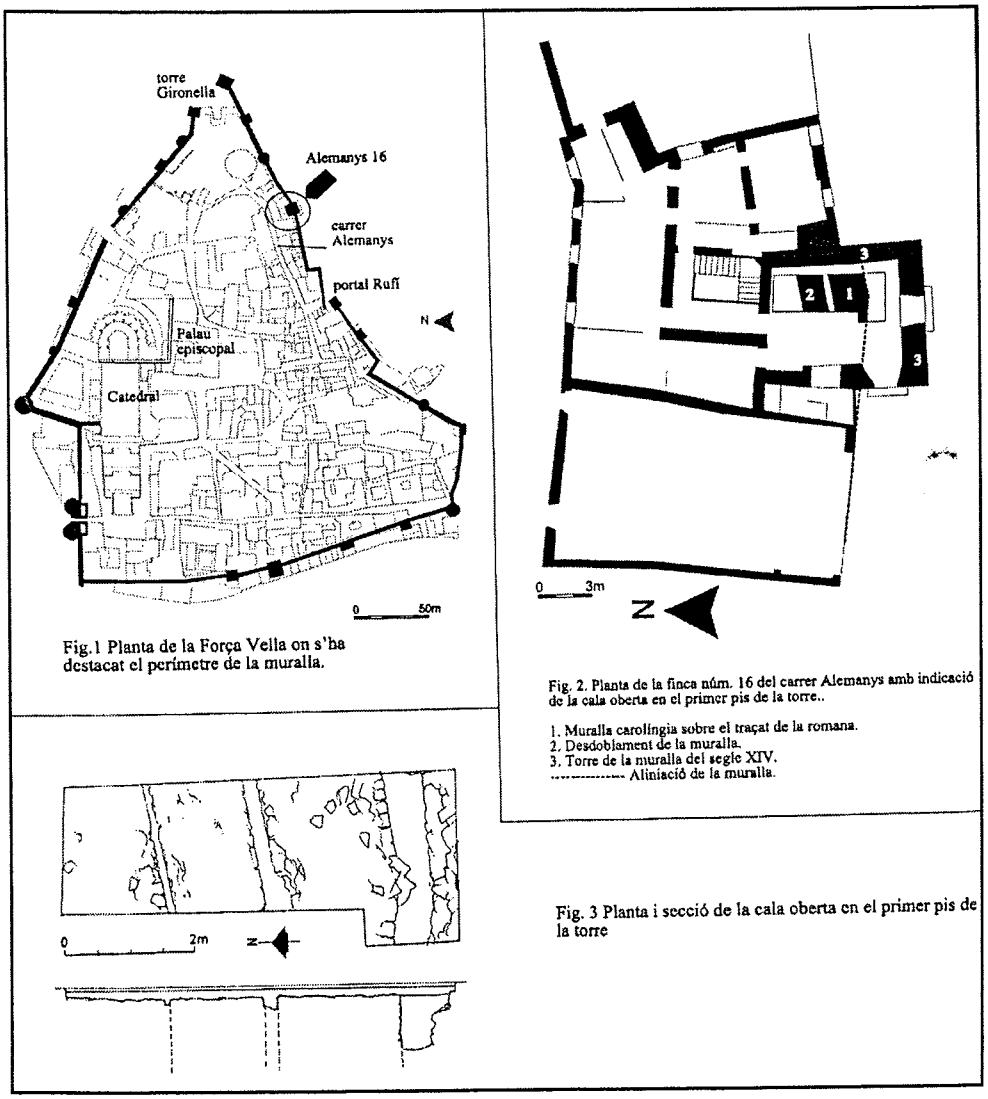

Fig.1 Planta de la Força Vella on s'ha destacat el perímetre de la muralla.

Fig. 2. Planta de la finca núm. 16 del carrer Alemanys amb indicació de la cala oberta en el primer pis de la torre..

1. Muralla carolíngia sobre el traçat de la romana.
2. Desdoblament de la muralla.
3. Torre de la muralla del segle XIV.
..... Alineació de la muralla.

Fig. 3 Planta i secció de la cala oberta en el primer pis de la torre

INTERVENCIÓ DE SALVAMENT A LA PLAÇA CONSTITUCIÓ DE SANT JORDI DESVALLS (GIRONÈS)

Maribel FUERTES **Eva TEIXIDOR**

INTRODUCCIÓ

Degut a les obres de renovació de la pavimentació del nucli antic de Sant Jordi Desvalls es feu necessària una intervenció arqueològica, ja que la zona afectada havia format part antigament de l'anomenat *Castell de Sant Jordi*. Aquesta zona està formada per la Plaça de l'Església, la Plaça Clos Garriga, la Plaça Constitució i la Plaça Doctor Robert (fig. 1).

La intervenció aqueològica s'ha limitat a la Plaça Constitució amb una superfície de 430 m², ja que aquesta mostra referències arquitectòniques visibles que testimoniaven la presència d'una antiga muralla de tancament. Els testimonis que resten s'aprecien en dos angles de la plaça; a l'est, adossat a l'angle de l'actual Sagristia, es conserva en elevació un fragment de l'antiga muralla derruïda, i a l'angle oest, es conserva una pedra de tancament de l'antiga muralla. Aquests dos testimonis feien previsible tant l'alçada real com el traçat de l'estructura murària, el qual havia de discórrer paral·lel als costats sud i oest de la plaça, configurant junt amb els costats nord i est (antigues dependències del castell) un perímetre tancat atribuïble al pati del castell. Aquest fets queden corroborats pel record popular i per l'existència d'algunes fotografies de principis de segle, quan la plaça encara no estava pavimentada, on hi apareixen les restes de la muralla.

La cota de nivell planificada pel canvi de pavimentació féu necessari aixecar la capa de formigó que cobria la plaça, i es va creure convenient documentar arqueològicament les possibles restes d'aquesta muralla.

PROGRAMA DE TREBALLS

La campanya d'excavació arqueològica es va dur a terme entre el 14 d'abril i el 4 de maig del 2000 i es realitzà en dues fases:

- La primera fase va posar al descobert una part del tram de l'estructura orientada d'est a oest, situada entre el Carrer Petit i el Carrer de Baix. Es realitzaren 4 rases de comprovació a l'interior de la plaça Constitució (del 14 al 20 d'abril).

- La segona fase mostrà la totalitat de l'estructura: la finalització del tram est-oest que, desviant-se nord-sud, tancava el parament adossant-se a la paret de Can Paulí. Es realitzà un sondeig estratigràfic al parament intern de la muralla (25 d'abril al 4 de maig).

Finalitzada la intervenció es lliurà als Serveis Territorials de Girona del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya un informe preliminar per tal que fos avaluat per la Comissió de Patrimoni per decidir sobre la importància i perdurabilitat de l'estructura arqueològica.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Fruit de la campanya d'excavació es posà al descobert el perímetre complet de la muralla que tancava el pati del castell de Sant Jordi Desvalls (fig. 2).

La muralla

Es tracta d'una estructura de caràcter perimetral que presenta dos trams diferenciats units en un angle de 90º. El tram est-oest es troba adossat per la banda est a l'actual Sagristia. Presenta una llargada de 19,30 metres i esta construït amb dos llenços distanciats per una obertura, la porta PR3, de 2,5 metres d'amplada. El segon tram, unit en angle recte, presenta una disposició nord-sud, que discorre a nord fins a adossar-se a la casa de Can Paulí Batlle. Presenta una llargària de 13,20 metres incloent l'obertura de la porta, que mesura 4 metres d'amplada. Pel que fa a l'amplada, l'estructura presenta una mitjana de 2,70 metres aproximadament, essent força regular al llarg de tot el perímetre. Sobre l'alçada original de la cortina de la muralla, disposem de dos testimonis arquitectònics, a partir dels quals deduïm una mitjana d'alçada de 3,2 metres, a la qual hem de sumar la cota topogràfica en què va aparèixer el sòl intern del pati, documentat en el sondeig 1, que aparegué a una fondària de 0,70 metres. Per tant la suma total seria de 3,90 metres, mesura que presentem com a mitjana, ja que el

sondeig intern es practicà en un tram aleatori, i hem de concedir un marge a les incidències topogràfiques del terreny.

Per l'aspecte que presenten tant els aparells com els paraments documentats, es dedueix que la tècnica de construcció va consistir a emprar pedres lleugerament escairades de diferents grandàries amb la cara més plana vista. L'aparell s'ha bastit emprant en els paraments intern i extern l'ús sistemàtic de blocs paral·lelepipèdics o rectangulars i altres amb tendències quadrangulars, disposats en filades horitzontals, aleatòriament de llarg o de través, els angles irregulars dels quals es troben encaixats utilitzant tascons amb pedra petita de rebliment. Aquest sistema de bastir dóna la impressió d'un doble parament, el cos intern del qual es compon bàsicament de pedres de diferents mides, disposats irregularment, amb materials àrids com la sorra i aglutinants com la calç, donant solidesa a la construcció. El parament exterior, de factura regular, presenta un atalussament paulatí (visible en tot el perímetre del castell). Un sondeig amb pala mecànica, practicat abans de la intervenció, certificà que presentava una fondària superior als 3 metres. El sondeig 1 practicat al parament intern ha posat de manifest una construcció menys acurada, amb blocs de mida més petita i formes menys regulars, testimoniant també la presència d'un revestiment intern amb morter de calç.

Durant la intervenció de salvament es practicaren rases de comprovació a l'interior del pati emmurallat, per tal de certificar si estava lliure de construccions o agençaments. Es practicaren 4 rases, dues nord-sud i dues est-oest, i el resultat de totes elles fou negatiu arqueològicament.

Finalment, constatar que en l'excavació practicada en profunditat dins el sondeig 1 s'arribà a testimoniar la banqueta de fonamentació del cos de la muralla. Formada per dues filades de blocs rectangulars de dimensions considerables, sobresortint una filada de l'altre en forma atalussada.

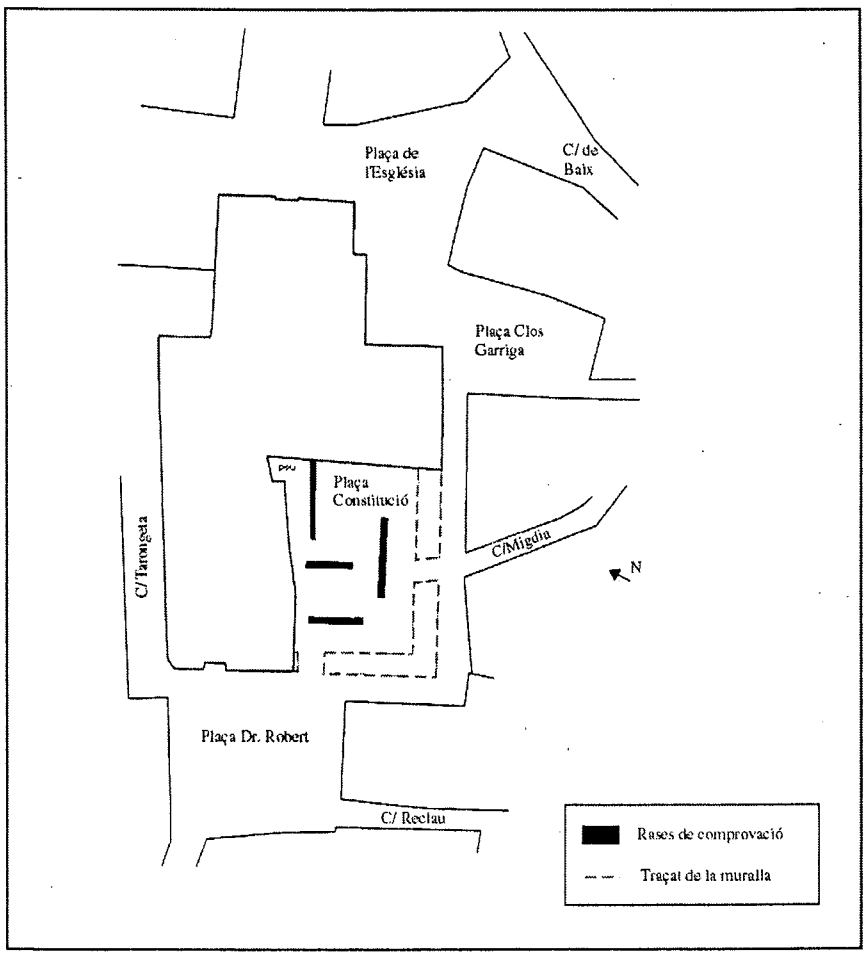

fig. 1. Croquis de situació de la muralla i les rases de comprovació.

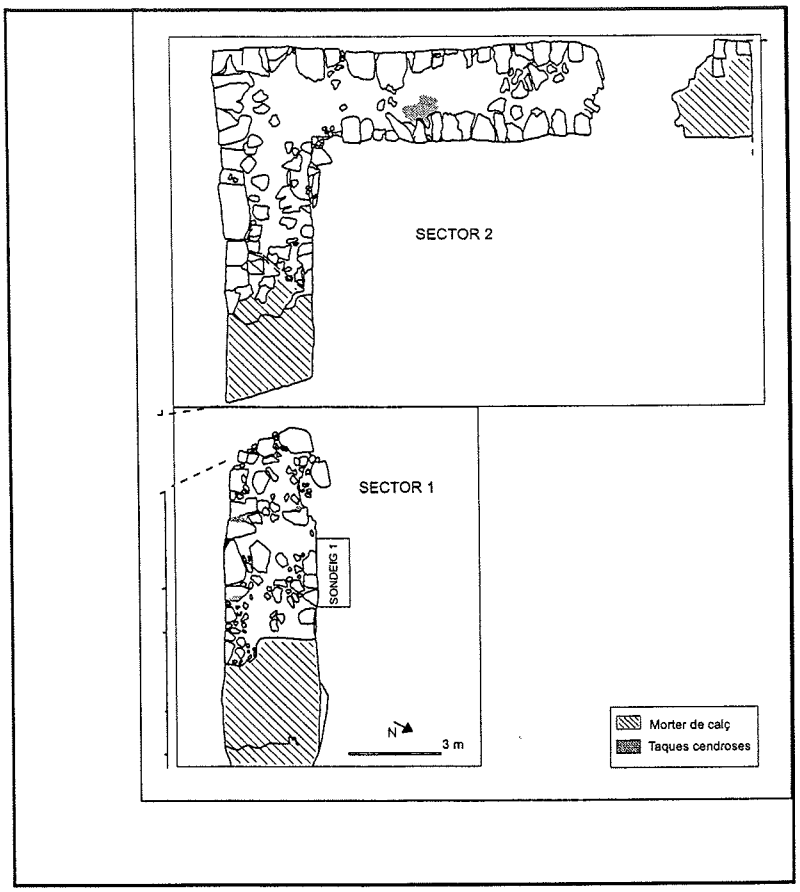

fig. 2. Planta general de la muralla exhumada a Sant Jordi Desvalls (Gironès).

Les portes

La muralla exhumada presenta dues obertures identificades com a portes, comunicant el recinte amb l'exterior. Són obertures frontals amb entrada simple practicades al llenç de la muralla i desprovistes d'estructures defensives. Complint un paper merament funcional i no defensiu. La primera porta identificada es localitza al sector 1 i ha estat registrada com a PR3. Es troba situada en el primer llenç de muralla que discorre est-oest. L'obertura presenta planta rectangular amb una amplada de 2,5 metres. Les dimensions i la disposició en biaix de l'obertura són equivalents a l'amplada i direcció del carrer al qual desemboca, el c/ Petit, que discorre a sud, baixant el turó fins a finalitzar al c/ de les Eres, que limitava l'antic nucli de Sant Jordi. Aquesta porta s'ha interpretat com a porta secundària, ja que presenta unes dimensions inferiors a la porta oest i per la direcció que pren vers un camí secundari.

La segona porta documentada es troba localitzada al sector 2 i ha estat registrada com a PR4. Es localitza en el tercer llenç de muralla que discorre nord-sud, just a tocar amb l'edifici de Can Paulí Batlle. Presenta una planta rectangular i una amplada de 4 metres. Igual que a la porta secundària, els elements constructius de la PR4 desaparegueren amb l'enderrocament de la muralla. No obstant, en aquest cas hem pogut documentar una part de la unitat de l'enderroc en la banda sud de la porta on apareixen carreus en posició de cantell i un de pla que es conserva *in situ* que sembla pertànyer al muntant original de la porta.

La porta PR4 ha estat interpretada com a la porta principal d'accés al pati del castell, tant per les seves dimensions com per la seva connexió exterior directe amb el c/ Portal, el qual s'obre al que era antigament la via principal (actualment el c/ Colomers i el c/ Hospital).

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

Els materials arqueològics documentats en l'excavació són materials deslligats de l'existència de l'estructura com a muralla del castell. Es tracta de materials de caràcter ceràmic, abundants escòries i objectes de ferro (claus, ganxos, grapes...) de cronologia recent, relacionats amb les activitats artesanals dutes a terme quan la muralla ja estava

arrasada i l'espai s'havia convertit en una plaça pública. Segons les notícies històriques documentades, correspondrien a materials posteriors al 1735-1737, data en que es permeté l'enderroc de les muralles del castell que ja es trobava en estat ruinós.

CONCLUSIONS

Pel caràcter funcional de l'estructura exhumada, es fa necessari fer referència al conjunt arquitectònic del qual forma part. El Castell de Sant Jordi es troba emplaçat al centre de la població en situació enlairada. Es tracta d'un edifici formalment regularoide amb edificació concentrada[1]. Constructivament es compon de quatre cossos diferenciats amb continuïtat física que conformen una estructura amb tendència rectangular. En tot el seu perímetre presenta un contrafort atalussat. Les parts de l'edifici identificades són:

La torre mestra, principal o d'homenatge

La torre mestra, principal o d'homenatge, és de planta quadrada amb quatre pisos d'alçada. Bastida amb un parament de carreus rectangulars regulars lligats amb morter. Actualment tan sols és apreciable el seu terç superior, ja que la torre quedà inclosa en el cos de l'actual església de Sant Jordi, reconvertint la seva funcionalitat en campanar.

L'ala nord-sud

L'ala nord-sud és un edifici rectangular orientat nord-sud, annexat al campanar, que aculi actualment la Sagristia de l'església, presenta testimonis, tan arquitectònics com materials mobles, d'haver estat una de les ales del castell.

L'ala est-oest

L'ala est-oest es correspon a l'actual casa de Can Paulí Batlle. Annexada a l'ala abans esmentada, forma un angle de 90º, discorrent en direcció est-oest. Fou construïda amb parament de maçoneria irregular i presenta tres pisos d'alçada. L'interior de l'edifici conserva característiques antigues, com les naus amb volta de canó del pis inferior o el gruix constant de les parets. Per la part exterior es conserva el contrafort adossat en la part que dóna al c/ Tarongeta.

El Pati del castell

Els elements unitaris d'ambdós edificis són la muralla exhumada en la intervenció i el pati que aquesta configura amb un espai hàbil de 270 m². Aquests elements funcionaven alhora d'enclós i d'accés, per mitjà de les portes que s'hi documenten. Cal destacar que les dues ales del castell, abans esmentades, presenten les seves obertures, portes i finestres, orientades vers l'emplaçament del pati. A l'interior del pati just en el lloc on es produeix l'angle entre els dos edificis s'hi troba una antic pou, ara recentment restaurat, anomenat "el pou del castell".

El tram de muralla que s'ha pogut estudiar gràcies a les remodelacions dutes a terme a la Plaça Constitució de Sant Jordi Desvalls, ens dóna una idea clara de la forma que tenia l'antic pati del castell, i dóna una nova dada per a l'estudi de l'antiga fortalesa. Per altra part, la manca de materials arqueològics ens impossibilita de donar-li una datació. Les notícies històriques documentades fan referència del lloc des del s. XI però sempre com a *parrochia*. No s'esmenta una fortificació en aquesta zona fins a mitjans s. XV, amb l'entrada en possessió del lloc per part dels Biure, el 1424[2] per alguns autors i el 1436[3] per d'altres. Si prenem aquesta data com a punt de partida podem associar el fet que Andreu de Biure, camarlenc de la casa reial, actués ja en pretensió de defensa del comte de Barcelona, i bastís una fortalesa com a protecció als desgavells que s'estaven produint en aquests moments amb els pagesos de remença. Aquest fet queda testimoniat per una carta en la qual Andreu de Biure informa el rei d'actes de bandositats a la zona, datada del 1446[4]. L'Empordà fou una zona d'intensa activitat en la Guerra dels Remences, on s'hi dugueren a terme diverses batalles entre el bàndol reialista i el de la Generalitat. El 1466 la reina Joana Enríquez i l'infant Ferran s'acullen al castell, confirmant el suport donat per part dels Biure a la reialesa. Hipotèticament es podria justificar, doncs, el bastiment d'una fortificació al s. XV en aquest paratge, com un emplaçament de control per part del rei davant dels primers indicis de la guerra que es desencadenarà a Catalunya entre 1462-72.

Actualment les restes objecte de la intervenció resten colmatades per la nova pavimentació, tot i que aquesta ressegueix amb un paviment diferenciat el traçat de l'estructura.

[1] Segons la classificació tipològica recollida a DALMAU, R. (ed.) 1990, *Els castells catalans*, vol. I, Barcelona.

[2] MONSALVATJE, F., 1890, 261.

[3] CASADEMUNT, X., 1967, 13.

[4] DE SEGARRA, F., 1922, 260.

BIBLIOGRAFIA

CASADEMUNT i ARIMANY, X. 1967, *Notes breus de geografia i història de Sant Jordi Desvalls*, Ajuntament de Sant Jordi Desvalls.

CASAS, J., SANMARTÍ, E. 1980, El Camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà, *Informació arqueològica*, 33-34, 59-63, Barcelona.

AA.DD. 1991, *Els castells catalans*, Rafael Dalmau Editor, vol. I, Barcelona.

SAGARRA de, F. 1922, *Sigil.lografía Catalana*, vol. II, Làm. CLXXXVI Estampa d'Henrich i Cª.

MARTÍ, R. 1988, L'ensagreramenet: l'adveniment de les sagreres feudals, *Faventia*, 10, 153-182.

MONSALVATJE FOSSAS, F. 1890, *Noticias historicas*, II, vol. XIX, 261 Imprenta y librería de sucesores de Juan Bonet, Olot.

MARQUÈS, J.M. 1993, *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona* (s. IX-XIV).

Fundació Noguera, Col. Diplomataris, 2 vol., Barcelona.

MARQUÈS, J.M. 1999, *Processos medievals,* Arxiu Diocesà de Girona.

TO i FIGUERAS, Ll. 1987, El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia *Diplomatari s. X-XI*, Premi Francesc Carreras Candi, XII ed.

VALORACIÓ DE LES RESTES DEL CASTELL MEDIEVAL DE BIURE (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

A petició de l'Ajuntament de Biure, el passat mes de novembre de 2001 es va portar a terme una campanya de localització de les restes del castell de Biure, el qual es troba damunt d'un turó[1] a l'extrem nord-est de la població, integrat i desfigurat enmig d'un barri que s'anomena, a propòsit, el barri del castell. Fins al moment, el coneixement que es tenia d'aquesta petita fortalesa es limitava a les escasses restes que encara avui queden dempeus, atès que mai s'hi ha portat a terme cap intervenció arqueològica, detall que hem de sumar a la quasi nul·la recerca documental. En conseqüència, els autors han seguit reproduint les mateixes escasses notícies, i, ensems, els mateixos errors i confusions (Badia 1978; Del Campo 1995; Serra 2001), exceptuant els darrers articles de Marià Baig (Baig 1990, 1991), en els quals s'ha aprofundit en alguns aspectes històrics.

Amb anterioritat als treballs efectuats, Ferran del Campo (Del Campo 1995) havia presentat un estudi en el qual considerava que el castell havia estat un edifici de planta rectangular, orientat d'est a oest, d'una llargada aproximada d'uns 30 m per una amplada d'uns 15 m, els límits del qual, a ponent i tramuntana, es trobaven perduts sota les cases esmentades. Segons l'autor, l'entrada principal era a l'angle nord-oest i a l'interior del recinte hi havia el pati i la torre i, davant la façana sud, una l'escala excavada a la roca. Altres autors, com ara Joan Badia (Badia 1978, 39) o David Serra (Serra 2001), havien observat l'existència d'una cisterna al bell mig del castell: una cavitat artificial de forma quadrada de pocs metres de fondària i mig metre de costat[2].

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Amb aquestes premisses, es va optar per obrir una sèrie de sondejos (vegeu fig. 1) per tal de verificar-ne la planta i comprovar l'existència d'altres restes del perímetre del castell. El primer d'ells es va excavar a l'angle sud-est de l'edifici, on resten els murs de major alçada[3]; aquí només fou possible observar la fonamentació atalussada del mur directament sobre la roca del subsòl, sense cap mena de preparació. Aquest detall no fou possible observar-lo en el sondeig núm. 2, ja que no quedava cap indici del mur, atès que l'arrasament havia estat total; malgrat tot, fou possible intuir-ne el traçat gràcies a la troballa de la base d'una canalització, consistent en un simple regueró excavat a la penya, d'uns 22-23 cm d'amplada, revestit amb morter de calç, la qual discorria al llarg de la façana de llevant, conduint, segurament, les aigües pluvials pel pendent natural del lloc, per tal que no afectessin la fonamentació del mur. Aquesta canalització continuava cap a l'extrem sud-est de l'edifici, a pocs centímetres de l'angle que formen els panys de migdia i llevant.

Per tal de localitzar la perllongació del mur en direcció al nord es va procedir a obrir el sondeig núm. 4, just en el lloc on una petita cort de bestiar semblava haver aprofitat part de la construcció del castell. De fet, la paret del fons d'aquesta barraca presentava unes característiques tipològiques molt similars als murs conservats, a la vegada que el seu traçat coincidia amb la tirada del pany de llevant abans comentat. L'excavació es va abandonar en veure que el mur tenia una amplada màxima de 60 cm, mides que no coincideixen amb les del castell, a la vegada que, si

[1] De poc més de 98 m d'alçada s.n.m., d'uns vessants força pronunciats, sobtats, especialment al sud i l'est, on trobem desnivells entre 12 i 15 m.

[2] No hem pogut documentar aquesta cisterna, tot i que al capdamunt de les escales ens ha semblat que s'intueix una cavitat més aviat gran, que no hem excavat.

[3] La paret de llevant conserva encara uns 4,40 m de llargada, per una alçada aproximada d'uns 2 m, mentre que la de migdia conserva uns 9 m de llargada. Es tracta d'un sòlid parament, construït amb el sistema d'encofrat, fet amb pedra local disposada en aparents filades, ben lligades amb morter de calç i sorra, que té una secció atalussada, amb una amplada d'1,80 m al fonament, per uns 90 cm a la part més alta.

continuàvem, havíem de retirar més de dos metres d'alçada de runa moderna aportada[4], i no disposàvem ni de màquines excavadores ni de personal per a fer-ho. No descartem, no obstant això, que si bé no es tracta del castell, ben segur que es troba damunt del seu traçat, potser aprofitant les pedres o fonamentant-s'hi al damunt. El fracàs dels resultats d'aquest sondeig, junt amb l'evident destrucció ocasionada per la casa construïda a l'extrem nord de l'espai, varen desestimar l'excavació del sondeig núm. 5, que anava destinat a descobrir el mur de tramuntana.

En el sondeig núm. 11, excavat a la part exterior del llenç de migdia, es va posar al descobert, a diferència del mur de llevant, l'existència d'una banqueta, que sobresortia de la vertical de la paret entre 14 i 18 cm, amb una alçada superior als 80 cm, la qual es reforçava prop de la cantonada obrint-se cap a l'exterior fins a una amplada de 80 cm, detall que caldria considerar en relació al pendent natural del subsòl i a la necessitat d'assegurar-ne la fonamentació.

A nivell d'excavació i neteja, la darrera intervenció es va fer a l'escala retallada a la roca, situada a poca distància de l'angle sud-oest de l'edifici (vegeu fig. 1, punt 7). Els treballs varen permetre descobrir quatre graons, de 50 i 60 cm d'amplada, per una alçada d'uns 10 cm i una llargada d'uns 3 m, que, sembla ser, anaven revestits amb algun tipus de rajol o lloses, desapareguts, per tal d'evitar les irregularitats de la roca. Aquestes mides considerables fan pensar que es tractaria d'una escala important que, tal com s'intueix per la seva situació, permetria l'accés cap a la part superior del recinte, la més elevada, on acostuma a trobar-se la part noble del castell.

També es va procedir a documentar unes restes constructives que s'han identificat, per la seva amplada i tipologia, amb les restes del mur de ponent del castell (vegeu fig. 1, punt núm. 6), avui molt alterat per les barraques de llenya de les cases del barri immediates en aquest sector.

Finalment, davant la hipòtesi de l'existència d'un possible recinte exterior del castell, es va procedir a obrir el sondeig núm. 8, en un punt on semblaven intuir-se les restes d'un mur. L'excavació del sondeig va posar de manifest que es tractava de pedres soltes, sense lligar, disposades damunt la penya natural, possiblement a conseqüència d'un anivellament del lloc per a construir la caseta del dipòsit de l'aigua que avui podem veure aquí mateix. Del mateix tipus d'"estructura" varen resultar ser les pedres que s'havien observat en el punt núm. 9.

En resum, el tipus d'actuació que s'ha fet al castell de Biure no ha estat especialment concloent. Malgrat tot, l'estudi que n'ha resultat, ens porta a presentar una sèrie d'hipòtesis que, entenem, són del tot revisables en el moment en què es porti a terme una excavació arqueològica rigorosa. Pel que hem vist, estem bàsicament d'acord amb la planta que dibuixa Ferran del Campo, tot i que no descartem que el límit de tramuntana, el qual no hem pogut determinar, no es trobi exactament sota la casa sinó uns metres més cap al sud, just en el punt on la roca fa un ressalt-desnivell, a l'extrem de migdia de l'era (vegeu fig. 1). En definitiva, en resultaria un recinte relativament petit, d'uns 375 a uns 450 m² de superfície, al qual creiem s'accediria per l'angle sud-est, just en el punt on es troben les escales abans esmentades, excavades a la roca, hipòtesi que dissenteix de la de Del Campo, qui la situa a l'extrem oposat, al sud-oest.

El que resulta encara més difícil de precisar, encara, és l'existència d'un possible recinte exterior, d'una muralla que defensaria el conjunt, especialment en aquells vessants d'accés més fàcil, de desnivell més suau[5], que fet sembla intuir-se a partir de l'anàlisi de la configuració urbana del lloc. Si observem el plànol adjunt, podem resseguir un perímetre que es dibuixa dins l'espai de la primera línia de cases veïnes al castell i que coincideix amb la planta baixa o soterrani, a la que s'accedeix des del carrer del nivell inferior o des de la part més alta de la casa. Com veiem, les possibilitats d'estudi i d'investigació en aquest castell són múltiples, tasca que seria imprescindible a l'hora de posar en valor aquest petit bastió de la noblesa empordanesa de la zona, fins ara molt desconegut, el valor estratègic del qual té relació amb el seu emplaçament entre límits territorials i prop de les vies de penetració cap a l'interior, vers els passos naturals del Pirineu en direcció a França.

LA HISTÒRIA DEL CASTELL

Tot i que les dades que es disposen no ens permeten recular més enllà de les darreries del segle XIV, alguns autors han apuntat la possibilitat de l'existència d'una construcció més antiga en el mateix lloc: una torre de guaita o un petit castell datat entre els segles X-XI (Del Campo 1995)[6]. La seva situació dins del comtat de Besalú, a la frontera del comtat d'Empúries, bé podria recolzar la hipòtesi. Però la primera notícia certa del castell de Biure és de l'any 1375; per un document localitzat per Marià Baig a l'Arxiu de la Corona d'Aragó sabem de l'existència d'una fortalesa propietat del senyor Guillem d'Avinyó.

[4] Detall que també va impedir obrir manualment el sondeig núm. 3.

[5] Aquesta hipòtesi es contradiu amb l'exposada per Ferran del Campo, ja que aquest defensa que els murs que es veuen constitueixen el recinte exterior del castell, mentre que la part d'habitatge es trobaria a l'interior, a la part més elevada de la zona.

[6] El mateix Ferran del Campo, en un altre treball, situa el castell de Biure al segle XII (Del Campo 1989, 22), ignorem en base a quin criteri.

El text fa referència a una queixa dels homes de Biure davant l'obligació que se'ls imposa de contribuir a les obres de la muralla de Figueres, a les quals han de col·laborar atesa l'adscripció del lloc de Biure a la batllia de Figueres des de l'any 1294, per una disposició del rei Jaume II[7]. Els homes de Biure protesten pel fet que ells també tenen "una fortalesa que han de conservar" dins la seva població, afirmació que sosté el senyor del lloc, l'esmentat Guillem d'Avinyó, el qual "assegura que té la seva fortalesa situada a la parròquia de Biure i sobre ella té jurisdicció i ha de ser defensada i, per tant, han de contribuir al seu manteniment els homes de la parròquia" (Baig 1999, 81-82).

La jurisdicció de Guillem d'Avinyó sobre el castell, tal com veiem en aquest document, així com en altres posteriors, també vinculats al nom d'Avinyó[8], porten a afirmar que la fortalesa de Biure era propietat d'aquest llinatge. Un altre Guillem d'Avinyó, l'any 1407, especifica que té el castell i la parròquia de Biure "pel rei i pels seus predecessors els reis d'Aragó, mitjançant una carta de gràcia venuda i empenyorada, encara per raó d'una salvaguarda i protecció posada pel rei" (Baig 1999, 85). La cita correspon a la documentació generada a rel d'un conflicte entre l'esmentat senyor i Guerau de Rocabertí, pel fet que aquest darrer havia comès diversos actes d'enantaments i empresonament d'homes i de bestiar dins del terme del castell de Biure, en el qual es veurà obligat a intervenir el mateix rei Martí l'Humà.

Baig aporta totes aquestes dades per acabar amb la discussió de la possible vinculació del llinatge dels Biure amb el castell d'aquesta població. La seva argumentació és sòlida i prou fonamentada per contradir aquesta reiterada afirmació. No podem seguir defensant la hipòtesi que l'origen del castell s'ha de buscar en "un alou de la família Biure, pertanyent als dominis jurisdiccionals del castell de Llers" i considerar, per tant, que "els Biure serien així els qui aixecarien el seu castell dins dels seus dominis" (Del Campo 1995)[9]. La possessió del castell per part dels Avinyó ens porta a vincular-lo a aquest casal de la petita noblesa empordanesa, també amb propietats al lloc de Molins. No sabem exactament en quin moment, però, aquesta jurisdicció, amb les successives ampliacions i moviments del patrimoni, anirà passant a mans d'altres nobles, fins que al segle XVIII tenia drets sobre el castell de Biure el comte de Torralba (Oliva 1968, 58; *Els castells catalans*... 1969, 563)[10].

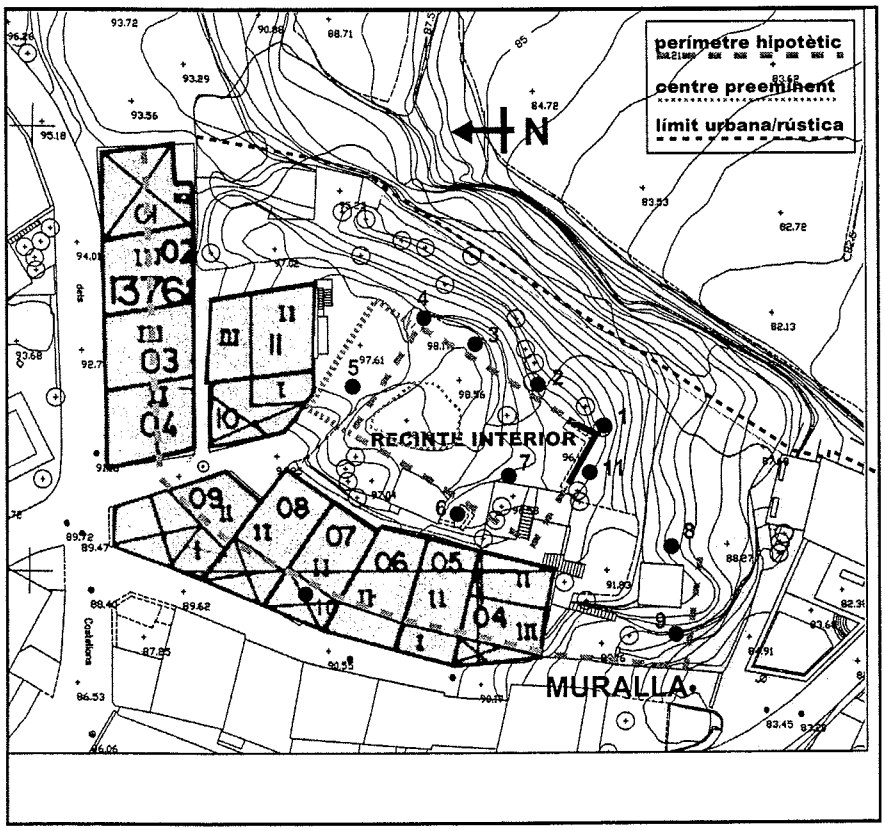

fig. 1. Recinte hipotètic del castell de Biure (Alt Empordà), E 1/500.

[7] L'adscripció de Biure a la batllia de Figueres fa pensar a Baig que aquesta població era un lloc reial, que no pertanyia a cap senyor feudal (Baig 1999, 80).

[8] L'any 1463 apareix un tal Bernat d'Avinyó.

[9] De fet, els senyors de Rocabertí tenien possessions a la vila de Biure, tal com es desprèn del document de prestació d'homenatge de Dalmau de Rocabertí al bisbe de Girona, l'any 1319 (*Els castells catalans* 1969, 452).

[10] La referència s'extreu del *Diccionari Nomenclàtor dels pobles i poblats de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, 1964.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1969, *Els castells catalans* II, Barcelona, ed. Rafael Dalmau.

BADIA, J. 1978, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, II-A, Girona, Diputació de Girona, 39-40.

BAIG, M. 1990, Biure d'Empordà, Josep de Masdevall i Sant Lluís dels Reials Lliuraments, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 23, Figueres, 77-117.

BAIG, M., BOCH, S. 1991, El Castell de Biure de Queixàs, origen del llinatge dels Biure d'Empordà, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, Figueres, 173-205.

BOLÓS, J., HURTADO, V. 1998, *Atles del comtat de Besalú (785-988)*, Barcelona, Rafel Dalmau ed.

CAMPO, F. del 1989, *Castells medievals. 88 guaites de castlans de l'Alt Empordà*, Guies del Patrimoni Comarcal, 4, Figueres, Carles Vallés ed.

CAMPO, F. del 1995, El castell de Biure, *Programa de la festa Major.*

OLIVA, M. 1968, Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la Provincia de Gerona, *Revista de Gerona*, 43, 49-58.

SERRA, D. 2001, Arquitectura popular de Biure d'Empordà, *Programa de la festa Major.*

UNA SITJA DESCOBERTA EN EL PARATGE DE PUIG GRAU (VILAFANT, ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

El mes de maig de 2000, per encàrrec de l'Ajuntament de Vilafant, es va procedir a l'estudi i registre arqueològic d'una sitja localitzada en el paratge conegut amb el nom de puig Grau, a pocs metres de les primeres cases de la urbanització que porta el mateix nom, a l'entrada de la vila. La sitja en qüestió es trobava en el punt més elevat de la zona, en un lloc dominant damunt l'esmentat turó. Segons ens consta, la troballa es va fer de forma casual, mentre una persona que passejava pel marge de camp va trepitjar damunt la vora de l'obertura i se'n va despendre un fragment[1].

DESCRIPCIÓ DE L'ESTRUCTURA

Es tractava d'un gran forat, de secció còncava i base relativament plana, d'uns 3,20 m de fondària per una amplada màxima de 2,70 m. La boca, tal com ens va arribar, tenia forma ovalada, de 110 cm per 70 cm, i quedava descentrada respecte el diàmetre de la sitja (veure fig. 1). La seva forma irregular va dificultar el càlcul del cubicatge, però a partir de les graves que s'abocaren en el seu interior per tal d'evitar perills, atesa la proximitat de la urbanització, aquest es va poder estimar en uns 15 m³.

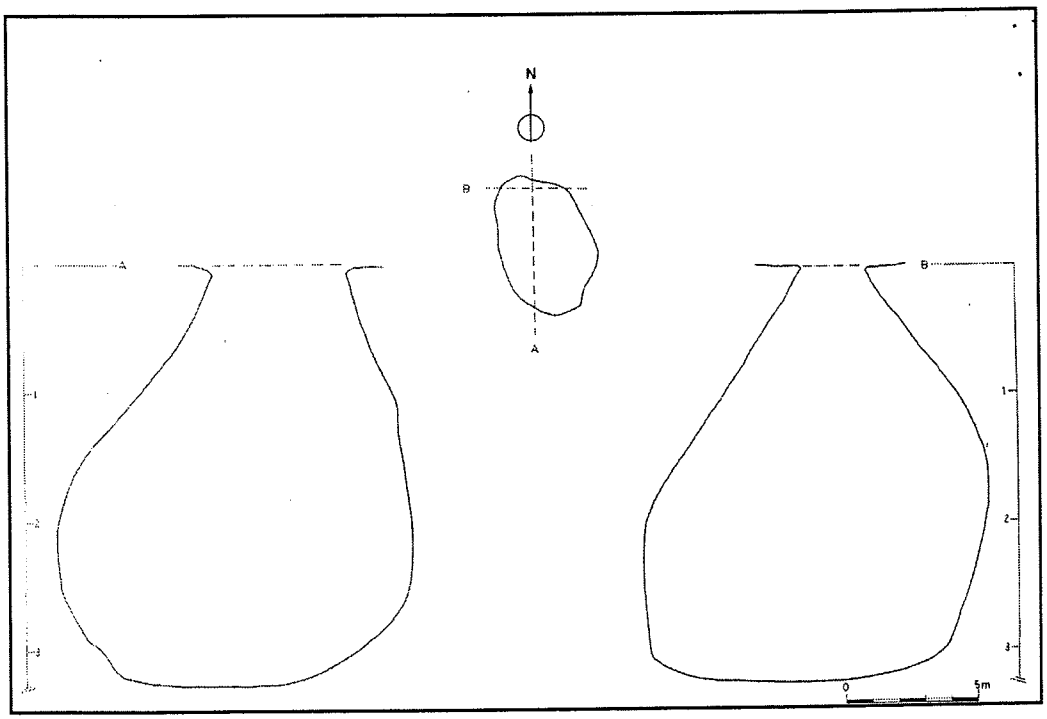

fig. 1. Seccions de la sitja de Puig Grau i detall de l'obertura.

[1] De fet, el seu emplaçament quedava amagat entre les bardisses del marge del camp i mai s'havia vist cap indici de la seva presència. Ignorem el motiu pel qual ha estat justament ara quan s'ha alterat el sistema que segellava i impedia reconèixer l'obertura de la boca, encara que tot apunta a que hagi estat un fet fortuït.

La sitja estava excavada en el subsòl del lloc, el qual està constituït, bàsicament, per capes d'argiles compactades amb presència d'algun estrat de graves. No fou possible determinar l'existència de cap revestiment, fet que no descartem, atesa l'alteració de les parets, especialment en el contorn superior, a causa de l'acció de les arrels dels arbusts. Es veia clarament com fragments de la vora estaven acumulats en el fons, ja des de temps, abans de caure les terres que s'havien desprès en el moment de la seva descoberta.

Davant l'estat en què es trobava aquesta gran fossa i la possibilitat que s'enfonsés encara més la terra de l'obertura, s'aconsellava actuar amb prudència i només es va procedir a descobrir el sòl de la base de forma ràpida per veure si es localitzaven restes de la tapadora o d'algun material que ens permetés precisar-ne la cronologia. Lamentablement, la sitja, en el moment del seu abandonament, es devia trobar totalment buida, atès que el fons va aparèixer estèril; l'absència de restes ceràmiques i d'algun sistema de tancament[2], només s'explicarien per aquest fet.

És difícil, vistos els resultats, considerar la datació d'aquest element; potser una prospecció pels camps del voltant podria aportar materials que ens ajudessin a concretar-ne alguna dada. No obstant això, sobta el fet que la sitja s'hagués pogut mantenir buida i quasi inalterable durant gaires anys; no és però una excepció. Darrerament, en els treballs realitzats a la plaça dels Homes de Castelló d'Empúries (Alt Empordà), es varen localitzar dos dipòsits similars, també buits, excavats en el subsòl argilós del lloc, un d'ell de mides quasi idèntiques, d'uns 3 m de fondo per 2,50 m d'amplada, i un altre menor, de 2 m de fondo per una amplada màxima de 1,20 m (Puig 1999, 38-44). Tot i l'antiguitat d'aquestes sitges, datades entorn al segle XIV, cal dir que es conservaven en força bon estat, detall excepcional més si tenim en compte que es trobaven al voltant d'una de les places que concentren la major part de les activitats públiques de la vila, el principal centre neuràlgic de la població des d'època medieval.

BIBLIOGRAFIA

PUIG A.Mª 1999, *Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic dels carrers del centre històric de Castelló d'Empúries*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, memòria inèdita.

[2] És possible, però, que el sistema de tancament fos amb la mateixa argila de la zona, potser per això no n'hem trobat traces.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN EL SOLAR DEL CARRER DEL FORN DE SANT PERE PESCADOR (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

La construcció del Casal d'Avis de Sant Pere Pescador en un solar ubicat a la cantonada entre el carrer del Forn i el carrer de la Verge del Portalet, on anteriorment hi havia hagut la casa dels Capellans, va permetre la realització d'un seguiment arqueològic, atès que aquest es trobava just a l'angle sud-oest de l'interior del recinte emmurallat medieval que cenyia el nucli de població al voltant de l'església parroquial. Els treballs es varen portar a terme el mes de novembre del 2000, a càrrec de l'Ajuntament de l'esmentada vila, i es limitaren a sondejar el terreny per tal de comprovar el sistema de fonamentació de la muralla i el tipus de sedimentació que s'hi relacionava.

Es varen realitzar un total de tres rases, amb màquines excavadores, repartides de forma estratègica arran de la façana de la muralla, en els seus dos trams (vegeu fig. 1). La primera d'elles es va realitzar de forma perpendicular al mur de migdia del recinte, i en tota la fondària es va observar el mateix tipus de sediment arqueològic, un reompliment relativament compactat, amb molt escàs material arqueològic. En aquest punt la muralla presentava una amplada de 1,80 m, amb un parament extern de carreus de pedra grisa de Vilacolum, poc acurat, i un parament intern de rierencs no molt grans i de fragments de teula, disposats de forma irregular, lligats amb morter de sorra de gra gruixut. Hom podia distingir encara l'existència d'una espitllera, força deteriorada, exteriorment emmarcada amb carreus de la mateixa pedra, l'alçada de la qual, respecte al nivell de circulació del solar, va fer suposar que aquest no hauria canviat gaire respecte a l'original. Aquest supòsit es va poder confirmar en observar que la muralla quedava sense fonament uns 30 cm per sota d'aquest sòl[1].

Uns metres més al nord, es va obrir una segona rasa, just en el punt on la muralla presentava un parament diferent de l'anterior, d'aspecte més acurat, amb les dues cares fetes amb carreus de pedra de Vilacolum a la part inferior de la paret, d'una amplada de 95 cm, mentre que l'obra de còdols, similar al pany de migdia abans comentat, estava reservada a les filades superiors. Tot i que el conjunt es veia molt alterat, segurament pel fet d'haver-hi adossat l'esmentada casa dels Capellans, pensem que aquest detall és el reflex de dues fases diferenciades de construcció: la més antiga correspondria a l'obra de carreus ben escairats, amb rebliment de material petit, la qual, com veiem bé des d'extramurs, estava dotada d'espitlleres[2], mentre que més tard, el mur s'hauria construït, i reconstruït, amb un parament menys acurat, però de major amplada. No ha estat possible, però, establir cap apreciació cronològica al respecte.

En l'espai de la rasa va aparèixer el que seria la base de la muralla, també sense fonament, a una cota uns 50 cm més profunda que a la rasa 1. Aquest fet s'explica pel desnivell del subsòl en direcció a tramuntana, més acusat encara a l'espai de la rasa 3, com veurem. Pel que fa al sediment excavat, va resultar ser d'un tipus similar al de la rasa 2, sense presència de material ceràmic destacable.

La darrera de les rases obertes, la número 3, es va realitzar uns metres més al nord, per tal de corroborar les dades obtingudes en l'anterior rasa, atès que el parament que s'observava era del mateix tipus de doble cara de carreus de Vilacolum. La màquina va arribar a obrir una cala de fins a quatre metres de fondària, ja que es perseguia localitzar el fonament de la muralla, el qual va resultar ser molt diferent que els casos abans exposats. En primer lloc, atès el desnivell del subsòl[3], el mur de carreus va aparèixer

[1] Sobta que un mur d'aquestes característiques aparegui sense fonamentació, però segur que la important amplada de la construcció degué fer innecessària la disposició d'una banqueta.

[2] Aquestes espitlleres queden pràcticament colgades a ras del paviment de la vorera del carrer.

[3] Un cop excavat el sediment del tipus ja descrit en les anteriors rases, varen aparèixer argiles engrumollades i sorres soltes, properes al subsòl natural del lloc.

encara 1,75 m per sota del ras del solar, punt on es va documentar una primera banqueta que sobresortia uns escassos centímetres de la vertical de paret, amb una alçada d'uns 65 cm i, per sota d'aquesta, encara una segona banqueta, de les mateixes característiques, el final de la qual no fou possible observar ja que el braç de l'excavadora no va poder aprofundir més.

En resum, els resultats de les rases realitzades en el solar del carrer del Forn es van limitar a descobrir els nivells de fonamentació de la cara interna d'un segment dels llenços de migdia i ponent de la muralla, i a constatar les diferències de comportament d'aquesta respecte al pendent natural del subsòl, així com la diversa qualitat del parament de l'estructura. Pel que fa als reompliments intramurs, els resultats foren del tot negatius, sense fer-se evidents restes d'ocupació ni presència de materials arqueològics destacables.

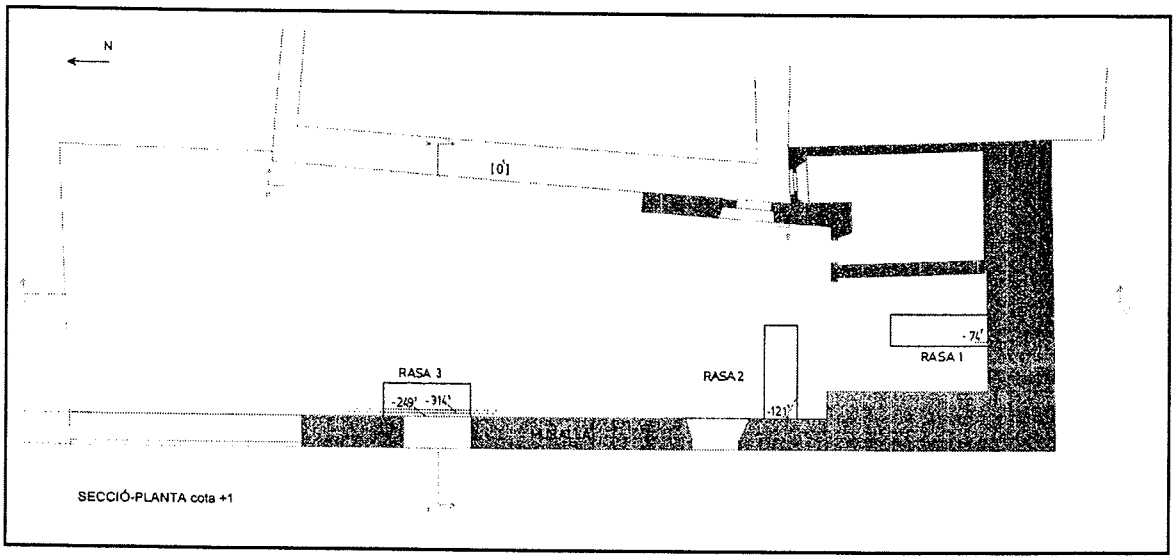

fig. 1. Emplaçament de les rases excavades en el solar del carrer del Forn.

PROSPECCIONS ARQUEOLÒGIQUES I REGISTRE PLANIMÈTRIC DE L'ESGLÉSIA I CASTELL DE PALOL SABALDÒRIA (VILAFANT, ALT EMPORDÀ)

Josep BURCH i RIUS **Josep M. NOLLA i BRUFAU** **Jordi SAGRERA i ARADILLA**

Marc SUREDA i JUBANY

CONSIDERACIONS PRÈVIES

L'any 2000 l'Ajuntament de Vilafant va decidir endegar un projecte o pla director del lloc conegut amb el topònim de Palol Sabaldòria, que és format per un castell i una església situada darrera del mas de Palol i una esplanada, sense restes arquitectòniques visibles, que s'obre al seu davant. Els encarregats d'aquest pla director, degut a l'existència en la finca del mas de Palol d'elements patrimonials d'un indubtable interès, com són una església prerromànica i les restes d'un castell, es varen posar en contacte amb l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona per tal de que s'elaborés un projecte en el qual es valoressin les esmentades restes arquitectòniques, on s'indiquessin les fases i costos d'una possible intervenció arqueològica i, finalment, confirmar l'existència de restes arqueològiques en l'esplanada que hi ha davant del mas.

Lògicament, abans de proposar a l'Ajuntament un programa d'intervencions arqueològiques i d'estimar els seus costos econòmics, vàrem creure convenient realitzar una recerca bibliogràfica del que ja s'havia escrit sobre Palol Sabaldòria, estudiar els materials que es troben dipositats al Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona procedents de Palol i realitzar un seguit de rases davant del mas per tal de determinar l'existència de restes arqueològiques. Paral·lelament, i aprofitant l'ocasió, realitzàrem un topogràfic de detall del conjunt de Palol Sabaldòria, ja que fins aquell moment només es disposava d'un plànol a escala 1:500.

LA INFORMACIÓ BILBIOGRÀFICA

Concisa però interessant és la referència que Juan Ainaud feia de Palol Sabaldòria l'any 1948, "alrededor de la iglesia hay una gran cantidad de muros y restos de edificios" (Ainaud 1948, 315). Sobre aquesta breu referència cal ressaltar que les restes que s'esmentaven es troben al voltant de l'església, no al camp de davant del mas, la qual cosa ens permet suposar que, en realitat, l'autor mencionava les restes del castell que actualment es poden observar a l'angle nord oriental de la finca.

Més complet és l'estudi publicat l'any 1959 per part de l'arqueòleg M. Oliva i Prat. En aquest treball es tornà a fer referència a la presència de restes de construccions properes, "el altozano de pocos metros de altitud, muestra infinidad de restos de ruinas de otras construcciones vecinas" (Oliva 1959, 151). Sens dubte, M. Oliva esmentava les mateixes restes que Juan Ainaud que, tal i com exposà el primer, van ser estudiades en ambdós casos a finals dels anys 40. És estrany, que en un estudi relativament complet com el que fa Oliva, no s'esmentessin explícitament les restes del castell i més estrany encara és que no es mencionés la torre circular d'aquesta fortificació. No obstant, en un parell de paràgrafs anteriors, M. Oliva realitzà una breu referència a l'existència del castell (no de les restes) quan esmentava que "otros autores (...) dicen que en Vilafant existen ruínas del castillo de Palau-Sabaldoria". Així doncs, aquest investigador suposà l'existència del castell a partir del que deien altres persones al mateix temps que, tal i com hem constatat abans, sí que identificà algunes restes de construccions properes. Molt probablement, les restes del castell en aquell moment devien estar emmascarades (potser per la vegetació), podien ser més o menys vistes però no podien ser identificables amb un castell.

En aquest mateix article (Oliva 1959, 151) també feia referència a restes de tombes, "Ya en 1889 se habían localizado restos de una sepultura, al parecer romana, según se dice, que contenía un esqueleto y varios objetos". Malauradament, no s'especificà com era la tomba, la seva estructura, la presència de restes humanes, etc. Les referències a una necròpolis també foren realitzades en un article publicat als Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos de l'any 1960, en el qual es feia una breu referència a una sèrie de troballes efectuades l'any 1948. En aquest article s'esmenta la descoberta d'una necròpolis ibèrica, "hallazgo casual de varios enterramientos cubiertos con piedras de regular tamaño y en buen estado de conservación, con algunas piezas de cerámica, que se ha clasificado como ibérica". Tot i que les referències són, tal i com es pot comprovar, molt pobres, pensem que, en realitat, tant en una menció com en l'altra, el que ens descriuen és un cementiri medieval. L'existència d'enterraments seguint el ritual de la inhumació, l'ús de lloses en les sepultures, l'absència d'urnes cineràries, de conjunts

funeraris i d'enterraments en àmfora, *tegula*, etc. ens sembla que són indicis suficients per descartar la localització d'una necròpolis romana o ibèrica i sí en canvi per intuir l'existència d'alguns enterraments d'època tardo antiga o medieval. Hipòtesis que és la més lògica si tenim en compte la presència del castell i, sobretot, de l'església. En tot cas, sí que és clar el context de la troballa de l'any 1948 quan s'afirmà que aquesta es va efectuar durant "El desplazamiento de las tierras que de muchos años viene efectuandose para la construcción de ladrillos de la fábrica del Sr. Soler". Per tant, és gairebé del tot segur que aquesta necròpolis va quedar del tot destruïda en aquells anys.

També és interessant observar que en aquells moments (anys 40) l'església ja es trobava en un estat ruinós, "En la parte externa del ábside, un muro de mampostería sin duda de época posterior sirve de refuerzo a la construcción hoy dia casi totalmente arruinada" (Oliva 1959, 153). De fet, tot i que no tenim dades per concretar quan va ser el moment en el qual l'església i el castell van començar a decaure hem de tenir en compte dues qüestions. En primer lloc, en un document del 1722 ja es parlava del mal estat de l'església, "ben estès emperò, que la Iglesia de Sant Miquel, se pose en estat de poderse en ell dir Missa, reparant las parets, teuladas y tot lo demés que es necessari". En segon lloc, la construcció del mas de Palol en el segle XVI. Així doncs, l'existència d'un castell abandonat i, potser en estat ruinós en aquell moment, devia conformar una excel·lent i útil pedrera per a la construcció del mas. És molt probable, fins i tot, que l'edificació d'aquest casal impliqués una modificació substancial del conjunt medieval de Palol Sabaldòria.

L'estat ruinós i emmascarat del castell va fer impossible qualsevol descripció fins la publicació de l'Arquitectura Medieval de l'Empordà, obra de Joan Badia i Homs (1981). La descripció que aquest autor donà és la que en realitat es podria fer actualment: un planell de planta rectangular que en el sector septentrional cau sobre el riu Manol; alguns murs que es perllonguen més enllà d'aquest rectangle i que també delimiten la finca per la banda del riu i, finalment, la torre circular.

La darrera qüestió que és tractada en la bibliografia és la presència d'un conjunt de sitges entorn la Bòbila d'en Soler i de Palol Sabaldòria. En el treball publicat per J. Ruiz Solanes *et al.* (1972-1973, 187-191) es parlava d'una sèrie de troballes paral·leles a les que efectuà el Servei Territorial d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona. Cal tenir en compte que totes aquelles descobertes estaven relacionades amb els treballs d'extracció d'argila per a la bòbila. De la lectura d'aquests articles queda ben clar que no es va localitzar cap estructura arquitectònica (Solanes *et al.* 1972-1973, 189). Només es varen recuperar algunes sitges situades en el camp de davant del mas de Palol, que van proporcionar ceràmica emporitana (Nolla, Casas 1984, 117). Lògicament, localitzades durant els treballs de la bòbila devien quedar destruïdes poc temps després de ser documentades.

ELS MATERIALS DIPOSITATS AL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA-GIRONA

Les notícies documentals relatives a les excavacions antigues (1970-1973) a Palol Sabaldòria que es conserven al Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona són prou migrades. En primer lloc, en un full manuscrit es recullen detalladament totes les notícies sobre el jaciment que s'han pogut aplegar, des de les primeres troballes el setembre de 1970, passant per les excavacions de salvament de 1972 al camp de sitges i a l'església fins a algunes reformes en els fonaments d'aquest darrer monument verificades el gener de 1973. La descripció de les troballes es correspon amb considerable exactitud amb els conjunts materials procedents d'aquestes intervencions que es conserven al magatzem del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona i que també hem pogut revisar.

En segon lloc, cal esmentar un petit diari d'excavació corresponent a la visita i exploració arqueològica de l'anomenada zona 1-B (*campo de silos entre mas Palol i bóvila Solé*). Les notes consisteixen en la narració de les visites i accions arqueològiques que tingueren lloc en el camp de sitges de davant del Mas Palol el 15, 21 i 24 de novembre de 1972. El text va acompanyat d'alguns croquis i seccions amb mesures a llapis de les tres sitges excavades, i es complementa també amb una petita col·lecció de 17 fotografies en blanc i negre, totes mostrant seccions de les sitges excavades o detalls de l'estratigrafia. Les sitges van resultar ser força estèrils, i només la primera va poder proveir un pobre conjunt de material.

És interessant constatar que els documents que hem consultat deixen ben clar que les activitats de la bòbila propera van causar una alteració considerable del terreny, causa, suposem, de la intervenció arqueològica del Servei Territorial d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona.

Pel que fa al material que es conserva en els magatzems del Museu Arqueològic de Catalunya-Girona cal dir que és escàs però molt clarificador sobre el tipus de recinte que estem analitzant. En primer lloc, destaca una quantitat percentualment notable de fragments de ceràmica moderna: reduïda de cuina (gerres, olles, etc.), comuna, vidrada verda i marró, etc. De la vaixella de taula sobresurten alguns fragments de plats decorats en blau català dels segles XVII-XVIII.

Dins les ceràmiques modernes cal esmentar, també, la recuperació del fons d'un plat de blau català del segle XV i l'absència de ceràmica de reflexos metàl·lics del segle XVI. També hem pogut documentar una moneda de Lluís XIII datada de mitjan segle XVII.

L'abundància del material del segle XVII i, especialment, del XVIII i XIX és força lògica si tenim en compte la construcció del mas l'any 1577, almenys si hem de fer cas de la inscripció situada a la llinda d'una de les finestres que es troben a la façana principal del mas.

Pel que fa a l'absència significativa de material cronològicament situat entre el segle X i finals del segle XVI s'ha d'explicar pel tipus d'edificis que hi havia en aquell moment (església i castell). Per contra, hem pogut documentar, una certa quantitat d'objectes metàl·lics que es poden relacionar fàcilment amb el castell: una punta de llança, un estrep de muntar cavall i una cota de malla.

Pel que fa als materials antics, l'absència és absoluta llevat d'un fragment de ceràmica campaniana B, forma Lamboglia 5/7 (final segle II o principis segle I aC) que es podria relacionar amb les diferents sitges que s'han excavat en aquesta zona.

LA PROSPECCIÓ DEL 2001

Un dels objectius del present projecte era el de determinar la presència de vestigis arqueològics en l'era del mas. Per tant, era absolutament imprescindible sondejar aquest sector. D'aquesta manera, el divendres 1 de juny vàrem realitzar un conjunt de 13 rases que es distribuïren regularment per tot el solar situat davant del mas així com també en l'espai que es troba davant de l'església i el límit de la finca per ponent. La longitud de les rases va oscil·lar entre els 4-5 i els 30 metres i la profunditat entre els 50 cm i els 2-3 metres.

En cap cas es varen trobar ni restes arquitectòniques ni materials (ceràmica, fauna, restes humanes, etc.). Per tant, les dades són definitives i permeten assegurar la inexistència de restes arqueològiques en el solar situat davant del mas i en el terreny que s'obre davant de la façana principal de l'església. De fet, en les rases d'aquest darrer sector vàrem poder documentar una gran quantitat de material de rajoleria (fins a 2-3 metres de profunditat) que ens indicava la probable alteració del terreny que estem estudiant i, en conseqüència, la pèrdua definitiva de les possibles restes arqueològiques que s'hi conservaven.

LA FOTOGRAFIA AÈRIA

Per acabar de confirmar les hipòtesis que havíem elaborat a partir dels treballs anteriors es va decidir observar l'evolució d'aquest espai a través de fotografia aèria. S'han consultat tres fotografies aèries anteriors al moment actual. Una realitzada l'any 1957, una segona l'any 1972 i, finalment, una tercera l'any 1984.

El paisatge de la fotografia de l'any 1984 és força similar a l'actual, llevat d'alguna diferència puntual que no ha d'afectar, al nostre entendre, la possible conservació de restes arqueològiques. La del 1957 mostra un paisatge força diferent, amb un conjunt de petites edificacions (actualment inexistents) situades davant de la façana principal del mas, així com una entrada lateral a la finca i no frontal com la que hi ha actualment. No obstant ni la part del darrera ni el camp semblen haver estat molt alterades. La realitzada per l'Instituto Geográfico Nacional l'any 1972 sí que presenta alguns indicis de la profunda transformació a la que es va sotmetre aquesta zona en aquells anys. Així, l'espai situat davant del mas se'ns presenta sense les petites construccions que s'endevinen en la fotografia del 1957 i, el que és més important, amb el camp profundament alterat a través de retalls efectuats en l'argila (es poden veure a partir de les ombres). També és molt interessant comprovar l'obertura d'un camí que passava just per davant del mas, entre aquest i els porxos, per davant del castell, i que, seguint els límits del camp veí, arribava just fins a la bòbila d'en Soler.

CONCLUSIONS

De la posada en comú de tot el material bibliogràfic, documental i arqueològic podem fer un esbós força precís del patrimoni arqueològic de Palol Sabaldòria. En aquest sentit, no hi ha cap mena de dubte que l'extracció d'argila per part de la bòbila va afectar profundament i irreversible el patrimoni arqueològic de la zona. Les fotografies aèries i les prospeccions que hem realitzat enguany són proves suficientment clares com per poder afirmar que les restes que foren documentades durant diverses dècades, dels anys 40 a inicis del 70, devien desaparèixer del tot. No obstant, no creiem que en aquest indret existís, i per tant s'hagués destruït, un poblat ibèric, tal i com s'afirma en alguna publicació, sinó que el que devia existir és un camp de sitges més o menys extens. Aquest és un tipus de jaciment arqueològic molt ben documentat a l'Empordà i, per tant, no ens ha d'estranyar trobar aquestes fosses aïllades enmig dels camps de conreu sense cap mena de connexió amb un poblat. Respecte de la possible necròpolis que s'havia documentat en els anys 1889 i 1948 no cal dir que també devia quedar completament destruïda.

Tant algunes de les sitges com la necròpolis havien estat documentades en alguns punts difícils de determinar i situats entre la bòbila i el mas de Palol. Altres sitges havien estat localitzades en el camp del davant del mas. Davant de la possibilitat de que encara quedés alguna resta en aquest camp, el resultat de les prospeccions ha estat definitiu. Consegüentment, podem afirmar que el camp situat davant del mas i a ponent de l'església, no presenta cap mena d'evidència arqueològica. Reiterem que l'extracció d'argiles per a la bòbila devia malmetre qualsevol resta. Així doncs, el patrimoni arqueològic de Palol Sabaldòria queda restringit al conjunt medieval, molt interessant des de molts punts de vista, format per una església i un castell.

BIBLIOGRAFIA

AINAUD, J. 1948, Notas sobre iglesias prerrománicas, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona.*

BADIA I HOMS, J. 1981, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà.*

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya.*

OLIVA, M. 1959, *La Arquitectura prerrománica en el Ampurdán*, 145-162.

RUIZ SOLANES, J., GUILLAUMES, R., PALAHÍ, M. 1972-1973, La bòbila d'en Soler, Palol Sabaldoria, *Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses*, 187-191.

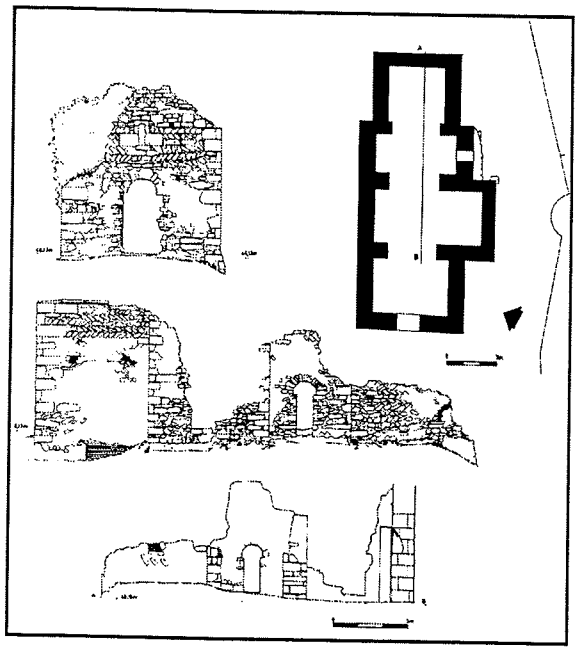

fig. 1. Planta, alçats i secció de l'església.

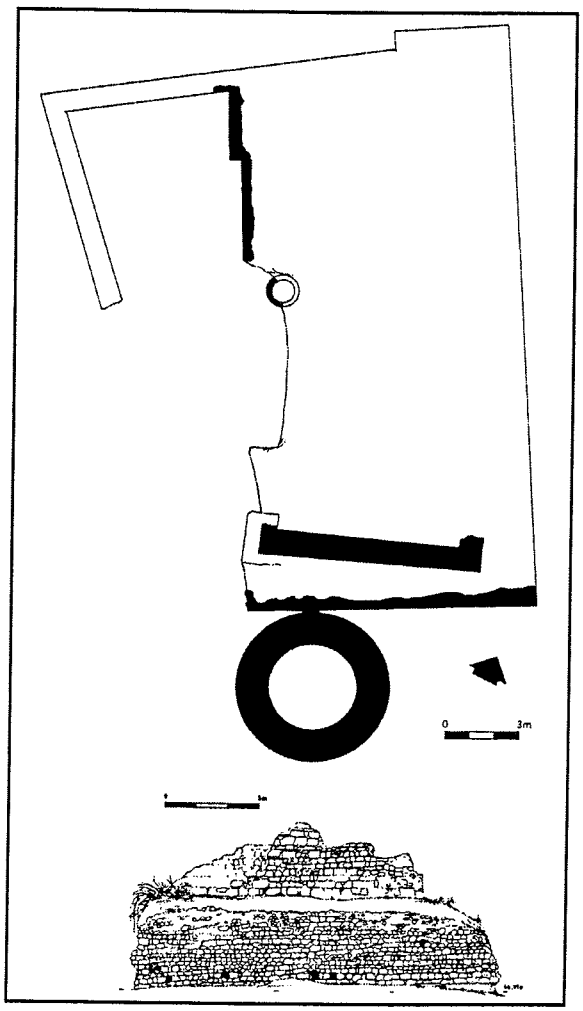

fig. 2. Planta i alçat del castell.

INTERVENCIÓ A L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANTA MARIA DE CERVIÀ DE TER (EL GIRONÈS)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

El *Projecte de restauració de l'interior de l'església del Monestir de Cervià de Ter*, de l'arquitecte del Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona Lluís Bayona, va propiciar un seguiment arqueològic en totes les obres que s'havien de fer a nivell de subsòl de l'església, treball que es va realitzar el mes d'octubre del 2000 i fou subvencionat pel Bisbat de Girona. Malgrat el tipus de seguiment, fou possible documentar restes corresponents a les diverses fases de l'edifici.

ELS NIVELLS INICIALS: SEGLES X-XII

Les restes més antigues foren registrades a la zona de la capçalera i es reduïren a la localització de les banquetes de fonamentació dels tres absis i dels nivells associats. Es tractava d'unes construccions acurades, d'una alçada superior als 50 cm, adaptades a l'acusat desnivell del subsòl. Pel que fa a l'estratigrafia relacionada, només es va poder intervenir en una petita cala a l'extrem de l'absis central, on es va observar l'existència d'un important anivellament-reompliment, homogeni, de terres sobreposades, la datació del qual fou impossible atesa la manca de material arqueològic. Damunt d'aquest, a ras de l'aparició de la banqueta, una fina capa de morter de calç era l'única resta que es conservava del paviment antic. Aquest sòl havia estat cobert i substituït per un segon paviment, fet amb una mena d'*opus signinum*, de fet un morter tenyint de color vermellós amb escàs picadís ceràmic, que es conservava de forma molt precària i que al llarg del seu ús havia estat arranjat amb morter de calç i sorra[1]. La datació d'aquest nivell també fou impossible a partir del material arqueològic exhumat, ja que es limitava a alguns fragments de ceràmica grollera reduïda; malgrat tot, podem afirmar que ha de ser anterior al segle XIII, atesa la cronologia de la moneda trobada en el nivell que amortitzava el conjunt.

Pel que fa a l'exterior del temple, es va intentar localitzar el mur original de tancament de l'edifici, el qual sabem fou enderrocat i reconstruït, molt probablement, durant el primer quart del segle XV. De fet, la desproporció de l'actual planta i la inscripció que es conserva a l'exterior de l'edifici, que diu: *Fins aci arri/ vaba esta ic/ lesia ans de/ renovarse y a/ cursarse en te(m)ps/ antich*, ens confirmaven que l'església havia estat més llarga. Efectivament, el sondeig va localitzar aquesta façana a 4,80 m de l'actual, mur que, segons sembla, ja havia estat descobert al segle XVIII durant el condicionament de l'antic cementiri (Marquès, Micaló 1989, 26)[2].

LES REFORMES AL PRESBITERI DURANT EL SEGLE XIII

En un moment determinat dins del segle XIII, datació proporcionada per la troballa d'un òbol de billó de Jaume I de 1213-1276, es degué procedir a la substitució de l'antic altar per un d'obra, el qual es va muntar sobre una plataforma de còdols de riu, centrada en el presbiteri, que tallava i amortitzava l'anterior paviment d'*opus signinum*.

L'ENDERROC PARCIAL DE L'ESGLÉSIA AL SEGLE XV

En un moment inicial del segle XV[3], tal com s'entreveu per la inscripció que hi ha al timpà de la portalada, va tenir lloc una important reforma de l'edifici que no

[1] En aquest nivell es va posar al descobert un forat de pal, de forma circular amb un diàmetre de 15 cm i una profunditat d'uns 40 cm que, per la seva situació dins del presbiteri, fa pensar que tingués a veure amb alguna estructura de bastida o, potser, d'altar.

[2] J.Mª Marquès i P. Micaló opinen que aquesta façana es trobaria a uns 3,5 m de l'actual, a partir del lloc on col·locada l'esmentada inscripció.

[3] Marquès i Micaló situen aquest fet durant la segona meitat del segle XIV o incis del segle XV. En la llinda de la porta hi ha una inscripció, de difícil lectura que, segons els autors, sembla insinuar el text *Anno Domini 1401*, i un escut d'un tal abat Miquel amb tres flors de lis, amb lletra del segle XV (Marquès, Micaló 1989, 26 i 30).

només va afectar la façana, sinó també altres elements del temple. Aquests canvis degueren ser considerables, si tenim en compte que es varen perdre quasi cinc metres de llargada de les naus: va desaparèixer l'espai d'una crugia i els corresponents pilars de suport dels arcs formers i torals.

No hem pogut registrar aquestes reformes a nivell de paviment, ja que escassament hem pogut superar els estrats moderns. No obstant això, els nombrosos refets que s'observen en els paviments de rajols, fan pensar que aquests poguessin haver estat en ús durant un llarg període de temps[4]. El que si sembla correspondre a l'època, per la relació que té amb el nou mur de la façana, és el paviment de còdols que ocupa tot l'espai de la primera crugia, el qual dibuixa una sanefa de cercles entrellaçats que representa unes flors esquemàtiques, delimitades per unes línies d'espina de peix, i una banda simple fins arribar a l'entrega amb la façana.

Potser també corresponen a aquesta època les adaptacions que s'hagueren de fer per a solucionar el desnivell de prop d'un metre que originalment hi havia entre la nau nord i la resta de l'edifici. Per tal de deixar a ras tots els paviments de l'església fou necessari rebaixar les banquetes dels murs perimetrals d'aquesta nau i de l'absis, a més de les bases dels pilars. A continuació, i per evitar problemes d'estabilitat, allà on es descalçaren els fonaments, es va procedir a reomplir unes rases amb grans còdols de riu, que actuarien com a element de reforç.

PAVIMENTACIÓ DE L'ESGLÉSIA AL SEGLE XVI-INICIS XVII

A l'espai del presbiteri es van documentar les restes d'una nova pavimentació feta a base de rajols de 15 x 30 cm, col·locats a la mescla, que es disposava per damunt de la plataforma de còdols on s'assentava la base de l'altar[5]. El paviment s'associava a uns antics graons d'accés al presbiteri, que foren totalment destruïts en fer l'escala del segle XVIII que avui veiem. L'estructura, molt mal conservada, havia estat formada per un total de tres graons, d'una alçada entre 16 i 18 cm per una amplada entre 44 i 46 cm, revestits amb rajols de les mateixes mides que els del paviment, combinats amb algun carreu. La datació d'aquestes reformes fou possible a partir de la troballa, dins la capa de preparació del paviment, d'un diner de billó de Barcelona de Joana i Carles I, datat entre 1516 i 1558, el qual estableix una data *postquem* de mitjan segle XVI, anterior, però, a l'aparició de la ceràmica de pinzell pinta, ja que aquesta es trobava abundantment en tots els nivells posteriors d'amortització d'aquest sòl.

A les naus també es varen localitzar restes del mateix tipus de paviment, però aquest cop aplicat només com a simple reparació de l'anterior terra de rajols, de petites peces quadrades, al que ens hem referit anteriorment. A ras d'aquest paviment es documentaren un total de quatre fosses d'inhumació: una a l'absis principal, dues al mig de la nau central i la darrera al braç nord del transsepte. La primera d'elles es trobava molt propera a la banqueta de fonamentació de l'absis, a l'extrem nord, i pertanyia a un individu adult enterrat en caixa de fusta de forma trapezoïdal. Tant aquesta com les restants no s'excavaren, ja que no quedaven afectades pels nivells de pavimentació previstos en el *Projecte de restauració*. Les quatre varen aparèixer sense llosa de coberta; pensem que la raó d'aquest fet és que les lloses es desplaçaren i col·locaren al segle XVIII en el nou paviment, davant del presbiteri. Excepte les dues més recents, de l'any 1760, que hi ha en aquest lloc, creiem que la resta, precisament quatre, es corresponen amb les esmentades inhumacions: la de l'any 1622, atribuïda a un tal frare Rafel (cognom borrat), prevere de Cervià; la del 1690 (nom perdut); la del 1694, de Catarina Marull; i la darrera, del 1737, d'un tal frare Joan.

Finalment, dins d'aquesta fase, hem de considerar el tancament de la capella de l'absis lateral sud, atribuïda añs apòstols sant Pere i sant Pau -feta amb un muret d'obra[6]-, el basament antic de les trones que s'adossaren a cada un dels segons pilars de la nau, i la decoració pintada sobre el morter de calç amb colors diversos[7] que potser cobria tota l'església, substituint les antigues pintures romàniques de les quals encara se'n veuen algunes restes.

LES DARRERES INTERVENCIONS: SEGONA MEITAT DEL XVIII

Per la documentació existent a l'Arxiu Diocesà de Girona, estudiada per Josep Mª Marquès i Pere Micaló, sabem que des de mitjan segle XVIII es va procedir a una renovació i restauració del temple, en la qual va intervenir decididament el prior Cosme Freixa[8] (Marquès, Micaló 1989, 16-19). Copiem el

[4] En alguns punts queden restes mínimes d'un paviment de peces quadrades de 13 x 13 cm i de 17 x 17 cm, disposats segons el sistema anomenat "de caixó", és a dir de línia o junta continua, que podrien correspondre a la fase més antiga.

[5] Es aquest lloc es conservava un possible reconditori, obert en el paviment, de forma quadrangular, de 85 x 35 cm, on es varen trobar restes d'una possible caixa de fusta.

[7] Els colors predominants eren els grocs i vermells, aplicats en taques grans (potser franges del tipus de les que es veuen encara), i altres tons marrons, verds i blavosos, en menor quantitat.

[8] L'actuació d'aquest prior se centra a la segona meitat del segle XVIII. Sabem que va començar la reforma per l'altar major pels volts del 1752 i va continuar amb la resta d'altars de l'església. L'any 1780 encara el trobem posant una campana nova.

text d'aquests autors i ens farem una idea clara de l'estat del temple i de la necessitat de les restauracions que es van dur a terme: "Trobà l'església molt humida, a causa de les runes que havien baixat de la costa immediata. L'aigua entrava a través del mur nord i per la porta principal. Siscents carros de terra va fer-ne treure, per alliberar l'edifici i prevenir-ne les inundacions".

Durant el seguiment arqueològic hem trobat diverses traces de les reformes del segle XVIII; és ara quan es fa més gran el presbiteri, que s'avança prop d'un metre i mig cap a la nau, amb nous graons d'accés fets amb pedra de Girona, i quan es pavimenta tota l'església amb un sòl de toves de 30 per 30 cm, a excepció de la part frontal del presbiteri, que és on es disposa una gran plataforma de forma rectangular, de 4,55/4,58 m d'amplada nord-sud, per 2,95 m de llargada, feta amb lloses de pedra, a la qual s'adossen les làpides funeràries a les que hem fet referència anteriorment. En aquesta plataforma es disposen dues noves làpides, ambdues datades de l'any 1760, i que corresponen al metge Isidor Marunys i al cirurgià Pere (G?)usta[9]. El material arqueològic exhumat en els nivells associats a aquestes reformes ens confirma la seva datació a partir de mitjan segle XVIII, per la constant presència de ceràmica blava d'influència francesa[10].

Durant aquestes darreres reformes també té lloc la pèrdua de bona part de les pintures que conservava l'església fins al moment. En diversos punts de l'anivellament per a disposar el nou sòl de rajols s'han trobat nombrosos fragments de morter pintat, totalment picolats. Segurament a partir d'aquesta destrucció és quan els murs de l'església s'emblanquinen, tal com havien arribat a nosaltres abans de ser recentment repicats.

Segurament en aquest període, dins del segle XVIII, o poc abans, té lloc la construcció del cor, el qual ja no vàrem poder veure per haver estat enderrocat en una de les fases de recuperació de l'església del monestir. Per les traces que es veuen en fotos antigues, aquest cor ocupava tota l'amplada de l'església damunt la porta d'entrada, que quedava coberta per una volta, i s'hi accedia per una escala adossada al fons del mur de la nau lateral sud (Marquès, Micaló 1989, 28-29).

BIBLIOGRAFIA

TÓ, Ll., BELLVER, I. 1987, Les fundacions de Santa Maria de Cervià i Santa Maria de Vilabertran en el context de la societat feudal (1053-1069), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXIX, Girona, 9-26.

MARQUÈS, J.Mª, MICALÓ, P. 1989, *El monestir de Cervià*, Ajuntament de Cervià de Ter-Diputació de Girona.

TÓ, Ll. 1991, *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia: una anàlisi local del canvi feudal*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana.

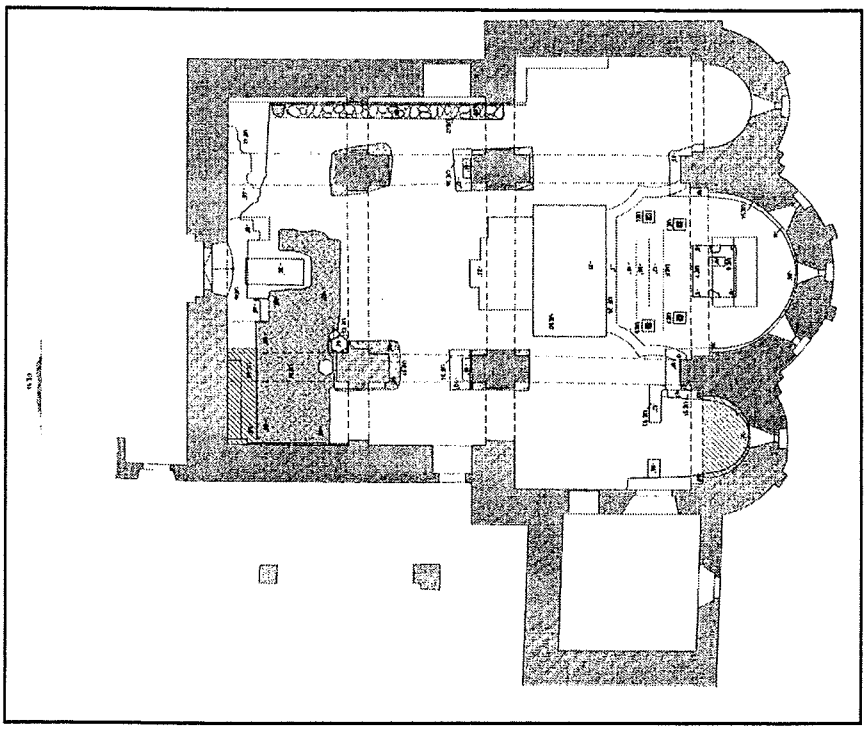

[9] Marquès i Micaló transcriuen Cerdà (Marquès, Micaló 1989, 41), lletres que no hem observat en la lectura actual.

[10] Hem de constatar l'abundància, en aquests estrats, de material de la primera meitat del segle XVII, procedent de l'amortització dels nivells anteriors, i que confirma la cronologia que havíem donat per aquesta fase.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE QUADRES (ISÒVOL, LA CERDANYA)

Carme SUBIRANAS FÀBREGAS

INTRODUCCIÓ

Les primeres referències sobre l'existència de l'església de Santa Maria de Quadres corresponen al segle XII. Posteriorment, als segles XIII-XIV es troba documentada com a *domus hospitalis,* ja que es convertí en la capella d'un hospital de viatgers situat vora el camí de Puigcerdà a la Seu d'Urgell. Al segle XIV es convertí en santuari. La planta de l'edifici és d'una sola nau, amb un absis semicircular a llevant. La porta està situada a la part de migdia. Segons les diverses notícies històriques referents a l'edifici, aquest es veié afectat diverses vegades pels efectes de les riuades del Segre i la torrentera d'All, fet que ha provocà un progressiu soterrament de les estructures. Davant aquest fet, i després d'un nou aiguat ocorregut entre els segles XVI i XVII l'edifici fou reconstruït a partir de l'antiga estructura romànica.

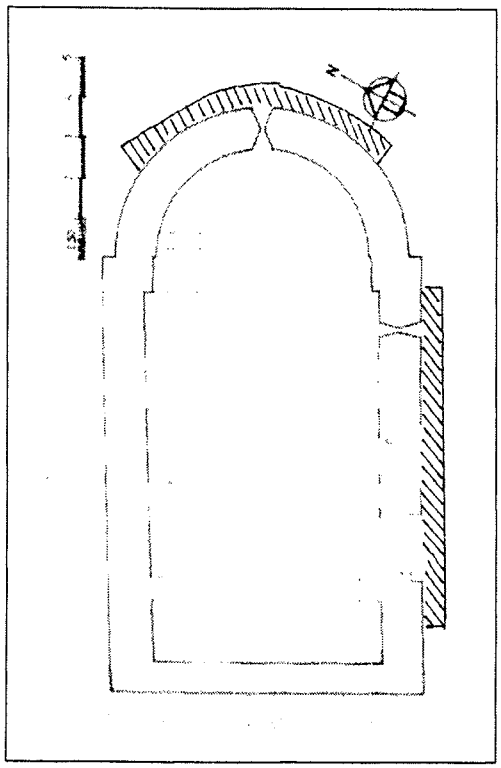

fig. 1. Planta general de l'església amb la situació dels sondejos realitzats.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

La realització d'una intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria de Quadres, duta a terme el 31 de juliol de 2001 vingué motivada per la necessitat de corroborar l'existència de restes arquitectòniques corresponents a l'edifici romànic. Tot i que donada la voluntat de restauració de l'església, s'havia dut ja a terme una anterior intervenció, es cregué convenient, per part del propi Ajuntament d'Isòvol, la realització d'uns últims sondejos per tal d'aclarir alguns aspectes sobre la cronologia de les estructures arquitectòniques existents. Així doncs es dugué a terme una mínima intervenció, que consistí en la realització de dos sondejos a l'exterior de l'edifici; l'un a la zona de l'absis i l'altre al llarg de tota la façana de migdia on es troba l'entrada a l'edifici. El finançament d'aquests treballs anà a càrrec de l'Ajuntament d'Isòvol i s'efectuaren amb la presència d'un arqueòleg i l'ajut d'una màquina excavadora.

Per l'establiment dels resultats que aquí s'exposen s'han tingut també en compte, a banda dels propis, les dades aportades pels anteriors estudis arqueològics, l'any 1999. En aquest sentit, ambdues actuacions permeten especificar la seqüència històrica i la cronologia del conjunt de l'edifici.

Si bé durant la intervenció de l'any 2000 no es documentà l'existència d'estratigrafia arqueològica, l'estudi d'arqueologia vertical, posà clarament de manifest la presència d'elements arquitectònics de força entitat que corresponen indubtablement a un estil romànic. Paral·lelament és també evident una clara remodelació posterior d'època moderna (segle XVII). En aquest sentit, el sondeig a la part exterior de l'absis constatà que part d'aquest, des del nivell de circulació actual fins a una fondària de 2,90 m. (amb fonamentació inclosa) correspon a l'estructura original de l'església romànica i que la finestra de doble esqueixada, avui semisoterrada, és també d'aquest moment. La factura del mur és a base de carreus regulars, de mitjanes dimensions.

Paral·lelament els sondejos realitzats al llarg de tota la façana de ponent evidencien també la presència de part d'una estructura més antiga, formada per carreus quadrats més grans, amb característiques diferents als de l'absis, però possiblement relacionada també amb l'època medieval. En aquest lloc i a la

zona de la porta, es documentà l'existència de restes d'un nivell d'accés inferior a l'actual que possiblement correspondria al nivell utilitzat originalment.

Si bé no es dugué a terme cap actuació a l'interior de l'església, l'estudi arquitectònic de l'interior de l'edifici permet corroborar les dades obtingudes a l'exterior, amb la presència d'estructures clarament romàniques. En aquest sentit, és indubtable l'adscripció cronològica de diversos elements presents dins el reformat edifici del segle XVII. Corresponen a l'època romànica, tant la cornisa d'imposta de la volta, que s'observa en tota la nau i l'absis, com les restes de l'arc triomfal existents a la zona del presbiteri. En aquest cas, al costa de la seva clara tipologia, és doblement evident la seva anterioritat a l'arc modern del segle XVII, el qual fou adossat a l'esmentada estructura d'època romànica. En aquest lloc, és on actualment s'observaven els problemes estructurals de l'església, donat que el moviment de l'arc modern i el trencament del punt d'unió de les dues estructures, implicava un mal treball de la volta i el seu possible esfondrament.

És per tant arquitectònicament indubtable que la remodelació de l'església en època moderna es dugué a terme aprofitant parcialment l'estructura d'època romànica, fet que podria respondre als particulars esdeveniments de soterrament progressiu que, com indica la documentació escrita, portaren a la seva destrucció. La construcció del nou edifici al segle XVII, no s'aixecà doncs de nova planta, sinó que es reconstruí a partir del nivell de la cornisa, tota la part superior de l'església. Aquesta dada es posa clarament de manifest en els parament dels murs interiors i exteriors de l'església, on s'evidencien característiques i formes constructives totalment diferenciables a partir de l'alçada de la cornisa.

Si bé durant la intervenció arqueològica realitzada l'any 1999 es posà de relleu la manca d'estratigrafia arqueològica corresponent a l'edifici romànic, que no evidencien una ocupació medieval, és indubtable en canvi la presència de restes arquitectòniques romàniques. En aquest sentit, cal considerar que els nivells de circulació utilitzats al segle XVII, se situarien probablement a les mateixes cotes que els d'època medieval, implicant una destrucció de les evidències d'èpoques anteriors. Per altra banda cal recordar que les circumstàncies que provocaren la reconstrucció de l'església medieval (grans vingudes d'aigua de la torrentera) degueren afectar notablement la pavimentació o els nivells d'ocupació del moment i que la posterior reconstrucció s'hauria realitzat partint de zero.

L'estudi per tant implica l'existència de dades, que tot i semblar contradictòries, permeten entendre tant l'evolució cronològica de l'edifici com el sentit de les dades arqueològiques obtingudes. És evident a nivell arquitectònic, que part de l'edifici és clarament associable a època romànic i que la reconstrucció realitzada al segle XVII, s'assenta sobre la planta de l'edifici anterior.

Paral·lelament, cal pensar que les dades arqueològiques aportades per la intervenció de l'any 1999 i que fan referència a la inexistència al subsòl d'ocupacions anteriors als segles XVI-XVII, es troben relacionades tant amb el grau d'afectació del conjunt per les sovintejades inundacions de la zona com per la posterior reconstrucció del segle XVII.

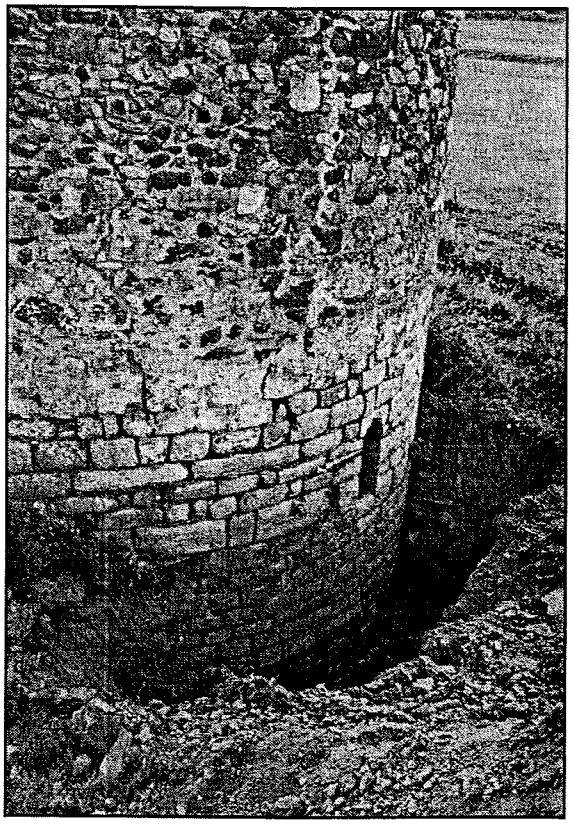

fig. 2. Vista general de l'absis, amb les restes d'època romànica i la posterior reconstrucció del segle XVII.

BIBLIOGRAFIA

VENTOSA I SERRA, E. 1995, Mare de Déu de Quadres, a *Catalunya Romànica. La Cerdanya i El Conflent*, vol. VII, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 164-165

CODINA, D. 2000, Resultats de l'excavació a l'església de Mare de Déu de Quadres, Isòvol, La Cerdanya, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 12 i 13 de maig de 2000, 335-337.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA BANDA NORD DE L'EDIFICI MONACAL DE SANT QUIRZE DE COLERA (RABÓS D'EMPORDÀ, ALT EMPORDÀ)

Mireia TEIXIDOR

El seguiment arqueològic realitzat a la banda nord de l'edifici benedictí de Sant Quirze de Colera, al terme municipal de Rabós d'Empordà (Alt Empordà), estava inclòs dins de l'anomenat *Projecte de restauració de les cobertes dels absis i la nau del Monestir de Sant Quirze de Colera* a l'església del conjunt monàstic. Degut a l'estat de degradació en què es trobava en aquells moments l'edifici, l'equip d'arquitectes responsables de l'obra, varen creure en la necessitat d'apuntalar l'edifici -per la seva banda nord- per tal d'assegurar-lo a l'hora de realitzar les tasques de restauració. Aquest és el motiu pel qual es va haver de fer una rasa de dimensions considerables al costat de l'estructura. El seguiment es va du a terme dels dies 13 al 19 de desembre de l'any 2000.

DESENVOLUPAMENT DEL SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

Una vegada delimitat el lloc i les mides de la rasa que calia realitzar, es va procedir a fer el seu buidat fins a nivell de la roca mare. La seva localització era a la cara nord de l'edifici i les mides eren de 4 m d'ample per 10 m de llarg. Gràcies a uns sondejos previs ja sabíem que la roca mare podria aparèixer aproximadament entre 1,50 m i 2,50 m de fondària.

Es va decidir, més que res per una qüestió pràctica, portar a terme tota l'excavació de la cata i una vegada acabada aquesta procedir a la neteja de la roca d'una manera més acurada per tal de poder veure qualsevol petit detall. D'aquesta manera es va començar l'excavació per l'extrem est de la rasa per anar baixant en direcció a la portalada principal de l'edifici. Els primers 35 cm de l'estratigrafia apareguda eren terres vegetals. Just per sota d'aquest nivell i a tocar l'edifici, ja hi apareixia directament la roca mare. En aquests casos la roca era forta, d'un color fosc.

Per sota d'aquestes terres vegetals va aparèixer un nivell de terres molt fosques -de 40 cm de gruix- amb una quantitat important de pedra, que vam considerar un primer nivell d'enderroc.

Tot seguit va sorgir un segon, i darrer, nivell d'enderroc ja que directament per sota apareixia la roca mare. Tenia una potència de 1,25 m i estava format per terra molt solta amb gran quantitat de morter de calç, pedres i fragments de teula. Aproximadament a la meitat de la rasa -i en el mateix estrat- van començar a aparèixer importants quantitats de morter barrejats amb restes òssies. Aquest fet, per paral·lelismes, ens va fer pensar en l'existència d'una possible tomba amb coberta d'oppus signinum[1]. Però després d'haver fet una excavació més acurada vam poder anar confirmar que els fragments de morter estaven barrejats entre la runa, a l'igual que les restes òssies que no tenien cap mena de connexió entre elles.

En aquest punt va començà a aflorar la roca mare aproximadament als 2 m de fondària. La seva inclinació és considerable tant en sentit N-S com en sentit E-W. En aquests nivells la roca, que en un principi era molt forta i de color fosc, va anar agafant una tonalitat més clara i s'esmicolava molt ràpidament.

Una vegada finalitzada l'excavació de la rasa, es va procedir a netejar amb atenció la roca mare. Una vegada neta ens adonàrem de l'existència de dues tombes excavades a la penya:

[1] En l'excavació arqueològica realitzada l'any 1997 dins del claustre, van aparèixer tombes del segle XI amb coberta d'*opus signinum*. És important destacar que aquest tipus de material també apareix formant part de l'obra de construcció a l'edifici del refectori.

- Tomba 1 (T1). Per les seves característiques, possiblement es tractava d'una tomba infantil. Tenia forma rectangular i les seves mides eren 35 cm d'ample per 60 cm de llarg. La seva orientació era E-W.

- Tomba 2 (T2). Estava situada més a l'oest de la primera. Tomba antropomorfa de la qual només en restava la part de la capçalera. Les seves mides eren 80 cm de llarg per 40 cm d'ample i molt poc excavada. La seva orientació era E-W.

Les dues estaven excavades aprofitant la pendent de la roca.

CONCLUSIONS

Per una banda tenim l'aparició d'una estratigrafia molt pobre: dos nivells d'enderroc de l'edifici. Un format per terra i pedres i un altre -anterior cronològicament parlant- amb menys terra i més quantitat de material de construcció (morter de calç, teules i pedres). Tot i que no es va poder assegurar de quina època eren cadascun d'ells, degut a la manca de material aparegut que ens ho confirmés, val a dir que el monestir patí diverses reformes i modificacions al llarg de la seva història. I que en l'espai on vam treballar, sens dubte, la reforma més important que s'hi produí fou la reconstrucció de la façana i la volta de coberta -en algun moment del segle XII- com a conseqüència del seu esfondrament.

Per altra banda tenim l'aparició de dues tombes excavades a la roca. A partir de les excavacions realitzades l'any 1997 en el claustre del monestir, es va poder constatar l'existència d'una necròpolis que ocuparia la vessant de migdia del turó on s'alça l'edifici abacial. La seva gran extensió, amb una representativitat demogràfica real, fa pensar que no tan sols es tractaria del cementiri de la comunitat monàstica sinó la de tota la població de la vall. Aleshores ja es tenien sospites d'una altra possible necròpolis a la vessant nord del turó. La troballa de dues tombes en aquest punt, ens van fer suposar la seva existència, que només podria confirmar-se amb una excavació arqueològica acurada en aquesta zona en concret.

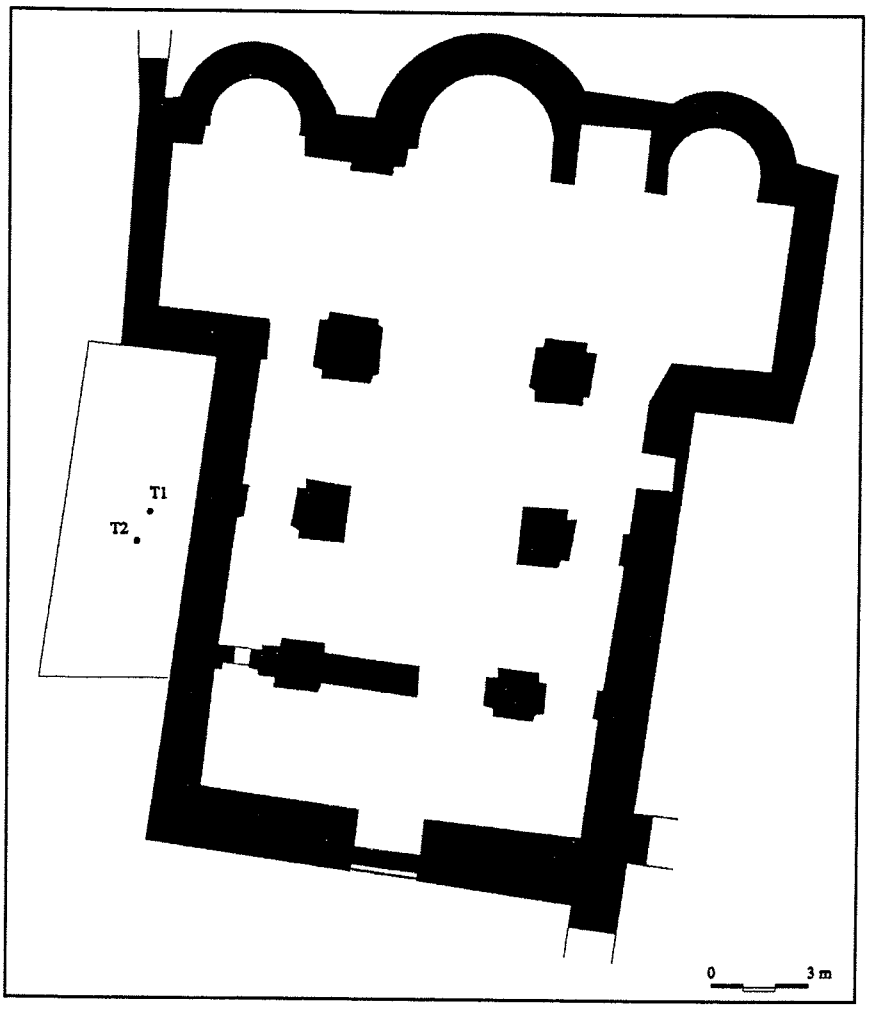

fig. 1. Situació de la cata i tombes aparegudes a la cara nord del monestir durant el seguiment.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE QUERALBS, RIPOLLÈS

Dolors CODINA **Esther MEDINA**

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El castell de Queralbs es troba situat dins el nucli urbà del poble de Queralbs, a la comarca del Ripollès. Actualment s'hi accedeix des de la carretera GIV-5217 que comunica Ribes de Freser amb Queralbs. Fins a la construcció de la carretera moderna, l'accés a Queralbs es feia per l'anomenat camí vell, que passa a pocs metres de la fortalesa (Hurtado 1985).

L'edificació es localitza al cim d'un turó poc elevat que trobem tot just entrant al poble. Les característiques topogràfiques (penya escarpada en els vessants de ponent i meridional) converteixen l'indret en un marc idoni per a la construcció d'aquest element defensiu. Hem d'esmentar el fet que la topografia actual del lloc no té res a veure amb la del moment de la construcció de l'edifici; va ser modificada el segle XVII amb la inclusió de noves cases a la zona, que actualment configuren el barri anomenat "del castell".

En relació amb la vall, la seva situació estratègica és òptima si tenim en compte la confluència amb dues grans vies de penetració (la vall del torrent de l'Estremera i la vall del Freser), tot i que visualment no les domina.

INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

Les evidències documentals relatives al castell de Queralbs són escasses. Malgrat això, i gràcies als treballs de documentació realitzats pel senyor V. Hurtado (1985), intentarem oferir una visió històrica aproximada tant del moment de la seva construcció com del seu funcionament i destrucció.

Malgrat les abundants picabaralles que es produïren en aquest territori fronterer al llarg de tot el segle XIII, no és fins a les darreries del segle XIV (1374) quan, degut a una situació d'inseguretat general a la zona, es dicta un document a on es fa esment a "*la conveniència de fortificar el lloc de Queralbs*" (Hurtado 1985, 94). Aquest document fou un privilegi reial dictat per el rei Pere III. (Val a dir que aquest document no és interpretat per tothom de la mateixa manera, atès que no queda clar l'emplaçament definitiu escollit per Pere Galcerà de Pinós per establir-hi la fortalesa, tampoc queda clar si el castell es va construir immediatament o si bé va se edificat més tard). En realitat l'únic document fidedigne que tenim, és un text provinent de l'arxiu de Perpinyà, datat del 1450-1451 en el que se'ns parla de "*la queixa dels prohoms de la vila al veguer, sobre el fet que aquest no podia tenir presoners al castell de Queralbs*" (Hurtado 1985, 97). Sembla doncs clar, que a mitjans del segle XV el castell estava dempeus i funcionant. El seu enderroc parcial, té lloc entre 1654-1655, dates en què les vals de Ripoll i de Ribes foren ocupades per les tropes del comte d'Illa.

ESTAT ACTUAL DE LES RESTES ARQUITECTÒNIQUES

El castell de Queralbs presenta una planta triangular de petites dimensions, absència de edificacions auxiliars o independents del cos principal, i inexistència fins a hores d'ara d'estructures que possibilitin un assentament prolongat dins el recinte (com un pou o una cisterna). L'estat actual dels paraments ens indica clarament que parlem d'un edifici compacte, amb murs elevats (5 o 6 metres mínim d'alçada), 1,40 metres de gruix a la base, amb evidències d'un entremat de bigues que separa l'espai en dos pisos i absència d'indicis de reformes o de reconstruccions. Pel que fa al material utilitzat, hem d'assenyalar la poca cura amb que es tracta el material constructiu, sempre pedra del país sense desvastar, i amb una gran quantitat de morter per lligar-la.

Cronològicament aquests elements defensen la idea que es tracta d'una petita fortalesa rural que podríem ubicar en la Baixa Edat Mitjana (finals del segle XIV o inicis del XV).

OBJECTIUS DE LA CAMPANYA

El projecte neix per la necessitat de l'Ajuntament de Queralbs d'atorgar una funció lúdica a l'espai que

ocupa el castell. Per tal d'eliminar la seva perillositat el Servei de Monuments de la Diputació de Girona elabora un pla d'actuació centrat en la consolidació de les restes de murs i torres. Donat el gran volum de terra i runa acumulada a les immediacions, el traçat de la planta de l'edificació resulta incomplert i s'ha de contrastar amb una primera intervenció arqueològica d'urgència, on l'objectiu prioritari és la neteja, la localització i la planimetria de l'entrada del castell, del full intern i extern dels murs de les torres, i del mur de tancament de la fortalesa pel seu costat sud-est.

La intervenció arqueològica, doncs, s'orientà a la confecció d'una planta, el més complerta possible, del castell per a la seva futura consolidació i a la detecció d'evidències materials que aportessin noves dades sobre la seva cronologia i funcionament arquitectònic.

RESULTATS OBTINGUTS

Després de la retirada de la massa vegetal i de la runa, va quedar al descobert una planta de l'edificació significativament diferent de la que es coneixia fins a les hores. En efecte, Víctor Hurtado (Hurtado 1985, 90) en el seu acurat estudi sobre el castell de Queralbs presenta una planta amb una sèrie de trams en blanc que són majoritàriament els que amb aquesta campanya d'excavacions hem pogut completar. Així, observem que en aquesta primera planta es situa l'entrada del castell en l'angle nord oest, nosaltres suggerim aquí una nova possibilitat d'accés al castell pel vessant SE. Hem pogut evidenciar l'existència d'un retall artificial a la roca mare, relacionat amb dos murs que ens tancarien l'edificació pel sud est (murs que tampoc no apareixien en la planta proposada per V. Hurtado). Aquest retall presenta un paviment de pedres sense escairar però ben disposades i uns forats rectangulars en la seva part superior que molt bé podrien haver servir com encaixos per la porta.

L'emplaçament del castell sobre un aflorament rocós elevat i escarpat en el vessant de ponent i especialment amb forta pendent al meridional, afavoreix la proposta d'entrada al castell pel costat SE.

En relació amb aquesta nova interpretació, hem de comentar que l'accés proposat per Hurtado (1985) no sembla recolzat per les evidències materials observades, no ja per l'escassa protecció que ofereix la roca mare en aquesta zona, sinó perquè l'angle d'obertura del mur N és més tancat que en la planta anterior. L'excavació d'aquest punt ha donat resultats negatius. No queden restes de parament de la continuació del mur N ni de la meitat N de la torre W.

Un altre punt per dilucidar era l'aspecte de la torre est i de la torre sud est. Podem dir que la torre est presenta el perímetre intern complert, mentre que l'extern queda en les bandes oest i est més difuminat, no obstant això, observem que en aquest cas la torre no presenta porta d'accés i que l'entrada a aquesta hauria d'estar situada en un pis superior, tot el contrari de la torre sud est en que hem localitzat un accés en el costat nord oest d'aquesta; tant el seu perímetre intern com extern està perfectament delimitat.

La torre oest en canvi, ocupa el vèrtex del triangle de la planta, és una torre de grans dimensions de la qual només hem localitzat la seva part oest, malgrat aquest handicap, hem pogut sobre el paper calcular la circumferència total de la torre a partir de l'arc existent.

L'asimetria de les torres construïdes sembla afavorir la hipòtesi d'una selecció intencionada dels recursos topogràfics per a la construcció d'una fortificació.

Per concloure hem de dir que la campanya realitzada durant el mes de octubre de 2001 al castell de Queralbs ha servit per aclarir uns punts foscos sobre la planimetria del recinte, no obstant això considerem que aquestes campanyes de neteja i dibuix no haurien de quedar-se tant sols en això, sinó que seria molt més profitós tant per arqueòlegs, com per historiadors, com per arquitectes poder comptar amb els resultats globals d'una campanya d'excavacions arqueològiques, atès que, en realitat amb aquest tipus d'actuació només comprenem una mica més la morfologia externa d'un edifici però mai podem aprofundir sobre la seva funcionalitat ni les seves vivències.

BIBLIOGRAFIA

ALMERICH, L. 1947, *Els castells de Catalunya*, Ed. Millà, Barcelona.

DALMAU, R. 1976, *Els castell catalans*, V. V, Barcelona.

CAMPO, F. del 1989, *Castells Medievals, 37 castells de La Garrotxa*, Guies del Patrimoni Comarcal, 5, Figueres.

DE POUS, A. *Le pays et la Vicomté Féodale de Fenollède*, La grande et la petite histoire des communes françaises, nº 6, Editions Rouil.

HURTADO, V. 1985, *El castell de Queralbs*, a AADD, Queralbs, CEC, Montblanc Martín, Barcelona.

HURTADO, V., MESTRE, J., MISERACHS, T. 1995, *Atlas d'Història de Catalunya*, Ed. 62, Barcelona.

MONREAL, L., RIQUER, M. 1955, *Els castell* medievals de Catalunya, V. I, Barcelona.

RIU, M., BOLÓS, J. 1986, Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya Medieval, *Acta Medievalia*, Annex 3, Fac. De Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

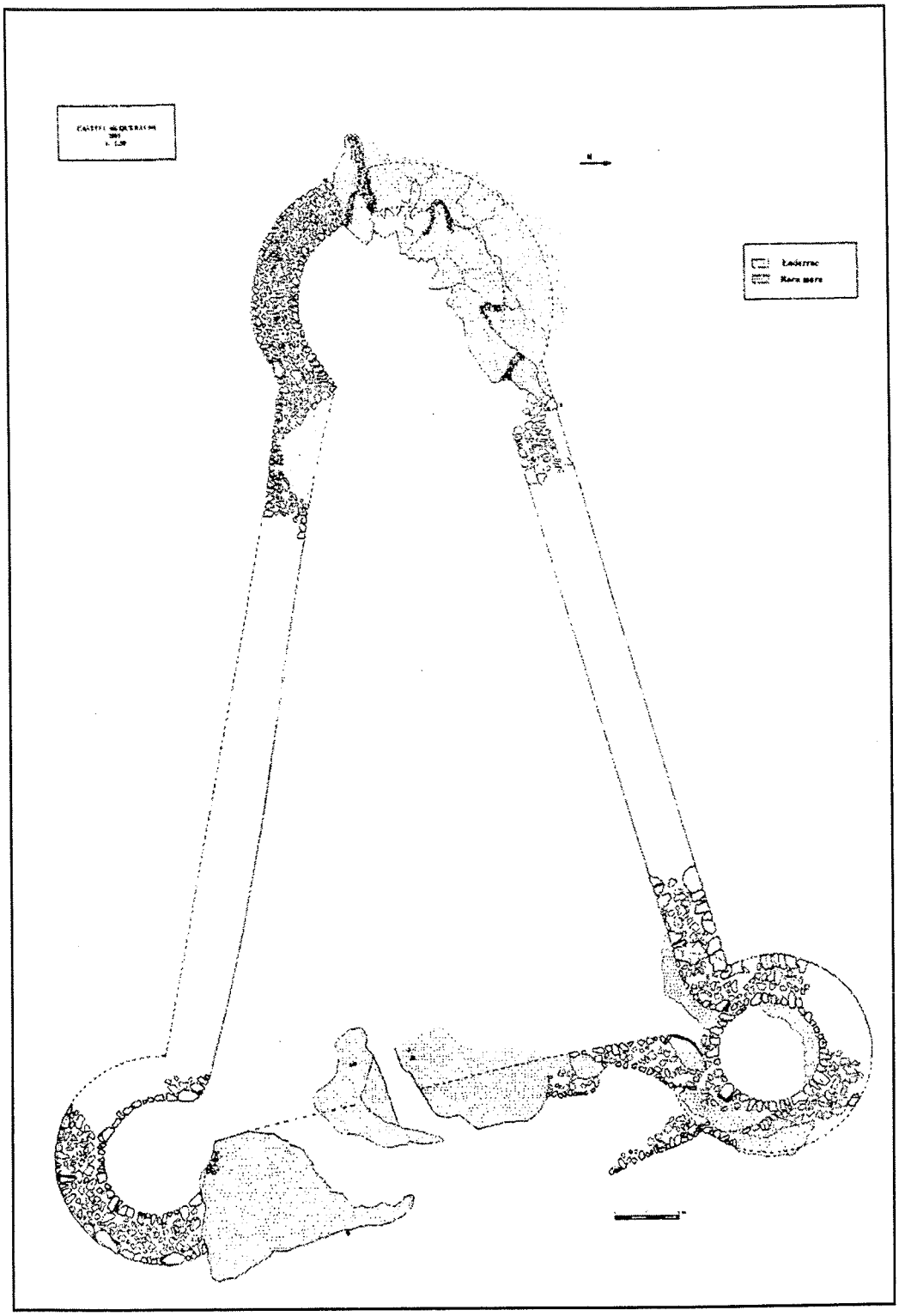

fig. 1. Planta de la Castell de Queralbs.

ESGLÉSIA DE SANT CRISTÒFOL DE BEGET, EL RIPOLLÈS

Dolors Codina

L'església de Sant Cristòfol es troba situada al bell mig del poble de Beget, s'hi accedeix des de la carretera C-151, que va des de Ripoll fins al Coll d'Ares.

Arquitectònocament Sant Cristòfol és un edifici de dimensions considerables, amb una planta d'una sola nau, coberta amb una volta de canó. Estilísticament respon al romànic de finals del segle XII.

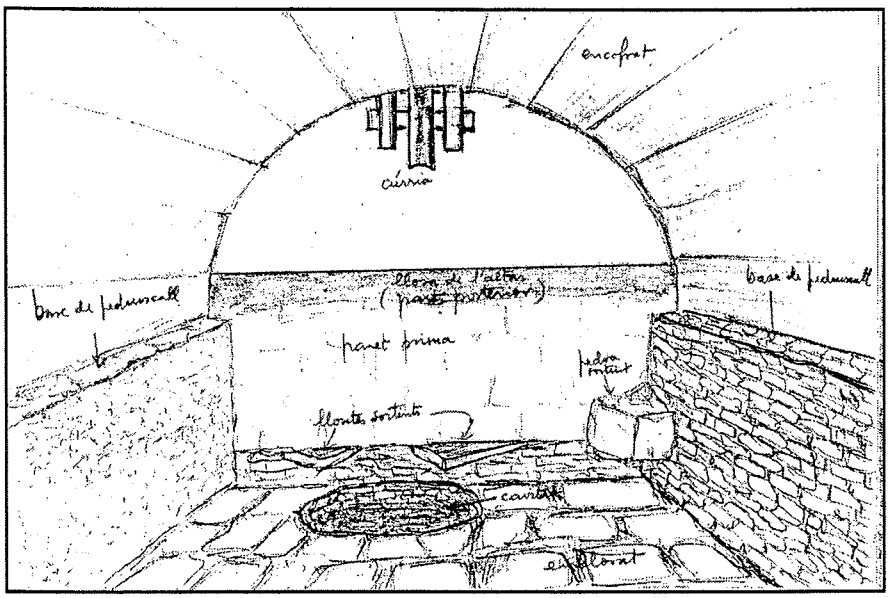

fig. 1. Croquis de la situació de la cavitat darrera la llosa de l'altar i el retaula. Dibuix de Joan Domènech.

La intervenció arqueològica va tenir lloc durant el mes d'agost de 2000, i tenia com a objectiu l'excavació d'una cavitat que es va localitzar darrera de l'altar, sota del retaule, en un espai buit a tocar de l'absis central.

L'excavació d'aquesta cavitat tingué una dificultat afegida que fou arribar a l'emplaçament d'aquesta; en efecte per arribar a aquest espai buit sota el retaule, calia enfilar-se a l'altar i saltar a l'interior de l'estança.

Aquesta cavitat tenia un diàmetre aproximat de 70 cm per 120 cm de profunditat, estava reomplerta, en un primer nivell, (n. 2 a la secció) per blocs de pedra i morter amb un sediment molt sorrenc. El material trobat dins d'aquest reompliment fou: fragments ceràmics moderns, restes d'objectes de ferro, 1 moneda de 1879 d'Alfons XII i dos fragments de rosari amb denes de pasta blava i de pasta negre respectivament. Cal destacar la presència d'una pedra que portava al seu voltant un ferro en forma de ganxo.

Un cop baixat aquest primer estrat vàrem trobar un segon estrat antròpic amb un sediment marró fosc, amb molt de morter esmicolat en el seu inerior i amb restes de material ceràmic i fèrric modern. (n. 3 a la secció)

Per sota d'aquest nivell vàrem localitzar una capa de travertins, alguns dels quals apareixien ben escairats, però sense cap tipus de material. (n. 4 a la secció)

Per sota dels travertins hi havia un estrat estèril de sorretes i pedruscall (n. 5 a la secció) i finalment vàrem trobar el que fou la sorpresa del forat, un paviment de terra batuda amb carbonets disseminats una mica per tot arreu (n. 6 a la secció). Les mides de la cavitat ens van impedir poder continuar baixant, així doncs sabem que hi ha un nivell antròpic d'ocupació per sota de l'església actual. La manca de material i les mides de l'excavació ens fan impossible datar el paviment.

Per concloure direm que sembla evident que hem de posar en relació la pedra amb el ganxo trobada en el primer estrat de la cavitat amb la corriola que trobem subjecte a la viga de la part inferior del retaule (Croquis de l'estança).

Sembla evident que la pedra en qüestió servia de contrapès per la corriola i que el forat que nosaltres vam excavar serviria per donar-li una mica més de profunditat. No obstant això, la dificultat recau en saber la utilitat d'aquesta corriola. La seva situació a la part inferior del retaule ja ens està indicant que no té res a veure amb aquest, atès que si foncionés amb ell, aquesta politja hauria d'estar a la seva part superior i no a la seva part inferior.

Sembla doncs, que el més lògic seria pensar que la corriola i el contrapès servissin per aixecar alguna cosa que actualment ha desaparegut i que s'hauria trobat a on ara hi ha l'altar. Malahuradament la manca d'informació no ens permet donar cap interpretació certa a un cent per cent.

BIBLIOGRAFIA

DOMÈNECH, J. 1987, *Beget i la seva rodalia*, Barcelona, 1987

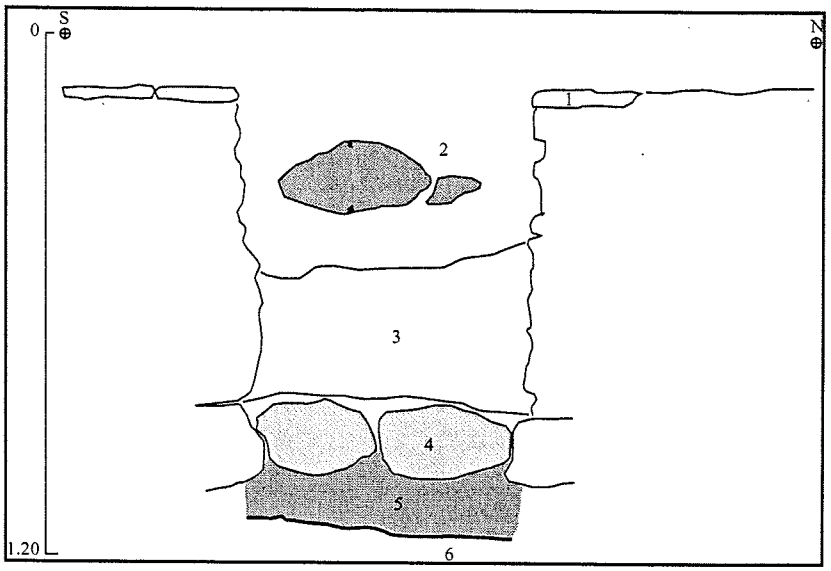

fig. 2. Secció nord-sud de la cavitat excavada.

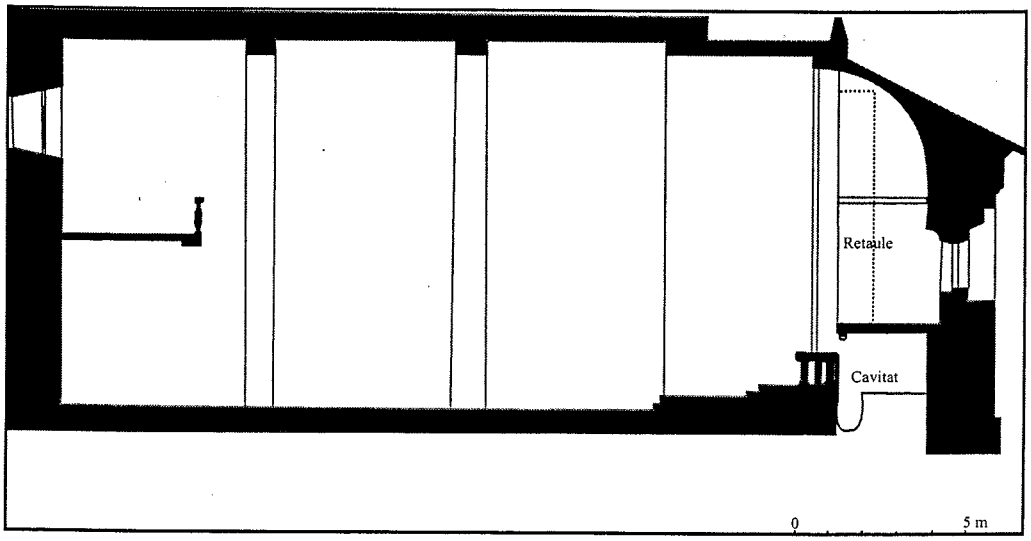

fig. 3. Alçat de l'església de Sant Cristòfol de Beget, El Ripollès. Planimetria: Joan Domènech.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER RAVAL NÚM. 21 DE PALS (BAIX EMPORDÀ)

Mª José CAJA Natàlia COLOMEDA Josep FRIGOLA*

INTRODUCCIÓ

La intervenció d'urgència es dugué a terme durant la segona quinzena de juliol de 2001 en el solar situat en el núm. 21 del carrer Raval de la vila de Pals, on s'ha projectat fer properament l'Arxiu Municipal. L'excavació va ser promoguda per l'Ajuntament de Pals i encomanada a Janus, S.L.

La situació del solar, força proper a l'antic recinte murat, va propiciar la seva excavació per detectar possibles nivells d'ocupació anteriors.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I INTRODUCCIÓ HISTÒRICA

En el terme municipal de Pals es poden distingir tres zones ben diferenciades. La primera és el nucli de poblament de la platja. La segona és la que comprèn els masos disseminats entre la platja i el poble. La tercera és el poble pròpiament dit on podem distingir dos barris principals: el barri modern o Samaria i el barri antic anomenat del Padró, situat al cim del turó antigament dir Montaspre. De fet, el nucli antic de Pals es troba sobre aquest puig perquè antigament les planes que volten el turó van ser aiguamolls fins al s. XIX.

Entre les troballes arqueològiques significatives d'aquest promontori en podem distingir dues d'importants: la necròpolia altmedieval amb tombes atropomòrfiques del tipus Olèrdola (ss. VIII- IX) i el castell amb el seu sistema d'emmurallament del qual tan sols queda la torre de l'homenatge que en l'actualitat s'anomena la torre de les Hores. El castell va ser desmontat (excepte l'esmentada torre) al fuertes y castillos en tierras gerundenses, Girona-Madrid.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Hem pogut determinar en el transcurs de l'excavació les següents fases d'ocupació:

Fase 1

Aquesta fase és la més antiga i correspondria a un seguit de retalls excavats a la roca, possiblement per fonamentar un primer edifici. No es descarta que l'accés es trobés en la part sud de l'edifici per sobre el desnivell i adaptant-se a la orografia del terreny a un metre i mig per sota de l'actual nivell de circulació. *Revista de Girona* 66, Girona.

Fase 2

Correspon a l'abandonament de la primera fase constructiva que podem datar amb paràmetres ceràmics a finals del s. XV. Donada l'abundància de cendra i carbó pensem que les restes que trobem podrien pertànyer a un incendi coetani a l'abandonament (U.E. 1007).

Fase 3

És en aquesta fase quan es du a terme l'aterrassament del solar mitjançant un mur de contenció amb fins constructius posterior al s. XV. És una fase que està associada a la U.E. 1002, que seria la primera capa d'anivellament del solar per a l'edificació d'una vivenda de la qual en l'actualitat ens resta només part dels murs exteriors i un de distribució al mig del solar. Dins aquesta fase tenim la U.E. 1006 i 1004, que correspondria a les restes solidificades del morter de calç que es va utilitzar per la construcció dels murs d'aquesta fase. Restes que es van aprofitar per fer l'enterrament d'un poltre recent nascut.

* Janus, S.L.

Fase 4

Correspondria a l'abandonament de la casa construïda a la fase tres i la seva posterior destrucció, neteja del solar i adequació per a usos d'emmagatzematge i pecuaris. Podem associar aquesta fase a la U.E. 1000, que era la darrera fase d'anivellament del terreny i que contenia abundants restes dels ss. XIX-XX amb força ceràmica vidrada de La Bisbal.

Parlant d'altres qüestions, l'enterrament del sector 1 (U.E. 1004) ens indica que la casa que limita per l'oest el solar és posterior a les construccions de la fase 3, ja que el crani del poltre queda per sota del mur d'aquesta casa veïna.

La casa de la fase 1 pensem que és la freqüentació més antiga d'aquest lloc, tot i que no podem determinar la seva datació per manca de material estratigràfic.

També volem fer notar que per salvar l'alçada entre el carrer Raval i el nivell de circulació de la vivenda, la façana nord està excavada en la roca a nivell de cimentació, en algunes zones amb més d'un metre d'alçada, com en moltes altres cases del casc antic de Pals.

El sector 1 ens descobreix una casa antiga que per la seva distribució i els seus ancoratges sembla que ha pogut tenir un ús industrial, del que no jem pogut determinar ni la seva tipologia ni la seva cronologia. Malgrat això, donada la seva ubicació en el camí de pujada al casc urbà, no seria descartable una utilització artesanal o industrial fora muralles.

Pel que fa al sector 2, ocupat en gran part per l'aflorament de roca natural treballada, hem determinat un estrat d'anivellament entre l'acabament d'aquesta i el mur de contenció. Aquest anivellament està compost per ceràmica i molta runa de l'abandonament del segon edifici i equivaldria a la U.E. 1000 del sector 1. Aquest sector 2 també presenta part d'un empedrat i d'un paviment de rajoles fruit de l'adequació del solar com a cort.

BIBLIOGRAFIA

BADIA i HOMS, J. 1973, El romànic a Pals, *Revista de Palafrugell*, març, Palafrugell.

BADIA i HOMS, J. 1977, *L'arquitectura medieval a l'Empordà*, vol. I (Baix Empordà), Diputació Provincial de Girona, Girona.

MONREAL i MARTÍ de RIQUER, Ll. 1984 (segona edició), *Els castells medievals de Catalunya*, Figueres.

OLIVA i PRAT, M. 1974, La villa medieval de Pals, *Revista de Girona*, 66, Girona.

PELLA i FORGAS, J. 1883, Historia del Ampurdán.

PLA i CARGOL, J. 1953 (segona edició), *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*, Girona-Madrid.

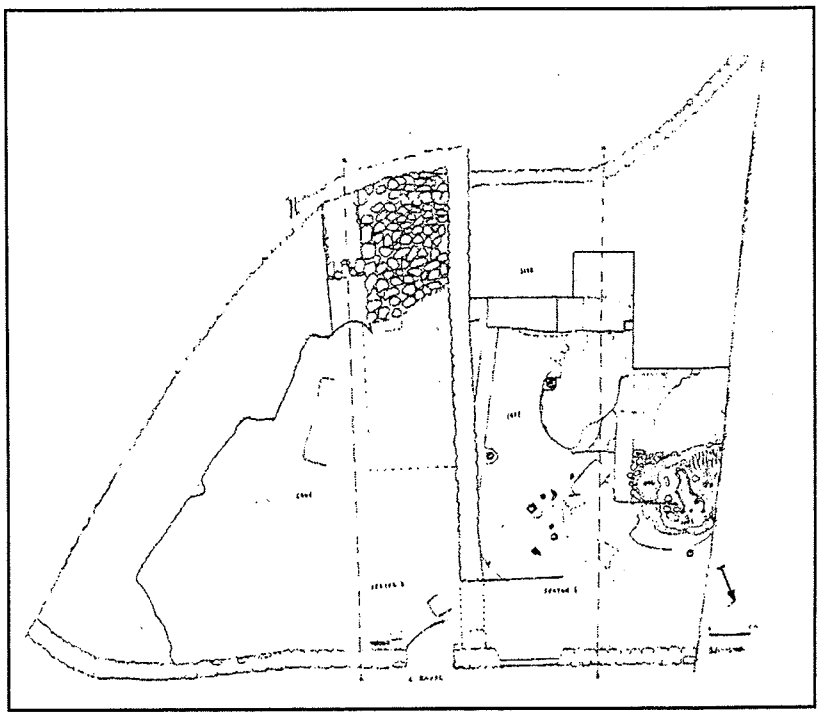

fig. 1. Planta general de les zones excavades en el c/ Raval nº 21.

TREBALLS DE DOCUMENTACIÓ ARQUEOLÒGICA AL CARRER AVE MARIA DE PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)

Mª José CAJA*

INTRODUCCIÓ

Informada pels tècnics de l'Ajuntament de Palamós que s'havien aturat les obres al carrer Ave Maria per l'aparició de restes humans, se'm va encarregar la documentació dels vestigis.

Sol·licitat el permís corresponent, es va concedir, segons resolució de la Direcció General del Patrimoni Cultural, amb data 15 de maig de 2001.

Així, començàrem la vigilància i documentació de les obres juntament amb la Brigada municipal.

ANTECEDENTS

Les obres que ens ocupen van començar la segona meitat del mes de maig i van consistir en l'aixecament de les rajoles de pavimentació del carrer Ave Maria, per canviar-les per unes de noves. Aquestes rajoles descansaven directament per sobre les restes humanes, de forma que part dels ossos eren incrustats al ciment que cohesionava les rajoles.

La intervenció ha suposat l'enregistrament de les restes que van anar apareixent, així com els indicis de fosses, per fer un registre del número total d'enterraments (orientació, ceràmiques, etc.) que probablement pertanyien a l'antic cementiri del segle XV que hi havia al voltant de la Parròquia de Santa Maria de Palamós.

BREU RECULL HISTÒRIC

El 1371 el Bisbe de Girona va atorgar un privilegi a la vila de Palamós que va consistir en donar llicència per construir una capella dedicada a la Mare de Déu. Aquesta capella es va edificar a la part nord de l'emplaçament de l'actual Parròquia de Palamós, orientada d'est a oest.

El 1427, a través d'un privilegi, Alfons IV i el Papa Martí V, permeten l'edificació de Santa Maria de Palamós. Per construir la Parròquia es van enderrocar l'antiga capella de Santa Maria i algunes cases, i es van ocupar part de les terres del cementiri que hi havia als voltants de l'esmentada capella. A l'hora es canvià l'orientació de la Parròquia de nord a sud.

A partir dels testimonis de Pere Trijueque sabem[1] que al nord del cementiri es feien els enterraments dels estrangers i al sud els de la gent de la localitat amb un cert poder econòmic, ja que en les obres de la plaça de l'església (on està ubicada l'entrada sud, que és la principal de la Parròquia), es van trobar làpides i enterraments amb aixovar.

DESCRIPCIÓ

El carrer Ave Maria discorre paral·lel a la façana est de la Parròquia de Palamós. Té uns 28 metres de llargada i de 2,5 a 3 metres d'amplada segons els trams. A més, corre en una suau pendent de sud a nord, amb un desnivell d'aproximadament un metre, la qual cosa ens dóna a entendre que la fondària estratigràfica és superior a la part sud del carrer.

Els enterraments estan excavats a la gresa natural del sòl i com hem comentat abans, al nord del carrer la potència estratigràfica és molt reduïda, de forma que aquests enterraments són al final de la fossa i pertanyen a les primeres inhumacions que es van fer en aquest cementiri. La potència estratigràfica augmenta a mesura que anem cap al sud, per això

* Janus, S.L.

[1] Font: Pere Trijueque Fenolleras.

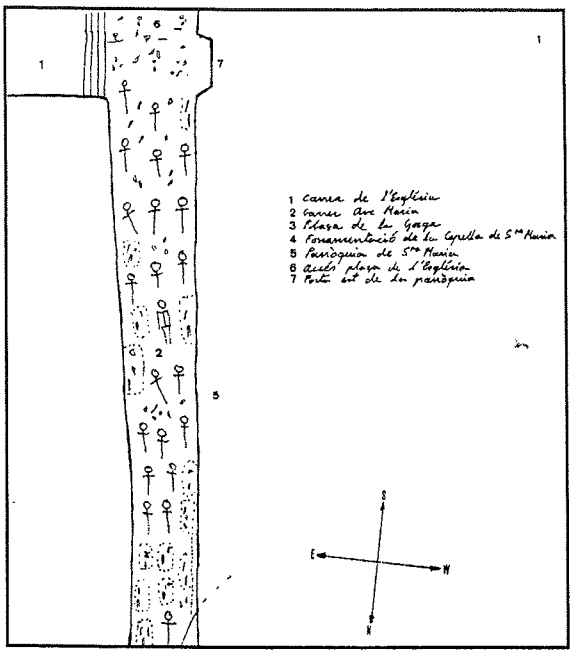

fig. 1. Croquis general de la intervenció.

pensem que, en aquesta zona, pot haver-hi superposicions que no hem pogut documentar perquè no s'ha fet excavació, i per tant ens hem limitat a documentar el nivell superficial del carrer.

Els enterraments resten orientats de sud a nord i les fosses són simples forats a terra i no presenten aixovar. S'han detectat, entre esquelets i fosses, uns 49 enterraments.

També s'ha trobat, al nord del carrer (veure croquis), una part de gresa aplanada on no n'hi ha enterraments. Té una forma lleugerament absidal i que podria ser la preparació de la fonamentació d'un edifici anterior.

El carrer s'ha enrajolat altre cop i les restes s'han deixat *in situ* protegides per un estrat de sorra.

CONCLUSIONS

El fet que els enterraments estessin orientats de sud a nord, en contradicció amb el costum cristià de fer els enterraments d'est a oest, es veu pal·liat pel curiós fet que els caps fossin col·locats de costat mirant a ponent. Aquests fets són encara més sorprenents si tenim en compte que tots els esquelets, a excepció d'un, tenen el cos en posició de "cubit supí".

El nombre d'individus (49) és aproximat, ja que algunes restes havien estat afectades per les obres anteriors. S'han trobat 27 cranis i els altres s'han detectat per les fosses i les restes parcials dels esquelets. Cap dels enterraments contenia aixovar, per la qual cosa pensem que segueixen el costum de l'època. Les coses de valor es donaven al mossèn per pagar l'enterrament. En quant a les característiques físiques, el que més sobte és que en la seva majoria semblen restes de persones joves, atenent l'estat de les dentadures. Hem pogut detectar 5 enterraments infantils, un d'ells en la mateixa fossa que la seva mare, posat sobre el seu ventre. Als peus d'aquest enterrament n'hi ha un altre d'un nen més gran que és l'únic que està descansant sobre el costat esquerre, mirant a ponent.

En quant a la plataforma de gresa apareguda al nord del carrer, pensem que és l'únic indici material trobat fins ara de la fonamentació de l'antiga capella de Santa Maria (1371) i per tant una prova material de la seva existència.

Els pocs fragments ceràmics trobats (de pisa blau cobalt i policroma del segle XVII, així com de ceràmica comuna indeterminada), no podem associar-los als enterraments ja que, segurament, provenen d'intrusions d'estrats superiors causats per les successives remocions de terres.

DARRERA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL NUCLI HISTÒRIC DE CASTELL D'ARO (BAIX EMPORDÀ)

Gabriel de PRADO

INTRODUCCIÓ

Durant el mes de gener de l'any 2000 es va portar a terme la darrera campanya d'excavacions al nucli històric de Castell d'Aro. Aquesta intervenció suposava la continuació i culminació dels treballs arqueològics iniciats durant l'any 1999, presentats en les anteriors Jornades d'Arqueologia (de Prado 2000, 257-262).

En un breu resum de les conclusions obtingudes de les anteriors excavacions realitzades, cal recordar que les restes més antigues localitzades corresponen a una estructura defensiva avançada al castell, formada bàsicament per un fossat excavat a la roca natural, així com el sistema d'accés al mateix castell. Aquest conjunt dataria del segle XII i quedà inutilitzat a la segona meitat del segle XV, quan el castell fou atacat i destruït parcialment pels remences. A partir d'aquest moment, el fossat començà a ser reomplert, essent reutilitzat per a d'altres usos. A principis del segle XVII, amb motiu de l'ampliació de l'església, la zona situada immediatament a l'est del castell és terraplenada i utilitzada, a partir d'aquest moment, com a cementiri parroquial fins a les darreries del segle XIX.

L'objectiu de la intervenció efectuada el gener de 2000 era doble, d'una banda l'excavació d'un pou, l'estructura del qual havia aparegut en finalitzar l'excavació del tram sud del fossat- i d'altrA l'obertura d'un sondeig a la pujada de l'església per tal de conèixer les característiques del tram de fossat oest.

EL POU DE *CAN TRAS*

L'existència d'aquest pou, aparegut sobre el fossat a l'exterior de l'angle sud-oest del castell, ja ens era coneguda per testimonis orals del mateix poble. Molta gent gran encara recorda haver recollit aigua d'aquest pou -anomenat popularment com el pou de *can Tras*- abans de la instal·lació al poble d'una xarxa d'abastament d'aigua potable. A mitjans del segle XX el pou ja no era necessari i a més suposava una molèstia pel trànsit rodat, per aquest motiu la seva part visible va ser enderrocada i el seu interior va ser colgat amb runes.

El pou va ser construït en el segle XVIII o XIX, sense que es pugui precisar la seva cronologia per la inexistència dels nivells més moderns on va ser obert degut a que aquests havien estat rebaixats en fer-se obres en aquest carrer entorn del 1960.

L'estructura construïda del pou és feta de pedres irregulars lligades amb morter de calç. La boca i la part superior del mateix presenta una planta trapezoïdal, mentre que la part inferior, fonamentada a roca, és de planta circular. Per sota d'aquest nivell el pou va ser excavat a la mateixa roca uns 2 metres més.

EL SONDEIG A LA PUJADA DE L'ESGLÉSIA

A la pujada de l'església es va realitzar una rasa de 5 x 1 metres, en sentit est-oest, amb la finalitat de constatar l'existència del fossat en aquest sector i documentar així la seva estructura i les seves mides. L'existència d'una sèrie de serveis (gas i aigües potables), que baixen pel costat oest del carrer, no ens va permetre que el sondeig abastés tota l'amplada del carrer.

A partir d'aquest sondeig podem establir que el tram de fossat oest segueix la mateixa estructura que el que havíem excavat anteriorment a la banda sud del castell, presentant unes mides molt similars, tant d'alçada com d'amplada. Com a fet més significatiu hem pogut arribar a la conclusió que el tram de fossat oest ocupa tota l'amplada de l'actual carrer, de manera que les cases construïdes al costat oest del mateix es van fonamentar sobre la part superior de la cara del fossat oposada al castell. D'altra manera, si les cases s'haguessin construït més a prop del castell, la fonamentació de les mateixes s'hauria d'haver aprofundit molt més a la recerca de la roca natural.

A nivell estratigràfic, l'excavació del sondeig no va aportar massa dades degut al poc espai excavat i al

fet que, entorn del 1960, es va instal·lar en aquest carrer un tub de clavegueram. Aquest fet va comportar l'excavació i alteració de tots els nivells superiors d'obliteració d'aquest tram de fossat.

Per sota de la capa de terra i sorra formada en el moment de col·locació de la claveguera, només es va poder documentar un estrat (UE 4003), aparentment intacte, que cobria directament la part inferior del fossat. Entre el material recuperat en aquesta unitat cal destacar l'existència de diversos fragments de paviment de morter de calç amb picadís de ceràmica. L'únic element, però, que permet establir una datació aproximada d'aquest nivell és un fragment ceràmic de pisa blanca decorada amb alàfies que ens suggereix una cronologia de l'entorn del 1400.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. I (Baix Empordà), Diputació Provincial de Girona, Girona, 139-141.

ESTEVA, L., PALLÍ, L. 1995, *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el Monestir Guixolenc* (881-1199), Amics del Museu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Sant Feliu de Guíxols, 48-56.

PRADO, G. de 2000, Excavacions arqueològiques a l'entorn del Castell i l'Església de Castell d'Aro (Baix Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 12 i 13 de maig del 2000, 257-262.

PRADO, G. de 2000, Excavacions arqueològiques al nucli històric de Castell d'Aro, *L'Arjau*, núm. 37, juny 2000, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols / Diputació de Girona, Sant Feliu de Guíxols, 24.

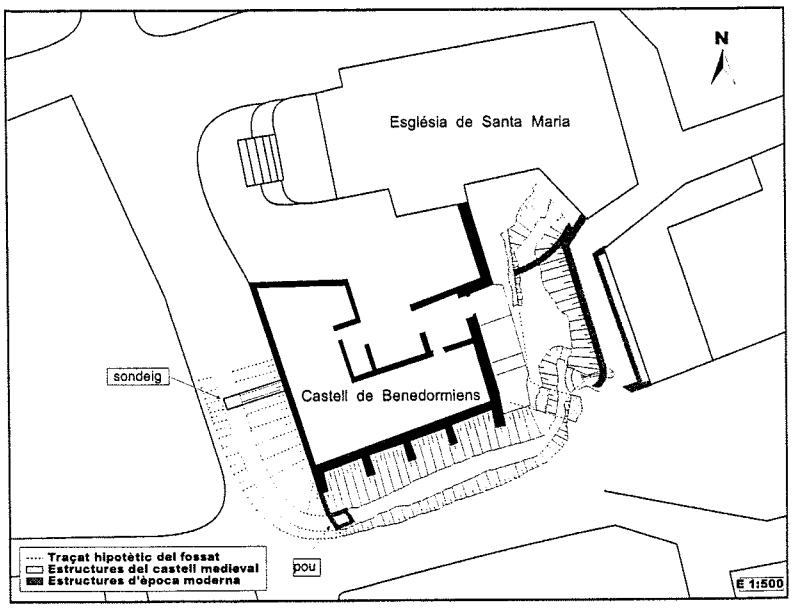

fig. 1. Planta general de l'excavació amb la situació del pou i el sondeig excavats durant el 2000.

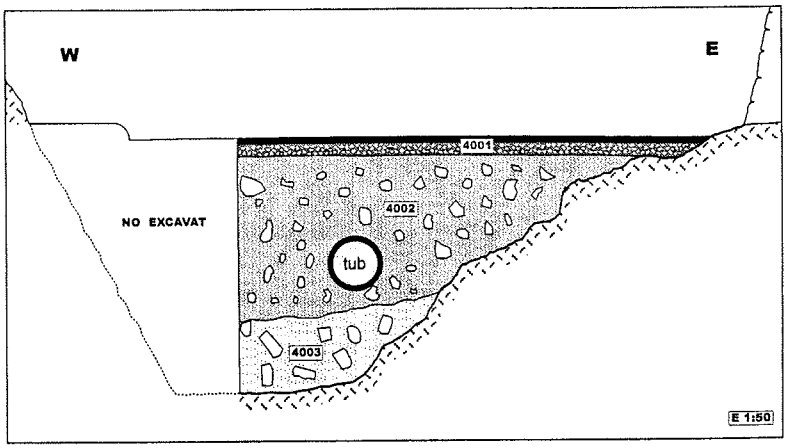

fig. 2. Secció del sondeig efectuat a la pujada de l'església.

EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES A BLANES. BIENNI 2000-2001

Susanna MANZANO VILAR

El Programa d'excavacions i seguiments arqueològics a Blanes es va endegar l'any 1997, amb pressupost municipal específic i coordinat pel Departament de Cultura de l'Ajuntament. Aquest naixia arran de la necessitat d'intervenir i recuperar el màxim de dades arqueològiques allà on es produïa l'enderroc d'edificis situats en zones de la Vila on, a priori, podien presentar restes arqueològiques. S'articula a través dels negociats de disciplina urbanística i planejament del departament d'Urbanisme que controla els moviments urbanístics.

En aquest article presentem les intervencions realitzades durant el bienni 2000-2001, ja sigui per via d'urgència o emmarcada en un projecte de recuperació de dades sense cap intervenció urbanística posterior (figura 6).

CARRER NOU, AMPLE I DELS VALLS

Al març de 2000 s'inicia el seguiment de les obres d'enderrocament de la casa situada entre els carrers Ample-Nou i dels Valls. Aquest seguiment es planteja davant la possibilitat de poder detectar la muralla que tancava la Vila per l'interior.

Fins ara, el traçat emmurallat s'havia detectat en diversos punts del centre de Blanes, al Passeig de Dintre (Manzano 2000) i a l'entrada per l'actual Plaça Verge Maria, per continuar paral·lel al carrer Mercaders. Finalment, es torna a documentar al fer obres en algunes cases del carrer dels Valls en direcció a l'Església Parroquial i Palau Gòtic dels Cabrera. Aquesta intervenció ens oferia la possibilitat de corroborar el traçat per aquest punt, on semblava que forçosament devia produir-se una inflexió (fig. 1).

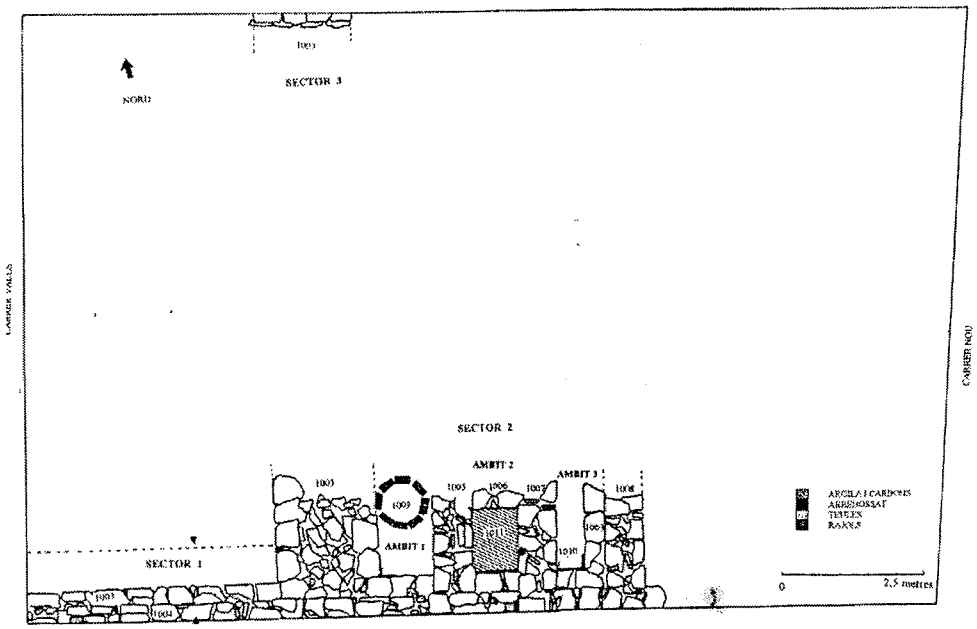

fig. 1. Planta general del solar situat entre els carrer Ample, Nou i dels Valls.

En aquest cas, es va fer el seguiment de la retirada de la runa, deixant al descobert nombroses estructures. Amb la col·laboració de l'empresa constructora es va retirar gran quantitat de sorres i deixar en superfície les estructures. Només vàrem realitzar un petit sondeig a tocar a la muralla per tal d'establir una seqüència cronològica.

Una vegada retirada la runa superficial, les restes més modernes que es documenten són la pròpia fonamentació de la casa sobre estructures més antigues i que hem identificat com a muralla, així com diversos murs que estarien en relació a una compartimentació interna de la casa, un pou, etc.

Per sota d'aquest nivell, a l'extrem oest del solar i sota la vorera actual del carrer, es documenta la muralla, que des del carrer Mercader ha fet un gir. Es ressegueix en aquesta direcció (vers l'est) uns 4,40 metres i en aquest punt marca un angle recte i s'enfila en direcció nord cap a l'Església (uns dos metres).

És en aquest tram on gira on es pot documentar en planta i comprovar que manté les mateixes mides, 1,85 d'amplada, que el tram documentat dos anys enrera al Passeig de Dintre. Per altra part, es pot veure que els fonaments de la casa, que continuen al solar on treballem descansen novament sobre la muralla. En aquest sentit, es va realitzar un sondeig amb màquina al centre del solar per tal d'unir tots dos extrems fins arribar a nivells freàtics i sense documentar la seva presència.

La retirada dels superficials a la resta del solar deixava al descobert el fet de que la muralla, a més a més de girar per enfilar-se vers l'Església (nord), també continuava sota la vorera del carrer Ample uns metres més (4,70 m) definint-se així un àmbit dins muralles.

El traçat que s'ha documentat de la muralla en aquest punt de la Vila planteja molts interrogants difícils de respondre, atès que només s'han retirats nivells superficials. El primer que ens plantegem és respondre al fet de la inexistència de la muralla al centre del solar, quan és evident que si que hi és als dos extrems del mateix. Una interpretació podria ser que quan es desafecten les muralles i s'urbanitza l'espai, la casa només aprofités la muralla per a fonamentar els murs de façanes i desmuntessin la resta. Una altra interpretació podria ser que ens trobéssim davant d'una nova entrada a la Vila, situada a un punt que facilités un accés directe al Palau Gòtic. Malauradament, aquesta segona hipòtesis no es pot corroborar des del punt de vista arqueològic.

Sigui com sigui, el que si és cert és que des del punt on trobem el gir de la muralla vers el nord, per pujar cap al Palau, es defineixen una sèrie d'àmbits que cal interpretar com dins el recinte emmurallat i que podrien correspondre potser a passos de ronda i, en general, a estances relacionades amb la defenses.

Els estrats arqueològics exhumats del sondeig realitzat a tocar a la muralla, són grans bosses de terres per anivellar el terreny, molt probablement d'una fase de remodelació de la zona. Cronològicament, la ceràmica ens situa a finals del segle XVI o com a molt a principis segle XVII, amb ceràmiques de Blau Català i Reflex Metàl·lic.

Pel que fa als nivells de fonamentació que ens donarien una data de construcció de la mateixa no s'han pogut excavar, atès que es va arribar al nivell freàtic i es va inundar l'excavació.

CARRER AMPLE-PASSEIG CORTILS I VIETA

El seguiment de les obres de fonamentació de l'edifici de nova planta situat a la cantonada entre el carrer Ample i el Passeig Cortils i Vieta es va realitzar al febrer del 2001. Es va realitzar per la possible presència d'un baluard defensiu en aquest punt de les muralles de la Vila per la banda de mar.

Sota l'enderroc de la casa actual es va documentar tota una sèrie de murs de pedra lligats amb morter de calç que no fan pensar en una estructura militar (fig. 2).

Segons el tipus de murs documentats i la relació estratigràfica es poden establir dues fases constructives, una més antiga, on els murs (UE. 1001, UE. 1002, UE.1005, UE. 1006, UE. 1007 i UE.1008) són fets amb parament intern i extern de pedra de mida petita i lligats amb gran quantitat de morter de calç i una segona fase (UE.1003 i UE. 1004) on els murs tallen als anteriors i són fets amb blocs de pedra més grans i lligats amb morter de calç més suau.

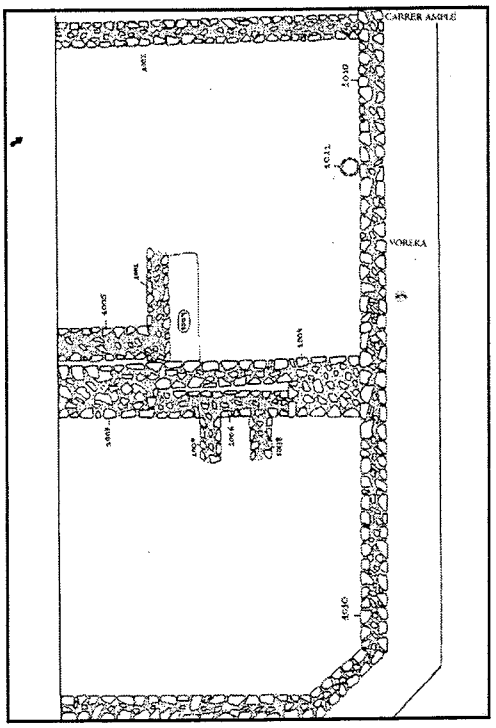

fig. 2. Planta general del solar situat entre els carrer Ample i Passeig Marítim.

A nivell cronològic la ceràmica recollida d'aquests anivellaments ens dóna una cronologia de principis del segle XVII, amb plats blaus catalans envernissats per la part externa i interna, ceràmica grisa de cuina, ceràmica vidrada, ceràmica comuna i cap fragment de ceràmica de reflex metàl·lic.

En definitiva, no s'ha documentat l'hipotètic baluard que algunes fonts situen per aquesta zona. Possiblement les estructures pertanyen a fases d'ocupació del solar, una vegada les muralles es desafecten i el poble s'entén més enllà dels seus límits.

EXCAVACIÓ A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA

La campanya d'excavació realitzada durant el mes d'octubre del 2000 a l'Església de Santa Maria, a diferència de la resta d'intervencions arqueològiques realitzades fins aleshores, que venien marcades per la necessitat de documentar les restes abans d'iniciar una nova edificació, s'emmarca dins una línia de treball diferent. L'objectiu inicial era aprofundir en el coneixement i l'evolució històrica de l'Església i del Palau Gòtic dels Cabrera. Tant l'Església de Santa Maria com el Palau no havien estat fins ara objecte d'estudi des del punt de vista arqueològic i desconeixem l'evolució històrica del dos edificis i la seva interrelació.

En aquest sentit, es va endegar un projecte de prospeccions amb georadar que tenia com a objectiu, marcar els espais buits que podien existir al subsòl i, en una fase posterior, excavar els punts concrets que havien detectat anomalies. Els treballs arqueològics es varen centrar en la localització dels punts detectats pel radar i l'excavació d'aquells que no interferissin la vida quotidiana de l'Església (fig. 3).

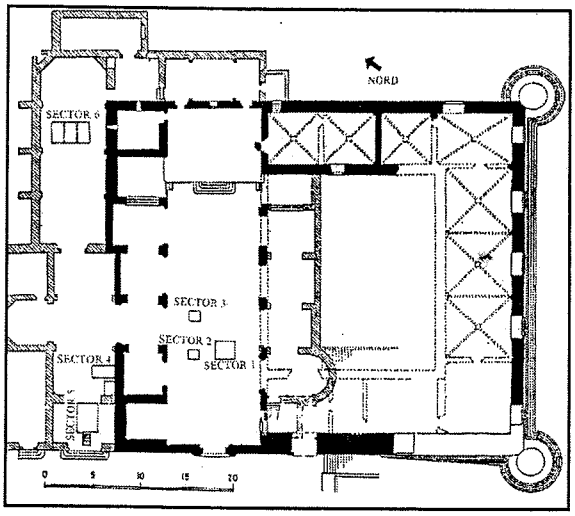

fig. 3. Planta general de l'Església.

Dins la nau central es van obrir tres sodeigs (sectors 1, 2 i 3), punts tots ells molt propers i que el radar havia marcat amb una forta anomalia. El sector 1 va resultar ser una sepultura, senyalitzada com a tal per una gran llosa de marbre que indicava que era una ossera i que una vegada documentada, es va tornar a tancar. Aquesta sepultura no era una fossa corrent, sinó que era una cisterna que encara conservava l'orifici quadrat on connectava la canalització de l'aigua vers el Palau dels Cabrera.

L'excavació dels sectors 2 i 3 varen evidenciar el mateix que el sector 1. Totes tres estructures eren dipòsits hidràulics i que devien formar part de l'estructura del Palau. A diferència de l'estructura funerària 1, la 2 i 3 estaven colmatades de runa abocada durant les obres de rehabilitació de l'Església després de l'incendi de la Guerra Civil i que fan pensar que aquestes van restar a la superfície.

La guerra civil va destruir tota la nau lateral esquerra que formava part de l'Església i on es trobaven les capelles dels Dolors i del Santíssim. En l'actualitat només és un espai annex. L'excavació en aquest pati va proporcionar més dades sobre l'evolució històrica de l'Església. En el sector 4, situat al costat del passadís que comunicava l'actual nau lateral amb aquesta nau desapareguda es varen identificar dues estructures funeràries, una (UE. 4002) coberta per una lleugera capa d'argiles (UE. 4001) i lleugerament excavada a la roca natural. Només es va documentar restes de caixa (no lloses) i només algunes restes humanes sense cap mena d'aixovar que restaven tallades per la construcció d'una tomba posterior (UE. 4003).

L'estructura UE. 4003, colgada totalment de runa moderna, era feta amb parets de pedra calcària i volta de rajol. Com la resta de les documentades en aquesta nau lateral presentava a l'extrem est una petita concavitat construïda amb rajol cuit que possiblement feia funció d'ossera. La coberta no es conserva *in situ*, tot i que es va identificar entre el piló de pedres que s'amuntegava al costat. Era un gran bloc de pedra sorrenca que encaixava amb l'amplada de la tomba que encara conservava les marques i presentava el rostre incís d'un individu amb barret de tres puntes que indicava càrrec eclesiàstic, es a dir, era destinada a membres de l'Església (preveres, mossèn, etc.).

A nivell cronològic, cap dels dos enterraments del sector 4 proporcionen dades absolutes. L'enterrament UE. 4002 es diposita directament en un retall de la roca sense aixovar. En aquest sentit, és probable que es tracti d'un enterrament antic, sobretot pel fet de que l'estructura funerària UE. 4003 destrueix la primera, potser pel desconeixement de la seva existència.

La segona estructura funerària no dóna dades per poder datar-la, però des del punt de vista constructiu és molt semblant a l'estructura del sector 5, que situem en el tercer quart del segle XIX.

L'estructura del sector 5 presenta una planta tipus hipogeu, amb sis esglaons que donaven accés a la cambra funerària i al fons un espai reservat per ossera, diferenciat amb un envà de rajol cuit. La coberta no es conserva, però es documenta l'inici de la volta feta amb rajols i les parets de pedra lligades amb morter de calç. Tota la tomba estava reomplerta de runa, possiblement de la caiguda del sostre de la nau durant l'incendi de l'Església, i les restes eren inconnexes i fins i tot no descartem la possibilitat de restes d'unes altres tombes.

L'aixovar exhumat esta format fonamentalment per fragments de cadenes, creus de rosaris, denes, medallons i medalletes (fig. 5). Aquestes representen la Mare de Deu amb les 7 espases clavades al cor al revers i a l'anvers els dolors, tot i que només identifiquem el primer (presentació del nen Jesús al temple). Les Creus de rosari serien de la Immaculada (representa la Verge Maria amb la lluna als peus i la serp infernal a sota). Aquesta iconografia ja es documenta al segle XVI, i com a dogma de fe a partir de 1854. Finalment es documenta una moneda d'Alfons XII del 1875.

La documentació de tot aquest aixovar indica un culte a la Mare de Deu dels Dolors, introduït per l'Ordre dels Servites i que la capella dels Dolors, on s'enterraven els membres de la Cofraria, devia situar-se en aquest punt de la nau lateral, avui dia desapareguda, en el tercer quart del segle XIX.

Finalment l'excavació del sector 6 documenta la construcció de dos tombes separades entre si per un petit espai (fig. 4). Les tombes són en part excavades a la roca mare amb murets de rajol cuit. A l'igual que l'estructura del sector 5 i l'UE. 4003, també presenten una petita obertura al nord, tipus finestra, que podria interpretar-se com a ossera, colmatada visiblement de runa i restes de l'antic paviment de la nau. Tal com passa a la resta de sectors, aquestes tombes varen quedar al descobert amb l'incendi de l'Església durant la Guerra Civil i van ser ràpidament colmatades amb runa, restes de paviments i sostre.

Des del punt de vista arqueològic, es va recuperar aixovar metàl·lic, alguna creu llatina i dos monedes, una de la Generalitat de principis del segle XIX i una altra de Buenos Aires de 1823 que potser indica l'enterrament d'algú tornat d'Amèrica.

Com a conclusió, cal dir que la documentació d'aquestes sepultures a l'actual pati posa en evidència l'existència d'una nau lateral amb capelles integrada fins fa pocs anys a l'Església actual. No és, doncs, zona de cementiri parroquial, sinó que és un espai interior on les persones enterrades, o bé estan directament relacionades amb l'ordre eclesiàstic, o bé són famílies relacionades amb alguna cofraria i que tenien dret a ser inhumats dins el recinte sant.

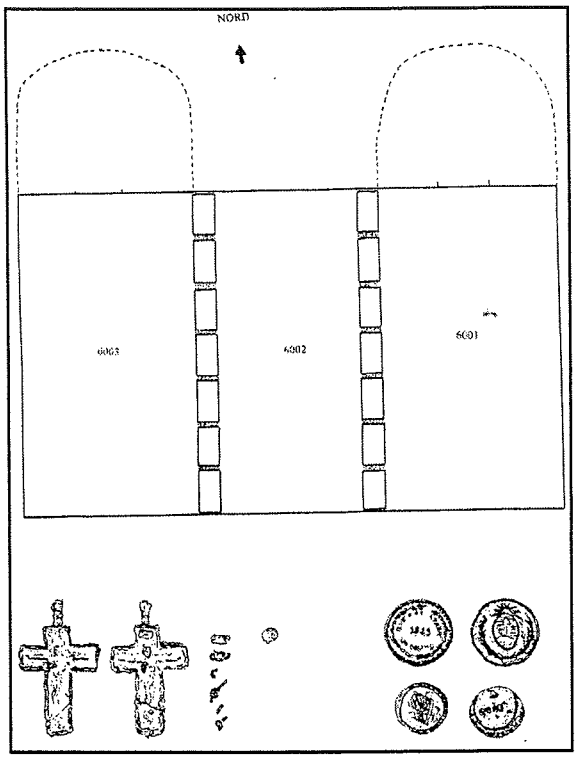

fig. 4. Planta de les estructures funeràries del sector 6, E: 1/20, i material exhumat.

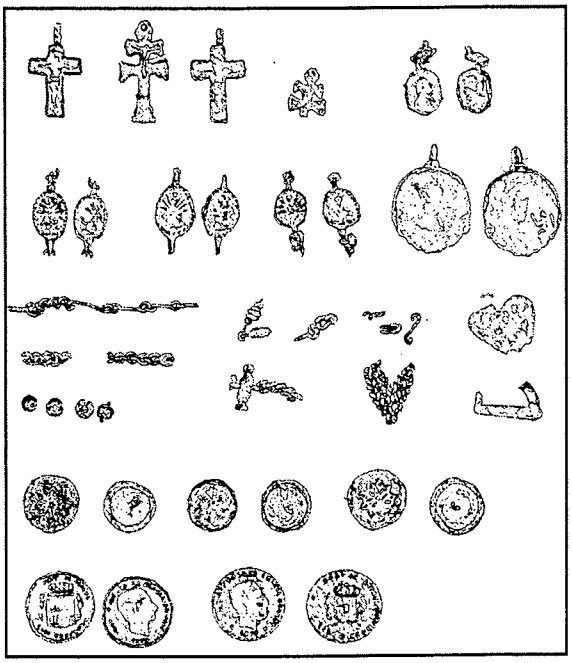

fig.5. Material exhumat dins l'estructura funerària del sector 5.

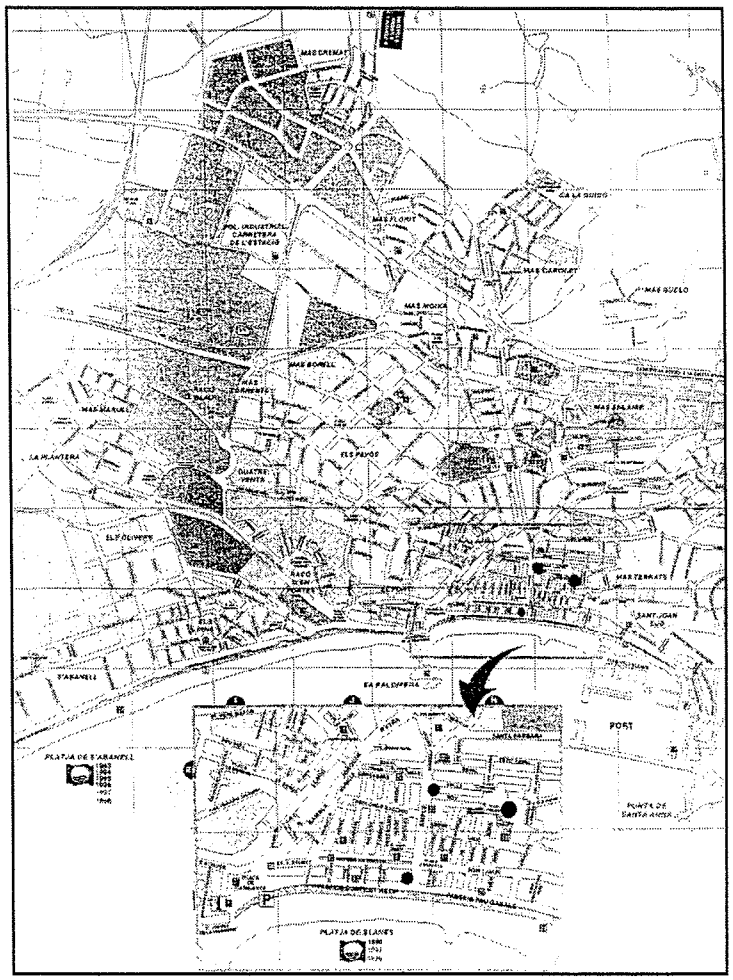

fig. 6. Situació dels jaciments.

BIBLIOGRAFIA

BATLLORI, A.,LLUBIÀ, LL. 1949, *Ceràmica catalana decorada*, Barcelona.

BOTET I SISÓ, J.1911, *Les monedes catalanes*, Vol. III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

CROUS, J.1994, *Cronologia Històrica s. III aC-s. XX i l'Hospital de Sant Jaume 1423-1993.*

de FONTECHA Y SÁNCHEZ, R. 1968, *La moneda de vellón y cobre de la monarquia española (años 1516 a 1931),* Madrid 1968.

JUAN, M. *et al.* 1989, *Santa Eulàlia d'Encamp*, Andorra.

LLORENS, J.M., MANZANO, S. 1994, El Castell de Sant Joan de Blanes, *Quaderns de la Selva,* 7, Santa Coloma de Farners.

MANZANO, S. 2000, Sondeig realitzat al carrer Pere Roure-Passeig de Dintre de Blanes, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines,* Olot.

MANZANO, S., REYES, A. 2001, El programa Municipal d'excavacions arqueològiques, *Blanda*, 4, Blanes.

MONREAL Y TEJADA, L. 2000, *Iconografia del Cristianismo*, Barcelona.

TELESE COMPTE, A. 1991, *La vaixella Blava Catalana de 1570 a 1670*, Barcelona.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DELS TREBALLS DE SUBSTITUCIÓ DE LA COBERTA DEL PAVELLÓ DE COMANDÀNCIA DEL CASTELL DE SANT FERRAN (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)

Lourdes MORET i PUJOL*

El seguiment arqueològic es va portar a terme en el marc de les obres de reposició de la coberta de l'antic pavelló de comandància que realitzava l'empresa Freyssenet sota la direcció de l'arquitecte el sr. Rafael Vila Rodríguez.

La intervenció es va realitzar a la vegada que es procedia al desmuntatge de la coberta actual, fins a arribar a una capa d'argila de protecció contra l'artilleria, on es van realitzar dues cales de 70 x 100 m. Així es confirmava que la potència d'aquest nivell de protecció era de 50-80 cm, la qual cosa ja havia estat documentada en una intervenció anterior realitzada per l'arqueòleg Josep Mª Vila i Carabasa[1]. També es feia el seguiment de les tasques de localització de les estructures de drenatge originals del moment de construcció del castell.

SITUACIÓ

El castell de Sant Ferran ocupa una plataforma, en part artificial, situada al Nord del municipi de Figueres, en el lloc conegut antigament amb el nom de muntanya dels caputxins, a causa de la presència d'un convent d'aquests a la part alta del turó, al començament de l'actual plataforma. En el moment de la construcció del castell-fortalesa es van omplir els barrancs que separaven algun dels turons per tal de crear un terraplè de 850 x 500 m i un perímetre de 2 km sobre el qual es construí el castell.

L'accés a la fortificació es fa per mitjà d'una carretera que connecta amb la N-II just abans de la sortida per la part nord del nucli urbà de Figueres. Al centre del recinte militar s'hi troba el pati d'armes, en el qual es localitza el pavelló on es va portar a terme el seguiment.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

La coberta del pavelló de comandància del Castell de Sant Ferran era de doble vessant amb un 10,5 % de pendent i pavimentada amb rajola fina. A la zona central de l'edifici, s'hi localitzava una franja d'uns 34,40 m d'amplada en què la rajola es trobava recoberta per una capa de tela asfàltica. Aquesta servia per millorar la impermeabilitat de la coberta, en la zona central de l'edifici que encara es troba en funcionament. Al costat oriental de la tela asfàltica s'hi apreciava una reparació de planta quadrada de 5 x 3,60 m, feta de ciment pòrtland. En algunes zones de la teulada hi mancaven rajoles i les cornises també presentaven fractures en algunes parts. Aquest era, doncs, l'aspecte que oferia la coberta del pavelló just abans d'iniciar-se les tasques de desmuntatge.

La retirada d'aquesta coberta es va portar a terme per mitjans mecànics, iniciant-se pel costat nord i avançant en direcció cap al sud.

La totalitat de la coberta estava constituïda per una capa de rajola fina de ceràmica de 1,5 x 14 x 28 cm de color ataronjat, disposades de forma perpendicular a la façana. Aquesta s'assentava sobre una capa de morter de calç d'uns 3 cm de gruix. A sota d'aquesta preparació es va localitzar una altra capa de rajola ratllada fina, col·locada sobre una capa de ciment d'1 cm de gruix que li feia de preparació. En aquesta cas la capa de rajola es disposava inclinada respecte la superior, evitant d'aquesta manera la coincidència de les juntures d'ambdues capes, afavorint la impermeabilització de la coberta.

Relacionada amb aquesta estructura es va localitzar una capa de morter de color blanc molt compacta d'uns 5 cm de gruix. Aquesta s'assentava sobre una capa de formigó amb moltes graves, i per sota

* Arqueociència SC, SL

[1] VILA CARABASA, Josep Mª 2000, *Memòria dels sondeigs arqueològics realitzats a la coberta del pavelló de comandància del Castell de Sant Ferran*, Barcelona, inèdita.

apareixia una capa d'argiles grogoses i estèrils. Aquestes servien per impermeabilitzar la coberta i a més evitaven que els impactes d'artilleria causessin danys a la volta del pis superior. Per tal de comprovar la potència d'aquestes es van realitzar unes cales, extraient-ne l'argila fins a una profunditat de 80 cm, on es va localitzar l'extradós de la volta.

Malgrat la uniformitat d'aquesta seqüència estratigràfica a tota l'extensió de la coberta, la intervenció va permetre documentar algunes reparacions paral·leles a la façana principal.

La primera es trobava situada sota la zona coberta per la tela asfàltica, just sota la capa de formigó i graves i paral·lela a la façana. Cal assenyalar que en aquest cas només es va localitzar una capa de rajoles i seguidament es trobava el nivell de formigó i graves. La reparació estava formada per dues capes de rajoles fines, col·locades perpendicularment a la façana, unides per una capa de morter de calç de 3 cm de gruix. Aquesta estructura es situava directament sobre la capa d'argiles.

La segona reparació es localitzava al costat meridional de la tela asfàltica i tenia planta quadrada (5 x 3,60 m). La capa superior era de ciment de color gris d'un gruix d'uns 2 cm que cobria una capa de rajola calada col·locada perpendicularment a la façana. Per sota es va localitzar una capa de morter de calç de 2 cm de gruix disposada sobre la capa de formigó i graves.

Finalment, es va localitzar una tercera reparació sota la capa de formigó i graves. En aquest cas es tractava d'una capa de formigó molt fina d'una potència de 5 cm col·locada directament sobre les argiles. Per sobre el formigó es van localitzar unes taques bituminoses de color marró que vam suposar que es tractava de restes d'una tela asfàltica antiga. La llargada d'aquesta estructura era de 32,30 m en sentit paral·lel a la façana i la seva amplada d'1,80 m des de la cornisa.

Pel que fa a la zona de la façana posterior de l'edifici, no s'observaven reparacions. El que cal assenyalar és que les pedres de la cornisa, en aquesta banda, eren més petites i acabaven de forma irregular, és per això, que per tal de subjectar-les van apujar el mur. Aquest estava format per blocs irregulars de pedra de mida mitjana, restes de cairons i teules, tot lligat amb morter de calç blanca, el qual s'extenia, en part per sobre les pedres de la cornisa.

Sobre aquest morter es van localitzar restes d'una coberta anterior a l'actual. S'observaren cinc impromptes de teula sobre el mur oriental del tercer pati de la façana posterior. Aquestes traces, es trobaven en línia recta i perpendiculars a la façana, fet que fa suposar que es tractava d'una coberta anterior.

En aquest seguiment també es va portar a terme la localització de les estructures de drenatge. En foren documentades 31 a la façana principal de l'edifici, 2 tant al costat oriental com a l'occidental, i 7 a la façana posterior.

Aquestes estructures de drenatge es trobaven situades sobre l'extradós de la volta de l'edifici i per sota les cornises. Se'n van poder diferenciar tres tipus:

1. Estructures que aprofiten la juntura entre dues cornises per deixar passar l'aigua.

2. Forat de desguàs retallat en el mur que aguanta la pedra de la cornisa.

3. Estructures fetes de maó retallant el massissament de la volta.

Podem concloure doncs, que la coberta que es va extreure possiblement fos una de les que es van fer noves després de la guerra civil, i el fet que l'edifici que cobria encara s'utilitzi explicaria les reparacions posteriors. Les marques de teula assenyalarien les restes de la coberta anterior, consistent en una coberta de poca pendent construïda en teula àrab probablement similar a la que es va documentar[2] en el pavelló oriental del pati d'armes. Atenent-nos al que se sap de les cobertes dels diferents pavellons, la coberta més antiga de la qual es té constància arqueològica és aquesta de teula, que probablement era la original i que es degué mantenir fins al final de la guerra civil.

[2] VILA CARABASA, Josep Mª: Op. Cit.

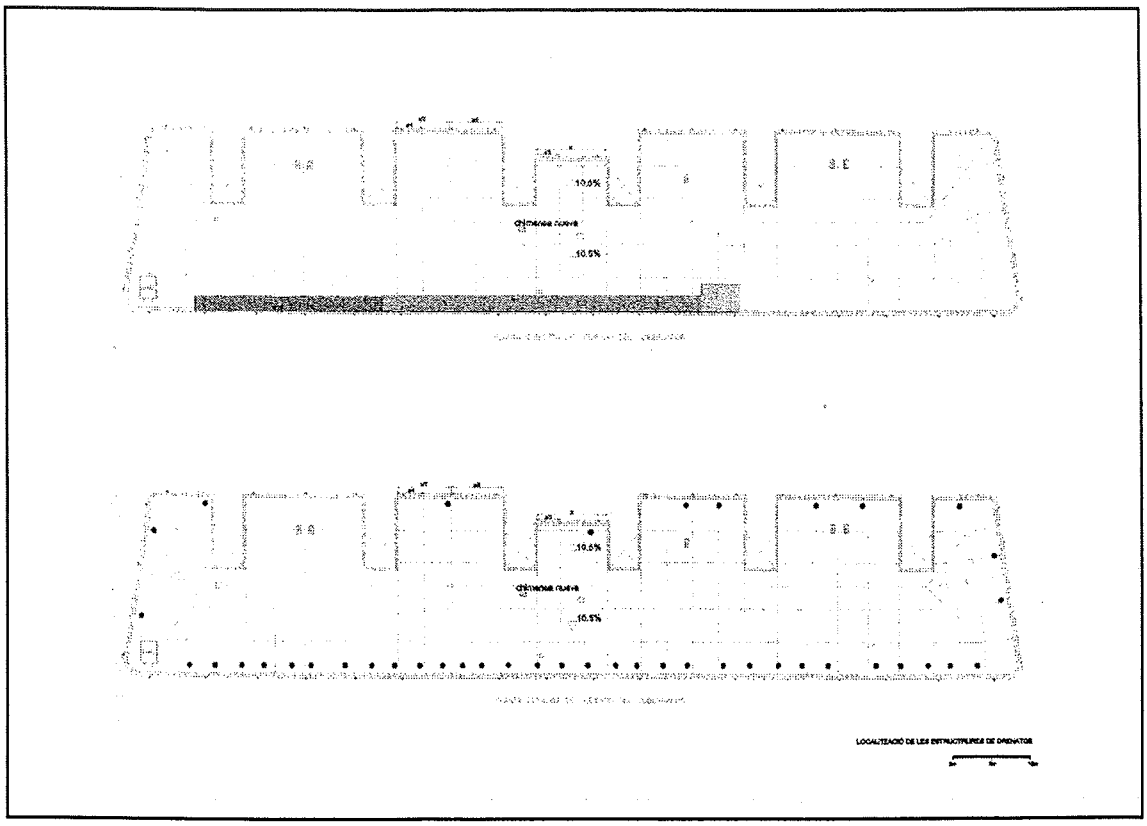

fig. 1. Localització de les estructures de drenatge.

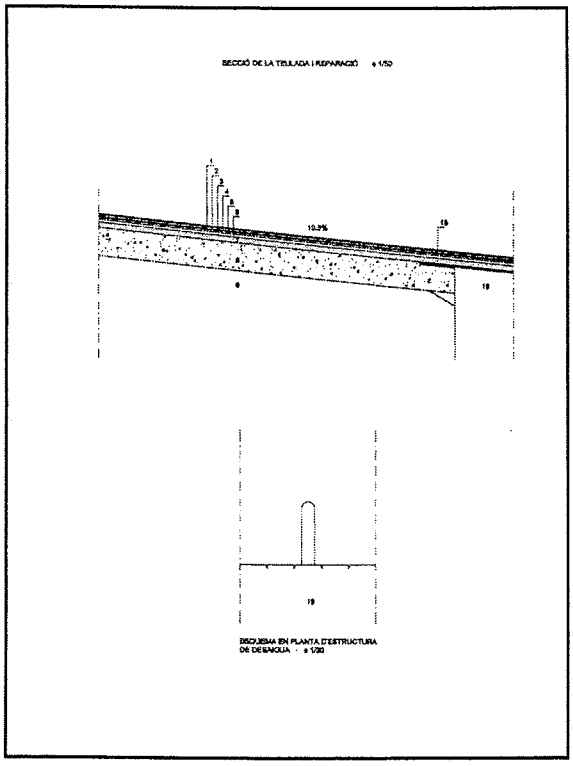

fig. 2. Secció de la teulada i reparació; també esquema en planta de l'estructura de desaigua.

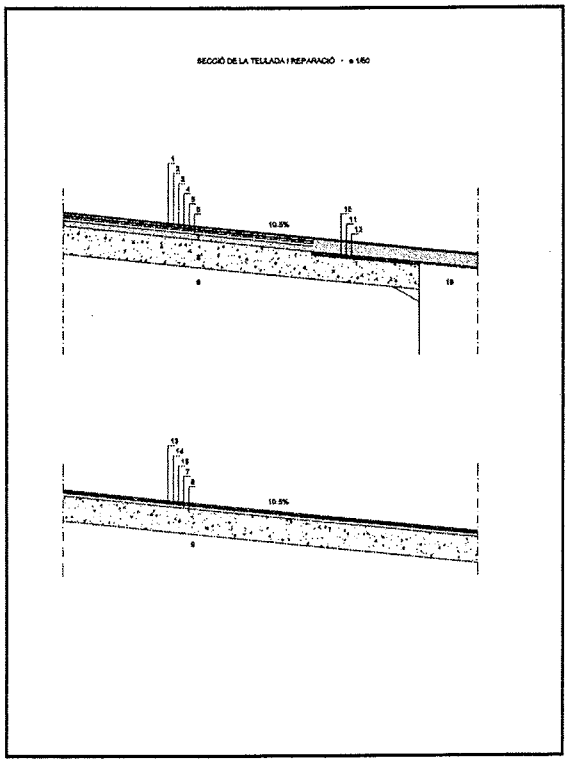

fig. 3. Secció de la teulada i reparació.

LA FARGA PALAU: SEGONA CAMPANYA D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA (RIPOLL, OCTUBRE 2000)

Sara SIMON VILARDAGA

INTRODUCCIÓ/PRESENTACIÓ

Durant el mes d'octubre del 2000 es va realitzar una segona intervenció arqueològica a la Farga Palau de Ripoll. Aquest jaciment es localitza en el subsòl d'una finca del carrer de la Farga Catalana, que afronta amb l'edifici on es conserven les restes de l'antiga farga Palau d'aram. Aquesta farga és actualment propietat del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, institució que n'està elaborant el projecte museogràfic, fet que ha motivat la promoció i coordinació d'aquesta intervenció arqueològica, amb l'objectiu d'obtenir evidències materials de la producció de ferro en els contorns de la farga d'aram.

Aquesta segona campanya ha vingut motivada pels resultats obtinguts durant la primera intervenció, duta a terme durant els mesos d'abril-maig del 1999. En aquell moment es van realitzar tres sondejos en diferents punts de la planta baixa de l'edifici, aportant dades materials relacionables amb una activitat siderúrgica en el subsòl d'aquesta finca[1].

ANTECEDENTS

La documentació consultada fins al moment fa pensar en la presència en aquesta zona d'indústries associades a l'aprofitament de l'aigua del canal de l'Almoina ja amb anterioritat al segle XVII. Les fonts escrites es refereixen a aquest indret com *lo paratge anomenat lo Tint* (AMFR. Notari Antoni Illa, 15 d'Abril de 1807) fet que sembla suggerir l'existència d'una tintoreria anterior als establiments siderúrgics. Tal i com explicarem posteriorment, algunes de les restes arqueològiques que han estat identificades podrien estar relacionades amb aquesta activitat.

Pel que fa a l'activitat siderúrgica, trobem notícies que ens parlen d'un establiment de farga en aquesta zona ja des del segle XVII. Així, Eudald Graells en la seva obra *La indústria dels claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la farga Catalana,* ens parla de dues fargues a la vila de Ripoll, una d'aquestes -la que correspondria a l'establiment que tractem nosaltres- *estava situada en el lloc anomenat antigament el Tint, actualment cal Guixo* (Graells 1972, 49). D'aquest establiment, Graells ens en dóna un seguit de notícies que sintetitzem a continuació (Graells 1972, 50):

- 10 Octubre de 1626. Establiment de la servitud de l'aigua del rec i de la resclosa del molí fariner de l'Almoina per un martinet o farga, concessió sense perjudici per part del molí draper.

- 30 Març de 1636. Arrendament a Antoni Cavalleria, clavetaire, *lo martinet ab fermança.*

- 23 Novembre de 1653. Arrendament per dos anys a Pere Pardines i Felip Cavalleria, clavetaires, del martinet en el territori de Ripoll i prop del Tint.

- 9 Desembre de 1663. En aquest moment l'establiment és en mans d'Atanasi Elies, clavetaire de Ripoll. El document correspon a una compra de guix per a la rectificació del dit martinet.

És a partir d'inicis del segle XIX quan ja trobem la presència de la família Palau en la documentació relacionada amb la Farga.

- 15 Abril de 1807. *Arrendament de la farga de ferro junt amb el martinet d'estirar-lo i amb la soqueria i tots els instruments, eines, etc., i les dues cases a dita fàbrica anexes situat tot al lloc anomenat lo Tint que fa Bonaventura Carbonell, mercader i comerciant de la vila de Ripoll, a Benet Amils i Pere Palau, els*

[1] NOLASCO AZUAGA, N., Evidències de siderúrgia a la Farga Palau de Ripoll: valoració del resultat dels primers sondeigs arqueològics, a Actes de les conferències *Jornades sobre Sant Joan i la farga*, 61-70.

dos fargaires de ferro del lloc de Sant Cristòfol de Campdevànol. El preu, 2.750 lliures per 5 anys (Graells 1972, 50).

- 15 Juny de 1815. Constitució d'una societat pel termini de tres anys entre Ramon Jordana, Benet Amils i Pere Palau per la fabricació de claus (Graells 1972, 38).

- 29 Abril de 1819. Dissolució amistosa de la societat formada el 1815 entre Ramon Jordana, Francesc Amils i Pere Palau, com a conseqüència de la minva de les vendes i de la baixada del preu dels claus[2].

- 23 Gener de 1877[3]. Escriptura de partió de l'herència de Josep Palau entre els seus fills Joan i Pere Palau. En aquest document es menciona l'existència de *tres fraguas de alambre*, dues d'elles propietat de Joan Palau i la tercera (l'actual Farga Palau d'aram) de Pere Palau. La propietat de Joan Palau és la que correspon a l'edifici on s'han realitzat les intervencions arqueològiques on, segons el plànol annex al document notarial, se situen la *fragua* i els *martinetes*, entre altres elements.

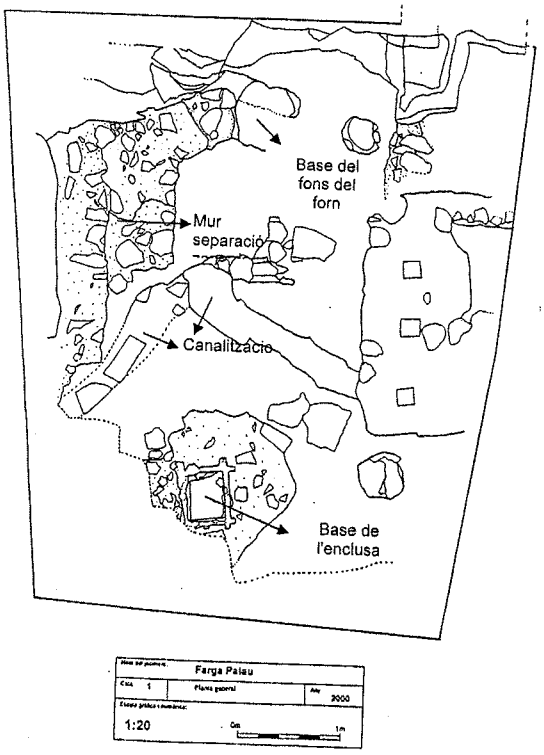

fig. 1. Planta general.

Al segle XX sabem que aquest espai fou ocupat per una serradora que aprofitava la mateixa força de l'aigua que havia fet funcionar l'antiga farga. Aquesta serradora funcionava sobre una mena d'entarimat de fusta, suportat sobre pilons de maó, que elevava el nivell de circulació tot amortitzant les restes de les instal·lacions anteriors, entre elles el mencionat establiment siderúrgic.

En els darrers anys l'acondicionament de la trama urbana d'aquest sector de la ciutat entorn al riu Freser, suposà l'elevació del nivell de circulació del passeig de la Farga Catalana i conseqüentment del paviment de la planta baixa de l'edifici, en aquests moments ocupada per un garatge. Aquesta elevació es portà a terme mitjançant l'aportació de còdols de gran tamany, constituint un rebliment d'aproximadament un metre de potència que fou segellat amb un paviment de formigó.

Desenvolupament dels treballs arqueològics realitzats

Com ja s'ha citat anteriorment, aquesta segona intervenció ha vingut motivada pels resultats obtinguts en la primera campanya d'excavació arqueològica (abril-maig 1999, direcció Sra. Núria Nolasco). Llavors, es van realitzar tres sondejos per tal de valorar el potencial arqueològic del subsòl de la finca en relació a l'activitat siderúrgica del ferro. El fet que s'obtinguessin resultats positius tant pel que fa a nivells arqueològics com a elements relacionables amb aquesta activitat, i el fet que la visió de les estructures fos parcial, va fer necessària una segona intervenció amb l'ampliació de l'àrea d'excavació. Aquesta es va concentrar en la zona on s'havien obtingut més dades en relació a l'objectiu de la intervenció. Així, la cala núm. 1 era la que havia proporcionat més quantitat de material associat a l'activitat siderúrgica, indicis de l'existència d'un forn de reducció i de l'espai corresponent a les trompes.

L'estructura arquitectònica de l'edifici, principalment l'estat dels fonaments i dels forjats del garatge, van condicionar l'ampliació d'aquesta cala núm. 1 en dos sectors d'excavació independents, la pròpia ampliació de la cala 1 i l'obertura d'una nova cala núm. 4.

Inicialment es va haver de procedir a l'eliminació de les dues soleres de formigó, amb un farciment entre elles, i el potent rebliment de còdols de riu col·locat per sota dels paviments per tal d'elevar considerablement el nivell del terra. Aquesta tasca ens va permetre veure les restes d'estructures relacionades amb l'antiga serradora -activitat industrial duta a terme en aquesta finca durant la primera meitat del segle XX, aprofitant la força de

[2] Aquestes pèrdues foren propiciades per l'entrada de claus estrangers fets amb nous sistemes d'obtenció del ferro (Graells 1972, 40-41)

[3] Documentació notarial privada de la família Palau.

l'aigua del canal de l'Almoïna-. Les restes relacionades amb aquesta activitat es corresponen a un seguit de pilars o restes d'aquests, que tenien la funció d'elevar el paviment de la serradora, consistent en un entarimat de fusta suportat per aquests diferents estructures. Primer de tot, es va realitzar l'excavació del nivell de rebliment corresponent al moment d'amortització de la serradora. Després del registre gràfic d'aquestes estructures, es va procedir a la seva eliminació per tal d'assolir nivells arqueològics relacionats amb la producció de ferro.

Cal apuntar que també es van localitzar un seguit d'estructures que semblen correspondre's a un moment anterior a la serradora, però que se situen per sobre dels nivells relacionats amb la farga pròpiament dita. Part d'aquestes restes no ha estat eliminada, ja que la seva extensió superava els límits de l'àrea d'intervenció, fet que impedia una lectura i una interpretació suficientment acurada.

Seguidament es localitzaren els nivells d'ús de la farga, aquests són caracteritzats per la seva col.loració negre fruït de la gran quantitat de restes de carbó que contenen. Bàsicament, l'excavació d'aquests nivells ha aportat material relacionat amb la indústria siderúrgica, com són restes de carbó, escòries de ferro i algunes restes que semblen correspondre a mineral de ferro (tot i que en aquesta campanya no s'ha realitzat cap tipus d'analítica, cal dir que els resultats de les anàlisis de les mostres de la campanya del 1999, van confirmar la presència d'aquests materials associats a la producció de ferro).

Així, l'excavació d'aquests nivells ha permès identificar un seguit d'estructures o elements relacionables amb l'establiment siderúrgic.

A l'extrem nord es va definir el que correspondria al fons del forn. Part d'aquest es troba construït amb pedres i part format per un retall excavat en el terreny natural. Aquests dos fets conformen una cavitat que mostra unes mesures coincidents amb les dimensions proposades per les fonts historiogràfiques, és a dir uns 50-60 cm de costat. Cal dir que les restes d'aquest element s'han localitzat molt degradades, tant per l'acció del foc com per la humitat. Aquest element es localitza al lloc idoni per a actuar com a base del gresol -el fons del forn pròpiament dit-, que es defineix com una pedra de forma quadrangular o ovalada, amb la superfície lleugerament còncava. A l'igual que les parets que conformaven l'estructura del forn, aquesta peça s'havia de reparar o canviar freqüentment, degut a la degradació que comportaven les altes temperatures requerides per la reducció del mineral. Aquesta interpretació s'ha vist recolzada per la identificació -es va identificar en la campanya del 1999- de l'espai que es correspondria a la caixa de vents o on se situarien les trompes. Cal anotar, que l'estat de l'estructura arquitectònica de l'edifici no ha permès actuar en aquest punt. Únicament, podem observar un orifici actualment tapiat, situat proper al fons del forn, i que ens podria indicar la sortida de la tovera. L'emplaçament d'aquest orifici presenta una alçada i una inclinació adequada respecte al fons del forn.

A l'extrem oest es localitzà un mur construït amb pedres de diverses mesures unides amb morter de calç. L'emplaçament d'aquest respecte a la base del forn ens fa pensar que es correspondria amb un mur de separació de la zona de treball -espai ocupat pel forn i els martinets- de l'espai on se situaria la roda hidràulica. Aquest darrer indret apareix indicat en plànols del segle XIX.

Destaca la presència d'un element que sembla correspondre a la base de l'enclusa, punt on colpejava el martinet. Concretament es tracta d'un element aproximadament rectangular que presenta les parets de ferro i el fons de pedra. Segons la bibliografia consultada[4], aquest se situa a la distància adequada respecte del forn.

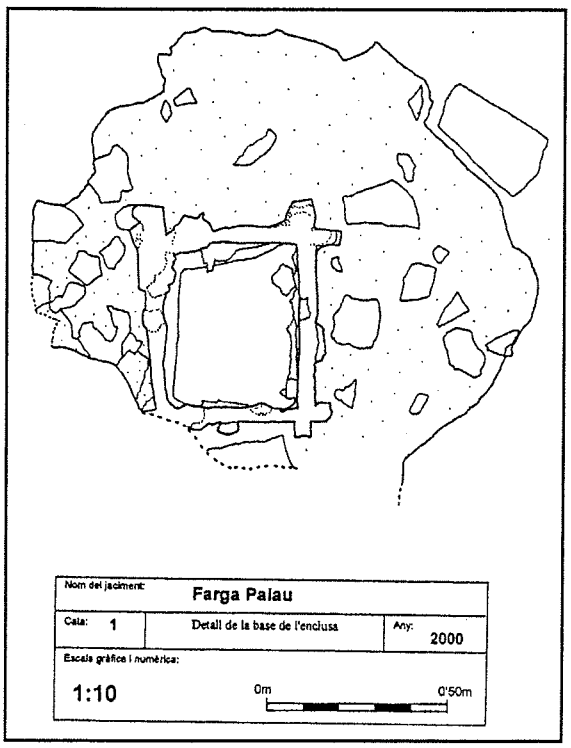

fig. 2. Detall de la base de l'enclusa.

[4] Cal tenir present que aquesta distància és força precisa, donat que l'enclusa, si bé no pot situar-se a tocar del forn, ha de situar-se suficientment a prop perque dos treballadors puguessin transportar fins a ella el masser de ferro incandescent -d'aproximadament 100 quilos de pes- obtingut mitjançant el procés de reducció del mineral

L'excavació dels nivells relacionats amb la farga també va deixar al descobert un seguit de canals de desaigua. Canals possiblement relacionats amb l'eliminació de l'aigua de la caixa de vents, tot i que no podem descartar la possibilitat que es tracti d'elements reaprofitats de la indústria del tint que menciona la documentació. Cal afegir que un ja va ser localitzat en la intervenció del 1999, i és l'utilitzat per desaiguar una cubeta també localitzada en aquella intervenció.

En referència a la cala núm. 4, d'unes mesures aproximades de 2,80 x 3,40 m, les tasques realitzades van consistir bàsicament en una neteja de l'espai i l'excavació d'algun petit estrat. Tot i això, en aquest sondeig també es van recuperar algunes restes de materials associats a l'activitat siderúrgica.

El més destacat d'aquesta cala és un petit espai que es defineix a la banda més oriental (d'uns 2 m d'amplada aproximadament, i de llargada no tenim les mesures totals, però nosaltres n'hem vist uns 2,40 m). La característica més rellevant d'aquest espai és el fet que les parets que el delimiten es troben molt degradades, fruït de la humitat i de l'acció del foc; ja que també presenta la superfície dels murs com escoriada. Tot i la manca de dades, s'ha pensat en la possibilitat que ens trobéssim en l'àmbit on es produïa el recuit. De tota manera, aquesta només és una hipòtesi que si no es realitza cap tipus d'anàlisis de les restes de morter i del sòl difícilment es podrà comprovar.

VALORACIÓ DE LA INTERVENCIÓ

El conjunt d'aquestes estructures ens permet afirmar que estem en un indret que presenta unes condicions espacials idònies per haver albergat un establiment dedicat a la reducció de mineral de ferro i que conté restes arqueològiques que podrien estar relacionades amb aquest procés. Cal matisar, però, que la superposició de diferents indústries en un mateix espai ha afectat considerablement la conservació de les restes, tot dificultant la seva visió i interpretació. Aquesta superposició ha comportat l'arrasament d'algunes de les estructures de la farga, afectant de manera especialment significativa al forn de reducció, del qual només ha estat possible identificar el fons -parcialment excavat a la roca-. Cal suposar que les parets d'aquesta estructura degueren ser eliminades en el moment en què s'instal·là una nova indústria, probablement la serradora.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1995, La farga catalana en el marc de l'arqueologia siderúrgica, *Simposi Internacional sobre la farga catalana*, Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Socials i Culturals, Andorra la Vella.

AA.DD. 1997, Actes del col·loqui de tardor *Fargues de ferro i fargues d'aram. Història, geografia i aspectes tecnològics*, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Banyoles.

AA.DD. 2000, Actes de les *Jornades sobre Sant Joan i la farga*, Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses, edició a càrrec de Santiago Riera Tuàbols i Josep Mª Mata-Perelló.

GALLARDO, A., RUBIO, S. 1993, *La farga catalana: descripció, funcionament, història, distribució geogràfica*, Rafael Dalmau ed., Barcelona.

GRAELLS, E. 1972, *La indústria dels claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la farga catalana*, Edicions Vives Casajuana, Bacelona.

MASCARELLA, J. 1993, *La farga*, Diputació de Girona, Caixa de Girona, Quaderns de la Revista de Girona, nº 43, Girona.

MOLERA, P., BARRUECO, C. 1983, *Llibre de la Farga*, Rafael Dalmau editor, Col·lecció Nissaga, nº 1, Barcelona.

RIERA, S. (coord.) 1997, *La farga catalana: un procés siderúrgic autòcton*, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, Col·lecció Techne, nº 10.

SIMON, J. 1992, *La farga catalana. Estudi metal·lúrgic del procés*, Societats Catalana de Tecnologia, Monografies de Tecnologia, nº 1, Barcelona.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA EN EL SOLAR DE LA PLAÇA DE L'ESGLÉSIA, Nº3 DE BREDA (LA SELVA)

Eva TEIXIDOR **Maribel FUERTES**

Davant la importància històrica i patrimonial que presenta el nucli antic de la vila de Breda i amb motiu de l'enderrocament de l'habitatge situat a la plaça de l'Església, 3, que es troba a escassos metres de la porta principal de l'església del monestir de Sant Salvador de Breda, es va creure necessari practicar unes rases de comprovació arqueològica en aquest solar. Aquestes posaren al descobert diverses estructures (dos murs i un pou), fet que motivà una intervenció arqueològica de salvament a la resta del solar.

Cal esmentar que aquesta actuació arqueològica es trobà condicionada pel mal estat arquitectònic de les estructures de l'edifici annex, fet que aconsellà deixar 1 m de seguretat a l'entorn del mur mitjaner.

TREBALLS REALITZATS

Les tasques d'enderrocament de l'edifici afectat deixaren al descobert la fonamentació del mur perimetral de la construcció i la intervenció arqueològica mostrà la distribució interna d'una edificació anterior.

Un cop delimitada la planta del conjunt i la distribució d'aquesta en diferents sectors, es practicaren sondejos a totes les estances fins a documentar la presència del subsòl.

Aquests treballs permeteren determinar dues fases de construcció:

Fase 1

La primera fase correspon a les estructures de fonamentació muràries que formarien la construcció més antiga. L'excavació del solar permet visualitzar només una part de la seva planta ja que els murs orientats est-oest presenten continuïtat sota la casa veïna. Es tractaria d'un habitatge de planta retangular afectat a sud pel xamfrà que formen la plaça de l'Esglèsia i la plaça de la Vila. Pel que fa a la distribució interna es presenta compartimentada en quatre estances: a nord dues estances de petites dimensions (sector 1 i 2) separades per un mur mitjaner una estança central d'aproximadament 15 m² (sector 3) i a sud una quarta compartimentació (sector 4). Els murs que conformen aquesta distribució presenten una línea d'arrassament molt regular amb la intencionalitat clara d'ésser inutilitzats i colmatats per a una posterior modificació.

Fase 2

La darrera fase ve determinada per les diferents reutilitzacions que es feren a l'estructura de la fase anterior. Aquestes modificacions afectaren principalment el mur perimetral, al qual se li augmentà la cota d'alçat per mitjà de morter, rajols i blocs petris amb una disposició poc acurada. Així, al mur transversal, en la fase 1 divisor dels sectors 3 i 4, se li adossà al parament nord un mur de rajol cuit. Aquest últim, conservava el testimoni en alçat visible a la paret de la casa veïna. La resta de murs en aquesta última fase han perdut la seva funcionalitat i es conserven per sota del nivell de pavimentació de l'habitatge més recent.

El sector 2, situat a nord-oest, presenta al extrem sud-oest un pou. En ubicar-se dins el metre de seguretat , un cop delimitada la planta i part del seu alçat (40 cm), es deixà sense excavar per les raons abans esmentades. Val a dir que la seva construcció, feta amb rajols i ciment, i la presència d'elements actuals, com els cables d'una bomba d'aigua, li donen un moment d'utilització molt recent. Així mateix, els sediments amb que està obliterat correspondrien a una època recent.

CONCLUSIONS

Els resultats obtinguts mostren la planta parcial d'un habitatge recent, la construcció del qual afectà els elements de compartimentació d'una casa anterior. La planta de l'habitatge de la fase 1, es presenta amb continuïtat sota l'habitatge adossat al solar (encara conservat). A la fase 2 es fa evident la separació de les dues cases, tal com es pot apreciar a l'oest del sector 4, on trobem una porta tapiada de comunicació entre ambdós recintes.

En general l'estratigrafia respon a un sol nivell de reompliment, amb presència de materials ceràmics, carbons, fauna, abundants escòries de ferro i bronze i restes de materials de construcció. Dipositats en el subsòl, aparagueren dos grans blocs de calcària, sense treballar, un en el sector 1 i un altre al sector 4, que foren abocats com a material de rebliment.

El subsòl, irregular, apareix a una profunditat màxima de 80 cm i mínima de 10 cm. Els murs es fonamenten mitjançant rebaixos excavats al subsòl.

Els materials ceràmics provenen dels nivells de rebliment de les fonamentacions. Són majoritàriament de ceràmica vidrada de producció local, excepte diversos fragments de ceràmica blava catalana; un fragment de plat blau, de circunferències concèntriques, datat a mitjan s. XVII, i un segon fragment de plat blau, d'influència francesa, fragment que situaria el *post quem* a mitjan s. XVIII. Contrastant amb dades d'història local, és versemblant que a mitjan s. XVIII, el solar no tingués encara un ús urbanístic, tal com es representà en un croquis del poble l'any 1836[1].

BIBLIOGRAFIA

DD.AA. 1994, *Atlas ciutats de Girona, XVII-XX*, vol. II, Col.legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, Girona, 522.

DD.AA. 1981, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Gironès, La Selva i la Garrotxa*, vol. 3, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 240-244.

BATLLORI, A., LLUBIÀ, Ll.Mª 1949, *Ceràmica catalana decorada"*, Llibreria Tuebols, Barcelona, 77.

COLL i CASTANYER, J. 1971, *Breda històrica i actual*, Ed. Montblanc, Granollers.

TELESE COMPTE, A. 1991, *La vaixella blava catalana del 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per a la nomenclatura*, Investigació bibliogràfica sobre la pisa hispànica, Barcelona, 207.

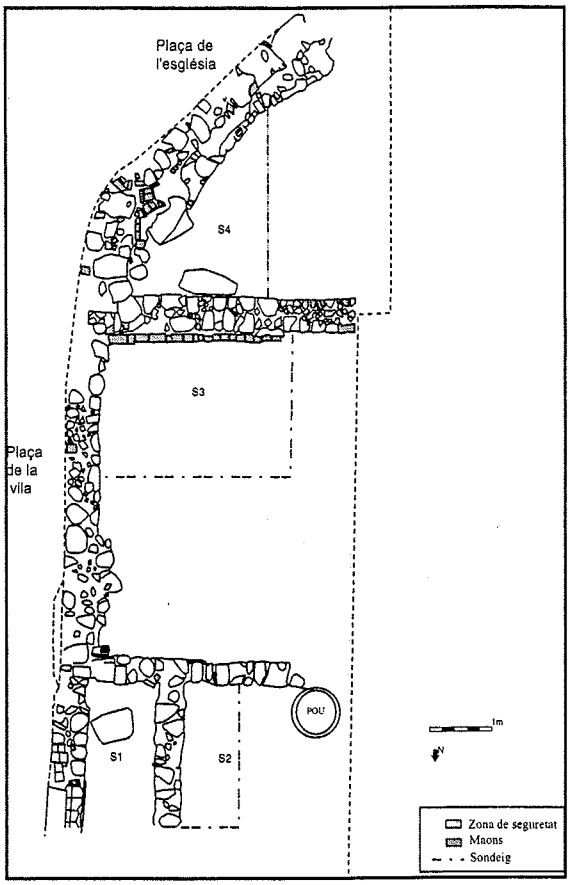

fig. 1. Planta de les estructures exhumades en el solar de la plaça de l'església, nº 3 de Breda (La Selva).

[1] D.A. Atlas ciutats de Girona, XVII-XX, vol. II, 522.

INTERVENCIÓ A L'ANTIC EMPLAÇAMENT DE L'HOSPITAL DE NOSTRA SENYORA DE BELLVER (SANTA COLOMA DE FARNERS, LA SELVA)

Maribel FUERTES

Amb motiu de les obres d'excavació per a la construcció d'un transformador, en el núm. 26 del carrer Raval de Santa Coloma de Farners, es posà al descobert una estructura murària de grans dimensions. El coneixement local de l'existència d'un antic hospici franciscà en aquest indret provocà una aturada tècnica de les obres per part de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners. Aquest òrgan féu avís al Servei Territoral d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, el qual assumí una intervenció de salvament a l'indret per tal de comprobar la coincidència del mur amb l'antic edifici del Hospici de Nostra Senyora de Bellver.

El solar on aparegueren les restes documentades es troba al núm 26 del Carrer Raval on aquest fa xamfrà amb el carrer Valors, situats ambdós a l'est de Santa Coloma. A la seva esquerra discorre la riera de Castanyet o dita també riera dels frares. L'accés al solar es troba al peu de la crta. GI-551 que va vers Sant Hilari Sacalm. Actualment el solar pertany al pati de la casa Can Deprat, d'estil modernista, edificada a principis del segle XX.

La intervenció, efectuada entre els dies 29 i 30 de novembre del 2001, consistí en la neteja de l'aparell i els paraments del mur, practicant-se al parament sud un sondeig fins arribar als nivells de fonamentació. Aquesta cata posà en evidència l'absència de nivells arqueològics en relació amb el mur, ja que l'estructura es trobava colmatada per aportacions al.luvials provinents de la riera de Castanyet. Per tant, es centrà la intervenció en la documentació planimètrica i fotogràfica del mur i en la recollida de materials ceràmics que componien el morter per tal d'establir criteris de datació.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Els resultats de la intervenció han posat al descobert un mur orientat est-oest de 7,45 m de llargada amb una amplada mitja de 1,20 m i un alçada màxima d'1,10 m, amb una fonamentació de 40 cm d'alçada. La fàbrica que presenta el mur és de caire irregular, amb blocs poc treballats a excepció de diversos blocs de mida gran que presenten les cares exteriors treballades. La litologia dels blocs petris es de caire heterogeni amb presència de més a menys de sorrenca, gres, basalt i quarsites. Heteromètricament, els blocs presenten diverses mides que es poden agrupar en diferents models que oscil.len entre els de mida gran (40 x 30 cm), mitjana (19 x 12) i petita (9 x 5). La unió de les diverses filades que componen el mur i els trencajunts verticals es troba lligada amb un morter de calç, amb petits còdols com a tascons i fragments de material ceràmic, teules i rajols inserits en el morter. Per últim tant el parament nord com la superfície de l'aparell, presenten un arrebosat amb morter de calç.

Els materials ceràmics corresponen a un conjunt de ceràmica popular facturada entre finals del segle XVIII i principis del segle XIX. La cronologia del conjunt l'estableixen tres fragments de plat blau anomenat *de l'arracada* que correspon a finals del segle XVIII.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Les diverses fonts històriques que fan referència al Hospici de Nostra Senyora de Bellver permeten recrear fàcilment la seqüència cronològica de construcció, pervivència i enderroc de l'edifici.

Des del segle XIII, en el terme de Sant Miquel de Cladells, es documenta l'existència d'una ermita sota la invocació de sant Salvi. El 1690, Francesc de Bournonville fa donació d'aquest santuari a l'orde franciscà per fundar-hi un monestir. Serà el 1691, quan Salvi Finestres farà donació a aquest orde, ja establert, de la capella de Santa Maria de Bellver i les terres annexes, situada al raval de Santa Coloma, a fí d'edificar-hi un hospici. Aquesta capella existia ja probablement el 1618[1]. Les obres del nou edifici es postergaren fins al 1735, quan Josep Finestres féu

[1] MAS SOLENCH, J.Mª 1984, 154.

una altra donació de terres annexades a la capella, i s'inicià la construcció de la infermeria i l'hospici. A mitjans s. XVIII es finalitzen les obres del convent i s'aixeca una nova església. El conjunt arquitectònic estava format per l'hospici, de planta baixa i dos pisos; el convent que girava entorn d'un claustre quadrat, i a la part nord, l'església d'una sola nau amb tres capelles laterals[2].

Durant el s. XIX pateix l'ocupació francesa, i un empobriment paulatí per manca d'almoina. El 1835, ja en estat ruïnós, amb les lleis desamortitzadores el convent és abandonat i el 1836 és definitivament enderrocat. Els terrenys seran adquirits el 1841 per Narcís de Prat, que hi construirà la seva residència.

CONCLUSIONS

El contrast entre l'informació històrica de l'hospici i els resultat de l'intervenció arqueològica dóna la possibilitat d'identificar l'estructura exhumada com a resta del enderroc de l'ántic edifici.

A través de la bibliografia disposem de suficient informació escrita per justificar l'antiga ubicació del hospici en aquest indret. La primera citació correspon a l'obra Jardin de Maria, editada en 1675, del P. Narciso de Camós, on escriu; "Da principio de la calle que llaman el Arreval, de la vila de Santa Coloma de Farners, una capilla muy devota dedicada a la Gloria de Maria cuya imagen se titula de Bellver..."[3]. Posteriorment, recollim la notícia que publicà Carles Barraquer sobre una visita que efectuà al solar a l'any 1898; "Asentábase aquel en la esquina esquina N. de la calle del Arrabal con al riera de los frares, la que lame á la villa por su poniente"[4].

Pel que fa a les característiques constructives de l'antic edifici, a més d'arribar-nos notícies sobre la seva planta i distribució interna (veure més amunt), trobem la seguent descripció; "Toda la construcción, al parecer, compuesta de manposteria revocada, databa de tiempos muy modernos" [5], assimilable a les característiques que presenta el mur exhumat.

En conclusió el conjunt de fragments ceràmics extrets de la propia construcció del mur, inserits en el morter de lligam entre les diverses filades que el composen, presenta una datació de finals del segle XVIII, el que fa versemblant la possibilitat que el mur formés part de l'edifici de l'àntic hospici franciscà, ja que els documents antics, recollits en la bibliografia, marquen l'inici de la construcció d'aquest a l'any 1735.

BIBLIOGRAFIA

BARRAQUER ROVIRALTA, C. 1906, *Las casas de religiosos en Catalunya durante el 1er tercio del siglo XIX*, Tomo I, Barcelona, 521-522.

BARRAQUER ROVIRALTA, C. 1915, *Las casas de religiosos en Catalunya durante la primera mitad del siglo XIX*, IV toms, Barcelona, T.I, 194, T.III, 552-554.

BATLLORI i MUNNÉ, A., LLUBIÀ i MUNNÉ, Ll.Mª 1949, *Ceràmica catalana decorada*, Barcelona, 77.

DE CAMÓS, N. 1772, *Jardín de Maria plantado en el principado de cataluña*, Libro 3, Obispado de Gerona, 102-103.

LLINÀS i POL, J., MERINO i SERRA, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Fitxer 1, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners, (fitxa 136).

MAS i SOLENCH, J.M. 1984, El monestir de Sant Salvi de Cladells i l'Hospital de Nostra Senyora de Bellver XXVIII Assamblea Intercomarcal d'Estudiosos, Santa Coloma de Farners, 22-23 d'octubre de1983, *Quaderns de la Selva*, núm I, Centre d'Estudis Comarcals-La Selva, 149-160.

MILLÁS VALLICROSA, J.Mª, RABASA ARIGÓS, F. 1951, *Historia de Santa Coloma de Farners y su comarca*, Santa Coloma de Farners, 127-128.

MONSALVATGE FOSSAS, F. 1908, *Nomenclator Histórico de las iglèsias parroquiales y rurales santuarios y capillas de la provincia de Gerona*, Tomo XVI, Olot, 28.

[2] BARRAQUER I ROVIRALTA, C. 1915, t.III, 552-554.

[3] De CAMÓS, N., 1772, 102-103.

[4] BARRAQUER I ROVIRALTA, C. 1915, t.III, 521.

[5] Ibid.

QUATRE ANYS DE RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI CULTURAL AL MASSÍS DEL MONTGRÍ

Joan MARGALL Candi MUNDET Antoni ROVIRAS

PRESENTACIÓ

El contingut d'aquest document potser no s'acaba d'ajustar a a la realitat arqueològica que pretenen mostrar aquestes Jornades. Més que intervencions arqueològiques aquest treball vol exposar els treballs duts a terme amb l'inventari, catalogació, millora i difusió d'un conjunt molt divers d'elements que hem batejat amb el nom d'activitat tradicional, elements que són el testimoni d'una ocupació intensa d'un conjunt prou homogeni com per considerar-lo una unitat d'activació econòmica: el massís del Montgrí.

Aquest treball exposa els resultats d'un projecte de recerca iniciat pel Museu del Montgrí i del Baix Ter l'any 1998 i que encara avui, quatre anys després, es continua duent a terme. Es tracta com deiem al principi d'un projecte integral amb el qual es preten conèixer, protegir, rehabilitar; i fer difusió d'una part important del patrimoni històric del massís del Montgrí, vinculat amb l'activitat tradicional. Una activitat que fins fa molt poc havia estat totalment oblidada.

Els principals subjectes d'aquest estudi són els elements històrics que configuren aquest paisatge tradicional: d'una banda les barraques, aixarts, forns de calç, la majoria d'ells fets en pedra seca. També s'inclouen els vials històrics, les carrerades i els camins de carro que permetien accedir als llocs d'activació econòmica.

EL MONTGRÍ AL LLARG DE LA HISTÒRIA

L'estudi ha permès determinar que la majoria dels elements patrimonials, vinculats amb l'activitat tradicional, pertanyen al període comprès entre els segles XVII i XIX.

La gran ocupació de la muntanya va arrencar amb força a partir de l'any 1599, quan el rei Felip III autoritza a la Universitat de Torroella de fer la gestió de la muntanya a canvi del pagament de 20 lliures barceloneses anuals. Aquesta ocupació va eliminar les restes materials de qualsevol altra època, a excepció dels grans espais com el castell del Montgrí, l'ermita de Santa Caterina...

La principal conseqüència d'aquest nou rol de la Universitat va ser el de possibilitar l'accés a la terra a les capes més humils que necessitaven urgentment espais de conreu. Aquest és l'inici d'una expansió social i econòmica cap a la muntanya que es tradueix materialment en un augment extraordinari de l'arquitectura de la pedra seca.

El progressiu abandonament del Montgrí, a partir dels anys 80 del segle XIX es deu a múltiples factors: un d'ells és la crisi que va afectar els conreus tradicionals. L'altra, que va molt lligat al primer, és la possibilitat, per part de la petita propietat, d'accedir a terrenys molt millors a la plana que possibilitaven el desenvolupament d'un nou tipus d'agricultura i de ramaderia que poc tenia a veure amb el que podia oferir el massís.

Tot plegat però s'enmmarca en una crisi més estructural del model econòmic fins llavors vigent. El model econòmic i social que va permetre ocupar el massís entre els segles XVII i finals del XIX i que s'ha batejat amb el nom de societat tradicional va ser lentament substituït per un altre model industrial que, poc a poc, es va anar escampant arreu. Els nous reptes que suposava aquesta nova societat més tecnificada varen deixar fora de joc les economies tradicionals com era el cas de l'establerta al Montgrí.

L'ARQUITECTURA TRADICIONAL DEL MASSÍS DEL MONTGRÍ

Una arquitectura mediterrània

La major part d'elements vinculats a l'ús tradicional del massís varen construir-se seguint la tècnica de la pedra seca. En opinió de la majoria d'especialistes, l'arquitectura de la pedra seca és la manifestació d'una expansió agrícola feta per grups socials poc afavorits cap a àrees situades lluny dels territoris de les poblacions; un fenomen ben conegut a tota la Mediterrània, i que va tenir lloc entre els segles XVII i XIX, tal com ha estat comprovat per especialistes en aquest tipus de construccions.

Aquest procés que es va produir arreu coincideix amb el moment d'ocupació del massís del Montgrí i que situem també entre els segles XVII i XIX.

L'EXEMPLE DEL MASSÍS DEL MONTGRÍ

D'una manera expressa hem volgut recalcar el caràcter internacional de l'arquitectura de pedra seca. A partir d'ara parlarem dels exemples que ens ofereix el massís del Montgrí.

BARRAQUES I AIXARTS

Les barraques i els aixarts són els elements més nombrosos d'aquest tipus d'arquitectura i, com ja s'ha comentat, estan relacionats amb activitats agrícoles i ramaderes.

Aquestes construccions són el testimoni de l'activació econòmica d'un terreny. La seva construcció es regeix per criteris d'aprofitament racional on tot, o gairebé tot, estava prèviament planificat amb l'objectiu d'aprofitar al màxim els recursos de l'entorn estalviant, sempre que es podia, esforços innecessaris.

L'estructura d'una barraca depèn de molts factors: el temps d'estada, l'activitat que s'hi duia a terme, la proximitat al lloc d'habitatge, els recursos que es volien extreure, la pedra de què es disposava. Depenent d'aquests factors, les barraques que trobem al massís del Montgrí són de diferents tipus:

La barraca refugi

Són més aviat petites i servien per aixoplugar-se. N'hi ha unes en què tot just hi cap una persona i la seva alçada no passa del metre i mig, com és el cas de l'aixart d'en Busqueta o la barraca del camí de Santa Caterina. No permeten cuinar-hi ni fer-hi vida. Com a detall curiós, moltes d'aquestes barraques conserven encara un banc de pedra per seure.

La barraca mitjana

Hi ha un altre tipus de barraques, d'una mida més gran, que poden arribar fins als 2 metres d'alçada i que permeten l'estada per a una o diverses persones amb comoditat. Són a la vegada refugis, però ja s'hi pot cuinar, tal com s'entreveu a partir de la pedra corredissa que clou la volta.

Barraques monumentals

Encara queda el darrer tipus de barraca: la barraca monumental. Són, sens dubte, les més espectaculars. A l'exterior tenen una estructura esgraonada i la seva alçada pot arribar als 4 metres. Permeten una estada perllongada i estan habilitades per a la cuina. Moltes d'elles tenen en el seu interior lleixes o *cocons* per guardar-hi els aliments i el beure, també anomenats *refrescadors*. Són les més allunyades dels nuclis de població i és possible que els pagesos hi fessin estades llargues. Segurament per a la seva construcció es recorria a un paleta especialitzat, el barraquista, nom que ja trobem documentat en l'arxiu.

ELS FORNS DE CALÇ

La utilització de la calç com a element de construcció va ser molt important fins no fa massa temps en què va ser substituïda per materials industrials més barats i produïts fora del terme. El Montgrí, era un lloc excel.lent per a la transformació de la pedra calcària en calç pel fet que possibilitava un accés directe i pràcticament ilimitat a la matèria primera: la pedra calcària.

Els forns de calç del massís són, al nostre entendre, molt antics i situem el seu funcionament en el mateix període que l'activitat agrícola i ramadera de què hem parlat: entre els segles XVII i XIX.

ALTRES ELEMENTS

Ens hem extès, de manera expressa, en les barraques els aixarts i els forns perquè constitueixen el 90% dels elements d'interès cultural i patrimonial de la muntanya vinculats amb les activitats tradicional. No obstant això, hi ha altres béns que no cal oblidar.

A part dels elements de pedra seca apuntem l'existència d'altres elements lligats, cortals, fonts, pous, cisternes... que també formen part del paisatge tradicional del massís del Montgrí.

Estacions fixes per a bestiar: corrals i cortals

L'activitat ramadera ha deixat també la seva emprempta en els cortals i corrals de la muntanya. Es tracta d'establiments per tancar el bestiar. Hem detectat uns cortals importants com el mas Reginell i el mas Mallarich. Són construccions que tenen alguns metres d'alçada i on tot sovint les parets mestres de l'edifici estan unides per dos o tres voltes de canó. En una de les cantonades de l'edifici trobem l'habitacle destinat al pastor, que acostuma a ser de planta quadrangular i té un teulat pla. Com que es tracta de construccions de dimensions importants, les seves parets estan lligades, algunes vegades, amb calç o argila, per assegurar-ne l'estabilitat.

Hi ha també cortals d'una mida més petita per a un nombre més reduït de bestiar. Exemples d'aquest tipus en trobem, entre molts altres punts, al còrrec de les Raïmeres.

Fonts, pous, cisternes, pedres d'aigua...

Un dels elements fonamentals per portar a terme qualsevol activitat a la muntanya és l'aigua. En un clima on les precipitacions són escasses, és important disposar d'aigua. El Montgrí, de naturalesa càrstica, oferia recursos naturals on era possible trobar aigua. Els Cisternons, per exemple, són unes galeries que tal com diu el seu nom constituïen unes cisternes naturals. Hi ha també roques erosionades per l'aigua que permeten emmagatzemar-ne fins a 100 litres són les anomenades pedres d'aigua.

És clar que no sempre hi havia recursos naturals a l'abast. Per aquest motiu va ser necessari la construcció de cisternes, pous, fonts, canalitzacions per disposar d'aigua i guardar-la per a èpoques de sequera.

CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquest projecte era el de donar a conèixer, conservar i fer difusió d'una part important del patrimoni cultural del massís del Montgrí que teníem oblidat. Hem de dir que el primer objectiu s'ha assolit plenament. Pel què fa a la difusió aquest objectiu s'està aconseguint a través de diversos activitats: camps de treballs, el·laboració de rutes, exposicions, publicacions, sortides amb nois i noies als dissabtes... i està garantida una àmplia difusió a la societat. Gràcies a això ara podem parlar d'un patrimoni ben conegut.

Pel què fa a la conservació i millora, aquest és potser l'objectiu menys avançat. És de sentit comú que cal fer accions de restauració amb molta cura i respectant els monuments. El fet de disposar d'una Brigada de Patrimoni ens ha permès realitzar accions preventives a diversos elements emblemàtics: l'Aixart d'en Vidal, el forn dels Hereus... i procurarem continuar amb aquesta línia.

BIBLIOGRAFIA

ARTIGAS, P. 1885, *Memoria relativa a la Excusrión Forestal a la Província de Gerona en 1882,* Madrid, Moreno y Rojas, 81-114.

BERNAT CASTELLVÍ, A. 1998, *Les barraques de pedra seca a la conca mitja del Gaià*, Fundació Roger de Belfort, Santes Creus.

GIRONÈS DESCARREGA, J. 1999, *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*, Diputació de Tarragona. Tarragona.

ASOCIACIÓN DE ARQUITECTOS DE CATALUÑA 1915, *Construccions de pedra en sec*, Dins Anuario 1914, Barcelona.

CONSELL INSULAR DE MALLORCA 1994, *La construcció de pedra en sec a Mallorca*, Ed. Consell Insular de Mallorca-FODESMA. Mallorca.

FERRER y DE LLORET, J. de 1885, *Proyecto de fixación y repoblación de las Dunas procedentes del Golfo de Rosas.* Madrid, Ricardo Rojas, 81 ps.

FERRER y DE LLORET, J. de, REIG y PALAU, José 1905, *Reseña de los trabajos realizados por la División Hidrológico-forestal de la Cuenca Inferior del Ebro y Pirineos Orientales en 1902, 1903 y 1904,* Lleida, Sol & Benet, 163 ps.

JUVANEK, B. 1998. *The stone shelters.* CD en versió Beta, Ljubljana.

LASSURE, C. 2001, *L'architecture de pierre seche.* Pàgina web del Centre d'Études et de Recherches sur l'Arquitecture Vernaculaire (CERAV), darrera actualització juliol de 2001.

MUSEU DEL MONTGRÍ I DEL BAIX TER, *L'activitat agrícola al Montgrí*, Papers del Montgrí, 8, 1989, Ajuntament de Torroella de Montgrí.

PUJOL i FABRELLAS, D., JUANOLA i NOGUER, J. 1989, *Fonteta i la calç. Un cas d'aprofitament dels recursos naturals del massís de les Gavarres*, Olot.

RADRESA i CASANOVAS, J. 1980, L'agricultura torroellenca d'ara fa cent anys. Aparició de la fil·loxera, *Llibre de la Festa Major*, Torroella de Montgrí.

RUBIÓ I BELLVER, J. 1912, *Construccions de pedra en sec.* Anuario de la Asociación de Arquitectos de Barcelona, Barcelona.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA FARINERA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

Els treballs, realitzats el mes d'octubre de 2001 i subvencionats per l'Ajuntament de la vila, consistiren en documentar unes antigues tremujes descobertes durant les obres de rehabilitació de l'edifici de la Farinera, i en controlar el moviment de terres que s'estava fent a l'exterior del mateix edifici, amb la finalitat de registrar la possible aparició de restes de la muralla medieval.

Pel que fa a les tremujes, aquestes s'havien trobat en arrancar el paviment del primer pis de l'edifici i, pel que es veu, degueren funcionar en una fase anterior per a recollir el blat, o la farina ja elaborada, i canalitzar-lo cap a la planta inferior. Aquests elements consistien en dos embuts, de forma quadrangular, de mides similars (un de 120 cm per 130 cm, i l'altre de 140 cm per 1 m), enlluïts amb un morter de calç ben afinat. Ambdós es trobaven en força bon estat, tot i que un estava amortitzat amb un pegat de morter i fragments de rajols.

En relació a la muralla, només fou possible registrar-ne un petit tram, just a l'angle nord-oest de l'edifici, en molt mal estat de conservació. Malgrat tot, no hi ha dubtes que es tracta d'un fragment d'aquesta fortificació medieval, atès que el seu parament, a base de carreus de Vilacolum i obra de mamposteria combinada, amb una amplada d'uns 170 cm, presenta les mateixes característiques que els trams conservats, en especial el que continua en tota la façana del rec del Molí. No obstant això, no volem descartar la possibilitat que pugui tractar-se també de les restes constructives d'un antic molí, que estava construït en el mateix lloc de la Farinera, del qual se'n té coneixement documental des d'època medieval. De fet és suggerent l'existència d'un fragment de roda de molí aprofitat com a pedra de construcció d'aquest tram de "muralla", pedra que fa uns 130 cm de diàmetre.

La localització d'altres segments de muralla ha resultat infructuosa, atès que aquestes defenses foren totalment destruïdes i amortitzades tant al llarg de les guerres que afectaren la població entre els segles XVI-XVIII, com, molt probablement, per la construcció del Molí. En conseqüència, ara per ara no podem fer altra cosa que suposar el seu traçat aproximadament en línia recta, seguint el rec del Molí -traçat que es correspon amb el sector que tancava el recinte del puig Salner a l'est-, fins arribar al portal de Sant Francesc, al sud. Cal dir, però, que estem en un punt en què no podem precisar l'exacte comportament de la muralla, atès que és precisament aquí on es connectaren el vell recinte emmurallat del nucli entorn de l'església de Santa Maria, i l'ampliació baix-medieval que va cenyir, posteriorment, la totalitat de la població.

En definitiva, si exceptuem aquest possible fragment, no ha aparegut, ni és possible que aparegui, cap altra resta de la muralla. L'excavació de tot l'espai adossat a la cara oest de la Farinera ha deixat visible el subsòl estèril del lloc, d'argiles compactades, que presenta un acusat pendent cap al rec del Molí, que, evidentment, hem de considerar natural, corresponent a la vessant est del puig Salner. L'única possibilitat de recuperar-ne alguna resta seria sota el paviment de la planta baixa de l'edifici de la Farinera, especialment a la zona dels magatzems, on podríem trobar el tram que prenia la direcció cap al portal de Sant Francesc.

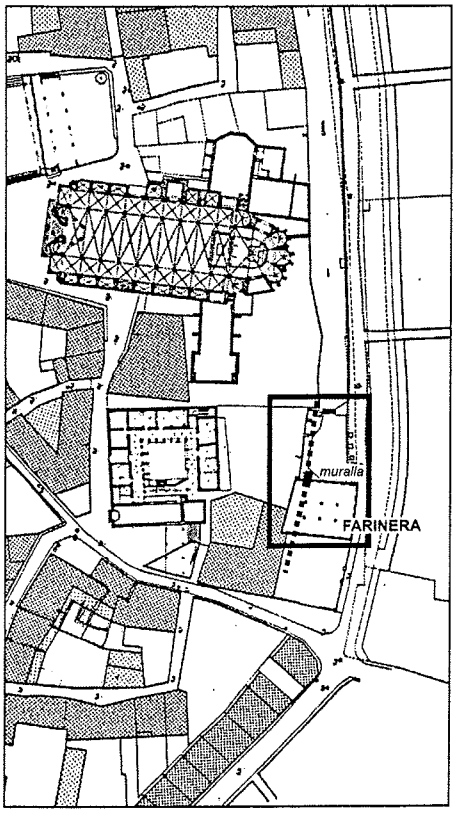

fig. 1. Emplaçament del tram de muralla descobert sobre el plànol topogràfic actual de la vila.

REBAIX DE TERRES DE LA MEITAT MERIDIONAL DEL PATI D'ARMES DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

Entre les mesos de febrer i març de 2001 es va portar a terme, per encàrrec de l'Ajuntament de Roses, el rebaix de la meitat meridional del Pati d'Armes de la Ciutadella, ja que calia deixar-lo a nivell de l'edifici del Cos de Serveis que s'estava construint adossat a la façana de mar de la Ciutadella, amb una cota de paviment entre mig metre i un metre més baixa. Tot i que la zona semblava arqueològicament estèril, atès que coincidia amb l'espai de la platja antiga, calia fer el seguiment del moviment de terres ja que podien aparèixer restes de l'edifici que en un temps fou utilitzat com a *Casa del Governador*, construït prop de l'entrada al Pati d'Armes, així com del barri del port medieval[1]. Malgrat tot, les possibilitats seguien essent mínimes ja que les terres que es retiraven eren, de fet, aquelles que s'havien acumulat recentment, a principi dels seixanta, a conseqüència de l'enderroc de les muralles de la Ciutadella. Efectivament, els resultats obtinguts foren negatius, però ens aportaren noves dades sobre anteriors intervencions que ja s'havien fet a la zona l'any 1998, durant les quals es va treballar sobre els cossos de guàrdia del Portal de Mar i els túnels de desguàs emplaçats a banda i banda d'aquest[2].

ELS TÚNELS DE DESGUÀS

La intervenció ens va permetre incidir en dos dels tres túnels de desguàs que tenia la façana de mar de la Ciutadella, els quals havíem datat entre la segona meitat del segle XVI i inicis del XVII (Puig 1998) i que servien per a recollir i canalitzar l'aigua del nivell freàtic o la de pluja que s'acumulava en aquesta zona. Ambdós túnels, d'un destacat pendent cap al mar ,que afavoria la conducció de les aigües, estaven fets a base d'obra de pedra irregular i diversa, sòlidament lligada amb morter, amb la coberta de volta construïda a plec de llibre. Tal com ens ha arribat, l'entrada era simplement oberta al final del túnel, excepte en el de ponent on, per obres posteriors, fou desplaçada uns metres cap a l'interior del Pati d'Armes, allargant el túnel amb obra de pedres lligades amb argila vermella, i coberta per un paviment de rajols.

Davant del túnel de llevant, uns metres més al nord-oest, va aparèixer una gran plataforma de ciment, la qual es va relacionar amb uns possibles suports de canons antiaeris, fet que no hem pogut comprovar. Es va optar per enfondir-la uns metres i colgar-la de terra, sense treure-la del lloc, ja que sobresortia considerablement del nivell que calia deixar.

ELS CONTRAFORTS DEL COS DE GUÀRDIA DELS SOLDATS

Una altra de les estructures de la que fou possible completar la informació obtinguda en la campanya del 1998 fou la del mur que es va construir per a reforçar la cara nord de l'edifici del cos de guàrdia dels soldats, edifici que es trobava adossat al costat de ponent del Portal de Mar. Aquest mur havia estat el resultat d'una reforma realitzada entre els anys 1720 i 1741, durant la qual s'havia tapiat l'antic accés cap a la plaça del Pati d'Armes i substituït per un de nou (Puig 1998). L'obra en si no tenia especial interès; només destacar la localització de la banqueta de fonamentació i els dos contraforts que reforçaven el mur, els quals dotaven el conjunt d'una gran solidesa.

[1] Encara que cal pensar que aquestes darreres degueren haver estat molt afectades per l'obra de la muralla de la façana de mar de la Ciutadella al segle XVI.

[2] Veure PUIG, Anna Mª 1998, *Memòria d'Excavació. Els cossos de guàrdia del Portal de Mar i els túnels de desguàs de la façana de mar de la Ciutadella*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, memòria inèdita.

LA CASA DEL GOVERNADOR

Malgrat que aquesta obra fou totalment afectada per l'enderroc de les muralles de la Ciutadella als anys seixanta, encara que ja estava arruïnada l'any 1836, tal com sabem pels plànols de l'època (Castells, Catllar, Riera 1994, 437), durant el seguiment fou possible determinar les restes d'alguns dels murs que en formaven part[3]. Aquesta casa es trobava molt a prop del lloc on hi havia hagut la torre de l'extrem sud-est de la muralla medieval, i quasi immediata, per la façana oposada, al talús de la muralla moderna. Abans d'haver estat allotjament del governador de la plaça, ens consta que l'edifici havia tingut altres usos i una planta diferenciada. En el plànol de l'enginyer Agostin de Alberti del 1643 (Castells, Catllar, Riera 1994, 381), per exemple, veiem com constava de tres blocs aïllats, l'ús dels quals no s'especifica. Uns anys més tard, al 1693, gràcies als diversos plànols d'enginyers militars francesos (Castells, Catllar, Riera 1994, 393 i 395), sabem que la planta havia esdevingut més complexa: ara els tres cossos es trobaven adossats, integrats en un mateix conjunt, i estaven destinats al "logement pour la boutique, fourniture des corps de garde et gabelle".

Aquest edifici seguirà amb la mateixa planta almenys fins l'any 1713, tal com veiem en el gravat de l'enginyer Louis Etienne Pretteseille (Castells, Catllar, Riera 1994, 401). El primer cop, però, que apareix identificada com a "Casa del Gobernador" és de l'any 1741, en un plànol de Miguel Marín (Castells, Catllar, Riera 1994, 411), en el qual també es fa referència a la situació de la "Casa Antigua del Gobernador". La planta de l'edifici no difereix substancialment de les anteriors, a excepció d'uns jardins que es troben al costat de migdia, a tocar el talús de la muralla moderna[4]. Atès que el canvi d'usos al qual ens hem referit es fa amb posterioritat a l'any 1693, creiem que ha de ser conseqüència del setge que va patir la plaça en aquesta data, a partir del qual ens consta que moltes cases que es trobaven dins el perímetre de la vella població medieval foren abandonades. En definitiva, aquest traslat seria el resultat de l'abandonament de l'antiga casa del governador, que es trobava a tocar la que havia estat entrada de mar de la muralla medieval, potser en mal estat des de l'esmentat setge.

Les restes constructives localitzades durant el seguiment es limitaren a una part del mur de migdia de l'edifici i algunes parets i paviments de l'extrem de ponent. Les més recents estaven construïdes amb pedres lligades amb argila vermellosa, mentre que els murs que potser corresponien al residu de les construccions anteriors, estaven fets amb pedres i morter de calç; els paviments observats arreu eren de rajols. El conjunt va aparèixer summament destruït, de manera que no es va poder determinar la planta. Només fou possible recuperar alguns elements arquitectònics d'interès, com ara dos basaments d'un possible portal, alguns carreus i restes d'una finestra, uns fets en pedra calcària de Figueres i altres en pedra de Girona.

BIBLIOGRAFIA

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona, Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Diputació de Girona, COAC, Girona.

PUIG, A.Mª 1998, *Memòria d'Excavació. Els cossos de guàrdia del Portal de Mar i els túnels de desguàs de la façana de mar de la Ciutadella*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, memòria inèdita.

[3] La més moderna, ja que n'hi havia una d'anterior, adossada al costat intern del portal d'entrada de la muralla medieval.

[4] Els plànols se segueixen dibuixant tres cossos adossats, encara que no tenen excessius paral·lels amb els dibuixos esmentats (Castells, Catllar, Riera 1994, 421; plànol del 1795).

EL PORTAL DE TERRA DE LA CIUTADELLA DE ROSES (ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

Durant la primera setmana del mes de desembre de 2001 i la primera setmana del mes de gener de 2002, s'ha dut a terme la neteja i la recuperació del Portal de Terra de la Ciutadella de Roses, per encàrrec de l'Ajuntament de la vila. Els treballs han consistit en retirar aquells elements moderns que emmascaraven l'estructura principal de la porta i la de les construccions annexes, que encara restaven en el lloc després de les dues campanyes efectuades l'any 1994 i la del 1999[1]. Un cop analitzades totes les dades disponibles, des dels primers treballs fins la planimetria militar dels segles XVI-XIX, hem determinat un total de quatre fases en l'evolució arquitectònica d'aquest sector de la muralla.

EL PORTAL DE TERRA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVI

Tal com ja havíem plantejat en anteriors treballs, l'estructura original del Portal de Terra era una gran obertura, d'11,60 m d'amplada -emmarcada amb carreus de pedra calcària de Figueres-, que estava flanquejada per uns túnels de defensa dotats d'espitlleres, quatre en total, que cobrien la zona des de diversos angles de tir, des del fossat fins a l'àmbit interior del Portal. Atesa la posició de les espitlleres i la seva cobertura, és evident que aquesta porta no podia estar allà on la veiem ara, si no més enrera, molt probablement en línia amb el final del talús de terra (vegeu fig. 1). En conseqüència, hem de considerar que l'entrada cap el Pati d'Armes estava més enretirada, precedida per una mena d'avantsala de planta quadrangular, d'11,60 metres d'amplada per una llargada similar, i una superfície d'uns 135 m^2.

Lamentablement, la documentació original no es gens clara al respecte i no aporta cap dada que ens permeti discutir aquesta hipòtesi; de fet, en el projecte inicial de l'enginyer G.B. Calvi de l'any 1552, ni tan sols arriba a dibuixar-se. Pensem que és possible que no s'acabés mai d'executar, ja que aviat, com veurem a continuació, va ser substituïda per una nova proposta de defensa, que va implicar l'anul·lació de bona part de les estructures dissenyades en origen. De la Fuente, en un estudi recent, afirma també que aquest Portal no fou mai acabat, no obstant això, tot i la manca de dades, presenta una hipòtesi de tancament del Portal amb una estructura constituïda per "un arc central de tres mòduls, destinat al trànsit rodat; mentre que els espais laterals, ambdós també de tres mòduls, es configuraven cadascun amb una portella quadrada modular flanquejada per dues pilastres..." (De la Fuente 2001, 373-375). Estem en desacord amb aquesta hipòtesi, pels plantejaments que hem fet al principi, ja que anul·laria part de les defenses que sí arribaren a construir-se en l'obra original del Portal.

EL PORTAL DE TERRA A MITJAN SEGLE XVII

Al marge de les restes arquitectòniques visibles, l'element més important que disposem per a valorar l'existència d'aquesta segona fase és el plànol de l'enginyer Agostin de Alberti, datat de l'any 1643 (Archivo General de Simancas, *Mapas, Planos y Dibujos*, V-175 G.A. leg. 1467; Castells, Catllar, Riera 1994, 382). En aquest plànol veiem com l'àmbit d'entrada al portal original ja es troba tancat pel costat del fossat. Aquesta obra, com és evident, deixa totalment obsoletes les dues espitlleres que cobrien la defensa d'aquest espai i, en conseqüència, la totalitat del túnel de ponent, el qual, molt probablement, és ara quan s'anul·la. Seguirà en ús, en canvi, la part més externa del túnel de llevant, la

[1] Durant aquestes campanyes es va retirar l'important amuntegament de runa que colgava el Portal, conseqüència de la destrucció provocada per les tropes napoleòniques acabada la Guerra del Francès, a inicis del segle XIX (Puig *et al.* 1995, 75-90), fins arribar al darrer nivell d'ús de l'espai, ocupació que es va considerar molt recent, atès que presentava tots els indicis d'haver estat utilitzada com a habitatge.

immediata al flanc oest del semibaluard que protegeix la porta, atès que encara disposa de dues espitlleres útils. Cal observar, si fem cas a l'esmentat plànol, que l'accés al túnel no es feia per migdia, tal com és ara, si no pel costat de ponent, just un cop traspassat el Portal.

L'actuació principal que s'executa en aquesta fase és, en definitiva, la reducció de l'àmplia obertura projectada anteriorment, ja que es passa d'11,60 m a un pas de 4,30 m, evidentment més defensable i menys complicat. Els murs que definiran la nova porta es construiran amb la mateixa tècnica d'encofrat que la resta de la muralla però, en canvi, amb uns acabaments d'una categoria i bellesa menor, almenys pel que fa als brancals, els quals es faran, majoritàriament, amb carreus de traquites de la pedrera de Vilacolum (Alt Empordà).

EL PORTAL DE TERRA A LA FI DEL SEGLE XVII

Les reformes que tingueren lloc en tot el flanc de tramuntana i llevant de la muralla de la Ciutadella després del setge de 1645, especialment a conseqüència dels desperfectes ocasionats per la voladura del polvorí que hi havia a l'angle NW del recinte, possiblement foren el detonant d'una sèrie de petites reformes que hem observat en l'estructura general del portal, i que també veiem reflectides en la planimetria de l'època, en concret en tota aquella generada a rel del setge francès del 1693.

Si observem el plànol realitzat per l'enginyer militar Jean Baptiste Joblot de l'any 1693[2] (Ministère de la Défense, SHAT, Archives du Génie, article 14, Château de Vincennes; Castells, Catllar, Riera 1994, 394-395), veiem que en aquests moments ja es troba construïda la casamata[3] que encara avui es conserva adossada al costat del túnel de llevant, estructura que no apareixia representada en el plànol de l'any 1643. En conseqüència, és evident que en el marge dels cinquanta anys que hi ha entre ambdós plànols es procedeix a la construcció d'aquesta obra, la qual afectarà l'estructura frontal i lateral del túnel al qual s'annexiona.

Malgrat no tinguem dades cronològiques precises, és molt probable que també en aquest marge de temps es procedeixi a la reducció de l'àmbit d'entrada del Portal mitjançant la construcció d'un gran mur adossat a la cara interna d'aquest, a partir de la qual passa de tenir una superfície de 135 m² a una de 75 m². Aquestes reformes, a la vegada, obligaran a traslladar l'antiga portella que s'obria en el mur de ponent del túnel per la que avui es veu en el seu extrem sud.

D'aquí en endavant la planimetria és poc explícita. En un plànol de l'any 1795, començada ja la Guerra Gran (Castells, Catllar, Riera 1994, 422-423), veiem com els espais immediats a l'àmbit del portal d'entrada, davant del túnel de llevant, s'havien convertit en magatzems de pólvora, mentre l'antic magatzem ubicat a la casamata situada més a l'est, es trobava fora de servei.

Les darreres reformes s'executaran ja en èpoques molt més recents, probablement durant la recuperació de determinades defenses de la Ciutadella, les quals, com sabem, havien quedat molt afectades pels desperfectes, pràcticament irreversibles, ocasionats per l'exèrcit napoleònic en retirada l'any 1814, un cop acabada la Guerra del Francés. Potser hauríem de considerar aquestes darreres obres entre les reparacions fetes a la plaça al llarg del segle XIX, en especial a partir del segon terç. Així podem veure en una fotografia d'Àngel Toldrà Viazo (ATV) de l'any 1831, com part de les estructures d'aquest Portal de Terra, en especial la volta que havia cobert l'àmbit de l'entrada, es troba dempeus (Puig *et al.* 1995, 78).

BIBLIOGRAFIA

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona, Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona, COAC, Diputació de Girona.

FUENTE, P. de la 2001, Les portes de la Nova *Rhode: voluptas, necessitas & commoditas* a la Roses cinccentista, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, 361-377.

PUIG, A.Mª, CARRASCAL, C., PUJOL, M., VIEYRA, G. 1994, *La Ciutadella de Roses. Memòria d'Excavació* (maig-juliol 1994), Servei d'Arqueologia, memòria inèdita, 120-121.

PUIG, A.Mª, CARRASCAL, C., PUJOL, M., TEIXIDOR, M., VIEYRA, G. 1995, *La Ciutadella de Roses. Memòria d'Excavació* (octubre-desembre 1994), Servei d'Arqueologia, memòria inèdita, 75-97.

PUIG, A.Mª 1999, *La Ciutadella de Roses. Memòria d'Excavació. Seguiment arqueològic de la neteja dels fossats i dels baluards de Sant Andreu i Sant Jordi* (març-abril 1999), Servei d'Arqueologia, memòria inèdita, 12.

[2] També apareix representat de la mateixa manera en plànols d'altres enginyers, de la mateixa data: Louis de Lapara de Fieux (Castells, Catllar, Riera 1994, 392-393).

[3] Aquesta casamata, de fet, estava formada per dos cossos: la casamata pròpiament dita, sota el nivell de terres del talús, utilitzada aleshores com a magatzem de pòlvora, i un cos afegit al davant que formava amb l'anterior una llarga nau utilizada com a magatzem de boles de canó.

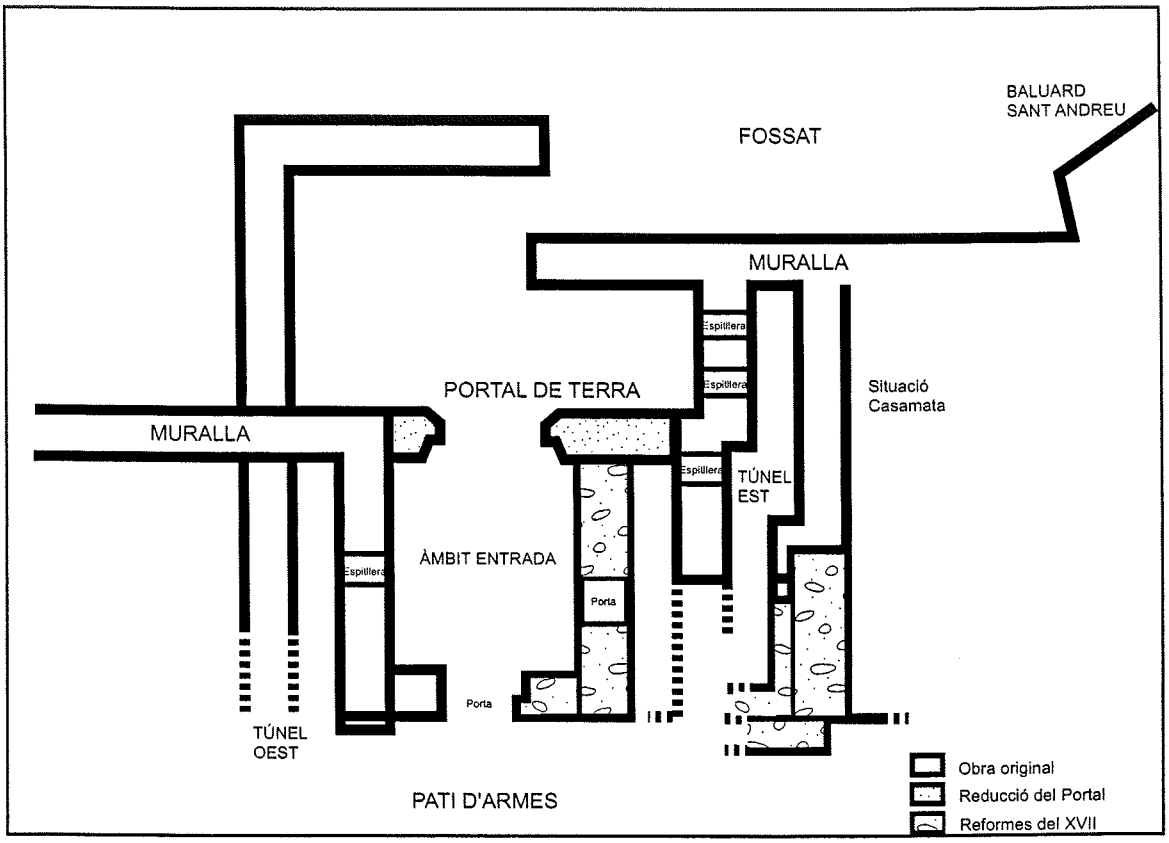

fig. 1. Croquis de l'evolució arquitectònica del Portal de Terra de la Ciutadella de Roses.

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA A L'ANTIC CONVENT DE SANT FRANCESC DE PUIGCERDÀ (PATI DE LES ESCOLES). FEBRER-MARÇ DE 2000

Carme SUBIRANAS FÀBREGAS

INTRODUCCIÓ

La intervenció arqueològica a l'antic convent de Sant Francesc de Puigcerdà, situat al pati de les antigues escoles, vingué motivada pel projecte de construcció d'un pàrquing subterrani per part de l'Ajuntament de Puigcerdà. Davant l'evident existència de restes documentades prèviament a partir de la realització de sondejos, es determinà la necessitat de realitzar la pertinent excavació en extensió.

La presencia de restes era també previsible donada la situació del solar just al costat de la plaça de Sant Agustí, on durant els anys 1992 i 1993 es documentaren restes de l'antic barri jueu de Puigcerdà (ss. XII-XIV), de l'antic convent de Sant Francesc (ss. XIV-XVII), i del Fort Adrià, construït al mateix lloc a principis del segle XVIII.

Els resultats obtinguts permeteren constatar la presencia de restes corresponents a dos tipus d'ocupació, de funcions i cronologies totalment diferents.

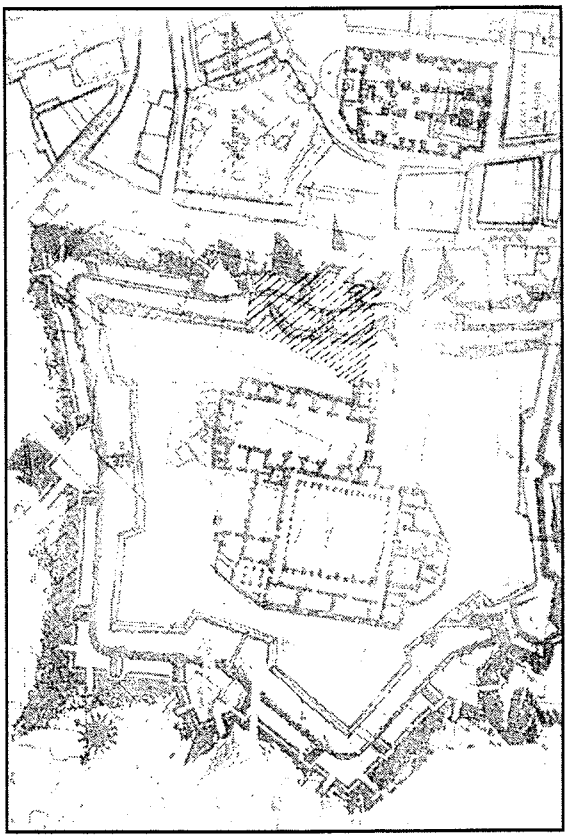

fig. 1. Imatge de la superposició de la planimetria antiga i l'actual urbanística de Puigcerdà. La zona tramada correspon al lloc de la intervenció.

Les restes del Fort Adrià (principis del segle XVIII)

Gran part de les restes documentades formaven part de la fortificació coneguda com el Fort Adrià de Puigcerdà, construït el 1708 per l'exèrcit francès. En aquest sentit, la contrastació de la documentació planimètrica conservada amb les restes aparegudes, permeté identificar i constatar la forma i traçat d'aquesta part de la fortificació.

El llenc de muralles documentades es trobava construïda a partir del retall del sòl natural en forma vertical, el qual es folrà a base de pedres irregulars lligades amb morter. En un dels trams de la contramuralla, situat a l'oest del solar es documentà també un tram de 10 graons de granit, ben escairats que permetien l'accés al fons del fossat. La potencia conservada era d'uns 3,30 m de profunditat.

Les característiques constructives a base del folre sobre el retall al sòl natural es feien evidents només en un tram d'uns 18 metres en direcció oest. A partir d'aquest punt es localitzà únicament el retall al sòl natural sense la presència del folre en forma de mur atalussat que presentava el tram abans descrit.

La part de la muralla interna presentava iguals característiques que les de la contramuralla.

Entre muralla i contramuralla s'hi documentà la corresponent zona de fossat (d'una amplada d'entre 6 i 9 metres, segons la zona), l'estratigrafia del qual estava formada íntegrament d'un potent nivell a base de terra solta i pedres abocades.

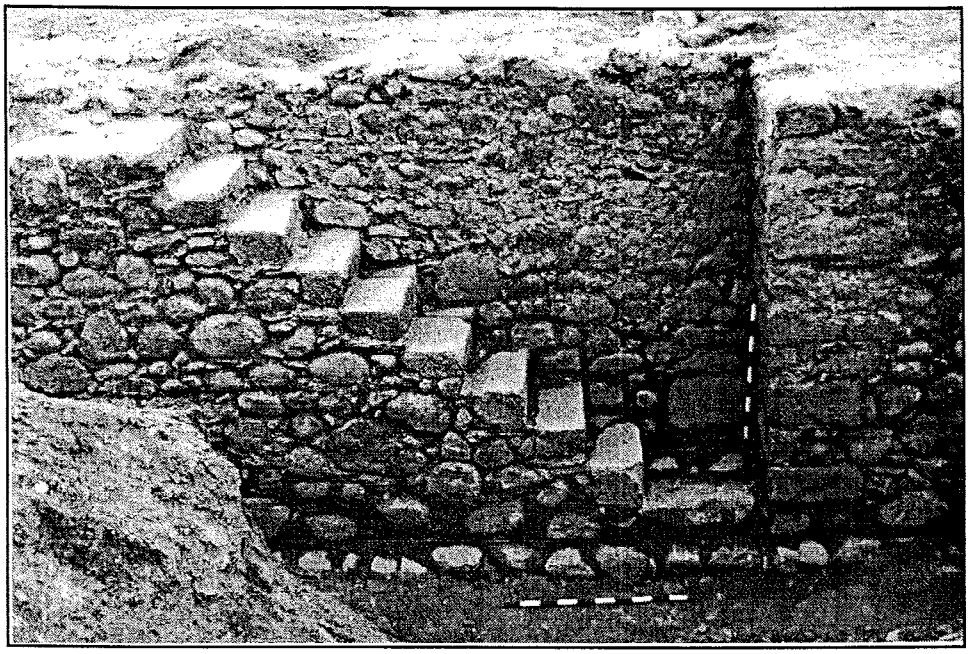

fig. 2. Detall de les restes de la muralla i les escales d'accés al fossat.

A la zona oest d'aquest fossat, on apareixien els trams construïts de les muralles, es documentà l'existència de quatre estructures de planta quadrada construïes amb pedra, que corresponien molt probablement a la base de les quatre pilastres del pont elevat que permetia travessar el fossat en aquesta zona.

A la zona nord-est, s'hi localitzava part d'un dels revellins del fortí (defensa exterior de planta triangular que impedia a l'artilleria assetjadora canonejar els murs del recinte principal), que estava construït amb pedres irregulars i còdols de mitjanes dimensions, lligades amb morter de calç.

Tant per les característiques de les estructures com pel material arqueològic associat el conjunt d'aquestes restes correspon clarament al segle XVIII època en què fou construït el fortí.

Les diferències de conservació o els talls bruscs entre el que és l'existència del mur o folre i el net retall a la roca planteja tres hipòtesis d'interpretació, de les quals és par ara difícil arribar a una interpretació definitiva.

En primer lloc, caldria plantejar la possibilitat que en aquesta zona l'obra del Fort Adrià, iniciada el 1708, no hagués estat mai finalitzada, donat que la documentació escrita indica que set anys més tard les tropes franceses ja l'havien abandonat. Aquesta hipòtesi explicaria el fet que a gran part del tram de fossat a banda i banda, no presenti restes del mur que l'hauria folrat i que en canvi, la zona oest s'hauria acabat de construir del tot.

La segona hipòtesi plantejaria la possibilitat que l'estructura del fort, un cop abandonat hagués estat desmuntada pels habitants de Puigcerdà per amb la intenció de reutilitzar la pedra per la construcció d'altres edificis de la població.

La tercera hipòtesi, proposaria la possibilitat que s'haguessin combinat dues formes diferents de construcció, reforçant amb un folre el sector corresponent a l'entrada, amb les escales i pilastres construïdes en pedra, mentre que la resta s'hagués limitat al retall de la roca natural, sobre el qual es construiria la muralla (actualment desapareguda).

Altres restes arqueològiques. Els habitatges dels segles XV-XVII

Es documentà també l'existència d'altres restes anteriors a l'existència del Fort Adrià. Es tracta de diverses estructures, murs i paviments empedrats situats a banda i banda de les dues muralles. Al sector sud, a l'exterior de la contramuralla s'hi conservaven diversos murs, en direcció nord-sud, amb paviments empedrats fets a base de petits còdols molt ben rejuntats. Els diversos murs i paviments correspondrien a diferents espais o habitatges d'un barri situat a la zona. Així mateix, al nord de la muralla interior s'hi documentaren el mateix tipus de restes: una zona empedrada, de característiques idèntiques a les anteriors i amb restes de la fonamentació de dos murs.

La cronologia d'aquests diversos elements és clarament anterior a la presencia del fortí, donat que es veuen afectats per la seva construcció.

En aquest sentit la documentació escrita posa de relleu l'enrenou urbanístic que implicà la construcció del fortí a principis del segle XVIII, quan es féu necessari l'enderroc de més de 100 cases a l'àmplia zona on havia d'anar ubicat. No és doncs estrany que durant els treballs arqueològics s'hagin localitzat restes d'antics habitatges i carrers, anteriors a la seva construcció.

Tot i que l'estratigrafia associada a aquestes restes es trobava força alterada, la presencia sobre els paviments de ceràmica corresponent als segles XV-XVII evidencia també l'anterioritat d'aquestes respecte a les restes del fortí. En aquest sentit, cal recordar que el solar excavat era contigu al de la plaça de Sant Agustí, on durant els anys 1992-93 es documentaren part de les restes de l'antic barri jueu de Puigcerdà (segles XIV-XV). Si bé no podem afirmar que les restes d'aquest habitatges corresponguin a l'esmentat barri jueu (desaparegut al segle XV), és possible que es tracti d'edificacions posteriors a la seva existència, d'època moderna però amb una perduració de l'antiga trama urbanística baix-medieval.

Malgrat aquesta hipòtesis, el grau d'arrasament de les restes fa impossible definir de forma més precisa la seva adscripció històrica i cronològica.

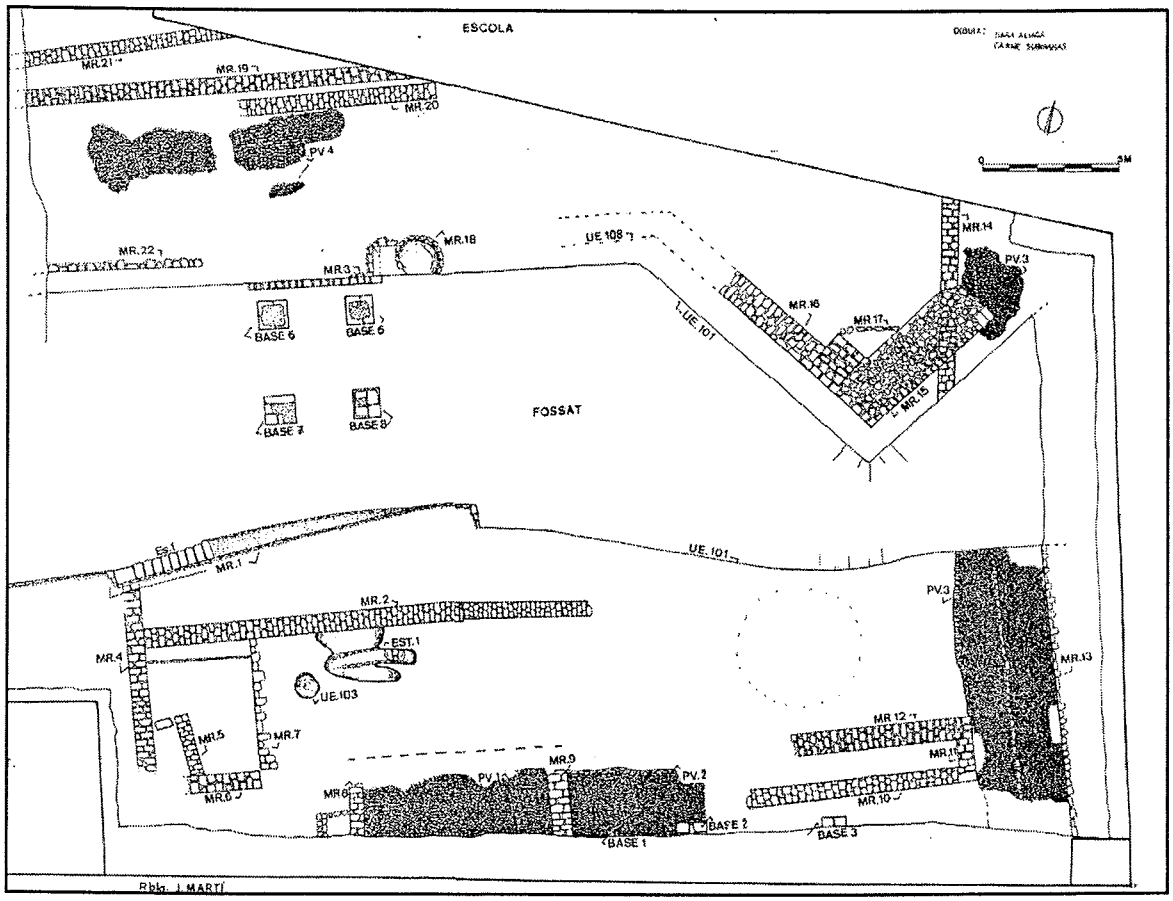

fig. 3. Planta general de les restes documentades.

BIBLIOGRAFIA

BOSOM, S., DENJEAN, C., MERCADAL, O. i SUBIRANAS, C. 1994, *Coneguem... els jueus i els franciscans a Puigcerdà (segles XIII-XVI)*, Col·lecció Coneguem, 3, Ajuntament de Puigcerdà-Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà-Consell Comarcal de la Cerdanya.

LA TORRE MORA DE PALS. ESTUDI HISTÒRIC I ESTRUCTURAL

Montse FREIXA*

La intervenció que es va dur a terme a la "Torre Mora" situada a la Platja de Pals va consistir en la realització de les planimetries (plantes, alçats i seccions de l'interior i exterior de l'edificació) per la qual cosa fou necessari obrir un petit forat en un mur de rajols construït fa quinze anys que serveix per a tapiar l'entrada de l'antiga porta de la torre.

La construcció de les torres situades en les zones costaneres, com la "Torre Mora" de Pals, respon a un moment històric determinat, a un període d'important presència de les activitats relacionades amb la pirateria, que van tenir el seu punt àlgid sobretot al s. XVI.

La Torre Mora, una torre de guaita, va servir per a detectar i avisar de la presència de pirates a la costa (a través de senyals de fum durant el dia i de foc per la nit). Juntament amb aquest tipus de torres apareixen també les torres dels masos, aquestes amb una finalitat clarament de defensa dels seus habitants.

Sembla ser que a l'època dels pirates i corsaris la torre fou una més de les nombroses torres de guaita o talaies que es construïen a la costa per a vigilar els vaixells que s'hi acostaven i alertar la població, si calia; és per això que popularment s'anomenaven "torres de moros". Les fonts orals expliquen que els missatges de fum circulaven des de la Torre Mora cap a altres torres del nucli poblat (la de la Casa Nova, la del Mas Tomasí, la Torre Pedrissa, la de les Hores...).

J. Badia i Homs, al seu llibre de *l'Arquitectura Medieval de l'Empordà* parla d'ella en aquests termes. "La Torre Mora o Torre de la Platja -també anomenada a voltes, Torre de Pals- és cilíndrica i l'única resta que en queda dempeus d'una antiga masia propera al mar. Sobresurt entremig de les pinedes que hi ha a tocar la Platja de Pals, vora el seu extrem de migdia. Al voltant de la torre, mig colgades per l'arena, hi ha vestigis de les parets de la masia".

La torre es conserva en uns 10 m d'altura, el seu aparell és de pedres sense treballar i argamassa. A la part alta hi ha rastres dels merlets i a l'interior es manté la volta semiesfèrica.

M. Audivert, en el seu llibre defineix la Torre de Pals com una de les anomenades torres de fum, que servien per a transmetre missatges.

E. Almar, recorda que la Torre Mora o Torre dels Moros "era allà per si hi havia moros a la costa que volguessin desembarcar".

La torre, de base rodona es localitza a un centenar de metres de la platja i encara es conserva a l'actualitat. Ben bé fins els anys 50 la seva única funció era la de servir de senya per als vaixells que navegaven per la zona.

L'única referència explícita que es té sobre la torre és de l'any 1635: *Narcís Reyner pescador habitant a la torre de la plaja".*

Així, la data més probable de la construcció d'aquesta gira al voltant del s. XV. Amb posterioritat, tenim coneixement de l'ús d'aquesta torre com a habitatge. Aquest fet ens indica l'amortització de la funció per la qual fou concebuda durant el primer terç del s. XVII.

És sabut que a partir de l'any 1571, data de la batalla de Lepant, en la que va sortir victoriosa l'armada cristiana davant la turca, va marcar un punt d'inflexió en l'activitat de la pirateria. A més, en aquests moments es va dur a terme una més acurada defensa de la costa i l'armament va experimentar una millora. És probable que poc a poc la funció de la torre anés perdent importància fins arribar a un punt que es va deixar d'utilitzar per la finalitat amb la que havia estat creada, essent reaprofitada per un seguit d'activitats que s'estaven duent a terme a la Platja de Pals.

Cal dir que aquesta torre es presenta acompanyada d'unes construccions, actualment en ruïnes, que ens diuen molt de la torre i les activitats que es desenvolupaven al voltant de la Platja de Pals.

* ÀTICS, S.L.

Josep Pla, E. Almar i Badia i Homs, parlen de construccions en ruïnes situades algunes d'elles al costat de tramuntana de la torre. Tots ells donen les seves versions del que haurien pogut estar aquestes estructures i la finalitat per la qual foren construïdes. Pla comenta que foren abandonades durant l'època de la pirateria i que els seus habitants van fundar els "masos de Pals". Almar diu que allò havia estat com un poblet. I finalment Badia i Homs diu que la Torre Mora és l'única resta que queda dempeus d'una antiga masia propera al mar.

Cal dir que aquestes estructures foren reaprofitades durant el s. XVIII com a "botigues", relacionades amb les activitats marineres desenvolupades a la platja de Pals.

S'entén per botiga una petita construcció, generalment ruïnosa situada arràn de mar. Aquestes feien la funció de refugi i magatzem, però no la de casa de pescadors. Se sap per la documentació que almenys quatre d'aquestes botigues havien existit a la Platja de Pals.

E. Almar situa les edificacions-botigues que es va arribar a veure del costat de tramontana, vora la Torre Mora; ell en recorda cinc o sis però assegura que abans n'hi havia més. Les descriu d'una sola planta, sense teulats, ni portes, ni finestres, abandonades. Així, aquells antics casalots, cap als anys 20, estaven molt deteriorats.

Pel que fa a la funcionalitat d'aquestes construccions abans de convertir-se en "botigues" la hipòtesi més plausible és: l'existència d'alguns masos a tocar de la platja, en època anterior al s. XV, o sigui, de la construcció de la torre. Per un seguit de causes, d'entre les quals es podria destacar la pirateria, es va abandonar el lloc i posteriorment es va construir la torre, que sembla que quedaria inclosa a l'interior d'aquestes estructures (probablement ja en ruïnes), de manera que sembla difícil pensar en ella com una torre de defensa d'un mas. Probablement aquests habitants de la platja es van traslladar al que actualment s'anomena "Els Masos de Pals", construïts a tres quilòmetres de la vila i allunyats de la costa.

Pel que fa als masos de Pals, o Poblat de Sant Fruitós, val a dir que la seva església actual data del s. XVIII-XIX, però se'n coneix l'existència d'una església anterior datada del s. XVI. Aquesta dada fa pensar en el trasllat de la població de la platja a aquesta zona en un moment situat al llarg del s. XV o començaments del s. XVI (punt àlgid de les activitats de la pirateria), moment en que es construeix la Torre Mora de la Platja de Pals sobre les ruïnes de les construccions.

BIBLIOGRAFIA

ALCOBERRO, A., NOGUER, J. 1998, *Pirates, corsaris i torres de moros,* Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, Diputació de Girona.

AUDIVERT, M. 1981, *Cases i gent de l'Estartit,* Ed. Montblanc-Martín, Granollers.

BADIA I HOMS, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona, Diputació de Girona (Vol. I).

BADIA I HOMS, J. 1981, L'Empordà, a *Gran enciclopèdia Comarcal de Catalunya*, vol IV, Gran Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

CORREDOR, A.M. 1998, Temps de pescadors i comerciants a la Platja de Pals, a *Estudis del Baix Empordà*, Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, nº 17.

CORREDOR, A.M. 1999, Notícies disperses sobre algunes edificacions fortificades de Pals, a *Estudis del Baix Empordà*, Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, nº 18.

CORREDOR, A.M. 1996, Un aspecte de la vida administrativa de Pals l'any 1832: les tabes, a *Estudis del Baix Empordà*, Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, nº 16.

NOGUER, J. 1986, Les torres de vigilància i de defensa de la Costa Brava, a *Revista de Girona*, vol. 116, Girona, Diputació.

PLA, J. 1976, *Tres guies*, Ed. Destino, Barcelona.

PUIG I CADAFALCH, J., de FALGUERA, A., GODAY, J. 1983, *L'arquitectura romànica a Catalunya.*

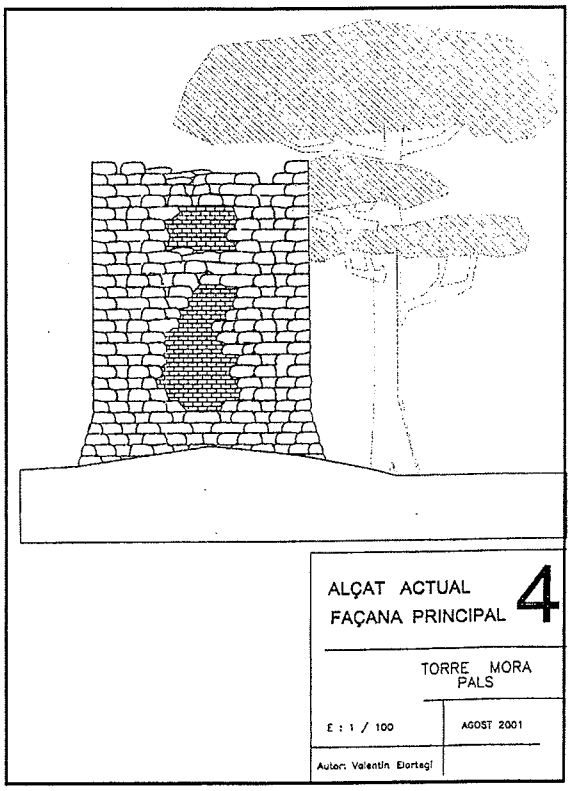

EXCAVACIONS A LA PORTA FERRADA (MONESTIR DE SANT FELIU DE GUÍXOLS, BAIX EMPORDÀ)

Carme MONTALBÁN*

Del 2 d'abril al 23 de maig del 2001 es va dur a terme una campanya arqueològica a la zona de la Porta Ferrada del Monestir de Sant Feliu de Guíxols. Aquesta excavació va venir propiciada pel projecte de restauració que afectava la zona de l'antiga porxada i els seus voltants, i que pretenia protegir aquest emblemàtic monument, evitant la seva ràpida degradació, així com rehabilitar les zones adjacents i condicionar els accessos a les dues torres que el flanquegen (la Torre del Corn a la dreta i la del Fum a l'esquerra) per formar un conjunt atractiu i accessible als visitants.

El lloc on estava prevista la intervenció era el subsòl de la Porta Ferrada, la part interna dels seus arcs, a tocar de la façana oest de l'església, a més d'un petit espai davant la Torre del Corn i una minúscula cambra al costat esquerre de la porta oest del temple. Però l'àmplia incidència del projecte de restauració i els resultats obtinguts varen fer que l'actuació abastés altres zones, i així també es va aixecar part del paviment de lloses o pati que dóna accès a l'església per l'oest, i es va intervenir a la zona del celler del segle XVIII. En aquest àmbit només es va fer una neteja per deixar-lo visible, ja que la zona havia estat excavada als anys 60 pel sr. Lluís Esteva. En aquesta actuació es van deixar al descobert les diferents tines del celler del monestir, així com part d'una estructura tardo-antiga que es perd sota la Torre del Fum i algunes tombes que varen ser excavades parcialment, ja que van patir problemes per esllavissaments de terres que obligaren a deixar-ne alguna inacabada degut al perill que comportava treballar en aquelles condicions.

Una vegada determinades les zones on s'intervindria, es va plantejar la qüestió de la seguretat, tant per a l'edifici com per al personal que havia de treballar en l'excavació. Aleshores, es decidí que abans de començar els treballs arqueològics es faria un apuntalament exhaustiu del porxo per tal d'evitar qualsevol moviment de l'estructura, fissura o esquerda quan es comencessin les tasques d'extracció de terres a tocar de la seva fonamentació. Com es veurà més endavant, l'apuntalament i la bastida que es va aixecar a la part externa de la porxada, van reduir els espais susceptibles de ser excavats i varen fer més difícils les tasques arqueològiques en determintas indrets, on els resultats varen quedar incomplets.

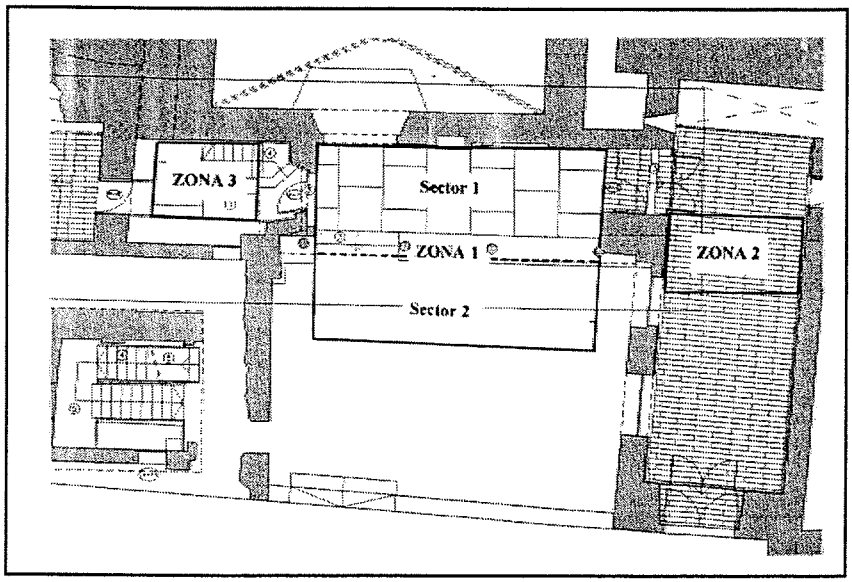

fig. 1. Situació de les zones excavades.

* JANUS, S.L.

El primer espai on es va intervenir, zona 1 (fig. 1), va ser la Porta Ferrada. Però s'haurien de diferenciar dos sectors: el sector 1, que seria pròpiament l'espai intern del porxo (el subsòl de la Porta Ferrada), i el sector 2, la zona enllosada que dóna accès a la porxada i al temple per l'oest. Els resultats varen ser molt desiguals.

Aquesta no era la primera vegada que es feia una intervenció a la zona de la Porta Ferrada. El monestir havia rebut diferents actuacions des dels anys 30, quan s'inicià una gran obra de restauració, que en realitat volia clarificar l'estructura de la Porta Ferrada. Fins aquell moment els arcs no eren visibles exteriorment, ja que quedaven amagats dins edificacions posteriors que s'adossaven sobre el porxo directament i aquest restava enterrat en la seva part baixa per una gran quantitat de terra i runes que el feien totalment invisible.

Amb l'excavació que es plantejava al 2001 es pretenia donar llum a un dels períodes de la història de la vila que més es desconeix.

Malgrat que es pensava que aquesta zona no s'havia excavat mai i es considerava intacta des del punt de vista arqueològic ja que no es tenia noticia de cap actuació, es varen poder documentar com a mínim dues intervencions que s'ignoraven totalment. La primera es va efectuar gairebé amb tota certesa durant el segle XIX, quan la Porta Ferrada formava part d'un seguit d'estructures tancades al voltant de l'església parroquial, i la segona el 1931, quan es dugué a terme la primera gran restauració per deixar a la vista el monumental porxo, emmascarat i gairebé diluït entre reformes i construccions més modernes.

Al sector 1 de la zona 1 (fig. 1) es va poder veure que el paviment que cobria aquest espai havia estat col.locat el 1931, amb la gran restauració , i per sota d'ell una zona d'ossera que devia començar a omplir-se ja des de segle XIX.

El paviment del porxo quedava separat de l'entrada de l'església per un muret que ens indicava la compartimentació que havia patit la Porta Ferrada quan no s'utilitzava com a tal. Possiblement, l'abocament de restes humanes provinents d'un cementiri proper (cal recordar que el cementiri de La Mota, que surt esmentat en diversos documents, s'hauria de situar en un indret no massa allunyat de la Porta Ferrada i l'Arc de Sant Benet) hauria començat ja amb els moviments de terres que devien comportar totes les obres i construccions modernes i contemporànies. D'aquesta manera, les diferents reformes estructurals que patí el conjunt van portar a abocar les restes que trobaven disperses formant una gran ossera.

Es varen localitzar gran quantitat d'ossos de diferents individus, que en total podrien arribar a una quinzena, abocats de qualsevol manera dins d'aquest reduït espai. I per sota d'ells tres tombes orientades sud-nord, seguint la direcció del porxo, tot i que una d'elles estava rebentada en part per l'abocament posterior de l'ossera.

Aquests tres enterraments pertanyen a dos individus adults i un d'infantil, conservats en molt mal estat degut a la humitat i l'acidesa del terreny natural. No es conservava cap resta de caixa ni aixovar.

També dins de la porxada cal esmentar un petit espai a l'angle sud-est, on podria haver-se localitzat una part molt minsa del paviment de calç original; també aquest era l'únic lloc on no es localitzaren restes humanes.

Arribats a aquest punt caldria esmentar la forma tan peculiar de fonamentar la Porta Ferrada: els dos pilars centrals (U.E. 1003 i 1004, fig. 2) estaven units per un mur que els servia de fonamentació. Aquest, que estava lligat amb morter de calç, marcava una filada ben escairada a la part exterior i un acabat intern molt irregular. Però el mur desapareixia a dreta i esquerra sense deixar cap rastre de la fonamentació, i el pilar que es troba més al sud semblava recolzar-se directament sobre un mur que es perdia sota l'església (possiblement d'una estructura anterior, i del que parlarem més endavant). Pel que fa al pilar del nord, no es va poder veure clarament el sistema que utilitzava per fonamentar-se degut als espais reduits que marcava la bastida que es va haver de col.locar per apuntalar el porxo abans d'iniciar la intervenció arqueològica.

Al sector 2 de la zona 1 (fig. 1) -el que podríem descriure com el pati que dóna accès a l'església parroquial- sota el paviment de lloses que devia col.locar-se juntament amb el de la part interna del porxo amb la intervenció dels 30, varen aparèixer tot un seguit d'estructures anteriors i posteriors a la construcció de la Porta Ferrada i de l'església.

Just sota l'enllosat ja es podien observar diverses estructures i construccions que formaven un entramat de cambres de diferents èpoques que donaren una idea de les variades i diverses utilitzacions que havia tingut aquesta zona al llarg del temps.

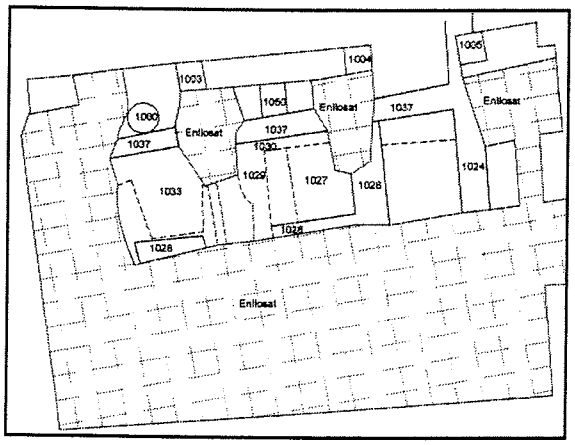

fig. 2. Sector 2 de la zona 1.

Es va localitzar una canalització (claveguera) que possiblement data del segle XVIII-XIX (U.E. 1029 i 1030, fig. 2) i que serviria per evacuar l'espai de la Porta Ferrada en el moment que encara restava

amagada sota construccions posteriors, i dos murs perpendiculars als dos pilars centrals del porxo, que marcarien unes cambres construïdes en època moderna aprofitant aquest espai que s'adossaria al mur oest de la parròquia (U.E. 1027 i 1033, fig. 2).

També es va poder documentar una estructura rectangular, la més interessant i antiga, que venia marcada per tres murs que corrien paral.lels a la Porta Ferrada (U.E. 1028,1032,1037, fig. 2) i un seguit de murs perpendiculars que separaven diferents espais (U.E. 1024, 1026 i 1050, fig. 2). Aquests no es varen poder excavar en tota la seva extensió degut, en part, per les limitacions marcades per la bastida d'apuntalament.

Un d'aquests murs (U.E. 1024) va resultar ser el que servia de fonamentació pel pilar sud de la Porta Ferrada (U.E. 1005), i que anava a parar sota mateix de l'església. I també es va poder documentar una petita estructura de combustió just a l'espai de davant de les escales que donaven accés a la porta del temple (U.E. 1060). Segurament es tractaria d'un petit forn conservat en molt mal estat, del que es va poder observar part de la coberta caiguda i fragments dels pilars que la sustentarien.

Totes aquestes estructures es conservaven a nivell de fonamentació, molt arrasades segurament degut a la construcció del porxo que podem veure actualment i de l'església. Possiblement, aquesta construcció ens portaria a parlar una altra vegada d'un edifici anterior al que coneixem, que dataria d'època romana o immediatament posterior, i que potser ja es coneixeria en part des dels anys 60, amb les excavacions que es dugueren a terme dins i fora de la Torre del Fum (cal recordar les restes de la zona del celler del segle XVIII i l'estructura que sobresurt del fonament de la torre).

A la zona 2 (fig. 1), situada davant de la Torre del Corn, en un indret on hi havia un petit magatzem municipal, es volia esbrinar si la Porta Ferrada era un porxo de dimensions més grans i si continuava en aquesta direcció. Segons els diaris d'excavació del sr. Lluís Esteva, que havia intervingut en aquest lloc durant els 60, havia aparegut una base de pilar que portava a pensar en una porxada important amagada per les reformes i construccions més modernes.

Els resultats varen ser totalment negatius, i en el cas que realment l'antiga excavació es referís a la base d'un arc soterrat dins d'aquesta petita cambra, en cap cas podria pertànyer a la Porta Ferrada, ja que no seguiria la línia dels seus arcs i quedaria totalment descentrat, fent una estranya giragonsa. Això ens portà a pensar en un element constructiu relacionat amb el monestir, però en cap cas amb el porxo.

Tan sols es va poder comprovar el pas d'infraestructures modernes, col.locades en els darrers 15 anys, a més d'una part de la xarxa de clavegueram de l'edifici (segles XVIII-XIX), amb un pou d'aigües residuals.

A la zona 3 (fig. 1), un petit espai davant la façana oest de l'església i a tocar del brancal esquerre de la porta oest, no es va localitzar cap resta digna de ser esmentada. Per fotografies antigues s'ha pogut saber que aquest espai era ocupat per una escala que permetia accedir des del nivell de circulació de la Porta Ferrada fins a l'entrada de la Torre del Fum, situada uns metres per damunt del primer pis de la Porta Ferrada. A més, posteriorment es va saber que aquesta cambra s'havia aplanat i reomplert fa uns deu anys aproximadament.

A la zona 4, l'antic celler del monestir, que ja havia estat objecte d'intervenció durant els anys 60, quan es decidí tirar a terra l'edifici que quedava adossat a la torre del Fum i l'església, que contenia l'escola de Belles Arts, només s'hi va realitzar una neteja per tornar a descobrir les tines i aconseguir un espai visitable en els recorreguts turístics que es preveuen al voltant de la Porta Ferrada un cop s'hagi completat el projecte de restauració.

Tot i que amb l'excavació realitzada el 2001 es van assolir uns resultats força interessants, tant pel que fa a les estructures i construccions que ocupaven la zona de la Porta Ferrada abans del seu aixecament, com de l'ús que d'ella es va fer quan ja no era coneguda i s'amagava darrera una munió de murs i cambres amb funcions molt variades i diverses, les conclusions que se'n poden desprendre són encara parcials i incompletes. Això és degut en gran part al fet que l'excavació s'adequava a una intervenció molt concreta que abastava un espai determinat i de reduïdes dimensions.

Esperem que en properes intervencions la teranyina que desdibuixa el complex conjunt del Monestir es desfaci i es descobreixi aquell esplendor passat que els seus murs ja ens deixen intuir.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD, *Catalunya Romànica*, vol. VIII, L'Empordà.

BADIA, J.1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà, I. Baix Empordà*, Diputació de Girona, Girona.

Costa Brava nº 40, Les obres de restauració de la Porta Ferrada, 31 de gener de 1931.

Costa Brava nº 61, A les acaballes d'una restauració, 27 de juny de 1931.

ESTEVA, Ll. 1978, Excavació a la Porta Ferrada de Sant Feliu de Guíxols, *Revista de Gerona*, nº 82, Girona.

JIMÉNEZ, A. 1990, *De la ciutat medieval: notaria i més noticies de la Capella de Sant Nicolau*, Informatiu de l'Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols.

JIMÉNEZ, A. 1990, *El Monestir de Sant Feliu de Guíxols*, Informatiu de l'Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols, nº 6.

JIMÉNEZ, A. 1997, *Sant Feliu de Guíxols, Una lectura històrica*, Estudis Guixolencs. Sant Feliu de Guíxols.

SANT ESTEVE DE VILACOLUM. INTERVENCIONS 2000-2001

Gema VIEYRA BOSCH

L'església de Sant Esteve de Vilacolum es troba situada al terme de Torroella de Fluvià, a l'Alt Empordà. El terme municipal ocupa una superfície d'uns 17 km² de territori planer en el sector d'inundació entre els rius Fluvià i Muga, i inclou el nuclis de població de sant Tomàs de Fluvià, Vilacolum i les parròquies de Palol de Fluvià, la Guàrdia i sant Martí de Canyà. El nucli urbà de Vilacolum està situat a dos quilòmetres al nord de Torroella de Fluvià, a peu de la carretera comarcal C-252 que enllaça La Bisbal amb Portbou per Figueres. Aquest poble també es coneix amb el nom de Vilacolum de dalt, per diferenciar-lo de Vilacolum de baix, nom popular del veí nucli de Vilamacolum.

L'església de sant Esteve de Vilacolum s'aixeca sobre un petit turó de pendent suau per migdia i desnivell pronunciat pel costat de tramuntana. És un edifici del segle XVIII, d'una nau amb coberta de voltes de llunetes, resultant d'una reedificació moderna sobre restes d'una església anterior. Il·lustrant aquest fet, a la façana, en un dels carreus que configuren la llinda de la porta principal, es llegeix la llegenda CHARITAS ME FECIT 1791. Conserva un campanar de planta quadrangular amb arcades de mig punt aparellades que s'aixeca sobre l'angle SW. A tramuntana de l'església, el terreny presenta un fort desnivell marcat per un tram de la muralla -atalussada- sobre la qual s'aixeca la paret septentrional del temple. Per accedir a l'església, i al cementiri, situat a migdia d'aquesta, s'ha de passar per un portal de l'antic recinte emmurallat.

Com a conseqüència d'una comprovació tècnica sobre el paviment de l'església va tenir lloc la localització d'un conjunt de restes arqueològiques de cronologia indeterminada. L'interès potencial de les troballes, corroborat per els responsables del servei d'arqueologia, va portar als responsables municipals a organitzar la primera intervenció arqueològica per tal d'aprofundir en el coneixement de les fases anteriors de l'edifici actual. En total s'han realitzat dues campanyes arqueològiques durant el bienni 2000-2001 i l'àrea afectada és, aproximadament, la meitat de migdia de la nau. Durant la primera campanya es va excavar l'extrem de ponent, a tocar la portalada principal, i la segona va comportar l'obertura de l'extrem de llevant, fins al límit del presbiteri elevat.

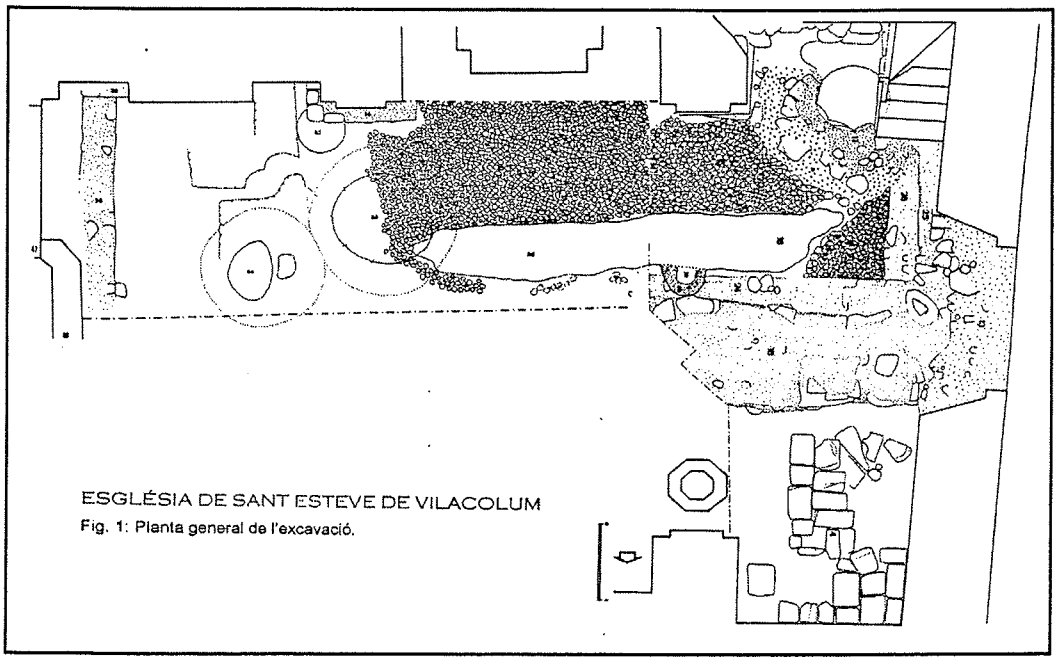

Fig. 1: Planta general de l'excavació.

Paral·lelament a la redacció de la memòria d'excavació s'ha realitzat una aproximació a la història de sant Esteve de Vilacolum a través de la documentació escrita. La principal font d'informació ha estat l'Arxiu Diocesà de Girona on es conserven les Visites Pastorals, el Llibre d'Obra i Administracions (1699-1858) i el llibre de Comptes de l'Administració de N.S. Antiga (1699-1842).

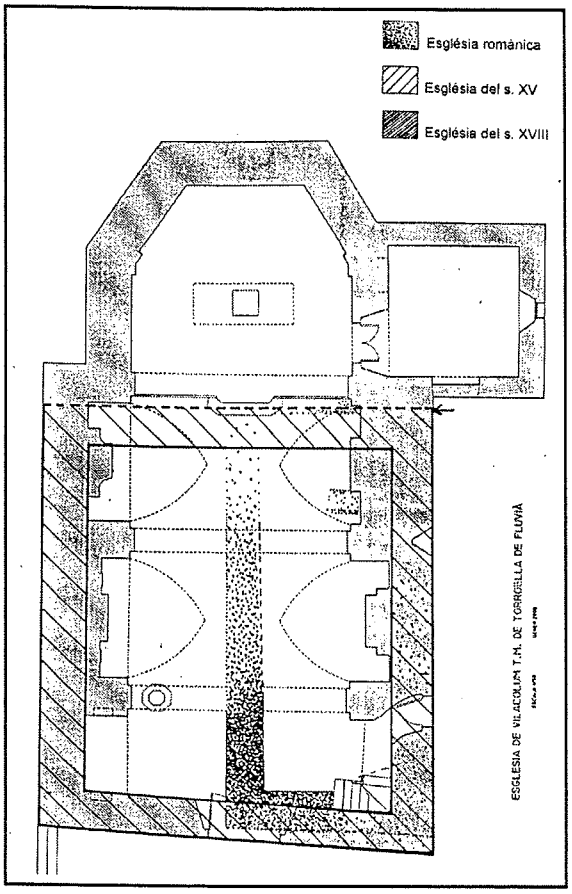

En base a dades documentals i arqueològiques el procés de formació del lloc ha quedat dividit en quatre fases.

Fase 1

La primera fase d'ocupació de la zona estaria en relació amb un camp de sitges. En total se n'han identificat nou: tres durant els treballs previs a les intervencions arqueològiques, dues durant la primera fase i quatre més durant la segona. En aquest punt, cal esmentar informacions orals, proporcionades per alguns veïns del poble, sobre la troballa de sitges durant els treballs de construcció de diferents cases situades en les immediacions del temple.

Entre les nou unitats d'emmagatzematge s'observa una certa heterogeneïtat pel que fa a dimensions, (les amplades oscil·len entre 1,20 m i 2 m i les profunditats van de 1,20 m a 1,80 m), capacitat, detall de forma i relacions espaials. Igualment, la distribució sobre el terreny no sembla respondre a cap patró identificable. Les sitges millor conservades presenten una forma acampanada, amb el fons planer i les parets retallades acuradament a l'argila groga natural. Una característica a esmentar és la relació física entre les diferents unitats d'emmagatzematge identificades, que pot ser tant en l'horitzontal com en vertical. L'exemple més clar el formen les tres sitges localitzades durant la campanya de 2001: entre les dues sitges millor conservades hi ha un forat que les comunica en un punt intermedi de la paret -seria una relació horitzontal-, i, d'altre banda, d'una d'elles "penja" una altra de petita, amb relació de verticalitat.

Per establir la cronologia de construcció i funcionament i, posterior, amortització d'aquest conjunt de sitges només disposem del material recuperat en els estrats de reompliment de dues d'elles; les conclusions es fan extensives a la resta de sitges. Així, el conjunt ceràmic corresponent a la inutilització de les sitges 1 i 2 està format majoritàriament per dos tipus ceràmics. Predominen els fragments de recipients culinaris de ceràmica grollera reduïda, fets a torn lent i que presenten un perfil típic de vora exvasada, cos globular i fons convex. D'aquest tipus ha estat recuperada una olla quasi sencera que conserva les dues nanses de secció planera. El segon grup està format per els fragments de ceràmica comuna oxidada, de pasta més depurada i acabat exterior espatulat. Així, l'amortització i abandonament de les sitges es situaria entre mitjans del segle X i la primera meitat del segle XII.

Fase 2

La següent fase comporta la construcció d'un edifici identificat a partir de les parets de l'angle NW (fase I) i un paviment de còdols. De les estructures que el tancarien per ponent i tramuntana només s'han conservat 3,30 m i 2 m de llargada, respectivament, i amb dues o tres filades d'alçada; però es pot prolongar en direcció est paral·lelament al paviment de còdols. Efectivament, la conservació del paviment, un magnífic terra fet amb rierencs de mides homogènies col·locats sobre un llit de morter de color vermellós, permet dimensionar la primitiva construcció més enllà de les estructures perimetrals i dibuixa un edifici de petites dimensions, llarg i estret, de planta rectangular, amb una amplada de 4 m i una llargada no inferior als 7 metres.

En principi, aquestes restes han estat identificades com pertanyents al primitiu temple romànic de sant Esteve de Vilacolum, del qual la primera notícia documental coneguda és de l'any 1116, és a dir, de principis del segle XII. Això encaixaria amb el fet de que la construcció d'aquest edifici va suposar l'anul·lació del camp de sitges instal·lat en el mateix lloc, fet datat entre mitjans del segle X i finals del XII. En aquest context també cal esmentar l'opinió de diversos autors que identifiquen el primitiu temple romànic en diferents elements constructius que han perviscut en l'estructura de l'edifici actual (finestra, porta lateral, aparell d'*opus spicatum)*, i per al qual proposen una datació molt laxa, "potser caldria considerar del segle X" (AA.DD. 1990), basada en criteris estilístics i arquitectònics. Segons aquestes

consideracions pensem que la construcció de la primitiva església romànica hauria tingut lloc entre finals del segle X i mitjans del XI.

L'interior del temple va ser utilitzat com espai funerari quan el paviment de còdols va ser rebentat per obrir una fossa d'uns 5,30 m de llarg per uns 80 cm d'ample on van ser enterrats un total de quatre individus, disposats de dos en dos, en dos nivells superposats. La datació d'aquest enterraments s'ha fet en funció de criteris tipològics referits a la fossa funerària i a la ceràmica recuperada en els estrats de reompliment de la mateixa (ceràmica grollera reduïda feta a torn lent). Així, creiem que els enterraments van tenir lloc entre finals del segle XII i principis del XIII, i molt probablement amb un lapse de temps breu entre ells.

Fase 3

La següent fase es presenta com hipòtesis de treball i es deriva de l'anàlisi dels estrats corresponents a l'amortització de les estructures de la primitiva església romànica i dels estrats associats a un nivell de pas clarament identificat durant la primera campanya. A aquestes consideracions s'ha afegit la observació dels paraments de l'edifici actual i dels diferents elements constructius que el configuren.

Així, d'una banda, a partir de l'excavació, han estat documentats uns nivells amb presència minoritària però evident de ceràmica de reflex metàl·lic i blava, que documenten l'amortització del paviment de còdols i una posterior preparació per a un terra de morter de calç en una superfície delimitada per les parets de l'edifici actual. D'altra banda, als paraments exteriors de les parets de migdia i tramuntana de l'edifici actual s'han observat evidències estructurals que permeten identificar dos fases constructives clares. D'una banda, a migdia, a uns 50-80 cm de l'angle format amb l'edifici adossat de la sagristia es pot vegeu una línia vertical que estableix la separació física entre dos fases constructives. D'altra banda, a tramuntana, s'observa una diferència clara de paraments que permeten identificar un primer edifici més baix que l'actual i que tancaria per llevant a l'alçada del presbiteri actual. En definitiva, estaríem parlant d'una església que aprofita completament la paret de migdia i parcialment la de ponent del temple de la fase precedent i que s'eixampla en direcció a tramuntana configurant un edifici de planta quadrangular que pel costat nord assumeix les funcions de la muralla sobre la qual s'aixeca. La porta romànica de migdia podria haver continuat en funcionament però l'accés principal seria la portalada construïda a la façana de ponent.

Pel que fa a la cronologia d'aquest hipotètic segon edifici religiós proposaríem una construcció dins el segle XV. En aquest sentit caldrà analitzar acuradament el text de la visita pastoral del 28 de febrer del 1640 on es fa referència a una consagració ocorreguda el dia 15 de gener del 1452, en temps del bisbe Bernardus de Pau.

També en aquesta fase es realitzaren enterraments a l'interior de l'església. Així, en un forat obert al paviment de l'església a prop de la porta d'entrada, va ser enterrat un infant de pocs mesos. El cadàver del nadó va ser col·locat, possiblement amortallat, a l'interior d'un petit taüt de fusta del qual només s'han recuperat els claus. A l'altura del crani s'ha trobat una moneda, un diner de billó de Girona de Carles I, que correspondria a l'antiga costum del dipòsit de l'òbol per fer el traspàs a l'altre món.

En un moment indeterminat, a l'angle SW de l'església es va construir un pou. Es tracta d'un pou conservat en excel·lents condicions que va ser excavat al subsòl natural. Fa d'uns 90 cm de diàmetre i la profunditat no ha estat mesurada completament ja que els treballs de neteja es van aturar en arribar als nou metres de fondària. La paret del pou conserva dues línies de perforacions, com un sistema d'escala, que haurien servit per posar peus i mans i baixar al fons.

Fase 4

Gràcies a les visites pastorals sabem que a principis del segle XVII l'edifici ja presentava un aspecte deixat perquè el delegat del bisbe que visita l'església el 18 de setembre de l'any 1602 remarca el mal estat de la teulada així com la proliferació de vegetació al voltant del temple. Aquest darrer fet obliga a recomanar que "*fassen tallar les figueres qui son perles parets dela sglesia y del sementiri*" (A.D.G., Visites Pastorals, T.76, pàg.186). Amb el temps la situació no devia millorar en absolut perquè a finals del segle XVII els successius clergues que visiten l'església fan notar el mal estat en que es troba el temple de sant Esteve de Vilacolum. Així, el 7 d'octubre de 1688, en temps del bisbe Ponsich, el responsable de la visita pastoral adverteix sobre el no compliment de la mandata anterior amb les següents paraules: "*se reparas la iglesia peraque amanassave ruhina, lo que fins vuy no sees cumplit*" (A.D.G., Visites Pastorals, T.108, pàg. 741). Les paraules manifestades en motiu de la visita del dia 28 de juny de 1734 mostren com l'aspecte del temple no ha millorat, ans el contrari, la degradació ha arribat a extrems insostenibles: "*l'iglesia tant diferent de las demés*" que "*causalli gran desconsuelo i aflicció de animo*" ja que "*tota ella esta tan mala, tan espatllada*" que sembla "*un casulot mes que esglesia*". Davant la gravetat de la situació es convoca al poble de Vilacolum per a "*que se emprengan a fer una iglesia nova i en lo mateix puesto... o en altre*" (Visites Pastorals, T.119, pàg.262). Dos anys més tard l'església continua immersa en el procés de degradació: durant la visita del dia 4 de febrer de 1740 el visitador Quiricus Moran fa constar que les "*parets interiors estan molt descrostades y afeades demanera que no apareixen parets de iglesia*", més aviat semblen "*de una casa molt ordinaria*". A més, la situació es veu agreujada pel fet de que "*lo terreno del sementiri està molt més alt que lo paviment dela iglesia, de que se segueix esser la iglesia molt humida y ab la humitat descrostarselas parets*". Davant això ofereix quaranta dies d'indulgència als habitants del poble si en els dies de festa s'afanyen a treure terra per "*abaixar lo terreno del cementiri*". Igualment mana "*embrocalar y emblanquinar les parets interiors*" (Visites Pastorals, T.123, pàg. 311r).

Finalment, i davant la degradació extrema de l'església, entraríem a la darrera fase arquitectònica de sant Esteve. En realitat no es va construir un nou edifici sinó que es van realitzar reformes importants que van afectar principalment el sistema de coberta i la planta de la capçalera. Del temple anterior es conservaren les parets de tramuntana, ponent i migdia sobre les quals s'aixecà un mur reforçat amb contraforts exteriors que proporcionà més alçada al nou temple. Això s'observa clarament a la paret nord on, per sobre d'un parament fet amb pedres de formes i mides heterogènies, es construeix amb carreus de formes quadrangulars de mides regulars. L'altre àrea reformada es situa a llevant on s'enderrocà la paret límit i l'edifici es va engrandir amb la construcció d'un absis poligonal que va modificar completament la planta de l'església. A l'interior la nova teulada de volta va fer necessària la construcció d'una sèrie de pilastres adossades. La pavimentació paral·lela a les importants reformes va comportà l'anul·lació del sol anterior amb dues capes de material aportat sobre les quals es va procedir a la col·locació d'un enrajolat que ha perviscut fins avui.

En el llibre de Comptes de l'Administració de Nostra Senyora Antiga consta que el dia 11 d'abril de 1787 es comença a "*aparedar*" l'església i el rector posa la primera pedra. En aquest sentit, la data de 1791 gravada a la llinda de la porta principal evidenciaria tot el seguit d'obres que van portar a reformar l'edifici anterior, la durada de les quals no podem establir.

Any 2002

Actualment, l'església de sant Esteve de Vilacolum torna a tenir problemes estructurals que afecten de nou la seva teulada. Les excavacions arqueològiques presentades avui s'emmarquen en el projecte de rehabilitació i responen al profund interès del consistori, encapçalat per l'alcalde, senyor Pere Moradell, per la història i el passat del poble i la seva gent. La vetlla pel patrimoni històric i arquitectònic d'aquest municipi i els diferents nuclis de poblament que el formen té un clar exponent en les obres realitzades a l'església de sant Tomàs de Fluvià i la posada en valor del seu important conjunt pictòric.

En el cas de l'església de sant Esteve de Vilacolum aquesta voluntat de revalorització dels elements patrimonials del municipi ha comportat que el tractament de les restes arqueològiques localitzades hagi estat complet ja que després de la fase d'estudi i investigació arqueològica s'ha procedit a musealitzar el lloc de manera que actualment ja es pot seguir el passat del lloc de sant Esteve de Vilacolum a partir d'unes "finestres" en el terra del temple que permeten visualitzar les restes conservades. A més, en breu, seran instal·lats uns plafons informatius, convenientment il·lustrats amb restitucions hipotètiques i imatges evocadores, per proporcionar al visitant de sant Esteve de Vilacolum el que es coneix avui del seu passat.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD 1990, Torroella de Fluvià, a *L'Empordà, Catalunya Romànica*, Vol. IX. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

BADIA, J. 1977, Aportacions a l'estudi del pre-romànic empordanès, III, *Revista de Girona*, núm. 78, 22.

RIU, M. 1982, Alguns costums funeraris de l'edat mitjana a Catalunya, a Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, *Acta Medievalia*, Annex 1, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

PUIGVERT, J. *La parròquia rural a Catalunya. Segles XVIII-XIX*,

Bisbat de Girona, A.D.G.

ROIG, J., COLL, J.M., MOLINA, J.A. *L'església vella de sant Menna. Sentmenat del .V al XX. 1500 anys de l'evolució històrica.*

L'ERMITA DE SANT ROC (VILABLAREIX, GIRONÈS)

Maribel FUERTES

L'ermita de Sant Roc es troba situada sobre el puig de Sant Roc a 194 m s.n.m, a l'est del municipi de Vilablareix, on aquest fa límit amb el d'Aiguaviva.

Arran de les obres de restauració de l'ermita de Sant Roc de Vilablareix, dutes a terme per el Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona es realitzà una intervenció arqueològica a l'indret, l'objectiu de la qual fou la realització d'un sondeig a l'interior de l'edifici i un seguiment de les obres de desenrunament dels laterals exteriors. La intervenció es dugué a terme els dies 12, 13 i 14 de novembre del 2001.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

El primer document que fa referència al culte de Sant Roc en terres gironines data del 1433[1]. En aquest es donà llicència per demanar caritat per Sant Roc, encara que el document no fa referència a un lloc exacte. Una segona dada sobre aquest culte la trobem en un document datat el 1435 on Joan Antigó, pintor gironí, rep una comanda per part dels pabordes de Vilablareix i Aiguaviva per a la realització d'un retaule sota la invocació de Sant Roc. En aquest segon cas les instruccions sobre la ubicació del retaule són clares, i deixen palesa la relació entre ambdós documents: "*E lo dit retaule ha esser posat en lo dit temps en la sglesia o capella qui es sots invocació de sent Roch situada en la dita perroquia de Vilablareix...*)[2]. Així, i ja confirmat aquest culte a l'indret, el 1440 el rector de Vilablareix ja disposava de llicència per dir-hi una missa en diumenge[3]. Documents més tardans, datats entre el 1459 i el 1480 recullen petició d'almoina per a la construcció d'aquesta capella i el 1634 es donà llicència per vendre ciris per tal de costejar obres. Aquestes obres es poden relacionar amb les construccions annexes a la capella, descobertes en aquesta intervenció, que funcionarien com a lloc d'estada dels ermitans. Així el 1721 un document certificà que hi residia un capellà. La darrera dada prové del 1841 quan es fa el trasllat a l'església parroquial de Vilablareix.

A partir de les primeres referències bibliogràfiques sobre l'ermita de Sant Roc se l'identificà equivocadament amb "*basilicam sancti christophori de nobinolas*"[4] a partir d'un document datat el 882, en relacionar aquest topònim amb l'aplec que es realitzava per Sant Roc a l'indret, anomenat l'aplec de les núvies, documentat des del segle XVIII. Posteriorment altres autors[5] han relacionat el document esmentat amb l'antiga ermita de Sant Cristòfol, situada a Llambilles, desvinculant el document de l'ermita de Sant Roc.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Durant els treballs de desenrunament de l'exteriror de l'ermita es dugué a terme una prospecció visual de les obres. L'extracció de la runa es féu per mitjà d'una màquina retro-excavadora. L'ubicació de l'ermita al marge nord-est del puig havia contribuït a fer que el desnivell existent entre la façana i l'absis, una pendent d'un 15 %, restés colmatat sota una potència de més de 1,5 metres de runa. La neteja del lateral nord de l'ermita deixà al descobert l'existencia d'una petita estança de 5,50 m de llargada per 3 m d'amplada. L'estança, adossada a sud al parament de l'ermita, presentava l'entrada a oest, funcionava com un sol espai i conservava parcialment l'enrajolat del paviment.

[1] MARQUÈS, J.M. 2000, 155.

[2] FREIXAS, P. 1982, 199.

[3] MARQUÈS, J.M. 2000, 155.

[4] MONSALVATGE, F. 1910, 20; SANZ, A. 1991, 41.

[5] MARQUÈS, J.M. 2000, 156; GISPERT-SAÜCH, P. 1985, 112.

A l'est d'aquesta estança s'exhumà també un contrafort d'1 m de llargada per 0,80 m d'amplada construït amb grans blocs quadrangulars i lligats amb morter de calç. Conservava una alçada de 60 cm tot i que era observable l'emprenta del seu alçat en el parament nord de l'ermita.

El lateral sud de l'edifici presentava un augment considerable del volum de runa, en relació a la banda nord. La neteja d'aquesta banda deixà al descobert un gran edifici annex a l'ermita amb una façana de 11,50 m i uns laterals de 13 m. L'edifici s'adossava al mur sud de l'ermita i presentava una planta quadrangular irregular mesurant el mur de tancament posterior, a est, 14 m de llargada, donant un espai hàbil a l'edifici d'uns 182 m^2, compatimentat en 8 estances. L'entrada a la casa es trobava a oest aprofitant com a llindar la part sud de la façana de l'ermita. L'edifici degué presentar un pis superior com mostra el cos d'escala que encara conservava els primers graons i l'arranc de l'arc de sosteniment. En la construcció d'aquesta estructura es reutilitzà, per fer el primer replà, la presència del contrafort sud de l'ermita el qual es troba equidistant al de la banda nord, abans esmentat, i presenta la mateixa tècnica constructiva.

La disposició directa de la runa sobre els diversos paviments de les estances, fa pensar que va transcórrer poc temps entre la situació d' abandó i l' esfondrament de l'edifici.

Paral.lelament a les tasques de desenrunament dels exteriors, es realitzà un sondeig estratigràfic a l'interior de l'ermita. El reaprofitament de la antiga pavimentació, encara conservada, de l'ermita obligà a realitzar aquest sondeig a l'absis, just darrera de l'altar, única zona sense enrajolat. El sondeig, de reduïdes dimensions (1 x 0,80 m) limitava per la seva banda est amb l'alçat de la paret posterior de l'absis. Si bé el rebliment del sondeig responia a una mateixa unitat de textura sorrosa i diversos blocs de pedra de mida petita, l'observació del parament del absis mostrà el nivell de fonamentació constituït per tres filades de blocs disposades amb atalussament i amb la mateixa tècnica constructiva que l'alçat de la paret. El sondeig, amb manca de materials ceràmics, es finalitzà en arribar al nivell argilós del subsòl.

El conjunt de materials recuperats durant la intervenció provenen dels nivells de runa, on es trobaven dispersos i descontextualitzats. Del conjunt cal destacar dos fragments de plat de vaixella blava catalana decorats amb el motiu de la ditada, que dónen una cronologia reculada 1620-1670, respecte a la majoria del conjunt el qual el formen fragments ceràmics de cronologia molt recent. El fet de que l'ermita de Sant Roc hagi estat indret de reunions i aplecs fins ben entrat el segle XX ha contribuit en gran manera a aquest fet, i així s'observa entre els materials recuperats un gran nombre de peces amb funció de servir i transportar líquids i queviures (brocs, cantís, plats).

CONCLUSIONS

Les tasques de desenrunament de l'exterior de l'ermita han posat al descobert dues cases annexes als laterals de l'ermita de Sant Roc. Mentre el lateral nord presenta una estança de dimensions reduïdes, sense funció clara, el lateral sud presenta la planta d'una casa de grans dimensions la qual degué ser utilitzada com a habitatge. La reutilització de la base d'un dels contraforts exteriors per a la creació de l'escala d'accés al primer pis de la casa sud, mostra la seva posterioritat arquitectònica respecte de la construcció de l'ermita. Aquest fet està avalat per la documentació escrita, segons la qual, L'indret estava habitat el 1721.

Pel que fa a la construcció de l'ermita, el sondeig practicat a l'interior, si bé no ha pogut donar criteris de datació, mostra una única fase de construcció entre els fonaments i l'alçat de la paret posterior de l'absis. La prospecció exteriror a l'edifici tampoc mostra testimonis de construccions anteriors. Poden concloure així que el document abans esmentat datat el 882 es doncs imcompatible amb les restes de l'ermita de Sant Roc i donar per valida la dada aproximada de construcció de l'edifici a mitjans del segle XV, fet confirmat per l'estil arquitectònic que presenta l'edifici.

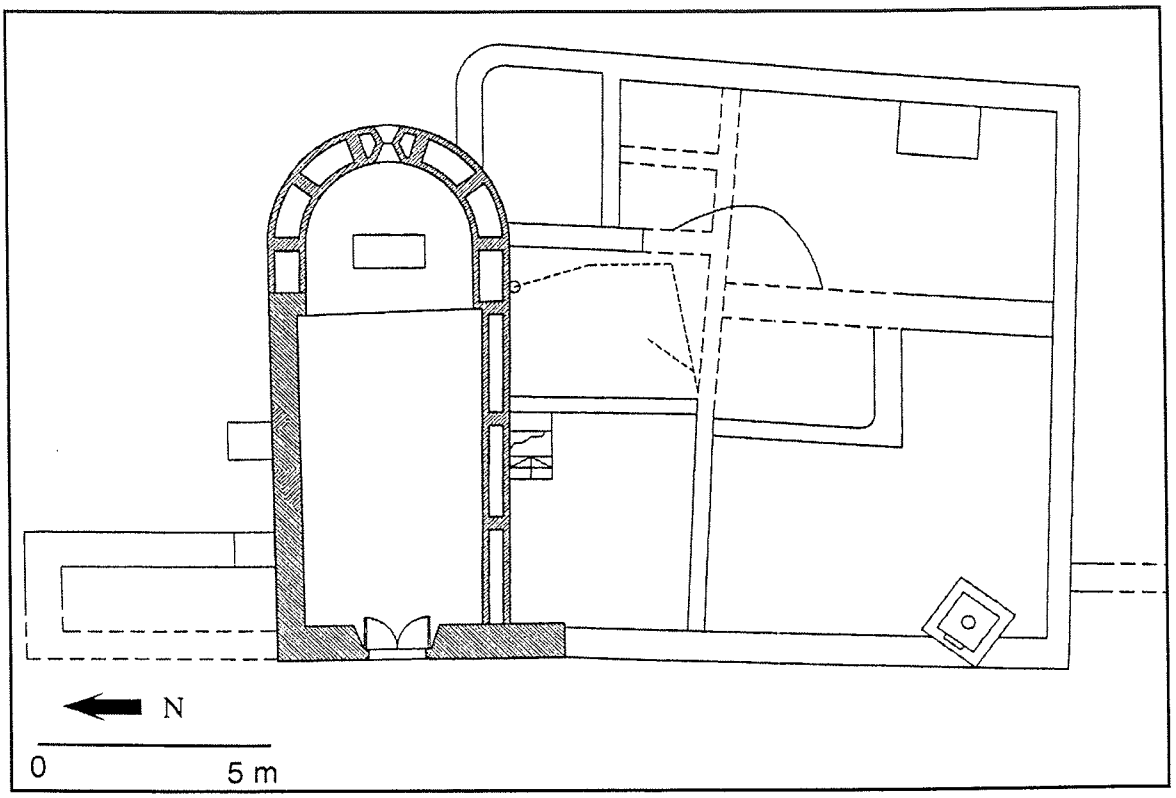

fig. 1. Planta de l'ermita de St. Roc amb les estructures annexes exhumades durant la intervenció[6].

BIBLIOGRAFIA

FREIXAS, P. 1982, *L'art gòtic a Girona S. XIII-XV*, Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la secció històrico-arqueològica, XXXII, Premi Puig Cadafalch, Barcelona, 198-199.

GAVÍN, J.Mª 1982, *Inventari d'esglésies*, 11, Arxiu Gavín, 148.

GISPERT-SAÜCH, P. 1984-1985, *Toponímia del terme municipal de Vilablareix*, Societat Onomàstica, 111-112.

MARQUÈS, J.Mª 2000, *Ermites i santuaris de la Diòcesi de Girona*, núm 4, Diputació de Girona, 155-156.

MONSALVATGE, F. 1910, *Nomenclátor Histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y diócesis de Gerona*, tomo IV de monasterios é iglesias. XVIII de la colección, Olot

SANZ, A. 1991, *Vilablareix*, Catalunya romànica, V el Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany, Enciclòpedia Catalana, Barcelona, 41.

TELESE, A. 1991, *La vaixella blava catalana de 1570 a1670, repertori, catalogació i proposta per a la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la pisa hispànica*, Barcelona.

[6] Planta cedida per l'arquitecte Lluís Bayona, Cap del Servei de Monuments de la Diputació de Girona.

LA RESTAURACIÓ DEL POBLAT NEOLÍTIC DE CA N'ISACH (PALAU-SAVERDERA, ALT EMPORDÀ): ELS TREBALLS DE L'ANY 2001

Josep TARRÚS i GALTER **Enric CARRERAS i VIGORÓS** **Àngels CUSTOJA i RIPOLL***

Aquesta primera campanya de consolidació i restauració del poblat neolític de Ca n'Isach s'havia de dedicar, segons el projecte presentat per a l'any 2001, a refer completament la tanca perimetral del jaciment, que estava completament destrossada; a regularitzar la superfície i desbrossar tot el recinte, que havia patit molt en el darrer incendi de l'estiu de 2000; a netejar, definir i restaurar les cabanes de tot el recinte, cadascuna amb problemàtiques diferents, però en general en molt mal estat de conservació; a tornar a formar algunes de les estructures internes originals de les cabanes (cisterna, focs, sitges, forats de pal); i a posar-hi un cartell explicatiu-introductori a l'entrada.

Els treballs varen començar a mitjan de novembre i s'han anat continuant fins a finals de desembre del 2001 i durant els primers mesos de l'any 2002. S'ha comptat amb gent del Geseart (Enric Carreras, Josep Tarrús i Àngels Custoja), a més a més de Sebastià Delclòs, un col·laborador habitual en aquestes tasques.

Tot primer es varen dedicar força dies a la neteja a consciència de les ruïnes, molt deteriorades i cobertes de vegetació a causa de l'abandonament sofert en els darrers 7 anys, des que l'any 1994 es va donar per acabada l'excavació de Ca n'Isach. A la vegada s'ha retirat una soca de surera que havia quedat per terra després de la gran cremada de l'estiu del 2000 i també totes les mates calcinades per aquest darrer incendi.

Tot seguit amb l'ajuda de Joan Luque, del poble de Pau, conductor d'una petita màquina excavadora, s'ha allisat tot el terreny interior del recinte, en especial al voltant de les cabanes, per tal de donar-li un millor aspecte i realçar les restes de les construccions neolítiques.

El paleta Josep Besa del poble de Pau, amb el seu personal, s'ha fet càrrec de la reparació de la tanca perimetral i del portal d'entrada. Aquesta tanca s'ha hagut de refer del tot, regularitzant l'alçada dels pals i pintant-los, a la vegada que l'antiga tela metàl·lica era substituïda per una altra de més qualitat i també de color verd.

Des de finals de desembre del 2001 i durant els primers mesos del 2002 ens hem centrat en la restauració acurada, pedra per pedra, de les 4 cabanes de Ca n'Isach. Aquesta tasca l'ha feta el mateix paleta esmentat, un bon especialista en la construcció de parets de pedra seca, sempre sota la supervisió directa dels membres del Geseart.

Una vegada netejades, i amb un aspecte similar al que tenien l'any 1994, s'ha procedit a definir i després refer el perímetre extern de cadascuna de les construccions, començant per la gran cabana 1ª. Ens interessava sobretot -de cara a la seva restauració- definir l'amplada mitjana i la composició dels murs, i també assegurar els lligams entre les diferents cabanes. Cal recordar que el jaciment es feia servir durant l'any 1987 per extreure'n terra amb màquines excavadores, fet que va malmetre algunes parets, gairebé fins a fer-les desaparèixer, com la que lligava la cabana 1ª amb la 2ª.

Tot seguit es vàrem centrar en la restauració dels murs de la cabana principal o 1ª, en principi la més ben conservada. Aquí s'han redreçat i reforçat amb falques i ranures en el terreny les lloses (algunes d'1 m d'alçada per 70 cm d'amplada) que resseguien i enfortien la seva vora externa i interna. Quan aquestes faltaven s'han reemplaçat per altres de noves, extretes dels voltants de Ca n'Isach. El reompliment interior d'aquest mur s'ha completat amb nous blocs, fins a l'altura màxima de la llosa més

* GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

alta de la vorada. Evidentment, només s'ha restaurat la meitat oest d'aquesta primera cabana de grans dimensions, donat que l'altra meitat est, desapareguda de fa temps, s'hauria de construir damunt del carrer que voreja el jaciment.

A hores d'ara s'està treballant en la restauració dels murs de les altres tres construccions, els quals estan formats simplement per filades de pedra seca, sense lloses perimetrals. Cal esmentar que durant la neteja de l'espai número 4, al nord de la cabana 1ª, s'han descobert dos nous focs, arran de les parets, que potser caldrà excavar més endavant.

Una vegada acabada aquesta restauració d'aquestes cabanes, durant l'any 2002, es procedirà a refer alguna de les estructures internes (focs, cisterna, sitges, forats de pals), que es varen haver de fer malbé durant les excavacions de 1987-1994. Ara serviran per il·lustrar com es vivia dins d'aquestes construccions neolítiques. També es procedirà a instal·lar el cartell explicatiu de l'entrada del jaciment.

Donat que portem un cert retard, a causa de la complexitat de les tasques a realitzar, suposem que no serà fins a finals de l'any 2002 o principi del 2003, quan es podrà començar la segona fase d'aquesta restauració i adequació per a la visita del poblat neolític de ca n'Isach. Caldrà, aleshores, bastir la reproducció d'una cabana neolítica, estil Ca n'Isach, i instal·lar-hi els plafons explicatius, dos sobre aquest jaciment i un sobre els itineraris megalítics de Palau-saverdera i rodalia.

Està clar, que després caldrà preveure l'aprofitament cultural de les noves instal·lacions, potser a través d'una empresa que es dediqui a la difusió cultural de l'arqueologia, i també procurar que des de l'Ajuntament de Palau-saverdera s'asseguri el seu manteniment.

fig. 1. Treballs de restauració del mur perimetral de la cabana 1ª de Ca n'Isach.

BIBLIOGRAFIA

TARRÚS , J., CHINCHILLA, J., ALIAGA, S., MERCADAL, O. 1992, Ca n'Isach (Palau-saverdera): un assentament a l'aire lliure del neolíic mitjà, *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, Barcelona, 27-39.

TARRÚS, J., CHINCHILLA, J., MERCADAL, O., ALIAGA, S. 1996, Fases estructurals i cronològiques a l'hàbitat neolític de Ca n'Isach (Palau-saverdera), *Actes del I Congrés del Neolític a la Península Ibèrica, Gavà-Bellaterra 1995*, Barcelona, 429-438.

EL DOLMEN DE PARDINELLA (GOMBRÈN) I EL SOT DE LES DONES MORTES (LES LLOSSES). DOS MONUMENTS FUNERARIS DE LA COMARCA DEL RIPOLLÈS

Dolors CODINA i REINA

Dins el projecte de realització del llibre *Història del Ripollès,* patrocinat per la Diputació de Girona, dins la col·lecció *Història de les Comarques Gironines* es va decidir realitzar un estudi i inventari dels monuments megalítics de la comarca del Ripollès. Es procedí doncs, a demanar els permisos pertinents per poder realitzar les planimetries dels dos sepulcres que en ocupen. Aquest article no pretén ser en cap moment un estudi aprofundit sobre el megalitisme pirinenc, tant sols presentem les plantes i les seccions de les dues estructures escollides.

Geogràficament tant el dolmen de Pardinella com el sot de les Dones Mortes es situen a la comarca del Ripollès, en el seu quadrant sudoest (fig. 1). Topogràficament direm que el dolmen de Pardinella, també anomenat dolmen de la Pardina, està situat al costat d'un camí, en un petit replà, davant de la muntanya de Montgrony. En canvi El sot de les Dones Mortes, es situa al costat d'una riera, en una petita clariana al mig del bosc, vora un camí.

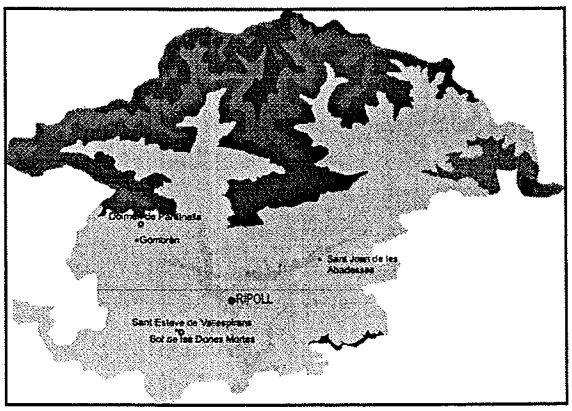

fig. 1. Mapa de situació dels dólmens.

EL DOLMEN DE PARDINELLA

Segons Tarrús i Chinchilla (Tarrús, Chinchilla 1996, 67) podríem catalogar aquest monument funerari com a cambra pirinenca. Presenta una estructura de planta quadrada i de petites dimensions, envoltat per les restes, encara ben visibles, d'un túmul (fig. 2). Actualment la coberta es troba desplaçada i situada per terra, a la part de llevant del dolmen. Sabem, gràcies a la planta que publica Pericot (Pericot 1950, 148) que a l'any 1950 aquesta llosa de coberta encara ocupava el seu emplaçament original. A hores d'ara, fent funció de coberta, hi trobem una llosa posada pels veïns de la zona.

No tenim cap notícia de que s'hi hagin realitzat campanyes d'excavació, tampoc que s'hi hagin dut a terme prospeccions. L'única notícia que tenim al respecte és una nota de Colominas (Pericot 1950, *op cit*) en la que ens parla d'unes restes ceràmiques trobades en el sepulcre. (Foto 2)

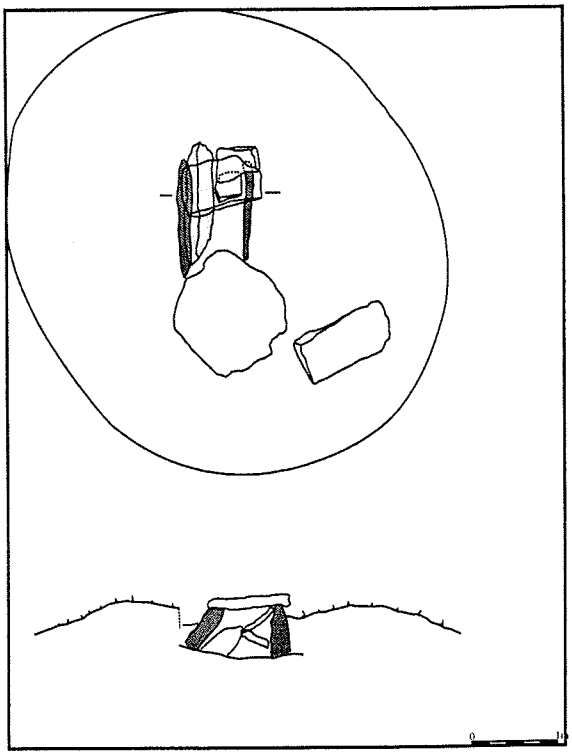

fig. 2. Planta i secció del Dolmen de la Pardinella.

EL SOT DE LES DONES MORTES

Contràriament al dolmen de Pardinella, el Sot de les Dones mortes ha estat objecte de diverses campanyes d'excavacions. La primera d'aquestes és la realitzada durant els anys 20 pel Museu Episcopal de Vic, sota la direcció de Ramon Roqué. Els materials recuperats al llarg de la campanya foren dipositats al museu de Ripoll. Cronològicament les restes aparegudes en el sepulcre datarien aquest en una facies entre el neolític antic i el final (Rovira *et al.* 1992, 68).

Aquesta estructura fou catalogada per Pericot (Pericot 1950, 150) com a dolmen, no obstant, l'any 1976, després d'una neteja i d'un aixecament planimètric del monument per Rovira (Rovira 1982, 143-144), es va determinar que en realitat no es tractava d'un dolmen sinó d'una cista, que es podia posar en relació amb les ja conegudes del Solsonès. El sepulcre es trobava orientat est-oest i situat al centre d'una estructura tumular de terra que l'envoltava i el protegia (fig. 3) (Foto 1).

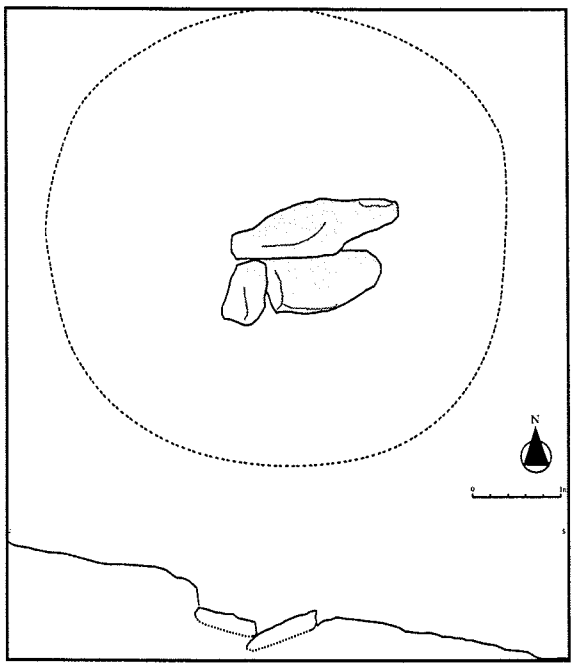

fig. 3. Planta i secció de les Dones Mortes.

A dia d'avui, i en el moment de realitzar la planimetria que presentem, hem pogut constatar, amb evident mal al cor, la deixadesa a la que s'ha vist sotmès el monument; en efecte, a l'any 1976 encara era perfectament evident que es tractava d'una caixa de lloses amb uns ortostats laterals, encara verticals, de grans dimensions i amb un túmul de terra que el protegia. A hores d'ara queden restes del túmul i tres lloses completament catxades. Evidenciem, una vegada més, el poc interès que desperta en aquesta meva comarca el nostre propi passat.

BIBLIOGRAFIA

CARBONELL, E. 1979, La cultura dolmènica: el Sot de les Dones Mortes, a *La Prehistòria del Ripollès*, Ripoll, 25.

PERICOT, LI. 1950, *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto de Estudios Pirenaicos, Monografías del Instituto de Estudios Pirenaicos, Prehistoria y Arqueología, 4, Barcelona, 148-150.

ROVIRA, J. 1982, Clot de la Dona Morta o Sot de les Dones Mortes, Les Llosses, a *Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona, 143-144.

ROVIRA, J., CURA, M. 1992, La sepultura neolítica "El Clot de la Dona Morta" (Les Llosses, Ripollès) i la problemàtica de les estructures tumulars del neolític català, a *GALA Revista d'Arqueologia i antropologia*, 1, Barcelona, 65-69.

TARRÚS, J. 1988-1989, Breus notes sobre el megalitisme interior de les comarques gironines, a *Quaderns del Centre d'estudis Comarcals de Banyoles*, 67-80.

TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1996, Els monuments megalítics, *Quaderns de la Revista de Girona*, Girona, 66-67.

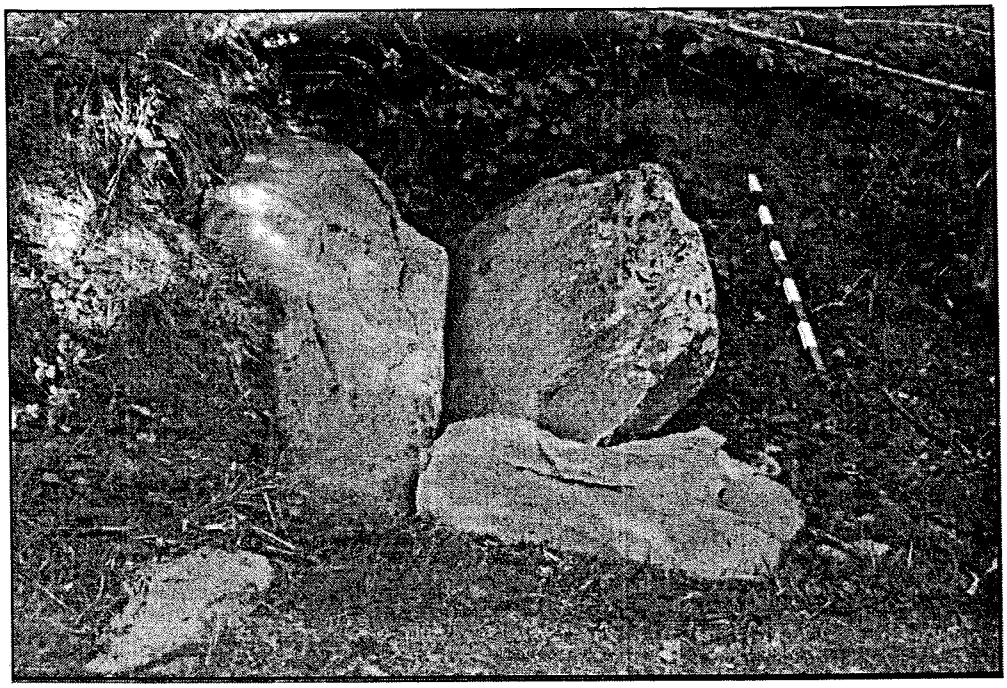

foto. 1.

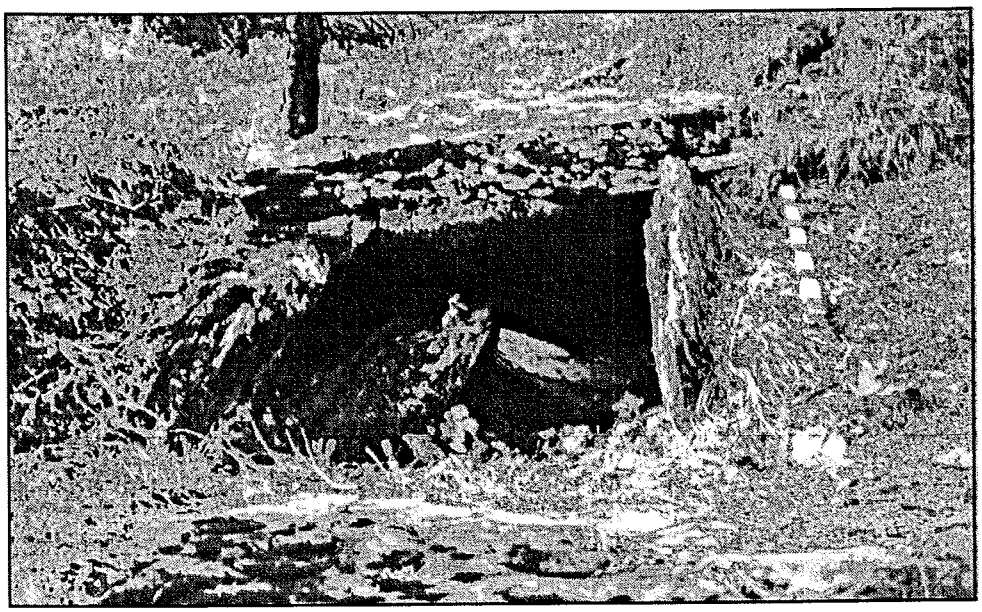

foto. 2.

CAMPANYES DE CONDICIONAMENT I CONSOLIDACIÓ AL POBLAT IBÈRIC DE PUIG CASTELLET (LLORET DE MAR, LA SELVA)

Maribel FUERTES Enriqueta PONS Eva TEIXIDOR Joan Ramon VIDAL

D'acord amb el pla d'intervencions de manteniment en el jaciment ibèric de Puig Castellet, en el curs del bienni 1999-2001 s'han efectuat diverses campanyes en que la prioritat ha estat la consolidació de les estructures muràries del recinte. El jaciment, a més de patir l'exposició a l'aire lliure i l'erosió davant els agents nocius naturals, rep la presència continuada de visitants sobretot a l'estiu. Tot plegat ha comportat diferents desperfectes que han motivat la consolidació de les estructures.

El jaciment ja havia estat objecte d'una consolidació en el moment final de les excavacions l'any 1986. Aquesta consolidació havia patit el pas dels anys i actualment es trobava descomposta en la seva major part, això havia produït una alteració dels blocs constructius facilitant el seu desprendiment. Fou, doncs, necessari retirar totes les restes de l'antic morter en funció de sanejament i aplicar-ne un de nou per restablir l'estabilitat de les estructures.

Dintre del procés de consolidació es van establir uns preceptes a seguir, per tal de donar al projecte uns elements de cohesió. Aquests van centrar l'objectiu principal de la consolidació en la conservació de les restes. El morter a emprar havia de ser no agressiu, compost per materials no més forts que aquells que formaven part de les estructures. Tenint en compte que la natura litològica dels blocs constructius era el granit vàrem optar per aplicar un morter especial per a pedra tova en relació 4x1, utilitzant la mateixa terra del jaciment i un aglutinador en forma de calç. Abans de la intervenció es féu una petita precampanya d'experimentació sobre l'adhesió i porositat del morter així com proves de color i textura, cercant en aquest últim cas l'idoneïtat estètica del morter respecte el conjunt del jaciment.

Dintre dels preceptes creiem important remarcar que no hem treballat en el camp de la reconstrucció ja que en cap cas s'ha fet elevació d'estructura. La col·locació de blocs ha estat puntual i s'ha efectuat allà a on el despreniment era clar i prenent sempre com a punt de referència la planimètria general del jaciment.

Totes les actuacions referides, tant de consolidació com de manteniment no són actuacions tancades i requereixen un seguiment que donen a aquest projecte un caràcter de pla obert.

Els treballs al jaciment s'han estructurat en actuacions directes, aquelles que afecten a les estructures arqueològiques, i indirectes, aquelles que afecten a elements complementaris del jaciment:

ACTUACIONS DIRECTES

Estructures muràries

La capa de morter (ciment) que mantenia i consolidava els murs es trobava en molt mal estat. En aquesta campanya s'ha procedit a la seva substitució, així com a la col·locació dels blocs constructius que s'han després durant aquest temps.

Un cop extret el morter antic que encara restava en els murs, es realitzà una neteja exhaustiva de sorra, fulles i arrels, amb raspallats i aigua per treure els agents nocius que alteraven les parts superficials del mur. Segons la planimetria del jaciment es varen recol·locar puntualment blocs despresos.

El morter utilitzat és especial per a pedra tova. Basat en la barreja de 4 parts de sorra amb una de calç hidràulica i una emulsió acrílica diluïda al 15%, amb una relació de 4 x 1 x 2 cl.

Per arribar a la idoneïtat del color s'han utilitzat pigments minerals comercialitzats com a Gassel 27 i òxid de ferro. La sorra utilitzada s'ha extret del mateix emplaçament i ha estat tamisada a 2.

Abans d'aplicar el morter s'humitejaren les estructures a consolidar. Seguidament es procedí a l'aplicació del morter consolidant la filada superior dels murs. Després de l'aplicació del morter es llençà sorra a pressió perquè aquesta s'adherís al morter per aconseguir un aspecte final més rugós. Finalitzada l'aplicació i amb uns dies de presa es retirà el morter sobrant i s'optimitzà el resultat final.

Les fosses d'aigua de la zona central

Aquestes estructures pateixen una forta degradació ja que es troben excavades al subsòl i reben de la pendent natural (40%) una forta erosió que provoca una degradació a la boca de les fosses.

S'inicià la consolidació de les fosses l'any 1999, reexcavant les estructures per obtenir la seva forma originària. Es procedí a fer un brocal d'apuntalament a la boca de les fosses, elaborat amb material de construcció actual, i recobert posteriorment amb un morter hidràulic, compost per Griffit, sorra i òxid de ferro (per assolir el color saulonenc del subsòl). La relació en la composició del morter hidràulic es de 3 x 1.

ACTUACIONS INDIRECTES

L'any 1995 es decidí condicionar el recinte arqueològic per tal que fos visitable. Es realitzaren elements d'accés i es col·locaren rètols informatius distribuïts a l'interior del jaciment, donant una cohesió més entenedora a les restes arqueològiques. Cinc anys després aquests elements han patit un clar deteriorament que fa necessària la seva renovació.

- Retolació. Renovació dels panells informatius de l'interior del recinte.

- Neteja general. Les campanyes de neteja i de manteniment s'han efectuat repetidament desde l'any 1995. Han consistit en la neteja d'herbes i fullaraca acumulada estacionalment. També es procedí al buidament de les sorres acumulades dins les estances. Finalment s'aplicà un herbicida de contacte i un de pre-emergència.

- Reafirmament de la tanca protectora del jaciment. Es procedí a l'arranjament de la tanca circundant del jaciment degut al seu mal estat i per evitar intrusions furtives.

CONCLUSIONS

Aquestes campanyes realitzades al jaciment de Puig Castellet permeten mantenir les restes arqueològiques en un estat òptim. La situació de les estructures muràries a l'aire lliure i els elements d'erosió constant (vent, pluja...) fan que siguin necessàries revisions periòdiques per tal d'assegurar la seva perdurabilitat. El seu bon condicionament permet que sigui visitat per una gran afluència de públic, que per altra banda és el que dóna sentit a la conservació dels jaciments.

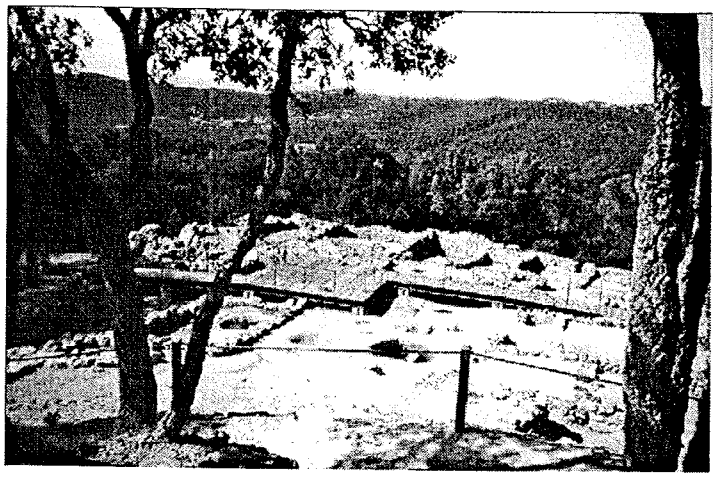

fig. 1. Vista del jaciment un cop finalitzada la consolidació.

BIBLIOGRAFIA

CARRERA, F. 1993, La conservación de jacimientos arqueológicos excavados, arqueologia i conservación, *Actas del curso de verano de la Universidad de Vigo,* Xinzo de Limia, 6-10 juliol de 1993, 99-116.

CARRERA, F., BARBI, V. 1990, La consolidación de jacimientos arqueológicos; el castro de Fazorro, *VIII Congrés de conservació de bens culturals*, ICCROM, València, del 20 al 23 de setembre de 1990, 343-351.

DE CAUSA, J. 1991, *Lesiones en los edificios. Síntomas, causas i reparación*, Monografias CEAC de la construcción nº 71.

PONS, E., LLORENS, J.M., MERINO, J. 1999, *Puig Castellet*, guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya, MAC Barcelona.

PONS, E., LLORENS, J.M., TOLEDO, A. 1989, Le hameau fortifié du Puig Castellet à Lloret de Mar (Girona, Espagne) un bilan de recherches, *Documents d'archeologie meridionale*, 12, 191-222.

SANTLEY, N. 1990, Excavación i conservación, *La conservación en excavaciones arqueológicas*, ICCROM, Ministerio de Cultura, Madrid, 13-22.

STUBBS, J.H. 1990, Protección i exhibición de estructuras excavades, *La conservación en excavaciones arqueológicas*, ICCROM, Ministerio de Cultura, Madrid, 85-102.

SOBRE LA CONSOLIDACIÓ REALITZADA A LA VIL·LA ROMANA DELS AMETLLERS (TOSSA DE MAR)

Antoni ROJAS Mª Francesca JIMÉNEZ*

INTRODUCCIÓ

Del 24 al 28 de juliol de l'any 2000 l'empresa d'arqueologia Ares s.c. va realitzar uns treballs de consolidació d'algunes de les estructures posades al descobert a la campanya d'excavacions de la vil·la romana dels Ametllers, realitzada al maig-juny del 2000. L'estat de progressiva degradació en que es trobaven les restes va fer necessari una ràpida actuació. Les estructures afectades eren una base de pilastra, part d'un mur de la cisterna de la vil·la i una estructura considerada com un nimfeu.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES I ACTUACIÓ

Base de pilastra

Estat abans de la consolidació: Al nord-oest del jaciment es va posar al descobert una base de pilastra recolzada al mur perimetral U.E. 136, dins de l'àmbit 38. Es tracta d'una base de pilar feta de forma molt senzilla. Aquesta estructura presentava un estat de relativa bona conservació però en un evident estat de degradació. La pilastra està formada bàsicament per teula i morter. Requeria una ràpida actuació de consolidació.

Actuació: S'ha realitzat una neteja a fons de terra i del morter que estava mig desfet. El morter ha estat substituït per morter nou donant-li la mateixa tonalitat. Cal destacar que per la consolidació s'han substituït les teules que estaven totalment degradades per d'altres en bon estat del mateix jaciment. El morter de calç nou ha donat a la pilastra molta consistència i un aspecte molt sòlid. Per tant s'ha frenat la progressiva degradació en que es trobava aquesta estructura.

Materials

Els materials que s'han fet servir en aquesta consolidació han estat bàsicament calç barrejat amb sorra i aigua. Cal dir que s'han substituït aquelles teules que eren impossibles de reutilitzar per estar molt degradades. En el seu lloc s'han col·locat altres teules més consistents procedents del mateix jaciment.

Mur de cisterna U.E. 138

Estat abans de la consolidació: Aquest mur necessitava una ràpida actuació perquè amb el temps hi havia el perill d'enderrocament. Presentava una destacada esquerda. També presentava en la seva part inferior una manca de morter i terra que el podria fer caure.

Actuació: Es van netejar a fons les esquerdes de terra i altres elements com pedres, ceràmica, plantes i arrels, etc. El següent procediment va ser refer les esquerdes emprant la mateixa tècnica de construcció de l'estructura original, bàsicament morter i pedra. Es va donar la tonalitat i forma aproximada del mur per tal que l'actuació moderna no contrastés de manera accentuada amb l'original.

Per altra banda la part inferior del mur va ser reomplerta amb morter i pedres i es va fer un petit mur de contenció per tal d'evitar la inclinació que estava patint l'estructura. Aquesta actuació va ser revestida imitant la textura de la terra per tal de dissimular l'actuació moderna realitzada.

Materials

Bàsicament s'ha fet servir ciment blanc, morter de calç, sorra, terra del jaciment i totxos plans. Pel que fa a la tonalitat no s'han fet servir tints. Se li ha donat

* ARES, S.C.

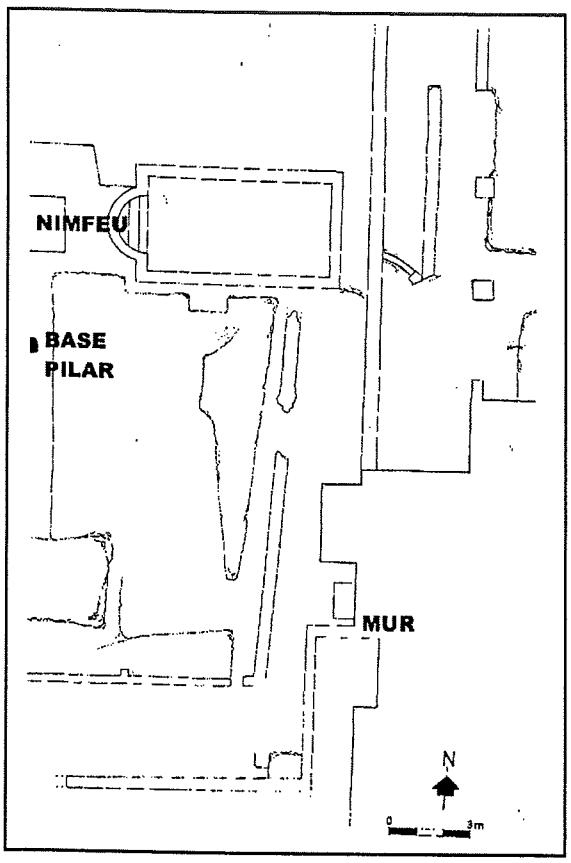

fig. 1. Situació de les estructures objectes de consolidació.

una tonalitat de color gris, es a dir, un color molt semblant a la tonalitat que presentava el mur i la roca mare que es trobava a prop de l'estructura. D'aquesta manera s'ha evitat un contrast entre les restes originals i la consolidació moderna.

Nimfeu

Estat abans de la consolidació: L'estructura que anomenem nimfeu es troba situada a l'oest de la gran piscina de la vil·la. Aquesta estructura presentava un estat molt precari, fins i tot més degradat del que s'havia observat en un primer moment. Els revestiments de morter estaven molt degradats, a punt de desfer-se en moltes parts. Igualment les parts que conformaven el nimfeu, fetes de morter i rajols, presentaven també un estat molt precari en contínua i ràpida degradació. Pel que fa a les pintures corrien el perill de desaparèixer si no es realitzava algun tractament.

Actuació

En primer lloc es va netejar l'estructura a fons de la terra, parts desfetes de morter, etc. Tot seguit es va consolidar la part interior del morter amb la injecció de productes adequats com Paraloid, toluè i acetona. La intenció era consolidar l'estructura per dins i veure quines parts estaven més desfetes.

Aquesta estructura també presenta un revestiment d'estuc. Es va també consolidar la part interior de l'estuc per tal d'evitar que es desfés. Al mateix temps es consolidarà la part exterior de l'estuc per evitar que es desenganxi de la paret

Per altra banda calia refer la part interior de l'estructura amb una sorra concreta i adequada per aquest tipus de casos. En aquest cas s'ha fet servir sepeolita, la funció de la qual era absorbir la humitat. També calia refer el morter amb el qual està construït el nimfeu. Es va aplicar morter de calç en totes aquelles parts on l'original s'havia desfet i degradat. Les parts originals van ser reforçades i consolidades. Un cop va estar tota l'estructura consolidada es va aplicar una combinació de Paraloid, Toluè i acetona per tal de reforçar la consolidació.

Respecte a les pintures murals es va fer una actuació aplicant bàsicament Primal a través de paper Japó. Era una de les actuacions més delicades. S'ha evitat que les pintures es degradessin ràpidament, però caldrà actuar i protegir-les de tant en tant per tal d'evitar la seva pèrdua.

Com a tots els altres casos s'ha consolidat respectant l'aparença original amb la intenció de que el canvi produït sigui mínim.

Materials

L'actuació ha requerit una actuació amb materials adequats seguint normes de restauració d'estructures arqueològiques. S'han emprat materials esmentats anteriorment com Paraloid, toluè, Primal, Acetona, aigua destil·lada, paper japó, etc.

Cal destacar que la consolidació realitzada ha possibilitat el principal objectiu: frenar la degradació progressiva que presentaven les estructures. Ara presenten un estat de solidesa. Però com a tota consolidació no es tracta d'una actuació definitiva. És recomanable fer un freqüent control i un manteniment continu.

CONSOLIDACIÓ I ADEQUACIÓ DEL JACIMENT ROMÀ SITUAT AL C/ CORAL (LLAFRANC)

Antoni ROJAS Mª Francesca JIMÉNEZ

INTRODUCCIÓ

Les restes romanes del carrer Coral van ser posades al descobert a través d'una actuació d'urgència realitzada entre els dies 28 de gener i 24 de febrer de 1999. Corresponen a unes estructures probablement d'ús industrial, compartimentada en quatre àmbits diferents i amb restes de premsa, concretament part de dues premses de vi del segle I dC.

En aquest sector es van documentar 4 àmbits que pertanyen a una mateixa època constructiva, assentats directament per sobre de la roca mare. El paviment d'*opus signinum* dels tres àmbits conservats, es va fer al mateix temps i amb diferents grossors, seguint les cotes que marcava l'orografia del terreny. El paviment de l'àmbit 1 és el de més alçada (50 cm) i el que presenta millor acabat, ja que té una capa més de *signinum* feta amb ceràmica més esmicolada que els altres. En la seva unió amb els murs tots presenten un remat semicircular fet amb el mateix *signinum* que el paviment.

CONSERVACIÓ DE LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES

Aquestes estructures es trobaven en un estat de progressiva degradació degut a diversos motius, com poden ser els efectes climatològics o el pas de vianants per la zona. El desconeixement del lloc com a zona arqueològica per part de veïns i turistes ha fet que el lloc no hagi estat vist com a bé patrimonial. El fet de trobar-se en un carrer va fer que veïns de la zona aparquessin vehicles en aquest indret. Per tant, les restes requerien una ràpida consolidació i condicionament de la zona.

L'actuació de conservació que presentem, formava part d'un projecte d'adequació de l'entorn de les restes, amb la instal·lació d'una passarel·la que possibilités el pas dels veïns sense passar per sobre dels paviments d'*opus signinum*. Al mateix temps es col·locà un plafó explicatiu per fer les restes més entenedores per al públic en general.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Murs

Les restes arqueològiques presenten dos murs fets amb blocs de pedres i teules lligades amb morter de calç. Els murs, que van aparèixer a les excavacions realitzades, presentaven diferents estats de conservació, segons el tram. Són dos estructures de 6 i 7 metres respectivament. La primera té una amplada d'uns 60 cms i està formada per blocs de pedra i morter de calç. La seva conservació era molt més dolenta que la segona estructura. Pel que fa a aquesta última presenta una amplada menor, amb uns 40 cms i la seva composició és lleugerament diferent degut a que està construïda amb més teules i fragments ceràmics. A la seva part central presenta una part enderrocada degut als efectes d'una gran arrel. Tenen un revestiment d'*opus signinum*.

Revestiment de *signinum*

Pel que fa al revestiment de *signinum*, és el que requeria una actuació més urgent degut a que presentava una degradació evident i es deteriorava de manera molt ràpida. Degut a arrels, petites pedres i altres elements aquest *signinum* se separava del mur i corria el perill de caure totalment. Les parets tenen un aïllant de cendra de 1,5 cm de gruix entre el mur i l'estucat de la paret.

Mitges canyes

Estan elaborats amb *opus signinum*. Estan presents a bona part dels murs, tot i que en alguns trams no es conserven. En algun tram les mitges canyes estaven molt deteriorades i, per tant, calia refer-los donant-lis consistència.

Paviment d'*opus signinum*

Es tracta d'un notable paviment fet amb aquesta tècnica constructiva. El seu estat de conservació era bastant bo tot i que determinades parts estaven desfetes.

Encaixos dels contraforts de les premses

Són dos grans perforacions realitzades a la meitat nord de les dues estances i que tallen el paviment. Les seves vores presentaven un deteriorament que calia frenar amb la consolidació.

ACTUACIÓ

Murs

L'objectiu principal va consistir en frenar el constant deteriorament de les estructures i donar una consistència ferma a les mateixes. Per la consolidació va ser imprescindible netejar a fons els murs d'aquells elements que comportaven un perill per a la seva conservació, com arrels, herbes, terra, sorra, etc. En segon lloc es van detectar aquelles parts més degradades per tal d'actuar primer en les que necessitaven una actuació més urgent. Seguidament es va procedir a comprovar acuradament la composició de l'estructura per realitzar una consolidació que respectés l'aparença original. Així, es van fer servir materials del mateix jaciment i la mateixa tècnica constructiva. El tercer element clau va ser l'elaboració del morter obtenint una tonalitat semblant original per evitar contrastos.

Revestiment d'*opus signinum*

Aquest revestiment presentava una gran acumulació de brutícia amb elements que ajudaven al seu deteriorament, com arrels i formigues. Per tant, es va portar a terme una neteja a fons abans d'actuar. La intervenció que es va realitzar, en un segon moment, va consistir en elaborar i reproduir *opus signinum* amb la mateixa tècnica que feien servir els romans. Per tant es van retallar petits fragments de teula romana original, procedents de la excavació realitzada a l'indret. Aquests fragments es van barrejar amb morter de calç. A partir d'aquí es va iniciar una pacient tasca de consolidació dels revestiments de les parets dels murs. Aquesta va ser una de les actuacions més delicades degut a que els revestiments són superfícies verticals i complexes a l'hora de consolidar. El seu pobre estat de consistència va requerir, doncs, una acurada i minuciosa actuació. Cal destacar que l'actuació de consolidació d'aquests revestiments comportà consolidar aquelles parts en fase de degradació, sense arribar a refer aquelles parts que no estaven presents un cop excavades.

Mitges canyes

De la mateixa manera que passava amb el revestiment dels murs, les mitges canyes van necessitar una profunda neteja d'impureses. També es va elaborar *opus signinum* amb una aparença el més exacta possible a l'estructura original. Es va actuar en aquelles parts que presentaven algun nivell de deteriorament i degradació, tant si era petit com gran. La part sud de la primera estança és la que destacava per un deteriorament notablement més gran.

El resultat final va ser un aspecte sensiblement diferent a l'original per tal de poder distingir amb claredat la part antiga de l'actuació nova. Aquesta diferència entre part antiga i part nova va ser només lleu amb la intenció de crear grans contrastos com ja hom ha destacat anteriorment.

Paviment de signinum

En un primer pas, es va iniciar la neteja a fons de tot el paviment. Es detectaren aquelles parts que presentaven algun nivell de deteriorament. Degut al seu bon estat de conservació només es va actuar de manera molt puntual en aquells sectors afectats.

VALORACIONS

La decisió de conservar i adequar les restes romanes del carrer Coral ha suposat un fet tan lloable com excepcional. Sovint veiem com després de moltes excavacions arqueològiques no hi ha un pla per conservar les restes i donar una sortida didàctica i turística a les mateixes. El fet d'integrar unes troballes arqueològiques dins de la urbanització del barri de Llafranc ha permès per una banda frenar l'oblit al que es veien destinades. Per altra banda, ha suposat un atractiu turístic i didàctic. A més s'afegeix el fet que la premsa del carrer Coral suposa part dels escassos testimonis que es conserven de l'antiga vil·la romana de Llafranc.

BIBLIOGRAFIA

CAJA, M.J. 2000, Intervenció en el barri de l'església de Llafranc, *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, 157-159.

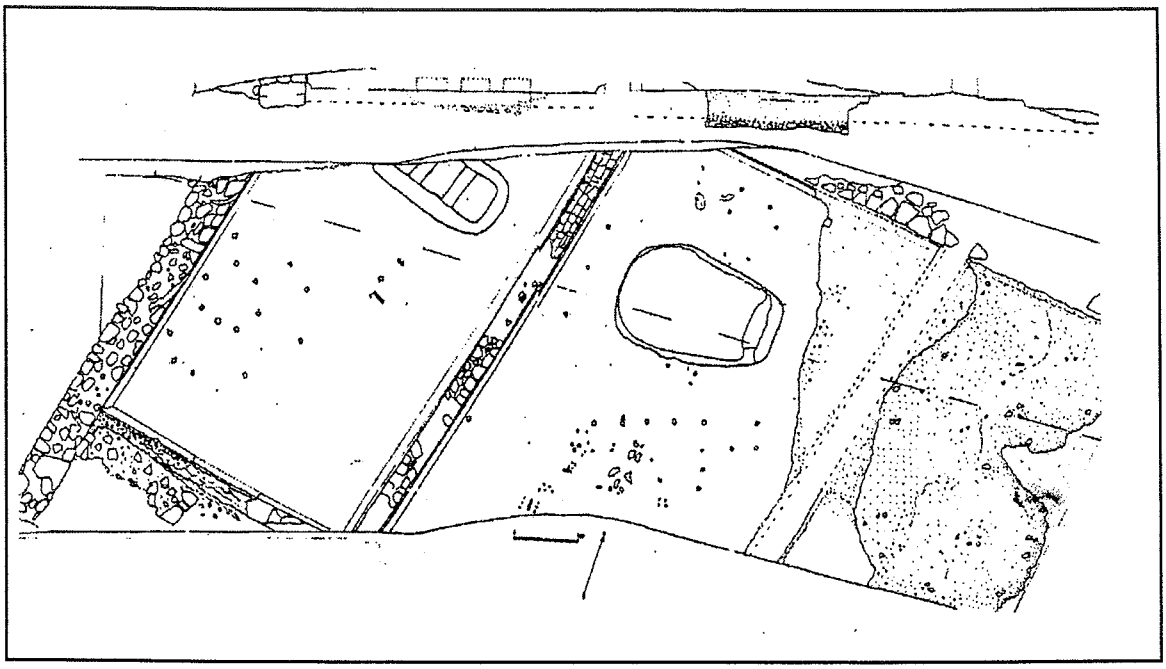

fig. 1. Planta general de la premsa romana del carrer Coral de Llafranc.

CONSOLIDACIÓ PARCIAL DE MAS CARBOTÍ (TOSSA DE MAR)

Mª Francesca JIMÉNEZ Antoni ROJAS*

INTRODUCCIÓ

L'emplaçament rústic de Mas Carbotí se situa a uns cinc quilòmetres de Tossa de Mar en la carretera a Lloret de Mar, a tocar de la urbanització Mar Tossa, amagat entre un espès alzinar.

L'assentament va ser excavat parcialment als anys 80's (López i Zucchitello 1985) i no ha estat fins al 1999 que no s'han endegat les noves campanyes d'excavació portades a terme per la Universitat de Girona en col·laboració amb l'Associació d'Amics de Tossa UNESCO i l'Ajuntament de Tossa de Mar. La represa de l'activitat arqueològica en aquest emplaçament ha vingut motivat per la inserció d'aquesta vil·la en l'estudi de la producció de vi en la Vall de Tossa en temps de la romanització, complementat amb la recuperació d'aquest jaciment, poc conegut, i que estava patint una degradació progressiva degut a l'abandó.

COMPOSICIÓ DE LES ESTRUCTURES

La totalitat de l'emplaçament està realitzat amb una tècnica constructiva senzilla caracteritzada per murs mitjans, de pedra mitjana i abundant teula, lligades amb terra. L'estat de conservació difereix considerablement entre les estructures tretes a la llum a la dècada dels vuitanta i les més recents, fent que l'estat de degradació les més antigues sigui considerablement més accentuat que les estructures aflorades recentment.

MOTIU DE LA INTERVENCIÓ I OBJECTIU

Les actuacions que s'han portat a terme al jaciment de Mas Carbotí corresponen a intervencions puntuals sobre aquelles estructures que requerien una intervenció immediata. Es tracta de treballs inicials que s'han d'emmarcar dins d'una futura consolidació i adequació de les restes romanes. L'actuació d'urgència sobre l'*opus signinum* de l'àmbit 2 al desembre de 1999 va ser el tret de sortida per a una conservació de l'indret.

Així, amb l'objectiu de frenar la ràpida degradació de les restes aflorades es va intervenir aquest any sobre una de les parts més fràgils del jaciment, el mur nord de l´àmbit 2.

Situació abans de la consolidació

El mur longitudinal de la banda nord de l'àmbit 1 i 2 presentava dos estats de conservació ben diferents. Aquest fet responia a dos motius, en primer lloc la zona alta (o de ponent) es troba en millor estat degut a la protecció del potent enderroc del mur perimetral oest i per tant a una menor exposició climàtica d'aquest, i en segon lloc, pel fet de trobar-se en la part alta no ha patit els efectes del desnivell de la muntanya en aquest punt.

L'efecte que les arrels van anant causant sobre els 10 metres de mur són majors en la part baixa d'aquest degut a la constant exposició a la climatologia i visitants, fent-lo inexistent en l'angle est de l'àmbit 1.

Criteris de treball i actuació

Ares, s.c. té el criteri sobre la consolidació d'estructures de mantenir el màxim possible la fidelitat del parament del mur, dotant-lo a més d'una presencia forta i sòlida per evitar la degradació d'aquest.

És sota aquest criteri que l'actuació va consistir, primerament, en una exhaustiva i profunda neteja de la filada superior, fent extensible la neteja fins a la segona i tercera filada de pedres segons els casos, seguit de la substitució de la terra que subjectava les pedres per un preparat de calç, sorra i griffi.

* ARES, S.C.

La fórmula utilitzada és sorra, ciment blanc o griffi, calç groga i terra garbellada local.

Abans de cada actuació el mur queda documentat fotogràficament amb l'objectiu de, posteriorment, situar els blocs de pedra en el seu emplaçament anterior. Val a dir que es corregeixen els defectes que aparenta el mur degut a les accions de les arrels, als desplaçament de pedres o esllavissaments.

En la zona baixa del mur l'actuació va ser més profunda, ja que es van haver d'eliminar algunes arrels que perforaven i somovien el mur. En aquests casos s'han d'extreure totes les pedres del voltant de l'arrel que han estat afectades per aquesta, substituir l'arrel per pedres lligades amb morter -si la perforació ha estat considerable-, o només amb morter que acaba de lligar les pedres ja existents.

En la zona alta del mur -que correspon al perímetre de l'àmbit 2- l'actuació va ser menor, ja que només es va haver de falcar la primera filera de l'estructura.

Una vegada el morter estava mig sec passa a la fase de raspallat i neteja de les pedres tacades, de l'eliminació de morter sobrant.

L'actuació es complementava amb la disposició de fang entre les pedres i teules acabades de falcar però en les que no s'havia col·locat el morter fins al límit de la pedra sinó restant uns 2 cms. D'aquesta manera el mur manté la seva estructura i parament original exteriorment, però amb la solidesa del morter en l'interior.

BIBLIOGRAFIA

LÓPEZ, A., ZUCCHITELLO, M. 1985, La producció vitivinícola de la tarraconense. Algunos ejemplos sintomáticos, dins *El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani occidental* Actes 1º Col·loqui d'Arqueologia romana, Badalona, 319-325.

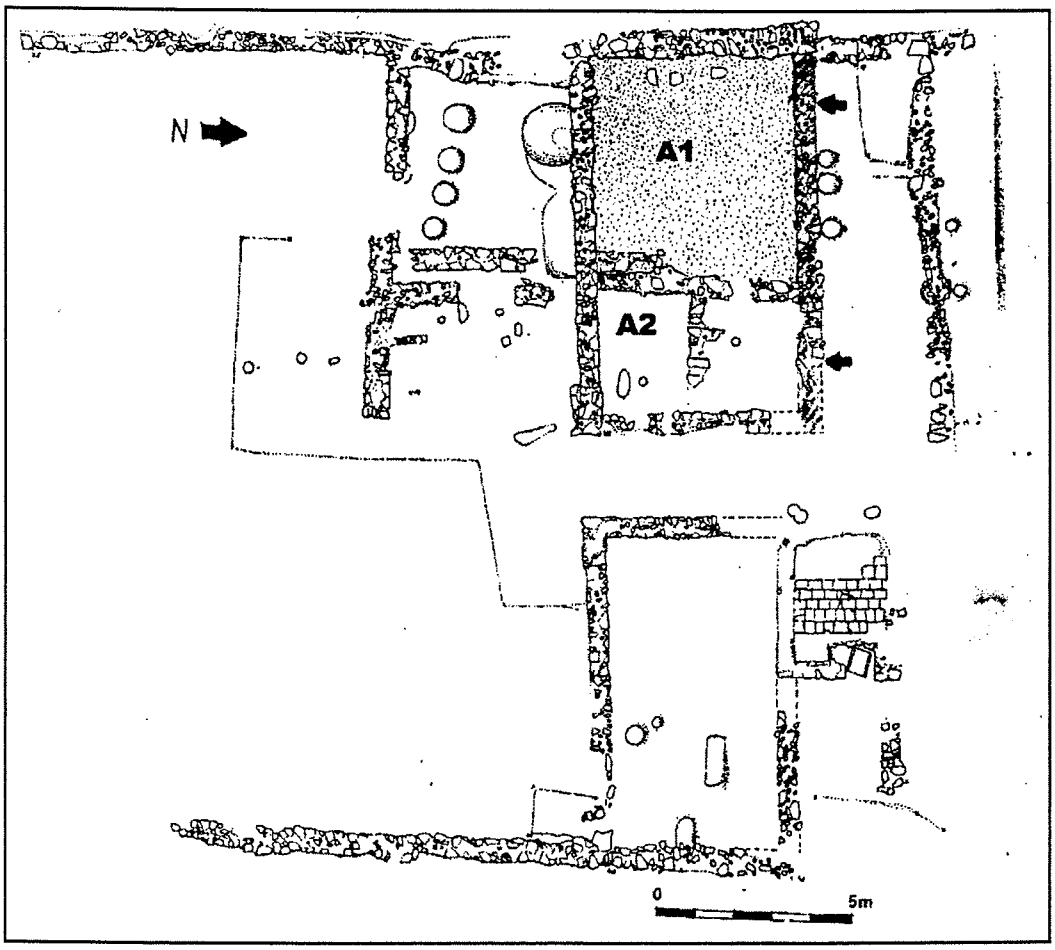

fig. 1. Planta parcial del jaciment de Mas Carbotí amb la situació del mur consolidat.

LA CONSOLIDACIÓ I ADEQUACIÓ DE LA VIL·LA ROMANA DE PLA DE PALOL (PLATJA D'ARO, BAIX EMPORDÀ)

Josep BURCH Martirià FIGUERAS

LA SALVAGUARDA

Fins l'any 1998, el solar excavat era un espai obert i integrat a la trama urbana de la vila (voltat de carrers, hotels, blocs d'apartaments, etc.). No tenia una funció definida i, per tant, restava com un espai marginal dins el conjunt d'edificis i carrers del seu voltant. Així, i malgrat estar ocupat en bona part per una pineda, la qual cosa podia fer pensar en la seva utilització com a jardí, durant els mesos d'estiu els conductors hi deixaven aparcats els seus vehicles, convertint, d'aquesta manera, aquest suposat espai verd en un aparcament.

Un cop vàrem concloure que les estructures que s'anaven descobrint durant el procés d'excavació tenien la suficient entitat com per poder-les deixar a la vista i, en conseqüència, fer-les visitables, la nostra preocupació es va centrar en com resoldre el problema, per un costat, d'adequar-les i, per l'altre, de conservar-les i protegir-les. La solució d'aquest dilema no era fàcil perquè posar l'èmfasi en un dels dos aspectes podia significar la negació de l'altre. Si per damunt de tot i de qualsevol altra consideració només teníem en compte la conservació i protecció de les estructures i elements descoberts, hauríem d'haver aïllat completament el jaciment, amb el conseqüent perill que aquest donés l'esquena al seu entorn i, per tant, acabés essent un espai marginal i marginat. Amb la convicció de que la marginalitat és el pitjor enemic per a la conservació física d'un espai arqueològic (un jaciment marginat queda especialment exposat a les bretolades, la manca de manteniment, la deixadesa, etc...), calia, doncs, partir d'una altra òptica.

Tanmateix, si només teníem en compte la integració de l'espai arqueològic amb el seu entorn i la possibilitat de ser visitat sense cap mena de restricció també corríem el risc d'una ràpida degradació. Cal recordar que la zona on es troba la vil·la romana de Pla de Palol és molt concorreguda a l'estiu, ja que el seu pas és obligat per accedir a la propera platja de cala Rovira i a altres caletes del seu entorn. En conseqüència, vàrem creure que, en primer lloc, calia protegir físicament les restes, però que, en segon lloc, calia adequar-les per fer-les visitables i entenedores, a més a més d'intergrar-les en el context urbà de la zona.

El concepte d'adequació no ha de ser sempre el mateix i, per tant, ha de valorar l'espai en el que es troba. L'adequació d'un jaciment urbà ha de rebre un tractament diferent al d'un situat en el medi rural, des del mateix concepte fins als materials emprats. A més, però, havíem de tenir presents les característiques de la població actual. Platja d'Aro, tal i com la coneixem en aquests moments, té uns orígens urbanístics molt moderns i molt lligats al sector turístic. Per tant, l'existència d'un jaciment arqueològic en un context urbà caracteritzat per la manca d'edificis històrics esdevé un element únic i singular. Aquesta singularitat requereix un tractament especial que ens obligava, quan estudiàvem l'adequació del conjunt arqueològic, a allunyar-nos de recuperacions rústiques, poc contextualitzables, sense perdre de vista, no obstant, el seu caràcter històric i la funció rural i agrícola de la vil·la romana.

Dins d'aquesta singularitat de la qual parlàvem, calia tenir molt present la importància del turisme en l'economia de Platja d'Aro. El patrimoni arqueològic no és un element aïllat de la societat, sinó que s'hi troba integrat. Per tant, esdevé un agent econòmic que pot actuar com a motor o com a complement de l'activitat econòmica general d'una zona. Aquest fet és especialment rellevant en llocs on bona part d'aquesta activitat es relaciona amb l'oci i el lleure. Calia adpatar-se a aquestes circumstàncies i considerar el jaciment com un agent social i econòmic viu i que, en conseqüència, contribueix al desenvolupament sostenible de l'indret. Per aconseguir-ho s'havien d'introduir elements que fossin atractius i entenedors al potencial visitant. Per exemple, col·locant planells en els quals el text escrit fos traduït a diverses llengües, responent d'aquesta manera a les necessitats d'un consumidor de procedència molt diversa. O per exemple, mitjançant la col·locació d'elements atractius, ben visibles des de la carretera, a través dels quals el visitant que circula per la zona tingui present que allà hi ha un espai singular i ben diferent a la resta dels que es podren trobar al seu entorn.

LA PROTECCIÓ FÍSICA

En concordància amb tot el que hem dit anteriorment, calia protegir físicament el jaciment sense impedir-ne la seva visita. Per tant, la primera tasca va ser la delimitació de l'àrea que podia ser visitada però no "trepitjada". A tal efecte, vàrem protegir-lo mitjançant una tanca col·locada a tota la vora del solar, feta a base d'una seqüència de senzills marcs de ferro clavats, amb forma d'"U" invertida, a la vorera que rodeja el jaciment arqueològic. Són unes tanques que podríem considerar com a transparents, ja que no impedeixen ni dificulten la visió de la vil·la des de l'exterior, però alhora marquen d'una manera ben clara el límit des d'on es pot observar la zona arqueològica i, en conseqüència, encara que fàcilment franquejables, suposen un primer nivell de protecció.

Tanmateix, la veritable protecció dels murs, paviments i altres elements recuperats a l'excavació havia de partir de l'actuació física sobre ells mateixos. En aquest punt, calia decidir-se sobre quin tipus d'actuació (consolidació, restitució, etc.) calia fer en el jaciment. L'estat de conservació de les estructures i el mateix terreny ens indicaren com s'havia d'aplicar aquesta protecció. Les restes, especialment a la part meridional, havien aparegut força arrasades. En alguns casos només es conservava una sola filada del mur. Per tant, ens semblava molt aventurat entrar en el camp de la restitució ja que, possiblement, s'hauria d'haver "inventat" molt. En segon lloc, el terreny té una lleugera, però constant, pendent de nord a sud que dóna una visió excel·lent de quasi tot el lloc des de la part més enlairada, és a dir, des del sector situat al mateix costat de la carretera que mena de Platja d'Aro a Palamós. Per tant, era innecessari fer créixer exageradament les parets. Finalment, tot i haver detectat diverses fases arquitectòniques, la darrera se'ns presentava d'una manera més nítida i comprensible.

Per tot plegat, vàrem considerar que l'actuació sobre les estructures i elements del jaciment havia de ser molt simple. En alguns casos mínima. Havíem de fer una simple consolidació que variava i s'adaptava, això si, en funció del grau d'arrasament i de la situació de l'estructura a consolidar dins el context del conjunt arqueològic. D'aquesta manera preteníem conservar i protegir el jaciment amb una actuació puntual i gens excessiva que possibilités fer-lo entenedor i visitable.

Els treballs de consolidació varen agafar com a model de referència, pels materials emprats i pels procediments, els que s'han efectuat en els darrers anys al conjunt monumental d'Empúries (per exemple, a la Casa del Peristil o a la Casa romana núm. 2) i a la vil·la romana de Vilauba. Cal aclarir que els treballs realitzats a la casa romana núm. 2 van més enllà d'una simple consolidació, ja que s'han aixecat, fins i tot, tapiades per sobre de les banquetes. Tanmateix, els procediments emprats, tant en aquest cas com en els altres que acabem d'esmentar, ens van ser molt útils.

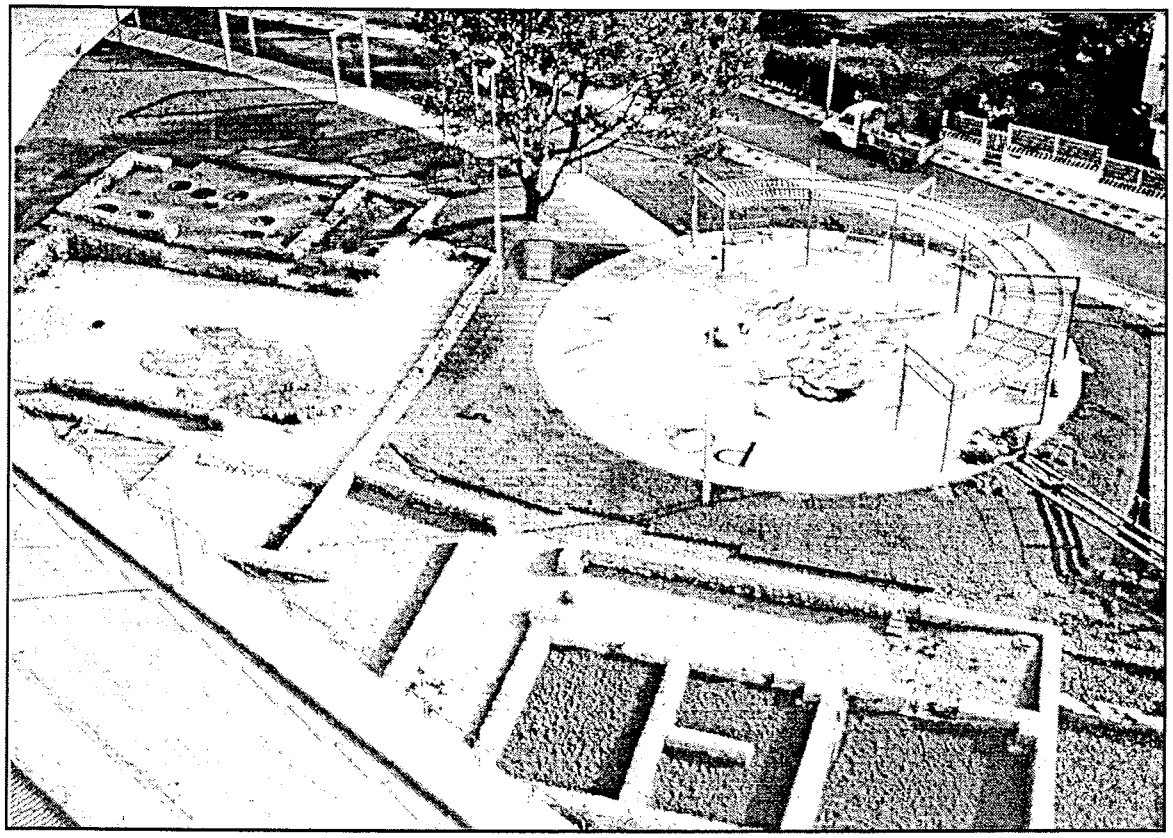

fig. 1. Vista aèria del sector oest de la vil·la.

La pedra que es va utilitzar va ser la que es va extreure dels propis enderrocs del jaciment, bàsicament calcàries i granítiques. Tanmateix, exhaurida aquesta font, es va haver de recórrer a pedra portada de fora, extreta d'alguna feixa pròxima i també d'una casa de propietat municipal que havia estat restaurada feia poc temps. Per tant, tota la pedra que es va utilitzar en la consolidació era local. Els àrids emprats foren sorres de gra gruixut, amb una textura molt semblant a les utilitzades en la construcció original i també terres argiloses extretes de la pròpia excavació que acabaven de donar la textura i tonalitat buscada. Pel que fa als aglutinants es va fer servir la calç. Finalment, també es varen emprar colorants (siena, sombra, ocre i magre) a fi i efecte de buscar la coloració adequada en els murs de terra i en els paviments d'*opus signinum*.

La tècnica d'aplicació d'aquests materials va variar segons les necessitats de cada mur o paviment (grau d'arrasament, pendent, situació dins del jaciment...). Aquells murs que per motius de l'excavació havien quedat sense fonamentació es va optar per construir una solera de rajol arrebossada de color terrós per tal d'impedir l'esllavissament de les terres que els aguantaven i, en darrera instància, del mur.

La consolidació de les parets de la meitat superior de la vil·la va ser mínima. Va consistir en treure la terra de l'interior dels murs i injectar, en el seu lloc, morter colorejat de color marró. Al seu torn, els murs de morter d'aquest sector també varen ser puntualment retocats amb la col·locació de pedres que havien caigut i deixat un buit que amenaçava la bona conservació general de l'estructura.

Al marge de la puntual consolidació en els nivells d'arrasament, més problemàtica era la conservació de les estructures dels dos terços inferiors del jaciment. En aquests sectors, els murs havien conservat molt poca alçada i el pendent del terreny feia que l'aigua de les pluges s'hi estanqués. Aquesta era una clara amenaça ja que la pràctica totalitat del terç inferior eren de pedra lligada amb fang. Aquí la solució practicada va ser la restitució d'algunes filades de pedra (depenent del mur) que servien per protegir l'estructura original, al mateix temps que ens permetia guanyar volum i fer, per tant, més entenedora aquella estructura.

A la part superior del jaciment s'havia recuperat un paviment d'*opus signinum* en molt bon estat de conservació llevat d'alguns punts concrets en els quals havia pràcticament desaparegut. En aquests buits es va injectar morter barrejat amb *tegula* esmicolada del propi jaciment. Per acabar de donar la tonalitat adequada s'hi va barrejar un tint de color vermellós. Per la seva banda, els revestiments d'argamassa dels murs del terç superior del jaciment estaven amenaçats ja que començaven a quedar separats del seu nucli. Per salvar-los, es varen col·locar cordons perimetrals de morter.

Una actuació important, es va haver de dur a terme per protegir la cisterna que hi ha al terç inferior del solar. Un cop excavada i buidat el seu interior, la seva paret nord rebia la pressió de les terres del sector central del jaciment. En aquest cas, va ser necessari injectar en el subsòl un mur de formigó que la soportés i descarragués contra la paret de la cisterna.

Considerant que qualsevol actuació sobre les estructures arqueològiques, per mínima que sigui, suposa una alteració física i visual, calia indicar quines eren les estructures originals de la vil·la. Per aquest motiu, es va disposar un cordó de ciment que resseguia la part originària, diferenciant-la, així, de la nova.

Finalment, quedava per resoldre el problema de la consolidació dels perfils perimetrals de l'excavació. En aquest cas, es va optar per construir un gran mur de formigó que aguantés la terra dels marges. Per tal d'evitar l'impacte visual d'aquest mur s'hi va aplicar un esquerdejat de color marronós que per textura i color sembla un perfil de terra i, pel damunt, es va pavimentar amb les mateixes rajoles de les voreres, amb la qual s'integrava.

Un greu problema era l'acumulació d'aigües en algunes parts del jaciment degut a la seva pròpia pendent. Així doncs, per donar solució a la conducció d'aigües interiors s'efectuà un anivellament manual buscant sortides superficials per gravetat cap als punts més baixos evitant canals d'acumulació. En la part mes baixa se situà un gran embornal registrable connectat a xarxa d'aigües pluvials.

També calia protegir les superfícies actuals excavades de la colonització de males herbes. Aquesta protecció es realitzà amb la col·locació d'un geotèxtil no teixit de 300 gr., com a capa aïllant del sòl actual i base per a la col·locació d'una capa de graves.

L'ADEQUACIÓ

La finalitat bàsica de l'adequació del jaciment fou la d'ordenar el seu espai per fer compatible el seu ús públic a través d'activitats lúdiques i didàcticopedagògiques amb la mateixa protecció del jaciment. Per tant, s'actuà donant un tractament singular de forma que la pròpia obra creés una interacció d'entesa amb el públic visitant. A fi d'assolir aquests objectius es plantejaren les següents actuacions.

Pel que fa l'ordenació de l'ús públic es projectà la creació de dues zones pavimentades que actuessin com a centre de reunió o de punt de flux de públic, lligades per un camí d'itinerari degudament limitat. Aquestes zones són el mirador i la plaça central.

El mirador està situat a la zona més alta del solar i des d'on es pot gaudir d'una vista general de l'àrea arqueològica. S'usà un paviment de llosa de 60 x 40 cm. Per altra banda, aquesta zona actuarà com accés al parc, ja que limita amb la carretera que porta de Platja d'Aro a Palamós. Calia col·locar-hi un element

que cridés l'atenció de la gent que passa per la carretera. A tal fi, es va penjar en aquest indret una gran banderola vertical que porta escrit en grans lletres: "Vil·la romana (segles I aC - VII dC)".

La plaça central és una zona molt propera a l'àrea arqueològica. És de planta circular, de 10 metres de radi, pavimentada i que actua com a punt de reunió interior. Per tant, pot tenir connotacions d'àrea d'estada i a la vegada actuar com l'element que efectua l'ordenació general de l'espai. El disseny d'aquesta zona està inspirat en el medalló ceràmic decorat que es va recuperar a les excavacions. Sobre el paviment d'aquesta plaça circular es van grafiar alguns elements identificatius de l'assentament, com el nom de *Porcianus* i la relació de àrea de treball amb la producció de vi, a través del dibuix d'un gran penjoll de raïm. A fi de fer més agradable l'àrea com a zona d'estada es plantejà la col·locació d'un element ombrejant, una pèrgola, i uns bancs de fusta.

El recorregut de l'itinerari fou plantejat en diagonal en base a un paviment de fusta marcat degudament per uns elements que senyalitzen de forma clara l'àmbit de l'itinerari fins a la plaça central. Aquests són unes portes metàl·liques col·locades cada 7 m que arriben fins a la plaça central d'on surt una passera construïda que permet passejar per damunt de l'excavació sense trepitjar les restes arqueològiques i que desemboca en una petita pineda situada en l'angle sud-occidental del solar.

Els elements informatius consistiren en la col·locació de dos plafons informatius generals en les dues zones d'accés. Es tracta de dos vidres blindats verticals de 210 x 100 cm que contenen la informació general en suport paper anti-ultraviolat al seu interior. A cada plafó hi ha un petit text explicatiu de la història de la investigació arqueològica referida a la vil·la i de les restes que són visitables. Aquest text està traduït en sis llengues (català, castellà, anglès, francès, alemany i rus), atenent la procedència diversa del potencial visitant. Aquests textos van acompanyats d'una planta del jaciment acolorida, diferenciant-ne les fases o funcions, i una restitució volumètrica de les restes. Respecte els elements d'explicació singular de cadascun dels habitacles, són en forma de plafó de ferro de petites dimensions.

Pel que fa al tractament superficial de les ruïnes es dissenyà un cobriment de les diferents superfícies amb material granular que identifiqués els seus àmbits segons les funcions que havien desenvolupat. A més de contribuir a una finalitat tècnica d'actuar com a mulch per combatre les males herbes és un element estètic a partir del joc de cromatismes i colors que identifiquen cada un dels seus usos i que després podran ser contrastats en els panells informatius. Per tant, l'obra es plantejà com un element interactiu que col·labora en la compressió de la zona sense deixar de tenir una estètica agradable.

Els materials utilitzats per a cada lloc són:

- estances - gredes volcàniques,

- paviments d'*opus signinum* - restes obra de fàbrica triturada,

- paviments exteriors - marmolita (triturat de pedra de Figueres),

- passadissos - sauló de 8 mm,

- cuina - triturat d'aglomerat asfàltic,

- pati de terra - argiles marges grises,

- magatzems - triturat obra de fàbrica en pols.

Sobretot es va tenir una especial cura en el tractament de límits de canvi. De forma que es van utilitzar unes solucions especials en cada cas i de manera respectuosa amb la resta a través de materials que identifiquessin el canvi, determinant i garantint la seva protecció:

- Al voltant dels *dolia* es col·locà una anella metàl·lica, amb planxa de *corten*, de protecció i de reforç de la seva ubicació.

- En els límits de paviment conservat o en els canvis de paviment s'efectuà un encintat amb una corda de cànem entesa com a un element capaç de definir els límits curvilinis autèntics i, alhora, de servir de contenidor de les graves perimetrals que defineixen l'àmbit.

- En les zones interiors on finalitzen les troballes, es col·locà una planxa metàl·lica rovellada de ferro *corten* que actua a com a límit per evitar contaminacions amb la gespa.

Pel que fa a la vegetació, s'efectuà un tractament molt extensiu amb herba de prada, amb límits definits, a fi de no introduir elements que dificulten l'observació de l'espai i impedissin gaudir de la visió general d'un jaciment recuperat.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC DEL CONDICIONAMENT DE LA LLERA DEL REC DE LA CALÇADA (FIGUERES, ALT EMPORDÀ)

Anna Mª PUIG GRIESSENBERGER

El seguiment de la neteja i el condicionament de la llera del rec de la Calçada es va portar a terme entre els mesos de desembre del 2000 i febrer del 2001, per encàrrec de l'Agència Catalana de l'Aigua, segons projecte de l'empresa Fisersa Aigües, S.A. de Figueres. Els treballs consistiren en desbrossar els marges del rec i retirar part dels llots de la llera per a permetre la bona circulació de les aigües i evitar els perills de vessaments. L'actuació afectava tant el tram conegut amb el nom de rec de la Calçada, a la zona de l'Aigueta -des del mas de la Por fins al mas de la Font del Soc i el sector d'horts propers coneguts com a Huerta Rosario-, com el tram que hi desguassa provinent de l'Horta d'en Capallera i dels Hostalets de Llers, el rec Aigueta (vegeu fig. 1).

L'interès del seguiment radicava en el fet que una part del tram afectat, concretament l'anomenat rec de la Calçada, coincidia amb el traçat de la via Augusta, zona on, a més, s'havien fet troballes arqueològiques de diversa entitat des del segle XIX. La possibilitat de trobar restes de la pròpia via romana i d'altres relacionades amb l'emplaçament de la *mansio luncaria*, nucli construït prop de la via, el qual tradicionalment s'ha associat a les restes localitzades a la zona de l'Aigueta, varen propiciar la intervenció.

La coincidència del rec amb el tram de l'antic camí de la Calçada és relativament recent. Certes notícies orals que ens han arribat confirmen que el camí encara era transitable fa uns 30 anys, on s'hi passava amb carro. El rec que hi havia anava paral·lel el camí, però no pel seu traçat. D'alguna manera, probablement a rel de la transformació més recent de la zona per les indústries instal·lades en les seves proximitats i pel moviment dels marges dels camps, es va envair el rec i es va trasladar sobre el camí.

Durant els dies en què es va procedir a observar sistemàticament les terres extretes per la màquina, en cap moment fou possible veure restes que poguessin atribuir-se a cap dels assentaments arqueològics al que ens hem referit. De fet, la neteja només afectava els marges del rec i la seva base, la qual estava colgada per llims aportats des d'anys, segurament uns centímetres per damunt del que seria el paviment del camí, el qual, ens consta per obres fetes anteriorment, havia estat de lloses.

BIBLIOGRAFIA

CASAS, J. 1981, La xarxa viària romana a les comarques de Girona. Assaig metodològic, *Estudi General*, I, Universitat de Girona, 63-68.

HERAS, N. 1882-1883, Las vias romanas en la Provincia de Gerona, *Revista de Gerona* VI, 261-264, 299-304, 357-365; i *Revista de Gerona* VII, 10-16.

PUIG, A.Mª 2001, Figueres arqueològica. Una recerca oblidada, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, Figueres, 71-100.

RODEJA, E. 1960, Figueras. Notas históricas, Prehistoria-1386, *Annales del Instituto de Estudios Ampurdaneses*, Figueres, 24-44.

TORRAS, B. 1883, Notícias históricas e inéditas de la ciudad de Figueras, *Centro Artístico Industrial Figuerense*, Figueres, Imp. Mariano Alegret, 97-150.

TORRENT, R. 1966-67, Figueres, villa real, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 11-83.

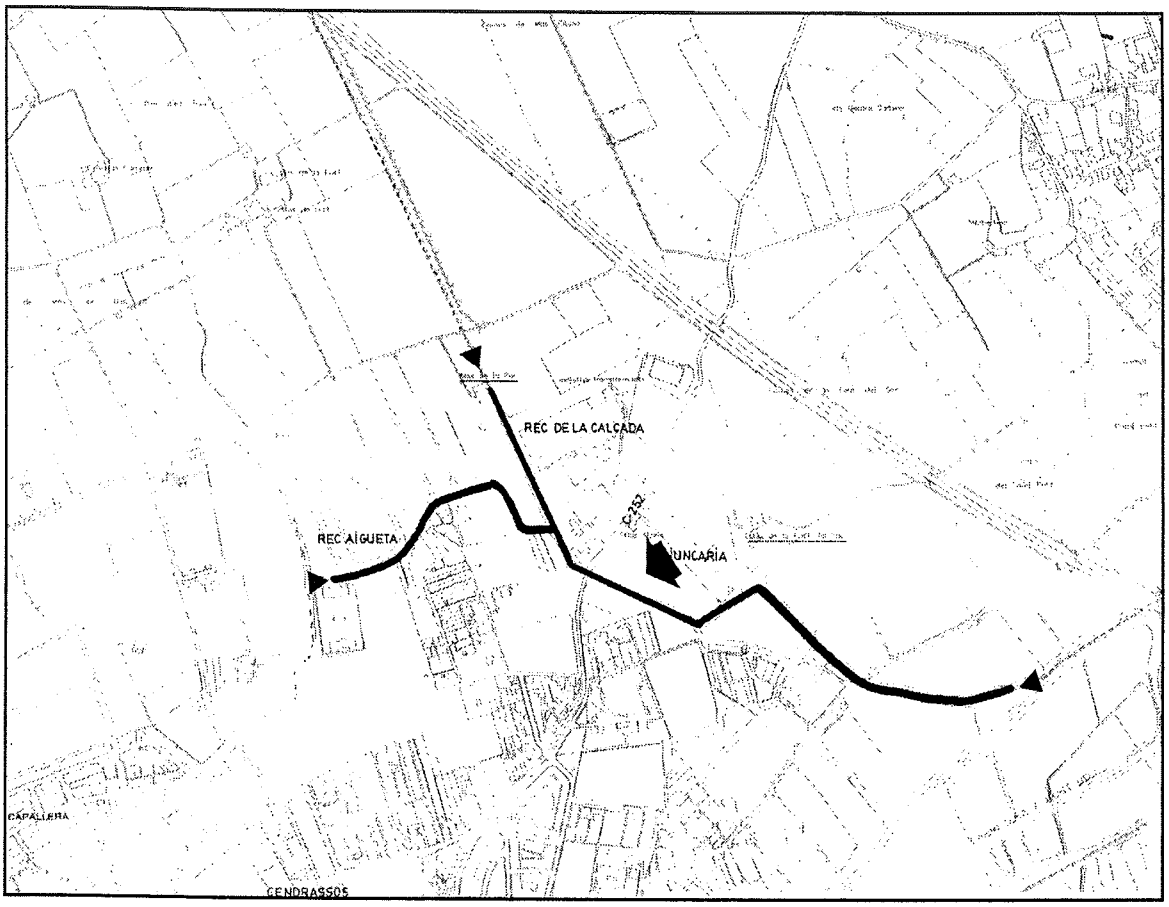

fig. 1. Situació dels trams de rec netejats durant les obres.

CONSOLIDACIÓ DE LES ESTRUCTURES ARQUEOLÒGIQUES DEL CASTELL DE SANT JOAN (LLORET DE MAR)

Antoni ROJAS Mª Francesca JIMÉNEZ*

INTRODUCCIÓ

L'actuació de consolidació de les estructures excavades al castell de Sant Joan s'enmarcava dins del projecte d'adequació del jaciment. Els treballs van tenir lloc en dos fases realitzades entre juliol i setembre del 2001 La majoria d'estructures es trobaven en un lamentable estat de conservació, sobretot aquelles construïdes amb fang i blocs de pedra. Els efectes meteorològics i el pas incontrolat de turistes solen ser els principals motors de la degradació d'aquest tipus d'estructura arqueològica. En aquest cas concret, arrels de considerable mida havien penetrat per dins dels murs, enderrocant-los en alguns dels seus trams. La gran quantitat de terra que presentaven algunes estructures, dificultava detectar l'estat de conservació de la majoria d'ells.

OBJECTIUS

L'actuació de consolidació al castell de Sant Joan partia de diverses consideracions sobre la conservació de les estructures. Per una banda calia actuar de manera que les estructures adquirissin consistència per frenar la seva destrucció. Era necessari reforçar les estructures, sense aixecar paret i conservant l'aparença que tenien un cop posades al descobert. Es volia evitar fer parets rectes i noves que li restessin l'aspecte de construcció antiga.

PROCEDIMENT, ACTUACIÓ I RESULTATS

El primer pas previ a l'inici de l'actuació va consistir en fotografiar cadascun dels murs per tenir documentat el seu estat de conservació. A banda de la utilitat documental també es pretenia tenir una referència gràfica per mantenir l'aspecte original de l'estructura.

El segon pas va ser una neteja intensa de les estructures. Aquest procediment va requerir molt més temps del previst. Els murs presentaven un avançat estat de degradació amb grans quantitats de terra i blocs de pedra sobreposats. Tot i que en aquest tipus d'estructura només cal reforçar les dues primeres filades superiors, les estructures del castell de Sant Joan estaven afectades en totes les filades que les formaven. Alguns murs, fins i tot, estaven inclinats amb el perill d'enderroc. Aquestes anomalies es donaven bàsicament en els murs fets amb terra donat la seva menor consistència.

Les filades afectades calia desmuntar-les bloc a bloc. Es va netejar aquestes filades de la terra que unia els blocs i al mateix temps eliminar arrels, fragments de ceràmica i altres elements. El següent pas va ser substituir la terra per morter amb la intenció de subjectar i donar solidesa a l'estructura. Per tant es van tornar a col·locar cadascun dels blocs extrets anteriorment.

Per evitar grans contrastos entre l'estat original dels murs i l'actuació moderna es va optar per dos tipus de procediment. Per una banda, en una part de les estructures es va tintar el morter amb un color terra. Tot i que els primers dies, després de la consolidació el color dels tints sol ressaltar molt, el pas del temps va donant a l'estructura un aspecte d'antiguitat amb molt bons resultats. Un segon procediment va consistir en elaborar fang i col·locar-lo entremig dels encaixos deixats pels blocs tapant el morter. Aquest segon procediment dóna millors resultats donant a l'estructura un aspecte molt més natural i molt més similar a l'original. La utilització d'un o altre procediment ve condicionat sempre per l'estat de l'estructura tot i que ens decantem pel segon, que ens ha donat molt més bons resultats. Aquest procediment és molt útil a l'hora de consolidar estructures d'època ibèrica.

* ARES, S.C.

Un segon tipus d'estructura existent al Castell de Sant Joan el representen els murs construïts amb morter. En aquest cas el procediment és similar però solen presentar menys dificultats degut a que són els que presenten més consistència. Així ha passat amb les estructures d'aquest jaciment. Els passos i filosofia a seguir ha estat molt semblant, posant sempre molta atenció a donar un aspecte a l'estructura similar a la que tenia un cop excavada. El cas dels murs amb morter blanc suposa que el morter elaborat nou sol contrastar amb el vell degut a que presenta un color molt blanc. La solució és fer servir terra fosca del jaciment, o bé deixar que el temps faci el seu efecte tal i com hem fet amb les estructures del Castell de Sant Joan. El fet de ser estructures exposades a l'aire lliure fa que el morter vagi agafant poc a poc un aspecte antic amb resultats notables i efectius.

L'actuació realitzada al Castell de Sant Joan, doncs, ha permès els objectius fixats. S'ha evitat l'enderrocament de les estructures. S'ha frenat la degradació que estaven patint i se'ls ha donat una consistència que els protegeix de les inclemències meteorològiques i altres efectes com el pas humà per la zona.

fig. 1. Tres estructures consolidades corresponents a fases diferents.

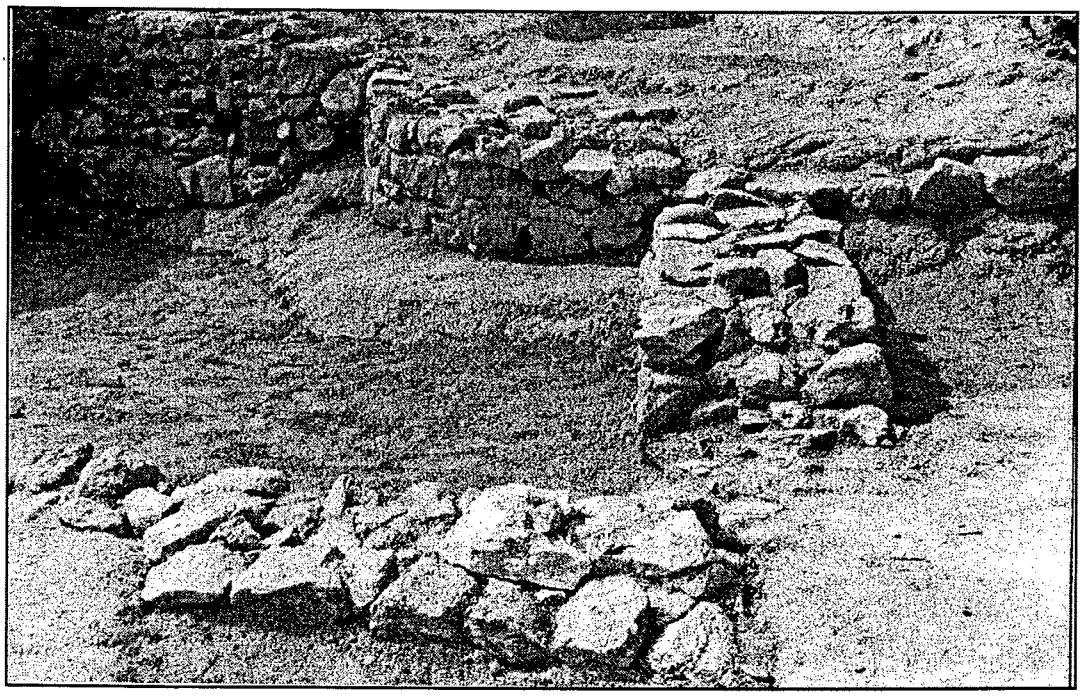

fig. 2. Vista d'algunes de les estructures consolidades.

CASTELL DE SANT ESTEVE DE MAR - LA FOSCA, PALAMÓS (BAIX EMPORDÀ)

Eva TEIXIDOR

El Castell de Sant Esteve de Mar està situat a l'est de la platja de la Fosca (Palamós), en un promontori de roca granítica que s'endinsa en el mar, al costat del sender GR-92. L'edifici està protegit des de 1949, pel Decret de 22 d'abril de *Protección de castillos españoles* (R-I-51-5985), i des del 25 de juny de 1985 fou declarat B.I.C. per la Ley 16/85 del Patrimonio Histórico Español. La llei 9/93 del 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català el declarà un B.C.I.N.(Bé Cultural d'Interès Nacional).

El paratge on està situat el castell està format per tres àmbits d'interès històric i arqueològic:

- El castell de Sant Esteve de Mar.

- La vil·la romana. Situada al camp adjacent al castell, afloren en superfície diferents estructures i materials d'època romana i tardo-romana, que podrien formar part d'una vil·la[1].

- La capella de Sant Esteve. Edifici que fou construït el 1829 (segons data de façana) i que actualment està en ruïna.

Aquest paratge no ha estat mai objecte d'actuacions arqueològiques i les notícies històriques existents són escasses.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

Les primeres notícies històriques documentades, que fan referència al castell, són del darrer quart del s. XIII. L'edifici i les seves possessions foren comprades per canonges de la catedral de Girona i l'any 1277 aquests les vengueren al batlle reial Astruc Ravaia que actuava en nom de Pere II el Gran, junt amb el castell i propietats de Vila-romà, amb la finalitat de construir el port reial de Palamós[2]. El castell passà en feu per diferents cavallers fins que l'adquirí Pere Pallarès a l'any 1331[3]. El 1334, Alfons III autoritzà a Bernat Pallarès (fill de l'anterior) a utilitzar 2 o 3 dependències situades a la part inferior del castell, per guardar armes, aliments, etc., obligant-lo abans a reparar l'edifici per treure'l de l'estat ruïnós en que es trobava. El 1337, Pere el Cerimoniós torna a reclamar l'arranjament del castell. El 1394, el castell és venut a Berenguer de Cruïlles per 20.000 sous, que el donaria en propietat útil a Jaume Dalmau de Morrafret que l'arranjaria i l'utilitzaria com a casa de pagès[4].

Tot i el canvi d'activitat de l'edifici, diferents notícies recollides ens mostren que es segueix utilitzant de manera secundària per a a activitats defensives: el 1567 són arranjades les muralles i torres que l'envoltaven, s'hi guardava pólvora; i el 1701 encara es feien torns de guàrdia entre els veïns[5].

A mitjans s. XVII fou adquirit per la família Pagès que en conservà la propietat fins als nostres dies[6]. El darrer masover que l'habità hi dugué a terme una intensa activitat agrícola i ramadera.

Altres dades interessants fan referència a l'existència a l'interior del recinte d'una capella dedicada a Sant Esteve, que hauria donat nom al castell. Aquesta capella surt esmentada en la visita pastoral de 1329. L'any 1387, veïns del paratge denuncien que la capella es troba en molt mal estat. Fins al s. XVII fou reconstruïda diverses vegades, i s'hi realitzaren celebracions litúrgiques amb reguralitat. El 1806, els administradors de la capella demanaren permís al bisbe per edificar-ne un altre a causa de l'estat ruïnós de la present. Aquesta nova capella es construí fora

[1] NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, 138.

[2] BADIA, J. 1977, 255; TRIJUEQUE, P. 1999, 84-85.

[3] CAMÓS, L. 1948, 104-106.

[4] TRIJUEQUE, P. 2000, 12-14.

[5] TRIJUEQUE, P. 2000, 12-14.

[6] PAGÈS, N. 1882, 88-89.

del recinte del castell, al nord-est del camp abans esmentat, la data de la façana és de 1829[7].

L'antiga capella s'ha identificat, segons memòria popular, amb un edifici situat a l'interior del recinte del castell, a l'extrem més abrupte del promontori rocós, però de moment no es tenen dades arqueològiques per confirmar-ho. Aquest edifici té data a la façana del 1567, però podria tractar-se d'un reaprofitament posterior de la llinda.

EL CASTELL DE ST. ESTEVE

El castell fou habitat fins fa uns 50 anys. A partir d'aquest moment s'inicià el procés d'erosió i degradació habitual dels edificis abandonats. L'esfondrament dels sostres, la progressiva degradació dels murs, i l'acumulació de sorres i vegetació feien que es trobés en un estat ruïnós. Recentment, l'Ajuntament de Palamós va adquirir el castell, fins ara en mans d'un particular. Aquest fet va propiciar el plantejament d'un projecte per tal de recuperar, documentar i investigar els vestigis existents de l'antic edifici[8].

En conseqüència i donat l'estat de les estructures, que podien comportar un perill per als visitants, es desenvolupà amb caràcter d'urgència una primera fase de treballs.

1ª Fase de treballs

Aquesta primera actuació es presentà com a imprescindible per poder realitzar qualsevol treball posterior. Els objectius principals han estat:

- Neteja de sorres, vegetació i desenrunament del recinte.

- Realització de la planimetria i topografia de l'indret, fins ara inexistent.

Aquesta fase ha estat plantejada amb una durada de 6 mesos a mitja jornada, amb la participació d'un arqueòleg i de 3 peons. La campanya s'inicià el 28 de setembre del 2001 i finalitzarà el 30 de març del 2002[9].

Els treballs han estat condicionats per:

- El mal estat de les estructures muràries i el perill que comportaven d'esfondrament.

- La impossibilitat d'entrar cap tipus de maquinària a l'interior del recinte, a causa de les reduïdes dimensions de la porta d'accés.

En conseqüència tots els treballs han estat realitzats a mà, i en condicions d'extrema precaució per tal de no provocar cap esfondrament que pogués posar en perill algun dels treballadors, ni les estructures en si.

L'objectiu d'aquesta primera fase de treballs en el castell de Sant Esteve de Mar ha pretès deixar totes les estructures a la vista per tal de poder realitzar el seu dibuix planimètric, alhora que es deixa l'edifici en condicions idònies per poder plantejar qualsevol actuació posterior.

TREBALLS REALITZATS

Els treballs s'han estructurat en actuacions directes i indirectes. Les actuacions directes són les que han afectat les estructures constructives del recinte, i les indirectes, tot i tenir relació amb les estructures no afectaven la seva constitució.

Activitats directes

- Desenrunament. S'ha procedit a l'elevació de la capa de runes formada pels sostres, part dels murs de l'edifici, terra vegetal i sorra. S'han deixat diverses estances sense desenrunar a causa de la poca seguretat que oferien els murs que les conformen, plantejant aquests treballs en una fase posterior en que la seguretat dels murs hagi estat consolidada.

- Neteja acurada dels murs, estructures del recinte i de les pintades. Sempre que ha estat possible s'han anat netejant els murs de la terra i vegetació que s'havia anat acumulant en vertical i horitzontal, per tal de definir bé les formes, i deixar al descobert la totalitat de les estructures superficials. La presència de visitants esporàdics havia propiciat també una gran quantitat de pintades en els murs de l'edifici, que s'han extret per mitjà d'un líquid compost principalment de diclorometà.

- Extracció de filferros i vidres enganxats als murs. En les zones que ha estat possible s'han arrencat filferros i vidres enganxats amb ciment en la part superior de diferents murs, que l'antic propietari havia col·locat estratègicament per evitar l'accés de furtius. Zones de difícil accés i sense seguretat s'han hagut de deixar amb aquests elements.

[7] TRIJUEQUE, P. 2000, 13.

[8] Aquest projecte sorgí arrel de l'informe de valoració i pre-projecte d'actuacions de CAJA, MªJ., MARTÍ, M. 2000.

[9] En el moment de l'entrega d'aquest article els treballs estaven molt avançats però no finalitzats.

Activitats indirectes

- Neteja de brossa i vegetació. En tot el recinte havien crescut herbes, arbustos, figueres de moro de grans dimensions i algunes oliveres, s'ha procedit a arrencar-les i a tallar els arbres que afectessin estructures. S'han deixat dues zones amb vegetació, de manera ajardinada, que actuen com a element de contenció de terres i per altra banda compleixen una funció estètica important. Aquesta vegetació ha estat cuidada per un jardiner.

- Neteja d'escombraries. Al llarg dels anys el castell s'havia convertit en un lloc de reunions i d'estades esporàdiques, fet que havia deixat el recinte amb una quantitat considerable de deixalles que s'ha procedit a retirar.

- Aplicacions d'herbicida. A mesura que s'ha anat extreguent la vegetació s'ha anat aplicant periòdicament un herbicida sistèmic no contaminant per tal d'evitar el rebrotament. Un cop finalitzats els treballs s'hi aplicarà un herbicida pre-emergència residual per tal de frenar de manera dràstica i més duradora el naixement de nova vegetació.

- Mesures de seguretat. Per tal d'evitar l'entrada a l'edifici, ja sigui per evitar actes vandàlics que s'han repetit periòdicament, ja sigui per la mateixa seguretat dels visitants, s'ha tancat l'accés per la porta principal de manera provisional. Finalitzats els treballs s'instal.larà una porta definitiva de forja, i es reforçaran punts estratègics d'entrada del recinte. Aquestes mesures són necessàries fins que no s'intervingui en la seguretat de les estructures i de l'edifici en general.

- Talla d'herba del camp annex. El camp que es troba al nord del recinte es trobava ple de matolls, arbustos i herbes molt altes que donaven una imatge poc idònia al paratge. S'ha procedit a netejar-ho i a tallar l'herba per donar una imatge més correcta de tot el recinte. Aquests treballs s'han dut a terme només en la part del camp que pertany a l'Ajuntament de Palamós.

- Finalment, s'ha contractat un empresa de dibuix topogràfic per tal que realitzessin la planta general i els alçats de l'edifici i la topografia general de la zona.

MATERIALS ARQUEOLÒGICS

Els materials arqueològics obtinguts de la neteja superficial i de l'extracció de runes ens mostren un ampli ventall de la llarga durada i continuïtat d'ocupació de l'edifici. Junt amb la presència de ceràmiques d'època recent, també s'han recuperat alguns fragments de ceràmica blava catalana, produccions locals, etc... Cal esmentar l'abundant troballa de *tegulae*, *dolia* i de fragments d'àmfora; la presència superficial d'aquests materials no determina si provenen d'estructures antigues que hipotèticament podrien situar-se en nivells arqueològics anteriors al castell, o bé si provenen de l'estructura mal coneguda situada al camp annex del recinte.

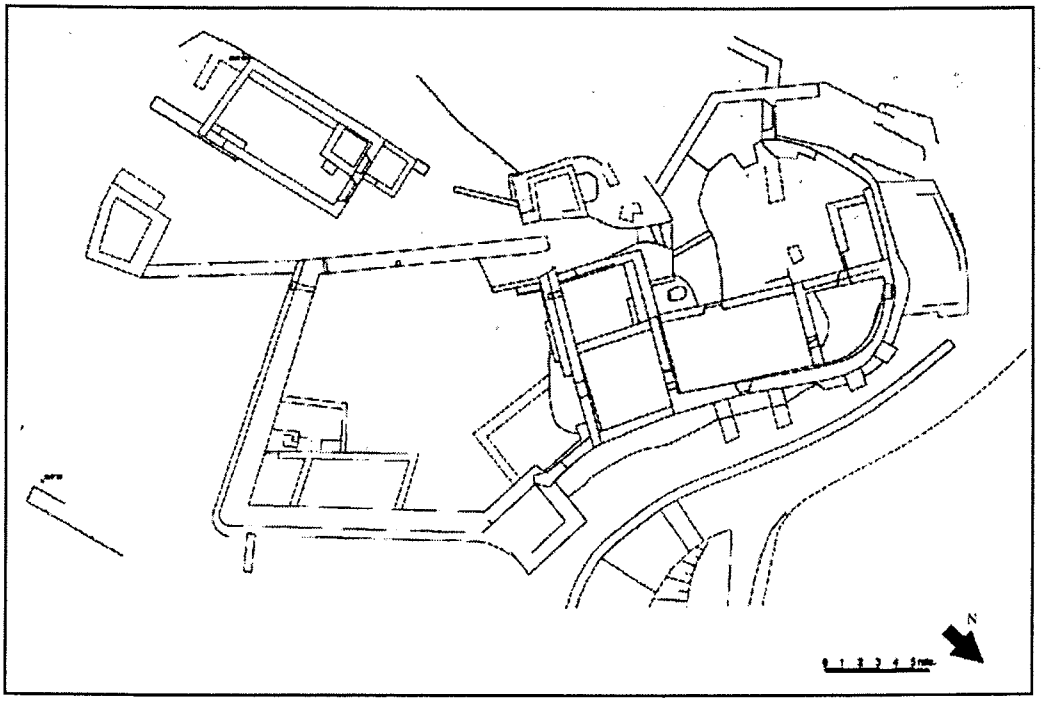

fig. 1. Planta general del Castell de Sant Esteve de Mar (Palamós, Baix Empordà).

CONCLUSIONS

Aquesta primera fase de treballs al Castell de Sant Esteve de Mar ha permès veure la totalitat de les estructures que es conserven en alçada, i per altra part s'han deixat al descobert una sèrie de murs arrasats, fins ara desconeguts. La realització de la planimetria i topografia del paratge permetrà crear un projecte d'actuacions en el recinte que tingui com a objectiu la seva conservació, el seu estudi històric, arqueològic i la seva reinversió cultural. Cal incidir en que les campanyes de neteja i manteniment s'han de realitzar i controlar regularment, si no és així, en poc temps aquests treballs hauran perdut la seva intencionalitat.

Després d'aquesta intervenció, l'edifici es troba en un estat més fràgil i més propici a la degradació. Per aquesta raó, es manifesta de manera urgent la realització d'un estudi arquitectònic de consolidació i salvaguarda de les estructures muràries existents. La mentalització per part de les institucions pertinents de la consolidació i manteniment periòdic dels nostres monuments històrics és la condició indispensable per a la preservació i estudi del patrimoni històric i arqueològic.

BIBLIOGRAFIA

AA.DD. 1989, *Catalunya Romànica, v VIII. L'Empordà I*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 230.

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. I, Diputació Provincial de Girona, Girona, 255.

BLANCO, R. 1998, *Las construcciones históricas desde una perspectiva arqueológica: Lectura de paramentos,* Actas del segundo Congreso Nacional de Historia de la Construcción, A Coruña, 22-24 de octubre de 1998, CEHOPU, 49-56.

CAJA, Mªj., MARTÍ, M. 2000, *Informe de l'estat actual del Castell de Sant Esteve de la Fosca i proposta d'actuació*, Ajuntament de Palamós.

CAMÓS, Ll. 1948, *Los Pallarés en la historia de Palamós*, AIEG, vol. III, Girona, 99-112.

CAMÓS, Ll., MARQUÈS, J.Mª 1987, *Documents en pergamí de l'Arxiu Municipal de Palamós*, Estudis sobre temes del Baix Empordà, 6, 119-135.

NOLLA, J.Mª, CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona, 138.

PAGÈS, N. 1882, Fundación de Palamós, *Revista de Gerona*, nº VI, 83-94.

SERRA, A. 1998, La forma constructiva en el mundo rural catalán (s. XIV-XVI), *Actas del segundo Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, A Coruña , 22-24 de octubre de 1998, CEHOPU, 465-474.

1990, *Carta arqueològica del Baix Empordà*, Servei d'Arqueologia, Direcció General del Patrimoni Cultural, Generalitat de Catalunya, 163.

TRIJUEQUE, P. 1999, *Els masos de Vila-romà. 2ª part*, Col·lecció Guspires, 4, Palamós.

TRIJUEQUE, P. 2000, *Breu recull de la història de Palamós*, Ajuntament de Palamós.

VIOLLET-LE-DUC, E. 1996, *La construcción medieval*, CEHOPU, 258-267.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A SANTA MARIA DE SEGUERÓ (BEUDA, LA GARROTXA)

Montserrat MATARÓ i PLADELASALA **Mercè FERRÉ i VALLS**

El Servei de Conservació i Catalogació de Monuments de la Diputació de Girona ha portat a terme els treballs de consolidació de l'església romànica de Santa Maria de Segueró amb el concurs del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Aquests treballs, realitzats entre els anys 1990 i 2000, s'han centrat bàsicament en el sanejament dels teulats, la consolidació de l'interior del temple i en la recuperació del seu entorn immediat, la qual cosa va comportar el desmentallament de la sagristia adossada en època moderna a la banda sud del parament extern de l'absis i que estava des de feia temps en molt mal estat.

La intervenció arqueològica va produir-se ran de l'aparició d'un recipient ceràmic en el subsòl que havia ocupat la sagristia a la que acabem de referir-nos. Aquest recipient estava ficat dins d'un forat fet a pocs cm del parament de l'absis de l'església, en el subsòl natural i que en el moment de la nostra intervenció estava en un espai obert perquè la sagristia havia estat ja enderrocada. (fig. 1)

La peça recuperada és una olla de ceràmica grisa amb les següents característiques morfològiques: alçada conservada 25,5 cm, diàmetre de base 12 cm, diàmetre d'inflacció a la vora 18 cm, base lleugerament convexa, gruix mig de la peça 0,9 cm, provista de dues nanses de secció ovalada aplicades a la part alta. És feta amb una pasta molt depurada i cuita a foc reductor. (fig. 2)

La tipologia de la peça no és clarificadora quan a la seva cronologia. En aquest sentit recordem que les olles esdevenen al llarg de la història, i fins fa ben poc temps (el costum generalitzat de cuinar amb estris d'acer és recent en la cultura mediterrània) un utensili abastament utilitzat en les tasques domèstiques quotidianes, amb poques variants morfològiques si bé és cert que s'observa una transformació en la forma concreta del fons, el qual passa de ser concau a ser pla o lleugerament convexe. En el cas que ens ocupa, manquem d'un element com és la vora, tot i que la forma de la peça permet imaginar que aquesta era exvesada i provista d'un llavi possiblement arrodonit. La fractura extramadament regular i acurada de la peça justament en la inflacció de la vora mostra, ens sembla que de forma evident, que la peça va ser retallada en el moment en què va ser introduïda en el forat en el que va ser dipositada. Això es deu possiblement al fet que mentre la mesura d'amplada de la peça, incluint-hi les nanses, a l'hora de fer el forat en el que es va dipositar va ser correcta, la mesura de l'alçada no. La peça sobrepassava la fondària prevista i per això va ser acuradament retallada.

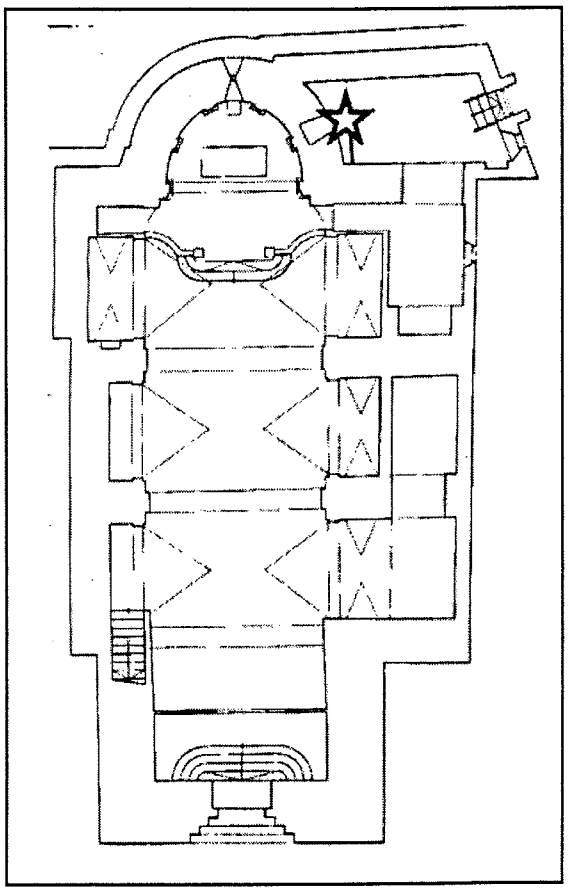

fig. 1. Planta de l'església segons Lluís Bayona. Servei de Restauració de Monuments de la Diputació de Girona. L'asterisc indica la situació del recipient.

La interpretació que fem de la situació d'aquest recipient ceràmic situat ran de terra d'un edifici annex al temple i construit en època moderna (possiblement el segle XVIII) per cumplir la funció de sagristia és la de servir per contenir les almoines dels fidels. L'estat en què nosaltres varem recuperar-lo ens fa plantejar, com hem fet sovint, l'abast real de l'arqueologia a partir dels fets tangibles. La situació d'aquest recipient en el subsòl d'un edifici desaparegut és racionalment insòlita i inexplicable si no imaginem una estructura perible que no s'ha conservat però que a l'època devia, sens dubte, protegir-lo. Proposem, per tant, la possibilitat que la peça fos protegida i tapada amb una fusta, a manera de doble fons i que per sobre hi hagués un moble de fàcil accés, segurament un armari atesa la situació en un àmbit destinat bàsicament a guardar els ornaments i objectes litúrgics.

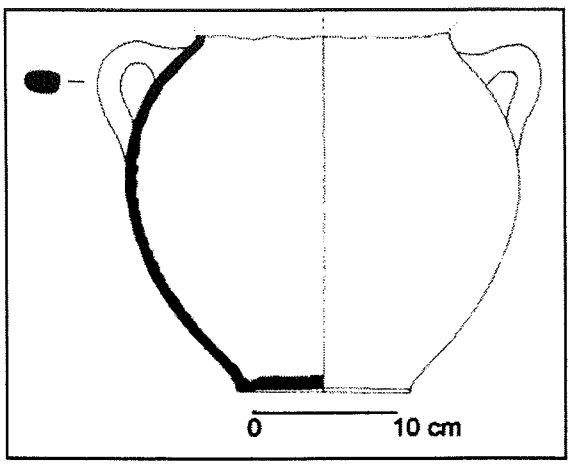

fig. 2. Dibuix Mercè Ferré.

EL DESMANTELLAMENT DE LA TEULADA DE L'ESGLÉSIA DEL MONESTIR DE SANT QUIRZE DE COLERA

Dolors CODINA i REINA **Anna VARGAS i COLL**

Dins del marc del projecte de restauració del monestir de Sant Quirze de Colera (Rabós d'Empordà, Alt Empordà), es va dur a terme durant els mesos de març i abril de 2001 el desmantellament i la posterior reconstrucció de la teulada de l'església.

La intervenció arqueològica es desenvolupà durant el mes de març de 2001 i tingué com a objectiu el seguiment de la retirada de les lloses de la coberta de la nau i del transcepte del monestir (Zona 12).

Un cop retirades totes les lloses de la coberta es va posar de manifest el mal estat en que es trobava la volta de la nau. El que en un principi havia de ser una volta de mig punt era una volta gairebé plana.

Un cop foren retirades definitivament totes les lloses es va procedir a seccionar el teulat. Es van realitzar un total de 4 seccions, 1 est-oest i 3 nord-sud.

Els resultats obtinguts foren bastant minsos, a nivell de material cal destacar la troballa d'un fragment informe de verd i manganès i de 4 fragments informes de vidriada marró. Arquitectònicament hem de remarcar la presència, per sota de la runa (U.E. 12001) que servia de base al teulat més modern, d'un nivell de preparació de morter de calç, encara amb les empremtes de les lloses de coberta (U.E. 12002). Aquest fet ens estaria indicant l'existència d'una teulada anterior a l'actual. Aquesta estaria situada, com molt bé es pot observar a la secció nord-sud n. 3 i 4, just per sobre d'un nivell molt dur de morter molt ben treballat (U.E. 12003), que ocuparia tota la superfície de la nau i que donaria forma de teulada de dues aigües a tota l'estructura. Aquest nivell es situaria just per sobre de la volta de mig punt.

L'estat nefast de la volta queda ben palès en la secció nord-sud n. 1 i el la secció est-oest. En la primera observem que en lloc d'haver-hi un vèrtex acabat en punta, el que veiem és una zona gairebé plana, i en la segona s'evidencia, vora als 17 m a partir de la punta est de la nau, l'esquerda provocada a la volta per l'esfondrament de l'església. Aquest esfondrament fou degut segons sembla, a la construcció del monestir sobre una falla tectònica.

Per concloure direm que, arqueològicament, hem pogut detectar dos moments de teulada ben diferenciats. El que de moment sembla bastant difícil d'aclarir serien els moments cronològics a que correspondrien cadascuna de les cobertes; la presència d'un fragment de verd i manganès no ens confirma cap tipus de cronologia atès que va aparèixer barrejat entre la runa i al costat dels fragments de vidriada marró. No obstant la seva sola presència ens portaria a parlar d'una reconstrucció de la teulada a partir del segle XIV.

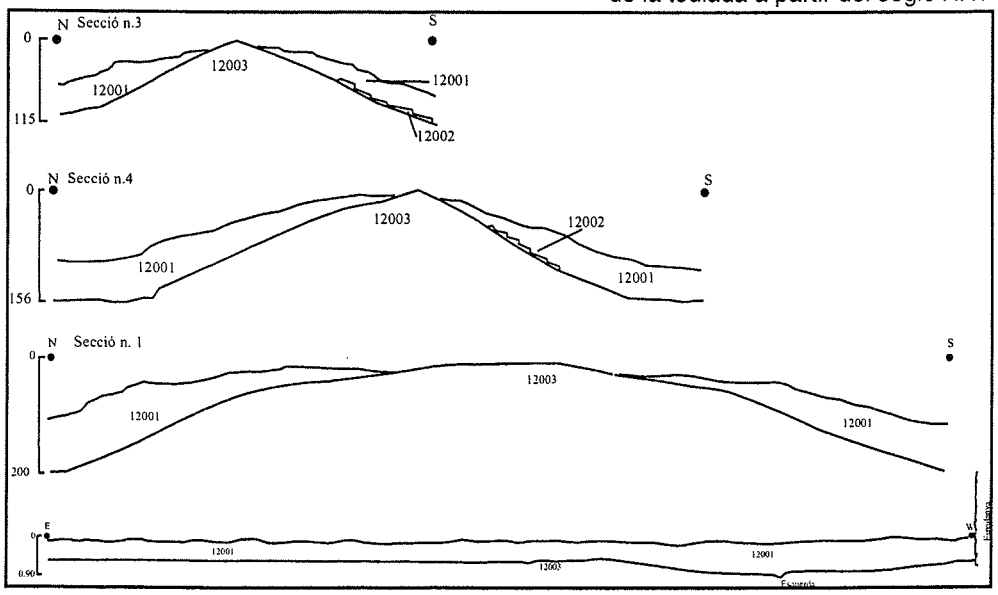

fig. 1. Seccions de la teulada de St. Quirze.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC A LA CAPELLA DELS DOLORS DE L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE CASTELLÓ D'EMPÚRIES

Mireia TEIXIDOR

BREU HISTÒRIA DEL TEMPLE

Situada al cim del Puig Salner -un dels turons que conformen el centre històric de Castelló d'Empúries- l'anomenada Catedral de l'Empordà és el monument religiós més important de la comarca després de la catedral de Girona. L'edifici actual fou bastit damunt la primitiva església romànica -consagrada l'any 1064- a mitjans del segle XIII, sota la direcció de l'arquitecte Ramon de Xartres, i es donà per finalitzada amb la construcció de la portalada principal a començaments del segle XV. Té una planta de tres naus -la central més ampla que les laterals- separades per columnes i arcs forners. Cada nau es divideix en nou tramades cobertes per voltes ogivals. La capçalera està formada per un absis, corresponent a la nau central, i dues absidioles al començament de les naus laterals. Al llarg dels segles XVII i XVIII es duren a terme unes ampliacions amb l'afegit de la sagristia nova i de dues capelles laterals, la de la Puríssima Sang i la de la Verge dels Dolors.

OBJECTIU DEL SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

Al llarg dels darrers dos anys s'ha creat a la vila una comissió formada per representants de la parròquia, representats civils i membres del consistori castelloní, sota el vist-i-plau dels Departaments de Cultura de la Diputació i la Generalitat de Catalunya, amb l'únic objectiu de vetllar pel manteniment i la conservació de l'edifici. Les inversions que cadascuna d'aquestes parts estava realitzant darrerament en el monument eren considerables, i calia marcar un ordre de prioritats en les actuacions de consolidació i restauració.

La primera intervenció que es dugué a terme, fou la consolidació de la teulada de la mateixa capella dels Dolors. La segona, ha estat l'obra d'arranjament del paviment de dita capella barroca. Aquesta obra va consistir en: aixecar l'antic paviment per ser substituït per un de nou del mateix material, repicar les parts més baixes de les parets, tornar-les a remolinar i pintar per tal de solucionar el problema de les humitats i, finalment, realitzar una acurada instal·lació de llum per tal de dotar la capella d'un bon nivell d'il·luminació. Les obres van durar una bona temporada, però no fou fins al moment de l'aixecament del paviment quan s'inicià el seguiment arqueològic, que durà dos dies: el 19 i el 20 de desembre de l'any 2000.

Aquest seguiment fou encarregat per dos motius: en primer lloc per la importància de l'edifici historicoartístic i, en segon lloc, per les diferents hipòtesis existents respecte a les possibles restes arquitectòniques i/o funeràries cronològicament anteriors a la capella i que podien aparèixer en el seu subsòl. L'objectiu era poder documentar qualsevol petit indici de construccions, relacionades o no, amb l'actual capella.

DESENVOLUPAMENT I CONCLUSIONS DEL SEGUIMENT

Durant el seguiment arqueològic realitzat a la capella dels Dolors es va procedir a l'aixecament de l'antic paviment -format per petites rajoles de fang de color vermellós- i al rebaix del sòl per tal de fer-hi la preparació de la nova pavimentació. Degut a que l'objectiu d'aquest moviment de terres només responia a la preparació i reconstrucció del nou paviment, es va creure convenient arribar tan sols als 25 cm de profunfitat. Per tant hem de parlar de nivells de preparació de l'antic paviment, formats per terres soltes de textura sorrenca i molt netes de qualsevol material arqueològic.

Formant part del terra original de la capella hi havia nou peces de pedra de grans dimensions, visibles en el paviment abans de ser aixecat. Aquestes peces són:

- Quatre peces arquitectòniques: les quatre de pedra calcària, quadrades i de mides molt semblants: 59 cm per 59 cm, 58 cm per 58 cm, 50 cm per 50 cm i 52 cm per 52 cm.

No en vam poder saber ni la funció ni l'època ja que no foren extretes del seu lloc. Sí que vam poder observar que la seva amplada era superior als 25 cm rebaixats. Estaven col·locades a costat i costat

de la porta d'accés a la capella i possiblement la seva ubicació original hauria estat la mateixa.

- Una ara d'altar: de pedra calcària i de 2,06 m de llarg, 1 m d'ample i 10 cm de gruix. Estava situada just al davant de la porta de la capella amb una orientació E-W. No hem pogut saber quina era la seva ubicació original, però segurament hauria tingut un lloc dins del mateix temple, i en un moment determinat hauria deixat de fer la seva funció per ser reutilitzada a l'entrada d'aquesta capella.

- Quatre lloses de sepulcre: de són de pedra calcària i estan situades al fons de la capella, davant de l'altar. Disposades amb una orientació S-N, estan col·locades en posició vertical de dos en dos. De les dues que estan situades a ponent la de tocar l'altar té unes mides de 2,01 m per 95 cm i data de l'any 1.787. L'altra té unes mides de 2,09 m per 89 cm i data de l'any 1701. I de les dues que estan a llevant, la de tocar l'altar fa 1,83 m per 94 cm i data de l'any 1.782, mentre que la segona té unes mides de 1,70 m per 72 cm i data de l'any 1.806.

Per tant com a conclusió podem dir que, degut a la poca profunditat a la que es va arribar -25 cm- no vàrem trobar res més que el nivell de preparació del paviment, format per terra d'una textura sorrenca i molt solta, en la qual no hi va aparèixer material arqueològic de cap mena. Pel que fa al material petri, recordar que ja formava part de l'antic paviment i que per tant ja era visible. Les cinc pedres que hi ha a banda i banda de l'entrada, es van anomenar en tot moment peces arquitectòniques pel fet que pensem que devien formar part d'alguna mena d'estructura. Això ho creiem bàsicament per dos motius: primer pel lloc on estan ubicades i segon per la forma que tenen.

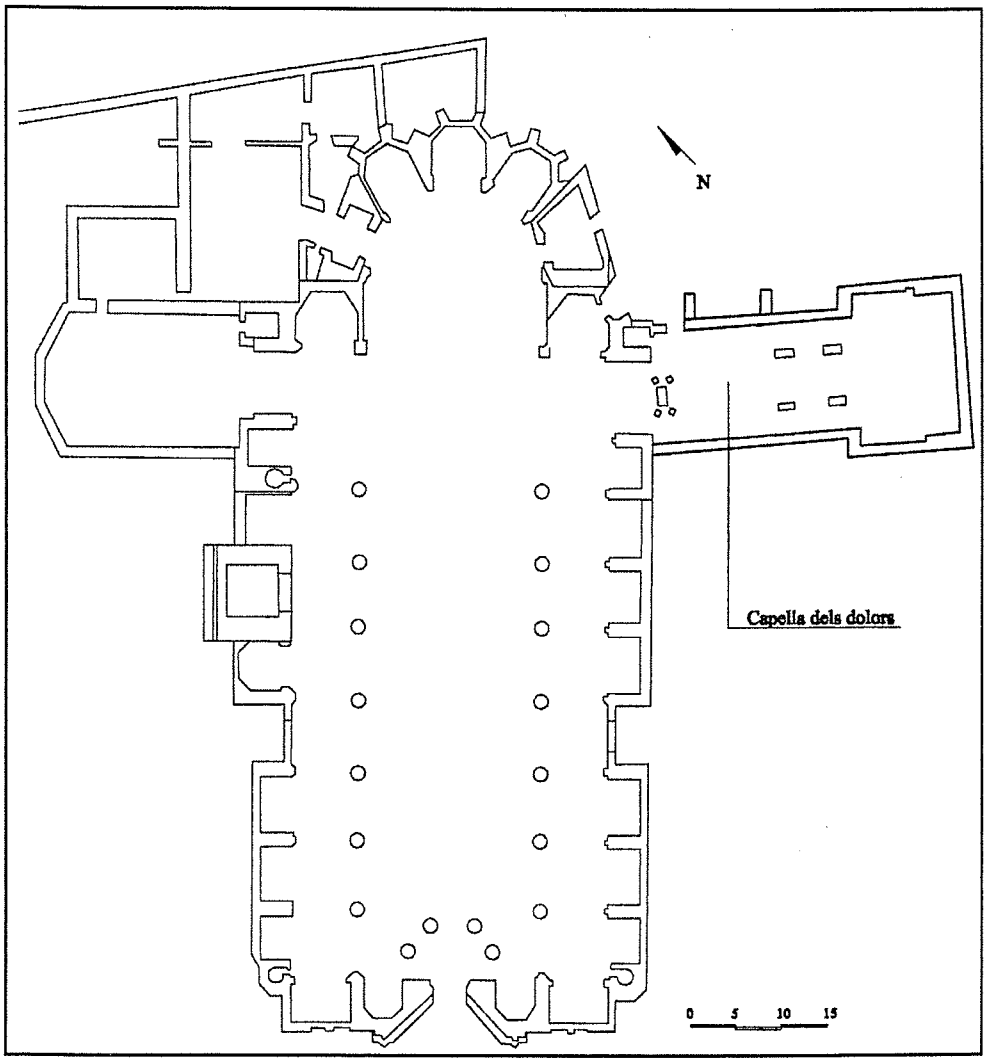

fig. 1. Planta de l'església catedralícia de Santa Maria de Castelló d'Empúries, en la qual s'ha indicat la ubicació de la capella dels Dolors.

LA SITJA DE LA CASA NOVA (ROMANYÀ D'EMPORDÀ, PONTÓS, ALT EMPORDÀ)

Maribel Fuertes

El mas de la Casa Nova està situat en el poble de Romanyà d'Empordà, al sud-oest del terme municipal de Pontós. Es tracta d'un mas aïllat ubicat sobre un turó de 141 m s.n.m., a la riba esquerra del riu Fluvià.

En el mes de novembre del 2001 durant les tasques agrícoles en un camp annex al mas, un esfondrament fortuït del terreny deixà al descobert la part superior d'una sitja. Els propietaris del mas avisaren els Serveis territorials de la Generalitat de Catalunya els quals assumiren una intervenció de salvament a l'indret.

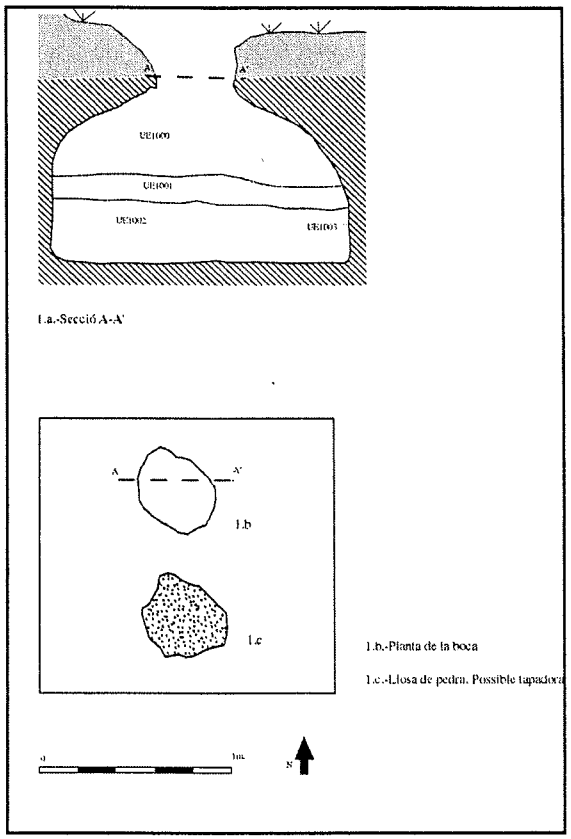

fig. 1. Planta i secció de la sitja de la Casa Nova.

Els treballs arqueològics, que s'efectuaren els dies 22 i 23 de novembre, varen consistir en l'excavació i documentació de la sitja. Aquesta es troba a la banda sud del camí particular del mas, a uns 200 m de l'habitatge. La sitja, que es conservava sencera, fou construïda en un subsòl d'aportacions al·luvials, format per conglomerats poc cimentats. Presenta la boca elipsoïdal amb un diàmetre màxim de 40 cm. El cos de l'estructura és de parets convergents amb secció troncocònica de parets abombades i fons pla. El diàmetre màxim intern és de 1,56 m i conserva la fondària original, que és de 80 cm, amb una capacitat calculada de 1529 litres.

El rebliment de l'estructura està format per dues unitats estratigràfiques, la primera de les quals fou alterada abans de la intervenció. El fet que el descobriment de la sitja és degués a un esfondrament dels nivells superficials que la cobrien, contribuí a trobar un rebliment molt flonjo i heterogeni, de textura sorrenca, amb diversos materials ceràmics de cronologia moderna, blocs i diversos fragments de construcció. Descansant sobre aquesta unitat es trobà una pedra plana de litologia sorrenca, amb un diàmetre sensiblement inferior al de la boca de la sitja, que possiblement formava part del sistema de tancament d'aquesta, i que en el moment de la troballa s'enfonsà cap a l'interior. La següent unitat documentada és presentà com un rebliment d'estructura molt compacte i homogènia formada per còdols de mides diversos i argiles endurides. Cal destacar l'absència total de materials arqueològics. La formació d'aquesta darrera capa es pot atribuir a la degradació de les parets de la sitja, fet provocat pel període de temps en què la sitja va restar oberta entre el moment de l'abandó i el moment de la colmatació. Una altra possibilitat és que la sitja fos colmatada amb els materials extrets de l'excavació per a la construcció d'una estructura propera.

L'alteració del primer nivell de reompliment de la sitja ha provocat que els pocs materials documentats corresponguin a moments molt recents. Per tant les dades de què disposem no ens permeten ubicar-la cronològicament. Val a dir en aquest sentit que en les obres de reforma del graner annex al mas de la Casa Nova es trobaren diversos fragments de materials ceràmics atribuïbles a època ibèrica. L'absència d'intervenció arqueològica en aquestes obres i la recuperació aleatòria d'aquests materials

per part dels propietaris, fa que, tot i ser una dada significativa, ignorem el seu context i per tant, ara per ara, la relació entre aquests materials i la sitja documentada sigui només presumible.

Tot i que l'intervenció ha estat centrada en l'excavació d'una única sitja, i tractada com una troballa puntual, no dubtem de l'adscripció de l'estructura a un camp de sitjes: sigui per la raresa de la presència de sitjes totalment isolades o per la prospecció visual del camp adjacent a l'estructura, en el qual són apreciables amb diversa freqüència, canvis en la vegetació i coloració del terra, formant els característics cercles que detecten la presencia d'estructures negatives excavades al subsòl. No cal dir que per corroborar aquesta hipòtesis caldria una nova i planificada excavació arqueològica a l'indret.

Tal vegada el mas de la Casa Nova sigui assimilable a les troballes produïdes arran de la construcció de la autopista A-17, unes intervencions puntuals portades a terme entre els anys 1971-1973 a l'Alt Empordà, a les quals debem el coneixement de diversos nuclis productors de gra, d'epoca ibèrica, dispersos per la plana empordanesa[1]. Tot i tractar-se de camps de sitges excavats parcialment, molts d'ells estaven associats a contruccions properes (fet evidenciat pels materials de construcció que apareixen en els rebliments de les sitjes). Així doncs, la descoberta d'aquest nou jaciment pot contribuir a l'elaboració d'un mapa de distribució bàsic per al coneixement de la vida rural, associada al ampli coneixement que es té dels diversos oppida que ocupaven aquesta zona. Cal destacar, en aquest sentit la presència a 3 km del assentament ibèric de Mas Castellar de Pontós, destacable per la seva producció agrícola.

BIBLIOGRAFIA

ALONSO, N. 1999, De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental, *Monographies d'Archéologie méditerranéenne*, 4, Lattes.

BURCH, J. 1996, *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*, Tesi doctoral (inèdita).

PONS, E., FUERTES, M., GAGO, N., BOUSO, M. en premsa, *Les sitges dels assentaments de Mas Castellar i les del territori.*

[1] Tots aquests jaciments apareixen documentats en la tesi doctoral de J. Burch (1996).